

FRANTIŠEK ŠTÍCHA a kol.

Velká akademická gramatika spisovné češtiny III.
Syntax: Syntagma / Věta / Souvětí

Část 1

Vědecký redaktor:
Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc.

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Petar Vuković
PhDr. Ondřej Bláha, PhD.

AUTOŘI:

František Štícha (Ústav pro jazyk český AV ČR)

PŘEDMLUVA

ODDÍL I, kap. 1 - 3, 5 – 7

ODDÍL III, kap. 1, 2.3.3, 4, 5.2, 5.3, 5.4.1, 5.5, 6.1 – 6.3, 6.4.8, 7, 8.2.3.3, 9.2, 9.3.2.5, 9.4, 10, 11, 12

ODDÍL V, kap. 1

ODDÍL VI, kap. 1.1, 1.4, 1.6, 2.1.1 – 2.1.3, 2.1.5, 2.1.6, 2.2.1 – 2.2.4, 2.2.6 – 2.2.8, 2.3, 2.4.2 – 2.4.4, 2.6, 2.7, 4,

ODDÍL VII, kap. 2.5, 6.2, 8.8

Jana Bílková (Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové)

ODDÍL I, kap. 4

ODDÍL III, kap. 2.3.1, 2.3.2, 5.4.2, 5.4.3,

ODDÍL VI, kap. 1.2, 1.7, 2.2.5

Miloslav Vondráček (Ústav pro jazyk český AV ČR)

ODDÍL III, kap. 2.1, 2.2, 3, 5.1, 5.4.4, 5.4.5, 9.1

Markus Giger (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

ODDÍL III, kap. 6.6

ODDÍL V, kap.2

Marie Mikulová (Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy)

ODDÍL III, kap. 8, 9.3

Aleš Půda (Slavisches Institut der Universität Heidelberg)

ODDÍL III, kap. 6.4, 6.5

Svatava Škodová (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

ODDÍL III, kap. 2.3.5

ODDÍL VI, kap. 1.6.3, 2.4

Josef Štěpán

ODDÍL VI, kap. 1.4, 1.5, 2.5, 3

Veronika Kolářová (Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy)

ODDÍL II, kap. 1

Ivana Bozděchová (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

ODDÍL II, kap. 2.1 – 2.3

Jan Radimský (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity)

ODDÍL III, kap. 2.3.4

Vojtěch Veselý (Ústav pro jazyk český AV ČR)

ODDÍL IV

Jana Kocková (Slovanský ústav AV ČR)

ODDÍL V, kap. 3

Vladimír Petkevič (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
ODDÍL VII, kap.1, 2.1 – 2.4, 3 – 5, 6.1, 7, 8.1 – 8.7

Lucie Kopáčková (Ústav pro jazyk český AV ČR)
ODDÍL II, kap. 2.4

Marta Koutová (Ústav pro jazyk český AV ČR)
ODDÍL VI, kap. 2.1.4

Každá výjimka vzbuzuje badatelovu přízeň.

F. Werfel

Nejsem tak pošetilý, abych si myslel, že někdo může předstírat, že se pokusí o dokonalé zreformování všech jazyků na světě nebo jen jazyka své rodné země, aniž by se stal směšným.

J. Locke

STRUČNÝ OBSAH

ODDÍL I: DEFINICE SYNTAXE. ZÁKLADNÍ POJMOSLOVÍ A TERMINOLOGIE

1. Co je syntax
2. Základní syntaktické jednotky
3. Obecné typy větných struktur
4. Základní typy syntaktických vztahů
5. Valence a rekce
6. Větné členy
7. Sémantické role větných členů

ODDÍL II: SKLADBA NOMINÁLNÍ SKUPINY

1. Struktury valenční
2. Struktury slovosledné

ODDÍL III: SKLADBA VĚTY

1. Struktura věty: konstitutivní a rozvíjející elementy
2. Přísudek a jeho druhy
 - 2.1 Obecná charakteristika
 - 2.2 Přísudek elementární
 - 2.3 Přísudek složený
3. Větné vzorce
4. Slovosled: syntaktické struktury lineární
 - 4.1 Principy slovosledu: slovosled fixní a slovosled aktuální
 - 4.2 Struktury fixního slovosledu
5. Sémantické větné typy
 - 5.1 Věty bez podmínky
 - 5.2 Věty s aktivním subjektem
 - 5.3 Věty s nositelem děje
 - 5.4 Věty vyjadřující statickou relaci
 - 5.5 Věty o způsobování
6. Struktury deagentní
 - 6.1 Definice deagentních struktur
 - 6.2 Pasivum
 - 6.3 Opisné pasivní konstrukce
 - 6.4 Deagentiv
 - 6.5 Dispozitiv
 - 6.6 Resultativum
7. Paradigmatika větných struktur
8. Modifikace větných struktur
9. Větné členy závislé na přísudku
 - 9.1 Podmět
 - 9.2 Komplement
 - 9.3 Cirkumstant
 - 9.4 Doplněk
10. Atribut
11. Funkce infinitivu

12. Negace

ODDÍL IV: APOZICE (ADORDINACE, PŘÍSTAVEK)

1. K obecné charakteristice apozice
2. Apoziční skupiny s těsným připojením složek
3. Apoziční skupiny s volným připojením složek
4. Množina a její prvky

ODDÍL V: SKLADBA ÚTVARŮ POLOVĚTNÝCH: NOMINALIZACE

1. Nominalizace pomocí infinitivu
2. Nominalizace pomocí přechodníků a participií
3. Nominalizace pomocí dějového substantiva

ODDÍL VI: SKLADBA SOUVĚTÍ

1. Úvod: přehled základního pojmosloví, terminologie a souvětných jevů
 - 1.1 Členění textu a pojem souvětí
 - 1.2 Pojem spojka a spojovací výraz
 - 1.3 Větosled
 - 1.4 Synonymie a homonymie spojek
 - 1.5 Syntaktické druhy klauzí
 - 1.6 Základní vztahy klauzí v rámci souvětí
 - 1.7 Parataxe a hypotaxe
 - 1.8 Souvětí souřadné a podřadné
2. Souvětí elementární
 - 2.1 Souvětná kompletace
 - 2.1.1 Souvětí s větou podmětovou
 - 2.1.2 Souvětí s větou předmětovou
 - 2.1.3 Užívání korelativ
 - 2.1.4 Absolutní a relativní čas
 - 2.1.5 Souvětí s větou přísudkovou
 - 2.1.6 Souvětí s větou udávající příčinu vyšší míry vlastnosti
 - 2.2 Souvětná determinace
 - 2.2.1 Souvětí s větou atributivní
 - 2.2.2 Souvětí s větou místní
 - 2.2.3 Souvětí s větou časovou
 - 2.2.4 Souvětí s větou způsobovou
 - 2.2.5 Souvětí se vztahem příčinným
 - 2.2.6 Souvětí s větou podmínkovou
 - 2.2.7 Souvětí s větou účinkovou
 - 2.2.8 Souvětí s větou omezovací
 - 2.3 Souvětí se vztahem rozporu
 - 2.4 Souvětná koordinace
 - 2.4.1 Souvětí s prostou koordinací
 - 2.4.2 Souvětí se vztahem kontrastně porovnávacím
 - 2.4.3 Souvětí se vztahem alternativním
 - 2.4.4 Souvětí se vztahem stupňovacím
 - 2.5 Souvětí s větami polovedlejšími

- 2.6 Souvětí se zkříženými větami
- 2.7 Souvětí s větou srovnávací
- 3. Souvětí složité
 - 3.1 Vymezení složitého souvětí
 - 3.2 Souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět
 - 3.3 Souvětí se souřadnými vedlejšími větami
 - 3.4 Souvětí s vedlejšími větami bez syntaktického vztahu
 - 3.5 Souvětí s třemi větami hlavními
 - 3.6 Souvětí s dvěma větami hlavními
 - 3.7 Souvětí s dvěma větami hlavními a dvěma závislými
 - 3.8 Souvětí s dvěma větami hlavními a jednou závislou na obou hlavních
- 4. Parcelace souvětí

ODDÍL VII: KONGRUENCE (SHODA)

- 1. Obecná charakteristika
- 2. Shoda v rámci nominální skupiny jako prostředek determinace
- 3. Shoda v rámci nominální skupiny: apozice
- 4. Shoda v koordinaci
- 5. Shoda v doplňkové konstrukci
- 6. Shoda v predikaci
- 7. Shoda složených slovesných tvarů v čísle a rodě
- 8. Zvláštní případy

ODDÍL I: DEFINICE SYNTAXE. ZÁKLADNÍ POJMOSLOVÍ A TERMINOLOGIE

Obsah:

1. Co je syntax
2. Základní syntaktické jednotky
 - 2.1 Syntagma
 - 2.2 Věta
 - 2.3 Klauze, souvětí a text
3. Obecné typy větných struktur
 - 3.1 Struktury závislostní
 - 3.2 Struktury lineární (slovosledné)
4. Základní typy větných vztahů
 - 4.1 Vztah závislosti (hypotaxe)
 - 4.1.1 Morfologická reflexe závislosti
 - 4.1.1.1 Kongruence
 - 4.1.1.2 Rekce (vazba)
 - 4.1.1.3 Adjunkce
 - 4.1.2 Významové vztahy
 - 4.2 Vztah souřadnosti (parataxe)
 - 4.2.1 Významové vztahy souřadnosti
 - 4.2.1.1 Koordinace
 - 4.2.1.2 Apozice
5. Valence a rekce (vazba)
 - 5.1 Vazba předložek
 - 5.2 Valence adjektiv a substantiv
 - 5.3 Valence sloves, základové větné struktury a větné vzorce
6. Větné členy
 - 6.1 Přísudek
 - 6.2 Komplementary
 - 6.2.1 Podmět
 - 6.2.2 Předmět
 - 6.2.3 Nepodmětový komplement pasivního přísudku
 - 6.3 Valenční určení okolnosti
 - 6.4 Cirkumstanty: nevalenční určení okolnosti
 - 6.5 Doplněk
 - 6.6 Atribut
7. Sémantické role větných členů
 - 7.1 Sémantické role podmětu
 - 7.2 Sémantické role (syntaktického) předmětu

1. Co je syntax

Slovo *syntax*, jemuž odpovídá české synonymum *skladba*, má v lingvistice podobně jako slovo *gramatika* tři významy: (1) oblast gramatických jevů, která je předmětem lingvistického výzkumu; (2) lingvistická nauka o této oblasti; (3) příručka pojednávající o jazykových jevech a pravidlech v rámci této oblasti, jak byly zjištěny lingvistickým výzkumem a/nebo postulovány lingvistickou teorií.

Od počátku 20. století dosud vyšlo česky **pět samostatných příruček** pojednávajících o syntaxi (všechny mají v názvu slovo *skladba*). **První** z nich je *Novočeská skladba* V. Šmilauera, která vyšla poprvé v roce **1947** a poté v novém vydání v letech 1966 a 1969. **Druhá** jsou *Základy české skladby* od F. Kopečného z r. **1958**. **Třetí** je *Skladba spisovné češtiny* z r. **1972** od J. Bauera a M. Grepla. **Čtvrtá** je z roku **1986**, má název *Skladba spisovné češtiny* a jejími autory jsou M. Grepl a P. Karlík. Na ni pak navázala, v pořadí již **pátá**, *Skladba češtiny* z roku **1998** týchž autorů. Ani v jedné z těchto skladeb není pojem „skladba“ či „syntax“ ve smyslu (1) definován.

Syntaxi jsou dále věnovány **samostatné svazky** několika **gramatik**: Prvním z nich je rozsáhlá a ještě dnes inspirující *Skladba* F. Trávníčka z r. 1951. O skladbě tu Trávníček hovoří jen jako o „nauce o větě“. Druhým je 3. svazek *Mluvnice češtiny* nazvaný rovněž *Skladba*. Třetím je druhý svazek *Mluvnice současné češtiny* V. Cvrčka, J. Panevové a kol. z r. 2014, kde se poprvé v názvu objevuje slovo *syntax*: *Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*.

Definici „syntaxe“ v podstatě podává pouze 3. díl *Mluvnice češtiny* z roku 1987s názvem *Skladba*, a sice tak, že se tu hovoří o „úkolů syntaxe“, čili mluví se o „syntaxi“ ve výše vymezeném smyslu (2): „Úkolem syntaxe [...] je podat systematický popis a výklad výrazové, významové a komunikativní struktury jazykových jednotek, které mají schopnost“ plnit „promluvou funkci“, „a jejich specifických funkcí.“ (s. 7) Tato nepřímá definice syntaxe jako oblasti jazyka ovšem vylučuje skladbu skupiny slov tvořících jeden formální i významový celek, jemuž se obvykle říká nominální skupina či nominální fráze, například *teplý svetr na zimu do hor* nebo *hloupá víra ve stopy dobrých úmyslů v počínání mých odpůrců* (V. Havel), neboť tyto nominální skupiny samy o sobě nemají výpovědní funkci.

Nejprve je třeba definovat „syntax“ ve smyslu (1). Tato definice (stejně jako definice každého obecného a ústředního pojmu jakékoli nauky) by měla být co nejobecnější, aby dokázala implicitně zahrnout co nejvíce relevantních vlastností a souvislostí určité víceméně vágně vymezené oblasti jevů, na druhé straně ale dostatečně konkrétní na to, aby dokázala onu oblast zkoumání – navzdory jisté vágnosti jejích hranic – dosti přesně vymezit.

V tomto smyslu lze podat tuto **definici**:

Syntax je oblast gramatiky tvořená přirozenými pravidly tvorby nominálních skupin, klauzí, vět, souvětí a textů jako ustálených způsobů všeobecné jazykové komunikace a pravidly jejich komunikační interpretace.

K syntaxi v tomto širokém slova smyslu tedy patří např. nejen **pravidla linearity věty** *Eva se tomu nahlas smála* (nikoli **Eva tomu se nahlas smála* nebo **Eva nahlas se tomu smála*), ale také např. **implicitní modální, výzvový charakter** formálně oznamovacích vět typu *Kluci nebrečí. Ticho léčí*.

Srov.: Nepoukazuje před dítětem na rozdíly mezi pohlavími. Nepoužívejte před dítětem věty: „*To je holčičí tričko.*“ „*Kluci nebrečí.*“ „*Holky se neperou.*“ „*Panenu ti nekoupím, s panenkami si hrají holky.*“ (Rodina a škola, 2013 – ČNK)

Za hlavní **jednotky syntaxe** pokládáme syntagma, větu, souvětí a text.

Že v současné češtině existuje velmi mnoho rozmanitých syntaktických jevů a jejich subsystémů, vysvitne ze struktury, dokladů a výkladů 3. a 4. dílu této gramatiky.

2. Základní syntaktické jednotky

2.1 Syntagma

Tento termín se v lingvistice neužívá zcela jednotně, a často ani v přesně definovaném smyslu. Užívá-li se jako termín syntaxe, jde v nejobecnější rovině o **syntaktickou jednotku nižší než věta**.

Syntagma (v našem pojetí) je **spojení dvou slov, z nichž jedno je významově i formálně závislé na druhém**:

- (1a) namáhavá práce
- (2a) vzpomínky na dětství
- (3a) umění radovat se

- (4a) zachovat se čestně
- (5a) tmavě modrý
- (6a) nezvykle brzy

Syntagma v tomto pojetí je elementárním typem slovní skupiny, jejíž slova jsou navzájem vázána významově i formálně. **Komplexnější slovní skupina** vzniká tehdy, je-li některé ze slov syntagmatu rozvíjeno dalším slovem:

- (1b) namáhavá práce v dolech
- (2b) vzpomínky na dětství v Souticích
- (3b) umění radovat se z maličností

- (4b) zachovat se velmi čestně
- (5b) tmavě modré nebe
- (6b) přijít nezvykle brzy

Slovní skupina může obsahovat více rozvíjejících elementů:

- (1c) velmi namáhavá práce v hlubinných dolech
- (2c) mé krásné vzpomínky na šťastné dětství v Souticích v 50. letech 20. století
- (3c) její umění radovat se z každé maličkosti

Tento typ rozvíjení spočívající v uplatňování téhož rozvíjejícího pravidla se v lingvistice nazývá **rekurzivnost (rekurzivita)**. Ta se uplatňuje i při rozvíjení vět.

Komplexní slovní skupina založená na substantivu nebo zájmenu se v lingvistice obvykle nazývá **nominální (jmenná) fráze** (věty (1b) až (6b)) a (1c) až (3c)). V této gramatice ji nazýváme také **nominální skupina**.

2.2 Věta

Pokud jde o pojem věty, je především třeba si uvědomit, že slovo „věta“ je slovem **běžné slovní zásoby** a v rámci běžného vyjadřování se toto slovo užívá dosti vágně o nějaké (jakékoli) **jednotce promluvy či textu**, jak ji v momentu promluvy či textotvorby kdo spontánně a bez rozmýšlení pojme.

Větou se běžně nazývá také taková **jednotka textu**, kterou speciálněji nazýváme „**souvětí**“. V ČNK nalezneme např. na tento text: *Vezměte si například tuto větu: „Bud' se bojí, nebo je jim to jedno, anebo si myslí, že jejich hlas nebude vyslyšen.“*

Větou se v běžné řeči často nazve také **složitější textová jednotka**, kterou by lingvista za „větu“ nejspíš neoznačil: *a on na to řekl tuto větu: No, snad, já nevím, ale snad jsem se i já trochu namočil. Nebo: Našel jsem v odborném mysliveckém časopisu také tuto větu: „Jsme zde u vážného problému: Byť je téměř 25 let po návratu demokracie, totalita ve vztahu k restituovanému majetku pořád zůstává.“*

Za větu bývá dokonce označen i text o několika relativně samostatných jednotkách oddělených tečkou. V ČNK např. narazíme tento text: *„Albrecht Dürer zkrášlil svět svými obrazy a vyplnil každý jeho kout svým jedinečným uměním. Nyní musí zdobit nebe. Opustil zemi a stoupá přímo ke hvězdám.“ Když dočetla tuto větu, vzpomněla si na onen tajemný dopis z Antverp, kde se zmiňoval o sedmi Planoucích hvězdách. Anebo: „Jak se jmenuje celým jménem?“ „Francis Emilie Moldová. Narodila se v devadesátém třetím. Je jí šestnáct let.“ Evelyn Moldová vyslovila tuto větu nahlas a pak ji síly opustily. Nemůžeme si však být jisti, zda „touto větou“ se nerozumí jen poslední z vět (od velkého písmene k tečce) těchto textových segmentů.*

V **obecném, ne plně terminologickém smyslu** nazýváme – podobně jako v běžné řeči – větou kteroukoli v jistém smyslu elementární „**výpovědní jednotku**“, obvykle takovou, která stojí na začátku promluvy nebo následuje po mluvní pauze a je ukončena tzv. kadencí (typicky u vět oznamovacích), polokadencí (typicky u klauzí – k tomuto termínu/pojmu viz níže – v rámci souvětí) nebo antikadencí (typicky u otázek), jimiž se signalizuje ukončení **promluvové jednotky**. V písmu je kadence obvykle signalizována tečkou, středníkem nebo vykřičníkem, polokadence čárkou, antikadence otazníkem. **Věty** jsou tedy v tomto pojetí jednotky jako:

- (1) Pane vrchní (polokadence), prosil bych jídelníček. (kadence)
- (2) Prší a prší. (kadence)
- (3) Praha je krásné město. (kadence)
- (4) Nepůjdeme do baru? (antikadence)
- (5) Taková drzost! (kadence)
- (6) No tohle! (kadence nebo polokadence)
- (7) A teď spát! (kadence)
- (8) Ten a ženit se! (kadence)
- (9) Což takhle dát si špenát. (kadence)
- (10) Kdo seje vítr (polokadence), sklízí bouři. (kadence)

Věta (10) je ovšem zároveň typické **souvětí**.

V některých teoriích se rozlišuje „věta“ jako jednotka určitým způsobem gramaticky organizovaná, a „výpověď“ jako v jistém smyslu elementární výpovědní jednotka promluvy či textu bez ohledu na její syntaktickou formu. Hovoří se někdy pak o „výpovědích větných“ a „výpovědích nevětných“.

Za „větu“ v užším smyslu se v české lingvistické tradici pokládá **výpovědní textová jednotka s jedním určitým tvarem slovesným** (verbum finitum – VF) v pozici přísudku. V tomto terminologickém pojetí jsou z deseti vět uvedených výše větami jednoznačně **pouze věta (3) s VF je a věta (4) s VF půjdeme**; ostatní by byly buď „nevětné výpovědi“, nebo souvětí (k pojmu „souvětí“ viz níže a oddíl VI., kap. 1.2).

V této gramatice na rozlišování „věty“ a „výpovědi“ rezignujeme; jednak proto, že není v lingvistice všeobecně rozšířeno, jednak proto, že při každém užití slova „věta“ by bylo třeba zvažovat, zda jde či nejde o „větu“ v definovaném smyslu, a zejména proto, že jak „větné“, tak „nevětné“ elementární výpovědní jednotky mají jednu podstatnou společnou komunikační a gramatickou podstatu – právě onu elementárnost promluvové či textové jednotky.

Pozn.: Větu jako v podstatě neproblematickou syntaktickou jednotku lze vymezit pouze v rámci **standardních psaných textů** a jen těch projevů mluvených, které se řídí v principu týmiž zákonitostmi, jimiž se řídí texty psané. V knize *Syntax mluvené češtiny* její autoři z dvojice termínů (či „poloterminů“) „věta“ a „výpověď“ zvolili na rozdíl od této gramatiky – ze zjevných důvodů – termín druhý.

Po tomto vstupu do problematiky „věty“ lze podat tuto jednoduchou, velmi obecnou, a přesto postačující **definici věty**:

Věta je (v jistém smyslu) **elementární výpovědní jednotka textu**.

To, v jakém smyslu jde u toho či onoho segmentu textu o elementární textovou jednotku, je předmětem lingvistického výzkumu, lingvistických analýz a výkladů syntaxe jak v teoretických pojednáních, tak v gramatikách a podobných příručkách, a tedy i ve třetím a čtvrtém dílu této gramatiky.

2.3 Klauze, souvětí a text

Jaký je vzájemný vztah těchto pojmů/termínů, demonstrujeme následující ukázkou z ČNK:

Výstavní pokladna na jedné z tár dává tušit, že toto místo sloužilo lékárníkovi ke styku se zákazníkem. Druhý ze stolů, který byl umístěn většinou v klidné části lékárny, tzv. oficíně, sloužil k přípravě léků, mastí a dalších přípravků. Jak složitá a namáhavá práce v té době v lékárně byla, si mohou návštěvníci muzea sami vyzkoušet.

Celek této ukázky lze nazvat textem. Tento **text** je složen ze **tří syntaktických jednotek**, jimž říkáme „**souvětí**“. Jsou to:

- (1) Výstavní pokladna na jedné z tár dává tušit, **že** toto místo sloužilo lékárníkovi ke styku se zákazníkem.
- (2) Druhý ze stolů, **který** byl umístěn většinou v klidné části lékárny, tzv. oficíně, sloužil k přípravě léků, mastí a dalších přípravků.
- (3) **Jak** složitá a namáhavá práce v té době v lékárně byla, si mohou návštěvníci muzea sami vyzkoušet.

Každé z těchto tří souvětí je složeno z jednotek oddělených polokadencí provázenou obvykle kratší pauzou a uprostřed nebo na začátku souvětí stojí spojka (*že*) nebo vztažné zájmeno (*který, jak*).

Pokud chceme odlišit „složenou větu“, jíž říkáme „souvětí“, od věty elementární, nesložené, užíváme pro **elementární větu v rámci souvětí** termínu „**klauze**“ (angl. „*clause*“).

Lze pak říci, že každé ze tří uvedených **souvětí je složeno ze dvou klauzí**:

- (1a) Výstavní pokladna na jedné z tár dává tušit
- (1b) toto místo sloužilo lékárníkovi ke styku se zákazníkem

(2a) Druhý ze stolů sloužil k přípravě léků, mastí a dalších přípravků

(2b) byl umístěn většinou v klidné části lékárny, tzv. oficíně

(3a) Jak složitá a namáhavá práce v té době v lékárně byla

(3b) si mohou návštěvníci muzea sami vyzkoušet

V souvětích, v nichž **jedna klauze doplňuje či determinuje druhou**, jsou ovšem tyto klauze **významově nesamostatné**. Významově nesamostatné jsou i tzv. „věty hlavní“, pokud obsahují slovesný přísudek obligatorně vyžadující doplnění: „hlavní věta“ *Výstavní pokladna na jedné z tár dává tušit* je významově nesamostatná, neboť přísudek *tušit* vyžaduje objektové doplnění, reprezentované obvykle „vedlejší/závislou“ klauzí, uvozenou spojkou *že*.

Existují však i souvětí složená ze dvou či více klauzí významově samostatných – pak jde typicky o (syndetickou či asyndetickou) **koordinaci** takových **klauzí**:

(4a) František ještě spí a Eva už vaří oběd.

(5a) Psi štěkají, ale karavana táhne dál.

(6a) Mula tancuje, země duní, sedlo skřípe! (ČNK)

(7a) Těhotenství postupovalo, břicho rostlo, Lucie byla čím dál unavenější. (ČNK, zkráceno)

Takováto souvětí lze bez vážnějších dopadů na výstavbu textu či promluvy rozdělit do dvou či více samostatných vět, z nichž obě jsou ukončeny kadencí a odděleny krátkou pauzou:

(4b) František ještě spí. Eva už vaří oběd.

(5b) Psi štěkají. Karavana táhne dál.

(6b) Mula tancuje. Země duní. Sedlo skřípe.

(7b) Těhotenství postupovalo. Břicho rostlo. Lucie byla čím dál unavenější.

Pochopitelně tu však nejde o absolutní synonymii, zejména ne tehdy, je-li mezi klauzemi souvětí nějaký specifitější vztah než je pouhá paralelnost dějů, jak je tomu v souvětích (4a) a (5a) se vztahem rozporu. Rozdíl tu spočívá hlavně v tom, že v textech typu (b) je významový vztah mezi oběma větami poněkud vágní. Rozdíl mezi větami (6a), (7a) na jedné straně a (6b), (7b) na straně druhé je spíše **stylizační** než nociónálně významový.

3. Obecné typy větných struktur

Obecnými typy větných struktur rozumíme dva typy: (a) nelineární struktury závislostní; (b) struktury lineární (slovosledné).

3.1 Struktury závislostní

Závislostní větná struktura je dána souborem sémanticko-syntaktických vazeb mezi slovy – větnými členy –, z nichž se věta skládá. Jádrem těchto vazeb je určitý tvar slovesný v pozici přísudku věty.

Např. věta:

(1a) František **DAL** Evě k narozeninám kytici růží.

je založena na přísudkovém VF *dal* jako centru věty (proto ho vyznačujeme tučnými majuskulemi). Toto sloveso označuje děj, jehož **subjektem** je osoba jménem *František*, **objektem dávání** je *kytice růží* a **adresátem** děje je osoba jménem *Eva*. Větný člen *k narozeninám* vyjadřuje **účel dávání**.

V terminologii závislostní syntaxe říkáme, že na **slovesném přísudku** (*dal*) závisí celkem čtyři větné členy: **podmět** (*František*), **předmět** (*kytici růží*), **adresát** (*Evě*) a **určení účelu** (*k narozeninám*).

Závislostní struktury se liší jednak **počtem a sémantikou větných členů**, jednak jejich různými pádovými tvary.

Věta (1a) obsahuje kromě přísudku čtyři větné členy, z nichž jeden je v nominativu (*František*), druhý v akuzativu (*kytici*), třetí v dativu (*Evě*) a čtvrtý v předložkovém dativu (*k narozeninám*).

Větu (2a):

(2a) Číst mě **NAUČILA** babička.

tvoří kromě přísudku tři větné členy, z nichž dva – podmět v nominativu (*babička*) a předmět v akuzativu (*mě*) jsou strukturně totožné s analogickými větnými členy věty (1a), avšak třetí z nich má odlišnou strukturní povahu – je to **infinitiv ve funkci syntaktického předmětu**.

Ještě jinou závislostní strukturu má věta (3a):

(3a) Dunaj **PROTĚKÁ** územím deseti států.

Tuto větu tvoří kromě přísudku *protéká* a podmětu *Dunaj* již jen určení místa *územím deseti států*.

Závislostní struktury jsou principiálně **nezávislé na slovosledu**, jejich slovosled může různě a mnohočetně variovat, nikoli ovšem libovolně a nahodile, nýbrž naopak v souladu s většinou striktními pravidly (k nim viz podrobně oddíl III., kap. 4), např.:

(1b) Evě dal František k narozeninám kytici růží.

(1c) Dal František Evě k narozeninám kytici růží?

(1d) Kytici růží dal Evě František k narozeninám.

(2b) Babička mě naučila číst.

(2c) Mě naučila číst babička.

(2d) Babička naučila číst (jenom) mě.

(3b) Územím deseti států protéká ((v Evropě) pouze) Dunaj.

(K typům závislostních struktur, tzv. „větých vzorců“ viz podrobně oddíl III., kap. 3.)

3.2 Struktury lineární (slovosledné)

O „strukturách lineárních“ namísto jednoduše o „slovosledu“ hovoříme proto, že tímto termínem chceme zdůraznit několik podstatných vzájemně spjatých okolností: (a) slovosled je lineární uspořádání slov v rámci syntagmatu, věty a textu; (b) toto uspořádání není nikdy libovolné, nahodilé, nýbrž naopak podléhá velkému množství (spontánních, mluvčím/pisatelem zpravidla neuvědomovaných) pravidel, jež se týkají mnoha různých vlastností syntagmatu, věty a textu; proto **každé takové uspořádání je i syntaktickou strukturou**; (c) tato struktura je na rozdíl od struktur závislostních strukturou lineární.

Protože slovosledu jsou věnovány 1. kap. oddílu II. a 4. kap. oddílu III. tohoto dílu a 4. kap. II. oddílu 4. dílu, zde podáváme jen hrubý úvodní vstup do celé rozsáhlé oblasti slovosledu, se zaměřením na objasnění toho, že oblast lineárních, slovosledných struktur patří obecně do gramatiky a speciálně do syntaxe přirozeného jazyka, stejně jako oblast nelineárních struktur závislostních.

Upozorňujeme na tento fakt výslovně proto, že dichotomizovat oblast syntaktických struktur na struktury nelineární a struktury lineární není v lingvistice obvyklé. Lze se s ním setkat jen v *Učebnici větného rozboru* V. Šmilauera z r. 1955, kde se rozlišuje mezi uspořádáním strukturním a slovosledným. Slovosled jako rys závislostní reprezentace se chápe také v *Panevová a kol.* 2014.

Jinak se v dosavadních lingvistických přístupech lze často setkat se zcela opačným přístupem, jestliže se např. píše „syntax a slovosled“ nebo „gramatika a slovosled“, nebo když se rozlišuje „slovosled gramatický“ a tzv. „aktuální členění“, jako by pravidla aktuálního členění nebyla pravidla gramatiky. Takovýto přístup však evidentně neodpovídá realitě jazyka, jestliže uznáme, že „jazyk“ tvoří jednak jeho slovní zásoba, jednak jeho gramatika jako soubor pravidel (nejrůznějšího druhu), jimiž se řídíme při výběru a uspořádání slov do syntagmat, vět a textu.

Jako příklad určité slovosledné struktury uvedeme nejprve větu (1a):

(1a) Na nebi září měsíc.

Větou (1a) sdělujeme něco o přírodním úkazu. Začínáme poukazem k místu, kde onen úkaz pozorujeme (*na nebi*), pokračujeme názvem děje, o němž hovoříme (*září*), a nakonec pojmenováváme subjekt tohoto děje (*měsíc*).

Zdá se to být zcela samozřejmé, jasné, neproblematické a jedině možné. Je to ale omyl. Tento náš omyl plyne z toho, že naše vědomí bez jakéhokoli našeho vědomého mentálního úsilí zpracovává ohromné množství nejrůznějších struktur jazyka, a to jak v závislosti na jejich lexikálním, slovním obsazení, tak při abstrahování od tohoto obsazení, a produkuje pak věty, které i v jejich linearitě odpovídají příslušným jazykovým zvyklostem, ustálenostem, normám.

Máme-li alespoň nějakou představu o tom, jak se různé jazyky mohou lišit i v tom, jak se tatáž slova (ekvivalenty slov jednoho jazyka v jazycích jiných) mohou různě uspořádávat do týčž vět (ekvivalentů vět jednoho jazyka v jazycích jiných), pak nás příliš nepřekvapí tvrzení, že česká věta (1) by v jiném jazyce mohla být uspořádána několika různými způsoby, např.

(1b) Měsíc září na nebi.

(1c) Září na nebi měsíc.

(1d) Září měsíc na nebi.

V češtině by slovosledy oznamovacích vět (1b) až (1d) byly použitelné jen za velmi speciálních kontextových, textotvorných, žánrových a stylových podmínek, nikoli však jako běžný ekvivalent věty (1a)

O větě (1a) lze tedy říci, že její slovosled je jednak **slovosled noremní**, jednak takový, který vykazuje jistou strukturu. Touto strukturou je pořadí větných členů ‚určení místa – děj – subjekt děje‘, a to vzhledem k významu/sémantice větných výroků o přírodních úkazech a jevech podobných. V ČNK se vyskytují např. následující **věty téže slovosledné struktury** vázané na charakterizovaný význam:

- (2) Na Mars svítilo slunce.
- (3) U cesty planou ohně.
- (4) Ve vzduchu tkvěla změna.
- (5) Pod kobercem zavržaly parkety.

Pozn.: Např. v němčině se podobné věty často začínají subjektem děje, např. české větě *U cesty planou ohně* by odpovídala německá věta *Feuer brennen am Weg*.

Jako příklad jiné slovosledné struktury uvedeme větu (6a):

- (6a) Nedávno mi v nakladatelství Academia vyšla nová knížka.

Věta začíná přibližnostním časovým údajem, adverbium *nedávno*, který je východiskem této výpovědi jako **časový rámeček** děje (*vyšla*), o němž se hovoří, následuje **zájmenný odkaz k osobě**, o níž je řeč (*mi*), dále údaj o **místu děje** (*v nakladatelství Academia*) a na konci stojí **subjekt děje** (*nová knížka*) jako jádro sdělení.

Z hlediska této výpovědní perspektivy tato věta nemá žádnou slovoslednou variantu, neboť některé **potenciální slovosledy** jsou v současné standardní psané češtině **nenoremní** (varianta (6d) níže) a jiné **mají jinou sdělnou perspektivu** (varianty (6b) a (6c)):

- (6b) V nakladatelství Academia mi nedávno vyšla nová knížka.
- (6c) Nová knížka mi nedávno vyšla v nakladatelství Academia.
- (6d) *Vyšla mi v nakladatelství Academia nová knížka nedávno.

Větu (6b) lze bez prohřešku proti slovosledným normám současné češtiny pronést i napsat jen tehdy, pokud budeme z nějakých důvodů chtít učinit východiskem výpovědi nakladatelství Academia, nikoli časový rámeček (*nedávno*), do nějž zasazujeme onu událost.

Větu (6c) lze bez prohřešku proti slovosledným normám současné češtiny pronést i napsat jen za dosti specifických promluвовých (textových) okolností: subjekt děje *nová knížka* budeme zdůrazněně tematizovat např. tím, že novou knížku budeme stavět do (implicitního) kontrastu s ostatními knížkami, které vyšly v nových vydáních a v jiných nakladatelstvích. Konečně větu (6d) lze užít pouze v mluvené řeči (a snad i v její napodobenině v přímé řeči prozaického nebo dramatického textu), v níž bude **zesílený větný přízvuk na slově knížka** a časový údaj *nedávno* pak zůstane v „intonačním stínu“ jako méně důležitá součást sdělení.

Pokud ve větě (6a) budeme abstrahovat od druhu okolnosti (např. místo určení času bude na začátku věty stát určení místa a naopak namísto určení místa uprostřed věty bude stát určení času apod.), pak mají **tutéž slovoslednou strukturu** např. následující věty z ČNK:

- (7) Potom jí v koutcích úst zacukal unavený úsměv.
- (8) Tam je na konci války osvobodili američtí vojáci.
- (9) Loni jim u vydavatelství Arta vyšla výborná deska.

Které slovní druhy či specifičtější slovní kategorie (např. odkazovací zájmeno, přivlastňovací zájmeno, posesivní adjektivum atp.), jejich pozice a jejich významy ve větě lze postulovat jako **invarianty** určité **slovosledné struktury**, nelze ovšem stanovit zcela objektivně. Jisté objektivizace lze dosáhnout jedině empirickou cestou, tak že k postulovaným invariantním elementům stanovené slovosledné (lineární) struktury budeme zjišťovat jejich lexikální proměnné – to ilustrují věty (2) až (5) a věty (7) až (9).

Jako třetí a poslední příklad uvádíme větu (10a):

- (10a) Už zase skáču přes kaluže. (titulek filmu)

Protože lze předpokládat, že slovy *Už zase* začíná poměrně mnoho vět, budeme jako invarianty slovosledné struktury, již reprezentuje věta (10a), postulovat posloupnost těchto slov na začátku věty, následované bezprostředně slovesem, po němž bezprostředně následuje spojení předložky se substantivem na konci věty. Podobně jako v předchozích dvou strukturách, i zde lze některé slovosledné varianty užít jen ve značně specifických podmínkách, jiné jsou spíše nepřijatelné či jsou na okraji dobré gramatiky (či dobrého stylu):

- (10b) Skáču už zase přes kaluže.
- (10c) Přes kaluže už zase skáču.

(10d) Přes kaluže skáču už zase.

Jestliže víme, že hodně vět začíná adverbium (resp. partikulí) *zase*¹, je třeba předpokládat vedle posloupnosti *Už zase* na začátku věty i posloupnost obrácenou *Zase už*. Avšak zatímco struktura typu ‚*Už zase* – sloveso – předložka – substantivum – tečka‘ je kromě názvu filmu doložena v 50 dalších větách, táž struktura s obráceným pořadím prvních dvou slov, tedy ‚*Zase už* – sloveso – předložka – substantivum – tečka‘ má pouze tři doklady, z nichž jeden je *Zase už spí s Alexem*.

Slovosledná (lineární) struktura reprezentované větou (10a) je v ČNK doložena např. těmito větami:

- (11) Už zase mluvím o práci.
- (12) Už zase přicházíme o body.
- (13) Už zase stoupám na váhu.

4. Základní typy větných vztahů

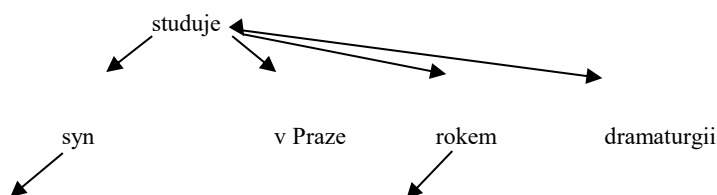
Syntaktické jednotky (slova, syntagmata, fráze, věty, souvětí) vstupují při tvorbě textu do vzájemných významových a formálních vztahů a jsou těmito vztahy zpětně určovány.

4.1 Vztah závislosti (hypotaxe)

Základním syntaktickým vztahem je vztah **závislosti** (hypotaxe, dominance²). Jde o vztah mezi syntaktickým členem řídícím a syntaktickým členem na něm bezprostředně závislým.

- (1) Její syn studuje v Praze druhým rokem dramaturgii.

Syntaktickou strukturu věty (1) znázorňuje následující větné schéma, v němž použité šipky odpovídají vztahu závislosti. Šipka směřuje od členu řídícího k členu závislému.

¹ V souhrnném korpusu v7 ČNK z r. 2019 je takových vět více než 45 000.

² S termínem dominance pracují autoři MČ 3.

Existence syntaktické pozice členu závislého je ve větě vždy podmíněna existencí syntaktické pozice členu řídicího. Např. ve větě (1) je přítomnost přivlastňovacího zájmena *její* podmíněna přítomností substantiva *syn*. Absence řídicího členu ve formální struktuře věty při současné realizaci členu závislého je možná jen v případě realizace řídicího členu v předchozím kontextu (tj. ve větě bezprostředně předcházející), jak je tomu v souvětí (2):

(2) **Její syn** studuje druhým rokem práva a **náš** ještě nechodí do školy.

Situaci, kdy řídicí člen syntagmatu (v druhé větě příkladu (2) substantivum *syn*) není ve větě lexikálně vyjádřen, a celé syntagma (*náš syn*) je ve formálně syntaktické (tzv. povrchové) struktuře věty reprezentováno členem závislým (*náš*), chápeme jako kontextovou elipsu (výpustku) řídicího členu, syntaktická pozice je i v takovém případě ve větě struktuře založena, zůstává však aktuálně (vlivem předchozího kontextu) lexikálně nezaplněna.

Organizačním centrem věty, tj. nejvýše postaveným členem v hierarchické větě struktuře, je **určitý slovesný tvar** (verbum finitum, VF). Ten vytváří relační strukturu věty, a to tak, že na sebe váže určitý počet dalších syntaktických členů. Například sloveso *počítat* v některém ze svých finitních tvarů zakládá větě strukturu 'někdo počítá něco' (*Město počítá zisky a ztráty*) a 'někdo počítá s něčím' (*Město počítá se třemi miliony korun*).

Doplnění mohou vyžadovat také jiné členy věty než přísudkové sloveso.

(3) Město počítá s rozšířením **parkoviště**.

Pozici pro genitivní tvar jména (*parkoviště*) ve větě (3) si žádá nikoli přísudkové sloveso *počítá*, nýbrž verbální substantivum *rozšíření*, umístěné do pozice predikátového komplementu.

Na přísudku a jeho komplementech mohou být dále potenciálně závislé také další, nekonstitutivní (fakultativní) členy věty:

- (4) Město v **příštím roce** počítá s rozšířením **stávajícího** parkoviště o **zhruba padesát parkovacích míst**.

Vztah závislosti může být založen buď (a) **na principu valence**, tj. závislý člen je nutným, obligatorním doplněním členu řídicího, je řídicím členem závazně vyžadován (*polož to; kopírka nefunguje; ocitl se ve tmě*), nebo (b) **na principu (volného) rozvíjení** (determinace), tj. závislý člen je fakultativním doplněním členu řídicího (*hořká čokoláda; knížka o dinosaurech; hlasitě chrápe*).

4.1.1 Morfologická reflexe závislosti

Vztah závislosti bývá reflektován v morfologické formě závislého členu, a to v zásadě dvojím způsobem: buď (a) **shodou** gramatických kategorií, které jsou vyjádřeny jeho koncovkou, s kategoriemi členu řídicího, nebo (b) **rekcí (řízeností)**, při níž řídicí člen členu závislému přiděluje fixní pádovou formu.

4.1.1.1 Kongruence

Syntaktický vztah závislosti se na morfologické rovině projevuje jako **shoda morfologických kategorií** členu závislého s morfologickými kategoriemi členu řídicího.

- (5) Turnaje se z **vážných důvodů** nezúčastní.
(6) **Představitelé** města se k možnosti referenda **vyjádřili** nanejvýš zdrženlivě.

Adjektivum *vážných* ve větě (5) se shoduje s řídicím substantivem *důvodů* v kategoriích rodu, pádu a čísla (genitiv plurálu, rod mužský). Shodou gramatických kategorií (tzv. shodových kategorií) je na morfologické rovině reflektován též vztah mezi přísudkovým slovesem a podmětem věty. Ve větě (6) odráží koncovka přísudkového slovesa (*vyjádřili se*) gramatické kategorie substantiva v podmětové pozici (*představitelé*), tj. vyjadřuje množné číslo životného maskulina.

(Ke kongruenci viz podrobně oddíl VII.)

4.1.1.2 Rekce (vazba)

Syntaktický vztah závislosti se na morfologické rovině projevuje **fixní pádovou formou** závislého členu, vyžadovanou členem řídicím:

- (7) Nakonec jsme **našli** i ten poslední chybějící **díl**.
- (8) Měl bych **vám všem** ještě jednou **poděkovat**.
- (9) V jejich hudbě uslyšíte **šumění moře** a **křik racků**.
- (10) Tříkráloví koledníci vyrazili do ulic vybírat peníze na **pomoc lidem** v nouzi.

Sloveso *najít*, které má ve větě (7) větotvornou, přísudkovou funkci, vyžaduje akuzativní komplement. Substantivum *díl* ve větě (7) je proto závazně ve tvaru 4. pádu. Sloveso *poděkovat* má vazbu se 3. pádem, zájmena ve větě (8) jsou proto ve tvaru 3. pádu (*vám všem*). Ve větě (9) je genitiv (*moře, racků*) strukturním pádem deverbálních substantiv jako výsledek procesu transpozice (*moře šumí* → *šumění moře*; *rackové křičí* → *křik racků*). Substantivum *pomoc* ve větě (10) přebírá pádovou vazbu svého základového slovesa (sloveso *pomoci* vyžaduje doplnění 3. pádem: *pomoci někomu*), substantivum *lidem* je proto také ve tvaru 3. pádu. (*pomoci někomu* → *poskytnout pomoc někomu*).

4.1.1.3 Adjunkce

Pokud se vztah závislosti do morfologického plánu nepromítá (člen závislý se tvarově řídicímu členu nepřizpůsobuje), jde o **adjunkci (přimykání)**.

- (11) Někteří diváci se **hlasitě smáli**.
- (12) Už **tři dny** nic **nejí**.
- (13) **Jeli jsme centrem** města.

Sloveso *smát se*, které je ve větě (11) v přísudkové pozici, nevyžaduje žádné tvarově závazné doplnění. Adverbium *hlasitě*, které na něm závisí, je neohebné, morfologicky neměnné, a nemůže se tedy ani potenciálně řídicímu členu jakkoli tvarově přizpůsobit; vztah závislosti se na něm nijak neprojevuje (neboli je adjunkční).

Substantivum *dny* ve větě (12) je sice ve tvaru 4. pádu, ten je zde však pádem významovým, měrově časovým, a jeho užití ve větě není dáno valencí přísudkového slovesa. Sloveso *jíst* nevyžaduje v případě časového doplnění ani akuzativ, ani žádný jiný pádový tvar, resp. časové určení je gramaticky fakultativní. Srov.: *Už tři dny nic nejí* / *Už dlouho nic nejí* / *Maso 0 nejí*. Sloveso *jíst* žádá akuzativní tvar jen pro předmětové doplnění (*nic, maso*), nikoli v případě doplnění vyjadřujícího časové okolnosti děje.

Podobně není slovesem *jeli jsme* řízen tvar substantiva *centrum* ve větě (13). Sloveso *jet* v pozici přísudku připouští tvarově (pádově) volné doplnění; např. *Jeli jsme centrum / do centra / k centru / mimo centrum města*.

4.1.2 Významové vztahy

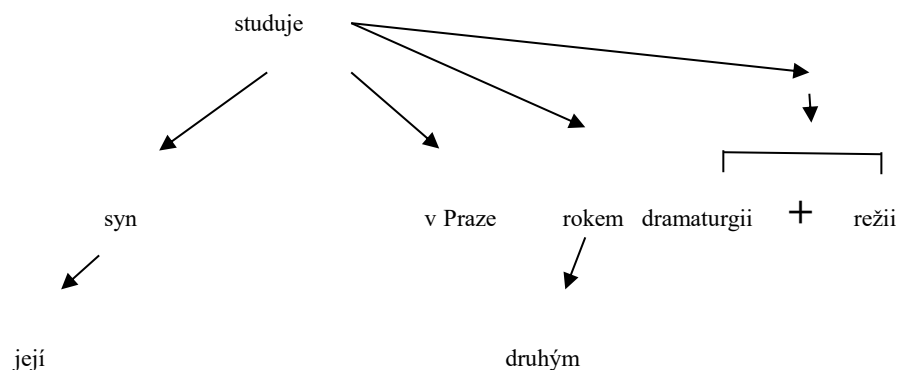
Vztah závislosti je vztahem syntaktickým (formálním, gramatickým), který je odrazem vztahů významových. Uvažujeme-li o významových vztazích, jejichž odrazem v gramatické rovině jazyka je vztah závislosti, rozlišují se tradičně dva významové vztahy, a to (a) **determinace** (tzv. bližší určování), což je vztah neaktualizovaný, vyjadřující příznak řídicího členu neaktuálně: *drží kluci; lék proti bolesti; zpívat falešně*, a (b) **predikace**, vztah aktualizovaný, vyjadřující příznak řídicího členu aktuálně: *Kluci byli drzí; Ten lék je proti bolesti*.

4.2 Vztah souřadnosti (parataxe)

Ve vztahu **souřadnosti** neboli **parataxe** jsou takové členy věty (dva nebo i více), které obsazují **tutéž pozici ve větěné struktuře** a také tutéž pozici v rámci aktuálního členění věty. Souřadné členy věty stejným způsobem závisí na společném členu řídicím. Podstatou vztahu souřadnosti je tedy umístění více členů věty (lexikálních prvků) do jedné větěné pozice, resp. její zmnožení.³

(14) Její syn **studuje** v Praze druhým rokem **dramaturgii a režii**.

Syntaktickou strukturu věty (14) zachycuje následující větěné schéma. Šipky označují hypotaktický vztah (vztah syntaktické závislosti), znak '+' parataktický vztah (vztah syntaktické souřadnosti).

³ S termínem zmnožení syntaktické pozice pracuje MČ 3.

Substantiva *dramaturgie a režie* jsou ve vzájemném vztahu souřadnosti a zároveň každé z nich ve vztahu závislosti ke slovesu *studuje*, které jim přiděluje pád – akuzativ, jsou proto oba v akuzativním tvaru. Zaujímají tutéž syntaktickou pozici ve větné struktuře, a to pozici objektu jakožto přísudkového komplementu.

4.2.1 Významové vztahy souřadnosti

Významový vztah mezi souřadně spojenými členy věty může být buď (a) koordinační, nebo (b) apoziční (též adordinační).

Koordinace je vztah mezi souřadnými členy s různou referencí (označujícími různé entity), zatímco podstatou **apozice** je naopak široce chápaná **referenční totožnost** členů (včetně částečné totožnosti a inkluze).

(15) **Zuzanu** ani **Petrovu ženu** nepozvali.

(16) **Petrovu ženu Zuzanu** nepozvali.

Ve větách (15) a (16) jsou výrazy *Zuzana* a *Petrova žena* shodně ve vztahu souřadnosti (parataxe). Zatímco ve větě (15) pojmenovávají tyto dva výrazy dvě různé osoby (Zuzana není Petrova žena), ve větě (16) pojmenovávají jednu a tutéž osobu (Zuzana je Petrova žena). Ve větě (15) je mezi objekty věty koordinační vztah, ve větě (16) vztah apoziční.

4.2.1.1 Koordinace

Významový vztah mezi koordinovanými členy věty se vyjadřuje nejčastěji spojovacím výrazem. U spojení asyndetických (bez použití spojky) se významová souvislost vyvozuje na základě inferencí ze vztahu lexikálních významů koordinovaných členů. Jde o vztahy:

- (a) **slučovací** (kopulativní)
- (b) **odporovací** (adverzativní)
- (c) **vylučovací** (disjunktivní).

Na ně se může potenciálně navrstvovat ještě vztah

(d) **stupňovací** (gradační).

Členy ve vztahu **slučovacím** jsou k sobě prostě přiřazeny a jsou chápány jako rovnocenné:

(17) Studuje **angličtinu a slovinštinu**.

Doklady slučovacího vztahu:

V roce 1703 získal licenci na zahájení výroby hedvábí **v Berlíně a Drážďanech**.

Komickým prvkem, jenž je nedílnou součástí **jak knih, tak seriálového zpracování**, je Poirotův přízvuk.

Ve skutečnosti existuje velké množství různých typů zaplavovaných porostů určených **půdními podmínkami, reliéfem krajiny, jakož i dynamikou a charakterem záplav**.

Přesným opakem monismu, **ať racionalistického, ať iracionalistického**, je pluralismus.

Vztah **odporovací** je mezi dvěma členy významově kontrastujícími, tj. vyjadřujícími:

(a) skutečnosti, jejichž **koexistence** je mluvčím prezentována jako v určitém smyslu **neobvyklá** či **nečekaná**:

(18) Je **hodný, ale příliš žárlivý**.

(b) skutečnosti, z nichž jedna nějak **omezuje nebo oslabuje** platnost druhé:

(19) **Zítřka** čas mám, **ale jen dopoledne**.

(c) skutečnosti, z nichž **jedna** je prezentována **jako náhrada druhé**:

(20) Nakonec **nepřišel po obědě, ale až večer**.

Tyto základní adverzativní vztahy mohou být významově a pragmaticky modifikovány:

Doklady odporovacího vztahu:

Jde o **prostý, ale přesto cenný** vhléd.

Byl nádherný den: **sice chladný, ale křišťálově jasný**.

Znělo to **jako tvrzení, nikoli jako otázka.**

Vidět budoucnost nikdy nebyla otázka **intelligence, nýbrž úplně jiných schopností.**

Nefrologie je relativně **mladý obor, nicméně velmi dynamický a svým způsobem specifický.**

Na slučovací a odporovací vztah se může potenciálně vrstvit **vztah stupňovací (gradační)**. O gradaci jde tehdy, pokud je druhý člen dvojice prezentován jako v nějakém smyslu převyšující člen první. Může signalizovat vyšší míru nějaké vlastnosti, vyšší stupeň neočekávanosti apod.:

(21) Mluvil **nejen hloupě, ale dokonce i sprostě.**

Doklady stupňovacího vztahu:

A překvapivě by nechala doma **nejen děti, ale dokonce i jejich tatínka.**

Čapkova a Haasova Bílá nemoc byla tehdy na programech našich kin dílem **nejen výjimečným, ale navíc vysoce aktuálním.**

Co zůstalo, začalo být vnímáno jako cenné a hodné **ochrany, ba dokonce obnovy či rekonstrukce.**

Existují kavárny krásné, **se spoustou zrcadel, ano i s živým klavíristou.**

Vztah vylučovací je založen na vztahu logické disjunkce. Jednotlivé členy představují různé alternativy, z nichž může platit jedna, nebo obě:

(a) V případě, že mohou být platné obě možnosti zároveň, jde o **disjunkci/vylučovací vztah inkluzivní** (mluví se též o vztahu alternativním):

(22) **Budu si číst nebo si pustím film,** možná obojí.

(b) V případě, že může platit jen jedna z alternativ, nikoli obě zároveň, jde o **disjunkci exkluzivní**:

(23) **Tak buď se dívej na film, nebo si čti,** nedělej dvě věci najednou.

(c) V případě, že jsou obě alternativy možné, ale nikoli současně a stejným způsobem, ale každý v jiném časovém okamžiku nebo ve vztahu k jiným členům uvažované třídy, jde o **disjunkci distributivní**:

(24) Vstávám v **pět nebo v šest**, jak kdy.

Doklady vylučovacího vztahu:

Rychle překryl úsměvem lehký stín **nevole nebo obavy**.

Indicie mohou být **bud' slovní, nebo číselné**.

Bud' vědí **všechno, nebo nic**.

Součástí smlouvy o výstavbě navíc bude zpravidla i **kupní nebo darovací** smlouva na nabývaný podíl pozemku, na kterém dům stojí.

4.2.1.2 Apozice

Na základě kritéria restriktivnosti či nerestriktivnosti lze rozlišit dva typy apoziční dvojice/skupiny:

(a) spojení těsné

O těsné spojení mezi členy apoziční dvojice jde tehdy, pokud druhý člen **extenzi** této dvojice **zužuje**. V psaném textu se jednotlivé členy neoddělují čárkou, v mluveném projevu se vyslovují splývavě, bez pauzy či intonačního úsekového předělu:

(25) Na dvě minuty se **zítra v poledne** olomouckým okresem rozezní sirény.

Další doklady:

V šapitó, které vyrostlo na Letné nedaleko křižovatky Špejchar, bude hrát se **svými kolegy artisty** všechna čtyři dosavadní představení z repertoáru La Putyka.

V souboru vyniká kolekce šedesáti obrazů **českého malíře Antonína Slavíčka**.

(b) spojení volné

O volné spojení mezi členy apoziční dvojice jde tehdy, pokud **druhý člen extenzi** dvojice **nemění** (extenze celé apoziční dvojice je stejná jako extenze jejího prvního členu). V psaném textu se jednotlivé členy oddělují čárkou a vyslovují se nesplývavě, tj. s úsekovým předělem, případně pauzou:

(26) První část se koná ve vestibulu kina Jupiter clubu **zítra, v úterý 6. listopadu**.

Další doklady:

Ondřej Neff, český spisovatel science-fiction povídek a románů, prozaik a novinář [...], je synem spisovatele Vladimíra Neffa.

[...] německý **Siemens, jediná firma ochotná firmu převzít**, si klade těžko splnitelné podmínky.

Apoziční členy mohou být v různých vzájemných významových vztazích. Mezi členy apoziční dvojice může být např. vztah **identifikace či kvalifikace** (apoziční členy pojmenovávají tutéž entitu z různých hledisek; může jít například na jedné straně o jméno, na druhé straně o postavení či funkci v rámci určité třídy), **vztah ekvivalence** (apoziční členy pojmenovávají tutéž entitu ekvivalentními výrazy z různých jazyků, jde zejména o odborné termíny), **vztah množiny a jejích prvků** (jeden člen apoziční dvojice pojmenovává třídu či skupinu, druhý člen (případně další členy) jejího zástupce (případně několik příkladů ve výčtu) apod.

Další doklady apozičních vztahů:

Kletč, nejvyšší hora Blanského lesa, je dobře viditelná za českými Budějovicemi i ze silnice směřující do Alp.

Claude Lévi-Strauss, zakladatel strukturální antropolgie, zahájil své výzkumy mezi brazilskými indiány.

Dyslálie neboli **patlavost** je nesprávná výslovnost hlásek.

Úspěch **okamžitě**, cizím slovem **instantní** fotografie, byl obrovský a vývoj se hnal dál, obutý v sedmimílových botách.

Je to ideální příprava **velkých tučných ryb**, například **lososa, jezerního pstruha** nebo **stříbrného duháka**.

Mezi tyto prvky patří především **konkurence, dodavatelé, odběratelé, banky, pojišťovny, berní úřad** apod., zkratka **všechny subjekty**, s nimiž je nutné udržovat dobré obchodní vztahy.

Letos byly **horší klimatické podmínky**, zejména **krátké vegetační období**.

(K apozici viz podrobně oddíl IV. tohoto dílu.)

5. Valence a rekce (vazba)

Oba tyto termíny-pojmy se týkají sémanticko-syntaktických vlastností slov, především sloves a předložek, zčásti i substantiv a adjektiv. Obecně jde o vlastnost slova spočívající v tom, že pro uplatnění daného slova v běžné komunikaci **je třeba toto slovo doplnit jiným slovem nebo celou větou** (např. *říkám pravdu / říkám, že to je pravda*); závislé slovo je třeba užít v určitém pádovém tvaru (např. *myslím na tebe : přemýšlím o tom*).

Zaaticmo u sloves, substantiv a adjektiv užíváme termínu valence, u předložek užíváme spíše tradičního termínu rekce (vazba).

5.1 Vazba předložek

Například **předložku pod** musíme při jejím komunikačním použití spojit se substantivem nebo zájmenem v **instrumentálu** nebo **akuzativu**:

pod povrchem - nacházet se **pod povrchem**
pod povrch - jít **pod povrch** věcí

Naproti tomu **předložku na** musíme spojit se substantivem nebo zájmenem v **lokálu** nebo **akuzativu**:

na povrchu - nacházet se **na povrchu**
na povrch - vyplout **na povrch**

Každá předložka vyžaduje určitý pád jména, s nímž se spojuje, menšina z nich (k nimž patří i předložky *na* a *pod*) vyžaduje vzhledem k jejich různému významu pády dva (tj. jeden nebo druhý). Jediná předložka, *za*, má vazbu na tři pády:

za Alžbětou - jet **za Alžbětou**
za Alžbětu - postavit se **za Alžbětu**
za Alžběty - **za Alžběty** I.

Toto **vyžadování pádu** se tradičně nazývá „**vazba**“ neboli „**rekce**“. Říkáme pak např., že předložka *u* má vazbu s genitivem/na genitiv, předložka *napříč* má vazbu s instrumentálem/na instrumentál atd. (K vazbám předložek viz tabulku v 1. dílu na s. 78-84.) Pády řízené předložkami jen z části vyplývají z jejich lexikální sémantiky, zčásti jde ze synchronního hlediska o ryze formální vlastnost předložky.

5.2 Valence adjektiv a substantiv

Zatímco rekci má každá předložka, **vazebnost doplnění adjektiva a substantiva** je jevem spíše okrajovým. Např. adjektivum *náchylný* musíme při jeho komunikačním použití spojit s předložkovým spojením ‚k + substantivum‘:

náchylný k poškození

Podobně např. substantivum *sklon* obvykle doplníme spojením předložky *k* se substantivem nebo – méně často – infinitivem:

(jeho) **sklon k agresivitě**
(jeho) **sklon vyhýbat se** problémům

(K vazbám adjektiv a substantiv viz podrobně oddíl II., kap. 1.)

5.3 Valence sloves, základové větné struktury a větné vzorce

Všechna **předmětová slovesa**, tj. slovesa označující děj zaměřený na nějaký objekt (neživou konkrétní či abstraktní entitu, rostlinu, zvíře nebo člověka), užitá ve větě či syntagmatu **vyžadují určité doplnění (komplement)**.

Tímto doplněním může být **jméno v určitém pádu** (viz věta /1a) níže), **infinitiv** (viz věta (1b) níže) nebo **závislá klauze** (viz věta (1c) níže).

Většina sloves vyžaduje jen **jeden určitý typ doplnění**, např. **jméno v akuzativu** nebo **jméno v instrumentálu**. Např. sloveso *potkat* vyžaduje doplnění jménem v akuzativu: *Petra*, *Evu*, zatímco reflexivní sloveso *setkat se* vyžaduje předložkový instrumentál: *s Petrem*, *s Evou*.

Některá slovesa vyžadují doplnění, které může mít **dvojit i vícero formu**, např. jméno v určitém pádu nebo infinitiv nebo závislou klauzi:

- (1a) Snažím se **o přesné vyjadřování**.
- (1b) Snažím se **vyjadřovat se** přesně.
- (1c) Snažím se, **abych se vyjadřoval** přesně.

Předmětová slovesa vyžadují nejen **doplnění** jménem v určitém pádě, infinitivem nebo větou, typicky stojícím **vpravo** (proto se mu v lingvistické teorii říká i doplnění „pravovalenční“, ale i – stejně jako většina sloves bezpředmětových – **doplnění** jménem **subjektu** děje, typicky stojícím **vlevo** od slovesa (proto se mu v lingvistické teorii říká i doplnění „levovalenční“) jak ukazují věty (2) a (3):

- (2a) **František čeká na Evu**.
- (3a) **František se baví s Evou**.

Věty jako (2a) a (3a), tvořené pouze přísudkem a jeho valenčními elementy, nazýváme ve shodě s českou tradicí **základové větné struktury**.

Vlastnost sloves vyžadovat **určitý počet určitých doplňení v určitém tvaru** se nazývá jejich **valence**. Určitý počet doplňení v určitém tvaru vyplývající z valence slovesa pak tvoří jeho **valenční rámec**, jinak nazývaný též **větný vzorec**.

Větné vzorce obvykle zapisujeme symboly tvořenými zkratkami pro jméno (**N** – nomen), jeho pád (**Ndat** – jméno v dativu, **Nprep** – jméno v předložkovém pádě) a určitý tvar slovesný (**VF** – verbum finitum).

Větu (2a) i (3a) pak zapíšeme např. jako **Nnom – VF – Nprep**, pokud za signifikantní vlastnost větného vzorce budeme pokládat obecně „předložkový pád“, čili budeme abstrahovat od růzností předložek. Identitu předložky ale můžeme naopak pokládat za distinktivní vlastnost větného vzorce, a věty (2a) a (3a) pak budou představovat dva různé větné vzorce.

Subjekt děje (jako významová kategorie odrážející objektivní realitu) nemusí být v české větě pojmenován, ani k němu nemusí být odkázáno osobním zájmenem (jak je tomu např. v angličtině, francouzštině nebo němčině), může být jen **implikován slovesným tvarem a kontextem**:

(2b) **Čeká na Evu.** (německy: *Er/Sie wartet auf Eva.*)

(3b) **Baví se s Evou.** (německy: *Er/Sie redet mit Eva.*)

Za distinktivní vlastnost větného vzorce můžeme pokládat také kategoriální významy sloves jako jsou „verba dicendi“, „verba sentiendi“, slovesa pohybu atd.

Pokud má sloveso více významů, pak jeden, několik nebo každý z nich může zakládat **specifický valenční rámec**.

Např. sloveso **darovat** v jeho základním významu doplníme třemi valenčními elementy – subjektem (*majitelé*), objektem v akuzativu (*park*) a objektem v dativu (*městu*):

(4) **Park pak darovali majitelé zámku městu.** (ČNK)

Pokud však je sloveso *darovat* do věty zapojeno v syntagmatu *darovat krev* (event. *ledvinu* či jiný tělesný orgán), pak taková věta jméno v dativu znamenajícím adresáta darování neobsahuje, neboť tento adresát je komplexní, vágní a nekonkrétní – lze si pod ním představit transfúzní stanici, nemocnici, kohokoli, kdo tuto krev bude při operaci potřebovat apod.:

(5) Někteří **lidé darovali krev** už osmdesátkrát. (ČNK, zkráceno)

Terminologická poznámka:

Vedle termínu „valence“ se v některých teoriích pracuje také s pojmem „**intence**“, jímž se rozumí sémantická složka valence. V této gramatice s pojmem „intence“ nepracujeme.

6. Větné členy

Tradičními „větnými členy“ jsou v české lingvistice „podmět“, „přísudek (predikát)“, „předmět (objekt)“, „příslovečné určení“, „doplněk“ a „přívlastek (atribut)“. Mezi těmito „větnými členy“ však (a) panuje jistá hierarchie, (b) existuje různý vztah mezi jejich syntaktickým významem a syntaktickou formou.

Vzhledem k této hierarchii a vzhledem ke vztahu syntaktického významu a syntaktické formy provádíme – principiálně v souladu s českou lingvistickou tradicí posledních desetiletí – následující kategorizaci větných členů:

6.1 Přísudek (predikát)

Centrálním větným členem je **přísudek (predikát)**. Ten má svou formu (typicky verbum finitum, např. *pronajímá*) a svůj význam – tím je jazyková reprezentace určitého typu dějové či statické relační situace. (Blíže viz oddíl III, kap. 1. a 2.)

Terminologická poznámka: Termíny „přísudek“ a „predikát“ jsou v koncepci této gramatiky ryzí synonyma. S termínem „predikátor“, jehož se užívá v MČ, nepracujeme.

6.2 Komplementy

Na přísudek věty se valenčně vážou jeho různá **doplnění** neboli **komplementy**. Tyto valenční elementy se v lingvistické teorii speciálněji nazývají **aktanty**.

Terminologická poznámka:

Termín „doplnění“, „komplement“ a „aktant“ v této gramatice užíváme jako synonyma. V některých teoriích se pod vlivem formální logiky místo termínu „aktant“ užívá termínu „argument“; s tímto termínem v této gramatice nepracujeme.

6.2.1 Podmět

První kategorií komplementu je **podmět**. Ten vymezujeme pouze formálně jako tzv.

„**levovalenční**“ (protože při neutrálním slovosledu stává obvykle ve větě **vlevo od přísudku**)

doplnění přísudku, a to (a) substantivem v nominativu – věta (1); (b) genitivem funkčně odpovídajícím nominativu – věta (2); (c) zájmenem – věta (3); infinitivem – věta (4):

(1)	Eva učí na gymnáziu	(podmětem je jméno v nominativu)
(2)	Učí u nás jen pět mužů .	(podmětem je syntagma <i>pět mužů</i> se závislým genitivem)
(3)	Ona/Ta učí na gymnáziu.	(podmětem je zájmeno osobní nebo odkazovací)
(4)	Učit děti je náročné povolání.	(podmětem je infinitiv)

Podmět s přísudkem tvoří **výpovědní syntagma**, např. *Eva vysvětluje*; toto syntagma je zároveň větou, pokud slovesný přísudek kromě podmětu nevyžaduje žádné další valenční doplnění – např. *Eva učí. Kristýnka studuje*. Naproti tomu syntagma *Eva vysvětluje* není obvyklou větou současné češtiny, neboť neobsahuje valenční doplnění objektu děje (např. *termodynamické zákony*).

Pozn.: Ve **školské terminologii** se tomuto typu syntagmatu nezávisle na tom, jaké obsahuje sloveso, nesprávně říkalo „**holá věta**“. Nesprávný je tento termín-pojem proto, že ne každá „holá věta“ v tomto triviálním pojetí je skutečně gramaticky správnou větou. Gramatickou větou nejsou např. syntagmata *Eva navštívila. Město pronajalo. Lod' vplouvá*. Avšak: *Lod' vplouvá*. je gramaticky správnou a úplnou („holou“) větou.

Za „holou větu“ bychom mohli považovat např. větu *Eva navštívila maminku. Město pronajalo pozemek. Lod' vplouvá do přístavu*. V posledních desetiletích se však pro takovéto „holé věty“ v české lingvistice vžil termín „**základová větná struktura**“. Přestože se termín „holá věta“ v učebnicích češtiny již od 70. let 20. století nevyskytuje, stále se houževnatě drží a lze se s ním setkat u žáků i učitelů.

6.2.2 Předmět

Druhou kategorií komplementu je **předmět (objekt)**; stává typicky při základním slovosledu vpravo od přísudku a nazývá se proto v teorii také „pravovalenční doplnění“; jeho formou je (a) bezpředložkový **akuzativ** – věta (5); (b) bezpředložkový **dativ** – věta (6); (c) **pád předložkový** – věta (7); (d) **genitiv** – věty (8) a (9); **infinitiv** – věta (10)

(5)	Eva pronajímá svou vilu .
(6)	Eva Františkovi důvěřuje.
(7)	Eva na to zapomněla.
(8)	Eva se ho bojí.
(9)	Organismus se dožaduje odměny za vytrvalost. (ČNK)
(10)	Máma se mě vždycky snaží zklidnit . (ČNK)

6.2.3 Nepodměťový komplement pasivního přísudku

Pasivní přísudek (např. *je stíhán*) implikuje kromě podmětu (*někdo*) ještě **komplement reprezentující subjekt děje** (*policii*); ten je zpravidla vyjádřen instrumentálem:

(11) Příbuzný prezidenta je stíhán **policíí** (ČNK, titulek)

Větný člen v pádovém tvaru instrumentálu ve větě s pasivním přísudkem nazýváme obecně **komplement**, speciálně **komplement subjektu děje**.

Pozn.: Tradičně se tento větný člen nazývá „příslowecné určení původce děje“, **tento termín je však nesprávný** a zavádějící, a to hned ze dvou podstatných důvodů: (a) subjekt děje není pouhou „okolností“ děje, jíž jsou zejména jeho místo a čas, tím méně má co do činění s „příslowcem“; (b) subjekt děje je v aktivu i v pasivu valenčním elementem věty a jeho prvním komplementem, jde tedy přímo o protiklad typicky nevalenčního určení okolnosti jako jsou místo, čas, příčina, účel aj.

6.3 Valenční určení okolnosti

Jde zpravidla o **určení místa**, a sice takové, které je ve větě nutné k tomu, aby věta byla formálně úplná a/nebo měla určitý význam i nezávisle na kontextu. K obligatorním určením místa patří např. předložkové pády v následujících větách (12a) až (16a) (vše ČNK; přísudek a valenční určení místa jsou vyznačeny tučně):

(12a) Bratr **žije v Austrálii**.

(13a) Terka **se ocitla na** nádherně rozkvetlém **paloučku**. (zkráceno)

(14a) Zpěvačka **si přitiskla** ruce **na ústa**.

(15a) **Do SRN směřuje** 40% našeho exportu. (zkráceno)

Kdybychom z vět (13a) až (15a) vypustili určení místa, vznikla by věta sémanticky neúplná, a proto **negramatická**:

(13b) *Terka se ocitla.

(14b) *Zpěvačka si přitiskla ruce.

(15b) *Směřuje 40% našeho exportu.

Speciální případ ilustruje věta (12a): věta

(12b) Bratr žije.

je úplnou větou ve významu *Bratr není mrtev*; ve významu 'dlouhodobě pobývá, bydlí' je však ve větě nutné (obligatorní) určení místa.

6.4 Cirkumstanty: nevalenční určení okolnosti

Nevalenční, a tedy nekonstitutivní, pouze rozvíjející větné členy determinující slovesný přísudek, zvaná také „**volná určení**“, jsou různé druhy **okolnostního určení** (tradičně „přísllovečné určení“). Nazývají se též „cirkumstanty“. Nejčastěji jde o určení místa a času:

Pozn.: Tradiční termín „přísllovečné určení“ nahrazujeme termínem „okolnostní určení“ proto, že tento druh určení děje je nejčastěji vyjadřován předložkový pádem substantiva, nikoli „příslovcem“.

(16a) **V úterý ráno se na nádvoří** třpytila velká černá limuzína. (ČNK, zkráceno)

Věta (16a) zároveň ukazuje, že i nekonstitutivní větné členy mohou být pro smysl věty podstatné a nutné. Kdybychom jen zcela mechanicky z této věty odstranili její určení času a místa a jinak vše ostatní zachovali včetně slovosledu, vznikl by útvar beze smyslu, tedy útvar, který není gramatickou větou:

(16b) *Se třpytila velká černá limuzína.

Smysluplnou větu nezávislou na kontextu bychom nezískali ani při úpravě slovosledu:

(16c) Třpytila se velká černá limuzína.

Tuto větu však již lze prohlásit za gramatickou, byť bychom pro její komunikační využití nějaký kontext hledali obtížně. Jinak by tomu bylo s větou se změněným slovosledem:

(16d) Velká černá limuzína se třpytila.

Aby věta založená na slovesu *třpytit se* měla i nezávisle na kontextu nějaký jasný sdělný význam, bylo by ji třeba doplnit alespoň určením místa:

(16e) Na nádvoří se třpytila velká černá limuzína.

Obvyklými volnými určeními jsou také **určení příčiny** a **účelu** (obě věty ČNK):

(17a) **Ze strachu před gestapem** vyrobila umělý árijský rodokmen.

(18a) **Na záchranu památek** potřebuje kraj miliardu.

Pro konkrétní komunikační účel mohou být sice všechna tato volná určení nutná, z gramatického hlediska je však podstatné, že i věty (17b) a (18b) jsou gramaticky úplné a mají svůj dobrý smysl i mimo kontext:

(17b) Vyrobita umělý árijský rodokmen.

(18b) Kraj potřebuje miliardu.

6.5 Doplněk

Tímto termínem se v české lingvistické tradici označuje větný člen, který má **dvojí významovou vazbu**, nejčastěji na přísudek a na podmět věty:

(19) Domů jsme se vrátili **unaveni**, ale **spokojeni**.

Doplněkem se vyjadřuje, že subjekt děje vyjádřený podmětem věty (zde implikovaný tvarem přísudkového slovesa – *my*) se účastní děje v nějaké aktuální vlastnosti; jde tu tedy zároveň o charakteristiku děje a charakteristiku subjektu tohoto děje (na dvojí charakteristiku obsaženou ve větě (20) se lze zeptat: *Jací jsme se vrátili?*)

6.6 Atribut

Atribut je větným členem ve zcela jiném smyslu než ostatní větné členy. Na rozdíl od ostatních větných členů se totiž váže nikoli na slovesný přísudek, ale na substantivum v kterékoli větněčlenské platnosti. Srov. (atribut je vyznačen tučně):

(20a) **Severní stěna Nanga Parbatu** je dosud nezlezena. (atributem je rozvit podmět *stěna*)

(20b) **Severní stěnu Nanga Parbatu** dosud nikdo nezdolal. (atributem je rozvit předmět *stěna*)

(20c) Na **severní stěně Nanga Parbatu** zahynul horolezec. (atributem je rozvito substantivum *stěna* obsažené v určení místa *na stěně*)

7. Sémantické role větných členů

U formálních syntaktických hodnot podmětu a předmětu rozlišujeme jejich různé kategoriální významy, sémantické hodnoty, jimž se v lingvistické teorii tradičně říká „sémantické role“ (SR).

7.1 Sémantické role podmětu

Nejprve jejich přehled v tabulce (**podmět** je vyznačen **tučně**):

Věty s podmětem různé sémantické hodnoty	název SR obecně	název SR speciálně
(1) Eva vaří.	subjekt	agens
(2) Pračka pere.	subjekt	agens
(3) Vítr otevřel okno.	subjekt	agens
(4) Listí opadává.	subjekt	nositel děje
(5) Eva spí.	subjekt	nositel děje
(6) Eva peče v troubě husu.	subjekt	iniciátor
(7) Ta otázka mě rozesmála.	subjekt	kauzátor
(8) Z vody vyčnívá kámen .	subjekt	nositel statické relace
(9) Místnost se zaplnila kouřem.	-	nositel děje
(10) Náměstí je parkovištěm.	-	nositel statické relace
(11) Eva je po mamince.	-	nositel statické relace
(12) Objekt je střežen psy.	objekt (předmět)	patiens

Sémantickou roli podmětu ve větách (1) až (8) zobecňujeme pod pojem **subjekt** (děje). Ten se někdy nazývá speciálněji **agens**, v některých teoriích a v této gramatice se však termínu „agens“ užívá jen o **aktivně působícím subjektu**, tedy jen o sémantické hodnotě podmětu ve větách (1) až (3); pojem „agentu“ se však může vztahovat také jen k hodnotám podmětu reprezentovaného větami (1) a (2), nebo dokonce jen větou (1).

Pozn.: V některých teoriích se termín „agens“ užívá naopak o všech rolích podmětu kromě role patientu. Sémantické role větných členů se někdy nazývají **participanty**.

Sémantickou roli podmětu reprezentovanou větami (4), (5) a (9) nazýváme v této gramatice **nositel děje**;

Sémantickou roli podmětu ve větách (6) a (7) nazýváme v této gramatice **iniciátor** a **kauzátor**.

Sémantickou roli podmětu ve větách (8), (10) a (11) **nositel statické relace**.

Sémantickou roli podmětu ve větě (12) nazýváme speciálně **patiens**.

Speciální sémantické role podmětu definujeme takto:

SR agens je:

aktivní personický vykonavatel děje (věta (1));

aktivně působící stroj (věta (2));

aktivně na něco působící přírodní živel (věta (3));

SR nositel děje je:

neaktivní entita, s níž se něco děje (věty (4), (5), (9));

SR iniciátor je:

aktivní entita, která určitou aktivitou či komplexem aktivit vyvolává, iniciuje jiný děj (věta (6));

SR kauzátor je:

neaktivní entita, která svou existencí vyvolává, způsobuje děj (věta (7));

SR nositel statické relace je:

neaktivní entita nacházející se ve vztahu k něčemu (8), (10) a (11);

SR patiens je:

neaktivní entita zasahovaná dějem.

Různost sémantických rolí podmětu věty založené na určitém slovesu odpovídá různosti jeho významů a může mít vliv na syntaktické chování věty, např. na možnost (resp. obvyklost či neobvyklost) její pasivizace.

Např. pokud sloveso *škrtit* vyjadřuje aktivní působení subjektu, může být věta založená na tomto slovese tohoto významu pasivizována, pokud se však váže na subjekt neaktivní, pasivizována být nemůže:

(13a) **Othello škrtil** Desdemonu. (ČNK)

(14a) Malé a střední podnikání **škrtil** byrokracie.

(15a) **Rolák mě škrťí.** (ČNK)

(13b) Desdemona **je škrccena Othellem.**

(14b) Malé a střední podnikání **je škrcceno byrokracií.** (ČNK)

(15b) ***Jsem škrccen rolákem.**

Pozn.: Věty typu (15b) jsou ovšem použitelné jako **zdroj jazykového humoru** a lze si je představit např. v humoristických prózách M. Horníčka, I. Krause či J. Suchého.

7. 2 Sémantické role (syntaktického) předmětu

Termínu „předmět“ (synonymum je „objekt“) užíváme ve dvojí platnosti: (a) jako názvu hodnoty formálně syntaktické – v tomto smyslu jde o **druhý komplement přísudku v aktivních větách**, jestliže prvním komplementem je podmět; (b) jako názvu sémantické hodnoty komplementu. V tomto pojetí může být ve větě její formálně syntaktický předmět i sémantickým subjektem děje označovaného přísudkem věty, jímž je reflexivní sloveso ve funkci intransitiva – viz níže větu (8).

Obecné a speciální sémantické role předmětu podává následující tabulka (syntaktický předmět je vyznačen **tučně**):

Věty s předmětem různé sémantické hodnoty	název SR obecně	název SR speciálně
(1) Eva čte detektivku.	předmět	patiens
(2) Eva se zajímá o literaturu.	předmět	patiens
(3) Eva je pohostila kávou.	předmět	patiens
(4) Cestu zavál sních.	předmět	patiens
(5) František dal Evě kytici růží.	předmět	adresát
(6) Evu bolí hlava.	předmět	proživatel
(7) Konev je naplněna vodou.	předmět	-

Speciální sémantické role (syntaktického) předmětu definujeme takto:

SR patiens je neaktivní entita zasahovaná dějem; její jméno má nejčastěji tvar akuzativu (věta (1) a (4)) nebo pádu předložkového (věta (2)), méně často instrumentálu (věta (3)).

SR adresát děje je neaktivní entita, která je příjemcem objektu děje, její jméno má typicky tvar dativu (věta (5)).

SR proživatel je osoba prožívající nějaký děj v rámci své individuality (věta (6)).

Terminologická poznámka:

Z hlediska běžného vnímání světa a vyjadřování se o něm se jeví jako rozporuplné nazývat tutéž syntaktickou hodnotu zároveň předmětem i subjektem děje (viz výše věta (8)). **Termín (syntaktický) předmět** je však třeba chápat jako značkový název pro nepodmětové valenční (pravovalenční) doplnění přísudku věty nezávisle na jeho sémantice.

Naproti tomu **termínu „subjekt“** užíváme pouze pro sémantickou hodnotu podmětu (ve větách s aktivním přísudkem) nebo doplnění (ve větách s pasivním přísudkem), a to ve výše definovaném smyslu. **Termínu podmět** naopak užíváme pouze pro formálně vymezený komplement přísudku věty (ve výše definovaném smyslu).

ODDÍL II: SKLADBA NOMINÁLNÍ SKUPINY

1. Valenční struktury s jádrem substantivním a adjektivním

Obsah:

- 1.1 Obecná charakteristika
- 1.2 Struktury s jádrem substantivním
 - 1.2.1 Obecná charakteristika
 - 1.2.2 Valence abstraktních substantiv
 - 1.2.2.1 Deverbální substantiva
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Systémové valenční chování deverbálních substantiv
 - III. Nesystémové valenční chování deverbálních substantiv
 - 1.2.2.2 Deadjektivní substantiva
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Systémové valenční chování deadjektivních substantiv
 - III. Nesystémové valenční chování deadjektivních substantiv
 - 1.2.2.3 Abstraktní substantiva s různou slovtvornou historií
 - 1.2.3 Valence konkrétních substantiv
 - 1.2.4 Valence kvantitativních substantiv
- 1.3 Struktury s jádrem adjektivním
 - 1.3.1 Obecná charakteristika
 - 1.3.1.1 Typy adjektiv a sémantické role
 - 1.3.1.2 Slovosled
 - 1.3.2 Valence primárních adjektiv
 - 1.3.3 Valence deverbálních adjektiv
 - 1.3.3.1 Typy deverbálních adjektiv
 - 1.3.3.2 Formy závislých participantů
 - 1.3.3.3 Systémové a nesystémové valenční chování deverbálních adjektiv
 - 1.3.4 Valence substantivizovaných adjektiv

Pozn.: Synonymně s termínem „deverbální“ užíváme v této gramatice též termínu „deverbativní“.

1.1 Obecná charakteristika

Valence (viz odd. I., kap. 5) bývá považována za jednu z charakteristických vlastností sloves, hraje však důležitou roli i při utváření skladby syntagmat s jádrem substantivním nebo adjektivním. **Lexikální podmíněnost valence** daná jedinečností lexikálních jednotek a jejich valenčního chování vede ke zpracování valence formou **valenčních slovníků** nebo jiných lexikálních databází. Obecné syntaktické vlastnosti substantivních a adjektivních valenčních struktur a v některých případech pravidelné formy valenčních doplnění substantiv a adjektiv řadí valenci ke **gramatickým jevům**.

Mnohá substantiva a adjektiva jsou nominalizacemi různých typů slovesných predikátů (odtud označení neslovesné predikáty); zatímco na **sémantické rovině** nebyvají mezi slovesnými a od nich odvozenými neslovesnými predikáty větší rozdíly (jejich valenční potenciál a sémantický vzorec bývá stejný), na **formálně syntaktické rovině** jsou valenční doplnění sloves, substantiv i adjektiv strukturována odlišně, přičemž podléhají pravidlům slovesných, nominálních a adjektivních struktur a rovněž jejich gramatické vzorce (větné vs. nominalizované) se zpravidla liší.

Srov. (1a-c) a (2a-c):

(1a)	Petr se chová nezdvořile.	(věta)
(1b)	Petr chovající se nezdvořile	(adjektivní skupina)
(1c)	Petrovo nezdvořilé chování / nezdvořilé chování Petra	(nominální skupina)
(2a)	Podnikatel dodává zboží tuzemským zákazníkům.	(věta)
(2b)	zboží dodávané tuzemským zákazníkům podnikatelem	(adjektivní skupina)
(2c)	dodávání zboží tuzemským zákazníkům podnikatelem / podnikatelovo dodávání zboží tuzemským zákazníkům.	(nominální skupina)

Z hlediska tradičních větných členů jsou **valenční doplnění adjektiv** považována analogicky ke slovesným nebo verbonominálním predikátům za **komplementary**, konkrétně předmět (např. *dodávaný zákazníkům, předurčený k úspěchu, hrdý na tradici*) a komplement subjektu děje (např. *dodávaný podnikatelem*), nebo **okolnostní určení** (např. *procházející skrz les / lesem*).

Valenční doplnění substantiv představují **přívlastek** (atribut; zpravidla **neshodný**, např. *rozhodnutí Petra, rozhodnutí udělat, poprava Koziny, dodávky zákazníkům, hrdost na tradici, průjezd městem*, okrajově **shodný**, např. *Petrovo rozhodnutí, Kozinova poprava*).

U odvozených adjektiv a substantiv lze s ohledem na funkci valenčních doplnění ve formálně syntaktických strukturách jejich základových slov rozlišovat valenční doplnění subjektového, objektového a okolnostního charakteru.

Ze sémantického hlediska valenční doplnění adjektiv i substantiv vyjadřují různé **sémantické role**, jimiž jsou:

(a) participanty, zejména:

(aa) agens:

dodávaný **podnikatelem**, rozhodnutí **Petra**

(ab) patiens:

předurčený **k úspěchu**, poprava **Koziny**

(ac) adresát:

dodávky **zákazníkům**

(b) volná (okolnostní) určení, zejména:

(ba) místa:

procházející **skrz les / lesem**, tráva ulpělá **na nožích** sekačky, rodina usedlá **v Praze**, vitamíny rozpustné **v tucích**, průjezd **městem**, přítomnost alkoholu **v krvi**

(bb) času:

odročení jednání **z pondělí na pátek**

(bc) způsobu:

pohlížení na současnost **očima** traumatické **minulosti**, vykládání ironie **doslova**.

U substantiv se k sémantickým rolím řadí také volné doplnění **přináležitosti**, např. *bratr pana souseďa*, a participant pro valenční doplnění vyjadřující **míru** nebo **množství**, např. *polovina lidí*.

Participanty adjektiv i substantiv lze podle jejich primárního vyjádření dělit na:

(a) participanty větné povahy

Jejich primárním vyjádřením je **vedlejší věta**; k němu se druží její **nominalizace**; např.:

předurčený, **aby uspěl / uspět / k úspěchu**
přesvědčený, **že uspěje / o úspěchu**
snaha, **aby se uplatnil / uplatnit se / o uplatnění**

(b) participanty nevětné povahy

Jejich primárním vyjádřením je **substantivum**, např.:

vydaný **nakladatelstvím**
podobný **otci**
dodávky **zákazníkům**

U odvozených substantiv a adjektiv je možné jejich valenci zkoumat na pozadí valence jejich základových slov a sledovat, zda a případně jak se liší (k hlediskům srovnání patří zejména povaha, počet a formy valenčních doplnění). Tento přístup umožňuje stanovit,

co je ve valenčním chování substantiv a adjektiv pravidelné (odvoditelné, systémové), a naopak pro jaké vlastnosti není ve valenci jejich základových slov opora.

Někdy se mluví o tzv. dědičnosti valence (např. Boij, 2007, v českém prostředí např. Panevová, 2000), k jiným přístupům viz např. Bierwisch, 2015, s. 1078. Valenční doplnění subjektového, objektového a okolnostního charakteru rozlišuje např. Křížková (1968, s. 120) a Novotný (1980, s. 66), s dělením na participanty větné (propoziční) a nevětné (nepropoziční) povahy pracuje např. MČ 3 (1987, s. 128). K valenčním slovníkům českých substantiv a adjektiv patří např. *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (Svozilová – Prouzová – Jirsová, 2005) nebo *NomVallex* (Kolářová – Vernerová – Klímová, 2022). Valenci mají i některá adverbia, např. *nezávisle na okolnostech, kolmo k trati, západně od věže, být zapotřebí nakoupit*, blíže viz např. Sláma – Štěpánková (2019).

1.2 Struktury s jádrem substantivním

1.2.1 Obecná charakteristika

S valencí se setkáváme u všech tří základních druhů substantiv, tedy **abstrakt** (např. *výzva k účasti*), **konkrét** (např. *čerpadlo paliva, působišť umělce, skladba o lásce*) i **kvantitativních** substantiv (např. *polovina návštěvníků*).

Nejrozmanitější valenci mají **abstrakta**, která jsou zpravidla nominalizací nějakého druhu přísudku - elementárního, např. *vyzývání / vyzvání / výzva k účasti*, nebo složeného, např. *přestávání kouřit, chtění domluvit se, možnost přijít, hrdost na tradici, provádění kontroly, vypovězení války, výpověď smlouvy*.

Tato substantiva do značné míry **sdílejí valenci svých základových sloves** (přísudků), jejich valenční doplnění mají slovesný charakter a mohou reprezentovat např. agens, patiens a adresáta:

- (1) **dodávání energie**_{Pat} tuzemským **zákazníkům**_{Adr} touto **společností**_{Ag}
- (2) pravidelné **dodávky energie**_{Pat} tuzemským **zákazníkům**_{Adr}

V některých případech lze v jejich valenčním chování, zejména v pádových tvarech jejich doplnění, vysledovat určitou pravidelnost.

Valence konkrét zpravidla souvisí s třídami entit, které daná jména označují.

Doplnění může mít slovesný charakter, např. patiens a adresát v příkladu (3):

- (3) **dodavatel energií**_{Pat} tuzemským **zákazníkům**_{Adr}

Některá konkréta mají valenci se substantivním volným doplněním přináležitosti (např. *bratr pana sousedy, Janina vážná známost*, ale také *naš největší dodavatel* v (4)):

(4) **naš**^{řin/Adr} největší **dodavatel** energií^{Pat}

Kvantitativní substantiva mají oproti abstraktům i konkrétům jednotnou valenci, a to vazbu s bezpředložkovým genitivem (např. *čtveřice chlapců, koš hub*).

Vzhledem k tomu, že substantiva mívají **více lexikálních významů**, mohou v těchto svých různých lexikálních významech spadat do **různých kategorií** (abstraktum, konkrétum nebo kvantitativní substantivum); viz např. substantivum *dodávka* v příkladech (2) výše a (5) a (6) níže:

(5) Petrova **dodávka** zaparkovaná před domem

(6) Na to, že si z pomyslného koláče největší **dodávky** transportérů pro naši armádu ukousne svůj díl, sází také firma RayServis ze Starého Města. (ČNK)

Tato lexikální různost se zpravidla odráží i v jejich valenci; srov. např. **abstraktum** *pohled do dále* vs. **konkrétum** *pohled od kamarádky*, nebo **abstraktum** *hrůza z prázdnoty* vs. **kvantitativní** substantivum *hrůza prachu*.

Slovosled valenčních doplnění substantiv podléhá slovosledným pravidlům v rámci nominální skupiny; např. valenční doplnění v bezpředložkovém genitivu předchází valenčním doplněním vyjádřeným jinou formou neshodného přívlastku, srov. *komunikace lékaře s pacientem* (viz odd. II., kap. 2).

Naprostá většina valenčních doplnění substantiv je ve formální struktuře věty vypustitelná (Karlík a kol., 1997, s. 504). V některých případech je však determinace substantiva určitým valenčním doplněním vyžadována, srov. například možnost vs. nemožnost užití nerozvitých substantiv *kreslení* a *nakreslení* ve větě *Celý večer nám zabralo kreslení / *nakreslení*, blíže viz Karlík, 2002, a Dvořák, 2016b.

1.2.2 Valence abstraktních substantiv

K abstraktním substantivům s valencí patří zejména deverbální substantiva, např. *vyzývání / vyzvání, výzva*, a deadjektivní substantiva, např. *vnímavost, hrdost, jistota*; dále vybraná substantiva s různou slovtvornou historií, zejména substantiva denominální, např. *členství*, nebo ze synchronního pohledu neodvozená, např. *láska*.

1.2.2.1 Deverbální substantiva

I. Obecná charakteristika

V češtině se vydělují **dva typy** deverbálních abstraktních substantiv: **(a) substantiva verbální paradigmatická**, např. *namítání / namítnutí*; **(b) substantiva verbální neparadigmatická**, např. *námítka, jásos, četba, urážka, dotaz, záloha; komunikace, instruktáž* (viz VAGSČ I., část 1, oddíl II. B. *Názvy dějů a výsledků děje*).

Uvedené dva typy substantiv jsou v české tradici označovány různými termíny; k nejčastějším patří *substantiva slovesná (verbální)* na *-ní a -tí* vs. *dějová jména v užším smyslu* (např. Daneš a kol., 1967; Dvořák, 2016a,b), případně *kmenové* vs. *kořenové deriváty* (např. Karlík, 2019). U některých bezpříponových substantiv typu (b) je možný různý pohled na směr jejich derivace (tj. deverbální, např. *lovit > lov*, vs. denominativní, např. *lov > lovit*, blíže viz Ševčíková, 2021). Podobně lze nahlížet i na substantiva cizího původu, např. *debatovat > debata* vs. *debata > debatovat* (u přejatých substantiv navíc situaci komplikuje skutečnost, že k některým v češtině neexistují jednoslovné slovesné protějšky, pouze verbonominální predikáty s kategoriálním slovesem, srov. *králův azyl v sousední zemi – král získal azyl v sousední zemi, demise vlády – vláda podala demisi, politikův dialog s odpůrci – politik vede dialog s odpůrci, efekt opatření na vývoj pandemie – opatření má efekt na vývoj pandemie*).

Oba typy deverbálních abstraktních substantiv mohou označovat (a) **průběh děje** (událost; věty (1) až (3)), nebo (b) **abstraktní výsledek děje** (věty (4) až (6), vše ČNK):

- (1) Právě vánoční čas se stává často příležitostí pro **potěšení bližních živým dárkem**.
- (2) Podobné jsou zkušenosti při **správě privatizovaných domů nájemníky**
- (3) bez sebemenších problémů nebo **obávání se nefunkčnosti**
- (4) Moje **potěšení nad tím** bylo téměř bezmezné.
- (5) **Správu města nad parky** v roce 1875 definitivně potvrdil nový název aleje, přejmenované na C. K. Stadtpark.
- (6) Nenaplnily se totiž **obavy z nefunkčnosti** čipových karet u různých dopravců.

Při **označení události** je zpravidla možné **valenční chování** daného substantiva, tj. počet, povahu a formy jeho valenčních doplnění, **odvodit od jeho základového slovesa**. Takové valenční chování bývá označováno jako **systemové**, viz např. formy valenčních doplnění u substantiv *potěšení, správa* a *obávání se* v (1) až (3).

Oproti tomu při **označení abstraktního výsledku děje** může mít substantivum z hlediska počtu, povahy a forem doplnění takovou valenci, pro niž **u jejího základového slovesa není opora**. Takové valenční chování lze označit jako **nesystemové**; viz např. vazbu s předložkovými skupinami u substantiv *potěšení, správa* a *obava* v (4) až (6).

Struktury některých deverbálních substantiv lze spojovat jak s primárním vyjádřením slovesné valence v **aktivní větné struktuře**, např. (7a, b) a (10a, b), tak do jisté míry i s různými gramatikalizovanými alternacemi slovesných struktur, zejména s **pasivem**, např. (8a-c) a (11a-c), u substantiv označujících abstraktní výsledek děje výjimečně také s recipientně pasivními konstrukcemi, např. (9a-c) a (12a-c) (valenční prvky jsou vyznačeny **tučně**):

- (7a) **Herec** ve filmu **nabídl vodu** nemohoucímu **Judovi**.
- (7b) [...] přesto právě scéna s ním, konkrétně s **jeho nabídnutím vody** nemohoucímu **Judovi** patří k těm pro celý film nejsignifikantnějším. (ČNK)
- (8a) **Přítel** Mirka Topolánka **nabídl poslanci** Kořístkovi **úplatek**.
- (8b) **Úplatek byl nabídnut poslanci** Kořístkovi **přítelem** Mirka Topolánka.
- (8c) počínající **nabídnutím úplatku poslanci** Kořístkovi **přítelem** Mirka Topolánka (ČNK)
- (9a) **Dinamo nabídlo trenérovi, aby** trénoval nové hráče.
- (9b) Trenér **dostal od Dinama nabídnuto, aby** trénoval nové hráče.
- (9c) **Jeho stávající nabídka od Dinama** platí na jeden rok. (ČNK)
- (10a) **Král zakázal ženám vstup** na hrad.
- (10b) [...] jak novomanželka Karla IV. poruší **králův zákaz vstupu ženám** na hrad [...] (ČNK)
- (11a) Evropská **unie zakázala** tabákovou **reklamu**.
- (11b) tabáková **reklama byla zakázána** Evropskou **unií**.
- (11c) Po **zákazu** tabákové **reklamy** Evropskou **unií** se zde celá disciplína bude muset od srpna obejít bez strategických sponzorů (ČNK)
- (12a) **Úředníci mi zakázali vycestovat** ze země.
- (12b) **Já jsem dostal od úředníků zakázáno vycestovat** ze země.
- (12c) Pas vám ale nevzali. Tak proč jste nezkusil toho 4. října odjet? Nezrušili **můj zákaz vycestovat** ze země. (ČNK)

Slovesné gramatikalizované alternace jsou detailně popsány např. v gramatické komponentě valenčního slovníku VALLEX (Lopatková a kol., 2016). Otázkou, zda deverbální substantiva mohou vyjadřovat rozdíly v dialektu, se zabýval Karlík (2004).

II. Systémové valenční chování deverbálních substantiv

A. Obecné vymezení

Za systémové valenční chování lze považovat zejména zachování povahy a počtu valenčních doplňků a jejich vyjádření pomocí systémových forem.

Počet a povaha valenčních doplňků je u těchto substantiv dána jejich základovými slovesy a nežídka souvisí se **sémantickou třídou** daných **sloves** a od nich odvozených substantiv.

Např. **slovesa i substantiva mluvení** typicky mají **tři participanty**, tj. **mluvčí**, předávaná nebo získávaná **informace** a **adresát** (valenční prvky jsou vyznačeny tučně):

- (13) Americký **velvyslanec** **diskutoval se studenty o lidských právech**. (ČNK)
- (14) Ostatně i **jeho ostré diskuse s T. G. Masarykem o smyslu českých dějin** se točily kolem problému, otevřeného v 19. století. (ČNK)

Oproti tomu např. **slovesa a substantiva myšlení** (vlastnění informace) mívají **dvě valenční doplňky**, tj. **majitel informace** a **informace**:

- (15) **Kapela** dlouho **přemýšlela, zda** píseň vůbec natočit. (ČNK)
- (16) **horečnaté přemýšlení podnikatelů, zda** dobře zajistili své obchody (ČNK)

(Vymezení počtu a povahy valenčních doplňků vybraných sémantických tříd se věnují např. Daneš – Hlavsa a kol. (1987), odkud ve zjednodušené podobě přebíráme i pojmenování jednotlivých participantů.)

Systémové adnominální formy valenčních doplňků mají původ ve formách odpovídajících valenčním doplňkům základových sloves daných substantiv a lze je na základě jistých pravidel od těchto forem odvodit; užívají je zejména **substantiva označující děj** (událost; např. *žádání, kontrolování, prodej*).

Mnohá **substantiva označující abstraktní výsledek děje** ve srovnání se substantivy označujícími událost zpravidla využívají **jen některé valenční formy** (vyhýbají se zejména formě Ag_i, místo níž někdy užívají formu Ag_{od+G}); **chybějící systémové formy nahrazují formami nesystémovými** (k nim viz níže).

Např. název abstraktního výsledku děje **požadavek** a název děje **požadání** mají různou pádovou formu konatele a adresátu (vše ČNK):

- (17) Agentury teprve čekají na **požadavky od zaměstnavatelů**.
- (18) Ve zlínské výzvě naléhavě zní **požadavek k zákonodárcům**, aby zabránili snahám o rušení menších regionů.
- (19) Podle té by měli hasiči ze sousedního státu v případě **požadání druhou stranou** zasáhnout do hloubi 15 kilometrů od překročení hranic.
- (20) Podle nich se placení lze vyhnout **požadáním lékaře**, aby předepsal jiný lék. (zkráceno)

B. Systémové posuny ve formách valenčních doplnění

Pro vztah systémových adnominálních forem a odpovídajících forem adverbálních se někdy užívá označení systémový posun. Posuny, jejichž výsledkem jsou systémové formy, jsou v následujícím přehledu popsány z pohledu aktivní větné struktury s verbem finitem.

Zjednodušeně lze říci, že:

- (a) strukturní pády (tj. **N** a **A**) se mění na adnominální bezpředložkový **genitiv** nebo s ním alternující posesivní formu;
- (b) **nominativ** se někdy mění na bezpředložkový **instrumentál** nebo předložkovou skupinu **od + G**;
- (c) adverbia se mění na adjektiva;
- (d) ostatní adverbální formy valenčních doplnění zůstávají stejné.

V rámci valenčních struktur založených na deverbálním substantivu zaujímá hierarchicky nejvyšší pozici adnominální **bezpředložkový genitiv**.

V některých případech může tato forma alternovat s posesivním adjektivem nebo zájmenem (značeno Pos).

U adnominálních forem, které jsou výsledkem několika různých posunů, může docházet k syntaktické (strukturní) **homonymii**, a to zejména v případě, kdy jde o participanty životné; v dokladových a příkladových větách u nich proto uvádíme zkratky participantů. Jde zejména o adnominální **bezpředložkový genitiv** a alternující **posesivní formu**, u nichž dochází k homonymii tzv. subjektového a objektového G/Pos, např.

*varování řidiče*_{Ag/Adr} / *řidičovo*_{Ag/Adr} *varování* < *řidič*_{Ag} *varoval* (*někoho*_{Adr}) // (*někdo*_{Ag})
*varoval řidiče*_{Adr}.

Pro posuny ve formách adnominálních valenčních doplnění lze zformulovat následující **pravidla**:

1. Adverbální nominativ se mění na:

(a) adnominální bezpředložkový **genitiv** nebo s ním alternující formu **posesivního adjektiva** nebo **zájmena**:

Petr poučuje → poučování **Petra** // **Petrovo** / **jeho** poučování

(b) instrumentál:

Petr poučuje (kamaráda) → poučování (kamaráda) **Petrem**

(c) (okrajově) předložkovou skupinu **od + G**

Petr poučuje → poučování **od Petra**

2. Adverbální bezpředložkový akuzativ ve funkci objektu se mění na adnominální bezpředložkový **genitiv** nebo s ním alternující formu **posesivního adjektiva** nebo **zájmena**:

poučuje **Evu** → poučování **Evu** // **Evino** / **její** poučování
vyznamenali **herečku** → vyznamenání **herečky** / **hereččino/její** vyznamenání

3. Adnominální bezpředložkový genitiv odpovídající adverbálnímu bezpředložkovému genitivu může rovněž alternovat s **posesivním vyjádřením**:

zanechat **studia** → zanechání **studia/jeho** zanechání
dotazovali se **subjektů** → dotazování se **subjektů/jejich** dotazování, viz (21):

(21) Spása světa nespočívá ve [...], ale právě v prohlédnutí tohoto **zla** a v **jeho** úplném **zřeknutí se**. (ČNK)

4. Adverbální bezpředložkový dativ si standardně **svoji formu zachovává**:

zakázal **Petrovi** sportovat → zákaz **Petrovi** sportovat

Okrajově se však mění na posesivní adjektivum nebo zájmeno:

zakázal **Petrovi** sportovat → **Petrův/jeho** zákaz sportovat

5. Adverbia se mění na adjektiva:

choval se **slušně** → **slušné** chování

6. Forma ostatních valenčních elementů se u substantiv nemění:

žádal **o pomoc / aby pomohli** → žádání **o pomoc / aby pomohli**
požadovali **snížit** spotřebu → požadavek **snížit** spotřebu
pohrdal **názory veřejnosti** → pohrdání **názory veřejnosti**

7. Valenční doplnění ve funkci doplňku

(a) Při předložkovém vyjádření si uchovávají **stejnou formu**, jako má dané doplnění u slovesa:

uznat němčinu **za** druhý **jazyk** státu → uznání němčiny **za** druhý **jazyk** státu

(b) Při vyjádření doplňku pomocí výrazu *jako* je pád shodný s pádem valenčního doplnění, s nímž je doplněk ve vztahu druhé závislosti: (obě věty ČNK)

(22) "Naším konečným cílem je **uznání Indie jako jaderné mocnosti** a místo v Radě bezpečnosti," uvedly zdroje ministerstva pro asijský časopis.

(23) Co členství v Radě Evropy pro Litvu znamená? Trochu ochrany a bezpečnosti. Také **uznání naší zemi jako státu**, který stál v čele těch, kdo žádali na Kremlu nezávislost.

Ukazuje se však, že u pádů předložkových je tendence k užití bezpředložkovému; srov. (24a), (24b) a (25) (vše ČNK):

(24a) Dítě, které do zoo přijde, sice vidí na vlastní oči tvora, kterého by jinak nemělo šanci vidět, ale zároveň mu chybí přirozený **respekt ke zvířeti jako k individu**.

(24b) Do značné míry je na vině tradiční až přemrštěná úcta a **respekt k lékařům jako zachráncům** našich životů.

(25) Ben úplně ztrácí **respekt před Felixem jako šéfem**.

Při bezpředložkovém užití dochází zřejmě k pouhé aktuální **elipse předložky**, a to ze stylistických důvodů, patrně aby se předložky neopakovaly.

Problematicke vztahu systémových adnominálních forem a odpovídajících forem adverbálních v češtině se věnovala řada autorů (např. Šmilauer, 1966; Karlík a kol., 1997, s. 504; Karlík – Nübler, 1998; Panevová, 2000; Karlík, 2000; Dvořák, 2016a,b; Kolářová, 2010; Kolářová – Vernerová – Klímová, 2020).

C. Omezení pro vyjádření participantů systémovými formami

U některých systémových forem však nejsou vždy jasné podmínky, kdy je lze užit. Týká se to zejména forem, u nichž dochází ke strukturní homonymii, především výsledků následujících posunů:

- (a) N > G: lidé respektují, že je to potřeba → ?respektování lidí, že je to potřeba;
- (b) A > Pos: slíbit věrnost → slib věrnosti vs. ?její slib;
- (c) G > Pos: zanechat studia → jeho zanechání vs. dotknout se uší > ?jejich dotyk

Zde detailněji představujeme pouze posun N > G_{adnom}. Výsledek tohoto posunu je v některých případech problematický, a to zejména u substantiv verbálních paradigmatických. Nejproblematictější je tento posun u substantiv odvozených od tranzitivních sloves s doplňkem (např. vazba ‚za + A‘ v konstrukci se substantivem *uznání* s významem *úřední prohlášení určité okolnosti za platnou*), u nichž je vzhledem k přítomnosti doplňku v gramatickém vzorci genitivní pozice rezervována pro vyjádření patientu, viz (26a). Užití genitivní formy pro agens je u nich negramatické, a to nejen v kombinaci s doplňkem, viz (26b), ale patrně i při samotném vyjádření agentu, viz (26c):

(26a) **ministrovo uznání archiválií za kulturní památky**

(26b) *uznání ministra za kulturní památky

(26c) ??uznání ministra

Oproti tomu u substantiva *uznání* s ostatními lexikálními významy agens vyjádřený bezpředložkovým genitivem užit lze, a to i samostatně vyjádřený (vše ČNK):

- (27) [...] bylo hezké slyšet **uznání rodičů**, že „z tribuny se do toho mluví snadno.“
- (28) A to tam přitom bydlel zadarmo, jako výraz **uznání majitele** talentovanému umělci.
- (29) V květnu byl scénář oceněn zvláštním **uznáním poroty**.

I u některých substantiv verbálních paradigmatických odvozených od tranzitivních sloves bez doplňku, například **obdivování, kontrolování, podněcování, prozkoumávání**, však vzniká pochybnost, zda je lze užít s Ag_{gen} , či nikoli.

Důvodem je patrně skutečnost, že jsou-li tato substantiva rozvíta pouze doplněním vyjádřeným bezpředložkovým genitivem, je tato pozice přednostně interpretována jako *patiens* (např. **obdivování herců_{pat}**, **podněcování občanů_{pat}**). (Srov. k tomu oddíl III., kap. 10 o atributu)

Níže uvádíme korpusové doklady (věty (30) až (33), vše ČNK) těchto substantiv rozvítených doplněním vyjádřeným genitivní formou, které lze na základě znalosti světa nebo kontextu interpretovat jako **agens** (subjekt děje), takové doklady jsou však **velmi vzácné**:

- (30) K **obdivování návštěvníků** je připraveno kolem stovky exponátů.
- (31) Zaměstnanci Českých drah v parných dnech více kontrolují stav kolejí. [...] Častější **kontrolování pracovníků** drah ale na Chomutovsku nijak neovlivní plynulost dopravy.
- (32) Exodus Srbů ze Sarajeva [...] vytrvale pokračuje za **podněcování hlavních bosenskosrbských předáků**, kteří zarputile odmítají jakoukoli formu soužití s muslimskou komunitou.
- (33) Proč vypadají tyto zřejmé plány na společné **prozkoumávání Rusů a Američanů** uvnitř Phobosu tak „učebnicově“.

Častější jsou u těchto substantiv **jiné formy agentu** (subjektu děje), zejména výraz posesivní, případně instrumentál (obě věty ČNK):

- (34) Sopouška před nedávnem odvolali radní z funkce s odůvodněním, že lidé kvůli **jeho** neustálému **kontrolování** pracují ve stresu.
- (35) [...] na kontě měl už nehodu i **kontrolování hlídkami** policistů

D. Omezení pro užití kombinací participantů

Rovněž pro některé kombinace adnominálních valenčních doplňků vyjádřených systémovými formami platí určitá omezení:

1. Struktury se dvěma genitivy

Jsou možné jen ve velmi omezených případech, zejména je-li v jejich základové slovesné struktuře jedna pozice s genitivem pozicí valenční:

(36a) zbavili autora státního občanství

(36b) zbavení autora státního občanství (ČNK)

(37a) František Karel se zřekl trůnu ve prospěch Franciho

(37b) zřeknutí se Františka Karla trůnu ve prospěch Franciho (ČNK)

2. Negramatické kombinace valenčních doplňků

Patří k nim zejména:

(a) konstrukce se **dvěma** adnominálními **genitivy**, z nichž jeden odpovídá nominativu a druhý akuzativu v základové slovesné struktuře:

lékař ošetřil pacienta → *ošetření **lékaře pacienta**

(b) konstrukce, v nichž je substantivum rozvíto posesivním výrazem odpovídajícím adverbálnímu akuzativnímu objektu a zároveň doplňkem v genitivu odpovídajícím adverbálnímu nominativu:

lékař ošetřil pacienta → ***pacientovo** ošetření **lékaře**

III. Nesystémové valenční chování deverbálních substantiv

K nesystémovému valenčnímu chování abstraktních deverbálních substantiv patří (a) **změna počtu valenčních doplňků** a (b) **nesystémové formy valenčních doplňků**, např.

vyzvat někoho → výzva někomu / k někomu

otázkat se někoho → otázka někomu

A. Změna počtu doplňků

Ke změně počtu, převážně k **redukci**, valenčních doplnění dochází u abstraktních substantiv spíše **okrajově**, a to v případě výraznějšího **posunu ve významu**. Srov. základní významy substantiv **příslib** a **otázka** ve větách (38) a (39) a jejich posunuté významy ve větách (40) až (42) (vše ČNK), v nichž nelze doplnit adresáta:

- (38) Jak asi dopadne **ministrův příslib** některým **poslancům**, že znovu předloží smlouvu s Vatikánem k ratifikaci.
- (39) Slavnou **Kavanovu otázku** Javieru **Solanovi**, **zda** lze NATO opustit, považuje Whitehead za plně legitimní.
- (40) Zahrada plná včel je **příslibem** dobré **úrody** ovoce i zeleniny.
- (41) Tito kluci jsou **naším příslibem** do budoucnosti.
- (42) Mnozí tvrdili, že je to **otázka** dvou nebo tří **let**.

B. Změna forem doplnění

Za nesystémové formy lze označit takové formy adnominálních doplnění, které nejsou odvoditelné z adverbálních forem na základě systémových posunů.

Např. dativní forma *šéfovi* ve spojení **žádost šéfovi** nebo předložková skupina *k + D* ve spojení **obdiv k lidem** nemají oporu ve valenci příslušných základových sloves – **žádat šéfa, obdivovat lidi**.

Nesystémovým posunům v pádových formách podléhají převážně valenční doplnění objektového charakteru, a to především ta, která jsou u základových sloves vyjádřena pomocí bezpředložkových pádů (viz níže přehled nesystémových posunů).

Nejčastěji užívají nesystémové formy ta valenční doplnění, která by při vyjádření pomocí systémových forem měla formu G/Pos, tedy formu, která je potenciálně výsledkem několika různých systémových posunů, a může být tedy v některých případech interpretována jako vyjádření dvou (výjimečně i tří) odlišných participantů.

Takovým případem je například konstrukce **obdiv lidí**_{Ag/Pat}, v níž je genitivní doplnění *lidí* syntakticky homonymní, protože může být interpretováno jednak jako agens (< *lidé obdivují*), jednak jako patiens (< *obdivovat lidi*) (obě věty ČNK):

- (43) Válečná literatura a **obdiv lidí**, kteří hrůzy nacistického vyvražďování a teroru přežili, ji motivovaly navštívit jednu z lidických žen Miloslavu Kalibovou.
- (44) Odměnou je pak vysoká návštěvnost a **obdiv lidí**, kteří sem přicházejí.

Ve větě (43) jen z kontextu vyplývá, že genitivní doplnění *lidi* je patientem substantiva *obdiv*, a ve větě (44) je naopak toto genitivní doplnění opět jen na základě kontextu interpretováno jako agens.

Systémové genitivní vyjádření patientu je u substantiva *obdiv* spíše vzácné, častější je tu nesystémová předložková skupina *k + D*, která má jednoznačnou interpretaci – tak je tomu ve větě (45):

(45) Můj **obdiv k lidem**, kteří piší knihy, ještě vzrostl poté, co jsem knihu sám zkusil napsat.

Konkrétní podoba některých nesystémových forem je v některých případech vysvětlována **sémantickou motivací**, tedy užitím takové adnominální formy, která je charakteristická pro substantiva s obdobným významem nebo pro danou valenční pozici; např.:

obdiv k lidem jako analogie k *vztah / láska / úcta / nenávisť / odpor k lidem*
žádost šéfovi – dativ je tu charakteristický pro vyjádření adresáta (např. *sdělení šéfovi*)

Dalším možným vysvětlením je vliv valence kategoriálních sloves, s nimiž dané substantivum tvoří verbonominální predikát (k němu viz oddíl III., kap. 2.3.4); např. dativní vazba u substantiva *polibek* v konstrukci ***Polibek učitelce*** *mluví za vše* může být analogií k dativní vazbě kategoriálního slovesa *dát* ve verbonominálním predikátu *dát někomu polibek*.

Konkrétní nesystémovou formu užívanou u určitého substantiva však nelze spojit s nějakým obecným pravidlem; proto bývá u každého substantiva jednotlivě specifikována ve valenčních slovnících v jeho gramatickém vzorci.

Nesystémové formy jsou charakteristické zejména pro abstraktní substantiva verbální neparadigmatická; např. ***obdiv k hercům***, ***žádost šéfovi***, ***správa nad územím***. Vyskytují se ale i u některých verbálních substantiv paradigmatických, pokud vyjadřují abstraktní výsledek děje, tj. spíše u substantiv odvozených od sloves dokonavých (např. ***poučení dalším generacím***, ***upozornění o zahájení prodeje***), řidčeji u substantiv odvozených od nedokonavých sloves (např. ***varování řidičům***).

Rozlišujeme: **1.** nesystémové posuny participantu nevětné povahy, tj. vyjádřeného primárně substantivem; **2.** nesystémové posuny participantu vyjádřeného primárně vedlejší

větou (zkráceně VV) (v následujícím přehledu uvádíme vždy pouze několik příkladů daného typu posunu, nikoliv úplné výčty):

1. Posuny participantů vyjádřených primárně substantivem

K nesystémovým posunům participantů nevětné povahy patří zejména (a) posuny, jejichž výsledkem je **předložková skupina** (zkráceně PS), a (b) posuny, jejichž výsledkem je **bezpředložkový dativ**.

(a) Posuny, jejichž výsledkem je nesystémová předložková skupina:

A > PS: lovit **velryby** > lov **na velryby**, obdivovat **herce** > obdiv **k hercům**, spravovat **území** > správa **nad územím**

G > PS: dotknout se **země** > dotyk **se zemí**, otázat se **kamaráda** > otázka **na kamaráda / ke kamarádovi**

D > PS: křivdit **lidem** > křivda **na lidech**, vyhrožovat **mladíkovi** > výhrůžka **vůči mladíkovi**

I > PS: pohrdat **člověkem** > pohrdání **nad člověkem**

(b) Posuny, jejichž výsledkem je nesystémový bezpředložkový dativ:

A > D: varovat **řidiče** > varování **řidičům**, žádat **šéfa** > žádost **šéfovi**

G > D: otázat se **posluchačů** > otázka **posluchačům**

PS > D: apelovat **na voliče** > apel **voličům**

2. Posuny participantů vyjádřených primárně vedlejší větou

Participant větné povahy bývá u základových sloves vyjádřen kombinací dvou nebo tří forem ze čtveřice VV / Inf / PS / bezpředložkový pád:

nabídl (Janovi), **aby spolupracoval / spolupracovat / spolupráci**
navykl si, **že kouří / kouřit / na kouření**

Oproti tomu, **odvozená substantiva často disponují celou výše uvedenou čtveřicí forem**, přičemž bezpředložkovým pádem tu bývá **genitiv**.

nabídka, **aby spolupracoval / spolupracovat / spolupráce / na (ke) spolupráci**
návyk, **že kouří / kouřit / kouření / na kouření**

Srov. následující doklady z ČNK:

- (46a) Proto přijal **nabídku, aby spolupracoval** s časopisem Playboy.
- (46b) Konkrétně máme **nabídku spolupracovat** s Jižní Koreou, počítáme ale i s japonskými a čínskými fakultami.
- (46c) Proto jsem také **nabídku spolupráce** s vaším Národním divadlem přijal.
- (46d) Programově odmítala **nabídky na spolupráci** s kapelami a na únavné zájezdy s nimi.
- (46e) Dokonce tito lidé často odmítli **nabídku ke spolupráci** s StB.

Vzhledem k tomu, že nelze určit, která z adverbálních forem je protějškem nově získané (nesystémové) adnominální formy, mluvíme o posunech participantu větné povahy jako celku, nikoli jeho jednotlivých forem. Nejčastější nově získanou adnominální formou je předložková skupina.

Z předchozího výkladu je zřejmé, že lexikální jednotka může disponovat větším počtem forem vyjádření jednoho valenčního doplnění, přičemž některé z těchto forem mohou odpovídat **systémovým posunům**, jiné **posunům nesystémovým**, srov.:

spravovat území → správa území / nad územím

Zde genitivní doplnění **území** je systémová forma, doplnění **nad územím** je forma nesystémová.

Nesystémové formy tak ve srovnání s valencí základových sloves výrazně přispívají k **nárůstu počtu forem** adnominálních valenčních doplnění a umožňují mluvčím větší variabilitu při výběru vhodné adnominální formy pro vyjádření určité situace.

Vyšší počet forem adnominálních valenčních doplnění oproti základovým slovesům a častější vypustitelnost těchto doplnění vedou ve srovnání se základovými slovesy k vyššímu počtu potenciálních kombinací, v nichž se daná doplnění mohou vyskytnout. Tyto potenciální kombinace forem valenčních doplnění však nejsou z hlediska užívání rovnocenné; některé jsou **preferované, běžné**, jiné jsou sice gramaticky správné, ale užívány jsou jen výjimečně.

1.2.2.2 Deadjektivní substantiva

I. Systémové valenční chování deadjektivních substantiv

A. Základní pravidla

Při popisu valence deadjektivních substantiv vycházíme ze základové věty s verbonominálním přísudkem obsahujícím adjektivum, např. *Soused **byl ochotný** pomoci.*

Tento postup uplatňují např. Grepl – Karlík (1998, s. 181); jiná možnost je vycházet ze jmenné skupiny, v níž dané adjektivum rozvíjí substantivum, jemuž je přisuzováno, např. *soused ochotný pomoci*.

Systémové valenční chování deadjektivních substantiv zahrnuje (a) zachování počtu valenčních doplnění; (b) systémové posuny ve formách valenčních doplnění, konkrétně:

(ba) N z větné struktury **se mění na** formu **G/Pos** v nominální struktuře:

Koruna je směnitelná. → směnitelnost koruny / její směnitelnost

(bb) **Forma** valenčních doplnění adjektiva ve větné struktuře **se** v nominální struktuře **nemění**:

Hus byl věrný pravdě	→	věrnost Husa pravdě / Husova věrnost pravdě
občan je poslušný zákonů	→	občanova poslušnost zákonů
technologie použitelné uživatelům	→	použitelnost technologií uživatelům
soused byl ochotný pomoci	→	ochota souseda pomoci / sousedova ochota pomoci
Petr si je jistý, že se nespletl	→	jistota Petra, že se nespletl / Petrova jistota, že se nespletl
kyslík je rozpuštěný ve vodě	→	rozpuštěnost kyslíku ve vodě / jeho rozpuštěnost ve vodě
Petr je přítomný na pracovišti	→	přítomnost Petra na pracovišti / Petrova přítomnost na pracovišti

Srov. následující doklady z ČNK, v nichž je valence adjektiva konfrontována s valencí z něj odvozeného substantiva:

(1a) Angličané na mě působili jako národ **hrdý na** svou historii.

(1b) Ztrácí se **hrdost** národa **na** své předky, ztrácí se pojem vlastenectví.

(2a) Nejdůležitější je, aby byli občané **všímaví ke** svému okolí.

(2b) Je na místě poděkovat zachránci za jeho **všímavost ke** svému okolí.

(3a) Průměrné stáří autobusů **používaných** dopravním **podnikem** se tak dostane pod sedm let.

(3b) Název Alien kapela opustila pro jeho nečeskost a přílišnou **používanost** nejen hudebními **skupinami**, ale i **filmy** a nejrůznějšími **spolky**.

(4a) Jsou to často metody **použitelné lidmi** s vysokou vnitřní disciplínou.

- (4b) Jakob Nielsen je světoznámý odborník na **použitelnost** technologií obyčejnými **uživateli**.

U některých deadjektivních substantiv může být valenční doplnění objektového charakteru vyjádřeno systémovým bezpředložkovým genitivem odpovídajícím genitivnímu doplnění základového adjektiva. Je tomu tak např. u substantiv *chtivost*, *dychtivost*, *lačnost*, *pamětlivost*, *poslušnost*, *schopnost*, *žádostivost*:

chtivý něčeho : chtivost něčeho, dychtivý něčeho : dychtivost něčeho, lačný něčeho : lačnost něčeho, pamětlivý něčeho : pamětlivost něčeho, poslušný něčeho : poslušnost něčeho, schopný něčeho : schopnost něčeho, žádostivý něčeho : žádostivost něčeho

Jde-li o doplnění s potenciálně životným lexikálním obsazením (jako např. u substantiva *poslušnost*), může u těchto deadjektiv docházet ke strukturní **homonymii** genitivní formy, i když ve výrazně menší míře než u deverbálních substantiv; např. spojení *poslušnost rodičů*_{Ag/Pat} je bez kontextu homonymní: (obě věty ČNK)

- (5a) Nebylo tedy žádnou vzácností, když se potomek člověka s ušpiněným kádrovým profilem nedostal na školu [...] Budoucnost dětí tak byla závislá na **poslušnosti** jejich **rodičů**.
- (5b) Jedno chasidské vyprávění ukazuje, že na **poslušnosti rodičů** spočívá boží požehnání.

Jen na základě znalosti světa identifikujeme ve větě (5a) genitiv *rodičů* jako agens (*rodiče poslouchali*) a ve větě (5b) jako patiens (*rodiče se poslouchají*).

Podobně jako agens může někdy i patiens vyjádřený genitivem alternovat s posesivní formou:

- (5c) Později byly takové zákony vydány a **jejich poslušnost** přísně vynuována.

B. Omezení pro užití kombinací participantů vyjádřených systémovými formami

Při kombinaci dvou doplnění, z nichž jedno je vyjádřeno **genitivem** a druhé pomocí **posesiva**, viz (6), (7c), (8) a (9c), je u deadjektivních substantiv – stejně jako u deverbálních substantiv – možná pouze jediná interpretace, a to agens vyjádřený posesivem a patiens vyjádřený genitivem, nikoli naopak, viz (7e). Rovněž konstrukce se dvěma adnominálními genitivy, z nichž jeden odpovídá nominativu a druhý akuzativu v motivující slovesné struktuře, je i u

deadjektivních substantiv negramatická, srov. (7d) a (9d) s (7a) a (9a), a to přesto, že v základové adjektivní struktuře daných substantiv je již doplnění objektového charakteru vyjádřeno genitivní formou, viz (7b) a (9b).

(6) Vypravěč polemizuje se svým otcem, dřívějším vzorem, s nímž se rozešel v okamžiku **jeho** slepé **poslušnosti** stranické **politiky**. (ČNK)

(7a) Petr poslouchá rodiče.

(7b) Petr je poslušný rodičů.

(7c) Petrova poslušnost rodičů

(7d) *poslušnost Petra rodičů

(7e) *jejich poslušnost Petra

(8) Náš dotaz svědčí ještě o něčem jiném než o **naší** přirozené **chtivosti vědění** a touze po poznání života. (ČNK)

(9a) Petr chce (touží po) poznání

(9b) Petr je chtivý poznání

(9c) Petrova chtivost poznání

(9d) *chtivost Petra poznání

Některá deadjektivní substantiva (např. *znalost, snášedlivost*), byť formálně odvozená od adjektiv (*znalý, snášedlivý*), se svou valencí vztahují spíše k motivujícím slovesům (*znát, snášet*) a jejich valenční chování je pak analogické deverbálním substantivům (vše ČNK):

(10a) **Fibichova znalost** operní **produkce** 18. století zde zřejmě našla uplatnění.

(10b) Byli jsme příjemně překvapeni **znalostí koled** mladou **generací**, která se tak seznamuje s vánočními lidovými tradicemi na Vysočině.

(10c) Plynulost vnitrofiremních procesů a **jejich** perfektní **znalost** každým **zaměstnancem** omezuje zmatek a zbytečně vynaložené úsilí na korekce jeho důsledků.

(10d) dále hraje velkou roli **znalost Chilanů, jak** se zachovat v případě tragédie, což se učí už děti na školách

- (11a) Vzhledem k tomu, že se savci na rozdíl od člověka nepotí, **jejich snášenlivost horka** je mnohem horší.
- (11b) Ve fázi remise není potřebné dodržovat tak přísná dietní opatření, ovšem záleží to na individuální **snášenlivosti** různých **potravin** jednotlivými **pacienty**
- (11c) Častým důvodem k použití právě těchto dezinfekcí je **jejich** dobrá **snášenlivost lidmi** s citlivou pokožkou.
- (11d) Po více dávkách se **snášenlivost organismu** bohužel postupně zhoršuje.

Agens i patiens těchto substantiv může být vyjádřen **genitivem** i **posesivem**, viz (10a), (10c-d), (11a) a (11c-d), patiens substantiva *znalost* i **vedlejší větou**, viz (10d), agens obou substantiv však navíc i pomocí bezpředložkového **instrumentálu**, viz (10b-c) pro substantivum *znalost* a (11b-c) pro substantivum *snášenlivost*.

Valenčním chováním charakteristickým pro deverbální substantiva tato substantiva mimo jiné plní roli substantiv verbálních neparadigmatických, která se od příslušných motivujících sloves v daném významu netvoří (např. substantiva *snáška* nebo *snůška* se vztahují k jinému významu sloves *snášet* a *snést*).

II. Nesystémové valenční chování deadjektivních substantiv

Nesystémové valenční chování abstraktních deadjektivních substantiv je **méně časté než u deverbálních substantiv**, vykazuje ale podobné rysy; stejně jako u deverbálních substantiv zahrnuje: **(a) změnu počtu valenčních doplňků** a **(b) nesystémové formy valenčních doplňků**.

(a) Změna počtu valenčních doplňků

Souvisí s menšími nebo většími **změnami ve významu odvozených substantiv**. Lze ji doložit například u substantiva *protivnost*, které oproti svému základovému adjektivu *protivný* postrádá valenční doplňky *komu* a *čím*, srov. (12). Naopak u substantiva *slabost* s posunutým významem *záliba*, *náklonnost* **přibývá** oproti základovému adjektivu *slabý* valenční **doplňky** *pro co*, viz (13):

- (12a) **host protivný obsluze** neustálými **požadavky**
- (12b) **protivnost hosta**
- (12c) *protivnost hosta obsluze
- (12d) *protivnost hosta neustálými požadavky

(13) Petrova **slabost pro** opuštěná zvířata

(b) Nesystémové pádové formy

Rozlišujeme formy, které jsou výsledkem (ba) nesystémových posunů participantu nevětné povahy, tj. vyjádřeného primárně substantivem, a (bb) nesystémových posunů participantu větné povahy, tj. vyjádřeného primárně vedlejší větou.

(ba) Nesystémové posuny participantu nevětné povahy

Patří k nim zejména posuny, jejichž výsledkem je nějaká předložková skupina, která je alternativou k vyjádření daného valenčního doplnění pomocí bezpředložkového pádu; např.:

oddaný **králi** → oddanost králi / **ke králi**
vděčný **rodičům** → vděčnost rodičům / **k rodičům**

(14) Zdeňkova **oddanost ke** králi Jiřímu začala ochabovat a v roce 1462 už stál v čele katolického panstva v Jednotě zelenohorské. (ČNK)

(15) Ale pak už nespolehej na jeho **vděčnost k** tobě za to, žes mu kdysi zachránil život. (ČNK)

Struktury se změněnou pádovou formou mívají nižší frekvenci. Např. spojení *vděčnost Bohu* má v ČNK 88 dokladů, zatímco *vděčnost k Bohu* má jen 24 doklady.

(bb) Nesystémové posuny participantu větné povahy

U deadjektivních substantiv tu dochází k poměrně různorodým změnám.

Např. u substantiva *jistota* s vedlejší větou alternuje doplnění v **genitivu** (okrajově též ve formě posesiva, viz (16)), zatímco u základového adjektiva je to doplnění v **instrumentálu**:

Je si **jistý, že uspěje / úspěchem.**
jeho **jistota, že uspěje / *úspěchem / úspěchu**

(16) Křesťanství je v krizi proto, že Boha neberou vážně protestanti ani katolíci, ale to nemá se spasením a **jeho jistotou** nic společného. (ČNK)

U substantiva *navyklost* oproti základovému adjektivu přibývá možnost vyjádření daného participantu pomocí bezpředložkového genitivu:

Je **navyklý**, že se prochází / procházet se / na procházky / procházkám
jeho **navyklost**, že se prochází / procházet se / na procházky / procházkám / procházek

Substantivum *naštvanost* oproti základovému adjektivu disponuje vyjádřením daného participantu pomocí nové předložkové skupiny:

Je **naštvaný**, jak vypadá politika / z politiky / politikou
jeho **naštvanost**, jak vypadá politika / z politiky / nad politikou / politikou

1.2.2.3 Abstraktní substantiva s různou slovtvornou historií

I. Abstrakta plnicí funkci neslovesných predikátů

Valenci mají i některé další skupiny abstraktních substantiv plnicích úlohu neslovesných predikátů; jejich valence je většinou analogická valenci deverbálních substantiv, čemuž odpovídá i slovesný charakter jejich valenčních doplnění (jde zvláště o participanty, např. agens, patiens nebo adresát, příp. volná určení, např. místo). Řadíme sem zejména **následující typy substantiv**:

(a) Denominální substantiva zakončená na *-ství/-ctví*; např.:

Petrovo **členství** v klubu, jejich **vlastnictví** zámku, **poselství** prvního prezidenta občanům Československa, Václavovo **spojenectví** s Jindřichem I.

(b) Jiná substantiva s různou slovtvornou historií:

autorovo **úsilí zmapovat** souvislosti, **pravda o** zločinech totalitního režimu, **síla** těchto lidí **k** překonání překážek, **soustrast** premiéra **s** rodinami obětí, Petrova **smůla na** kamarády, Janina **láska ke** knihám

II. Okrajové typy abstrakt s valencí

Mezi abstrakty s valencí lze identifikovat i početně omezenou skupinu substantiv, která se v jednom ze svých významů nechovají jako typické neslovesné predikáty; např. **otázka času**, **bez známek** života, **věcná cena v podobě** knihy.

Tato substantiva mají zpravidla valenci s bezpředložkovým genitivem (případně s alternující posesivní formou), někdy i s vedlejší větou nebo předložkovou skupinou:

první **verze** programu / jeho první verze
základní **předpoklad** úspěchu / k úspěchu / aby akce byla úspěšná
podmínky lyžování / pro lyžování

Některá z těchto substantiv se užívají v ustálených spojeních jako spojovací výrazy, sekundární předložky nebo okolnostní určení:

za předpokladu, že; v případě, že; následkem čeho; v důsledku něčeho; začátkem týdne; v podobě čeho

Vzhledem k tomu, že postrádají participant agens, standardně přítomný u většiny (slovesných i neslovesných) predikátů, neslouží pro označení události nebo abstraktního výsledku děje, ale jde o substantiva s různými významy, které jsou často na hranici mezi abstrakty, konkréty, někdy i kvantitativními substantivy:

(a) část něčeho, např.:

část, začátek, okraj, povrch, střed, zbytek (**něčeho**);

(b) znázornění nebo vykreslení něčeho, např.:

protějšek, podoba, obraz, tvář, tvar, kopie (**něčeho**);

(c) bližší specifikace něčeho, např.:

šarže **produktu**, verze **programu**, varianta **uspořádání**;

(d) vymezení problematiky, např.:

problém **peněz**, otázka **času**, případ **korupce**, předmět **sporů**;

(e) kauzální a podobná spojení, např.:

předpoklad **úspěchu**, následky **katastrofy**, důsledek **pochybení**, známka **lítosti**, náznak **zlepšení**; podmínky **pro lyžování**; znamení, **že** vše dobře dopadne

Toto vymezení je pouze rámcové, s možností vzájemných přesahů mezi skupinami i významy, viz i Piřha (1984, 1992).

1.2.3 Valence konkrétních substantiv

Vedle abstraktních substantiv mohou mít valenci i konkréty, tedy substantiva s fyzickou interpretací (fyzické denotáty, které je možné zrakově a hmatově vnímat, případně časoprostorově lokalizovat); označují nejčastěji:

(a) osobu nebo skupinu osob; např. **učitel tance**, **zajatec krále**, *Janina vážná známost*, **bratr mého otce**, **velení britské armády**, **vláda České republiky**;

(b) věc; např. **čerpadlo paliva**, **pohled od kamarádky**, černobílá **kresba květin**;

(c) místo; např. **půjčovna automobilů**, **východ obchodního domu**, **oddělení zahraničních styků**.

Konkréta s valencí jsou zastoupena převážně deverbálními substantivy, mezi nimiž lze vydělit především následující skupiny:

1. Substantiva denotující některé z doplnění základových sloves

Patří k nim: (a) názvy osob jako subjektu děje, (b) názvy osob jako objektu děje, (c) názvy nástrojů, (d) názvy míst. Následují příklady valence těchto substantiv, zpravidla **genitivní**:

učitel **tance**; zajatec **krále**; čerpadlo **paliva**, drtič zahradního **odpadu**; půjčovna **automobilů**

2. Substantiva verbální

Označují opět osobu nebo skupinu osob, věc, místo nebo nástroj a mají opět obvykle valenci **genitivní**, méně často **předložkovou**:

velení **armády**; tlusté vydání **knihy**, pět výskytů **v korpusu**, uzamčený východ obchodního **domu**, vypnuté zapalování **vozidla**, brus **na nože**

V rámci „fyzických objektů“ lze v této skupině vydělit podskupinu **artefaktů** a **dokumentů** s valencí s genitivem, předložkovou vazbou nebo posesivem:

skladby Leoše **Janáčka**, povídka **o životě** na farmě, **Gočárova** stavba; zpráva **od lékaře o zdravotním stavu**, povolení okresního **úřadu k organizaci** průvodu

Jejich valenční vlastnosti někdy přebírají názvy artefaktů a dokumentů neslovesného původu; např.:

socha **David**, **malířův** portrét této **ženy**, kniha **o zvířatech**, listina **o vydědění**

Názvy míst se sufixy jako **-n(-a)** / **-ovn(-a)** / **-árn(-a)** / **-írn(-a)** bývají rozvíty **patientem v genitivu**, např.:

výkrmna **vepřů**, půjčovna **automobilů**, umývárna **aut**, brusírna **drahokamů**

Názvy míst s příponou *-išt(ě)* umožňují rozvíti **agentem v genitivu**, např.:

působišťe **umělce**, rejdiště **žraloků**

Ve valenční struktuře substantiv denotujících některý z participantů nebo některé z volných doplnění základových sloves již toto doplnění nemůže být vyjádřeno. Genitivní a s ní alternující posesivní pozice zbylé po participantu obsaženém ve významu daného substantiva jsou tak uvolněny pro obsazení jiným participantem, který však mohl mít u základového slovesa odlišnou formu; např.

někdo **odporoval** komunistickému **režimu** (dativ) → **odpůrce** komunistického **režimu** (genitiv)

U některých z těchto substantiv tedy může docházet k následujícím **nesystémovým posunům** participantu nevětné povahy:

(a) D > G/Pos

(po)radí **prezidentovi** → poradce **prezidenta** / **prezidentův** poradce / **jeho** poradce
velí **armádě** → velení **armády** / **její** velení

(b) PS > G/Pos

spolupracuje **s Petrem** → spolupracovník **Petra** / **Petrův** spolupracovník / **jeho** spolupracovník

Další ucelenou skupinou konkrétně jsou substantiva označující osobu, která je součástí **sítě příbuzenských vztahů** (např. *bratr, strýc, otec*) nebo která plní určitou roli ve struktuře společnosti (např. *žák, přítel, známost*).

Tato substantiva mají valenci s doplněním **přináležitosti**, které je typicky vyjádřeno bezpředložkovým **genitivem** a s ním alternující posesivní formou, např.:

bratr **Petra** / **Petrův** bratr, vážná známost **Jany** / **Janina** vážná známost

Srov. (obě věty ČNK):

(1a) Vztahy mezi pubertálními dcerami a novými **známostmi jejich matek** obvykle končí katastrofálně.

- (1b) Slečna Jana se přišla poptat, zda si ji **její** osmnáctiletá **známost** už konečně vezme.

Detailní analýza konkrétního typu nomina patientis je podána u Karlíka (2016, Nomen patientis). Valenčními vlastnostmi konkrétně se zabývali např. Piřha (1984,1992), Panevová (2000) a Karlík (2016, Deverbáln substantivum). Nesystémové posuny ve formách valenčních doplnění konkrétně jsou naznačeny již u Šmilauera (1966, s. 172), detailně se jim věnovala Kolářová (2010).

1.2.4 Valence kvantitativních substantiv

U substantiv s kvantitativním významem rozlišujeme substantiva (a) **partitivní**, např. *hromada, spousta*, (b) **singulativní**, např. *stroužek, stéblo*, a (c) **numerativní**, např. *hejno, smečka, sbírka*.

Tato substantiva, někdy též označovaná za kontejnery, se pojí s doplněním, které lze označit jako „počítaná věc“.

Za kvantitativní substantiva lze považovat i některé posunuté významy deverbálních nebo deadjektivních substantiv; např. *balení (léků), bohatství (lesů)*.

Předpokládáme, že jedinou valencí kvantitativních substantiv je **valence genitivní**; vyjádření tohoto doplnění **pomocí alternující posesivní formy** je u některých z těchto substantiv běžné (např. *velké množství kyslíku / jeho velké množství*), u jiných spíše ojedinělé. Srov. (vše ČNK):

- (1a) [...] teď už kromě mě neměla nikoho, koho by mohla obdarovávat **bohatstvím** své **lásky** [...]
- (1b) Jedná se o jemný druh, který má menší květy, ale **jejich bohatství** působí elegantně, a celý strom má jistou křehkou nádheru.
- (2) Jen velmi málo společností má tak rozsáhlé intelektuální **zdroje**, aby si mohly dovolit plýtvat **jejich** dobrou **polovinou**.
- (3) „Například **bonboniéra** Mozart je oblíbenou položkou na seznamu drobných krádeží v supermarketech,“ potvrdil poručík Jan Daněk z ústecké policie. Ta chytila zlodějíčka, který měl pod bundou dvě **její balení** za 160 korun.
- (4) Současně však naše kroky brzdí hluboký **sníh** všude kolem. Nohy mi těžknou a podkluzují **jeho spoustami**, které se mi lepí na boty.

Typy kvantitativních substantiv včetně jejich valence uvádějí Čermák – Holub (1991), charakter valenčního doplnění „počítaná věc“ (Partitiv) specifikuje Piřha (1984, 1992).

1.3 Struktury s jádrem adjektivním

1.3.1 Obecná charakteristika

1.3.1.1 Typy adjektiv a sémantické role

S valencí se setkáváme zejména u následujících **typů adjektiv**:

(a) primární adjektiva (viz kap. 1.3.2), např.:

prostý výhrad / pochybností, **hrdý** na tradice, **schopný** opravit

(b) deverbální adjektiva (viz kap. 1.3.3), např.:

vnímavý k okolí, **zbavený** nečistot, **odvolatelný** z funkce

(c) desubstantivní adjektiva, např.:

žádnostivý vidět historické skvosty, **náročný** na zaměstnance, užitečný **pro žáky**.

Ve srovnání s valencí sloves (viz odd. I., kap. 5) a substantiv (viz kap. 1.2) má valence adjektiv svá specifika. Adjektivum vyjadřuje příznak přisuzovaný substantivu jako jeho přímý determinant (např. *vnímavý chlapec*, *povrch zbavený nečistot*, *schopný řemeslník*) nebo prostřednictvím spony *být*, příp. jiného slovesa (např. *chlapec je vnímavý*, *povrch je zbavený nečistot*, *pokládali řemeslníka za schopného*).

Zatímco všechna valenční doplnění sloves i substantiv jsou na formálně syntaktické rovině vyjádřena jako povrchově závislá na těchto svých řídicích slovech, tedy jako jejich rozvíjející členy (např. *chlapec se podobá otci*, *chlapcova podoba otci*), u adjektiv je tomu tak jen v případě doplnění, která neodpovídají subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem (srov. např. *chlapec je podobný otci* a *chlapec podobný otci*, kde pouze doplnění *otci* je vyjádřeno jako závislé na adjektivu *podobný*). Oproti tomu, substantivum, jemuž je přisuzován příznak vyjádřený daným adjektivem (zde *chlapec*), není možné vyjádřit jako rozvití daného adjektiva, přesto je vnímáno jako součást jeho valenčního potenciálu, tedy jako přítomné na sémantické rovině v jeho sémantickém vzorci.

V české lingvistické literatuře je valenční doplnění adjektiva odpovídající subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem označováno různými termíny, např. jako pozice subjektu (Prouzová, 1983),

předcházející substantivum (Kopřivová, 2006, s. 19) nebo levovalenční doplnění (Kopřivová, 2006, s. 18; Skwarska, 2018). Podle Panevové (1998, s. 9) má adjektivum jako výraz pro příznak „jedno ze svých předpokládaných valenčních míst obsazeno právě tím, k čemu je to příznak“. Piřha (1982) předpokládá, že u vybraných typů deverbálních adjektiv se vždy jeden z aktantů základového slovesa stává řídicím substantivem derivovaného adjektiva. Kettnerová – Kolářová (2023, s. 184) usuzují, že vždy jedno z valenčních doplnění adjektiva přítomných v jeho hloubkové valenční struktuře není (a ani nemůže být) na povrchu (tj. na formálně syntaktické rovině) vyjádřeno jako větný člen rozvíjející toto adjektivum, ale je z povrchu systematicky elidováno; antecedent tohoto elidovaného doplnění je pak vyjádřen mimo adjektivní skupinu, a to buď jako (i) řídicí člen adjektiva, který může mít na formálně syntaktické rovině věty různou větněčlenskou platnost (srov. např. *Situaci zachránil řemeslník schopný závadu opravit* a *Pozvali jsme si řemeslníka schopného závadu opravit*), nebo jako (ii) subjekt slovesa *být*, s nímž adjektivum tvoří sponovou konstrukci (např. *Řemeslník je schopný závadu opravit*). K rozdílu v syntaktickém chování některých typů deverbálních adjektiv viz např. Karlík (2016, Nominalizace). Ke složeným přísudkům typu *je fascinující* viz oddíl III., kap. 2.3.3.2.

Valenční doplnění adjektiva, které odpovídá subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem, může mít různé sémantické role (podobně jako je tomu v pozici subjektu u sloves). U většiny primárních, desubstantivních i deverbálních adjektiv se jedná o agens, u některých deverbálních adjektiv může jít o patiens nebo adresát.

Příklady sémantických rolí valenčního doplnění odpovídajícího subjektu:

(a) agens:

řemeslník schopný (opravit dům), **školáci** žádostiví (vidět historické skvosty), **soudce** znalý (zákonů)

(b) patiens:

povrch zbavený (nečistot), **úloha** řešitelná (matematiky)

(c) adresát:

občan informovaný (pracovníky společnosti o výluce)

Analogicky ke slovesným konstrukcím lze ve valenčních strukturách adjektiv identifikovat buď syntax aktivní věty, nebo syntax pasivní věty; o syntaxi aktivní věty mluví Karlík (2016, Nominalizace) v případě skupin s participii na *-cí-* a na *-vší-*, např. *člověk čtoucí detektivku*, *matce uvěřivší člověk*, lze tak ale nahlížet i na další typy adjektiv, jejichž doplnění odpovídající subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem plní roli agentu, viz výše příklady v (a). Oproti tomu syntax pasivní věty lze identifikovat především u skupin s *-n-/-t-* participii (např. *Petrem_{agens} rozbité okno*; Karlík, 2016, Nominalizace) a u adjektiv tvořených sufixem *-teln(-ý)/-iteln(-ý)*, např. *úloha_{patiens} je řešitelná*, Karlík – Ziková (2016), viz k tomu i Mluvnice češtiny 3 (1987, s. 69–71).

Sémantické role (participanty a volná určení) adjektivních doplnění vyjádřených na formálně syntaktické rovině jako závislých na daném adjektivu jsou zmíněny již v kapitole 1.1, zde je pro úplnost připomeneme. Jsou jimi:

(a) participanty, zejména:

(aa) agens:

dodávaný **podnikatelem**

(ab) patiens:

předurčený **k úspěchu**, schopný **opравit** dům, informovaný **o výluce**

(ac) adresát:

dodávaný **zákazníkům**

(b) volná (okolnostní) určení, zejména:

(ba) místa:

procházející **skrz les / lesem**, tráva ulpělá **na nožích** sekačky, rodina usedlá **v Praze**, vitamíny rozpustné **v tucích**, průjezd **městem**

(bb) času:

jednání odročené **z pondělí na pátek**

(bc) způsobu:

Petr chovající se **nezdvořile**, ironie vykládaná **doslova**.

Piřha (1982) považuje valenční doplnění některých adjektiv za aktant partitiv, např. *plný čeho, prostý čeho*, většinou jsou však tyto případy řazeny k předmětu, se sémantickou rolí patiens. Podobně jako u substantiv je většina valenčních doplnění adjektiv na formálně syntaktické rovině vypustitelná; k nevypustitelným valenčním doplněním patří např. participanty adjektiv *zbavený* a *připomínající* (Kopřivová, 2006). Dále lze u adjektiv rozlišovat valenční doplnění obligatorní (např. *zvyklý na něco*) a fakultativní (např. *unavený z čeho*; Kopřivová, 2006). Některá polysémnní adjektiva mají v jednom ze svých významů obligatorní valenční doplnění (např. *hrdý na své činy*; toto valenční doplnění lze v případě vypuštění vyčíst z kontextu, např. *hrdý pilot Čmeláka*), ve druhém významu však označují „absolutní“ vlastnost, bez obligatorního valenčního doplnění (např. *hrdý* ve významu *vědomý si vlastní ceny, sebevědomý*, srov. *hrdé držení těla*), blíže viz Panevová (2006).

Jmenné tvary adjektiv (např. *jist, zvědav, žádostiv, dychtiv*) mají většinou stejnou valenci jako tvary složené. Výjimečně se adjektivum vyskytuje pouze ve jmenném tvaru, např. adjektivum *rád*. Srov. (všechny věty ČNK):

- (1) Jsem si **jist**, že bude mít veliký úspěch.
- (2) Jsem **zvědav**, jestli na má slova **dojde**.
- (3) Jsem **žádostiv** **dozvědět se**, kdože ho do té funkce tlačí.
- (4) jsou téměř vždy **dychtívi** nových **poznatků**
- (5) Je po všem a já jsem **tomu rád**.

1.3.1.2 Slovosled

Slovosled valenčních doplnění adjektiv vyjádřených na formálně syntaktické rovině podléhá slovosledným pravidlům v rámci adjektivní skupiny (viz odd. II., kap. 2).

Valenční doplnění rozvíjející adjektivum mohou – v závislosti na různých jazykových okolnostech (viz níže a kap. 2) – většinou předcházet i následovat dané adjektivum:

děti **školou povinné** : otec **povinný výživou** dětí

Adjektivum může být vůči rozvíjenému substantivu v antepozici nebo v postpozici.

(a) Je-li adjektivum v antepozici vůči rozvíjenému substantivu, staví čeština doplnění adjektiva před něj, srov.:

fotbalu lačný fanoušek
k úspěchu předurčená iniciativa

(b) Je-li adjektivum v postpozici vůči rozvíjenému substantivu, staví čeština doplnění adjektiva typicky za něj, okrajově i před něj:

fanoušek **lačný fotbalu**
iniciativa **předurčená k úspěchu**

zákazník **piva lačný**
žena **k vavříňům předurčená**

Srov.: (obě věty ČNK):

- (6) A třeba král Ratchis byl tvor **panování lačný** a prudký a násilnický.
- (7) A aby všechen ten nápor zvládla, vyjela se Kateřina „zocelit“ do města svým názvem **k relaxaci předurčeného** - Lázní Bělohrad.

V některých **ustálených spojeních** je typická antepozice valenčního doplnění vůči adjektivu, a to nezávisle na postavení rozvíjeného substantiva:

školou povinný, **smyslů** zbavený, **duchem** nepřítomný

Ke slovosledu v adjektivních konstrukcích s valenčním doplněním viz např. Běličová – Uhlířová (1996, s. 213), Čermák – Holub (1982, s. 38) a Skwarska (2018). V případě, že je adjektivum na formálně syntaktické rovině **rozvíto dvěma valenčními doplněními**, jsou možnosti slovosledného postavení omezené:

- (a) autor známý všem lidem svými knihami
- (b) autor známý svými knihami všem lidem

- (c) autor všem lidem známý svými knihami
- (d) autor svými knihami známý všem lidem
- (e) svými knihami všem lidem známý autor
- (f) všem lidem svými knihami známý autor
- (g) *všem lidem známý svými knihami autor
- (h) *svými knihami známý všem lidem autor
- (ch) *všem lidem známý autor svými knihami
- (i) *svými knihami známý autor všem lidem

1.3.2 Valence primárních adjektiv

Kromě valenčního doplnění, které odpovídá subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem, mají primární adjektiva zpravidla jen **jedno valenční doplnění** vyjádřené na formálně syntaktické rovině jako **závislé na daném adjektivu**:

hodný **úcty**, hrdý **na tradice**

Okrajově mají i **dvě** taková **doplnění**:

sympatický **hráčům** svým **činem**

Srov. (obě věty ČNK):

- (1) Byl jsem **mu** sympatický **učenlivostí** a **houževnatostí**.
- (2) Podle psychiatra [...] je Vladko sympatický **veřejnosti** právě svou **spontánností**.

Valenční doplnění vyjádřená na formálně syntaktické rovině jako závislá na daném adjektivu mohou mít jednu nebo více z následujících forem:

(a) bezpředložkový pád:

(aa) **genitiv**:

prostý **výhrad**, plný **očekávání**, hodný **úcty**, schopný **výkonu**

(ab) **dativ**:

blízký **slunci**, drahý našemu **srdci**, rovný **částce**, sympatický **divákům**

(ac) **instrumentál**:

jistý si **vítězstvím**, sympatický svým **chováním**, bohatý **živinami**

(b) **předložkový pád**:

hluchý **k požadavkům**, bohatý **na živiny**, hrdý **na tradici**, libý **pro** naše **uši**, imunní **proti nákaze**, loajální **s klubem**, nervózní **z lidí**, přítomný **u porodu**, kolmý **k trati**

(c) **infinitiv:**

ochotný **pomocť**, schopný **opravit**, povinný **uhradit**

(K atributivnímu infinitivu viz podrobně oddíl III., kap. 11.1.5.)

(d) **vedlejší věta**

jistý si (tím), **že vyhraje**, hodný (toho), **aby** ho někdo **přijal**, nervózní, **zda sežene** peníze

(K atributivní větě viz oddíl VI., kap. 2.2.1)

K valenci primárních adjektiv a k jejich třídění ze sémantického hlediska viz Prouzová (1983) a Mluvnice češtiny 3 (1987, s. 72–73), kde jsou spolu s primárními adjektivy probírána i některá adjektiva desubstantivní, např. *užitečný*; zde se však vzhledem k omezenému materiálu desubstantivními adjektivy detailněji nezabýváme.

1.3.3 Valence deverbálních adjektiv

Pozn.: Některá z těchto adjektiv pojmáme v této gramatice též jako „participia“ – viz 2. díl, oddíl I. C. a tento díl, oddíl V.

1.3.3.1 Typy deverbálních adjektiv

Valenční doplnění vyjádřené na formálně syntaktické rovině jako závislé na daném adjektivu mohou mít téměř všechny typy deverbálních adjektiv, zejména:

(a) adjektiva procesuální (vzniklá z přechodníku přítomného), např.:

čtoucí knihu, **vynikající** v této profesi, **vnímající**, že padá, **směřující** nahoru

(b) adjektiva rezultativní aktivní vzniklá z přechodníku minulého, např.:

přizpůsobivší se době, **rozhodnuvší se** odjet, **přišedší** do Prahy

(c) adjektiva rezultativní aktivní vzniklá z tvaru *l*-ového přičestí, např.:

znalý dějin, **proslulý** výrokem, **závislý** na rodičích, **způsobilý** vykonávat povolání, **zvyklý**, že pracuje

(da) adjektiva rezultativní pasivní vzniklá z příčestí trpného zpravidla tranzitivních sloves, např.:

podepsaný autorem, **věnovaný** dětem, **oprávněný** k převzetí zásilky, **povolaný** do týmu, **předurčený** k tomu, aby vyhrál

(db) adjektiva rezultativní pasivní vzniklá z příčestí trpného zpravidla reflexivních dokonavých sloves, např.:

oddaný svému poslání, **rozhádaný** s kamarády, **zamilovaný** do šumavských hvozdů, **odhodlaný** přijít, **spokojený**, že vše dobře dopadlo

(e) adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem, např.:

prodejný mládeži, **realizovatelný** firmou, **odvolatelný** z funkce, **přijatelný** pro všechny

(f) adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje, např.:

poslušný módnímu diktátu, **vnímavý** k okolí, **odlišný** od konkurence, **přitažlivý** pro mladou generaci, **svolný** dělat změny, **vědomý si**, že udělal chybu

Výše uvedené adjektivní typy (da) a (db) jsou vyděleny na základě jejich odlišného syntaktického chování (Panevová – Karlík, 2016; Karlík, 2016, Nominalizace; Karlík, 2016, Participium): zatímco typ (da) se řadí k tzv. objektovým rezultativům, vyznačujícím se pasivní syntaxí (např. adjektivní konstrukce *žák učitelem dobře připravený na zkoušku* odráží pasivní syntax odpovídající pasivní konstrukce se základovým slovesem *žák byl učitelem dobře připraven na zkoušku*), typ (db) je označován za subjektová rezultativa, umožňující pouze aktivní syntax (základovými slovesy těchto adjektiv jsou nejčastěji intransitivní reflexivní dokonavá slovesa, která pasivní konstrukce netvoří, srov. např. *závodník připravený ke startu* vs. *závodník se připravil ke startu*, *panovnice oddaná svému poslání* vs. *panovnice se oddala svému poslání*). K typům deverbálních adjektiv viz např. Rusínová (2016), ke konkurenci adjektiv na -lý (typ (c)) a některých dalších typů, např. *přípeklý / přípečený*, *uplynulý / uplynuvší*, viz např. Jelínek (2003) a Panevová (2021).

1.3.3.2 Formy závislých participantů

Participanty deverbálních adjektiv vyjádřené na formálně syntaktické rovině jako závislé na daném adjektivu mohou mít jednu nebo více z následujících forem:

(a) **bezpředložkový pád:**

(aa) **genitiv:**

vědomý si vlastních **chyb**, znalý **dějin**, dbalý návštěvního **řádu**, poslušný **zákonů**

(ab) **dativ:**

odpovědný **občanům**, podezřelý policejní **hlídce**, pochopitelný běžným **čtenářům**, škodlivý **rostlinám**

(ac) akuzativ:

čtoucí **knihu**, poznavší **ducha** protestantismu, dlužný **vysvětlení**, dvě děti naučené jednu **roli**

(ad) instrumentál:

dojatý srdečným **přivítáním**, dotčený takovým **komentářem**, obdivovaný **turisty**, odvolatelný **parlamentem**

(b) předložkový pád:

odpovědný **za chod** společnosti, dojatý **z gratulací**, důvěřivý **k lidem**, nadšený **do práce**, našťvaný **na rozhodčí**, obdivovaný **od** svého **okolí**, odolný **proti suchu**, považovaný **za vyhynulý**, předurčený **pro dráhu** inženýra, přesvědčený **o své pravdě**, sdílený **s** dalšími **lidmi**

(c) infinitiv:

svolný **zaplatit**, oprávněný **volit**, způsobilý **vykonávat** povolání

(d) vedlejší věta

(někým) žádaný, **aby se vyjádřil**, nedočkavý, **zda se to potvrdí**, podezřelý, **že neplatil** daně, (někým) informovaný, **že přijdu**, (někým) přesvědčený, **aby opustil** republiku

Deverbální adjektiva se od primárních adjektiv liší zejména možností vyjádření valenčního doplnění pomocí bezpředložkového akuzativu (bod (ac)). Tato forma doplnění je běžná u adjektiv vzniklých z přechodníků (výše typy (a) a (b)), u jiných typů adjektiv je však velmi vzácná; vyskytuje se např. u adjektiv *dlužný* a *naučený* (obě věty ČNK):

- (1) Snad v kontextu toho, co se teď děje, zůstal [...] **dlužný** mnohým podnikatelům nemalou finanční **částku**.
- (2) Například v muzikále máme alternace, tedy dva žáky **naučené** jednu **roli**.

Další rozdíl se projevuje ve valenci deverbálních adjektiv s pasivní syntaxí, reprezentovaných výše typy (da) a (e): U těchto adjektiv je typicky možné na formálně syntaktické rovině vyjádřit agens jako závislý na daném adjektivu (např. *dodávaný společností*, *odvolatelný parlamentem*, *informovaný od svého lékaře*), viz věty (3) až (6). Naopak je u nich méně časté valenční doplnění vyjádřené formou infinitivu nebo vedlejší věty (vyskytuje se např. u adjektiv, u nichž se do pozice valenčního doplnění odpovídajícího subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem dostává participant adresát, jako např. u adjektiv *informovaný*, *žádaný* a *přesvědčovaný / přesvědčený*), viz věty (4) až (7) (všechny věty ČNK):

- (3) Chceme změnit systém, aby vládl **občany odvolatelný** prezident
- (4) Byli jsme zase **informovaní od** pana **profesora**, **že** souostroví **tvoří** 365 ostrůvků táhnoucích se až ke Kolumbii
- (5) Už dlouhou dobu jsem byla **žádaná** několika **přáteli**, **abych se vyjádřila** ke článku z časopisu Týden
- (6) Společnosti, **přesvědčované** velkými **stratégy**, **že** inovace **je** nade vše
- (7) [...] každý chtěl zaslechnout vzpomínky spisovatele Ivana Binara, v sedmdesátých letech vězněného, následně **přesvědčeného emigrovat** do Vídně

1.3.3 Systémové a nesystémové valenční chování deverbálních adjektiv

Podobně jako u deverbálních a deadjektivních substantiv lze i u deverbálních adjektiv rozlišovat systémové a nesystémové valenční chování.

Systémovému a nesystémovému valenčnímu chování českých deverbálních adjektiv se věnují např. Kolářová – Vernerová – Klímová (2021). Pravidelná valence a valence odlišná od valence základového slovesa (případně specificky adjektivní valence) je rozlišována i v Mluvnici češtiny 3 (1987, s. 70).

I. Systémové valenční chování deverbálních adjektiv

Za systémové valenční chování deverbálních adjektiv lze považovat zejména následující vlastnosti:

- (a) zachování povahy (sémantických rolí) valenčních doplňků;
- (b) zachování stejného počtu valenčních doplňků jako u jejich základových sloves, s tím, že jedno z valenčních doplňků adjektiva je přítomno pouze na sémantické rovině (viz k tomu kap. 1.3.1);
- (c) valenční doplňky, která jsou na formálně syntaktické rovině závislá na daném adjektivu, jsou vyjádřena pomocí systémových forem.

Počet a povaha valenčních doplňků jsou u deverbálních adjektiv dány jejich základovými slovesy a – stejně jako u deverbálních substantiv – nezřídka souvisí se **sémantickou třídou** daných sloves a od nich odvozených adjektiv.

Například slovesa i adjektiva mluvení (srov. *přesvědčit, přesvědčující, přesvědčený*) typicky mají **tři participanty**, tj. **mluvčí**, předávaná nebo získávaná **informace** a **adresát**, oproti tomu např. **slovesa i adjektiva smyslového vnímání** mají typicky **dva participanty**, tedy např. u slovesa *vnímat* a od něj odvozených adjektiv *vnímající* a *vnímaný* toho, **kdo**

vnímá (proživatel), a to, **co je vnímáno** (podnět). Jak je uvedeno v kap. 1.3.1.1, u adjektiv je vždy jeden z participantů přítomen pouze na sémantické rovině a odpovídá subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem; to, kterého z participantů se to týká, souvisí zpravidla s typem daného adjektiva. Například u adjektiv odvozených od slovesa *přesvědčit*, která mají aktivní syntax (*přesvědčující, přesvědčivší*), pozici subjektu odpovídá mluvčí (tedy v níže uvedených nominálních skupinách *politik*), zatímco u adjektiv, která mají pasivní syntax (*přesvědčený, přesvědčitelný*), je to adresát (tedy níže *volič*). Podobně u adjektiva s aktivní syntaxí odvozeného od slovesa *vnímat*, tedy *vnímající*, pozici subjektu odpovídá proživatel (tedy níže *muž*), zatímco u adjektiv s pasivní syntaxí (*vnímaný, vnímatelný*) je to podnět (tedy níže *zvuk*):

politik přesvědčující voliče, že je dobré jít volit
politik přesvědčivší voliče, že je dobré jít volit
voliči přesvědčení politikem, že je dobré jít volit
voliči přesvědčitelní politikem, že je dobré jít volit
muž vnímající vysoký zvuk
vysoký zvuk vnímaný mužem
vysoký zvuk vnímatelný mužem

(Vymezení počtu a povahy valenčních doplnění vybraných sémantických tříd se věnují např. Daneš – Hlavsa a kol. (1987), odkud ve zjednodušené podobě přebíráme i pojmenování jednotlivých participantů.)

Systémové formy valenčních doplnění adjektiv mají původ ve formách odpovídajících valenčních doplnění jejich základových sloves a lze je na základě jistých pravidel od těchto forem odvodit.

Pro vztah systémových forem adjektivních doplnění a odpovídajících forem adverbálních užíváme podobně jako u substantiv označení **systémový posun**. Posuny, jejichž výsledkem jsou systémové formy, jsou v následujícím přehledu popsány z pohledu aktivní větné struktury s verbem finitem. Některé z posunů jsou vázány na konkrétní adjektivní typy vymezené v oddíle 1.3.3.

Zjednodušeně lze říci, že:

(a) nominativ:

- u adjektivních typů s aktivní syntaxí odpovídá valenčnímu doplnění, které není na formálně syntaktické rovině vyjádřeno jako závislé na daném adjektivu, neodpovídá tedy žádné formě adjektivních doplnění;
- u adjektivních typů s pasivní syntaxí **se mění na** bezpředložkový **instrumentál** nebo předložkovou skupinu **od + G**:

pracovník společnosti informuje občana → občan informovaný **pracovníkem** společnosti
→ občan informovaný **od pracovníka** společnosti

hacker vydírá podnikatele → podnikatel vydíraný / vydíratelný **hackerem**
→ podnikatel vydíraný/ vydíratelný **od hackera**

(b) akuzativ:

- **zůstává beze změny** u adjektivních typů (a) a (b), např. *čtoucí knihu, poznavší ducha protestantismu*, u jiných typů jen výjimečně, např. *dlužný vysvětlení, naučený jednu roli*;
- u typů (c) a (f) **se mění na** adnominální bezpředložkový **genitiv**:

znát poměry	→	znalý poměrů
poslouchat zákony	→	poslušný zákonů
chtít peníze	→	chtivý peněz
vědět (znát) důsledky	→	vědomý si důsledků
milovat hudbu	→	hudby milovný

- u adjektivních typů s pasivní syntaxí odpovídá valenčnímu doplnění, které není na formálně syntaktické rovině vyjádřeno jako závislé na daném adjektivu, neodpovídá tedy žádné formě adjektivních doplnění;
- u typu (db) není vzhledem k intranzitivitě základových sloves relevantní;

(c) **ostatní adverbální formy** valenčních doplnění, včetně adverbíí, zůstávají stejné.

II. Nesystémové valenční chování deverbálních adjektiv

K nesystémovému valenčnímu chování deverbálních adjektiv patří (a) **změna počtu** valenčních **doplnění** a (b) **nesystémové formy** valenčních doplnění.

Povaha (sémantické role) valenčních **doplnění** adjektiv **se** zpravidla **nemění**.

K nesystémovému valenčnímu chování dochází nejčastěji u adjektiv vzniklých z tvaru *l-*ového přičestí a u adjektiv vyjadřujících vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje.

A. Změna počtu doplnění

Započítáme-li valenční doplnění elidované na formálně syntaktické rovině do celkového počtu valenčních doplnění určitého adjektiva, lze říci, že ke změně počtu valenčních doplnění dochází u deverbálních adjektiv spíše **okrajově**, přičemž převážně jde o **redukcí**. Tato změna většinou souvisí s **posunem ve významu** oproti základovému slovesu, případně oproti základnímu významu daného adjektiva.

Například sloveso *chtít* i adjektivum *chtějící* mají v jednom ze svých významů tři valenční doplnění, oproti tomu adjektivum *chtivý* s významem *žádostivý* jedno z nich postrádá:

zloděj chtěl **od přepadeného peníze**
zloděj chtějící **od přepadeného peníze**
zloděj chtivý (***od přepadeného**) **peněz**

Podobně například sloveso *přát* i adjektivum *přející* mají v jednom ze svých významů tři valenční doplnění, oproti tomu adjektivum *přející* má pouze dvě z těchto doplnění:

prarodiče přejí **mladým** úspěšnou **kariéru**
prarodiče přející **mladým** úspěšnou **kariéru**
prarodiče přející **k mladým** (***úspěšné kariéry**)

Dále například adjektivum *usedlý* má dva významy, z nichž první zhruba odpovídá významu slovesa *usadit se* (tj. *usídlit se*), s možným rozvitím daného adjektiva pomocí místního určení *kde* – viz věta (8), zatímco druhý, posunutý význam (tj. *konzervativní*) toto doplnění postrádá, viz věta (9) (obě věty ČNK).

- (8) Ačkoliv pocházel z německo-italské rodiny **usedlé v Praze**, měl pochopení pro probouzející se české národní obrození.
- (9) Začala zářit, **usedlé** kostýmky zamkla ve skříni a začala se oblékat barevně a mladě.

Výjimečně naopak u adjektiva oproti základovému slovesu nějaké valenční **doplnění přibývá**; je tomu tak např. u adjektiva *zkušený* s významem *mající zkušenosti*, které může být na rozdíl od slovesa *zkusit* rozvito valenčním doplněním vyjádřeným předložkovou skupinou *z + G*:

- (10) Je to místní člověk, který za Teplice deset let hrál, navíc je **zkušený z práce** na pozici asistenta. (ČNK)

B. Změna forem doplnění

Za nesystémové formy lze označit takové formy valenčních doplnění adjektiv, které nejsou odvoditelné z adverbálních forem na základě systémových posunů.

U deverbálních adjektiv jsou nejčastější nesystémové posuny participantu nevětné povahy, tj. vyjádřeného primárně substantivem. Jde zejména o následující posuny:

(a) Posuny, jejichž výsledkem je předložková skupina:

A > PS: vnímá **přírodu** > vnímavý **k přírodě**, chce **vítězství** > chtivý **po vítězství**, odolá suchu > odolný **proti suchu**, přitahuje mladou **generaci** > přitažlivý **pro** mladou **generaci**, vybírá si **jídlo** > vybírávavý **v jídle**

D > PS: důvěřuje **lidem** > důvěřivý **k lidem**, škodí **srdci** > škodlivý **na srdce / pro srdce**, odpovědný **ministrowi** > odpovědný **před ministrem**

G > PS: všímá si **potřeb** blízkých > všímavý **k potřebám / vůči potřebám** blízkých

N > PS: **pacient** může vnímat zvuk > zvuk vnímatelný **pro pacienta**, toto **téma** zaujalo autora > autor zaujatý **pro** toto **téma**

(b) Posuny, jejichž výsledkem je bezpředložkový pád:

PS > G: dychtit **po informacích** > dychtivý **informací**

A > D: poslouchá **prezidenta** > poslušný **prezidentovi**

N > D: **policie** podezírá řidiče > řidič podezřelý **policii, spisovatel** zná město > město známé **spisovateli**, běžný **čtenář** může pochopit > pochopitelný běžnému **čtenáři**

G > D: účastní se **našeho jednání** > účastný **našemu jednání**

Nesystémové formy, které se týkají participantu větné povahy, jsou u adjektiv vzácné, přičemž souvislost mezi adjektivem a slovesem, od kterého je formálně odvozeno, bývá v těchto případech zastřena, srov.:

osoba odpovědná **jednat**, pracovník způsobilý **vykonávat** činnost, chlapec spokojený, **že** vše dobře **dopadlo**

Z předchozího výkladu je zřejmé, že adjektivní lexikální jednotka může disponovat větším počtem forem pro vyjádření jednoho valenčního doplnění, přičemž některé z těchto forem mohou odpovídat **systémovým posunům**, jiné **posunům nesystémovým**, srov.:

odpovídá ministrowi	→	odpovědný ministrowi / před ministrem
poslouchá zákony	→	poslušný zákonů / zákonům
chce peníze	→	chtivý peněz / po penězích
dychtí po informacích	→	dychtivý po informacích / informací

Zde jsou formy *ministrowi, zákonů, peněz a po informacích* systémové, zatímco formy *před ministrem, zákonům, po penězích a informací* jsou nesystémové.

1.3.4 Valence substantivizovaných adjektiv

Valenci mohou mít i některá substantivizovaná adjektiva (někdy označovaná za substantiva s adjektivním skloňováním), zejména adjektiva označující osoby, např. *příbuzný, vedoucí, přeživší, pozůstalý, nadřízený, známý, mluvčí*.

Jejich substantivní povaze odpovídá i jejich syntaktické a valenční chování:

- (a) postrádají valenční doplnění, které u jejich případného adjektivního užití odpovídá subjektu u predikátu tvořeného sponou *být* a daným adjektivem;
- (b) valenční doplnění, které je na formálně syntaktické rovině vyjádřené jako závislé na těchto adjektivech, má zpravidla formu bezpředložkového genitivu, která v některých případech může alternovat s formou posesiva;
- (c) adverbia rozvíjející tato adjektiva při jejich adjektivním užití se u jejich substantivního užití mění na adjektiva, srov.:

žena vzdáleně příbuzná s (mojí) babičkou	–	vzdálená příbuzná (mojí) babičky
	–	babiččina vzdálená příbuzná
muž úspěšně vedoucí projekt	–	úspěšný vedoucí projektu
	–	jeho vedoucí
pracovník přímo nadřízený zaměstnanci	–	přímý nadřízený zaměstnanec
	–	zaměstnancův přímý nadřízený

Valenční doplnění ve formě bezpředložkového genitivu nebo posesiva má nejčastěji roli **patientu**, např. *vedoucí projektu / jeho vedoucí*.

U adjektiv označujících osobu, která je součástí sítě příbuzenských vztahů (např. *příbuzná mojí babičky / babiččina příbuzná*) nebo která plní určitou roli ve struktuře společnosti (např. *známý mého bratra / bratrův známý*) jde o volné doplnění **přináležitosti**. Některá substantivizovaná adjektiva mohou být rozvíta oběma těmito doplněními zároveň, srov. konstrukci s adjektivem *vyučující* ve větě (1), kde je doplnění v genitivu (tj. *tělesné výchovy*) patientem, zatímco posesivní doplnění (tj. *náš*) je možné interpretovat jako doplnění přináležitosti:

- (1) Tento projekt má na starost **náš** vyučující **tělesné výchovy**. (ČNK)

Valenční doplnění ve formě **genitivu** mívá původ v doplnění rozvíjejícím daná adjektiva v jejich adjektivním užití. U deverbálních adjektiv formálně náležejících k adjektivům procesuálním (vzniklým z přechodníku přítomného, např. *vedoucí, vyučující*) a k adjektivům rezultativním aktivním vzniklým z přechodníku minulého, např. *přeživší*,

typicky odpovídá akuzativnímu doplnění, okrajově i jiným formám, např. doplnění ve formě dativu nebo instrumentálu (např. *předsedající, cestující*). U jiných typů deverbálních adjektiv genitivní doplnění odpovídá jiné než akuzativní formě doplnění rozvíjejících tato adjektiva v jejich adjektivním užití, např. u adjektiva *známý* odpovídá dativu a u adjektiva *pozůstalý* předložkové skupině (PS):

A > G:	muž vedoucí projekt paní vyučující angličtinu lidé přeživší havárii	vs.	vedoucí projektu vyučující angličtiny přeživší havárie
D > G:	úředník předsedající schůzi muž známý mému otci	vs.	předsedající schůze známý mého otce
I > G:	lidé cestující pražskou hromadnou dopravou vs. cestující pražské hromadné dopravy		
PS > G:	rodinný příslušník pozůstalý po obětech havárie vs. pozůstalý obětí havárie		

Zatímco v některých případech je možnost vyjádření valenčního doplnění pomocí **alternujících formy posesiva** běžná (např. *vedoucí oddělení / jeho vedoucí*), jindy jsou takové doklady vzácné, viz např. doklady s genitivním a posesivním vyjádřením valenčního doplnění u adjektiva *přeživší* ve větách (2) a (3) a posesivní vyjádření valenčního doplnění u adjektiva *předsedající* ve větě (4) (všechny věty ČNK):

- (2) Úvodního stání se přímo v soudní síni účastní i někteří **přeživší** bombového **útoku**.
- (3) [...] přežila život v koncentračních táborech, o holokaustu se pak snažila udržovat povědomí a pomáhala **jeho přeživším**.
- (4) Průběh a jednání sněmu řídí **jeho předsedající**.

Vzhledem k tomu, že substantivizace adjektiv je postupný proces s různými mezistupni, je možné vedle adjektivního užití daného adjektiva s původní formou doplnění a jeho substantivizovaného užití s genitivní formou doplnění nalézt i mezistupeň, kdy je dané adjektivum užito jako substantivum, přesto je rozvíto doplněním v původní formě, viz následující korpusové doklady s adjektivem *předsedající* – ve větě (5) jde o jeho adjektivní užití s dativní formou doplnění, věta (6) dokládá jeho substantivizované užití s doplněním v genitivu a ve větě (7) je toto adjektivum užito substantivně, přesto je rozvíto doplněním v dativu (všechny věty ČNK):

- (5) Kvůli škrtům se proto dnes sejdou **hejtmani předsedající výborům** regionálních rad a dohodnou společný postup.
- (6) **Předsedající valné hromady** zajistí sepsání prezenční listiny [...]
- (7) **Předsedající valné hromadě** mohl pak už schůzi ukončit a pozvat přítomné na výtečný guláš.

U adjektiva *pozůstalý* se dokonce jeví jako běžnější jeho substantivní užití s doplněním vyjádřeným pomocí původní předložkové skupiny než s doplněním vyjádřeným pomocí genitivu; zatímco například spojení lemmatu *pozůstalý* s tvary *oběti* nebo *obětí* má v ČNK SYNv11 pouze 965 dokladů, spojení tohoto lemmatu s předložkovými skupinami *po oběti* nebo *po obětech* má celkem 2298 dokladů (z nich však některé mohou být dokladem adjektivního užití tohoto adjektiva), srov. i následující korpusové doklady – ve větě (8) je doloženo adjektivní užití adjektiva *pozůstalý* s doplněním vyjádřeným pomocí předložkové skupiny, ve větě (9) je toto adjektivum užito substantivně, avšak s doplněním vyjádřeným pomocí původní předložkové skupiny, a nakonec věta (10) dokládá jeho substantivizované užití s doplněním v genitivu (všechny věty ČNK):

- (8) Tolik tisíc korun rozdala letos Dětská dopravní nadace 29 **dětem pozůstalým po obětech** dopravních nehod.
- (9) Jeho rodinná firma včera oznámila, že založí Nadaci pro **pozůstalé po obětech** dopravních nehod.
- (10) Přijeli mezi ně přímí **pozůstalí obětí** dopravních nehod.

Slovotvorným, morfologickým, syntaktickým a částečně i valenčním vlastnostem substantivizovaných adjektiv se věnuje např. Karlík (2000; 2016, Substantivum s adjektivním skloňováním). Analogicky k výkladu systémového a nesystémového valenčního chování substantiv a adjektiv je možné i na změny ve valenci substantivizovaných adjektiv nahlížet jako na systémové (např. zachování stejné formy valenčního doplnění, posun A > G/Pos nebo změna adverbium > adjektivum) nebo jako na nesystémové (např. posuny jiné než A > G/Pos).

2. Struktury slovosledné

Obsah

- 2.1 Obecná charakteristika
- 2.2 Slovosledně invariantní strukturní typy: dvoučlenné nominální skupiny (syntagmata)
 - 2.2.1 Obecná charakteristika
 - 2.2.2 Syntagmata s neshodným atributem vyjádřeným apelativem substantivní povahy
 - 2.2.3 Syntagmata se shodným atributem vyjádřeným (sémanticky) rozlišujícím substantivem
 - 2.2.4 Syntagmata se shodným atributem vyjádřeným neohebným slovem cizího původu
- 2.3 Slovosledně variantní strukturní typy
 - 2.3.1 Dvoučlenné nominální skupiny (syntagmata)
 - 2.3.1.1 Syntagmata s neshodným atributem
 - 2.3.1.2 Syntagmata se shodným atributem
 - 2.3.2 Tří- a vícečlenné nominální skupiny koordinační s několikanásobnými atributy
 - 2.3.2.1 Obecná charakteristika
 - 2.3.2.2 Nominální skupiny se shodnými atributy ve vztahu čistě slučovacím
 - I. Vymezení
 - II Významově homogenní atributy
 - III. Významově heterogenní atributy
 - 2.3.2.3 Nominální skupiny se shodnými atributy ve vztahu odporovacím
 - 2.3.2.4 Nominální skupiny se shodnými atributy ve vztahu disjunktivním
 - 2.3.2.5 Nominální skupiny s determinovanými shodnými atributy
 - 2.3.2.6 Nominální skupiny s neshodnými atributy ve vztahu čistě slučovacím
 - I. Vymezení
 - II. Významově homogenní atributy
 - III. Významově heterogenní atributy
 - 2.3.2.7 Nominální skupiny s neshodnými atributy ve vztahu odporovacím
 - 2.3.2.8 Nominální skupiny s neshodnými atributy ve vztahu disjunktivním
 - 2.3.2.9 Nominální skupiny s determinovanými neshodnými atributy
 - 2.3.3 Tří- a vícečlenné nominální skupiny determinační
 - 2.3.3.1 Obecná charakteristika
 - 2.3.3.2 Nominální skupiny se shodnými atributy postupně rozvíjejícími
 - I. Vymezení
 - II. Atributy rozlišující + rozlišující
 - III. Atributy hodnotící + rozlišující
 - VI. Atributy relační + rozlišující / hodnotící
 - V. Atributy relační + relační
 - 2.3.3.3 Nominální skupiny se shodnými a neshodnými atributy
 - 2.3.3.4 Nominální skupiny s neshodnými atributy
- 2.4 Skupiny s posesivním adjektivem
 - 2.4.1. Antepozice PA
 - 2.4.1.1 Antepozice PA před holým substantivem
 - 2.4.1.2 Antepozice PA před rozvitým (determinovaným) substantivem
 - 2.4.1.3 Konkurence pozic členů determinujících PA
 - 2.4.2 Postpozice PA
 - 2.4.2.1 Slovosledné struktury s postponovaným PA

- 2.4.2.2 Funkce postpozice PA
- 2.4.2.3 Konkurence antepozice s postpozicí u několikanásobného posesivního přívlastku
- 2.4.3 Elipsa přívlastňovaného substantiva
- 2.4.4 Posesivní adjektivum v pozici jmenného přísudku se sponou
- 2.4.5 Pozice zájmena
- 2.4.6 Pozice adjektiva *celý*

(Pozn.: Všechny číslované věty této kapitoly jsou z ČNK)

2.1 Obecná charakteristika

Nominální skupiny (zde zkráceně též jen „skupiny“) jsou tvořeny substantivem blíže determinovaným jedním nebo více atributy, a to shodným(i) i neshodným(i), tj. vyjádřeným(i) adjektivem nebo substantivem, příp. substantivní skupinou.

Nejjednodušší stavbu mají **dvoučlenné nominální skupiny** neboli **syntagmata** (spojení dvou autosémantických slov o jedné závislosti), běžné jsou však i typy více než tříčlenné (tedy více slov spjatých více než jednou závislostí); ustálené vícečlenné skupiny jsou v češtině omezené především na terminologickou oblast.

Tří- a vícečlenné nominální skupiny obvykle rozšiřují strukturní typy dvoučlenných syntagmat: prohlubují determinaci o jednu nebo více úrovních, dochází v nich ke zmnožování syntaktických vztahů. **Počet členů** odpovídá počtu plnovýznamových slov skupiny. Jako součást (prefabrikát) do vícečlenných skupin vstupují – podobně jako autosémantické lexémy do dvoučlenných syntagmat – hotová syntagmata (na úrovni slov označovaná jako **kolokace**, viz např. NESČ).

Např. **dvoučlenné syntagma** (*moderní budova, pokrytý sněhem, loni v létě*) **vstupuje** jako prefabrikát **do tříčlenné skupiny** (*vysoká moderní budova, kraj pokrytý sněhem, návštěva loni v létě*).

Jako základní syntaktický princip se uplatňuje **rozvíjení** (méně často rozšiřování), a to ve smyslu **postupné** (lineární i nelineární) **determinace**, realizované v různých **slovosledných variantách**; možnosti těchto variant souvisejí s počtem členů skupiny a její **hierarchickou výstavbou** (strukturou zapojování nominálních skupin jako jejich prefabrikátů).

O rozšiřování syntaktické struktury (a o koordinaci) viz např. Machač, 1967, s. 146. Autor uvádí případy uplatňování koordinace (na rozdíl od determinace okrajové a druhotné): 1. opakování týchž výrazů (iterace), 2. koordinační spojení výrazů antonymních (nebo prostě protikladných), 3. asyndetické koordinační spojení téhož výrazu kladného a záporného (neuzavřenou řadu tvoří koordinační spojení výrazů antonymních).

Skupiny klasifikujeme z hlediska jejich slovosledné (in)variantnosti a dále podle počtu a typu atributů – jejich slovnědruhového obsazení, příp. morfologických a syntaktických vlastností (shody).

2.2 Slovosledně invariantní strukturní typy: dvoučlenné nominální skupiny (syntagmata)

2.2.1 Obecná charakteristika

Syntagmata vznikají spojováním syntakticky závislých slov (členů) na základě významových vztahů, obecně značně různorodých a rozmanitých. Jak syntaktické, tak sémantické vztahy mezi členy syntagmatu a způsob vyjádření těchto vztahů (explicitnost, implicitnost) v syntagmatu mají vliv na jeho vnitřní slovosled. Syntagmata (dvoučlenné skupiny) představují nejjednodušší strukturní (i obsahový a hierarchický) typ nominálních skupin, z hlediska slovosledu umožňují **antepozici** nebo **postpozici** determinujícího členu vzhledem k členu determinovanému (řídícímu); o něm blíže viz oddíl III., kap. 10.3 Pozice atributu.

2.2.2 Syntagmata s neshodným atributem vyjádřeným apelativem substantivní povahy

Tato syntagmata, připojená bezpředložkově i předložkově jsou téměř vždy invariantní a stojí **vždy v postpozici** (postavení v antepozici je agramatické⁴).

Neshodný atribut je v těchto syntagmatech vyjadřován substantivním členem v nominativu, genitivu, dativu, akuzativu, instrumentálu, předložkovou skupinou s primární nebo sekundární předložkou nebo příslovcem (NESČ).

Nejčastěji je zastoupen **atribut v genitivu**; tento pád je v rámci nominální skupiny výrazem sémanticky nespecifikovaného vztahu k jinému jménu (NESČ). Tímto vztahem se vyjadřují zejména:

I. Vlastnost v širokém smyslu

- (1) Je nám jasné, že šance na dopadení pachatelů, kteří tyto maily rozesílají, je nízká, ale poukázat na tuto **formu kriminality** musíme.

Srov. dále:

Šepot se třepotal na **hranici srozumitelnosti**, ztišil se, pak vzrušeně zesílil a pak přestal a potom už se chovali podle **pravidel chování** v zábavním parku.

⁴ Na rozdíl od propriálního neshodného přívlastku, u kterého je možná postpozice i antepozice, např. *jméno Gatsbyho / Gatsbyho jméno*. Viz zde 2.3 Slovosledně variantní struktury.

Například Fiat nabízí **možnost vyhledání** požadovaného vozu v zásobách všech dealerů v Čechách a na Moravě.

Pohodový **festival hudby** pro celou rodinu s názvem Mraufest ovládl v sobotu odpoledne a večer statek u Bracha v Čakovících.

Řezné a bodné zbraně vyrobené z kevlaru či keramických materiálů navíc nelze odhalit **detektory kovů**, a vizuální prohlídka je tak jedinou možností, jak tyto předměty zajistit.

II. Přináležitost

Jde o přináležitost mezi jedinci, složkami institucí apod., vztahy celek – část aj.):

(2) Vypil svůj koktail, jako by to byla kapka na **dně sklenice**.

Srov. dále:

Ozvalo se dunění velkého bubnu a **hlas kapelníka** zazněl náhle nad ozvěnami zvlněnou zahradou.

Svěřenci kouče Augustina Chromého se v neděli dopoledne neprosadili na svém hřišti ani proti Českým Budějovicím, byť příležitosti ke skórování měli.

Co se honí **hlavami hráčů**, když hned v úvodu utkání dostanou na půdě favority dvě rychlé branky? Když hrajete venku a prohráváte v páté minutě nula dva, tak se pak těžko hraje.

Za odbornou spolupráci děkujeme paní Mgr. Evě Barborkové a RNDr. Marii Fialové z tiskového **oddělení Magistrátu** města Plzně a organizaci Plzeň

Zítra večer se v letním kině na **nádvoří hradu** bude od půl deváté promítat televizní minisérie o Janu Palachovi Hořící keř.

Místo aby byl Středo západ teplým koutkem v **srdci světa**, vypadal nyní jako rozervaný okraj vesmíru – a tak jsem se rozhodl jít na Východ

III. Partitivnost a kvantifikace

(3) Každý pátek přišlo od ovocnáře v New Yorku pět **košů pomerančů a citronů**.

Srov. dále:

Část klientů na mě může zanevřít, ale ne většina. Všichni dostanou sto **procent peněz** zpět.

Vše musí mít svůj vývoj. Rozhodně počet malých nemocnic není příčinou **nedostatku financí** ve zdravotnictví.

IV. Lokální a temporální určení (umístění)

(4) Zatáhl zatemnění, pozůstatek z **dob války**, a rozsvítil.

Srov. dále:

Ve druhém utkání vyhrál obhájce trofeje nejtěsnějším rozdílem a zvýšil svůj náskok v **čele tabulky**

V. Subjekt děje

V hojně zastoupených syntagmatech s řídicím dějovým jménem genitiv vyjadřuje subjekt děje:

(5) Chvilí jsem zůstal stát a naslouchal šlehání a **pleskotu záclon** a **sténání obrazu** na stěně.

Srov. dále:

V dalším **průběhu hry** jsme zbytečně ztráceli míč, chyběl nám pohyb od útočících hráčů.

Postpozice neshodného atributu tohoto typu syntagmat bývá záměrně zaměřována antepozicí při **expresivním** vyjádření, včetně ustálených a frazeologických spojení jako např.:
*Ten z **kurvy syn** tu svou káru ani nezastavil.*

(Podrobně ke klasifikaci genitivního atributu viz odd. III., kap. 10.2.1.2)

2.2.3 Syntagmata s atributem (neshodným nebo shodným) vyjádřeným propriem

Tato syntagmata stojí rovněž **vždy v postpozici**:

(6) Přes rok se potloukal podél jižního pobřeží **jezera Superior** jako hledač mušlí a rybář lososů nebo prováděl cokoliv jiného.

Srov. dále:

Letadlem šumí písně o Jerevanu a **jezeře Sevan**, i národní hymna Hajastánu, jak svou zemi Arméni nazývají.

Usadili jsme se v salónu jednoho apartamentu v **hotelu Plaza**.

(Podrobně k tomuto typu atributu viz oddíl IV. Zmnožení syntaktické pozice: adordinace)

2.2.4 Syntagmata se shodným atributem vyjádřeným neohebným slovem cizího původu

(zejména nesklonným adjektivem, příp. jeho zkratkou)

Za závaznou bývá považována **antepozice** holého atributu (*prima člověk*). Avšak vzhledem k časté **slovnědruhové nevyhraněnosti** tohoto typu atributu (nejčastěji anglického původu) se vyskytují **slovosledné varianty**; v případech **postpozice** lze – v různé míře – atribut chápat i jako neshodný (tj. substantivní), srov.:

antepozice atributu:

omezit vliv **spin doktorů**

takzvané **stress testy** mají mít několik fází

bunda s **water efektem**

antihomeless lavičky

high-end telefony

door-to-door kampaně

PPP kontrakt, SMS jízdenky, USB mechanika, QR kódy, HEPA filtr

postpozice atributu:

vítěz 14 turnajů **kategorie major**

většinu našeho rozpočtu utrácíme v prodejním **kanálu on-trade**

přátelství cross-sex je dalším fenoménem 21. století

instalace pneumatik **systemu runflat**

kalhoty baggy

funkce anti-pilling zabraňuje tvorbě žmolků

vybojovat si **pole position**

2.3 Slovosledně variantní strukturní typy

2.3.1 Dvoučlenné nominální skupiny (syntagmata)

2.3.1.1 Syntagmata s neshodným atributem

U syntagmat s neshodným (genitivním) atributem je slovosledná inverze determinujícího substantiva (jeho antepozice) možná jen u syntagmat se závislým genitivem proprií. Tuto slovoslednou variantnost jsme zaznamenali pouze u syntagmat s osobním propriem:

- (7) Program koncertu je věnován **áriím Verdiho** a jeho následovníkům z období takzvaného verismu.
- (8) Zazní známé **Verdiho árie** v podání přední světové sopranistky Adriany Kohůtkové a tenora Petera Bergera.

Srov. dále:

Avšak od zbytku **Gándhího učení** lze do jisté míry oddělit jeho pacifismus. Jeho pohnutkou bylo náboženství, ale Gándhí také tvrdil, že je to určitá technika, metoda, která je schopna vyvolat žádoucí politické výsledky. **Postoj Gándhího** se odlišoval od většiny západních pacifistů.

Děj Gatsbyho se sice odehrává ve 20. letech minulého století, tedy v oné těsně předbouřkové době, kdy se každý snažil užívat dne a kdy dekadentní večírky byly na denním pořádku [...] Rozebírali **Gatsbyho vlastnosti** a poté Fitzgeraldovo dílo obecně, což je přivedlo oklikou k jejich vlastnímu literárnímu usilování.

Nyní se Maďari rozhodli, že se s pomocí nejnovějších vědeckých poznatků pokusí odhalit tajemství **Petőfiho osudu** po záhadném zmizení uprostřed bitvy v roce 1849. Místní symfonický orchestr nastudoval zbrusu novou skladbu Mont Blanc objednanou přímo k této příležitosti a nazvanou podle jedné ze **Shelleyho básní**.

Slovosledné varianty se vyskytují i v ustálených názvech např. **toponymických**, viz **most Palackého – Palackého most**.

U obdobných názvů s **genitivem apelativa** antepozice možná není: **most Legií – *Legií most**, **náměstí Míru – *Míru náměstí** apod..

Antepozice apelatív je výjimkou: objevuje se u tradičních, **ustálených**, příp. frazeologických **spojení** typu **rukou dáním**, (*v pravém*) *slova smyslu* apod.

Neustálené, individuální antepozice se objevují zejména v **poetických textech** (např. z rytmických a veršových důvodů):

(9) [...] volání racků a na hladině moře **slunce zář** Nehybné mysli ukáží věci svou pravou tvář.

Srov. dále:

I já se raduji ze štěstí, že tu jsem a že tu nejsem sám, že vidím **slunce zář** a slyším **lesů šum**, že s druhým rozmlouvám.

2.3.1.2 Syntagmata se shodným atributem

I. Obecná charakteristika

Slovosled, tedy pozice shodného atributu a řídicího jména, v těchto syntagmatech je analyzován v oddílu III., kap. 10.3 Pozice atributu. Za základní se považuje slovosled *adjektivum + substantivum*:

(10) Ti zároveň dostali možnost **získané dolary** zdvojnásobit (anebo také prohrát) hrou Black Jacku u Sachse Goldmana, který ve **zlatém saku** a **zlatém klobouku** vykládal karty a přivolával **opatrné účastníky**.

V postpozici bývá shodný přívlastek při aktualizaci syntagmat, zejména v jejich výčtech nebo při kontrastu, ale i při samostatné aktualizaci – v takových případech jde o kontextový slovosled:

- (11) Skutečně – slova jako práce, zaměstnání, kariéra apod. se v poslední době skloňují čím dál častěji. Zároveň se v sousedství těchto slov zabydluje **slovo nové** – Internet.

Srov. dále:

Za předpokladu, že by **boží mysl** dokázala pochopit a obsáhnout do sebe čísla v nekonečnu rozkládajícím se mezi číslicemi nula a jedna, mimo tuto množinu by pořád ještě zbýval nekonečný počet čísel, která nezná.

Zatímco pro realisty byly pojmy něčím, co navzdory jejich individualitě zobrazuje jejich formy, jež jsou jejich bytostným určením a odkazují k idejím v **mysli Boží**, pak nominalisté považovali pojmy jen za lidské výtvořby či konvence, jež umožňují poznání, ale v reálné skutečnosti neexistují.

Není to optimistické slovo, ale dává dobrý smysl: pokud přijde **nebeské království**, znamená to, že se Bůh ujme vlády nad světem a nad celým tvorstvem. A to se neobejde bez kapitulace Božích nepřátel.

Od stvoření světa už se člověku naslibovaly hory doly, jakých zázraků prý se dočkají uražení a ponížení: co nevidět přijde **království nebeské**, bude demokracie, pak rovnost, pak bratrství, a pak se tvrdí, že prý štěstí spočívá v kolektivu, chceš-li, žij v komunách, a těm příčinlivým se navíc slibuje ráj na zemi.

Kam dál? Bůhví proč jej Bůh vedl klikatými cestami napříč pouští, často bez vody a jídla, bez zajištění, **zaslíbená země** daleko.

Po čtyřicetiletém putování pouští dovedl Mojžíš svůj lid až k řece Jordánu, na jejímž druhém břehu leželo město Jericho a začínala **země zaslíbená**.

II. Postpozice shodného atributu

Postpozice shodného atributu bývá **stylově příznaková**, využívá se např. v uměleckých (básnických) nebo náboženských textech; v běžných (mluvených) projevech bývá projevem snahy pojmenovat nejdříve významově důležitou substanci a až pak ji blíže určit.

Postpozice se vyskytuje zejména v syntagmatech, kde má shodný atribut:

I. Rozlišující význam

- (12) Cožpak jsem od okamžiku, kdy jsem vstoupila na anglickou půdu, nedělala všechno možné, abych zemi přivedla zpět k náboženství Říma, od kterého ho tak nemilosrdně odtrhl ten netvor **Jindřich Osmý**? A to jen proto, že si chtěl vzít novou manželku.

Srov. dále:

KAREL IV, **císař římský** a **král český**, vozil císařské korunovační klenoty každoročně z Karlštejna do Prahy, kde byly ukazovány poutníkům.

II. Terminologickou platnost

Je to především u názvů nomenklaturních a v oborech, kde se termíny tvořily podle vzoru latiny (*cesmína ostrolistá, kloub kladkový*).

(13) Odchov se daří i u **orangutanů bornejských** a **levhartů mandžuských**.

I tyto typy syntagmat lze užit v obou variantách: obvykle se jako terminologické užití chápe varianta s postpozicí atributu, **antepozice** naopak **může signalizovat neterminologické užití**; srov. *věta tázací : tázací věta, výpůjčky sémantické : sémantické výpůjčky*.

Zejména v heslech (terminologických) slovníků nebo v (abecedních) rejstřících odborných textů bývají substantiva uváděna na prvním místě jako významově důležitější složky názvů; tento slovosled odráží hierarchii označovaných jevů v rámci řádů, rodů, druhů atd. Takové slovníkové podoby lze považovat za slovosledné varianty podob základních.

III. Expresivní význam

Vyjadřuje se tak expresivita vesměs záporná, zvýrazněná neshodou atributu se substantivem v gramatickém rodě:

(14) "No, prohnali ste ho pěkně," řekl jsem. "To má za vyučenou, **barbar germánská**," řekl farář a rozhlédl se. (J. Škvorecký, *Zbabělci* – ČNK)

Srov. dále:

Informace je to bezvýznamná, Van der Hoese jednoduše nechce, abych mlčel. Dělá si starosti, **dobrák stará**, když dlouho mlčím. Mluvíme o hloupostech.

Jak jsi našel Megan?" "Schoulenou v zatemnělém pokoji; vypadala spíš jako postřelené srnče." "**Chudák malá**. Chtělo se jí k nám?" "Nerozmýšlela se ani vteřinu. (překlad: A Christie)

Namluví jim třeba, že mají s sebou na palubu vzít něco pro strejdu Ala. Ten **prevít mrňavá** nemá nejspíš ani tušení, o co ve skutečnosti jde.

"Heleď se, Caulfielde, to jako chceš tvrdit, že jsem zloděj?" A já místo abych mu odpověděl: "To ti teda bůh řek, že chci, ty mizero jeden, ty **zloději sprostá!**", zmoh bych se nejspíš jenom na to, že bych řekl: "Já vím jenom to, že jsem našel svý rukavice v tvejch galoších. (překlad: J. D. Salinger, *Kdo chytá v žitě*)

2.3.2 Tří- a vícečlenné nominální skupiny s několikanásobnými atributy

2.3.2.1 Obecná charakteristika

Tyto struktury jsou založené na obsahovém vztahu **koordinace** mezi determinujícími členy, představujícími výčty kvalitativních či vztahových vlastností určovaného členu (hlavy nominální skupiny).

Koordinované členy jsou navzájem obsahově **hierarchicky rovnocenné** (na stejné úrovni), mohou tedy představovat hyponyma vzhledem k (předpokládanému) společnému hyperonymu reprezentujícímu pojem příznaku jako celek:

zelené a žluté kuličky (pojem barvy), tabule **penziónů a hostinců** (pohostinské zařízení).

Ke skutečné hyponymii dochází pouze u koordinovaných členů **významově homogenních** (obsahujících prefabrikáty jako rovnocenné součásti:

fyzikální a matematické veličiny, sochy **mužů a žen**

Tak tomu bývá zejména při věcném vyjadřování směřujícím k vyšší míře přesnosti, objektivnosti, tedy především v odborných textech, kde tento princip výstavby odráží systémovost odborných pojmů a jejich terminologických pojmenování (termínů).

V běžném vyjadřování se však objevuje i koordinace atributů **významově heterogenních**. Nejen **volba** koordinovaných **atributů**, ale **i jejich pořadí jsou** (mimo terminologickou a frazeologickou oblast) značně **variabilní**.

Vznik těchto nominálních skupin lze objasnit transformačně – jako výsledek expanze nebo fúze, **obsahový vztah** mezi koordinovanými atributy přitom může být (a) **čistě slučovací**, (b) **kontrastivní či odporovací**, (c) **disjunktivní**:

- (a) **dobrá a ušlechtilá** rasa, výběr **jídel a nápojů**;
- (b) **jednoduché, ale robustní** stavení;
- (c) **platná, nebo neplatná** vstupenka; slzy **vzteku nebo radosti**.

Faktorem ovlivňujícím slovosled je mj. snaha o přehlednost nominálních skupin (i celých výpovědí) v zájmu jejich porozumění.

Dva a více koordinovaných atributů v těchto skupinách je uspořádáno lineárně; pro řazení členů neexistují jazyková pravidla, pouze logická a věcně obsahová. Důležitou roli hraje zapojení celé skupiny do větné struktury, **slovosled** uvnitř ní (pořadí koordinovaných atributů vzhledem k determinovanému jménu) **souvisí s aktuálním členěním** větným:

postpozice atributů tak bývá obvyklejší, je-li skupina částí rématu výpovědi (determinace přináší novou informaci).

Koordinální nominální skupina může být **zapojena do větné struktury samostatně, jako celek** (variantnost slovosledu uvnitř těchto skupin je obecně větší), nebo **jako součást vícečlenné skupiny** (slovosled je méně variabilní):

(15) Bylo to **stavení nevelké, ale hezoučké**.

Srov. dále:

Jednou, několik týdnů po havárii nákladní lodi, vytáhli rybáři mrtvé tělo jednoho z členů posádky. Celé dny jím příboj smýkal proti skalám a sloužilo jako **potrava rybám a korýšům**.

(16) Ale teď jsem neslyšel nic. Jen ticho. A to **úplně neslyšné a podvědomé šumění řeky pod mostem**.

Srov. dále:

Leptší porozumění fyziologii a patologii spánku by mohlo přispět ke zlepšení stavu, za který si tak trochu – stejně jako za další civilizační problémy – mohou lidé sami.

Věděla však stejně dobře, že v mnoha směrech je to **chlapec hodný a hezký a takový, kterého by dokázala až do určitého stupně**

Na střeše se pásala koza a na lavičkách před vchodem seděly dvě děti a hrály šachy. Napravo stála stodola, **jednoduché, ale robustní stavení ve tvaru písmene A, postavené z posbíraných prken a nějakých zbytků instalatérských trubek svařených do trojúhelníkových vzpěr**.

Strukturu, slovosled, příp. významovou stránku dále systematicky klasifikujeme a podrobněji ilustrujeme u skupin se shodnými i neshodnými atributy pouze u koordinačních vztahů (ty jsou nejčastější); ve skupinách se vztahem kontrastivním a disjunktivním je klasifikace analogická, uvádíme tedy pouze příklady. Významové vztahy mezi členy ve skupině navíc bývají vícestranné, překrývají či prolínají se, rozlišovat a klasifikovat je tedy nelze vždy jednoznačně nebo je to dokonce nemožné.

2.3.2.2 Nominální skupiny se shodnými atributy ve vztahu čistě slučovacím

I. Vymezení

Slovosledné varianty nominálních skupin těchto strukturních typů zahrnují antepozici i postpozici koordinovaných atributů.

Antepozice a postpozice jsou v závislosti na různých faktorech, zmíněných výše, **zaměnitelné** a lze je chápat jako paralelní a symbolicky zachytit pomocí strukturních vzorců:

$(Adj^1 + Adj^2) \rightarrow N // N \leftarrow (Adj^1 + Adj^2)$.

Tyto skupiny jsou tedy minimálně tříčlenné, počet determinujících atributů je pohyblivý. Viz např. čtyřčlennou nominální skupinu *dobří, přemýšliví a inteligentní lidé*.

II. Významově homogenní atributy

Tento typ atributivní skupiny ilustrují věty (17) a (18):

- (17) Úžasné hydratační schopnosti má také **arganový či olivový olej**.
- (18) Pro srpnovou výsadbu můžete zvolit uvolněné plochy například po raném salátu či kedlubnách. **Silné a zdravé sazenice** jsou základem úspěchu.

Tyto atributy bývají v nominální skupině vyjádřené:

(a) relačními adjektivy apelativními i propriálními:

italské a německé písně, **odklízecí a úklidové** čtyři; města **Rooseveltova a Lincolnova**, přístavy **indické a čínské**

Srov. dále:

antepozice:

Součástí areálu jsou i **kancelářské a obchodní budovy** o dvojnásobné podlahové výměře

Uplěl očima na okně, kterým vyletěla sova s **Fredovým a Georgeovým dopisem**, a dodal: "Víte co, pojďte na snídani." (překlad: J. K. Rowlingová)

postpozice:

Skutečnost, že existuje stavební povolení, to je jen osvědčení od státu, že to neporušuje nějaké **předpisy požární nebo hygienické**.

Věda se až do nedávné doby omezovala na to, že se pokud jde o zrak a sluch, bránila **nepřítomnosti prostorové a časové**.

Šli tedy k volbám podruhé, tentokrát v referendu, kde se jasně vyslovili pro odmítnutí třetího balíčku půjček a úspor vedoucích k dalšímu **propadu sociálnímu i ekonomickému**

V naší praxi se však na rozdíl od zahraničních skeptiků nevěnujeme **otázkám politickým a ideologickým**.

(b) adjektivy kvalitativními, hodnotícími:

vysoká a štíhlá postava, **dlouhá a široká** ploutev; lůžko **dlouhé a široké**

Srov. dále:

antepozice:

[...] a jak se blížila **dlouhá a krutá zima**, poznával jsem, proč se Florida stala vytouženým pojmem.

postpozice:

„Po ošetření bude **pokožka pevná a jemná**,“ pokračovala Anna-Greta

A vidím, jak tady nějaký chlápek leze potmě po zemi, a povídám si, to bude asi zloděj nebo někdo, takže **věc správná a patřičná** by byla skočit na něho oběma nohama.

Mezi adjektivy ve vztahu čistě slučovacím **bývá vztah** (široce chápané):

A. Kohyponymie

Často jde o jakostní adjektiva pojmenovávající např. barvy, tvary, původ apod.:

hnědé a bílé polobotky : polobotky hnědé a bílé

bílé a modré věci : věci bílé a modré

(19) Vznik fialové a blankytně modré barvy aditivním mícháním **modrého, zeleného a červeného světla**

Srov. dále:

antepozice:

Město pod kopulí ve svém současném stavu by se dalo v podstatě deaktivovat a sloužilo by jen jako **koordinální a komunikační centrum** pro novou fázi.

S takovým přístupem by se nemohly téměř nikde budovat tramvajové linky ani **vlaková a letecká doprava**. Vše přináší zásahy do životního prostředí při jejich budování a hluk při provozu. Vše je ale součástí rozvoje.

postpozice:

K moderním modelům topidel si můžeme vybrat také nerezové **koše oválné i hranaté**.

Pila bude zpracovávat **kulatinu smrkovou a borovou** a vytvářet produkty pro truhlářské a stavební práce ve formě hranolů, desek, lišt a latí.

Je zajímavé, že na koleji se snadno pozná, kdo kde bydlí, protože **nepořádek mužský a ženský** vypadá jinak.

B. Blízkoznačnosti nebo synonymie

Koordinovaná adjektiva významově si blízká ilustruje věta (20):

(20) **Unavený a oslabený organismus** už nemá sílu přebytečnou kila shazovat.

Tato adjektiva pojmenovávají široké spektrum vlastností, dominuje jakost, kvalita:

lačná a žádostivá láska	:	láska lačná a žádostivá
mírné a klidné počasí	:	počasí mírné a klidné
příjemný a uklidňující zvuk	:	zvuk příjemný a uklidňující
šťastná a spokojená žena	:	žena šťastná a spokojená
spící a pokojný kraj	:	kraj spící a pokojný
zbytečný a marný život	:	život zbytečný a marný

Doklady:

Mám dojem, že to bude pro svátky **radostná a potěšující zvěst** pro všechny, kteří jsou smutní, nebo už nevidí nic dopředu.

Stručnou otázku "Co je to tady?" lze položit mnoha rozličnými způsoby a dát jí rozličný náboj a obsah. Může to být **otázka přátelská a žoviální**, může být káravá a přísná, nebo může být vyzývavá a bojovná.

C. Blízkoznačnosti nebo synonymie s odstínem gradace

Adjektiva uvádějí vedle sebe vlastnosti k naznačení jejich gradace: **hlučná a bouřná hudba, dlouhá a nekonečná řeka**.

- (21) Doufala jsem, že budeme pokračovat ve výstavbě našeho Města, ale teď se zdá, že to není možné s ohledem na váš nesmyslný strach z toho, že bychom měli jakýsi **skrytý a tajný plán** nenapravitelně poškodit tuto planetu.

Srov. dále:

Byla to píseň "Překrásný snílku". Někde jinde **chraplavý a vyšeptalý fonograf** sípavě přehrával desku "Putování za svítání".

A právě k těmto lidem pan Watts promluvil **hlasem smutnějším a lítostivějším**, než jaký jsem ho kdy slyšela použít [...]

D. Antonymie

Adjektivy se pojmenovávají vlastnosti protikladné, opačné: **známí i cizí lidé** : *lidé známí i cizí, malí a velcí advokáti* : *advokáti malí a velcí*; věda **teoretická i aplikovaná**.

- (22) Mnohdy ve stánku chybí tekoucí **teplá a studená voda** a připojení k odpadu.

- (23) Chci, aby to byla **žena současná i pradávná**.

Srov. dále:

Je zřejmé, že je právě v tomto bodě velmi užitečná zásada psát podle stejných pravidel **slova domácí i převzatá**.

Nakonec summit znovu potvrdil svou víru v respekt k lidské důstojnosti, **svobodám soukromým i veřejným**, zejména k náboženské svobodě [...]

III. Významově heterogenní atributy

Koordinaci těchto atributů ilustrují věty (24) až (26):

- (24) **Zklamaný a nazlobený Roger** zvrátil hlavu nazad a štěkal výhrůžky a urážky.
- (25) Jednou se zastavil, protože ho chytla **náhlá a prudká bolest v prsou**. Posadil se na skalní útes,
- (26) Tohle je v malém sama podstata mýtů – **chudé a trpící dítě**, které se proslaví, ovšem v omezené míře.

Tyto atributy bývají v nominální skupině vyjádřené adjektivy **(a)** čistě relačními nebo posesivními: *průzračný a moderní zvuk, vyspělý a autoritativní dojem, úloha rabínova i mladíkova; (b)* kvalitativními, hodnotícími: *dlouhé a krásné vlasy, nešťastná a nudná osoba, dlaň měkká a teplá, liják čistý a přímý*) nebo **(c)** relačními i kvalitativními: *fantastické a hrůzyplné povídky, otrhaní a zarostlí strejci; odpověď prudká a nemravná, půda štědrá a přístupná, oblek šedý a bezvadný, vzduch horký a nehybný*.

Srov. dále:

anteponice:

Zrovna nade mnou, kousek k východu, svítil **hezký a výrazný Orión**, skvěle roztažený po nebi a pořád stejný.

Derec nikdy netrval na tom, že musí mít poslední slovo, **konečný a určitý úsudek** o věcech, které se týkaly jich obou a za které byli oba společně zodpovědni.

Obrovská hala třídní zavazadel terminálu 2 působí jako **nudné a tmavé místo** plné dopravníků a nakládacích ramp. K letadlům odsud odjíždí jedno plné auto za druhým, za hodinu tady umějí odbavit až 3000 zavazadel.

postponice:

Zpracovatel stavební části projektové dokumentace navrhuje tepelné izolace s ohledem na naplnění příslušných norem pro jednotlivé konstrukce a také s ohledem na požadavek klienta, zda chce **dům nízkoeenergetický nebo pasivní**.

Potom ve tmě, která se dala krájet, zaslechli, jak se pod tušenou klenbou jeskyně rozléhá Kalchantův hlas. Byl to **hlas temný a daleký**, jako by se stařec náhle vzdálil.

Domnívala jsem se, že již dostatečně dobře znám mužské pohledy, pohledy vyjadřující obdiv, snahu o seznámení, ale i **pohledy nestydaté či kritické**, a od Vánoc mě žádný mužský pohled nezaujal, ani co by se za nehet vešlo

Nový, pokrokový režim po Sienkiewiczovi netoužil, odmítal jej jako **spisovatele panského a zpátečnického**.

Naše škola patří mezi **školy rodinné a malotřídní**.

Zatímco zlato mělo **význam šperkařský a náboženský**, pro rozvoj technologií byl mnohem důležitější bronz.

2.3.2.3 Nominální skupiny se shodnými atributy ve vztahu kontrastivním či opozitním

Tyto nominální skupiny obdobně jako syntagmata s atributy ve vztahu čistě slučovacím umožňují **antepozici i postpozici koordinovaných atributů**, postpozice je však méně častá a uplatňuje se především ve verbonominálním přísudku, méně často v jiných syntaktických pozicích. Srov.:

- (27) Váš norský kolega Jo Nesbo tvrdí, že by byl raději **chudý, ale čtený spisovatel** než bohatý, ale neznámý.
- (28) Máme **krále poctivého, ale chudobného**. (M. Kundera, *Žert*)

Koordinované atributy jsou významově značně různorodé a navzájem většinou významově heterogenní. Viz např.:

antepozice:

Starší, avšak osvědčená nektarinka s pěknými a chutnými plody vyniká vysokou plodností.

Měli jsme se překrásně, bydleli v **sešlém, ale rozkošném domě** jako od Mark Twaina přímo na břehu toho indiánského jezera [...]

Základem pitného režimu by měla být voda. **Vhodnou, ale přiměřenou součástí** mohou být i jiné nápoje – například minerální vody, které jsou výhodné nejen při vyšší zátěži našeho organismu.

Když to nemá nežádoucí účinky, nemůže to být lék, bylo jednu dobu heslo **nejmenované, ale velké farmaceutické firmy**.

postpozice:

Je to **cit krásný, ale přehnaný**. (překlad: F. M. Dostojevskij)

Zůstal jsem ještě chvíli na chodníku, s **rukou strnulou, ale prázdnou**.

Obloha byla dokonale čistá, **cesty drsné, ale suché**.

Nemohla říci nic jiného, než ostatní. Že přesýpací hodiny na stole jsou sice **ozdobou zvláštní, ale hezkou**. (L. Fuks)

2.3.2.4 Nominální skupiny se shodnými atributy ve vztahu disjunktivním

Pořadí shodných atributů v těchto skupinách může být – kromě aktuálního členění větného – do určité míry ovlivněno či předurčeno vzájemným významovým vztahem mezi těmito atributy vyplývajícím z jejich lexikální sémantiky nebo jistou **ustáleností či preferencemi**.

Tak se např. častěji uvádějí nejdříve (v daném kontextu) pozitivní, kladné, žádoucí příznaky a až po nich záporné, nežádoucí, viz *dobry nebo špatny, větší nebo menší* aj. Zejména u

hodnotících adjektiv však může pořadí ovlivnit subjektivní preference autora stejně jako uzualita (adresátem očekávané či předpokládané pořadí) apod.

(29) Červená kráva tam nebyla. To je **dobré nebo špatné znamení**?

Srov. dále:

Nicméně, jestli máte **dobry nebo špatny servis** zákazník zjistí, až jak problém vyřešíte.

V naší moci je soud, chtění, žádost, nechuť a jedním slovem všechno, co jest naše činnost; v naší moci není tělo, majetek, **dobrá nebo špatná pověst**, úřední hodnosti, jedním slovem všechno, co není naše činnost

Ale pomýšlení, že s nimi na dálku bez jejich vědomí manipulovali, to je **nejlepší nebo nejhorší vtíp**, jaký si dokáže představit.

U adjektiv *velký – malý* existuje zhruba 3x vyšší výskyt skupin s pořadím *větší či menší / větší nebo menší* než pořadí *menší či větší / menší nebo větší*. Srov.:

(30a) Ostatně **větší či menší míra** uspokojení se zračila ve tvářích mnoha.

(30b) Byly to většinou **menší či větší**, silnější či útlejší **rampouchy**.

U adjektiv čistě **relačních** jsou pro volbu jejich pořadí ve skupině pravděpodobně závažnější či rozhodující věcně obsahové souvislosti:

(31) [...] mezi těmi podrobenými muži a ženami se dají najít všechna řemesla, všechny profese, i vzdělanci jako advokáti, profesori, **řečtí nebo egyptští lékaři**.

Srov. dále:

Předem uvádím, že do právníčiny se občas dostanou zvláštní fráze. Tu a tam se do ní vplíží **latinské nebo biblické citáty**.

Parlament ale také bude řešit, jestli je **rodičovská či mateřská dovolená** dostatečně trefné pojmenování pro péči o děti.

Nevařené suché těstoviny pak můžete skladovat na chladném suchém místě asi jeden rok. Vhodnou nádobou k jejich uchovávání jsou **plechové nebo skleněné dózy** s dobře těsnícím víkem

Předpokladem je, že při společensky sdílené zkušenosti s kinem může sochařská instalace z kovu či dřeva vyprávět o médiu filmu více než **hraný nebo experimentální film** promítaný mimo prostor kina.

Pro trénink jsou vhodné polní a lesní cesty, v letních měsících hlavně **ranní nebo večerní hodiny**.

Obklady i dlaždice se nejčastěji vyrábějí z keramického střepe, výjimkou ovšem není ani **přírodní či umělý kámen**, cement nebo sklo.

Praxe je taková, že bezpečnostní kamery obsluhují **obecní nebo městští strážníci** a záznam, pokud jsou k tomu vyzváni, předávají státní policii

Roli může hrát zejména logická posloupnost uvádění alternativ nebo konvence odrážející uzuální, očekávané nebo předpokládané pořadí:

- (32) Do místnosti se vbatolil **dvouletý či tříletý chlapec** následovaný štíhlou, mladou a velmi přitažlivou ženou.

Srov. dále:

Systematické hodnocení – pravidelné **roční nebo pololetní nebo čtvrtletní hodnocení**.

Napomínání ani **individuální či kolektivní tresty**, nic nedokázalo zvládnout divokou a loupeživou nedisciplinovanost těchto pijanů, takže Buquoy byl nakonec nucen je propustit.

Dívám se na Bukurešť z nejvyššího patra budovy fakulty dějin: **vyšší či nižší střechy** se klikatí pode mnou [...]

Zejména ve skupinách, kde se disjunktivní vztah blíží koordinaci (výčtu alternativ), může být pořadí adjektiv náhodné:

- (33) Klidně k tomu stačí jarmilky nebo obyčejné **bílé, červené nebo modré plátěny**.

Prakticky pevná je druhá (a další, tj. jiná než první) pozice adjektiva *jiný* – to při výčtech nahrazuje další nebo ostatní (příp. potenciální) členy příslušné množiny atributů:

- (34) Další skupina (10,88 %) si myslí, že za nedodržováním předpisů je spíše **technický nebo jiný typ** neschopnosti dodržovat pravidla.

Srov. dále:

Ze sociologického a kulturologického hlediska je možné odlišit kulturu vyrůstající na okraji společnosti v sociálně deklasovaných prostředích narkomanů, alkoholiků, bezdomovců, kriminálních živlů, vězňů a kulturu zrozenou z protestu a snah realizovat určitý sociální politický, umělecký, **ekologický nebo jiný program**, který není obsažen v oficiální kultuře a vedl by k její transformaci.

Koordinované atributy bývají navzájem většinou významově homogenní, vyskytují se však i koordinace významově **heterogenních** atributů, viz např.:

- (35) Bylo patrné, že v databázi jsou pouze **klienti známí nebo bohatí**, případně obojí.

2.3.2.5 Nominální skupiny s determinovanými shodnými atributy

I. Vymezení

Nominální skupiny založené na **koordinaci shodných atributů** mohou být jako celek blíže rozvíty a vstupovat do větné struktury jako součást rozsáhlejších skupin utvořených zejména jejich shodnou determinací – *vysokokapacitní regenerační a revitalizační jednotky, Česko-německá obchodní a průmyslová komora*.

Jsou tedy **minimálně čtyřčlenné** a jejich základní strukturu lze vyjádřit vzorcem $Adj^1 \rightarrow [(Adj^2 + Adj^3) \rightarrow N]$. Viz např.:

(36) Umělecké postupy v ní vytvářejí z **primárních jazykových a tematických jednotek** vyšší významové jednotky, které překračují nivó „tematického obsahu“.

Srov. dále:

Jeho stěny, vymalované **příšernou žlutou a černou barvou**, byly pokryté různými kresbami a nápisy, posledními vzkazy gladiátorů čekajících zde, před Branou života a smrti, za níž na ně v prudkém slunci čekala aréna.

Ideální jsou **vzduchotěsné skleněné nebo plastové dózičky**, které se zároveň dobře vymývají, doplňují a skladují.

Přijímaná řešení pak byla **soustředěnou duchovní a světskou mocí** vštěpována do vědomí, podvědomí i nevědomí téměř všech obyvatel říše, zejména křesťanů, jejichž počet a vliv neustále vzrůstal, až posléze zcela převládl.

Obtíže dokážou zaplašit horké koupele obohacené o **přírodní levandulový nebo rozmarýnový olej**, prohřátý polštář naplněný semeny anebo vlhké teplé obklady krku.

Cílem projektu je hlavně zachovat náš identický rukopis, jelikož téměř vše, co jsme dosud vytvořili, reagovalo na **momentální politickou nebo společenskou situaci**.

Bylo to až neuvěřitelné, jak navzdory **meziplanetárnímu rozhlasovému a televiznímu vysílání** vznikaly rozdíly ve výslovnosti.

II. Antepozice atributu s koordinační skupinou

Slovosled s antepozicí atributu s koordinační skupinou lze považovat vzhledem k jejich logické a věcně obsahové struktuře za **základní** a zcela **dominantní**. Uplatňuje se ve skupinách aktuálně utvořených i ustálených, jako jsou např. vlastní názvy orgánů, institucí apod. (*Státní zemědělská a potravinářská inspekce, Světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO*), a vedle apelativ se v nich jako řídicí vyskytují i propria (*česko-francouzská divadelní a filmová herečka Chantal, chorvatsko-české mořské a klimatické koupaliště Baška*). I tyto skupiny se běžně jako celek stávají součástí vyšších skupin, jsou blíže determinovány, nebo samy determinují, tzn. rozvíjejí nebo jsou rozvíjeny zprava i zleva. Srov. např.:

(37) Cítil, jak se mu **každíčký zhmožděný a rozbolavělý sval v těle** začíná uvolňovat – poprvé za celé dny.

Srov. dále:

Najednou vyšel z chaty **jakýsi divně oblečený vousatý a plešatý chlap**.

Jeho herci jsou snad **nejjobsazovanějšími interprety současných českých filmových a televizních snímků**.

To, že s jinými bohy přijde i **změna tradičních evropských společenských a kulturních struktur**, je zřejmě nepodstatné.

Maximální propojení domu s okolní přírodou umožňují **velkoformátová okna orientovaná východním a jižním směrem**.

Význam Rožmberků můžeme hledat **v dotváření poměrně samostatné jihočeské ekonomické a kulturní enklávy**, která byla odlišná od středověku nejméně do konce 19. století a nejspíš až do dneška od středu země napojeného hlavně na Německo či Francii.

Vznikají tak **skupiny o deseti i více členech**, viz např.:

(38) Dívky v bílých zástěrách zápolí s **těžkými kovovými mřížemi před výkladními skříněmi pokrytými tenkou růžovou nebo žlutou fólií**, aby slunce nepoškodilo vystavené lahvičky s parfémy.

Srov. dále:

Jenomže seriózní výzkumy posledních let odhalily, že tito elegantní a rozšafní hrobníci jsou v podstatě **nelítostnými a dravými účastníky tendru na likvidaci náhle se objevivšího bohatého, avšak pomíjivého zdroje cenných bílkovin**.

Na současnou užitkovou zahrádku se tak můžeme dívat jako na vcelku **náhodné setkání pravěké chaotické zahradní plošky, renesanční geometrické tradice a zmenšené, naivní napodobeniny vysoké zámecké či církevní kultury**.

III. Postpozice atributu s koordinační skupinou

Postpozice determinujícího **atributu** s koordinační skupinou je možná ve specifických případech, zejména při **popisech**, výčtech (preferujících rematizaci atributů), viz např.:

(39) Základem prodeje jsou kvalitní čaje: **čaje pravé černé a zelené**, ovocné, bylinné směsi, ajurvédské čaje s kořením a nečaje.

Srov. dále:

[...] přírodní minerální **voda termální teplá až horká** (nad 35 °C) [...]

Popis: **klobouk masitý bílý a hladký**, někdy ve středu šupinkatý, okraj mírně podvinutý.

Z produkce včel bylo letos získáno bezmála 100 kg medu, který získal hned dvě zlaté medaile v soutěži Český med 2017. Oceněn byl **med květový řepkový a pohankový**.

Tato postpozice se vyskytuje také ve skupinách, kde je atributem rozvíjejícím koordináční skupinu adjektivum *celý* nebo adjektiva deverbativní, vyžadující doplnění, viz např.:

- (40) Krystal zůstala omráčená ležet na zemi. **Obličej celý fialový a oteklý.**
- (41) V prvním případě je akcentován tělesně-afektivní pól, ve druhém pól abstraktně-ideační, v obou případech však chybí **vědomí diferencující označující a označované.**

2.3.2.6 Nominální skupiny s neshodnými atributy ve vztahu čistě slučovacím

I. Vymezení

Slovosled nominálních skupin těchto strukturních typů vykazuje postpozici koordinovaných atributů a lze jej zachytit vzorcem: $N \leftarrow (N^1 \text{gen}/\text{dat}/\text{loc}/\text{instr} + N^2 \text{gen dat}/\text{loc}/\text{instr})$, příp. $N \leftarrow (\text{prae}N^1 \text{gen}/\text{dat}/\text{loc}/\text{instr} + \text{prae}N^2 \text{gen dat}/\text{loc}/\text{instr})$:

historie **učitelů a žáků.**

Potenciálně **variantní je** u nich **pořadí jmen v neshodných atributech** (N^1 , N^2), to však není dáno jazykovými pravidly, nýbrž logicky, obsahově.

Specifický typ představují skupiny s koordinovanými adverbialními atributy: $N \leftarrow (\text{Adv} + \text{Adv})$.

Neshodné atributy v těchto skupinách bývají vyjádřeny sémanticky širokou, prakticky otevřenou skupinou substantiv převážně apelativních (poměrně hojně však zastoupena jsou i propria) pojmenovávajících entity živé i neživé, abstraktní i konkrétní povahy.

Převahu mají jména v **genitivu** – bezpředložkovém i předložkovém:

přízraky **skutečnosti a zkušenosti**, česači **chmele a jahod**, osud **Mistra a Markétky**, zkouška **z matematiky a francouzštiny**, víkend **bez přátel a bez zábavy**.

Relativně nejméně se vyskytují jména v **dativu**:

potrava **rybám a korýšům**, přednost **práci a přátelům**, krok **ke kráse a ke zdraví**.

Atributy vyjádřené **příslovci** jsou poměrně řídké – *cesta tam a zpátky*.

II. Významově homogenní atributy

Významově homogenní atributy jsou koordinovány na základě tematické / pojmové souvislosti či příslušnosti pojmenovaných denotátů, jejich příslušnosti do stejné sémantické třídy, skupiny, bývají tedy významově kohyponymní, v širokém smyslu **blízkoznačné**, **synonymní** či **antonymní**.

- (42) Velké procento žen [...] trpí konstituční hypermobilitou [...], což jim přináší při **cvičení ve fitness centru a sportování** obecně určitá omezení a rizika.

Srov. dále:

Okna kanceláře a jídelny zazářila pod blížícími se reflektory aut a pak opět zčernala vždy v tom byl a navždycky zůstane **přídech dobrodružství a romantiky**

Správná žena má ctít svého muže a zůstat mu věrná i po smrti. Kam se poděl ideál tří ctností a čtyř povinností? Kde je **konec úctě a morálce**?

Varování turistům a běžkařům trvá.

[...] jenom **boty a ovinovačky lékařů a ošetřovatelů** bylo možno zahlédnout pod dolním okrajem plenty

Hodnocení srdcem i hlavou má stejnou váhu [...]

Předložky v těchto nominálních skupinách zpravidla vyjadřují své základní významy, u substantiv verbálních se zachovávají z vazeb motivujících sloves:

- (43) Máte **právo na mzdu a na dovolenou** a na slušné oblečení, a nemusíte udělat všechno, co vám kdo řekne.
- (44) „Potřebuju pohyb,“ prohlásila Birgitta. „Trávím nekonečně hodin **sezením v kanceláři nebo na soudu**.“
- (45) A možná udělá **lekci z biologie a z dějepisu**, a možná jednu dvě slohové práce z francouzštiny.

Srov. dále:

Ten se rozhodl pro časem ověřenou taktiku fingovaného ústupu, snad aby umožnil ostatním získat **čas k přípravě a k rozvinutí** protiútoky ze středu bitevní linie.

Stáli **čelem k ohni a k moři**, které bylo za ním, a tak Jimmyho Pereze neslyšeli zezadu přicházet. Sally si pomyslela, že musel jít po oblázcích velmi tiše.

Kvůli těmhle lidem má každá pohotovost vrtačku s diamantovým hrotem. Aby mohli dělat díry do tlustého skla na dně **láhví od šampaňského a od sodovky**.

Podlouhlá třípatrová budova s podlažní plochou více než 2600 metrů čtverečních se bude stavět podél Jungmannovy ulice, od které bude oddělena dostatečným počtem parkovacích **míst pro školu i pro návštěvníky** haly,

Zavřel za trojicí dveře, vytáhl hůlku, zatočil s ní a vzápětí zakroužil vzduchem **podnos s čajem a s mísou sušenek**

Po tolika **výzvách v tisku a v televizi**, že policie hledá jakékoli relevantní informace o ženě cizího původu pohybující se dvacátého v Elvestadu — proč jste, sakra nezavolal?

Podle smyslu se používají a kombinují i různé předložky se jmény v náležitých, tedy i navzájem **různých pádech**. Viz např.:

(46) Chladivý **gel proti celulitidě a k zeštíhlení** napomáhá stimulovat spalování tuků.

Srov. dále:

Je jisté, že určití terorističtí vůdci skutečně využili svého postavení pro osobní obohacení a pro **život bez práce a v přepychu**.

Píše o zážitcích z **cest po Evropě i v zámoří**.

[...] chcete-li upravit velikost obrázku, klikněte na něj a zatáhněte myší za **kroužky v rozích a uprostřed stran**.

Můžeme si nahmatat vazivové uzly a **pruhy v dlani nebo na prstech** postižené ruky. I když nic nebolí, člověka to výrazně omezuje.

Rádi bychom si na cestu přes Beaglův průliv stopli některou z lodí, které se **na cestách kolem světa či do Antarktidy** zastavují ve zdejším yacht klubu.

V **genitivních atributech** těchto skupin se často po (řídícím) výrazu označujícím míru, množství, kvantum apod. vyjmenovávají složky, (sou)části celků; při vyjadřování kvantity, množství, kvantitativní vztahů, vztahů celek a část se tedy uplatňuje genitiv partitivní. Viz např.:

(47) [...] na třech židlích poblíž dveří ležela **spousta šatstva a prádla**, skříň byla dokořán.

Srov. dále:

Hosté se pozvolna sjížděli a před průčelím vily byl velký **nával kočárů a taxíků**.

Před nimi na stole se vršila **hromádka dopisů a telegramů**, které pečlivě třídili a zapisovali. Nepršelo ani nesněžilo. **Zbytky sněhu a ledu** roztály a začátkem března začal tu suchou zem opět zmrazovat

Záměrně se v koordinovaných atributech využívají i **fráze** a **vlastní názvy** – do determinačního vztahu s řídicím substantivem tak vstupují jako celek prefabrikáty jako *ovoce a zelenina, čistota a pořádek, nevěsta a ženich*; atributy pak mívají (v různé míře) **ustálený slovosled**:

obraz **bídy a utrpení**, otázka **bytí a nebytí**, majitelé **hradů a zámků**, množství **jídla a alkoholu**, listina **práv a svobod** pach **masa a krve**, rovnoprávnost **muže a ženy**, úroda **ovoce a zeleniny**, řada **pokusů a omylů**, pochopení **prostoru a času**, ministerstvo **průmyslu a obchodu**, centrum **sportu a zdraví**

Prívlastky v **hierarchickém vztahu** se obvykle uvádějí v pořadí nadřazený – podřazený člen, viz např.:

- (48) Paprsky slunce, které se užuž chystalo zmizet za horami na západě, ozařovaly nazelenalý obličej a vytvářely stíny v **propadlinách tváří a brady**.

Mnohdy slovosled v koordinátu ovlivňuje obvyklý, obecně očekávaný sled, jako např.:

- (49) Do toho kvokaly slepice a štěbetaly husy, zvláštní zvuk, **směsice města a venkova**, s dlouhými prodlevami ticha.

Srov. dále:

Tajemství kopule je jen záležitostí **pochopení prostoru a času** a jejich vztahu k černým výdutím

Dualita těla a duše se zahalila vědeckými termíny a můžeme se jí vesele smát

Základem spokojeného života je dobrý **stav těla i mysli**. Chceme, aby naši zaměstnanci byli spokojeni jak v práci, tak v osobním životě

Pro **gradaci významu** nebo zdůraznění lze využít slovtvorných souvislostí a přiřadit ke slovu např. od něj utvořené deminutivum, viz:

- (50) Tady je přece **spousta ostud a ostudiček** – fůra věcí, které se tutlají.

Při vyjadřování **protikladnosti** se obvykle jako první řadí kladný (neutrální) člen z dvojice antonym, viz např.:

- (51) Rohy se ztrácely v **kalužích světla a stínu**.

Neměnné je pořadí atributů, které samy tvoří **frazém** nebo ustálené pojmenování, viz např.:

(52) "Říkají, že na hrách bude každý, kdo v Římě něco znamená, hovoří se o **boji na život a na smrt** a o tom, že když někdo upadne, již nevstane,"

Srov. dále:

Gerry si uvědomil, že mu ta **prezentace do slova a do písmene** zachránila život, a možná i proto byl ochotný udělat pro De Beers cokoli

"Cože?" "**Prsty na rukou a na nohou.**" "Jo, díky Bohu."

Atributy vyjádřené **příslovci** jsou užívány specificky zejména v různých titulech, nadpisech, a to zejména v reklamě, publicistice, beletrii, jako ekonomicky úsporný způsob vyjádření i v běžné mluvě. Lze je chápat jako výsledek eliptického vyjádření jako: *Školní jídelny vaří zdravě a chutně* → *Školní jídelny zdravě a chutně*. Viz např.:

(53) Ocítáme se na mírové konferenci **Trója ted' a tady**.

Srov. dále:

Zahrada snadno a rychle Zahrada vznikla během tří měsíců, kdy zahradnická firma položila travní koberce a zasadila dřeviny, další instalovala kapkovou závlahu.

'**Hranice dříve a dnes**' je nosné téma 111. česko-německé akce zvané štamtiš'.

Koncem února vyšla **kniha Včera a dnes** s výběrem 150 Jirákových vtipů přeložených do sedmi světových jazyků.

Kousavá zima zevnitř i zvenčí zkrotila potřebu dánských vojáků po pohodlí, říkával.

III. Významově heterogenní atributy

Tyto atributy se přiřazují na základě věcných souvislostí, jejich lexikální sémantika bývá velmi rozmanitá, kombinují se i apelativa s proprii apod. Viz např.:

(54) Podobně jako v loňském roce, i letos zahřála u srdce jasná **inspirace přírodou a tradicemi**.

Srov. dále:

Protože nebyl Francouz, jeho kolegové ve výboru ho nezasvěcovali do nejtajnějších plánů, kde se projednávaly národní záležitosti, ale dovolovali mu, aby pracoval v buňkách, které organizovaly **pašování Židů a komunistů** do ciziny.

Dušíčkové pečivo se peklo jak v domácnostech, tak u pekařů a sloužilo k **podarování dětí a žebráků**.

Byl centrální postavou v Jeu de Paume a při **rabování ve Francii a po válce** byl zajat, avšak na konci čtyřicátých let byl propuštěn s podmínkou, že již nikdy nebude obchodovat s uměním.

Může utéct. Přes hlídku se snad nějak dostane, a Darius nebude mít čas jej lovit. Ale znamená to **život ve strachu a na potulkách**.

Torák podle svých slov poskytuje lidem nepřetržitou **pomoc po telefonu i v ulicích** – radí jim s bydlením, dopravou nebo imigračními zákony.

2.3.2.6 Nominální skupiny s neshodnými atributy ve vztahu odporovacím

Užívají se po záporných přísudcích v první větě:

(55) To nebyla **věc morálky, ale důstojnosti**.

Srov. dále:

Nebude to **čas milosti, ale odplaty**, všichni Kristovi protivníci musí zahynout sedmi ranami. [...] hlásal, že úkolem alchymie není **výroba zlata, ale léků** proti nemocem.

2.3.2.7 Nominální skupiny s neshodnými atributy ve vztahu disjunktivním

Jak ukazuje věta (55), ve vztahu disjunktivním stávají antonyma:

(56) Počítače se samy vypínaly, když se **data vstupu nebo výstupu** lišila od očekávaných.

Srov. dále:

Střední hlasová frekvence se liší například i podle toho, zda hovoříme s **osobou podřízenou nebo nadřízenou**.

Když jsem se na rohu kostela ohlédla, Nialla už lezla po čtyřech, hrabala ve hřbitovní trávě a já nedokázala poznat, jestli si otírá **slzy vzteku nebo radosti**.

Zalijeme **vývarem nebo vodou**, přidáme houby, kmín a vaříme doměkka.

Po uschnutí ho vypálím na 900 stupňů a po **dekorování glazurou nebo patinou** čeká betlémek ještě výpal na 1200 stupňů.

2.3.2.8 Nominální skupiny s determinovanými neshodnými atributy

Nominální skupiny založené na koordinaci neshodných atributů mohou být jako celek blíže rozvity a vstupovat do větné struktury jako součást rozsáhlejších skupin utvořených zejména jejich shodnou determinací:

dopravní **prostředek z bodu A do bodu B**, malá **odchylka od maxima nebo minima**, vstupní **dveře do domu a do haly**, velká bezútěšná a zavšivená **místnost bez lůžek a bez jídla**.

Jsou tedy **minimálně čtyřčlenné** a jejich základní strukturu lze vyjádřit vzorcem Adj → [N ← (N¹_{gen/dat/loc/instr} + N²_{gen dat/loc/instr}), příp. [N ← (praepN¹_{gen/dat/loc/instr} + praepN²_{gen dat/loc/instr})] ← Adj, a Adj → [N ← (Adv + Adv)]. Např.:

(57) Já měla **skvělé dětství bez telefonu a bez tabletu**.

Determinující shodný atribut je v antepozici k těmto skupinám a může být rozvíjen nebo zmnožován:

(58) Měla na sobě **rovné černé šaty bez rukávů a bez límečku**, které někde uprostřed prsou přecházely do bílé barvy.

Srov. dále:

Jeho filmové dokumenty ze Sibíře a z Vietnamu mu umožnily spojit uměleckou profesi a svobodné cestování.

A v současnosti dostávám nabídky od **různých investorských skupin ze zahraničí i z Čech**, které se snaží využít potenciál můj a naší firmy k dosažení tohoto cíle.

Jana si však náhlou ztrátu babičky, která se o ni od narození starala, a **následující popletené roky bez hranic a bez pravidel** přebrala po svém.

V roce 1927 provozoval Čedok **dvě pravidelné letecké linky do Casablanky a do Káhiry**.

Přede mnou stála **deset metrů vysoká cihlová zeď bez oken a bez dveří**.

Maminka zarámovala **naše staré i nové fotografie z Íránu i z Ameriky**, takže těm, kteří kolem nich chodí po schodišti nahoru a dolů, se náš život zdá harmonický.

Různým rozvíjením a/nebo zmnožováním vznikají i skupiny značně rozsáhlé:

Stačí podívat se na **výsledky přijímacích testů fyzické zdatnosti u policie nebo u zájemců o vojenskou službu**, při nichž řada uchazečů neprojde.

Joy musí být nadosmrti opatrná – kdykoliv bude podávat **žádost o přijetí do školy a do zaměstnání, nebo dokonce o povolení sňatku**.

Byl hubený, ale dobře stavěný s **mohutnými bicepsy a tvrdými provazci svalů na hrudi a na břiše, typickými pro trup adolescenta.**

McDermott má na sobě oblek z **kombinace lnu a vlny s plisovanými kalhotami, rozepínací lněnou košili od Basileho, hedvábnou vázanku od Josepha Abbouda a mokasíny od Susan Bennis Warren Edwardsové.**

Kritickým prvním krokem tímto směrem je **využití analýz k optimalizaci zálohování a obnovy za účelem vytvoření takové strategie, která bude stejně agilní jako současná a budoucí prostředí.**

2.3.3 Tří- a vícečlenné nominální skupiny determinativní

2.3.3.1 Obecná charakteristika

Tyto struktury jsou založeny na postupné determinaci entity pojmenované substantivem. Jejich odlišnost od nominálních skupin s několikanásobnými atributy bývá záležitostí pouze jazykovou, nikoli obsahovou a o volbě postupně rozvíjejících a/nebo několikanásobných atributů rozhoduje autor textu, jeho postoj k vyjadřované skutečnosti.

- (59) Nechali jsme je odpochodovat k **malé studené šedé kapli.**
- (60) Tenké ocelové pláty například nafukoval, nyní je spojuje do **lehkých pevných perforovaných desek**, z nichž je možné dělat stoly, lavičky, židle.

V obou případech lze shodné atributy prezentovat i v koordinačním vztahu: *k malé, studené, šedé kapli. // k malé, studené a šedé kapli; do lehkých, pevných, perforovaných desek // do lehkých, pevných a perforovaných desek.*

Faktorem ovlivňujícím slovosled v těchto skupinách je – obdobně jako u tří- a vícečlenných nominálních skupin s několikanásobnými atributy – snaha o přehlednost skupin (i celých výpovědí). I zde hraje důležitou roli **zapojení celé skupiny do větné struktury**; slovosled uvnitř skupiny (pořadí determinujících atributů vzhledem k determinovanému substantivu) souvisí i s **aktuálním členěním větným** (tak např. atribut známý z kontextu stojí nejdále od determinovaného substantiva).

Nominální skupina může být **zapojena do větné struktury (a) samostatně, jako celek** – variantnost slovosledu uvnitř takových skupin je obecně větší - věty (61) a (62), nebo **(b) jako součást vícečlenné skupiny** – slovosled je tu méně variabilní – věty (63) a (64):

- (61) Dovezené ryby často odmítají **náhradní mražené krmivo** a jsou choulostivé na bakteriální infekce.
- (62) Na každé planetě je spousta věcí, které člověku ukazují **nekonečnou moc boží.**

- (63) Daisy byla mladá a její umělý svět zaváněl orchidejemi, **příjemným veselým snobstvím** a orchestry, které udávaly rytmus roku.
- (64) Ucítíl příležitost, jak posunout vnímání principů památkové péče v historických, sémanticky hlubokých městech ve prospěch **moderních architektonických intervencí**, které by radikálně proměnily jejich podobu, a otevřely je tak ambicím různých zájmových skupin.

Strukturně-závislostní kombinace atributů nabízejí při základním rozlišení shodných a neshodných atributů minimálně **18 potenciálních** modelových **slovosledných variant** (dále rozšiřovatelných a prohlubovatelných). Pro ilustraci je lze zjednodušeně zaznamenat schematickými vzorci (zde pro tříčlenné skupiny); mnohé z variant jsou v úzu **velmi omezené** nebo velmi **nepravděpodobné**, některé jsou výrazně **stylisticky příznakové** (zejména knižní):

Adj → Adj → **N**
 Adj → Adj → **N**
N ← Adj ← Adj
N ← Adj ← Adj
 Adj → **N** ← Adj
 Adj → **N** ← Adj

radostný dívčí **příběh**
 dívčí radostný **příběh**
příběh radostný dívčí
příběh dívčí radostný
 radostný **příběh** dívčí
 dívčí **příběh** radostný

Adj → N → **N**
 N → Adj → **N**
N ← N ← Adj
N ← Adj ← N
 Adj → **N** ← N
 N → **N** ← Adj

radostný dívky **příběh**
 dívky radostný **příběh**
příběh dívky radostný
příběh radostný dívky
 radostný **příběh** dívky
 dívky **příběh** radostný

N → N → **N**
 N → N → **N**
N ← N ← N
N ← N ← N
 N → **N** ← N
 N → **N** ← N

dívky radosti / o radosti **příběh**
 radosti / o radosti dívky **příběh**
příběh radosti / o radosti dívky
příběh dívky radosti / o radosti
 dívky **příběh** radosti / o radosti
 radosti / o radosti **příběh** dívky

Strukturu a slovosled dále systematicky klasifikujeme a podrobněji ilustrujeme u nominálních skupin se shodnými i neshodnými atributy – *vzorná mladší manželka, manželka majitele domu*). Shodné i neshodné atributy bývají samy dále determinovány, takové determinace v ilustračních větách zaznamenáváme, ale dále je při klasifikaci nezohledňujeme (*pozoruhodně vzorná o pět let mladší manželka, vždy vkusně upravená manželka bohatého majitele starobylého domu na okraji města*).

Jak jsme naznačili výše, významové vztahy mezi členy v nominálních skupinách bývají vícestranné, překrývají či prolínají se, rozlišovat a klasifikovat je tedy není vždy jednoznačné, či dokonce (přesně) možné, a proto tyto vztahy a sémantiku jen naznačujeme a příležitostně komentujeme.

2.3.3.2 Nominální skupiny se shodnými atributy postupně rozvíjejícími

I. Vymezení

Slovosledné varianty nominálních skupin těchto strukturních typů zahrnují **antepozici i postpozici** determinujících atributů, základní bývá **slovosled s atributy v antepozici** (před determinovaným řídicím substantivem).

Slovosled v rámci těchto nominálních skupin lze symbolicky zachytit pomocí strukturních vzorců typu: $Adj^1 \rightarrow (Adj^2 \rightarrow N) // (N \leftarrow Adj^1) \leftarrow Adj^2$.

V úzu se víceméně běžně vyskytují nominální skupiny **tří- až šestičlenné**, tedy skupiny až s pěti adjektivy:

- (65) Mraky nabývaly fantastických tvarů a uháněly sem a tam v **slabém ranním vánku**.
- (66) Kontaktovali proto pracovníka **třeboňské zvířecí záchranné stanice**, který ve spolupráci s nimi mládě našel, odchytil a převezl na stanici.
- (67) Satelitní systém Galileo je **evropský globální nezávislý satelitní navigační systém**, který bude poskytovat vysoce přesné globální služby pod civilní správou.

Atributy bývají ve skupinách vyjádřené (čistě) relačními adjektivy apelativními i propriálními: *neviditelný ostnatý drát, neosobní vládní příkaz, unikátní středověký důlní větrací stroj, Wilsonovo nesrozumitelné mumláni*) i kvalitativními, a to rozlišujícími, tj. restriktivními: *tmavé lesklé vlasy, tenký červený kroužek* i hodnotícími, tj. nerestriktivními: *nevkusné škaradé šaty, obrovský přepychový náramek*. Právě tyto lexikálněsemantické typy adjektiv patří k důležitým slovosledným činitelům uvnitř nominální skupiny, zastoupeny mohou být v následujících kombinacích (schémata uvádíme jen pro tříčlenné skupiny):

II Atributy rozlišující (restriktivní) + rozlišující (restriktivní)

A. Pořadí atributů v rámci anteponované skupiny

Obecně se pořadí řídí významovým rozsahem atributů – atributy s největším významovým rozsahem zpravidla stojí nejvíce nalevo od determinovaného substantiva, nejbližší atributy s ním významově nejvíce spjaté (zejména takové, s nimiž má substantivum tendenci tvořit ustálené spojení: *cizí dospělá žena, celoživotní básnické dílo*). Významový rozsah atributů se tedy v těchto skupinách zužuje zleva doprava:

- (68) Zkusili jsme namátkou důležitě vyhlížející dveře a vešli jsme do **vysoké gotické knihovny** vykládané vyřezávaným anglickým dubem.

Srov. dále:

Přešel jsem za ním **nízký nabílený železniční plot** a kráčeli jsme asi sto yardů zpátky po silnici. Zasněžení už vědí, že půjde o **víceúčelový segmentovaný montovaný vinný sklep**. V jižní obvodové zdi interiéru byly provedeny sondy, které měly ověřit **zaniklou původní románskou západní zeď**.

Atribut vyjadřující přechodnou vlastnost stojí vzhledem k determinovanému substantivu v distanční pozici (*nové večerní šaty*):

(69) Potom jsem ležel v polospánku na **studeném dolním nástupišti** Pennsylvánského nádraží, zíral jsem do ranní Tribune.

B. Postpozice atributivní skupiny

Postpozice atributů se vyskytuje zejména při **vytýkání do protikladu**:

(70) Pro zjišťování dřevní biomasy bylo použito standardních kontrolních metod. Přírůst se vypočítal jako **zásoba živá konečná – zásoba živá počáteční** – odumřelá biomasa [...]

Srov. dále:

Je doporučován v dávce 1,5 l / ha proti opletce obecné, pýru plazivému a **plevelům jednoletým dvouděložným i jednoděložným**

Fyzická agrese se může projevovat v různých formách. Prvním typem je **agrese aktivní přímá**, která odpovídá přímému fyzickému napadení oběti

V postpozici stojí – obdobně jako u syntagmat s holými atributy – adjektiva v terminologické platnosti (71) nebo ve skupinách citově zabarvených (72) a v ustálených vlastních názvech (73):

(71) Pro anglický trávník volte směsi, které obsahují více než 70 % podíl travních druhů, jako jsou **kostřava červená výběžkatá, kostřava červená trsnatá** a kostřava ovčí.

(72) Stromy utíkají jeden za druhým v řadách i v houfu ... Poznáváš je: smrky – ty statné pyšné kluky, borovice – **babice moudré sukovité** [...]

(73) Poslední velkou rekonstrukci zažila synagoga, která dnes slouží **Církvi československé husitské**, na počátku devadesátých let, kdy byla opravena fasáda.

III. Atributy hodnotící (nerestriktivní) + rozlišující (restriktivní)

Atributy se v této kombinaci obvykle řadí podle principu: rozlišující v kontaktním postavení, hodnotící v distantním (*hezký žlutý vůz*).

(74) **Hubená poválečná léta** znamenají pro pařížské pasáže další úpadek.

Rozlišujících atributů může být více a hodnotící jen jeden jako první člen skupiny.

Srov.

Hodily by se spíš na studentku než na jemnou dospělou ženu, které patřily ty **nádherné růžové večerní šaty**.

V hlubinách země objevili členové hornického spolku Barbora **unikátní středověký důlní větrací stroj**.

Po revoluci Petrák stroj zapůjčil **nové Zlínské soukromé vyšší odborné škole** umění.

Postpozice je možná **jen u přívlastku rozlišujícího**, mívá knižní zabarvení (*klidný čas vánoční*), bezpříznaková je zejména v **ustálených názvech** terminologických či vlastních – *stavební právo hmotné, ptačí zob obecný, Česká společnost ornitologická* – a při výčtech nebo v rématu výpovědi:

(75) V poslední době se veřejné prostředí začíná vymezovat ve svém postoji k individuální **reprezentativní moci soudní**, tedy soudcům, poměrně razantně.

Srov. dále:

Inspirovalo významnou část lidstva ke **kolosální tvořivosti estetické, architektonické, výtvarné, hudební a literární**, bez níž by svět byl tak nudný, že by v něm nestálo za to žít.

I vesmír přesahuje jednotlivce, omračuje ho svými obrovskými rozměry, a přitom není morální. Jenže společnost, to není jen materiální mocnost; je to **silná mocnost morální**. Přesahuje nás nejen fyzicky, ale i materiálně a morálně.

IV. Atributy relační + rozlišující / hodnotící

V kombinaci relačních a jiných, tj. rozlišujících nebo hodnotících atributů, zpravidla stojí nejdále od dominujícího substantiva právě atributy relační:

(76) Díky **dnešní hektické době** je stále žádanější wellness styl, který se nám pojí s asijskou inspirací.

Srov. dále:

Existuje vrozený pohon, který nás vede k **určitým pohybovým aktivitám**?

Beru Macbetha jako velkou výzvu a poperu se s ním, jak nejlépe dokážu. Zároveň pokorně děkuji za **další velkou hereckou příležitost** a pokusím se důvěru ve mně vloženou nezklamat.

Neváhala použít **manželův úřední dopravní prostředek**; soudce si ještě pár týdnů počká, než do něj usedne.

Použít můžete pstruha nebo **jinou podobnou sladkovodní rybu** s tučnějším masem.

Změna pořadí v těchto syntagmatech je možná jen u posesivních atributů, základní je však uvedený slovosled a opačné pořadí bývá stylisticky příznakové (*mladíkovo malé žlutozelené auto x malé žlutozelené mladíkovo auto*).

(Ke slovosledu skupin obsahujících posesivní adjektivum viz následující kap. 2.4.)

V. Atributy relační + relační

Relační atributy mohou být rozmanité, bývají to zájmena, číslovky nebo adjektiva vyjadřující časové, místní a jiné vztahy, mohou i odkazovat ke kontextu, a tak nemívají pevné umístění.

V těchto nominálních skupinách stojí zpravidla blíže k determinovanému substantivu to, které je k němu v těsnějším významovém vztahu:

(77) Takto bude následně možné charakterizovat žánr **současné české rozhlasové detektivky** a jeho vývoj z hlediska zvukové podoby.

Srov. dále:

Zprvu stavěl domy pro své přátele ve stylu, který vycházel z **tradiční dánské cihelné architektury**.

2.3.3.3 Nominální skupiny se shodnými a neshodnými atributy

Tyto nominální skupiny, ve kterých je jedno substantivum determinováno zároveň atributem (atributy) shodným(i) i neshodným(i), jsou značně rozmanité co do počtu členů, (sémantických a slovnědruhových) typů atributů (adjektiva všech druhů, zájmena, číslovky především adjektivní povahy, substantiva v závislých pádech předložkových i bezpředložkových) nebo formálních (syntaktických) způsobů determinace (adjektivní a substantivní vazby, infinitiv slovesa, vedlejší věty, atributy volné a těsné).

Méně složité části atributu stojí zpravidla **vlevo od determinovaného substantiva**.

dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatel, **výroční** cena České transplantční nadace Karla Pavlíka za rozvoj transplantční medicíny za rok 2017

Základní strukturu a slovosled těchto skupin lze vyjádřit vzorci $\text{Adj} \rightarrow (\text{N} \leftarrow \text{N}^1) // (\text{N} \leftarrow \text{N}^1) \leftarrow \text{Adj}$:

(78) Zdi prvního poschodí byly zdobeny **devítiramennými svícny z mosazi**, už trochu omšelé

Srov. dále:

Společně jsme si prohlédli **dvanáct citrónových dortíků z lahůdkářství**.

A on se prostě stal majitelem **přepychového zájezdního hotelu v sousedství**

seděli na slunci, opření o **kamennou zidku u jezera Galilejského**, obědvali jsme, pili láhev vína a dívali se

Někdy jsem je v mysli sledoval do **jejich bytů na rozích skrytých ulic** a ony se otočily a usmály se na mne.

Shodné atributy stojí zpravidla v **antepozici** vzhledem k determinovanému substantivu; jejich **postpozice** bývá v **ustálených názvech** terminologických nebo vlastních (*zánět nitroblány srdeční, Mistři pěvci norimberští*) a často je motivována aktuálním členěním větým (shodný atribut v rématu výpovědi) nebo kontrastem:

(79) [...] nerovnost hodnot je zajímavá jen pro ty, kdo mají **systém hodnot stejný**.

Srov. dále:

[...] každý z nás má tvar a **rozměry žaludku rozdílné** stejně jako otisky prstů).

Slovosled všech těchto atributů bývá velmi různorodý a nelze stanovit jednotná pravidla, spíše jen zaznamenat některé **tendence**.

K základní z nich patří především **(a) pozice shodného atributu v antepozici** a **neshodného atributu v postpozici** a **(b) kontaktní postavení postponovaného genitivního atributu** – *digitální reprezentace zemského povrchu v paměti počítače*.

Proto např. nelze shodný atribut postponovat při současné determinaci substantiva genitivním neshodným atributem – *dlouhá doba rozloučení* x **doba dlouhá rozloučení*, *poslední zbytek peněz* x **zbytek poslední peněz*.

Neshodný atribut lze anteponovat pouze u genitivu přivlastňovacího (*Bernoulliho zákon vyjádřený výše uvedenou rovnicí*).

Slovosledně zvláštní jsou antepozice shodného atributu před determinujícím substantivem a postpozice členu / členů toto adjektivum rozvíjejících (NESČ je označuje jako cirkumpozici), viz např.:

- (80) Tažné lano poháněné elektrickým motorem vytahuje po kolejnicích ze vchodu do sklepa **další plný vozík hlíny**. (= **další vozík plný hlíny**)

Slovosled ve skupinách typu (80) je vedle základní varianty (*další vozík plný hlíny*) v úzu běžný a bývá hodnocen jako přijatelný.

V nominálních skupinách s (pasivními) dějovými adjektivy je však **substandardní** – věta (81a) a (82b); standardní a noremní je slovosled s dějovým adjektivem **postponovaným** – věta (81b) a věta (82a):

- (81a) *Očekáváme, že nejvíce ocení tuto možnost **majitelé dovezených vozidel ze zahraničí** a majitelé nově koupených vozidel. (ČNK)

- (81b) Očekáváme, že nejvíce ocení tuto možnost **majitelé vozidel dovezených ze zahraničí** a majitelé nově koupených vozidel.

- (82a) Tam ochranáři vytýčili oblasti, ve kterých žijí **stáda ze zahraničí dovezených zubrů**, divokých koní a praturů. (ČNK)

- (82b) *Tam ochranáři vytýčili oblasti, ve kterých žijí **stáda dovezených zubrů ze zahraničí**, divokých koní a praturů.

Především neshodné atributy bývají často samy blíže determinovány (*cihlová zed' u paty schodů*), a tak se důsledkem opakované (několikanásobné) determinace počet členů těchto nominálních skupin pohybuje od tří výše – zaznamenali jsme počet přesahující deset; **běžné** však **jsou skupiny o počtu do pěti šesti členů**:

- (83) Signifikantní je **stoupající trend četnosti používání forem od nízké frekvence k vysoké při vysokých rozdílech jednotlivých frekvencí**.

- (84) [...] kouří a baví se tím, že pozoruje **fantastické proměny předmětů vyplouvajících z temnot**, když občas z ulice reflektor nějakého vozu chrstne trochu záře do oken. (E. Hostovský – ČNK)

Srov. dále:

[...] pak v něm bylo něco oslnivého, **jakási zvýšená citlivost pro přísliby života** [...]

Výsledky výzkumu z Oxfordské univerzity a **několikaletá praxe Národní linky pro odvykání kouření** mluví jasně. Utněte to z minuty na minutu.

[...] ve středu města s **jeho každodenním zběsilým shonem lidí dojíždějících do práce** [...]

[...] o něco později jsem se zúčastnil **onoho opožděného teutonského stěhování národů známého pod jménem světová válka**.

Specifickým jevem je v českém prostředí i **malá angažovanost českých nakladatelství v oblasti prodeje autorských práv do dalších zemí**.

Stojí-li v postpozici k determinovanému substantivu podstatné jméno ve shodném pádě, jde o shodný přívlastek, jemuž se tradičně říká přístavek (apozice), nejčastěji vyjadřovaný rozlišujícím propriem – *český lezec Adam Ondra*. Srov. dále:

Autorem celé stavby je **architektonická kancelář David Chmelař architekti**, která svým smyslem pro detail docílila moderního a přitažlivého designu nabízených bytů.

Naše děti se na tyto dny a společnou noc neskutečně těšily. Rádi bychom touto cestou poděkovali **paní vychovatelce Miladě Peltanové**, která celou tuto akci pečlivě připravila.

(K apozici viz podrobné oddíl IV.)

2.3.3.4 Nominální skupiny s neshodnými atributy

Obdobně jako u předchozího typu nominálních skupin se shodnými a neshodnými atributy se i u tohoto typu vyskytují skupiny s různým počtem členů, (sémantických a slovnědruhových) typů atributů (substantiva v závislých pádech předložkových i bezpředložkových) nebo formálních (syntaktických) způsobů determinace (substantivní vazby, infinitiv slovesa, vedlejší věty, atributy volné a těsné).

V takto utvořených (často i složitých) atributivních skupinách bývají determinovaná substantiva většinou na jejich začátku:

problematika tvorby modelu ocelového lana, **služby** přechodného ubytování většího počtu účastníků cestovního ruchu

I skupiny s neshodnými atributy vykazují **rozmanitý slovosled** realizovaný podle obdobných základních zásad a tendencí. Obecně opět platí především to, že nejbliže k determinovanému substantivu stojí atribut genitivní.

Základní strukturu a slovosled těchto nominálních skupin lze vyjádřit vzorci:

(aa) $N^1 \leftarrow (N^2 \leftarrow N^3)$:

(85) V muzeu mají knihu o **historii světa her**.

(ab) $(N^1 \leftarrow N^2) \leftarrow N^3$:

(86) Jazzová **historie světa od Vladimíra Tostoffa**.

Prvkem tohoto typu nominální skupiny může být i **adverbium**:

(ba) $N \rightarrow (Adv^1 \rightarrow Adv^2)$:

(87) Bílý krásný dům, zelená jezera, a **cesta odněkud někam**.

(bb) $N \rightarrow (Adv^1 \leftarrow Adv^2)$

(88) Nejúžasnější stavbou však byla vysoká, stupňovitá **pyramida přesně uprostřed** pod kopulí.

Antepozice (zejména bohatěji) **rozvitých neshodných atributů** před určeným substantivem je spíše potenciální, v úzu **se vyskytuje ojediněle**.

Bezpříznaková je antepozice pouze v **ustálených kolokacích** typu *svého druhu* výjimkou, *svého štěstí strůjcem*. Srov.:

(89) Přesto je světový úspěch pro Murakamiho literární osud **svého druhu neštěstím**.

Srov. dále:

Referendum chápu jako **svého druhu mimořádnou záchrannou brzdu** použitelnou v případech, kdy jsou vyčerpány všechny ostatní možnosti.

[...] na to je dnešní věda příliš... odborná, aby se zabývala **toho druhu problémy**. Nuže, poučme se tedy o tom, čemu se vědecky říká duševní život u zvířat. (K. Čapek: *Válka s mloky* - ČNK)

V korpusových textech (SYN v11 z r. 2023) jsme zaznamenali přes 4 000 výskytů skupiny typu ‚svého druhu + N‘ (*svého druhu celebrita / unikát / umění*).

Kolokaci **toho slova smyslu** nejčastější předcházejí atributy v *právním / původním / pravém toho slova smyslu*.

Důvodem takových antepozic bývá **důraz**, zejména při vytýkání:

(90) [...] v jejich asocialitě náhle spatří **všech ctností výkvět** a obrací obecné smýšlení o společnosti na ruby jako ponožku.

2.4 Skupiny s posesivním adjektivem

2.4.1 Antepozice PA

Posesivní adjektiva derivovaná sufixem *-ův/-in* (dále PA) nacházíme v současných psaných textech **nejčastěji v antepozici**, tj. v pozici před substantivem.

2.4.1.1 Antepozice PA před holým substantivem

Je-li určované substantivum holé, PA stojí bezprostředně před ním:

U baru sedí modelka z **Amandiny agentury**.
Vicky je zřejmě **bratřancovou pohostinností** trochu zaskočená.

Korpus SYN2015 obsahuje 130 000 dokladů antepozice PA z celkových 170 000 dokladů PA rozvíjejícího holé substantivum.

Poměrně často PA **předchází adjektivum** (7 000 dokladů):

Přitiskl se na **drobná dívčina** prsa a plakal.
Jediný pohled na **šedivou otcovu** tvář mu řekl vše.

Méně často (600 dokladů) PA předchází **adjektivum determinované adverbiem**:

Uprostřed každodenního lidského hemžení tancovala **panenkovitě křehká Philippova** sestra [...] (překlad: G. Grass: - ČNK)
Chtěl se ještě zeptat na spoustu věcí, ale narazil na **chladně lhostejnou lékařovu** tvář [...]

Ještě méně často PA předcházejí **dvě adjektiva** (200 dokladů):

Rozeznal **starou stříbrnou Evelyninu** Alfu.

Tři adjektiva (4 doklady) a pět adjektiv (1 doklad) předcházející(ch) PA se vyskytují poměrně vzácně:

Je to **poslední známá signovaná Hiebelova** malba al fresco.
Trvalo mi dost dlouho, než jsem se vrátil k té **staré dobré tvrdé dřevěné kuchyňské tátově** židli.

PA mohou předcházet **dvě koordinovaná adjektiva** spojená spojkou (60 dokladů) nebo oddělená čárkou (40 dokladů):

V bytě dosud vládl **nenápadný a nezdolný Ninin** pořádek.
Po celé odpoledne na kufru svítila malá petrolejka, [...] a vrhala na stěny **obrovitý, zkreslený houslistův** stín.

Tři koordinovaná adjektiva v pozici před PA jsou vzácná:

Omezeného, autoritářského a nemocného Marešova otce, [...], zosobňuje herec Miroslav Donutil.
Sprška **užaslých, chlácholivých, bodrých Johnových** protestů.

PA předchází také číslovka základní, neurčitá nebo řadová (900 dokladů) nebo číslovka a adjektivum (65 dokladů):

Oba Jamesovi rodiče byli učitelé.
Druhý Billův dopis nicméně ještě zvýšil Allenovu úzkost.
vypτάvala se **několika Máškových** kamarádek
Esmeralda byla nejstarší z **mnoha otcových** sester.
přišli **dva bývalí matčini** kolegové;
poté zemřelo **několik přímých Kubišových** příbuzných

2.4.1.2 Antepozice PA před rozvitým (determinovaným) substantivem

Je-li určované substantivum rozvité (např. jedním či více adjektivy, adjektivem, které je rozvito adverbium, číslovkou, číslovkou i adjektivem), **PA stojí před těmito determinujícími elementy** (uspořádáno podle frekvence):

(a) před jedním adjektivem (17 000 dokladů)

byla to **Hermínina levá** teniska
letmo se podíval na **přítelovu zachmuřenou** tvář

(b) před dvěma adjektivy postupně rozvíjejícími substantivum (1 000 dokladů)

mamčiny staré šněrovací botky;
Doktorova velká holá hlava přikývla.

(c) před číslovkou řadovou nebo základní (500 dokladů):

králův třetí syn
po **Ilončiných jedenáctých** narozeninách
Anniny dvě sestry

(d) před adverbium, které rozvíjí adjektivum rozvíjející substantivum (400 dokladů)

Nosila **matčinu šarlatově červenou** halenku. (A. Lustig - ČNK);
V rohu stojí **strýcova úhledně ustlaná** postel.

(e) před dvěma souřadně spojenými adjektivy (200 dokladů)

Sestřin přísný a povýšený výraz nesnášela.

(f) před dvěma adjektivy oddělenými čárkou (100 dokladů):

Flořin *udýchaný, rozrušený* hlas;

(g) před číslovkou základní nebo řadovou a adjektivem (70 dokladů):

s **farářovými čtyřmi vlastními** dětmi
Jindráčkův první ligový gól kariéry.

(h) před třemi adjektivy postupně rozvíjejícími substantivum (30 dokladů)

maminčiny nové tmavomodré hedvábné šaty
tátův obrovský dřevěný pracovní stůl

(ch) před třemi souřadně spojenými adjektivy (10 dokladů):

Danin lhostejný, drsný a kategorický alt

(i) před třemi adjektivy oddělenými čárkami (1 doklad):

Billovy chlupaté, bílé, devětatřicetileté nohy

Pozn. Výše prezentujeme pouze některé základní typy nominálních struktur s PA, dalších možných složitějších typů různého rozsahu i kombinací slovních druhů by byla celá řada, srov. např. (tučně vyznačeno PA a určované substantivum):

drakova dvě rychle se cukající oční **víčka**

Vaškův ledabyly na kousku papírku nahozený **námět**

v **Eliotově** obrovském, štědře sdíleném duševním **skladišti** kuriozit

matčiny ploché, ve své mohutné rozložitosti však zcela rozhodné **podpatky**

Schusterovo sběratelské, spisovatelské, filmové a pěvecké **umění**

dědovo nadsazené, patetické a z velké části z milostné poezie německého romantika von Eichendorfa opsané **vyličení** jeho milostného vzplanutí k operní pěvkyni.

2.4.1.3 Konkurence pozic členů determinující PA

I. PA stojí před celou nominální skupinou, nebo bezprostředně před substantivem.

A. Pozice před celou nominální skupinou

PA **stojí častěji před celou nominální skupinou**, pokud je určované substantivum rozvíto: (a) jedním dalším adjektivem; (b) dvěma nebo více adjektivy spojenými spojkou nebo oddělenými čárkou; (c) jednou číslovkou řadovou.

Ad (a):

Hermínina levá teniska vs. na šedivou **otcovu** tvář

Ad (b):

PA před celou nominální skupinou:

dívčín znuděný, opovržlivý tón

sestřín přísný a povýšený výraz

plukovníkovo jediné, avšak objemné zavazadlo

Danin lhostejný, drsný a kategorický alt

Billovy chlupaté, bílé, devětatřicetileté nohy

PA bezprostředně před určovaným substantivem

nemotorné, váhavé **otcovy** kroky

nenápadný a nezdolný **Ninin** pořádek

obrovitý, zkreslený **houslistův** stín

omezeného, autoritářského a nemocného **Marešova** otce

sprška užaslých, chlácholivých, bodrých **Johnových** protestů

Ad (c):

po **Ilončiných** jedenáctých narozeninách vs. druhá **Lloydova** exmanželka

B. Pozice bezprostředně před substantivem

PA stojí **častěji bezprostředně před určovaným substantivem**, pokud je substantivum rozvito (a) jednou číslovkou základní nebo neurčitou; (b) adjektivem, které je rozvito adverbem.

Ad (a):

antepozice číslovky

dvě **Viktorovy** dcery

vyptávala se několika **Mášiných** kamarádek

postpozice číslovky:

Eleanořini tři synové

Ad (b):

strýcova úhledně ustlaná postel vs. rudě nalíčená **asistentčina** ústa.

II. PA ve třech různých pozicích

A. Ve skupinách s postupnou determinací adjektivy

Pokud je **substantivum rozvíjeno dvěma a více adjektivy tzv. postupně**, PA může stát buď (a) před celou nominální skupinou, nebo (b) mezi adjektivy, či (c) bezprostředně před substantivem.

PA pak **obvykle** zaujímá pozici: **(a) před celou nominální skupinou; (b) méně častá** je pozice **mezi adjektivy; (c) nejméně obvyklou** je pro ně pak pozice **bezprostředně před substantivem**.

Ad (a) (1 000 dokladů):

mamčiny staré šněrovací botky
doktorova velká holá hlava
maminčiny nové tmavomodré hedvábné šaty
tátův obrovský dřevěný pracovní stůl

Ad (b) (400 dokladů):

minimalistické **hereččiny** korzetové šaty
stará **chůvina** látačí jehla
tradiční velkolepý **Hitchcockův** vánoční mejdan
nejstarší zachovaný **Bachův** znalecký posudek

Ad (b) (200 dokladů):

starší rozvedená **Michalova** sestra
jednoduché střídmé **matčiny** šperky
poslední známá signovaná **Hiebelova** malba al fresco
přes sto let starý unikátní mechanický **Proboštův** betlém
k té staré dobré tvrdé dřevěné kuchyňské **tátově** židli

B. Ve skupinách s adjektivem a číslovkou

Pokud je substantivum rozvíjeno číslovkou a adjektivem, **PA** může stát buď před celou nominální skupinou, nebo mezi nimi, či bezprostředně před substantivem, záleží na druhu číslovky.

Rozvíjí-li substantivum **číslovka základní** nebo **neurčitá**, **PA** stojí: **(a) nejčastěji mezi ní a dalším adjektivem; (b) méně často** bezprostředně před substantivem; **(c) nejméně často** před číslovkou.

Ad (a) (85 dokladů):

jedna **učitelčina** šedivá rukavička;
několik **Michangelových** starých přátel

Ad (b) (65 dokladů):

dvě malé **obchodníkovy** děti
několik přímých **Kubišových** příbuzných

Ad (bc) (10 dokladů):

s **farářovými** čtyřmi vlastními dětmi

Rozvíjí-li substantivum **číslovka řadová**, **PA stojí nejčastěji**: (a) **před** ní; (b) méně často mezi ní a adjektivem; (c) nejméně často bezprostředně před substantivem.

Ad (a) (60 dokladů):

u příležitosti **autorova padesátého** životního jubilea
Masarykův druhý poslanecký mandát

Ad (b) (35 dokladů):

druhé **Putinovo** funkční období
první **Moravcův** žurnalistický počín

Ad (c) (15 dokladů):

Druhým nejvýznamnějším **umělcovým** působištěm byl Řím.

2.4.2 Postpozice PA

2.4.2.1 Slovosledné struktury s postponovaným PA

V pozici za substantivem se PA vyskytuje mnohonásobně méně často než v prepozici; v korpusu SYN2015 je obsaženo necelých **6 000 dokladů** ku více než 150 000 v antepozici.

PA se většinou vyskytuje **za holým substantivem** (téměř **5 000 dokladů**); srov.:

V podobně vyhoceném duchu se ponese celá debata, při níž se **čelo moderátorovo** několikrát notně orosí.

Jako téměř **krajan Jamesův** bys to měl pochopit.
Řím hořel na **příkaz Neronův**.

Mnohem méně často stojí PA **za substantivem rozvitým**:

(a) **adjektivem** (necelých **600 dokladů**); srov.:

Sám byl samozřejmě **legitimním potomkem Caravaggiovým**.

Slyšel jsem **hlomozné láteření doktorovo** a slabý a měkký hlas ženy. (L. Kundera- ČNK);

Pro náhrady pevné není zpravidla nadměrná tvrdost vyžadována, protože mají podléhat abrazi jako **vlastní chrup pacientův**.

Když se v roce 1896 stalo plavání olympijskou disciplínou, ještě rozhodovala **skutečná rychlost plavcova**. [...]

zadíval se do **hlubokých očí ženiných** [...];

[...] ještě během **vleklé řeči advokátovy** [...] (překlad: A. Camus, *Cizinec* - ČNK);

(b) číslovkou (70 dokladů):

ze **sedmi her Euripidových**;
místo **prvního bydliště Husova** a jeho průvodců;
dvojí tvář Luciferova: světloňoš i ďábel

(c) postupně rozvíjeným dvěma adjektivy (20 dokladů)

A zase se ozval **podrážděný vysoký hlas lékařův** [...] (B. Hrabal: *Jarmilka* - ČNK);

Dle lékařského nálezu nastala smrt v důsledku **chatrného tělesného stavu starcova** [...];

Tak mi nemoc (zprvu) a náhoda (zčásti), hlavně však **nemluvná účinná pomoc lékařova** dopřály snad nejsoustředěnější rok života. (L. Kundera - ČNK);

Poukázal i na **předchozí principiální souhlas Benešův**.

(d) adjektivem, které je rozvíto adverbium (5 dokladů)

První soutěže se zúčastnil i Mikoláš Aleš, ale porota víc ocenila **dobově efektnější provedení Ženíškovo**.

[...] v mém omezeném zorném poli zjevila se, **nepříliš pevná ruka lékařova** s podivnou dutou jehlou.

Descartes vlastně imitoval **nesmírně oblíbená díla Montaigneova** [...];

(e) dvěma adjektivy v souřadicím poměru (9 dokladů):

Krásný a zdobný sloh Platónův a autorů jemu podobných setkání s **ukřížovaným a vzkříšeným tělem Kristovým** plukům **zjizvených a ostřílených bojovníků Boleslavových** **oficiální a reprezentativní podobizně Hankově**

Tak **skromná, prostá domácnost Fibichova**;

skelný, chladný svět Feiningerův

duchovní, produchovnělou hudbu Dvořákovu

(f) číslovkou a adjektivem (2 doklady):

strojopis **dvou protiokupantských básní Halasových**.

(g) třemi adjektivy v souřadicím poměru (1 doklad):

Je zvláštním štěstím i ctí pro pražský Hrad, že na věky zůstane označen **čistým, ušlechtilým a vznešeným smýšlením Plečnikovým**.

2.4.2.2 Funkce postpozice PA

I. V rámci nominální skupiny nebo věty je jedna postpozice PA

A. PA je rematickým nebo jinak zdůrazněným elementem nominální skupiny či celé věty:

[...] měl na sobě trochu popela z doutníku **emírova**.

Podstatná jsou přání **faraonova**.

V očích církevní autority to postavení a pověst **Husovu** zhoršuje [...]

Proto tedy je Erós průvodcem a služebníkem **Afrodítiným** [...]

[...] za ledovou výlohou u Nehery stál zločinný velocipéd, plášť a dýka **atentátníkova** [...]

Kdysi zněly básně v živém kruhu, v doprovodu harfy, oživeny hlasem, odvahou a srdcem **pěvcovým nebo básníkovým** [...] (P. Rut: Orchestrion v hlavě - ČNK)

Na okamžik zahlédl neoholené převislé tváře **Brechtovy**.

dokonalost tělesných i duševních mocností **panovníkových**

Je tomu tak i tehdy, jestliže na PA navazuje vedlejší věta, jejímž nevyjádřeným podmětem je substantivum, od něhož je PA derivováno:

Synova četba se řídila striktními sklony **otcovými**, který se zálibou četl [...]
Jeho obličej zářil jako tvář **Mojžíšova**, když sestupoval z hory Sinaj.
Vzpomeňme ostatně tesklivých slov **Kiplingových**, když pěl: „Pošlete mě na východ od Suez
[...]“
[...] vystěhovali nás nakonec i z bytu **maminčina**, ačkoliv ta neměla s politikou nikdy nic společného.

B. PA je postaveno do kontrastu

Funkcí postpozice PA je vyjádřit kontrast posesora s jiným posesorem nebo srovnání přivlastňované entity s jinou vlastností:

(a) syntagma s PA (např. *filozofie **Descartova***) je kontrastováno se syntagmatem obsahujícím posesivní zájmeno (***jeho** filozofie*):

Většinou to byli chlapci z vesnic, **jejichž zájmy** byly velice odlišné od **zájmů Evženových**.
Barva jeho kůže byla jako **barva otcova**, když nad ním stáli v nemocničním pokoji.
[...] **jeho filozofie** se často chápe jako protiklad **filozofie Descartovy**.
Nietzscheho zážitek v Turinu se podobá konverzi, oněm **bleskovým konverzím**, jako byla **konverze Augustinova**.

(b) syntagma s PA je kontrastováno se syntagmatem obsahujícím posesivní genitiv:

pořadí: posesivní genitiv – PA:

Dvě branky **Cafourka** a jeden zásah **Formánkův** tak na vítězství nestačily.
Baretky **sestry** a čapka **bratrova** mihnou se mezi listy za březinou [...]

pořadí: PA – posesivní genitiv:

Krásný a zdobný sloh **Platónův** a **autorů** jemu podobných prospěl jen nemnohým [...]
Řadí Sokolova Marnotratného syna do linie českých oper **Janáčkových** a **Bohuslava Martinů** [...]
[...] padesátá léta moravské hudby poznamenal exodus **Vojáčkův** a **Tovačovského**.

(c) kontrastováno je několik atributů téhož substantiva:

Na stropě jsou znaky šlechtických rodů, např. smyšlený **erb** rodu Slavníkovců, mýtický **erb Boleslavův** a **erb** svatého Vojtěcha.

Nyní bylo touto malou destičkou všechno, co nutně potřebujete, jakoby bezpečně zaštitěno, **život** váš, **život manželův** i **život** dětí;

II. V rámci nominální skupiny nebo věty je jedna antepozice a jedna postpozice PA

Do kontrastu se tak staví osoby, jimž se něco přivlastňuje, i to, co je jim přivlastňováno:

pořadí: antepozice – postpozice:

Lehce historizující, poněkud příliš barevné **Fillovy akvarely** jako by byly záměrným protikladem černobílých, melancholických **fotografií Sudkových**.

Michelangelův ztrápený zjev bledl před **dvorským půvabem Raffaelovým** a všem bylo téměř na první pohled jasné, jakou má který z nich povahu.

pořadí: postpozice – antepozice:

Ve srovnání s **novinovými texty Čapkovými** zrcadlí **Mikuláškovy žurnalistické práce** nejen odlišnou charakteristiku tvůrce, ale i změněnou dobovou atmosféru.

Ten hbitě přechází mezi **hlubokým hlasem Spejblovým** a **Hurvínkovou vysokou fistulí**.

[...] systémy, které se na klasické úrovni řídí **pohybovými zákony Newtonovými**, a ne zákony **Einsteinovy teorie relativity**.

Do kontrastu se tímto způsobem staví i různé atributy téhož substantiva:

Ashendenův život je téměř totožný s **životem Maughamovým** [...]

[...] **matčin hlas** a **hlas bratrův**, všechno se vracelo, zastřené a blízké.

Z určitého pohledu je však **Vaňkův text** velmi zajímavý právě v kontrastu s **textem Haškovým**.

[...] zažila smrt **Ooniny matky** i zotavení **matky Alexovy**.

III. V rámci věty je více postpozic PA

Opět tu dochází ke kontrastování osob a toho, co je jim přivlastňováno:

[...] hluboký dojem, jakým se do **mysli ředitelovy** vtiskla zářivá **osobnost servírčina**.
ušlechtilá **renesance Zítkova**, národní plnost **výzdob Alšových** a kyprá **sličnost Ženíškova**

Někdy se staví do kontrastu jen osoby, jimž se přivlastňuje tatáž entita nebo tatáž entita s různými atributy:

Někteří šoféři se oddělují od zákazníků uzavíráním přepážky z plexiskla, která púlí auto na **prostor řidičův** a **prostor pasažérův**.

Proto snaha o její zobrazení vede často k abstrakci — nikoli ke **geometrické abstrakci Malevičově**, ale k **organickým abstrakcím Wolsovým**.

Může při tom dojít i k **elipse** určovaného substantiva:

Lze odpustit krev **otcovu** či **synovu**, ale nikoli **hostovu**.

Kromě PA může být součástí nominální skupiny i posesivní genitiv:

Řev krokodýla, výskání Brunovo i **štěkání Brokovo** přilákaly k řece pozvolna všechny lidi z Brna. (L. Kundera - ČNK)

A zase se ozval **podrážděný vysoký hlas lékařův, chraplavý hlas cikánův**, a na to ještě vyšší **hlas rozzlobeného lékaře** [...] (B. Hrabal: *Jarmilka* - ČNK)

Několik postponovaných PA plní běžnou rematizační funkci; často při tom jde o **výčet děl** určitého autora:

Cézanne byl současník **Degasův, Monetův a Renoirův** a jeho smrt znamenala odchod jednoho z vůdčích členů impresionistického okruhu v Paříži.

Dostal se v nich pod vliv **Dvořákův**, novoromantismus **Schumannův a Mendelssohnův**, zčásti i **Wagnerův**.

K napsání básní **Rimbaudových** nebo **Nervalových**, k namalování obrazů **Chiricových, Massonových** či **Šimových** je třeba prožít veliké dobrodružství [...]

[...] stačí porovnat „krásnou prózu“ Magdaleny Dobromily Rettigové na jedné a Růženy Svobodové na druhé straně, verše **Puchmajerovy** a **Sovovy**, divadelní hry **Thámovy** a **Šaldovy** nebo **Svobodovy** [...]

Viděl jsem práce **Gollerovy, Schrieberovy, Macketanzovy** i plastiky sochaře Juppa Rübsema.

Ve sbírkách jsou zastoupena díla **Sekalova, Kotíkova, Tomalíkova, Istlerova, Piesenova** a také řada grafik významného českého představitele informelu, samouka Vladimíra Boudníka.

Skutečně, postavím-li na jednu stranu obrazy **Picassovy, Šimovy, Massonovy, Rouxovy, Miróovy**, a na druhou stranu některá díla **Chiricova, Maxe Ernsta, Magrittova, Dalího** [...]

Totéž činí hudba **Bachova, Händelova, Mozartova, Beethovenova** a tak dále.

Z Händlova notového sešitu z roku 1698 (bohužel od poloviny 19. století ztraceného), obsahujícího skladby **Zachowovy, Frobergerovy, Kerllovy, Kriegerovy** a dalších mistrů varhan i klavíru [...]

2.4.2.3 Konkurence antepozice s postpozicí u několikanásobného posesivního přívlastku

I. Dvojnásobný přívlastek

U dvojnásobného posesivního přívlastku jednoznačně převazuje antepozice (800 dokladů) nad postpozicí (100 dokladů); postpozice má funkci rematizační, zdůrazňující, kontrastující.

Antepozice:

Několik hradů krále Jindřicha padlo do **Richardových a Filipových** rukou. [...]

[...] zvuk **matčina nebo otcova** hlasu je pro miminko obzvláště uklidňující [...];

Vytvořil jsem **mámin i tátův** rodokmen.

Petrova a Gábinina maminka byly sestřenice.

Vizuální vzpomínky byly brzy vystřídány **Olžiným a Irininým** křikem a voláním.

Postpozice:

Dramatický obličej **Langmajerův ani Rodenův** nemám.

Byl přítelem **Masarykovým i Benešovým**.

Tato tradice vyvrcholila v dílech **Platonových a Aristotelových**.

Podstatně méně vynesly obrazy **Kupkovy a Foltýnovy** [...]

Ze sovětské hudby jsou zastoupena koncertní díla **Šostakovičova a Prokofjevova** s vynikajícími sovětskými sólisty.

II. Trojnásobný přívlastek

U **trojnásobného posesivního přívlastku** je antepozice (33 dokladů) a postpozice (27 dokladů) vyrovnaná:

Antepozice:

originály **Sofokleových, Aischylových a Eurípidových** dramat

Jacob se snažil získat **otcovu, strýcovu a babiččinu** přízeň.

Dramatičnosti dodává výjevu **Nikodémova, Magdalenina a Mariina** tichá bolest

Postpozice:

Cézanne byl současník **Degasův, Monetův a Renoirův** [...]

o tvorbě **Joyceově, Musilově a Kafkově**

naděšený souhlas **Leibnizův, Voltairův a Diderotův**

divadelní hry **Thámovy a Šaldovy nebo Svobodovy**

III. Čtyřnásobný přívlastek

U **čtyřnásobného posesivního přívlastku** jsou postpozice (5 dokladů) a antepozice (4 doklady) opět vyrovnány:

Antepozice:

zpíváme a tancujeme kolem **Jupiterova, Junonina, Martova či Venušina** oltáře
jevištní adaptace věrná **Jarošově, Noháčově, Neubergově a Vlčkově** předloze

Postpozice:

Jeho znalost matematických spisů **Platónových, Pýthagorových, Archimédových a Eukleidových** pocházela především ze slavné renesanční učebnice, kterou italsky napsal Luca Pacioli.

Vzpomeňme například příběhy **Mojžíšovy, Homérovy, Platónovy nebo Ježíšovy**, jejichž „učení“ má dodnes významný kulturní vliv.

IV. Pětinásobný přívlastek

Takto rozsáhlá atributivní skupina je doložena jen minimálně:

Antepozice (1 doklad):

V souvislosti s českou účastí na této přehlídce byly tehdy a pak i v následujících letech ve Waldenově časopise pojmenovaném shodně jako jeho galerie (a nakladatelství) publikovány

Benešovy, Čapkovy, Fillovy, Hofmanovy a Kubínovy grafiky, ale i jejich teoretické články o výtvarném umění a architektuře.

Postpozice (1 doklad):

[...] tvůj popel kličovatí spolu s **popelem Göringovým, Streicherovým a Ribbentropovým, Jodlovým a Kaltenbrunnerovým**, s **popelem Frickovým, Keitelovým, Seyß-Inquartovým, Sauckelovým a Rosenbergovým** [...]

2.4.3 Elipsa přivlastňovaného substantiva

Elipsa určovaného substantiva, které by se opakovalo (věta (1b) nebo by k němu bylo odkázáno zájmenem *ten* (věta (1c)), není příliš častá (175 dokladů); jde však o plně funkční a často i nejvhodnější způsob vyjádření:

(1a) **Župan** k vybavení pokoje sice nepatřil, ale oblékla si **Nickův**. (ČNK)

(1b) **Župan** k vybavení pokoje sice nepatřil, ale oblékla si **župan Nickův**.

(1c) **Župan** k vybavení pokoje sice nepatřil, ale oblékla si **ten Nickův**

Další doklady:

Bez odkazovacího zájmena:

Náhle se Patrik sklonil a něžně se dotkl svými **rtý Aleniných**.

[...] rovněž zvedl **dlaně**. Slavnostně je přitiskl na **dívochovy**.

[...] **boty** recepčního a už podupávaly před otevřenou skříní, zatímco **údržbářovy a číšníkovy** postupovaly podél zdí.

Brigádní generál odvrátil **oči** od hvězd a snažil se pohlédnout do **Adiných** [...];

Mezi **vývěsními štíty**, které krášlily vchod, skutečně byl i **zubařův**.

„Musíš si sundat **košili**,” povídá Alma. „Dám ji do prádla. Mezitím si můžeš vzít **tátovu**.”

„A v čím **majetku** jsou? **V manželčině**, nebo **v synově**?”

„Byl jsi u svého **doktora**?” „Ne. U **Benova**.”

S odkazovacím zájmenem:

Vždyť každý člověk je specifický originál a jeho **organismus** pracuje jinak než **ten kolegův či sousedův**.

Jen co jsme usedli proti sobě, spustil můj syn o tom, že si v ústavní dílně zarámoval pod sklo několik **fotografií** a pověsil je pod poličku s knihami: "Jasně, i **tu Davidovu**."

Elidované určované substantivum může být v předchozím kontextu součástí nominální fráze s jiným PA či Gpos:

V průběhu času se v **Joeově mozku** zaznamená vše, co je v **Edově**.

Ale taky jsem v duchu slyšel **Vanessin hlas** a ten byl mnohem silnější než ten **doktorův** [...];

Henrikssonovo ztvárnění se odlišuje od **Lasgårdova** a následně **Branaghova**.

Mastného střelu chytil připravený Dolejš, stejně jako **Hodanovu a Homolkovu**.

PA s elidovaným určovaným substantivem někdy předchází srovnávací výrazy

jako/než:

Sklopila jsem ruce ke svým hrubým **rukám a ohromným stehnům** a přála si, aby byly tak jemné a úhledné **jako Ameliiny**.

[...] tyhle **housky** rozhodně nejsou tak dobré **jako Pistorovy**.

Jeho **armáda**, včera ještě stejně početná **jako Antigona**, se tak smrskla v hlouček ztracenců.

Vtom jsem v jedné úzké uličce koutkem oka zahlédl kočičí **ocas**. Byl černý a tenký a úplně jiný **než Bobův** [...];

Její **křik** je o něco pronikavější **než pávův**.

Určované substantivum bývá elidováno i v postupně rozvíjejícím přívlastku:

Uměla jsem si představit jejich **výrazy**, až jim to povím – **maminčin tiše nesouhlasný, tatínkův šokovaný**.

Dominantními **barvami** jsou bílá a šedá, které nepatří mezi **modelčiny oblíbené**, [...]

Soustředil se tak silně, že zachytil dokonce i **dech** obou mužů – **Jacobsův hluboký a rytmický, Lowellův vzrušený a nervózní**.

2.4.4. Posesivní adjektivum jako součást přísudku

PA může být také jmennou složkou přísudku verbonominálního. **Spona** obvykle stojí **bezprostředně před PA** (80 dokladů). Přívlastňovaná entita označená substantivem (posesum), pak stojí: (a) bezprostředně před sponou, anebo častěji (b) více vzdáleno od spony:

posesum stojí bezprostředně před sponou:

Písmo bylo Ambrožovo, jasné a pevné, psané pevnější rukou než dopis, který jsem četl odpoledne.

Písmo není matčino, ale trochu se mu podobá.

Ty myšlenky plné strachu a **paniky nebyly Leovy**.

posesum je více vzdáleno od spony:

Na zádech má **vak s lyrou** a skutečně tvrdí, že **je Kleopatřina**, tedy její, budoucí pěvkyně.

Písmo jí není povědomé. Není Johnovo.

Toto je **svíce** prvorozeného Karla. Tato zase patřila Františkovi, který je již několik let v nebi. A tahle **je Barborčina**.

Není si jistá, jestli **dítě**, které čeká, **je manželovo** nebo **milencovo**.

Četla ho slovo od slova, přečetla jen pár stránek za hodinu, a **hlas**, který k ní z knihy promlouval, byl **Alevův**.

Měli tři velké **knihovny**, které patřily třem různým osobám. Jedna Adinu zemřelému otci, druhá otčímovi, který rodinu před dvěma roky opustil, a třetí **byla matčina**.

Krejčovství už dávno **nebylo Rubešovo** [...]

Mezi sponou a PA může stát částice nebo adverbium:

nejmladší dítě **je prý Laschovo**

podepsání máma a táta, ale písmo **bylo jen tátovo**

projekt **byl opět Olbrichův**

Leonard bydlel v podkroví jeho domu, který **byl původně otcův**.

Nápad zorganizovat jej **byl ovšem Allenův**.

Všichni jsme se vrátili do Alicina domu - do domu, který dosud patřil Alici a Nedovi, ale teď už **byl jen Alicin**.

2.4.5. Pozice zájmena

Ať už je v rámci nominální skupiny pozice PA jakákoliv, je-li její součástí také zájmeno odkazovací, neurčité nebo záporné, stojí toto zájmeno vždy před PA, nejčastěji **na začátku nominální skupiny nebo hned po předložce** uvozující tuto skupinu:

ten:

ten Dášin článek, **ten** nádherný **markýzův** polibek, na **ty** hloupé **Johaniny** narážky, z **těch** několika **Tomových** slov, k **té** staré dobré tvrdé dřevěné kuchyňské **tátově** židli

tento:

tento konkrétní **kardinálův** odkaz, **tato** krásná myšlenka **Hippokratova**, **tyto** dvě **koučovy** věty, kvůli **této Věřině** nahodilé poznámce, po **tomto Maximilianově** filmovém zážitku;

tenhle

tenhle Rostův výrok, **tenhle** první **Zemanův** pokus, **tahle Lucasova** propocená košile, **tahle** malá **šaškova** kytara, přes **tohle** tenké lano **provazochodcovo**

tentýž

tytéž manželovy paranoidní otázky

takový

takové malířovy soukromé vtípky; **takový autorův** tvůrčí vklad);

onen

onen dědův kouzelný citrusovník, **onen** velkolepý **Darwinův** mechanismus, **onou Kleopatřinou** krásou

některý

některá dramata **Schillerova**, **některé sultánovy** rozkazy, **některé Murrayovo** civilní oblečení, o **některých** posledních **Holmesových** úspěších

nějaký

nějaká místokrálova fyziologická vada, zobrazení **nějaké Alexandrov** bitvy, **nějaké** nezdvořilé **Alfrédově** poznámce

kterýkoli

kterákoli jiná **Shakespearova** hra

jakýsi

jakýsi další **otcův** výtvor, **jakási šéfredaktorova** polohlasná poznámka

jakýkoli(v)

jakékoli další **Putinovy** kroky, bez **jakékoli tátovy** pomoc, **jakýchkoliv Erikových** budoucích požadavků

každý

každý artistův pohyb, **každý** jednotlivý výrok **básníkův**, **každé** gesto **hostitelovo**, po **každém prezidentově** televizním projevu,

všechen

všechny Karolíniny diplomy, **všechna doktorova** nejmilejší jídla, **všechny** dostupné **básníkovy** podobizny, **všechny** tři **Matějovy** děti, **všechny** tři **Jurkovičovy** architektonické ateliéry, ve **všech** třech zmíněných **Hurníkových** sbírkách, přes **všechnu** oddanost **sekretářčinu**, **všechny** děti **Alšovy**

veškerý

veškeré Adino úsilí, **veškerou Rainerovu** projektovou dokumentaci

žádný

žádný princův pokus, o **žádné kuchařově** nešťastné lásce

Zájmeno *všechen* stojí před zájmenem ukazovacím:

kam **všechny ty žalobcovy** otázky míří; **všichni ti Osvaldovi** kamarádi; **všechny ty Timovy** promarněné příležitosti vs. I přes **ty všechny otcovy** námitky.

2.4.6. Pozice adjektiva celý

Pokud je v nominální frázi přítomno adjektivum *celý*, stojí zpravidla na jejím úplném začátku:

celé Sovovo básnické dílo, **celé** geniální **Haškovo** dílo, **celý** první **Sophiin** týden

Pozice adjektiva *celý* za PA je výjimečná:

Modřiny pokrývaly **Ivetino celé** tělo.

Pokud je současně přítomno zájmeno, pak PA stojí před tímto zájmenem:

díky **celé té rytířově** historce; V tom je **celý ten vrahův** trik.

ODDÍL III: SKLADBA VĚTY

1. Struktura věty: konstitutivní a rozvíjející elementy

Obsah:

- 1.1 Obecná charakteristika
- 1.2 Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní
 - 1.2.1 Obligatorní větné členy
 - 1.2.2 Potenciální větné členy
 - 1.2.3 Fakultativní větné členy

1.1 Obecná charakteristika

Větou rozumíme samostatnou výpovědní jednotku nižší než souvětí. Některé z různých struktur této syntaktické jednotky demonstrují následující věty z ČNK; tučně jsou vyznačeny **konstitutivní větné členy**:

- (1a) Otužilcům včera konečně pořádně **mrzlo** (titulek)
- (2a) Na většině území Česka **bude** v následujících dnech opět **foukat silný vítr**
- (3a) Populární **herec** Vítězslav Jandák **navštěvuje** pravidelně **posilovnu**. (zkráceno)
- (4a) Za tutéž sumu pak **radnice hotel pronajme radiokomunikacím** na devadesát devět let.

Konstitutivním větným členem prvního řádu je vždy **určitý tvar slovesný (verbum finitum, VF) jako přísudek věty** nebo (u přísudků verbonominálních) jako jeho jádro.

Další **konstitutivní větné členy** jsou ty, které plynou z **valence slovesa** a jejichž konfigurace sama o sobě nebo při jejich určitém lexikálním obsazení reprezentuje určitý **typ dějové situace** nebo **statické relace** jako myšlenkového zpracování určitého výseku mimojazykové reality; tento typ situace, odrážející se v našem jazykovém vědomí, se někdy označuje jako **propozice**:

Propozici věty (1a) reprezentuje samotný tvar přísudkového slovesa, jak ukazuje věta (1b); význam slovesa *mrznout* neimplikuje žádný doplňující konstitutivní člen:

- (1b) Mrzlo.

Propozici věty (2a) reprezentuje věta (2b); sloveso *foukat* v jednom z jeho významů implikuje určitý typ subjektu, obvykle nazývaný *vítr*:

(2b) Bude foukat vítr.

Propozici věty (3a) reprezentuje věta (3b); sloveso *navštěvovat* v jeho základním významu implikuje doplnění názvu personického subjektu (zastoupeného zájmenem *někdo*) a doplnění názvu navštěvovaného objektu (osoby nebo místa):

(3b) Herec navštěvuje posilovnu.

Propozici věty (4a) reprezentuje věta (4b):

(4b) Radnice hotel pronajme radiokomunikacím.

Zatímco věta (1a) kromě slovesa neobsahuje **žádný jiný konstitutivní člen**, ve větě (2a) je neslovesným konstitutivním členem **subjekt vítr**.

Věta (3a) kromě slovesného přísudku obsahuje **dva další konstitutivní členy**: subjekt *herec* a objekt *posilovnu*.

Věta (4a) kromě slovesného přísudku obsahuje **tři další konstitutivní členy**: subjekt *radnice*, objekt děje v akuzativu *hotel* a adresát děje v dativu *radiokomunikacím*.

Na těchto příkladových větách zároveň vidíme, že délka věty vyjádřená v počtu slov není v přímé úměře k počtu konstitutivních větných členů: Věta (2a) s pouze jedním neslovesným konstitutivním členem a věta (4a) se třemi neslovesnými konstitutivními členy mají obě po 12 slovech.

Je tomu tak proto, že **o délce konkrétní věty** (jako součásti nějakého textu nebo nějaké promluvy) vyjádřené v počtu slov **rozhoduje** nikoli počet konstitutivních členů, ale **počet členů rozvíjejících**.

Rozvíjející větný člen je každé slovo, syntagma nebo nominální fráze určité věty, které **významově determinují**:

(a) slovesný přísudek, pokud jde o určení nějaké okolnosti či vlastnosti děje, které **nevyplývá z valence slovesa** – to jsou ve větě (1a) všechna její slova kromě slovesného tvaru; ve větě (2a) výrazy *na většině území*, *v dnech* a *opět*; ve větě (3a) slovo *pravidelně* a ve větě (4a) výrazy *za tutéž sumu*, *pak* a *na devadesát devět let*.

(b) konstitutivní větný člen závislý na slovesném přísudku, a rekurzivně pak každé další determinující slovo – to jsou ve větě (2a) slova *Česka, následujících, silný*; ve větě (3a) *populární, Vítězslav Jandák*; ve větě (4a) slovo *tutéž*.

1.2 Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní

Klasifikace větných členů na konstitutivní a rozvíjející se kříží s klasifikací na členy obligatorní, potenciální a fakultativní v tomto smyslu:

- (a) konstitutivní větné členy jsou obligatorní nebo potenciální;
- (b) rozvíjející větné členy jsou pouze fakultativní.

1.2.1 Obligatorní větné členy

Obligatorní (povinné) jsou takové větné členy (komplementy kromě podmětu a některá okolnostní určení), které **ve větě nemohou absentovat**, aby nevznikla věta: (a) významově a/nebo syntakticky neúplná; (b) pro uplatnění v komunikaci vyžadující speciální kontext.

Zatímco věty (5a) a (6a) níže jsou **syntakticky neúplné** (věta (5a) by se v reálném textu mohla vyskytnout jako eliptická za speciálních textových a/nebo komunikačních podmínek), věty (5b) a (6b) obsahující **obligatorní větný člen** (tučně vyznačený) jsou **syntakticky úplné**:

- (5a) *Eva mi prozradila.
- (5b) Eva mi prozradila báječnou **věc**. (ČNK, zkráceno)

- (6a) *Markéta se ocitla.
- (6b) Markéta se ocitla **v obrovském bazénu**, vroubeném kolonádou. (ČNK)

Věta (5a) je významově neúplná proto, že její adresát postrádá informaci o tom, CO mluvčímu/pisateli bylo prozrazeno.

Věta (6a) je významově neúplná proto, že její adresát postrádá informaci o tom, KDE se dotyčná žena ocitla.

Ve zvláštních případech je **obligatornost dána syntaktickou formou**, neboť absentující větný člen (v následujících větách vyznačený tučně) není nutný pro porozumění větě, je však nutný proto, že ho vyžaduje ustálená forma věty:

- (7a) *Pes radostně vrtěl.

- (7b) Pes radostně vrtěl **ocasem**.
- (8a) *Eva bezradně pokrčila.
- (8b) Eva bezradně pokrčila **rameny**.
- (9a) *Vyhod' do koše.
- (9b) Vyhod' **to** do koše.

Za obligatorní považujeme i takové větné členy, které **za speciálních komunikačních podmínek nemusejí být ve větě vyjádřeny**. Např. proto, že děj příležitostně vztáhneme na určitý speciální, typický či nejčastější druh objektu děje:

- (10a) **Zalévám** vždy v sobotu.
- (10b) **Kytky** doma **zalévám** vždy v sobotu.

S **příležitostnou nerealizací** obligatorního objektu se poměrně často setkáváme v umělecké próze – viz větu (11c):

- (11a) Mladého **člověka lze** snadno **ovlivnit**. (ČNK)
- (11b) *Lze snadno ovlivnit.
- (11c) Na Západě je na literaturu políčena past v podobě technicky fungující demokracie: že totiž **lze ovlivnit**. (J. Hutka)

(Podrobně k lexikálnímu neobsazování obligatorní syntaktické pozice viz oddíl III., kap. 8.2.3.3)

1.2.2 Potenciální větné členy

Jako potenciální označujeme takové větné členy, které jsou silně implikovány významem přísudkového slovesa, avšak za specifických sémantických a komunikačních podmínek se běžně ve větě nerealizují.

Potenciálním větným členem je vždy podmět, neboť u každého přísudku za běžných podmínek může či musí absentovat. Např.:

- (12) Zítra pojedou do Prahy.

Podmět *já* v podobných větách realizujeme jen za speciálních komunikačních podmínek.

Potencialitu objektu ukazuje rozdíl mezi větami (13) a (14):

- (13) *Eva **napsala**. (chybí obligatorní doplnění, věta je negramatická)
(14) Eva **dopsala**. (chybí potenciální doplnění, věta je gramatická)

Ve větě (13) chybí **obligatorní doplnění objektu**, např. *novou knihu*.

Věta (14) o subjektu činnosti označené slovesem *dopsat* říká, že tento subjekt tuto činnost dokončil a v tomto významu do věty žádný objekt nedosazujeme. Nicméně sloveso *dopsat* silně implikuje objekt vznikající psaním a tento objekt bývá také často ve větě lexikálně pojmenován. Takové **větné členy** nazýváme **potenciální**. Srov. (obě věty ČNK):

- (15) V jedenáct večer **dopsala** předposlední **kapitolu** diplomky, osprchovala se a šla se podívat na spící Magdalénku.
(16) Koukám, že už **jste dopsala**. (= dokončila psaní něčeho, přestala něco psát)

1.2.3 Fakultativní větné členy

Jako fakultativní větný člen označujeme takový element věty, který neplyne z valence slovesa; bývá to většinou nějaké **okolnostní určení děje**, nejčastěji časové nebo místní. Např.:

- (17) **V jedenáct večer** dopsala poslední kapitolu.
(18) **Zítří** pojedou **do Prahy**.

Rozdíl mezi potencialitou a fakultativností nelze ovšem vždy objektivizovat, neboť nelze vždy spolehlivě objektivizovat, co je a co není valenčním elementem.

Lze to ukázat např. na slovesu *pronajmout/pronajímat*. Toto sloveso svým lexikálním významem jednoznačně implikuje kromě **subjektu** dva další druhy doplnění: **objekt** pronajímání (CO) a **adresáta** (příjemce) pronajímání (KOMU):

- (19) **Majitelé Kokořína hrad** pronajmou **památkářům** (titulek) (ČNK)

Ze zkušenosti však víme, že něco se někomu pronajímá zpravidla **na nějakou dobu a za určitou finanční částku**. A všechna tato doplnění také mohou být ve větě vyjádřena. Např.

- (20) Své **pozemky automobilce** pronajal **na 99 let za** nespecifikovanou symbolickou **částku**. (ČNK, zkráceno)

Je diskutabilní, máme-li doplnění doby (*na jak dlouho*) a doplnění částky (*za kolik*) pokládat za potenciální, nebo za fakultativní větné členy. Podstatné tu však je, že tyto větné členy nejsou obligatorní.

Jazyková praxe ukazuje, že kromě subjektu a objektu pronajímání může ve větě absentovat kterékoli z uvedených doplnění:

- (21) **Prostory** ve třetím patře Nové scény Národní divadlo **firmě** pronajalo **na čtyři roky**.
(absentuje doplnění ZA KOLIK)
- (22) Ministerstvo obrany pronajalo **městu** dvě **místnosti** v kasárnách **za** symbolickou **cenu**. (absentuje doplnění NA JAK DLOUHO)
- (23) **Metr plochy** obec pronajme **za dvacet tisíc korun**. (zkráceno) (absentují doplnění KOMU a NA JAK DLOUHO)
- (24) Sušice pronajala svoji **nemocnici**. (absentují doplnění KOMU, ZA KOLIK a NA JAK DLOUHO)

Autoři těchto vět (obvykle novináři) vycházejí (většinou patrně podvědomě) z toho, že všechny hlavní **okolnosti pronajímání**, jak se promítají do významu tohoto slovesa a jeho valence, nebudou čtenáře zajímat a prezentují mu proto jen ty aspekty této komplexní sociální činnosti, o nichž (podvědomě) předpokládají, že adresáta sdělení zajímat budou. Může jít ovšem také o to, že autor sdělení všechny tyto okolnosti nezná. Mnohdy jde také o to, že další okolnosti autor doplní v následujícím textu; to platí zejména o větách, které fungují jako novinové titulky.

2. Přísudek a jeho druhy

Obsah:

2.1 Obecná charakteristika

2.2 Přísudek elementární (slovesný)

2.2.1 Obecná charakteristika

2.2.2 Přísudek elementární vyjádřený slovesem *být*

2.3 Přísudek složený

2.3.1 Fázová slovesa s infinitivem

2.3.2 Modální slovesa s infinitivem

2.3.3 Přísudek verbonominální se sponovým slovesem *být*

2.3.4 Přísudek verbonominální s kategoriálním slovesem

2.3.5 Pseudokoordinát

2.1 Obecná charakteristika

Přísudek je konstitutivní větný člen prvního řádu (viz výše kap. 1) – podněcuje vytvoření větné struktury. Sledujeme jeho **stránku formální** (pro niž přednostně užíváme termín **přísudek**) a **významovou** (vyjadřovanou přednostně termínem **predikát**), jakož i vzájemný vztah obou hledisek. Při jejich symetrii nakládáme s oběma termíny víceméně **synonymně**.

Přívlastek **formální** zde nevyjadřuje čistou formálnost oproštěnou od sémantiky, ale manifestaci obsahů prostřednictvím významné, nápadné pravidelné formy.

Formální přísudek zakládá formální (gramatickou, gramatickosémantickou) větnou strukturu, přičemž závazně určitý tvar přísudkového slovesa vyjadřuje **gramatické kategorie osoby a čísla** (v případě *-l* a *-n/-t* -ových tvarů i kategorii jmenného rodu), jež jsou projevem gramatické shody s podmětem (v plné šíři jeho možné (ne)realizace).

(Všechny dokladové věty v této kapitole pocházejí z ČNK.)

- (1) Slunce neočekávaně **zmizelo** (3. os. sg. neut.), **mraky zakryly** (3. os. pl. mask. inanim.) oblohu.
- (2) Les **ustoupil** (3. os. sg. mask. inanim.), **zavoněla** (3. os. sg. fem.) kosodřevina.

Mimo ně přísudkové sloveso vyjadřuje **kategorie způsobu, času a vidu**, které jsou na formální větné struktuře nezávislé. Přísudkové přísuzování má tedy dvě linie: jednak přísudek něco tvrdí o podmětu (je-li ve struktuře věty či textu zastoupen), jednak se neshodovými predikačními kategoriemi (způsob a čas) aktivně staví ke komunikační situaci včetně výpovědních obsahů vyjádřených komplementy (v tom smyslu se mluví o větné tvrdivosti).

- (3) Já **rozmyšlím** (1. os. sg. ind. préz. akt., imperf.) vždycky všechno.
- (4) Nedostatek potravin **roztrpčil** (3. os. sg. ind. prét. akt. perf.) lidi do krajnosti.

(5) Letos v září **jsme vysadili** (1. os. pl. ind. prét. akt. perf.) první stromy na obnovu pěti hektarů lesa.

(6) Mezi prvními **vyrašily** (3. os. pl. ind. prét. akt. perf.) bledule, krokusy nebo petrklíče.

Projevem valenčního potenciálu přísudku je ve většině případů předjímání podmětu: implikací podmětové vazby přísudek zakládá podmětovou pozici (jako složku formálního větného vzorce). Za neexistence podmětu ve větné struktuře či v ko(n)textu chápeme přítomnost jinak shodových kategorií na přísudku jako příklon k nejneutrálnější možné formě (sg neutra); aktualizací kategorie větné tvrdivosti jsou u takového přísudkového slovesa plnohodnotně přítomny:

(7) V noci **pršelo** (3. os. sg. neut. ind. prét. akt. imperf.).

(8) Včera **se mu** bohužel **přítížilo** (3. os. sg. neut. ind. prét. akt. perf.).

V informační perspektivě se přísudek jeví jako predikační příznak podmětu: vypovídá o ději, který je podmětu přisuzován, o jeho stavu, změně stavu, vlastnosti, nebo o jeho vztahovém zapojení.

Informační perspektivou zde myslíme aristotelskou logickou strukturu směřující od podmětu k přísudku – v kontrastu k valenčnímu směřování od přísudku k podmětu, viz dále.

Kromě podmětové valence tvoří přísudek formální větnou strukturu zakládáním formálně (gramaticky, gramatickosémanticky) definovaných pozic komplementů – přímých a nepřímých objektů nebo okolnostních určení, v závislosti na typu slovesa (viz větné vzorce, kap. 3.1).

Poznámka: K teoretickému rámci, do něž je zasazován popis větných struktur bez podmětu, viz kap. 3.2.1.

Sémantický predikát (sémantická složka přísudku) se projevuje **implikací sémantické struktury věty**, tj. vyžadováním závazných sémantických doplnění predikátu. Ta vytvářejí participantovou soustavu, jež slouží k vyjádření lexikálněsémantických obsahů a jež přísluší některému z větných vzorců (kap. 3.1).

(9a) Sousedka jí **půjčila** domů svou panenku.

(9b) Sousedka (původce) jí (příjemce) **půjčila** domů svou panenku (předmět transakce).

- (10a) Do kompasu nejspíš **nateklo**.
(10b) Do kompasu (zasažený prostor) nejspíš **nateklo**.

Mimo obecný výklad o formálním a sémantickém aspektu přísudku (predikátu) podají další kapitoly informace o **přísudku elementárním** (kap. 2.2) a **přísudku složeném** (kap. 2.3).

2.2 Přísudek elementární (slovesný)

2.2.1 Obecná charakteristika

O elementárním přísudku hovoříme, jestliže je formální přísudek, spočívající v jednoduchém nebo složeném určitém tvaru slovesném, totožný se sémantickým predikátem.

Opakem je složený přísudek, jehož sémantický predikát je vyjádřen (také) jiným prostředkem než určitým slovesným tvarem formálního přísudku.

V gramatikách je opozice **elementární : složený přísudek** označována také termíny **syntetický : analytický predikát**.

Elementární přísudek tedy vždy tvoří **sloveso**, a to **ve tvaru určitém** (verbum finitum, Vf). Pouze určité tvary slovesné mohou vyjádřit příznak podmětu jako příznak probíhající v (gramatickém) čase za podmínek vyjádřených slovesným způsobem (modem) a videm (aspektem). Rovněž pouze určité tvary slovesné jsou schopny vyjádřit gramatickou kategorií slovesné osoby svou orientovanost vůči (formálnímu) nositeli příznaku, podmětu.

Výraz **elementární** nenaznačuje, že by takový přísudek byl tvořen jen jednoduchými tvary slovesa. Elementárností se myslí nikoli simplexnost, syntetičnost, ale zejména **nepřítomnost jmenného komponentu** ve struktuře přísudku/predikátu – s vědomím plynulosti přechodu mezi slovesnou a jmennou povahou výrazů – a také nepřítomnost fázového či modálního slovesa (viz k tomu kap. o přísudku složeném níže).

Za těchto definičních podmínek se setkáváme s následujícími formálními podobami realizace přísudku:

(a) vyjádření přísudku elementárního jednoduchým tvarem slovesným

(aa)

- (1) Už od rána **prší**. (3. os. sg. **ind. prez.** akt. imperf.)
- (2) Dětem **kručí** v břiše. (3. os. sg. **ind. prez.** akt. imperf.)
- (3) Nejvíce **zamrazí** při líčení ostudného procesu. (3. os. sg. **ind. prez.** akt. perf.)

Sloveso je v **jednoduchém tvaru oznamovacího způsobu**, času přítomného (v indikativu přítomném); ve významu ilustrovaném doklady (1)–(3) jako sémantický predikát **nevyžaduje doplnění subjektem** jakožto (levovalenčním) sémantickým participantem. Formální přísudek nemá podmět (k němuž by okazovaly shodové kategorie slovesa): singulárová forma 3. osoby je neutrální, asémantická. Vyjádřeny jsou predikační kategorie způsobu a času, implikovány jsou pozice dalších doplnění.

(ab)

- (4) Tudy **vanou** silné větry. (3. os. pl. ind. prez. akt. imperf.)
- (5) Ve čtvrtek **udeří** tropy. (3. os. pl. ind. prez./fut. akt. perf.)
- (6) Ty si **čteš**? (2. os. sg. ind. prez. akt. imperf.)

Sloveso je v **jednoduchém tvaru indikativu přítomném**; v tomto významu jako sémantický predikát **vyžaduje doplnění subjektem** děje; jako formální přísudek má nominativní podmět (k němuž okazuje shodová kategorie čísla, resp. osoby a čísla). Vyjádřeny jsou predikační kategorie způsobu a času, implikovány jsou pozice dalších doplnění.

(ac)

- (7) **Napiš** něco prázdninového. (2. os. sg. imp. akt. perf.)
- (8) **Zazpívejte** pro nás něco! (2. os. pl. imp. akt. perf.)
- (9) **Vysad'me** na zahradě nízké rostlinné patro. (1. os. pl. imp. akt. perf.)

Sloveso je v **jednoduchém tvaru rozkazovacího způsobu** (imperativu); jakožto formální přísudek má nominativní podmět (zde nevyjádřený, odkazuje k němu ovšem shodová kategorie osoby a čísla). Vyjádřena je i predikační kategorie modu.

(ad)

- (10) Z keřů **se** tu **ozývají** pěnice. (3. os. pl. ind. prez. act. imperf.)
- (11) Přednosta **si stýská** na nedostatečné technické vybavení. (3. os. sg. ind. prez. act. imperf.)
- (12) V zimě **se smráká** brzy. (3. os. sg. ind. prez. act. imperf.)

Sloveso je v **jednoduchém přítomném tvaru** s volným morfémem *se, si*, jde o reflexivum tantum; vyžaduje subjekt děje (věty (10) a (11)) nebo ho nevyžaduje (věta (12)); podle toho **má/nemá podmět** a k němu odkazující gramatický rod a číslo. Vyjádřeny jsou další predikační kategorie, implikovány jsou pozice dalších doplňků.

(ae)

Jen v **polovětné (semipredikační) infinitivní konstrukci** je sloveso v jednoduchém neurčitěm tvaru **infinitivu** činného expresivní **náhradou tvaru určitého** – kondicionálu plnovýznamového slovesa:

Vědět to, ... / Kdyby to věděl, ...; Tušit to, ... / Pokud bych tohle tušil, ...; Dozvědět se to, ... / Kdybych se to dozvěděla, ...; Tohle sníst ... / Tohle bych snědl a byl by to...).

Infinitivní konstrukce může sdílet podmět/subjekt s přísudkovým určitým tvarem slovesným věty, do níž je syntakticky začleněna. Kategorii osoby, čísla, ev. jmenného rodu v tom případě (spolu)vyjadřuje určitý slovesný tvar řídící věty (popř. věty koordinované – (17)). Vyloučeny nejsou podmínky neidentické (*Já se to dozvědět včas, už se tam nikdo nedostane.*), podstata jevu zůstává stejná. Valenční potenciál infinitivu může iniciovat externí levé doplňky (vyžadovat je) i v izolované infinitivní konstrukci (*Vědět to tak maminka!*).

- (13) **Vědět** to kapitán, zavře vás. (akt. imperf.)
- (14) Tohle **tušit**, tak tam ani nejedu. (akt. imperf.)
- (15) **Dozvědět se** to, nevím, co bych dělala. (akt. perf.)
- (16) **Vědět** to, byla bych opatrnější. (akt. imperf.)
- (17) Tohle **sníst** a je to můj konec. (akt. perf.)

(K infinitivním konstrukcím viz podrobně oddíl III., kap. 11 *Funkce infinitivu* a oddíl V., kap. 1.)

(af)

Jen **semipredikační** funkci v **polovětných konstrukcích** plní sloveso v jednoduchém neurčitěm tvaru **přechodníku** přítomného činného nebo minulého činného. Tyto tvary sdílejí podmět/subjekt s přísudkovým určitým tvarem slovesným věty, do níž jsou syntakticky začleněny. Bez valenčního potenciálu tohoto určitého tvaru by přechodníkový tvar sám nemohl společně externí levé doplňky iniciovat (vyžadovat je).

- (18) **Leže** na podlaze, nesrozumitelně mumlal. (sg. mask. akt. imperf.)
 (19) Odešla **záříc** štěstím, vrátila se **tonouc** v slzách. (sg. fem. akt. imperf.)
 (20) Cestovali nejprve **visíce** na náklad'áku. (pl. akt. imperf.)
 (21) **Zaslechnuv** kroky služky, polekal se. (sg. mask. akt. perf.)
 (22) Kam prcháte, **spatřivše** muže? (pl. akt. perf.,)

(b) vyjádření přísudku elementárního složeným tvarem slovesným

(ba)

- (23) U nového rybníka **budou hnízdit** čápi. (3. os. pl. ind. fut. akt. imperf.)
 (24) Ty **budeš** radši **malovat**? (2. os. sg. ind. fut. akt. imperf.)

Sloveso je ve **složeném tvaru budoucího času** slovesa nedokonavého (futurum pomocného slovesa být + infinitiv plnovýznamového slovesa).

(bb)

- (25) V mládí **jsi maloval** portréty. (2. os. sg. mask. anim. ind. prét. akt. imperf.)
 (26) I my **jsme zryli** nevelký kus půdy. (1. os. pl. mask. anim. ind. prét. akt. perf.)
 (27) Ve světle **spatřil** bolestný výraz v její tváři. (3. os. sg. mask. anim. ind. prét. akt. perf.)
 (28) Pirát **byl jest přepadl** naši flotilu. (3. os. sg. mask. anim. ind. anteprét. akt. perf.)

Sloveso je ve složeném tvaru minulého času, tzv. **složeného préterita** (prézentní tvar pomocného slovesa být + -l -ový tvar plnovýznamového slovesa); z historických důvodů je za složený tvar považována i forma 3. osoby, zde doklad (27) – původně *spatřil jest*, pl. *spatřili sú/jsou*). V dokladu (28) je užit **čas předminulý, antepréteritum**; to je samo dnes archaismem, zde je navíc archaičnost posílena auxiliárem *jest*.

(bc)

- (29) Projektem **je nadšen** šéf kdské nadace. (3. os. sg. mask. anim. ind. préz. pas. perf.)
 (30) Lidé **jsou zaskočení** počasím. (3. os. pl. mask. anim. ind. préz. pas. perf.)
 (31) Tento Cyrano **nebude** diváky **obdivován**. (3. os. sg. mask. anim. ind. fut. pas. imperf.)
 (32) Řidič **byl hýčkán** čalouněním v černé kůži. (3. os. sg. mask. anim. ind. prét. pas. imperf.)
 (33) **Bud' pozdraven** a dívej se. (2. os. sg. mask. anim. imp. pas. perf.)

Sloveso je ve **složeném tvaru trpného rodu (pasiva)** všech časů (tvar pomocného slovesa *být* + *-n/-t* -ový tvar plnovýznamového slovesa); sémantický predikát předpokládá a umožňuje vyjádření sémantického subjektu, ten nabývá pasivizací zpravidla instrumentálové formy (k pasivu viz podrobně kap. 6.2); nominativní formální podmět formálního přísudku je obsazen sémantickým participantem *patiens*; k nominativnímu výrazu odkazuje shodová kategorie čísla, vyjádřeny jsou predikační kategorie způsobu a času.

(bd)

- (34) Jako **by zaslechl** podivný šelest! (3. os. sg. mask. anim. kond. přít. akt. perf.)
(35) Jako **bychom** spolu **seděly** ve velké zahradě. (1. os. pl. fem. kond. přít. akt. imperf.)
(36) Rád **bych byl poznal** svůj osud. (1. os. sg. mask. anim. kond. min. akt. perf.)
(37) Spoustu věcí **bych byla bývala** raději **nevěděla**. (1. os. sg. fem. kond. min. akt. perf.)

Sloveso je ve **složeném tvaru kondicionálu** (ke kondicionálu viz podrobně 2. díl, oddíl I. B. 7) pro vyjádření otevřené nebo uzavřené podmíněnosti (tvar kondicionálového morfému *by* + *-l* -ový tvar plnovýznamového slovesa, resp. i další *-l* -ový tvar slovesa *být/bývat*); k nominativnímu výrazu odkazuje shodová kategorie čísla a jmenného rodu, resp. i slovesná osoba.

(be)

Jen v **polovětné / semipreedikační infinitivní konstrukci** je sloveso ve složeném neurčitém tvaru infinitivu trpného expresivní **náhradou tvaru určitého** – kondicionálu plnovýznamového slovesa:

Být zatčen, ... / Kdybych byl zatčen, ...; **Být** včas **ořezána**, ... / Kdyby byla včas ořezána, ...; Když už **být mučen**, ... / Když už bych byl mučen / měl být mučen, ...).

Infinitivní konstrukce může sdílet podmět/subjekt s přísudkovým určitým tvarem slovesným věty, do níž je syntakticky začleněna. Kategorii osoby, čísla, ev. jmenného rodu v tom případě (spolu)vyjadřuje určitý slovesný tvar řídící věty (popř. věty koordinované – (věta (17) výše). Vyloučeny nejsou podměty neidentické (*Já být informován, už se tam nikdo nedostane.*), podstata jevu zůstává stejná. Valenční potenciál infinitivu může iniciovat externí levé doplnění (vyžadovat jej) i v izolované infinitivní konstrukci (*Já tak být polapen!*).

- (38) **Být zatčen**, nepromluvil bych. (sg. mask, pas. perf.)

- (39) **Být** včas **ořezána**, mohla už zase jabloň plodit. (sg. fem., pas. perf.)
(40) Když už **být mučen**, tak s láskou. (sg. mask. pas. imperf.)

(bf)

Jen **polopredikační** funkci v **polovětných konstrukcích** plní sloveso ve složeném neurčitém tvaru přechodníku přítomného trpného nebo přechodníku minulého trpného. Tyto tvary sdílejí podmět s přísudkovým určitým tvarem slovesným věty, do níž jsou syntakticky začleněny. Bez valenčního potenciálu tohoto určitého tvaru by přechodníkový tvar sám nemohl společně externí levé doplnění iniciovat (vyžadovat jej). Subjekt přechodníkového slovesa není totožný s podmětem; ten může být vyjádřen objektovým jménem (např. *ceremoniářem* ve větě (41)).

- (41) Biskup, **provázen jsa** svým ceremoniářem, přijel do ústavu. (sg. mask. anim. pas. imperf.)
(42) Zapózoval v tričku, **jsa obklopen** manželkou a psy. (sg. mask. anim. pas. perf.)
(43) Ne všichni přicházejí **vedeni jsouce** upřímnou láskou k lidu. (pl. mask. anim. pas. imperf.)
(44) **Byvši** jednou **pohněvána**, opustí bílá labuť tyto prameny. (sg. fem. pas. perf.)
(45) Obyvatelé, **byvše** tím tak strašlivým vichrem **probuzeni**, k oknům běželi. (pl. mask. anim. pas. perf.)

2.2.2 Přísudek elementární vyjádřený slovesem *být*

Viz dříve poznámku k různému chápání subjektu zde v kap. 2.1 a dále kap. 2.3.4 Přísudek verbonominální s kategoriálním slovesem.

Sloveso *být* je plnovýznamové a samo o sobě **plní roli přísudku/predikátu, jestliže vyjadřuje existenci či neexistenci** jevu označeného podmětem nebo jiným komplementem (který netvoří součást sémantického predikátu) (podrobněji viz kap. 5.4.1 **Věty o existenci**):

- (1) Nikde **nebylo** stopy po životě.
- (2) Pochybnosti **nebyly** u nevidomých a hluchoslepých osob.
- (3) Ve vesnici mého přítele taktéž **nebyla** nejmenší známka hladu.
- (4) Žádní čerti **nejsou**. A **kdyby byli**, museli by vypadat jak Evropani.

Sloveso *být* může v běžné komunikaci nahrazovat plnovýznamová slovesa – plní tzv. záslovesnou funkci:

- (5) **Jsou** žně, vše jde stranou. probíhají
- (6) **Jsou** povodně také v Jablonci? nastaly
- (7) Příští týden **jsou** prázdniny. nastanou a proběhnou

Právě tak může sloveso *být* představovat pozůstatek (elipsu) přísudku složeného, jehož jmenná část byla vypuštěna (elidována). Hypotetické (ne)pokračování činnosti je závazně vyjadřováno tvary budoucího času slovesa *být* – věty (10), (11). Výsledkem jsou **eliptické konstrukce** příznačné pro neoficiální mluvenou komunikaci, jen formálně blízké větám o existenci; nejde v nich o elementární přísudek v pravém slova smyslu.

- (8) Zítra **nejsem!** nebudu přítomen
- (9) Ten **je!** vypadá / je velký /krásný apod.
- (10) **Budeš ještě?** (nebudu jíst)
- (11) Já už **nebudu, díky.** (nebudu dále jíst, hrát, plavat...)

O elementárním přísudku uvažujeme také ve větách typu *Je pátek, Je listopad*, v nichž přísudkové sloveso (auxiliár) plní funkci časově referenční: ukazují k okamžiku promluvy, před něj nebo za něj. Postavení tohoto slovesa před jmennou částí lze rozumět jako nepřítomnosti a nepotřebnosti dalších modifikátorů reference (*zítra, brzy*). Přejechod mezi přísudkem elementárním a složeným je ovšem plynulý.

2.3 Přísupek složený

Obsah:

- 2.3.1 Fázová slovesa s infinitivem
- 2.3.2 Modální slovesa s infinitivem
 - 2.3.2.1 Obecná charakteristika
 - 2.3.2.2 Typy modální modifikace
 - I. Sloveso *mušet*
 - II. Slovesa *moci / moct*
 - III. Sloveso *smět*
 - IV. Sloveso *mít*
 - V. Sloveso *chtít*
 - VI. Sloveso *umět*
 - 2.3.2.3 Kombinace modálních sloves
- 2.3.3 Přísupek verbonominální se sponovým slovesem být
 - 2.3.3.1 Složený přísupek s nominativem nebo instrumentálem přísudkového substantiva
 - I. Vymezení
 - II. Významové funkce přísudkového nominativu
 - III. Významové funkce přísudkového instrumentálu
 - IV. Konkurence PN a PI
 - 2.3.3.2 Složený přísupek s predikativním adjektivem
 - 2.3.3.3 Složený přísupek s předložkovou vazbou
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Přísudky s jednotlivými předložkami
 - 2.3.3.4 Složený přísupek s infinitivem
- 2.3.4 Přísupek verbonominální s kategoriálním slovesem
 - 2.3.4.1 Základní charakteristika
 - 2.3.4.2 Syntaktické vlastnosti verbonominálních predikátů
 - I. Valence a sémantické participanty
 - II. Syntaktická typologie verbonominálních predikátů
 - III. Rozvíjení jmenné složky adjektivy
 - 2.3.4.3. Jmenná složka
 - I. Morfologická charakteristika
 - II. Sémantická charakteristika
 - 2.3.4.4 Slovesná složka
 - I. Kategoriální funkce slovesa
 - II. Přehled kategoriálních sloves
 - A. Kategoriální slovesa v základních konstrukcích
 - B. Kategoriální slovesa v konverzních konstrukcích
 - C. Kategoriální sloveso *dojít/docházet* (k něčemu)
 - D. Kategoriální slovesa označující děje, které nejsou činnosti
 - E. Kauzativní kategoriální slovesa
 - 2.3.4.5 Sémantická stránka kategoriálních sloves a styl VNP
 - 2.3.4.6 Funkce verbonominálních predikátů v promluvě
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Pojmenování děje a terminologizace
 - III. Vyjádření povahy slovesného děje
- 2.3.5 Pseudokoordinát
 - 2.3.5.1 Definice a obecná charakteristika

2.3.5.2 Gramatické charakteristiky pseudokoordinačních konstrukcí

2.3.5.3 Pragmatické významy pseudokoordinační konstrukce

2.3.1 Fázová slovesa s infinitivem

Jde o složený přísudek, jehož sémantické jádro tvoří plnovýznamové sloveso označující děj nebo stav podmětu věty a jehož gramatické predikační kategorie jsou vyjádřeny slovesem označujícím fázi tohoto děje nebo stavu, tzv. fázovým slovesem: *začít, začínat, počít, počínat, přestat, přestávat, zůstat, zůstávat, jmout se*. Fázové sloveso je ve větě v některém ze svým určitých tvarů, plnovýznamové sloveso pojmenovávající vlastní děj nebo stav podmětu zůstává ve tvaru základním, tj. v infinitivu:

- (1) Dítě **začalo plakat**.
- (2) Už tomu pomalu **začínám rozumět**.
- (3) Všichni **zůstali sedět** na svých místech.
- (4) Raději **bych zůstala stát** tady vzadu.
- (5) Stále se neotáčela a stále **zůstávala klečet**.
- (6) **Přestaňte ho provokovat**.
- (7) **Přestal jsem se holit** a chodil po městě se strništěm na tváři.
- (8) Silně chrápu a ve spánku dokonce **přestávám dýchat**.
- (9) Hlídka zastavila a **jala se muži pomáhat**.
- (10) **Jal jsem se sledovat** ministrův profil na facebooku.

Sloveso označující děj, jehož fáze je v rámci složeného přísudku vyjádřena fázovým slovesem, je z podstaty věci pravidelně **nedokonavé**. Dokonavá slovesa se s fázovými slovesy nespojují. Srov. uzuální větu (11a) obsahující infinitivy imperfektivních (nedokonavých) sloves a nepřijatelnou větu (11b) s jejich perfektivními (dokonavými) protějšky:

- (11a) Lidé v redakci **se přestali zdravit a začali odmítat** vzájemnou spolupráci.
(11b) *Lidé v redakci **se přestali pozdravit a začali odmítnout** vzájemnou spolupráci.

Počáteční fázi děje nebo stavu vyjadřují primárně slovesa *začít / začínat*, případně knižní *počít / počínat*. Srov. následující korpusové doklady:

Lod' **se začala** jemně **pohupovat** ze strany na stranu.
Kraj chce, **aby** novela **začala platit** před novým školním rokem.
Iřena vstala a **začala chodit** po pokoji.
Číšník **začal nosit** na stůl.
Odpočiň si a **začni si** trochu **užívat**.
Hlas **se jí začíná chvět** a pláč má na krajíčku.
Přerušili jsme územní řízení a **začínáme hledat** jinou lokalitu.
Robot vysunul antény a **počal se rozhlížet** svými elektronickými smysly kolem dokola.
Do tváří **se mu počala vracet** barva.
Postava **se** náhle **počíná** pomalu **zvedat** a odkudsi vytahuje dlouhý nůž.

Koncovou fází děje vyjadřují primárně slovesa *přestat / přestávat*. Srov. následující korpusové doklady:

Přestal ladit a otevřel před sebou noty.
Přestal jsem vnímat, co říká.
Život ti nic nedluží, **přestaň se** konečně **litovat**.
Přestává mě to **bavit**.
Přestane fungovat výtah a je z toho panika.
Kdyby byly světelné hlásiče všude, **přestali bychom si** jich **všímat**.

Pokračování děje, tj. fázi mezi fází počáteční a koncovou, vyjadřuje v češtině sloveso *pokračovat*, které se ale nepojí s infinitivem, nýbrž výhradně s **jmennou frází**. Srov. standardní, uzuální věty (12a) a (13a), v nichž se sloveso *pokračovat* pojí s předložkovou vazbou, a gramaticky nepřijatelné věty (12b) a (13b), v nichž je namísto předložkové vazby infinitiv slovesa:

- (12a) Tatínek **pokračoval v líčení** svých zájmů.
(12b) *Tatínek pokračoval líčit své zájmy.
(13a) Televize **pokračuje ve vysílání**.
(13b) *Televize pokračuje vysílat.

Doplnění infinitivem je ale možné u **záporných sloves** *nepřestat / nepřestávat*, která vyjadřují pokračování děje popřením jeho ukončení. Srov. věty (14) – (16):

- (14) Ruce **se mu nepřestávaly třást**.
(15) Nikdy tě **nepřestal milovat**.
(16) Moucha narazila na okenní tabulku a **nepřestávala** do ní s bzučením **nalétávat**.

Pokračování děje nebo stavu vyjadřují také slovesa *zůstat* a *zůstávat*, a to zejména ve spojení s infinitivem slovesa vyjadřujícího polohu či lokalizaci. Srov. následující korpusové doklady:

Na okamžik jsem si pomyslel, že snad vstane ze židle, ale **zůstal sedět**.
Vozidla, která i přes varování **zůstala stát** čistícím vozům v cestě, tentokrát nechal Ecoltes nekompromisně odtáhnout.
Hned vešli dovnitř, zavřely se za nimi dveře a já tam **zůstal stát** na chodbě.
Zůstala ležet, protože se celý život učila, že nejbezpečněji je na zemi.
Nesmíš se moc zvedat, **zůstaň ležet**.
Nevybídl nás, abychom se postavili, proto **jsme zůstali kleč**.
Lidé v malých, těsných pokojíčkách **zůstávali a** dodnes **zůstávají žít** někdy i po celý život.

Závěrečnou fázi děje, resp. jeho ukončení, vyjadřuje vedle slovesa *přestat* také sloveso *skončit*. To však doplnění infinitivem slovesa nepřipouští, je standardně doplněno výhradně **předložkovou vazbou** substantiva. Srov. gramaticky standardní větu (17a) a gramaticky nepřijatelnou větu (17b):

(17a) Zvažoval, že **skončí s hokejem** a dá přednost škole.

(17b) *Zvažoval, že skončí hrát hokej a dá přednost škole.

Fázová slovesa *začít / začínat, přestat / přestávat* umožňují vedle základního infinitivního doplnění **také doplnění dějovým / verbálním substantivem** v předložkové vazbě. Srov. věty (18) a (19):

(18a) Soudce **začal poslouchat** právní a faktické důkazy.

(18b) Soudce **začal s poslechem** právních a faktických důkazů.

(19a) Volební komise **začíná připravovat** volební místnost na základní škole ve Vodňanské ulici.

(19b) Volební komise **začíná s přípravou** volební místnosti na základní škole ve Vodňanské ulici.

K fázovým slovesům, zejména ke slovesu *začít*, mají blízko slovesa vyjadřující přípravnou fázi děje, tj. fázi, která zahájení děje předchází: *chystat se, připravovat se*. Sloveso *chystat se* se ale na rozdíl od slovesa *začít* nepojí výhradně s infinitivem slovesa, ale také s vedlejší větou nebo s předložkovou vazbou verbálního substantiva. Plnovýznamové sloveso

je ve spojení se slovesem *chystat se* navíc častěji dokonavé než nedokonavé. Srov. věty (20a) – (20c):

(20a) Sedl si ke stolu a **chystal se psát / napsat** dopis.

(20b) Sedl si ke stolu a **chystal se, že bude psát / že napíše** dopis.

(20b) Sedl si ke stolu a chystal se **k psaní / k napsání** dopisu.

Sloveso *připravit se / připravovat se* infinitivní vazbu zcela vylučuje a žádá **doplnění jmennou frází** (jménem s předložkou *na* nebo *k*) nebo vedlejší větou. Srov. věty (21) – (23):

(21) **Připravil se k odchodu.**

(22) Mozek se zklidní a **připraví se na spánek.**

(23) Vstala z křesla a **připravila se, že mu půjde dát sbohem.**

Určením fáze děje nebo stavu může být doplněn význam **jmenného přísudku se sponovým slovesem být** nebo přísudku již složeného ze slovesa plnovýznamového a modálního. V případě významové modifikace jmenného přísudku zůstává sponové sloveso *být* v infinitivu a predikační kategorie jsou opět vyjádřeny fázovým slovesem. Srov. následující korpusové doklady:

Najednou jsem ze všeho **začal být unavený.**

Hlavní budova slouží i škole a mnoha dalším aktivitám a v poslední době nám **začíná být těsná.**

Poté, co **přestal být** prvním **mužem** strany, zůstal ještě jeden rok ve vyšší funkci.

Z tygra udělají zlenivělou kočku, která **přestává být sama sebou.**

Protože mně i v mých skoro 70 letech, které oslavím v červenci, zatím dobře slouží zrak,

zůstávám být knihomolem.

V případě, že je význam plnovýznamového slovesa modifikován zároveň slovesem modálním i fázovým, vyjadřuje predikační kategorie pravidelně sloveso modální, které je ve tvaru určitém, zatímco fázové sloveso, tak jako sloveso plnovýznamové, zůstává v infinitivu.

Srov.:

Zapněte žehličku na teplotu bavlny, vypněte páru a **můžete začít žehlit.**

Pane starosto, **měl byste přestat ignorovat** lidi.

Doktoři mi řekli, že **mám přestat boxovat** a vyhýbat se otřesům.

Plat je bídný, **musí zůstat bydlet** u otce a jeho mladé ženy.

I nás samotné překvapilo, jak snadné bylo nakonec dohodnout drobné změny v projektu tak, aby tyto překrásné stromy **mohly zůstat stát.**

Obrácené pořadí pomocných sloves je výjimečné. Fázové sloveso je v takových případech příznakovým konkurentem pomocného slovesa *být*. Srov. následující věty (24) a (25):

(24a) Doufám, že konečně **přestanu muset vysvětlovat**, že nepracuji pro Severní Koreu.
(ČNK, zkráceno)

(24b) Doufám, že konečně **nebudu muset vysvětlovat**, že nepracuji pro Severní Koreu.

(25a) Do konce týdne budou ještě dělníci pouštět autobusy, i ty ale po neděli **přestanou moci jezdit** přes dotčenou lokalitu. (ČNK)

(25b) Do konce týdne budou ještě dělníci pouštět autobusy, i ty ale od pondělí **nebudou moci jezdit** přes dotčenou lokalitu.

2.3.2 Modální slovesa s infinitivem

2.3.2.1 Obecná charakteristika

Jde o složený přísudek, jehož sémantické **jádro** tvoří **plnovýznamové sloveso** označující děj nebo stav podmětu věty a jehož gramatické predikační kategorie jsou vyjádřeny slovesem modálním (způsobovým), vyjadřujícím možnost, nutnost nebo míru jistoty: *muset, moci / moct, smět, mít*. Modální slovesa mají některé specifické gramatické vlastnosti, resp. gramatická omezení, a to: (a) netvoří pasivum, (b) netvoří imperativní tvary, (c) pojí se výhradně s infinitivem, nepřipouštějí tedy doplnění vedlejší větou, (d) netvoří vidové dvojice. K vlastním modálním slovesům se někdy řadí i modální slovesa v širším smyslu, a to slovesa *chtít, hodlat* vyjadřující vůli, záměr, a slovesa *umět, dovést, dokázat*, vyjadřující schopnost, dovednost.

Modální sloveso je ve větě v některém ze svým určitých tvarů, plnovýznamové sloveso pojmenovávající vlastní děj nebo stav podmětu zůstává ve tvaru základním, tj. v infinitivu:

- (1) **Musím si shánět** práci jinde.
- (2) Neplatiči nájemného **se budou muset vystěhovat**.
- (3) Pořád **se ještě můžeš vrátit** domů.
- (4) Dávkování nepřekračujte, **mohli byste vyvolat** alergickou reakci.
- (5) **Měli bychom bojovat** o nejvyšší příčky.

- (6) Řekl ti, jak to **máš udělat**?
- (7) **Smím se** vás na něco **zeptat**?
- (8) Tehdy **jsem nesměla** nikam **vycestovat**.
- (9) Městská policie **chce posílit** pěší hlídkovou službu.
- (10) Voda v bazénu má tak příjemnou teplotu, že **nebudete chtít odejít**.
- (11) Soupeř **se umí prosadit** technikou i rychlostí.
- (12) Z ničeho se nikdy nehroutila, se vším **si uměla poradit**.

2.3.2.2 Typy modální modifikace

Modální slovesa významově modifikují děj nebo stav vyjádřený infinitivem plnovýznamového slovesa, resp. infinitivní frází, a to tak, že připojují informaci o možnosti či nutnosti realizace děje nebo stavu, o pravděpodobnosti jeho realizace, o vůli konatele k jeho uskutečnění nebo o schopnosti ho uskutečnit. Modální slovesa tedy vyjadřují, zda je realizace děje či stavu vyjádřeného infinitivní frází **nutná** (*Musel zůstat doma*), **možná** (*Mohl jí pomoci; Nemusel tam chodit*) nebo **nemožná** (*Nemohl pokračovat*), **povolená** (*Směl odejít*) nebo naopak **zakázaná** (*Nesmí se s ní stykat*), **žádoucí** (*Měl by to opravit*) nebo **nežádoucí** (*To jsi neměl říkat*), **jistá** (*To se mu muselo líbit*) nebo **nejistá** (*Mohla se urazit*), případně i **chtěná**, **záměrná** (*Chtěl ji navštívit*) nebo naopak **nechtěná**, **nezáměrná** (*Nechtěla ho zranit*), případně i zda je, nebo není realizace děje někdo **schopen** (*Umím mlčet, Nedokázala usnout*).

Vlastní modální slovesa vyjadřují možnost či nutnost realizace děje nebo míru jistoty, s jakou mluvčí o jeho uskutečnění referuje.

I. Sloveso *muset*

Sloveso *muset* vyjadřuje:

(a) že konatel děje vyjádřeného infinitivem plnovýznamového slovesa, resp. infinitivní frází neměl / nemá / nebude mít na výběr, zda děj zrealizuje, nebo nikoli, že realizace děje byla / je / bude nutná, nezbytná, a její nerealizace naopak nepřipustná, vyloučená:

- (13) Tomáš **musel odejít** z kanceláře už dopoledne. Odpoledne měl totiž důležité jednání mimo kancelář.

Srov.

Senátor **se** z rozhodnutí soudu **musí omluvit** za své výroky.
 My **jsme** bohužel **musely spěchat** na vlak.
 Zájemci **budou muset splnit** několik podmínek.

Nemocnice loni **musela** na bezmála tři měsíce **uzavřít** operační sály.
Musím tě **požádat**, abys na chvíli počkal někde jinde.

(b) že se mluvčí domnívá, že děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem se s velkou mírou pravděpodobnosti realizoval, realizuje nebo bude realizovat, že je uskutečnění děje (na základě jistých indicií) jisté nebo **velmi pravděpodobné**:

(14) Tomáš **musel odejít** z kanceláře už dopoledne. Odpoledne už jsem ho tam totiž nezastihl.

Srov.

Rozhodčí **musel vidět**, že to byla ruka.
Tak roztomilé autíčko **se** přece **musí líbit** každému.
Musel to udělat někdo, kdo má dobrou znalost místní situace.
Tak zkušený člověk přece **musel vědět**, co jeho prohlášení vyvolá.
Přepadený muž **musel mít** pořádný strach, zloděj na něj totiž vytáhl nůž.

II. Sloveso *moci* / *moct*

Sloveso *moci* / *moct* vyjadřuje:

(a) že konatel děje vyjádřeného plnovýznamovým slovesem měl / má / bude mít na výběr, zda děj zrealizuje, nebo nikoli, že jsou pro realizaci děje vhodné podmínky, že realizace děje byla / je / bude možná, přípustná (ovšem stejně tak jako její nerealizace).

(15) Tomáš **mohl odejít** z kanceláře už dopoledne. Na odpoledne si totiž nedomluvil žádné klienty.

Srov.

Zájemci **si** tu **mohli pořídit** pamětní medaile.
Mohl bych vám to číslo **říct**, ale neřeknu.
Můžeme si třeba **zahrát** kanastu.
Můžu se z minuty na minutu **sebrat a odletět**, kam se mi zachce.

(b) že mluvčí nevyklučuje, že se děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem realizoval nebo realizuje, že je uskutečnění děje (na základě jistých indicií) možné, tedy že realizace děje je jedna z možných alternativ:

(16) Tomáš **mohl odejít** z kanceláře už dopoledne. Nebo tam odpoledne byl a jen nebral telefon.

Srov.:

Podle policie **mohl** mladík **přeslechnout** vlak kvůli hlasité hudbě z technoparty. Ministryně kultury připustila, že **mohlo dojít** k chybám. Svědka neznám. Jsme si všichni podobní, **mohl se splést**. **Může se** mu to pořádně **prodrazit**. Začátek druhého pololetí naznačuje, že **by** snad **mohl nastat** obrat k lepšímu.

III. Sloveso *smět*

Sloveso *smět* vyjadřuje podobně jako sloveso *mocht*, že konatel děje vyjádřeného plnovýznamovým slovesem měl / má / bude mít na výběr, zda děj zrealizuje, či nikoli, že realizace děje byla / je / bude možná. Sloveso *smět* oproti slovesu *mocht* navíc implikuje, že uskutečnění děje bylo jeho konateli povoleno nějakým externím subjektem.

(17) Tomáš **směl odejít** z kanceláře už dopoledne. Ředitel o tom věděl a s odchodem souhlasil.

Srov.:

Nemám s odtahy aut žádné zkušenosti. Parkuji tam, kde **smím parkovat**, a mám pokoj. V obytné a pěší zóně **smí** řidič **jet** nejvýše dvacetikilometrovou rychlostí. Někteří kamarádi mu radili, aby podepsal antichartu, že pak podniknou kroky, **aby se směl vrátit** do divadla. **Směl bych si** od vás **zavolat**? V integračních bytech **smí** lidé **zůstat** nejdéle rok a půl.

Nepříznakově lze ale významový odstín „povolení“ vyjádřit i slovesem *moci* / *mocht*. V souvětí (17) lze i pro vyjádření toho, že ředitel dřívější odchod Tomášovi jako odpovědná autorita povolil, užít slovesa *mocht* (17a).

(17a) Tomáš **mohl odejít** z kanceláře už dopoledne. Ředitel o tom věděl a s odchodem souhlasil.

Srov.:

V obytných zónách **se může parkovat** jen na vyznačených místech. Jakmile budete vyslechnuti, **můžete odejít**. **Mohl bych si půjčit** tvoji kravatu a sako? **Můžu se** vás na něco **zeptat**?

IV. Sloveso *mít*

Sloveso *mít* vyjadřuje:

(a) že je realizace děje žádoucí, vhodná, náležitá, a proto očekávaná nebo doporučovaná.

(18) Tomáš **měl odejít** z kanceláře už dopoledne. Pak by vyzvedl dceru ze školky včas.

Srov.:

Když člověk něco dělá, **má** to **dělat** pořádně.

Měl jsem raději **mlčet**, tím bych toho tolik nezkažil.

Dnes vím, že **jsme** to **měli řešit** dřív.

Kdybych prý měl problém, **mám** mu **zavolat**.

Až pojedeme zpátky, **máme** jim **dovézt** nějaké sladkosti.

(b) že informace o realizaci děje vyjádřeného plnovýznamovým slovesem pochází z cizího zdroje a je jiným způsobem neověřená

(19) Tomáš prý **měl odejít** z kanceláře už dopoledne. Říkala mi to jeho kolegyně.

Srov.:

Zloději **měli způsobit** škodu 80 tisíc korun.

V minulých dnech **se měl** údajně **vrátit** ze služební cesty v Německu.

Obžalovaný **měl** podle státního zástupce čtyři roky duševně i tělesně **týrat** svou manželku.

Podle meteorologů **má** vedro **vydržet** minimálně do konce února.

Modální slovesa v širším smyslu vyjadřují vůli (přání, zájem, záměr, úmysl) nebo schopnost (dovednost, předpoklad) subjektu uskutečnit nějaký děj.

V. Sloveso *chtít*

Sloveso *chtít* vyjadřuje:

(a) že si subjekt přeje, aby byl děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem realizován, tj. že má zájem na jeho uskutečnění, že je realizace děje jeho přáním nebo požadavkem:

(20) Dcera **chce dostat** k narozeninám auto.

Srov.:

Chci se hlavně brzy **uzdravit**, na to teď hlavně myslím.

Chtěla by dostat šanci začít od začátku.

Chtěl bys žít v nějaké jiné době než dnes?

V poslední době se moc trápím, **chtěla bych zapomenout a žít** šťastně jako předtím.

Lidé **chtějí pracovat** a **chtějí** za to **dostat** peníze.

(b) že subjekt zamýšlí, plánuje realizovat děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem, že má realizaci děje v úmyslu:

(21) Otec **chce koupit** dceři auto.

Srov.:

Radnice **chce** letos **investovat** do atletického stadionu.

Příští týden **chceme odjet** na týdenní soustředění na Šumavu.

Z předmětů mě nejvíc baví elektro. **Chci si podat** přihlášku na ČVUT.

Chci požádat ministerstvo kultury o podporu.

Od září **chceme** expozici **nabídnout** také žákům základních škol, chystáme pro ně výukové programy.

VI. Sloveso *umět*

Sloveso *umět* vyjadřuje, že je subjekt schopen realizovat děj vyjádřený plnovýznamovým slovesem, že má k realizaci děje předpoklady:

(22) Dcera **umí řídit** auto.

Srov.:

Mám vysokou školu, státnice z jazyků a **umím tlumočit** z němčiny.

Větší problém byl sehnat zedníky, kteří **by uměli postavit** komín.

Že **umíte psát** všemi deseti?

Uměl mě **rozesmát i utěšit** a dal mi všechno, co mi na očích viděl.

Potřebuji někoho spolehlivého, kdo taky **umí mlčet**.

2.3.2.6 Kombinace modálních sloves

Velmi omezeně se mohou v rámci jedné věty (jednoho přísudku) kombinovat i modální významy různého typu, tj. např. modální sloveso epistémické se slovesem deontickým (k těmto termínům viz 4. díl), volním nebo dispozičním. Jedno modální sloveso je pak nositelem aktualizačních kategorií, druhé má tvar infinitivu:

(23) **Měli bychom to chtít** nějak změnit.

(24) Sám se **musíš chtít** něco naučit.

(25) **Měl by ji smět** navštívit.

(26) **Měla by umět** poslouchat.

Srov.:

Kdyby to někdo koupil, **musel by tu chtít** udržet provoz, a ještě uspokojit věřitele.

Jak vůbec **můžeš chtít** takhle manipulovat lidmi?

K tomu **bychom museli smět** nahlédnout do účetnictví [...], ale to si nájemce samozřejmě nepřál.

Na vlastním pozemku **by si lidé měli moct** dělat, co chtějí.

Tento týden bych měl odpočívat, pak **bych snad měl moct** dělat všechno.

Když se objeví velký příval před branami Evropy, **měly by** členské státy **smět** znovu zavést kontroly na hranicích.

Ohledně vyřizování stížností cestujících by měly být stanoveny jasné termíny, dokdy musí letecký dopravce stížnost vyřídit. Rovněž **by měl muset** poskytnout jasné informace o kontaktech pro podání stížnosti.

Chtěl bych moci věci ovlivňovat ve prospěch voličů.

Kdo se rozhoduje, kam letos na dovolenou, **měl by si umět** odpovědět na několik základních otázek.

Z potenciálně možných kombinací modálních sloves jsou ale relativně časté pouze kombinace deontických sloves se slovesy *chtít* (*můžeš chtít, musí chtít, měli bychom chtít* aj.) a *umět* (*měl by umět, musíte umět*), v ostatních případech dávají mluvčí namísto modálního slovesa (27a) přednost spíše víceslovným (slovesně-jmenným) výrazům s modálním významem (27b).

(27a) Lidé **by měli smět** kdykoli svobodně odejít.

(27b) Lidé **by měli mít možnost** kdykoli svobodně odejít.

Srov. :

Pachatel **musel mít možnost** navázat s nimi kontakt.

Teď **bych mohl mít příležitost** se mstít.

Pokud chce být někdo účastníkem řízení, **měl by mít povinnost** komunikovat v krátkých lhůtách a elektronicky, aby byly vyloučeny obstrukce.

Nákladáky se dřevem **by měly mít povolení** jezdit i o víkendu.

Členové komise **měli mít povoleno** vykonat jen ohlášené návštěvy.

[...] v příštím roce [...] **by** už výzkumníci **mohli mít povolení** využít při výzkumu lehčí techniku.

Vedle postupné významové modální modifikace se mohou modální slovesa kombinovat i v rámci koordinační skupiny a výsledkem je pak **přísudek několikanásobný**.
Obě modální slovesa jsou v takovém případě ve tvaru určitém:

(28) Já jim **mohu a musím** pomoci.

(29) **Může a měl by** se o to pokusit.

(30) Většina zaměstnanců **chce a umí** pracovat.

Srov.:

Já si ten luxus ale **můžu a chci** dovolit.

Dítě **smí a může** absolutně všechno, co si zamane.

Kdyby se lidé skutečně **chtěli a uměli** z dějin učit, byl by svět rajskou zahradou.

Energii **můžeme a musíme** získávat v souladu s přírodou.

Jsem přesvědčený, že osvojit si základy první pomoci **může a měl by** každý.

A pak je tu také společný prostor pro soutěž, kde **můžeme a budeme chtít** ukázat, že jsme lepší než konkurence.

V rámci jedné věty a jednoho přísudku mohou být kombinována i pomocná slovesa **modální a fázová**.

Srov.:

- (31) **Musíme začít** trochu šetřit.
- (32) **Měl by** jim **přestat** lhát.
- (33) Ještě **můžete zůstat** ležet.

Modální sloveso je v takovém případě ve tvaru určitém (vyjadřuje aktualizační kategorie) a fázové sloveso ve tvaru základním (v infinitivu). Případy opačné (s modálním slovesem v infinitivu a určitým tvarem slovesa fázového) jsou ojedinělé (k tomu více v kapitole 2.3.1 *Fázová slovesa s infinitivem*).

Modální slovesa se pojí výhradně s infinitivem slovesa a vylučují vazbu s vedlejší větou (na rozdíl od modálních slovesně-jmenných predikátorů typu *být nutný, být možný, být jistý; mít povinnost, mít možnost, mít jistotu*). Srov.:

- (34a) Může **se zúčastnit** i někdo ze zahraničí.
- (34b) Je možné, **že se zúčastní** i někdo ze zahraničí.

- (35a) Musel **pomocť** své sestře.
- (35b) Bylo nutné, **aby pomohl** své sestře.

- (36a) Musel to **udělat** schválně.
- (36b) Je jisté, **že to udělal** schválně.

Sloveso *chtít* umožňuje sice vazbu jak s infinitivem, tak s vedlejší větou, větné doplnění má však sloveso *chtít* zpravidla pouze tehdy, pokud je činitelem žádaného (chtěného) děje jiný subjekt, než je osoba, která si realizaci tohoto děje přeje (souvětí (37)). V opačném případě, je-li nositel modálního příznaku totožný s činitelem děje, má sloveso *chtít* zpravidla vazbu s infinitivem, podobně jako ostatní modální slovesa (věta (38)).

- (37) Matěj **chce, aby si zkontroloval seznam hostů**. (tj. Matěj chce, aby si někdo jiný zkontroloval seznam hostů.)

(38) Matěj **si chce zkontrolovat** seznam hostů. (tj. Matěj si přeje, aby si **on sám** zkontroloval seznam hostů.)

Srov.:

Chtěl, **aby ho celá země pochopila**.
Chtěl **pochopit**, co se stalo.

Chtěl bych, **aby si to zkusili všichni kluci**.
Chtěl bych **zkusit** také něco jiného.

Nejspíš chtěla, **abych za ni mámě poděkoval**.
Chtěl bych touto cestou **poděkovat** našim fanouškům.

Vedle kombinací modálních sloves různých typů se objevují i případy, kdy je **zdvojeno totéž modální sloveso** v různých tvarech (lišících se zejména kategorií času):

(39) Rodiče **musíš a budeš muset** poslouchat.

(40) Jsem rád, že **jsem mohl a můžu** tímhle způsobem pomáhat.

Srov.:

Stále více lidí si uvědomuje, že lidstvo **musí a bude muset** čelit rostoucímu počtu rizik. Ne všichni sice mohli uspět, ale pokusit **se mohl a může** každý. V oboře se ale na rozdíl od farmy **smělo a smí** lovit. Zapomněli, že chtějí stát vně světa, který vždycky **chtěl, chce a bude chtít** být klamán. Vážíme si každého vojáka z povolání, každého občana, který v naší armádě **chce a bude chtít** sloužit. Nebojím se také uhlazování hran. Což **jsem** jako předsedkyně [...] **musela, musím a budu muset** dělat docela často.

2.3.3 Přísudek verbonominální se sponovým slovesem *být*

2.3.3.1 Složený přísudek s nominativem nebo instrumentálem přísudkového substantiva

I. Vymezení

Jde o přísudek složený z tvaru pomocného slovesa *být* a substantiva v nominativu nebo instrumentálu:

(Syn/Dcera) je učitel/učitelka // učitelem/učitelkou.

(Syn/Dcera) byl/byla učitel/učitelka // učitelem/učitelkou.

(Syn/Dcera) bude učitel/učitelem // učitelem/učitelkou.

Tento typ složeného přísudku ilustrují doložené věty (1a) až (3a), obsažené v ČNK (složený přísudek vyznačen tučně):

- (1a) Ocel **je** dobrý **vodič** tepla.
- (2a) Měď **je** dobrým **vodičem** tepla a elektřiny.
- (3a) Želva **je** **všežravec**, takže jí nestačí pouze salát.

Jak ukazují tyto věty, přísudkové (predikativní) substantivum (dále PS) může být v **nominativu** – věty (1a) a (3a) – nebo v **instrumentálu** – věta (2a). Avšak zatímco ve větě (1a) **lze nominativ zaměnit instrumentálem** (věta (1b)) a ve větě (2a) **lze instrumentál zaměnit nominativem** (věta (2b)), ve větě (3a) to není možné, resp. vhodné:

- (1b) Ocel **je** dobrým **vodičem** tepla.
- (2b) Měď **je** dobrý **vodič** tepla a elektřiny.
- (3b) *Želva **je** **všežravcem**.

Pozn.: K podmíněné funkčnosti přísudku (typu) *je všežravcem* viz níže oddíl C.

O tom, do jaké míry je či není vhodné užít u PS **nominativu** nebo **instrumentálu**, rozhoduje kategoriální sémantika věty.

II. Významové funkce přísudkového nominativu

Obecnou sémantickou funkcí přísudkového nominativu je (v širokém slova smyslu) pojmové **ztotožnění dvou entit** označených podmětovým a přísudkovým substantivem. Typické ztotožňování tohoto typu reprezentuje věta (4):

- (4) Velryba **je** **savec**.

Jako **specifické významové funkce** takového ztotožnění lze definovat tyto jazykové operace:

- (a) Identifikace druhu denotátu v komunikačním procesu pojmenovávání: *Ta **hůl je deštník**.*
- (b) Klasifikační inkluze pojmových tříd: *Velryba **je savec**.*

- (c) Definiční kvalifikace: *Osteoporóza je řídnutí kostí.*
- (d) Přisouzení sociální role: *Manželka je učitelka.*
- (e) Subjektivní kvalifikace typu *Režie je honička* s expresivně hodnotícím a/nebo metaforickým přísudkovým substantivem.

Ad (a):

Je-li smyslem věty identifikovat určitý předmět řeči jako určitý druh skutečnosti, který pojmenováváme predikátovým jménem, **nominativ je pevnou normou:**

A studený průvan mu potvrdil, že ta prázdná **věž je komín.**

tenhle pěkný **domeček je krčma**, ten druhý **je hokynářství** a ten třetí **je byrů** nějaké lodní společnosti. (K. Čapek, *Obrázky z Holandska* – ČNK)

ale místo toho vás ta maurská fortna uvede do ulic nejkatoličtějšího města, kde každý třetí **barák je kostel** se zkrvaveným Ježíšem a extatickým retáblem Grecovým. (K. Čapek, *Výlet do Španěl* – ČNK)

A tohle **tlačítko je stopka?**

Ad (b):

Jde o jeden ze základních „ztotožňovacích“ typů predikace. Jeho komunikační funkcí je podat definici (druhu) objektu tak, že daný objekt nebo druh objektu je vymezen jako prvek pojmové (taxonomické) třídy, do níž je zařazován.

Doklady:

Pes je masožravec, ale ne na sto procent. Potřebuje také zeleninu či ovoce nebo byliny bohaté na vitamíny, enzymy a další mikroprvky.

Sumec je dravec a na přehradě žije v takovém množství, že je třeba snížit jeho počty lovem.

Těžko se mi odpovídá na otázku, kdo je nejdůležitější, protože mi to připomíná závodění ve sportu, ale **hudba je umění**, a nikoliv sport.

Ad (c):

Z hlediska komunikačního jde v tomto typu „ztotožňovací“ predikace primárně o „definiční vysvětlení“, explikaci toho, jakými podstatnými konstitutivními vlastnostmi je charakterizován předmět komunikace. Tato funkce přísudkového nominativu je bohatě doložena. Mnoho „definičně kvalifikujících“ substantiv má v přísudku doložen pouze nominativ. Srov.:

Akvárium **je nádrž** pro chov vodních živočichů a pěstování vodních rostlin.
Hltan **je trubice**, kterou prochází vzduch i potrava.
Klinická smrt **je zástava** vitálních funkcí [...]
Mulčování **je pokrývání** povrchu půdy materiálem zabraňujícím výparu vody a pomáhajícím udržet výsadbu nezaplevelenou.

Mezi typem (b) a (c), jak je ilustrují doklady výše, není ovšem výrazný předěl a jejich odlišení je do jisté míry arbitrární.

Speciálním případem definiční kvalifikace jsou subjektivní, často (v různé míře) expresivní, **obrazné nebo symbolicky míněné výroky**. **Nominativ** je zde relativně **pevnou normou** (řazeno abecedně podle prvního substantiva):

Fotografie **je paměť**. Herectví **je narkomanie**. Kabelka **je tečka** za oblečením. Korupce **je rakovina**. Móda **je kolotoč** [...] Ústava **je ementál**.

Korpus nám přináší velmi zajímavé poučení o názorech lidí na to, co je to život:
Život je boj, bonboniéra, detektivka, divadlo, encyklopedie, flám, jeviště, iluze, motýl, mrcha, nuda, obchod, pevnost, píseň, plamen, pláž, pohyb, risk, robota, rtuť, sen, smích, staveniště, swing, šašek, text, tragikomedie, třaskavina, tvorba, úkol, utrpení, valčíček, vřetenko nití, zázrak, zkouška, změna, žert.

Ad (d):

Jednou z nepravd tradovaných již celé století je tvrzení, že PS označující povolání bývá častěji v instrumentálu. V dnešní češtině platí (a patrně i v češtině 2. pol. 20. století platil) opak – **častější je (a byl) nominativ**.

Častěji v instrumentálu stává pouze menší skupina PS označujících významné **publicistické, politické, manažerské a vedoucí profese** (*komentátor, ministr, poslanec, prezident, předseda, redaktor, ředitel* aj.) V některých případech jde o zavedený (publicistický) úzus; jde např. o větu typu *Autor je ministrem...* uváděnou pravidelně na konci novinového článku příslušného ministra.

Převládající nominativ v predikacích typu *Eva je učitelka* odpovídá jeho obecné (v širokém slova smyslu) „ztotožňovací“ funkci: osoba, která je předmětem komunikace, je jakožto „bytost sociální“ subjektivně ztotožňována se svou sociální rolí. K funkci instrumentálu v tomto typu predikace viz níže.

Ad (e):

Jde o subjektivní hodnocení předmětu komunikace, které má (více či méně výraznou) expresivní stylovou hodnotu. **Nominativ je** v tomto typu predikace **pevnou normou** (řazeno abecedně podle PS):

Můj miláček **je bručoun** [...] Muž **je dobrák**. „Jo, ten chlap **je dynamit** [...]“ Otto **je fanatik**. Myslel jsem, že Alena **je formát**. Starosta **je kabrňák** [...] Fádni byt **je nuda**. Jirka **je tvrd'as** [...] **Moje máma je vichřice**.

III. Významové funkce přísudkového instrumentálu

Predikativní instrumentál (dále PI) v elementární nerozvitě větne konstrukci typu N1 *je* N2 není – na rozdíl od nominativu – nikdy obligatorní.

Jazykové ztotožnění dvou hodnot je instrumentálem relativizováno jako „**fungování**“ či „**vyjevování se**“ jedné entity jako entity jiné; typickým výrokem o fungování jedné entity jako entity druhé je věta (5):

(5) I nezapadlejší ulička **je parkovištěm**. (ČNK, zkráceno)

Viz dále následující doklady (řazeno abecedně podle PI):

Revoluce je **hněvem** evoluce [...]. Film je **hrou** autora s divákem. Žena je **klíčem** k muži. [...] „hmota je **oděvem** ducha“; [...] Ukrajina je **obilnicí** světa. Veselá mysl je **olejem** lidského motoru. Každý pravdivý čin je **politikou**. Hudba je **potravou** pro naši duši. Přátelství je **předehrou** lásky. Vazba je **šatem** knihy. Utrpení je **univerzitou** egocentrismu. Znam čtvrt, kde muž je **větrem** a žena **lampou**. [...] pokožka je **zrcadlem** duše. Představme si želví krunýř ležící pod vodou, krunýř veliký jako Hyde-Park nebo Champs Elysées, krunýř, jehož každý **žlábek je mělčinou** a každý **hrbolek útesem** [...] (překlad. V. Hugo, *Muž, který se směje*)

IV. Konkurence PN a PI

A. Obecné vymezení

Až na některé výjimečné případy (o nich viz níže) nelze pro tuto konkurenci stanovit objektivní kritéria. Přesto nejde o absolutní synonymii a existují tu některé zjevné závislosti funkce a formy. Jednu takovou závislost ukazují věty (6) a (7):

(6a) Dozvěděl jsem se, že modré **dítě je dítě**, které trpí cyanózou. (ČNK, zkráceno)

(6b) *Dozvěděl jsem se, že modré **dítě je dítětem**, které trpí cyanózou.

(7a) **Dítě je dítětem** i v oblasti duševní. (ČNK, zkráceno)

(7b) **Dítě je dítě** i v oblasti duševní.

Zatímco ve větě (6) jde o definici modrého dítěte a instrumentál přísudkového jména by tu byl chyba, ve větě (7) jde o sdělení, že dítě vypadá jako dítě (tj. chová se jako dítě) i

v oblasti duševní; **nominativ jako pád bezpříznakový** tu není vyloučen, ale byl by **méně vhodný**.

Vysledovat nějaké vlastnosti věty, které by objektivizovaly volbu jednoho z obou pádů, je ovšem často obtížné, ne-li nemožné. Např. ve větě (8a) lze **bez prokazatelné změny významu** zaměnit nominativ instrumentálem a ve větě (9a) instrumentál nominativem:

- (8a) Vancouver **je město** zelených parků, bělostných pláží, otevřené a uvolněné atmosféry.
(ČNK)
- (8b) Vancouver **je městem** zelených parků, bělostných pláží, otevřené a uvolněné atmosféry.
- (9a) Bamberg **je městem** starobylých kostelů. (ČNK)
- (9b) Bamberg **je město** starobylých kostelů.

Přesto produktor i receptor takových vět pravděpodobně vnímá mezi užitím nominativu nebo instrumentálu funkční rozdíl, jak byl charakterizován výše v oddílu A. Je ale také možné, že na úrovni kognitivní sémantiky může být tento funkční protiklad neutralizován.

Pokud je u určitého přísudkového substantiva **nominativ doložen výrazně častěji** než instrumentál, avšak také instrumentál je významně doložen, může to svědčit o tom, že smyslem takových vět je subjektivní ztotožňování dvou pojmů, např. „demokracie“ jako společenského procesu a „hledání kompromisu“ – viz níže věta (10).

V souhrnném korpusu ČNK v8 má posloupnost 'Nnom – **je hledání** – Ngen' 67 dokladů, zatímco tatáž posloupnost s instrumentálem – **je hledáním** má jen 28 dokladů. A to navzdory tomu, že instrumentál mohou někteří mluvčí/pisatelé považovat obecně za **stylově vyšší**. To může být důvodem toho, proč někteří mluvčí volí **nevhodný instrumentál ve výroku typu *Je pravdou, že* ... namísto náležitého *Je pravda, že*...**

Srov.:

- (10a) Politika **je hledání** kompromisů. (ČNK)

Pokud je věta (10a) míněna jako definice politiky v symbolické zkratce, bude v ní instrumentál z ryze funkčního hlediska nevhodný, resp. méně vhodný, i když na takové větě neshledáme žádnou vadu a pro jistou výlučnost instrumentálu se může jevit dokonce jako „lepší“:

- (10b) Politika **je hledáním** kompromisů.

Pokud naopak sdělujeme, jak se nám co jeví, volíme instrumentál:

(11a) Celý lidský život **je hledáním** lásky. (ČNK, zkráceno)

Variantu (b) budeme opět vnímat jako pokus o **symbolickou definici**:

(11b) Lidský život **je hledání** lásky.

Pokud je u určitého přísudkového jména **výrazně častější instrumentál**, znamená to, že věty s takovým přísudkem se chápou převážně jako věty o tom, jak se kdo/co jeví, chová, jak co funguje apod.

Např. posloupnost 'Nnom – *je svědkem*' je výrazně častější než posloupnost Nnom – *je svědek*. Srov.:

(12) Její deník **je svědkem** všech milostných eskapád se spoustou pikantních detailů. (ČNK)

I zde však lze vhodně užít nominativu, pokud chceme „funguje jako N“ změnit na symbolické „rovná se N“:

(13) Keramika **je svědek** prvních krůčků člověka po planetě Zemi. (ČNK, zkráceno)

B. Konkurence PN a PI ve větách s přísudkovým názvem povolání

Pokud o někom říkáme, jaké má povolání, přísudkové jméno označující povolání může být principiálně jak v nominativu, tak v instrumentálu:

(14a) Eva **je učitelka**.

(14b) Eva **je učitelkou**.

U většiny povolání se přitom v dnešní spisovné češtině dává **přednost nominativu**. Následující tabulky ukazují, jaké jsou konkrétní poměry u vybraných skupin povolání (počty dokladů se týkají pouze vět, v nichž přísudku „je N“ (kde N je název povolání) bezprostředně předchází název osoby (tedy např. *Eva je učitelka*, nikoli např. *Eva je dobrá učitelka*.):

Tab. 1: Přísudková jména označující povolání, u nichž převládá nominativ

Nominativ	Instrumentál	Poměr	Násobek
je imunolog	je imunologem	= 131 : 0	-
je muzikolog	je muzikologem	= 85 : 0	-
je sociolog	je sociologem	= 2352 : 17	138,4
je biolog	je biologem	= 360 : 3	120,0
je politolog	je politologem	= 3340 : 79	42,3
je novinář	je novinářem	= 964 : 39	24,7
je sinolog	je sinologem	= 85 : 4	21,3
je matematik	je matematikem	= 81 : 4	20,3
je tesař	je tesařem	= 19 : 1	19,0
je psycholog	je psychologem	= 244 : 13	18,8
je elektrikář	je elektrikářem	= 55 : 3	18,3
je překladatel	je překladatelem	= 215 : 15	14,3
je geolog	je geologem	= 183 : 13	14,1
je publicista	je publicistou	= 2833 : 240	11,8
je vědec	je vědcem	= 104 : 9	11,6
je sexuolog	je sexuologem	= 11 : 1	11,0
je spisovatel	je spisovatelem	= 1021 : 98	10,4
je zedník	je zedníkem	= 65 : 7	9,3
je instalatér	je instalatérem	= 17 : 2	8,5
je fotograf	je fotografem	= 286 : 40	7,2
je řezník	je řezníkem	= 41 : 6	6,8
je archeolog	je archeologem	= 46 : 7	6,6
je herec	je hercem	= 599 : 91	6,6
je ekonom	je ekonomem	= 965 : 153	6,3
je chirurg	je chirurgem	= 69 : 12	5,8
je truhlář	je truhlářem	= 72 : 14	5,1
je lékař	je lékařem	= 834 : 169	4,9
je kuchař	je kuchařem	= 61 : 14	4,4
je historik	je historikem	= 1307 : 322	4,1
je programátor	je programátorem	= 41 : 10	4,1
je houslista	je houslistou	= 42 : 11	3,8
je uklízečka	je uklízečkou	= 10 : 3	3,3
je prodavačka	je prodavačkou	= 31 : 15	2,1

Tab. 2: Přísudková jména označující povolání, u nichž jsou nominativ a instrumentál v rovnováze

Nominativ	Instrumentál	Poměr	Násobek
je učitelka	je učitelkou	= 464 : 454	1,0
je sekretářka	je sekretářkou	= 13 : 13	1,0

Instrumentál naopak **převládá** u skupiny povolání „funkčních“: v rámci nějaké instituce, nějakého podniku apod. někdo vykonává nějakou funkci: ve vládě funkci ministra, v redakci funkci redaktora, ve firmě funkci ředitele atp.

Tab. 3: Přísudková jména označující povolání, u nichž převládá instrumentál

Nominativ	Instrumentál	Poměr	Násobek
je redaktorem	je redaktor	= 2363 : 332	7,1
je komentátorem	je komentátor	= 945 : 141	6,7
je zpravodajem	je zpravodaj	= 342 : 70	4,9
je ředitelem	je ředitel	= 2 611 : 560	4,7
je primářem	je primář	= 96 : 21	4,6
je starostou	je starosta	= 609 : 142	4,2

je prezidentem	:	je prezident	=	724 : 266	2,7
je předsedou	:	je předseda	=	2514 : 929	2,7
je náměstkem	:	je náměstek	=	315 : 125	2,5
je poslancem	:	je poslanec	=	587 : 258	2,3
je ministrem	:	je ministr	=	406 : 258	1,6
je manažerem	:	je manažer	=	309 : 183	1,7

C. Konkurence PN a PI ve větách s přísudkovým substantivem tematickým

Pokud věta přísudkovým substantivem začíná, a toto substantivum je jejím tématem (věty

(15) a (16) níže), **výrazně u něj převládá instrumentál** nad nominativem

Např. proti 344 dokladům větného začátku *Dominantou města je* není v korpusu SYN v8 ani jediný doklad takového začátku s přísudkovým substantivem *dominanta* v nominativu. Proti 23 514 dokladům vět začínajících *Cílem je* + infinitiv (*Cílem je vytvořit ...*) stojí pouhých 363 dokladů takového začátku s nominativem *Cíl*.

(15) **Dominantou** města je bezesporu tamní zámek. (ČNK)

(16) **Cílem** je vytvořit jednotný vnitřní trh informačních technologií v Evropě.

Poměry u jednotlivých přísudkových substantiv, jimž bezprostředně předchází posesivní zájmeno a kde po sponě bezprostředně následuje substantivum, udává tab. 4:

Tab. 4: Instrumentál a nominativ přísudkového jména na začátku věty po posesivním zájmenu

P + I + je + Nnom	:	P + N + je + Nnom	=	Poměr	Násobek
Jeho smyslem je	:	Jeho smysl je	=	133 : 0	-
Jeho doménou je	:	Jeho doména je	=	117 : 0	-
Jeho pořadatelem je	:	Jeho pořadatel je	=	87 : 0	-
Jeho náplní je	:	Jeho náplň je	=	59 : 0	-
Jeho zřizovatelem je	:	Jeho zřizovatel je	=	65 : 0	-
Jeho podstatou je	:	Jeho podstata je	=	323 : 2	161,5
Jejím autorem je	:	Její autor je	=	1090 : 7	155,7
Jeho výhodou je	:	Jeho výhoda je	=	223 : 2	111,5
Jeho dominantou je	:	Jeho dominanta je	=	72 : 1	72,0
Její předností je	:	Její přednost je	=	67 : 1	67,0
Jejím vlastníkem je	:	Její vlastník je	=	66 : 1	66,0
Jeho majitelem je	:	Jeho majitel je	=	117 : 2	58,5
Jeho hrdinou je	:	Jeho hrdina je	=	172 : 3	57,3
Naší prioritou je	:	Naše priorita je	=	199 : 4	49,8
Naším cílem je	:	Náš cíl je	=	1059 : 53	20,0
Naším úkolem je	:	Náš úkol je	=	57 : 3	19,0
Jejím snem je	:	Její sen je	=	51 : 5	10,2
Mým koníčkem je	:	Můj koníček je	=	101 : 20	5,1
Mým vzorem je	:	Můj vzor je	=	96 : 33	2,9

Doklady vět s přísudkovým instrumentálem:

Naším cílem je blaho země.

Mým koníčkem je tanec.

Naší prioritou je dodržování lidských a občanských práv.

Jejím snem je, aby se všichni na světě měli rádi.

Bouda už je třináct roků zavřená a chátrá. **Jejím vlastníkem** je Pec, ale stojí na pozemku Správy Krkonošského národního parku.

Doklady vět s přísudkovým nominativem:

Náš cíl je vývoj strojů s vysokou konstrukční a estetickou úrovní.

Můj koníček je vyšší matematika, aktuálně teorie chaosu.

Naše priorita je zaměstnanost.

Její sen je práce s kamenem.

O provoz nemocnice má zájem firma Agel. Její **vlastník je** miliardář Tomáš Chrenek.

D. Konstrukce typu 'být někde něčím/někým'

V této konstrukci má přísudkové substantivum **preferenčně** tvar **instrumentálu**:

(17) Sova **je v Indii symbolem** smůly, jako u nás černá kočka.

Nominativ je však rovněž přijatelný a užívaný:

(18) To snad všichni víme, že jaro **je v přírodě symbol** nového života.

Následující tabulka udává různé poměry u přísudků s lokalizací v N (kde N je substantivum; např. *je v Česku zdrojem*) a bez této lokalizace; z tabulky je patrné, že instrumentál je ve strukturách s určením místa častější než ve strukturách bez tohoto určení:

Tab. 5: Instrumentál vs. nominativ ve větách s lokalizací a bez lokalizace:

Přísudek		Počet dokladů	Násobek
je zdrojem : je zdroj	=	5931 : 1099	5,4
je v N zdrojem : zdroj	=	15 : 0	-
je favoritem : je favorit	=	5556 : 1569	3,5
je v N favoritem : favorit	=	296 : 14	21,1
je cizincem : je cizinec	=	100 : 1173	0,09
je v N cizincem : cizinec	=	8 : 3	2,7
je výjimkou : je výjimka	=	1761 : 1190	1,5
je v N výjimkou : výjimka	=	82 : 36	2,3

Pozn.: U přísudku *je v N výjimka* tvoří polovinu dokladů klauze uvozené vztahným *což*, např. ... *což je v extralize výjimka*.

Nominativ substantiva ve spojeních jako *je zdroj*, *je cizinec* není ve větě vždy součástí přísudku, což znamená, že preference instrumentálu ve větách s verbonominálním přísudkem a určením místa může být o něco nižší, než udává tabulka.

Srov.:

Uhlí **je v Číně zdrojem** až sedmdesáti procent veškeré energie.
Dům jsem koupil bez problémů, ač **jsem byl v zemi cizincem**
Nymburk **je v utkání favoritem**.
Velikostní struktura obcí v naší republice **je v Evropě výjimkou**.
Alkohol **je v Čechách drogou** číslo jedna.
Podzemí **je v zimě domovem** několika druhů netopýrů.
Zahrada **je v Holandsku vizitkou** rodiny.
Sada čajů KEIKO **je v Česku novinkou**.

E. Konstrukce typu ‚N je někomu něčím‘

V konstrukci tohoto typu je **přísudkový instrumentál silně preferenční až obligatorní** (vše ČNK):

- (19) Starosta i zastupitelstvo **jsou nám oporou**.
- (20) Práce **je jí koníčkem**.
- (21) Přál bych vám velice a srdečně, aby naopak vaše práce **byla vám útěchou**.
- (22) Tento šachový čtverec **je nám synonymem** logiky, moudrosti, lásky a spravedlnosti.

Srov. dále:

[...] dnes se ptáme, nevyspěla-li vůle k moci do té míry, že už sám život **je jí kazajkou** příliš těsnou [...]
[...] prorok Jonáš **je nám ponaučením**, že se marně Bohu vzpíráme [...]
Hlavní **potravou jsou jim** semena a plody, občas loví i drobné obratlovce [...]
Odměnou jsou jim chvíle, kdy se hvězdných hostů, potulujících se městečkem v džínách a bez ochranky, mohou spontánně zeptat na cokoli.
Od počátku **byl jim** Čapek **autore**m nevyhnutelným, spolumysleli s ním celý život.;

F. Přísudkové substantivum v souvětích s větou podmínkovou uvozenou spojkou *že*

1. Věta začíná přísudkovým substantivem

Jde o struktury, jež ilustrují věty (23) až (26), kde na začátku souvětí stojí přísudkové substantivum následované auxiliárem a spojkou (vše ČNK):

- (23) **Potíž je, že** existuje spousta pravidel zvýhodňujících zločince.
- (24) **Jiná věc je, že** politická korektnost ze své podstaty vybízí k tomu, aby byla porušována. (zkráceno)
- (25) **Pravidlem je, že** se rozchází partner, který je ve vtahu méně spokojený.
- (26) **Velkou výhodou je, že** se klinika i výzkum mohou opírat o širokou paletu funkčních testů a laboratorních metod.

Jak ukazuje tab. 6, u většiny přísudkových substantiv ve větách této struktury **převládá instrumentál**, často velmi výrazně. Nicméně u menší skupiny substantiv **převládá naopak nominativ**. Obtížně se tu přitom zjišťuje jiná závislost než na konkrétním substantivu.

Tab. 6: Nominativ vs. instrumentál v souvětích s větou podmětovou; souvětí začíná přísudkovým substantivem

Přísudek následovaný spojkou	Počet dokladů	Násobek
Průšvih je, že : Průšvihem je, že	102 : 1	102
Potíž je, že : Potíží je, že	1 139 : 15	75,9
Svízel je, že : Svízělí je, že	26 : 2	13,0
Smůla je, že : Smůlou je, že	374 : 42	8,9
Problém je, že : Problémem je, že	12 841 : 3 141	4,1
Štěstí je, že : Štěstím je, že	170 : 53	3,2
Závěr je, že : Závěrem je, že	66 : 22	3,0
Pravda je, že : Pravdou je, že	11 629 : 11 275	1,0
Předpoklad je, že : Předpokladem je, že	439 : 510	0,9
Úspěch je, že : Úspěchem je, že	64 : 70	0,9
Chyba je, že : Chybou je, že	156 : 202	0,8
Pointa je, že : Pointou je, že	24 : 40	0,6
Realita je, že : Realitou je, že	67 : 155	0,4
Trend je, že : Trendem je, že	29 : 75	0,4
Zásada je, že : Zásadou je, že	55 : 139	0,4
Fakt je, že : Faktem je, že	4 053 : 12 668	0,3
Tragédie je, že : Tragédií je, že	34 : 103	0,3
Princip je, že : Principem je, že	29 : 91	0,3
Výhoda je, že : Výhodou je, že	914 : 8 094	0,1
Paradox je, že : Paradoxem je, že	401 : 4 066	0,1
Pravidlo je, že : Pravidlem je, že	26 : 237	0,1
Výsledek je, že : Výsledkem je, že	367 : 4 794	0,08
Perlička je, že : Perličkou je, že	14 : 299	0,05
Překvapení je, že : Překvapením je, že	10 : 202	0,05
Překvapení je, že : Překvapením je, že	10 : 202	0,05
Rarita je, že : Raritou je, že	8 : 197	0,05
Ironie je, že : Ironií je, že	34 : 820	0,04
Skutečnost je, že : Skutečností je, že	57 : 1 500	0,04
Důsledek je, že : Důsledkem je, že	27 : 639	0,04
Důvod je, že : Důvodem je, že	63 : 3 287	0,02
Novinka je, že : Novinkou je, že	24 : 1 404	0,02
Podmínka je, že : Podmínkou je, že	35 : 2 932	0,01
Kuriozita je, že : Kuriozitou je, že	3 : 442	0,007
Zvláštnost je, že : Zvláštností je, že	2 : 422	0,005
Samozřejmost je, že : Samozřejmostí je, že	1 : 558	0,002
Zajímavost je, že : Zajímavostí je, že	24 : 9 626	0,002

Doklady konkurence:

Úspěch je, že celkem rozumím výkladu ve škole a domluvím se o věcech, které potřebuji zařídit.
Úspěchem je, že do současné doby se podařilo v Číně zachovat přes 60 druhů zvířat, kterým hrozilo vyhynutí.

Paradox je, že čím více lidé omezují její spotřebu, tím víc přispívají k jejímu zdražení. (o vodě)
Paradoxem je, že možnosti současné záznamové techniky převyšují kvalitu vidění lidského oka.

Novinka je, že zločin pronikl i do některých neziskových a humanitárních organizací, které mu poskytují účinné krytí a zajišťují vysoké zisky.

Novinkou je, že by se na cyklomagistrálu měla v budoucnu napojit také další plánovaná důležitá trasa - cyklostezka Varhany.

Zajímavost je, že u každé nemocnice je menší hotel, kde jsou ubytováni rodiče nebo příbuzní a ubytování je kryté pojišťovnou.

Zajímavostí je, že jeden japonský vědec našel v roce 1997 v rostlině stejnou molekulu miozinu, která hraje důležitou roli při stahování svalů člověka.

Podobné závislosti jako tab. 6 ukazuje i tab. 7, kde jde o souvětí začínající adjektivem, které determinuje přísudkové substantivum.

Tab. 7: Nominativ vs. instrumentál v souvětích s větou podmětovou; souvětí začíná adjektivem determinujícím přísudkové substantivum

Rozvitý přísudek následovaný spojkou	PD	Násobek
Jiná věc je, že : Jinou věcí je, že	1 056 : 201	5,3
Velká škoda je, že : Velkou škodou je, že	79 : 17	4,6
Jediný rozdíl je, že : Jediným rozdílem je, že	184 : 77	2,4
Další věc je, že : Další věcí je, že	902 : 466	1,9
Hlavní problém je, že : Hlavním problémem je, že	251 : 184	1,4
Jediné pozitivum je, že : Jediným pozitivem je, že	100 : 73	1,4
Zásadní problém je, že : Zásadním problémem je, že	96 : 75	1,3
Dobrá zpráva je, že : Dobrou zprávou je, že	1 957 : 2 984	0,7
Velký problém je, že : Velkým problémem je, že	78 : 126	0,6
Jediná nevýhoda je, že : Jedinou nevýhodou je, že	97 : 306	0,3
Další možnost je, že : Další možností je, že	113 : 687	0,2
Další důvod je, že : Dalším důvodem je, že	91 : 445	0,2
Pozitivní zpráva je, že : Pozitivní zprávou je, že	63 : 299	0,2
Příznivá zpráva je, že : Příznivou zprávou je, že	15 : 79	0,2
Velká výhoda je, že : Velkou výhodou je, že	65 : 720	0,1

2. Věta začíná sponou

Jde o struktury, jež ilustrují věty (27) až (30), kde na začátku souvětí stojí spona (vše ČNK):

- (27) **Je úspěch, že** se městu podařilo sehnat peníze na rekonstrukci.
- (28) **Je pověra, že** divadlo lze analyzovat očima, ušima a mozkem.
- (29) **Je paradoxem, že** v nemocnicích nejrychleji rostou právě výdaje za tzv. nezdravotní služby (jídlo, prádlo, energie ...).
- (30) **Je ironií, že** Bach zřejmě nejvíc miloval syna, který měl v hudbě nejmenší úspěch.
(zkráceno)

Jak ukazuje tab. 8., na rozdíl od struktur, kde je spona v postpozici, u struktur se sponou v antepozici **převládá u přísudkového substantiva nominativ**. Je otázka, zda je či

není náhoda, že instrumentál je v rovnováze s nominativem nebo nad ním převládá zejména u cizích slov: *tragédie, iluze, rarita, paradox, kuriozita, ironie*. Pokud by šlo o zákonitost, bylo by možno ji vysvětlit tak, že vyhraněně **spisovná cizí slova se lépe snášejí s knižním instrumentálem**. Jeho knižností lze také vysvětlit fakt, že pronikl i k přísudkovému substantivu *pravda (Je pravdou, že)*, kde z funkčního hlediska (viz výklady výše) není na místě.

Tab. 8: Nominativ vs. instrumentál v souvětích s větou podmětovou; souvětí začíná sponou

Spona + přísudkové substantivum	Počet dokladů	Násobek
Je paráda, že : Je parádou, že	139 : 0	-
Je div, že : Je divem, že	129 : 0	-
Je hloupost, že : Je hloupostí, že	20 : 0	-
Je škoda, že : je škodou, že	12 640 : 11	1 149
Je smůla, že : Je smůlou, že	176 : 2	88,0
Je nesmysl, že : Je nesmyslem, že	203 : 3	67,7
Je zázrak, že : Je zázrakem, že	652 : 17	38,4
Je problém, že : Je problémem, že	151 : 6	25,2
Je fakt, že : je faktem, že	11 406 : 577	19,8
Je náhoda, že : Je náhodou, že	263 : 15	17,5
Je štěstí, že : Je štěstím, že	460 : 28	16,4
Je pravda, že : je pravdou, že	69 465 : 6 745	10,3
Je hanba, že : Je hanbou, že	78 : 10	7,8
Je ostuda, že : Je ostudou, že	453 : 67	6,8
Je lež, že : Je lži, že	38 : 6	6,3
Je úspěch, že : Je úspěchem, že	75 : 23	3,3
Je chyba, že : Je chybou, že	367 : 133	2,8
Je pověra, že : Je pověrou, že	10 : 5	2,0
Je výhoda, že : Je výhodou, že	531 : 278	1,9
Je neštěstí že : Je neštěstím, že	31 : 21	1,5
Je tragédie, že : Je tragédií, že	46 : 45	1,0
Je překvapení, že : Je překvapením, že	20 : 24	0,8
Je iluze, že : Je iluzí, že	20 : 24	0,8
Je rarita, že : Je raritou, že	9 : 14	0,6
Je paradox, že : Je paradoxem, že	336 : 718	0,5
Je kuriozita, že : Je kuriozitou, že	2 : 10	0,2
Je záhada, že : Je záhadou, že	7 : 30	0,2
Je ironie, že : Je ironií, že	30 : 372	0,1
Je realita, že : Je realitou, že	4 : 58	0,07
Je skutečnost, že : Je skutečností, že	31 : 670	0,05
Je samozřejmost, že : Je samozřejmostí, že	3 : 358	0,001
Je zajímavost, že : Je zajímavostí, že	0 : 72	-

Nulové podíly instrumentálu u přísudkových substantiv *paráda, div, hloupost* a minimální podíly instrumentálu u substantiv *smůla, nesmysl, zázrak*, ale zejména u substantiva *škoda*, ukazují, že **nominativ je zde pevnou normou**, která se překročí jen zcela výjimečně a nefunkčně.

G. Prísudkové substantivum ve větách s podmětovým infinitivem

1. Věta začíná přísudkovým substantivem

Pokud věta začíná přísudkovým substantivem, jež bezprostředně následuje **spona a podmětový infinitiv**, u většiny přísudkových substantiv **výrazně převládá instrumentál**; přesto u několika přísudkových substantiv naopak převládá nominativ; ukazuje to tab. 8:

Tab. 8: Instrumentál vs. nominativ ve větách s podmětovým infinitivem v postpozici

Přísudek	Počet dokladů	Násobek
Smyslem je : Smysl je + inf.	1 709 : 12	142,4
Samozřejmostí je : Samozřejmost je + inf.	201 : 2	100,5
Účelem je : Účel je + inf.	757 : 9	84,1
Cílem je : Cíl je + inf.	23 514 : 363	64,8
Podmínkou je : Podmínka je + inf.	788 : 11	71,6
Úkolem je : Úkol je + inf.	818 : 24	34,1
Alternativou je : Alternativa je + inf.	75 : 3	25,,0
Klíčem je : Klíč je + inf.	181 : 8	22,6
Nutností je : Nutnost je + inf.	113 : 8	14,1
Výhodou je : Výhoda je + inf.	41 : 3	13,7
Záměrem je : Záměr je + inf.	1164 : 79	14,7
Řešením je : Řešení je + inf.	832 : 65	12,8
Snahou je : Snaha je + inf.	1154 : 106	10,9
Prioritou je : Priorita je + inf.	601 : 68	8,8
Výzvou je : Výzva je + inf.	29 : 5	5,8
Pravidlem je : Pravidlo je + inf.	24 : 5	4,8
Předpokladem je : Předpoklad je + inf.	73 : 19	3,8
Ideálem je : Ideál je + inf.	66 : 21	3,1
Chybou je : Chyba je + infinitiv	101 : 34	3,0
Základem je : Základ je + inf.	1598 : 541	3,0
Trendem je : Trend je + inf.	198 : 86	2,3
Strategií je : Strategie je + inf.	22 : 12	1,8
Slušností je : Slušnost je + inf.	16 : 9	1,8
Cestou je : Cesta je + inf.	31 : 22	1,4
Odvahou je : Odvaha je + inf.	4 : 10	0,4
Hloupostí je : Hloupost je + inf.	1 : 4	0,3
Uměním je : Umění je + inf.	19 : 123	0,2
Radostí je : Radost je + inf.	2 : 32	0,06

Doklady konkurence ve větném kontextu:

Alternativou je odsávat emise přímo ze vzduchu.

Alternativa je investovat do praktického profesního vzdělávání, jež lidi udrží na hladině dnešního, proměnlivého pracovního trhu.

Cestou je inspirovat se, ale ne slepě následovat či porovnávat neporovnatelné.

Cesta je vyhnout se tomu druhu blahobytu, který stojí na principu dalšího a dalšího naplňování tužeb.

Strategií je nezvyšovat úvěrové zatížení podniku.

Strategie je kombinovat zkušenosti na různých površích a tratích s určitou podporou pro nepřiliš zkušené jezdce," vysvětluje Mühlmeier

Uměním je vyrábět technicky vyspělé zboží tak, aby bylo z pohledu uživatele jednoduché a příjemné.

Umění je postavit krásnou a do prostředí města dokonale padnoucí jedinečnou stavbu, jakou je například Opera v Sydney.

Základem je mít vyřešené vztahy s partnerem i rodiči, rozhodnout se, čeho chci ve svém zaměstnání dosáhnout a kolik tomu hodlám obětovat času a energie.

Základ je vyhnout se klišé a floskulím.

2. Věta začíná podmětovým infinitivem

Pokud věta začíná podmětovým infinitivem (např. *Hybat se*) a končí přísudkovým substantivem, jemuž bezprostředně předchází spona (např. *je nutnost*), je přísudkové substantivum **zpravidla v nominativu**:

V korpusu SYN v8 připadá na více než **1 300 dokladů** vět s nominativem pouhých **38 dokladů** vět s instrumentálem.

Srov.:

Být normální **je nuda**.

Hrát padouchy **je krása**.

Hýbat se je nutnost.

Milovat Ukrajinu i Lenina **je schizofrenie**.

Nespěchat je rozkoš.

Obléci dres národního týmu **je čest**.

Profitovat na cizím neštěstí **je hyenismus**.

Rozeznávat ptačí zpěvy **je věda**.

Učit děti **je poslání**.

Vystudovat na dobrého lékaře **je dřina**.

Dělat navíc cokoli jiného **je utrpením**.

Podceňovat možná rizika **je chybou**.

Učit děti **je posláním**.

Učit se z minulosti **je povinností**.

Vést národní mužstvo **je poctou**.

Zůstat zdravá **je prioritou**.

Pokud je přísudkové substantivum rozvíto substantivním atributem v genitivu, je **poměr nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva zcela vyrovnaný**.

Vět začínajících podmětovým infinitivem, jejichž přísudkem je substantivum v **nominativu** determinované genitivem substantiva, přičemž mezi infinitivem a sponou *je* mohou být až tři slova, je v korpusu SYN v8 **310**, analogických vět s přísudkovým **instrumentálem** je **319**.

Doklady vět s přísudkovým nominativem (seřazeno abecedně podle přísudkového substantiva):

Ignorovat ústavu **je akt** barbarství.

Být singl **je fenomén** doby.

Nebát se ozvat **je heslo** dne.

Přiznat to **je lekce** pokory.

Najít toho správného člověka **je otázka** náhody.

Marnit život pochybami **je plýtvání** energií.

Ustupovat náladám **je podstata** populismu, nepřítele svobody.

Chránit nás **je povinnost** policie a státu.

Odvolávat ředitele příspěvkové organizace **je právo** ministra dané zákonem.

Ctít kritiku **je přepych** demokracie.

Najít poklad **je sen** většiny kluků i některých dobrodružněji založených holčiček.

Být dobře materiálně zajištěni **je touha** většiny z nás.

Tlumit a odstraňovat bolest **je úloha** lékařů už od starověku.

Domluvit se je umění kompromisů.

Mít dobrou strategii **je věc** disciplíny.

Mít tu koncert **je vrchol** prestiže.
Stavět izolované půlkilometrové minizezky **je vyhadzování** peněz.
Mít dobrého gólmána **je základ** úspěchu.
Zamilovat se je záležitost okamžiku.
Přemýšlet o cílovém publiku **je zhouba** umělce.
Být modelářem **je způsob** života.

Doklady vět s přísudkovým instrumentálem (seřazeno abecedně podle přísudkového substantiva):

Vytvořit takový svět **je cílem** tvůrců.
Skrývat vlastní názor **je formou** illegality.
Realizovat toto právo občana **je odpovědností** vlády a parlamentu.
Udělat americké brambory **je otázkou** minut.
Volat provozovatele k odpovědnosti **je povinností** policie a právem rodičů.
Vyprávět realisticky a dokumentárně **je požadavkem** doby
Být zdravý a výkonný **je předpokladem** úspěchu a štěstí.
Být slavný a známý **je snem** většiny herců a politiků.
Vymlouvat se na jiné **je ukázkou** slabosti.
Zaopatřit rodinu **je úkolem** manžela.
Rozpoznat takové chování **je úkolem** psychologa, který zpracovává posudky pro soud.
Setrvat u této zkušenosti **je věcí** svědomí.
Umět se správně učit **je základem** úspěchu při vzdělávání.

Opět tu ovšem do jisté míry hraje roli konkrétní substantivum.

Nominativ převládá např. u následujících přísudkových substantiv: *akt, právo, problém, vyhadzování, základ* (většinou ve spojení *je základ úspěchu*), *způsob, ztráta* (pouze ve spojení *je ztráta : ztrátou času = 31 : 2*).

Instrumentál převládá nebo je výlučný např. u následujících přísudkových substantiv: *cíl, nošení* (pouze ve spojení *je nošením : nošení dříví do lesa = 7 : 2*) *odpovědnost, povinnost, sen, úkol, výsada, dílo* (pouze ve spojení *je dílem okamžiku*).

3. Věta začíná sponou

Pokud věta začíná sponou, již bezprostředně následuje přísudkové substantivum a jemu infinitiv, je přísudkové substantivum většinou v **nominativu**. Jak ale ukazují tab. 9 a 10 i zde je poměr obou pádů velmi různý v závislosti na lexikálním obsazení.

V souladu s obecnou funkcí přísudkového **nominativu** se výlučně či téměř výlučně užívá nominativu u hodnotících substantiv jako *hrůza, krása, legrace, nádhera, paráda* aj. (viz tab. níže)

Pokud jde o **instrumentál**, zdá se že jeho podíl narůstá u knižních substantiv a/nebo infinitivů (*iluze, mýlka, domnívat se, sledovat*); je tu však patrně rovněž třeba počítat i s náhodou nebo vazbou pádu na konkrétní přísudkové substantivum.

Tab. 9: Nominativ vs. instrumentál ve větách s podmětovým infinitivem začínajících sponou (spona + konkrétní substantivum + infinitiv obecně)

Přísudek	Počet dokladů	Násobek
Je škoda : škodou	360 : 0	-
Je paráda : parádou	63 : 0	-
Je nádhera : nádherou	41 : 0	-
Je zábava : zábavou	29 : 0	-
Je hrůza : hrůzou	20 : 0	-
Je krása : krásou	17 : 0	-
Je legrace : legrací	12 : 0	-
Je luxus : luxusem	12 : 0	-
Je smůla : smůlou	9 : 0	-
Je zbabělost : zbabělostí	3 : 0	-
Je problém : problémem	399 : 1	399
Je hloupost : hloupostí	141 : 2	70,5
Je nesmysl : nesmyslem	668 : 16	41,2
Je radost : radostí	788 : 27	29,2
Je štěstí : štěstím	48 : 4	12,0
Je úleva : úlevou	10 : 1	10,0
Je umění : uměním	92 : 12	7,7
Je bláznovství	10 : 2	5,0
Je pocta : poctou	15 : 3	5,0
Je privilegium : privilegiem	5 : 1	5,0
Je čest : ctí	91 : 23	4,0
Je hanba : hanbou	13 : 3	4,3
Je zločin : zločinem	15 : 4	3,8
Je výhoda : výhodou	130 : 42	3,1
Je sen : snem	9 : 3	3,0
Je hřích : hříchem	20 : 7	2,9
Je omyl : omylem	94 : 32	2,9
Je zážitek : zážitkem	60 : 21	2,9
Je požehnání : požehnáním	5 : 3	1,7
Je slušnost : slušností	21 : 15	1,4
Je chyba : chybou	138 : 136	1,1
Je pokrytectví : pokrytectvím	3 : 3	1,1
Je šílenství : šílenstvím	2 : 3	0,7
Je povinnost : povinností	23 : 46	0,5
Je iluze : iluzí	25 : 46	0,5
Je potěšení : potěšením	7 : 27	0,3
Je utopie : utopií	1 : 10	0,1
Je zvyk : zvykem	3 : 110	0,03
Je mýlka : mýlkou	0 : 5	-

Tab. 10: Nominativ vs. instrumentál ve větách s podmětovým infinitivem začínajících sponou (s konkrétním infinitivem; je-li počet dokladů 2, jde vždy o dva různé kontexty ze dvou zdrojů, u počtu 3 může jít jen o dva různé zdroje)

Přísudek	Počet dokladů	Násobek
Je problém : problémem sehnat	103 : 0	-
Je hloupost : hloupostí myslet si	12 : 0	-
Je bláznovství : bláznovstvím hledat	3 : 0	-
Je úleva : úlevou vědět	3 : 0	-
Je hanba : hanbou být	3 : 0	-
Je privilegium : privilegiem mít	3 : 0	-
Je nesmysl : nesmyslem tvrdit	53 : 2	26,5
Je radost : radostí sledovat	124 : 8	15,5
Je štěstí : štěstím mít	10 : 1	10,0
Je omyl : omylem myslet si	43 : 5	8,6

Je výhoda : výhodou mít	49 : 13	3,8
Je zážitek : zážitkem vidět	10 : 3	3,3
Je požehnání : požehnáním mít	3 : 1	3,0
Je umění : uměním najít	3 : 1	3,0
Je omyl : omylem domnívat se	24 : 10	2,4
Je čest : ctí být	31 : 12	2,6
Je pocta : poctou být	4 : 2	2,0
Je chyba : chybou myslet si	9 : 7	1,3
Je výhoda : výhodou začít	4 : 3	1,3
Je hřích : hříchem nechat	4 : 4	1,0
Je iluze : iluzí myslet si	15 : 15	1,0
Je povinnost : povinností mít	2 : 2	1,0
Je zážitek : zážitkem sledovat	7 : 9	0,8
Je chyba : chybou dávat	2 : 4	0,5
Je výhra : výhrou	1 : 2	0,5
Je potěšení : potěšením sledovat	2 : 8	0,3
Je iluze : iluzí domnívat se	2 : 14	0,1
Je zvyk : zvykem označovat	0 : 4	-
Je chyba : chybou spoléhat	0 : 4	-
Je utopie : utopií domnívat	0 : 3	-
Je sen : snem mít	0 : 2	-
Je povinnost : povinností vytvořit	0 : 2	-
Je radost : radostí konstatovat	0 : 2	-

Doklady konkurence nominativu a instrumentálu:

Je bláznovství hledat, odkud a kam směřuje život?

Je bláznovstvím snažit se spoutat přístup k dětem nějakými pravidly a tvrdit, že jediné mnou definovaná cesta je ta správná.

Je iluze myslet si, že ženy vůbec mají volbu zůstat doma a nepracovat.

Je iluzí věřit, že nějaké řešení je dobré pro všechny lidi všech dob.

Je požehnání mít tak šikovné děti, co se o sebe dokážou postarat.

Je požehnáním mít zdravé děti, po kterých jsem tolik toužila, a bezvadného partnera.

Je zážitek vidět ty starší lidi, jak jsou perfektně ustrojeni.

Je zážitkem sledovat, jak to s lidmi umí.

Je zločin zabít vědce, jenž chystá jaderný holokaust?

Je zločinem okrást teroristu, který shání štěpný materiál?

H. Konstrukce typu *Jak běžný jev je kometa na obloze?*

Ve specifické větne konstrukci s výrazem *jak* stojícím na začátku věty tázací (věta v názvu kapitoly a věty (31) a (32)) nebo věty zvolací (věty (33) a (34)) nebo jako vztažný výraz na začátku věty vztažné (věty (35) a (36)) jsou **přísudkový nominativ a instrumentál v rovnováze** (vše ČNK):

(31) Jak **nákladný koníček** je psaní?

(32) Jak **velkým problémem** je nevěra, alkoholismus či neschopnost otěhotnět?

(33) Jak **mistrovské dílo** je člověk!

(34) Jak **vzácným duchem** je Riccardo!

(35) Jak **mocné médium** je televize, víme všichni.

(35) Jak **cennou zeleninou** je zelí, to už věděli staří Římané. (zkráceno)

2.3.3.2. Složený přísudek s predikativním adjektivem

Jde o běžný typ přísudku složeného z auxiliáru a přídavného jména; přísudkové adjektivum je v **nominativu**:

(1) Obloha **je modrá**, mělká, zbrázděná jen střapatými faldíky páry. (ČNK)

Případy, kdy je užito adjektiva v instrumentálu, jsou po sponě *být* výjimečné:

(2a) Plzeň sice snížila, ale konečný výsledek 3:1 **je zaslouženým**. (ČNK)

(3a) Význam materiálu je pro tvorbu věcí zásadní, neboť věc existuje, pokud **je hmotnou**.
(ČNK)

Instrumentál je tu patrně důsledkem elize opakovaného substantiva, které se kvalifikuje:

(2b) Plzeň sice snížila, ale konečný výsledek 3:1 **je výsledkem zaslouženým**.

(3b) Význam materiálu je pro tvorbu věcí zásadní, neboť věc existuje, pokud **je věcí hmotnou**.

V přísudku mohou stát všechny sémantické i morfologické typy adjektiva, nejen neodvozená jakostní (věta (1)), ale i adjektiva relační a odvozená ze jmen i ze sloves (obě věty ČNK):

(4) Hrací figurky **jsou kovové**.

(5) Večeře **byla vynikající**.

Některá morfologická slovesná adjektiva nabyla funkce substantiva, substantivizovala se, např. *pracující, prodávající, soutěžící*; stojí-li po sponě, jsou to rovněž **substantiva**, nikoli adjektiva. Např.

Druhou cílovou skupinou **jsou pracující**. – Poplatníkem daně **je prodávající**. – Druhým problémem **budou soutěžící**. – Naše škola má tisíc studentů a zhruba polovina z nich **jsou dojíždějící**.

Slovesná adjektiva zakončená na -cí mohou stát v přísudku jako jeho jmenná součást jen tehdy, mají-li **kvalifikační funkci**, nikoli funkci čistě dějovou, tj. pokud se jimi prostřednictvím poukazu k ději vyjadřuje, jakou vlastnost má entita vyjádřená podmětem věty. **Kvalifikovat** entitu vyjádřenou podmětem věty mohou ale **i některá slovesa**, jichž se užívá bez lexikálního vyjádření objektu děje, čímž se děj vztahuje na lidi vůbec; **slovesný přísudek je pak synonymní s odpovídajícím přísudkem slovesně-jmenným (verbonominálním)**:

(6a) Každá technika **fascinuje**. (ČNK)

(6b) Každá technika **je fascinující**.

(7a) Výsledný tvar **je fascinující**. (ČNK)

(7b) Výsledný tvar **fascinuje**.

(8a) Nezvládnutá nebo žádná zpětná vazba **demotivuje**. (ČNK, zkráceno)

(8b) Nezvládnutá nebo žádná zpětná vazba **je demotivující**.

(9a) Taková výplata **je demotivující**. (ČNK)

(9b) Taková výplata **demotivuje**.

Některá adjektiva stávají v přísudku věty jen v negované podobě.

(10) Láska k rodnému kraji **je nehynoucí**.

(11) Vždyť ten člověk **je nemohoucí**.

Pokud má přísudek označovat **pouze děj sám**, pak slovesného adjektiva jako součásti přísudku nelze užít:

(12a) Ten dům **hoří!** (ČNK)

(12b) *Ten dům **je hořící.**

(13a) Opona **padá.** (ČNK)

(13b) *Opona **je padající.**

(14a) Naše země **nevzkvétá.** (V. Havel – ČNK)

(14b) *Naše země **není vzkvétající.**

Dějové adjektivum se v přísudku věty neužívá ani v případech, kdy se entitě v podmětu věty přisuzuje **změna vlastnosti**, čili v jistém smyslu také vlastnost:

(15a) Obilí **žloutne**, pupeny **chřadnou.** (ČNK)

(15b) *Obilí **je žloutnoucí**, pupeny **jsou chřadnoucí.**

Užití takového adjektiva po sponě *být* však není vyloučeno a za určitých syntaktických a/nebo textových okolností se s ním lze setkat; např. **při koordinaci s jakostním, nedějovým adjektivem:**

(16) Žádná společnost nemůže **být** opravdu **šťastná a vzkvétající**, žije – li její největší část v chudobě a nedostatku. (ČNK)

(17) Zase **bude slabý, důvěřivý, doufající, čekající** ... a potom nevyhnutelně zklamaný?
(M. Klevisová, *Dům na samotě*)

(18) **Bylo** to velmi **sofistikované, propracované a fungující.** (R. Šlachta, *Třicet let pod přísahou*)

Srov. dále:

Jsem tak **snaživá a ochotná a vstřícná a chápavá a naslouchající a přirozená a veselá a neutuchající**, že se mi z toho dělá špatně. (H. Pawlovská)

Nikdo se nesmál, protože v ukřižovaném bylo něco tak tichého, zdál se tak **starý, bezbranný, slabý**, tak **volající** svou pokorou o slitování [...] (H. Sienkiewicz, *Quo vadis*)

Ve vlastnost se může ve speciálním kontextu proměnit i jinak ryzí děj, resp. trvající stav:

- (19) Tehdy se objevily aktivní sesuvy, které do té doby **byly spící**.
(20) Všechno to z něj vyrvala a namísto toho mu poskytla lásku, která **nebyla toužící**, ale dávající.

Srov. dále:

Většina z asi čtyř set je klidná, **jsou spící** nebo vyhaslé.

Pokus o vyslovení nedůvěry mu však sotva přidá na popularitě, která se zdá **být** stále více **blednoucí**.

Langer o prezidentovi kdysi řekl, že je "chřadnoucí monarcha". A Havel včera v rozhovoru pro BBC prohlásil: ano, **jsem "chřadnoucí"**, ale rozhodně ne "monarcha".

Esteřino nadšení a energie **byly pohlcující**. (A. Mornštajnová)

Od prvních krůčků na jevišti zjevila se poprvé ve větší roli dramaturgyně Blanka Fišerová. Její Máša **je** hořce nepochopená, **vadnoucí**, ve vodce se utápějící.

Má říše **buď** bohatá a **vzkvétající**, můj lid buď poslušný a šťastně žijící.

Blížilo se jaro, tma venku **byla zvoucí** [...] (J. Hutka)

V korpusu SYN v8 je **14 dokladů** vět s **přísudkovým adjektivem spící**, které stojí bezprostředně po tvaru auxiliáru (*je spící, jsou spící, není spící, byl spící, byly spící, by byl spící*). Avšak spojení adjektiva *spící* pouze v tomto základním tvaru s nominativem substantiva, jež adjektivum bezprostředně následuje (*spící muž, člověk, dítě, agent, panna, bezdomovec, obr, buňka, žena* aj.), má **2435 dokladů**. Samotné adjektivum *spící* jako lexém má **24 872 dokladů**.

Spojení ,auxiliár *být + toužící* má **tři doklady** (jeden z nich obsahuje věta (18), avšak lexém (lemma) *toužící* má **10 708 dokladů**.

Následují doklady dějových adjektiv, jimž bezprostředně předchází auxiliár; jsou uspořádány do frekvenčních pásem a v rámci nich seřazeny abecedně:

Přísudková adjektiva zakončená na -ící

Od 100 dokladů výše:

alarmující, demotivující, deprimující, devastující, dostačující, fascinující, frustrující, inspirující, limitující, motivující, obohacující, odpovídající, odstrašující, odzbrojující, ohlušující, ohromující, okouzlující, omračující, osvěžující, osvobozující, ponižující, postačující, potěšující, povzbuzující, překvapující, rozhodující, skličující, smrtící, stresující, strhující, svazující, šokující, ubíjející, udivující, uklidňující, určující, uspokojující, varující, vyčerpávající, vyhovující, vypovídající, vysilující, vzrušující, zarážející, zavádějící, zavazující, zdrcující, zkreslující, znepokojující, zničující.

Vybrané doklady v kontextu:

Samozřejmě, že otázka peněz **je limitující**.
Zdravotní stav mužstva **je uspokojující**.

Paradoxy současného života **jsou varující**.

10 až 92 dokladů:

burcující, degradující, dehonestující, demoralizující, diskriminující, diskvalifikující, dlouhotrvající, dominující, donebevolající, doporučující, elektrizující, chybující, imponující, iritující, klesající, ležící, naplňující, narůstající, nervydrásající, neslyšící, neutuchající, nicneřikající, obtěžující, odpuzující, odrazující, ohrožující, ochromující, omezující, oslňující, paralyzující, pobuřující, pomíjející, posilující, postupující, povznášející, prosperující, provokující, přející, přesvědčující, převažující, sebezničující, spalující, stávající, stimulující, stoupající, traumatizující, ucházející, uchvacující, unavující, urážející, uspokojující, utuchající, uvolňující, všeobjímající, všeřikající, vystihující, vzrůstající, zahanbující, zatěžující, zjednodušující, zneklidňující, zraňující.

Vybrané doklady v kontextu:

Další závěry komise **byly doporučující**.

[...] většina pacientů se pohybuje obtížně nebo **jsou ležící**.

Svoboda je chaos, který **je ohrožující**.

Trend prodeje našich vozů **je stoupající**.

5 až 9 dokladů:

destabilizující, doplňující, fungující, hledající, hodnotící, hostující, hrající, hypnotizující, chodící, ilustrující, kompromitující, likvidující, milující, nabíjející, občerstvující, očišťující, omamující, ozdravující, podmaňující, pohoršující, pokořující, praktikující, prohrávající, přispívající, rozčilující, sestupující, slyšící, spící, stigmatizující, stísňující, ustavující, ustupující, usvědčující, utěšující, všeobsahující, vševypovídající, zabíjející, zarmucující, zastráující, znechucující, znervózňující, žijící.

Vybrané doklady v kontextu:

Jste věřící? Složitá otázka. Já **jsem hledající**.

Uvedený výčet jistě není úplný a rozhodně **není hodnotící**.

Sice využívá vozík, ale **je chodící**.

Já už ale nejsem zamilovaný, **jsem milující**.

Navíc v horách je čistší vzduch, hezčí příroda, to **je nabíjející**.

Moc neplánujte, spontánnost **je uvolňující**.

Preventivní akce by neměly **být zastráující**.

Ti žijící nejsou význační a ti význační už **nejsou žijící**.

Přísudková adjektiva zakončená na -oucí

dechberoucí, nehynoucí, matoucí, nemohoucí, plovoucí, rostoucí, rychleschnoucí, srdcervoucí, stárnoucí, vroucí, všemohoucí, vševědoucí, žádoucí, živoucí.

Vybrané doklady v kontextu:

Vrtná plošina pro střední hloubky. **Je plovoucí**, ale je pevně ukotvena ke dnu.

Trend odhalených kožních nádorů **je rostoucí**.

Přísudková adjektiva zakončená na -ací

bodovací, nafukovací, otevírací, ořezávací, poznávací, rozkládací, seznamovací, skládací, splachovací, startovací, testovací, udržovací, vyhlazovací, vyřazovací, zahřívací.

Vybrané doklady v kontextu:

Nicméně bude to vláda, která **je udržovací**.

System turnaje **je vyřazovací**.

Pozn.: Jiné poměry mohou panovat v jiných jazycích. Např. v románu *Miláček* G. de Maupassanta je v originále užitá věta: *Il était inquiet et frémissant.*, což doslova znamená *Byl neklidný a třesoucí se*. Ani v češtině ovšem takovou větu není třeba odmítat jako negramatickou, spíše jen jako stylově neobratnou.

2.3.3.3 Složený přísudek s předložkovou vazbou

I. Obecná charakteristika

Velmi frekventovaným typem složeného přísudku jsou přísudky složené z předložky a substantiva; nejčastěji se tu užívá předložek (abecedně): *bez, do, k(e), mezi, mimo, na, nad, o, po, pod, pro, před, při, s(e), u, v, z, za, ze*. Tento typ složeného přísudku ilustrují věty (1) až (12) (vše ČNK):

- (1) Zámek **byl na prodej** za 16 milionů korun.
- (2) Měsíc **je v úplňku**.
- (3) Také tato funkce **je k dispozici**.
- (4) Potom vstal, čímž naznačil, že **rozhovor je u konce**.
- (5) Matka **je při vědomí**.
- (6) Vánoce **jsou za dveřmi**.
- (7) Veronika **je po tatíncovi**.
- (8) Vítr nefouká a obloha **je bez mráčku**.
- (9) Úroda **je už pod střechou**.
- (10) Ta kniha **je o lásce** a o potřebě lásky.
- (11) Přístup **je ze III. nádvoří** tzv. Býčím schodištěm.
- (12) Vše **je z másla** a dalších kvalitních surovin.

Přísudkové substantivum ve spojení s předložkou je buď výrazem **prostorové** nebo **časové lokalizace** (věty (13) a (14)), anebo jde o gramatický prostředek víceméně **frazeologizovaný** – ten vyjadřuje různé **statické relace** (věty (2), (3), (5) až (12) výše, nebo **děj** či jeho završení (věty (4) a (15) či **sklon k ději** (věta (1) výše a věty (16) až (18)); přísudkové substantivum může být rozvíjeno jiným substantivem nebo infinitivem – věta (19):

- (13) Do odpoledne **je ve škole**, pak má třeba housle a karate, večer ještě třeba koncert.
- (14) Premiéra **je ve čtvrtek**.
- (15) PET nelze užít u dětí, jejichž mozek **je ve vývoji**.

- (16) To už Američané věděli, že válka **je na spadnutí** a že je nevyhnutelná.
- (17) Sýček **je na vyměření** a potřebuje okamžitou pomoc.
- (18) Mary **bylo do pláče**.
- (19) Film **je o svobodě člověka rozhodnout se**, jaký by chtěl být.

II. Přísudky s jednotlivými předložkami

Následuje výběr z přísudkových substantiv následujících bezprostředně po jednotlivých předložkách, jimž bezprostředně předchází spona (abecedně):

1. (*je, byl, ...*) **bez** angažmá, bariér, dluhů, elektřiny, energie, hranic, chuti, chyb, komplikací, medaile, mráčku, naděje, nápadu, následků, nebezpečí, peněz, podpory, pohybu, poplatku, porážky, poskvrny, potíží, práce, problémů, proudu, rizika, sněhu, šance, teplot, trenéra, vady, viny, vody, zápachu, závad, zranění, života.

Přísudky ve větném kontextu:

Cyklista Michal Hrazdíra **je bez angažmá**, ale má velké plány.
 Kongresové prostory **jsou bez bariér**, parkoviště se nachází 30 metrů od objektu.
 Operační výkon **byl bez komplikací**, i tak ale následovala speciální pooperační intenzivní péče.
 Hra **byla bez nápadu** a invence.
 Vždyť práce pilota **není bez nebezpečí**.

2. (*je, byl, ...*) **k(e)** dispozici, dobru, dostání, jídlu, mání, nahlédnutí, nalezení, nastěhování, nevyržení, nezaplacení, pláči, porážení, pronajmutí, sehnání, smíchu, uzoufání, vidění, vyzvednutí, vzteku, zakoupení, zamyšlení, zapůjčení, zastižení, zhlédnutí.

Přísudky ve větném kontextu:

Byty **budou k nastěhování** na jaře příštího roku.
 Každý tým **je k porážení**.
 Vstupenka **bude k vyzvednutí** před utkáním ve vestibulu stadionu .
 Celé video **je k zhlédnutí** na našem facebooku.

3. (*je, byl, ...*) **mezi** elitou, kandidáty, náhradníky, oběťmi, obžalovanými, vyvolenými, ženami.

Přísudky ve větném kontextu:

Estonsko **je mezi elitou** (titulek)
 Havel **je mezi kandidáty** na Nobelovu cenu za mír (titulek)
 Michala Pospíšilová **je mezi vyvolenými** (titulek)
 Drama **bylo mezi ženami** (titulek)

4. (*je, byl, ...*) **mimo** areál, diskusi, dohled, domov, dosah, Evropu, hru, kontrolu, město, možnosti, nebezpečí, obec, oblast, ohrožení, podezření, pochybnost, politiku, Prahu, provoz, realitu, republiku, sezonu, službu, záběr.zákon.

Přísudky ve větném kontextu:

Avšak Švédsko **bylo mimo dosah**, příliš daleko [...] (překlad: J. Heller)
 Všechny tyto, ale i další vlivy **jsou mimo možnosti** ovlivnění pěstitelem.
 Knihovna **je mimo obec**, na druhém břehu Svitavy, v takovém domku nad silnicí.

Ve Velké Británii se naštěstí zdá, že vydra **je mimo ohrožení**. V několika oblastech země byla opět vysazena do přírody, voda v řekách, jako je například Temže, je díky účinné likvidaci odpadních vod čistší než dříve.

Unie už jednou dokázala, že její ambice **jsou mimo realitu**, komplikují rozvoj a snižují konkurenceschopnost.

Zásadou ale je: žádné otázky v obraze, redaktor **je mimo záběr**.

5. (je, byl, ...) **na** (s lokálem) cestách, dovolené, horách, hřišti, konci, návštěvě, nohou, obzoru, odchodu, palubě, programu, rozpacích, sále, scéně, seznamu, sídlišti, stopě, suchu, světě, svobodě, špici, trhu, ústupu, útěku, vrcholu, vzestupu, začátku;

na (s akuzativem) dohled, dosah, odpis, prodej, spadnutí, roztrhání, vymření.

Přísudky ve větném kontextu:

"Myslím, že psi **jsou na stopě**," pravil.

Obloha se projasňovala a bylo zřejmé, že bouřka **je na ústupu**.

Alergie **jsou na vzestupu** ve všech rozvinutých zemích, nejvíce mezi městským obyvatelstvem.

Cíl **je na dohled**.

Naštěstí se nikomu nic nestalo, ale auto **bylo na odpis**.

6. (je, byl, ...) **nad** (s instrumentálem) hladinou, hranicí, nulou, obzorem, propastí, průměrem, úrovní, věcí, vodou, zákonem, zemí.

(s akuzativem) bohatství, míru, očekávání, rámec, síly, zákon, zlato.

Přísudky ve větném kontextu:

Tenká vlhká kůže vstřebává kyslík. Oči a nozdry **jsou nad hladinou**, zbytek těla je ponořen.

Mzdy nerostou, ceny stoupají. Země nevzkvétá. Euro **je nad propastí**.

Staré české přísloví prý praví, že šetrnost **je nad bohatství** [...]

Proto v závěru knihy zazní názor, že spravedlnost **je nad zákon**, [...]

7. (je, byl, ...) **o** lásce, půlnoci, svátcích, svobodě, víkendu.

Přísudky ve větném kontextu:

Film **je o lásce** slepých lidí k druhým a k světu.

Začátek **je o půlnoci**.

Pozn.: Ve větách typu *Fotbal je o emocích* je predikát „být o něčem“ zkratkovitou formulací odpovídající zhruba významu „hrát v něčem podstatnou roli“, „být důležitou, příznačnou součástí něčeho“ atp. Tato „floskule“ se v češtině začala šířit až po roce 2000.

8. (je, byl, ...) **po** havárii, kolaudaci, matce, nemoci, operaci, opravě, porodu, požáru, premiéře, rekonstrukci, ruce, smrti, tátovi, transplantaci, úrazu, zákroku.

Pozn.: Na jistou míru frazeologizace, resp. ustálenosti přísudku typu ‚být po + substantivum‘ ukazuje to, že např. přísudek typu ‚být po schválení‘, např. *°Projekt je po schválení*, nemáme doložen. Jiné podobné přísudky jsou doloženy jen **okazionalně** a **výjimečně**: *V naší studii jsme se zabývali nejen tím, zda mikroplasty jsou, či nejsou v pitné vodě. Také jsme řešili, kolik jich tam je předtím, než voda doputuje do úpravny, a kolik jich je po úpravě.* – *Zraněný řidič už je po vyšetření.*

Přísudky ve větném kontextu:

Vůz **byl po havárii** a ještě nebyl opravený.

Lounské divadlo **je po opravě**, hrát začne v polovině listopadu (titulek)

Když se narodí dítě s DS, problémů nastane několik hned v prvních dvou hodinách. Lékař smutnou diagnózu oznámí ve chvíli, kdy jsou rodiče nejcitlivější. Maminka **je po porodu**, tatínek právě dotapetoval poslední stěnu v novém dětském pokojíčku.

Hala **je po požáru**, tudíž nelze vyloučit, že by se ještě mohlo něco zřítit.

Prezident **je po zákroku** a dnes jde domů (titulek)

9. (je, byl, ...) **pod** dohledem, dozorem, hladinou, hranicí, kontrolou, limitem, nadvládou, nulou, ochranou, palbou, patronací, patronátem, povrchem, proudem, průměrem, sněhem, správou, střechou, taktovkou, tlakem, úrovní, vládou, vodou, zámkem, záštitou, zemí.

Přísudky ve větném kontextu:

Také okolní lesy **jsou pod kontrolou**.

Oba časy **byly pod limitem**

Tady se dá hovořit o obrovském nebezpečí, protože kolejiště **je pod proudem** a v krátkých intervalech zde jezdí vlaky.

Také některé další práce **byly pod taktovkou** Čechů.

Běžný řidič **je pod tlakem** velkého množství stresujících faktorů – maximálně hustá doprava s rostoucí rychlostí na něj kladou stále vyšší požadavky.

10. (je, byl, ...) **pro** cizince, cyklisty, děti, diváky, dospělé, důchodce, hlupáky, chodce, legraci, lidi, muže, ostudu, pacienty, podnikatele, policisty, radost, seniory, slabochy, smích, starce, veřejnost, zábavu, začátečníky, zbabělce, zemědělce, zlost, ženy.

Přísudky ve větném kontextu:

Kasína **jsou pro cizince** (titulek)

Vznikl tam pouze konflikt mezi maminkou s kočárkem a kolařem, který si stěžoval co tam dělá, že stezka **je pro cyklisty**.

Slevy **jsou pro seniory** a skupiny.

11. (je, byl, ...) **před** dokončením, krachem, zdaněním, bankrotem, uzavřením, kolapsem, soudem, schválením, zhroutilím, rozpadem, rekonstrukcí, kolaudací, zánikem.

Přísudky ve větném kontextu:

Roční úrokové sazby **jsou před zdaněním**, tedy hrubé.

Případ je **před uzavřením**.

Jejich krátké manželství **je před rozpadem**, když novomanželka zjistí, že je těhotná.

Můžeme se domnívat, že český jazyk **je před zánikem**. (Týdeník Květy, 1999)

12. (je, byl, ...) **při** chuti, ruce, síle, smyslech, vědomí, zemi.

Přísudky ve větném kontextu:

Ostroretky **byly při chuti**, vařené kroupy dělaly divy.

Vyběhla jsem z vozu a zjistila jsem, že muž **je při vědomí**, leč krvácí z hlavy.

13. (je, byl, ...) **s(e)** dětmi, dopravou, koupelnou, mákem, otazníkem, parkováním, penězi, počasím, ubytováním, vodou.

Přísudky ve větném kontextu:

A když máma chce jít na aerobik, tak tatínek **bude s dětmi**, bude se s nimi učit a vysavač a prachovka pro něj nebudou strašák.

Velký problém **je s dopravou**.

Výraznou změnou procházejí lůžkové jednotky – všechny pokoje **budou s koupelnou** a monitorované.

14. (je, byl, ...) u babičky, cíle, dna, hasičů, konce, moci, moře, policie, porodu, soudu, vody, výsledku.

Přísudky ve větném kontextu:

Rudo-černé souvládí **bylo u moci** od konce druhé světové války plných 40 let .

Legendární tenista **byl u porodu** a po boku manželky zůstane v porodnici ještě několik dnů.

Vydavatel Hitlerovy knihy **byl u výsledku** (titulek)

15. (je, byl, ...) v(e) městě, shodě, skluzu, službě, spojení, sporu, stínu, stresu, střehu, škole, válce, varu, vazbě, vedení, vězení, vládě, vodě, výhodě, výrobě, výstavbě, vývoji, vzduchu, ztrátě.

Přísudky ve větném kontextu:

Dokumentace **je ve shodě** s platným územním plánem.

Manželé **byli ve sporu** kvůli příteli jedné z dcer.

Býk **byl ve střehu**. (překlad: E. Hemingway)

Starší sourozenec **je ve výhodě**, protože si jako první vybírá roli, která vyhovuje jeho „naturelu“.

V roce 2003 se rozhodl Lidl vstoupit na švédský trh a od té doby **je** zde zatím pouze **ve ztrátě**.

16. (je, byl, ...) z cihel, ciziny, dotací, dovozu, formy, hliníku, kamene, kůže, lásky, obliga, oceli, plastu, Prahy.

Přísudky ve větném kontextu:

Každý šestý návštěvník **byl z ciziny**.

„Školku jsme platili z obecní kasy, ani koruna **nebyla z dotací**. Musím říct, že nás to jako obec velmi zatížilo,“ podotkl místostarosta [...]

Všem úvahám o tom, že Dortmund **je z formy**, se hráči tvrdě brání. (*je z formy = není ve formě*)

To dítě **bylo z lásky**.

17. (je, byl, ...) za (s instrumentálem) čarou, dveřmi, hranou, humny, mřížemi, rohem, vrcholem, zenitem.

(s akuzativem) chvílku, odměnu, trest, hrdinu, hvězdu, poplatek, zásluhy.

Přísudky ve větném kontextu:

Krise **je za vrcholem**, nastávají lepší časy.

„Jídlo **bude za chvílku**,“ řekl. (překlad: E. Hemingway)

Máme s manželem zařízenou dohodu, že sex je **za odměnu**.

„Komu to pomohlo? Jen ODS. Mirek Topolánek **je za hrdinu** a jeho hříchy z nedávné minulosti už nikoho nezajímají,“ [...]

Slunečníky **byly za poplatek**.

2.3.3.4 Složený přísudek s infinitivem

Na okraji systému jsou větné struktury, jejichž složeným přísudkem je *je/není* + infinitiv' a podmětem je rovněž infinitiv:

(1) Lovit **není vraždit**. (J. Janoušek, *Jan Werich za oponou*)

Srov. dále:

Za třetí, **zahálet není lenošit**. **Lenošit je opomenout** dělat něco, co by člověk dělat měl, a místo toho chtít si hovět. **Zahálet**, to **je nedělat** vůbec nic a přitom vůbec nic nechtít.

Poznávat není bojovat; ale ten, kdo jednou mnoho pozná, bude mít mnoho zač bojovat: tak mnoho, že i za to bude zván relativistou. (K. Čapek – ČNK)

Kritizovat není pomlouvat: kritizovat je funkce vědecká.

2.3.4 Přísudek verbonominální s kategoriálním slovesem

2.3.4.1 Základní charakteristika

Poznámka:

Vzhledem k **neostře hranici mezi přísudkem s kategoriálním slovesem a přísudkem elementárním** viz též oddíl III, kap. 2 *Přísudek a jeho druhy* a kap. 5.4.1 *Věty o existenci*.

Jde o složený přísudek, jehož **jádro** je vyjádřeno **substantivem** označujícím děj nebo stav a jeho přísuzovací (predikační) kategorie jsou vyjádřeny významově vyprázdněným kategoriálním **slovesem**: *provést analýzu, dát radu, mít strach, chovat naději, udělat kotoul*.

Oproti elementárním predikátům vyjádřeným pouze slovesem je tedy v přísudku tohoto typu (zkratka VNP) rozděleno sémantické a formální větné jádro mezi slovesnou a jmennou složku. K VNP může existovat více či méně **synonymní elementární přísudek**, a to (a) s derivačním vztahem příslušnému dějovému jménu; (b) bez tohoto vztahu:

(a) **provést analýzu : analyzovat, dát radu : poradit**

(b) **chovat naději : doufat**

Pro **slovesnou složku** se v gramatikách a speciální literatuře vedle termínu *kategoriální sloveso* synonymně užívají též termíny *funkční sloveso* (podle něm. *Funktionsverb*), *podpůrné sloveso* (fr. *verbe support*, angl. *support verb*), příp. anglické *light verb*.

Srov:

(1) To, v co jsem **chovala naději**, v co jsem **doufala** tolik let, konečně přišlo [...]. (ČNK)

Synonymní elementární slovesný přísudek však není vždy k dispozici. Zejména pokud je příslušné dějové jméno **odborným termínem**, synonymní elementární přísudek často chybí: *udělat kotoul – Ø*.

Ve funkci kategoriálního slovesa se může uplatnit v principu libovolné české sloveso, které v kombinaci s daným dějovým jménem ztratilo nebo výrazně oslabilo svůj lexikální význam (srov. elementární slovesný predikát *chovat dítě* vs. VNP *chovat naději*) a plní tak pouze funkci kategoriální (aktualizačně predikační) tím, že tvoří formálně syntaktickou kostru věty prostřednictvím své valence a současně vyjadřuje gramatické kategorie (zejm. způsob a čas), které dějové jméno vyjádřit nedokáže.

Výrazné oslabení lexikálního významu u kategoriálního slovesa vede k tomu, že ačkoli je z diachronního hlediska výběr kategoriálního slovesa pro dané dějové jméno motivován, ze synchronního hlediska se taková selekce může jevit jako do značné míry arbitrární.

Jednotlivá slovesa s kategoriální funkcí pak vytvářejí nečekané **synonymní řady**:

mít / vyslovit / vznést / podat / předestřit / formulovat / adresovat **námítku**

Původní lexikální význam daných sloves přitom nebývá respektován: *mít* / **vlastnit* / **držet námítku*.

V extrémních případech se jako synonyma s kategoriální funkcí mohou uplatnit i slovesa jinak antonymní: *přijmout* : *vydat rozhodnutí*, jak ilustrují věty (2) až (5) (vše ČNK):

- (2) Správní orgán je povinen **vydat rozhodnutí** „bez zbytečného odkladu“.
- (3) Pokud členské státy EU **přijaly rozhodnutí** o kvótách dohodnutým způsobem, tak toho nelze moc namítat.
- (4) Operace vrcholila, ale bylo třeba **učinit** konečná **rozhodnutí** a Frazierův šéf mu dal jasně najevo, že volbu z těch dostupných nepřijemných možností nechává čistě na něm.
- (5) Účastníci Káhirske konference **nepřijali** žádné **rozhodnutí**, ale **vydali návrh** určený k dalšímu prostudování: [...]

Ve větě (5) by slovesa *přijmout* a *vydat* bylo možné vzájemně zaměnit, aniž by to mělo zásadní vliv na smysl sdělení.

Pro každé predikativní jméno může existovat **několik kategoriálních sloves**, která se pak liší:

- (a) **stylisticky**: *dát* / *podat* / *poskytnout informaci*; *dát* / *vytnout* / *vrazit* / *vlepit* / *ušetřit facku*;

(b) způsobem syntaktického ztvárnění věty: *Marie **dala** Petrovi **facku** : Petr **dostal** od Marie **facku** : **Padla** **facka**;*

(c) způsobem slovesného děje: ***získat** vládu nad kým : **mít** vládu nad kým; **mít** úzkosti – **tonout** v úzkostech.*

Ve **jmenné složce** VNP se uplatňují zejména (a) paradigmatická i neparadigmatická (k těmto pojmům viz 1. díl, oddíl II. B. Názvy dějů a výsledků děje) **substantiva verbální**: *udělat **rozhodnutí**; provést **analýzu**; vyznačovat se /vysokou/ **odolností***; (b) neodvozená jména označující (psychický) stav: *mít **strach**, chovat **naději**.*

Ve jmenné složce VNP se mohou uplatňovat i jiné typy abstrakt (např. *smlouva*); kategoriální sloveso pak takovému jménu propůjčuje dějové čtení (věta (6)).

(6) Se Spojenými státy americkými **uzavřelo** Turecko roku 1830 **smlouvu** o přátelství, obchodu a mořeplavbě. (ČNK)

Z hlediska větné syntaxe a jejích členů se VNP obvykle jeví jako **spojení slovesa s podmínkem** (věta (7)), nebo **komplementem** (věty (8) a (9) - vše ČNK):

(7) V zastupitelstvu **panuje shoda**.

(8) A policie **má strach** ze svých statistik [...].

(9) Pak **došlo ke změně** klimatických podmínek [...].

V porovnání s běžnými kombinacemi elementárního slovesného přísudku s podmínkem či komplementy však verbonominální predikáty vykazují **některé specifické syntaktické vlastnosti**, které jsou představeny v následujícím oddíle.

2.3.4.2 Syntaktické vlastnosti verbonominálních predikátů

I. Valence a sémantické participanty

Pro syntax VNP je charakteristické především úzké propojení valenční struktury slovesa se sémantickými participanty dějového jména.

U **elementárního přísudku** vytváří predikativní sloveso formální valenční strukturu věty a současně svému podmětu i komplementům přiděluje sémantické role:

(10) Město (subjekt děje) **nedá** dopravci (adresát děje) peníze (předmět děje) za Opencard Praha (podnět děje).

Naproti tomu sloveso v kategoriální funkci vytváří pouze formální valenční strukturu, ale **sémantické role vycházejí z** přísudkového **jména** jakožto sémantického predikátu (s výjimkou role kauzátoru u kauzativních kategoriálních konstrukcí – viz níže).

Sémantické role dějového jména, např. agens (*otec*) a adresát (*syn*) ve jmenné skupině ***rada otce synovi*** se v rámci VNP (*otec dal radu synovi*) realizují typicky tak, že obsadí příslušné valenční pozice kategoriálního slovesa (je-li to možné), přičemž jedna valenční pozice slovesa zůstane vyhrazena pro samotné dějové jméno:

Sémantické role připisované dějovým jménem bývají totožné se sémantickými participanty daného predikativního slovesa – jako jsou agens a adresát děje ve větách (11a) a (11b):

(11a) Otec (agens) **dal radu** synovi (adresát).

(11b) Otec (agens) **dal** synovi (adresát) peníze (předmět transakce).

Není to však pravidlo. Srov.:

(12) Martin Berdych (proživatel) **měl strach**, že jeho syna ve Wimbledonu přemáhá únava.
(ČNK)

Ve větě (12) **nemá podmět** slovesa *mít* **roli vlastníka**, kterou má elementární slovesný přísudek vyjádřený slovesem *mít* (*měl Superba*), ale **roli proživatele**.

V rámci VNP lze vyčlenit zvláštní skupinu predikátů s kategoriálními slovesy užitými kauzativně (obě věty ČNK):

(13) Oficiální verze zní, že Lily **uvedla** Terryho **v omyl**.

(14a) [...] nekulturní protesty každopádně **vyvolaly odpor** intelektuálů proti V. Moricovi.

Také tato kategoriální slovesa jsou sémanticky vyprázdněná – jejich funkcí je vyjádřit kauzátoru jakožto příčinu děje nebo stavu pojmenovaného substantivní složkou predikátu. Lze je tedy obvykle parafrázovat následujícím způsobem:

(14b) Nekulturní protesty **způsobili**, že se intelektuálové staví na odpor proti V. Moricovi.

Z uvedeného přehledu vyplývá, že verbonominální predikáty s kategoriálním slovesem umožňují syntaktickou podobu sémantických participantů ztvárňovat velmi variabilně a tím participanty i děj samotný představovat z různých perspektiv v závislosti na kontextu a komunikačních potřebách.

Jednotlivé typy kategoriálních konstrukcí jsou podrobněji představeny v následující kapitole.

II. Syntaktická typologie verbonominálních predikátů

Ze syntaktického hlediska se jednotlivé VNP liší v tom, v jaké syntaktické pozici stojí jmenná složka predikátu a jak jsou syntakticky realizovány její sémantické role. Vyjděme z věty (15a) s VPN *předložily požadavek*:

(15a) České dráhy totiž **předložily** kraji **požadavek** na úhradu ztráty z osobní dopravy ve výši přes 220 milionů korun. (ČNK)

Predikační strukturu věty (15a) pokládáme za **standardní** či **základní** v tom smyslu, že v syntakticky nejzávažnější pozici, v **pozici podmětu**, stojí sémanticky nejzávažnější participant – **agens děje**.

Pokud má jmenná složka sémantických participantů více a je k dispozici vhodné kategoriální sloveso, které je může realizovat v pozici podmětu, získáme konstrukci **konverzní** (věty (15b) a (15c):

(15b) Kraj **obdržel požadavek** Českých drah na úhradu ztráty z osobní dopravy ve výši přes 220 milionů korun.

(15c) Kraj **obdržel** od Českých drah **požadavek** na úhradu ztráty z osobní dopravy ve výši přes 220 milionů korun.

Třetím syntaktickým typem vět s VPN je větná konstrukce, jejíž podmět má funkci kauzátoru, jemuž odpovídá příslušné kategoriální sloveso vyjadřující kauzaci (k pojmu „kauzace“ viz oddíl III., kap. 5.4.6):

(15d) Tato situace **vyvolala požadavek** Českých drah na úhradu ztráty z osobní dopravy ve výši přes 220 milionů korun.

Čtvrtou systémovou možností je konstrukce, v níž se v pozici podmětu kategoriálního slovesa umístí samotná jmenná složka predikátu:

(15e) **Objevil se požadavek** Českých drah na úhradu ztráty z osobní dopravy ve výši přes 220 milionů korun

Z hlediska organizace výpovědi je důležitou vlastností této konstrukce to, že do (syntakticky obligatorní) pozice podmětu neumísťuje žádný sémantický participant, čímž dává možnost všechny sémantické participanty odsunout na pravou periférii nebo dokonce nevyjádřit. Stejného výsledku lze docílit také použitím neosobního kategoriálního slovesa *dojít k* se jmennou složkou v dativu (např. *došlo ke změně*).

Jednotlivé typy vět s VPN lze v řadě případů realizovat **rozmanitými kategoriálními slovesy**, a to dokonce i pro stejnou jmennou složku predikátu (přehled těchto sloves viz níže). Na druhé straně pro řadu jmenných složek predikátu platí, že pro realizaci některých konstrukcí může vhodné kategoriální sloveso systémově chybět. Níže jsou uvedeny doklady vět s VPN, jehož jmennou složkou je substantivum *požadavek*.

(Verbonominální predikát je vyznačen tučně.)

Základní konstrukce (podmět je původcem požadavku):

Trasu jsem si vybral sám, lékař **měl** jen jeden **požadavek**, aby byla po rovině, žádné stoupání.

Uvědomuji si, že na vás **kladu** nepřiměřené **požadavky**.

Obhajoba ani obžaloba už **nevznesly požadavky** na výslech dalších svědků.

Jindy zase Lenka **přišla s požadavkem** obléci se slavnostně [...].

Stávkující tehdy **předložili** několik **požadavků**, například odvolání tehdejšího vedení Českých drah a beztrestnost stávkujících.

Jeho rty přikazovaly, **vznášely požadavky**, byly naléhavé.

Řada zaměstnavatelů totiž **přichází s požadavkem**, aby se ve čtvrtek pracovalo a volno se přesunulo na pátek.

Opozice oznámila, že na zasedání **vystoupí s požadavkem**, aby orgány ministerstva vnitra SSSR a KGB, působící na území republiky, byly převedeny pod pravomoc Nejvyššího sovětu USSR.

Konverzní konstrukce (podmět je adresátem požadavku):

Apple sice odstranění VPN aplikací v Číně omlouvá tamními zákony, ale Kaye se ptá, zda Apple **dostal** přímý **požadavek** na odstranění dotčených aplikací.

Primátor navíc **obdržel požadavek**, aby město zakoupilo mobilní velkokapacitní čerpací stanici [...].

Kauzativní konstrukce (podmět je kauzátorem):

Každé zrekonstruované hřiště **vyvolá** vlnu **požadavků** od občanů z dalších částí města.

Ukončení stávající smlouvy může **vyvolat** případný **požadavek** na úhradu vzniklé škody.

Konstrukce se jmennou složkou v roli podmětu

Pokud by **vznikl** takový **požadavek**, můžeme mu vyhovět.

Ano, **existuje požadavek** části trhu na nonGM produkty, ale je velmi malý.

Zazněl i požadavek na zkvalitnění komunikace lékař – pacient.

III. Rozvíjení jmenné složky adjektivy

Dokladem syntaktické **soudržnosti verbonominálního predikátu** je, že v některých případech lze zejména způsobové nebo časové okolnostní doplnění predikátu vyjádřit významově (a derivačně) příbuzným **adjektivem**, které rozvíjí jmennou složku:

(16a) K tomu radostnějším, co TÝDEN přináší, bude určitě patřit rozhovor s rakouským chirurgem Ernstem Bodnerem, který **úspěšně provedl operaci** kýly prezidenta Havla.

(16b) V roce 1951 **provedl první úspěšnou operaci** srdce na československém území.

Synonymie obou konstrukcí nicméně nemusí být stoprocentní, jak ukazují věty (17a, b), kde spojení *kompletní rekonstrukce* předpokládá, že se rekonstruuje vše, zatímco adverbium *kompletně* ve větě (17b) spíše odkazuje ke stupni provedení (libovolně rozsáhlé) rekonstrukce (ČNK):

(17a) Zakoupili jsme nový zvon a **provedli kompletní rekonstrukci** celé stavby [...].

(17b) V celém úseku je již **kompletně provedena rekonstrukce** sítí.

Podobně konstrukce *provést jednoduchý pokus* není synonymní s konstrukcí *provést jednoduše pokus*, nebo *dělat často chyby* může i nemusí být synonymní s *dělat časté chyby*.

Do hry zde vstupuje i **frazeologizace** a **terminologizace**, kdy např. spojení *provést preventivní prohlídku* by sice systémově mohlo být synonymní s *provést preventivně prohlídku*, ale v důsledku terminologizace spojení *preventivní prohlídka* v doméně lékařství obě konstrukce synonymně použít nelze.

Z uvedeného vyplývá, že **existence synonymních konstrukcí** typu (16a, b) a (17a, b) **je v úzu značně neprediktabilní**.

Níže jsou uvedeny příklady adverbálních a odpovídajících adjektivních modifikátorů s příslušnými verbonominálními predikáty, které mohou v úzu fungovat jako **synonymní konstrukce**:

Adverbium	VNP s adverbium nebo adjektivem
brzy	provést brzy/brzkou rekonstrukci
důkladně	provést důkladně/důkladnou kontrolu
jasně	dát jasně/jasný signál
následně	provést následně/následnou kontrolu
okamžitě	podat okamžitě/okamžité hlášení
případně	provést případně/případné úpravy
rychle	provést rychle/rychlé změny
	dát rychle/rychlý pokyn
současně	provést současně/současné měření
spolehlivě	poskytnout spolehlivě/spolehlivou úlevu
úspěšně	provést úspěšně/úspěšnou operaci

Jak ukazují věty (18) a (19) níže, symetrické konstrukce s adverbálním a adjektivním modifikátorem lze nalézt i pro verbonominální konstrukce typu *dát si kávu* nebo *dát si sprchu*, což ukazuje, že i tato jména lze v kontextu interpretovat dějově (*káva = pít kávy*, *sprcha = sprchování*) a dané konstrukce analyzovat jako verbonominální predikáty.

- (18) Potom **si**, jak bylo jeho zvykem, **dal** jednu **rychlou kávu** na náměstí Plebiscito v kavárně Gambrinus.
 (19) A chybí tu pořádný klasický italský bar v centru. Takový, kde **si rychle dáte kávu** vstojе na baru a k tomu třeba croissant.

Ze synonymních struktur typu *provést úspěšně operaci : provést úspěšnou operaci* jsou obecně systémově dostupnější a v úzu **častější konstrukce s adjektivy**.

Pokud však k verbonominálnímu predikátu existuje **synonymní elementární slovesný přísudek** – např. *poskytnout ochranu : ochránit* – pak je nezřídka možné nalézt analogické synonymní konstrukce mezi verbonominálním predikátem s adjektivně rozvíjenou jmennou složkou (věta (20)) na straně jedné, a elementárním slovesným predikátem rozvitým odpovídajícím adverbium (věta (21)) na straně druhé, a to i v případech, kdy se rozvíjení kategoriálního slovesa stejným adverbium nejeví jako přijatelné (*?dobře poskytnout ochranu*):

- (20) Velmi tvrdé laky **poskytují dobrou ochranu**, a to na tvrdých i měkkých dřevinách.
 (21) Bílá základová barva **dobře ochrání** dřevo a zjasní horní nátěr, zvláště světlé odstíny.

2.3.4.3. Jmenná složka VNP

I. Morfologická charakteristika

Z lexikálně-morfologického hlediska tvoří jména plnící funkci jmenné složky českých verbonominálních predikátů dosti různorodou skupinu. Protože jmenná složka je nositelem lexikálně-sémantického obsahu VNP, uplatňují se v této funkci **jména odvozená, zejména od sloves** (věty (22) až (24)), ale i **jména neodvozená** (věta (25)) (vše ČNK).

- (22) Má plynule nastavitelnou rukojeť, kruhový záběr 350 mm a klepnutím žací hlavy o zem se **provede** automatické **nastavení** žací struny.
- (23) Během roku lze **provádět čištění** spalinové cesty svépomocí, vždy se však vyplatí 1 x za rok pozvat kominíka.
- (24) Celý tým si zároveň vzájemně **poskytuje podporu**.
- (25) Vždycky **měla strach** z výšek.

Ve skupině paradigmatických deverbálních jmen se uplatňují jednak substantiva, která **uchovávají vid** výchozího slovesa (věty (22) a (23)), jednak jména z hlediska vidu bezpříznaková (věta (24)).

Z deverbativ do VNP nejčastěji vstupují dějová substantiva **dokonavá** (věta (22)) a dějová jména **vidově nespécifická** (věta (24)).

Naproti tomu substantiva **nedokonavá** (věta (23)) tvoří VNP méně často a typičtější jsou pro ně konstrukce se slovesy s fázovým významem (*zahájit, začít, začínat, probíhat, ukončit, skončit, dokončit, končit*), resp. s tzv. „generickými“ kategoriálními slovesy *provést, provádět* a *věnovat se* (čemu).

V úzu se tedy běžně **nesetkáváme** s VNP s nedokonavými paradigmatickými verbálními substantivy jako jsou *navrhování, sázení, válčení, nabízení, přednášení, fakturování, fackování*. Srov. *navrhovat* : **provádět navrhování*.

II. Sémantická charakteristika

Po stránce sémantické se ve jmenné složce verbonominálních predikátů uplatňují **dva typy substantiv**. Jde o: (a) jména vyjadřující **průběh děje** (věta (26)) a jména vyjadřující nebo implikující **výsledek děje** (jména **rezultativní**; věta (27)) (ČNK).

(26) Během roku lze **provádět čištění** spalinové cesty svépomocí, vždy se však vyplatí 1 x za rok pozvat kominíka.

(27) Hotel mu za to **vystavil fakturu** za vyčištění pokojů na asi 60 tisíc korun.

Do verbonominálních predikátů se zapojují následující kategorie jmen implikujících výsledek děje:

- (a) jména abstraktní, označující psychické nebo sociální děje nebo jejich výsledky: *dovětek, myšlenka, pozdrav, projev, prosba, představa, rada, smlouva, zážitek* aj.;
- (b) písemnosti, u nichž je význam výsledkový v různé míře spojen s významem prostředkovým: *posudek, rozbor, smlouva, tisk, výpis, vyhláška, výzva, žádost, žaloba*; aj.;
- (c) jména potenciálně schopná označovat konkrétní věci, např. předměty vznikající lidskou prací: *náčrtek, obraz, tisk, výtisk* aj.;
- (d) hmotný výsledek děje zasahující jistým způsobem nějaký předmět: *nápis, řez, vrt*;
- (e) hmotný celek vzniklý shrnutím několika nebo mnoha předmětů: *náklad, nános, sbírka zával*;
- (f) entity nabyté či ztracené: *zisk*;

Syntagma typu ‚neparadigmatické **jméno** (např. *řez*) + **kategoriální sloveso**‘ (např. *provádět*) bývá synonymní se stejnořenným dějovým jménem paradigmatickým, pokud takové jméno v úzu existuje (*řezání*):

vystavení/vystavování faktury : fakturování, provádění řezu : řezání, vypracování posudku : posouzení, poskytnutí/poskytování slevy – zlevnění.

(Srov. též angl. *decision* – ‘rozhodnutí’; *make a decision* – ‘přijmout rozhodnutí’; *decision making* – ‘přijímání rozhodnutí’, tj. rozhodování.)

Tento mechanismus je dobře patrný u substantiv schopných referovat ke konkrétním předmětům, u nichž lze verbonominální konstrukce analyzovat často dvěma rovnocennými způsoby, buďto jako **spojení elementárního slovesného přísudku s objektem**, nebo jako **verbonominální predikát** (vše ČNK):

(28) Jakmile uplynou odvolací lhůty, **podepíšeme** se zhotovitelem **smlouvu**.

- (29) V současné době žadatelé **předložili 27 žádostí** o podporu za 1,3 miliardy korun.
- (30) Vynikl i jako grafik a malíř. **Vytvořil obrazy** ze života řemeslníků a řadu krajinomaleb s motivy z různých míst na Moravě, ve Slezsku a také v několika evropských zemích.
- (31) Na organizaci výstav **poskytl** Karlovarský kraj **příspěvek** ve výši 40 tisíc korun.
- (32) Příbuzní chtěli jeho matce **dát nějaký dar**.

Pokud má substantivum různé významy, z nichž jeden je konkrétní (*branka* jako materiální objekt a *branka* ve významu *gól*), pak do VNP vstupuje pouze interpretace dějová:

- (33) V prvním utkání **dal** sice **branku** při střetnutí s Bohemians, ale celkově v sešíváném dresu Slavie, která v sezoně 1930 až 1931 ligu vyhrála, nijak nezazářil.
- (34) Pokud **padla branka**, rozhodčí dvakrát zapíská.

2.3.4.4 Slovesná složka

I. Kategoriální funkce slovesa

Slovesná složka verbonominálního predikátu, označovaná jako kategoriální (též funkční n. podpůrné) sloveso, má v kombinaci s daným dějovým či rezultativním jménem výrazně oslabenou lexikální sémantiku a plní tak v rámci predikátu **funkci kategoriální**. Ta spočívá v tom, že **dané sloveso**:

- (a) vytváří formálně syntaktickou kostru věty prostřednictvím své valence;
- (b) vyjadřuje gramatické kategorie (zejm. způsob a čas), které jmenná složka vyjádřit nedokáže;
- (c) nemá vlastní sémantické participanty, ale **jako jedno ze svých valenčních doplňů realizuje jmennou složku predikátu** a případným ostatním valenčním doplňem přiděluje sémantické participanty této jmenné složky;
- (d) je-li jmenná složka obsazena substantivem, které nevyjadřuje děj, **aktivuje její dějovou interpretaci**.

Pojem kategoriálního slovesa tedy neodkazuje k jasně vymezené skupině konkrétních sloves, ale ke specifickému kategoriálnímu užití (teoreticky libovolného) českého slovesa v rámci verbonominálního predikátu.

Právě **velkou variabilitou sloves s kategoriální funkcí** se čeština (a další slovanské jazyky) odlišují od velkých **jazyků západních**, v nichž lze obvykle identifikovat několik málo sloves, pro která je kategoriální funkce dosti typická v tom smyslu, že jsou kombinovatelná s velkým počtem různých dějových jmen (např. **angl.** *do, give, have, make, take*, nebo **fr.** *avoir, faire, donner, prendre, mettre*).

Kategoriální funkci tedy v češtině plní nejen slovesa, která bychom v důsledku jejich polyfunkčnosti a **široké kolokability (spojitelnosti)** mohli intuitivně „mimo kontext“ považovat za sémanticky vyprázdněná (jako *dát/dávat, mít, dělat/udělat* apod.), ale také i řada sloves s **kolokabilitou (spojitelností) velmi omezenou**, jako *uložit (pokutu), udělit (milost), uštédřit (porážku)* apod.

Míru kategoriálnosti (a příp. stupeň desémantizace) daného slovesa nelze určit obecně, tj. považovat např. *dát* za kategoriálnější než *udělit* či *uštédřit*, ale vždy **ve spojení s určitou jmennou složkou a v rámci daného stylu**.

Spojení s vyšší mírou kategoriálnosti mají v úzu obvykle **vyšší frekvenci**. Např.: VNP *dát radu* je frekventovanější než spojení *poskytnout radu*, avšak spojení *dát pokutu* je **výrazně méně frekventované** než VNP *uložit pokutu*:

Tab. 1: Podíl různých kategoriálních sloves u téže jmenné složky přísudku v korpusu SYN v9 (z r. 2022) (Počty dokladů udávají jen spojení, v nichž obě složky VNP stojí bezprostředně za sebou.)

VNP	Počet dokladů	VNP	Počet dokladů	Násobek
<i>dát radu</i>	758	<i>poskytnout radu</i>	625	1,2
<i>dát pokutu</i>	2716	<i>uložit pokutu</i>	11 589	0,2

Každá jmenná složka si tak v úzu selektuje vlastní řadu kategoriálních sloves, jejichž vzájemnou zaměnitelnost napříč různými VNP nelze dobře predikovat (viz např. **poskytnout pokutu, *uložit radu*, apod.).

Jen omezený počet sloves se užívá výlučně či převážně v kategoriální funkci (např. *tropit, uštédřit, konat se, podnitit, iniciovat*).

Většinu sloves užívaných v kategoriální funkci – jako sloveso *dát* ve větě (35a) níže – lze uplatnit i jinak, typicky jako **elementární predikát**, ať už v rámci pravidelné syntaxe (35b) nebo **frazeologického spojení** (35c) (vše ČNK):

(35a) Než zahájili rozhovor, papež **dal** tajemníkovi **pokyn**, aby nebyl z žádného důvodu **vyrušován**. verbonominální predikát

(35b) Počkej, právě jsem přišla, jen **dám** psovi **vodu**. elementární predikát

(35c) Jenže akreditační komise **dala** univerzitě **nůž na krk** – půjde to jen tehdy, když se napraví. idiom

II. Přehled kategoriálních sloves

V současném spisovném úzu obíhá více než 3 200 VNP, v nichž se vyskytuje asi **1 000** různých **jmen** a přes **300 sloves** v kategoriální funkci a v různých typech VNP, jak jsou představeny níže.

A. Kategoriální slovesa v základních konstrukcích

1. Obecná charakteristika

Široké uplatnění – chápané jako schopnost kombinovat se s velkým počtem různých jmenných složek – mají v základních kategoriálních konstrukcích slovesa **mít, provést/ provádět a dělat /udělat**, pro která lze doložit kombinace s **více než stovkou** různých dějových (či rezultativních) **jmen**.

O něco nižší kombinabilitu řádově s minimálně **dvěma desítkami** jmenných složek mají další slovesa „provádění“ (facere) a slovesa transmise (dare – recipere).

K prvním patří zejména následující slovesa: **podniknout/podnikat, pustit se (do + G); dopustit/ dopouštět se, páchat** a slovesa **učinit a konat/vykonat**.

Do druhé skupiny lze zařazujeme slovesa **dát/dávat, podat/podávat** a **vydat /vydávat a poskytnout/poskytovat**.

Do stejného frekvenčního pásma lze zařadit také slovesa **věnovat se, zabývat se** a specializovanější sloveso **prodělat**, které se pojí výhradně s **pojmenováním nemoci**. S méně než dvěma desítkami různých jmenných složek máme doloženo přes **200** různých **sloves** sémanticky velmi rozdílných a těžko tedy klasifikovatelných.

Lze říci, že s **klesajícím počtem** jmenných složek se častěji objevují kategoriální slovesa s transparentnější sémantickou motivací, jejichž jmenné složky tvoří **množiny se společnými sémantickými rysy**, např.:

cítit	bolest, nutkání, lítost, neklid;
uzavřít	smlouvu, dohodu, sňatek, mír, spojení;
ušetřit	ránu, políček, kopanec, facku, porážku, úder.

Není to však pevným pravidlem. Např. frekventované jmenné složky slovesa **klást** přirozenou množinu se společným sémantickým jmenovatelem netvoří: **klást otázku, důraz, odpor, požadavek, podmínku, omezení**.

Na **spodním konci frekvenčního pásma** leží vedle velmi specifických verbonominálních kombinací (např. *pět chválu, uříznout si ostudu, uvrhnout kletbu*) také konstrukce sloves s vnitřním předmětem (*žít život, bojovat bitvu*).

2. Generické kategoriální sloveso *provést/provádět*

Sloveso *provést/provádět* mají mezi kategoriálními slovesy v několika ohledech zvláštní postavení, neboť: (a) aktualizují **prioritně dějový**, nikoli rezultativní **význam** predikativních jmen; (b) mají **širokou kolokabilitu** s otevřenou množinou dějových jmen; (c) **kategoriální funkce** je pro ně **centrální**; (d) vytvářejí **verbonominální struktury jediného typu** (základního).

Zejména s ohledem na vlastnosti (a) a (b) je lze označit za kategoriální slovesa generická.

Sloveso *provést/provádět* se pojí častěji s paradigmatickými verbálními substantivy než ostatní kategoriální slovesa, u nichž převládají ve funkci jmenné složky predikátu prostá jména dějová.

V principu se slovesa *provést/provádět* dají kombinovat prakticky s **libovolným paradigmatickým verbálním substantivem** odvozeným od **akčního slovesa**:

provést vyšetření vs. **provést vzlétnutí, *provádět spaní,*

ač v úzu nemusí být taková kombinace běžná (neboť pro ni není funkční opodstatnění). Obě slovesa se běžně pojí také s neparadigmatickými dějovými jmény:

provést analýzu, kontrolu, průzkum, test, úpravu, výpočet, zkoušku, změnu.

Mezi kategoriálními slovesy základního typu jsou i další slovesa, která aktualizují výhradně dějový význam predikativních jmen (např. *věnovat se, podniknout, podnikat*); tato slovesa však vykazují v úzu kolokabilitu řádově nižší.

Jako generická kategoriální slovesa fungují také slovesa neoznačující činnost (zejm. *proběhnout/probíhat, konat se, uskutečnit se* – viz níže).

Obě slovesa lze užít i ve **specifičtější kategoriální funkci s negativní konotací** typu *provést lumpárnu / pitomost / blbost*. Tato konotace je v úzu defaultně aktivována v **tázacích větách**, kde otázka směřuje na předmět – tj. na jmennou složku predikátu: *Tak co jste to provedl, mládenče?* (K. Čapek, *Povídky z jedné kapsy* – ČNK)

Predikativní užití sloves *provést* a *provádět* s přímým předmětem je v úzu v porovnání s kategoriálním užitím velmi okrajové. Ve významu *být někomu průvodcem* se objevuje s životnými předměty: *Kastelán hradu Bedřich Loos provede návštěvníky nočním hradem.*

Ve významu *zahrát, uvést na scénu, realizovat* se užívá s předměty označujícími hudební či divadelní díla, okrajově i entity jiné: *Roku 1990 je provedena opera E. Viklického Máchův deník, týkající se tedy Máchova života. – Počká si v nějaké hospodě na předměstí, až se setmí, a pak provede svůj plán.*

Níže následuje seznam vybraných jmenných složek VNP, která se v současném úzu pojí s kategoriálními slovesy *provést* a *provádět*. Jména jsou uvedena v základním tvaru a řazena nejprve podle frekvence, poté abecedně:

provést

frekvenčně:

analýza, změna, kontrola, test, úprava, průzkum, zkouška, vyšetření, výpočet, operace, prohlídka, experiment, studie, řez, měření, oprava, práce, rekonstrukce, revize, akce, výzkum, rozbor, reforma, pokus, útok, krok, nastavení, obrat, ohledání, hloupost, rituál, úkol, zápis, šetření, úkon, manévr, pitva, zákrok, audit, srovnání, obřad, výměna, čistka, instalace, razie, transplantace, výpad, důkaz, identifikace, upgrade, ošetření, pohyb, úklid, diagnostika, inventura, odběr, odhad, pozorování, hodnocení, inspekce, očista, optimalizace, posouzení, předklon, přítah, výkon, vzpor, invaze, korekce, záťah, záznam, biopsie, nálet, převrat, registrace, revoluce, zásah, aktualizace, čin, obnova, platba, postřík, převod, reorganizace, sčítání, úder, výběr, atentát, cvičení, kouzlo, nátěr, porovnání, příprava, údržba, lumpárna, malba, pitomost, punkce, rešerše, stěr, volba, výslech, dřep, nástřík, peeling, puč, reset, sanace, výklad, záloha, oplodnění, nábor, obřízka, amputace, exkurz, neplecha, nerozvážnost;

abecedně:

akce, aktualizace, amputace, analýza, atentát, audit, biopsie, cvičení, čin, čistka, diagnostika, dřep, důkaz, exkurz, experiment, hloupost, hodnocení, identifikace, inspekce, instalace, invaze, inventura, kontrola, korekce, kouzlo, krok, lumpárna, malba, manévr, měření, nábor, nálet, nastavení, nástřík, nátěr, neplecha, nerozvážnost, obnova, obrat, obřad, obřízka, očista, odběr, odhad, ohledání, operace, oplodnění, oprava, optimalizace, ošetření, peeling, pitomost, pitva, platba, pohyb, pokus, porovnání, posouzení, postřík, pozorování, práce, prohlídka, předklon, převod, převrat, příprava, přítah, puč, punkce, razie, reforma, registrace, rekonstrukce, reorganizace, reset, rešerše, revize, revoluce, rituál, rozbor, řez, sanace, sčítání, srovnání, stěr, studie, šetření, test, transplantace, úder, údržba, úklid, úkol, úkon, upgrade, úprava, útok, volba, výběr, výklad, výkon, výměna, výpad, výpočet, výslech, vyšetření, výzkum, vzpor, zákrok, záloha, zápis, zásah, záťah, záznam, zkouška, změna.

provádět

frekvenčně:

kontrola, výzkum, pokus, práce, operace, činnost, experiment, měření, analýza, průzkum, výpočet, změna, pohyb, cvičení, úprava, cvik, úkon, vyšetření, prohlídka, rituál, oprava, šetření, údržba, rekonstrukce, masáž, výkon, útok, vykopávka, zkouška, transakce, zákrok, hodnocení, obřad, akce, pitva, audit, diagnostika, korekce, studie, špionáž, zásah, nábor, pozorování, reforma, revize, rozbor, školení, výměna, krok, manévr, montáž, rozhodnutí, řez, testování, aktualizace, inspekce, odběr, platba, stavba, výběr, výslech, vyšetřování, dohled, instalace, inventura, očista, optimalizace, rešerše, vrt, dozor, lumpárna, atentát, čistka, čištění, hloupost, oplodnění, terapie;

abecedně:

akce, aktualizace, analýza, atentát, audit, cvičení, cvik, činnost, čistka, čištění, diagnostika, dohled, dozor, experiment, hloupost, hodnocení, inspekce, instalace, inventura, kontrola, korekce, krok, lumpárna, manévr, masáž, měření, montáž, nábor, obřad, očista, odběr, operace, oplodnění, oprava, optimalizace, pitva, platba, pohyb, pokus, pozorování, práce, prohlídka, průzkum, reforma, rekonstrukce, rešerše, revize, rituál, rozbor, rozhodnutí, řez, stavba, studie, šetření, školení, špionáž, terapie, testování, transakce, údržba, úkon, úprava, útok, vrt, výběr, výkon, vykopávka,

výměna, výpočet, výslech, vyšetření, vyšetřování, výzkum, zákrok, zásah, zkouška, změna.

3. Sloveso *mít*

Sloveso *mít* v kategoriální funkci vstupuje především do verbonominálních predikátů základního typu, kdy podmětem věty je subjekt jako nositel děje; např. *mít pocit / možnost / smůlu / strach*. Mnohem řidčeji se uplatňuje v konverzních VNP přisuzovaných podmětu jakožto objektu/příjemci děje; např. *mít informace / podporu / nabídku / doporučení / souhlas*.

Výjimečnou vlastností slovesa *mít* je, že v některých případech generuje oba typy struktur pro stejné predikativní jméno. Např. základní *mít důvěru k někomu* vs. k němu konverzní *mít něčí důvěru* (obě věty ČNK):

(36) **Nemáte důvěru** ke svým lidem. (= Nedůvěřujete svým lidem.) (překlad: J. Heller)

(37) Trenér **má** naši plnou **důvěru**. (= Plně důvěřujeme svému trenérovi.)

Obdobně se chovají VNP *mít úctu, respekt, obdiv, sympatie, uznání*. Základní a konverzní struktura se pak liší nikoli výběrem kategoriálního slovesa, ale způsobem syntaktické realizace participantů.

S jinými slovesy jsou tyto konstrukce patrně zcela ojedinělé. Např. *dát výpověď někomu* (= propustit někoho) vs. *dát výpověď* (= odejít z práce).

Zatímco složené predikáty se slovesem *mít* vyjadřují **trvání stavu** (*mít strach*), VNP se slovesy typu *recipere* se stejnou jmennou složkou vyjadřují **začátek stavu** (*dostat strach*). Jde např. o **stavy tělesné či duševní** (*hlad, žízeň, pocit, strach, chuť, dojem, starost, představa, nálada*), **nemoci** (*infarkt, záchvat, chřipka*) a různé stavy jiné (např. *možnost, šance, právo, vliv, nárok, výhoda, úkol*).

Pomocí různých kategoriálních sloves *mít, dát, dostat/získat* spojovaných s určitým jménem (např. *souhlas*) se vyjadřují různé větné struktury v rámci jednoho syntaktického paradigmatu (k tomuto pojmu viz oddíl III, kap. 7):

(38a) Už **mám** od autora **souhlas** k dramatinizaci [...]. (ČNK)

(38b) Už **jsem dostal/získal** od autora **souhlas** k dramatinizaci.

(38c) Autor mi **dal souhlas** k dramatinizaci.

Následuje abecední přehled vybraných substantiv, která se v současném úzu pojí s kategoriálním slovesem *mít/mívat* ve strukturách základního typu.

mít

alergie, asociace, atmosféra, autorita, bolest, cena, cit, ctnost, čest, deprese, děs, dieta, diskuse, dohled, dojem, domněnka, dopad, důležitost, důsledek, důvěra, důvod, efekt, emoce, energie, erekce, fantazie, hlad, hravost, hrůza, charisma, choroba, chování, chřipka, chuť, iluze, infarkt, infekce, iniciativa, inteligence, intuice, jednání, jistota, jméno, kariéra, kázání, klid, komentář, konflikt, kontakt, kontrola, kouzlo, krize, křeč, lítost, malárie, motivace, možnost, nadání, nadbytek, naděje, nadšení, náklonnost, nálada, nápad, nárok, náskok, názor, nejistota, nemoc, nenávisť, neřest, nesnáze, neštovice, nutkání, obava, obdiv, obrna, obtíž, očekávání, odvaha, pocit, podezření, podoba, pohoda, pochybnost, potíže, potřeba, povinnost, pravda, problém, přednost, představa, přehled, příležitost, radost, respekt, rozpor, sen, schopnost, sklon, smůla, soulad, starost, strach, svědomí, štěstí, tendence, tušení, tvar, účinek, úkol, úmysl, úspěch, vlastnost, vliv, volnost, výhoda, význam, vztah, vztek, zájem, zkušenost, zlomenina, zodpovědnost, zpoždění, život

mívat

bolest, deprese, dojem, hlad, chuť, nálada, nápad, následek, obava, pocit, potíže, potřeba, pravda, problém, představa, sen, sklon, strach, tendence, účinek, úspěch, význam, vztah, záchvat, zpoždění.

4. Sloveso *dělat/udělat*

Slovesa *dělat* a *udělat* jsou v kategoriální funkci běžná ve strukturách základního typu:

- (39) Lyžař může **dělat chybu** jen v některé části oblouku, proto je pro výuku třeba umět tyto fáze vizuálně oddělit.
- (40) Možná jsem **udělal chybu** a neměl jsem se začít chovat tak odtažitě.

S některými substantivy figurují převážně či výlučně se **zvratným si**:

- (41) Má-li problém řešení, nemá smysl **dělat si starosti**.

Zvratné *dělat si* se vyskytuje zejména se substantivy *starost*, *legrace*, *sranda*, *iluze*, *naděje*; zvratné *udělat si* se pojí zejména se substantivem *pohodlí*.

S některými substantivy tvoří tato slovesa také verbonominální predikáty kauzativní: *dělat starost*, *problém*, *radost*, *potíže*, *dojem*, *ostuda*, *zmatek*, *obtíže*; *udělat radost*, *dojem*, *div*.

Srov. (ČNK):

- (42) Jsou tu ještě další problémy, které Julii **dělají starosti**.
- (43) Mamince tvoje kouření **neudělá radost**.

Následuje abecední seznam substantiv, která se v současném úzu pojí s kategoriálním slovesem *dělat/udělat*:

dělat

analýza, audit, blbost, bordel, byznys, cvičení, cvik, činnost, čistka, diagnostika doprovod, dozor, dřep, experiment, film, fór, fotka, gesto, grimasa, hloupost, hluk, hudba, chyba, interview, inventura, kampaň, kariéra, kázání, kompromis, kontrola, korektura, kotoul, kotrmelec, kravál, kravina, krůček, lumpárna, manévr, masáž, muzika, nábor, narážka, naschvál, návrh, neplecha, nepořádek, obchod, osvěta, pauza, plán, pohyb, pokrok, pokus, pořádek, posunek, povyk, poznámka, projekt, průzkum, přestávka, rámus, randál, reklama, reportáž, rešerše, revoluce, rozhodnutí, rozhovor, rozruch, scéna, skutek, společnost, sport, tajnost, test, ústupek, vtip, výčitka, výzkum, závěr, zázrak, zkouška, změna.

udělat

analýza, anketa, audit, biopsie, blbost, čistka, diagnostika, dohoda, dřep, exkurz, exkurze, facelift, gesto, hloupost, chyba/chybička, interview, inventura, jízda, kariéra, kázání, klička, kompromis, kopie, kotoul, kotrmelec, lumpárna, manévr, masáž, mejdan, nabídka, nábor, nákup, narážka, nepořádek, obchod, objev, obrat, odběr, odbočka, odhad, ostuda, otočka, pauza, piknik, pitomost, plastika, pohyb, pokrok, pokus, posunek, poznámka, práce, prohlídka, procházka, průšvih, průzkum, přednáška, přehled, přemet, přestávka, revoluce, rezervace, rozbor, rozhodnutí, rozhovor, řez, salto, sbírka, skok, skutek, snímek, studie, test, účes, úkrok, ústupek, uzal, vtip, výstava, vyšetření, zajižďka, zápis, zárez, zastávka, zázrak, zkouška, zkušenost, změna, znamení, zvuk.

5. Další kategoriální slovesa v základních konstrukcích

Následuje seznam substantiv, která se v současném úzu pojí s kategoriálními slovesy s nižší kolokabilitou ve strukturách základního typu. V některých z těchto VNP se dané substantivum uplatňuje jen jako rozvíte atributem včetně atributivní věty; např. *oplývat různými vlastnostmi*; *oplývat vlastnostmi, které ...*; *těšit se dobré pověsti*).

Některá z těchto VNP mají jen velmi malou frekvenci.

(Slovesa jsou uvedena v infinitivu; řazeno abecedně; rozdíl ve vidu kategoriálního slovesa, a s nimi zčásti i v čísle predikativního substantiva, např. *podniknout/podnikat výlet/výlety* jsou převážně, ne však ve všech případech, reflektovány):

cítit: bolest, děs, dojetí, důvěru, emoci/emoce, hněv, hrdost, hrůzu, chuť, jistotu, klid, křivdu, lásku, lítost, naději, nadšení, náklonnost, napětí, nejistotu, neklid, nelibost, nenávisť, nervozitu, nostalgii, nutkání, odpor, pocit, radost, respekt, rozpaky, smutek, strach, štěstí, touhu, úctu, úlevu, únavu, uspokojení, úzkost, vděčnost, vděk, výčitky, vzrušení, vztek, zadostiučinění, zášť, zklamání, znepokojení, zodpovědnost, zuřivost, žárlivost;

činit: iluzi, kompromis, narážku/narážky, nárok, nátlak, návrh, pokání, pokus, rozhodnutí, úkon, ústupek, výjimku, závěr;

dát: branku, dar, dárek, doporučení, důraz, důvěru, facku, gól, hubičku, injekci, instrukci/instrukce, inzerát, kázání, kopanec, lekci, masáž, odpověď, otázku, podnět, pokyn, propustku, přezdívkou, příkaz, pusu, radu, ránu, rozkaz, signál, slevu, slib, souhlas, svolení, tip, úplatek, výplatu, výpověď, znamení, zprávu;

dát se (*do + G*): boje, čtení, debaty, dílo, hledání, hovor, jídla, křiku, pátrání, pláče, pohybu, práce, psaní, řeči, smíchu, vaření, vyprávění, vysvětlování, zpěvu;

dát se (*na + A*) – cestu, pití, pochod, útěk, úprk, ústup;

dát si: dostaveníčko, koupel, oběd, pauzu, předsevzetí, přestávku, snídani, sprchu, večeři;

dávat: branku, dárek, doporučení, důraz, důvěru, facku, gól, instrukci/instrukce, inzerát, kázání, lekci, masáž, odměnu, otázku, pusu, slevu, výplatu, znamení;

docílit: efektu;

dočkat se: proměny;

dojít (*k + D*) – názoru, shodě;

dopouštět se: cizoložství, činu, činnosti, hříchu/hříchů, chyby/chyb, jednání, krádeže/krádeží, manipulace, násilí, násilností, nedůslednosti/nedůsledností, nehod, nepřesnosti/nepřesností, nevěry, omylu/omylů, podvodů/podvodů, poklesků, porušování, přečinu/přečinů, přehmatu/přehmatů, přestupku/přestupků, přešlapů, skutku/skutků, zjednodušení, zločinu/zločinů, zrady;

dopustit se: agrese, činu, činnosti, deliktu, hlouposti, hříchu, chyby, jednání, krádeže, křivdy, násilí, násilnosti, nepřesnosti, nerozváženosti, nevěry, omylu, podvodu, pochybení, porušení, pošetilosti, prohřešku, provinění, přečinu, přehmatu, přestupku, přešlapu, špatnosti, vraždy, výroku, zločinu, znásilnění, zrady;

dosáhnout: dohody, efektu, orgasmu, pokroku, rovnováhy, rychlosti, úspěchu, úspory, výkonu, výnosu, vítězství, zisku, změny;

dospět (*k + D*): domněnce;

dostat: depresi, erekci, hlad, horečku, chřipku, chuť, infarkt, jméno, křeč, malárii, možnost, nápad, neštovice, rakovinu, rozum, smyk, starost, strach, šanci, volno, volnost, vztek, záchvat, zápal, žízeň;

dostávat: hlad, záchvat;

držet: dietu, hladovku, náskok, odstup, prvenství, půst, rekord, službu, stráž, tvar, rovnováhu;

hořet: nadějí, nenávisí, touhou, zvědavostí;

hradit: poplatek;

chopit se: iniciativy;

chovat: cit, důvěru, naději, náklonnost, nedůvěru, nenávisť, obdiv, podezření, přesvědčení, respekt, sympatii/sympatie, úctu, zášť;

chrlit: kletby, nadávky;

chytit: chřipku, malárii;

jevit: chuť, nadšení, ochotu, sklon, snahu, tendenci, zájem;

jít (*na + A*): demonstraci;

klást: dotaz, důraz, odpor, omezení, otázka/otázky, podmínka/podmínky, povinnost, požadavek/požadavky;

konat: akce, bohoslužbu/bohoslužby, dílo, kroky, oběti, obřad, pobožnost, pohyb, pokání, pokus/pokusy, povinnost, práci/práce, přednášku, přehlídku, přípravu/přípravu, skutky, službu, zázraky, zkoušku;

křičet: nadávky;

kypět: zdravím životem;

metat: kletby, kotouly, kotrmelce, kozelce, přemety, salta;

nabýt/nabývat: dojmů, důležitosti, jistoty;

narážet (*na + A*): obtíží;

nasadit: chemoterapii;

navázat: dialog, hovor, kontakt, vztah;

nést: hanbu, jméno, odpovědnost/zodpovědnost, vinu, význam;

obdařit: pohledem, úsměvem;

obrnit se: trpělivostí;

oddat se: hrátkám;

oddávat se: hře, hrátkám, iluze/iluzím, milování, naději, rituálu, radovánkám, rozkoši, sexu, snění, spánku, zášti;

odříkávat: modlitbu;

odvést/odvádět: práci, výkon;

onemocnět: chorobou, chřipkou, malárií;

oplývat: bohatstvím, ctností, charismatem, inteligencí, krásou, nadbytkem, půvabem, sebevědomím, schopností/schopnostmi, talentem, smyslem, vlastnostmi;

osnovat: intriky;

otevřít: diskusi;

páchat/spáchat: atentát, čin, činnost, delikty, genocidu, harakiri, hřích, chyby, křivdu, loupež/loupeže, násilí, neplechu, nepravosti, neřest, ničemnost, ohavnost/ohavnosti, podvod, přečin/přečiny, přestupek, sebevražda, skutek, smilstvo, svinstvo, ukrutnost, útok, vražda, výtržnost, zlo, zločin, zvěrstvo;

pěstovat: hudbu, pověst, přátelství, soucit, styk;

pět: chválu;

plnit: funkci, roli účel;

pocítit/pocítovat: bolest, hlad, hněv, chuť, klid, lítost, napětí, neklid, nevolnost, nutkání, odpor, potřebu, radost, smutek, soucit, strach, stud, štěstí, touhu, úlevu, únavu, uspokojení, úzkost, vděčnost, vzrušení, závrať, zklamání, znepokojení, žárlivost;

podat: demisi, dovolání, důkaz, hlášení, informaci, inzerát, nabídku, námitku, návrh, obžalobu, odvolání, oznámení, podnět, protest, přehled, přihlášku, přiznání, stížnost, svědectví, výklad, výkon, výpověď, vysvětlení, zprávu, žádost, žalobu;

podléhat/podlehnout: dojmu, iluzi, korozi, pocitu, strachu, utajení, zkáze;

podniknout/podnikat: akci/akce, aktivitu/aktivity, atentát/atentáty, brejk, cestu, exkurz, exkurzi, expedici/expedice, experiment/experimenty, invazi, jízdu, let, manévr/manévry, misi, nájezd/nájezdy, nálet/nálety, návrat, návštěvu, opatření, operaci, pátrání, plavbu, pochod/pochody, pokus/pokusy, pouť, prohlídku, procházku, protiútok/protiútoky, razii/razie, sabotáž, skok/skoky, šetření, tažení, túru/túry, turné, úder/úder, úpravu, útok/útoky, vycházku/vycházky, výboje, výlet/výlety, výpad/výpady, výpravu/výpravy, výstup, výzkum/výzkumy, zájezd/zájezdy;

podrobit: analýze, diskusi, kontrole, kritice, léčbě, mučení, očkování, operaci, prohlídce, rozboru, testu, testování, výslechu, vyšetření/vyšetřování, zákroku, zkoumání, zkoušce;

podstoupit/podstupovat: cestu, nebezpečí, riziko, smrt, stres;

pojmout: myšlenku, nenávisť, podezření, úmysl;

pokládat/položit: dotaz/dotazy, důraz, otázku/otázky;

pokračovat (v + L): jízdě;

pořádat: nábor;

pořídit/pořízovat: kopii/kopie;

posílat/poslat: dar, dopis, pozvání výplatu;

poskytnout/poskytovat: azyl, doporučení, dotace, důkaz, informace, náhradu, odpověď, ochrana, opora, péče, podpora, pomoc, poradenství, půjčka, rada, řešení, servis, sleva, služba, součinnost, souhlas, terapie, úplatek, útěcha, úvěr, výcvik, výnos, vysvětlení, vzdělání;

pouštět/pustit se (do + G; obvykle převládá, někdy je výlučný vid dokonavý): boje, budování, činnosti, čištění, čtení, debaty, díla, diskuse, hádky, hledání, hovor, hubnutí, jídla, kreslení, líčení, malování, opravy/oprav, organizování, pátrání, pláče, plánování, pletení, podnikání, práce, prohledávání, pronásledování, průzkum, přestavba, příprava, psaní, reforma, rekonstrukce, řeč, řešení, řezání, sbírání, sepisování, souboj, spekulací, spor, šití, třídění, tvorba, úklid, uklízení, úprava, úvaha, vaření, výklad, vyprávění, výroba, vysvětlování, vyšetřování, vývoj, výzkum, zařizování, zkoumání, zpěv;

použít/používat: násilí;

požívat: důvěry, pověsti, právo, statutu, úcty, výhod, výsady;

prodělat: chorobu, chřipku, infarkt, infekci, krizi, léčbu, malárii, metamorfózu, mrtvici, mutaci, nemoc, neštovice, obrnu, onemocnění, otřes, potrat, proměnu, přerod, rakovinu, relaps, šok, trauma, trombózu, úraz, vývoj, záchvat, zánět, zástavu;

projevit: cit, lásku, nadšení, nesouhlas, obavu/obavy, odvalu, ochotu, pochopení, přání, radost, schopnost, slabost, snahu, touhu, úctu, vděčnost, vůli, zájem;

projít: proměnou;

pronášet/pronést: kázání, kletbu/kletby, komentář/komentáře, modlitba/modlitby, poznámku, projev, proslov, přednášku, repliku, řeč, slib, soud, tvrzení, výrok, zaklínadlo, zaříkadlo;

propadat/propadnout: depresi, iluzi;

propuknout (*v + A*): jásot, pláč, smích, záchvat;

provinit se: krádeží;

provozovat: aktivity, činnost/činnosti, hrátky, obchod/obchody, praxi, prostituci, sex, výrobu;

prožívat: krizi, emoce, depresi/deprese;

přebírat: zodpovědnost;

předložit: důkaz/důkazy, návrh, nabídku, požadavek, zprávu, žádost;

představovat: hrozbu;

přestat (*s + L*): kouření, pitím, žehlením, hnojením, přejídáním;

převzít: dozor, zodpovědnost;

přijmout: opatření, víru;

přikročit (*k + D*): činu, úpravě, zvýšení;

přinášet/přinést: důkaz/důkazy, efekt, informaci/informace, oběť, zprávu/zprávy;

přistoupit (*k + D*): činu, rekonstrukci;

přivodit: poranění, zranění;

realizovat: práci, stavbu, výstavbu, výzkum;

rozdávat: facky, podpisy, pokuty, pokyny, příkazy, rány, rady, tresty, úkoly;

roznášet: klepy, drby;

rozplývat se: blahem;

sáhnout (*k + D*): násilí;

seslat: kletbu;

sjednat: nápravu, pojištění, smlouva, úvěr;

skládat: hold;

sklidit: úspěch, ohlas, slávu;

skončit (*s + L*): hraním, kariérou, kojením, kouřením, prací, přípravou, podnikáním, vyprávěním, výrobou;

skýtat: ochranu, oporu;

slavit: mši, svatbu, úspěchy, vítězství;

sloužit: bohoslužbu, mši;

složit: hold, poklonu, přísahu, slib, zkoušku;

splétat: intriky;

spřádat: intriky;

střílet/vstřelit: branku/branky, gól/góly;

svádět/svést: bitvu/bitvy, boj, souboj/souboje, válku, zápas;

šířit: drby, fámy, informace, klepy, osvětu, slávu, zprávy, zvěsti;

těšit se: autoritě, pověsti, svobodě, postavení, zdraví;

tropit: hlouposti, neplechu, povyk, scény, výtržnosti;

tropit si: legraci, posměch, žerty;

trousit: narážky, poznámky, vtípky;

trpět: alergií, bolestí/bolestmi, depresí, hladem, chorobou, nemocí, nevolností/nevolnostmi, obrnou;

ubalit: facku;

účastnit se: debaty, demonstrace, diskuse, hlasování, dialogu;

učinit: doznání, gesto, chybu, nabídku, návrh, objev, opatření, oznámení, pohyb, pokání, pokrok, pokus, prohlášení, rozhodnutí, sázku, slib, ústupek, volbu, výjimku, výpověď, závěr, zázrak, změnu;

udělovat/udělit: azyl, cenu/ceny, lekci/lekce, licenci, milost, ocenění, pokutu/pokuty, pokyn/pokyny, povolení, požehnání, příkaz/příkazy, radu/rady, rozhřešení, rozkaz/rozказы, sankci/sankce, souhlas, svátost, trest, výjimku, vyznamenání;

uhnati si: nachlazení, rýmu, smrt, zápal;
uhradit: poplatek/poplatky;
ujmout se: funkce, iniciativy, moci, povinnosti, práce, režie, řízení, úkolu úlohy vedení, velení, vlády, vyšetřování;
ukládat/uložit: pokutu/pokuty, trest, sankce, úkol, zákaz/zákazy;
upírat/upřít: pohled;
uříznout si: ostudu;
uskutečnit: cestu, opatření, pokus, reformu/reformy, výzkum, změnu;
uspořádat: oslavu, výstavu;
uštědit: debakl, facku, kopanec, lekci, políček, porážku, pohlavek, ránu, úder, výprask;
utrousit: nadávku, poznámku, vtípek;
utrpět: infarkt, mrtvici, šok, popáleniny, trauma, újmu, úraz, záchvat, zlomeninu, ztrátu;
utržit: ostudu;
uvalit: clo, daň, embargo, exekuci, klatbu, sankci/sankce, pokutu, správu, vazbu;

uzavírat/uzavřít: dohodu/dohody, kontrakt/kontrakty, manželství, mír, obchod/obchody, pakt, partnerství, pojistku/pojistky, pojištění, příměří, sázku/sázky, smlouvu/smlouvy, sňatek, spojení;

vejít (v + A): platnost, styk, účinnost, známost;
věnovat: dar, pohled, pozornost, přízeň;

věnovat se (+dat.) – práce, činnost, studium, výzkum, sport, tvorba, aktivita, řízení, rozvoj, výroba, vývoj, analýza, obchod, cvičení, zpěv, malba, budování, inovace, malování, čtení, čištění, hrátky

vést: bohoslužbu, bitvu, boj, debatu, dialog, diskusi/diskuse, hovor, jednání, kurz/kurzy, rozhovor/rozhovory, řeči, spor/spory, trénink, válku, výcvik, život;

vkládat/vložit: důvěru, naději;
vlepit: facku, hubičku, políček, polibek, pohlavek, pusu;
vrazit: facku, políček, pohlavek, ránu;
vrhat/vrhnout: pohled/pohledy, stín/stíny, světlo, úsměv;
vrhnout se (do + G): boje, podnikání, práce, protiútok, přípravy, útoku;
vsít: branku;
vstoupit (v + A): platnost, účinnost;

vydat/vydávat: doporučení, nařízení, pokyn/pokyny, potvrzení, povolení, prohlášení, příkaz/přikazy, rozhodnutí, rozkaz/rozkazy, rozsudek, souhlas, stanovisko, svědectví, varování, vyhlášku, výkřik/výkřiky, výzvu/výzvy, zákaz, zprávu/zprávy;

vyhlásit/vyhlašovat: embargo, klatbu;
vyjádřit/vyjadřovat: nesouhlas;

vykazovat: efekt, chování, nedostatek/nedostatky, odchylku/odchylky, odolnost, podobnost, pohyb, působení, rozdíl/rozdíly, růst, schopnost/schopnosti, tendenci/tendence, účinek, vlastnosti, výsledky, změnu/změny, znak, známky;

vykládat: drby;

vykonat: cestu, čin, inspekci, návštěvu, obřad, operaci, pobožnost, pohyb, pomstu, pouť, práci, prohlídku, seskok, skutek, službu, soulož, úkol, úkon, zkoušku;

vykonávat: aktivity/aktivitu, činnost, dohled, dozor, funkci, kontrolu, pohyb/pohyby, povolání, praxi, profesi, správu;

vynést: ortel, rozsudek, soud, trest, trumf, verdikt;
vyplácet/vyplatit: mzdu;
vyslovit/vyslovovat: nesouhlas, otázku/otázky, požadavek/požadavky;
vytnout: políček;
vytvářet/vytvořit: dílo, efekt, kopii/kopie, projekt, rekord/rekordy, tlak;

vyvádět: alotria, blbosti, hlouposti, kousky, lotroviny, lumpárny, skopičiny, voloviny;

vyvést: hloupost, neplechu, lumpárnu;
vyvíjet/vyvinout: aktivitu/aktivity;
vyvolat/vyvolávat: odezvu;
vzbudit: odezvu;
vzdát/vzdávat: hold, poctu, úctu;

vznášet/vznést: dotaz, námitku, návrh, obvinění, obžalobu, otázku/otázky, podnět, požadavek/požadavky, prosbu/prosby, protest/protesty, připomínku/připomínky, stížnost/stížnosti, výhradu/výhrady, výtku/výtky, žádost, žalobu;

zabývat se: analýzou, činností, hledáním, chovem, malováním, navrhováním, obchodem, ochranou, pěstováním, poradenstvím, prací, produkcí, přípravou, řízením, studiem, tvorbou, úvahou, výrobou, vývojem, výzkumem, zkoumáním, zpracováním;

začít (*s + I*): prací, podnikáním, přípravou, rekonstrukcí, stavbou, výrobou, výstavbou;
zadat: dotaz;

zahájit: čistku/čistky, dialog, léčbu, palbu, stavbu, stíhání, útok,
zahájit/zahajovat: diskusi, hladovku, kariéru, přípravu, výrobu, výstavbu, vyšetřování;

zachovat: klid;
zajistit/zajišťovat: dohled;
zaměřit/zaměřovat: pozornost;
zanechat: dědictví, otisk/otisky, vzkaz, zprávu;
zaplatit: poplatek/poplatky;
zapřít: hovor;
zastávat: funkci;
zasypat: nadávkami;
zavádět/zavést: clo/clo, daň/daně, embargo, reformu/reformy, sankce, zákaz, změnu/změny;
zaznamenat: nárůst, pohyb, pokles, propad, pokrok, posun, růst, úspěch, vítězství;
zhotovit: kopii/kopie;

získat: autoritu, dojem, důvěru, chuť, jistotu, jméno, kontrakt, kontrolu, možnost, pocit, právo, přehled, přístup, vliv, zkušenost/zkušenosti;

zjednat: nápravu;
způsobit: poranění, poškození, zranění;
zúčastnit se: debaty, demonstrace, jednání.

B. Kategoriální slovesa v konverzních konstrukcích

V kategoriálních konstrukcích konverzního typu hrají nejvýznamnější roli slovesa **přijímání**, zejména slovesa *dostat/dostávat*, *obdržet*, *sklidit*, *získat*. Ty vytvářejí konverzní konstrukce k verbonominálním přísudkům se slovesy **dávání**.

I přes relativní pravidelnost těchto VNP nejsou všechny prediktabilní. Např. k VNP *dostat nabídku* jsou v úzu ustálené nejen základní konstrukce se slovesy dávání: *podat*, *předložit nabídku*, ale také VNP se slovesy děláni: *učinit*, *udělat nabídku*.

Mezi dalšími konverzními kategoriálními slovesy vykazují nejvyšší kombinovatelnost se jmennými složkami slovesa *podstoupit*, *čelit* (*něčemu*) a *těšit se* (*něčemu*).

1. VNP s kategoriálními slovesy přijímání (slovesy typu *recipere*) v užším smyslu a jejich substantivní složkou

brát/vzít: úplatky/úplatek;

čerpat – inspirace, dotace, informace, podpora, příspěvek;

dostat/dostávat: azyl, branku/branky, cenu, dar, dárek, dědictví, dopis, doporučení, dotaci, dotaz, důvěru, facku, gól, grant, hlášení, hodnocení, hubičku, infekci, informaci/informace, injekci, instrukci/instrukce, kopanec/kopance, lekci, licenci, nabídku, náhradu, nakládačku, název, ocenění, odměnu, odpověď, otázku, podporu, pokutu, pokyn, potvrzení, povolení, pozvání, pozvánku, propustku, přednost, přezdívku, příkaz, příležitost, příspěvek, pusu, radu/rady, ránu/rány, rozkaz/rozkazy, slevu, souhlas, svolení, tip, trest, úkol, varování, vyhazov, výjimku, výplatu, výpověď, výprask, vyznamenání, vzdělání, vzkaz, zákaz, zásah, známku, zprávu;

chytit: facku;

inkasovat: branku, gól, odměnu, úder, poplatek, trest, zásah, debakl;

obdržet: branku, cenu, dar, dárek, dopis, dotaci, facku, informaci, nabídku, ocenění, odměnu, odpověď, oznámení, potvrzení, povolení, pozvání, pozvánku, rozkaz, stížnost, svolení, uznání, vyznamenání, výzvu, vzkaz, zprávu, žádost;

pobírat: mzdu, příspěvek/příspěvky;

převzít: dar;

přijímat/přijmout: dar/dary, křest, oznámení, pomoc, svátost/svátosti, úplatek/úplatky, zprávu/zprávy;

schyťat: debakl gól, kopanec, kritiku, ránu/rány, úder, výprask, zásah;

sklidit/sklízet: aplaus, chválu, kritiku, obdiv, ocenění, ovace, pochvalu, posměch, potlesk, pozornost, slávu, úspěch, uznání;

slíznout: ránu/rány/ran;

vyfasovat: pokutu, trest, zákaz;

získat/získávat: azyl, dar/dary, doporučení, dotaci/dotace, grant, informaci/informace, licenci, obdiv, oblibu, ocenění, odměnu, podporu, popularitu, povolení, přízeň, slevu, vzdělání.

2. VNP s dalšími slovesy přijímání a jejich substantivní složkou:

absolvovat: kurz, kúru, prohlídku, školení, test, trénink, výcvik;

být (v + L): exekuci;

čelit: agresí, exekuci, hrozbě, inspekci, kritice, manipulaci, nájezdu, nařčení, nepřízni, obvinění, obžalobě, odporu, otázce, podezření, požadavkům/požadavku, překážkám/překážce, řízení, stíhání, tlaku, útoku, vlivu, výtce, výzvě, zkoušce, žalobě;

doznat: změny;

mít: dar, doporučení, exekuci, informaci/informace, křest, licenci, nabídku, název, odezvu, označení, podporu, souhlas;

nést: název, označení;

padnout (za + A): oběť;

podléhat: clu, dohledu, dozoru, hodnocení, kontrole, manipulaci, regulaci, schválení, vlivu, zdanění, změně;

podrobit se/být podroben: auditu odběru;

podstoupit/podstupovat: amputaci, biopsii, facelift, chemoterapii, kúru, léčbu, léčení, náhradu, oběť, obřad, obřízku, očistu, odstranění, operaci, oplodnění, ošetření, ozařování, plastiku, potrat, prohlídku, půst, radioterapii, rekonstrukci, souboj, školení, terapii, test, transplantaci, trest, výcvik, výslech, vyšetření, zákrok, zkoušku, změnu;

požívat: autority/autoritu, ochrany/ochranu, přízně, respektu/respekt;

prodělat: kúru, operaci, výcvik změnu;

projít: faceliftem;

přitáhnout: pohled, pozornost;

přivolat: hněv;

těšit se: důvěře, návštěvě, oblibě, podpoře, popularitě, pozornosti, přízni, respektu, úctě, uznání, zájmu;

ujmout se: dědictví;

upoutat/upoutávat: pozornost, zájem;

upoutat: pohled;

utrpět: debakl, poranění, porážka, poškození, ránu, zranění;

utržit: kopanec, porážku, ránu, výprask, zásah, zranění;

vzbudit/vzbuzovat: důvěru;

zatížit: daní/daněmi;

zaznamenat: branku, zlepšení, změnu, zvýšení;

zjednat si: respekt;

znamenat: změnu.

C. Kategoriální sloveso *dojít/docházet* (k něčemu)

Toto kategoriální sloveso ve dvou vidových podobách se v současném spisovném úzu spojuje s více než **stovkou** různých **jmenných složek**. Mezi nimi jsou výrazně zastoupeny predikáty vyjadřující děj, který se odehrává **v jednom okamžiku**, např. *dojít k explozi, poškození, vraždě*. Obvyklé jsou ale i predikáty, jejichž **děj trvá** v čase: *dojít k bitvě, hádce, požáru, útoku* aj;.

S těmito jmennými složkami může VNP označovat jak počáteční fázi děje (věta (44)), tak i celý děj nazíraný globálně (věta (45)):

(44) V okamžiku, kdy **došlo k rozhodující bitvě**, v čele s Dukakem opustili bojiště. (= začala bitva)

(45) V roce 31 př. n. l. však **došlo ke známé bitvě** u Aktia, v níž spojené loďstvo Antonia a Kleopatry bylo poraženo Octavianem (pozdějším Augustem). (= odehrála se bitva)

Přehled nejfrekventovanějších substantiv spojujících se s kategoriálním slovesem *dojít/docházet*:

dojít (k + D):

bitva, boj, deformace, dohoda, exploze, hádka, havárie, chyba, incident, katastrofa, kolize, komplikace, konflikt, kontakt, lámání, mýlka, napadení, naplnění, nárůst, narušení, navýšení, nedorozumění, nehoda, neštěstí, obnova, obnovení, obrat, oddělení, odhalení, odstranění, ohrožení, omezení, omyl, oslabení, oživení, pochybení, pokles, pokrok, pokus, poranění, porucha, porušení, posílení, posun, poškození, potyčka, požár, prodloužení, proměna, propad, propojení, předání, překročení, přenos, přerušování, přestřelka, přesun, převrat, přijetí, redukce, rozdělení, rozhodnutí, rozpad, rozšíření, roztržka, rozvoj, růst, rvačka, selhání, setkání, snížení, spojení, spor, srážka, střet, škoda, tragédie, událost, úmrtí, únik, úprava, úraz, útok, uvolnění, uzavření, vražda, výbuch, výměna, výpadek, vytvoření, vznik, záměna, zásah, zhoršení, zkrácení, zlepšení, zločin, změna, zničení, zpomalení, zranění, zrušení, ztráta, zvětšení, zvrát, zvýšení.

docházet (k + D)

aktivace, deformace, degradace, chyba, interakce, kolize, kondenzace, konflikt, kontakt, nárůst, narušení, nedorozumění, nehoda, odstranění, omezení, ovlivnění, pohyb, pokles, porucha, porušení/porušování, posun, poškození, problém, proces, proměna, propojení, přenos, přesun, redukce, rozpad, rozvoj, růst, snížení/snižování, spor, střet, tvorba, úbytek, únik, úspora, uvolňování, výkyv, výměna, vytváření/vytvoření, vývoj, vznik, zapojení, zatížení, zhoršení, zlepšení, změna, zneužívání, ztráta, zvýšení/zvyšování.

D. Kategoriální slovesa se jmennou složkou v pozici podmětu

1. Sloveso *probíhat/proběhnout*

Sloveso *probíhat/proběhnout* se na rozdíl od slovesa *dojít/docházet* pojí prakticky **vylučně se substantivy, která vyjadřují děj trvající v čase:**

probíhat (abecedně):

akce, aktivita, boj, cvičení, činnost, debata, diskuse, festival, jednání, kampaň, komunikace, konflikt, kontrola, kurz, léčba, měření, nábor, obnova, operace, oprava, oslava, pokus, práce, proces, program, prohlídka, průzkum, přehledka, příprava, reakce, realizace, rekonstrukce, rozhovor, řízení, setkání, schůzka, souboj, soutěž, spolupráce, spor, studie, test, testování, údržba, úkon, úprava, válka, výběr, výcvik, vyjednávání, výměna, výroba, výslech, výstava, výstavba, vyšetřování, výuka, vývoj, výzkum, zápas, zkouška, změna.

proběhnout (abecedně):

akce, analýza, debata, diskuse, festival, hlasování, hodnocení, instalace, jednání, koncert, konference, kontrola, křest, oslava, pokus, prezentace, proces, prohlídka, průzkum, přednáška, přehledka, přestavba, příprava, referendum, reforma, rekonstrukce, revoluce, rozhovor, řízení, seminář, setkání, schůzka, soud, soutěž, test, turnaj, úprava, vernisáž, volba, vyhlášení, výměna, výstava, vyšetřování, výzkum, zahájení, zasedání, zkouška, změna.

2. Slovesa *konat se* a *uskutečnit se*

Velmi podobnou skupinu substantiv ve strukturách tohoto typu selektují také slovesa *konat se* a *uskutečnit se*:

konat se:

akce, bohoslužba, demonstrace, festival, hostina, hra, jednání, koncert, konference, kongres, mistrovství, mše, obřad, oslava, pohřeb, porada, pouť, prohlídka, přednáška, představení, přehledka, referendum, seminář, setkání, shromáždění, schůze, schůzka, sjezd, slavnost, soutěž, summit, svatba, trh, turnaj, večírek, veletrh, volba, výstava, zápas, zasedání, závod, zkouška.

uskutečnit se:

akce, akt, beseda, demonstrace, festival, jednání, koncert, konference, křest, mistrovství, mše, prohlídka, průzkum, přednáška, představení, přehlídka, reforma, seminář, setkání, schůzka, sjezd, slavnost, soutěž, turnaj, vernisáž, volba, vyhlášení, výstava, workshop, zasedání, závod

3. Sloveso *panovat*

Sloveso *panovat* je specifické tím, že se pojí také se substantivy, která na sebe nevážou žádná obligatorní doplnění; např. *chaos, klid, noc, ticho, tma, vedro, zima*. Ve většině případů může **synonymně alternovat se slovesem *být***, doplněným případně příslovcem místa (*tady, tu*) (vše ČNK):

(46a) V zásadních věcech **je** víceméně **shoda**.

(46b) V zásadních věcech **panuje** **shoda**.

(47a) Navíc **je** tu **obava** ze ztráty identity.

(47b) Navíc **panuje** **obava**, že potkanů, kteří se rychle rozmnožují, bude rychle přibývat.

panovat:

atmosféra, bezvětrí, dohad, důvěra, hlad, horko, chaos, klid, klima, konkurence, mínění, mráz, mýtus, nálada, napětí, názor, nedostatek, nedůvěra, nejasnost, nejistota, neklid, nepořádek, nervozita, neshoda, nespokojenost, noc, obava, pocit, počasí, podezření, pohoda, pochyba, pochybnost, pořádek, provoz, představa, přesvědčení, příšeří, přítí, rivalita, rozdíl, ruch, shoda, shon, situace, spokojenost, spor, strach, šero, teplota, ticho, tma, vedro, vztah, zima, zmatek, zvyk.

4. Další kategoriální slovesa tohoto typu

Další kategoriální slovesa tohoto typu s vysokou kolokabilitou jsou inchoativní, tj. **vyjadřují počáteční fázi děje**. Sem patří:

(a) slovesa *nastat* a *vypuknout* vyžadující pouze doplnění v nominativu:

(48) **Nastalo ticho.**

(b) slovesa *zmocnit/zmocňovat se*, *přepadnout*, *zachvátit* a *přemoci* vyžadující doplnění nominativem reprezentujícím nepersonického nositele děje či stavu (např. *strach*) a objektem v genitivu či akuzativu (např. *Karla*) reprezentujícím personického nositele děje či stavu:

(49) **Karla se zmocnil strach.**

Seznamy substantiv pojících se s kategoriálními slovesy *nastat*, *vypuknout*;
zmocnit/zmocňovat se, *přepadnout*, *zachvátit*, *přemoci* (řazeno abecedně):

nastat:

apokalypsa, bitva, boj, déšť, dusno, exploze, chaos, chyba, jaro, katastrofa, klid, kolaps, komplikace, konec, konflikt, krize, mír, mlčení, návrat, nedostatek, noc, obrat, odklon, odliv, panika, pauza, podzim, pokles, pokrok, porucha, posun, potíž, pozdvižení, problém, proces, propad, průlom, přestávka, příliv, příměří, revoluce, rozruch, rozvoj, shon, smrt, soumrak, šok, ticho, tma, událost, úpadek, úsvit, útlum, válka, večer, vedro, vřava, výbuch, výpadek, zádrhel, zatmění, zemětřesení, zima, zkrat, zlepšení, zlom, zmatek, změna, zvrát.

vypuknout:

aféra, běsnění, bitva, boj, bouře, debata, demonstrace, diskuse, epidemie, euforie, genocida, hádka, hemžení, hladomor, horečka, hysterie, chaos, jaro, konflikt, krize, mela, mor, mumraj, nadšení, nálada, násilí, nemoc, nepokoj, nervozita, oheň, oslava, panika, pláč, poplach, poprask, potlesk, potyčka, povstání, pozdvižení, požár, protest, přestřelka, převrat, rej, revoluce, rozruch, rvačka, řev, řež, shon, skandál, slavnost, spor, stávka, šílenství, válka, vřava, vzpoura, zábava, zemětřesení, zmatek;

zmocnit se (někoho se zmocnilo něco; některá z těchto substantiv vyžadují determinaci adjektivem, např. *špatná nálada*):

amok, apatie, beznaděj, deprese, děs, dojem, dojetí, euforie, hlad, hněv, hnus, horečka, hrůza, chlad, chuť, lítost, malátnost, myšlenka, nadšení, nálada, napětí, nejistota, neklid, nenávisť, nervozita, netrpělivost, nevolnost, nutkání, obava, otupělost, panika, pocit, podezření, podráždění, pochyba, pochybnost, pokušení, potřeba, předtucha, radost, rozčilení, rozmrzelost, rozpaky, sklíčenost, slast, smutek, soucit, starost, strach, šílenství, tíseň, touha, tréma, třas, tušení, úleva, únava, úzkost, úžas, výčitka, vzrušení, vztek, záchvat, závist, závrať, zděšení, zimnice, zoufalství, zuřivost, zvědavost;

zmocňovat se (někoho se zmocňuje něco):

beznaděj, bolest, deprese, děs, dojem, euforie, hněv, hrůza, hysterie, křeč, malátnost, mdloba, nálada, nejistota, neklid, nervozita, netrpělivost, obava, ospalost, otupělost, panika, pocit, podezření, pochybnost, předtucha, radost, strach, šílenství, touha, únava, úzkost, úžas, vášeň, vzrušení, vztek, závrať, zlost, zmatek, znechucení, zoufalství, zuřivost;

přepadnout (někoho přepadá něco; některá z těchto substantiv vyžadují determinaci atributem, např. *chut' na čokoládu*; *špatná nálada*):

beznaděj, bolest, deprese, hlad, hrůza, chmura, chuť, lítost, malátnost, myšlenka, nálada, neklid, nervozita, nevolnost, nostalgie, nutkání, obava, panika, pocit, podezření, pochyba, pochybnost, pokušení, potřeba, představa, předtucha, sklíčenost, slabost, smutek, spánek, stesk, strach, svědomí, touha, tušení, únava, úzkost, výčitka, vzpomínka, vztek, záchvat, závrať, zvědavost;

zachvátit (někoho zachvátilo něco):

bolest, děs, hniloba, horečka, hrůza, chtíč, krize, křeč, lhostejnost, mánie, melancholie, migréna, nadšení, nálada, nápor, nepokoj, nervozita, panika, pocit, pochybnost, posedlost, požár, představa, radost, smutek, strach, šílenství, touha, úzkost, válka, vztek, zmatek, zoufalství;

přemoci (někoho přemohlo něco):

beznaděj, bolest, cit, dojetí, dřímota, emoce, hlad, hněv, hrůza, chuť, lítost, mikrosopánek, mrákota, nervozita, pláč, pocit, potřeba, smutek, spánek, strach, stud, touha, únava, vyčerpání, vzpomínka, vztek, záchvat, zármutek, zvědavost.

5. Kategoriální slovesa s menším rozsahem spojitelnosti

Poznámka:

V řadě případů není hranice mezi přísudkem složeným (přísudkem s kategoriálním slovesem) a přísudkem elementárním jednoznačná, tedy ani interpretace predikátů není jediná možná, proto viz též kap. III.3 Větné vzorce.

Všechna substantiva jsou uvedena v základním tvaru Nsg. Některá z těchto substantiv se ve VNP užívají převážně nebo pouze v **plurálu**:

běžet: čas, lhůta, řízení;

blesknout (hlavou): myšlenka, nápad, vzpomínka;

dít se: div, příkoří, událost, zázrak změna;

dolehnout (na někoho): pocit, tíha, únava;

dostavit se: bolest, efekt, kontrakce, menstruace, pocit, reakce, spánek, účinek, úleva, únava, úspěch, vyčerpání, výsledek, zklamání;

hlodat (v někom): myšlenka, obava, otázka, pocit, podezření, pochybnost, zvědavost;

honit se (hlavou): myšlenka

chytit/chytnout: (někoho): amok, křeč, rapl;

jímat (někoho): děs, dojetí, hrůza, strach, stud, tušení, úzkost, závrať;

končit: legrace, mandát, platnost, práce, směna, smlouva;

ležet (na někom): odpovědnost;

lomcovat (někým): hněv, horečka, pláč, strach, vášeň, vztek, zimnice, záchvat, zima;

nadejít: čas, hodina, chvíle, jaro, jitra, léto, noc, okamžik, podzim, večer, zima;

naskytnout se: možnost, otázka, podívaná, pohled, příležitost, šance, výhled, výjev;

nastávat: boj, konec, odliv, pokles, problém, ticho, zlom, změna;

obejít (někoho): hrůza;

objevit se: informace, komplikace, náznak, potíže, problém, spekulace, světlo, úsměv záblesk zpráva;

odehrát/odehrávat se: bitva, boj, děj, drama, incident, konflikt, obřad, proces, představení, příběh, rituál, scéna, souboj, tragédie, událost, vražda, změna, zápas zázrak,

opanovat (někoho opanuje něco): pocit, představa, vzrušení;

ovládat/ovládnout (někoho ovládá něco) – emoce, panika, pocit, strach, touha, vzrušení, vztek;

ozvat se: cvaknutí, hlas, hluk, klepání, krok, křik, odpověď, potlesk, rána, řev, smích, tón, volání, výbuch, výkřik, výstřel, zaklepání, zapraskání, zvonek, zvuk;

padat/padnout: dotaz, gól, návrh, noc, otázka, rekord, soumrak, stín, tma, únava, volba;

platit: dohoda, nařízení, omezení, podmínka, požadavek, pravidlo, princip, ustanovení, zákaz, zákon, zásada;

polít (někoho polilo něco): hanba, horko, horkost, hrůza, chlad rumělec, stud;

popadnout (někoho popadlo něco): amok, běs, chuť, nutkání, panika, předtucha, strach, touha, úzkost, vztek, záchvat, zlost;

postihnout (někoho postihlo něco): infarkt, katastrofa, kolaps, krize, mrtvice, nemoc, neštěstí, osud, pohroma, požár, rána, tragédie, záchvat, záplava, zemětřesení, ztráta;

potkat (někoho potkalo něco): láska, nehoda, nepříjemnost, neštěstí, osud, potíže, problém, smůla, štěstí, tragédie, trest, zranění;

projet (někým, něčím): bolest;

pronásledovat (někoho pronásleduje něco): chuť (na sladké), myšlenka, neštěstí, problém, představa, sen, smůla, strach, vidina, vzpomínka;

přemáhat (někoho přemáhá něco): dojetí, ospalost, nostalgie, spánek, pocit, únava vztek;

přetrvávat: názor, nedostatek, nejistota, obava, obtíž, odpor, otázka, pocit, pochybnost, problém, představa, přesvědčení, rozdíl, strach, tlak, zájem;

přihodit se (někomu): incident, nehoda, nepříjemnost, neštěstí, událost, zázrak;

přijít: konec, krize, nabídka, noc, odpověď, rána, rozkaz, řeč, trest, válka, zima, změna, zpráva;

působit: síla;

ranit (někoho): mrtvice;

rozhostit se: klid, mír, mlčení, nálada, noc, pocit, pohoda, ticho, tma, úsměv;

rozmáhat/rozmoci se: móda, názor, nemoc, nešvar, pytláctví, trend, zmatek, zvyk;

snášet se: kritika, noc, soumrak, tma;

spustit se: alarm, déšť, liják, poplach;

stát se: chyba, nehoda, neštěstí, příběh, tragédie, událost, úraz, vražda, zázrak, změna;

svitnout: naděje;

udát se: proměna, příhoda, svinstvo, vražda, zázrak, změna;

vjet (do někoho vjelo něco): vztek, zlost;

vládnout: chaos, klid, mír, nejistota, nálada, pocit, pohoda, pořádek, přesvědčení, ruch, spokojenost, strach, ticho, tma, zima, zmatek;

vtírat se: otázka, myšlenka, pocit, představa;

vynořit se: myšlenka, otázka, problém, vzpomínka;

vypukat/vypuknout: válka;

vytanout: otázka, představa, vzpomínka;

vyvstat: diskuse, konflikt, nebezpečí, nutnost, obava, otázka, podezření, pochybnost, potřeba, problém, představa, riziko, rozdíl, úkol, utrpení, vzpomínka;

vzejít: dohoda, idea, impulz, nápad, návrh, požadavek;

vznikat/vzniknout: dojem, nápad, nárok, podezření, potřeba, problém, situace, škoda

zachvacovat/zachvátit (někoho): panika, strach, třas;

zaplavit (někoho): pocit;

zavládnout: anarchie, atmosféra, euforie, harmonie, chaos, klid, mír, mlčení, nadšení, nálada, napětí, neklid, panika, pocit, pokoj, pozdvižení, příměří, radost, shoda, smutek, strach, ticho, tma, veselí, vzrušení, zděšení, zmatek;

zuřit: bitva, boj, bouře/bouřka, konflikt, krize, monzun, nepokoj, oheň, orkán, palba, požár, revoluce, souboj, spor, teror, válka, vánice, vichr, smrt, vichřice.

E. Kauzativní kategoriální slovesa

Terminologická poznámka: Termín „kauzativní sloveso“ je zde užíván v širším významu, než jak jsou definována „kauzativní slovesa“ v oddílu III., kap. 5.5 Věty o způsobování.

1. Slovesa s velkým rozsahem spojitelnosti

K centrálním kategoriálním slovesům kauzativního typu v češtině patří slovesa *způsobit/ způsobovat*, *vyvolat/vyvolávat*, *vzbudit/vzbuzovat* a *budit*.

Kromě toho, že mají nejvyšší kolokabilitu s různými substantivy, je pro tato slovesa jejich kategoriální funkce jejich hlavní funkcí a v rámci daného typu VNP vykazují také nejvyšší frekvenci v úzu.

Následuje seznam VNP s těmito slovesy; substantiva u daného slovesa jsou řazena abecedně a jsou uvedena v základním tvaru. Protiklad čísla – sg. vs. pl. – a protiklad vidu – dokonavý vs. nedokonavý – nejsou frekvenčně vyhodnoceny:

budit: děs, dojem, důvěra, emoce, hrůza, naděje, nadšení, napětí, nedůvěra, nejistota, neklid, nevole, obava, obdiv, očekávání, odpor, ohlas, otázka, pobouření, podezření, pohoršení, pochybnost, posměch, pozornost, protitlak, představa, reakce, respekt, rozhořčení, rozpaky, rozruch, soucit, strach, sympatie, touha, úcta, údiv, úsměv, úzkost, úžas, vášeň, vzrušení, zájem, závist, zdání, zděšení, zvědavost;

vzbudit/vzbuzovat: agrese, asociace, bouře, debata, děs, diskuse, dohad, dojem, domněnka, důvěra, emoce, hněv, hrůza, chuť, iluze, kontroverze, kritika, láska, lítost, naděje, nadšení, náklonnost, nedůvěra, něha, nechut, nejistota, neklid, nelibost, nervozita, nenávisť, nevole, nevolnost, nostalgie, nutkání, obava, obdiv, očekávání, odpor, ohlas, optimismus, otázka, panika, pobouření, pocit, podezření, podiv, pohled, pohoršení, pochyba, pochybnost, potřeba, pozdvižení, pozornost, protest, představa, přízeň, pud, radost, reakce, respekt, rozhořčení, rozpaky, rozruch, senzace, smích, smutek, soucit, spekulace, stesk, strach, sympatie, touha, úcta, údiv, úsměv, úzkost, úžas, vášeň, veselí, vzpomínka, zájem, závist, zdání, zděšení, znechucení, zvědavost, žádost, žárlivost;

vyvolat/vyvolávat: agrese, alergie, asociace, bouře, debata, demonstrace, deprese, děs, diskuse, dohad, dojem, efekt, emoce, erekce, exploze, hádka, hlasování, hněv, jednání, kolaps, konflikt, kritika, krize, naděje, nadšení, napětí, násilnost, nejistota, nelibost, nenávisť, nepokoj, nesouhlas, nevole, obava, odpor, ohlas, onemocnění, otázka, panika, pobouření, pocit, podezření, pochybnost, poplach, poprask, potíže, potřeba, povstání, pozdvižení, pozornost, problém, protest, představa, reakce, revoluce, rozhořčení, rozpaky, rozruch, senzace, skandál, smích, spekulace, spor, strach, tlak, touha, účinek, úsměv, válka, výbuch, vznik, vzpomínka, vzpoura, vzrušení, záchvat, zájem, záněť, zdání, zmatek, změna, zvracení

způsobit/způsobovat: alergie, bolest, bouře, deprese, erekce, exploze, havárie, chaos, chyba, infarkt, infekce, katastrofa, kolaps, komplikace, krize, krvácení, masakr, mutace, nadbytek, napětí, nárůst, nedostatek, nehoda, nemoc, nepříjemnost, neštěstí, obtíž, onemocnění, otrava, ořes, pád, panika, pocit, pohroma, pohyb, pokles, poprask, porucha, potíže, povodeň, pozdvižení, požár, problém, propad, rakovina, rána, reakce, revoluce, rozkol, rozpad, rozpaky, rozruch, roztržka, rozvrat, selhání, senzace, skandál, smrt, snížení, stárnutí, stres, škoda, šok, trápení, trauma, trhлина, tvorba, újma, utrpení, výbuch, výpadek, vznik, zácpa, záněť, zánik, záplava, závislost, zdržení, zhroucení, zkáza, zkrat, zlomenina, zmatek, změna, zpoždění, ztráta, zvýšení;

2. Další kauzativní kategoriální slovesa

činit: dojem, obtíže, potíže, problémy, radost, zázrak;

dát: důvod, jistotu, jméno, možnost, naději, název, pocit, pohyb, pokoj, práci, právo, přednost, příležitost, šanci, úkol, volnost, život;

dělat: dojem, chuť, obtíže, ostudu, potíže, problémy, radost, starosti/starost, zmatek;

dodat: hravost;

dodávat: atmosféru, chuť, energii, iluzi, jistotu, klid, kuráž, naději, odvahu, pocit, sebevědomí sílu;

dopřát: volnost;

klást: překážky;

nabídnout/nabízet: možnost;

nahánět/nahnat: hrůzu strach;

napáchat: škodu/škody;

naplnit: energií, naději, optimismem, smyslem, touhou, radostí;

nastolit: harmonii, mír, otázku, pořádek, rovnováhu, řád;

navodit/navozovat: atmosféru, dojem, iluzi, klid, náladu, otázku, pocit, pohodu, představu, příval, relaxaci, remisi, schopnost, spánek, stav, tvorbu, uvolnění, vyvrcholení, vzpomínku/vzpomínky, zdání, změnu/změny;

nechat/nechávat: volnost;

nosit: smůlu, štěstí;

obdařit: autoritou, darem, inteligencí, krásou, mocí, nadáním, rozumem, schopností, smyslem, talentem;

otevírat/otevřít: debatu, možnost;

páchat: bezpráví, škodu/škody;

podněcovat/podnítit: agresivitu, aktivitu, atentát, debatu, diskusi, fantazii, chování, chuť, inovaci/inovace, kreativitu, lásku, myšlení, náladu, napětí, nárůst, násilí, nenávisť, nepokoje, pěstování, představivost, reakci, revoluci, rozmach, rozvoj, růst, strach, šíření, touhu, tvorbu, úvahu/úvahy, válku, vášeň, vytváření, vývoj, výzkum, vznik, vzpouru, zájem, založení (pouze s dok. *podnítit*), změnu, zvědavost;

poskytnout/poskytovat: možnost, přehled, příležitost, útočiště, volnost, výhled, výhodu/výhody, záminku, záruku, zázemí;

pouštět: hrůzu;

poutat: pozornost, zájem;

probouzet/probudit: aktivitu, cit/city, citlivost, důvěru, emoci/emoce, fantazii, chuť, intuici, kreativitu, lásku, naději, nadšení, pocit, potřebu, představu, sílu, strach, touhu, úzkost, vášeň/vášeň, vzpomínku/vzpomínky, zájem, závist, zuřivost, zvědavost, žárlivost;

propůjčit/propůjčovat: atmosféru, dojem, kouzlo, legitimitu, lesk, schopnost, vzezření, vzhled, zdání;

přikládat: důležitost, váhu, význam;

přimět (*k + D*): hovor;

přinášet: inovace, komplikace, možnost, pocit, potěšení, prospěch, radost, riziko, smůla, starost, štěstí, úleva, úspěch, uspokojení, úspora, užitek, výhoda, zážitek, zisk, zlepšení, změna;

přispět/přispívat (*k + D*): zlepšení;

přitáhnout/přitahovat: pozornost;

přivodit: bolest, erekci, infarkt, konec, krizi, nemoc, nepříjemnost, orgasmus, otřes, pád, pocit, potíže, problém, rakovinu, smrt, stíhání, stres, škodu, újmu, úpal, úraz, výbuch, záchvat, zhroutil, zkázu, změnu;

přivolat: hněv;

působit: bolest/bolesti, potíže, problémy/problém, škody/škodu, utrpení, radost, potěšení, obtíže, starosti/starost, muka, růst, nesnáze;

rozdávat: radost;

rozněcovat/roznítit: fantazii, lásku, touhu, představivost, vášně;

rozpoutat: boj, bouři, debatu, diskusi, masakr, nepokoje, revoluci, vášně, válku;

rozproudit: diskusi;

rozsévat: děs, hrůzu, chaos, paniku, smrt, strach, zkázu;

rozvířit: debatu, diskusi;

seslat: bouři;

skýtat: možnost, naději, potěšení, příležitost, útočiště, výhodu/výhody;

spustit: debatu;

šířit: strach;

učinit: dojem, konec;

udělat: div, dojem radost;

ukládat/uložit: povinnost;

upoutat: pozornost;
uspořádat: debatu;
uvádět (*koho v + A*): pochybnost;
uvrhnout (*koho do + A*): hanby;
vést (*k + D*): poslušnosti, snížení, vyšetřování, vzniku, závěru, změně;
vnášet/vnést: hravost, chaos, klid, nejistotu, neklid, pořádek, zmatek;
vnuknout: myšlenku, nápad, plán, pocit, představu, víru;
vrhnout: podezření;

vyprovokovat: boj, diskusi, hádku, hněv, konflikt, krizi, odchod, potyčku, přestřelku, reakci, rvačku, střet, útěk, útok, válku, záchvat;

vytvářet/vytvořit: asociaci/asociace, atmosféru, dojem, iluzi, napětí, pocit, předpoklad, představu, příležitost, šanci, vztah, zmatek;

zahájit: debatu;
zakládat: domněnku, důvod, nárok, požár, právo;
založit: požár;
zanechat: dojem;
zavádět/zavést: kontrolu, možnost, povinnost;
zavdat: důvod, podezření, podnět, příčinu, záminku;
zažehnout: debatu, explozi, krizi, požár, spor, výbuch;
zjednat: autoritu, klid, pořádek, přístup, respekt, ticho, spravedlnost.

2.3.4.5 Sémantická stránka kategoriálních sloves a styl VNP

Kategoriální sloveso může vyjadřovat modifikaci **slovesného děje**, a to: (a) modifikaci **časového průběhu děje**; např.: *mít vládu nad kým* (= průběh děje, resp. stavu) : *získat vládu nad kým* (= začátek děje, resp. stavu); (b) jiné modifikace: *mít vládu* (vyjadřuje pouze trvání stavu) : *vykonávat vládu nad kým* (vyjadřuje aktivní činnost).

Kategoriální sloveso může být také nositelem **stylového příznaku**, a to buď reprezentuje určitý funkční styl (např. administrativně-právní), nebo je výrazem individuálního stylu vyjadřujícího např. expresivitu. Např. VNP *udělit pokutu* je běžným výrazem administrativně-právního stylu, zatímco VNP *dát pokutu* je běžný ve stylu prostě sdělovacím.

VNP *dát/vrazit/ vlepít/ uštvět/ vytnout/ ubalit facku* jsou výrazem stylové expresivity.

Některá kategoriální slovesa si **část své lexikálně-sémantické informace zachovávají**. Např. ve VNP *vznést požadavek* je sloveso *vznést* desémantizováno, kdežto ve VNP *vyslovit požadavek* si sloveso uchovává svůj význam slovesa mluvení (*verbum dicendi*) a může tak signalizovat, že ke komunikaci došlo ústní formou. Avšak i sloves tohoto typu lze v daném VNP užít jako zcela desémantizovaných (viz níže).

Sémantika verbonominálního predikátu nevyplývá pouze ze samotného kategoriálního slovesa, ale ze specifické kombinace tohoto slovesa s přísudkovým substantivem. Do hry tak

vstupují **gramatické vlastnosti** tohoto **substantiva** (číslo a počitatelnost), ale i vidové vlastnosti slovesa.

S tímž substantivem se často spojují různá **slovesa** v podstatě **synonymní**, která se mohou někdy lišit **konotací** nebo **stylem**; např. *přednést, vznést, předložit, vyslovit, formulovat, dát požadavek*. Srov. (vše ČNK):

- (50a) Před pár týdny Státní ústav pro kontrolu léčiv **přednesl** svůj finální **požadavek**: ke konečnému schválení léku dodat studii o jeho trvanlivosti [...].
- (50b) Pokus o dohodu byl zmražen ve chvíli, kdy ČSOB **vznesla** své finanční **požadavky** na český stát a tím možnost dohody zablokovala.
- (50c) Trenéři **předložili** svazu své finanční **požadavky** a čekají na jeho reakci.
- (50d) Jejich manažer nakonec **vyslovil** neakceptovatelné finanční **požadavky** [.-..]
- (50e) Teprve pak mohou vědci **formulovat** analytické **požadavky**, podle kterých se má výskyt malých plastových částic ve vodě z vodovodu zjišťovat.
- (50f) Byl jsem v Innsbrucku spokojený, proto jsem si, když o mě vedení Austrie projevil zájem, řekl: **dám si** takové finanční **požadavky**, že mi je nesplní.

- (51a) Po válce **přišlo** [= vyrukovalo] Japonsko **s požadavkem** navrácení alespoň těch ostrovů, jež pod ruskou jurisdikcí nikdy dříve nebyly.
- (51b) Taxikáři navíc **vyrukovali s** dalšími **požadavky**.

Ve **výběru kategoriálního slovesa** se projevují dvě protichůdné tendence: diachronní **motivovanost** výchozím **větným vzorcem** (k pojmu větného vzorce viz oddíl III., kap. 3), resp. obvyklou spojitelností slovesa a synchronní **arbitrárnost**, což znamená, že je-li příslušné sloveso významově vyprázdněné, je v zásadě jedno, o které konkrétní sloveso půjde. Motivovanost výchozím větným vzorcem, resp. spojitelností slovesa však může v určitém kontextu vystoupit do popředí, takže **záměna synonymním slovesem není možná**. Srov.:

- (50) Tam musí armáda reprezentovaná náčelníkem generálního štábu **jasně formulovat** (*předložit) své **požadavky**. (ČNK)

Zatímco syntagma *jasně formulovat* je obvyklé (v korpusu má 1 153 dokladů), slovní spojení *jasně předložit* je neobvyklé (má pouhých 20 dokladů).

Kategoriální interpretaci sloves je v kontextu možné úplně blokovat, typicky užitím určitého **adverbiálního doplnění** (obě věty ČNK):

- (51) Prostudujte si její podmínky a **přesně formulujte své požadavky**.
- (52) Při obou postupech stačí stisknout piktogram mikrofonu na dálce, a když se objeví stejný znak také na obrazovce, **zřetelně vyslovit svůj požadavek**.

Jako VNP nehodnotíme ani případy, kdy subjekt slovesa (např. *přednesl*) a subjekt děje označeného substantivem (např. *požadavek*) nejsou totožné (obě věty ČNK):

- (53) Mezi akcionáře tak nepronikl ani šéf Sdružení klientů Pojišťovny Morava **Vlastimil Buček**, aby **přednesl požadavky klientů**.
- (54) „Někdo to **přednesl jako požadavek obce**“ řekl zástupce hejtmana.

U některých VNP může mít sloveso pouze kategoriální, anebo pouze predikativní interpretaci pouze v **závislosti na kontextu**. Takto se chová např. sloveso *vést* (obě věty ČNK):

- (55) Na to můžete vzít jed, že mám, vy zatracený čmuchale. Já **vedu** tohle **vyšetřování**.
- (56) Nestává se každý den, aby člověk volal zástupci náčelníka a sděloval mu, že jeho lidé nejenže **vedli vyšetřování**, které jim bylo výslovně zakázáno, ale navíc na jeho konci zatkli policistu.

Ve větě (55) syntagma *vedu vyšetřování* (= *řídím vyšetřování*) nepokládáme za VNP, ve větě (56) (= *vedli, prováděli vyšetřování; vyšetřovali*) ano.

Významovou vyprázdněnost kategoriálního slovesa tedy nelze hodnotit výhradně obecně na úrovni jazykového systému (*langue*), ale je třeba vzít v úvahu konkrétní parolové (řečové, promluvé) realizace.

2.3.4.6 Funkce verbonominálních predikátů v promluvě

I. Obecná charakteristika

Centrálním prostředkem k vyjádření větného jádra (predikace) je v češtině plnovýznamové **sloveso**. Z funkčního hlediska tak představuje verbonominální predikát s kategoriálním slovesem alternativní způsob vyjádření větného jádra, který je sice oproti predikativnímu slovesu formálně komplikovanější, ale na druhé straně nabízí možnost přesnějšího postižení

významu (zvláště v odborném jazyce), umožňuje **detailnější vyjádření povahy děje** a poskytuje také bohatší možnosti aktuálního členění výpovědi. Z těchto důvodů mají verbonominální predikáty zvláště vysoký výskyt v **odborném vyjadřování** a v normativním stylu, ačkoli se uplatňují v nejrůznějších funkčních stylech včetně variet neutrálních (*mít strach, mít vliv*), **neformálních** (*vlepit facku, vyfasovat trest*) nebo ve vyjadřování profesním či slangovém (např. sport. *vstřelit branku, inkasovat gól*).

II. Pojmenování děje a terminologizace

K hlavním funkčním přednostem verbonominálního predikátu v odborném jazyce patří to, že umožňuje vyjádřit větné jádro (predikát) s využitím **substantivního odborného termínu** – ať už jednoslovného či víceslovného, aniž by bylo nutné derivovat příslušné terminologické sloveso, které v úzu nebývá k dispozici:

Příklady VNP s jednoslovným substantivním termínem:

udělat kotoul (**kotoulovat*); **vynést** rozsudek (není totéž co *rozsoudit*)

Příklady VNP s dvouslovným či víceslovným termínem:

provést dechovou zkoušku; domovní prohlídku; invazivní nitroděložní chirurgický zákrok;

provádět geodetické práce;

podat trestní oznámení; insolvenční návrh; povolení k pobytu;

vydat metodický pokyn; předběžné opatření; stavební povolení; rozhodnutí o předběžné otázce;

poskytovat právní služby; zdravotní péči;

udělat těhotenský test; výběrové řízení;

páchat trestnou činnost;

položit řečnickou otázku.

Tím je zajištěna potřebná **přesnost a jednoznačnost vyjádření**. I tam, kde odpovídající derivované sloveso formálně existuje (např. *vynést rozsudek – rozsoudit*), totiž zpravidla neposkytuje odpovídající terminologickou přesnost.

Např. v současném trestním právu je komplexní predikát *vynést rozsudek* koheponymem k termínům *vydat trestní příkaz* a *vydat usnesení*, přičemž jmenné složky *rozsudek*, *trestní příkaz* a *usnesení* reprezentují tři taxativně vymezené způsoby soudního rozhodnutí (tj. pojmenování výsledku děje) a příslušné komplexní predikáty jim odpovídající představují tři typy soudního rozhodování (tj. pojmenování děje samotného).

Rozvíjení jmenné složky přívlastky dává možnosti přesnějšího a bohatšího vyjádření i tam, kde jmenná složka není odborným termínem:

udělat osudovou chybu	:	osudově chybovat
udělat prudký pohyb	:	prudce se pohnout
provádět namátkovou kontrolu	:	namátkově kontrolovat
provést důkladnou analýzu	:	důkladně analyzovat

Také zde alternativní vyjádření pomocí predikativního slovesa v řadě případů nemusí existovat:

poskytnout cennou radu : *cenně poradit
udělat zásadní rozhodnutí : *zásadně rozhodnout

III. Vyjádření povahy slovesného děje

Verbonominální predikát umožňuje modulovat různé parametry dějových významů a vyjadřovat tak jednotlivé **fáze děje**, resp. významy jako intenzita, iterativnost, distributivnost, durativnost nebo okamžitost. Uplatňují se přitom opět formální prostředky syntaktické i morfologické.

Zatímco vyjadřování fází a do jisté míry i intenzity děje zajišťuje především výběr vhodného kategoriálního slovesa, na vyjádření dalších dějových významů se významně podílejí i vlastnosti jmenné složky.

A. Fázování děje a intenzita

Největší uplatnění má vyjádření inchoativnosti, tj. počátkovosti děje. Frekventovaná jsou ve VNP následující inchoativní slovesa:

dát se (do pohybu; na útěk), **dostat** (strach), **chytit** (chřipku), **chopit se** (iniciativy), **nabýt** (dojmu), **nastat** (ticho), **navázat** (kontakt), **pojmout** (podezření), **pustit se** do (práce), **ujmout se** (vedení), **vejít** v (platnost), **vrhnout se** do (práce), **vstoupit** v (platnost), **vytanout** (vzpomínka), **vyvstat** (nutnost), **vzejít zahájit** (palbu), **získat** (důvěru), **začít** s (přípravou).

Následující slovesa vyjadřují kromě inchoativnosti zároveň i **vyšší intenzitu** děje:

přemoci (někoho přemohla únava), **přepadnout** (někoho přepadl pocit), **vypuknout** (válka), **zachvátit** (někoho zachvátila panika), **zmocnit se** (někoho se něco zmocnilo).

Následující slovesa vyjadřují **náhlé nastání děje**:

polít (někoho polila hrůza), **popadnout** (někoho popadl vztek), **padnout** (tma), **spustit se** (déšť), **vjet** (do někoho vjel vztek), **vynořit se** (vzpomínka).

Mnohem méně frekventované je s pomocí verbonominálních predikátů vyjadřovat **terminativní fázi děje**.

Typická terminativní kategoriální slovesa **přestat/přestávat, skončit/končit** lze sice potenciálně relativně volně spojovat se jmennými složkami vyjadřujícími trvající děj, ale v úzu mají oproti kategoriálním slovesům inchoativním výrazně nižší frekvenci.

Nejfrekventovanější VNP s těmito slovesy jsou:

přestat (s + L): hnojením, kouřením, pitím přejídáním, žehlením aj.;

skončit (s + L): hraním, kariérou, kouřením, podnikáním, prací, přípravou, výrobou aj.;

skončit: opravu, práci, rekonstrukci, službu, směnu, těžbu, utkání, válku, vládu, zápas, život;

končit: legrace, mandát, platnost, práce, směna, smlouva, válka.

Pomocí VNP lze volbou vhodné slovesné složky také vyjádřit:

- (a) nastání stavu, které je **výsledkem předchozího úsilí**, typicky pomocí slovesa *dosáhnout (úspěchu)*; dále: *dospět (k závěru)*, okrajové je *dojít (klidu)*;
- (b) trvání děje nebo stavu: *trvat (spor trvá)*, *pokračovat (práce pokračují)*;
- (c) postupné rozvíjení děje slovesy jako *snášet se (snáší se soumrak)*, *zachvacovat (zachvacuje ho panika)*.

Následují doklady VNP s totožnou jmennou složkou *vláda* pro povahu slovesného děje neutrálního, inchoativního, terminativního, pro vyjádření úsilnosti a kombinaci inchoativnosti s úsilností. Vzhledem k totožnosti jmenné složky je zřejmé, že tyto různé způsoby slovesného děje zajišťuje pouze kategoriální sloveso (vše ČNK):

- (57) Pak mě ale okouzila akademická dráha, protože člověk **má** absolutní **vládu** nad svým časem a nemá žádného nadřízeného.
- (58) Zlé královně se podařilo **získat vládu** nad královstvím.
- (59) Navíc pilot stále drží volant a nehrozí tak, že **ztratí vládu** nad svým monopostem.
- (60) Odvrhly rodinný život jako jho, kterým muži **vykonávají vládu** nad ženami, a dogmaticky hájily svá politická hesla.
- (61) Publikum fascinoval titulním hrdinou, smělcem, jenž **se zmocnil vlády** nad světem.
- (62) Roku 1742, po prohrané válce o rakouské dědictví, **přešla** Vratislav **pod vládu** Pruska.

B. Další významy

Mezi hlavní specifika verbonominálních predikátů patří to, že kombinací (počítatelné) jmenné složky a kategoriálního slovesa mohou vyjádřit **časově ohraničený úsek děje**.

Ve VNP lze užít slovesa jak ve vidu **dokonavém** (*provést pokus, vystavit fakturu*), tak **nedokonavém** (*provádět pokus, vystavovat fakturu*) v závislosti na tom, zda daný děj trvá v čase, nebo se odehrává v minimálním časovém okamžiku.

Pokud je substantivum v plurálu, má VNP platnost iterativní: *provést* : **provádět pokusy**, *vystavit* : **vystavovat faktury**.

V úzu sice výrazně převládají VNP typu ‚perfektivum + singulár‘ (*provést pokus*) nebo ‚imperfektivum + plurál‘ (*provádět pokusy*), avšak uplatnění nacházejí všechny čtyři kombinace vidu a čísla (vše ČNK):

- (63a) Inspekce proto **provedla pokus**, ze kterého následně vyplynulo, že strojvedoucí měl asi 16 sekund na to, aby začal brzdit, než bylo pozdě.
- (63b) V USA ale **provedli pokusy**, kde při rozhodování hrály roli skutečné peníze, a to veliké.
- (63c) Následující týdny Fleming **prováděl** s plísní **pokusy** a zjistil, že látku, která se přirozeně zbavovala škodlivých bakterií, z nichž mnohé způsobují různé nemoci, lze jednoduše vyrobit.
- (63d) Strýček unaveným hlasem naznačil, že **prováděl pokus** dalekosáhlého významu [...] (Z. Jirotko, *Saturnin*)

- (64a) Díky nim je možné zaslat naskenovaný dokument třeba mobilním telefonem přímo do informačního systému a okamžitě **vystavit fakturu** a výrazně tak podpořit svoje cash flow.
- (64b) Úderem silvestrovské půlnoci končí poslední termín, do něhož je možné **vystavit faktury** na finální dočerpání evropských dotací na léta 2007–2013.
- (64c) Podnikatel může na svém počítači **vystavovat faktury** a účetní je okamžitě vidí a může je zaúčtovat.
- (64d) Volám IT. Připojují se přes vzdálenou správu, něco instalují. **Vystavují mi fakturu.**

C. Aktuální členění výpovědi a vyjadřování objektu děje

Z hlediska aktuálního členění umožňuje verbonominální predikát pružněji přizpůsobit syntaktickou strukturu věty potřebám komunikační situace a dokáže vyjádřit některé konfigurace, které jsou s pomocí slovesného predikátu obtížné nebo nemožné.

Realizováním děje v podobě jmenné složky, tj. formou substantiva, které má oproti slovesu vyšší mobilitu a může fungovat i jako anafora ke slovesu, lze **tematizovat děj**:

- (65) Média [...] jsou od toho, aby ve veřejném zájmu vládu **kontrolovala**. A tuto **kontrolu provádějí** tím, že otevřeně informují. (ČNK)

Oddělení slovesné a jmenné složky větného jádra otevírá také možnost oddělit v rámci aktuálního členění informaci o ději samotném od modálně-temporální informace o jeho realizaci. Ve větě (66) je tak substantivem vyjádřený děj (*proceduru*) **tématem** a modálně-temporální informace o jeho realizaci (*nelze provést*) **rématem** (ČNK):

- (66) Za stávajících okolností však tuto **proceduru** ^{téma} **nelze provést** ^{réma}.

Pomocí VNP lze také nevyjádřit objekt děje, který je u elementárního slovesného přísudku obligatorní:

- (67a) Nelze-li **provést opravu** či **výměnu**, má kupující právo od smlouvy odstoupit a požadovat peníze zpět. (ČNK)
- (67b) *Nelze-li **opravit** či **vyměnit**, má kupující právo od smlouvy odstoupit a požadovat peníze zpět.
- (68a) Naposledy zakroužili před budovou, pak Flin stroj zastavil. **Provedl poslední kontroly** před letem a otočil hlavu k Freyi. (ČNK)
- (68b) *Naposledy **zkontroloval** před letem a otočil hlavu k Freyi.

2.3.5 Pseudokoordinát

2.3.5.1 Definice a obecná charakteristika

Jde o jeden z **koordinačních** typů, které se formálně jeví jako souřadné souvětí se dvěma klauzemi spojenými spojkou *a*, významově však jde o **složený přísudek**.

Pseudokoordinátem rozumíme formálně koordinační konstrukce se spojkou *a* spojující dvě slovesa do konstrukce VF1 *a* VF2 (VF = verbum finitum), aniž přitom dochází ke koordinaci dvou samostatných dějů; nelze totiž interpretovat událost B na pozadí události A, ani naopak událost A na pozadí události B, jak je tomu v souvětí s prototypickou, vlastní koordinací.

Tuto definici ilustrují následující doklady z ČNK:

- (1) **Sebral se a zmizel**, jen co se narodilo třetí dítě.
- (2) Všichni mu radili, aby to nedělal, ale on **šel a oženil se**.

Spojka *a* slouží v této konstrukci nikoli k tomu, aby koordinovala dvě klauze a obsahy jejich dějů, ale k tomu, aby pomocí ní byl vytvořen **jediný predikační celek**, ve kterém se součet lexikálních významů jednotlivých složek nerovná celkovému lexikálnímu významu jednotky vyšší, složené.

Avšak ne všechny konstrukce se strukturou VF1 *a* VF2 zakládají pseudokoordinační konstrukci. O pseudokoordinaci hovoříme teprve při **součinnosti více faktorů**. Těmito faktory jsou výskyt spojky *a*, níže popsaná gramatická omezení kladená na pseudokoordinační konstrukci a specifická sémantická událostní struktura konstrukce, resp. skutečnost, že první sloveso označuje počáteční fázi děje, který je vyjádřen druhým koordinovaným slovesem.

Užití pseudokoordinační konstrukce je navíc vázáno na úzký okruh sloves vstupujících do pozice VF1. Počty těchto sloves se v jednotlivých jazycích liší.

V češtině jsou to slovesa **sebrat se a jít**. Obě tato slovesa sdílejí oslabenou sémantickou samostatnost, avšak jejich celkové chování v pseudokoordinační konstrukci není zcela totožné.

Sloveso jít si na celé škále koordinačních konstrukcí zachovává do značné míry svůj původní význam fyzického pohybu z místa A do místa B. V mnoha konstrukcích však tento význam oslabuje, resp. zachovává pouze některou složku primárního významu, např. *Tatínek jde do důchodu*.

Sloveso sebrat se ve významu *započít nějakou činnost* v konstrukci *„sebrat se a V“* vytváří výhradně pseudokoordinační konstrukce; tyto klauze proto nelze osamostatnit:

- (3) ***Sebral se. Zmizel**, jen co se jim narodilo třetí dítě.

Z příkladu (3) je zřejmé, že sloveso *sebrat se* pozbylo gramatickou i sémantickou samostatnost, nevytváří plnohodnotný predikát zakládající klauzi a musí nutně vstupovat do multiverbální konstrukce.

U slovesa *jít*, jehož významové spektrum je širší, můžeme o pseudokoordinaci hovořit jen v některých případech, které splňují specifické gramatické a sémantické podmínky.

2.3.5.2 Gramatické charakteristiky pseudokoordinačních konstrukcí

Pseudokoordinační konstrukce, které nezakládají souvětnou strukturu, se od prototypické souvětné koordinace liší mnoha gramatickými vlastnostmi. Obecně lze konstatovat, že tyto konstrukce vykazují menší variabilitu a vyšší fixaci svého gramatického chování.

Kritéria charakterizující pseudokoordinační konstrukce v **angličtině** popisuje M. de Vos (2005). Mezi tato kritéria patří zvl. nemožnost substituce koordinátoru, distributivita sloves v rámci koordinované konstrukce, *quantifier raising* / pozvednutí kvantifikátoru do antepozice vzhledem k lineárně prvnímu slovesu, morfologické restriktce kladené na slovesa, *sameness condition* / podmínka stejnorodosti odkazující k unifikaci gramatických kategorií pro obě koordinovaná slovesa, fonetické ukazatele.

I. Záměna pořadí konjunktů

Základní vlastností pseudokoordinačních spojení je **nemožnost záměny pořadí** koordinovaných konjunktů:

(4a) Někdy jsme **se sebrali a šli** k řece. (ČNK)

(4b) *Šli jsme k řece a někdy (jsme) se sebrali.

Stejně je tomu i u mnoha koordinovaných klauzí, pokud je jejich posloupnost podmíněna posloupností dějů. Srov.: *Sehnula se a zašeptala mu do ucha* [...] (ČNK) vs. **Zašeptala mu do ucha a sehnula se*.

V pseudokoordinačních konstrukcích však vzhledem k jejich výše charakterizované povaze není poziční záměna koordinovaných sloves možná nikdy.

II. Morfologické parametry koordinovaných sloves

A. Morfologická jednota osoby, čísla a času VF1 a VF2

V souvětích s koordinačně spojenými klauzemi je možné, aby morfologické hodnoty sloves v koordinovaných klauzích byly různorodé, neboť koordinovány jsou celé klauze a jednotlivé děje jimi vyjádřené, např. *Jana **uvařila** (1.os. sg. přét.) a dědeček s babičkou jistě **ocení** (3.os. pl. prez.) **skvělou večeři**.*

V případě pseudokoordinačních spojení jsou dané morfologické hodnoty u obou koordinovaných sloves sjednoceny.

B. Totožnost osoby a čísla

V pseudokoordinačních spojeních je nutná totožnost gramatických kategorií osoby a čísla podobně jako u několikanásobných predikátů. Tato shoda je dána kongruencí s podmětem, který je pro obě slovesa nutně totožný. Srov.: *To ale neznamená, že **se seberou a odejdou**.* vs. **To ale neznamená, že **se seberu a odejdou**.*

C. Temporální totožnost

V případě prototypické koordinace klauzí není nutná temporální jednota koordinovaných dějů. V češtině, která nepodléhá časové souslednosti, je možné koordinovat predikáty různě časově zařazené. Do volby temporálního ukotvení predikátů se promítá především reálné ukotvení dějů. Srov.:

Petr knihu **přečetl** a **vrátil** ji do knihovny.
Petr knihu včera **přečetl** a dnes na ni **píše** recenzi.
Petr knihu **přečetl** a zítra na ni **bude psát** recenzi.
Petr dnes knihu **čte** a zítra **bude psát** recenzi.

V pseudokoordinačním spojení není různost časů jednotlivých konjunktů možná. Časová specifikace obou sloves musí být identická. Důvodem **temporální unifikace** obou **koordinovaných sloves** je opět fakt, že **jsou koordinovány** nikoli jednotlivé děje, ale **fáze děje jediného**, který probíhá v minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti:

(5a) Petr **šel a snědl** celý oběd.

(5b) *Petr **šel a sní** celý oběd.

(6a) Pozoroval, jak Petr **jde a jí** oběd.

(6b) *Pozoroval, jak Petr **jde a bude jíst** oběd.

(7a) Za pět minut **se seberu a půjdu**. (ČNK)

(7b) *Za pět minut jsem **se sebral a půjdu**.

D. Vidová totožnost

V pseudokoordinačním spojení není nutná vidová totožnost koordinovaných konjunktů, tj. je možné koordinovat **nedokonavé sloveso jít** v pozici VF1 **se slovesy dokonavými** v pozici VF2 nebo **dokonavé sloveso sebrat se** v pozici VF1 **s nedokonavými slovesy** v pozici VF2.
Srov.: (obě věty ČNK)

(8) Co je to za nápad, abych **šel a urazil** ženu?

(9) Veru měla chuť říct, at' **se sebere a žije** svůj život, dokud to jde.

V pseudokoordinaci se slovesem *jít se* v pozici VF2 vyskytují převážně perfektivní slovesa, patrně proto, že celá konstrukce se obvykle jeví jako vyjádření děje, který je završen a ukončen.

Nedokonavá slovesa se se tu vyskytují méně často; např.:

(10) Opět **jsem šel a hledal jsem** nějakého jelena.

(11) Pak **šel a zkoušel** na ledu čtverné toeloopy.

V pseudokoordinaci se slovesem *sebrat se* se v pozici VF2 vyskytují vyváženě **slovesa perfektivní i imperfektivní**. V této konstrukci je slovesem *sebrat se* vyjádřeno bodové **započetí děje**, zatímco vlastní děj může být **jak završený, tak nezavršený**: (obě věty ČNK)

(12) A po tom konstatování **se sebrala a zmizela**.

(13) Při první příležitosti **se sebral a prchal** opět pryč z Pekingu.

III. Časový průběh dějů

Dalším znakem charakterizujícím pseudokoordinační konstrukci je specifický časový průběh dějů. V prototypické koordinaci lze paralelnost či následnost koordinovaných dějů vymezit pomocí adverbialních určení *přitom, potom*. Např.: (obě věty ČNK)

Na koni se mi zjevoval Erasmus Rotterdamský jak **jde a přitom si dělá** poznámky do sešitku.

Šel jsem nakoupit **a potom jsem se díval** na film.

Tato adverbialní určení jsou s pseudokoordinační konstrukcí neslučitelná, protože jejich primárním významem je poukazovat na vztahy mezi průběhy dvou a více dějů:

- (14a) Třetí diskutant, tragický architekt, naopak Nerudu-prozaika drtí: tento umělec **jde a napíše** tak trapné a trudné věci, jakým jest proslulý Týden v tichém domě [...]. (A. Stich – ČNK)
- (14b) *Třetí diskutant, tragický architekt, naopak Nerudu-prozaika drtí: tento umělec **jde a přitom napíše** tak trapné a trudné věci, jakým jest proslulý Týden v tichém domě [...]
- (14c) *Třetí diskutant, tragický architekt, naopak Nerudu-prozaika drtí: tento umělec **jde a potom napíše** tak trapné a trudné věci, jakým jest proslulý Týden v tichém domě [...].

Protože v rámci pseudokoordinace je celá konstrukce **kompaktním vyjádřením jediného děje** není možné ji rozdělit a vložit adverbialní výraz doprostřed konstrukce mezi jednotlivé fáze děje.

IV. Adverbialní určení

Na pseudokoordinační konstrukci se vztahují i další omezení, která zužují možnosti použití adverbialních výrazů.

Adverbialní upřesnění průběhu děje mohou být umístěna do antepozice před celou pseudokoordinační konstrukci nebo do pozice těsně před druhý koordinovaný konjunkt: (obě věty ČNK)

- (15) Všechno jsem jí to vyklopila a ona se **začerstva sebrala a vyklopila** to novinám!
- (16) Maminka **se sebrala a okamžitě odjela** do nemocnice.

Není však obvyklé, aby adverbialní určení bylo umístěno mezi VF1 a spojku *a*. Např.:

- (17a) „[...] Není v jejích silách **okamžitě jít a uklízet** sních,“ konstatuje přednosta. (ČNK)
- (17b) *Není v jejích silách **jít okamžitě a uklízet** sních.

Adverbia, která jsou typicky užívána v dané konstrukci vyjadřují rychlost či náhlost pohybu, např. *rychle, honem, najednou, střemhlav*.

Další adverbialní určení užívaná v pseudokoordinačních konstrukcích dokreslují především **způsob průběhu děje**, nezdůrazňují primární sémantiku fyzického pohybu ani sémantiku délky průběhu tohoto děje a jejich sémantický dosah zahrnuje celou pseudokoordinační konstrukci:

(18) **Klidně se seberte a běžte** si dát panáka.

Srov. dále:

Tak mluví ďábel k hazardnímu hráči. Ale sotva by ďábel sám toho nešťastníka svedl k tomu, aby **opatrně a obmyslně šel a zabil** starého strýce, po kterém má dědit. (překlad: G. K. Chesterton - ČNK)

V. Možnosti negace pseudokoordinační konstrukce

Oblastí, v níž pseudokoordinační konstrukce vykazuje oproti standardní koordinaci klauzí specifika je také negace. Jak ukazuje následující tabulka, ve standardní koordinaci klauzí je možné, aby byla libovolně koordinována pozitivní i negovaná slovesa ve všech myslitelných variantách, pokud tomu nebrání logické příčiny.

Tab. 1: Koordinace kladných a záporných sloves

VF1	konektor	VF2	Doklad z ČNK
+	a	+	Šel dál a rozhlížel se kolem sebe.
+	a	-	Šel jsem rychle a nevšiml jsem si lidí.
-	a	+	Nešel na oběd a čekal v kanceláři.
-	a	-	Nešel jsem tam rád a nechodím tam vůbec často.

V pseudokoordinační konstrukci se podobně jako v případě morfologických gramatických kategorií uplatňuje podmínka stejného chování koordinovaných sloves.

Nevyskytují se tedy kombinace [+] [-]; [-] [+].

V případě, že v pseudokoordinační konstrukci dojde ke **koordinaci dvou negativních sloves**, jde o **negaci hypotetickou**, tedy o koordinaci, v níž jsou negovány presupozice o nastání/nenastání daného děje; to lze vyjádřit pomocí rámcující řídicí věty typu *Není možné, že VF1 a VF2*:

(19a) Samozřejmě, že nejste natolik vyděšený, abyste **nešel a neshodil** vodíkovou bombu.
(ČNK)

(19b) Není možné, že byste **šel a shodil** vodíkovou bombu.

(20a) Kdybych plánovala, že dám výpověď, tak bych **se nesebrala a neudělala** bych to ze dne na den. (ČNK)

(20b) Není možné, že **bych se sebrala a udělala** to ze dne na den.

2.3.5.3 Pragmatické významy pseudokoordinační konstrukce

Na základní význam celé konstrukce se navrstvují další významy pragmatického charakteru, které jsou výsledkem kombinace dílčích významů děje v pozici VF2 a samotné pseudokoordinační konstrukce. Tyto významy se mohou v závislosti na kontextu prolínat a kombinovat. Mezi tyto významy lze zařadit:

Náhlé nastání děje:

"Vzpomínáte si, co jste s ní udělala?" "Ano. **Šla jsem a nakoupila** za ni jídlo v samoobsluze těsně předtím, než zavřeli."

Kdyby v mých nejlepších letech někdo nastřelil puk dozadu, tak **se seberu a jedu** na střídačku.

Náhlé rozhodnutí se pro určitou činnost:

„A vy si tady sedíte...!“ "Dobrá, dobrá, děvče," uklidňoval ji Cai. "Hned **jdu a odvedu** bratra Jana na bezpečné místo, než k nám rychtář dorazí.

Někdy mám chuť od toho všeho utéct, řekl inženýr, prostě **se sebrat a běžet**.

Rozhodná realizace děje bez váhání:

Je to nejhezčí kniha na světě. Čtěte ji, uchovejte si ji. " **Šly jsme a četly jsme**.

Uslyšel jsem, že Harry venku vykřikl, a když **jsem se sebral** a střemhlav **zamířil** ke dveřím, viděl jsem, že zběsile se zmítající zvíře téměř vyprostilo i druhý roh.

Zdůrazněná výzva k činnosti:

Hovořila se mnou – vyprávěla mi o mém bratru Markovi – a pak mi řekla, **abych šel a běžel** závod.

Laskavě **se seber a jed'** si do Prahy udělat pořádek hlavně ve svém životě!

Rozhořčení mluvčího v dané situaci:

A jak to bylo všechno hloupé! Kuchařka to přece pozná – musí to poznat! Jako **bych šel a sám si plívl** do obličeje.

„Někteří lidi si myslí, že s ním ořeš. Klidně **se sebereš a odstěhuješ se** do Stockholmu, ani se ho nezeptáš...“

Překvapení mluvčího z vývoje situace, které často vyplývá z náhlého a nečekaného nastání děje:

Stejně potíže trápí celou Evropskou unii, talenty z vědy, ale i z finančnictví či podnikání odcházejí do zámoří. "Evropské firmy pak **jdou a investují** tam, kde jsou nadaní Evropané – třeba v Bostonu," řekl pro Reuters evropský komisař pro vědu Philippe Bosquin.

3. Větné vzorce

Obsah:

- 3.1 Predikát a jeho organizační potenciál
- 3.2 Typy větných vzorců (základních větných struktur)
 - 3.2.1 Vzorce bez podmětu
 - 3.2.2 Vzorce s podmětem
 - 3.2.2.1 Vzorce bez předmětu
 - 3.2.2.2 Vzorce s jedním předmětem
 - 3.2.2.3 Vzorce se dvěma předměty

3.1 Predikát a jeho organizační potenciál

Centrem sémanticko-formální organizace věty je přísudek/predikát (viz oddíl III, kap. 2), a to buď přísudek elementární, tvořený slovesem, nebo přísudek složený, v němž sémantickou složku nese jeho jmenná část. V obou případech je sloveso ve tvaru určitém/finitním, výjimečně má tvar neurčitý/infinitní (viz tamtéž).

Organizační potenciál přísudku se projevuje schopností vázat na sebe další slovní druhy (a jejich tvary) v konkrétních větněčlenských pozicích, resp. tato závazná (obligatorní) a možná (potenciální) doplnění vyžadovat. Výsledkem jsou různé typy základních větných struktur – větných vzorců, odpovídajících typu slovesa/predikátu.

Ve větných vzorcích lze odlišit formální strukturu, vyjádřenou slovními druhy a tvary, resp. jejich větněčlenskou rolí, (**syntaktický větný vzorec**) a strukturu sémantickou, tvořenou obecně významově definovanými participanty/aktanty (**sémantický větný vzorec**).

V některých valenčních pojetích syntaxe jsou tyto struktury považovány jednak za projev **valenčního potenciálu slovesa** (aspekt formální, požadavek morfosyntakticky definovaných doplnění), jednak za projev jeho **intence** (aspekt sémantický, požadavek doplnění obecně významově vymezených).

3.2 Typy větných vzorců (základních větných struktur)

Inventář větných vzorců a forma jejich popisu jsou vždy jen jedním z možných pojetí.

Pro účely této gramatiky uvádíme **11 větných vzorců** značného stupně obecnosti. Každý z nich by bylo možno konkretizovat do řady podvzorců.

V následujícím popisu je vzorec je vyjádřen nejdříve **morfologickými** kategoriemi, po rovnítku je jeho ekvivalent popsán **syntakticky**. Za **základním vzorcem** jsou uvedeny jeho obměny, **podvzorce** – ty u některých vzorců definujeme až v **rámci** nečíslovaných **dokladů**.

Užíváme těchto **zkratk**: **PRED** = predikát, **V_{f neos}** = neosobní tvar verba finita, **V_{f Adv}** = verbum finitum auxiliáru + adverbium, **V_{f PrepSubst}** = verbum finitum + předložková vazba substantiva, **V_{f Adj}** = verbum finitum auxiliáru + adjektivum, **V_{f Subst_{NI}}** = verbum finitum auxiliáru + substantivum v nominativu nebo instrumentálu, **OBJ** = objekt, **OBJ₂ až OBJ₇** = objekt v genitivu až instrumentálu, **OBJ_{PREP6}**, **OBJ_{PREP7}** = objekt v předložkovém lokálu a objekt v předložkovém instrumentálu, **Subst_N** = substantivum v nominativu, **Subst_{nonN}**

= substantivum v nenominativním pádu, – Subst_A = substantivum v akuzativu, Adj_i = adjektivum v instrumentálu, Adv/ADV = adverbium nebo adverbiální výraz (okolnostní určení), PREDADV = predikát + adverbium, QUAL = doplněk

Všechny doklady této kapitoly pocházejí z ČNK; některé z nich jsou mírně obměněny, např. vyňaty z rámce souvětí, aniž tyto obměny mají vliv na popisovanou strukturu.

3.2.1 Vzorce bez podmětu

Poznámka: Řada teoretických přístupů objasňuje přítomnost různě chápaného subjektu i ve strukturách bez formálního (nominativního) vyjádření podmětu. H. Běličová (1996) hovoří o predikátech nerozčleněné akce s vnitřně blokovanou pozicí syntaktického podmětu (popř. i předmětu) jako o způsobu ztvárnění děje (stavu) jako akce, jejíž východisko i směřování jsou zahrnuty ve významu predikátu. Z jejího předpokladu zabudovaných participantů plyne, že případný podmět takovýchto vět (*Fouká vítr*) zdvojuje některé sémantické rysy predikátu (srov. Tesnièreův akuzativ vnitřního objektu – *snít sen*). Pojetí Alisovové (1971) zase vychází z elementární sémantické situace charakterizované nerozčleněností substance a jejího příznaku. Ta se v jazyce projevuje jako predikát, při němž je stále přítomno vědomí o podmětu; hovoří proto o nerozčleněném subjekto-predikátu. Viz též zde kap. 2.3.4 Přisudek verbonominální s kategoriálním slovesem

VZOREC 1 (typ *Prší.*)

V _f neos	=	PRED
V _f Adv	=	PREDADV
V _f PrepSubst	=	PREDADV

- (1) **Poprchává.**
- (2) **Zešeřilo se.**
- (3) **Od jihu hřmí.**
- (4) **Není tu slyšet.**
- (5) **Je zataženo.**
- (6) **Může být i huř.**
- (7) **Je po žních.**

Struktury **bez podmětu** se slovesem ve tvaru určitém (verbum finitum, V_f) bez dalšího závazného valenčního doplnění spočívají v:

- (a) samostatném plnovýznamovém slovesném **predikátu elementárním** (věty (1)–(3));
- (b) auxiliáru **být a infinitivu** (věta (4));
- (c) predikátu tvořeném neplnovýznamovým slovesem a adverbiem (věty (5)–(6)) nebo adverbiálním komplexem – předložkovou substantivní vazbou (věta (7)).

Jde tu o syntetický a analytický podtyp téže syntaktické jednotky. Predikáty mohou být doplněny (a zpravidla alespoň implicitně, situačně doplněny jsou) potenciálními okolnostními určeními.

Tyto jednoduché struktury vypovídají o stavech a změnách stavů nevázaných na subjekt (původce děje, nositele stavu) a na formální podmět, s obecným významem ‚(ne)být nějak‘, ‚(u)dělat se nějak‘.

Hodnocení struktur typu *Bylo chladno* závisí na chápání neslovesné složky. Pokud bychom ji vnímali jako substantivní (výrazu bychom rozuměli jako názvu substance, ptali bychom se otázkou *co bylo*), spadaly by výpovědi do kategorie vět o existenci (viz kap. 5.4.1), tedy pod vzorec 6, typ *Ptáci zpívají*. Pokud neslovesný komponent hodnotíme jako adverbialní/ predikativní (oporou je existence adjektiva, zde *chladný*, popř. stupňovatelnost, zde *chladněji*, a otázka po okolnosti *jak bylo*), náležejí k analytickému podvzorci tohoto vzorce 1.

Další příklady vět bez podmětu:

Studeně **mží**.

Leje jako z konve.

Vytrvale **sněží**.

Sněží a **sněží** a **sněží**...

Dnes **se ochladí** a opět **bude sněžit**.

Stále hustě **sněžilo**.

Nejdřív **se oteplilo** a pak **chumelilo**.

Mrzne až praští.

Pomalou **se rozednívá**.

V kraji **se tmí**.

Brzy **se stmívá**.

Ráno stále později **svítá**, dřív **se smráká**.

Pode dveřmi **táhne**.

Táhne, zavřela bys, prosím tě, dveře?

Citelně **se ochlazuje** a postupně **začne** i **mrznout**.

Je pozdě.

Bylo docela **chladno** a občas **mrholilo**.

Většinou **bude zataženo**, **mlhavo**, místy **může mrholit**, ojediněle spadne slabý déšť.

V neděli **bude nejchladněji** a **oteplít by se mělo** až v pondělí.

Venku **je pošmourno**.

Neslyším. Tady **není slyšet**.

Pro mlhu **nebylo vidět** na deset kroků a nepříjemně **mrholilo**.

Pršelo míň, ale **bylo vlhko**, **chladno** a **pošmourno**, v chrámu **bude** málo **vidět**.

Bylo příjemně **pod mrakem**.

Je pár minut **po sedmé**, drobně **mží**.

VZOREC 2 (typ *V hodinách hrklo*.)

$V_{f_{neos}} - Adv = PRED - ADV$

$V_{f_{neos}} - PrepSubst = PRED - ADV$

- (8) **Sálem zašumělo.** zašumělo – sálem
- (9) **Jemně zapraskalo v nábytku.** zapraskalo – v nábytku
- (10) **V zástupu zahučelo** jak v podpálených kamnech.
- (11) **Udeřilo do skal** nad námi.
- (12) Byla cítit spálenina, jako **by** někde **blízko uhodilo.** uhodilo by – blízko

Vzorec představuje rozšíření vzorce předchozího. Predikát v tomto užití nevyžaduje formální podmět, závazně je však doplněno **okolnostním určením**. To má v zásadě povahu místní, zčásti může ukazovat k sémantickému subjektu.

Další doklady:

V kostele zašumělo a pastor se usmál.

V kamnech hučí, vy do nich přikládáte, pořád se usmíváte [...]

V lokále hučelo jak v úlu.

V korunách stromů silně **zahučelo**, jak se z nich snesl déšť.

V reproduktorech zapraskalo, až sebou někteří škubli.

Nejvíc **hrklo v řidičích**, kteří museli vyjet na letních gumách.

V korunách stromů **hvízdalo, pískalo a hučelo**, jako by meluzína vlétla do varhan.

Během mohutné bouřky **udeřilo do** hospodářské **budovy**.

Uhodil větví do prachu, až **se kolem nich zavířilo**.

Po chladu předchozích nocí **nebylo** ani **stopy**.

VZOREC 3 (typ *Babičce otrnulo*.)

$V_{f\ neos} - \text{Subst}_{\text{nonN}}$	=	PRED – OBJ
$V_{f\ Adv} - \text{Subst}_{\text{nonN}}$	=	PREDADV – OBJ
$V_{f\ PrepSubst} - \text{Subst}_{\text{nonN}}$	=	PREDADV – OBJ

- (13) **Člověka až zamrazilo.**
- (14) **Udělal se mi** doslova **zle.** udělalo se zle – mi
- (15) **Bylo mi nanic, na zvracení, na omdlení, na umření.** bylo nanic – mi
- (16) V rozpočtu **na něj už nezbylo.**
- (17) **Prachu mírně ubylo.**
- (18) Snad **by vás nebylo**, kdybyste počkala. by nebylo – vás
- (19) **Vzlyků přibylo.**
- (20) **Chleba nebylo**, dětí hodně, a tak prodali hospodářství a vydali se za lepším.
- (21) Nakonec **dojde ke smíru.**
- (22) Už **na tom nezáleží.**

(23) **Šlo o jeho budoucnost.**

(24) **Na tom přece nesejde.**

Struktury **bez podmětu** s predikáty s **předmětovou vazbou** mají podobu $V_f - \text{Subst}_{\text{nonN}} (\text{PRED} - \text{OBJ})$; formální objekt je vyjádřen zpravidla bezpředložkovým pádem jména, zpravidla dativem nebo akuzativem – věty (13), (14). Varianty s neplnovýznamovým slovesem a adverbium/adverbiale mají strukturu $V_f \text{Adv} - \text{Subst}_{\text{nonN}} = \text{PRED} - \text{OBJ}$ – věta (14), nebo $V_f \text{PrepSubst} - \text{Subst}_{\text{nonN}} = \text{PREDADV} - \text{OBJ}$, věta (15).

Tyto struktury vypovídají o stavech a změnách stavů nespojovaných s formálním podmětem – sémantický subjekt má formu objektu, často s platností beneficentů/malficientů, proživatelů; obecný význam struktur je: ‚(ne)být někomu nějak; s někým/něčím nějak‘, ‚(u)dělat se někomu nějak‘, ‚(ne)dosáhnout stavu někoho/něčeho‘.

Formálně náležejí k témuž vzorci struktury se subjektem degradovaným v **genitiv partitivní** nebo **záporový** ve větách (17)–(19) a (20) s obecným významem změny kvanta nebo jeho nedostupnosti ‚(ne)přibýt/ubýt něčeho‘, ‚(ne)dostávat se čeho‘.

Obecný význam varianty s předložkovým pádem jména (věty (21)–(24)) je ‚spočívat v něčem‘, ‚dojít k něčemu‘.

Další doklady:

Od rána **jí bylo nevolno**.

Ulevilo se jí, když jsem přikývl.

Trochu **mi zatrnulo**; jako bych skrze ty náhle zamrzlé tůně zahlédl dno.

V tu chvíli **mě zamrazilo**.

Když **se vám zachce**, můžete počítat telegrafní sloupy.

Ozvalo se dvojí žbluňknutí a **po vodníkovi i holce bylo veta**.

Po správně vybarveném žlutém **banánu** se zelenou stopkou **není** ani **vidu** ani **slechu**.

Aby náš národ nebyl nejskvělejší, jenom když **je s ním zle**.

Z plánů na stavbu nemocnice pro léčbu dětí s obrnou po druhé světové válce **sešlo**.

V serpentínách **se mi** v něm **dělalo zle** od žaludku

Zrovna jsem obědval a **zaskočilo mi**.

Nevede se mu tam **špatně**.

Pacientů je víc proto, že **přibylo** preventivních **prohlídek**.

Konec konců **ho neubude**, když prohodí cosi jako pozornost.

To já rád přiložím chobot k dílu [...], kvůli tomu **mne neubude**. (K. Poláček)

Zešeřilo se před ním, poněkud **ubylo temnoty**.

Děti přistoupily blíž. Ještě **jich přibylo** a obstoupily je.

Na stromech už **toho** moc **nezbylo**.

Nechávají nákup lístků na poslední chvíli. Pak už **na ně nezbude**.

Možná **šlo o** nejlepší **šaty**, které měla.

Také **záleželo na poloze** skalního bytu.

Na tom nesejde, jaká byla pohnutka.

Věty typu *Nevede se mu* lze chápat buď jako struktury bez podmětu, nebo jako věty s podmětem nevyjádřeným, jehož nerealizace plyne z generalizované platnosti výroku (,nic se mu nevede'), nebo ze situační/textové zřejmosti nevyjádřeného podmětu (,dílo se mu nevede'). Podobně *Nezbude na ně* ^{nic}. *Nechutná mu* ^{nic}. *Svědčí jim tu* ^{všechno}. Srov.:

Nevedlo se mu špatně.

Nevedlo se ani mužům.

V poslední chvíli se snaží tasit zbraň. **Nevede se** (mu) ^{to}. Přesto jde proti ostří, jen tak, s holýma rukama.

Porážek máme víc, než je zdrávo, **nevede se nám** ^{nic?}, nejde nám ani štěstí naproti.

Nedávno jste startoval na mistrovství světa. **Nevedlo se mi** ^{nic?}.

VZOREC 4 (typ *Bolí ho v zádech*.)

$V_f \text{ neos} - \text{Subst}_{\text{nonN}} - \text{Adv}$	=	PRED – OBJ – ADV
$V_f \text{ Adv} - \text{Subst}_{\text{nonN}}$	=	PREDADV – OBJ – ADV
$V_f \text{ PrepSubst} - \text{Subst}_{\text{nonN}}$	=	PREDADV – OBJ – ADV

(25) **Křuplo mi v rameni.**

(26) **V uších jí hučelo.**

(27) **V žaludku mu hlasitě kručelo.**

(28) Byl jsem zesláblý a **bolelo mě v krku.**

(29) **Bylo jí zle od žaludku.**

bylo zle – jí – od žaludku

(30) Po dlouhé době **je mi lehký na duši.**

je lehký – mi – na duši

(31) **Bylo mi celkově zle.**

bylo zle – mi – celkově

Struktury **bez podmětu** s predikáty s **předmětovou a adverbialní vazbou** mají podobu $V_f - \text{Subst} - \text{Adv}$ ($V_f - \text{Subst} - \text{PrepSubst}$) = **PRED – OBJ – ADV**.

Predikát elementární (věty (25)–(28)) nebo **složený** (věty (29)–(31)) má vazbu k objektu vyjádřenému nenominativním tvarem jména (substantiva nebo zájmena), obvykle dativem nebo akuzativem, a současně k adverbiale (okolnostnímu určení) – vyjádřenému vazbou předložky se substantivem (věty (25)–(30)) nebo adverbium, věta (31).

Struktury vypovídají o **lokalizovaných stavech a změnách stavů** nevázaných na formální podmět, ale spojených s objektem se sémantickou funkcí **beneficientu/malficientu** v obecném významu (,stát/dít se někomu někde / v souvislosti s něčím').

Struktury se sémantickým subjektem degradovaným do instrumentálové objektové formy jsou dnes vnímány jako hraničně gramatické, pokud nejsou provázeny formálním podmětem *to* – srov.: ²*V parku vonělo kvetoucími lipami.* : *V parku to vonělo kvetoucími lipami.*

Další doklady:

Vzorec 4 s dativním předmětem a okolnostním určením: PRED – OBJ₃ – ADV

Trochu **mi křuplo u páteře**.

Úplně **mi škublo v krku!**

Mlčela jsem a **v hlavě mi hučelo**.

Postavil se a **v kolenou mu** bolestivě **zapraskalo**.

Kůň zvedl ocas, **zavonělo mu** teple **od zadku**.

Ještě než nás rozvedli, už **mi bylo** nějak **divně na duši**.

Vzorec 4 s akuzativním předmětem a okolnostním určením: PRED – OBJ₄ – ADV

Milana [...] stále **bolelo za krkem**.

Bolelo ho v kloubech, v páteři, v celém těle.

Vzorec 4 s předmětem v lokálu a s okolnostním určením: PRED – OBJ₆ – ADV

Byl vyholený, čistounký, nažehlený a **zavonělo po něm** kolínskou **vodou**.

Vzorec 4 s předmětem v instrumentálu a s okolnostním určením: PRED – OBJ₇ – ADV

V minulých dnech se **na** opavské **Hlásece hemžilo** úspěšnými **atlety**.

Neobvyklými **jmény se tento měsíc** jen **hemžilo**.

Ptáci z širokého okolí se slétli a vyzobávali, co se dalo. **Na poli se jimi** jen **hemžilo**.

Všude visely kostýmy, baletní sukýnky a roztodivné příšery, **vonělo tam šminkami** a všude byla zrcadla.

VZOREC 5 (typ *Dostalo se mi požehnání*.)

$V_{f\ neos} - \text{Subst}_{\text{nonN}} - \text{Subst}_{\text{nonN}} = \text{PRED} - \text{OBJ} - \text{OBJ}$

$V_{f\ neos} - \text{Subst}_{\text{nonN}} - \text{PrepSubst}_{\text{nonN}} = \text{PRED} - \text{OBJ} - \text{OBJ}$

(32)	Pacientům se dostalo kvalitnější služby .	se dostalo – služby – pacientům
(33)	Nedostává se vám patrně víry .	nedostává se – víry – vám
(34)	Strážníkům se psů zzelelo .	se zzelelo – psů – strážníkům
(35)	Zachtělo se ti mého skalpu ?	zachtělo se – skalpu – ti
(36)	Anně se stýskalo po mamince .	stýskalo se – po mamince – Anně
(37)	Nezasteskne se vám po divadle ?	
(38)	Na tom mi záleží nejvíce.	záleží – na tom – mi
(39)	Musím teď odjet, jde mi o krk .	jde – o krk – mi
(40)	Nešlo mi o výsledek , chtěl jsem jen závod dokončit.	

Struktury bez podmětu s predikáty **s dvojí předmětovou vazbou** (obvykle dativní a genitivní) mají podobu $V_f - \text{Subst} - \text{Subst}$ (PRED – OBJ – OBJ). Předměty jsou vyjádřeny bezpředložkovými pády jmen (syntaktických substantiv) – věty (32)–(35). Vypovídají o

stavech a změnách stavů nespojovaných s formálním podmínkem: **sémantický subjekt má formu dativního předmětu**, často s platností beneficentu/malficientu, proživitele. Obecným obsahem struktur jsou **změny stavů nevázaných na subjekt**, vázaných však na objekty (zpravidla dativní a genitivní) se sémantickou platností beneficentu/malficientu + patientu (cíle/podnětu) ve smyslu ‚(ne)dostat/(ne)dostávat se někomu něčeho‘. Obdobou jsou vzorce s nedativním předmětem v **pádu předložkovém** – věty (36)–(40).

Další doklady:

Vzorec 5 bez podmětu, s předmětem v **dativu** a s druhým v **genitivu**: **PRED – OBJ₃ – OBJ₂**

Na záchraně záleží, jestli **se pacientovi dostane** včas **péče** v nemocnicích.

To opravdu chtěla. A právě **toho se jí** nikdy **nedostane**.

Na tomto ostrově **se mi dostalo mnoha** nemluvných **rad**.

O práci bych nouzi neměl, ale **času se mně nedostává**.

Stále **se mu nedostávalo odpovědi**.

Bere si, **čeho se jí zachce**.

Zřejmě **se jim zachtělo přírody**, protože se vydali do lesa.

Nejednou **se jim zželelo boroviček** polámaných, o něž nikdo nestál.

Vzorec 5 bez podmětu, s předmětem v **dativu** a v **předložkovém pádu** (lokálu, akuzativu) – **PRED – OBJ₃ – OBJ_{PREP6}/OBJ_{PREP4}**

Jako **by jim na tom záleželo!**

Přece **mi na něm** vůbec **nezáleželo!**

Nutnost, jež je řád a pořádek, krásná jako sloupořadí a nepochybná jako zákon. To je to, co chci a **po čem se mi stýská**. (K. Čapek)

Po létech **se mi zastesklo po motorce**.

Komu se zastýská po domově, naservírují mu i jeho pokrm.

Jde mi o úplně nové **uspořádání** života.

Jde mi o to, jak působí podvědomí

Nešlo mi o peníze a **nejde mi o ně** ani dneska.

3.2.2 Vzorce s podmínkem

3.2.2.1 Vzorce bez předmětu

VZOREC 6 (typ *Ptáci zpívají*.)

Subst_N – V_f = **SUBJ – PRED**

Subst_N – V_fAdj = **SUBJ – PRED**

Subst_N – V_fSubst_{N/I} = **SUBJ – PRED**

- (1) **Vítr ustal.**
- (2) **Lod' se zastavila.**
- (3) **Plachta se s plesknutím svésila.**

- (4) Venku čeká šestsettrojka.
- (5) Ozvalo se tiché zat'ukání.
- (6) Pejsek je spokojený.
- (7) Všichni hráči by byli zdraví.
- (8) Plod je čtyřhranná chlupatá tobolka.
- (9) Takový host je zázrak.

Jde o věty založené na **bezpředmětovém slovesu**, nevyžadujícím závazně ani okolnostní určení. Predikátová slovesa jsou však obvykle rozvíjena potenciálními okolnostními určeními – věty (3)–(4). Je-li přísudek vyjádřen sponovým slovesem a jménem, je větný vzorec modifikován do podoby $\text{Subst}_N - V_f \text{Adj}$ nebo $\text{Subst}_N - V_f \text{Subst} = \text{SUBJ} - \text{PRED}$ - věty (6)–(9). Věty vypovídají o stavech a změnách stavů subjektu (,něco/někdo je/není / vzniká/zaniká‘; ,něco/někdo (ne)trvá v nějakém stavu / prochází procesem‘; ,něco/někdo je/není / stává se nějaké‘; ,něco (ne)spadá do kategorie‘).

Další doklady:

Okno se pomalu **otevřelo** a v něm **se objevila** strýčkova **hlava**.

Ozvalo se štěkání psa.

Říká se, že **stres škodí**.

Vše je ospalé, vládne pohoda a člověka pohltí příjemná nostalgia.

Vládne tu pohoda.

Květ pupalky **se otevírá** okolo 18. hodiny [...] a asi po 24 hodinách **se** (květ, on) **zavře** a **uvadne**.

(vaše dítě) **Je ospalé** a **unavené**. **Je nervózní, podrážděné**, nebo naopak **úzkostné**.

Vaše **maminka je zázrak** přírody.

Je zázrak, že tato tenká knížka tehdy, v polovině osmdesátých let, vůbec vznikla.

VZOREC 7 (typ *Dům působí vlídně*.)

$\text{Subst}_N - V_f - \text{Adv}$	=	SUBJ - PRED - ADV
$\text{Subst}_N - V_f - (\text{Prep})\text{Subst}$	=	SUBJ - PRED - ADV
$\text{Subst}_N - V_f - (\text{Prep})\text{Subst}$	=	SUBJ - PRED - QUAL
$\text{Subst}_N - V_f - \text{Adj}$	=	SUBJ - PRED - QUAL

- (10) **Fotografie působí dost věrohodně.**
- (11) **Vlastník podniku se chová odpovědně.**
- (12) **Pracovna se nachází v prvním patře.**
- (13) **Javor polní roste u silnice** vedoucí do vesnice.
- (14) **Dospělí zamířili na** dvacetikilometrovou **trasu** do Krasíkova a zpět.

- (15) **Zima potrvá** ještě dalších šest týdnů.
 (16) **Hlávky chmele dozrávají** začátkem září.
 (17) Můj **protivník se ocitl** ve stejných nesnázích.
 (18) **Skutečnost se zdá zamlžená, rozostřená**, podivně **pokroucená**.

Větné vzorce tohoto typu mají základ v **bezpředmětových slovesech** vyžadujících **závazné okolnostní určení**. Vyjadřují široce pojatý prostorově / časově / způsobově zakotvený stav jevu označeného podmětovým jménem nebo změny jeho stavu (,něco / někdo je / působí nějak / někde‘) - věty (10)–(16).

Variantu tohoto větného vzorce zakládají slovesa se závazným doplňkem, popř. s potenciálním dativním doplněním vyjadřujícím sémantiku beneficentu/malficientu (Subst_N – V_f– Adj (Subst_N – V_f – PrepSubst) = SUBJ – PRED – QUAL) a s obecným významem vzorce ,něco/někdo je/stává se nějaké/-ý a nějak‘ – věty (17)–(18).

Další doklady:

Ložnice se nacházely v patře, trochu **zasahovaly do podkroví**.

Ledovec vypadal přístupně, jako známý kus země.

Radnice na troskách maurské pevnosti **působí** velice **starobyle**.

Tváří mého pána **proběhl úžas** jako **vítr větve**mi stromů.

Ze střechy vyčnívá úzký a spíše vysoký **komín**.

Daniel vyběhl z krámu, proběhl chodbou do pokojíku za dědovou dílnou, **padl na pohovku, obrátil se ke zdi** a s rukama na očích usedavě plakal.

Horolezec se v základním táboře zranil a v nejbližších dnech **odcestuje domů**.

Zralá **semena se sbírají v září**, spíše v druhé polovině. / **Tobolky dozrávají postupně odspodu** a / **semena** snadno **samovolně vypadávají**.

Drobná kulatá **záře spočinula na krabici** s práškovým cukrem.

Pokoj začínal načichat lihopalnou.

Jeho **idea spočívá v připomínce**, že jsme [...] dlouho žili ve stabilním světě

Musíte najít základní linii člověka, kdy **se chová přirozeně**.

Mrtvé **okolí působí** natolik **skličujícím dojmem**, že byste se nejraději oběsili na osice u můstku. (překlad: M. Bulgakov)

3.2.2.2 Vzorce s jedním předmětem

VZOREC 8 (typ *Děda chová králíky*.)

Subst_N – V_f – Subst_{nonN} = SUBJ – PRED – OBJ

Subst_N – V_fAdj – Subst_{nonN} = SUBJ – PRED – OBJ

Subst_N – V_fPrepSubst – Subst_{nonN} = SUBJ – PRED – OBJ

(19) **Boženka otevřela oči**.

(20) **Město hledá projektanta** rekonstrukce.

- (21) **Publikum** už pozorně **naslouchá** duchovní **hudbě**.
- (22) **Otec** sám **snil o povolání** pastora.
- (23) Mnozí **lidé se bojí výšek**.
- (24) **Já** však **byl dalek toho**, abych ztratil rozvahu.
- (25) **Péči** o trávník **má na starosti** robotická **sekačka**.

Jde o větné struktury se slovesy vyžadujícími **předmět v bezpředložkovém akuzativu, genitivu, dativu** či **instrumentálu**, nebo **v pádu předložkovém**. Vyjadřují rozmanité interakce mezi subjektem a objektem s obecným významem ‚někdo/něco tvoří/destruuje něco; někdo/něco činí něco nějakým‘; ‚někdo/něco má / (ne)získává něco‘, ‚někdo/něco je / není v kontaktu s něčím‘ – věty (19)–(25).

Další doklady:

Vzorec 8 s podmětem a předmětem v **bezpředložkovém akuzativu: SUBJ – PRED – OBJ₄**

Mysl pořád **hledá** nějaký **únik** z bedýnky smrtelnosti.

Zvedla polštář a **uviděla** velkou těžkou **knihu**.

Zdena dokořán **otevřela okna**, **utřela prach** se stolů a skříní, **zapnula sterilizátor** a posadila se na pohovku.

Nové **dárce** plazmy **hledá** Klatovská **nemocnice** intenzivně od loňska.

Mýto **hledá možnosti**, jak opravit chodník, po kterém šel Masaryk.

Když **nás** tři **máma uviděla**, vykulila oči.

Každý **byste dostal** asi tak **padesát tisíc**.

Díky tomu **budeme získávat protilátky** dvakrát tak rychle.

Jeden **vychovatel má v péči** maximálně **tři děti**.

Vzorec 8 s podmětem a předmětem v **bezpředložkovém genitivu: SUBJ – PRED – OBJ₂**

Nejstarší známý **marabu se** v zajetí **dožil** plných **41 let**.

Mé **paže se dotkla** nevkusně oblečená **žena** středního věku ve frontě za mnou.

V krajinomalbě **dosahovali syntézy** protikladných jevů, a to především **smyslovosti** a **duchovnosti** prostřednictvím lyrického prožitku viditelného.

Až vyjde do ulic, **načichá se vůní, chutí a pachů**.

Byla daleka kritizování někoho, kdo tráví den s dětmi.

Máchy se zastal teprve **novinář** Karel Sabina, který v něm v roce 1840 našel „soustředěné úžasné síly“.

Vzorec 8 s podmětem a předmětem v **bezpředložkovém dativu: SUBJ – PRED – OBJ₃**

To mi vyhovovalo, avšak přesto jsem měl obavy.

Velmi **jí pomáhají telefonáty**, ve kterých jí lidé vyjadřují podporu.

Vzorec 8 s podmětem a předmětem v **lokálu: SUBJ – PRED – OBJ₆**

Její **manžel** vždycky **snil o Austrálii**.

Dlouho **přemítala** ^(ona) **o svých možnostech**.

Zaujatě **poslouchám** ^(já) **o lásce, obdivu** a **respektu** k přírodním zákonitostem.

Vzorec 8 s podmětem a předmětem v **bezpředložkovém instrumentálu: SUBJ – PRED – OBJ₇**

Kůň divoce zatřásl hlavou.

Nepohrdejte návody a přečtěte si, jak se barva používá.

Je schopný manipulovat emocemi lidí kolem sebe – například uklidnit místnost plnou lidí.

VZOREC 9 (typ *Zahradník přenesl květiny ven.*)

Subst_N – V_f – Subst_{nonN} – Adv = **SUBJ – PRED – OBJ – ADV**

Subst_N – V_f – Subst_{nonN} – PrepSubst = **SUBJ – PRED – OBJ – ADV**

(26) **Zeus umístil na nebe souhvězdí** Labutě a Orla.

(27) **Archeologové vynesli ze země četné doklady** o tom, jak lidé v osadě žili.

(28) **Teď z ní vyleju vodu.**

(29) **Vítr přemístil sníh do závětrných partií.**

Tento vzorec reprezentuje struktury se **závaznou vazbou objektovou** (bezpředložkovou akuzativní) a **současně s vazbou adverbiální**, vyjadřující zejména okolnosti místní. Adverbiální komplement může zůstat v závislosti na výpovědním a situačním kontextu nevyjádřen.

Další doklady:

Z té doby **jí utkvěl v myslí** zvláštní **pocit** štěstí.

Podobal se perle, **již příboj vyplavil na břeh** a **odliv ji navrátil** zpět **do hlubin** moře.

Rodiče odvezli Toma Harrise přímo **na pohotovost**.

Profesorka Trelawneyová se shýbla a **vytáhla zpod křesla** maličký **model** sluneční soustavy.

Zatloukl jsem do trámu skobu a **pověsil na ni lano**.

Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund byli prvními, **kdo vynesli na** nejvyšší **horu** Afriky československou **vlažku**.

Místo toho vždy **založil ruce za záda**.

Z kabelky na klíně **vytáhla** složené **noviny**.

Horská **služba dopravila ženu** včas **k lékaři**.

Pak **ukazovákem přejela** od čela přes obočí k pravé tváři.

VZOREC 10 (typ *Občané ji zvolili prezidentkou.*)

Subst_N – V_f – Subst_A – Adj_i = **SUBJ-PRED-OBJ-QUAL**

Subst_N – V_f – Subst_A – Subst_i = **SUBJ-PRED-OBJ-QUAL**

Subst_N – V_f – Subst_A – PrepSubst_A = **SUBJ-PRED-OBJ-QUAL**

(29) **Soud tato tvrzení shledal účelovými.**

(30) **Neuznal ji za hodnu** sebemenší odpovědi.

(31) **Ředitel mne jmenoval členem** sboru elévů.

- (32) Mladý hrabě ho ustanovil hajným v revíru i s hájovnou.
 (33) Za své božstvo považovali vodní hady, k nimž chovali velikou úctu.
 (34) Prohlašuji vás za manžele.
 (35) Uznávala ji jako svoji matku a nikdy se proti ní nepostavila.

Vzorec reprezentuje **struktury s doplňkem** adjektivním – věta (29), (30) – nebo substantivním – věty (31)–(35). Akuzativní doplněk je vyjadřován předložkovou vazbou – věty (33)–(35).

Další doklady:

Přehodnotil situaci a **shledal ji** velmi **slibnou**.
 Vůbec poprvé a nezvykle adresně **analýza shledala zodpovědným** za vládní neschopnost **premiéra**.
Jako nejdobověji **oblečené shledala porota dvojici** Tomáše a Martiny.
 Ve dvou kmenech **mne uznali za náčelníka**.
 Součástí textilky je historická budova, **kteřou vláda prohlásila za** národní kulturní **památku**.
 Dal mi koně a **jmenoval mne velitelem** čtyř.
 Doufám, že technický delegát trať převezme a **uzná ji** ^(on) **za způsobilou**.
Uznáváme ji nejen **jako zpěvačku**, ale i **jako** výborného **člověka**.
 Rodiče vždycky kritizovali, **koho si jejich dcera vybrala za manžela**.
Lidé zabývající se taxonomií mloků **prohlašují** tuto **skupinu za poddruh**.
 Není lhostejné, jestli **je** obětavá **služba** vlasti **prohlašována za zbytečnou**.
Hmyz považoval dům za svou **doménu** a **zdi** i **stropy za** svá oprávněná **loviště**.
 Naše **redakce vás vybrala za Muže** okamžiku.

3.2.2.3 Vzorce se dvěma předměty

VZOREC 11 (typ *Babička věnovala vnukovi knížku*.)

Subst_N – V_f – Subst_{nonN} – Subst_{nonN} = SUBJ – PRED – OBJ – OBJ

Subst_N – V_f – Subst_{nonN} – PrepSubst_{nonN} = SUBJ – PRED – OBJ – OBJ

Subst_N – V_f – PrepSubst_{nonN} – PrepSubst_{nonN} = SUBJ – PRED – OBJ – OBJ

(36) Tatínek tehdy každému koupil vajíčko .	tatínek _(N) – koupil – vajíčko _{(O(A))} – každému _(D)
(37) Pachatelé jim odcizili doklady .	pachatelé _(N) – odcizili – doklady _(A) – jim _(D)
(38) Muž vám přinese radostnou zprávu .	muž _(N) – přinesl – zprávu _(A) – vám _(D)
(39) Život mu zachránili dva spolužáci .	spolužáci _(N) – zachránili – život _(A) – mu _(D)
(40) Strach mi sevřel žaludek .	strach _(N) – sevřel – žaludek _(A) – mi _(D)
(41) Dětem jsme po celý den zajistili občerstvení .	my _(N) – jsme zajistili – občerstvení _(A) – dětem _(D)
(42) Odevzdal tobolku úředníkovi u stolu.	on _(N) – odevzdal – tobolku _(A) – úředníkovi _(D)

(43)	Provozní dobu přízpusobíme zájmu občanů.	my _(N) – přízpusobíme – dobu _(A) – zájmu _(D)
(44)	Strážci si zkrátili cestu přes zahradu.	strážci _(N) – zkrátili – cestu _(A) – si (sobě) _(D)
(45)	Tu noc mi vyprávěl příběh svého mládí.	on _(N) – vyprávěl – příběh _(A) – mi (mně) _(D)
(46)	Konečky prstů se dotkl pažby samostřílu.	on _(N) – se dotkl – pažby _(G) – konečky _(I)
(47)	Svou uzavřenost musí něčím vyvážit .	on _(N) – musí vyvážit – uzavřenost _(A) – něčím _(I)
(48)	Soudci se od něho nic nedozvěděli .	soudci _(N) – se nedozvěděli – nic _(A) – od něho _(G)
(49)	Buďte vítán, syn mi o vás vyprávěl .	syn _(N) – vyprávěl – o vás _(L) – mi (mně) _(D)
(50)	Se studenty pak o díle diskutoval .	on _(N) – diskutoval – o díle _(L) – se studenty _(I)
(51)	Překládá i z češtiny do němčiny .	on _(N) – překládá – z češtiny _(G) – do němčiny _(G)

Větné vzorce se dvěma objekty jsou založeny na slovesech vyjadřujících propojení dvou entit za asistence třetí strany, nebo změnu povahy tohoto propojení. Jeden z nenominativních komplementů je zpravidla v akuzativu (první, přímý objekt), další kromě nominativu a vokativu v některém z předložkových nebo bezpředložkových pádů. **Druhý komplement může zůstat nevyjádřen.** Povahou vazby nemusí být jednoznačně vymezen jako doplnění objektové nebo okolnostní. **Vzorec může být naopak rozšířen i o třetí objektový komplement.** Velmi obecný význam ‚někdo/něco modifikuje povahu vztahu něčeho/někoho vůči někomu/něčemu‘ je konkretizován užitými pády, významně navíc i předložkami – věta (36) a další doklady:

Další doklady:

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v akuzativu a dativu: **SUBJ – PRED – OBJ₄ – OBJ₃**

Obrazy po jeho smrti **darovala městu** umělcova **matka**.

Dívka **si** mezitím **svlékla kabát** a **předvedla cestujícím** poslední **model** kostýmu.

Kdyby šel parkem, **zkrátil by si cestu**.

A čertík mu začal vyprávět, že [...]

Peníze mu pomáhá spravovat právě **banka**.

Muži přitáhli koním uzdu.

Jejich **výsledek jim** současně **zajistil** první **místo** v průběžném pořadí.

Čtenář by nám zajisté **nezazlil, kdybychom [...]**

Ne **všichni nám** anketní **lístek odevzdali**.

Pánové, **odevzdejme továrnu chudým!** (K. Čapek)

Vybočení do závidosti a zla **mu předvedlo** takový **obraz** sebe sama, **jaký se mu** vůbec **nelíbil**.

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v genitivu a bezpředložkovém instrumentálu: **SUBJ – PRED – OBJ₂ – OBJ₇**

Vletěl totiž dovnitř velký černý pták a **dotkl se** nehlučně **křídlem** jeho **pleše**.

A přece **se vás nedotknou** ani **malíčkem**.

Smradlavci pod Milíčovým vedením **dosahovali** mystického **vytržení** jednoduchým **cvičením: foukáním** dýmu do zdroje světla.

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v akuzativu a předložkovém genitivu: SUBJ – PRED – OBJ₄ – OBJ_{PREP2}

Z každého vlivu si vždy vzal to, co ho zaujalo, a **smíchal prvky do** zvláštní **symbiózy**.

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v akuzativu a bezpředložkovém instrumentálu: SUBJ – PRED – OBJ₄ – OBJ₇

Tento **muž** sám **sebe** na gram **vyvážil bramborami**.

Vše prodchnul zažitou temnou **zkušeností**.

Jediným plynulým **pohybem troll vyvážil** těžký dobývací **samostříl** na rameni.

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v akuzativu a předložkovém instrumentálu: SUBJ – PRED – OBJ₄ – OBJ_{PREP7}

V misce **smícháme** citronovou **šťávu s vínem, olejem** a třemi **kuličkami** jalovce.

Jiří Suchý kdysi **zkoušel zkřížit pampelišku s koniklecem**. Chtěl vytvořit konilišku [...]

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v lokálu a předložkovém genitivu: SUBJ – PRED – OBJ_{PREP6} – OBJ_{PREP2} (– OBJ₄)

Lid se o svém zdravém **rozumu potřebuje od někoho dozvědět**.

O koncertu jsme se doslechli _(my) **od** našeho **známého**.

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v lokálu a dativu: SUBJ – PRED – OBJ₆ – OBJ₃ (– OBJ₄)

Co **mi můžete říct** o její **rodině**?

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v lokálu a bezpředložkovém akuzativu: SUBJ – PRED – OBJ_{PREP6} – OBJ₄

Chtěl přece, **abys ho informoval o všem**, co se v Bradavicích bude dít.

Cizinci o incidentu vyrozuměli i **kancelář** ombudsmana.

Vzorec 11 s podmětem a dvěma předměty – v lokálu a předložkovém instrumentálu: SUBJ – PRED – OBJ_{PREP6} – OBJ_{PREP7}

Nechtěl jsem se _(já) **s ním o tom dohadovat**.

4. Slovosled: syntaktické struktury lineární

4.1 Co je slovosled

4.2 Principy slovosledu: slovosled fixní a slovosled aktuální

4.2.1 Slovosled relativně fixní a slovosled absolutně fixní

4.2.2 Slovosled aktuální: obecné vymezení

4.3 Pravidla fixního slovosledu

4.3.1 Slovosled příklonek

4.3.1.1 Pozice příklonek ve větě jednoduché

I. Základní pravidlo

II. Příklonky ve větách se zmnoženým určením času nebo místa

III. Variantní pozice příklonky u závislého infinitivu

A. Pozice příklonky patřící k infinitivu slovesa závislému na jiném slovesu

B. Pozice příklonky patřící k infinitivu závislému na substantivu

C. Pozice příklonky ve větách s predikativním adjektivem a podmětovým infinitivem

IV. Reflexivní morfém u podmětového infinitivu

V. Příklonka *se* ve větách s atributivním infinitivem a adverbium

VI. Příklonky ve větách s partikulí typu *vždyť*

VII. Variantní pozice RM přísudkového slovesa

4.3.1.2 Pozice příklonek ve větách s vloženou klauzí nebo vsuvkou

4.3.1.3 Pozice příklonek v postponované klauzi řídicí

I. Řídicí klauze v postpozici obsahuje jen příklonku a přísudkové VF

A. Anteponovaná klauze je podmětová nebo předmětová, s výjimkou vět uvozených zájmeny *kdo, co*

B. Anteponovaná klauze je uvozena zájmenem *kdo*

C. Anteponovaná klauze je uvozena zájmenem *co*

D. Anteponovaná klauze je věta okolnostní

II. Řídicí klauze v postpozici obsahuje rozvíjející větné členy

A. V antepozici je věta podmětová nebo předmětová

B. V antepozici je věta okolnostní

4.3.1.4 Pozice příklonek v postponované klauzi závislé

4.3.1.5 Pozice příklonek v připojované větě souřadné

4.3.1.6 Pozice příklonek v anteponované klauzi závislé

4.3.1.7 Pozice příklonek ve větě uvozené spojkou *zatímco*

4.3.1.8 Pořadí příklonek

I. Pořadí příklonek vztahujících se k témuž slovesu

II. Pořadí příklonek vztahujících se k různým slovesům

A. Na reflexivním slovesu, které stojí uprostřed věty, je závislý infinitiv jiného slovesa

B. Věta začíná infinitivem závislým na reflexivním slovesu

C. Reflexivní sloveso je v pozici závislosti

4.3.2 Pozice atributu

4.3.3 Pozice slovesného přísudku ve větě oznamovací

4.3.3.1 Přísudkové VF na začátku věty

4.3.3.2 Přísudkové VF na druhém, třetím nebo čtvrtém místě ve větě

4.3.4 Pořadí větných členů

4.3.4.1 Pořadí přísudku a předložkového spojení jako určení okolnosti nebo předmětu děje

- 4.3.4.2 Pořadí substantiva, slovesa a adverbia na prvních třech místech ve větě
- 4.3.4.3 Pořadí přísudku a zájmenného objektu na začátku věty
- 4.3.4.4 Pořadí příklonky, VF řídicího infinitiv a dalšího větného členu
- 4.3.4.5 Pořadí auxiliáru *jsem/jsi/ jsme/jste, bych/bys/bychom/byste*, *l-*ového tvaru se závislým infinitivem a dalšího větného členu

4.1 Co je slovosled

Terminologické poznámky:

Termín ,slovosled‘ je v české lingvistice ustáleným termínem, k němuž neexistuje jednoslovné synonymum české ani cizí. Konkuruje mu jen – málo užívaný – souslovný název ,pořádek slov‘.

V angličtině se užívá sousloví ,**word order**‘; v němčině existují synonymní termíny ,**Wortfolge**‘ (české slovo *slovosled* může být kalkem tohoto slova německého) a ,**Wortstellung**‘ – novější německé gramatiky i práce speciální užívají výhradně tohoto termínu.

V souvislosti s termínem a pojmem slovosled lze pracovat s obecnějším pojmem **linearity** a hovořit o syntaktických strukturách lineárních. Z tohoto hlediska pak lze syntaktické **struktury** dělit na **lineární** (slovosled) a **nelineární** (např. valenční; podrobněji k tomuto dělení viz oddíl I.)

Termín „slovosled“ se někdy vyhrazuje pouze pro ta pravidla linearity syntagmatu a věty, která nejsou dána tzv. aktuálním členěním. Např. ve 3. svazku *Mluvnice češtiny* (1987) věnovaném syntaxi je jedna z hlavních kapitol nadepsána „Aktuální členění“ a jiná, ji následující kapitola má název „Slovosled“.

Další terminologicko-pojmoslovná asymetrie se týká vztahu termínu-pojmu „syntax“ a termínu-pojmu „slovosled“. Píše-li se např. „syntax a slovosled“, pak je to patrně důsledek té okolnosti, že termínu „syntax“ se užívá především o paradigmatu struktur, jejichž podstatou není linearita; v této souvislosti by bylo možné pracovat s výrazy „syntax v užším smyslu“ a „syntax v širším smyslu“, zahrnující i pravidla slovosledu (a event. i pravidla z jiných rovin jazykového systému.)

V přirozených pravidlech slovosledu jde často o to, že některé slovo či některý větný člen jinému slovu či větnému členu **předchází** nebo toto slovo či tento člen **následuje**; v prvním případě užíváme termínu **antepozice**, ve druhém **postpozice**. Místo termínu ,antepozice‘ se někdy užívá termínu ,prepozice‘ (např. Uhlířová, 1987), avšak vzhledem k tomu, že názvu ,prepozice‘ se užívá především jako synonyma k termínu ,předložka‘, považujeme za vhodnější název antepozice.

Slovosled lze jednoduše definovat jako **lineární uspořádání slov** a větných členů do jmenných skupin (syntagmat a frází) (příklad 1) a vět (příklad 2):

- (1) krásná hubená **žena** s rozpuštěnými černými vlasy a vystouplými klíčními kostmi na obnaženém krku (z překladu románu A. Kuprina)
- (2a) Ellen se nikdy nevdala. (ČNK)

Ve jmenné skupině se složitým atributem (příklad 1) je pravidly slovosledu ovládáno nejen postavení přívlastků před určovaným substantivem *žena* a za ním, ale i pořadí atributivních adjektiv: **krásná hubená** spíše než *hubená krásná*; **vystouplými klíčními**, nikoli naopak *klíčními vystouplými*, atd. (Podrobně k tomu viz oddíl II., kap. 2.)

Ve větě (2a) reprezentující strukturu složenou ze slovesného přísudku *nevdala se*, substantivního podmětu *Ellen* a zápornky *nikdy* je relativně **pevnými, fixními slovoslednými pravidly řízeno postavení všech slov**; ostatní potenciálně (teoreticky) možné slovosledy jsou

za běžných komunikačních podmínek a okolností buď nepřijatelné, a tedy **negramatické** (věty (2b) až (2d)), nebo jsou stylově příznakové a málo obvyklé (věta (2e)), anebo mají výrazně a zřetelně jiné a příznakové aktuální členění (věta (2f)) (k pojmu a pravidlům aktuálního členění viz 4. díl):

- (2b) *Ellen nikdy se nevdala.
- (2c) *Ellen nevdala se nikdy.
- (2d) *Nikdy Ellen se nevdala.
- (2e) Nikdy se Ellen nevdala.
- (2f) Ellen se nevdala nikdy. (rématem je pouze slovo *nikdy*, zde se spíše jen teoretickou implikací: někdy to mohlo být)

Z korpusu SYN v7 (z r. 2019) je doloženo **1 900 výskytů** lineární struktury obsažené ve větě (2a): „substantivum na začátku věty po tečce – *se – nikdy* – sloveso“. Tato struktura je kromě věty (2a) obsažena např. ve větách *Matka se nikdy nesmála. – Případ se nikdy nevyřešil. – Bolest se nikdy neobjevuje bez příčiny.*

Na slovosled typu (2b) je v tomto korpusu **jediný doklad**: *Touha nikdy se nemuset vzdát toho vlhkého a ochranného prostoru a zároveň touha dostat se ven, otevřít dokořán tu škvíru vedoucí neznámo kam.* V této větě je ovšem sloveso v infinitivu a celá nominální skupina na něm založená má funkci atributu, a jde tedy o výrazně jinou syntaktickou strukturu, než kterou reprezentuje věta (2b); navíc jde o silně stylově příznakový text.

Na slovosled typu (2c) je zde také **jediný doklad**⁵: *Nevinnost nestává se nikdy hříčkou ničí [...]*

Na slovosled typu (2d) není žádný doklad.

Na slovosled typu (2e) je zde **106 dokladů**, z toho ale jen **40 dokladů** struktury, v níž je substantivum podmětem; Např. *Nikdy se řeky nevylyly z břehů. – Nikdy se nemocnice nezavděčí všem svým pacientům. – Nikdy se porod nepřeváží v akutním stavu.*

Na slovosled typu (2f) se slovem *nikdy* na konci klauze a s podmětovým substantivem je **19 dokladů**; např. *Politici se neshodovali nikdy. – Bůh se nemýlí nikdy, protože jeho láska je dokonalá. – Oštěp se nenaučí nikdy a rovněž v tyči nebude skákat víc než pět metrů .*

Slovosled psané spisovné češtiny - jako slovosled patrně každého přirozeného jazyka, který disponuje jazykem spisovným a jazykem psaným - **je ovládán mnoha přirozeně se ustavivšími pravidly** a tendencemi různé míry obecnosti a konkrétnosti. Mnohé z těchto pravidel či tendencí zřejmě dosud neznáme.

Mnoho slovosledných pravidel se pravděpodobně týká jak standardního jazyka psaného, tak i řeči mluvené; některá pravidla jsou však striktně dodržována **pouze ve standardní češtině psané**. Protože pro češtinu mluvenou nejsou dosud k dispozici srovnatelně rozsáhlé korpusy, nelze dosud slovosled mluvené češtiny detailně, v celé šíři a objektivně zkoumat.

Ani pravidla slovosledu – stejně jako jakákoli jiná pravidla gramatiky – nejsou dějinně neměnná a dříve či později **podléhají změnám**. Každý, kdo někdy pozorně četl byť jedinou prózu některého z našich klasiků literatury 19. století a nenechal se cele pohltit obsahem, nýbrž dokázal přitom aspoň zčásti vnímat i jazykovou formu, musel si všimnout, že tato próza má vzhledem k češtině, jak ji známe od 2. poloviny 20. století do současnosti, v mnoha větech slovosled více či méně odlišný. V této gramatice ovšem soustavně popisujeme, vykládáme a hodnotíme slovosled češtiny 2. poloviny 20. století a prvních dvou desetiletí století jedenadvacátého, jak ji můžeme objektivně studovat a poznávat díky ČNK.

⁵ Pokud vyloučíme několik vět, kde na druhém místě stojí tvar pomocného slovesa *být* (*by, bychom, jsem, ...*) a dva případy, kde infinitiv je atributem (*sílu nenechat se, umění prodat se*)

4.2 Principy slovosledu: slovosled fixní a slovosled aktuální

L. Uhlířová (1987) výstižně napsala: „Obecně lze říci, že každá slovosledná varianta věty je vždy závislá na nějakých, případ od případu odlišných komunikačních podmínkách, za nichž jako komunikační útvar vznikla.“

Slovosled patrně všech českých vět, jež užíváme v promluvách a textech, je podmíněn vzájemnou souhrou, konkurencí a hierarchií neměnných faktorů gramatických (syntaktických) a proměnlivých faktorů aktuálně komunikačních. Z tohoto hlediska lze rozlišit **slovosled fixní** a **slovosled aktuální**.

Terminologická poznámka:

Termínu **fixní slovosled** obvykle dosud v gramatikách i jinde odpovídá termín **gramatický slovosled**. Avšak vzhledem k tomu, že i principy aktuálního slovosledného členění věty je třeba pokládat za jevy gramatické, je vhodnější užívat termínu **slovosled fixní**.

4.2.1 Slovosled relativně fixní a slovosled absolutně fixní

Slovosled je v české větě nejčastěji projevem jejího sdělného (komunikačního) záměru v rámci psaného textu nebo aktuálního hovoru. Např. ze slov *pes*, *štěkat*, *venku* **vzhledem k dané situaci a k danému komunikačnímu záměru** obvykle utvoříme oznamovací větu s touto posloupností těchto slov:

(3a) Venku štěká pes.

Chceme-li sdělit to, co sděluje tato věta tohoto slovosledu, totiž to, co se děje, co je slyšet v prostředí, o němž je řeč a k němuž odkazujeme adverbiem *venku*, nemáme jinou slovoslednou volbu; proto lze říci, že **vzhledem k danému komunikačnímu záměru** dané věty je v psaném standardním spisovném textu tento **slovosled fixní** a jakýkoli jiný slovosled je pro danou sdělnou funkci negramatický:

(3b) *Štěká pes venku.

(3c) *Štěká venku pes.

(3d) *Venku pes štěká.

(3e) *Pes venku štěká.

(3f) *Pes štěká venku.

Větu (3d) bychom mohli správně použít například tehdy, pokud by mělo být (implicite) sděleno např. to, že **doma pes neštěká, ale venku štěká**; přísudek *štěká* by tu měl tzv. neaktuální význam, obsah věty by se nevztahoval k dané aktuální situaci, ale měl by obecnou platnost.

Větu (3e) bychom mohli správně použít např. tehdy, pokud bychom chtěli sdělit, co právě dělá venku pes: např. **nespí, nevyje, ale štěká**.

Větu (3f) bychom mohli správně použít např. tehdy, pokud bychom chtěli sdělit, že **pes neštěká v domě, ale na zahradě**.

Podobné (i když v mnoha aspektech odlišné) slovosledné normy platí i ve větách tázacích. Budeme-li se chtít otázkou ujistit, zda to, co slyšíme, je či není štěkot psa, užijeme v takové otázce obvykle slovosledu věty (4a):

(4a) Neštěká venku pes?

Nikoli např.:

(4b) *Venku neštěká pes?

(4c) *Neštěká pes venku?

Slovosled vět (3a) a (4a) je sice do jisté míry řízen a ovládán ohledem na aktuální komunikační záměr (vycházíme z toho, co *se děje venku*), jinak je však pevně „**stanoven**“ **územ**.

Přestože věta *Venku štěká pes* obsahuje pouze tři slova, její lingvistická analýza, opírající se o teorii aktuálního členění a o studium kontrastivní (v různých jazycích panují zčásti různé poměry), ukazuje, že noremnost (obligatornost, závaznost) jejího slovosledu je dána poměrně komplikovanou souhrou systémových a komunikačních faktorů.

Jako poslední příklad na úvod výkladů o fixním slovosledu v češtině jsme zvolili větu (5a):

(5a) Kristýnka studuje na zahradě farmakologii.

Vzhledem ke komunikačnímu záměru této věty, obsahující tematický podmět a rematické členy přísudek, určení místa a objekt děje jsou všechny jiné potenciální slovosledy buď negramatické, nebo mají výrazně a zřetelně jiné aktuální členění, např.:

(5b) *Kristýnka farmakologii na zahradě studuje.

- (5c) *Kristýnka farmakologii studuje na zahradě.
- (5d) *Na zahradě farmakologii Kristýnka studuje.
- (5e) *Na zahradě Kristýnka farmakologii studuje.
- (5f) *Studuje Kristýnka farmakologii na zahradě.
- (5g) Kristýnka studuje farmakologii na zahradě.

V některých jazycích, např. v aglutinačních jazycích maďarštině, turečtině nebo indickém jazyce kannada (kannadština), je slovosled typu (5b) a (5c) nejen gramatický, ale dokonce noremní; jsou to jazyky, jejichž systémovým slovosledem je pořadí **Subjekt** (*Kristýnka*) – **Objekt** (*farmakologii*) – **Verbum** (*studuje*), čili tzv. **SOV** jazyky; naproti tomu jazyky jako čeština, němčina, angličtina patří k jazykům **SVO** (subjekt – verbum – objekt).

Věta (5g) je gramaticky (slovosledně) správná, pokud jí chceme vyjádřit, KDE se odehrává Kristýnčino studium.

Věty (5b) až (5e) by byly slovosledně správné jen za velmi specifických a nepravděpodobných komunikačních okolností; např. věta (5b) svým slovosledem sděluje, co dělá Kristýnka na zahradě vzhledem k farmakologii; věta (5c) je neobvyklým konkurentem věty (5g) atd.

Slovosled vět (2a), (3a), (4a) a (5a) je **fixní vzhledem k jejich obvyklému komunikačnímu záměru**. V případě speciálního sdělného záměru však může být funkční užít např. věty (2f), (3e), (4c) nebo (5g):

- (2f) Ellen se nevdala nikdy.
- (3e) Pes venku štěká. (možná implikace: *nevyje, nevrčí.*)
- (4c) Neštěká pes venku? (možná implikace: zdálo se, že štěká v domě, ale možná štěká venku)
- (5g) Kristýnka studuje farmakologii na zahradě.

Slovosled vět typu (2a), (3a), (4a) a (5a) lze tedy pokládat za **relativně fixní**. Ve speciální lingvistické literatuře se tu někdy hovoří o tzv. „systémovém uspořádání“.

Pojem relativně fixního slovosledu má význam proto, že pevná slovosledná norma pro určitý typ linearity neexistuje vždy ani vzhledem k určitému komunikačnímu záměru. Lze pak mluvit o skutečně **volném slovosledu**. Např. ve větě *V šedesátých letech pracoval Havel v divadle Na zábradlí*. Lze zaměnit pořadí přísudku *pracoval* a podmětu *Havel*: *V šedesátých letech Havel pracoval v divadle Na zábradlí*. nebo i pořadí druhého a třetího větného členu: *Havel pracoval v šedesátých letech v divadle Na zábradlí*. nebo *Havel v šedesátých letech pracoval v divadle Na zábradlí*., aniž se výrazně a patrně promění její aktuální členění. Mohli bychom tedy na obecné rovině rozlišovat nikoli pouze dvojí slovosled: (relativně a absolutně) fixní a aktuální, ale slovosled trojí: **fixní, aktuální a volný**. Volný slovosled by ovšem bylo třeba definovat podobně, jako definujeme slovosled fixní a slovosled aktuální. K tomu ovšem dosud v lingvistice nejsou předpoklady.

Některé slovosledné normy však žádnému ohledu na komunikační situaci nepodléhají; např. ve větě

(6a) Tchán **se jí** nikdy nelíbil. (ČNK)

nelze zaměnit pořadí reflexivního morfému (dále RM) *se* a zájmena *jí*; vznikla by tím věta zcela negramatická:

(6b) *Tchán **jí se** nikdy nelíbil.

Fixní bez ohledu na komunikační záměr je také pozice osobního zájmena v dativu či akuzativu, jímž se odkazuje k osobě, o níž v předchozím textu nebo předchozí promluvě již byla řeč. Toto zájmeno je třeba zpravidla umístit doprostřed věty za první větný člen, nikoli na začátek věty. Např.

(7a) Prahu v příštích dnech navštíví významný francouzský znalec české historie **Bernard Michel**. Nakladatelství Argo **mu** totiž vydává knihu Praha, město evropské avantgardy (1895-1928). (ČNK)

(7b) *[...] Bernard Michel. **Jemu** nakladatelství Argo totiž vydává [...]

Přízvučný tvar osobního zájmena (např. *jemu*) se v češtině umísťuje na začátek věty obvykle **jen při kontrastu** (kdy např. *jemu* stojí v implicitním kontrastu k *jí*). Pokud ve větě (7b) nemá jít o takový kontrast, je pozice zájmena *jemu* neuzuální, a v tomto smyslu negramatická.

V korpusu v7 ČNK je **70 581** dokladů vět se začátkem '**substantivum – mu – sloveso**'; typicky je tohoto slovosledu začátku věty užito v následujícím kontextu o slavném tenoristovi Pavarottim:

Zbožňoval ženy, doutníky a zejména dobré jídlo a víno. Brzy se to projevilo na jeho postavě, která se začala zakulacovat. Hmotnost letěla nahoru a brzy dosáhla zhruba 180 kg. Žlučí **mu** hnula v roce 2001 společnost British Airways, když si chtěl zarezervovat let z Milána do Londýna. Aerolinky mu oznámily, že je na jejich letadla moc tlustý, protože šířka sedadel je v business třídě zhruba 48 cm, což je pro Pavarottiho příliš málo.

Slovosled *Jemu žlučí hnula ...* by zde byl velmi neobvyklý a z hlediska funkčního nesprávný.

V témže korpusu je pouze **224** dokladů vět se začátkem '**Jemu – substantivum – sloveso**' - v nich jde zpravidla o kontrast, jak je zřejmé z následujících vět, v nichž je pozice zájmena *jemu* na první místě noremní:

Jediným státem ze zmiňované devítky zemí, který podmínky pro euro plní, je Estonsko. **Jemu** Brusel doporučil, aby rozšířilo řady nyní 16členné eurozóny od ledna 2011.

Skládka byla před desítkami let postavena v nedalekých Příbyšicích, které jsou ale na pozemcích Neveklova. **Jemu** Benešov platí za každou tunu uloženého odpadu 600 korun.

Druhý zdroj MI6 je člověk z okruhu Kaddáfímu nejbližších lidí. **Jemu** diktátor potvrdil, že nařídil útok na letoun Pan Am, aby se tak pomstil Američanům za nálet na Tripolis v roce 1986, při kterém zahynulo 37 lidí včetně plukovníkovy nevlastní dcery Hany.

Pozn.: Umísťovat tematické osobní zájmeno v dativu či akuzativu na začátek věty i v nekontrastním významu je běžné v němčině.

Pozn. k tzv. „volnosti“ českého slovosledu:

O slovosledu v češtině se říká, že je volný. Myslí se tím hlavně to, že pořadí větných členů SUBJEKT – PŘÍSUDEK – OBJEKT není pevně stanoveno syntaktickými pravidly, jak je tomu třeba v angličtině nebo němčině. Zatímco v češtině lze **pořadí podmětu a objektu** v závislosti na aktuálním členění volně měnit, v angličtině ani němčině to není možné; to, co nelze vyjádřit v těchto jazycích slovosledem, vyjádří se intonací (která je implicitně přítomna i v psaném textu), nebo pasivem:

česky:

- (8a) Petr miluje Evu.
- (8b) Petr Evu miluje.
- (8c) Evu Petr miluje.
- (8d) Evu miluje Petr.

německy:

- Peter liebt Eva. (přízvuk je na slově *Eva*)
- Peter liebt Eva. (přízvuk je na slově *liebt*)
- Peter liebt Eva. (Eva wird von Peter geliebt)
- Eva wird von Peter geliebt.

4.2.2 Slovosled aktuální: obecné vymezení

Slovosled českých vět je ovládán zčásti nebo **převážně jejich aktuálním členěním**. Např. věta

- (9a) František miluje Evu.

vypovídá něco o jejím subjektu, jímž je *František*: říká, KOHO *František* miluje; naproti tomu věta s obráceným slovosledem

- (9b) Evu miluje František.

vypovídá něco o objektu, jímž je *Eva*: říká, KDO miluje *Evu*.

Jsou tu ale i další slovosledné možnosti:

- (9c) František Evu miluje.
- (9d) Evu František miluje.

Větou (9c) vypovídáme o tom, co cítí František k Evě, přičemž tématem věty činíme jméno *František*.

Větou (9d) sdělujeme, co cítí František k Evě, přičemž tématem věty činíme jméno *Eva*.

Situace je však obvykle složitější a její složitost se vystupňuje kontrastivním pohledem na **shody a rozdíly ve slovosledných pravidlech různých jazyků**. Např. v němčině kvůli jejímu pevně gramatikalizovanému větnému rámci nelze tvořit věty typu (9c) a (9d). A naopak čeština nemá možnost tvořit věty se slovosledem stejným, jaký mají německé věty typu (10a):

(10a) Er liebt sie.

(10b) *On miluje ji.

Pokud ovšem na zájmenu *ji* nebude větný přízvuk (a tzv. intonační centrum) signalizující tzv. kontrastivní větné réma (tj. právě *ji* a ne jinou). (K těmto pojmům viz 4. díl.)

V některých jazycích je v příkrém kontrastu s češtinou a jinými indoevropskými jazyky slovosled typu (9c) normou bez ohledu na její aktuální členění.

Zatímco česká věta

(11) Eva noviny čte.

bude gramatická jen za speciálních komunikačních okolností, např. jako nesouhlasná reakce na tvrzení, že Eva noviny nečte, pak např. v maďarštině nebo indické kannadštině je tento slovosled základní a nezávislý na kontextu.

Slovosledná výstavba věty, která je aktuálně podmiňována a řízena ohledy na komunikační východiska a záměry, se v české lingvistice obvykle nazývá **aktuální členění**. Jádrem tohoto členění je členění věty na její **téma a réma** (k tomu viz podrobně 4. díl).

Terminologická poznámka:

Poměrně běžný je také termín **funkční větná perspektiva** (angl. *functional sentence perspective*, něm. *Funktionale Satzperspektive*), ve speciální literatuře se užívá běžněji též termínu **informační struktura** (*information structure; Informationsstruktur*). Rématu se ve speciální lingvistické literatuře říká také **jádro**, **ohnisko** nebo **fokus** (angl. *focus*); tématu se někdy říká **základ** nebo **východisko**. Přitom mezi těmito termíny někdy existuje pojmový rozdíl a nejde pak o synonyma, jindy se jich užívá synonymně.

4.3 Pravidla fixního slovosledu

Fixní slovosled věty nebo jmenné skupiny se týká čtyř oblastí linearity; jsou to:

- pozice a pořadí příklonek (věta (1a)) - viz 2.3.1;
- pozice atributu a pořadí jeho složek (věta (2a)) - viz 2.3.2;
- pozice slovesného přísudku (věta (3a)) - viz 2.3.3;

- posloupnost větných členů (věta (4a)) - viz 2.3.4.

- (1a) Viděl **jsi** ho?
- (1b) *Jsi ho viděl?
- (1c) *Viděl ho jsi?

Pozn.: Slovosled typu (1b) s příklonkou na začátku věty (např. *Se ti divím*) se příležitostně užívá v mluvené češtině (Hoffmannová-Kolářová, 2013, Hoffmannová-Richterová, 2015, 2019) a v jejím napodobování v próze jako jeden ze znaků stylizované mluvenosti. Vícekrát je tohoto prostředku užito v románu L. Pastorčákové *Kandidát*. Srov. např.: *Se ti něco zdálo, ne? – Bys byla ráda, kdyby ses nemusela stydět.* – „[...] *Jste nás fakt pobavila, směje se.*“ – *Ti teďka už přesně neřeknu, kdo byl u jaký fáze* [...]

- (2a) Je to **česká lidová** píseň.
- (2b) *Je to píseň česká lidová.
- (2c) ?Je to lidová česká píseň.

- (3a) V Německu **žije** dva miliony Turků.
- (3b) **Žije** tam dva miliony Turků.
- (3b) *Žije v Německu dva miliony Turků.

- (4a) Týž den začala **expedice novinky do prodejen**. (ČNK)
- (4b) *Týž den začala expedice do prodejen novinky.

Pozn.: Na 600 dokladů slovního spojení *česká lidová píseň* (ve všech tvarech) není v korpusu v7 (2019) ani jediný doklad posloupnosti slov *píseň česká lidová*. Na posloupnost slov *lidová česká píseň* je tu 5 dokladů.

Posloupnost slov *Žije v Německu* (s velkým *Ž*) má v tomto korpusu 49 dokladů, ve všech z nich je však slovesný tvar *Žije* přisuzován určité ženě, o níž se hovoří v předchozím textu. Srov.: „*Facky, kterou jsem dala žákovi ještě jako mladá učitelka, lituji, měla jsem s ním mluvit, vést rozhovor,*“ říká česká psychologka PhDr. **Jiřina Prekopová**. *Žije v Německu a je světovou propagátorkou metody pevného objetí - což znamená někdy až „zalehnutí“ léčené osoby!*

Posloupnost slov *V Německu žije* (s velkým *V*), po nichž následuje subjekt s číselným údajem o počtu jedinců, má v tomto korpusu 107 dokladů, např.: *V Německu žije 135 miliardářů*.

4.3.1 Slovosled příklonek

Příklonka je krátké, zpravidla jednoslabičné slovo, které ve větě **nemá přízvuk** a „příklání se“ (odtud termín *příklonka*) k přízvučnému slovu předcházejícímu; příklonky jsou v češtině především krátké tvary osobních zájmen (*mu, ho, ji, je, jim, jich, nás, nám*), reflexivní morfémy *se, si* a tvary pomocného slovesa *být* (*jsem; bych; byl* atd.).

Cizí odborný termín pro příklonku je **proklitikum** (plurál *proklitika*).

Někdy se rozlišují příklonky od předklonek (*proklitika* od *enklitik*). Za předklonky se pak pokládají nepřízvučná slova ve větě či slovním spojení, která se přimykají ke slovu následujícímu. V této gramatice pracujeme pouze s jevem příklonek. Souhrnný cizí termín pro příklonky i předklonky je *klitika*.

V gramatikách se obvykle rozlišují **příklonky stálé**, které jsou ve větě vždy bezpřízvučné (např. krátké tvary zájmen *ho, mu, mi, ti*, reflexivní morfém *se, si*) a **příklonky nestálé**, které přízvuk někdy mají a někdy nemají (např. zájmena a zájmenná adverbia *to, tu, tam* nebo osobní zájmena *nás, nám, ji, jí, jim* aj.). V odborné literatuře se však poukazuje na to, že jev a pojem „stálých“ příklonek je problematický, neboť za velmi speciálních podmínek mohou mít přízvuk i některé příklonky tzv. stálé. Kromě toho přesně vymezit, výčtem nebo definicí, „příklonku“, je problematické, ne-li nemožné.

Spontánně se vyvinuvší pravidla o pozici a pořadí příklonek jsou jevem značně složitým, zahrnujícím mnoho vzájemně se podmiňujících, kombinujících i křížících hledisek a vlastností nelineárně i lineárně syntaktických a rytmických. Jde o pravidla a tendence, které jsou dosud poměrně málo prozkoumány.

Pozice a pořadí příklonek se v historii češtiny výrazně proměňovaly a jsou zde podstatné rozdíly i mezi různými jazyky, dokonce i mezi češtinou a slovenštinou. To je zároveň svědectvím o tom, že pravidla linearity nemohou být objektivně, a tedy neměnně podmíněna ani nelineární syntaxí, ani aktuálním členěním textu, ani rytmem věty, nýbrž že i tu - jako pravděpodobně u většiny jazykových jevů - jde o výsledek zčásti náhodných voleb a preferencí, které se na jistý čas v daném jazyce ustálí a stanou se pevnou součástí jeho systému.

4.3.1.1 Pozice příklonek ve větě jednoduché a v anteponované nezávislé klauzi

I. Základní pravidlo

Příklonka stojí velmi často a často závazně **za prvním větným členem** ve větě. Toto pravidlo je ve většině případů velmi pevné a ve standardní psané i mluvené češtině neporušitelné.

Prvním větným členem může být:

- jedno slovo, např. substantivum nebo adverbium – věty (1) až (3);
- partikule + adverbium – věty (4) a (5);
- různě rozsáhlé předložkové spojení – věty (6) a (7);
- substantivum rozvítené různě rozsáhlým atributem – věta (8) a (9);
- různě rozsáhlá infinitivní konstrukce – věta (10);
- více partikulí + jmenná skupina – věta (11);
- podřadící spojka uvozující závislou klauzi (věta 12);
- celá klauze – věty (13) a (14).

(vše ČNK):

- (1) Eva **mi** kdysi poslala pohlednici z Mostu.
- (2) Včera **jsem** dala výpověď
- (3) Nikdy **by** se nevydala na cestu bez Bohynina požehnání.
- (4) Už nikdy **by** svou vytouženou nenašel.
- (5) Zrovna včera **jsem** si koupila přičesek.
- (6) V boji o finále **ho** čeká Agassi.
- (7) V souladu se zákonem **se** konkursní řízení člení do čtyř etap.

- (8) Tato pozoruhodná publikace **by** rovněž neměla ujít vaší pozornosti.
- (9) Souhlas těchto konkrétních předpovědí s výsledky experimentu **nás** stále utvrzuje v přesvědčení o správnosti výchozích předpokladů a rovnic.
- (10) Potřít teroristy a celkově zlepšit image Peru **se** mu výrazně podařilo.
- (11) Pravděpodobně právě tato četná setkání s Izraelci **nás** stále více pudila domů
- (12) Když **ho** Helena spatřila, byla na okamžik ohromena.
- (13) Kdy se ale dočkáme kolaudace, **je** ve hvězdách.
- (14) Aby zůstali, **je** přesvědčují i aktivisté a anarchisté.

Pokud se setkáme s odchylkami od tohoto pravidla, jde většinou buď o **zastaralý slovosled**, nebo o výraznou **autostylizaci**; může jít ale také o vlastní idiolekt nebo o (chybný) slovosled náhodný. Motivaci volby slovosledu odchylovícího se od normy nelze objektivně zjistit. Srov.:

Osobní zájmeno až na třetím místě ve větě:

Fomin **podal mu** pouzdro s cigaretami. (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

Po tom hovoru **bolelo mě** celý tělo. (M. Fendrych, *Jako pták na drátě*)

Od té chvíle **obestírala nás** nejčernější tma [...] (překlad: E. A. Poe, *Jáma a kyvadlo a jiné povídky*)

Auxiliár jsem až na třetím místě ve větě:

Nedávno **byl jsem** v kostelu u Salvátora na Kocábovi. (M. Fendrych, *Jako pták na drátě*)

Chvilí **díval jsem** se na silně obsažené Sněží. (M. Fendrych, *Jako pták na drátě*)

Když **našel jsem** vypálený dům své rodiny [...], doufal jsem, že utekli. (P. Brycz, *Svatý démon*)

Když **vešel jsem** před nažhavené publikum, měřil jsem dva metry. (P. Brycz, *Svatý démon*)

Auxiliár by/bych až na třetím místě ve větě:

Úřad **měl by** po něm převzít Kuběnka [...] (M. Fendrych, *Jako pták na drátě*)

Hudbu **nechal bych** znít jen tiše [...] (I. Kraus, *Rodinný sjezd*)

Petr říká, že kdyby otec byl ve straně, nevadilo by, že je Němec, a on **měl by** lepší původ. (I. Kraus, *Kdybys nebyla, vymyslím si tě*)

Kdybych uměl psát hudbu, psal bych blues a při jeho psaní **myslel bych** na bezesné noci a chvíle, kdy starosti o člověka nedají člověku spát. (I. Kraus, *Rodinný sjezd*)

Tato část příběhu **mohla by** sloužit jako podobenství o síle krásy. (M. Kundera, *Směšné lásky*)

Příklonné to až na třetím místě:

[...] a aby Miron Grigorijevič **to** neviděl, cvalem odjel. (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

Věta téhož lexikálního složení může mít **variantní slovosled**, avšak **příklonka** bude stát vždy **za prvním větným členem**. Např.

- (15a) Musíš **mi** tu knížku rozhodně někdy půjčit.

- (15b) Tu knížku **mi** rozhodně musíš někdy půjčit.
(15c) Někdy **mi** tu knížku rozhodně musíš půjčit.
(15d) Rozhodně **mi** tu knížku musíš někdy půjčit.

Příklonné se musí stát na druhém místě ve větě někdy i při složitěji strukturované větě, v níž sloveso, k němuž RM patří, stojí až na konci věty:

- (16a) Belgičané **se** porazit zákeřnou infekci vlastně ani **nepokoušeli**. (LN, 13. 6. 2020)

Obvyklý slovosled by zněl takto:

- (16b) Porazit zákeřnou infekci **se** Belgičané vlastně ani **nepokoušeli**.

Věta (16b) má ovšem jiné aktuální členění, příklonka v ní nicméně stojí opět na druhém místě.

Příklonka svou fixní pozicí za prvním větným členem může **odlišit adjektivní atribut od adjektivního doplňku**. Např.

- (17) Slunečné počasí **se** udrželo celý den.
(18) Slunečné **se** počasí udrželo celý den.

Ve větě (17) je adjektivum *slunečné* přívlastkem, tj. určuje pouze substantivum *počasí*, zatímco ve větě (18) je toto adjektivum doplňkem, tj. určuje nejen substantivum *počasí*, ale i přísudek *udrželo se*; věta (18), jinak řečeno, vypovídá o tom, *jaké* se počasí udrželo po celý den.

Srov.:

Bublínkový se ples nazývá proto, že každý jeho účastník obdrží při příchodu třetinku sektu jako pozornost.

Nápadný se muž za volantem škodovky **stal** i tím, že sotva zmerčil policejní hlídku, výrazně zpomalil – a neustále se po policistech ohlížel.

Rozjuchaný se šampion Australian Open **vracel** se svou partou do hotelu, až když už noční obloha nad Melbourne začala bělat.

Spokojený se Vlček z Ameriky **vrátil** v pondělí večer a v úterý už nastoupil proti Třinci.

Svobodný se trenér čtyř hokejových reprezentací **cítil** všude.

Zrazený se Štěpánek cítil i ve volbě kapitána.

Živý se parašutista do rukou nacistů **dostat neměl**.

Unavený, vyhladovělý a **šťastný se Levin vrátil** do chalupy [...] (překlad: L. N. Tolstoj, *Anna Kareninová*)

Pokud stojí **na začátku věty modální sloveso nebo sloveso začít, přestat, jít**, na němž závisí infinitiv, stojí příklonka **se, si** nebo **příklonné zájmeno** závisející na infinitivu obligatorně **bezprostředně za VF**:

(19a) Nesmíte **se** tu ničeho dotýkat.

(19b) *Nesmíte tu ničeho **se** dotýkat.

(19c) *Nesmíte tu ničeho dotýkat **se**.

(19d) *Nesmíte ničeho **se** tu dotýkat.

(20a) Jdi **si** už radši lehnout.

(20b) *Jdi už radši **si** lehnout.

(20c) *Jdi už radši lehnout **si**.

(21a) Začala **mu** vyprávět o svém výletě kolem ostrova. (ČNK)

(21b) *Začala vyprávět **mu** o svém výletě kolem ostrova.

(22a) Přestali **nám** proplácet některé podpůrné léky. (ČNK)

(22b) *Přestali proplácet **nám** některé podpůrné léky.

S výjimkami od tohoto pravidla se lze setkat ve stylisticky příznakových textech, např. v poezii; srov.:
Tyrani půvabní, nádherné heroiny, ženy, jež svůdnými mě chcete mámit stíny, vy sladké přeludy, přestaňte svádět mne.

Ve **složených (analytických) slovesných tvarech** stojících na začátku věty se příklonka umísťuje bezprostředně za tvar nebo za všechny tvary pomocného nebo sponového slovesa *být* (s výjimkou tvaru *bývat*) :

(23) Budu **se** tam sama **bát**.

(24) Byl bych **se** to sám neodvážil **říct**.

(25) Byl jste **jí** celý život věrný?

Ve složených tvarech kondicionálních s morfémem *by* a *l*-ovým tvarem slovesa *bývat* (např. *bych býval*, *by bývala*, *byste bývali*) stojí příklonka před tímto tvarem, mezi kondicionálním *by* a *býval* (vše ČNK):

- (26) Z jakého důvodu **bych mu bývala** měla tajemství prozradit?
- (27) Ve svém týmu **by ho býval** chtěl snad každý trenér.
- (28) "**Byla bych se bývala** stěhovala do Košic, ale jsem ráda, že to takhle dopadlo," řekla mladá ženuška.

Pokud je ve větě složený kondicionál typu *byl by býval* + *l*-ový tvar, příklonka stojí před kondicionálním morfémem *by/bych/bys/bychom/byste*:

- (29) **To by mne byl býval** zabil? (ČNK)

II. Příklonky ve větách se zmnoženým určením času nebo místa

Jako jeden větný člen lze pojímat i **zmnožené určení času nebo místa**, např. *včera dopoledne* či *dole na náměstí*. Srov.:

- (1a) **V neděli po mši** jsme šly na vycházku. (ČNK)
- (2a) **V koupelně před zrcadlem** jsem se pečlivě učesala a zkrášlila. (V. Páral - ČNK)
- (3a) **Mezi stromy v údolí** se třpytila hladina kamenice. (ČNK)
- (4a) **Na stromech pod listím** se vyskytovaly plody o velikosti dětské pěsti.
- (5a) **Hned v pondělí po oslavě** k nám do třídy paní učitelka přivedla strašně podivnou holku. (K. Blažková, *Nalin Algabram*)
- (6a) **Z úkrytu za náhrobky** se vyřítla polská jízdní hlídka. (ČNK, zkráceno)

V těchto případech lze některé příklonky v některých větách klást i mezi obě složky určení času nebo místa (1b až 4b), u jiných by to nebylo vhodné (5b), 6b; záleží pravděpodobně na významové těsnosti obou složek zmnoženého určení:

- (1b) **V neděli** jsme **po mši** šly na vycházku.
- (2b) **V koupelně** jsem se **před zrcadlem** pečlivě učesala a zkrášlila.
- (3b) **Mezi stromy** se **v údolí** třpytila hladina Kamenice.
- (4b) **Na stromech** se **pod listím** vyskytovaly plody o velikosti dětské pěsti. (ČNK, zkráceno)

(5b) ***Hned v pondělí** k nám **po oslavě** do třídy paní učitelka přivedla strašně podivnou holku.

(6b) ***Z úkrytu se za náhrobky** vyřítla polská jízdní hlídka.

Věta (1a) může mít i variantu (1c), v níž je mezi oběma určeními celý složený slovesný přísudek:

(1c) **V neděli** jsme šly **po mši** na vycházku.

Někdy jde z hlediska syntaxe sice evidentně o dva různé větné členy, např. určení místa a určení času, avšak tyto dvě okolnosti lze subjektivně pojímat jako okolnost jedinou a příklonku pak umístit až za obě tato určení; také zde lze pak užít dvojí slovosled:

(7a) **V šatně o přestávce** jsem svěřencům vytkl nedůslednou hru [...] (ČNK)

(7b) **V šatně** jsem **o přestávce** svěřencům vytkl nedůslednou hru.

Jindy může mít nerespektování základního pravidla příčinu v tendenci **klást oba tematické prvky** (k pojmu 'tematické prvky' viz 4. díl) **těsně vedle sebe**:

(8a) **V útoku místo Tesaříka** se objevil Marek. (ČNK)

(8b) **V útoku se místo Tesaříka** objevil Marek.

Srov. dále:

Od té chvíle jsem nehrála, až teď po Břeťově smrti někdy, když je mi teskno, si zahraji písničky, které měl zvláště rád. **V Maroku místo hraní jsem** pilně truhlařila, vyráběla lampy, šila na dcery i na sebe.

Pokud však jeden z větných členů či jedna z relativně samostatných částí větného členu není evidentním navazovacím tematickým prvkem věty, klást příklonku až za obě složky určení není vhodné, např.:

(9a) **V ložnicích po zdech** jsou spíše šmouhy, protože za fotografie nebo obrázky bývají tresty. (ČNK)

Vhodnější by zde bylo umístit příklonku podle základního pravidla za první relativně samostatný větný člen (*v ložnicích*):

(9b) V ložnicích jsou po zdech spíše šmouhy [...]

III. Variantní pozice příklonky u závislého infinitivu

A. Pozice příklonky patřící k infinitivu slovesa závislému na jiném slovesu

RM, který je součástí infinitivu (např. *vznést se*) závislého na VF jiného slovesa (např. *toužit*), může ve větě zaujímat **tři různé pozice**:

touží vznést se	vs.	touží se vznést	vs.	se touží vznést
touží zazpívat si	vs.	touží si zazpívat	vs.	si touží zazpívat

Tyto tři pozice nejsou ovšem ve všech případech stejně obvyklé a je obtížné podat nějaká jasná a přehledná preferenční pravidla, pokud taková existují. Obecně patrně platí, že u RM je nejobvyklejší pozice uvedená na prvním místě a nejméně obvyklá je pozice uvedená jako třetí. Srov. (vše ČNK):

- (1) Lucie touží **stát se** dětskou lékařkou.
- (2) Markéta **se** touží **stát** herečkou.
- (3) Nejčastěji si vady zraku nechávají odoperovat muži, kteří touží **se stát** výsadkáři.

Stejně variantní je i pozice příklonek zájmených, avšak preference slovosledu je tu pravděpodobně jiná (seřazeno podle míry obvyklosti):

ji touží uklidnit	vs.	touží ji uklidnit	vs.	touží uklidnit ji
--------------------------	-----	--------------------------	-----	--------------------------

- (4) Muži **je** touží **obletovat**, ochraňovat a snést jim modré z nebe.
- (5) Jak jenom toužím **vás přesvědčit!**
- (6) Frank toužil **uklidnit ji** polibkem. (zkráceno)

Existují tu však pravděpodobně **četné nepravidelnosti** podmíněné různými jazykovými okolnostmi, které dosud nejsou dostatečně prozkoumány. Např. RM slovesa závislého na slovesu *umožnit/umožňovat* a na slovesu *znamenat* může stát pouze bezprostředně za nebo před infinitivem, k němuž formálně patří:

- (7a) Expozice umožní **vžít se** do pocitů, které měli lidé ve středověku. (ČNK)

- (7b) Expozice umožní **se vžit** do pocitů, které měli lidé ve středověku.
 (7c) *Expozice **se** umožní **vžit** do pocitů, které měli lidé ve středověku.

- (8a) Pro firmy to znamená **se rozhodnout**, kterou z cest se vydají. (ČNK)
 (8b) Pro firmy to znamená **rozhodnout se**, kterou z cest se vydají
 (8c) * Pro firmy **se** to znamená **rozhodnout**, kterou z cest se vydají.

Pozice příklonného RM před slovesem, na němž závisí infinitiv reflexivního slovesa, může být problematická, na hranici gramatičnosti: *Vždyť jak by se zvládla **starat** navíc o obchod?* (M. Klevisová, *Drak spí*). Vhodnější by tu byl slovosled s příklonným morfémem *se* v bezprostřední postpozici: *Vždyť jak by zvládla **starat se** navíc o obchod?*

Pokud je reflexivní sloveso závislé na slovesu modálním (*chtít, moci, mít, muset, smět, umět*) nebo na některých dalších slovesech s jistou modální sémantikou (*dokázat*), je naopak dosti pevnou normou klást příklonku na její běžné místo **za první přízvučný větný člen** (9a, 11a) nebo za příklonný auxiliár (10a):

- (9a) V dětství **se** chtěla **věnovat** tanci. (ČNK)
 (9b) *V dětství chtěla **se věnovat** tanci.
 (9c) *V dětství chtěla **věnovat se** tanci.
- (10a) V budoucnosti by **se** chtěla **věnovat** kariéře herečky. (ČNK)
 (10b) *V budoucnosti by chtěla **se věnovat** kariéře herečky.
 (10c) *V budoucnosti by chtěla **věnovat se** kariéře herečky.
- (11a) Průmysl **se** dokázal **vyrovnat** i s výrazným zmenšením vnitřního trhu. (ČNK)
 (11b) *Průmysl dokázal **se vyrovnat** i s výrazným zmenšením vnitřního trhu
 (11c) *Průmysl dokázal **vyrovnat se** i s výrazným zmenšením vnitřního trhu.

B. Pozice příklonky patřící k infinitivu závislému na substantivu

Pokud je infinitiv jako atribut závislý na substantivu, příklonka patřící k infinitivu může stát – zčásti v závislosti na aktuálním členění věty – bezprostředně za infinitivem, nebo před ním:

možnost soustředit se (na studium)	vs.	možnost se (na studium) soustředit
jejich snaha pomoci nám (v našem úsilí)	vs.	jejich snaha nám (v našem úsilí) pomoci

1. Pozice RM

Pozice RM tu do značné míry závisí na tom, zda atributivní infinitiv je či není rozvit nějakým doplněním.

Pokud je infinitiv nerozvitý a syntagma 'substantivum + reflexivní sloveso' stojí na konci věty, **je preferována pozice RM před infinitivem** nebo jsou obě pozice zhruba stejně obvyklé (vše ČNK):

(12a) Řadový občan nemá žádnou **možnost se bránit**. (ČNK)

(12b) Řadový občan nemá žádnou **možnost bránit se**.

(13a) Chce to nejdříve trochu **úsilí se zorientovat**. (ČNK, zkráceno)

(13b) Chce to nejdříve trochu **úsilí zorientovat se**.

(14a) Nebyl prokázán **úmysl obohatit se**. (ČNK)

(14b) Nebyl prokázán **úmysl se obohatit**. (ČNK, zkráceno)

Příčinou této variantnosti je pravděpodobně různý ohled na rytmus věty a s ním spojenou míru zdůrazňování rématu.

RM může stát vůči infinitivu také v antepozici, ale být od něj oddělen rozvíjejícími větými členy; RM stává **bezprostředně za určovaným substantivem** (věty 15a, 16b, 17a), může stát ale i **bezprostředně před infinitivem** (věta 15b, 16a) nebo i na jiném místě (17b):

(15a) Odpůrce však má také **možnost se** proti vydání platebního rozkazu **odvolat**. (ČNK)

(15b) Odpůrce však má také **možnost** proti vydání platebního rozkazu **se odvolat**.

(16a) Tak jsem začal koketovat s **nápadem** k malování **se vrátit**. (ČNK)

(16b) Tak jsem začal koketovat s **nápadem se** k malování **vrátit**.

(17a) A s vyšším vzděláním stoupá i **snaha se** o sebe více **starat**. (ČNK)

(17b) A s vyšším vzděláním stoupá i **snaha** více **se** o sebe **starat**.

Různě rozvité infinitivy a **různé aktuální členění věty** mohou vytvářet i jiné slovosledné možnosti pro pozici infinitivu a jeho RM; např.:

(18a) Divák musí mít **možnost se zamyslet** nad zmíněným detailem postavy. (ČNK)

- (18b) Divák musí mít **možnost zamyslet se** nad zmíněným detailem postavy.
- (18c) Divák musí mít **možnost se** nad zmíněným detailem postavy **zamyslet**. (jiné AČ)
- (19a) Nájemce by měl **možnost bránit se** proti takové výpovědi u soudu. (ČNK)
- (19b) Nájemce by měl **možnost se** proti takové výpovědi **bránit** u soudu.
- (19c) ?Nájemce by měl **možnost** proti takové výpovědi **se bránit** u soudu.
- (19d) ?Nájemce by měl **možnost se bránit** proti takové výpovědi u soudu.

2. Pozice příklonných zájmen

Podobné poměry jako u pozice RM panují i u pozice příklonných osobních zájmen.

Pokud je infinitiv nerozvitý a syntagma ´ substantivum + osobní zájmeno + infinitiv/ substantivum + infinitiv + osobní zájmeno´ stojí na konci věty, **je silně preferována pozice příklonného zájmena před infinitivem** (vše ČNK):

- (20) Začínali s firmou brzy po roce 1989, jakmile měli **možnost ji založit**.
- (21) Protože virózy obvykle nedoprovázejí teploty, mnozí mají **snahu je přecházet**.
- (22) Důkazy určitě existují, ale není **ochota je použít**.
- (23) Mám zavedenou ordinaci a stálo hodně **úsilí ji vybudovat**.
- (24) Rozvíjející se trhy mají ovšem **zájem nás dohnat**.

Slovosled s příklonným zájmenem za infinitivem je doložen **výrazně méně často** (vše ČNK):

- (25) Hájl svou pravdu, ale tenkrát nebyly **možnosti prokázat ji**.
- (26) Všichni jsou vedeni nejupřímnější **snahou pomoci vám**.
- (27) Jsem jí vděčný, že projevila **ochotu pomoci nám**.
- (28) Dítě se v tomto období snaží nejen navázat konverzaci, ale projevuje rovněž **úsilí udržet ji**.
- (29) Tito vědci přijížděli do Československa jako „turisté“, s aktivním **zájmem pomáhat nám**.

Slovosled s příklonným zájmenem za infinitivem (věty 25 až 29) je patrně důsledkem podvědomé snahy **infinitiv více zdůraznit jako réma** věty, neboť na infinitivu bude v mluvené řeči zesílený větný přízvuk.

Ve větě s rozvitým infinitivem bývá postpozice příklonného zájmena naopak obvyklejší. Např. struktura '*možnost/snaha/úsilí* + infinitiv + osobní zájmeno + předložka' (věty 30a až 32a) je **doložena výrazně častěji** než struktura '*možnost/snaha/úsilí* + osobní zájmeno + infinitiv + předložka':

(30a) Získám tím **možnost informovat vás** o tom, jak se věci vyvíjejí. (ČNK)

(30b) Získám tím **možnost vás informovat** o tom, jak se věci vyvíjejí

(31a) Mužova úporného vyptávání a buldočí **snahy zahnat ji** do kouta už měla tak akorát dost. (ČNK)

(31b) Mužova úporného vyptávání a buldočí **snahy ji zahnat** do kouta už měla tak akorát dost.

(32a) Pokud muž stojí hodně **úsilí přimět vás k** sexu, uspokojí se jednodušším způsobem. (ČNK)

(32b) Pokud muž stojí hodně **úsilí vás přimět k** sexu, uspokojí se jednodušším způsobem

Varianty (b) se mohou jevit jako méně vhodné.

C. Pozice příklonky ve větách s predikativním adjektivem a podmětovým infinitivem

Pokud stojí přísudek typu *je snadné* na začátku a podmětový infinitiv se závislým příklonným zájmenem (např. *mu porozumět/porozumět mu*) na konci věty nebo klauze, lze příklonku klást do antepozice před infinitiv (níže věty typu (a), vše ČNK) nebo do postpozice za infinitiv (věty typu (b)):

(33a) Je hrozně lehké **nás porazit**.

(34a) Bylo tak těžké **vám porozumět**.

(35a) Bylo zbytečně **se rozčilovat**.

(36a) Je těžké **se usmívat**, když tě všechno bolí.

(33b) Je hrozně lehké **porazit nás**.

(34b) Bylo tak těžké **porozumět vám**.

(35b) Bylo zbytečně **rozčilovat se**.

(36b) Je těžké **usmívat se**, když vás všechno bolí.

Pokud je infinitiv rozvitý větným členem stojícím v antepozici, příklonka může stát bezprostředně před infinitivem nebo může být od infinitivu oddělena tímto větným členem, nemůže však stát za infinitivem:

(37a) Bylo by dobré **je více posílit**. (ČNK)

(37b) Bylo by dobré **více je posílit**.

(37c) *Bylo by dobré více posílit je.

Další doklady slovosledu typu (37a):

Je příjemné **ho zase vidět**.

Je velmi těžké **ho jednoduše odbýt**.

Jsou to spíše epizody, období. Bylo by dobré **je vzájemně propojit**, aby tvořily harmonický celek.

Doklady slovosledu typu (37b):

Přesto je příjemné **zase ho vidět**.

Vzhledem k tomu, že Bůh je vševědoucí a zná nás lépe, než se známe my sami, je moudřejší **jednoduše ho požádat**, aby pro nás učinil to nejlepší, a tím nás chránil před našimi slepými skvrnami a chybami.

Neodpovídají- i rozměry zasklené přístavby, skleníku nebo kůlny rozměrům stojícího domu, bude obtížné **vzájemně je sladit**.

IV. Reflexivní morfém u podmětového infinitivu

RM slovesa, které je ve větě podmětem, stává výrazně častěji v **postpozici za infinitivem** reflexivního slovesa (vše ČNK):

- (1) Naším **cílem je pokusit se** o změnu politické situace v zemi.
- (2) Jediná **možnost byla tvářit se**, že jsem si ničeho nevšimla, a doufat v nejlepší.
- (3) **Nutností je naučit se** jazyk.
- (4) Mým **posláním je zabývat se** diváckým vkusem. (zkráceno)
- (5) Tvou **povinností je postarat se** o to, abych se cítila lépe!
- (6) Ale naše **priorita je věnovat se** českému trhu a hlavně jaderné energetice.
- (7) Jejím největším **přáním bylo vdát se**, mít manžela a děti a dům a zahradu.
- (8) Jediným **řešením bylo přestěhovat se**.
- (9) Mým **snem bylo stát se** lékařem a taky jsem medicínu tři roky studoval.
- (10) Jediná naše **záchrana je vrátit se** k tradici. (zkráceno)

Pokud reflexivní sloveso stojí na konci věty nebo závislé klauze (jako její réma), méně často i v jiných případech, staví se také do **antepozice** (vše ČNK):

- (11) Mojí **ambicí není se zviditelňovat**.
- (12) Jedinou **cestou je se domluvit**.
- (13) Jejím **snem bylo se vdát**, to on ale nechtěl. (zkráceno)
- (14) **Účelem bylo se dozvědět**, zda je mezi režimy pozorovatelný rozdíl.
- (15) Jediným **východiskem bylo se rozejít**.

V. Příklonka *se* ve větách s atributivním infinitivem a adverbium

Pokud na začátku věty stojí substantivum (např. *snaha*), ať samotné nebo v rámci substantivní fráze (*veškerá její snaha*) či koordinátu (*pracovitost a snaha*), a jeho atributem je infinitiv reflexivního slovesa (např. *vzdělávat se*), které je determinováno adverbium (např. *dále*), pak se RM obvykle umísťuje za adverbium, a tedy až na **třetí místo ve větě** (věty 1 až 5); slovosled s příklonkou hned za substantivem je méně častý (věty 6 až 8) (vše ČNK):

- (1) **Možnost** veřejně **se prezentovat** měli všichni ti, kteří se jakýmkoliv způsobem věnují umění.
- (2) **Nápad** pravidelně **se scházet** a pořádat pochody je starý sedmnáct let.
- (3) **Právo** pokojně **se shromažďovat** je zaručeno Listinou základních práv a svobod.
- (4) **Snaha** naráz **se změnit** nevede k trvalým cílům.
- (5) **Touha** aktivně **se podílet** na životě společnosti jej přivedla do světa politiky.

- (6) **Možnost se dále vzdělávat** mají senioři v Boru.
- (7) Pracovitost a **snaha se stále učit** je v jejich rodině samozřejmostí.
- (8) Přátelství mezi hráči a **touha se především bavit** byla zřetelná.

Slovosled vět (1) až (5) je zřejmě preferován proto, že se takto výrazně odděluje tematické substantivum a jeho určující atribut tvořený reflexivním slovesem a jeho adverbiálním určením (vše ČNK):

snaha	naráz se změnit / aktivně se zapojit / politicky se zavděčit
nápad	pravidelně se scházet / hudebně se obnažit
možnost	veřejně se prezentovat / intenzivně se zabývat / svobodně se rozhodnout

právo
touha

pokojně se shromažďovat / volně se usazovat / politicky se projevovat
aktivně se podílet / okamžitě se vydat / umělecky se realizovat

VI. Příklonky ve větách s partikulí typu *vždyť*

Pokud věta začíná částicí, která se vztahuje k obsahu celé věty a vyjadřuje nějaký postoj mluvčího ke sdělované skutečnosti, pak příklonka stává buď hned za partikulí, anebo až za slovem, které jí následuje. Pozice příklonky je však v tomto případě ovlivněna významem věty: hned za partikulí stává zpravidla tehdy, pokud následující substantivum nebo adverbium nestojí v nějakém výrazném kontrastu k něčemu jinému, ani na něm není zvláštní důraz (vše ČNK):

- (1) **Vždyť se povodně** opakují skoro každý rok.
- (2) **Vždyť se dnes** tolik načekala a napudrovala se, jak nejlíp mohla.
- (3) **Vždyť je dnes** čeká fotbalový svátek.
- (4) **Přece se Maigret** nepůjde posadit na písek mezi maminky.
- (5) **Takže se pojišťovny** do prodeje po internetu nehrnou.
- (6) **Takže vám opatrnost** nebyla nic platná.

Srov. dále:

Jen si vzpomeňte na vlaštovky hnízdící v chlévech. **Vždyť jim potrava** létala přímo do zobáků!

Přece se Řecko neodrovná přehnaně vysokými úroky jen kvůli falešné hře na prestiž .

Olej ve válkách vzplane podobně jako nafta, jeho množství však není regulováno. **Takže se motor** nekontrolovatelně rozbíhá a může se přetočit .

Pokud je vyjádřen či implikován **kontrast**, anebo je na substantivu či adverbiu jen zesílený **důraz**, stává příklonka až za substantivem či adverbium (vše ČNK):

- (7) **Vždyť byt se** nekupuje každý den. (implikováno: **něco** se každý den kupuje)
- (8) **Vždyť dnes se** odehrává skoro to samé. (implikováno: stejně jako **dříve**)
- (9) **Takže hlad nám** určitě nehrozí. (implikováno: něco jiného možná ano)
- (10) **Přece zázraky se** někdy dějí. (na slovu *zázraky* je důraz)

Srov. dále:

A už vůbec se nestyděli přiznat, že ukradli na vojně nějaké ty maskáče či kanady. **Vždyť armáda jim** ukradla dva roky života, takže jaképak svědomí.

Vždyt' dnes nás zařazují tabulky OSN mezi země s velmi vysokou kvalitou života!

Přece auta se také vyvíjejí, a svodidla jsou jejich přirozený nepřítel.

Takže Evropa se může tvářit zamračeně, ale třeba Německo či Francie nejsou s liberalizací trhu o moc dále než my.

Někdy je protiklad kontrastního a nekontrastního významu oslaben a mezi antepozicí a postpozicí příklonky zřejmě není výrazný rozdíl:

(11a) **Takže se svět** dělí na bohaté dárce a chudé příjemce? (ČNK)

(11b) **Takže svět se** dělí na bohaté dárce a chudé příjemce?

(12a) **Takže se předpovědi** nenaplnují a veletrhy čeká skvělá budoucnost? (ČNK)

(12b) **Takže předpovědi se** nenaplnují a veletrhy čeká skvělá budoucnost?

(13a) **Takže otcovství vás** naplňuje? (ČNK)

(13b) **Takže vás otcovství** naplňuje?

VII. Variantní pozice RM přísudkového slovesa

1. Základní pozice: bezprostředně za prvním větným členem

RM finitního přísudkového slovesa stává **obvykle za prvním větným členem** ve větě; často nestojí bezprostředně před slovesem, ke kterému patří, nýbrž bývá od něj oddělen některým z dalších větných členů. Např. (vše ČNK):

(1) Eva **se** k němu zuřivě **otočila**.

(2) Pan Óšima **se** na něj mile a příjemně **usmál**.

(3) Náhle **se** v čekárně prudce **zešeřilo**.

(4) A slečna Bartonová **se** po celý život **vyhýbala** všemu hrubému a neslušnému.

(5) V botách s podrážkou z tlusté surové gumy **se** na naleštěných parketách **pohybovala** naprosto nehlučně.

2. V postpozici bezprostředně za slovesem

Tento slovosled je poměrně vzácný a tato pozice se uplatňuje častěji zřejmě jen tehdy, pokud na začátku věty stojí několikaslovné okolnostní určení. Pravděpodobně je tento slovosled

motivován podvědomou snahou o výraznější syntakticko-rytmické rozčlenění věty na část tematickou a část rematickou. Např. (vše ČNK):

- (6a) Pro rozpory s králem **vzdal se** arcibiskupství a odešel do Říma.
- (7a) Při překonávání rozvodněného močálovitého potoka **snažil se** jeho kůň napít [...]
- (8a) V očekávání blokády **rozhodli se** uplatnit lokální převahu sil proti jednotlivým lodím či malým formacím, které ji budou provádět.
- (9a) Po tomto prohlášení **ozval se** Sluneční zátokou nadšený ryk a hoši se pustili do práce s ještě větší radostí. (J. Foglar, *Hoši od Bobří řeky*)
- (10a) Při tomto zjištění **zhroutil jsem se** nervově a podlehl panice. (L. Vaculík, *Sekyra*)

Obvyklejšího slovosledu se v těchto případech dosáhne někdy jen změnou pozice RM (věty 6b, 8b), jindy je změna pozice RM spojena i s dalšími slovoslednými změnami (7b, 9b, 10b):

- (6b) Pro rozpory s králem **se vzdal** arcibiskupství a odešel do Říma.
- (7b) Při překonávání rozvodněného močálovitého potoka **se** jeho kůň **snažil** napít [...]
- (8b) V očekávání blokády **se rozhodli** uplatnit lokální převahu sil proti jednotlivým lodím [...].
- (9b) Po tomto prohlášení **se** Sluneční zátokou **ozval** nadšený ryk [...]
- (10b) Při tomto zjištění **jsem se** nervově **zhroutil** a podlehl panice.

Vzácně se v beletrii i jinde najde slovosled s **RM** umístěným **bezprostředně za slovesem** i ve větách, v nichž slovesnému přísudku předchází jen podmět nebo nerozvitě řídicí sloveso; **někdy tu může jít o záměrnou slovoslednou aktualizaci**; tento slovosled se najde patrně častěji ve starších textech:

Jeho matka **dívala se** na něj zamilovaně [...] (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

Jeho dávno nenatřená střecha zářila rží, zdi **pestřily se** velkými hnědými skvrnami [...] (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

Lidé **lekli se** a začali uvažovat, zda ... (T. G. Masaryk, *Ideály humanitní*)

Tento ideál **různí se** podle dob a národů. (Masaryk, *Ideály humanitní*)

Neobvyklé a někdy patrně jako prostředek autostylizace je klást RM do postpozice u závislého infinitivu stojícího uprostřed věty:

Chtěla bych **narodit se** ještě jednou, být vlčicí? [...] (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)
Stačí **podívat se** do dobových pramenů z počátku 20. století [...] (R. Honzák – F. Honzák, *Čas psychopatiů*)
Honza Ruml **soustředit se** umí. (M. Fendrych, *Jako pták na drátě*)

3. RM v antepozici za druhým větným členem

Jde o neobvyklý slovosled (11a), který nalézáme spíše ve starších textech:

(11a) Pojednou kdesi blízko **se rozezvučely** kulometry [...] (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

(11b) Pojednou **se** kdesi blízko **rozezvučely** kulometry. (obvyklé)

4.3.1.2 Pozice příklonek ve větách s vloženou klauzí, vsuvkou nebo apozicí

Je-li do věty vložena závislá klauze nebo je-li přerušena vsuvkou, stává v dnešní psané češtině příklonka obvykle **bezprostředně za čárkou** ukončující vloženou větu nebo vsuvku.

- (1) Po střetech s bezpečnostními složkami, když policisté bili protestující obušky, **se uchýlilo** mnoho lidí do mešity. (ČNK)
- (2) Tomáš Garrigue **Masaryk**, prezident osvoboditel, **se narodil** 7. 3. 1850. (ČNK)

Další doklady:

Po prvních svobodných volbách, když byla opuštěna idea národních výborů, **se pro ČR předpokládala** existence 20 až 30 zcela nových regionů, vždy z území dvou až tří okresů.

Jásir **Arafat**, předseda OOP, **se obává**, že uznání historické role Jordánska při správě svatých míst zpochybní politickou svrchovanost Palestinců.

Za vlády diadochů, následníků dobyvatele, **se** řecký vliv ve východním Středomoří značně **rozšířil**.

Pouze výjimečně se z rytmických či stylizačních důvodů příklonka umístí až za sloveso (vše ČNK):

- (3) Po půl osmé večer, když se zdá, že už nikdo nepřijde, **objevuje se** malý kluk.
- (4) A **tělo** stromu, pouto marnosti, **stane se** vaší podnoží v sypké zemi.
- (5) Nejvytíženějšímu a nejnepostradatelnějšímu údu vlády, vicepremiérovi Lánskému, **stala se** nehoda: bez patřičného devizového povolení si v zahraničí založil devizový účet.

Srov. dále:

Několik mých otroků, které jsem poslal na venkov, **vrátilo se** s nepořízenou. (překlad: H. Sienkiewicz, *Quo vadis*)

4.3.1.3 Pozice příklonek v postponované klauzi řídicí

Pokud je prvním větným členem celá závislá klauze, je situace složitější. Pozice příklonky je tu ovlivňována řadou faktorů, zejména tím, zda postponovaná věta řídicí: 1. obsahuje pouze příklonku a přísudkové VF, nebo i rozvíjející větné členy a 2. je větou komplementovou (podmětovou nebo předmětovou) nebo okolnostní.

(V následujících příkladových větách je **tučně** vyznačena **spojka** na začátku souvětí a **příklonka spolu se slovesem**, k němuž se přiklání.)

I. Řídicí klauze v postpozici obsahuje jen příklonku a přísudkové VF

A. Antepovaná klauze je podmětová nebo předmětová, s výjimkou vět uvozených zájmeny *kdo, co*

1. Příklonkou je reflexivní morfém *se* (RM)

Souvětí je uvozeno spojkou *že, jestli, aby* nebo tázacím zájmenným příslovcem *jak, proč, kde, kdy* aj. V takto strukturovaných souvětích je **antepozice RM pevnou normou** (k výjimkám viz níže); RM je tu obvykle součástí **reflexivního deagentivu** (k tomuto pojmu viz oddíl III., kap. 6.4):

(1a) **Jak** oheň vznikl, **se nezjistilo**. (ČNK)

(1b) *Jak oheň vznikl, nezjistilo se.

(2a) **Proč** jel řidič v protisměru, **se vyšetřuje**. (ČNK)

(2b) *Proč jel řidič v protisměru, vyšetřuje se.

(3a) **Že** je český národ národem vtipálků, **se ví**. (ČNK)

(3b) *Že je český národ národem vtipálků, ví se.

(4a) **Jestli** jim pomohli, **se neví** (ČNK)

(4b) *Jestli jim pomohli, neví se.

(5a) **Kdy** Sloup vznikl, **se neví**. (ČNK)

(5b) *Kdy Sloup vznikl, neví se.

(6a) **Kde** vznikla první továrna na čokoládu, **se neví**. (ČNK)

(6b) *Kde vznikla první továrna na čokoládu, neví se.

(7a) Aby hlídky vyjížděly k odchyťům hadů, **se nestává.** (ČNK)

(7b) *Aby hlídky vyjížděly k odchyťům hadů, nestává se.

Tab. 1: Frekvence pozic příklonky se vůči slovesu na začátku postponované věty řídící se závislou větou podmětovou nebo předmětovou (v korpusu v7 ČNK (2019)); počty dokladů se týkají pouze struktur, v nichž mezi spojkou stojící na začátku souvětí a čárkou před RM je maximálně pět slov – tak je tomu např. ve větách (6a) a (7a).

V = sloveso (verbum)

Spojka	Slovosled typu (a) ve větě řídící – antepozice RM	Počet dokladů	Spojka	Slovosled typu (b) – postpozice RM	Počet dokladů
<i>Jak</i>	<i>se V.</i>	185	<i>Jak</i>	<i>V se.</i>	22
<i>Proč</i>	<i>se V.</i>	115	<i>Proč</i>	<i>V se.</i>	31
<i>Že</i>	<i>se V.</i>	158	<i>Že</i>	<i>V se.</i>	1
<i>Jestli</i>	<i>se V.</i>	78	<i>Jestli</i>	<i>V se.</i>	0
<i>Kdy</i>	<i>se V.</i>	61	<i>Kdy</i>	<i>V se.</i>	5
<i>Kde</i>	<i>se V.</i>	36	<i>Kde</i>	<i>V se.</i>	18
<i>Aby</i>	<i>se V.</i>	3	<i>Aby</i>	<i>V se.</i>	0
Celkem	<i>se V.</i>	636	Celkem	<i>V se.</i>	77

Oněch 77 dokladů postponovaného *se* se týká vesměs vět, v nichž jde o zvláštní způsob reprodukce přímé řeči s postponovaným uvozovacím slovesem typu *ptát se*, *divit se*:

(8) **Jak** jste to poznal, **ptám se.**

(9) **Proč** jste nepodepsal antichartu, **ptám se.**

(10) **Kde** je novinářská nezávislost, **ptám se.**

Doloženou větu (11b) lze pokládat za zvláštní případ slovosledné aktualizace, za výjimku potvrzující pravidlo, jež respektuje věta (11a):

(11a) **Že** slaví šedesátku, **se ví.**

(11b) Že slaví šedesátku, ví se. (ČNK)

2. Příklonkou je osobní zájmeno:

I zde je antepozice příklonky pevnou normou:

(12a) **Že** je to zřejmý podvrh, **mu nevadilo.** (ČNK)

(12b) ***Že** je to zřejmý podvrh, nevadilo mu.

(13a) **Jestli** budu propouštět, **vám neřeknu.**(ČNK)

(13b) *Jestli budu propouštět, neřeknu vám.

(14a) **Kdy** přijde, **mi** neřekl. (ČNK)

(14b) *Kdy přijde, neřekl mi.

(15a) **Kde** bude hrát Slovan, **nás nezajímá.** (ČNK)

(15b) *Kde bude hrát Slovan, nezajímá nás.

(16a) **Proč** nedosáhli vrcholu, **nám nesdělili.** (ČNK)

(16b) *Proč nedosáhli vrcholu, nesdělili nám.

(17a) **Jak** děti hernu přijaly, **ji nadchlo.** (ČNK)

(17b) *Jak děti hernu přijaly, nadchlo ji.

Tab. 2: Frekvence pozic příklonného osobního zájmena vůči slovesu na začátku postponované věty řídicí se závislou větou podmínkovou nebo předmětovou (v korpusu v7 ČNK (2019)); počty dokladů se týkají pouze struktur, v nichž mezi spojkou stojící na začátku souvětí a čárkou před RM je maximálně pět slov.

V = sloveso (verbum)

PP = osobní zájmeno (personal pronoun)

Spojka	Slovosled typu (a) ve větě řídicí – antepozice PP	Počet dokladů	Spojka	Slovosled typu (b) – postpozice PP	Počet dokladů
<i>Že</i>	PP – V	134	<i>Že</i>	V – PP	3
<i>Jak</i>	PP – V	20	<i>Jak</i>	V – PP	6
<i>Kdy</i>	PP – V	7	<i>Kdy</i>	V – PP	0
<i>Kde</i>	PP – V	5	<i>Kde</i>	V – PP	1
<i>Jestli</i>	PP – V	5	<i>Jestli</i>	V – PP	1
<i>Proč</i>	PP – V	3	<i>Proč</i>	V – PP	0
Celkem	PP – V	174	Celkem	V – PP	11

Oněch 11 dokladů postponované příklonky připadá na zvláštní případy reprodukce přímé řeči, resp. vnitřního monologu, s postponovaným uvozovacím slovesem:

(18) **Kde** hledat vinu, **napadlo mne.**

(19) **Jak** to tam vypadá, **zajímá ji.**

(20) **Jestli** tohle není ten burn out, **napadlo ji.**

Stejně jako příklonný RM a příklonná osobní zájmena se chovají i **tvary pomocného slovesa být**:

(21a) **Že** budu herečkou, **jsem netušila**. (ČNK)

(21b) ***Že** budu herečkou, netušila jsem.

(22a) **Jestli** se zabývá prostitucí, **jsme nezjišťovali**. (ČNK)

(22b) ***Jestli** se zabývá prostitucí, nezjišťovali jsme

B. Anteponovaná klauze je uvozena zájmenem *kdo*

V souvětích s anteponovanou podmětovou klauzí uvozenou vztažným zájmenem *kdo* je příklonka **buď v postpozici, nebo v antepozici**, a to v závislosti na referenčním charakteru zájmena *kdo*.

1. Příklonkou je RM

(a) Zájmeno *kdo* má referenční platnost: reprezentuje tematický subjekt v nominativní pozici, k němuž lze odkázat, zájmenem *ten* nebo *každý*

V tomto případě **je příklonka noremně v postpozici**; užitím koreferenčního *ten* či *každý* dochází však obvykle zároveň k přesunutí příklonky do antepozice:

(23a) **Kdo** čekal dramatický zvrát, **mýlil se**. (ČNK)

(23b) **Ten, kdo** čekal dramatický zvrát, **se mýlil**.

(23c) ***Kdo** čekal dramatický zvrát, se mýlil.

(24a) **Kdo** čekal vyrovnanou bitvu, **mýlil se**.

(24b) **Ten, kdo** čekal vyrovnanou bitvu, **se mýlil**. (ČNK)

(24c) ***Kdo** čekal vyrovnanou bitvu, se mýlil.

(25a) **Kdo** sem přijde, **asimiluje se**. (ČNK)

(25a) **Každý, kdo** sem přijde, **se asimiluje**.

(25c) ***Kdo** sem přijde, se asimiluje.

Srov. dále:

Kdo se bojí, **spálí se**.

Kdo jde doplnit zásoby, **obleče se**.
Kdo o slibech vojenské rady pochyboval, **nemýlil se**.
Kdo si nebude s kolegy tykat, **izoluje se**.
Kdo si nebude chtít přidělovat problémy, **přizpůsobí se**.

(b) Zájmeno *kdo* nemá referenční platnost, řídicí klauze má tvar reflexivního deagentivu:

Pokud zájmeno *kdo* nemá referenční platnost (nelze ho spojit s koreferenčním *ten*, nebo *každý*) a přísudek má tvar reflexivního deagentivu, **je příklonka noremně v antepozici:**

(26a) **Kdo** zavolal policii, **se nezjistilo**. (ČNK)

(26b) ***Kdo** zavolal policii, nezjistilo se.

Srov. dále:

Kdo je lid, **se neví**.
Kdo má pravdu, **se uvidí**.
Kdo vymyslel falešné sponzory, **se nevyjasnilo**.
Kdo zapálí oheň na stadionu, **se tají**.

2. Příklonkou je osobní zájmeno

(a) Zájmeno *kdo* má referenční platnost

Pokud má zájmeno *kdo* referenční platnost, tj. stojí v tematické nominativní pozici a lze je usouvztažnit s koreferenčním *ten* nebo *každý*, je příklonné osobní zájmeno noremně v postpozici; **užitím koreferenčního *ten* či *každý* dochází však obvykle stejně jako u RM k přesunutí příklonky do antepozice:**

(27a) **Kdo** chce dneska najít práci, **najde ji**. (ČNK)

(27b) **Každý, kdo** chce dneska najít práci, **ji najde**.

(27b) ***Kdo** chce dneska najít práci, ji najde.

Srov. dále:

Kdo chce drogu, **sežene ji**.
Kdo není kvantovou teorií šokován, **nepochopil ji**.
Kdo bude hledat chyby, **najde je**.

(b) Zájmeno *kdo* nemá referenční platnost

Stejně jako u RM je i v tomto případě příklonné osobní zájmeno noremně v antepozici:

(28a) **Kdo** hraje vůdčí roli v konsorciu, **nás nezajímá**. (ČNK)

(28b) *Kdo hraje vůdčí roli v konsorciu, nezajímá nás.

V antepozici stojí i tvary pomocného slovesa *být*:

(29a) **Kdo** je můj nepřítel, **jsem věděl**. (ČNK)

(29b) *Kdo je můj nepřítel, věděl jsem.

C. Anteponovaná klauze je uvozena zájmenem *co*

V souvětích s anteponovanou podmětovou klauzí uvozenou zájmenem *co*, je **základní pozicí** pro příklonku v řídicí větě **antepozice**:

1. Příklonkou je RM

(30a) **Co** bylo příčinou nehody, **se vyšetřuje**. (ČNK)

(30b) *Co bylo příčinou nehody, vyšetřuje se.

Srov. dále:

Co do té doby fungovalo, **se narušilo**.

Co mají za lubem, **se nedozvím**.

Co jsem jí vykládala, **se nepamatuji**.

Co se stane během zápasu, **se nepočítá**.

Co vědci doopravdy dělají, **se neví**.

Co se mohlo pokazit, **se pokazilo**.

Co jsem jen slyšela a tušila, **se potvrdilo**.

Co se sklidilo, **se sní**.

Co jsme od utkání čekali, **se splnilo**.

Co jsem tušila, **se stalo**.

Co mu vlastně je, **se tajilo**.

Co půjde zvládnout, **se udělá**.

Co bude dál, **se uvidí**.

Co půjde zachovat, **se zachová**.

Co se neprodá, **se zapálí**.

Co bylo příčinou vzniku požáru, **se zjišťuje**.

Co bylo potřeba zbourat, **se zbouralo**.

Postpozice příklonky je v této souvětě struktuře méně běžná a patrně vždy zaměnitelná za antepozici:

(31a) **Co** bylo postaveno za socialismu, **se rozpadá**.

(31b) **Co** bylo postaveno za socialismu, **rozpadá se**. (ČNK)

(32a) **Co** se tvářilo skálopevně, **se drolilo**.

(32b) **Co** se tvářilo skálopevně, **drolilo se**. (ČNK)

Srov. dále:

- Co** bylo ukradeno, **navrátí se**.
- Co** se může pokazit, **pokazí se**.
- Co** nelze spotřebovat, **recykluje se**.
- Co** každý tušil, **stalo se**.
- Co** se má stát, **stane se**.
- Co** je potlačováno, **šíří se**.
- Co** nebylo přibité, **ukradlo se**.

2. Příklonkou je osobní zájmeno

Příklonné osobní zájmeno stojí zpravidla v antepozici:

(33a) **Co** bude zítra, **je nezajímá**.

(33b) *Co bude zítra, **nezajímá je**.

Srov. dále:

- Co** jsem slyšela, **mne nadchlo**.
- Co** jsem viděl, **mnou otřásl**.
- Co** jsi dokázal, **nám stačí**.
- Co** mi udělala, **jí neodpustím**.
- Co** dělají jejich rodiče, **je nezajímá**.

D. Anteponovaná klauze je věta okolnostní

Pokud je anteponována věta časová (34 až 37), podmínková (38, 39) příčinná (40), přípustková (41) nebo účelová (42), je **příklonka** noremně v **postpozici**:

1. Příklonkou je reflexivní morfém *se*

(34a) **Když** jsem ji políbil, **nebránila se**. (ČNK)

(34b) ***Když** jsem ji políbil, **se nebránila**.

(35a) **Až** rozhodnutí dostaneme písemně, **odvoláme se**. (ČNK)

(35b) ***Až** rozhodnutí dostaneme písemně, **se odvoláme**.

(36a) **Dokud** budeme hledat ideál, **nedočkáme se**. (ČNK)

(36b) ***Dokud** budeme hledat ideál, **se nedočkáme**.

(37a) **Jakmile** je ryba vylovena, **zpracuje se**. (ČNK)

- (37b) *Jakmile je ryba vylovena, se zpracuje.
- (38a) **Pokud** se vada neřeší, **zhoršuje se**. (ČNK)
 (38b) *Pokud se vada neřeší, se zhoršuje.
- (39a) **Jestli** se máte čím chlubit, **pochlubte se**. (ČNK)
 (39b) *Jestli se máte čím chlubit, se pochlubte.
- (40a) **Protože** nebyla hloupá, **ovládla se**.
 (40b) *Protože nebyla hloupá, se ovládla.
- (41a) **Ačkoli** v muzeu panoval příjemný chládek, **zpotil se**.
 (41b) *Ačkoli v muzeu panoval příjemný chládek, se zpotil.
- (42a) **Aby** zahnala obavy, **modlila se**. (ČNK)
 (42b) *Aby zahnala obavy, se modlila.

**Tab. 3: Frekvence pozic příklonky *se* vůči slovesu na začátku postponované věty řídicí *se* závislou větou okolnostní (v korpusu v7 ČNK (2019)); počty dokladů se týkají pouze struktur, v nichž mezi spojkou stojící na začátku souvětí a čárkou před RM je maximálně pět slov.
 V = sloveso (verbum)**

Spojka	Slovosled typu (a) ve větě řídicí – postpozice RM	Počet dokladů	Spojka	Slovosled typu (b) – antepozice RM	Počet dokladů
<i>Když</i>	V <i>se</i>	cca 2000	<i>Když</i>	<i>se</i> V	3
<i>Pokud</i>	V <i>se</i>	567	<i>Pokud</i>	<i>se</i> V	0
<i>Jakmile</i>	V <i>se</i>	199	<i>Jakmile</i>	<i>se</i> V	0
<i>Až</i>	V <i>se</i>	177	<i>Až</i>	<i>se</i> V	0
<i>Jestli</i>	V <i>se</i>	87	<i>Jestli</i>	<i>se</i> V	0
<i>Dokud</i>	V <i>se</i>	42	<i>Dokud</i>	<i>se</i> V	0
<i>Aby</i>	V <i>se</i>	39	<i>Aby</i>	<i>se</i> V	0
<i>Protože</i>	V <i>se</i>	32	<i>Protože</i>	<i>se</i> V	0
<i>Ačkoli</i>	V <i>se</i>	8	<i>Ačkoli</i>	<i>se</i> V	0
Celkem	V <i>se</i>	cca 3100	Celkem	<i>se</i> V	3

2. Příklonkou je osobní zájmeno:

- (43a) **Když** dítě nechce lyžovat, **nenuťte jej**. (ČNK)
 (43b) *Když dítě nechce lyžovat, jej nenuťte.

(44a) **Pokud** vaše manželství potřebuje změnu, **neodkládejte ji.** (ČNK)

(44b) *Pokud vaše manželství potřebuje změnu, ji neodkládejte.

(45a) **Jakmile** jsou nudle měkké, **sced'te je.** (ČNK)

(45b) *Jakmile jsou nudle měkké, je sced'te.

(46a) **Až** se díla převezou z Amsterdamu, **vystavíme je.** (ČNK)

(46b) *Až se díla převezou z Amsterdamu, je vystavíme.

(47a) **Jestli** se přiblížíme, **uvidí nás.** (ČNK)

(47b) *Jestli se přiblížíme, nás uvidí.

(48a) **Dokud** se nedáte do běhu, **neublíží vám.** (ČNK)

(48b) *Dokud se nedáte do běhu, vám neublíží.

(49a) **Aby** jim ulehčil ztrátu matky, **rozmazloval je.** (ČNK)

(49b) *Aby jim ulehčil ztrátu matky, je rozmazloval.

(50a) **Protože** mu nepomohlo ani vyhrožování nožem, **pustil ji.** (ČNK)

(50b) *Protože mu nepomohlo ani vyhrožování nožem, ji pustil.

(51a) **Ačkoli** byla informace od počátku podezřelá, **zveřejnili ji.** (ČNK)

(51b) * Ačkoli byla informace od počátku podezřelá, ji zveřejnili.

Tab. 4: Frekvence pozic příklonného osobního zájmena vůči slovesu na začátku postponované věty řídicí se závislou větou okolnostní (v korpusu v7 ČNK (2019)); počty dokladů se týkají pouze struktur, v nichž mezi spojkou stojící na začátku souvětí a čárkou před RM je maximálně pět slov.

V = sloveso (verbum)

PP = osobní zájmeno (personal pronoun)

Spojka	Slovosled typu (a) ve větě řídicí – postpozice PP	Počet dokladů	Spojka	Slovosled typu (b) – antepozice PP	Počet dokladů
<i>Když</i>	V – PP	cca 1000	<i>Když</i>	PP – V	0
<i>Pokud</i>	V – PP	cca 470	<i>Pokud</i>	PP – V	0
<i>Jakmile</i>	V – PP	138	<i>Jakmile</i>	PP – V	0
<i>Až</i>	V – PP	105	<i>Až</i>	PP – V	0
<i>Jestli</i>	V – PP	90	<i>Jestli</i>	PP – V	0
<i>Protože</i>	V – PP	23	<i>Protože</i>	PP – V	0
<i>Aby</i>	V – PP	19	<i>Aby</i>	PP – V	0
<i>Dokud</i>	V – PP	11	<i>Dokud</i>	PP – V	0

<i>Ačkoli</i>	V – PP	9	<i>Ačkoli</i>	PP – V	0
Celkem	V – PP	1 850	Celkem	PP – V	0

II. Řídící klauze v postpozici obsahuje rozvíjející větné členy

A. V antepozici je věta podmětová nebo předmětová

Pokud stojí na začátku souvětí **podmětová nebo předmětová klauze** uvozená spojkou nebo vztažným zájmenem a **po VF řídící věty následuje další větný člen, stává příklonka obvykle hned po čárce** a bezprostředně před přísudkovým slovesem, výjimečná ale není ani **postpozice**:

- (1a) **Jestli** s odvoláním uspěje, **se ukáže** nejprve příští týden. (ČNK)
- (1b) **Jestli** s odvoláním uspěje, **ukáže se** nejprve příští týden.
- (2a) **Zda** jsou naše ambice reálné, **nám prozradí** až jarní výkony na hřišti. (ČNK)
- (2b) **Zda** jsou naše ambice reálné, **prozradí nám** až jarní výkony na hřišti
- (3a) **Že** Juraj Herz umí řemeslo, **mu potvrdí** každý a rád.
- (3b) **Že** Juraj Herz umí řemeslo, **potvrdí mu** každý a rád. (ČNK)
- (4a) **Proč** dochází k této změně, **nám vysvětlil** starosta města.
- (4b) **Proč** dochází k této změně, **vysvětlil nám** starosta města. (ČNK, zkráceno)
- (5a) **Jak** dopadne v Českém slavíkovi, **nám řeknou** v sobotu na Nově.
- (5b) **Jak** dopadne v Českém slavíkovi, **řeknou nám** v sobotu na Nově. (ČNK)
- (6a) **Kdy** je ten správný čas, **jim řeknou** jejich „vnitřní hodiny“ a zkracující se délka dne. (ČNK)
- (6b) **Kdy** je ten správný čas, **řeknou jim** jejich „vnitřní hodiny“ a zkracující se délka dne.
- (7a) **Co** startovalo jako neformální umělecké hnutí, **se rozvinulo** v globální značku. (ČNK)
- (7b) **Co** startovalo jako neformální umělecké hnutí, **rozvinulo se** v globální značku.
- (8a) **Kdo** si zítra polepší, **se ukáže** až na trávníku. (ČNK)

(8b) **Kdo** si zítra polepší, **ukáže se** až na trávníku.

Další doklady:

ANTEPOZICE PŘÍKLONKY:

Jestli mlékárna vůbec něco vykoupí, **se dozvíme** až v pondělí.

"**Jestli** trhy skutečně dál porostou, **nám řeknou** až údaje o vývoji produkčních cen," řekl Reuters.

Zda lze řídit stát jako firmu, **se dozvíme** v nejbližších letech z USA.

Zda se jedná o pervitin, **nám řekne** s určitostí až provedená expertiza [...]

Že si firmy půjdou po krku, **se ukázalo** záhy.

Že jsou to kameny opravdu vzácné, **mu potvrdil** místní farář i jeho kolega ze šachty, amatérský archeolog [...]

Proč bylo cvičení natolik tajné, **nám nedokázali** vysvětlit ani policisté, kteří hlídali oba konce tunelu.

Proč si raději nekoupí vlastní auto, **nám vysvětlil** stálý a pravidelný zákazník jedné děčínské autopůjčovny. (zkráceno)

Kdo se o ně měl starat, **jim nedával** dost potravy [...]

Kdo byl můj sousem, **mi zůstalo** utajeno.

POSTPOZICE PŘÍKLONKY:

Jestli jsme se žádostí úspěšili, **dozvíme se** až v srpnu.

Jestli se úmysl podaří, **ukáže se** za několik měsíců.

Zda jej někdo otrávil úmyslně, **začne se** opět prošetřovat.

Zda šlo o správné opatření, **ukáže se** už zítra.

Že nás tam nemají rádi, **projevuje se** nejen těžce definovatelnými pocity při styku s lidmi v pražských hospodách, ale i velmi konkrétními kroky úředních míst [...]

Že to byl předpoklad lichý, **ukázalo se** záhy.

Proč dochází k této změně, **vysvětlil nám** starosta města. (zkráceno)

Kdo se na věc dívá takto, **odpustí mi** snad i to, že přijímám od sluhů peníze a užívám jich pro svou rodinu.

Kdo ale takové lásce propadne, **zůstane jí** navždy věrný.

V některých případech je však **antepozice příklonky** spíše **normou**:

(9a) **Jak** takovou situaci řešit, **vám poradí** autorka této knihy. (ČNK)

(9b) ?Jak takovou situaci řešit, **poradí vám** autorka této knihy.

(10a) **Kdy** se pustit do sklizně, **vám prozradí** nať. (ČNK)

(10b) ?Kdy se pustit do sklizně, **prozradí vám** nať.

(11a) **Aby** takovou knihu dal dohromady, **mu poradil** spisovatel Josef Škvorecký. (ČNK, zkráceno)

(11b) ?Aby takovou knihu dal dohromady, **poradil mu** spisovatel Josef Škvorecký

B. V antepozici je věta okolnostní

Pokud je anteponována věta časová (věty 1 až 4), podmínková (5) příčinná (6), přípustková (7) nebo účelová (8), je **příklonka** noremně, stejně jako ve strukturách s nerozvitým přísudkem, v **postpozici**:

- (1a) **Když** mi znovu podala ruku, **zachrastil jí** na zápěstí těžký náramek. (ČNK)
(1b) *Když mi znovu podala ruku, jí zachrastil na zápěstí těžký náramek.
- (2a) **Až** s ní půjdeš příště tančit, **kup jí** pořádné letní šaty. (ČNK)
(2b) *Až s ní půjdeš příště tančit, jí kup pořádné letní šaty.
- (3a) **Dokud** Jake nezavolal z Athén, **cítla se** Joanna skvěle. (ČNK)
(3b) *Dokud Jake nezavolal z Athén, se cítila Joanna skvěle.
- (4a) **Jakmile** Claire to jméno uslyšela, **ztuhl jí** úsměv na tváři. (ČNK)
(4b) *Jakmile Claire to jméno uslyšela, jí ztuhl úsměv na tváři.
- (5a) **Jestli** eurozóna vydrží, **přiblíží se** federativnímu uspořádání a státy s dluhy jí předají část moci.
(5b) *Jestli eurozóna vydrží, se přiblíží federativnímu uspořádání a státy s dluhy jí předají část moci.
- (6a) **Protože** neznala jazyk, **poděkovala mu** úsměvem a pokynem hlavy. (ČNK, kráceno)
(6b) *Protože neznala jazyk, mu poděkovala úsměvem a pokynem hlavy.
- (7a) **Ačkoli** si to nechtěla přiznat, **bylo jí** s ním dobře. (ČNK)
(7b) *Ačkoli si to nechtěla přiznat, jí bylo s ním dobře.
- (8a) **Aby** neusnula za volantem, **vyprávěl jí** obsah několika Chaplinových filmů. (ČNK, zkráceno)
(8b) *Aby neusnula za volantem, jí vyprávěl obsah několika Chaplinových filmů.

4.3.1.4 Pozice příklonek v postponované klauzuli závislé

Běžnou polohou příklonky ve větě uvozené některou z podřadicích spojek (*že, aby, protože, aj.*) je pozice **bezprostředně za spojkou**. Např. (vše ČNK):

- (1) Ach, Polano, nech ji - co na tom, **že se** dítě **poleká!** (K. Čapek)
- (2) Nechtěla, **aby jí** horda pomstychtivých Makedoňanů **roztřískala** podnik.
- (3) Zadunělo to tak, **až se** startovací rampa **zachvěla**.
- (4) Richard nikdy neuměl moc řídit, **protože mu** bídné finanční poměry nikdy **neumožnily** koupit si vůz.
- (5) **Jestliže mi** matka uprostřed týdne **volala** do kanceláře, znamenalo to nějaký problém.

Tato pozice je pozicí základní i tehdy, je-li RM od svého slovesa oddělen nejen rozvitým větným členem, ale i další závislou větou:

- (6) Einsteinovy přátele překvapilo, **že se** tak pohledný a smyslný muž, který by si dokázal získat skoro kteroukoli ženu, **zapletl** s malou a nijak zvlášť pěknou Srbkou [...] (Einstein)

Často však příklonka může zaujímat v závislé klauzi dvě různé pozice: může stát buď **bezprostředně po spojce, nebo za prvním větným členem**.

I. Variantní pozice RM

RM může často stát buď **bezprostředně po spojce** - věty (1a) až (3a) a (4b) až (6b), **nebo za prvním větným členem** - věty (1b) až (3b) a (4a) až (6a):

- (1a) A tu jsem si všiml, **že se** na jedné straně za skálou **objevil** tmavý mrak. (ČNK)
- (1b) Všiml jsem si, **že** na jedné straně za skálou **se** náhle **objevil** tmavý mrak.

- (2a) I já jsem viděl, **že se** na prázdné horní polovině pergamenu **objevilo** pár nejasných hnědožlutých znaků. (ČNK)
- (2b) I já jsem viděl, **že** na prázdné horní polovině pergamenu **se objevilo** pár nejasných hnědožlutých znaků.

- (3a) Skoro jsem čekala, **že se** na tom mostě nade mnou **objeví** nějaký velšský hňup a začne brnkat na harfu. (ČNK)

- (3b) Skoro jsem čekala, **že** na tom mostě nade mnou **se objeví** nějaký velšský hňup a začne brnkat na harfu.
- (4a) Nemohl jsem uvěřit, **že** během příštích přibližně třiceti vteřin **se** ta osoba **objeví** vedle mne. (ČNK, zkráceno)
- (4b) Nemohl jsem uvěřit, **že se** během příštích přibližně třiceti vteřin ta osoba **objeví** vedle mne.
- (5a) Není náhoda, **že** mezi uchazeči o politické křeslo **se objeví** řada nových, mladých tváří. (ČNK, zkráceno)
- (5b) Není náhoda, **že se** mezi uchazeči o politické křeslo **objeví** řada nových, mladých tváří.
- (6a) Média přinesla zprávu, **že** na konečné autobusu v Kladně **se objevil** krokodýl. (ČNK)
- (6b) Média přinesla zprávu, **že se** na konečné autobusu v Kladně **objevil** krokodýl.

Pozici příklonky do jisté míry ovlivňuje **aktuální členění** věty: pozice tematického prvku bezprostředně po spojce, a tedy před příklonkou, **zdůrazňuje** toto téma jako téma dané věty a může implikovat **kontrast** s jiným prvkem věty. Např. (vše ČNK):

- (7) Znamená to, **že dítě se naučí** chovat podobnými způsoby, jakými se chovají ti **dospělí**, kteří je vychovávají.
- (8) Podle spokojených rodičů je současná výuka němčiny správná, **protože dítě se naučí** "německy myslet".
- (9) Jak se změní menšitel, **jestliže rozdíl se zvětší** o 20?

Přemístit příklonný RM až za podmět nebo jiný větný člen závislé věty je tedy vhodné, jestliže tematický element **jako (kontrastní) téma výpovědi zdůrazňujeme**. Např.:

Taková změna je nutná, **protože svět se** globalizoval a s ním i hrozby a nebezpečí.

Hodnota dotací, kterou loni soukromníci dostali, prý byla poloviční, **protože ceny se** během roku zdvojnásobily.

Všichni máme plno řečí o posvátnosti lidského života, **ačkoli lidstvo se** chová, jako by lidský život byl laciný a bezcenný.

Pravou ruku měl celou nateklou, **i když puchýře se** mu na ní dělat nezačaly.

Piš tak, aby sazeči úžasem nebyli schopni sázet, **aby** ohromený **čtenář se** chystal za hlavu, **aby redaktor se** smál a plakal, ztratil brýle a pohádal se se svojí manželkou.

Bylo mi jasné, **že do Brna se** vrátit nemohu. (R. Ráž, *Lázeňské dobrodružství*)

Jestliže je naopak skutečnost vyjádřená tematickým prvkem věty jen připomínána, aniž je třeba ji zdůrazňovat, pak je naopak vhodné umístit příklonku hned za spojku a podmět až do jejího „stínu“:

V zimě nejsou výjezdy tak časté, **protože se hosté** nechávají z restaurací odvážet taxíky [...]

Zatím se k problému naturalu vracet nebudeme, **protože se ceny** vyvíjejí tak, jak jsme tiše předpokládali.

Nižší počet nehod lze přičíst i špatnému počasí, **protože se lidé** vrátili domů dříve.

V některých typech vět, např. časových a podmínkových, stává příklonka zpravidla bezprostředně za spojkou a opačný slovosled bývá nenoremnní; např.:

(10a) Spojené státy uvalí sankce na Írán, **pokud se** Teherán **nevzdá** svého jaderného programu. (ČNK)

(10b) *Spojené státy uvalí sankce na Írán, **pokud** Teherán se **nevzdá** svého jaderného programu.

(11a) Pracovní plány jsou důležité, **jestliže se** žák **učí** pracovat nezávisle na učiteli. (ČNK)

(11b) *Pracovní plány jsou důležité, **jestliže** žák se **učí** pracovat nezávisle na učiteli.

Postpozice příklonky může být také jevem **zastaralým** nebo projevem **autorského jazyka**; srov.:

Grigorij poklekl, **aby naposledy se** pozorněji **podíval** [...] (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

"No jejda! Musí bejt krásnej" vykřikla Vendulka, "protože tam v ústavě se mnou dělá jeden a jmenuje se Ludvík a ten, než se k nám dostal, byl tak nešťastně zamilovanej, že si škrábal pod víčka inkoustovou tužku tak dlouho, **až doktor mu řekl**, hele, ještě jednou a už nikdy neuvidíš tenhle krásnej svět. (B. Hrabal)

II. Variantní pozice příklonných zájmen

Příklonná zájmena se chovají podobně jako RM, tj. často stojí **bezprostředně za spojkou** (věty (1) až (5) a tato pozice je leckdy obligatorní (věta (2)); mohou stát ale – za stejných podmínek jako RM – i za prvním větným členem (věty (6) až (9) (vše ČNK):

- (1) Měla pocit, **že ji** doktor **zkoumá** jako člověka, který jaktěživ nic užitečného neudělal.
- (2) Personál se jím společně s rodiči vynasnaží připravit co nejkrásnější Vánoce i s dárčky tak, **aby jim** atmosféra co nejvíce **připomínala** domov .
- (3) Teď budeme žít v bídě, **protože nás** jediná noc tvé domýšlivosti **připravila** o majetek.
(zkráceno)
- (4) Do utkání nenastoupil obávaný střelec Romário, **ačkoli mu** lékaři start údajně **povolili**.
- (5) Jak mám postupovat, **jestliže mi** myčka auto **neočistila**?
- (6) Výsledek její osvětové přednášky byl, **že manžel ji nazval** tupým hovadem.
- (7) V pozadí jsou ovšem peníze pro porodní asistentky, které by rády, **aby** porod doma **jim byl hrazen** ze zdravotního pojištění.
- (8) Chrobák nám skutečně přinesl štěstí, **protože velitel nás zapsal** do lodního seznamu a nežádal po nás za plavbu nic. (zkráceno)
- (9) Konfucianismus není náboženství, **ačkoli** následovníci filozofa **mu stavěli** chrámy, o něž se starali kněží .

4.3.1.5 Pozice příklonek v připojované větě souřadné

Obecně platí, že po spojkách *a*, *ale*, *avšak* uvozujících připojovanou větu **se příklonka neklade bezprostředně za tuto spojku**, ale až na některé další místo ve větě:

- (1a) Podívala se na něj **a** rozesmála **se**.
- (1b) *Podívala se na něj a se rozesmála.
- (2a) Zvedla hlavu **a** vrátila **mu** polibek na rty. (ČNK)
- (2b) *Zvedla hlavu a mu vrátila polibek na rty.
- (3a) ŘSD nemusí půdu vykupovat, **ale** získá **ji** zdarma.
- (3b) *ŘSD nemusí půdu vykupovat, ale ji získá zdarma.
- (4a) My výzbroj objednááme, **avšak** kupuje **ji** majetková sekce ministerstva obrany.
(ČNK)
- (4b) *My výzbroj objednááme, avšak ji kupuje majetková sekce ministerstva obrany.

Speciálně pak platí tato pravidla:

Pokud je souřadně připojovaná věta tvořena jen přísudkovým slovesem a jeho příklonkou, stojí tato **příklonka závazně v postpozici**:

(5a) Lacon šlehl po Stricklandovi káravým pohledem, **ale** neodporoval **mu**. (ČNK)

(5b) *Lacon šlehl po Stricklandovi káravým pohledem, ale mu neodporoval.

Pokud věta připojená spojkou *a*, *ale* nebo *avšak* obsahuje kromě přísudku a příklonky ještě další rozvíjející větný člen nebo několik takových členů stojících vzhledem k aktuálnímu členění před přísudkovým slovesem, stojí příklonka obvykle za prvním takovým rozvíjejícím větným členem (vše ČNK):

(6) Vytrvale si přitom držela levý prs **a** po svém zvyku **se** zhluboka nadechla.

(7) Pak hlavu otočil, **ale** na Roberta Jordana **se** ani nepodíval. (překlad: E. Hemingway, *Komu zvoní hrana*)

(8) Náležitě se uklonil, **avšak** pod štětinatými vousy **se** mračil.

Ve starší češtině do pol. 20. století se lze i v kvalitní beletrii setkat s **pozicí příklonky bezprostředně po spojce a**:

Pan Roland upadl do rozpaků **a se omlouval**.

Kloně se nad své pivo, pozoroval bílou pěnu, která šumí **a se rozplývá** [...]

[...] všechny zápachy se zdály vycházeti z vnitřku domů, sklepů, jam, stok, chudých kuchyní, **a se mísily** s pronikavým pachem bloudící mořské mlhy.

[...] jen s nimi ráda rozprávěla **a se zabývala** [...]

[...] ještě před tak krátkou dobou žertovala **a se smála** [...]

První tři doklady pocházejí z prvorepublikového překladu románu G. de Maupassanta *Petr a Jan*, poslední dva z překladu románu M. Šolochova *Tichý Don* z r. 1945.

V klauzi se spojkou *nýbrž* však příklonka může stát jak na druhém místě ve větě, tak bezprostředně za spojkou:

(9a) Nestranil se nás, **nýbrž nám** ochotně pomáhal.

(9b) Nestranil se nás, **nýbrž** ochotně **nám** pomáhal.

Doklady slovosledu s příklonkou hned za spojkou:

Volení představitelé nemusejí služby řídit, **nýbrž se** jen **starají** o jejich správnou orientaci.

Kojoti si ale nehledají nová loviště, **nýbrž se** změněným podmínkám pomalu **přizpůsobují**.

Předseda ODS stranu nejenom vybudoval, **nýbrž jí** také takřka sám **vtiskl** tvář.

"Nezachránili jsme Evropu, **nýbrž jsme** jí umožnili, aby se zachránila sama," soudí Američan Robert J. Samuelson.

Doklady slovosledu s příklonkou až za slovesem:

Lidé už nereagují chaoticky jako na počátku, **nýbrž snaží se** o vyjádření určitého postoje.

Tyto příchuti bohužel ne vždy podtrhují vlastní aroma vína, **nýbrž dominují mu**.

4.3.1.6 Pozice příklonek v anteponované klauzi závislé

Pevnou normou je zde umísťovat příklonku **hned za spojku**, tedy na pravidelné druhé místo ve větě (věta 1a až 3a). Slovosled, v němž je příklonka umístěna až za první větný člen, je neobvyklý a vyskytuje se spíše ve starších textech (věta 3b):

(1a) **Když je** staroch **uviděl**, usmál se. (ČNK)

(1b) ***Když** staroch je uviděl, usmál se. (neobvyklé, až negramatické)

(2a) **Ačkoli jí** manžel **zahýbal**, vášnivě ho milovala. (ČNK, zkráceno)

(2b) **Ačkoli** manžel **jí** zahýbal, vášnivě ho milovala a toužila ho pomstít. (neobvyklé, funkční jen při zdůraznění podmětu *manžel*)

(3a) **Dokud se** Jemeljan **lopotil** s koňmi, nespouštěl Míška ze stepi očí.

(3b) **Dokud** Jemeljan **se lopotil** s koňmi, nespouštěl Míška se stepi očí. (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

Další doklady neuzuálního slovosledu:

Jestli voják **vám** již **tvrdil**, že vás neviděl, poněvadž právě na korze vzdával čest mně [...] (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* - ČNK)

Přesunutí příklonky až za první větný člen může být někdy důsledkem (neuvědomělé) snahy první větný člen po spojce zdůraznit jako téma:

Když Masaryk ji sám svým příkladem nevedl, strana úplně upadla, změnila se v jakési debatování, kritizování zcela neživotné.

Napadá mě, jestli se právě tuto lidskou skupinu nesnažíme násilně nalajnovat a přizpůsobit našemu životu. **Jestli výsledek jí** na konci přinese štěstí.

V prvním dokladu by ale bylo vhodnější přesunout příklonku až za slovo *sám*: *Když Masaryk sám ji svým příkladem nevedl, ...*

4.3.1.7 Pozice příklonek ve větě uvozené spojkou *zatímco*

Spojka *zatímco* uvozuje většinou takovou větu, jejíž obsah je v rámci souvětí konfrontován s obsahem jiné věty. Méně často jde o vyjádření současnosti dějů obou vět v souvětí. Pozice příklonky je tu různá vzhledem k tomuto různému významu. Pokud je podmět, předmět nebo určení děje tematickým prvkem, pak ve **významu konfrontačním** stává příklonka pravidelně až **za tímto větným členem**, ve **významu časovém** stává častěji **hned za spojkou**:

- (1) **Zatímco Eva se** věnuje různým, František pečuje o živý plot. (mimočasový vztah porovnávací, konfrontační; méně často i vztah konfrontačně-časový)
- (2) **Zatímco se Eva** věnuje různým, František si čte. (časový vztah souběžnosti dvou dějů)

Přestože tento významový rozdíl je poměrně málo výrazný a přestože slovosledná záměna v pozici příklonky je poměrně malý formální rozdíl a přestože v pozici příklonek panuje mnoho pravidel i mnoho volnosti, je toto pravidlo o pozici příklonky ve větě uvozené spojkou *zatímco* poměrně důsledně dodržováno. Viz následující doklady (tučně vyznačena spojka, RM a výrazy v kontrastu):

Význam porovnávací (konfrontační):

pozice RM:

Muži se žení s Ukrajinkami, Ruskami a Polkami, **zatímco ženy se** vdávají za Němce, Brity a Američany.

Jeden z posledních výzkumů na toto téma, který provedla pensylvánská Albright College, například potvrdil, že **muži** mají bezprostředně po sexu často chuť dát si skleničku, cigaretu nebo něco k jídlu, **zatímco ženy se** chtějí tulit a povídat si.

Základním rozdílem mezi dražbou a aukcí je skutečnost, že provedení **dražby** je upraveno zákony, **zatímco aukce se** řídí pouze pravidly, která stanovil její pořadatel [...]

Je možné říci, že **molekulový biolog** přistupuje k problému z více pohledů, **zatímco biochemik se** drží chemického přístupu.

pozice zájmena:

Starší muži často produkují více **estrogenů** než ženy po menopauze, **zatímco testosteron jim** ubývá.

Loňským světovým statistikám však vládne **Airbus**. Ten svým zákazníkům dodal 305 letounů, **zatímco Boeing jich** prodal 281.

Spravedlnost podporuje společenský život, **zatímco chamtivost jej** oslabuje.

Význam časový:

pozice RM:

Co může být lepšího než si večer sednout s knížkou k ohni ve svitu lampy, **zatímco se vítr** opírá do oken?

Téměř melodicky a beze slova vzlykala do sluchátka, **zatímco se Patrick** propadal do sna.

Kolik myšlenek projde vědomím, kolik nových věcí člověk promyslí, **zatímco se ruce** zabývají namáhavou tělesnou prací [...] (překlad: B. Pasternak, *Doktor Živago*)

pozice zájmena:

Zatímco nám paní Manya šla udělat pohár, Iuri mě zavedl ke kamenné zdi. (L. Zibura, *Prázdniny v Evropě*)

Posadili se a začali si povídat, **zatímco jim Maria** připravovala limonádu.

My s Lydií hrozně nesnášíme, když máme sedět v domě, **zatímco nás sluníčko** láká každou vteřinu ven.

V korpusu SYN v7 (2019) je **62** různých **dokladů** struktury *zatímco muži se* + sloveso', ale pouhé **dva doklady** struktury *zatímco se muži* + sloveso'; jeden z nich je tento: *V prvobytně pospolné společnosti muži chodili na lov, zatímco se ženy staraly o děti.* Tuto větu bychom vzhledem k panující normě měli chápat tak, že muži lovili právě v té době, kdy se ženy staraly o děti. To je ale význam spíše nepravděpodobný; pokud má jít o význam konfrontační, pak je forma této věty chybná – měla by znít *V prvobytně pospolné společnosti muži chodili na lov, zatímco ženy se staraly o děti.*

4.3.1.8 Pořadí příklonek

I. Pořadí příklonek vztahujících se k témuž slovesu

A. Základní pravidla

Příklonky vztahující se k jednomu slovesu se obvykle kladou v tomto pevném pořadí: **tvar pomocného slovesa být – RM se nebo si – krátký tvar osobního zájmena – ostatní příklonky**. RM vždy předchází před nepřízvučným osobním zájmenem a obě tyto příklonky před jinými příklonkami i pokud některý z článků příklonkového řetězce chybí. Toto pořadí platí ve větě samostatné, řídicí i závislé. Např. (tučně vyznačeny příklonky):

- (1) Já **jsem se mu pak** omluvil.
- (2) On **se mi pak** omluvil.
- (3) Omluvil **se mi pak**. (zesílený přízvuk na slovesu)
- (4) Pak **se mi** omluvil.
- (5) Omluvil **se mi**.
- (6) Chyba byla, že **jsme se jim** omluvili. (ČNK)

Další doklady:

Já **jsem si mu o to** neřek.

Všimla **jsem si jí už** v krátké frontě při vstupu.

Určitým způsobem **jsme se jim až** vnucovali [...]

Nic jiného **by nám zde** hygienici neschválili [...]

Rossi udělal v předposledním kole chybu, já **jsem se jí pak** dopustil v příštím okruhu [...]

Čím dále práce pokračovala, tím více se komplikovala ta kombinace čar a skvrn, reprodukcující podobu - a tedy čím víc mě přenášel na plátno, tím víc **jsem se mu tam** roztahoval [...]

Pořadí příklonek zůstává stejné, ať obě příklonky stojí před nebo za slovesem, k němuž se vztahují:

- (7a) Nenapadlo ho **se mi** omluvit.
- (7b) Nenapadlo ho omluvit **se mi**.

- (8) Celý den **si ji tam** nechali na pozorování. (ČNK, zkráceno)
- (9) Prohlédnout **si ji tam** návštěvníci mohou do konce srpna. (ČNK)

Setkají-li se ve větě příklonná zájmena ve třetím a čtvrtém pádě, stojí ve většině případů závazně **dativ před akuzativem**:

- (10a) Mrkl jsem na vizitku a vrátil **mu ji**. (ČNK)
- (10b) *Mrkl jsem na vizitku a vrátil ji mu.

- (11a) Můžete **nám ho** popsat? (ČNK)
- (11b) *Můžete ho nám popsat?

Pouze dativ zájmen *ona, oni, my (jí, jim, nám)* stává **méně často za akuzativním tvarem *ji, je***:

pořadí ,jí, jim + akuzativ osobního zájmena‘ (vše ČNK):

- (12) Vyndal jsem pětidolarovku a podal **jí ji**.
- (13) Potřebovali péči a já **jim ji** chtěla poskytnout.
- (14) Stáhl si svůj prsten a podal **jí ho**.
- (15) Harry vytrhl další list ze svého žlutého bloku a podal **jim ho**.

pořadí ,akuzativ osobního zájmena *ji, je* + *jí, jim*‘ (vše ČNK):

- (16) Porodní cesty dobře uvolňuje levandule. Tu přidáme rodiče do vany nebo **ji jí** vmasírujeme na záda.
- (17) Sepsala jsem zprávu, dala **ji jim** přečíst a odevzdala ji Matoušovi.

Pozn.: V korpusu SYN v7 mají struktury typu ,*závidět* (ve všech tvarech) + 3. p. os.záj. + 4. p. os. zájm.‘ **127 dokladů**, zatímco struktury se zaměněným pořadím pádů, tedy ,*závidět* (ve všech tvarech) + 4. p. os.záj. + 3.

p. os. zájm. má **jediný doklad**: *Okolí města je nádherné, členité a závidějí ho nám lidé, kteří do Ústí náhodou zajedou*. Tento **slovosled** proto pokládáme za **nevhodný, protinoremní**.

V **němčině** je však tento výjimečný český slovosled slovosledem standardním a noremním: akuzativ zpravidla předchází dativu. Např. *Sie schaute auf die Karte und gab sie ihm zurück*. (= Podívala se na lístek a vrátila ho mu.)

B. Variantní pořadí

Specifická je situace v případech, kdy se vedle sebe uprostřed věty ocitá **příklonný slovesný tvar je, jsou a bezpřízvučný tvar osobního zájmena**; v těchto případech bývá pořadí příklonek variantní (vše ČNK):

(18a) Odměnou **jim je** čest reprezentovat.

(18b) Odměnou **je jim** úsměv rodičů.

(19a) Bylo na nich zřetelně vidět, že **je jim** zima.

(19b) Bylo vidět, že **jim je** zima.

(20a) Vnukne Othellovi podezření, že **je mu** Desdemona s Cassiem nevěrná.

(20b) Zjistil totiž, že **mu je** Lucie nevěrná.

(21a) Pevnými body v prostoru **jsou nám** vzpomínky.

(21b) Jedinou oporou **mi jsou** vzpomínky na Terezku. (zkráceno)

Variantní je také posloupnost ,auxiliární tvar slovesa *být + už*, jak demonstrují věty (22 a 23) (vše ČNK):

(22a) Období slz **už jsem** měla za sebou.

(22b) Ve tvém věku **jsm už** měla pět dětí.

(23a) Ted' **už jsem** nemohl couvnout.

(23b) Ted' **jsm už** neměl chuť ji vidět, neměl jsem jí už co říci.

Varianty typu (a) jsou v úzu výrazně častější.

Posloupnost slov *ted' už jsem neměl(a)* má v korpusu SYN v7 (2019) 18 dokladů, pořadí *ted' jsem už neměl* tu má doklad jediný (výše (23b)).

Posloupnost *už jsem + sloveso'* má v tomto korpusu 2 453 dokladů, pořadí *jsem už + sloveso* má jen 1 194 dokladů, tedy o polovinu méně.

Variantní je také pořadí *se už / už se* uprostřed věty:

(24a) Škoda, že **už se** musíš vrátit. (překlad: K. Ishiguro, *Vybledlá krajina s kopci*)

(24b) Škoda, že **se už** musíš vrátit.

(25a) Ale přestaň **už se** honit v tom vedru,“ říkal mu Sergej Ivanovič. (překlad: *Anna Kareninová*)

(25b) Ale přestaň **se už** honit v tom vedru.

Další doklady varianty typu (24a, 25a):

Pak **už se** sám od sebe rozpovídal a jeho vzpomínky byly zajímavé.

Zůstali stát a pozorovali německý tank, ale tam **už se** nic nehýbalo. (J. Škvorecký, *Zbabělci* – ČNK))
V šatně **už se** šerilo.

Doklady varianty typu (24b, 25b):

A pak **se už** i méně smělí hoši rozhovořili s nadšením o celé věci.

Před mateřskou pracovala v kanceláři, ale tam **se už** nevrátila.

K náměstí **se už** trousili lidi v nedělních šatech. (J. Škvorecký, *Zbabělci* – ČNK)

Pokud se ve větě setkají **dvě příklonná zájmena s jednoslabičným adverbium** (*pak, hned, sem, tam* aj.), které nestojí na začátku věty, stává **adverbium za oběma zájmeny** (vše ČNK):

(26a) Trenér **mi to pak** vyčítal.

(27a) Seržant Hay **vám je hned** ukáže.

(28a) Máma **nám je sem** hodí autem.

Některá tato adverbia však běžně stávají i na začátku věty jako tematizovaná určení:

(26b) **Pak mi to** trenér vyčítal.

(27b) **Hned vám je** seržant ukáže.

Adverbium *už* však stává jak za oběma zájmeny, tak před nimi:

(29a) Teď **už ho to** táhne domů k jihomoravským vinicím. (ČNK)

(29b) Teď **ho to už** táhne domů k jihomoravským vinicím

Mezi příklonky patřící k jednomu slovesu se zpravidla neklade žádné jiné slovo, tj. **všechny příklonky stojí bezprostředně za sebou**. Přesto se však v případě posloupnosti stálé a nestálé příklonky (např. *se zde, se už*) mezi tyto příklonky klade některý z větných členů; je to důsledek jemných rozdílů v aktuálním členění věty (podrobně k tomu viz 4. díl) (vše ČNK):

(30a) Víme, že letos **se už** diváci nemohli dočkat komedií.

(30b) Věděla, že **se lord už** nemůže dočkat, až odejdou

(31a) Po zaplacení kauce **se již** zájemce může zúčastnit dražby.

(31b) Po bouři **se zvíře již** nemohlo ze zálivu pro nízký stav vody dostat na volné moře.

(32a) Na nových panelech **se pak** návštěvníci dozví všechny potřebné informace týkající se života těchto brouků i jejich nároků na životní prostředí.

(32b) V improvizované čítárně **se návštěvníci pak** mohou podívat do některých zajímavých knih o Japonsku.

Mezi příklonky *jsem/jsi/jsme/jsou už* v tomto pořadí může být v některých strukturách vloženo přísudkové sloveso a vznikají tak **tři slovosledné varianty** (vše ČNK):

(33a) V té době **už jsem byla** dva roky vdaná.

(33b) Ve té době **jsem už byla** babičkou.

(33c) V té době **jsem byl už** rozvedený a měl jsem spoustu času.

(34a) V té době **už jsme měli** své zkušenosti, na leccos jsme si zvykli.

(34b) V té době **jsme už měli** přístroj na měření pohybů ve zlomech zemské kůry. (zkráceno)

(34c) V té době **jsme měli už** tři děti. (zkráceno)

II. Pořadí příklonek vztahujících se k různým slovesům

Pokud se ve větě sejdou dvě příklonky, z nichž každá patří k jinému slovesu, je situace složitější.

A. Na reflexivním slovesu, které stojí uprostřed věty, je závislý infinitiv jiného slovesa

Je-li jednou z příklonek RM patřící k určitému tvaru reflexivního slovesa (např. *snaží se*), které stojí uprostřed věty a závisí na něm infinitiv se zájmenným objektem (např. *napodobit ji*), obvykle vzhledem k pozici příklonek existují **tři slovosledné varianty**:

(a) příklonky následují bezprostředně za sebou; linearita věty je v rozporu s její syntaktickou strukturou, avšak rytmus věty je zcela plynulý:

(1a) Ostatní **se ji** snaží napodobit.

Doklady slovosledu typu (1a):

Po celá staletí si lidé vyprávějí o ohnivých koulích, které se objevují při divokých bouřích, vnikají komíny do domů a proženou nebo jen k smrti vyděsí jejich obyvatele. Někteří vědci si s nimi neví rady. Jiní **se je snaží vyrobit** v laboratořích.

Každý má o konci roku své představy. Jsou jedinci, kteří si konec roku nedovedou představit bez pompézních oslav. Jiní **se je chystají slavit** střídmě – někdo třeba neslaví vůbec.

Dojem z návštěvy Akropole je nepopsatelný: z pohledu na její stavby, z přehledu dějin její výstavby i ničení, z celkové atmosféry. Mnozí **se je pokusili zachytit** slovem i obrazem, všechny verše a barvy jsou však tváří v tvář skutečnosti mdlé a nevýstižné.

V případě slovosledu typu (1a) jde o specifický způsob syntaktického „zkřížení“ (jde o speciální případ tzv. „neprojektivity“) větných složek: ze složek (tzv. frází) *se snaží* a *napodobit ji* jsou vyňaty příklonky a postaveny vedle sebe podle základního pravidla o pořadí příklonek (*se ji*).

(b) příklonky jsou od sebe odděleny slovesem, k němuž se RM přimyká, a druhá příklonka je v antepozici před slovem, k němuž náleží; linearita věty vystihuje její syntaktickou strukturu a rytmus věty je poměrně plynulý:

(1b) Ostatní **se snaží ji** napodobit.

Doklady slovosledu typu (1b):

Jiní **se rozhodli je** ignorovat.

Ostatní **se** neobtěžovali **nás** kontaktovat jinak než přes média.

Proto jsme zvolili defenzivní taktiku. Domácím **se** nedařilo **ji** překonat.

(c) příklonky jsou od sebe odděleny oběma slovesy a druhá příklonka je v postpozici za slovem, k němuž patří; linearita věty vystihuje její syntaktickou strukturu, avšak rytmus věty je málo plynulý:

(1c) Ostatní **se** snaží napodobit **ji**.

Doklady slovosledu typu (1c):

Ekonomická krize diktuje počítat - seškrtovat se budou i rodinné výdaje na dovolenou. Mnozí **se rozhodnou strávit ji** v Česku.

Malířka dětských srdcí. Tak se bude jmenovat nová výstava, kterou chystají ve Švábenicích. Místní **se rozhodli uspořádat ji** k příležitosti sto patnáctého výročí od narození lidové tvůrkyně Marie Fischerové - Kvěchové.

Pokud stojí příklonné zájmeno jak u řídicího reflexivního slovesa (např. *povedlo se vám*), tak u závislého infinitivu (např. *osvobodit mě*), stávají všechny tři příklonky vedle sebe; slovosled je tedy neprojektivní:

(2a) A jak **se vám mě** povedlo osvobodit? (K. Blažková, *Tymián z Oxary*)

Další doklady slovosledu typu (2a):

Zřejmě **se mi ho** podařilo poplést.

Trvalo hezkou chvíli, než **se nám ho** podařilo přesvědčit, že to je skutečně naše máti [...]

Už nyní **se jim jich** podařilo nashromáždit osm tisíc.

Přijatelné jsou ale i oba potenciální projektivní slovosledy:

(2b) A jak **se vám** povedlo **mě** osvobodit?

(2c) A jak **se vám** povedlo osvobodit **mě**?

Doklady slovosledu typu (2b):

[...] manipulovala s roletou na okně, až **se jí** podařilo **ji** vytáhnout.

Pozvání do Tithurstu, kdykoli **se Vám** zachce **jej** navštívit, pro Vás platí i nadále.

Jablka měla tak nízkou výkupní cenu, že by **se nám** nevyplatilo **je** sbírat a česat [...]

Doklady slovosledu typu (2c)?

Konečně **se mu** podařilo dostat **ji** ven.

Nevím, jak **se mu** povedlo sledovat **mě** až domů, aniž bych si ho všimla.

Nikdy **se mi** nepodařilo přimět **ji**, aby se něčím zabývala.

Tři příklonky vedle sebe mohou stát i tehdy, patří-li dvě zájmenné příklonky k závislému infinitivu:

(3a) Pokud bychom **se jim ji** pokusili vzít, ulicemi by tekla krev. (ČNK)

Přijatelné jsou ale i oba potenciální projektivní slovosledy:

(3b) Pokud bychom **se** pokusili **jim ji** vzít, ulicemi by tekla krev.

(3c) Pokud bychom **se** pokusili vzít **jim ji**, ulicemi by tekla krev.

B. Věta začíná infinitivem závislým na jiném slovesu

1. Řídícím slovesem je sloveso reflexivní

Pokud věta začíná infinitivem (např. *fandit*) se závislým příklonným zájmeným objektem (např. *jim*) a tento infinitiv syntakticky závisí na reflexivním slovesu (např. *chystá se*), pak se užívá následujících dvou slovosledných variant:

(4a) Fandit **se jim** chystá většina národa. (ČNK)

(4b) Fandit **jim se** chystá většina národa.

Běžný slovosled typu (4a) je opět slovosledem neprojektivním, v němž **linearita neodpovídá syntaktické struktuře**: první příklonka (*se*) patří ke druhému slovesu (*chystá*) a druhá příklonka (*jim*) patří k prvnímu slovesu (*fandit*).

Další doklady varianty typu (4a):

V Česku se zřejmě rovná daň stane volebním tahákem pravicových politiků v roce 2006. **Zavést se ji chystá** také Maďarsko a bouřlivá debata probíhala v posledním roce ve Spojených státech.

Oslovit se ji odhodlal až na diskotéce.

[...] stále výrazněji se prohlubovala propast mezi prvními třemi třídami na straně jedné a uměleckou čtvrtou třídou na straně druhé. **Překlenout se ji nepodařilo** zcela ani předsedovi ČAVU ze IV. třídy, hudebnímu skladateli J. B. Foersterovi.

Romové se o to jistě musejí snažit i sami, je ale zřejmé, že vlastními silami na to nestačí. **Pomoci se jim pokoušejí** humanitární organizace, nemají ale dostatek prostředků.

Rok a čtvrt nad stejnou nemocnicí visí další hrozba. **Žalovat se ji rozhodli** někteří pozůstalí po obětech heparinových vražd [...]

Bohatnoucí Číňané mají o luxusní značky čím dál větší zájem. **Zaujmout se je snaží** i Lamborghini, které na snímku představuje svůj poslední model na automobilové výstavě v Šanghaji.

Napadení si vymyslela žena, kterou v noci našli strážníci v litoměřické ulici Elišky Krásnohorské před jejím vlastním bytem. **Hledat se ji vydali** poté, co byl na služebnu nahlášen nález zakrvácené bundy.

Doklady varianty typu (4b):

Hledat ji se vydalo několik mužů z Horské služby i lavinový pes.

Navíc nebylo jednoduché zjistit, kde závada vznikla. **Vyhledat ji se podařilo** až po několika dnech.

Asistenční psy cvičí manželé Tomášů z Oseka u Rokycan. **Vychovávat je se naučili** podle amerických cvičitelů, kteří jim poslali videokazety a odborné materiály.

Svatojánské proudy kdysi patřily mezi největší turistická lákadla v zemi. **Oživit je se rozhodla** základní organizace Českého svazu ochránců přírody Zvoneček.

Pozoruhodné je, že varianta typu (4a), v níž linearita neodpovídá syntaktické struktuře, je ve spisovném úzu mnohem častější než varianta typu (4b), jejíž slovosled je z hlediska syntaktické stavby přehlednější. Varianta typu (4a) se běžně užívá i tehdy, pokud posloupnost infinitivu a RM odpovídá existenci zvrátneho slovesa, srov. věty (5) a (6):

- (5) **Zabít se ji rozhodl** po jedné z hádek. (ČNK) (= Po jedné z hádek se rozhodl, že ji zabije)
- (6) **Zabít se chtěl** po jedné z hádek. (= Po jedné z hádek se chtěl zabít.)

O tom, o kolik vyšší je frekvence varianty typu (2a) nad variantou typu (2b), podává svědectví frekvence následujících struktur:

„infinitiv po tečce + se ji + sloveso“ (např. <i>Dokončit se ji podařilo</i>)	368 dokladů
„infinitiv po tečce + ji se + sloveso“ (např. <i>Dokončit ji se podařilo</i>)	22 dokladů

Jde tu nepochybně **vliv rytmu věty**, který je u varianty typu (2a) plynulejší. Forma tu tedy vítězí nad obsahem.

Třetí teoreticky možná slovosledná varianta (4c) je neuzuální:

- (4c) °Fandit **jim** chystá **se** většina národa.

Pokud příklonné zájmeno (např. *nám*) nepatří k infinitivu, ale k řídicímu slovesu, je možný pouze slovosled s RM před osobním zájmenem:

- (7) Spát **se nám** nechtělo.

Pozice a pořadí příklonek může záviset na **různém aktuálním členění věty**. Např.

- (8a) Dva nájemníci žijí už delší dobu bez denního světla při zatlučených oknech, protože zasklívat **je se** nevyplatí. (ČNK)
- (8b) Dva nájemníci žijí už delší dobu bez denního světla při zatlučených oknech, protože **se** nevyplatí **je** zasklívat.
- (8c) Dva nájemníci žijí už delší dobu bez denního světla při zatlučených oknech, protože **se je** nevyplatí zasklívat.

Ve větě (8a) je v závislé klauzi uvozené spojkou *protože* infinitivní fráze *zasklívat je* tématem této klauze, zatímco ve větách (8b,c) je tato fráze (*je zasklívat*) jejím rématem.

Další doklady:

Přistihnout **ji se** báli.

Zatímco v rodinném kruhu se má za to, že slavit svátky je správné a zanedbávat **je se** nesluší, zcela jinak je tomu u svátků státních.

Z Čapkovy předlohy vychází jen základní situace, kdy se na dvoře krále Taškáře 1. objeví kočka Jůra, zmizí a hledat **se ji** vydá pětice detektivů.

Mezi závislým infinitivem stojícím na začátku věty a řídicím slovesem reflexivním může stát i více příklonek, z nichž první patří k řídicímu slovesu a další či některá z dalších příklonek patří k závislému infinitivu:

- (9a) Prodat **se nám ji zde** nepodařilo. (ČNK)

Jde tu tedy opět o případ slovosledné neprojektivity. Tento nikoli neobvyklý slovosled má plynulý rytmus, ale značně znehledňuje syntaktickou stavbu věty, tj. vazby mezi jejími jednotlivými členy. Ukazují to jeho možné varianty:

- (9b) Prodat **ji ZDE se nám** nepodařilo.
- (9c) ZDE **ji** prodat **se nám** nepodařilo.
- (9d) Nepodařilo **se nám ji zde** prodat.
- (9e) Nepodařilo **se nám** zde **ji** prodat.

Varianty (9c) až (9e) mají však jiné aktuální členění a ve variantách (9b) a (9c) je na adverbium *zde* přízvuk a nejde tedy o příklonku. Ve variantě (9e) adverbium *zde* přízvuk mít může, ale nemusí.

Další doklady:

Peníze jste nám sebrali rychle, ale vracet **se vám je už** nechce!

Hasiči dívku rychle vyprostili z kabiny a přestože lékaři okamžitě začali s oživovacími pokusy, zachránit **se jim ji už** nepodařilo.

2. Řídícím slovesem je sloveso nereflexivní

Pokud věta začíná infinitivem závislým na minulém času nebo kondicionálu nereflexivního slovesa, je základní linearitou slovosled neprojektivní, jak ukazují věty (10) až (15):

- (10) Mluvit **jsem je** zatím neslyšela. (K. Blažková, *Tymián z Oxary*)
- (11) Brečet **jsem ji** nikdy neviděla. (ČNK)
- (12) Vyhodit **jsem ho** nemohl. (ČNK)
- (13) Luxovat **jsem ho** nedonutila ani jednou. (ČNK, zkráceno)
- (14) Konkurovat **bych mu** chtěl. (ČNK, zkráceno)
- (15) Odradit **by mě** mohlo snad jen hodně špatné počasí. (ČNK)

V tomto slovosledu patří první příklonka (*jsem, bych, by*) k druhému, řídicímu slovesu (*neslyšela, neviděla, nemohl, nedonutila, chtěl, mohlo*) a druhá příklonka patří k infinitivu stojícímu na začátku věty. Jde o typ slovosledného „zkřížení“, který je v některých typech posloupnosti příklonek obvyklý; příčinou je pravděpodobně rytmus věty.

Slovosled projektivní, tj. ten, který odpovídá syntaktické stavbě věty, je vzácný; doložen ho máme jen s auxiliárem *bych, by* (vše ČNK):

- (16) Nakupovat **je bych** však ještě nedoporučoval.
- (17) Kombinovat **je bych** vám však nedoporučila.
- (18) Opravit **ho bych** ale asi zvládl.

C. Reflexivní sloveso je v pozici závislosti

Pokud je infinitiv reflexivního slovesa v závislostní pozici objektu předcházejícího slovesa, jsou k dispozici dvě slovosledné varianty: (a) s příklonkami bezprostředně za sebou; (b) s příklonkami oddělenými slovesem (a event. dalšími slovy), k němuž patří RM:

(19a) Nenapadlo **ho se** jí na to zeptat.

(19b) Nenapadlo **ho** zeptat **se** jí na to.

Doklady slovosledu typu (19a):

Napadlo **nás se** ho zeptat, jestli tudy náhodou nepojede prezident a on řekl, že ano.

Pak také samozřejmě řediteli naší školy Jaromíru Pecinovi a vůbec všem, kteří se o nás po dobu turnaje starali a umožnili **nám se** ho zúčastnit.

Přestože se jeví tato část programu jako stěžejní, doporučujeme **vám se** jí raději vyhnout.

Například, když přijde žena s patnácti kily navíc, pomůžeme **jí se** jich zbavit [...]

Doklady slovosledu typu (19b):

Nenapadlo **vás** zeptat **se** jí, kolik je jí let?

Kdyby býval Kupka vyhověl, možná by se na něj pohlíželo stejně – přinejmenším bychom jej viděli při tvorbě nových světů, jež před ním možná někteří malíři tušili, ale nenapadlo **je** pokusit **se** je malovat.

"Advent v lese je romantický lesní trh, kde umělečtí řemeslníci nabídnou návštěvníkům v jednoduchých dřevěných stáncích své výrobky a umožní **jim** dívat **se** jim při práci přes rameno," informovali nás pořadatelé.

Čtyři roky poletovala po place a obsluhovala hosty, na začátku toho pátého ale cítila, že potřebuje novou výzvu, a tak přešla do Café Moderne, kde se specializují na koktejly. Lákalo **ji** naučit **se** je míchat, odhalit jejich tajemství.

Pokud věta začíná infinitivem reflexivního slovesa (např. *stěhovat se*) závislého na modálním slovesu (např. *nechtěl jsem*), stojí RM obvykle až za sponovým *jsem* (věty 20a, 21a); obrácený slovosled (věty 20b, 21b) je neobvyklý; **preferován je** tedy opět **slovosled neprojektivní**:

(20a) Stěhovat **jsem se** nikdy nechtěla. (ČNK)

(20b) ?Stěhovat **se jsem** nikdy nechtěla.

(21a) Vyptávat **jsem se** nemusel. (ČNK)

(21b) ?Vyptávat **se jsem** nemusel.

Další doklady slovosledu typu (a):

Láhev měla podobu ruského medvěda, který má v ústech špunt. Ztratil jsem na to chuť. Ale napít **jsem se** musel.

Vzdát **jsem se** ale nehodlal.

Rozejít **jsem se** s ní rozhodně nechtěl.

Doklad slovosledu typu (b):

Hrbit **se jsem** nechtěl; proto jsem zůstal loupežníkem. (L. Klíma - ČNK)

Pokud je infinitiv reflexivního slovesa stojící na začátku věty (resp. po spojce stojící na začátku věty) závislý na predikativním substantivu nebo zájmeném objektu, je RM závazně v antepozici, tj. stojí **bezprostředně po infinitivu, k němuž náleží**:

(22a) Ale zeptat **se jsem** neměla odvahu. (ČNK)

(22b) *Ale zeptat jsem se neměla odvahu.

(23a) Ale smát **se jsem** ho nikdy neviděl.

(23b) *Ale smát jsem se ho nikdy neviděl.

Pokud věta začíná podmětovým infinitivem reflexivního slovesa, stojí RM závazně před sponovým *je*; např.:

(24) Mýlit **se je** lidské.

(25) Bavit **se je** třeba o celé koncepci sociálního státu [...] (ČNK)

4.3.2 Pozice atributu

(V této kapitole se zabýváme jen antepozicí a postpozicí nerozvitého atributivního adjektiva. O slovosledu v komplexních atributivních skupinách se pojednává v oddílu II. tohoto dílu.)

Atribut vyjádřený nerozvitým adjektivem stojí v češtině za běžných komunikačních okolností - na rozdíl např. od francouzštiny - pravidelně před substantivem, které určuje (věta 1a)):

Postpozice je v takovém případě negramatická (věta (1b)):

(1a) Monika je **drobná blondýna**. (ČNK)

(1b) *Monika je blondýna drobná.

Slovosled věty (1b) je ovšem zcela přijatelný za velmi speciálních komunikačních okolností, které povedou k tomu, že tato věta bude odpovídat na (položenou či implikovanou) otázku *Jaká je Monika blondýna*.

Adjektivní atribut stává často v antepozici i tehdy, není-li určované substantivum stojící na konci věty jejím rématem. Např.:

(2a) Opilec je **nemocný člověk**. (ČNK)

(2b) Opilec je člověk nemocný.

Slovosled věty (2a) je dosti pevnou normou, zatímco **slovosled věty (2b) je značně neobvyklý**, i když to odporuje základním principům aktuálního členění věty (k tomuto jevu viz podrobně 4. díl). Ve větě (2) se totiž hovoří o tom, **JAKÝ člověk je člověk opilý**, nikoli o tom, KDO je nemocný opilec. Věty (2a) a (2b) lze proto pokládat za synonymní i z hlediska jejich aktuálního členění; podstatný rozdíl mezi nimi je jen v **uzualitě** jejich **slovosledu**, která je u věty (2b) téměř nulová.

V některých případech připadá zdůraznění toho, jaký kdo je, více v úvahu, a postpozice atributu tu zní méně nepřirozeně:

(3a) Poe je **dovedný spisovatel**. (ČNK)

(3b) Poe je spisovatel dovedný.

Slovosledná struktura ‚substantivum v nominativu po tečce – je – adjektivum v nominativu – substantivum v nominativu před tečkou‘ má v korpusu SYN v7 (2019) více než **8 500** dokladů, zatímco slovosled ‚substantivum v nominativu po tečce – je – substantivum v nominativu – adjektivum v nominativu před tečkou‘ tu má pouhých **345** dokladů (navíc ne všechny patří ke sledovanému slovosledně-syntaktickému typu; jsou to např. i chyby jako *Oto je rozhodování těžší místo O to je rozhodování těžší.*)

V některých případech, kdy je implikováno srovnávání dvou či řady různých vlastností téže (zmíněné či implikované) skutečnosti či téhož pojmu, bývá ve slovosledu kolísání, i když slovosled typu (a) i zde někdy převládá. Např.:

(4a) Krása je **relativní pojem**. (ČNK)

(4b) Krása je **pojem relativní**.

K běžnějším případům **postpozice atributu** ve větách s predikativním syntagmatem typu *známý spisovatel* patří věty se substantivem *tvor*; věty typu (5a) jsou asi dvakrát častější než věty typu (5b) (obě věty ČNK):

(5a) Člověk je **tvor chybující**.

(5b) Člověk je **chybující tvor**.

K dalším **doloženým** strukturám tohoto typu patří následující **věty (a)** s postpozicí atributu; antepozice atributu (věty (b)) je v nich při principiálně stejném aktuálním členění rovněž přijatelná:

(6a) Bůh je **autorita neměnná**.

(6b) Bůh je **neměnná autorita**.

(7a) Víno je **nápoj společenský**.

(7b) Víno je **společenský nápoj**.

(8a) Německo je **společnost uzavřená**.

(8b) Německo je **uzavřená společnost**.

(9a) Sokol je **pták stěhovavý**.

(9b) Sokol je **stěhovavý pták**.

(10a) Politika je **věc zákeřná**.

(10b) Politika je **zákeřná věc**.

Doklady variantního slovosledu v širším kontextu:

Apartmá ve zdejší hotelu stojí 40000 šilinků na noc. Káva je **položka zanedbatelná**. Částka odpovídá vynaloženému času. V poměru k úsporám, které audit obvykle vytipuje, to je **zanedbatelná položka**.

Vzdělání je **důležitá věc** a v globálním světě bude jeho význam rok od roku stoupat. Úcta k diplomatickému pasu je **věc důležitá**, ale tváří v tvář třem tisícům mrtvých ze dvou newyorských mrakodrapů se americkým bezpečnostním pravidlům nelze divit.

Podivný technik je něco takového, jako při jízdě kanoí "háček". Ten může být dobrý nebo vynikající, ale hlavně musí mít zadák pocit, že by různé krizové situace řešil stejně jako on. Jirka je **háček výborný**. Navíc má šestý smysl předvídat problémy. Vjždíme do Rožmberka. Pavla je **výborný háček**. Na kameny má čich. Úspěšně jsme trefily každý.

Slovosled věty *Jirka je háček výborný* je ovšem podmíněn aktuálním členěním, jak ukazuje kontext.

Rematičnost adjektivního atributu se v mluvené řeči vyjadřuje zesíleným přízvukem na adjektivu stojícím uprostřed věty a tento způsob aktuálního členění věty se někdy promítá i do psaného textu, např. v zapsaných rozhovorech, napodobování mluvené řeči apod.. Např.:

Báječná část mého života. **Táta truhlář**, matka v domácnosti. Spokojená živnostenská rodina a k tomu nádherný Vinohrady. Táta byl **šikovný** truhlář [...] (J. Bohdalová, magazín MFD, 10.12.2009; tučně zvýrazněno námi)

Postpozici nerozvitého adjektivního atributu může iniciovat koordinace s jiným atributem, na němž je důraz. Např.:

(11) Kouzelná flétna je **text krásný a** typicky **hrabalovský** [...] (I. Gerová, *Václav Havel*)

Při některých typech kontrastování může však být stejně vhodná, ne-li vhodnější antepozice; na adjektivu je pak zesílený přízvuk:

(12) Jeho pokora byla vždy **přehnaná** pokora, jeho ctižádost vždy **přehnaná** ctižádost.
(překlad: T. Brussig, *Oslnění*)

Postpozice nerozvitého adjektivního atributu **je pravidlem** ve dvou případech:

(a) Při vyjadřování **kontrastu** dvou vlastností téže skutečnosti, které jsou obě ve větě vyjádřeny; např.:

(13) **Dramatická situace** je modelem **situace životní**. (L. Uhlířová, *Knižka o slovosledu*)

(b) U dvouslovných **termínů** některých vědních oborů, zejména biologie (botanika, zoologie) a chemie; např. *kyselina deoxyribonukleová, kočka domácí*.

Tento (tzv. inverzní) slovosled vznikl pravděpodobně vlivem latiny. V některých oborech, kde se vliv latiny patrně neuplatnil, je slovosled neinverzní; např. *magnetická indukce, kvadratická rovnice*. V lingvistice bývá kolísání, např. *vedlejší věta/věta vedlejší*. Postpozice adjektiva však v lingvistice obvykle slouží k vyjádření kontrastu; např. *dokonavý vid* (při nekontrastním užití) vs. *vid dokonavý* (při kontrastním užití), *opisné pasivum* vs. *pasivum opisné*. Tam, kde kontrast nepřichází v úvahu, stojí rozlišující adjektivum pouze v antepozici, např. *reflexivní deagentiv* (nikoli **deagentiv reflexivní*).

Smyslem tohoto slovosledu je vyjádřit, že existují ještě jiné poddruhy daného druhu, např. různé druhy kyselin a různé druhy koček.

Stejný smysl má inverzní slovosled i v názvech jako *Karel Čtvrtý, Karel Veliký* atd. Někdy pak lze slovosledem odlišit terminologické užití dvouslovného názvu od jeho užití neterminologického. Např.:

Liška, která je jen o málo větší než **kočka domácí**, používá při lovu kombinaci číhání a vytrvalého lovu (slídění).

A když někomu jeho **domáci kočka** umřela, nosil za ni její pán dokonce smutek.

K postpozici nerozvitého adjektivního atributu dochází také v **expressivní** mluvě (často při záporném hodnocení); adjektivum je vždy v ženském rodě, takže u maskulinních substantiv je porušena shoda, např. *kluk ničemná, nepořádná, lajdácká; holka zlatá*.

4.3.3 Pozice slovesného přísudku ve větě oznamovací

4.3.3.1 Přísudkové VF na začátku věty

Přísudkové VF stává frekventovaně a bezpříznakově v oznamovací větě **na jejím začátku** za několika okolností:

(a) Slovesný přísudek stojící na začátku věty svým tvarem odkazuje k některému větnému členu předcházející věty (větný prvek, k němuž se odkazuje slovesným tvarem, a tento slovesný tvar vyznačujeme tučně; vše ČNK):

- (1) **Ježířko** dotváří atmosféru přírodní zahrady. **Nachází se** pod terasou v mírném svahu.
- (2) Všichni **pavouci** jsou dravci. **Živí se** drobnými živočichy.
- (3) Seděla a **Lecter** si listoval v dotazníku. **Hodil** ho zpátky do přepravky.
- (4) „Jedna z kabelek patří mé **mamince**. **Darovala** mi ji do sbírky, přestože je to její oblíbená.“ (zkráceno)
- (5) Byla jsem u **kartářky**. **Předpověděla** mi, že brzy poznám muže svých snů a vdám se.

(b) Přísudkové sloveso stojí na začátku věty, která obsahuje zájmeno odkazující k větnému prvku předcházející věty, o němž se něco dalšího říká (slovesný tvar, odkazovací zájmeno a výraz, k němuž odkazuje, vyznačujeme tučně; vše ČNK):

- (6) Ve snu se snad přání proměnilo v **čin**. **Zbývá ho** jen dokonat.
- (7) Naší **Galaxii** někdy říkáme Mléčná dráha. **Nachází se v ní** přes 200 miliard hvězd a její průměr je více než 100 000 světelných roků.
- (8) Zatím **nenalezli společnou řeč** s rodící se Stranou demokratické levice. **Oslabuje to** pozice obou.

(c) Vypovídá se o duševních nebo tělesných stavech mluvčího nebo jiné osoby a věta neobsahuje jiný prvek, který má předpoklady k tematizaci (vše ČNK):

- (9) **Mrzí** mě, že jsem vám ublížil.
- (10) **Zebou** mě nohy.
- (11) **Spalo** se mi báječně.

(d) Věta je popisem nastávající nebo trvající dějové situace a kromě přísudkového slovesa neobsahuje jiný větný člen, který má předpoklady k tematizaci:

- (12) **Fouká** silný vítr.
- (13) **Začíná se** stmívat.
- (14) **Přestává** pršet.
- (15) **Je** teprve poledne.

(e) Slovesný přísudek je obvyklým způsobem tematizován; typicky při výpovědi o přírodních procesech:

- (16) **Prší** už dvě hodiny. (vs. *Už dvě hodiny prší.*)
- (17) **Mrzne** už týden. (vs. *Už týden mrzne.*)

(f) Mluvčí sděluje, co se chystá udělat, co udělal nebo co právě dělá a věta neobsahuje žádný jiný prvek, který má předpoklady k tematizaci:

- (18) **Uvařím** čaj.
- (19) **Dojdu** nakoupit.
- (20) **Vrátil jsem se** a našel jsem maminku pořád u těch hříbků. (O. Pavel – ČNK)

(g) Na začátku vyprávění v pohádkách i jiných prózách:

- (21) **Byl** jednou jeden král a ten měl tři syny.
- (22) **Ležíme** devět kilometrů za frontou. (začátek románu E. M. Remarque, *Na západní frontě klid*)

(h) V anekdotách:

- (23) **Přijde** starší pán k doktorovi a povídá ...

4.3.3.2 Přísudkové VF na druhém, třetím nebo čtvrtém místě ve větě

VF stává v oznamovací větě běžně na druhém místě ve větě, často však také stojí – obvykle v závislosti na aktuálním členění věty – **až za dvěma nebo všemi tematickými prvky věty**, často na třetím, méně často až na čtvrtém nebo pátém místě ve větě.

(O podmíněnosti pozice VF aktuálním členěním věty viz 4. díl.)

I. VF na druhém místě ve větě

Obsahuje-li věta lexikálně vyjádřený tematický prvek (podmět, předmět nebo okolnostní určení), stává VF na druhém místě ve větě, tj. hned za prvním větným členem (holým nebo rozvitým); pozice VF na prvním místě ve větě je v tomto případě vyloučená:

(1a) Eva **přijde** dneska zase až večer.

(1b) *Přijde Eva dneska zase až večer.

(2a) Matěje **baví** robotika.

(2b) *Baví Matěje robotika.

(3a) V Německu **žije** v současnosti jedenáct milionů cizinců.

(3b) *Žije v Německu v současnosti jedenáct milionů cizinců.

Pozn. Naproti tomu v němčině může stát VF jako téma na začátku věty před subjektem, neboť podmětovou pozici tu může obsadit formální *Es*: *Es **leben** elf Millionen Ausländer in Deutschland.*

Na druhém místě ve větě stává přísudkové VF často i tehdy, obsahuje-li věta dva tematické prvky, z nichž jedním je téma uvozovací a druhým téma navazovací (k těmto pojmům viz 4. díl); VF stojí pak mezi nimi (tematické prvky jsou vyznačeny kurzívou a VF tučně; vše ČNK):

(4) *V **sedmdesátých letech** **patřil** *Spálený* k nejúspěšnějším muzikantům v tuzemsku.*

(5) *Na **vrcholu čistek v roce 1937** **nechal** *Stalin* například popravít maršála Tuchačevského a další špičky velení.*

(6) *Na **úsměvy diváků** **odpovídal** *Švejk* měkkým úsměvem, teplem a něhou svých dobráckých očí. (J. Hašek)*

Srov. dále:

V *šedesátých letech* **pracoval** Havel současně na Zábradlí a jako asistent režie při několika inscenacích Alfréda Radoka v Městských divadlech pražských [...]

V *sedmdesátých letech* **patřil** Zemánek k významným představitelům doznívající vlny nové figurace.

Obzvláště jedovatý poryv větru **přinutil** Caroline zabouchnout okno [...] (M. Faber)

Terasu **měl** Ramid plnou igelitek s věcmi. (P. Hůlová)

Lidí **potkává** Agnes jen velmi málo. (M. Faber)

II. VF na třetím místě ve větě

Na prvních dvou místech stává subjekt a okolnostní určení děje, jejichž pořadí je zčásti volné, zčásti je (slabě) ovlivněno aktuálním členěním věty (k němu viz 4. díl):

(7a) *V sedmdesátých letech Hundertwasser* **podnikl** řadu romantických cest. (ČNK)

(7b) *V sedmdesátých letech podnikl Hundertwasser* řadu romantických cest.

(8a) *Saša po schodech* **seběhl** na recepci. (M. Viewegh)

(8b) *Saša* **seběhl** *po schodech* na recepci.

(9a) *Policisté ve stodole na Nymbursku* **našli** dvě mrtvá těla. (titulek, Seznam.cz)

(9b) *Policisté* **našli** *ve stodole na Nymbursku* dvě mrtvá těla.

Srov. dále:

Ve dvacátých letech fašisté **psali** o sovětském a fašistickém státu jako o dvou ratolestech nového evropského mládí.

Ve výhledu Caroline **brání** tma i vzdálenost [...] (M. Faber)

III. VF na čtvrtém místě ve větě

Není neobvyklé, aby v oznamovací větě před VF stál subjekt/podmět a dvě okolnostní určení; pořadí některých z těchto větných členů lze zaměnit:

(10a) *V šedesátých letech* (1. místo – určení času) *Jiří Šlitř* (2. místo – subjekt/podmět) *v představení Ďábel z Vinohrad* (3. místo – určení místa) **žertoval** (4. místo) *na téma povodní*. (ČNK)

(10b) *V šedesátých letech* **žertoval** *Jiří Šlitř* *v představení Ďábel z Vinohrad* *na téma povodní*.

Pokud je **rématem věty pouze VF**, na druhém místě ve větě stát nemůže; pořadí ostatních větných členů však lze někdy zaměnit (věty (b)); **věty (c)** mají výrazně **jiné aktuální členění** (k němu viz podrobně 4. díl) než doložené věty (a) (kurzíva vyznačuje tematické prvky):

(11a) *Románkovi* (1. místo) *dnes* (2. místo) *polévka* (3. místo) **nechutnala** (4. místo). (ČNK)

(11b) *Románkovi polévka dnes* **nechutnala**.

(11c) *Románkovi dnes* **nechutnala** polévka.

(12a) *Herečka Jitka Čvančarová (36)* (1. místo) *letos* (2. místo) *zahájení karlovarského festivalu* (3. místo) *sotva* **stihla** (4. místo). (internet, 2014)

(12b) *Herečka Jitka Čvančarová zahájení karlovarského festivalu letos* sotva **stihla**.

(12c) *Herečka Jitka Čvančarová letos* sotva **stihla** zahájení karlovarského festivalu.

4.3.4 Pořadí větných členů

4.3.4.1 Pořadí přísudku a předložkového spojení jako určení okolnosti nebo předmětu děje

Abychom se dobrali spolehlivých statistik, sledujeme uvedené pořadí větných členů pouze v samostatných větách o šesti slovech; každá z nich začíná velkým písmenem po tečce a končí tečkou. Pořadí je buď **substantivum – předložka – substantivum – sloveso – předložka – substantivum**, anebo: **substantivum – sloveso – předložka – substantivum – předložka – substantivum**.

Pokud věta obsahuje tematické okolnostní určení (nejčastěji místa, času, příčiny nebo způsobu) nebo tematický předmět, event. hodnotící výraz typu *bez zájmu*, *bez přemýšlení*, který je spíše součástí tematického přísudku, stává takový rozvíjející větný člen buď na třetím místě ve větě **za slovesným přísudkem** (věty (1a) až (5a)) a (6b) až (10b), nebo na druhém místě hned za podmětem a **před přísudkem** (věty (1b) až (5b)) a (6a) až (10a)); **věty (a) jsou vždy věty doložené z ČNK**, věty (b) jsou jejich přijatelné slovosledné varianty:

(1a) Rodiče **žili před válkou** v Rotterdamu. (ČNK)

(1b) Rodiče **před válkou žili** v Rotterdamu.

(2a) Hasiči **pluli k muži** na člunu. (ČNK)

(2b) Hasiči **k muži pluli** na člunu.

(3a) Beduíni **jezdili kvůli horku** v noci. (ČNK)

- (3b) Beduíni **kvůli horku jezdili** v noci.
- (4a) Virginia **vyrazila bez přemýšlení** k domovu. (ČNK)
- (4b) Virginia **bez přemýšlení vyrazila** k domovu.
- (5a) Jezdec **vylezl z kokpitu** bez zranění. (ČNK)
- (5b) Jezdec **z kokpitu vylezl** bez zranění.
- (6a) Žena **k mostu přijela** na kole. (ČNK)
- (6b) Žena **přijela k mostu** na kole.
- (7a) Babička **před svatbou pracovala** v zahradnictví. (ČNK)
- (7b) Babička **pracovala před svatbou** v zahradnictví.
- (8a) Kouba **kvůli zranění zůstal** u televize. (ČNK)
- (8b) Kouba **zůstal kvůli zranění** u televize.
- (9a) Vika **bez zájmu zamířila** ke dveřím. (ČNK)
- (9b) Vika **zamířila bez zájmu** ke dveřím.
- (10a) Posádka **z havárie vyvázla** bez následků. (ČNK)
- (10b) Posádka **vyvázla z havárie** bez následků.

Zdá se, že tato konkurence **nemá žádná obecná pravidla**, v podstatě nezávisí na aktuálním členění věty (k některým vlivům AČ viz 4. díl), a je tedy značně chaotická. Nicméně některé **speciální závislosti** frekvence na syntakticko-slovosledné struktuře věty se tu projevují. V obecné rovině to ukazují následující statistiky:

Tab. 5: Variantní slovosled na bázi týchž předložek (předložková vazba je okolnostním určením nebo závislým objektem; řazeno podle celkového počtu dokladů)

1.	Struktura	S	V	z	S	bez	S	161
	Věta	<i>Chlapec</i>	<i>vystoupil</i>	<i>z</i>	<i>auta</i>	<i>bez</i>	<i>rozloučení.</i>	
	Struktura	S	z	S	V	bez	S	121
	Věta	<i>Lupič</i>	<i>z</i>	<i>banky</i>	<i>utekl</i>	<i>bez</i>	<i>peněz.</i>	
2.	Struktura	S	V	v	S	do	S	151
	Věta	<i>Kontroloři</i>	<i>zůstanou</i>	<i>v</i>	<i>Česku</i>	<i>do</i>	<i>pátku.</i>	
	Věta	<i>Mladík</i>	<i>šel</i>	<i>v</i>	<i>noci</i>	<i>do</i>	<i>cukrárny.</i>	

	Struktura	S	v	S	V	do	S	56
	Věta	<i>Holčička</i>	<i>v</i>	<i>lese</i>	<i>spadla</i>	<i>do</i>	<i>studny.</i>	
	Věta	<i>Princ</i>	<i>v</i>	<i>noci</i>	<i>odletěl</i>	<i>do</i>	<i>Kataru.</i>	
	Věta	<i>Lidé</i>	<i>v</i>	<i>panice</i>	<i>vybíhali</i>	<i>do</i>	<i>ulic.</i>	
3.	Struktura	S	V	z	S	do	S	199*
	Věta	<i>Autobus</i>	<i>jel</i>	<i>z</i>	<i>Rakouska</i>	<i>do</i>	<i>Česka.</i>	
	Struktura	S	z	S	V	do	S	5
	Věta	<i>Albrightová</i>	<i>z</i>	<i>Pákistánu</i>	<i>zamířila</i>	<i>do</i>	<i>Indie.</i>	
	Věta	<i>Kapsle</i>	<i>z</i>	<i>těla</i>	<i>vycházely</i>	<i>do</i>	<i>úterý.</i>	
4.	Struktura	S	V	po	S	do	S	32
	Věta	<i>Muž</i>	<i>skočil</i>	<i>po</i>	<i>hádce</i>	<i>do</i>	<i>řeky.</i>	
	Věta	<i>Drew</i>	<i>vešel</i>	<i>po</i>	<i>špičkách</i>	<i>do</i>	<i>ložnice.</i>	
	Struktura	S	po	S	V	do	S	77
	Věta	<i>Autobus</i>	<i>po</i>	<i>nárazu</i>	<i>sjel</i>	<i>do</i>	<i>příkopu.</i>	
	Věta	<i>Saša</i>	<i>po</i>	<i>maturitě</i>	<i>nastoupil</i>	<i>do</i>	<i>práce.</i>	
	Věta	<i>Michek</i>	<i>po</i>	<i>prodeji</i>	<i>odjel</i>	<i>do</i>	<i>zahraničí.</i>	
5.	Struktura	S	V	s	S	do	S	30
	Věta	<i>Lidé</i>	<i>čekají</i>	<i>s</i>	<i>nákupem</i>	<i>do</i>	<i>září.</i>	
	Věta	<i>Řidič</i>	<i>narazil</i>	<i>s</i>	<i>vozidlem</i>	<i>do</i>	<i>stromu.</i>	
	Struktura	S	s	S	V	do	S	21
	Věta	<i>Moře</i>	<i>s</i>	<i>hukotem</i>	<i>buší</i>	<i>do</i>	<i>větrolamů.</i>	
	Věta	<i>Hasiči</i>	<i>s</i>	<i>ohněm</i>	<i>bojovali</i>	<i>do</i>	<i>tmy.</i>	
6.	Struktura	S	V	před	S	v	S	18
	Věta	<i>Čunek</i>	<i>předstoupí</i>	<i>před</i>	<i>policisty</i>	<i>v</i>	<i>klidu.</i>	
	Struktura	S	před	S	V	v	S	9
	Věta	<i>Romové</i>	<i>před</i>	<i>válkou</i>	<i>kočovali</i>	<i>v</i>	<i>kmenech.</i>	
7.	Struktura	S	V	po	S	z	S	2
	Věta	<i>Noel</i>	<i>vyjde</i>	<i>po</i>	<i>špičkách</i>	<i>z</i>	<i>místnosti.</i>	
	Struktura	S	po	S	V	z	S	11
	Věta	<i>Útočník</i>	<i>po</i>	<i>činu</i>	<i>uprchl</i>	<i>z</i>	<i>budovy.</i>	
8.	Struktura	S	V	bez	S	do	S	2
	Věta	<i>Letoun</i>	<i>přeletěl</i>	<i>bez</i>	<i>cestujících</i>	<i>do</i>	<i>Prahy.</i>	
	Struktura	S	bez	S	V	do	S	10
	Věta	<i>Dívka</i>	<i>beze</i>	<i>slova</i>	<i>nastoupila</i>	<i>do</i>	<i>vozu.</i>	

Legenda: S = substantivum, V = sloveso, čísla v poslední kolonce udávají počet dokladů uvedené struktury v souhrnném korpusu SYN v7 z r. 2019. Uvedené věty jsou příkladem doložených vět dané struktury. První substantivum, jímž věta začíná, následuje po tečce, druhé substantivum, jímž věta končí, je bezprostředně před tečkou.

Pozn.: V rámci struktury č. 1 s prvním substantivem *lidé* a druhým *panika*, *hrůza* nebo *zoufalství* je doložen (11 dokladů) pouze slovosled se slovesným přísudkem na třetím místě: **Lidé v hrůze utíkali do hor**. Potenciální slovosled se slovesným přísudkem na druhém místě *Lidé utíkali v hrůze do hor*. doložen není.

Komentář k tabulce č. 5:

* Do tohoto počtu nejsou zahrnuty případy jako *Herečka jde z role do role*. *Iveta šla z náruče do náruče*. *Katka šla z pronájmu do pronájmu*. *Lidé proudí z obchodu do obchodu*.

Variantní struktury č. 1 a č. 5 jsou **frekvenčně vyrovnané**, frekventovanější struktura není ani dvojnásobkem struktury méně frekventované. U těchto struktur je tedy **nejvyšší míra chaosu**. Převažuje v nich přitom **struktura se slovesem na druhém místě**.

Jako **nejpravidelnější** se naproti tomu jeví struktury č. 3., 7. a 8. V posledních dvou strukturách přitom **výrazně převládá struktura se slovesem až na třetím místě**, kdežto ve struktuře č. 3 **dominuje** naopak **struktura se slovesným přísudkem na druhém místě**.

K uvedeným syntakticko-slovosledným strukturám a jejich frekvenci je třeba říci ještě následující:

(a) K těmto strukturám **nepatří** věty, v nichž je **předložkové spojení atributem** prvního nebo druhého substantiva; např.:

předložkové spojení je atributem prvního substantiva:

Vstup do recepce vede z parkoviště.
Autobus s hokejisty narazil do stromu.
Kočárek s miminkem sjel do Vltavy.
Rodák z Budapešti emigroval do Států.
Výtěžek z prodeje poputuje do Afriky.
Voda z kopců stekla do nížin.

předložkové spojení je atributem druhého substantiva:

Motocyklista zemřel po **převozu do nemocnice**.
Vůz vzplanul po **nárazu do svodidel**.

Ve větách, v nichž předložkové spojení může mít funkci určení místa, je však struktura tohoto typu potenciálně **homonymní**: předložkové spojení může mít funkci určení místa (např. *z **Liberce** směřuje*), anebo funkci atributu (např. *Romové z **Liberce***); ukazují to doložené věty (11a) a (12a) a jejich parafráze (11b,c) a (12b,c):

(11a) **Romové z Liberce** míří do Londýna. (ČNK)

(11b) **Liberečtí Romové** míří do Londýna.

(11c) Romové **míří z Liberce** do Londýna.

(12a) **Lidé z venkova** jezdí do měst. (ČNK)

(12b) **Venkované** jezdí do měst.

(12c) Lidé **jezdí z venkova** do měst.

Mezi významem vět typu (a) a vět typu (c) přitom nemusí být – jak ukazují právě věty (11) a (12) – zásadní rozdíl.

(b) Zdá se, že při určitém lexikálním obsazení věty se uvnitř věty spontánně vytvářejí relativně pevná syntagmata typu **sloveso – předložka – substantivum**; to má pak za následek **malou přijatelnost až negramaticčnost** vět se změněným slovosledem (jsou označeny hvězdičkou):

(13a) Annie **jela po dálnici** do Malibu. (ČNK)

(13b) *Annie po dálnici jela do Malibu.

(14a) Dcerka **jde v září** do školy. (ČNK)

(14b) *Dcerka v září jde do školy.

(15a) Policisté **jsou před akcí** v klidu. (ČNK)

(15b) *Policisté před akcí jsou v klidu.

(16a) Josef **ležel na zemi** bez hnutí. (ČNK)

(16b) *Josef na zemi ležel bez hnutí.

(17a) Maia **přišla na svět** bez problémů. (ČNK)

(17b) *Maia na svět přišla bez problémů.

(18a) Přístroj **přijde na trh** koncem dubna. (ČNK)

(18b) *Přístroj na trh přijde koncem dubna.

(19a) Opatření **zůstanou v platnosti** do odvolání. (ČNK)

(19b) *Opatření v platnosti zůstanou do odvolání.

(20a) Kyjev **patří v Evropě** mezi špičku. (ČNK)

(20b) *Kyjev v Evropě patří mezi špičku.

Rozdílné poměry variantního slovosledu na bázi téhož slovesa ukazuje tabulka 6; vyplývá z ní, že umisťovat slovesný přísudek na druhé místo hned za podmět je ve struktuře tohoto typu a s přísudkem **přijít třikrát častější** než slovosled s přísudkem na třetím místě, s přísudkem **vyrazit dvakrát častější**; u přísudku **dopadnout** naopak dominuje struktura se

slovesným přísudkem až na třetím místě a u přísudku *skočit* je poměr zcela vyrovnaný; u struktur 3 a 4 může jít vzhledem k malému počtu dokladů o náhodu.

Tab. 6: Variantní slovosled na bázi téhož slovesného přísudku a různých předložek:

Struktura 1a	S	<i>přijít</i>	P	S	P	S	150
Věta	<i>Muž</i>	<i>přišel</i>	<i>na</i>	<i>zahradu</i>	<i>bez</i>	<i>pozvání.</i>	
Věta	<i>Kostel</i>	<i>přišel</i>	<i>za</i>	<i>války</i>	<i>o</i>	<i>střechu.</i>	
Věta	<i>Film</i>	<i>přijde</i>	<i>do</i>	<i>kin</i>	<i>v</i>	<i>září.</i>	
Věta	<i>Policista</i>	<i>přišel</i>	<i>při</i>	<i>střelbě</i>	<i>o</i>	<i>oko.</i>	
Struktura 1b	S	P	S	<i>přijít</i>	P	S	46
Věta	<i>Řeholníci</i>	<i>do</i>	<i>Milevska</i>	<i>přišli</i>	<i>ze</i>	<i>Želivi.</i>	
Věta	<i>Obec</i>	<i>kvůli</i>	<i>dluhům</i>	<i>přišla</i>	<i>o</i>	<i>elektrínu.</i>	
Věta	<i>Chlapec</i>	<i>při</i>	<i>úrazu</i>	<i>přišel</i>	<i>o</i>	<i>ledvinu.</i>	
Věta	<i>Firma</i>	<i>na</i>	<i>krádež</i>	<i>přišla</i>	<i>v</i>	<i>pondělí.</i>	
Věta	<i>Stát</i>	<i>podle</i>	<i>policie</i>	<i>přišel</i>	<i>o</i>	<i>miliony.</i>	
Struktura 2a	S	<i>vyrazit</i>	P	S	P	S	30
Věta	<i>Expedice</i>	<i>vyrazila</i>	<i>na</i>	<i>cestu</i>	<i>ve</i>	<i>středu.</i>	
Věta	<i>Příkosice</i>	<i>vyrazí</i>	<i>po</i>	<i>obědě</i>	<i>do</i>	<i>Nýrska.</i>	
Věta	<i>Lidé</i>	<i>vyrazili</i>	<i>místo</i>	<i>spánku</i>	<i>do</i>	<i>obchodů.</i>	
Věta	<i>Chlapec</i>	<i>vyrazil</i>	<i>po</i>	<i>ránu</i>	<i>do</i>	<i>školy.</i>	
Struktura 2b	S	P	S	<i>vyrazit</i>	P	S	16
Věta	<i>Policie</i>	<i>na</i>	<i>místo</i>	<i>vyrazila</i>	<i>s</i>	<i>psovodem.</i>	
Věta	<i>Anife</i>	<i>na</i>	<i>tržiště</i>	<i>vyrazila</i>	<i>v</i>	<i>botičkách.</i>	
Věta	<i>Cyklisté</i>	<i>na</i>	<i>trasu</i>	<i>vyrazí</i>	<i>z</i>	<i>Břeclavi.</i>	
Věta	<i>Muž</i>	<i>v</i>	<i>sobotu</i>	<i>vyrazil</i>	<i>na</i>	<i>hory.</i>	
Věta	<i>Žena</i>	<i>po</i>	<i>pádu</i>	<i>vyrazila</i>	<i>za</i>	<i>zábavou.</i>	
Struktura 3a	S	<i>dopadnout</i>	P	S	P	S	1
Věta	<i>Fabie</i>	<i>dopadla</i>	<i>po</i>	<i>přemetu</i>	<i>na</i>	<i>střechu.</i>	
Struktura 3b	S	P	S	<i>dopadnout</i>	P	S	8
Věta	<i>Člun</i>	<i>se</i>	<i>šplouchnutím</i>	<i>dopadl</i>	<i>do</i>	<i>vody.</i>	
Věta	<i>Mladík</i>	<i>po</i>	<i>skoku</i>	<i>dopadl</i>	<i>na</i>	<i>hlavu.</i>	
Struktura 4a	S	<i>skočit</i>	P	S	P	S	3
Věta	<i>Muž</i>	<i>skočil</i>	<i>po</i>	<i>hádce</i>	<i>do</i>	<i>řeky.</i>	
Struktura 4b	S	P	S	<i>skočit</i>	P	S	3
Věta	<i>Zloděj</i>	<i>při</i>	<i>útěku</i>	<i>skočil</i>	<i>z</i>	<i>okna.</i>	
Věta	<i>Včelař</i>	<i>bez</i>	<i>rozmýšlení</i>	<i>skočil</i>	<i>do</i>	<i>skříně.</i>	

Legenda: S = substantivum, P= předložka, čísla v poslední kolonce udávají počet dokladů uvedené struktury v souhrnném korpusu SYN v7 z r. 2019. Uvedené věty jsou příkladem doložených vět dané struktury.

I když je tato variantnost v obecné rovině a v principu nezávislá na aktuálním členění,

kontext přece jen někdy jeden ze slovosledů preferuje. Např.:

„Ukázalo se, že devětačtyřicetiletá žena oslavovala narození vnučky. Večer ji navštívila dcera. Když zjistila, jak moc je matka opilá, zamkla ji v bytě. Ženu toužící pokračovat v zábavě to ale nezastavilo. Po svázaných prostěradlech se spustila z okna bytu ve třetím patře. Z úrovně druhého patra se ale zřítily,“ uvedl místní policista. **Žena po pádu vyrazila** za zábavou.

Umístit tematické určení *po pádu* hned za tematický podmět *žena* je zde více nasnadě a vhodnější, než přesunout ho až za rematický přísudek *vyrázila*.

Tabulka 7 ukazuje vysokou míru chaotičnosti slovosledu ve struktuře se slovesem *vyváznout* a na bázi předložek *z* a *bez*; frekvenční poměr obou variantních struktur je téměř 1 : 1:

Tab. 7: Variantní slovosled na bázi téhož slovesného přísudku a téže předložky

Struktura	S	<i>vyváznout</i>	<i>z</i>	S	<i>bez</i>	S	147
Věta	<i>Řidič</i>	<i>vyvázl</i>	<i>z</i>	<i>nehody</i>	<i>bez</i>	<i>zranění.</i>	
Struktura	S	<i>z</i>	S	<i>vyváznout</i>	<i>bez</i>	S	113
Věta	<i>Posádka</i>	<i>z</i>	<i>havárie</i>	<i>vyvázla</i>	<i>bez</i>	<i>následků.</i>	

Při totožném lexikálním obsazení se substantivy *řidič*, *nehoda* a *zranění* je poměr 2 : 1 ve prospěch slovosledu se slovesem na druhém místě:

Věta	Počet dokladů
Řidič vyvázl z nehody bez zranění.	79
Řidič z nehody vyvázl bez zranění.	39

4.3.4.2 Pořadí substantiva, slovesa a adverbia/partikule na prvních třech místech ve větě

I. Obecná charakteristika

Pokud jsou na prvních třech místech ve větě substantivum, sloveso a adverbium/partikule, jejich slovosled je značně proměnlivý a **u některých adverbii a partikulí zčásti nezávislý na aktuálním členění** věty; existuje tu v obecné rovině **šest možných slovosledů**, z nichž čtyři jsou centrální.

Dvě **varianty se slovesem na prvním místě** jsou v oznamovacích větách řídké a v mnoha případech jsou závislé na speciálních syntaktických strukturách – užívají se např. ve větách bez podmětu (*Chtějí letos investice za pět milionů.* Vedle: *Letos chtějí investice za pět milionů.*) nebo ve větách s verbonominálním přísudkem, které začínají sponou (*Je šance letos získat dotaci.* Vedle: *Letos je šance získat dotaci.*).

Někdy jde v podstatě jen o to, zda **adverbium slovesu předchází, nebo ho následuje**); struktury typu (a) s adverbium před slovesem u „vymezovacích“ adverbii jako *ještě*, *zatím* bývají mnohem frekventovanější (vše ČNK):

(1a) Středověk **ještě neznal** prvky a sloučeniny, natož pak atomy a molekuly.

- (1b) Petr **neznal ještě** bližší okolnosti.
- (2a) Policie **zatím nechtěla** vůbec zasahovat.
- (2b) Malý **nechtěl zatím** výsledek komentovat.
- (3a) Lidé si sem **vesele jezdili** pro levnou naftu a benzin.
- (3b) Tři chlapíci **jezdili vesele** bez papírů.
- (4a) Jana **rychle kráčela** prašnou ulicí.
- (4b) Slečna Marplová **kráčela rychle** ulicí, až došla ke křižovatce.

Ke strukturám typu (3) a (4) L. Uhlířová (1987) poznamenává: „Stojí-li kvalifikační příslovce těsně u slovesa, přesouvá se snadno z pozice před slovesem do pozice za ním a opačně.“
O slovosledu adverbii/partikulí typu *určitě, jistě, samozřejmě, rozhodně* aj. viz 4. díl.

Pozn: Ani v této velké gramatice nemůžeme zacházet do všech podrobností a detailnější souvislosti musíme ponechat dalšímu výzkumu.

II. Struktury s vybranými adverbii a partikulemi

Tyto slovosledy demonstrujeme na **doložených větách s vybranými adverbii a partikulemi; pořadí vět odpovídá frekvenci** jejich syntakticko-slovosledných struktur.

I. Struktury s partikulí *údajně* (vše ČNK):

- (1) Vydavatelství **údajně** jedná se dvěma zájemci.
- (2) Pradědeček pocházel **údajně** z Anglie.
- (3) **Údajně** explodovala bedna s granáty.
- (4) **Údajně** Škoda jedná s firmou Siemens.
- (5) Vznikla **údajně** škoda až 658 milionů korun.
- (6) Zvedl telefon **údajně** pouze jedinému médiu, a to Právu.

Tato slovosledná variabilita je zčásti závislá na aktuálním členění či na jiných vlastnostech věty a/nebo textu, do něhož je zapojena. Každá z výše uvedených šesti doložených vět může mít jen některé varianty.

Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s partikulí *údajně* podává následující tabulka 8:

Tab. 8: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a adverbiem *údajně* na prvních třech místech ve větě

pořadí	S, V, <i>údajně</i>	S, V, <i>údajně</i>	S, V, <i>údajně</i>	počet dokladů
1.	S	údajně	V	7 804
2.	S	V	údajně	5 053
3.	Údajně	V	S	347
4.	Údajně	S	V	95
5.	V	údajně	S	47
6.	V	S	údajně	4

Komentář k tabulce č. 8:

Málo doložené struktury se slovesem na začátku věty jsou v oznamovacích větách očekávatelné; struktura ve frekvenčním pořadí pátá je závislá na určitých slovesech (zejména *existuje, existují*), struktura na posledním místě je zcela vzácná a možná jen tehdy, není-li adverbium na konci věty.

Překvapující je relativní **vzácnost struktur s adverbiem *údajně* na začátku věty**, zejména tehdy, jestliže na druhém místě je substantivum: Slovosledy typu *Škoda údajně jedná s firmou Siemens.* nebo *Škoda jedná údajně s firmu Siemens.* jsou **135x častější** než doložený slovosled *Údajně Škoda jedná s firmou Siemens.*

Jde tu o jedno z mnoha potvrzení skutečnosti, že velké elektronické korpusy dokáží o pravidlech a preferencích nebo naopak o vzácnosti gramatických struktur odhalit fakta, která by bez těchto korpusů nemohla být zjištěna.

Věty (1) a (2) mohou mít – v principu nezávisle na AČ – čtyři varianty:

- (1a) Vydavatelství **údajně** jedná se dvěma zájemci. (ČNK)
- (1b) Vydavatelství jedná **údajně** se dvěma zájemci.
- (1c) **Údajně** jedná vydavatelství se dvěma zájemci.
- (1d) **Údajně** vydavatelství jedná se dvěma zájemci.
- (1e) *Jedná údajně vydavatelství se dvěma zájemci.
- (1f) *Jedná vydavatelství údajně se dvěma zájemci.

- (2a) Pradědeček pocházel **údajně** z Anglie. (ČNK)
- (2b) Pradědeček **údajně** pocházel z Anglie.
- (2c) **Údajně** pocházel pradědeček z Anglie.
- (2d) **Údajně** pradědeček pocházel z Anglie.
- (2e) *Pocházel údajně pradědeček z Anglie.
- (2f) *Pocházel pradědeček údajně z Anglie.

Struktury typu (1a, 1b) a (2a, 2b) jsou přitom mnohem častější než struktury typu (1c, 1d) a (2c, 2d), struktury typu (1e, 2e) a (1f, 2f) jsou nepřijatelné a negramatické.

U doložených vět (3) a (5) jsou vzhledem k jejich AČ možné jen **dvě varianty**:

(3a) **Údajně** explodovala bedna s granáty. (ČNK)

(3b) Explodovala **údajně** bedna s granáty.

(5a) Vznikla **údajně** škoda až 658 milionů korun. (ČNK)

(5b) **Údajně** vznikla škoda až 658 milionů korun.

Věta (3b) však implikuje, že se vypovídá o tom, **CO** explodovalo, že tedy jejím rématem je pouze syntagma *bedna s granáty*. Pokud se má naopak sdělit, co SE STALO (*explodovala bedna s granáty*), pak je tu namíste spíše věta (3a). Slovosled vět (5a) a (5b) je, zdá se, nezávislý na kontextu, a proto libovolně zaměnitelný.

Doložené věty (4a) a (6a) mají méně obvyklý slovosled než jejich možné varianty (b) až (d):

(4a) **Údajně** Škoda jedná s firmou Siemens. (ČNK)

(4b) Škoda **údajně** jedná s firmou Siemens.

(4c) Škoda jedná **údajně** s firmou Siemens.

(4d) **Údajně** jedná Škoda s firmou Siemens.

(6a) Zvedl telefon **údajně** pouze jedinému médiu, a to Právu. (ČNK)

(6b) Telefon **údajně** zvedl pouze jedinému médiu, a to Právu.

(6c) Telefon zvedl **údajně** pouze jedinému médiu, a to Právu.

(6d) **Údajně** zvedl telefon pouze jedinému médiu, a to Právu.

II. Struktury s partikulí *přece*

(1) Džez vyrostl **přece** z lidové černošské hudby. (zkráceno)

(2) Ženy **přece** mívají intuici.

(3) Jste **přece** filozof.

(4) **Přece** je chlap.

- (5) **Přece** zásady musí platit pro všechny.
- (6) Budou počítač **přece** potřebovat celý život, tak ať se s ním naučí pracovat.

Vzhledem k syntaxi věty a jejímu aktuálnímu členění je variabilita těchto vět dosti omezena; k dispozici jsou u vět (1) až (5) jen dvě varianty, u věty (6) tři:

- (1a) Džez vyrostl **přece** z lidové černošské hudby. (ČNK)
- (1b) Džez **přece** vyrostl z lidové černošské hudby.
- (2a) Ženy **přece** mívají intuici. (ČNK)
- (2b) Ženy mívají **přece** intuici.
- (3a) Jste **přece** filozof. (ČNK)
- (3b) **Přece** jste filozof.
- (4a) **Přece** je chlap. (ČNK)
- (4b) Je **přece** chlap.
- (5a) **Přece** zásady musí platit pro všechny. (ČNK)
- (5b) Zásady **přece** musí platit pro všechny.
- (6a) Budou počítač **přece** potřebovat celý život, tak ať se s ním naučí pracovat. (ČNK)
- (6b) Počítač budou **přece** potřebovat celý život, tak ať se s ním naučí pracovat.
- (6c) Počítač **přece** budou potřebovat celý život, tak ať se s ním naučí pracovat.

Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s partikulí *přece* podává následující tabulka 9:

Tab. 9: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a partikulí *přece* na prvních třech místech ve větě

pořadí				počet dokladů
1.	S	V	přece	5 586
2.	S	přece	V	4 595
3.	V	přece	S	2 183
4..	Přece	V	S	148
5.	Přece	S	V	120
6.	V	S	přece	2

III. Struktury s partikulí *také* (věty (1) až (6) ČNK)

- (1) Lidé cestují **také** pro vlastní zábavu.
- (2) Slezina **také** vylučuje velké množství obranných látek.
- (3) **Také** Lenka mlčela.
- (4) Zchladl **také** kapitán.
- (5) **Také** vybuchoval vodík.
- (6) Dozrávaly obilniny **také** na dalších plochách.

Partikule *také* je velmi citlivá na místo ve větě, závazně stojí vždy těsně před tím slovem, k němuž se významově vztahuje. Slovosledná variabilita těchto vět se tedy netýká této partikule a je závislá na AČ:

(3a) **Také Lenka** mlčela. (ČNK; na jménu *Lenka* je zesílené IC)

(3b) Mlčela **také Lenka**.

(6a) Dozrávaly obilniny **také na dalších plochách**. (ČNK)

(6b) **Také na dalších plochách** dozrávaly obilniny.

Avšak zatímco ve slovosledných variantách (3a) a (3b) je stejné téma (*mlčela*) a stejné réma (*Lenka*), ve variantě (6a) je její réma (*na dalších plochách*) tématem varianty (6b) a naopak.

Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s partikulí *také* podává následující tabulka 10:

Tab. 10: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a partikulí *také* na prvních třech místech ve větě

pořadí				počet dokladů
1.	S	V	také	103 097
2.	S	také	V	87 006
4.	Také	S	V	22 143
4.	V	také	S	22 060*
5.	Také	V	S	2 912

* Tento počet zahrnuje i otázky. Např. *Nastavuje také pravidla ochrany osobních údajů? Nebo: Rozhoduje také charakter onemocnění?* Těch je však pravděpodobně méně než desetina.

6.	V	S	také	139
----	---	---	-------------	-----

IV. Struktury s partikulí *teprve* (věty (1) až (6) ČNK)

- (1) Toník chodil **teprve** do druhé třídy.
- (2) Hudebníci **teprve** ladili nástroje.
- (3) **Teprve** soumrak přináší chládek a úlevu.
- (4) Pomohl **teprve** příjezd další hlídky.
- (5) **Teprve** přicházejí účty za kampaň.
- (6) Jsem vdova **teprve** krátkou dobu.

O slovosledu partikule *teprve* platí v principu totéž co o slovosledu partikule *také*.

Srov.:

- (6a) Jsem vdova **teprve krátkou dobu**. (ČNK)
- (6b) **Teprve krátkou dobu** jsem vdova.

Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s partikulí *teprve* podává následující tabulka 11:

Tab. 11: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a partikulí *teprve* na prvních třech místech ve větě

pořadí				počet dokladů
1.	S	V	teprve	2 833
2.	S	teprve	V	1 261
3.	Teprve	S	V	1 185
4.	V	teprve	S	324
5.	Teprve	V	S	36
6.	V	S	teprve	7

V. Struktury s adverbium *tentokrát* (věty (1) až (6) ČNK)

- (1) **Tentokrát** byl aplaus ještě delší.
- (2) Kuchyňka **tentokrát** voněla rybou.
- (3) Ministr přijel **tentokrát** inkognito.
- (4) **Tentokrát** Margareta nerozsvítila svíčky ve svícnech jako minulou noc.

- (5) Zněly **tentokrát** skladby starých mistrů a hudebních klasiků.
- (6) Pomohl mix **tentokrát** italského nábytku značky Spagnol. (zkráceno)

Věta (1) může mít tři slovosledné varianty v principu nezávislé na AČ, věty (2) až (4) čtyři varianty a věty (5) a (6) jen dvě varianty:

- (1a) **Tentokrát** byl aplaus ještě delší. (ČNK)
- (1b) Aplaus byl **tentokrát** ještě delší.
- (1c) Aplaus **tentokrát** byl ještě delší.

- (2a) Kuchyňka **tentokrát** voněla rybou. (ČNK)
- (2b) Kuchyňka voněla **tentokrát** rybou.
- (2c) **Tentokrát** kuchyňka voněla rybou.
- (2d) **Tentokrát** voněla kuchyňka rybou.

- (3a) Ministr přijel **tentokrát** inkognito. (ČNK)
- (3b) Ministr **tentokrát** přijel inkognito.
- (3c) **Tentokrát** ministr přijel inkognito.
- (3d) **Tentokrát** přijel ministr inkognito.

- (4a) **Tentokrát** Margareta nerozsvítila svíčky ve svícnech jako minulou noc. (ČNK)
- (4b) **Tentokrát** nerozsvítila Margareta svíčky ve svícnech jako minulou noc.
- (4c) Margareta **tentokrát** nerozsvítila svíčky ve svícnech jako minulou noc.
- (4d) Margareta nerozsvítila **tentokrát** svíčky ve svícnech jako minulou noc.

- (5a) Zněly **tentokrát** skladby starých mistrů a hudebních klasiků. (ČNK)
- (5b) **Tentokrát** zněly skladby starých mistrů a hudebních klasiků.

- (6a) Pomohl mix **tentokrát** italského nábytku značky Spagnol. (ČNK)
- (6b) **Tentokrát** pomohl mix italského nábytku značky Spagnol.

Varianta (6a) je ovšem svou strukturou specifická, neboť partikule *tentokrát* se v ní významově vztahuje k nominální frázi *italského nábytku značky Spagnol* a obě varianty proto nejsou ve striktním smyslu synonymní.

Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s adverbium *tentokrát* podává následující tabulka 12:

Tab. 12: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a adverbium *tentokrát* na prvních třech místech ve větě

pořadí				počet dokladů
1.	Tentokrát	V	S	6 500
2.	S	tentokrát	V	6 000
3.	S	V	tentokrát	3 800
4.	Tentokrát	S	V	3 200
5.	V	tentokrát	S	40
6.	V	S	tentokrát	1

VI. Struktury s adverbium *letos* (věty (1) až (6) ČNK)

- (1) Město **letos** uspělo také v textu elektronické komunikace.
- (2) **Letos** vyšly knihy Inventura a Encyklopedie Jiřího Suchého.
- (3) Automobilka chce **letos** překonat loňský prodej 451 675 vozů.
- (4) **Letos** podnik vyrobí zboží za 1,2 miliardy Kč.
- (5) Chtějí **letos** investice za pět milionů (titulek)
- (6) Je šance **letos** získat dotaci a příští rok halu postavit.

Věta (2) vzhledem k její syntaxi a AČ nemá žádnou slovoslednou variantu prvních tří větných členů.

Věty (1), (3) a (4) mají jako obvykle v tomto typu struktur čtyři varianty:

- (1a) Město **letos** uspělo také v textu elektronické komunikace. (ČNK)
- (1b) Město uspělo **letos** také v textu elektronické komunikace.
- (1c) **Letos** město uspělo také v textu elektronické komunikace.
- (1d) **Letos** uspělo město také v textu elektronické komunikace.

- (3a) Automobilka chce **letos** překonat loňský prodej 451 675 vozů. (ČNK)
- (3b) Automobilka **letos** chce překonat loňský prodej 451 675 vozů.
- (3c) **Letos** chce automobilka překonat loňský prodej 451 675 vozů.
- (3d) **Letos** automobilka chce překonat loňský prodej 451 675 vozů.

Patrně vzhledem ke složenému přísudku věty (3) a tendenci VF *chce* k příklonnosti se varianty (3b) a (3d) jeví jako méně vhodné.

- (4a) **Letos** podnik vyrobí zboží za 1,2 miliardy Kč. (ČNK)
- (4b) Podnik **letos** vyrobí zboží za 1,2 miliardy Kč.
- (4c) Podnik vyrobí **letos** zboží za 1,2 miliardy Kč.
- (4d) **Letos** vyrobí podnik zboží za 1,2 miliardy Kč.

Věty (5) a (6) mají jen dvě slovosledné varianty:

- (5a) Chtějí **letos** investice za pět milionů (ČNK)
- (5b) **Letos** chtějí investice za pět milionů
- (6a) Je šance **letos** získat dotaci a příští rok halu postavit. (ČNK)
- (6b) **Letos** je šance získat dotaci a příští rok halu postavit.

Varianty věty (6) mají však výrazněji odlišné AČ: Zatímco ve variantě (a) je tematizováno existenciální *je šance*, ve variantě (b) je tematizováno časové určení. Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s adverbium *letos* podává následující tabulka 13:

Tab. 13: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a adverbium *letos* na prvních třech místech ve větě

pořadí				počet dokladů
1.	S	letos	V	19 700
2.	Letos	V	S	16 500
3.	S	V	letos	15 500
4.	Letos	S	V	8 400
5.	V	letos	S	12
6.	V	S	letos	4

VII. Struktury s adverbium *loni* (věty (1) až (6) ČNK)

- (1) Autoprůmysl **loni** zaměstnával přes 110 tisíc lidí.
- (2) **Loni** vzrostly emise oxidu uhličitého v Číně o devět procent, což představovalo 7,5 tuny na obyvatele.

- (3) **Loni** firma uspěla s Ryzlinkem, předloni s Chardonnay.
- (4) Norsko vykázalo **loni** zisky z těžby ropy ve výši 19,53 mld. eur.
- (5) Dosáhl **loni** obrat 13,1 miliardy korun.
- (6) Opustil Libanon **loni**, kvůli válce Hizballáhu s Izraelem

Věty (1), (3) a (4) mají jako obvykle v tomto typu struktur čtyři varianty:

- (1a) Autoprůmysl **loni** zaměstnával přes 110 tisíc lidí. (ČNK)
- (1b) **Loni** autoprůmysl zaměstnával přes 110 tisíc lidí.
- (1c) Autoprůmysl zaměstnával **loni** přes 110 tisíc lidí.
- (1d) **Loni** zaměstnával autoprůmysl přes 110 tisíc lidí.

- (3a) **Loni** firma uspěla s Ryzlinkem [...] (ČNK)
- (3b) Firma **loni** uspěla s Ryzlinkem.
- (3c) Firma uspěla **loni** s Ryzlinkem.
- (3d) **Loni** uspěla firma s Ryzlinkem.

- (4a) Norsko vykázalo **loni** zisky z těžby ropy ve výši 19,53 mld. eur. (ČNK)
- (4b) Norsko **loni** vykázalo zisky z těžby ropy ve výši 19,53 mld. eur.
- (4c) **Loni** Norsko vykázalo zisky z těžby ropy ve výši 19,53 mld. eur.
- (4d) **Loni** vykázalo Norsko zisky z těžby ropy ve výši 19,53 mld. eur.

Věty (5) a (6) mají jako obvykle v tomto typu struktur jen dvě varianty:

- (5a) Dosáhl **loni** obrat 13,1 miliardy korun. (ČNK)
- (5b) **Loni** dosáhl obrat 13,1 miliardy korun.
- (6a) Opustil Libanon **loni**, kvůli válce Hizballáhu s Izraelem (ČNK)
- (6b) Libanon opustil **loni**, kvůli válce Hizballáhu s Izraelem

Věta (2) má pět variant:

- (2a) **Loni** vzrostly emise oxidu uhličitého v Číně o devět procent [...] (ČNK)
- (2b) Emise oxidu uhličitého v Číně **loni** vzrostly o devět procent.

- (2c) **Loni** emise oxidu uhličitého v Číně vzrostly o devět procent.
 (2d) Emise oxidu uhličitého v Číně vzrostly **loni** o devět procent.
 (2e) Emise oxidu uhličitého vzrostly v Číně **loni** o devět procent

Frekvenční poměry uvedených syntakticko-slovosledných struktur s adverbium *loni* podává následující tabulka 14:

Tab. 14: Variabilita slovosledu se substantivem (S), slovesem (V) a adverbium *loni* na prvních třech místech ve větě

pořadí				počet dokladů
1.	S	loni	V	12 700
2.	Loni	V	S	7 800
3.	Loni	S	V	7 800
4.	S	V	loni	6 300
5.	V	loni	S	3
6.	V	S	loni	1

4.3.4.3 Pořadí přísudku a zájmeného objektu na začátku věty

I. Struktury se zájmenem osobním

Tematické osobní zájmeno v pozici syntaktického předmětu (*mi, mu, ho* atd.), které není kontrastováno s jiným předmětem, nemůže stát v češtině na začátku věty, a to ani v přízvučné podobě (*mě, jemu, jeho, nám* atd.) což je **v rozporu s obecným principem aktuálního členění**. Takové **zájmené téma stojí noremně za přísudkovým VF, obvykle na druhém místě ve větě**. V následujících dokladech jsou tučně vyznačeny odkazovací zájmeno a větný člen, k němuž toto zájmeno odkazuje; **hvězdičkou** je jako obvykle označena **negramatická struktura** (věty (a) ČNK):

- (1a) **Zadrž**ený byl vzat do vazby. Hrozí **mu** trest odnětí svobody až na deset let.
 (1b) *Zadrž**ený** byl vzat do vazby. **Jemu** hrozí trest odnětí svobody až na deset let.
- (2a) **Jan Cimický** je spisovatel, překladatel, herec a především lékař. Nedávno **mu** vyšla kniha Psychiatr v kapse.
 (2b) *Jan Cimický [...]. **Jemu** nedávno vyšla kniha Psychiatr v kapse.
- (3a) A zaútočil i na **starostku** Ivu Kalátovou. Obvinil **ji**, že souhlasí s extremisty. (zkráceno)
 (3b) *A zaútočil i na **starostku** Ivu Kalátovou. **Ji** obvinil, že souhlasí s extremisty.

- (4a) Mimi ten rok totiž řekla v rozhovoru pro časopis Playboy, že to mezi ní a **Cruisem** neklapalo v intimní oblasti. Označila **ho** za mnicha.
- (4b) *[...] **Jeho** označila za mnicha.
- (5a) To všechno se pokusili odcizit v boleslavských obchodních domech **zloději**. Měli ale smůlu. Viděli **je** přítom pracovníci obchodů. (*přítom* chybně za *při tom*)
- (5b) *[...] **Je** při tom viděli pracovníci obchodů.

Stejné pravidlo platí i tehdy, odkazuje-li zájmeno k mluvčímu (*mi, nám*):

- (5a) **Vypil** patnáct piv a nějaký fernet. Nařídil **mi**, abych se svlékla. (zkráceno)
- (5b) * **Vypil** patnáct piv a nějaký fernet. **Mně** nařídil, abych se svlékla.
- (6a) Velkou posilou pro klub byl příchod Jaromíra **Jágra**. Pomohl **nám** hlavně psychicky. (zkráceno, vypuštěny uvozovky)
- (6b) *Velkou posilou pro klub byl příchod Jaromíra **Jágra**. **Nám** pomohl hlavně psychicky.

Věty začínající slovy *Nedávno mu/jí vyšla [...]* mají v ČNK (leden 20020) **84 dokladů**. Posloupnost slov *Jemu/Jí nedávno vyšla [...]* tu nemá doklad ani jediný.

Prízvučný tvar osobního zájmena stává ovšem běžně na začátku věty, jde-li o **téma kontrastivní**, tj. takové, které je (explicitně nebo implicitně) stavěno do kontrastu s jiným tematickým prvkem nebo s některým z rematických elementů daného textu. Např.:

V noci ho však trápily bolesti, a proto ráno vyhledal **lékaře**. **Jemu** řekl, že ho bratr bodl, ale **na policii** proti příbuznému nevyprávěl.

Dvě stě tisíc diváků se očekává v neděli v ulicích hlavního města Norska, kdy vyvrcholí **cyklistické mistrovství světa** závodem profesionálů na silnici. **Jemu** budou předcházet dnešní **závody žen a amatérů**.

V prvním z těchto textových úryvků je téma ‚lékař‘ (k němuž se odkazuje zájmenem *jemu*) explicitně stavěno do kontrastu s tématem ‚policie‘. Ve druhém je téma ‚cyklistické mistrovství světa‘ stavěno do kontrastu s tématem ‚závody žen a amatérů‘. Kontrast bývá ale mnohdy implicitní, např.: *Je technik. Jemu nevadí, že vím o Vidni i Rakousku víc než on, rodilý Rakušan*. Zde zájmeno *jemu* implikuje ‚jiným, ostatním‘: **jemu** to nevadí, ale **jiným** by to vadilo.

Někdy může být rozdíl mezi kontrastním a nekontrastním tématem méně patrný, resp. lze od něj odhlédnout; pak lze tematické zájmeno osobní umístit, zejména po předložce, i na

začátek věty; někdy může být toto začátkové postavení dokonce častější. Srov. následující dva doklady s různou pozicí odkazovacího zájmena vůči slovesu *souviset*:

Typická je **tolerance k účinku látky. S ní souvisí** tendence zvyšovat dávku.

Japonské hospodářství stagnuje nebo klesá již od počátku 90. let. **Nepříznivý vývoj** druhé nejsilnější světové ekonomiky se pochopitelně netýká pouze Japonců samotných. **Souvisí s ním** otázka, kam se bude ubírat vývoj v celé Asii, kam se pohnou ceny surovin a ropy na celém světě a desítky či stovky dalších záležitostí.

II. Struktury s odkazovacím *ten*

Pozn.: Podrobně k funkcím odkazovacího *ten* viz 4. díl.

Odkazovací *ten* stává, byť omezeně, i na začátku věty; to naopak nemůže stát jinde:

(1a) Z hitparádových novinek nejvíce zazářila **Iva Bittová**. **Té** nedávno vyšla v brněnském vydavatelství Indies Records kompilační nahrávka. (ČNK)

(1b) *[...] Nedávno **té** vyšla/Nedávno vyšla **té** [...]

(1c) [...] Nedávno **jí** vyšla [...]

(2a) Všichni však rozpracovávali jeho dřívější výrok, že kapitánem Davis Cupu by se měl stát **Tomáš Šmíd**. **Tomu** nedávno vypršela smlouva v Itálii. (ČNK)

(2b) *[...] **Tomáš Šmíd**. Nedávno **tomu** vypršela smlouva v Itálii.

(2c) [...] **Tomáš Šmíd**. Nedávno **mu** vypršela smlouva v Itálii.

(3a) Dalšími poškozenými se stali dva **mladí lidé ze Semil**. **Těm** před několika dny odcizil dosud nezjištěný pachatel peněženku s platební kartou. (ČNK, zkráceno)

(3b) *[...] Před několika dny **těm** odcizil [...]

(3c) [...] Před několika dny **jim** odcizil [...]

4.3.4.4 Pořadí příklonky, VF řídicího infinitiv a dalšího větného členu

Pokud VF slovesa, na němž je závislý infinitiv, stojí uprostřed věty, příklonný RM nebo příklonné zájmeno mohou stát **bezprostředně před VF** (věty (1a) až (5a)), nebo od něj mohou být **odděleny** jinými slovy (věty (1b) až (5b)), beze změny v aktuálním členění:

(1a) Všichni **se šli** po celodenní túře nejdřív **osprchovat**.

- (1b) Všichni **se** po celodenní túře **šli** nejdřív **osprchovat**.
- (2a) Za výroky proti rozhodnutí dumy **jej chtěli** rušit poslanci politicky **odsoudit**. (ČNK)
- (2b) Za výroky proti rozhodnutí dumy **jej** rušit poslanci **chtěli** politicky **odsoudit**.
- (3a) To jsem **mu mohl** s čistým svědomím **slíbit**. (ČNK)
- (3b) To jsem **mu** s čistým svědomím **mohl** slíbit.
- (4a) Na hřbety rukou **jí začaly** v rychlém sledu **dopadat** horké slzy. (ČNK)
- (5b) Na hřbety rukou **jí** v rychlém sledu **začaly dopadat** horké slzy.
- (5a) Potom **mu začaly** přes zorné pole přejíždět černé linky.
- (5b) Potom **mu** přes zorné pole **začaly** přejíždět černé linky. (ČNK)

4.3.4.5 Pořadí auxiliáru *jsem/jsi/ jsme/jste, bych/bys/bychom/byste, l-ového tvaru se závislým infinitivem a dalšího větného členu*

Ve tvarech minulého času 1. a 2. osoby s příklonným auxiliárem (např. *když jsem mohl, proč jsi nechtěla*) a v kondicionálu všech osob (např. *pak bys mohla, když by musel*) mohou stát **auxiliár a l-ový tvar bezprostředně za sebou** (věty (1a) až (6a)), nebo mohou být **odděleny jiným větným elementem** (věty (1b) až (6b)), bez výraznějšího vlivu na aktuální členění:

- (1a) Byl jsem rád, když **jsem mohl** v pátek **jet** domů. (ČNK, vyňato z rámce souvětí)
- (1b) Byl jsem rád, když **jsem** v pátek **mohl jet** domů.
- (2a) Cestou temnými ulicemi k hotelu **jsme uviděli** nad náměstím vzlétat rakety.
- (2b) Cestou temnými ulicemi k hotelu **jsme** nad náměstím **uviděli** vzlétat rakety. (ČNK)
- (3a) Co všechno **jsi musela** rychlobruslení obětovat? (ČNK)
- (3b) Co všechno **jsi** rychlobruslení **musela** obětovat?
- (4a) Proč **jsi nechtěla** Bentonovi předvést i poetičtější stránky své osobnosti?
- (4b) Proč **jsi** Bentonovi **nechtěla** předvést i poetičtější stránky své osobnosti? (ČNK)

(5a) Myslela jsem, že **bychom mohli** Vánoce strávit společně. (ČNK)

(5b) Myslela jsem, že **bychom** Vánoce **mohli** strávit společně.

(6a) Pak **bys mohla** sousedy špehovat přímo z okna svého pokoje!

(6b) Pak **bys** sousedy **mohla** špehovat přímo z okna svého pokoje! (ČNK)

5. Sémantické větné typy

Obsah

- 5.1 Věty bez podmětu
 - 5.1.1 Primární věty bezpodměté slovesné
 - 5.1.1.1 Definice a typologie vět bez podmětu
 - 5.1.1.2 Věty s genitivním doplněním
 - 5.1.1.3 Věty připouštějící více interpretací
 - 5.1.2 Sekundární věty bezpodměté slovesné
 - 5.1.3 Tzv. věty jednočlenné jmenné, vokativní a citoslovečné
 - 5.1.3.1 Tzv. věty jednočlenné jmenné
 - 5.1.3.2 Větné ekvivalenty vokativní
 - 5.1.3.3 Větné ekvivalenty citoslovečné
- 5.2 Věty s aktivním subjektem
 - 5.2.1 Věty o provádění
 - 5.2.2 Věty o iniciaci
 - 5.2.2.1 Inicie cílevědomě směřující k zamýšlenému ději
 - 5.2.2.2 Inicie nezamýšleného děje
- 5.3 Věty s nositelem děje
- 5.4 Věty vyjadřující statickou relaci
 - 5.4.1 Věty o existenci
 - 5.4.1.1 Obecná charakteristika
 - 5.4.1.2 Konkurence slovesa *existovat* a slovesa *být*
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Konkurence ve větách kladných
 - III. Konkurence ve větách záporných
 - 5.4.1.3 Existenciálně užitá sloveso *mít*
 - 5.4.1.4 Genitiv záporový
 - 5.4.2 Věty o identitě
 - 5.4.2.1 Obecná charakteristika
 - 5.4.2.2 Typy vět o identitě
 - 5.4.2.3 Tautologické věty
 - 5.4.2.4 Identifikace vs. kvalifikace
 - 5.4.3 Věty o vlastnosti
 - 5.4.3.1 Obecná charakteristika
 - 5.4.3.2 Typy vět o vlastnosti
 - I. Vlastnost jako kvalitativní rys
 - II. Vlastnost jako kvantitativní rys
 - III. Vlastnost jako členství ve třídě
 - 5.4.4 Věty o přináležitosti
 - 5.4.4.1 Obecná charakteristika
 - 5.4.4.2 Pojem přináležitosti a posesivity
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Sémantické odstíny přináležitosti
 - 5.4.5. Věty o lokalizaci
 - 5.4.5.1 Vymezení
 - 5.4.5.2 Obecná charakteristika vět o lokalizaci
 - 5.4.5.3 Věty o výskytu
 - 5.4.5.4 Věty o postupování
 - 5.4.5.5 Věty o směřování

5.4.5.6 Věty o prostorově vázaných (podmíněných) stavech

5.5 Věty o způsobování

5.5.1 Definice a obecná charakteristika

5.5.2 Věty se slovesy primárně kauzativními

5.5.3 Věty se slovesy primárně činnostními

I. Obecná charakteristika

II. Kauzativně užitá slovesa v umělecké próze

5.1 Věty bez podmětu

5.1.1 Primární věty bezpodměté slovesné

5.1.1.1 Definice a typologie vět bez podmětu

I. Vymezení

Relativně uzavřená skupina sloves nevyžaduje pro vytvoření smysluplné, významově ucelené věty formální podmět (v žádné z jeho možných výrazových forem včetně podmětu nevyjádřeného nebo věty vedlejší podmětové). Tato slovesa tvoří základ omezeně členěných struktur tradičně označovaných též jako **věty bezpodměté/bezpodmětné/bezpodmětové**, bezsubjektové, **jednočlenné**, nepredikativní, věty bez externí subjekt-predikátové orientace apod.

Kromě sloves, která primárně nebo alespoň v některém z významů podmět nevyžadují, zakládají další skupinu vět bez podmětu slovesa bezpředmětová ve větách s reflexivním deagentivem a dispozitivem (*Sedělo se v obývacím pokoji. – Sedělo se nám pohodlně. Viz kap. 6.4 a 6.5*)

Poznámka: Některé teoretické přístupy konstatují přítomnost různě chápaného subjektu i ve strukturách bez formálního (nominativního) vyjádření podmětu. Například H. Běličová (1996) hovoří o predikátech nerozčleněné akce s vnitřně blokovanou pozicí syntaktického podmětu (popř. i předmětu) jako o způsobu ztvárnění děje (stavu) jako akce, jejíž východisko i směřování jsou zahrnuty ve významu predikátu. Počítá s tzv. zabudovanými participanty, čímž i předpokládá, že případný podmět takovýchto vět (*Fouká vítr*) zdvojuje některé sémantické rysy predikátu (srov. Tesnièrev (1988) akuzativ vnitřního objektu – *snít sen*) a stvrzuje mechanismy kolokability. Pojetí Alisovové (1971) zase vychází z elementární sémantické situace charakterizované nerozčleněností substance a jejího příznaku. Ta se v jazyce projevuje jako predikát, při němž je stále přítomno vědomí o podmětu. Užívá proto termínu nerozčleněný subjekto-predikát. Viz též zde kap. III. 2.2.3 Věty s kategoriálním slovesem.

II. Sémantika sloves ve větách bez podmětu

Ve skupině primárních vět bez formálního podmětu dominují tři sémantické oblasti:

(a) **meteorologické procesy a stavy** (*Prší.; Mrzne.; Zahřmělo.; Stmívá se.; Ochladilo se.*);

(b) **psychosomatické procesy a stavy** (*Je mi zle.; Bolí ho v kříži.; Za čelem jí bolestivě cukalo.; Mě rani!; Stýská se jí.*);

(c) další **procesy a stavy s implicitním původcem či nositelem** (*V motoru zaskřípalo.; Od úlů zavonělo medem.*)

III. Vzorce vět bez podmětu

A. Vzorce vět bez objektu

Tyto věty mají strukturu:

V_f– *Sněží.; Mrzne.; Oteplilo se.*

V_fAdv / V_f(Prep)Subst – *Bylo pošmourno.; Udělalo se moc dusno.; Bylo po žních.*

V_f– Adv / V_f– (Prep)Subst– *Zvenku táhne.; Zatéká sem.; Do domu uhodilo.*

B. Vzorce vět s objektem

Vzorce se slovesy s předmětovou vazbou mají strukturu:

V_f– Subst/Pron_{nonN} – *Otrnulo mu.; Zaskočilo jí.; Bratra ranilo.*

V_f– Subst/Pron_{nonN} – Subst_{nonN} – *Zachtělo se nám čerstvého vzduchu.; Zastesklo se mu po rodině.; Zdálo se jí o matce.*

V_f – Adv – Subst/Pron_{nonN} – *Je nám výtečně.; Udělalo se jí zle.; Bylo nám na umření.*

V_f– Subst/Pron_{nonN} – Adv/(Prep)Subst – *Sevřelo ho u srdce.; V hlavě mu bušilo.; Všude ho svědilo.; Cukalo jim koutky.; Táhne mu na padesát.*

IV. Charakter sloves ve větách bez podmětu

Slovesa vyskytující se v těchto strukturách ve funkci formálního přísudku a sémantického predikátu lze klasifikovat na tři podtypy:

- (a) slovesa nevyžadující, resp. **nepřipouštějící podmět**: *smráká se, rozednívá se, svítá, sprchlo aj.;*
- (b) slovesa nevyžadující, resp. **nepřipouštějící podmět pouze v některém z významů** (*mrzne, padá, hřmí, táhne*);
- (c) slovesa umožňující užití s **podmětem nebo bez něj** (*fouká, hoří, mrzne, zatahuje se, bolí, voní*).

Zejména pro typ (c) platí, že na případné bezpodmětosti syntaktické konstrukce se podílí sémantická soběstačnost slovesa, a tedy jeho kontextová nevalenčnost. Výrazová nerealizace podmětu např. ve struktuře *Včera tam foukalo* může být motivována jeho nedůležitostí vzhledem k sémantickým kvalitám slovesa (jeho vnitřní sémickou zahrnutostí, a tedy systémovým potlačením, elipsou – ‚foukalo to, co obvykle‘). Lze tak uvažovat o významově-výrazové kategorii všeobecného podmětu. Požadavek na explicitnost podmětu (a jeho konkretizovanost) se projeví při jakémkoli vychýlení mimo neutrální kvalitu původce děje: *Včera foukal severák; Včera foukal teplý vítr* nebo při sémantickém oslabení slovesa (*Včera tam byl vítr; Včera odpoledne se zvedl vítr*).

V. Doplnění okolnostním určením

Všechny tři výše uvedené typy sloves mohou být doplněny (a zpravidla alespoň implicitně, situačně doplněna jsou) potenciálním okolnostním určením, zejm. lokálním či temporálním, např. *venku, na půdu, od západu / včera, od rána*.

Další slovesa užitá bez podmětu **okolnostní určení** přímo vyžadují: *bolí v zádech, voní po konvalinkách / konvalinkami*.

VI. Stylová hodnota věty

Přítomnost či nepřítomnost podmětu má zásadní dopad na **stylovou hodnotu věty**.

Syntetické konstrukce bez podmětu (jako kategorie příznaková) nacházejí uplatnění v neformálních komunikačních situacích a obecně v komunikačních sférách připouštějících expresivitu. S mírou oficiálnosti, formálnosti a odbornosti sílí zastoupení jmenné složky a preference analytické konstrukce s podmětem, případně až k opačné krajnosti – potlačení slovesného komponentu, tj. formálně k tzv. větám jmenným:

Bude trochu **sněžit**. : **Objeví se** pouze slabé **sněžení** nebo sněhové **přeháňky**. (ČNK) : V sobotu polojasno, v horských oblastech oblačno a místy sněhové **přeháňky**. (ČNK)

5.1.1.2 Věty s genitivním doplněním

Genitiv partitivní a **záporový** (viz k nim podrobně kap. 9.2 Komplement) někdy bývá z důvodů historických i komparativních považován za variantní pád podmětu. Jako věty s podmětem jsou potom hodnoceny i věty typu *Vláhy ubývá.*; *Problémů nápadně přibýlo.*; *Nebylo žádného dovolání.*; *O tom není pochyb*. Protože však za výhradní pád podmětu považujeme nominativ, tyto věty hodnotíme jako **bezpodměté**.

Mírně odlišně lze nahlížet situaci ve větách s **genitivem numerativním** typu *Na jachtu vstoupilo dvanáct námořníků*. V nich je kvantifikátor (*dvanáct_N*) formálním podmětem, ale obsahově zvláštním typem přívlastku: přívlastkem kvantitativním (přísluší mu otázka *kolik námořníků? / námořníci v jakém počtu?*). Kvantifikovaný jev je naopak formálně přívlastkem (*námořníků_G*), obsahově a logicky je ovšem podmětem, fungujícím jako subjekt (*vstoupili námořníci*). Oba členy jsou vzájemně natolik funkčně a obsahově spojené a neutralizované, že se jen obtížně dají rozložit na základ a jeho určení, proto je vhodné celou vazbu **kvantifikátor + jméno** považovat za **složený podmět**, výsledně nominativní, se shodou vůči

číslovkové složce (*dvanáct námořníků – vstoupilo; stovka námořníků – vstoupila*) (viz oddíl VII. Kongruence).

5.1.1.2 Věty připouštějící více interpretací

Věty s predikáty *být* a *mít* bývají posuzovány různě v závislosti na tom, jak je syntakticky a morfologicky hodnocen jmenný komponent a zda se výrazu *být* přisuzuje sponový, existenční nebo oslabený existenční význam (srov. kap. 5.4.1 *Věty o existenci* a kap. 2.3.4 *Prísudek verbonominální s kategoriálním slovesem*).

Zdánlivě triviální výpovědi typu *Je (mi) zima* jednoznačně interpretovat nelze. Jejich dvojí možné pojetí si můžeme uvědomit změnou slovesných tvarů tak, aby vyjadřovaly jmenný rod: tj. ve tvaru minulého času (*Bylo / Byla mi zima*); projeví se tu případná gramatická shoda, a tím i rozvíjená složka a její povaha. Souběžný výskyt konstrukcí *Bylo mi hrozně zima* : *Byla mi hrozná zima* ukazuje na konkurenci struktur s podmětem a bez podmětu (v závislosti na typu textu).

Ve věcných textech převažují věty s úplnou logicko-informační strukturou, tj. s podmětem.

V subjektivizovaných emotivních textech naopak nacházejí místo věty nepredikativní. Jako zdánlivě sporné se mohou jevit konstrukce typu *Úplně už byla zima. / Byla už úplně zima*. V nich ovšem hodnotíme výraz *úplně* jako částici zdůrazňovací; rodovou shodu slovesného tvaru pak považujeme za doklad substantivní, nominativní, a tedy podmětové platnosti jmenného komponentu. Gramatickou shodu přitom nepovažujeme za pouhý projev formální či mechanické nápodoby synchronně převládajícího modelu věty s podmětem. (Pokud se konkurence uvedených větných vzorců vysvětluje transformací jednoho v druhý, výklady o směru této transformace se liší. Proto k nim nepřistupujeme.)

U vět typu

(1) **Je mu hanba.**

Lze sledovat konkurenci více větných vzorců: s podmětem (2a–2c), a to s podmětem vyjádřeným závislou větou (2a, 2c) či infinitivní konstrukcí (2b), nebo bez podmětu (2d) (vše ČNK):

(2a) **Byla hanba, že** se nechal vyděsit tím šeptáním ($V_f S_N - že...$).

(2b) Spolek jevil značnou přitažlivost a bylo **hanbou nebýt** jeho členem ($V_f S_I - V_{inf}$)

(2c) **Není hanbou, že** prezident onemocní ($V_f S_I - že...$).

(2d) **Bylo nám hanba**, ale nedalo se s tím nic dělat ($V_f Adv - S_D$).

V subjektivizovaných bezpodmětých větách s dativním nositelem stavu typu *Je mi hanba* se přednostně (v doloženém poměru 3 : 1) uplatňuje sloveso *být* ve **středním rodě** (*Bylo mi hanba* : *Byla mi hanba*). Nejneutrálnější možná (tj. neuterní) forma svědčí o adverbialní povaze výrazu *hanba*; v těchto větách se naopak – v zájmu stylové vyváženosti – téměř nevyskytuje substantivum *hanba* v instrumentálu (**Bylo nám (to) hanbou*). Srov.:

Bylo jí **hanba**, bylo jí z toho smutno, mohla mu nabídnout jen sebe.
Přiznal, že **mu** bylo v některých chvílích tak **hanba**, že Francouzům ani neřekl, jak se věci vlastně mají.

Ve větách s podmínkem vyjádřeným vedlejší větou se často objevuje korelativní *to* (a femininní shoda s přísudkovým substantivem). Srov.:

Byla by **to** hanba, **kdyby nedbal o vlastní krev**.
Byla by mi **hanba**, **kdybych uhodil starého člověka**.
Je pro mne velká **hanba**, **že tady musím před vámi stát a říci**, že jsem zradila vaši důvěru.

Korelativní anaforické *to* je funkční i v jiných případech, srov.:

Je mi **to** skoro **hanba**, **ale** já jsem jim záviděla.
Mohu za to přijít na 2 měsíce za mříže, je mi **to** hrozná **hanba**, **ale** 200.000 za to stojí!
Na jednu stranu si myslím, že je **to** prostě **hanba** a **ostuda** nás všech.

Pozn.:

Je-li výraz *to* nominativním pádovým ukazatelem, plní roli podmětu spolu s vedlejší větou a výraz *hanba* má platnost substantiva ve verbonominálním predikátu.

Lexém *hanba* se synchronně uplatňuje v obou slovnědruhových funkcích (resp. krom ilustrované funkce substantiva a adverbia nabývá i platnosti emocionální interjekce nebo emocionálně modifikující partikule). Do jmenných pozic lze bez obtíží dosadit substantivum *ostuda*, u něž adverbialní platnost není vyloučena, není ale ani plně lexikalizována: **Bylo mi ostuda*; **Bylo mi ostuda, že...*; *Bylo ostuda, že...*; *Byla ostuda, že...*; *Bylo ostudou, že...*; *Bylo pro nás ostudou, že...* V predikátu se vedle adverbia uplatní adjektivní tvar (*Bylo ostudné, že...*).

Podobně v části vět s výrazem *škoda* je jeho slovnědruhová a větněčlenská platnost nejednoznačná, s ní i povaha věty. Úvodní fráze, často eliptická, dostává povahu frazému částicové povahy, pro niž svědčí i ústup interpunkce – věty (3) až (6) (vše ČNK):

- (3) **Je škoda**, že koptský jazyk se dnes užívá pouze k liturgickým účelům.
- (4) **Je škoda že** nemohou hrát, a že dokonce riskujeme vyšší trest.
- (5) **Škoda že** vzadu nezbylo víc místa pro hlavu.
- (6) Sedadla jsou rozměrná a pohodlná, **škoda** jen výstupků tlačících do nohou pasažérů.

Existuje tu volný přechod od verbonominálního predikátu s podmětem vyjádřeným větou vedlejší – (3) k částicovému modifikátoru vět různé povahy, včetně bezpodměté – (5) či eliptické konstrukce / větného ekvivalentu – (6).

Kontrastují s nimi konstrukce, v nichž je plnohodnotné substantivum v podmětové pozici – věta (7), je součástí přísudku ve větě s podmětem vyjádřeným vedlejší větou – věta (8), je součástí přísudku ve větě s formálním podmětem *to* – věta (9), nebo se výraz adverbializuje a jako takový je součástí přísudku s neuterními shodovými tvary (a podmětem vyjádřeným infinitivem) – věty (10), (11). Nejasný je opět doklad (12), který spíše než jako větu s formálním podmětem *to* hodnotíme jako frazém citoslovečné povahy s funkcí povzdechu (vše ČNK)

- (7) **Škoda** byla předběžně vyčíslena na sto tisíc korun.
- (8) Je obrovská **škoda**, **že** o paměťových technikách ví tak málo lidí a všichni se při studiu nebo učení se cizích slovíček tolik trápí.
- (9) Byla **to** strašná **škoda**.
- (10) **Bylo** by **škoda** nenabídnout vám i tyto názorné informace.
- (11) Pokud je jablko kvalitní, je **skoro škoda** nesníst ho syrové.
- (12) **Je to škoda**, hrálo se nám líp než v Příbrami.

Také věty typu

- (13) **Běda** nám!

jsou interpretačně sporné. Jak ukazují doložené věty (14) až (16), archaická varianta substantiva *běda* vedle neutrálního *bída* v podmětové pozici i jako součást predikátu se užívá až do současnosti. Bez rozvíjejících výrazů lze však těžko odlišit substantivní platnost od adverbialní – věty (15) až (19). Podle analogické stavby lze adverbium *běda* (a bezpodmětou strukturu) shledat ve větě (20) (vše ČNK):

- (14) „Protože **ta běda** je za námi,“ řekla Galadriel.
- (15) Von sám prohlásil [...] že **bude běda** a voni že ho poznají z té špatné stránky. (J. Hašek - ČNK)
- (16) Všechny pro mne **byly běda na bědu**.
- (17) **Běda budiž** domu tomu, kde poroučí tele volu.
- (18) Ach, **běda** tomu **bud'**, kdo v ten vír propadne se jednou.

- (19) Ta, která se nechá poznat mužem pro slávu Boží, budiž požeňána, ale **běda budiž** takové, jež se dopustí cizoložství ve svém sobectví.
- (20) **Je zle, je běda**, lid bloudí, oddává se bláhovým snům a jen fakta, fakta prý ho uvedou na správnou cestu a ho vyléčí.

Případné rodové shody jako argumentu pro odlišení vět s podmínkou a bez podmínky nelze užít u vzorců s konkurencí substantiva středního rodu vzoru *město* a adverbia (predikativa) na *-o*. V nich zůstává jediným orientačním kritériem **typ rozvíjení** - adjektivem (věta (21)) nebo adverbiem (věta (22)) (obě věty ČNK):

- (21) Bylo **veliké horko** a všechno svítilo a domy vypadaly oslnivě bílé.
- (22) Už teď bylo **velmi horko**.

Tyto věty odpovídají konkurenčním vzorcům (Adj) – S_N – V_f : V_fAdv – (Adv). Slovnědruhové povahy a syntaktické platnosti výrazů typu *horko* se v podobných konstrukcích můžeme dobrat také změnou organizace syntaktické struktury. V bezpodměté větě s příslovcem bude taková změna působit nepřírozně až agramaticky (23b), zatímco ve větě se substantivním podmínkem přípustná je - věta (24b):

(23a) **Bylo** tam nesnesitelně **horko**. (ČNK)

(23b) ?**Horko** tam **bylo** nesnesitelně.

(24a) **Bylo** téměř **hmatatelné horko**.

(24b) **Horko bylo** téměř **hmatatelné**. (ČNK)

5.1.2 Sekundární věty bezpodměté slovesné

Stylovou hodnotu a obecně pragmatické kvality primárních vět bez podmínky přebírají i obdobné větné struktury sekundární, zejména tzv. **reflexivní deagentiv a dispozitiv**, v omezené míře též (participiální) **pasivum** – např. *Během nejbližších týdnů bude jednáno s lékaři [...]* (ČNK). (K tomu viz podrobně kap. 6.2 až 6.5)

Pragmatické, sémantické a syntaktické rozdíly mezi (sekundárními) větami bez podmínky a větami s podmínkou jsou překlenovány existencí řady **přechodných konstrukcí**.
Srov.:

Řazení by mohlo být při rychlém pohybu pevnější a **chtělo by zpracovat** na posilovači řízení. (primární věta bez podmínky, *je potřebné*)

Problémy v galerii trvají už několik let, a jestliže ministr řešení opět odložil, **chtělo by se věřit**, že to učinil promyšleně a odůvodněně. (sekundární věta bez podmínky, ← *chtěl bych věřit / všichni bychom rádi věřili*)

V korytě Moravy leží obrovský nános. **Chtělo by to** řeku vyčistit a vybrat, aby vodu nic nebrzdilo. (věta s formálním podmínkem *to*)

Čím se liší člověk soudící, že je tu moc teplo, od termostatu, který za stejné situace například vypne topení? **Chtělo by se říci, že** člověk svým soudem něco myslí, zatímco termostat nikoli. (věta s podmínkem vyjádřeným závislou větou – podmínkovou)

Kdybych se vrátil, **kolik ukřivděných** chtělo by zpátky se mnou? (věta s podmínkem vyjádřeným neurčitou zájmenou číslovkou *kolik*, resp. komplexním podmínkem *kolik ukřivděných* – viz výše o numerativním genitivu)

Město se tak teď snaží spolupracovat s farností, aby se upravila původní krypta, kde mumie kdysi spočívaly. **Chtělo by** je totiž, výhledově během několika let, dovézt zpět. (věta s podmínkem zde nevyjádřeným; shodové kategorie odkazují k podmětům předchozí věty – *město*)

5.1.3 Tzv. věty jednočlenné jmenné, vokativní a citoslovecné

Pozn.: O větách bezpodmětých se ve starší syntaktické literatuře zčásti uvažovalo tak, že jsou v důsledku nepřítomnosti podmětů i bezpřísluškové (a jejich syntaktické centrum se označovalo jako základní člen věty jednočlenné). K tzv. větám jednočlenným se pak řadily i věty jednočlenné jmenné (mezi ně zvlášť vokativní) a věty citoslovecné. Zde chápeme první typ konstrukcí jako **věty eliptické** (s potenciálními přísudky), další jako **větné ekvivalenty**.

5.1.3.1 Tzv. věty jednočlenné jmenné

Věty (resp. větné ekvivalenty) tvořené izolovanou jmennou složkou (zprav. substantivem v kterémkoli pádu mimo vokativ, standardně ovšem v nominativu), tradičně označované jako jednočlenné věty jmenné, považujeme zde za různou měrou komunikačně ustálené **eliptické konstrukce**, tj. modifikované struktury s redukovanou slovesnou složkou, situačně snadno doplnitelnou:

Tímto směrem jsou *Luhačovice*.

Zde sídlí *Klicperovo divadlo*.

Jmenují se *Petr Dvořák*.

Toto je věnováno *Mým rodičům*.

Podejte mi *Skalpel, prosím*.

Tento typ větných ekvivalentů s nominativem (jmenovacím) je běžně interpretován jako jmenná část přísudku slovesně jmenného (*toto – je XY*) s nerealizovanými zbylými částmi věty. Proti tomu zde soudíme, že takové izolované tvary nominativu jmenovacího jsou naopak podměty ideálních vět, tedy sama východiska dějů či stavů, jak odpovídá sémantice pádu (viz výše příklad *Luhačovice, Klicperovo divadlo*). Jiné pádové formy jsou pak rezidui jiných větných členů eliptických vět.

5.1.3.2 Větné ekvivalenty vokativní

Žádné sloveso není schopno iniciovat vokativní vazbu. Vokativní formu proto nemůže substantivu přidělit sloveso. Substantiva ve vokativu tvoří jednoduché nevětné výpovědi, tj. větné ekvivalenty s výpovědní funkcí. Intonační / interpunkční vyčleněnost (samostatnost) signalizuje uzavřenost výpovědi, opatřuje vokativní výrazy apelativností srovnatelnou se slovesem v rozkazovacím způsobu:

„**Ty, chlapče,**“ pokračoval generál klidně, „jsi srdcem armády. **Nezapomeň!** Jsi srdcem armády. A teď **dávej** dobrý pozor.“ [...]
A slyším docela jasně, jak mně Eva šeptá: „**Ty, Pétó, poslouchej** – slyšíš?“

Tvoří-li vokativní větný ekvivalent součást souvětí, může jeho paralelu v jiné z vět tvořit podmětový nominativ (jako v příkladu výše a v příkladech dalších):

Takže vy jste ten zájezd vlastně organizoval, **pane Browne**, a vy jste stanovil cíle cesty. **Batmane**, co ty na to (říkáš)?

Vokativ je pád povahy nerelační. Syntakticky nezávislé vokativní formy substantiv netvoří syntagmata s jinými slovními druhy, vyjma omezené rozvíjení adjektivem v oslovení – **Milý bratře!** – a vokativní řetězce substantiv – *Přejete si, pane doktore Galéne?*

Pomocí intonace (koncové kadence nebo polokadence) a interpunkce mohou vokativní funkce nabýt i izolované nominativní formy, především chybí-li adekvátní vokativní formy nebo činí-li tvaroslovné a komunikační problémy (*Sparta, do toho!*)

Kromě izolovaných vokativních tvarů substantiv jsou v češtině obvyklé substantivní dvojice tvořící syntaktický celek, v němž je zpravidla neutralizována role řídicího a závislého členu. Tato neutralizace je zřejmá z **komplexních oslovení** sdružujících vokativní a nominativní tvar (závažně jen v tomto pořadí) ve funkci jediné (výsledně vokativní) syntaktické jednotky: *Díky, pane Martin!* – *"Pane Vinkler," zavolal.*

Méně časté jsou skupiny tří vokativních substantiv (zpravidla dvou apelativ a propria). Za **maximální délku vokativních řetězců**, doložených jen ojedinele, lze označit **6 substantiv**. Srov.:

Rozum do hrsti, **kamaráde**.
To je strašně hanebné, **Davide**.
Pane premiére, nemáme na vybranou!
Dobře mě poslouchejte, **slečno Olgo** [...]
Tak ráda bych si, **pane profesore Vojtěchovský**, s vámi ještě o českém jazyku popovídala!
Milý pane Martine Komárku, poznáváte jistě svá slova.

Vážený pane Jene Václave Jaroslave Stamici, děkujeme ti, že jsi se narodil právě v Havlíčkově Brodě [...]

Pane barone Otto Karle Roberte von Rosene, zdá se, že jste živější, než by si kdokoli přál.

5.1.3.3 Větné ekvivalenty citoslovečné

Citoslovce vyjadřují nečleněně a nehierarchizovaně to, co potenciální konkurenční věty se subjektem a predikátem vyjadřují analyticky:

Au! : *To bolí!*

Prr! : *(ты) Стůj!*

Z této sémanticko-syntaktické ucelenosti a nezávislosti citoslovců užitých v primární slovnědruhové platnosti plyne jejich nesyntaxmaticnost a platnost větného ekvivalentu.

V mluvené komunikaci jsou vyděleny koncovou kadencí nebo polokadencí, v psaných textech interpunkcí. Analytická interpretace citoslovečného obsahu nezřídka bezprostředně následuje.

Mezi citoslovečné větné ekvivalenty patří **pozdravy a přání**: *Dobry den. – Na shledanou. – Mnoho zdaru!*, vyjádření **emocí**: *Fuj! – Hurá! – Proboha!*, **podněty k navázání či přerušování kontaktu** (*Čiči! – Kšá! – Hej! – Na.*), **povely a příkazy** (*Pozor! Stop! Vztyk! K noze! Lehni! Prr!*). Srov.:

Proboha, co se ti stalo, bratře?

„**Cože?**“ vykřikl překvapeně revizor.

Aha. A co chceš ty?

Ach, hrana zvoní, **přeběda**, tobě zrovna jako mně.

Hmm. Že bych teda přišel kolem jedenácté?

Hele, člověče, já mám svých trablů dost.

Panečku. On ji chtěl zastřelit, vážně by to udělal!

„**Dobry den**, jak se vám vede?“ zeptal se jí Garp.

„**Děkuji. Na shledanou**,“ prohlásil Višňák a zavěsil telefon.

„**Sedni! Lehni! K noze!**“ křičí povely na služebního německého ovčáka.

V sekundární slovnědruhové platnosti plní citoslovce role zastávané jinak základními slovními druhy, často přísudkovou funkci slovesa. V tom případě tvoří větné ekvivalenty:

Tak jsem ty bonbóny strčil do kapsy a vyšel ven, **zvonek cink cink** a já za sebou zavřel dveře. Alfie **zaslechl cink** a **břink**, jak na sebe prastaré nástroje narazily.

5.2 Věty s aktivním subjektem

5.2.1 Věty o provádění

Prováděním rozumíme prototypicky **aktivní činnost** především personického subjektu, tedy **člověka**. Tato činnost může být v zásadě šesterého obecného druhu:

- (a) elementární manipulativní činnost s objektem (věty (1) až (3));
- (b) vytváření objektu (věty (4) až (6));
- (c) psychická volní činnost (věty (7) až (9));
- (d) smyslová a verbální činnost (věty (10) až (12));
- (e) aktivita lidského těla (věty (13) až (15));
- (f) komplexní činnost (věty (16) až (18)):

Všechny následující příkladové věty v kapitole 5.2.1 jsou doklady z ČNK:

- (1) Zatímco **Mirek balí** do kufru fotografické nádobíčko, já se nenápadně usazuji za volant služebního vozu.
- (2) Pak **se zboží balí** do krabic a odchází k zákazníkovi.
- (3) Všechny produkty **jsou baleny** do recyklovatelných obalových materiálů. (zkráceno)
- (4) Krásná štíhlá hlava Tomáše Masaryka, jak ji **vymodeloval** sochař **Vincenc Makovský**, nepředstavovala státníka, ale zamyšleného člověka a samu čistotu a hloubku ducha.
- (5) Tělo loutky **se modeluje** kolem kovové kostry.
- (6) Slavná Věstonická Venuše **byla vymodelována** z hlíny a vypálena před 30 000 lety.
- (7) "Zvláštní," **hloubal** jasnovidec, "jak se jeho život uzavíral a téměř vyrovnal v tom pocitu osamělosti. (K. Čapek)
- (8) Několik dní **se odhodlával** do toho antikvariátu zajít a neodhodlal se. (L. Vaculík)
- (9) Porovnával výhody a nevýhody, **rozhodovala se** hlavou, ne srdcem.
- (10) **Hleděla** na něho tmavýma, překvapenýma očima.
- (11) **Pozorovala**, jak přímo od jejích nohou vybíhá dolů grandiózní schodiště pokryté kobercem. (překlad: M. Bulgakov)
- (12) **Hovořila**, jako kdyby četla knihu nebo sledovala divadelní představení.
- (13) **Postával** u kočáru s deštníkem a čekal, až nasedneme a dostane spropitné. (překlad: E. Hemingway)
- (14) **Položila se** k němu na zem a **objala** ho. (M. Kundera)

- (15) **Vykračovala si** jako mladá laňka, bylo jí právě toho dnes osmnáct let.
- (16) Rád ale pozoruji lidi. To je základ toho, když chcete **řídít** podnik. Zejména pak restauraci, podle toho ji **zařizujete** a **vybavujete** .
- (17) Celoročně přístupná barokní kulturní památka **se obnovuje** od roku 1996, tedy již téměř 20 let.
- (18) Vlastní objekt **je obnovován** a **zařizován** tak, aby ctil tradice regionu, maximálně využíval místní obnovitelné zdroje a zároveň architektonicky zachovával historický cenný vzhled. (zkráceno)

Věty (2), (5) a (17) ukazují, že provádění typu (a), (b) a (f) se běžně vyjadřuje také **reflexivním deagentivem**, věty (3), (6) a (18) ukazují, že tyto způsoby provádění děje se běžně vyjadřují také pomocí **participiálního pasiva**. V ostatních případech jde většinou či výlučně o děje intranzitivní, které se obvykle nezasivizují a ani reflexivní deagentiv u nich není vždy běžný. Běžný je RD např. u sloves *mluvit, hovořit*:

- (19) **Mluvílo se** o Vilmě Cibulkové i o Báře Munzarové.
- (20) **Hovořilo se** o ekologických zátěžích a rizicích, které pro danou oblast představuje olovo a těžké kovy, kontaminace půd, podzemní zásobník plynu na Hájích, a zejména o situaci kolem odvalů šachet bývalých uranových dolů v Příbrami.

Za **aktivní subjekty** pokládáme i původce různých **přírodních dějů a sil** (*voda, oheň, vítr, eroze; výbuch* atd.), pokud uskutečňují děj samy o sobě, bez účasti člověka, a také (samočinné) **stroje**, přístroje a dopravní prostředky:

- (21) V některých dolech revíru dokáží moderní **kombajny ukrajoval** na výšku i šest metrů, a to na ploše několika stovek metrů čtverečních.
- (22) Osamělé **auto projelo** křižovatkou, zvuk se vzdaloval.
- (23) **Lod' nabírala** rychlost.

Tranzitivní děje bývají rovněž pasivizovány; aktivní subjekt děje je vyjádřen instrumentálem:

- (24) Pršelo, trať **byla zaplavena vodou**.

- (25) Rozhled není žádný, jen sníh **jest hnán větrem** po tuhém ledovém povrchu. (L. Vaculík)
- (26) Balvany **byly vymodelovány** vodní a větrnou **erozí**.
- (27) Stavba **byla** brzy po dokončení **poničena výbuchem** střelného prachu.

5.2.2 Věty o iniciaci

Iniciací nazýváme aktivitu subjektu, která vede k nějakému ději či výsledku děje, jenž je pojmenován přísudkovým slovesem (např. *postavít/stavět*), zatímco **sama aktivita iniciátora pojmenována není**. Tato aktivita není pojmenována proto, že nám na konkrétních způsobech a procesech iniciace nezáleží

5.2.2.1 Iniciace cílevědomě směřující k zamýšlenému ději

I. Obecná charakteristika

Iniciátorem bývá určitá osoba nadaná správní a rozhodovací mocí (panovník, ministr, stavitel apod.) nebo nějaká správní či výkonná instituce (radnice, ministerstvo, policie atd.), která dává pokyn, podnět k tomu, aby se něco uskutečnilo.

Iniciace se vyjadřuje dvěma způsoby: (a) plnovýznamovým slovesem (*postavít/stavět*), které se vztahuje jak k iniciovanému ději, tak k (nepojmenované) iniciační aktivitě subjektu – tento způsob iniciace označujeme **iniciace implicitní** (věty (1) až (3)); (b) konstrukcí složenou z operátorů *nechat/dát* vztahujících se k iniciační aktivitě subjektu děje a plnovýznamového infinitivu (*postavít*) označujícího iniciovaný děj – tento způsob označujeme **iniciace explicitní** (věty (4) až (6) (vše ČNK):

- (1) Karlštejn **postavil Karel IV.** na ochranu korunovačních klenotů.
- (2) Tuto tvrz před rokem 1460 **přestavěl** na výstavný gotický hrad **Bořita z Martinic**.
- (3) Ve druhé polovině 6. století **vybudoval tyran Polykratés** z ostrova významné hospodářské, politické a kulturní středisko.
- (4) **Přemysl Otakar II. dal postavit** přes řeku Moravu most, přešel na druhou stranu a obsadil Děvín a Stupavu.
- (5) **Mikuláš Dačický** tvrz v roce 1468 **nechal přestavět** na nevelký, ale honosný hrad.
(zkráceno)
- (6) **Policisté** ihned **nechali vyklidit** budovy okresního i krajského soudu a uzavřeli okolní komunikace.

Iniciační operátory *nechat/dát* se mohou střídat i v kontextu blízko za sebou:

- (7) Magistrát **dal otevřít** protipovodňová vrata (titulek) PRAŽSKÝ MAGISTRÁT včera **nechal otevřít** protipovodňová vrata do Čertovky.

Rozdíl mezi iniciací a přímým vykonáním děje dobře ukazuje následující kontext z ČNK:

Klaus **dal vyměnit** Holáňova náměstka (titulek) Svého prvního náměstka Jiřího Pospíšila (ODS) v pondělí **vyměnil** ministr obrany Vilém Holáň (KDU-ČSL) za Petra Nečase (ODS). (zkráceno)

Václav Klaus jako předseda vlády byl **iniciátorem** výměny náměstka, kterou **provedl** ministr.

II. Implicitní iniciace

Sloves, která mohou implicitně vyjádřit iniciaci cílevědomě směřující k zamýšlenému ději, není mnoho; která všechna to jsou, lze zjišťovat jen obtížně, proto jejich výčet v této gramatice pravděpodobně není úplný.

Ke skupině těchto sloves patří zejména slovesa *postavit, vybudovat* a slovesa s nimi významově i formálně příbuzná (*vystavět, přestavět* apod.) – viz věty (1) až (3) výše.

Iniciátorem dějů takto označovaných bývá někdo, kdo je za vykonávání/vykonání děje zodpovědný, kdo tento děj řídí, organizuje, financuje apod. a může se dnes nazývat různě (*investor, stavitel, architekt* apod.). Srov. následující doklady z ČNK:

Apropos, je zajímavé, že v češtině se říká "investor", ale v němčině "Bauherr" - což je něco odlišného. Ale jak říci **Karlu IV.**, který **postavil** Karlův most?

Nové zastávky **vybudoval investor**.

V letech 1805-11 **vybudoval architekt** Fanti Zámecký rybník s 15 ostrovy.

Café Imperial je součástí hotelu z roku 1914, který **postavil stavitel** Jaroslav Benedikt na zakázku významného pražského hoteliéra Jana Koláře.

Okazionálně se užije implicitně iniciačního přísudku i u jiných sloves, u nichž je iniciátorem osoba či instituce nadaná výkonnou mocí (obě věty ČNK):

- (8) Karel IV. **přivezl** révu z francouzského Burgundska. (zkráceno)
(9) Radnice **pokácí** topoly kanadské, ohrožují horkovod (titulek)

Z významu vět (8) a (9) je zřejmé, že Karel IV. i radnice jsou jen **iniciátory, nikoli přímými vykonavateli** děje.

K implicitně iniciačním slovesům patří dnes i sloveso *prát*, neboť tuto činnost za nás dnes vykonává stroj zvaný „pračka“:

(10) Až **vyperu**, budu žehlit.

Prát či *vyprat* dnes znamená pouze vložit prádlo do pračky a nastavit příslušné funkce; pračka pak *pere*, čili čistí prádlo vodou a saponáty, za nás.

Původně tomu bylo jinak, „pralo“ se tak, že se do čištěných tkanin, látek a oděvů „pralo“ čili *bušilo* k tomu určeným náradím (plácačkou); význam „tlouct“, „bušit“ je zachován v reflexivním *prát se*.

Některá slovesa fungují ve větě primárně jako **iniciační predikáty** (věty (11) a (12), mohou však zároveň implikovat jistý druh sociální činnosti. Např. sloveso *sušit* má primárně význam ‘iniciovat schnutí’; v jistých kontextech se však může vztahovat i na činnost, která schnutí způsobuje (věta 13) (vše ČNK):

(11) Květinám otrháme barevné okvětní lístky, rozprostřeme je ve slabé vrstvě. **Sušíme** je ve stínu, teple a suchu.

(12) Já jsem **si** zatím **sušil** boty, protože jsem zabloudil, brodil se přes řeku a prodral se vysokou trávou až sem.

(13) Když jsem **si** v létě **sušila** hlavu **ručníkem** na balkoně mezi rozkvetlými petúniemi, přiletěl na zábradlí krásný žlutozelený papoušek s červeným zobáčkem, posadil se na truhlík a začal krásně zpívat.

Některá (pravděpodobně nemnohá) slovesa běžně označují ve větě buď druh **komplexní činnosti**, která vede k nějakému výslednému stavu (věta 14), anebo označují pouze **děj iniciovaný** (věta 15) (obě věty ČNK):

(14) Já se těšila, že budu **péct**, vařit nebo šít.

(15) Vložíme na rozpálený olej a zvolna **pečeme** v troubě.

Pokud jde o význam věty (15), je z ní dostatečně zřejmé, že při této „činnosti“ *pečení* my sami nic neděláme, neboť trouba, resp. teplo v ní, peče za nás. Zatímco význam predikátu *budu péct* ve větě (14) se vztahuje na **komplex činnosti**, predikát *pečeme* ve větě (15) znamená ‘**iniciujeme, že se peče**’. Význam

predikátu věty (15) by bylo možno explicitněji a „přesněji“ vyjádřit opisem 'nechat péct': *necháme péct v troubě*. Složený přísudek *necháme péct* má v korpusu SYN v8 (2020) 222 dokladů.

III. Explicitní iniciace

A. Se slovesem *nechat* nebo *dát*

Explicitní iniciace se vyjadřuje pomocí sloves *nechat* nebo *dát*. Iniciátor děje je buď pojmenován ve větě samé (věta (16)) nebo v předchozím textu (věta (17)) nebo se vztahuje k mluvčímu/pisateli samému (věta (18)) nebo k tomuto mluvčímu/pisateli jako zástupci kolektivu (věta (19)) (vše ČNK):

- (16) **Ramses III. nechal umístit** do chrámů v Egyptě stovky takových olivovníků a palm.
- (17) V Athénách se **Hadrianus** odvážil něčeho neslýchaného: **dal umístit** svoji sochu do jednoho výklenku v Parthenonu. (zkráceno)
- (18) Rozhodl jsem se, že návrh pojmu alespoň trochu netradičně, a střechu, která směřuje svým sklonem na východ, **jsem nechal umístit** o něco výš než druhou,“ uvádí autor projektu.
- (19) Na jeho rodný dům **j sme dali umístit** pamětní desku.

S (častějším) slovesem *nechat* nebo (méně častým) slovesem *dát* se užívá např. následujících sloves v infinitivu jako prostředku **explicitní iniciace** (abecedně):

dopravit, dovézt, hospitalizovat, (na)instalovat, nahradit, naložit, namalovat, namontovat, napsat, natisknout, natočit, odebrat, odpojit, odstranit, odvést, odvézt, odvolat, opravit, otestovat, otevřít, pohřbit, pokácet, popravit, poslat, postavit, propustit, prověřit, předvést, přejmenovat, přeložit, přepsat, přestavět, převézt, přinést, připravit, přistavět, přivést, přivést, rozšířit, schválit, sledovat, stavět, udělat, umístit, upravit, ušít, uvěznit, uzavřít, vybudovat, vyčistit, vyhlásit, vyhotovit, vyklidit, vymalovat, vyměnit, vypracovat, vyrobit, vysadit, vysázet, vystavět, vystavit, vytesat, vytisknout, vytvořit, vyvěsit, zabít, založit, zaprotokolovat, zastavit, zastřelit, zatknout, zavést, zavraždit, zavřít, zazdít, zbořit, zbourat, zbudovat, zhotovit, zkontrolovat, zlikvidovat, změřit, zničit, zrekonstruovat, zrušit, zřít, zveřejnit.

Doklady v kontextu:

se slovesem *nechat*:

Lékař údajně na pokyn StB **nechal hospitalizovat** kněze Václava Gaislera a omezil tak jeho osobní svobodu.

Orbán, který ze své kanceláře **nechal odstranit** vlajku EU, ale dál hraje hrdinu: prohlásil, že „reforma justice“ je čistě „maďarskou záležitostí“, do níž nikdo nemá co mluvit.

Ester **nechala opravit** plot kolem domu, aby zabránila vstupu cizincům.

V akreditované laboratoři VŠCHT zatím potravináři **nechali otestovat** například běžně v regálech obchodů dostupné šunky či špekáčky.

Jeruzalémský muftí **nechal rozšířit** fámu, že se Židé chystají obsadit a znesvětit posvátné mešity na jeruzalémské Chrámové hoře.

Daniela ho **nechala sledovat** a za deset dnů měla k dispozici přesné údaje o jeho životních zvycích.

Podnikatel Donald Trump na svůj mrakodrap v centru Chicaga **nechal umístit** šest metrů vysoký nápis TRUMP, a to vysoko nad úroveň ulice.

Podle nejstaršího Richelieuova životopisce Auberyho byla kardinálovi ze všech staveb, které **nechal vybudovat**, nejdražší Sorbonna.

Radnice nechala vyčistit tamní rekreační rybník a vybudovat na něm pláž.

Rodina důchodce Josefa Bělina se přistěhovala z Kazachstánu do vlasti svých rodičů teprve v srpnu. V Divišově na Benešovsku pro ně obecní úřad **nechal zrekonstruovat** rodinný domek, do kterého se spolu se svou manželkou, synem a snachou nastěhovali.

se slovesem dát:

Gratianus (375-383) odňal kněžím a vestálkám státní platy a chrámům zabavil statky. Ze zasedací auly římského senátu **dal odstranit** 350 let starý oltář bohyně vítězství Viktorie.

Francouze, které policie zadržela, **dali odvézt** na hranice a vyhostit ze země. (V. Havel)
Jediný přístup do zámku vedl přes padací most, jehož řetězy a rumpály byly dávno zničené a rozežrané rzi. Poslední majitelé zámku jej však s charakteristickou energií **dali opravit**, a tak mohl být padací most zase zvedán a spouštěn, a skutečně to taká každé ráno a každý večer dělali.

S pomluvami se snažil vypořádat již jeho nástupce, Vladislav Jagellonský. V roce 1472 **dal otevřít** hrobku a lékaři ohledali tělo zemřelého.

Roku 1604 pak Kryštof Harant **dal pokřtít** vodou z Jordánu svou dcerku z druhého manželství, které uzavřel s Barborou ze Stropčic.

Ten příběh je dostatečně znám: skladatel Richard Wagner si festival založil sám. Vybral si Bayreuth, **dal postavit** divadlo podle vlastního návrhu a od roku 1876 se tam festival koná; jeho vedení je stále v držení Wagnerových potomků.

„Začala jsem pátrat v archivech, **dala přeložit** německou kroniku, která poskytovala cenné informace a končila zápisy z dubna 1945,“ uvedla kronikářka.

Ale jak plynuly měsíce, nikdo mi nic neposílal, nikdo na mně nechtěl, abych zaplatil milionářskou dávku, už jsem koupil dva gramofony a navíc **jsem dal přivést** překrásný orchestrion [...] (B. Hrabal)

Napadený si stěžoval u krále Vladislava II. Jagelonského, a ten Dalibora jako šlechtice **dal uvěznit** na Pražský hrad.

Premiér **dal uzavřít** hranice se Sýrií a Jordánskem, aby do země nemohli pronikat muslimští bojovníci.

Kirova **dal zastřelit** Stalin.

Teprve Héródés Attický **dal zřítit** přímo na stadionu cisterny s přívodem vody z pramenů v okolí.

Některá slovesa se užívají často nebo převážně s **reflexivním objektem se**; patří

k nim:

fotit, chytit, kolébat, nachytat, nalákat, napálit, očkovat, operovat, ostříhat, ošetřit, ošetřovat, ovlivnit, pokřtít, pozvat, uplatit, vozit, vyfotografovat, vyloučit, vyprovokovat, vystřídat, vyšetřit, zaměstnat, zamknout, zapsat, zaregistrovat, zaskočit, zvěčnit, zvolit.

Srov. (vše ČNK)

- (20) Já **jsem se nechala operovat** na brněnské klinice a jsem naprosto spokojená .
- (21) Medveděv **se nechal pokřtít** z vlastní vůle v roce 1988, tedy ještě v době, kdy byl členem komunistické strany.
- (22) Gott **se s Jitkou nechal zvěčnit** pro německý Bild.

Ne všechna tato slovesa však vyjadřují iniciaci; u některých má subjekt roli **pasivního objektu**, který nějaký děj podstupuje či strpí:

Rudolf opouštěl budovu do houstnoucí tmy a pociťoval beznaděj - právníký úřední šiml ho lapil do své černé sítě, do níž se bude zamotávat tím víc, čím víc se bude chtít dostat na svobodu. Zase jednou **se nechal chytit** do pastí zájmů a potřeb jiných lidí , politoval sám sebe.

V začátcích své tvorby **se** Kundera **nechal ovlivnit** komunismem.

Některá slovesa se užívají často nebo převážně s **reflexivním objektem si**; patří k nim:

narůst, patentovat, platit, poradit, posílat, potvrdit, proplatit, předložit, říkat, slíbit, ukázat, ušít, vysvětlit, vytetovat, zaplatit, zavolat, změnit, zpracovat.

Srov. (vše ČNK):

- (23) Dopisy **si** Einstein **nechal posílat** na univerzitu.
- (24) Kdypak **jsem si** já něco **nechala ušít**, povzdechla si Zdena nad pestrou záplavou šatů.
- (25) Prezident **si nechal vysvětlit** situaci.
- (26) Ministerstvo **si nechalo zpracovat** studii, která jasně řekne, proč české rodiny romské děti do péče nechtějí.

Ve větě s explicitním způsobem iniciace může být vyjádřen subjekt, který je **přímým vykonavatelem děje**; ten lze vyjádřit **instrumentálem** (věty (27) a (28)) nebo předložkou *od* (věta (29)) (vše ČNK):

- (27) Jeho bývalý zaměstnavatel jej v roce 1962 **dal unést** dvěma najatými **únosci**.
- (28) Chtěli jsme najmout dům a jeho majitel nás **nechal sledovat detektivy**.
- (29) Na to **si od knížete** Lichtenštejna **nechali potvrdit** dekret.

B. Se slovesem kázat

V souladu s obsahově-stylovou výlučností tohoto slovesa je i tento explicitní způsob vyjadřování iniciace **výrazně knižním prostředkem**, navíc užívaným jen zřídka.

Výraz ‚kázat + infinitiv‘ je doložen u **170 sloves**; velká většina z nich však má jen **jeden výskyt** a navíc se význam slovesa *kázat* většinou více blíží významu slovesa *přikázat* nebo *velet* než významu sloves *nechat*, *dát*.

V následujícím abecedním seznamu uvádíme slovesa s minimálně dvěma výskyty v dané konstrukci s pravděpodobně iniciačním významem:

brousit, hloubit, odstranit, oholit, postavit, povolat, přinést, stáhnout, stavět, uzavřít, vystavět, založit, zničit.

O tom, že sloveso *kázat* má jedním svým významem velmi blízko k iniciačním slovesům *nechat*, *dát*, svědčí následující dva kontexty, kde v prvním z nich je vedle implicitně iniciačního slovesa *dokončit* užito explicitních výrazů *dal přestavět*, *dal vybudovat* a *kázal obnovit*, ve druhém je jednou užito výrazu *dal postavit*, podruhé, zjevně jako synonyma, výrazu *kázat postavit*:

Nyní je Řím ještě krásnější než byl před třiceti lety a byla to především Augustova zásluha i jeho nejbližších a nejoddanějších přátel. Nejdříve **kázal obnovit** a upravit všechny římské chrámy a svatyně, jež během občanských válek značně zchátraly, **dal přestavět** Forum Romanum, **dokončil Forum Juliovo** a později **dal vybudovat** ještě třetí forum nazvané jeho vlastním jménem.

A teď vám povím něco o Karlu IV., o tom, jak **dal postavit** Karlštejn, a o tom, jak **kázal postavit** v Praze Karlův most."

Naopak následující kontext svědčí spíše ve prospěch významu *přikázat*:

Ze všeho nejdřív mladý král **zakázal** pod trestem smrti ptačí klece. Hned nato **kázal** spálit po celé říši biče. Naposled **přikázal** živit vdovy a sirotky z královské pokladnice.

Další vybrané doklady iniciačního významu:

Na korektury pozvali spisovatele laskavě přísného a vlídně nesmlouvavého - Jiřího Stránského. Ten do poslední slabiky **kázal brousit** text.

Nechal zardít architektonicky vtipně vyřešené spodní okno, zcela neorganicky probourat dveře do koupelny a skvostné barokní kachle v krbu **kázal odstranit** a nahradit těmito fádnicemi bezcennými napodobeninami.

Na přelomu 11. a 12. století sice kníže Břetislav II. slovanský konvent rozehnal a **kázal povolat** benediktiny římského ritu, přesto se tu stačilo vytvořit nejvýznamnější centrum staroslověnského písemnictví v tehdejších přemyslovských Čechách.

Ferdinandova chodba nese jméno po císaři Ferdinandovi I. , který po roce 1547 zahájil velkorysé přestavby zámku a budování přílehlé zahrady a **kázal vystavět** také spojovací chodbu přes hradní příkop, která v tomto místě do zámku ústí.

Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se bude dotýkat, pravila prý kdysi kněžna Libuše a **kázala založit** u řeky Vltavy sídlo , které bylo později nazváno Praha.

A tak se knize říká Ďáblova bible. Kupodivu ani to nikdy nevyprovokovalo inkvizici, obvykle tak přísnou na jakékoli satanské tóny, aby knihu **kázala zničit**.

Zdá se, že ve všech těchto případech spíše než o strohé přikazování jde o iniciování děje.

Avšak do jaké míry se význam konstrukce ‚*kázat* + infinitiv‘ blíží významu konstrukce ‚*nechat, dát* + infinitiv‘ a do jaké významu ‚*přikázat* + infinitiv‘, nelze objektivně zjistit.

Jistou představu o frekvenci iniciačních výrazů *nechat/dát/kázat* a imperativního *přikázat* ve spojení s bezprostředně následujícím infinitivem poskytují následující frekvence:

nechal postavit - 6 468, *dal postavit* – 1395, *přikázal postavit* (ve významu „vybudovat“) – cca 20 dokladů, *kázal postavit* (ve významu „vybudovat“) – 8 dokladů.

IV. Konkurence implicitní a explicitní iniciace

U některých sloves (jejich úplný seznam není k dispozici) je téhož slovesa užito v iniciaci implicitní i explicitní; jak již bylo řečeno výše, poměrně běžný je implicitní způsob u sloves označujících *vybudování, přebudování* něčeho (věty (30a) a (31a)), kdežto jindy jde spíše o **okazionalismus** (věty (32a) až (34a)) (vše ČNK):

(30a) Když v roce 1908 koupil papírnu kníže Karel Max Lichnovský, **přistavěl** k ní ještě elektrárnu.

(30b) Kryštof Popel z Lobkovic **nechal přistavět** pivovar, Lobkovický palác a další hospodářské budovy. (zkráceno)

(31a) Objekt bývalé mateřské školy město **zrekonstruovalo** za přibližně šest miliónů korun.

(31b) Město **nechalo zrekonstruovat** školní bazén za osm milionů korun.

(32a) Karel IV. **přivezl** révu z francouzského Burgundska. (zkráceno)

(32b) Karel IV. **nechal přivézt** nejlepší odrůdy vinné révy z Burgundska a rozdál je vinohradníkům.

(33a) Radnice **pokácí** topoly kanadské, ohrožují horkovod (titulek)

(33b) Devětatřicet topolů kanadských v bývalých kasárnách v Prachaticích **nechá pokácet** tamní radnice.

(34a) Erdogan **zavřel** přes tisíc škol (titulek)

(34b) Erdogan **nechal zavřít** celé důstojnické školy.

Implicitní způsob je možný a přijatelný všude tam, kde má adresát sdělení šanci pochopit, že osoba či instituce v podmětu věty není přímým vykonavatelem děje vyjádřeného přísudkem; tak je tomu jistě ve větách (30a) až (34a). Pokud je v podmětu věty konkrétní osoba a děj je konkrétní činnost, je možnost pochopit subjekt děje jako iniciátora prakticky vyloučena:

(35) „Letos po dlouhé době **jsem zase vysadil** rajčata. [...] Ze stejného důvodu **jsem pokácel** ovocné stromy a nechal jen smrky a túje,“ vysvětlil. (ČNK)

Z obsahu věty (35) je zcela zřejmé, že osoba implikovaná tvarem přísudků *vysadil jsem a pokácel jsem* je **přímým vykonavatelem děje**, nikoli jen jeho iniciátorem.

Z důvodů uvedených výše by bylo zcela nevhodné nahradit explicitní iniciaci ve větě (36a) iniciací implicitní:

(36a) Podobně jako Kaddáfí před lety skončil rumunský komunistický předák Nicolae Ceaușescu. Toho **nechali zastřelit** jeho vlastní generálové a mnoho lidí si oddechlo, že diktátor už nepromluví. (ČNK)

(36b) [...] *Toho **zastřelili** jeho vlastní generálové [...]

Nevhodné by bylo nahradit explicitní iniciaci iniciací implicitní i v doložené větě (37a):

(37a) Ministr Bendl **nechal zkontrolovat** i kladrubský hřebčín. (ČNK)

(37b) *Ministr Bendl **zkontroloval** i kladrubský hřebčín.⁶

Ve specifickém kontextu lze však iniciačně užít patrně i sloveso označující konkrétní manipulativní činnost, označenou např. slovesem *rozebrat*; iniciační přísudky vyznačují tučně:

Avšak Haremheb **shromáždil** také všechny muže ze staveb města a **zboural** domy bohatých a **rozebral** lodi, aby měl dřevo, a **dal postavit** obléhací věže a žebříky a různé stroje na proboření zdí a bran [...] (M. Waltari, *Egyptian Sinuhet*)

Někdy může být vztah mezi iniciací a přímým vykonáním děje méně vyhraněný (obě věty ČNK):

⁶ Negramatická, resp. nepřijatelná je věta (b) jen ve významu věty (a).

- (38a) Armáda **zlikvidovala** zbytek zásob protipěchotních min (titulek)
(38b) Armáda **nechala zlikvidovat** 40 tisíc tun nepotřebné munice.

Význam věty (38b) by měl být takový, že likvidace nepotřebné munice byla prováděna mimo armádu, neboť ta je zde gramaticky prezentována jako iniciátor. Naproti tomu věta (38a) je z hlediska protikladu iniciace a přímého vykonávání děje nejasná, většinou bude nicméně nejspíš chápána tak, že likvidace těchto zásob proběhla uvnitř armády.

V některých případech se **rozdíl mezi iniciací a přímým vykonáním děje stírá** (věty (39) až (42) jsou z ČNK):

- (39a) Počátky firmy se datují do roku 1674, kdy Ludvík XIV. **založil** státní tabákovou firmu.
(39b) Již Ludvík XI. **nechal založit** kadetní školy pro budoucí důstojníky a úředníky.

Pojem činnosti označované slovesem *založit/zakládat* užitého ve významu udávaného větami (39) je značně obecný a mohli bychom ho definovat jako „dát/dávat vznik něčemu“, kde „něco“ je zpravidla nějaká instituce, firma, podnik apod. Subjekt takové činnosti pak lze pojímat jako osobu či instituci, která se **přímo podílí na vzniku zakládané entity**, anebo naopak jen jako **iniciátora** takového **zakládání/založení**. Ve větě (39a) není nic řečeno o tom, jakým způsobem se francouzský král podílel na vzniku firmy a tato informace ani nemá být součástí informace, již tato věta poskytuje. Ve větě (39b) je naproti tomu explicitně řečeno, že tento francouzský král byl jen iniciátorem a kadetní školy konkrétně zakládali jiní. Tento významový rozdíl se však jak v produkci vět, tak v jejich recepci pravděpodobně stírá.

- (40a) I když Josef II. v roce 1786 klášter **zrušil**, dominikáni spravovali místní farnost až do roku 1810.
(40b) První pohroma pro kláštery přišla v době panování Josefa II. V roce 1782 **nechal zrušit** všechny kláštery, které se nezabývaly duchovní správou, vyučováním či péčí o staré a nemocné. V Čechách tak byla zrušena více než polovina klášterů.

Také ve větách (40) se stírá protiklad mezi aktem rušení, které provádí panovník, a konkrétní činností rušení, které provádějí příslušné výkonné orgány. Obdobně je tomu u vět (41) a (42):

- (41a) Ministři zahraničí EU se pouze shodli na výzvě, aby Fidel Castro **propustil** politické vězně, a věc o rok odložili.
(41b) Erdogan v reakci na **to nechal propustit** tisíce policistů a prokurátorů. (zkráceno)
(41c) Berija **dal propustit** stovky tisíc vězňů. (zkráceno)
(42a) Premiér **odvolal** hlavního farmaceutického kontrolora Zbigniewa Niejwójta.

(42b) Generální ředitel ČSF Oldřich Macháček **nechal odvolat** pracovníka kádrového oddělení ČSF a předsedu ZO KSČ Pilného.

V. Různé významy konstrukce *,nechat + infinitiv intransitivního děje‘*

Pokud se sloveso *nechat* spojuje s intransitivním slovesem, může mít jeden z několika různých významů. K intransitivním slovesům doloženým s bezprostředně předcházejícím slovesem *nechat* v minulém čase patří:

bydlet, čekat, hlasovat, hrát, jít, mluvit, nahlédnout, nastoupit, odejít, odpočívat, pokračovat, pracovat, propadnout, přespát, sedět, spadnout, stát, uniknout, utéct, vyhrát, vystoupit, zemřít, zmizet, žít.

Jde tu o následující významy:

(a) vyvinout iniciativu k uskutečnění děje označeného infinitivem:

V roce 2006 totiž Volkswagen **nechal hlasovat** čtenáře AutoBildu, kteří mohli vybírat mezi jmény Tiguan, Rockton, Samun, Namib a Nanuk. Vyhrál název kombinující tygra a leguána.

Můj otec nás **nechal hrát** výtahy ze symfonií, on hrál skvěle a já hrozně.

Hned po návratu ze směny si nás **nechal nastoupit** chlapeček - velitel a měl jeden ze svých častých projevů. (M. Kundera)

"Říkal mi, že je to výborná škola. Jeho dceru **nechali propadnout**. Takže já si myslím, že je to opravdu výborná škola," dodal Josef Škvorecký.

"Minule jsi mě **nechala vyhrát**, vid'?" zabručel.

Lusknutím prstů **nechal zmizet** živého slona.

(b) umožnit děj označený infinitivem:

Mám kamaráda ve Vídni, který by mě **nechal bydlet** ve svém domě.

Formani, chlapi jako hory, se odvolávali na pozdní hodinu a prosili, aby je u sebe **nechal přespát**. (překlad: B. Pasternak)

(c) nebránit v ději označeném infinitivem:

Mlčel jsem však a **nechal mluvit** svého mistra. (překlad: U. Eco)

(d) nezabránit nežádoucímu ději:

Jak to, že ho milice **nechala jít** takhle po ulici? (překlad: M. Bulgakov)

Situaci podle mne neustál ani hlavní rozhodčí, který místo toho, aby zápas předčasně ukončil, **nechal pokračovat** ve hře.

Škoda že si pražské Národní divadlo **nechalo uniknout** takového mistra taktovky.

Hříchem by bylo, kdybych nezasáhla. Kdybych **nechala zemřít** nevinného člověka.

Pět let po záplavách je Ostrava **nechala žít** mezi plesnivými zdmi.

(e) působit nepříjemnost prodlením:

Slavná epizoda ze září 1994, kdy Jelcin **nechal čekat** irského premiéra na letišti v Shannonu, protože zaspal, je popisována v knize detailně.

Ti páni ho **nechali stát** jako prosebníka, když se zpoceným čelem vybaloval své dva kousky asfaltu z krajkového šátku; (K. Čapek)

Různý význam může mít i spojení operátoru *nechat* s infinitivem konkrétního slovesa; např.:

nechat pracovat může znamenat:

(a) umožnit, aby pracoval(a/i):

Kdybychom **nechali pracovat** mladé lidi, kteří mají své rodiny, mnohem lépe bychom vše dokázali a mohla by se u nás snížit nezaměstnanost.

(b) iniciovat aby pracoval(a/i):

Dospělí **nechali pracovat** děti a pomáhali jen malinko.

Na monumentálním potápění Titanicu **nechal pracovat** celé armády trikařů a kaskadérů včetně českých.

(c) nebránit v tom, aby pracoval(a/i):

Pak ale došlo k privatizaci Barrandova a film nebyl natolik rozpracovaný, aby nás na něm tehdejší ředitel Barrandova Václav Marhoul **nechal pracovat**.

VI. Speciální konstrukce: *dát zaznít tónům*

Tato speciální konstrukce je prostředkem **knižním**; je sice produktivní, avšak poměrně málo frekventovaná. Jako iniciační operátor se v ní užívá pouze slovesa *dát*. Tuto konstrukci lze zapsat takto: ‚*dát* + infinitiv + Ndat‘. Ilustrují ji věty (43) a (44) (obě věty ČNK):

(43) Pernštejnové **dali vzniknout spoustě památek**, které zrcadlí historii naší země.

(44) Hned první známá herečka **dala festivalu pocítit**, co jsou hvězdné manýry.

Subjekt v pozici podmětu (zde *Pernštejnové, herečka*) jakožto iniciátor děje si počíná tak, že **výsledkem jeho aktivity je děj označený infinitivem**.

Doložena je tato konstrukce u nemnoha sloves; jsou to:

(a) ve slovosledu ‚dát + infinitiv + Ndat‘ (od 2 dokladů):

oddechnout, odpočinout, utichnout, vydechnout, vyschnout, vystoupit, vytrysknout, vyznít, vzejít, vzniknout, vzplanout, zahynout, zaniknout, zavládnout, zazářit, zazní, zvítězit.

Doklady v kontextu:

Abychom **dali oddechnout tělům** vytřepaným z cyklistických výletů, vyřídíme pro změnu na pěší túru.

Druhá rada je ortopedická: běhání přes léto nahradit nebo doplnit triatlonem (tedy ještě plavat a jezdit na kole), zapojíme tím i jiné svaly, **dáme odpočinout kloubům**, trénink je pestřejší.

Curych se stal místem emigrace mnoha umělců, kteří **nedali utichnout** múzám ani ve válečné vřavě.

Více umělec nemůže chtít: **dal vystoupit postavě** z nejtemnějších hloubek ducha národa a ta postava byla téměř bezprostředně od národa uznána za pravou a přešla do jeho vědomí.

Dirigent Jan Snítal **dal vyznít hudbě** v plné barevnosti a plnokrevnosti ve velkém rozpětí dynamiky i výrazu [...]

[...] viděl řezbáře, jak otesává dřevěný špalek, aby z něj **dal vzejít obrazu** svého boha, od něhož žádal úlevu pro svou úzkost z bytí [...]

Právě tady, na vrcholu nad klášterem, se měl Mojžíš setkat s Jáhvem, dolů přinesl Desatero. Tady **dal vzplanout keři**, rozbil Zlaté tele ... Místo, na kterém stál ten keř, je v klášteře a patří k nejsvatějším.

Panny jsou překvapivě zvědavé, společenské a také jsou ochotny na okamžik ztratit kontrolu nad rozumem a **dát zavládnout citům**. (z horoskopu)

Orestés se s vnějškovou hysterií zmítá na hlině otcova hrobu a jen v několika momentech **dá zaznít tónům** tvrdé bezohlednosti a nesmiřitelnosti.

(b) ve slovosledu ‚dát + Ndat + infinitiv‘ (všechny doložené infinitivy v této struktuře):

dopadnout, nahlédnout, oddechnout, odpočinout, okusit, ožít, pocítit, pohledět, pochopit, pozapomenout, poznat, prožít, vydechnout, vyniknout, vyrůst, vytrysknout, vzniknout, vzpomenout, zahálet, zahořet, zahynout, zakusit, zapomenout, zatvrdnout, zažít, znít, zpustnout, zvítězit.

Doklady v kontextu:

Amatérský astronom T. D. Anderson z Edinburghu dělal to, co obvykle - srovnával oblohu s hvězdnými atlasy. Hledal totiž nové proměnné hvězdy. Deset minut před třetí hodinou ranní se odklonil od dalekohledu, aby **dal očím oddechnout** prostým pohledem vzhůru.

Na Dvořákovu symfonickou báseň Polednice **dal publiku pohledět** způsobem nezatíženým zakonzervovanými stereotypy.

Příběhem procházel démonický Dábel pokušitel, Smrt a Anděl, kteří **dali divákovi pochopit** duchovní rozměr Ježíšových pochyb i bolesti.

Bůh jeho modlitbu vyslyšel a **dal Mordechajovi poznat** své pravé jméno.

Zgustová knihu rozčlenila do tří částí. V první **dá čtenáři prožít** Hrabalovo dětství a mládí v nymburském pivovaru [...]

Rozhlédněte se a **dejte prostoru vyniknout**.

Vysoce kvalifikovaní univerzitní profesori spolu s dynamickým, pokrokovým akademickým studentstvem a vzdělaným měšťanstvem **dali městu vyrůst** v nesporné centrum knižního obchodu a sídlo několika odborných i všeobecných nakladatelství.

O mnohých pramenech a studánkách vyprávějí pověsti v celé Evropě, že vznikly přičiněním Panny Marie či různých světců, kteří **dali vodě vytrysknout**, aby pomohli žíznícím.

V RUR dal robotům vzniknout starý Rossum, materialista 19. století, který objevil novou chemickou substanci, jež se chovala podobně jako živá hmota. (K. Čapek)

Nevyzpytatelný hudebník **dal publiku vzpomenout** na své první pražské vystoupení.

Nezbývá než doufat, že nová ředitelka, která se narodila ve stejném roce, v němž Veletržní palác v minulém století vyhořel, bude do své práce dostatečně zapálená a **dá sbírce zahořet** novým světlem.

U některých infinitivů se tato konstrukce užívá převážně či výlučně v negaci; např.:

Važme si našich hudebních tradic a **nedejme písňím zahynout**.
Nedejme srdcím zatvrdnout.

V mnoha případech je **subjekt** v podmětu věty **neživý a neaktivní**. Tyto případy by tedy patřily do kapitoly „Věty o způsobování“. Abychom od sebe neodtrhovali to, co má nejen společnou syntaktickou formu, ale na obecnější rovině i společný význam (aktivní či neaktivní způsobování děje), zahrnujeme tyto případy do této kapitoly.

Věty s neaktivním subjektem – kauzátorem:

Špatné počasí a vylidněné sjezdovky **daly odpočinout** záchranářům.

Teplý podzim **dal rozkvést** magnoliím.

Jaro **dalo vykvést** stromům a vytáhlo ven i teplomilná zvířata.

Na Floridě **dají vyniknout majestátu** aligátorů především její čiré vody.

Tato politická slabost regionu **dala vyrůst představám** o střední Evropě, jež potřebuje (německý) pořádek a stabilitu, které začali v polovině 19. století razit němečtí teoretici.

Globalizace **dala vzniknout světu**, v němž transnacionální společnosti určují, kolik trhu kde ponechají a jakou bude mít podobu - nikoli naopak.

Tehdy - na černém trhu - **dala egoismu bujet** nouze.

Nevidíš taky slunce, které na ten strom svítlo a **dalo jablku dozrát**?

Když si její švédský přítel v Praze oblékne tričko s absurdním kafkovským nápisem, směšnost a hloupost celé situace **dá Ireně prozřít**: [...]

Tehdy dominující secese **dala výstavě rozkvést** do nevídané košatosti.

Její kamenné dláždění pevně se opíralo o naše podešve a **nedalo nohám uklouznout**. (F. Langer)
Zaschlá pylová zrnka totiž nevyklíčí a **nedají plodům uzrát**.

I za vysokého vedení však neponechali nic náhodě a nedali soupeři vydechnout

Místy až intimní zvukový projev sólistky možná **nedal klavíru vyznít** v jeho plném lesku [...]

5.2.2.2 Iniciace nezamýšleného děje

Kromě **kauzujícího subjektu** vyjádřeného podmětem věty obsahuje věta závazně komplement v **instrumentálu**, který označuje **vlastního nositele děje**; kromě personického subjektu sem řadíme i věty se subjektem, jímž je nějaká přírodní síla (*vítr, voda, bouře* apod.); iniciovaným dějem bývají často různé zvuky:

- (45) Fotograf **cvakl spouští**. (J. Škvorecký, *Lvíče*)
- (46) Hospodský **zvonil sklenicemi** v plechovém dřezu a usmíval se. (J. Trefulka - ČNK)
- (47) V té chvíli **zašuměla** kolem hedvábnou **róbou** krásná paní Skřivanová. (I. Olbracht)
- (48) Vítr **bouchal** otevřenými **dveřmi**. (překlad: G. Flaubert)
- (49) Kanadský vítr **pokryl** Michiganské jezero **ledem**. (zkráceno) (překlad: W. Faulkner - ČNK)

Další doklady (seřazeno abecedně podle slovesa):

Lehký vánek ... **harašil kusem papíru** ... (překlad: W. Styron)

Co si hostitelé **nadmuli fazolemi** a přiopili, o to ať se taky postarají. (L. Zibura, *Pěšky mezi buddhisty a komunisty*)

Celá zneklidněná vyklouzne z postele a zatáhne závěs, **čímž ponoří** pokoj do naprosté tmy. (M. Faber)

[...] strakapúd [...] si oblíbil náš hromosvod a hned za svítání ho **rozezníval** mocnými **úderý zobáku**. (I. Klíma, *Moje šílené století*, 459)

Levinson vyšel na dvůr, a jak sestupoval se schůdků, **řinčel** o ně otlučenou japonskou **šavlí**. (překlad: A. Fadějev, *Porážka*)

Vichr úpí a sténá a mrskaje dešťové kapky do okna, **řinčí** okenicemi, jako by je chtěl vypáčit. (J. Arbes) **Šplouchal jsem vesly**. (J. Škvorecký, *Lvíče*)

[...] vraní klusáci **zazvonili podkovami** o dlažbu [...] (L. N. Tolstoj, *Vzkříšení*, 348)

Mladý pár, který každý večer příšerně **vrzal postelí** [...] (P. Hůlová)

Zachrastila hrnky a třeskla nevlídně puklicemi. (E. Kriseová)

Vzala klíče a **zapraskala** seschlou **podlahou** [...] (I. Klíma)

Hlídač zase hekl, **zaskřípěl dvířky** a vyšel ze zahrady. (L. N. Tolstoj, *Povídky o válce a lidech*, 295)

Paní Skřivanová **zašuměla sukněmi** a zavoněla růžemi. (I. Olbracht)

5.3 Věty s nositelem děje

Jako „nositele děje“ (ve specifickém smyslu) označujeme: (a) osobu (personický subjekt) nebo zvíře (animální subjekt), s níž/nímž se něco děje, aniž tato osoba/toto zvíře tento děj aktivně provádí (věty (1) až (3)); (b) neživou entitu, která není dynamickou silou provádějící děj (srov. výše kap. 5.2 Věty s aktivním subjektem) (věta (3)) (vše ČNK):

Pozn.: Na rozdíl od tradičního pojetí pokládáme za „děje“ i obsahy sloves jako *spát, bdít, sedět, ležet* apod. Za „děje“ nepokládáme obsahy sloves jako *obsahovat, vyčnívat, vážit, měřit* (ve významu ‚mít váhu, míru‘ aj.

- (1) Babička spí.
- (2) Tom zmizel.
- (3) Slunce zapadlo.
- (4) Sníh roztál.
- (5) Rolničky zachřestily.

Konkrétněji lze klasifikovat **nepersonické a neanimální nositele děje** jako (všechny číslované věty této kapitoly ČNK):

(a) **materiální přemístitelné objekty** nebo součásti takových objektů; např.: *dveře, kniha, kolo, obrazovka, opona, telefon, zámek*:

- (6) **Obrazovka** ztmavla.
- (7) **Zámek** cvakl.

(b) **stavby a budovy** a jejich části, např.: *budova, hala, most, stadion, sál*:

- (8) **Budova** chátrá.
- (9) **Hala** ztichla.

(c) **látky**, např.: *dřevo, sníh, voda, krev, ropa, plyn, vzduch*:

- (10) **Dřevo** popraskalo, panty se vytrhly.
- (11) **Krev** zaschla na jejím klíně, ona však o to nedbala. (překlad: M. Waltari, *Egyptan Sinuhet*)
- (12) **Vzduch** voněl čistotou a svěžestí.

(d) **prostranství**, např. *náměstí, park*

(13) **Náměstí** pukalo ve švech. (A. Lustig)

(e) **děje, stavy, vlastnosti a jiná abstrakta**, např. *bitva, boj, bolest, déšť, domluva, hra, hudba, konkurence, krize, naděje, napětí, návrh, nervozita, nezaměstnanost, občerstvení, odpověď, pád, práce, pravda, představení, přípravy, slib, spor, strach, teplota, tradice, únava, válka, varování, vyšetřování, zájem, zdání, život:*

(14) **Domluva** probíhala telefonicky a volající iniciátor transakce měl irský přízvuk.

(15) **Teplota** klesla pod bod mrazu.

(16) **Zdání** klame.

5.4 Věty vyjadřující statickou relaci

5.4.1 Věty o existenci

5.4.1.1 Obecná charakteristika

Pro vyjádření toho, že něco existuje nebo neexistuje, má čeština k dispozici kromě slovesa *existovat* ještě sloveso *být*. Např.: *Spravedlnost existuje. Náhoda neexistuje. Bůh je. Strašidla nejsou.*

Okrajově referuje k existenci též sloveso *mít*. Např. *V Praze máme Muchovo muzeum.* (ČNK, zkráceno)

Otázkou gramatiky je, za jakých komunikačních, syntaktických a jiných okolností se výroků o existenci či neexistenci užívá, které z obou sloves se při tom obvykle volí a o jaký způsob existence při tom jde. Gramatiky se naopak netýká otázka, zda je či není pravda, že něco existuje či neexistuje; tedy zda např. je či není pravda, že náhoda neexistuje a spravedlnost existuje.

Problém existence, jak se odráží v gramatice češtiny, se týká:

(a) charakteru existující či neexistující entity – tou může být

(aa) abstraktní nebo „poloabstraktní“ entita: (např. *podezření, symbol*) – věta (1);

(ab) instituce v nejširším pojetí (např. *firma, stát, supermarket*) – věta (2);

(ac) lokalita nebo přírodní útvar (např. *oblast, země, údolí*) – věta (3);;

(ad) člověk nebo zvíře – věty (4) a (5);

(ae) materiální přemístitelný objekt (např. *kniha*) – věta (6);

(b) existence v čase (např. *v současnosti, nyní, dříve*) – věty (7) až (10);

(c) existence ve vymezené lokalitě (věty (2), (3) a (8), nebo existence bez lokálního vymezení (věty (1), (4) až (7), (9) a (10)).

(Všechny následující věty jsou z ČNK)

- (1) Stejně jako **existuje** velké množství **symbolů**, **existuje** také velký počet **jazyků**.
- (2) A v Keni dokonce **existuje firma**, která vyrábí automobily.
- (3) V pohoří Altaj **existuje hora**, která stále nemá své jméno. (zkráceno)
- (4) Copak **existuje žena**, která by odolala chlapovi, jako jsem já?
- (5) **Existují ryby** s trubkovitými pysky, jimiž vysávají samičkám jikry přímo z tlamy.
- (6) **Existuje kniha**, která vám změnila život?
- (7) Pravda je, že v **současnosti existuje** již málo básníků.
- (8) Takový zájem **nyní existuje**.
- (9) **Dříve existovala** mezi světem dětí a světem dospělých jasnější hranice.

(10) **V minulosti existovalo** mnoho velkých multietnických měst.

Korpusové statistiky ukazují, že věty o existenci něčeho/někoho se týkají z velké části abstraktních či „poloabstraktních“ entit (viz seznamy níže) a jen z malé části též ostatních kategorií entit vyjmenovaných výše v bodě (a).

Je přirozené, že obvykle se hovoří o existenci něčeho v rámci určité lokality a/nebo společnosti (instituce, města, státu apod.) nebo v rámci Země (přírodní útvar apod.), výjimečně pak o existenci něčeho v rámci naší sluneční soustavy nebo celého vesmíru. Obecně tu hovoříme o **lokalizaci existence** či **lokalizované existenci** a činíme tak rozdíl mezi výroky o existenci „vůbec“ (viz např. věta (1) výše) a výroky o existenci v určité lokalitě (viz např. věta (2) výše).

Výroky o lokalizované existenci odlišujeme od výroků o „čisté“ lokalizaci; tento protiklad ilustrují věty (11) a (12):

(11) V Praze **je** Muchovo muzeum. (věta o tom, **že a kde existuje** Muchovo muzeum)

(12) Muchovo muzeum **je** v Praze. (věta o tom, **kde se nachází** Muchovo muzeum.)

Lokalizace může být vyjádřena **explicitně** (věty (2) a (3) výše), nebo je jen **implikována** smyslem věty a/nebo kontextem: věty (1), (4), (6), (7), (9) a (10) se týkají celé lidské společnosti; věta (5) se týká celé naší Země; ze smyslu a kontextu věty (8) plyne, že existence zájmu je omezena na určitou společnost, srov.:

Vojáci přitom přiznávají, že profesionalizaci armády mohou urychlit hlavně proto, že v Česku již delší dobu panuje poměrně vysoká nezaměstnanost. „Bez zájmu o službu v armádě bychom náš plán provést nemohli. Takový **zájem** nyní **existuje**.“

Z tohoto kontextu je zřejmé, že věta (8) o existenci určitého zájmu *implicitně* lokalizuje tento zájem do naší republiky.

Mnohdy nemusí být ani z obsahu věty samé, ani ze širšího kontextu zcela jasné, zda se výrok o existenci týká lidské společnosti na celém světě, nebo jen třeba v Evropě, ve vyspělém světě apod. Např. věta (9) se může týkat právě jen Evropy či světa s vyspělou civilizací; tento rozdíl – celý svět vs. jeho část – nemusí být ovšem pro dané sdělení podstatný.

Následuje **seznam substantiv bezprostředně následujících po tvaru *existuje*** (zařazeny nejsou kvantifikátory jako *řada, spousta, množství, nespočet, bezpočet, minimum*; do 50 dokladů v korpusu v8; v abecedním pořadí;):

alternativa, Bůh, cesta, člověk, dohoda, doklad, dokument, domněnka, důkaz, důvod, fenomén, film, firma, fotografie, hranice, hrozba, hypotéza, instituce, institut, internet, kategorie, klub, kniha, koncepce, konkurence, korupce, láska, limit, metoda, místo, model, muž, myšlenka, mýtus, nabídka, naděje, nahrávka, napětí, nařízení, návod, návrh, názor, nebezpečí, norma, obava, oblast, obor, obrana, očkování, odhad, odpověď, okruh, ochrana, organizace, paragraf, peklo, plán, pocit, podezření, podpora, pojem, poptávka, pořadník, potenciál, potřeba, povinnost, pravděpodobnost, pravidlo, právo, precedens, presumpce, prevence, problém, projekt, prostor, program, propojení, předpis, předpoklad, představa, případ, příslib, přísloví, rčení, recept, rivalita, riziko, rovnováha, rozdíl, rozpor, řešení, sdružení, seznam, shoda, skupina, slovo, služba, smlouva, snaha, soubor, souvislost, spojitost, společnost, spolupráce, sport, spravedlnost, stát, statistika, strana, studie, svědectví, svět, svoboda, systém, šance, škola, tendence, teorie, termín, tradice, trend, trh, typ, vakcína, varianta, vazba, verze, vize, vůle, vyhláška, východisko, výjimka, vysvětlení, vztah, zájem, zákon, záměr, zápis, zařízení, závislost, záznam, země, způsob, žena, život.

Seznam substantiv bezprostředně následujících po záporném tvaru *neexistuje* (do 50 dokladů, v abecedním pořadí):

alternativa, cesta, člověk, dohoda, dokumentace, důkaz, důvod, **evidence**, firma, hranice, instituce, **jistota**, koncepce, konkurence, kontrola, léčba, **legislativa**, lék, **mechanismus**, metoda, místo, naděje, **náhrada**, návod, nebezpečí, norma, oblast, obrana, očkování, odpověď, **odvolání**, ochrana, omezení, **omluva**, plán, pojem, povinnost, právo, problém, projekt, prostor, předpis, recept, riziko, rozdíl, řešení, shoda, **síla**, situace, slovo, smlouva, souvislost, spojení, stát, studie, svoboda, systém, šance, trh, vakcína, varianta, vůle, vyhláška, zákon, **záruka**, zařízení, záznam, země, způsob.

Z těchto seznamů lze odvodit, že o neexistenci něčeho se hovoří, resp. píše zhruba dvakrát méně často než o existenci něčeho. Navzdory tomu jsou do uvedené frekvence 50 dokladů v seznamu se záporným tvarem *neexistuje* četná substantiva, která v seznamu s kladným tvarem *existuje* nejsou obsažena; **tučně** jsou vyznačena substantiva, která **po záporném tvaru *neexistuje*** mají vzhledem ke tvaru kladnému nejméně **dvojnásobný počet** dokladů. Zdá se plausibilní, že častěji se hovoří o tom, že pro něco **neexistuje evidence, jistota, legislativa, mechanismus, omluva** či **záruka**, než o tom, že toto existuje.

5.4.1.2 Konkurence slovesa *existovat* a slovesa *být*

I. Obecná charakteristika

Jednou z funkcí polyfunkčního slovesa *být* je vyjadřovat, že něco *existuje/existovalo (je/bylo)* nebo *neexistuje/neexistovalo (není/nebylo)*. Teoreticky lze postulovat, že sloveso *existovat* lze kdykoli nahradit slovesem *být*; např.: *Náhoda je. Náhoda není. Spravedlnost je. Spravedlnost není*. Realita současné spisovné češtiny je však taková, že obvykle více či méně silně **preferujeme jedno z obou sloves**. K výběru jednoho z těchto sloves viz níže.

Částečné synonymie sloves *existovat* a *být* se někdy využije k **stylizačnímu efektu**:

(13) Ty písničky **jsou. Existují!** (M. Kundera)

Je závislost, kterou je možné překonat, abys dosáhl lepších výsledků. Z druhé strany **existuje závislost**, která tě zotročuje, pohlcuje, ničí tvůrčí svobodu.

Protože sloveso *být* má nejčastěji **funkci spony** (*Kristýnka je moc chytrá. Eva je učitelka. Maminka není doma. Matka byla uklízečka.*), může potencialita této funkce blokovat možnost užití slovesa *být* existenciálně. Srov.

(14a) Jak dlouho myslíte, že **by** tenhle svět **existoval**, kdyby kdekdo říkal pravdu? (ČNK)

(14b) *Jak dlouho myslíte, že **by** tenhle svět **byl**, kdyby kdekdo říkal pravdu?

(15a) Obě obce **existovaly** již několik staletí předtím. (ČNK)

(15b) *Obě obce **byly** již několik staletí předtím.

II. Konkurence ve větách kladných

Konkurenci slovesa *existovat* se slovesem *být* ilustrují věty (16) a (17):

(16a) **Existuje** nebezpečí, že do objektu bude v zimě zatékat. (ČNK)

(16b) **Je** nebezpečí, že do objektu bude v zimě zatékat.

(17a) **Je** nebezpečí, že dotace budeme muset vrátit. (ČNK)

(17b) **Existuje** nebezpečí, že dotace budeme muset vrátit.

Jak ukazují následující statistiky, mnohé nasvědčuje tomu, že **výběr** jednoho z obou sloves poukazujících na existenci/neexistenci něčeho, **je podmíněn** určitým **spojením slov** v konkrétních větách a také jejich aktuálním členěním, zejména tím, zda **sloveso existovat následuje po substantivu** označujícím entitu, o níž se činí výrok o existenci, nebo zda toto **substantivum slovesu existovat předchází**.

V následující tab. 1 jde o slovní spojení, které může stát uprostřed nebo na začátku věty (PD = počet dokladů; násobek je číslo udávající, kolikrát je v dané větě sloveso *existovat* častější než sloveso *být*).

Tab. 1:

Slovní spojení		Slovní spojení	PD	Násobek
takové řešení existuje	:	takové řešení je	11 : 0	-
existuje takové řešení	:	je takové řešení	6 : 1	6
alternativa existuje	:	alternativa je	77 : 9	8,6
existuje alternativa	:	je alternativa	304 : 29	10,5

obrana neexistuje	:	obrana není	54 : 6	9,0
neexistuje obrana	:	není obrana	77 : 125	0,6
nějaká spravedlnost existuje	:	nějaká spravedlnost je	25 : 6	4,2
existuje nějaká spravedlnost	:	je nějaká spravedlnost	75 : 69	1,1
žádné řešení neexistuje	:	žádné řešení není	26 : 25	1,0
neexistuje žádné řešení	:	není žádné řešení	25 : 27	0,9

Tyto statistiky ukazují obecně vysokou **závislost volby jednoho z obou způsobů výroků o existenci** jak **na určitém slovním spojení**, tak **na aktuálním členění** věty a jemu odpovídajícím slovosledu. AČ se přitom u různých slovních spojení projevuje různě: zatímco u spojení *obrana neexistuje/není : neexistuje/není obrana* se projevuje extrémně, u spojení *žádné řešení neexistuje/není : neexistuje/není žádné řešení* se neprojevuje vůbec.

Srov. vybrané větné kontexty:

V případě uprchlické krize prý ale **žádné řešení neexistuje**.
Nehledejte řešení tam, kde **žádné řešení není**.

"Jsem přesvědčen, že **existuje takové řešení**, které by splavnění řeky umožnilo a přitom respektovalo požadavky české i evropské legislativy v ochraně přírody," prohlásil ministr Miko. Je nějaké řešení, jak se dobrat solidní informace? Ano, domnívám se, že **je takové řešení**.

Proti důlním otřesům podle expertů prakticky **neexistuje obrana**.
Proti reklamě **není obrana**.

Podobná disproporce je i v případě vět začínajících slovy *V současnosti existuje řada / několik...*, *V současné době existuje řada / několik ...* a *Dnes existuje řada / několik*

Ukazuje to tab. 2:

Tab. 2:

Začátek věty		Začátek věty	PD	Násobek
V současnosti existuje řada	:	V současnosti je řada	30 : 0	-
V současnosti existuje několik	:	V současnosti je několik	35 : 4	8,8
V současné době existuje řada	:	V současné době je řada	52 : 13	4,0
V souč. době existuje několik	:	V současné době je několik	66 : 10	6,6
Dnes existuje několik	:	Dnes je několik	30 : 4	7,5
Dnes existuje řada	:	Dnes je řada	47 : 27	1,7

Toto frekvenční rozpětí od poměru 30 : 0 po necelý dvojnásobek pravděpodobně není náhodné, nýbrž nejspíš odráží různou míru ustálenosti toho či onoho konkrétního spojení slov. Tato různá uzualita nemusí být odrazem rozdílu v jazykové reflexi způsobu existence té či oné entity. Srov.:

V současné době existuje řada romských kapel.

Dnes existuje řada statistik s přenými čísly.

I **dnes existuje řada** lidí, kteří více než útlé kartě důvěřují platbě v hotovosti.

Dnes je řada různých koníčků a zálib.

Dnes je řada sportů, které jsme dříve neznali.

Dnes je řada lidí, kteří žijí bez partnera a jsou tzv. single.

Následující tab. 3 zahrnuje věty o dvou slovech, z nichž první je substantivum, druhé sloveso *existovat* nebo *být*; věta začíná velkým písmenem a končí tečkou.

Tab. 3:

Věta		Věta	PD	Násobek
Řešení existuje.	:	Řešení je.	21 : 0	-
Obrana existuje.	:	Obrana je.	6 : 0	-
Spravedlnost existuje.	:	Spravedlnost je.	5 : 0	-
Alternativa existuje	:	Alternativa je.	4 : 0	-
Zlo existuje.	:	Zlo je.	2 : 0	-
Naděje existuje.	:	Naděje je.	4 : 4	1,0
Šance existuje.	:	Šance je.	7 : 16	0,4
Bůh existuje.	:	Bůh je.	2 : 6	0,3
Láska existuje.	:	Láska je.	1 : 6	0,2

Nulová doloženost vět s existenciálním *je* v první skupině vět neznamená, že takové věty jsou negramatické; jsou jen málo či méně obvyklé. Pokud např. syntagma *řešení je* není samostatnou větou, ale stojí po spojce, je doloženo:

Chcete se podílet na snižování nezaměstnanosti ve volebním obvodu. Ale jak? Jsem přesvědčen, že **řešení je**.

V některých větách s **existenciálním je** jde spíše o to, že **něco je nebo není** na daném místě a v daném čase **k dispozici** (*zboží, peníze, práce, sněh*) než o to, že to někde vůbec existuje; **sloveso existovat se v takových větách nežívá: Zájem je. Práce je. Peníze jsou. Sněh je. Není sněh. Nejsou peníze.** Srov.:

Ve skanzenu totality na Václavském náměstí ožil duch normalizace [...] **Banány nejsou a nebudou**, zeptejte se po Novém roce, křičí na frontu lidí prodavač z obchodu Ovoce - zelenina.

Není síla, je to křečovitě, děláme chyby [...] (= nemáme sílu)

Není síla, není nálada, nejsou výsledky, nejsou vyhlídky. (= nemáme sílu, náladu, výsledky ani vyhlídky)

Následující tab. 4 zahrnuje začátky vět, v nichž prvním slovem je sloveso *existovat* nebo sloveso *být* psané velkým začátečním písmenem a druhé je substantivum

Tab. 4:

Začátek věty	Začátek věty	PD	Násobek
---------------------	---------------------	-----------	----------------

Existuje vztah	:	Je vztah	28 : 0	-
Existuje rovnováha	:	Je rovnováha	6 : 0	-
Existuje souvislost	:	Je souvislost	68 : 1	68
Existuje kniha	:	Je kniha	51 : 1	51
Existuje názor	:	Je názor	189 : 5	38
Existuje záznam	:	Je záznam	48 : 2	24
Existuje hypotéza	:	Je hypotéza	44 : 2	22
Existuje hrozba	:	Je hrozba	32 : 2	16
Existuje obor	:	Je obor	11 : 1	11
Existuje závislost	:	Je závislost	11 : 1	11
Existuje pravděpodobnost	:	Je pravděpodobnost	122 : 16	7,7
Existuje způsob	:	Je způsob	282 : 38	7,4
Existuje podezření	:	Je podezření	2385 : 346	6,9
Existuje návrh	:	Je návrh	100 : 16	6,3
Existuje místo	:	Je místo	294 : 52	5,7
Existuje důkaz	:	Je důkaz	20 : 5	4,0
Existuje riziko	:	Je riziko	260 : 95	2,7
Existuje rozpor	:	Je rozpor	17 : 11	1,5
Existuje záměr	:	Je záměr	34 : 22	1,5
Existuje nebezpečí	:	Je nebezpečí	226 : 230	1,0
Existuje tendence	:	Je tendence	21 : 51	0,4
Existuje trend	:	Je trend	11 : 31	0,4
Existuje naděje	:	Je naděje	169 : 609	0,3
Existuje poptávka	:	Je poptávka	16 : 60	0,3
Existuje vůle	:	Je vůle	15 : 46	0,3
Existuje šance	:	Je šance	281 : 1245	0,2
Existuje předpoklad	:	Je předpoklad	102 : 864	0,1

Následují vybrané doklady dvojic vět s týmž substantivem (seřazeno podle velikosti násobku) dokumentující daný typ konkurence:

Existuje názor, že romský problém je řešitelný na základě tzv. občanského principu.
Je názor policie a státního zástupce, že šlo o úplatek.

Existuje kniha, která vám změnila život?
Je kniha, ke které se ráda a často vracíte?

Existuje záznam, na němž se mezinárodní terorista Carlose loučí s důstojníky naší StB.
Je záznam, že z výtěžku divadla bylo posláno 60 zlatých na stavbu Národního divadla v Praze.

Existuje hypotéza, že sama Země je výsledkem srážky dvou planet.
Je hypotéza, že to je proto, že jsou opravdu víc emocionální a více emoce prožívají.

Existuje obor, kterému se říká archeogenetika.
Je obor, který je k starším modelkám milosrdný?

Existuje podezření, že Clintonovu předvolební kampaň financovala čínská tajná služba.
Je podezření, že některé schválené projekty jsou v rozporu se zájmy republiky.

Existuje návrh, který chceme ještě dopilovat.
Je návrh, který schválila vláda.

Existuje rozpor mezi vizemi architektů a provozem?
Je rozpor mezi kázní a svobodou poslance?

Existuje záměr vlády snížit počet celních úřadů.
Je záměr snižovat zásluhy SSSR na porážce fašismu?

Existuje tendence věřit, že by se měly přijmout určité univerzální hodnoty.
Je tendence boj proti drogám proměňovat v boj proti svobodě a důstojnosti občanů.

Existuje trend k přeměně služeb letové kontroly na nezávislé právní subjekty.
Je trend mít třeba staré kolo po babičce.

Existuje poptávka po vozech SUV [...]
Je poptávka po kvalitním bydlení.

Existuje vůle k nápravě?
Je vůle mezi politiky s tím něco dělat?

Existuje předpoklad, že hladina FSH je přímý a citlivější indikátor stavu ovaríí (ovarian age) než biologický věk.
Je předpoklad, že inflace stoupne o tři procenta.

Poměrně **vyvážená je konkurence** obou existenciálních sloves ve větách začínajících tvarem *Existuje* nebo *Je*, po němž následují kvantifikátor *několik*, *mnoho*, *řada* a substantivní název kvantifikovaného jevu, i když i zde je rozptýl značný a **závislý na charakteru kvantifikovaného jevu**, jak ukazuje tab. 5:

Tab. 5:

Začátek věty	Začátek věty	PD	Násobek
Existuje několik studií	: Je několik studií	36 : 0	-
Existuje několik teorií	: Je několik teorií	89 : 7	12,7
Existuje několik typů	: Je několik typů	178 : 21	8,5
Existuje několik druhů	: Je několik druhů	217 : 37	5,9
Existuje několik řešení	: Je několik řešení	29 : 7	4,1
Existuje několik verzí	: Je několik verzí	86 : 25	3,4
Existuje několik metod	: Je několik metod	45 : 14	3,2
Existuje několik variant	: Je několik variant	324 : 131	2,5
Existuje několik způsobů	: Je několik způsobů	278 : 112	2,5
Existuje několik cest	: Je několik cest	37 : 30	1,2
Existuje několik možností	: Je několik možností	251 : 229	1,1
Existuje několik důvodů	: Je několik důvodů	74 : 76	1,0
Existuje mnoho studií	: Je mnoho studií	40 : 2	20,0
Existuje mnoho typů	: Je mnoho typů	71 : 7	10,1
Existuje mnoho teorií	: Je mnoho teorií	47 : 10	4,7
Existuje mnoho variant	: Je mnoho variant	57 : 19	3,0
Existuje mnoho druhů	: Je mnoho druhů	159 : 65	2,4
Existuje mnoho způsobů	: Je mnoho způsobů	261 : 210	1,2
Existuje mnoho faktorů	: Je mnoho faktorů	33 : 43	0,8
Existuje mnoho důvodů	: Je mnoho důvodů	99 : 171	0,6
Existuje mnoho možností	: Je mnoho možností	52 : 103	0,5
Existuje mnoho lidí	: Je mnoho lidí	54 : 271	0,2
Existuje řada studií	: Je řada studií	59 : 2	29,5
Existuje řada metod	: Je řada metod	28 : 6	4,7
Existuje řada způsobů	: Je řada způsobů	107 : 27	4,0
Existuje řada příkladů	: Je řada příkladů	28 : 8	3,5
Existuje řada variant	: Je řada variant	33 : 10	3,3
Existuje řada možností	: Je řada možností	94 : 38	2,5
Existuje řada důvodů	: Je řada důvodů	66 : 37	1,8
Existuje řada teorií	: Je řada teorií	54 : 37	1,8
Existuje řada případů	: Je řada případů	36 : 29	1,2

Existuje řada firem	:	Je řada firem	35 : 31	1,1
Existuje řada lidí	:	Je řada lidí	35 : 137	0,3

Srov. tuto konkurenci ve větném kontextu:

Existuje několik variant, jak ohřát Mars na teplotu přijatelnou pro lidi.

Je několik variant, jak situaci řešit.

Existuje mnoho způsobů, jakými dokáže láska mučit své oběti.

„**Je mnoho způsobů**, jak milovat a mít rád,“ odpověděla zemdleně.

Existuje řada způsobů, jak lze definovat demokracii.

Je řada způsobů, jak mít rád.

Pokud se hovoří o **existenci něčeho v nějakém regionu** či na celém světě nebo v celém vesmíru, **užívá se preferenčně slovesa být**; ukazuje to tab. 6:

Tab. 6:

Začátek věty		Začátek věty	PD	Násobek
V Česku existuje několik	:	V Česku je několik	25 : 39	0,6
Na trhu existuje řada	:	Na trhu je řada	75 : 180	0,4
V Evropě existuje mnoho	:	V Evropě je mnoho	8 : 21	0,4
V Praze existuje několik	:	V Praze je několik	16 : 49	0,3
Ve společnosti existuje	:	Ve společnosti je	28 : 146	0,3
Ve vesmíru existuje	:	Ve vesmíru je	8 : 36	0,2
Na světě existuje	:	Na světě je	444 : 2989	0,1
V Česku existuje mnoho	:	V Česku je mnoho	10 : 55	0,2
Na světě existuje mnoho	:	Na světě je mnoho	29 : 122	0,2
V Praze existuje mnoho	:	V Praze je mnoho	6 : 50	0,1

Srov. tuto konkurenci ve větném kontextu:

V Praze existuje 11 stanic, které průběžně měří koncentrace oxidu siřičitého a oxidu dusíku.

V Praze je několik mezinárodních škol, které navštěvují děti cizinců.

V Česku existuje 150 obchodníků s elektřinou.

V Česku je několik stovek obcí, které mají v názvu slovo Lhota nebo Lhotka.

V Evropě existuje dokonce i svaz sochařů, kteří vytvářejí sněhové sochy.

V Evropě je celá řada zinkoven různých typů, stárí, velikosti a geografického umístění.

Na světě existuje 1200 druhů vodního melounu.

Na světě je 14,6 milionu dolarových milionářů.

Ve vesmíru existuje dosud nepoznaná síla, která působí jako brzda. (Blesk, 1998)

Ve vesmíru je mnoho záhadných sil.

Pokud se hovoří o tom, **co existuje/je ve „společnosti“**, může jít o celou lidskou společnost na Zemi, anebo o tu či onu společnost národní, státní apod., o níž je v daném textu řeč. V českých textech půjde nejčastěji o společnost českou. V těchto výročích o existenci dominuje sloveso *být*. Srov.:

výraz *Ve společnosti* referuje ke společnosti české:

Pražáci pohrdají venkovany a venkovani, co nemají co do huby, nenávidí Pražáky. **Ve společnosti je** obrovská míra xenofobie.

V souvislosti s letními povodněmi prezident řekl: "Ukázalo se něco nesmírně důležitého: když jde do tuhého, umíme tvořivě a pohotově spolupracovat a jsme schopni velké solidarity. Není tedy pravda, že žijeme v jakémsi eldorádu sobců. **Ve společnosti je** silná vůle k dobrým činům. Jde jen o to uvolňovat ji i tehdy, kdy nestojíme tváří v tvář katastrofě."

výraz *Ve společnosti* referuje ke společnosti některého cizího národa:

Není pravděpodobné, že se situace v Irsku v dohledné době zlepší. [...] **Ve společnosti je** dusná atmosféra, lidé jsou ve stresu.

Ve společnosti je velká pasivita. Lotyšů přijali něco, co by jinde prostě neprošlo.

výraz *Ve společnosti* referuje ke společnosti celosvětově:

Takový svět ale není. **Ve společnosti je** řada velmi osvícených lidí.

Hovoříme-li o tom, co existuje v našem životě, užíváme mnohem častěji slovesa *být*; např.

V životě je spousta záhad a žádný psychiatra s tím nic nenadělá.

V životě je spousta klamů.

V životě je spousta věcí, nad nimiž nemáme kontrolu.

V životě je před vámi hodně překážek, které musíte překonávat.

V životě je málo náhod.

V životě je tak málo radosti.

V životě je kolem vás spousta závistivců.

Podobný frekvenční rozptyl u obou konkurujících si sloves, jaký je v kladných větách oznamovacích, nalézáme i v kladných **větech tázacích**; ukazuje to tab. 7:

Tab. 7

Začátek věty		Začátek věty	PD	Násobek
Existuje nějaký návod	:	Je nějaký návod	36 : 6	6,0
Existuje nějaký recept	:	Je nějaký recept	97 : 37	2,6
Existuje nějaký způsob	:	Je nějaký způsob	141 : 77	1,8
Existuje na světě	:	Je na světě	41 : 47	0,9
Existuje nějaký důvod	:	Je nějaký důvod	39 : 70	0,6
Existuje něco, co	:	Je něco, co	556 : 3559	0,2

Srov. tuto konkurenci ve větěném kontextu:

Existuje nějaký způsob, který učení cizích jazyků usnadňuje?

Existuje nějaký způsob, jak přimět dítě k jídlu?

Existuje nějaký recept, jak přinutit dlužníky platit?

Existuje něco, co byste na sobě chtěli změnit?

Je nějaký způsob, jak opět nastartovat mozek, abych v práci stačila kolegům?

Je nějaký způsob, jak milování prodloužit a oddálit orgasmus?

Je nějaký recept, jak negativní vliv skupinek bezdomovců na okolí omezit?

Je něco, co byste na sebe nikdy nevzala?

III. Konkurence ve větech záporných

Také ve větech záporných je frekvenční distribuce sloves *existovat* a *být* závislá na charakteru entity, o níž se tvrdí, že neexistuje; ukazují to následující tabulky.

Tab. 8

Začátek věty	Začátek věty	PD	Násobek
Neexistuje systém	Není systém	33 : 0	-
Neexistuje terapie	Není terapie	16 : 0	-
Neexistuje hranice	Není hranice	15 : 1	15,0
Neexistuje předpis	Není předpis	23 : 3	7,7
Neexistuje pravidlo	Není pravidlo	18 : 3	6,0
Neexistuje právo	Není právo/práva	16 : 1/2	5,3
Neexistuje způsob	Není způsob/způsobu	190 : 39/1	4,8
Neexistuje mechanismus	Není mechanismus	19 : 4	4,8
Neexistuje recept	Není recept	31 : 9	3,4
Neexistuje slovo	Není slovo/slova	16 : 2/3	3,2
Neexistuje zákon	Není zákon	88 : 35	2,5
Neexistuje důkaz	Není důkaz/důkazu	120 : 59/4	1,9
Neexistuje možnost	Není možnost	124 : 81	1,5
Neexistuje lék	Není lék/léku	18 : 9/5	1,3
Neexistuje hráč	Není hráč/hráče	15 : 7/5	1,3
Neexistuje země	Není země	32 : 38	0,8
Neexistuje povinnost	Není povinnost	24 : 36	0,7
Neexistuje záruka	Není záruka	27 : 54	0,5
Neexistuje síla	Není síla/síly	19 : 29/31	0,3
Neexistuje cesta	Není cesta/cesty	19 : 42/256	0,1
Neexistuje důvod	Není důvod/důvodu	190 : 8 403/240	0,02

Pozn. Některé věty začínající zápornkou *Není* následovanou substantivem nejsou výroky o existenci; např. *Není pravidlo, že chlap má větší autoritu než žena.* – *Není řešení nevolit.* Jméno, které následuje po slovese *být*, má v takových větách funkci predikativa (predikativního substantiva) a může být i v instrumentálu: *Není pravidlem, že, ... Není řešením nevolit.*

Následují vybrané doklady dvojic vět s týmž substantivem (seřazeno podle velikosti násobku) dokumentující daný typ konkurence:

Neexistuje hranice, za kterou by Monika Štiková nebyla ochotná zajít.
Není hranice mezi nocí a dnem; (K. Čapek, *Krakatit*)

Neexistuje pravidlo, které by stanovovalo, jak dlouho má trvat soulož.
Není pravidlo, z jakého příjmu má soud vycházet, ani pravidlo, jak z příjmu určit výživné.

Neexistuje recept na úspěch.
Není recept na kvalitní, krásný a dokonalý vztah.

Neexistuje slovo, které by obsáhlo to, co k vám cítím, ale, mami a tati, díky.
Není slovo, které by přesněji vystihlo jeho hlas.

Neexistuje povinnost přijímat uprchlíky [...]
Není povinnost rodit děti jen proto, že jste se narodila jako žena.

Neexistuje lék bez vedlejšího účinku.
Není lék bez nežádoucích účinků.
Není léku bez možných vedlejších účinků.

Neexistuje hráč, který by měl zavřené dveře do národního týmu.
Není hráč, který by se do národáku netěšil.

Neexistuje země bez diskriminace, uvádí Amnesty International.
Není země, kde by zaměstnavatelé nepošilhávali po laciné pracovní síle [...]

Neexistuje záruka, že se úspěšný podnikatel nemůže dostat do problémů.
Není záruka, že s penězi budou umět hospodařit.

Neexistuje síla, která by mě dostala do politiky.
Není síla, která by zjednala pořádek.
Není síly, která by tento proces dokázala zastavit.

Neexistuje cesta, jak obejít pravidla výběrových řízení.
Není cesta, jak zjišťovat příjmy nájemníků [...]
Není cesty zpět.

5.4.1.3 Existenciálně užitá sloveso *mít*

Jako synonyma k existenciálně užitému slovesu *být* nebo slovesu *existovat* se užívá též slovesa *mít* v 1. os. pl:

(18a) V Praze **máme** krásné stavby s krásnými názvy – od Prašné brány až po Tančící dům.
(ČNK)

(18b) V Praze **jsou** krásné stavby s krásnými názvy – od Prašné brány až po Tančící dům.

(19a) Nevíme, jestli ve vesmíru **máme** nějakou další planetu, která by byla podobná naší.
(ČNK, vyňato z rámce souvětí a zkráceno)

(19b) Nevíme, jestli ve vesmíru **existuje** nějaká další planeta, která by byla podobná naší.

Ve větách typu (18a) až (19a) nejde o přivlastňování nějaké určité skupině osob (manželům, rodině, obyvatelům města či vesnice, sportovnímu klubu apod.). Pokud zde lze mluvit o nějakém přivlastňování, pak je to nejspíš přivlastňování všem lidem na Zemi. „Vlastníkem“ oněch staveb, o nichž se hovoří ve větě (13a), a taxikářů, o nichž hovoří věta (14a), nejsou jen Pražané, ale všichni obyvatelé Česka a potažmo celého světa. „Vlastníkem“ oné planety ve vesmíru, o níž hovoří věta (15a), by mohli být všichni obyvatelé Země nebo všichni „vesmířané“. Srov. dále:

V Praze máme dvě obrovská sídliště, která se začala stavět v 70. letech prakticky současně: na Jižním Městě se začalo pracovat v roce 1967 a na Jihozápadním v roce 1968.

V Praze máme jednu z největších sbírek synagogálních textilií na světě, a přitom je to pouhý zlomek bohatství, které tu existovalo.

V Evropě máme jedinou zemi, která ještě trest smrti nezrušila, a tou je Bělorusko.

Někde **ve vesmíru máme** dvojhvězdu - dvojici hvězd, které se obíhají navzájem.

Hranice mezi skutečným přivlastňováním něčeho někomu, např. všem Evropanům, a poukazem na existenci oné entity v rámci dané lokality nemusí být zřetelná. Dobře to ilustruje následující kontext:

„**V Evropě máme** 178 různých zbraňových systémů ve srovnání s 30 ve Spojených státech. **Máme** 17 typů hlavních bitevních tanků, zatímco Američané **mají** jen jeden. A **v Evropě je** víc výrobců vrtulníků než vlád, které by si je mohly koupit,“ napsali společně pro americký deník Wall Street Journal český premiér Bohuslav Sobotka (ČSSD) a předseda Evropské komise Jean-Claude Juncker.

5.4.1.4 Genitiv záporový

Pokud popíráme existenci něčeho pomocí zápornky *není, nebylo, nebude*, bývá název entity, jejíž existence se popírá, ve tvaru genitivu (vše ČNK):

- (20a) **Není cesty** zpět.
- (20b) **Nebylo cesty** zpět.
- (20c) **Nebude cesty** zpět.

Často se popírá nikoli druh nějaké entity vůbec, ale jen entita určité vlastnosti; ta je vyjádřena **atributem**:

- (21) **Není římského lidu** (název románu J. Loukotkové)

Srov. dále:

V první lize **není jednoduchých soupeřů!**

Není lepšího muže, než je můj otec.

Není malých rolí.

Není sportovního oddílu, který by čas od času neuspořádal nějakou tu náborovou akci.

„**Není těžšího sjezdu**, který bych mohla jet. Snad jen v Kitzbühelu jako předjezdec,“ hlásí před drsnou zkouškou snowboardová mistryně světa v paralelním slalomu.

Na jihu Čech **není zapálenějšího trenéra** stolního tenisu, než je on.

Často se však užívá i nominativu a volba mezi nominativem a genitivem pravděpodobně závisí na řadě syntaktických i lexikálních okolností. Rozdíl je také **stylový** – genitiv má potenci být stylově vyšší, úzus však může stylový aspekt neutralizovat. Srov. (vše ČNK):

- (22a) **Není lepší místo** pro nákup vína než přímo u vinaře.
- (22b) **Není lepšího místa**, kde ochutnat současně lososa z chovu a žijícího volně.

- (23a) Asi **není lepší cesta**, jak poznat svět.
- (23b) A tak jsi snad poznala, že **není lepší cesty**, jak pochopit život, než studovat historii. (L. Fuks, *Vévodkyně a kuchařka*)
- (24a) **Není lepší důkaz**, že investice do vzdělání jsou během na dlouhou trať.
- (24b) **Není lepšího důkazu**, jak silným útokem Češi tuto vábnou zemi vzali.
- (25a) **Není lepší pocit** pro učitele, než úspěch jeho žáka a vědomí, že jeho žáci nebudou stát frontu před úřadem práce [...]
- (25b) „[...] **Není lepšího pocitu** než si odpoledne sednout ke kávě a zapálit si voňavou cigaretku," řekla 89letá žena z Prahy.

(K záporovému genitivu u objektu děje viz kap. 9.2 Komplement)

5.4.2 Věty o identitě

5.4.2.1 Obecná charakteristika

Základem větných struktur vyjadřujících identitu osob, věcí a jevů je predikátor *být*, který implikuje dva substanční aktanty v nominativním tvaru a vyjadřuje vztah totožnosti, ekvivalence (ekvativní *být*). Věty o identitě vyjadřují, že oba výrazy v 1. pádě mají tutéž referenci, tj. pojmenovávají tutéž entitu (objekt nebo jev), vztahují se k témuž předmětu řeči. Sloveso *být* odpovídá v takových konstrukcích matematickému operátoru „rovná se“: x je y / $x = y$. Jako věty o identitě chápeme věty typu:

- (1) **Tohle je můj dům.**
- (2) Paní **ředitelka je** ta vysoká **paní** u okna.
- (3) **Přednosta** kliniky **je** ten **pán**, co jsme ho potkali včera u výtahu.
- (4) **Vitriol je kyselina** sírová.
- (5) **Kukla je** vývojové **stádium** hmyzu mezi larvou a dospělým jedincem.
- (6) **Bratr** mého otce **je** můj **strýc**.

Vzhledem k tomu, že vztah identity je vztah symetrický, jsou výrazy v obou nominativních pozicích vzájemně zaměnitelné. Se změnou jejich lineárního postavení ve větě

se zpravidla mění i jejich hodnocení gramatické (jejich větněčlenské funkce). K výrazu v iniciační pozici věty se pak přistupuje jako k výrazu s funkcí podmětu, což vyplývá z charakteristik aktuálního členění výpovědi (k němu viz 4. díl), z bezpříznakového postavení tématu věty na začátku výpovědi (při objektivním, bezpříznakovém slovosledu) a z převažující korelace **podmět – téma**.

Porovnejme následující věty (7) a (8):

- (7) Ta vysoká **blondýnka je** Jana **Nováková**.
(8) Jana **Nováková je** ta vysoká **blondýnka**.

Tématem věty (7) je výraz *ta vysoká blondýnka*, zatímco vlastní jméno má ve větě funkci rématu (jádra výpovědi). Větou mluvčí pojmenovává jednu z přítomných osob – ženu vysoké postavy se světlými vlasy. Věta (7) může být tedy odpovědí na potenciální otázku *Kdo je ta vysoká blondýnka?* Tématem věty (8) je naopak výraz *Jana Nováková*, zatímco výraz *ta vysoká blondýnka* má funkci rématu. Mluvčí svou výpovědí identifikuje mezi přítomnými osobami tu, která se jmenuje Jana Nováková, a to jejími nápadnými rysy, které ji odlišují od ostatních přítomných osob. Věta (8) může být tedy odpovědí na potenciální otázku *Která z přítomných žen je Jana Nováková?*

Identifikační věty (7) a (8) se liší pouze tematicko-rematickou stavbou (svým aktuálním členěním), signalizovanou lineárním pořadím slov (slovosledem).

5.4.2.2 Typy vět o identitě

Věty o identitě jsou dvojího druhu.

U **prvního typu**, které dokládají příkladové věty (1) – (3), jde primárně o **identifikaci jedinečné entity** v rámci množiny entit různého druhu, její vyhledání a poukázání na ni. Ve strukturních pozicích věty stojí proto singulární výrazy s individuální referencí – vlastní jména, obecná jména ve spojení s deiktickými výrazy (*tento, támhle*) nebo jednoznačné výrazy deskriptivní. V případě deskripce přitom nemusí jít o vlastnosti podstatné a stálé, ale i o vlastnosti nahodilé a proměnlivé. Proto věta v jednu chvíli pravdivá, může být v následující chvíli nepravdivá. Její pravdivost a použitelnost jsou vázány na komunikační situaci (obecně na momentální stav světa).

Srov.:

- (9) Paní ředitelka je ta vysoká paní, co stojí u okna. Vlastně ta, co si právě sedla.

Srov. např. následující korpusové doklady:

Tohle je mapa Čech. To modré je voda. Řeky, rybníky, potoky. **Tohle je rybník Bezdrev.** Nad ním je zámek Hluboká.

Během rekonstrukce bytu si všichni vybrali barvy do svých samostatných pokojů. **Můj je ten, co je vymalovaný oranžově.**

„Koho to máš s sebou?“ „**To je moje manželka.** Zůstane tady se mnou.“

Tenhle muž je princ Lucius.

U druhého typu vět o identitě (věty (4) – (6)) jde primárně o konstatování významové shody dvou různých jazykových pojmenování, o vyjádření jejich referenční totožnosti. Denotátem může být jak jedinečný objekt, tak i více či méně obecný pojem. Ve strukturních pozicích takových vět se objevují typicky různojazyčné ekvivalenty (*Break je přestávka*), tautonyma (*Oukrop je česnečka*) nebo termín a jeho definice (*Ortopedie je lékařský obor zabývající se vrozenými a získanými vadami a chorobami podpěrného a pohybového ústrojí.*)

Srov. např. následující korpusové doklady:

Po Kukačce neštěkl pes a zapadla mezi stovky a tisíce podobných titulů. Dokud se tedy „náhodou“ nezjistilo, že **Robert Galbraith je ve skutečnosti J. K. Rowlingová.**

Hypofýza je žláza s vnitřní sekrecí, která je zavěšena tenkou stopkou pod spodinou třetí mozkové komory.

CT je počítačová tomografie.

Namísto ekvativního slovesa *být* se pro vyjádření identity užívá také explicitního výrazu *je totéž co / je totéž jako*:

Srov. např. následující korpusové doklady:

Rozárium **je totéž co** růžová zahrada.

Všichni studenti geologie zcela jistě vědí, že minerál **je totéž co** nerost.

Zálohovat **je totéž co** kopírovat data z pevného disku na nějaké jiné médium.

Dva tisíce metrů **je totéž jako** dva kilometry.

Formulace s totožnostním zájmenem ale v přirozeném textu ne vždy vyjadřuje skutečnou identitu pojmů. Větou s výrazem „*být totéž co / jako*“ myslí mluvčí často pouhou

analogii, funkční či jinou podobnost, výskyt nějakých společných rysů. Nezřídka je takové formulace užito v nadsázce nebo ironii.

Srov. např. následující korpusové doklady:

Sosák u hmyzu **je totéž co** ústa u lidí.

Oficiální fotka **je totéž co** tiskové prohlášení.

Kvalitní kabelka – to **je totéž jako** kvalitní parfém.

Ohřívat si vodu elektrinou **je totéž jako** krájet máslo motorovou pilou.

Týmž způsobem se pro vyjádření (často ironicky chápané) analogie či podobnosti užívá hovorového výrazu „*být to samé jako*“. Srov.:

Anglická high school **je to samé jako** naše střední škola.

Vytváření kuřáckých sekcí v restauracích **je to samé jako** vyčlenění močících sekcí v plaveckých bazénech.

5.4.2.3 Tautologické věty

Zvláštním typem identifikačních vět jsou **věty tautologické**. V obou valenčních pozicích přísudku *být* je v takových větách týž výraz. Tím je nejčastěji morfologické substantivum, potenciálně rozvitě shodným i neshodným přívlastkem, méně často také substantivizované adjektivum, případně substantivizovaný výraz povahy zájmené, příslovecné nebo částicové.

Srov.:

Praha je Praha. Nejkrásnější město, kde jsem zatím byl.

Ale je to jako v každém sportu, **talent je talent**, ale do konečného úspěchu se vše dotáhne jen osobní pílí.

Jsem spokojený, **zlatá medaile je zlatá medaile**, navíc s tak dobrým časem.

Svíčková je svíčková. Na tu mám po návratu z ciziny chuť nejčastěji.

Znám spoustu krásných míst u nás i v Evropě, ale jak říkám, **doma je doma.**

Výchova musí být jednoznačná. **Ano je ano** a **ne je ne**. V tom musí být oba rodiče zajedno.

Veškerá **informativnost tautologických vět** je dána jejich **implikovaným významem**, informace sdělená na rovině výslovně řečeného (to, co mluvčí skutečně řekl), je triviální ($x = x$). Při zohlednění kontextu a mimojazykových faktorů se z explicitně řečeného vyvozuje informace implicitní (to, co mluvčí výpovědí myslel). Tak větou *Talent je talent* může mluvčí vyjádřit úctu někomu, kdo projevil mimořádné schopnosti (‘Je to talentovaný člověk’), větou *Papírová kniha je papírová kniha* sdělit své osobní preference (‘Dávám

přednost papírové knize před elektronickou'), větou *Máma je máma* zdůraznit význam rodičovské role ('Máma je nenahraditelná'), apod.

(Podrobně k tautologickým větám viz 4. díl)

5.4.2.4 Identifikace vs. kvalifikace

Sloveso *být*, které je základem identifikačních struktur, je obecným relátorem, vyjadřujícím nejen vztah identity, ale také existenci (*Jsou i čestní a spravedliví lidé.*), lokalizaci (*Babička je na zahradě*) a kvalifikaci (vlastnost subjektu nebo třídu, do které patří: *Lukáš je líný; Okoun je ryba.*). Různost vztahů mezi podmětem a verbonominálním přísudkem se při užití téhož relátoru (slovesa *být*) vyjadřuje (alespoň částečně) pádovou formou predikačního jména. Ve větách o identitě je obligatorní formou substantiva forma nominativní. Čím vzdálenější je propozice významu identity (ve smyslu ztotožnění) a čím více se blíží naopak významu kvalifikačnímu (vyjádření vlastnosti), tím pravděpodobnější je možnost použít vedle tvaru nominativního i tvaru instrumentálního. Užitím 1. pádu se obsahy výrazů v jednotlivých pozicích v širokém smyslu ztotožňují, užitím 7. pádu se na úkor vztahu identifikačního posiluje vztah kvalifikace nebo klasifikace.

Větu (10) chápeme primárně jako větu o identitě, lze ji však interpretovat i jako větu o vlastnosti, což je posilováno potenciální formulační obměnou s instrumentálním tvarem substantiva (věta (11)).

(10) Vedoucí je ten blondák v červeném tričku.

(11) Vedoucím je ten blondák v červeném tričku.

Hranice mezi větami o identitě a větami o vlastnosti proto může být neostrá a interpretace v tomto smyslu nejednoznačná.

Srov. uplatnění nominativu a instrumentálu v následujících korpusových dokladech:

Lepek je bílkovinný **komplex** obsažený v povrchové části obilných zrn.

Ano, **lepek je nepřítel** číslo jedna.

Lepek je zátěž i pro ty, kteří celiakií netrpí.

EKG je přístroj, který citlivě snímá elektrickou aktivitu srdce v čase.

EKG je jednoduché **vyšetření**, při kterém lékař zjistí váš srdeční rytmus.

EKG je nedílnou **součástí** základního monitorování všech pacientů.

5.4.3 Věty o vlastnosti

5.4.3.1 Obecná charakteristika

Základem větných struktur vyjadřujících vlastnost nějaké entity je složený, slovesně-jmenný predikát tvořený určitým tvarem slovesa *být* a jmenným výrazem, nejčastěji v nominativu nebo instrumentálu, méně často v jiném pádě (prostém nebo předložkovém). Subjekt má v takových větách roli nositele vlastnosti (v širokém slova smyslu), která je vyjádřena predikativním jménem:

- (1) Kateřina je statečná.
- (2) Děti u nás byly šťastné.
- (3) Ty jsi vážně nemehlo.
- (4) To, co říkáš, je pravda.
- (5) Naše cena je nižší než u jiných prodejců.
- (6) Migrace je jedním z největších tahounů ekonomického růstu.
- (7) Nové angažmá bylo pro mě krokem do neznáma.
- (8) Dívka byla štíhlé a vysoké postavy.
- (9) Zima v Česku je na draka.

5.4.3.2 Typy vět o vlastnosti

Vlastnost vyjádřená predikativním jménem (jmennou frází) a predikovaná subjektu věty může být různého druhu.

I. Vlastnost jako kvalitativní rys

Vlastnost jako vnitřní nebo vnější kvalitativní rys nebo soubor kvalitativních rysů subjektu, často spojená s jeho hodnocením, bývá vyjádřena primárně adjektivem. Srov. následující korpusové doklady:

Celá rostlina je prudce **jedovatá**.

Byl do mě po uši **zamilovaný**.

Ta nejmenší je **nejroztomilejší**.

Hrozny už jsou **zralé**, přesto ještě se sklízí chvilku počkáme.

Staré kachle už se nedaly použít, byly **popraskané**.

Adjektivum s valenční schopností přitom bývá doplněno dalším členem, jehož formu určuje.

Srov.:

Na menší části ulice už je položena nová dlažba, zbytek je **plný děr**.

Takový chlap je **schopný všeho**.

Jako obvykle byl **zabraný do práce**.
Odmala byla **zvyklá na tvrdou práci**.
Severomoravská vesnice Nošovice byla **pověstná svým pivem a prvotřídním nošovickým zelím**.

Vlastnosti predikované subjektu věty se mohou množovat v přísudku několikanásobném.

Srov.:

Mlha kolem něho se rozplyne, všechno je **zřetelné a ostré**.
Cesta z Říma sem je **daleká a obtížná i nebezpečná**.
Šatny pro herce jsou **prostorné, čisté a pohodlné**.
Zapálená svíčka je **sice hezká, ale taky nebezpečná**.
Nevím, jaký je třeba při politických jednáních, ale tady byl **uvolněný, veselý, optimistický, zábavný**.

V pozici predikativa se může objevit adjektivum v zásadě jakéhokoli druhu s výjimkou velké většiny dějových adjektiv derivovaných z přechodníků (*panující, letící, vyběhnuvší, uvěřivší* ad.), pokud se taková jména nelexikalizovala jako adjektiva kvalitativní (*vynikající, rozhodující, vyhovující*).

Srov. nepřijatelnost věty (10b) oproti užitelnosti věty (11b):

- (10a) Osamělý racek **letí** kolem břehu.
- (10b) *Osamělý racek **je letící** kolem břehu.
- (11a) Dosavadní prostory už **nevyhovují**.
- (11b) Dosavadní prostory už **jsou nevyhovující**.

(K přísudkům typu *je spící* viz oddíl III, kap. 2.3.3.2)

Druhou výrazovou formou predikativa vyjadřujícího kvalitativní vlastnost subjektu je substantivum. Může být v pádu prostém (*Honza je smolař*) i předložkovém (*Ozdoby jsou z papíru*). V případě předložkového pádu jde často o vyjádření frazeologické.

Srov. následující korpusové doklady:

Táta mě varoval, že můj nastávající je **mizera**.
Její první manžel byl **blondák**.
Všechno je to **nesmysl**.
Je možná **opilec**, ale není to žádný **skrblík**.
Syn Martin je **po tátovi**, Honzík spíš **po mámě**.
Teta a strýc už jsou **v letech**.
Civilizace je **na huntě**.

I predikativní substantiva vyjadřující vlastnosti (a hodnocení) mohou být zmnožena ve vztahu souřadnosti v několikanásobném přísudku.

Srov.:

Celé to prohlášení je **blábol, snůška lží a pomluv**.

Byl to **silák a tvrdý chlap**, proto jsme závod pojmenovali po něm.

Tatínek prohlásil, že místní farář je **vzdělanec a nadto velice sympatický muž**.

Taková hra je **spíš k pláči než pro zasmání**.

II. Vlastnost jako kvantitativní rys

Základem vět vyjadřujících kvantitativní vlastnost nějaké entity, tj. vět vypovídajících o počtu nebo množství něčeho, je určitý tvar slovesa *být* doplněný číslovkovým výrazem. Výraz, jemuž je kvantitativní vlastnost přisuzována (o jehož počtu, množství se mluví), je buď v nominativu (*Ženy tam byly dvě*) nebo v genitivu, tzv. numerativu (*Žen tam bylo pět*).

Srov. následující korpusové doklady:

Kandidát bude zřejmě jen **jeden**.

Patra tam byla **tři**.

Pákistánské úřady se domnívají, že pachatelé **byli tři až čtyři**.

Zájemců o členství je **přes tisíc**.

Výslechů bylo **nespočet** a byly ponižující.

Lidí tu byla **hromada** a byli opravdu skvělí!

III. Vlastnost jako členství ve třídě

Třetím typem vět o vlastnosti jsou věty charakterizující subjekt jako člen nějaké třídy, tj. množiny jednotlivin vyznačujících se společným rysem / společnými rysy. Základem takových vět je určitý tvar slovesa *být* ve spojení se substantivem pojmenovávajícím danou třídu, do níž předmět řeči patří.

V pozici podmětu věty může být:

(a) jméno referující k nějaké podmnožině množiny pojmenované predikativním substantivem (jmennou frází). Predikativum je v takových případech typicky hyperonymem (slovem nadřazeným) k jménu v podmětové pozici:

Kotrč je **houba**.

Šalmaj je **hudební nástroj**.

Bublinatka jižní je **masožravá rostlina**.

Achát je **polodrahokam**.

Pstruh obecný je **sladkovodní ryba**.

Pivo je **alkoholický nápoj** a alkohol do značné míry omezuje využitelnost vody.

(b) singulární výraz referující k jednomu konkrétnímu členu třídy pojmenované predikativním jménem. V pozici podmětu je v takových případech typicky vlastní jméno, může jím být ale i výraz deiktický nebo individuálně deskriptivní:

Tomáš je **můj žák**.

František Tichý byl **český malíř**.

Stella je **retrivr**.

Tento člověk je **počítačový odborník**.

Manžel je **Španěl**.

Autor je **zaměstnancem Ústavu mezinárodních vztahů**.

5.4.4 Věty o přináležitosti

5.4.4.1 Obecná charakteristika

Základem větných struktur vyjadřujících přináležitost jsou predikátory vyjadřující vlastnění, držbu, správu, opatrovnictví, tedy slovesa typu *mít, vlastnit, nést / nosit, chovat, náležet, patřit, příslušet*, ale i predikátory s perspektivou komplementární, slovesa typu *postrádat, nedostávat se (čeho), scházet*.

Tyto predikátory implikují dva substanční aktanty (v nominativu a akuzativu / genitivu, resp. v dativu, nebo jiném nepřímém pádu podle valence slovesa či v závislosti na předložce).

Věty o přináležitosti vyjadřují, že ‚něco / někdo (k) někomu / někam patří‘ (přičemž sama **modifikace** sémantickosyntaktické platnosti **přeložkou** naznačuje netriviálnost vztahu). Jako **vlastnický vztah** se ztvárňuje i široký okruh vazeb zahrnujících rovněž entity povahy abstraktní.

Jádro vět o přináležitosti tvoří věty typu:

- (1) **Mám** chalupu u lesa.
- (2) Tohle území **patří** nám.
- (3) **Nevlastním** žádné klenoty.
- (4) Co **přísluší** obci, bylo inventarizováno.
- (5) Papeži **náleží** bílá klerika, bílý opasek a bílá čepička.
- (6) Od jara **nosí** pod srdcem děťátko.
- (7) Věž **nese** baňatou kopuli s makovicí a křížem.

Mnohoznačnost sloves ve funkci predikátorů vět o přináležitosti se projevuje řadou sémantických nuancí jazykového ztvárnění vlastnického vztahu.

Jako věty o přináležitosti lze tedy chápat rovněž struktury vyjadřující volnější, **abstraktnější vztahy analogické předchozím:**

- (8) **Mám** tady podnám.
- (9) **Máte** krásnou kuchyň, tu jste navrhovali sami?
- (10) Věra **má** ve vlasech zelený melír.
- (11) Hlas **má** nízký a monotónní.
- (12) **Mám** trochu strach z večera.
- (13) Omáčka **nemá** ani pokojovou teplotu.
- (14) Při sobě **nosím** kapesní nůž a baterku.
- (15) Oba si **neseme** břemena po našich předcích.
- (16) Tak co mi **neseš** za novinky?
- (17) Projekt **nese** název Edison.
- (18) Oděv v sobě **nesl** živočišnou vášeň džungle.
- (19) Slavnostní pokrm k svátkům **patří**.
- (20) Pes **patří** k člověku, kočka k domu.
- (21) **Nepříslušelo** jim velkolepé gesto
- (22) Fyzikální realita **nepřísluší** bodu v prostoru ani časovému okamžiku, pouze události.
- (23) Takzvaný pastýřský klobouk **nosí** kněží a biskupové, červený přísluší papežům.

5.4.4.2 Pojem přináležitosti a posesivity

I. Obecná charakteristika

Posesivita v užším smyslu se tradičně chápe jako držba, jako předmětné vlastnictví, vyjadřované větnými strukturami typu *Sedlák má pole*.

Protože samo **vlastnění je vztahem** fakticky i pojmově přirozeně **vágním**, zpřehledňuje se tento vztah rozlišováním na **vlastnictví přirozené** a **vlastnictví vzniklé vůlí**, vlastnictví **zcizitelné** a **nezcizitelné** (přičemž zcizitelnost, ať dobrovolná či násilná, je opět kritériem relativním), a na vlastnictví konkrétní a abstraktní.

K ověření předmětného vlastnictví slouží sémantické operace, jejichž výsledkem jsou struktury konverzivně opozitní:

- (24) Sedlák má pole.
- (25) Pole je sedláckovo.

Větně vyjádřený vztah vlastnictví či obecnější vztah přináležitosti může mít ekvivalent v kondenzované syntagmatické formě se závislým posesivním adjektivem (*otcova hůl*), s genitivním substantivním přívlastkem (*hůl otce*), do jisté míry i s druhově relačním adjektivem (*otcovská přízeň*), volně přecházející ve vlastnostní charakteristiku.

S oporou v transpozičních testech provázených posouzením významové ekvivalence se jako **specifické případy posesivity** vyčleňují:

(a) vztahy těla a jeho částí

kůň má hřívu / hříva koně / koňova hříva / koňská hříva

Obdobně i vztahy **oděvů a jejich částí**:

košile má (dlouhé) rukávy / rukáv košile / košilový rukáv

(b) vztahy celků a částí obecně:

akát má (vonné) květy / květ akátu / akátový květ

(c) vztahy příbuzenské, pracovní a společenské:

tesař má syna / tesařův syn / syn tesaře / tesařský syn

stádo má (svého) vůdce / vůdce stáda

Povaha posesivního vztahu slábne v relaci původce činnosti a činnosti samé:

Student usiluje o stipendium / studentovo usilování/úsilí / usilování/úsilí studenta / studentské usilování

Obecně povaha posesivního vztahu slábne v širších, volnějším asociačních vazbách, vyjádřených alternativně mj. právě nominalizacemi (k nim viz podrobněji oddíl II. kap. 1):

(26a) Obor má výtečnou pověst.

(26b) O oboru se povídá jen v dobrém.

(26c) Pověst oboru je dobrá.

K posesi a šířeji k přináležitosti volněji poukazují i konstrukce s akuzativním předmětem a se závazným dativem coby výrazem malficientu (malfaktoru) či beneficentu (benefaktoru), totožného v tomto případě s disponentem, resp. posesorem:

- (27) Poškrábal **si** předloktí. (tj. ‚sám sobě svá‘)
- (28) Opravil **mu** hodinky. (tj. ‚jemu jeho / pro něj‘)
- (29) Polil **mu** nohavici. (tj. ‚nohavici jeho kalhot‘)

Přináležitost v širším smyslu zahrnuje mimo držbu (vlastnictví) i vztah věnování, přiřčení, zasvěcení, určenosti, adresátství a vztahy obdobné – kupř. prostorové; prostorově přináležitostní věty volně přecházejí ve věty o lokalizaci, resp. naopak. Univerzální kognitivní model se tak přirozeně uplatňuje i na vztahy analogické, strukturně blízké.

II. Sémantické odstíny přináležitosti

Z výše uvedených sloves, jež zastávají funkce predikátorů vět o přináležitosti, je dominantní **výrazně polysémní slovesa mít**. Komplementární perspektivu vlastnění a přináležitosti (s dalšími sémantickými odstíny) zprostředkovává sloveso **patřit**, významově specifitější, přesto rovněž **polysémní**.

- (30a) Drozd **má** hnízdo vymazané hlínou.
- (30b) Hnízdo vymazané hlínou **patří** drozdovi.

Obě centrální slovesa mohou současně sloužit k ověření povahy vztahu vyjádřeného jinými slovesy ze sémantických polí ‚vlastnění‘, ‚přináležitost‘.

Pro verbum **mít** eviduje Slovník spisovného jazyka českého (dále jen SSJČ, 1960) a Slovník spisovné češtiny (dále jen SSČ, 1994) zhruba **jedenáct významů** se společnými sémy vlastnění.

Pro sloveso **patřit** je to jeden význam ze tří až čtyř (*Dům patří matce.*).

Druhý z nich, potenciálně také spadající pod široce chápanou přináležitost – totiž význam kategoriálního zařazení ‚náležet ke třídě jevů‘ (*Včela medonosná patří mezi blanokřídlý hmyz.*) – je zpracován v kapitole *Věty o vlastnosti*. Další sémantický odstín téhož významu – ‚přislušet místně‘ – je analyzován v kapitole *Věty o lokalizaci*.

Následují zjednodušené ilustrační příklady užití s průnikem slovníkových explikací a **korpusovými doklady** pro sloveso **mít**:

1. **mít** = ‚držet ve vlastnictví, držet jako svůj majetek, být majitelem, vlastnit‘ - *Mám mnoho knih.; Nemám drobné peníze;* ‚být ve vlastnictví někoho, náležet někomu‘ – ‚domek **patří** matce.

S manželem **máme** firmu na pořádání koncertů.
Měla snubní prsten s diamantem.

2. **mít** = ‚držet v užívání, spravovat, disponovat‘ – *Máme nájemní byt; V domě mají společnou pračku.; Zboží máme na skladě.* Shodná perifráze: *Mně patří tato skříňka.*

Za domem **máme** park s rybníkem, spousty dětských hřišť v okolí.
Pod televizí **mám** v přihrádce videorekordér.

3. **mít** = ‚držet v moci, ovládat‘ – *Povstalci měli celé území.; Dlouho ho hledali, ale už ho mají.* – shodná perifráze: *Vzácným hostům patří přední řady.*

4. **mít** = ‚držet, třímat, nést, nosit‘ – *V ruce měl tašku.; Dítě má v náručí. Měl ruce v kapsách, na sobě měl kabát, šátek měl na krku.; Má nohu v sádře.* Přejít k vyjádření lokalizace a vlastnosti: *mají oprýskanou omítku – jsou oprýskané*

Na krku **měla** řetízek se zlatým medailonkem.
Teď **má** oči otevřené a zaměřené na obzor.
Domy **mají** oprýskanou omítku.

5. **mít** = ‚držet při sobě nebo ve své blízkosti, přechovávat, uchovávat‘ – *Šaty mám ve skříni.; Má slzy v očích. Od rána neměl nic v ústech.* Oscilace mezi vyjádřením přináležitosti, lokalizace a vlastnosti.

Naši předkové věřili, že strom a člověk **mají** duši.
Pokud **máte** pleť s teplým zlatavým nádechem, ještě to podpoří teplý tón barvy vlasů.
V očích **má** však opět smutek.

6. **mít** = ‚pravidelně dostávat, získávat, nabývat‘ – *Má dobrý plat.; V menze máme teplé večere.*

Lidé **mají** vyšší reálné příjmy.
Je jí padesát let a **má** rentu tři sta eur.

7. **mít** vyjadřuje existenci někoho, kdo je v příbuzenském, společenském vztahu k někomu;

zplodit, porodit – **Mám** dva bratry.; **Ještě mám** oba rodiče.; **Děvče má** ženicha.; **Mají** spolu dvě děti. –

Ted' **mám** doma šest chlapů!
Doma **mají** dva psy, kočky, papouška a králíka.
Rodina **měla** tři členy.

8. mít = ,být ve styku, zpravidla přátelském‘ – *Nechci s ním nic mít.*; *Co spolu máte?* –.

Absolutně mě nenapadlo, že bych s ním mohla něco **mít**.
Hráli jsme v jeho dramatických pokusech, **máme** s ním spoustu krásných zážitků.

9. mít vyjadřuje, že něčeho je dostatek., že nechybí příležitost – *Mám co číst.*; *Mám co dělat, nenudím se.*; *Nemá koho navštívit.*; *Já mám kam jet!* –.

Má moc práce.
Zase budete **mít** spoustu elánu.
Máte málo problémů?

10. mít = (o věci) ,obsahovat něco, být něčím vybaven‘ – *Lednička má velký mrazící prostor.*
Dům má prádelnu.

Celý dům **má** vnitřní příčky a vnitřní plochu obvodové stěny vyzděné z nepálených cihel.
Na škole **máme** celkem dvaatřicet počítačů.

11. slouží k vyjádření pocitů, poznatků, stavů, vlastností – *Mám hlad a žízeň.*; *Měl horečku.*
Máme trápení.; *Máš čas?*; *Mám radost.*; *Mám na něj zlost.*; *Měl bych zájem.*; *Mám naději?*
Mám pravdu!; *Mám smůlu.*; *Máme pochopení pro tvé zájmy.*; *Měj trpělivost!*; *Nemá stání.*
Mám na starosti babičku.; *Máš na mysli toto?*; *Mám v úmyslu odjet.*; *Město má starobylý ráz.*

Podle toho, co píšete, z ní **máte** strach.
Má zlomenou nohu.
Měli jakýsi skrytý a tajný plán.
Měli za sebou vojnu.
V neděli **má** člověk klid a čas.
Pak jsme **měli** v plánu stanout na nejvyšším vrcholku Hokkaida.
Můj syn **má** astma.

Vedle sloves angažovaných ve funkci predikátoru a převládajícího smyslu vět slouží jako argument nevětné způsoby vyjádření posesivity - individuálně přivlastňovací adjektivní

shodný atribut (*ježkovy bodliny*), neshodný substantivní atribut genitivní (*bodliny ježka*), popř. druhově přivlastňovací (široce relační) shodný adjektivní atribut (*ježčí bodliny*), směřující už k vlastnostní specifikaci.

Věty o kategoriální příslušnosti víceméně vzdorují pokusům o smysluplnou transpozici v syntagmatické vyjádření posesivity (*ze šelem lev; třešeň coby peckovice*), jsou pojednány v kap. 5.4.3 Věty o vlastnosti.

5.4.5 Věty o lokalizaci

5.4.5.1 Vymezení

Hranice mezi sémantickými větnými typy nejsou ostré: Věty o lokalizaci plynule navazují na věty o vlastnosti (*Cesta vede lesem – Je to lesní cesta*), právě tak ale i na věty o přináležitosti (*Na chodidlech se nachází množství reflexních bodů; Kolenní česka je vsunuta do šlachy čtyřhlavého svalu stehna. Praděd se nalézá v národní přírodní rezervaci.*). Pomezí je i povaha vět existenciálních a okolnostně existenciálních (*Na Kutnohorsku jsou bouřky – Bouřky jsou na Kutnohorsku / Jsou bouřky, a to na Kutnohorsku*; analogicky lze přistupovat i k větám typu *Největší sněhová pokrývka leží v okolí Pradědu.*; *Nejvíce narkomanů se v České Lípě objevuje u parku.* Srov. i časoprostorově přípustkové určení typu *Humor byl i v Osvětimi, humor existuje i po Osvětimi* s významem ‚v čase a za podmínek internace, navzdory jim‘.

Mezní charakter vět sledujeme u struktur závislé predikace (u tzv. vět vedlejších), zhusta plnicích jiné syntaktické funkce – typicky funkci věty přivlastkové: *Starostové obcí, kterými železniční trať prochází, mají zájem na jejím zachování – ,starostové obcí s tratí‘.*

Mimo základní prostorové dvou- nebo trojdimenzionální začlenění stavu (*Jihozápadně od Plzně leží obec Hradec*) mohou tyto věty vyjadřovat prostřednictvím místa i zařazení časové – tedy ve výsledku čtyřdimenzionální, časoprostorové (*I v Terezíně jsme zůstaly samy sebou*) a s hojným využitím metafory prostoru také relace abstraktní (*Spočinul v neřešitelných problémech*).

Postavení vět s okolnostním (lokálním, resp. lokálně-temporálním) určením, jež podmiňuje platnost celé výpovědi, je otázkou, a to zejm. tehdy, je-li situováno do jádra výpovědi (*Na hřišti jsem se cítila hodně dobře. Líp jsem se cítila v Londýně.*). Nejde v pravém slova smyslu o věty o lokalizaci, ale o věty lokálně podmíněné.

Postižení sémantiky predikátů včetně jejich potenciální (ne)aktuální platnosti (*vítr tu vane od jihu, od okna táhne ,trvale směřuje‘, řeka přítéká ze severu ,směřuje tamodtud‘*), jakož

i registrace shod a rozdílů v přechodných polích a podtypech uvnitř jednotlivých sémantických větných typů přináší plastičtější pohled na jazyk a řeč.

5.4.5.2 Obecná charakteristika vět o lokalizaci

Základem větných struktur vyjadřujících lokalizaci jako typ statické relace jsou predikátory vyjadřující **(a) výskyt** – souvztažné s otázkou *kde*, **(b) prostup** – k otázce *kudy*, **(c) směřování** – k otázce *kam, odkud*, tedy slovesa typu **(ca)** *stát, nacházet se, vyskytovat se, spočívat, tyčit se, rozkládat se, rozpínat se*, **(cb)** *vést, procházet, probíhat, pronikat, běžet, ubíhat*, **(cc)** *mířit, směřovat, ukazovat, ubíhat, vést*, ale i predikátory s perspektivou zápornou, negované formy typu *nevyskytovat se (nikde), nevede (nikudy, odnikud, nikam)*.

Tyto predikátory implikují obligatorní lokální určení (přísloušné určení místa) vyjádřené adverbium nebo předložkovou vazbou substantiva. Věty o lokalizaci vyjadřují, že ‚něco / někdo někde je, někudy vede nebo vede někam / odněkud‘ (přičemž sama modifikace sémantickosyntaktické platnosti přeložkou naznačuje netriviálnost vztahu). Odpovídají větnému vzorci $\text{Subst}_N - V_f - \text{Adv}$ (SUBJ – PRED – ADV), resp. $V_{f \text{ neos}} - \text{Adv}$ (PRED – ADV), viz kap. 3.2.2.1.

Subjekt vět o lokalizaci je primárně vyjadřován konkréty: u fyzických entit se jejich situovanost vůči jiným fyzickým entitám vždy předpokládá. Tato konfigurace je východiskem a podmínkou vnímání prostorové dimenze. S ústupem rysů konkrétnosti subjektového substantiva, resp. komplexního subjektu se mění i povaha prostoru.

Jako umístění v prostoru se ztvárňuje i široký okruh situací zahrnujících rovněž vztahy povahy ryze abstraktní (*Návrh se nachází mimo možnosti státního rozpočtu*), smíšené – kauzálně-lokální (*Kosmetický zásah neřeší příčinu, která se nachází až na úrovni hlubokých žil*), lokálně-temporální (*Zákon se aktuálně nachází v připomínkovém řízení u vlády*), procesuálně-temporální (*Areál se nachází ve fázi hrubé stavby*) nebo lokalizačně charakterizační (*Mužstvo se nachází ve spodní části tabulky*).

Jak naznačeno, lokálně pojaté stavy substancí jsou více či méně implicitně zařazeny i temporálně; protože lokální určení dynamického příznaku substance kognitivně předchází zařazení temporálnímu, specifický okruh vět má povahu výpovědi časoprostorově zařazujících (*V Jeseníku jsem byla nejspokojenější ‚právě a pouze za pobytu tam‘*).

Jádro vět o lokalizaci ovšem tvoří věty tří typů (číslované doklady pocházejí z korpusu SYNv12, příležitostně jsou kráceny):

5.4.5.3 Věty o výskytu

Tento sémantický větný typ je vymezen působností tázacího a vztažného zájmeného příslovce *kde* (resp. otázky *Kde?*). Alespoň některým z významů jej zakládají slovesné predikátory *ležet*, *nacházet se*, *nalézat se*, *objevovat se*, *rozkládat se*, *rozpínat se*, *rozprostírat se*, *růst*, *setrávat*, *spočívat*, *stát*, *tyčit se*, *vyskytovat se*, *žít se* závazným místním doplněním (a univerzální sponové sloveso *být*). Platnost lokalizace je buď gnómická (místo je definičním znakem určované entity – *něco se nachází zpravidla / výhradně někde*, což přibližuje větný typ větám o vlastnosti), nebo aktualizovaná – *něco se v čase komunikace nachází někde*. Zastoupení lexie s rysem staticnosti v sémantické struktuře polysémního slovesa dovoluje řadit do tohoto sémantického typu vět i doklady typu *Pod vrcholem Králického Sněžníku pramení řeka Morava, významný levý přítok Dunaje ,začíná‘*.

- (1) Dům **stojí na kraji** města, **nedaleko se nachází** škola a školka.
- (2) Vila **leží za hranicí** hradecké městské památkové zóny [...].
- (3) **Na katastru** Jevíčka **se nachází** devět lokalit s nálezy z doby římské.
- (4) Knihovna **se nachází přímo v budově** obecního úřadu.
- (5) Slepé střevo **se nachází na** pravé **straně** podbřišku.
- (6) Obec Běstvina **se nalézá na úpatí** Železných hor.
- (7) Norek americký **se objevuje na řece Oslavě, Svratce a Dyji**.
- (8) **Na svazích pramení** některé přítoky řeky Ohře, která **pod horami protéká**.
- (9) Městys Nový Hrozenkov **se rozkládá v údolí** Horního Vsacka, **na hranici se** Slovenskou republikou.
- (10) Na kraji pozemku rostly smrky. Dům **spočíval** v jejich **stínu**.
- (11) Mince **byly ve** velkém **džbánu**, který **spočíval** asi 30 centimetrů **pod povrchem**.
- (12) Évin dům **spočíval pod sněhem** v nezvyklém tichu. **Na střeše ležela** tmavá plachta, zatížená velkými kameny.
- (13) **V nejnepřístupnější části pohoří, nad údolím**, v němž leží opatství, **stál** před mnoha staletími slavný klášter.
- (14) Kostelní věž z desátého století **se tyčila nad** dubovými **lesíky** a blaty porostlými lupinou.
- (15) **V rašeliništi se vyskytuje** keřovitá forma borovice bahenní [...].
- (16) Vřes **se vyskytuje volně v evropské přírodě**, od rovin až do výšky 2000 m n. m.

Doklady symbolického využití prostorové lokalizace představují široké spektrum metafor, metonymií, synekdoch, jejichž společným znakem je zástupnost prostorové dimenze provázená různě nápadnou abstraktizací prostoru, resp. faktu výskytu:

- (17) **Na snímku se nachází** kostel svatě Máří Magdalény v Olešnici v Orlických horách.
- (18) **Pod kapotou se nachází** dvoulitrový turbodiesel.
- (19) Liška **se objevuje** v mnoha slovesných **dílech**, například v lidových písních, bajkách a v pohádkách.
- (20) Korupce **se vyskytuje** i **mezi příslušníky** policejního sboru.

Rovněž v souvětích se závislými rozvíjejícími větami se uplatňují predikáty s obligatorním místním doplněním, vyjadřující lokalizaci. Vedlejší věty však plní v souvětí jinou funkci, obvykle přívlastkovou (často jako nepravé věty vedlejší). Odlišná funkce věty je zpravidla signalizována i vztažným zájmenem nebo vztažným příslovcem. Vzhledem k nesouladu sémantiky samotné věty s lokalizačním predikátem a funkcí věty v komplexu souvětí považujeme zde tento typ za periferii popisovaného jevu.

- (21) V nejneprístupnější části zdejšího pohoří, nad údolím, **v němž leží** opatství, stál před mnoha staletími slavný klášter.
- (22) Celkem žádala radnice o navrácení 90 hektarů půdy, která **se rozkládá za** Dolní **Temenicí** a **sahá až k** sousední **obci Bratrušovu**.
- (23) Horké chvílky zažil řidič tahače, **na jehož korbě spočíval** vánoční strom.

5.4.5.4 Věty o prostupování

Další sémantický větný typ je vymezen působností tázacího a vztažného zájmeného příslovce *kudy* (resp. otázky *Kudy?*). Zakládají jej alespoň některým z významů slovesné predikatory *běžet*, *probíhat*, *procházet*, *pronikat*, *prostupovat*, *protékat*, *ubíhat*, *ubírat se*, *vést*, *vinout se* (a univerzální sponové sloveso *být*). Realizuje se v nich lexie se sémantickým rysem státnosti se závazným místním doplněním. Lokální určení je v tomto případě vyjádřeno jako různě složitá trajektorie s krajními body *odkud–kam*; povahu má liniovou (proti plošné nebo bodové lokalizaci ve větách o výskytu). Gnómický ráz lokalizace plyne z interpretace sémantického subjektu jako kauzátoru (nikoli agentu): *Řeka teče lesnatou krajinou od severu k jihu*. – ‚směřuje‘; *Údolím vane bez přestání jižní vítr*. – ‚přetrvává zde‘.

- (1) **Podél silnice běží** úhledná kamenná zídka s dřevěným plotem.
- (2) Krušnohorská magistrála **běží po hřebeni** Krušných hor po celé délce Ústeckého kraje.
- (3) Až k rybářskému městečku a **podél** přepychových **vil** za ním **vede** asfaltová silnice, ale **kolem hory** samé **běží** už jen úzká prašná cesta, zaříznutá do příkré stráně a útesů.
- (4) Tento rudý obr (být na místě Slunce, **probíhá** dráha Země ještě **pod** jeho **povrchem**) svými parametry astronomy dlouho trápí.
- (5) **Po** zevní **ploše** dolních končetin **probíhá** akupunkturní dráha žlučníku.
- (6) Jestliže dráha proudu **probíhá v materiálu** s dotací n, mluvíme o typu s kanálem N. U typu s kanálem P **prochází** proud naopak **materiálem** s vodivostí p.
- (7) Trať **prochází kolem** Pikovické **jehly**, skalní věže nad řekou Sázavou.
- (8) **Obcí prochází** železniční trať České Velenice – Veselí nad Lužnicí a autobusové linky.
- (9) Trať prochází od Harrachova až do Žaclěře a **vede přes Mísečky, Špindlerův Mlýn, Jánské Lázně či Pec pod Sněžkou.**
- (10) **Hřbetem** podélně **prochází** žíla vulkanické horniny – polzenitu.
- (11) Hýžd'ovým **svalem prochází** dolní dutá žíla, která vede krev z dolní poloviny těla přímo k srdci.
- (12) Nejvýznamnějším vodním tokem na Ústecku je řeka Labe. **Přes České středohoří proniká** od Porty Bohemiky a průlomové údolí je zahloubené 300 až 500 metrů pod úrovní původního terénu.
- (13) Více než polovinu pozemku bude tvořit zeleň a park. Ten ve studii **prostupuje** celým **územím.**
- (14) **Od** železniční **stanice ubíhá** žlutá značka **na jihovýchod do Černého lesa.** Za ním cesta **vede** majestátní kaštanovou **alejí** a **navede** vás **přes Plavečský vrch k** loveckému **zámečku** Svatý Hubert.
- (15) Soudný potok pramení v horách kdesi pod Kuklovem a Smědčí, v Blanském lese. Svě vody **sbírá z** širého **okolí** Lhenicka a Netolicka. Dále **se ubírá Blaty** ke Zlivi, ve které trávil svůj vzácný čas spisovatel Karel Klostermann.
- (16) Další cesta **se ubírá vzhůru strání** pokrytou volně loženou šotolinou.
- (17) Dál cyklostezka **vede po koruně hráze proti proudu** řeky směrem k soutoku řek Morávky a Ostravice. Nad soutokem **se ubírá podél Morávky po** jejím pravém **břehu.**
- (18) Dráha **vede po vrstevnici,** není tak nebezpečná jako v minulých letech.

- (19) Z Žitavy lze vyjet na romantický výlet ke zřícenině hradu Oybin, **kam vede** úzkokolejná cinkající dráha.
- (20) **Podél vrcholu** útesů **vede** pěšina s výhledy na tisíce mořských ptáků, kteří sem přilétají hnízdit.
- (21) Trasa **se vine vesničkami** s podstávkovými domy, unikátní ukázkou lidové architektury, kterou do zdejšího kraje přinesli Dolnolužičtí Srbové.
- (22) Od rybníků se po hrázích dostaneme k Odře, která **se vine krajinou** křivolakými meandry.

Z hlediska statické povahy dějového příznaku (a zřejmě i míry metaforičnosti) se jeví být přechodným sémantickým podtypem věty o dislokaci světla. Jsou rozvinutím podobenství týkajících se výskytu vody (*světlo se rozlévá pokojem*), současně tvoří přechod k dynamické relaci, jakou zpravidla představuje jazykové ztvárnění pohybu látek plyných včetně čichových podnětů (*pach proniká do domu*); i v tom případě však najdeme doklady lexii svědčící spíše pro statické významy (*pach proniká celým tělem* – ‚prostupuje je‘).

- (23) **Budovou proniká přes** prosklené **dveře** dostatek světla do chodeb a zároveň je při průchodu výhled do exteriéru.
- (24) Atrium jsme nahoře otevřeli, světlo tak **prostupuje** jako vodopád celým **domem**.
- (25) Jejich opojná vůně **prostupuje** celou členitou **budovou**. – ‚naplňuje ji, je v ní‘
- (26) Bledé měsíční světlo **se rozlévá po** bílém **papíře** v okně, takhle září asi od půlnoci.

Sémantické posuny v lexiiích polysémných sloves vyjadřujících lokalizaci umožňují vznik rozsáhlého spektra metafor, metonymií, synekdoch. Jejich společným znakem je zástupnost trojrozměrného fyzického prostoru a směřování skrze něj, provázená jeho různě nápadnou abstraktizací, resp. faktu průchodu, statického prostupování.

- (27) Život většiny z nás **se neubírá po** rovných **cestách**, ale spíš **běží** těmi nejzakroucenějšími **pěšinkami**.
- (28) Teoretický výklad si **na** jednom **místě** knihy **běží** po svých vlastních cestách.
- (29) Jeho umělecká dráha **probíhá po** dvou paralelních a poměrně odlišných **liniích**.
- (30) Areál od loňského roku **prochází** mnohamilionovou **rekonstrukcí**, která by měla být dokončena ještě letos.
- (31) Jsem si naprosto jist, že **mnou prochází** lyrická žíla, ba přímo lyrický nerv.

- (32) A tato agenda **proniká i do** občanskoprávních **sporů**.
- (33) Současnou **medicínou** stále častěji **prostupuje** právní problematika.
- (34) Zajímavými **meandry se ubírá** kauza Romů z novoborské Nemocniční ulice.
- (35) A život **se ubírá** takovými **cestami** s tak klikatými zatačkami, že při troše sebereflexe pro tu pýchu, o níž hovoříte, nevidím prostor.
- (36) Třetí cesta **se ubírá směrem ke** kmenovým **buňkám**, díky nimž by bylo možné obnovit vlastní nové orgány.
- (37) Má to nějaký důvod, proč vaše kariérní dráha **vede** právě takto – **z Ostravy na jih** a poté **na severovýchod**?

Jako predikáty vět o výskytu, také predikáty vyjadřující prostupování se uplatňují v závislých (rozvíjejících) větách s obligatorním místním doplněním. Podle funkce vedlejší věty, kterou v souvětí plní, se mění i míra, jakou je vůbec ještě lze považovat za věty o lokalizaci. Odlišná funkce věty je zpravidla signalizována i vztažným zájmenem nebo vztažným příslovcem. Především u vět přívlastkových – zde např. věty (38), (39) – uvažujeme zde o tomto konstrukčním typu jako o periférii popisovaného jevu – pro nesoulad sémantiky samotné věty s lokalizačním predikátem a funkce věty v komplexu souvětí

- (38) Barvy obrazu ovlivnily barevnost celého interiéru, **kterým prostupuje** mentolová, šedá, šedavě mátová a zlatá, tu můžeme vidět i na kulatých paspartách obrazů v druhé ložnici.
- (39) Starostové obcí, **kterými** železniční trať **prochází**, mají velký zájem na jejím zachování a hlavně provozování.
- (40) Oblast podkrkonošského Kalenského potoka, **kudy prochází** granátová žíla, skrývá odhadem 23 tun pyropů.
- (41) Bývalá štola Naděje je dnes součástí naučné Cesty zlatokopů, která **běží údolím** Zlatého potoka.
- (42) Pro tak masivní ovlivnění přírody je na horním toku Brahmaputry ideální jedno místo. Úzká **soutěska, již** řeka **teče** nejprve na sever, ale pak se stáčí prudce na jihovýchod [...].
- (43) Zběžný pohled [...] jasně naznačuje, **kudy se ubírá** personální politika firmy .
- (44) V míše, **kudy** motorická dráha **probíhá**, není informace předána.
- (45) Kolumbijci přišli s tím, že když geostacionární dráha **probíhá nad** jejich **územím**, vlastně jim patří. A přinejmenším by za její využívání mohli vybírat poplatky.

- (46) Dominantním meridiánem, který **přes lopatku probíhá**, je dráha tenkého střeva, která úzce souvisí s trávením.

5.4.5.5 Věty o směřování

Poslední sémantický větný typ (se dvěma podtypy) je vymezen působností tázacích a vztažných zájmenných příslovcí *kam* a *odkud* (resp. otázek *Kam? Odkud?*, resp. dvojotázkou *Odkud kam?*). Alespoň některým z významů jej zakládají slovesné predikátory *běžet*, *mířit*, *pronikat*, *prostupovat*, *sahat*, *směřovat*, *ubíhat*, *ubírat se*, *ukazovat*, *vést*, *vinout se* (a univerzální sponové sloveso *být*). V těchto větách se z polysémních lexémů uplatňuje lexie se sémantickým rysem statickosti se závazným místním doplněním. Lokální určení je v tomto případě vyjádřeno jako různou měrou ohraničená přímka, polopřímka či úsečka, resp. křivka, polokřivka. Má tedy povahu liniiovou (*Pěšina míří k řece.*; *Vede sem trať z Budějovic.*) proti plošné nebo bodové lokalizaci ve větách o výskytu, ale obdobně jako ve větách o prostupování – ovšem s tím rozdílem, že směr může být jen naznačen (*Zvenku jde chlad*). Gnómicko-statický ráz lokalizace plyne z interpretace sémantického subjektu jako kauzátoru, nikoli agentu (*Potok přitéká ze severu.*; *Vrchol se zasouvá za okolní štíty.*; *Stezka se šplhá do kopců.*).

- (1) Silnice běží mezi vysokými náspy, skrz ně; jsou až dvacet metrů vysoké a **postupují daleko do krajiny**.
- (2) Rozbitá silnice **běží** mezi pastvinami **k obzoru**, na kterém se rýsuje věž kostela.
- (3) Silnice **běží dopředu** jako vždy a zrak přitahuje kříž na nejbližším kandelábru.
- (4) Silnice **běží severovýchodně** a nedaleko hájovny Vohárka se kříží se starou cestou Hodonín – Rozseč.
- (5) Poslední ze čtyř cest **míří na Zliv**.
- (6) Další ukazatel před radnicí **míří do Prahy**, tam je to z Mariánských Hor o dva kilometry dále než do Košic.
- (7) Ukazatel **míří** jiným **směrem**, než kudy skutečně vede turistická trasa.
- (8) Řeka Labe je zde jakousi páteří vodních toků. Přes České středohoří **proniká od Porty Bohemiky**, průlomové údolí je zahloubené 300 až 500 metrů pod úrovní původního terénu.
- (9) Poté následuje část [tobogánu] vedoucí šikmo přes bazén, která **prostupuje ven nad sluneční louku**.
- (10) Podstavec komína tvoří součást vstupní haly a dřík **prostupuje střešní konstrukcí ven**.

- (11) Třicetikilometrový svah **sahá až k moři** a nabízí zážitek geologům, skalničkářům a milovníkům cyklokrosu.
- (12) Na bočních otevřených stěnách je stáj osazena dvoudílnou plachtou, která **sahá až na zem**.
- (13) Sníh **sahá až k telefonnímu přístroji** v budce.
- (14) Trasa **směřuje** kolem kóty Roman **dál** údolím ostrými zákrutami řeky **k** někdejší vojenské **plovárně** a poté už **k** jižnímu **okraji** Stříbra u ústí říčky Úhlavky do Mže.
- (15) **Odtud** trasa **směřuje do** podzemí **kolonády**.
- (16) Neapol **se šplhá do** prudkých **kopců** nad zálivem na úpatí proslulé sopky Vesuv.
- (17) Park **zasahuje do centra** města až po ulici Kavalcovu a dynamicky **ubíhá až na předměstí do luk** ke Starému Městu.
- (18) Trať **se ubírá ke** vzdáleným **horám**.
- (19) Ještě jednou se vraťme k cestě nového panovníka. Ta **se ubírá ze středu** katedrály **k** západnímu **portálu**, řešenému jako reprezentativní a slavnostní brána.
- (20) Směrovka **ukazuje doprava přes náměstí** a tam – jak jinak – se silnice znovu topí v rozvodněné Mrlině.
- (21) Potok **ústí do řeky** Mže.
- (22) Slepé střevo je slepá část tlustého střeva pod místem, kde **do něj ústí** tenké střevo.
- (23) Stezka **vede na Valečov**.
- (24) Úzká pěšina **vede k vršku**.
- (25) Dvacetikilometrová trasa **vede z Neznašov** přes Týnec a Loretu **do Klatov**.
- (26) Nad Sloními kameny prochází červeně značená turistická cesta, hřebenová magistrála. Východním směrem **vede na Ještěd**, západním směrem **na Hvozd a Luž**.
- (27) Při průzkumných letech absolvuje letoun dvě trasy. Jedna **vede na Svatý Hostýn** a **pokračuje nad** Valašskou **Bystřici**, Francovu **Lhotu**, **Brumov-Bylnici** až téměř u slovenských hranic a **vrací se** přes Bojkovice **do Otrokovic**.
- (28) Malý tunýlek v masívním zdivu **vede na dvůr** s tratoríí pod pavláčkou porostlou psím vínem a neobyčejně snaživým muškátem, který se na dlouhém krku vyšplhal do výše prvního patra.
- (29) Francouzské okno **vede na terasu**.
- (30) První trasa **vede na Plačkov, Mikulášov a Krasoňov**. Druhá **se vine z Humpolce do Lipnice** nad Sázavou a **zpět**.
- (31) Glaciologové jsou přesvědčeni, že kaňon, který **se vine ze středu** Grónska **směrem na sever**, skrývá důležitou řeku.

- (32) Kolenní česka (patela) **je vsunuta do šlachy** čtyřhlavého svalu stehna.
- (33) Židovský lesní hřbitov **je zasunut do jezera** tak, že jedna jeho půlka je na suchu, druhá **vstupuje** pomníky postupně a zvolna **do vody**.
- (34) Klikatá a poměrně komplikovaná ulice **vychází** kolmo **z Jilské, vede kolem kostela** sv. Jiljí **do Husovy**, dál **pokračuje mimo osu** původním **směrem**, přetíná Liliovou, kde ji na noc zavírá brána. **Pokračuje mezi domem a zdí** Anenského kláštera **k další bráně, již ústí do** Anenského **náměstí**.

Přechod mezi statickou a dynamickou relací, jakož i mezi ztvárněním reálného prostoru a jeho metaforou představují opět věty o směřování světelných a tepelných podnětů.

- (35) Zambijské slunce **proniká do** tmavé **kobky** jen **skrz pár děr** v zaplechovaném okénku.
- (36) Obývací prostor je přisvětlen velkým oknem pod stropem, kterým dovnitř **proniká** slunce **ze západu**.
- (37) Musí mi k tomu stačit trošku světla, které **proniká skrz luxfery**.
- (38) Tím, že se obnažila část objektu, **proniká** v zimě **do bytu** větší chlad.

Jako relace prostorová jsou standardně ztvárňovány i vztahy časové, měrové a jiné; jde o více či méně uzualizované metafory.

- (39) Historie obce **sahá až do 13. století**.
- (40) Pochvala **směřuje i k** našim **příznivcům**.
- (41) Má výtka **směřovala a směřuje** hlavně **k dramaturgii** překladu, která zásadně mění význam a smysl celého seriálu.
- (42) Je to film křehký a smutný, byť tak často **ubíhá** bezstarostně **kupředu**.
- (43) Současné uvažování **se ubírá směrem k** jednoduššímu, ale účinnému **řešení**.
- (44) Podle katolického teologa, kněze a církevního historika Tomáše Petráčka jsou papežova slova především důležitým signálem, **kam se ubírá** myšlení muže, jenž zásadně ovlivňuje současnou a budoucí podobu katolické církve .
- (45) Osmiletá láska **se ubírá ke konci** svých dnů.
- (46) Nový trend v bydlení **se ubírá ke** klidným **lokalitám** v blízkosti větších měst.
- (47) Veškerá naše práce **se ubírá k záchraně** životů lidí, kteří jsou dole.

- (48) U mladých básníků se projevují dvě tendence: jedna **se ubírá k lyrice** typu Jana Skácela a drsnější větev **míří k poetice** Charlese Bukowského.

Věty o lokalizaci si uchovávají sémantický ráz, zejména jsou-li příslovečné povahy. V závislosti na lexikálním obsazení se to ale může týkat i některých vět přívlaskkových, jež jinak funkčně inklinují k větám o vlastnosti. Posun k hranici sémantického typu a za ni je zřetelný u vět s lokalizací vyjádřenou zájmeným příslovcem vztažným (*směr, jímž se cesta ubírá*).

- (49) Vodopády jsou velmi dobře přístupné z vyhlídkové cesty, která **se šplhá nahoru** v malých serpentínách a nabízí nádherné pohledy na běsnící přírodní úkaz.
- (50) Dole pod kopci za silnicí, která **se šplhá vzhůru do lesů**, se krčí městečko.
- (51) Po chvíli už mířím do uličky, **kam ukazuje** směrovka s nápisem Velký Javorník.
- (52) Nejednou nám postačí sledovat směr, **jímž se ubírá** myšlení nevelkého počtu nejvnímavějších jedinců.
- (53) K příkopu se mohou méně zdatní turisté dostat ulicí Na Opyši, odkud dojdou k brance, a dále cestou, která **vede na dno** Jeleního příkopu.
- (54) Zbývá jen pár kilometrů, pár minut cesty, která **se vine z kopce** úzkou soutěskou **dolů do údolí**.
- (55) Nejdelší lanová dráha v Česku, která **vede z Krupky na Komáří vížku**, bude od tohoto pátku opět plně v provozu.

5.4.5.6 Věty o prostorově vázaných (podmíněných) stavech

Z dosud uvedeného je zřejmé, že prostorové charakteristiky jsou hojně užívány i pro ztvárnění dimenze časové:

- (1) Teprve **u maturity jsem se cítila** trochu jako normální člověk.

Časoprostor je mnohdy tematizován souběžně: s lokálním určením úzce souvisí určení časové, resp. z lokálního určení plyne i zařazení časové. Lokálnímu zařazení stavu se dává přednost, pokud je charakterizačně přínosnější, resp. vyjadřuje-li prostor i souvislosti kauzální.

- (2) **Na vojně jsem měl čas přemýšlet**, co dál. ‚v době vojenské služby‘

- (3) **Na hřišti jsem se cítila** hodně dobře . „při hře“
- (4) **V Africe jsem se cítila** prostě jako doma. „za pobytu tam“
- (5) **V Terezíně a později i v Osvětimi jsme se chytali** každého stébla. „v podmínkách internace“
- (6) I v **Terezíně jsme se snažili** být co nejvíc spolu.
- (7) Holky vzpomínaly, že Zelenka sám **byl elegantní i v Terezíně** – oblékáním i chováním. „i za internace“
- (8) Jiří Brady, který **byl v Terezíně i v Osvětimi**, nakonec nezíská státní vyznamenání. „byl za války internován“
- (9) Sloužil jsem v modrém, **na vojně jsem byl** totiž rok **u letectva** v Plané u Českých Budějovic. „po dobu vojenské služby“.

5.5 Věty o způsobování

5.5.1 Definice a obecná charakteristika

Jako věty o způsobování označujeme takové věty, v nichž je (a) přísudkovým slovesem pojmenován pouze **děj, který je způsobován**, zatímco **děj způsobující pojmenován není**; (b) působící subjekt je pouze **pasivní příčinou děje**; vlastnost (b) odlišuje věty o způsobování od vět o iniciaci (viz výše kap. 5.2.2) (vše ČNK)

- (1) Ta poznámka ji **rozesmála**. (= poznámka způsobila děj pojmenovaný přísudkovým slovesem)
- (2) Ta představa ji **vyděsila**.
- (3) Modelka **vyděsila** hosty módní přehlídky, na které se odvážila do plavek. (zkráceno)

Způsobované děje, které jsou pojmenovány ve větách (1) až (3), jsou pojmenovatelné reflexivními slovesy *rozesmát se* a *vyděsit se*. I ve větě (3) je pojmenován pouze působený děj (*vyděsit se*), nikoli nějaký děj působící; co konkrétně způsobilo vyděšení hostů, říká následující věta: *Její nohy totiž vypadaly jako nohy sedmdesátileté stařeny*. „Modelka“ je tedy v této větě prezentována jako ryze **pasivní příčina děje** pojmenovaného přísudkovým slovesem.

Přísudek vět o způsobování nazýváme **kauzativní predikát**, příslušné sloveso nazýváme **sloveso kauzativní**. Způsobující subjekt označujeme jako **kauzátor**.

(K pojmu kauzativních sloves a jejich druhům viz 2. díl, oddíl D., kap. 2.2)

Některá slovesa mají **pouze kauzativní význam**, např. *polekat, pobavit, rozesmát*, jiná se užívají běžně ve významu **činnostním i kauzativním**, např. *zabít*.

Sloveso *zabít* v kauzativním významu znamená pouze „způsobit smrt“, aniž je řečeno, jaký působící děj ke smrti vedl (věta 4d níže), zatímco v základním významu znamená „způsobit smrt usmrcující činností“, a v tomto významu je synonymní se slovesem *zavraždit* (to se však v kauzujícím významu neužívá); usmrcující činnost může mít různou povahu – ta se pak pojmenovává příslušnými slovesy specializovaných významů – *zastřelit, uškrtit* aj. Následující věty z ČNK ilustrují různou povahu subjektu děje označeného slovesem *zabít* (v závorce za větou charakterizujeme druh subjektu a jeho působení, které má za následek smrt):

- (4a) **Útočník zabil** svého známého kladivem. (aktivní subjekt, manipulativní činnost)
- (4b) Tenhle **vrah zabil** deset lidí. (aktivní subjekt, nepojmenovaná činnost)
- (4c) **Meningokok zabil** zdravotní sestru (příčina, působící děj)
- (4d) **Vězení** by ho **zabilo**. (příčina; přísudek implikuje silně negativní působení vězení na vězněného)

Působící subjekt může mít povahu přírodní síly (např. zasahující blesk či padající strom):

- (5) Padající **strom zabil** dřevorubce. (ČNK, zkráceno)

Činnostní a kauzativní význam slovesa mohou být někdy vázány na různé prefixy (obě věty ČNK):

- (6) Víčka si natřela na modro a **nabarvila** si dlouhé řasy. (činnost)
- (7) Ranní **červánky zbarvily** horizont doruda. (zkráceno; kauzace)

5.5.2 Věty se slovesy primárně kauzativními

Jde o slovesa, která se svým lexikálním významem vztahují pouze na způsobovaný děj, zatímco způsobující (kauzující) činnost jimi pojmenována není.

Např. ve větě (8a) představuje podmět skutečnost, která způsobila, že nastal děj, který se označuje reflexivním slovesem *rozesmát se*; význam věty (8a) lze explikovat větou (8b):

- (8a) Ta představa **ji rozesmála**. (ČNK)
- (8b) Ta představa **způsobila, že se rozesmála**.

Tam, kde existuje kauzativní sloveso, dáváme v běžné komunikaci ovšem zpravidla přednost méně explicitnímu způsobu vyjádření strukturou typu (9a).

Pokud kauzativní sloveso k dispozici není, je struktura se slovesem *způsobit* jednou z možností, jak sdělovanou skutečnost jazykově ztvárnit (vše ČNK):

- (9) **Zranění způsobilo, že** mu hlas zněl nedůtklivě.
- (10) **Omyl způsobil, že** se vydal na opačnou stranu.
- (11) Tato neočekávaná **laskavost způsobila, že** jí její neštěstí připadalo ještě větší.

Není to ovšem běžný způsob vyjadřování. V souhrnném korpusu ČNK SYN v8 (2020) má struktura ‚substantivum v nominativu + *způsobit, že*‘ cca 4 000 dokladů; to je vzhledem ke značné obecnosti této struktury poměrně málo.

Pasivním, resp. mimovolným kauzátorem děje může být ve větě i člověk. Např.:

- (12) **Svou lehkomyšlností a veselostí** zaplašoval její chmury. Často ji **rozesmál**. (ČNK)

Kauzující děj bývá ve větě nebo v širším kontextu vyjádřen popisem události (událostí), které vedly k ději vyjádřenému kauzativním predikátem:

- (13) Ale **když jsem se** s tím **svěřil** své žákyni, upřímně jsem ji **rozesmál**. (ČNK)

Subjektem kauzujícího predikátu může být člověk, materiální objekt či nominalizovaná událost, podmětem věty pak odpovídající substantivum. Např. (vše ČNK)

- (14a) **Vy** jste mě **polekal**. Jsem polomrtvá - proč jste jen přijel? (kauzátorem je osoba)
- (14b) Zpustlé **fasády** měšťanských domů mě **polekaly** [...] (kauzátorem je materiální objekt)
- (14c) Ten **dotek** ji **polekal**. (kauzátorem je nominalizovaná událost)

- (15a) Ophelii však její hašteřivé poznámky neurazily. Právě naopak. Stará **dáma ji pobavila**. (kauzátorem je osoba)
- (15b) Nedávno ji **pobavila fotka** s kočkou vyhřívající se uvnitř krmítka. (zkráceno)
(kauzátorem je materiální objekt)
- (15c) Jeho **vzdor** ji **pobavil**. (kauzátorem je nominalizovaná událost)

5.5.3 Věty se slovesy primárně činnostními

I. Obecná charakteristika

Mnohá slovesa, jejichž standardní význam je činnostní, nekauzativní, se příležitostně, zejména v publicistice, užívají jako kauzativa, a predikát tak často nabývá **expresivního stylu**:

(16) Strhující **boj** čtyř koní v cílové rovině **zvedl** diváky ze sedadel [...] (ČNK)

(17) Záhadná **choroba svléká** medvědy dohola. (internet)

Zatímco věty podobné větě (16) s kauzativně užitým slovesem *zvednout/zvedat* jsou v publicistice poměrně běžné, ve větě (17) je kauzativní užití slovesa *svléci* **okazionální**, a nabývá tím zvlášť **výrazné expresivity**. Hodí se proto dobře do **novinových titulků**, jež mají upoutat pozornost. Kauzativní význam slovesa může postupně převážit nad jeho významem činnostním a původně pouze okazionální kauzativní užití se tak **lexikalizuje**. Např. sloveso *vyprodat* má základní význam ‚prodat všechno zboží‘, přičemž subjektem děje je *prodávající*. Tento **základní význam slovesa vyprodat** (věta 18) je však v dnešním publicistickém úzu již v menšině a převládá **význam kauzativní** (věta 19) (obě věty ČNK):

(18) **Čedok vyprodal** téměř celou kapacitu přidělených vstupenek na zápasy ve skupině.

(19) **Bob Dylan** loni v červenci **vyprodal** Sportovní halu [...]

Význam některých sloves je svou povahou kauzativní nebo iniciační (věty (20) a (21), avšak může se užít i čistě kauzativně (věta (22)):

(20) Jednou jela ve večerních hodinách a měla rozsvícená pouze parkovací světla. **Policista** ji **zastavil** a ochotně ukázal, jak rozsvítit ty potkávací.

(21) Jeho střelu však **zastavil obránce**.

(22) Další dvě akce československého tandemu **zastavila tyčka**.

Srov. dále:

Euro nás **nezastaví**.

Děti se zatoulaly k hranicím lesa. Rozběhly se tam za černou veverkou. Teprv velký **hlad je zastavil** [...]

Luxusní auto vám mazaní zloději ukradnou rovnou před nosem a žádné hlídané **parkoviště je nezastaví**.

Skutečně tržní **podmínky** ... **by** Temelín **zastavily** už zítra dopoledne. (P. Pithart, MFD 10. 7. 1996)

II. Kauzativně užitá slovesa v umělecké próze

Okazionální kauzativní predikáty bývají poměrně častou **ozdobou stylu literárního**.

Výjimkou není ani užití slovesa, které svým základním lexikálním významem označuje konkrétní **manipulativní činnost** člověka (např. *rozhrnovat*):

(23) Popuzený **vřesk** klaksonů **rozhrnoval** lidi [...] (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

(24) [...] **vzpomínka** na máminu bolest mě **přitiskla** k teplým taškám střechy. (Jan Kačer, *Jedu k mámě*)

(25) Prudká **bolest** v kotníku ji však vzápětí **srazila** zpátky na židli. (A. Randová, *Atlasova vzpoura*)

Kauzujícím subjektem reprezentovaným podmětem věty může být:

(a) Přírodní živel, síla:

Ranní **mrazík potáhl** zemi slabou ledovou kůrou. (překlad: M. Šolochov, *Tichý Don*)

Ranní **paprsky** byly úspěšnější než má sebekázeň a **vytáhly** mě ze spacáku už v půl osmé [...] (L. Zibura, *Pěšky mezi buddhisty a komunisty*)

Paprsky jara se zabodávaly do hlíny a **tahaly** z ní první květy. (J. Padevět, *Ostny*)

[...] **vítr** nám **lepil** šaty k tělu. (překlad: E. Ferrante, *Geniální přítelkyně*)

Vichr pleskal jejím kabátem o jeho nohy. (překlad: A. Randová, *Atlasova vzpoura*)

[...] svěží **vánek** mu **zaplandal** lehkým sakem. (J. Škvorecký)

[...] **průvan zaustil** lejistry na stolech. (M. Klevisová, *Dům na samotě*)

Jako vystřelená katapultem se vymrštila nahoru, s vlajícími šaty, se vzepřenýma nohama, a svištěcí **vzduch jí přitiskl** šaty k tělu [...] (překlad: S. Lenz)

Sotva jsem vstal, sotva jsem dveře rozevřel, venku prudký **děšť** mne **schoužil** do kabátku. (V. Böhmsche)

A **čas** zatím netečně pozoroval jeho muka a nezadržitelně **posunoval** ručičky na hodinách. (překlad: M. J. Saltykov-Ščedrin)

To, co považoval za lidi malé postavy a vážného vzezření, byli tučňáci, které tu **shromáždilo jaro**. (překlad: A. France, *Ostrov tučňáků*)

(b) Jiný děj označený substantivem:

Klapot střevíčků, který se blížil tichou nocí, v něm **zatajil** dech. (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

Nikdy, opakoval, nezapomene na **pohled**, který mu rázem **vrazil** srdce až do krku. (E. Valenta, *Jdi za zeleným světlem*)

Marián k ní vyše **pohled**, který by ji měl **odhodit** na druhou stranu šatny. (K. Blažková, *Tifana, dcera měsíce*)

[...] **pach** krve, **pohled** na řež a **vřeštění** polnic mu **rozbušily** srdce. (překlad: G. Flaubert, *Salambo*)

A ten **skok** o třináct let nazpátek je prudce **bodl** u srdce. (překlad: E. Zola)

Smrt dona Achilla pomaličku **odehnala** od toho místa i od celé rodiny jeho zlověstný stín. (překlad: E. Ferrante, *Geniální přítelkyně*)

Teprve Hitlerova **smrt** a **pád** Berlína **osmělily** Čechy natolik, že se pustili do povstání [...] (P. Kohout, *To byl můj život?*)

Každé **zazvonění** ho **vystřelovalo** z lůžka [...] (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

Zůstali jsme chvíli jako strnulí a teprve dědečkovy **sakrování** nás **vymrštilo** na nohy. (Z. Jírotka, *Saturnin*)

Konečně jí **zvlnil** rty plachý **úsměv**. (překlad: F. M. Dostojevskij, *Běsi*)

(c) Psychický stav/proces a/nebo vlastnost

Leknutí jí **stisklo** hrdlo. (A. Stašek, *V temných vírech*)

Překvapení a skoro **hrůza** ji **vrhly** ke stěně; (K. Čapek, *Krakatit*)

Panika jí **sevrěla** hrdlo. (M. Klevisová)

Vztek mu **napjal** všechny svaly. (M. Hule)

Úžas mu **pozdvihl** hlavu, ale neobrátil se k ní. (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

[...] **údiv** z toho, co slyšel, mu **zpomalil** krok. (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

Strach z něho **vytlačoval** pot všemi póry [...] (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

[...] veškerá **únava** minulých let [...] ho najednou dohnala a **přimáčkla** ke stolu. (překlad: A. Randová, *Atlasova vzpoura*)

Instinkt mi **otočil** hlavu, ale nic zvláštního jsem podle očekávání nezahlédl [...] (M. Urban)

Dosud nepoznaná **směs vděčnosti a soucitu zdvihla** jeho dlaně k jejím spánkům. (E. Valenta, *Jdi za zeleným světem*)

Představa policisty, který mě s baterkou v ruce nahání v poli, mě ale **usadila** zpátky na stoličku. (L. Zibura, *Pěšky mezi buddhisty a komunisty*)

Křičeli na Karolka, ale i při tom jim **barvily rozpaky** obličej. (J. Sekera)

Prošel chodbou, seběhl schody a vyšel na ulici, ještě pokrytou básníkovým **steskem**, který **lepil** listí na mříže kanálů a vlasy na čela procházejících žen. (J. Padevět, *Střepy času*)

Kombinace její **laskavosti a půvabu** mi **nasadila** přihlouplý úsměv [...] (L. Zibura, *Pěšky mezi Buddhisty a komunisty*, 22)

(d) Tělesný stav

Obvykle se snadno naštvála, ale brzo ji to přešlo, zvláště teď, když jí **těhotenství zaoblilo** nejen tělo, ale i ostré hrany její povahy. (překlad: E. Ferrante)

(e) Materiální entita

Petrolejová **lampa obklopovala** Michela těžkým žlutým **světlem**. (G. Simenon, *Kdo jinému jámu kopá*)

Drží dopis v prstech a povědomé **písmo** ho prudce **napřímí** na lůžku. (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

Sklepení nebylo příliš vlhké, ale letitý **prach** [...] mě **rozkašlal** rychleji než Praha zahalená průmyslovou mlhou. (M. Urban)

[...] šli jsme se postavit k pultu, koupili si od nevlídné paní nabarvenou vodu a odnesli si ji **pak ke stolu**, který byl polit omáčkou a **vybízel** nás k rychlému odchodu. (M. Kundera, *Směšné lásky*)

(f) Člověk/lidé

Jak se k němu přiblížila, **obklopila** ho jemnou a umělou vůní. (I. Klíma)

(g) Vágně komplexní realita:

Duši mu **roztetelilo** něco neobyčejného, čeho se vůbec nenadál. (překlad: F. M. Dostojevskij, *Běsi*)

(h) Jiné:

Tu malou, ale efektní roli psal autor ve Vídni pro Pavla Landovského, kterého **němčina** nadále **vyhazovala** ze sedla. (P. Kohout, *To byl můj život?; němčina* tu znamená „nedostatečná znalost němčiny“ apod.)

Chvíli se snažil jít jedním směrem, ale nejdřív ho **zastavila spleť** mladých **smrčků** a ostružiní. (J. Padevět, *Střepy*)

6. Struktury deagentní

Obsah

6.1 Definice deagentních struktur

6.2 Pasivum

6.2.1 Definice a základní vlastnosti

6.2.2 Morfologie pasiva

6.2.2.1 Pasivní infinitiv

6.2.2.2 Pasivní přechodníky a pasivní imperativ

6.2.2.3 Iterativní pasivum

6.2.2.4 Záporný tvar participia v pasívu

6.2.2.5 Pasivum s dlouhým tvarem participia

6.2.3 Syntax pasiva

6.2.3.1 Subjekt děje

I. Lexikálně vyjádřený subjekt děje

II. Implicitní a explicitní subjekt děje

6.2.3.2 Prostředek děje

- 6.2.3.3 Pasivum předmětových sloves s pádem neakuzativním
- 6.2.3.4 Syntaktické funkce pasiva
- 6.2.4 Sémantické funkce pasiva
- 6.2.5 Stylové funkce pasiva
- 6.2.6 Restrikce při tvorbě pasiva a frekvence jeho užívání
 - 6.2.6.1 Obecná charakteristika
 - 6.2.6.2 Pasivum sloves vyjadřujících statickou relaci
 - 6.2.6.3 Frekvence pasiva
- 6.2.7 Komplexní funkce pasiva
- 6.3 Opisné pasivní konstrukce
 - 6.3.1 Definice
 - 6.3.2 Konstrukce s lexémem *dostat* a trpným participiem
 - 6.3.2.1 Obecná charakteristika
 - 6.3.2.2 Konstrukce s tvarem nekongruentním (na *-no*)
 - 6.3.2.3 Konstrukce s tvarem kongruentním
 - 6.3.2.4 Subjekt děje
 - 6.3.2.5 Restrikce užívání
- 6.4 Deagentiv
 - 6.4.1 Obecná charakteristika
 - 6.4.1.1 Definice
 - 6.4.1.2 Morfologické a syntaktické aspekty deagentivu
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Předmětová slovesa
 - III. Reflexivní slovesa
 - IV. Reflexivní infinitiv
 - V. Přesouvání objektového patientu do podmětové pozice
 - 6.4.2 Sémantika a pragmatika nevyjádřeného personického subjektu
 - 6.4.2.1 Obecná charakteristika
 - 6.4.2.2 Sémantické role lidského subjektu
 - 6.4.2.3 Živý subjekt nepersonický
 - 6.4.2.4 Metaforické nebo antropomorfní uplatnění sloves s původně nepersonickým subjektem
 - 6.4.3 Lexikální vyjádření subjektu
 - 6.4.3.1 Příslivečná určení s implikací lidského subjektu v předložkových pádech
 - 6.4.3.2 Příslivečná určení s implikací lidského subjektu v instrumentálu
 - 6.4.3.3 Subjekt děje v instrumentálu nebo v předložkovém pádu
 - 6.4.4 Zahrnutí osob (jednotlivců, kolektivu a jejich kombinace) do role subjektu děje
 - 6.4.5 Distribuční podmínky patientu děje
 - 6.4.5.1 Vyloučení 1. os. mluvčího nebo 2. os. adresáta z role patientu (v podmětové pozici)
 - 6.4.5.2 Živý *patiens* v podmětové pozici
 - 6.4.6 Situační typy deagentivu
 - 6.4.6.1 Situační typ konkrétní
 - 6.4.6.2 Situační typ generický
 - 6.4.6.3 Situační typ habituální
 - 6.4.6.4 Situační typ normativní
 - 6.4.6.5 Situační typ instruktážní, návodový, recepční
 - 6.4.6.6 Situační typ nutnostní
 - 6.4.6.7 Situační typ možnostní

- 6.4.6.8 Situační typ metatextový
- 6.4.6.9 Situační typ pragmaticky nepřímý
 - I. Vyjádření zdvořilosti, skromnosti, zdrženlivosti či důvěrnosti
 - II. Vyjádření výtky mluvčího adresátovi
 - III. Vyjádření hierarchie mezi subjektem a adresátem
 - IV. Performativní vyjádření děje (ze strany autority)
 - V. Distancování se mluvčího od negativního děje
 - VI. Objektivizace subjektivně vnímaného děje
- 6.4.7 Deagentiv a příbuzné reflexivní konstrukce s podmětovým patientem
- 6.4.8 Implicitní deagentiv
 - 6.4.8.1 Třetí osoba plurálu
 - I. Obecná charakteristika
 - II. Třetí os. plurálu nahraditelná subjektem *lidé*: všeobecný konatel
 - III. Jiné odkazovací funkce 3. os. plurálu při dekonkretizaci subjektu
 - 6.4.8.2 Ostatní prostředky implicitní deagentizace
 - I. Deagentizátory *člověk a jeden*
 - II. Druhá osoba singuláru
 - III. Třetí osoba singuláru
 - IV. Druhá osoba plurálu
 - V. Zájmeno *oni*
- 6.5 Dispozitiv
 - 6.5.1 Obecná charakteristika
 - 6.5.1.1 Definice
 - 6.5.1.2 Produktivita a syntaktické kategorie sloves v dispozitivu
 - 6.5.1.3 Sémanticko-pragmatické podmínky užívání dispozitivu
 - 6.5.2 Dativní proživatel
 - 6.5.2.1 Syntaktická pozice proživatele
 - 6.5.2.2 Implicitní a zevšeobecněné vyjádření dativního proživatele
 - 6.5.2.3 Explicitní vyjádření dativního proživatele
 - 6.5.3 Hodnotící složky v dispozitivu
 - 6.5.3.1 Částice *to* a prosodie
 - 6.5.3.2 Jiné hodnotící složky
 - 6.5.3.3 Hodnotící osa a charakter příslovčí
 - 6.5.4 Jiné gramatické aspekty dispozitivu
 - 6.5.4.1 Osoba reflexivní formy slovesné
 - 6.5.4.2 Modality a mody
 - 6.5.4.3 Slovesný vid
 - 6.5.5 Sémantické třídy sloves v dispozitivu
 - 6.5.6 Lexikálně modální dispozitiv typu *Chce se mi spát*
 - 6.5.7 Facilitativ
- 6.6 Rezultativum
 - 6.6.1 Definice
 - 6.6.2 Formální vlastnosti
 - 6.6.2.1 Tvoření
 - 6.6.2.2 Konkurence mezi jmennými a adjektivními tvary participií trpných
 - 6.6.2.3 Užití v různých kategoriích času a způsobu a v neurčitých slovesných tvarech
 - 6.6.2.4 Slovosledné vlastnosti posesivních rezultativ
 - 6.6.2.5 Případy porušení kongruence mezi objektem a participiem u posesivních rezultativ

- 6.6.3 Význam a funkce rezultatív
 - 6.6.3.1 Rozsah a restrikce tvoření
 - 6.6.3.2 Funkce
- 6.6.4 Spojování rezultatív s některými adverbii a adverbiálii
 - 6.6.4.1 Adverbia a adverbiália místa
 - 6.6.4.2 Adverbia a adverbiália času
- 6.6.5 Funkce rezultatív v rámci hierarchizace propozice
 - 6.6.5.1 Resultativa jako prostředek deagentizace
 - 6.6.5.2 Sémantické úlohy subjektu posesivní resultativní konstrukce v předcházejícím ději
 - 6.6.5.3 Předmětová doplnění posesivních rezultatív
 - 6.6.5.4 Posesivní resultativa bez předmětového doplnění
 - 6.6.5.5 Otázka agentivního doplnění u objektových a posesivních rezultatív

6.1 Definice deagentních struktur

Pozn.: Podrobnější poučení o deagentních konstrukcích z hlediska teoretického i empirického lze nalézt zejména v monografii M. Grepla a P. Karlíka *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*. Základní poučení o tomto jevu viz Grepl – Karlík (1998).

Definice deagentních konstrukcí zde podaná se ve svém znění odchyluje od definice deagentních konstrukcí ve *Skladbě češtiny* M. Grepla a P. Karlíka (1998), postihuje však jinými slovy a z poněkud jiných pohledů tutéž podstatu.

Prostředky deagentizace lze označit jako „deagentizátory“.

Deagentní struktury, resp. konstrukce jsou:

- (a) věty, jejichž (lexikálně vyjádřený nebo slovesným tvarem implikovaný) **podmět nereprezentuje subjekt děje**, nazývaný též ‚agens‘. Jinak řečeno, jde o věty vypovídající o ději, jehož ‚agens‘ **není reprezentován podmětem**; prototypickou deagentní konstrukcí typu (a) je věta s **pasivním přísudkem** – viz níže věty (1) a (2) – nebo s tzv. **reflexivním deagentivem** – věta (3);
- (b) **bezpodmětové věty** označující situaci, která implikuje činnost subjektu, jenž není jazykově specifikován; prototypickou deagentní konstrukcí typu (b) je věta s tzv. reflexivním deagentivem – viz níže věta (4);
- (c) věty, jejichž implikovaný podmět (zejména vyjádřitelný zájmenem *oni*) a personický subjekt (*jistí lidé*) se nevztahuje na konkrétní osobu či konkrétní skupinu osob – viz níže věta (5); (vše ČNK):

- (1) Náš sbor **byl pochválen** za vynikající hlasovou kulturu. (zkráceno)
- (2) Nikdy **jsem** za to **nebyl** médií **pochválen**.
- (3) To **se nedělá!**

- (4) Po pachateli **se pátrá**.
- (5) **Psali** o tom v novinách.

Termín ,deagentní‘ souvisí s termínem ,agens‘ a prefix *de-* vyjadřuje, že tento **agens** je v deagentních strukturách:

- (a) **odsunut do pozadí**, tj. z pozice podmětu je odsunut do pozice komplementu – ve větě (2) je subjekt „médiá“ odsunut do pozice komplementu;
- (b) **dekonkretizován**, resp. **anonymizován** – ve větách (1), (4) a (5);
- (c) **zevšeobecněn** – ve větě (3).

Konkrétním **subjektem děje** („agentem“ v širokém slova smyslu) může ve větě být:

- (a) Určitý ve větě pojmenovaný či pojmenovatelný **člověk** nebo určitá skupina lidí **vykonávající nějakou činnost** nebo taková institucionální skupina lidí (např. *Eva čte; Lidé nakupují; Policie pátrá*); deagentizaci vět s tímto typem subjektu představují věty (1) až (5) výše;
 - (b) určité ve větě pojmenované či pojmenovatelné **zvíře** (či širěji „živočich“) nebo **rostlina** vykonávající nějakou činnost nebo produkující nějaký děj nebo taková skupina zvířat (živočichů) či rostlin (např. *Zvěř ohryzala větve; Růže voní*); deagentizaci vět s tímto typem subjektu představují věty (6) a (7) níže;
 - (c) určitý ve větě pojmenovaný nebo pojmenovatelný **přírodní živel** nebo látka (*vítr, oheň, voda* atp.) produkující nějaký děj (např. *Vítr vyvracel stromy*); deagentizaci vět s tímto typem subjektu představuje věta (8) níže;
 - (d) určitý ve větě pojmenovaný nebo pojmenovatelný stroj nebo jiný materiální **objekt** (včetně např. části těla) způsobující děj (např. *Kámen mu rozdrtil hlavu*); deagentizaci vět s tímto typem subjektu představují věty (9) a (10) níže;
 - (e) děj nebo abstraktní pojem (např. *Výbuch poškodil okna.*); deagentizaci vět s tímto typem subjektu představuje věta (11) níže.
- (6) Kmínek i spodní větve **byly ohryzány zvěří**. (ČNK, zkráceno)
 - (7) V letních dnech to ve Vrtbovské zahradě opojně **voní růžemi**. (ČNK)

- (8) Jestli **budou** stromy **vyvráceny větrem** nebo napadeny lýkožroutem, ovlivňuje zejména věk stromů. (ČNK)
- (9) **Byl rozdrčen lokomotivou**, když svou obětavou smrtí zachránil sloní mládě. (ČNK)
- (10) Při echokardiografii lékař sleduje srdce při práci v reálném čase, může posoudit, jaký objem krve **je srdcem vypuzován**. (ČNK, zkráceno)
- (11) Budova fakulty **byla** značně **poškozena výbuchem** nedalekého muničního skladiště. (ČNK, zkráceno)

Implikovaný podmět *oni* ve větě (5) se nevztahuje na konkrétní skupinu osob ani na jednu konkrétní osobu; její přísudek (*psali*) se vztahuje k **personickému subjektu**, který je (záměrně) **dekonkretizován (anonymizován)**, neboť na konkrétní osobě, která vykonala děj (zde *napsala článek do novin*) nezáleží.

Věta (5) svým významem odpovídá bezpodmětové deagentní struktuře typu (b) obsažené ve větě (5a):

- (5a) **Psalo se** o tom v novinách.

Z hlediska jejich geneze (vzniku, produkce) a jejich sémantické a komunikační funkce lze deagentní konstrukce pokládat za **struktury sekundární**, jejichž motivací je subjekt děje buď „upozadit“, „zatlačit do komunikačního pozadí“, anebo „dekonkretizovat“ (anonymizovat) či zevšeobecnit.

Deagentní konstrukce lze dělit na **dějové** (vyjadřující děj, reprezentující dějovou situaci) – o nich pojednává kap. 6.2 – a **stavové** neboli rezultativní – o nich pojednává kap. 6.6. **Rezultativum.**

Pokud jde o **pasivum**, opouštíme tradiční dělení pasiva na „**opisné**“⁷ (věta (12)) a „**zvrtné**“ (věta (13)) (obě věty ČNK):

- (12) Robůtek **je vyráběn** ve dvou barvách.
- (13) Systém **se vyrábí** ve dvou modelech.

⁷ Termínu „opisné pasivum“ užíváme v jiném významu – viz kap. 6.3.

Tato různá „pasiva“ mají více podstatných vlastností rozdílných než společných; proto nepokládáme za vhodné nazývat je společně jedním slovem-termínem, a přisuzovat jim tak principiální společnou sémantickou a komunikační podstatu, již nemají.

Rovněž opouštíme dělení pasiva na „**dějové**“ a „**stavové**“. **Dějové** participiální **pasivum** – věty (14) a (15)) – má podstatně jinou genezi, jiné vlastnosti a jinou komunikační funkci než tzv. „**stavové pasivum**“ (německy **Zustandspassiv**), které nazýváme **rezultativum** (věta 16):

- (14) Předmět, který jí ucpal průdušnici, **byl odstraněn** a po tracheotomii by neměly zůstat žádné následky.
- (15) Při této operaci **je odstraněn** pouze nádor ledvin ve zdravé tkáni.
- (16) Led **je již odstraněn** a hladina postupně klesá.

Dějové deagentní konstrukce lze dělit na **explicitní** a **implicitní**. Explicitní dějové deagentní konstrukce ilustruje věta (17a), implicitní dějové deagentní konstrukce ilustruje věta (17b):

- (17a) V domě **se** celou noc **svítilo**.
- (17b) V domě celou noc **svítili**.

Zatímco ve větě (17a) je reflexivní morfém *se* výrazem deagentnosti (lze jej v této funkci označit jako ‚**deagentizátor**‘): **subjekt děje** označovaného slovesem *svítit* není specifikován, **je** – prostřednictvím morfému *se* – **dekonkretizován**, ve větě (17b) se dekonkretizace subjektu pouze implicitně vyrozumívá ze smyslu věty a kontextu do nějž je zapojena: tvar 3. os. pl. *svítili* se zde nevztahuje ke konkrétnímu subjektu, který by bylo možno vyjádřit zájmenem *oni*. Konstrukce tohoto formálně-sémantického typu nazýváme **implicitní deagentiv**. **Věta (17b)**, obsahuje-li implicitně deagentní sémantickou strukturu, **nemá stejný význam jako věta (18)**:

- (18) **Oni** v domě celou noc **svítili**.

K **periferním explicitním deagentním konstrukcím** dějovým patří konstrukce ilustrované větami (19a) až (19d); věty této struktury tvoří úplné **paradigma dějových deagentních konstrukcí** založených na jednom slovesu:

- (19a) Podnikateli **bylo doporučeno** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
- (19b) Podnikatel **dostal doporučeno** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
- (19c) Podnikatel **dostal doporučení** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem. (ČNK)
- (19d) Podnikateli **se dostalo doporučení** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.

Negramatická je struktura, v níž bychom při stejném lexikálním obsazení dané věty užili reflexivního deagentivu:

- (19e) *Podnikateli **se doporučilo** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.

Sporná je možnost užít zde 3. os. pl. jako prostředku deagentní struktury implicitní:

- (18f) ?Podnikateli **doporučili** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.

Věta (18f) je ovšem pochopitelně plně gramatická a zcela běžná v tom významu, který předpokládá konkrétní subjekt *doporučení*.

Periferní struktury obsažené ve větách (19b) až (19d) nazýváme **opisné pasivum**.

Následující subkapitoly popisují formy a funkce **participiálního pasiva, opisného pasiva, deagentivu, dispozitivu a rezultativa**.

6.2 Pasivum

Poznámka úvodem

O pasivu v češtině pojednal v české lingvistice poprvé z historického i synchronního hlediska B. Havránek v zásadním díle *Genera verbi v slovanských jazycích I, II*, (1928; 1937), ve druhém svazku tohoto díla. Další významné práce o pasivu pocházejí (v chronologickém pořadí) od V. Ertla (1918), F. Kopečného (1954), M. Grepla (1973; 1983), P. Karlíka (Grepl – Karlík 1983, Karlík 2004) a K. Mrázkové (2007).

Ke stavu pasiva ve starší češtině a jeho vývoji viz Havránek (1937) a Štícha (1986b, 1988).

6.2.1 Definice a základní vlastnosti

Pasivum je z formálního hlediska **složený slovesný tvar**, tvořený spojením kteréhokoli z tvarů (pomocného) slovesa *být* a tvaru tzv. **pasivního (n/t-ového) participia** (trpného příčestí).

V literární češtině 19. a počátku 20. století se někdy pomocné sloveso *být* z pasivního přísudku vypouštělo. Doložen je tento způsob tvoření pasiva ještě např. u K. Čapka: *Euripidova Médeia a Sofoklovi Slídiči* [...] **hrány** včera v *Nár. divadle*. (K. Čapek, *O umění a kultuře II*, 311). Ojediněle se s ním setkáme i v próze soudobé: *Vkladní knížky se nejen ztratily, ale zjištěno, že už před čtrnácti dny z nich někdo vybral dvacet tisíc*. (I. Klíma, *Má veselá jitra*).

Tab. 1: Formální vymezení pasiva

Tvar slovesa <i>být</i>	trpné (pasivní) participium (příčestí)
je/byl/bude/jsa/bud'/být	hlídán
je/byl/bude/byv/bud'/být	přikryt

V lingvistice se vedou spory o to, zda výraz typu *jsem chválen* plně systémově i funkčně odpovídá latinskému *laudor* a zda jde tedy o funkční ekvivalent jednoslovného tvaru typu *chválím*, podobně jako je tomu u analytického tvaru futura *budu chválit*, anebo zda jde o verbonominální (slovesně-jmenný) přísudek, v němž je participium *chválen* samostatným adjektivem. Většina lingvistů se přiklání k pojetí, které zastáváme v této gramatice: výraz typu *jsem chválen* pokládáme za složený slovesný tvar funkčně odpovídající latinskému *laudor*.⁸

K jazykovému statusu tzv. *n/t-ových* (pasivních, trpných) participií (příčestí) v češtině z historického i synchronního hlediska srov. zejména Havránek (1937) a Štícha (1980, 1986).

Pasivum je poměrně **frekventovaný jazykový prostředek** po celou dobu doložené existence psané češtiny, tj. od počátku 14. století do současnosti. Přesto bývá pranýřováno a lze se setkat i s (laickými) názory, že pasivu je vždy nejlépe se vyhnout.

Pasivum je v češtině běžným a funkčním prostředkem a není principiálního důvodu, proč se mu – bez ohledu na styl a výstavbu věty – vyhýbat (jak se někdy doporučuje)⁹. Užívá se **v textech všech žánrů a stylů** a výjimečné není ani v **něspisovné češtině mluvené**; pak má ovšem nespisovné, obecněčeské tvary (ty jsou v následujícím textovém úryvku vyznačeny tučně):

[...] Šebestová řekla, já myslím, že si děláš zbytečný starosti, stejně si hrát nemůžeš, musíš se učit, zejtra **seš zkoušenej** ze zajců. (M. Macourek, *Mach a Šebestová* – ČNK)

Pozn.: Prézentní tvar *seš zkoušenej* je tu užit ve funkci futura; srov. *Zítra jedu do Prahy*. Nespisovné jsou tu ještě tvary *zbytečný* a *zejtra*.

Základní a centrální (nikoli však obecnou) **funkcí pasiva** je představit nějaký předmět komunikace jako **objekt postihovaný dějem**. Hovoříme tu o „**pasivní perspektivě**“, v níž je nějaká dějová situace představována: dějová situace je nazírána a představována nikoli „od konajícího subjektu“, nýbrž v perspektivě obrácené: „od postihovaného objektu“.

⁸ Proto lze takto definované pasivum postavit do kontrastu s opisnými tvary typu *dostal jsem přidáno, dostal jsem doporučení* a mluvit o pasivu „syntetickém“, jak jsme učinili v knize *Kapitoly z české gramatiky*. Vzhledem k formální složenosti pasivních tvarů však tento termín nyní nepokládáme za šťastný.

⁹ Je ovšem třeba umět s ním dobře zacházet a nezneužívat ho. To platí ovšem (téměř) o čemkoli.

Tomuto způsobu výstavby věty se v české lingvistice říká „**deagentizace**“ a odpovídající **větné struktury** se nazývají „**deagentní**“. Termín „deagentizace“ a „deagentní“ struktury má však obecnější platnost, a týká se tedy i jiných syntaktických procesů a jejich výsledků. (K jejich vymezení viz oddíl III., kap. 6.1.)

Konající, resp. působící **subjekt** přitom nejčastěji – asi v **90 %** užití pasivního přísudku ve větě – **nebývá ve větě vyjádřen**. Je tomu tak proto, že tento **subjekt je** v daném textu pro smysl věty – z různých důvodů – **irelevantní**¹⁰:

- (1) Management banky **byl obviněn** z hospodářských trestných činů [...] (ČNK)
- (2) Spisovatel René Ariza **byl vězněn** osm let. (ČNK)
- (3) **Stále jsem rád hýčkán**. (M. Švandrlik, Magazín dnes, 27. 9. 2007)

V těchto větách je východiskem obsahu sdělení objekt nějaké činnosti: management banky jako objekt obvinění, spisovatel jako objekt věznění, člověk jako objekt hýčkání. **Kdo je konkrétním subjektem těchto činností, je irelevantní**, pro smysl sdělení nepodstatné. Zcela postačující je to, že nepojmenovaný subjekt činnosti označené pasivním přísudkem, je nějak „rámcově“ dán, vymezen významem slovesa: obviňují osoby činné v trestním řízení, a které konkrétně to jsou, nás nezajímá; vězní k tomu oprávnění vězňitelé, a kteří konkrétně to jsou, nás nezajímá; hýčká nás ten, kdo nás má rád, a o to, kdo to konkrétně je, nejde.

Pasiva lze ovšem pro jeho schopnost „zamlčovat“ konatele děje využít (či zneužít) k tomu, abychom zamlčeli takového původce (autora, strůjce apod.) něčeho, který by měl být pojmenován. To ovšem není vina jazykového prostředku, ale může to být vina těch, kdo jej používají.

Pokud je **subjekt děje ve větě s pasivním přísudkem vyjádřen**, což je asi jen v **10 %** jeho užití, je sémantickou funkcí pasiva „pasivní perspektiva“ věty; ta bývá provázena jeho syntaktickou funkcí zachovat u sémantického objektu děje jeho syntaktickou funkci podmětu:

- (4a) Holzknichtova **kniha** je vzácné dílo [...] **Měla by být čtena** lidmi, kteří milují hudbu [...] (Rudé právo, 25.5.1985)

Kdybychom se měli při stylizaci obsahu promluvy (4a) obejít bez pasiva, ve druhé větě této promluvy by se podmět *kniha* z předcházející věty musel stát syntaktickým

¹⁰ Opět tu platí, že pasiva může být zneužito k tomu, aby ten subjekt, který by měl být slovně pojmenován, zůstal raději v anonymitě. Na to, zda je vhodné, žádoucí, potřebné, správné, morální atp. určitý subjekt určitého děje (činitele, původce) v určité větě pojmenovat, a nepojmenovat ho je tedy nevhodné, nesprávné, nemorální atp., mohou být pochopitelně názory různé. Tato různost názorů není již ovšem zcela věcí lingvistiky, ale spíše filozofie, etiky, psychologie a dalších oborů.

předmětem v podobě akuzativu zájmena, jímž by se ke *knize* odkazovalo; tím by ovšem pozornost adresáta této promluvy byla odváděna od *knihy* jako objektu činnosti a byla naopak směřována k *lidem*; to by však odporovalo autorovu záměru:

(4b) Holzkmehchtova **knih**a je vzácné dílo [...] **Měli by ji číst** lidé, kteří milují hudbu

Pasivní participium, které je obvykle součástí pasivního přísudku věty, je v současné češtině doloženo u téměř **17 000 sloves**.

Ne každé užití pasivního participia ve větě je však součástí pasivního přísudku – jeho dokonavý vid bývá často součástí stavového **resultativa** (k němu viz oddíl III., kap. 6.6) a může stát také v pozici syntaktického **doplňku**, např. *Stál jsem vedle jeho postele a on seděl mezi pokrývkami, oblečen ve spodním prádle, s velkým albem v rukou.* (překlad: F. S. Fitzgerald, *Velký Gatsby* – ČNK).

Vyskytne se i u sloves málo až velmi málo frekventovaných, jakými jsou např. slovesa *rozradostňovat, poženštit a zabsolutnit*:

Jak bezútešným kaňonem depresí musí při každé směně projíždět řidič autobusu v Löbau, **není-li rozradostňován** obřímí upřímnými předvolebními úsměvy sympatických politiků.

Měrou rozumnosti rozumu je - pokud jsem vše dobře pochopil - jakási čapkovská pragmatičnost, hledání cíle věci, přičemž je též důležité, aby rozum **byl** tzv. "**poženštěn**", tj. zbaven svého notorického sklonu k abstrakci a výlučnosti.

Pokud neexistuje nějaký vyšší smysl přesahující horizont holého života, jak je tomu v moderních společnostech, **musí být** zdraví **zabsolutněno**, prohlášeno za „velkou bohyni“ a jeho státní ochrana dovedena ad absurdum.

Pasivum se v češtině tvoří převážně **od nereflexivních sloves předmětových**, zatímco od sloves reflexivních a od nereflexivních sloves bezpředmětových se zpravidla netvoří. Proto lze věty (5), (7) a (9) pokládat za gramatické, věty (6), (8) a (10) za negramatické:

- (5) Nebezpečný odpad **je zpracováván** odpovídající technologií. (ČNK)
- (6) *Bylo pracováno i o víkendu.
- (7) Na takového člověka **je hleděno**, jako by nebyl trestán. (ČNK)
- (8) ***Bylo se díváno** na televizi.
- (9) "Předpokládám, že na malbu **nebylo sáhnuto** zhruba od války," podotkl opat. (ČNK)
- (10) *Ničeho se tu **nebylo dotknuto**.

Negramatičnost pasíva reflexivních sloves je dána pouze téměř **absolutní absencí jejich úzu**. Tato absence může být ovšem podmíněna tím, že kombinace polyfunkčního

volného morfému *se* s analytickým tvarem pasiva v konstrukcích typu **Tímto problémem se je zabýváno odněpaměti* je uživateli češtiny spontánně pocíťována jako nepatřičný „střet funkcí“.

Výjimkou je pasivum tvořené od reflexiva *obávat se* a od reflexiva *dotázat se/dotazovat se*:

- (11) [...] byl na vrcholu vědecké kariéry a **byl** dokonce **obáván** svými kolegy [...]. (M. Kundera – ČNK)
- (12) Mnohdy **jsem dotazován**, jak jsem přišel na myšlenku napsat tuto historii. (ČNK)

Avšak od reflexiva *ptát se* synonymního s reflexivem *dotazovat se*, se pasivum netvoří a neuzívá:

- (13a) *Mnohdy **jsem ptán**, co ...

Zde lze použít implicitního deagentivu:

- (13b) Mnohdy **se mne ptají**, co ...

Okazionálně máme doloženo pasivum od slovesa *vyptávat se*:

[...] a tak **jsem byl** často **vyptáván** na ten zázrak Činoherního klubu. (Jan Kačer, *Jedu k mámě*)

V korpusu SYN v10 (z r. 2022) má tvar *vyptáván* 3 doklady, tvary *vyptávána* a *vyptávání* nemají žádný doklad .

Negramatičnost pasiva sloves bezpředmětových je dána centrální funkcí českého pasiva představovat nějakou entitu jako objekt zasahovaný dějem; proto je přísudek *zpracovali jsme* ve větě (14a) transformovatelný na pasivum, kdežto přísudek *pracujeme* ve větě (15a) na pasivum transformovatelný není; lze tu však užít reflexivního deagentivu (věta (15c))

- (14a) Materiál **jme zpracovali** základními statistickými metodami.
- (14b) Materiál **byl zpracován** základními statistickými metodami. (ČNK)
- (15a) **Pracujeme** pomalu a vytrvale. (L. Vaculík, *Český snář* - ČNK)
- (15b) *Je pracováno pomalu a vytrvale.

(15c) **Pracuje se** tu tvrdě, ale každého tu vlastní práce těší. (překlad: H. Murakami – ČNK)

Pasivního tvaru **je pracováno** se však příležitostně užije ve významu reflexivního deagentivu i v jinak kvalitním textu. Srov. *Dost často je tu vydatně pracováno s kontrapozicemi plného nástrojového zvuku a pizzicatových zvukových sítí.*

V korpusu SYN v10 (z r. 2022) je 187 dokladů tvaru **pracováno**, proti němu však stojí více než 18 000 dokladů spojení **se pracuje** a přes 2 800 dokladů spojení **pracuje se na** (např. *Pracuje se na tom.*) Jiná je situace např. v němčině, kde se složený slovesný tvar analogický českému pasivu užívá běžně i u bezpředmětových sloves. Např. *Hier wird hart gearbeitet.* Doslova: *Zde je tvrdě pracováno.* = *Zde se tvrdě pracuje.*

Pasiva se užívá v téže funkci a se stejnou oprávněností u sloves **dokonavých i nedokonavých** (obě věty ČNK):

(16a) Odpad **je zpracován** na rekultivační materiál.

(16b) Bioodpad **je zpracováván** na školní zahradě a následně využit ke zkvalitnění půdy na školním pozemku.

Pozn.: V dřívějších gramatických a stylistických příručkách se uvádělo, že (tzv. opisné) pasivum se užívá zejména u sloves dokonavých., zatímco u sloves nedokonavých se užívá (tzv.) pasivum zvrtné. Tak tomu ale není. Vid při volbě pasiva nehraje žádnou principiální roli. Podstatnou roli naopak hraje vid u tzv. „**rezultativa**“ (které v této gramatice nepokládáme za součást pasiva): to se tvoří téměř výlučně **od sloves dokonavých**; proto také většina trpných participií pochází od sloves dokonavých – viz tab. 2 níže.

Pasivum dokonavých sloves je v minulém a budoucím čase homonymní

s rezultativem (srov. oddíl III., kap. 6.6)

Věta (17):

(17) Dveře **byly zavřeny**.

má dva rozdílné významy.

Ve významu pasiva odpovídá aktivní větě vypovídající o činnosti označované slovesem *zavřít*:

(17a) Někdo **zavřel** dveře.

Ve významu **rezultativa** odpovídá významu, který lze k explanativnímu účelu opsat jako „Dveře byly ve stavu zavřenosti“. Obvykle v tomto stavovém významu se užívá konstrukce s tzv. **dlouhým (adjektivním) tvarem** participia:

(17b) Dveře **byly zavřené**.

Podobně je tomu i u futura. Věta (18)

(18) V květnu **bude hrad otevřen**.

Ve významu **passiva** odpovídá aktivní větě

(18a) V květnu hrad **otevřou**.

Ve významu **resultativa** odpovídá větě (18b) nebo (18c):

(18b) V květnu **bude hrad již otevřený**.

(18c) V květnu hrad **již nebude zavřený**. (Tj. bude již nikoli „ve stavu zavřenosti“ nýbrž „ve stavu otevřenosti“).

Konstrukce, v nichž je **pasivní participium dokonavých sloves** (např. *zavřen*) spojeno s **prézentním tvarem slovesa být** (*je zavřen*), mají obvykle **význam resultativní**.
Např. věta (19a):

(19a) Obchod **je zavřen**.

poukazuje zpravidla ke stavu, nikoli k ději. K ději může v přítomném čase ve většině případů poukazovat pouze tvar nedokonavý:

(19b) Obchod **je (právě) zavírán**.

Význam dějového passiva má přísudek složený z **prézentního tvaru slovesa být a dokonavého participia** (např. *je přijat, je změřen*) jen **za určitých specifických okolností**, např.:

(20) Kdykoli **je přijat** zákon, který není příznivý pro většinu občanů, ale jen pro jisté zájmové skupiny, je to pro mne nanejvýš alarmující. (ČNK)

Srov. dále:

Teprve až bílý obr usne, začne samotný výzkum, jenž spočívá v několika rutinních krocích. Medvěd **je změřen, zvážen, je** mu **odebrána** krev.

Jakmile někdo polehává na trávniku, **je odvezen** na elektrickém vozíku a vrátit se na hřiště může 10 až 15 minut po ošetření.

Je zřejmé, že v těchto strukturách, v nichž se hovoří o tom, **co se obvykle** nebo **pravidelně** v nějakých dějových souvislostech **stane**, přísudky *je přijat, změřen, zvážen, odvezen, je odebrána* vypovídají o ději, nikoli o stavu.

6.2.2 Morfologie pasiva

6.2.2.1 Pasivní infinitiv

I. Vymezení

Pasivní infinitiv sloves obou vidů je v současné češtině (podobně jako v jiných jazycích) poměrně běžný jev. Ve větě je obvykle buď v pozici podmětu:

(21) **Být milována** a milovat vás naplňuje uspokojením. (ČNK)

anebo je součástí složeného predikátu, jehož VF je nejčastěji sloveso modální (*chtít, moci, muset, mít, smět*):

(22) Člověk **chce být milován** a celý lidský život je hledáním lásky. (ČNK)

Kromě sloves modálních se pasivní infinitiv jako syntakticky závislý prvek běžněji objevuje jen u několika málo sloves: *cítit, toužit, přát si, začínat/začít, přestat, odmítat, potřebovat*. Pasivní infinitiv může být závislý i na infinitivu aktivním, který je závislý na finitním tvaru některého z výše jmenovaných sloves.

Vzácným jevem je pasivní infinitiv ve funkci predikátu věty s infinitivním podmětem.

II. Podmětový pasivní infinitiv:

Pasivní infinitiv stojící v pozici podmětu na prvním místě ve větě jako její téma není příliš frekventovaným textotvorným jevem. Je to ovšem jev plně funkční:

(23) **Být buzen** řevem susedovy cirkulárky je zážitek, který nikomu nepřeji. (ČNK)

Srov. dále:

Být cenzurován, umlčován, falzifikován neznamenal nic jiného, než že text obsahoval něco, co mohlo vadit.

Být chráněn je potřeba, která není člověku nepřírozená.

„**Být navrhován** a nedostávat tuto cenu, na to jsem ostatně zvyklý. Pokud se správně pamatuji, poprvé jsem byl na Nobelovu cenu navržen v roce 1982, když jsem pobýval ve vězení na Borech,“ prohlásil včera po příjezdu do Olomouce exprezident Václav Havel.

Ještě vzácnějším jevem je pasivní infinitiv ve funkci podmětu stojící v postpozici za verbonominálním přísudkem:

(24) Důležité je **být viděn**. (ČNK)

Srov. dále:

Útěchou jí může být, že výhodnější je **být odsouzen** než zavražděn.

Ulrika souhlasila, že to nejhorší, co se člověku může stát, je **být vyhozena** ze sedla mužem.

Kdo váhá se vstupem do NATO, zřejmě neví, že další variantou je **být spasen** nevypočitatelným Ruskem i proti své vůli.

III. Pasivní infinitiv jako součást složeného přísudku

A. Pasivní infinitiv závislý na VF

(a) slovesa modálního:

Pasivní infinitiv závislý na určitém tvaru modálního slovesa je poměrně běžný textotvorný jev. Např.:

(25) **Chci být chráněn** před hajlujícími plešatci i před jakkoli zbarvenými kapsáři, násilníky a ožralci. (ČNK)

Srov. dále:

Vím, že za to **mohu být kriminalizován**, ale jediná další možnost je propustit všech pět set padesát zaměstnanců a vyhlásit likvidaci.

Když přišlo oznámení z rokycanského gymnázia, že z rasových důvodů **musím být vyloučena** ze školy, nechtěla jsem sedět doma.

Proč tedy **mám být trestán** za výběr nestátní školy tím, že musím vynaložit na vzdělání zcela neúměrnou částku jen proto, že nejdu na školu státní?

Dotáhl jsem to na četaře, neboť jsem měl v papírech, že z politických důvodů **nesmím být cvičen** na důstojníka.

(b) ostatních sloves:

Pasivní infinitiv závislý na určitém tvaru jiných sloves než sloves modálních je méně běžným jevem. Např.:

(26) Vyslovte svůj rozsudek, neboť **si přeji být potrestán**. (ČNK)

Srov. dále:

Ale jak známo, jestliže druhý člověk ke mně ztratí úctu, pak **se** tím **cítím být ponížen** a naopak a vzájemnou úctu v manželství lze ztratit velice snadno.

Jen tady veřejně vyhlašuji, že i já **toužím být obrácen** na tu pravou víru, nechat se pokřtít guvernérem Tošovským, vyzpovídat se u bankovní přepážky a v rámci pokání přiznat, co jsem dosud na platbách státu zatajil!

Ačkoli to leží na policii už rok, **začnu být vyšetřována** nyní.

Zdůrazňuju, že **odmítám být spojován** s takzvanou keltománií, která u nás vládne už několik let.

Pasivní infinitiv jako součást složeného přísudku může být závislý i na **kondicionálu** (27a), dokonce i na kondicionálu pro minulost (27b) (obě věty ČNK):

(27a) Zajímavá esej **by mohla být napsána** o ateistickém literárním stylu.

(27b) Tato kniha **by byla mohla být napsána** různými způsoby a různě pojmenována.

(ČNK)

Srov. dále:

Byl výborným společníkem přesně tak dlouho, jak se slušelo na první návštěvu, vítal všechny Alininy milostivé otázky, uctivě odpovídal a vzdálil se mnohem dřív, než **by byl přestal být vítán**.

Měla tmavé lesklé vlasy s ofinou, přikrývající větší část čela, měla dobromyslný úsměv tlustochů, jenž **by byl mohl být pokládán** za přihlouplý, kdyby nebyl býval provázen neklidnými pohledy chytrých, uštěpačně přimhuřovaných očí. (E. Hostovský – ČNK)

B. Pasivní infinitiv závislý na aktivním infinitivu v rámci složeného přísudku

Složený přísudek tohoto typu obsahuje dvojí postupnou závislost: pasivní infinitiv, např. **být označen** závisí v rámci přísudku věty na aktivním infinitivu, např. **bát se: bát se být označen** a tento infinitiv (**bát se**) závisí na VF slovesa modálního (**nemusí se bát**) nebo pomocného (**bude se bát**); celý **predikát s dvojí závislostí** pak zní: **nemusí/bude se bát být označen**:

(28) Předpokládá se, že nikdo **nebude chtít být označen** jako zastávce KSČ, a tak nikdo nebude chtít pokládat všetečné otázky.

Srov. dále

Také důchody **budou moci být doručovány** opakovaně.

Na jevišti by měl stát paraván, uvědomila si Gabrielle, aby když si svlékne poslední vrstvu a oblékne si noční košili, noční košili z bílého naškrobeného plátna s vysokým límcem, v níž **se** žádná žena **nemusí bát být viděna**, může to udělat za paravánem.

S tím souvisí i věc profesní cti dr. Malchara, který **se může** právem **cítit být znevažován**.

„Je to chudý muž a **nemůže si dovolit být okraden**,” dodal prý jeden z lapků na vysvětlenou.

Znamená to že úrokové sazby **budou muset být drženy** na vysoké úrovni, což kromě kontroly inflace podpoří i spoření obyvatelstva.

Pokud **si budete přát být zapojeni** do této práce nebo pokud nás budete chtít podpořit můžete vstoupit do Klubu přátel Oživení.

IV. Pasivní infinitiv jako složka predikátu věty s infinitivním podmětem

Jde poměrně o **velmi vzácný textotvorný jev**. VF, na němž závisí predikativní pasivní infinitiv ve větě s infinitivním podmětem, je obvykle sloveso *znamenat*, jemuž konkuruje v dané funkci méně běžné *být*:

(29) **Zahlédnout** duši člověka **je být oslepen** sluncem.

Srov. dále:

Být vyhnán z dětství **znamená být vyhnán** z ráje, být dospělý.

Být ve Francii **chudý znamená být vyloučen** ze společnosti, chudoba diskvalifikuje, stigmatizuje.

Stát nalevo **znamená být nucen** věřit něčemu, čemu by stěží uvěřilo malé děcko a čemu by se primitivní Indián ze zapadlého kouta tropického pralesa s chutí zasmál.

6.2.2.2 Pasivní přechodníky a pasivní imperativ

Jestliže přechodník je v současné češtině vzácný jev, tím spíše je vzácný **přechodník pasivní**.

Jde o **vypjatě knižní** stylový prostředek:

(30) Každý pokoušen bývá, **jsa zachvacován a oklamáván** vlastními žádostmi.

Srov. dále:

„Já se bohužel obávám, že parlament kopíruje českou společnost a že ta sprostota do ní patří. Takže je to o kultivaci celé společnosti, nejen politických stran,” řekl v České televizi Mirek Topolánek, **byv dotázán** na své výroky o reformě veřejných financí coby "osvětimské lži".

Jako poučný příklad může sloužit homérská scéna: Telemachos, **byv otázan**, kdo je, odpovídá: moje matka se nazývá Penelopé, kdo však je můj otec, nelze nikdy přesně vědět.

Predikát s přechodníkovým *jsa* a dokonavým participiem (např. *jsa oklamán*) by měl mít **význam rezultativa**; lze však předpokládat, že prezentní přechodníkový tvar *jsa* je užíván i namísto přechodníkového tvaru pro minulost *byv*. Proto je možné, že tvary typu *jsa oklamán* odpovídají někdy stavu („*jsa* ve „stavu oklamánosti“), ale někdy i ději („*když* byl oklamán“):

Zastřela tmou jeho mozek dřív, než si stačil uvědomit, jak tragický byl vlastně jeho život a kolika omylů, **jsa oklamán**, se v něm zbytečně dopustil.

Pasivní imperativ je velmi vzácný a pouze knižní prostředek. Kromě několika případů z náboženských textů, obřadů a na nich založených, dnes archaických pozdravů (***Bud' pochválen pan Ježíš Kristus; bud' posvěceno jméno tvé***) se užívá jen výjimečně; např.:

Solženicyn, který strávil dlouhá léta v Gulagu, nakonec v knize říká - **bud' požehnáno** vězení.

Uměla by jistě utvořit šťastný domov, jen mít toho, kdo by si toho vážil. Je ale hodně podvodníků, ozve - li se však slušný člověk, **bud' vítán**, nalezne zde kromě dcery i milující rodiče.

To je žurnalistická Scylla a Charybda, a odchýlí-li se někdo na tu či onu stranu, zůstane nečten. To, že jeho předpovědi se nesplňují a že se nikdo jeho komentáři neřídí, už není tak důležité. Od toho přece noviny nejsou. Zvláště v Americe, kde obvykle vyhrává ten prezidentský kandidát, který se tisku nelíbí - od Roosevelta po Bushe. Zbývá tedy - **bud' čten**, anebo zhyň!

Toto velmi vážné jádro věci **nebudiž zastíráno** vedlejšími polemikami. (K. Čapek, *O umění a kultuře III*)

6.2.2.3 Iterativní pasivum

I. Iterativní tvar má sponové sloveso: *bývat kritizován*

Spojením iterativního tvaru sponového slovesa *bývat* (*bývá, býval, ...*) s neiterativním tvarem pasivního participia vzniká iterativní pasivum, analogické aktivnímu iterativu:

kritizovával : *býval kritizován*

(31) Mám pocit, že jsem dnes veřejně kritizován za stejné věci, za které jsem **býval kritizován** už dávno v minulosti, de facto od dětství.

Jednoznačně o pasivum jde ovšem pouze u **nedokonavých** tvarů trpných participií (*bývá označován, považován za ...*), neboť u dokonavých participií jde často o význam rezultativní, o **význam stavu** (*bývá vyroben*), nikoli o **význam děje** (*bývá vyráběn*).

Složený tvar typu '*bývá + dokonavé trpné participium*' je potenciálně homonymní – může vyjadřovat **stav nebo děj**. Někdy ani kontext neumožní spolehlivě rozeznat, zda jde o význam

děje, nebo stavu. Jindy je význam děje nepravděpodobný, anebo je protiklad děje a stavu neutralizován např.:

Nábytek určený na zahradu či terasu by měl být lehký a mobilní, z materiálů, které se snadno čistí a dobře odolávají vlivům počasí. Ten nejlevnější **bývá vyroben** z plastů, běžně se s ním setkáváme v zahradních restauracích.

Iterativní pasivum se užívá i u těch sloves, u nichž se v aktivu běžně iterativa neužívá. Složený tvar typu 'bývá + trpné participium' je doložen u téměř **3 000** různých sloves.

Iterativní pasivum, resp. rezultativum, se nejčastěji užívá u těchto sloves (podle frekvence, do 100 dokladů v korpusu v7, z r. 2019, tučně jsou vyznačena imperfektiva):

označovat, považovat, nazývat, spojovat, uvádět, přirovnávat, vybavit, umístit, řadit, postihnout, otevřít, uvést, **provázet**, vyprodat, **srovnávat**, způsobit, **doprovázet, využívat**, doplnit, **používat, vnímat, pokládat, kritizovat**, označit, překvapit, **zmiňovat, zobrazovat, charakterizovat, popisovat**, vystavit, omezit, **připisovat, dávat**, opatřit, vyrobit, určit, obsadit, stanovit, vyhradit, **hodnotit**, připravit, **zařazovat, obviňovat**, uložit, **dláždit, zvát, zaměňovat, prezentovat, doporučovat, přezdívat, chápat**, zahrnout, zaměřit, rozdělit, ovlivnit, **vykládat, přisuzovat, vytýkat, vyčítat, zneužívat, definovat, řešit**, napadnout/**napadat**.

Doklady v kontextu (řazeno abecedně)

Tvary nedokonavé:

Biedermeier **bývá chápán** nesprávně jen jako měšťansky usedlý a poklidný rodinný životní styl a hmotná kultura, někdy hanlivě jako kondelíkovština.

Výrazem renesance **bývá označován** nejen umělecký styl, ale i způsob myšlení a prožívání světa [...]

Hindemith **bývá přirovnáván** k Bachovi pro zálibu v barokním typu polyfonie, v kontrapunktických formách, pro duchovnost vyvažovanou labužnickým potěšením z věcí tohoto světa.

Vykládání svatých knih se ovšem dělalo tak, jak to bylo ve shodě se židovskou tradicí. Tím však někdy **býval** pravý smysl Písma **zastírán**.

Tvary dokonavé:

Dřevo ve zdivu **bývá napadeno** hnilobou, která se přenáší na latě a obklad.

Ještě dříve, než se družstvo vylidní, měli byste si udělat jasno v tom, co se s majetkem družstva stane. Nejčastěji **bývá rozdělen** mezi členy.

Kriminalisté **bývají vystaveni** emocionálně silným zážitkům jak na místě činu, tak při setkání s rodinami obětí.

II. Iterativní tvar má participium

Iterativní tvar participia je velmi vzácný. Může se spojit s neiterativním, nebo iterativním tvarem spony. Např.:

- (32) Ukazuje se, že Bělorusko **je** zatím **chápáno** jako ne příliš významná země.
- (33) Tento „požitkářský“, hédonistický životní postoj **bývá spojován** se stupňující se komercializací společnosti [...]

6.2.2.4 Záporný tvar participia v pasívu

Je-li pasivní přísudek negován, je záporka *ne-* zpravidla připojena k VF slovesa *být*; např. (vše ČNK):

- (34) Důvod závady zatím **nebyl objasněn**.

Výjimečně, avšak zpravidla nikoli bezdůvodně, a tedy funkčně se záporka připojuje ke tvaru participia:

- (35) **Byla jsem neobsazována**, přeobsazována, alternována.

Srov. dále:

Právo na veřejné vystoupení ve jménu obrany vlastních zájmů a právo **být neobtěžován** se už střetly několikrát.

Pokud jsou lidé dospělí a není snížena jejich rozhodovací schopnost, mají právo rozhodnout také o tom, že **chtějí být neléčeni**.

Východiskem tohoto způsobu negace pasivního přísudku je pravděpodobně to, co bychom mohli označit jako „pozitivní rámec prisuzování negativní hodnoty“: pisatel vychází z toho, že podmět **JE** (nikoli **není**) postihován dějem, i když **tento děj má zápornou hodnotu**. Toto východisko je nejčastěji spojeno s přehodnocením děje v **charakterizační vlastnost** nebo v **rezultativní stav**; ukazují to dobře následující doklady:

Ženy podle Human Development World Report zpravidla pracují déle, jejich práce není rovnocenná s mužskou, a **je nedoceňována**.

„Koncem roku jsme byli nuceni propustit pacienty, kteří **byli nedoléčeni** a je naší povinností, abychom to napravili,“ uvedla Svatava Chytrá.

Někdy lze ovšem o funkčnosti tohoto způsobu negace pasivního přísudku pochybovat:

Jak s tímto článkem souvisí fakt, že zranění **jsou nedoléčována**, resp. dočasně určitým způsobem stabilizována a léčena následně?

Je pravděpodobné, že pozitivní tvar *jsou* v negativním predikátu ***jsou nedoléčována*** užitým namísto pravidelného ***nejsou doléčována*** je důsledkem mechanického transferu jednak z negativního rezultativního stavu *jsou nedoléčena*, jednak z pozitivních přísudků *jsou stabilizována a jsou léčena*.

V některých případech je motivace daného způsobu negace pasivního přísudku nejasná, např.:

Spolujezdec **byl nezraněn**, Janda vyvázl ze zcela zničeného vozu se zlomeninou nohy.

Pokud je jednoznačné, že má být pouze negován děj, aniž může jít o rezultativní stav a aniž je nasnadě chápat prisuzovaný děj jako charakterizaci podmětu, lze negaci typu *byl neschválen* pokládat za negramatickou:

(36a) Tento systém však zatím **nebyl schválen**. (ČNK)

(36b) *Tento systém však **byl** zatím **neschválen**.

6.2.2.5 Pasivum s dlouhým tvarem participia

I. Pasivum s dlouhým tvarem participia ve spisovné češtině

V psané spisovné češtině zhruba do poloviny 20. století byl v participiálním pasivu pevnou normou tzv. krátký tvar participia; např.

dotován (dotována, dotováno, dotovány), **financován**, **hospitalizován**

Již delší dobu však namísto těchto krátkých tvarů pronikají i do psané spisovné češtiny stále častěji dlouhé tvary adjektivní, tedy

dotovaný (dotovaná, dotované), **financovaný**, **hospitalizovaný**

Je proto pravděpodobné, že tyto adjektivní tvary bývají i vzdělanými mluvčími pokládány za tvary přiměřené spisovnému vyjadřování i tehdy, jsou-li součástí dějového pasiva.

Dlouhé tvary byly totiž posledních zhruba dvě stě let v predikativní funkci vyhrazeny charakterizačnímu adjektivu a rezultativu (viz oddíl III, kap. 6.6), např.

(37) Zámek **byl poškozený** již před vloupáním. (rezultativum)

(38) Tato práce **je špatně placená**. (charakterizace; děj pojatý jako vlastnost)

Význam predikované (dějové) vlastnosti je často podporován tím, že je ve větě přítomno „pravé“, **neslovesné adjektivum**, které je s **participiálním adjektivem** někdy koordinováno, např. (obě věty ČNK):

(39) Nábytek **byl pečlivě udržovaný** a **staříčkový**.

(40) Sabina **byl** vskutku **pohledný, štíhlý** muž [...]. Byl **informovaný** o evropském vývoji, byl inteligentní, vtipný [...].

Tam, kde lze přísudek typu *být udržovaný* chápat jako subjektu připisovanou **vlastnost** a toto pojetí je podporováno „harmonii tvarů“ při koordinaci přísudků, lze se s dlouhým adjektivním tvarem participia setkat už v dávnější minulosti, dokonce u Karla Čapka:

(41a) [...] a **byl bys** tu **volný a ctěný** jako nikde na světě [...]. (K. Čapek, *Anglické listy* – ČNK)

Věta s koordinovaným neslovesným adjektivem a krátkým tvarem trpného participia by se mohla pokládat za **stylově neobratnou**:

(41b) A **byl bys** tu **volný a ctěn** jako nikde na světě.

Výjimečně již dříve pronikl dlouhý tvar participia v dějovém pasivu i do lingvistického textu:

(42) Tato předložka **je** vesměs **pokládána** kodifikačními příručkami za poněkud zastaralou.

Protože hranici mezi „čistou“ **predikací děje** a **predikací vlastnosti** nelze objektivně stanovit a protože obě tyto predikace se leckdy „slévají“ a vytvářejí pojem komplexní predikace děje i vlastnosti zároveň, šíří se dlouhé adjektivní participiální tvary typu *dotovaný* i tam, kde sotva může jít o něco jiného než o predikování děje, zejména pokud je mezi koordinovanými výrazy i neslovesné adjektivum:

[...] tato perla, která se narodila proto, aby **byla krásná, obdivovaná, oslavovaná a zbožňovaná**
[...] (překlad: G. de Maupassant)

Doklady dějového pasiva s dlouhým tvarem participia (abecedně podle tvaru participia):

Ti nejlepší z nich se každoročně utkávají v Anglii na prestižním turnaji Embassy Darts. Letošní ročník **byl dotovaný** částkou 250 000 liber.

Projekt **je financovaný** ze sponzorských darů, protože předešlý program americké Agentury pro kosmický výzkum (NASA), nazvaný Pátrání po mimozemských civilizacích (SETI), byl americkým Kongresem zrušen již v roce 1993.

Obyvatel bytu, v kterém se exploze odehrála, 63letý osamělý důchodce, **byl hospitalizovaný** s popáleninami.

Mladého Shakespeara hraje Joseph Fiennes a jeho múzu ztvárnila Gwyneth Paltrowová. Zamilovaný Shakespeare **byl nominovaný** celkem ve 13 kategoriích.

[...] edikty byly vydávány dvojjazyčně a vyšší úřady **byly obsazované** dvojmo [...] (překlad: *Dějiny světa*)

Kromě úspěchů ovšem jezdce pronásledují i pády a zranění. Sedmkrát už **byl operovaný**, přičemž klasické zlomeniny a stehy už ani nepočítá.

Změna pro českého investora nastala samozřejmě v tom, že subjekt přicházející z ČR **je posuzovaný** ve Slovenské republice jako každý jiný zahraniční subjekt.

Nechci tím říct, že Václav by byl snad přehlížené, nebo dokonce nemilované dítě, ale přece jen **byl** dlouho **matkou považovaný** za jaksi neúspěšného nebo méně nadaného. (M. Žantovský, LN)

Ted' už mi bylo jasné, že v akademickém prostředí **je** Pietro **považovaný** za suchara [...] (překlad: E. Ferrante, *Geniální přítelkyně 3*)

Ani tradice, ani síla, ba ani statečnost mu však nepomohly, když v Číně vyhlásili "kulturní revoluci". Zhai **byl pronásledovaný** a přišel o možnost vykonávat profesi.

Ve druhé kapitole se pak věnuji praktickému použití konceptu negativní důchodové daně ve formě zápočtu výdělků EITC, který **je uplatňovaný** v USA.

Výstava byla záměrně zahájena druhého července – v předvečer výročí Janáčkova narození a potrvá do 15. října, aby ji mohli zhlédnout návštěvníci mezinárodního hudebního festivalu Moravský podzim. Jeho téma nazvané Janáček aneb O lidskosti napovídá, že **bude věnovaný** převážně skladatelovu dílu.

[...] některé psychoaktivní substance [...] jsou do určité společnosti integrované [...], ale jiné **jsou vnímané** jako cizí. (LN, 14. 10. 2017)

Termín dialekt sociolingvistika užívá, vedle původního smyslu vázaného na geografický výskyt variety (regionální dialekt), i ve smyslu vertikálním, kdy **je vymežovaný** sociální vrstvou či třídou (sociální dialekt).

Cítím se a vypadám, jako když uprostřed Deváté symfonie dirigentský projev Leonarda Bernsteina pro poruchu televizního vysílače **není ztělesňovaný** hudbou.

Více tvarů v jedné větě:

Internet v Číně **byl** jestliže ne nadobro **umlčený**, tak zcela jistě **potlačený** a **zkrocený**. (překlad: S. Ringen, *Perfektní diktatura – Čína ve 21. století.*)

O tom, že **dlouhé tvary** pasivních participií v dějovém pasivu **jsou dosud** ve spisovné češtině **ve výrazné menšině**, podávají svědectví následující poměry v korpusu v7 (z roku 2019)¹¹:

byl dotován	:	byl dotovaný	=	253	:	46
je financován	:	je financovaný	=	3 515	:	333
byl hospitalizován	:	byl hospitalizovaný	=	4 324	:	151
byl nominován	:	byl nominovaný	=	7 211	:	647
byly obsazovány	:	byly obsazované	=	56	:	3
byl operován	:	byl operovaný	=	1 131	:	35
je posuzován	:	je posuzovaný	=	402	:	21
byl považován	:	byl považovaný	=	5 577	:	173
je považován	:	je považovaný	=	22 699	:	1 042
byl pronásledován	:	byl pronásledovaný	=	456	:	30
je pronásledován	:	je pronásledovaný	=	291	:	20
je uplatňován	:	je uplatňovaný	=	449	:	14
bude věnován	:	bude věnován	=	13 764	:	791
jsou vnímány	:	jsou vnímané	=	1 031	:	62
je vymezován	:	je vymezovaný	=	16	:	1
Celkem				cca 61 000	:	3 370

Mezi doklady s dlouhým tvarem participia jsou však i takové, kde konstrukce typu *být hospitalizovaný* má stavový význam **rezultativa**, srov.:

Místo u maturity skončil na dětském oddělení psychiatrické léčebny Ke Karlovu, kde **byl hospitalizovaný osm měsíců**, a později přešel do péče psychiatrů v Bohnicích.

Zajímavé jsou případy, kdy autor v téže větě **střídá tvar krátký s dlouhým**, někdy dokonce u téhož slovesa:

Kondor andský, který **byl uctíván** Indiány předtím, než začal **být pronásledován**, se stal symbolem Jižní Ameriky.

Státní a straničtí funkcionáři [...] mají vlastní penze a zdravotnickou péči, která **je financovaná** z daní a **poskytována** státem. (překlad: S. Ringen: *Perfektní diktatura – Čína ve 21. století*, s.174)

Samozřejmě mohl by za to **být stíhán** u sebe doma, což je ale nereálná situace. Pokud by přestal být prezidentem, mohl by **být stíhán** před soudy jiných států. (LN, 26. 2. 2022 – o V. Putinovi)

¹¹ Manuálně byly vyříděny doklady, kde dlouhý tvar participia není součástí pasivního přísudku, ale je atributem nebo je substantivizován, srov.: *Výsledkem by byl dotovaný vývoz a zdaněný dovoz. – Týden po zákroku byl operovaný muž odpojen od dýchacího přístroje [...]* – *Do 1. poloviny 19. století byl operovaný nejdříve posilněn notnou dávkou alkoholu, připoután pevně k lůžku a následně operován.*

Jsou svědectvím toho že krátký a dlouhý tvar participia v jeho spisovné podobě (např. *uctíván* : *uctívany*) **se stylově sblíží** a dlouhý tvar se spisovnou koncovkou se cítí jako stylový protiklad tvaru s koncovkou nespisovnou: *uctíván* : *uctívany* (spisovné tvary) vs. *uctívanej* (nespisovný tvar).

II. Pasivum s dlouhým tvarem participia v češtině nespisovné

V gramatikách či stylistických příručkách se leckdy soudí, že (participiální) pasivum je **knižním prostředkem**. To je ovšem jen „polopravda“. Výrazně knižním prostředkem je totiž pasivum pouze se **spisovnou podobou** jeho **participia**.

Pasivum se však běžně užívá i v projevech s prvky substandardními, nespisovnými, a to v projevech psaných i mluvených. Např.:

(43) **Byla sem tajně poslouchaná.** (M. Kubišová v televizi 17. 11. 1990)

Další doklady:

Když **sme byli nakládány** do tý avie ... (televize, 1990)

To **jsem** ještě **nebyl sledovanej** [...] (P. Landovský, *Soukromá vzpoura*)

„No, už jsem dost dlouho neviděla svého švarného velebníčka: doufám, že to se mnou nevzdal, páč hříšnice jako já nemůže **bejt spasená**. (překlad: M. Faber)

Fakt je, že tenkrát chtěl **bejt ukecávanej** a já to přesně cejtil. (M. Fendrych, *Jako pták na drátě – ČNK*)

Mně **byl** prostě **vystavenej** tenhle ten papír, že sem měl 28 dní volna. (zprávy televize NOVA, 12. 6. 2008)

Ten film **byl** hrozně dlouho **zkoušenej**. (V. Pucholt, MS 50/1990)

[...] bez svobody život nestojí za to, aby **byl žitej** [...] (O. Sommerová, *O čem sní muži*)

Výjimečné není ani pasivum s lexikálně vyjádřeným subjektem:

Další, z čeho mám hroznou radost, jsou naši mladí lidé, **kterýma to bylo** všechno na začátku **nesený**. (V. Pucholt, MS 50, 1990)

Zřejmě to **bylo** tak smysluplně **napsaný** tím **Macurou** ... (odposlechnuto v soukromé debatě)

[...] člověk má **bejt pronásledovanej** a **nenáviděnej Zemanem** [...] (M. Fendrych, *Jako pták na drátě – ČNK*)

Obecně proto **nelze pokládat pasivum za knižní prostředek**.

6.2.3 Syntax pasiva

6.2.3.1 Subjekt děje

I. Lexikálně vyjádřený subjekt děje

A. Obecná charakteristika

Subjekt děje ve větě s pasivním přísudkem se v současné češtině vyjadřuje téměř výlučně **instrumentálem**:

(44) Objekt **je strážěn psy**. (ČNK)

Spíše výjimečně a za speciálních okolností se původce děje ve větě s pasivem vyjadřuje předložkovou vazbou **,od + genitiv'**:

(45) Policisté byli informováni **od britských celníků**. (ČNK, upraveno)

Subjekt děje je ve větách s pasivním přísudkem explicitně (lexikálně) vyjádřen pouze asi v **10 %** užití pasiva; ve velké většině případů tedy takto vyjádřen není. Věta (46a) ilustruje **pasivum s nevyjádřeným subjektem děje**, věty (46b) a (46c) ilustrují **pasivum s vyjádřeným subjektem děje**:

(46a) Ženy a muži **jsou vnímáni** jako absolutní protiklady. (ČNK)

(46b) Čas děje však **není** v obou případech **vnímán čtenářem** stejně. (Naše řeč, 1983)

(46c) **Mužem je žena vnímána** jako matka, manželka, milenka, hospodyně, ochránkyně rodinného krbu. (ČNK)

Není-li subjekt děje lexikálně vyjádřen a jde o děj svým významem přisuzovaný člověku, je tento nevyjádřený **personický subjekt dekonkretizován** a často i **zevšeobecněn**; bývá **vyjádřitelný jako lidé, člověk**. Obsah věty (46a) by tedy bylo možno formulovat i jako:

(46aa) Ženy a muži **jsou lidmi vnímáni** jako absolutní protiklady.

V korpusu v7 (2019) má slovní spojení **být** (ve všech jeho tvarech) **lidmi vnímán** (*vnímána, vnímáno, vnímání, vnímány*) 91 dokladů. Např.: *Jsem přesvědčen, že nenajdete mnoho povolání, která jsou lidmi vnímána jako životní poslání.*

Avšak protože subjekt *lidé* (resp. *člověk*) je velmi často pasivním přísudkem implikován, obvykle se – jako redundantní – nevyjadřuje.

B. Subjekt vyjádřený instrumentálem a jeho kategoriální významy

Je-li **subjekt děje** v pasivu vyjádřen, má zpravidla **tvar instrumentálu**. Agentem děje vyjádřeným instrumentálem může být nejen člověk, ale také: **(a) instituce** (věta 47a); **(b) synekdochicky užitý název místa obývaného lidmi** (věta 48a); **(c) dopravní prostředek**; (věta (49a)); **(d) děj, vlastnost či stav** vyjádřené abstraktním substantivem (věty (50a) a (51a)) (vše ČNK):

(47a) **Archívem bude zámek využit** zatím asi z jedné čtvrtiny.

(48a) Celou **Evropou byli Keltové považováni** za národ válečnický, divoký a povrchní.

(49a) **Letadlem či autobusem je klient dopraven** do Splitu a z přístavu Split **trajektem** do přístavu Hvar.

(50a) **Humorem jsou lidé povyšováni** bez povýšenosti [...]

(51a) **Vírou jsou dějiny přetvářeny a dotvářeny**, a to nikoli jednou provždy, nýbrž vždy znovu.

Věty (47a) až (51a) ukazují, že **subjekt děje** bývá i v pasivu nikoli výjimečně **umístěn na začátek věty**, kde bychom očekávali spíše nominativ, neboť začínat větu instrumentálem (a nikoli nominativem) se může na první pohled zdát nevýhodné. Uvedené věty lze snadno vyjádřit v **aktivní perspektivě**:

(47b) **Archiv zámek využije** zatím asi z jedné čtvrtiny.

(48b) Celá **Evropa** Keltů **považovala** za národ válečnický, divoký a povrchní.

(49b) **Letadlo či autobus** klienta **dopraví** do Splitu a z přístavu Split ho **trajekt dopraví** do přístavu Hvar.

(50b) **Humor** lidi **povyšuje** bez povýšenosti.

(51b) **Víra** dějiny **přetváří** a dotváří [...]

Pasivum však způsobuje, že navzdory tomu, že počáteční pozice výraz v instrumentálu tematizuje, **východiskem pohledu na situaci** vyjadřovanou větou je ve větě (47a) spíše *zámek* než *archiv*, ve větě (48a) spíše *Keltové* než *Evropa*, ve větě (49a) spíše *klient* než *letadlo či autobus*, ve větě (50a) spíše *lidé* než *humor*, ve větě (51a) spíše *dějiny* než *víra*.

C. Subjekt vyjádřený předložkovým pádem ,od + genitiv‘

Jen v malé menšině případů je v současné spisovné češtině subjekt pasivního přísudku vyjadřován předložkou *od* s genitivem substantiva (nebo zájmena) označujícího agens:

(52) Byl **od pana učitele** pochválen.

Vyjadřování subjektu děje v pasivu předložkou *od* převládalo v psané češtině **od 15. do 19. století**, a dnes jej lze proto pokládat za **historický relik**t, jehož se příležitostně (okazionálně) využívá zejména ze stylizačních důvodů: lze se tak např. vyhnout nelibozvučným či málo významově zřetelným tvarům, např. místo věty (53a) se užije věty (53b):

(53a) Rád by **jí** byl **obdivován**.

(53b) Rád by byl **od ní** **obdivován**.

Předložka *od* může do pasiva proniknout z jiných vazeb; srov. následující doloženou větu (54a) a jejího možného konkurenta (54b):

(54a) Záleží hlavně na morálních zásadách, které jim **byly předány od rodičů**. (ČNK)

(54b) Záleží hlavně na morálních zásadách, které **získali od rodičů**.

Ve větě (54a) jistě hraje roli také to, že tvar *rodiči* by v ní jako instrumentál nebyl zřetelný. **Nezřetelnost tvaru jako instrumentálu** motivovala patrně užití předložky *od* i v této větě:

Dále **jsou** pacienti **od specialistů**, ale také **od praktických lékařů** často **posíláni** k internistům k dovyšetření.

Analogie je zřejmou motivací pro užití předložky *od* uvozující subjekt děje v pasivu také v následující větě:

(55) [...] neví už, **od koho** jej sehnal a **od koho byl malován** ... (M. Horníček, *Trojhlas*)

S předložkou *od* místo instrumentálu se lze setkat také v překladech klasiků světové prózy; např.:

Načež svědek odpověděl, že **byl od manžela požádán**, aby dal pozor na jeho ženu [...] (překlad: H. Fielding, *Tom Jones*)

V některých případech je však **předložkový genitiv** před instrumentálem **upřednostňován**, a to zejména.:

- ve větách s konstrukcemi typu **dostat zaplaceno** (např. **od banky, od pojišťovny**), **dostat vynadáno** (**od otce, od šéfa**) a typu **dostat nařezáno, dostat napráskáno** (**od soupeře**; tyto přísudky se užívají převážně v **textech se sportovní tematikou** ve významu ‚utrpět výraznou porážku‘);
- ve větách s některými rezultativními predikáty, např. **mít něco slíbeno od někoho**.

Původcem děje ve větách se subjektivním komplementem ‚od + G‘ bývá v těchto případech instituce (např. **pojišťovna**), obecně pojmenovaná skupina lidí (např. **výrobce, producent, děti, řidiči...**), národnostní skupina (**Finové, Švédové...**) nebo správní celek zastupující instituci (**město, stát**), popř. sportovní klub (**Zlín, Liberec**). Srov.:

Autor ale už přece **dostal zaplaceno od producenta** filmu či výrobce televizního pořadu. Peníze máme do října s tím, že **máme slíbeno od** okresního **úřadu** jejich navýšení. Byť jsme zaplatili díky tomu, že jsme **měli půjčeno od** všech **příbuzných**. Lyže **máme půjčené od školy**. Stavba měla být financována z 10 miliard korun **půjčených od** Evropské investiční **banky**. Lidé zatím věří, že vystačí s podporou **slíbenou od vlády**.

D. Konkurence subjektivního instrumentálu a předložkové vazby

Instrumentálový tvar a předložkový pád ‚od + G‘ si konkurují zejména.:

- ve větách s některými pasivními participii a participiálními adjektivy (např. **pokřtěn/pokřtěný, připsán/připsaný**); častější je však vyjádření instrumentálem;
- ve větách s názvem zvířete v pozici subjektivního komplementu; opět však výrazně převládá vyjádření instrumentálem.

Srov.:

Václav se svou ženou Ludmilou přijal křesťanství, **byl pokřtěn biskupem** Metodějem na Velké Moravě.
Gejzův syn a pozdější zemský patron svatý Štěpán **byl pokřtěn od svatého Vojtěcha**.

Je třeba odhadnout, jaké budou pravděpodobné výnosy **připsané penzijním fondem**.
Banka je připravena depozita vracet okamžitě, jakmile jí **budou připsána** zpět **od KoB**.

Doručovatelky zde byly několikrát **napadeny** a také **pokousány psy**.
Dyje na mnoha úsecích meandruje, do řeky tam padají desítky stromů **ohryzaných od bobrů**.

Ve větách s pasivními participii vybraných sloves (*hrabat, rozhrabat, hryzat, ohryzat, rozhryzat, kousat, kousnout, pokousat, rozkousat, napadnout, ničit, poničit, zničit, trhat, roztrhat, žrát, sežrat*) a asi 20 různými

subjekty je v ČNK poměr vyjádření živočišného původce děje **instrumentálem a předložkovým pádem ,od + G´ přibližně 5 : 1**. Téměř výhradně se užívá instrumentál ve větách s krátkými tvary participií, ve větách s dlouhými, adjektivními tvary je poměr více vyrovnaný (3 : 1). Ve větách s výrazy *pokřtěn/pokřtěný* je instrumentálové vyjádření subjektového komplementu více než 7x častější, ve větách s výrazy *připsán/připsaný* převažuje instrumentál více než 5x. U těchto dvou participií se však s vyjádřením původce děje setkáme zřídka.

Častěji je předložkou *od* vyjadřován subjekt děje v **překladech antické prózy**. V českém překladu díla *Životopisy dvanácti císařů* římského historika Suetonia jsou např. tato pasiva: *byl pak od senátu odsouzen k smrti; zapuzen byl od otce; Jako desítiletý byl adoptován od Claudia; Od císaře Gaia byl jmenován legátem v Horní Germánii; když byl od přátel upozorňován.*

E. Subjekt vyjádřený jinak

(a) předložka *ze strany*

Tento způsob vyjadřování subjektu děje v pasivu je poměrně běžný, je však omezen na **administrativní styl**. Svědčí o tom už sám fakt, že k nejčastějším subjektům tímto způsobem vyjádřeným patří: *město, stát, policie, ministerstvo, zaměstnavatel, vláda, magistrát, úřad, obec, investor, radnice, vedení, nemocnice, banka, pojišťovna* atd. :

(56a) Nabídka **byla ze strany města zamítnuta**. (ČNK)

Předložku *ze strany* tu lze bez jakékoli újmy nahradit běžným instrumentálem:

(56b) Nabídka **byla městem zamítnuta**.

K užití předložky *ze strany* jako prostředku vyjádření subjektu děje v pasivu mohou pisatele motivovat dvě okolnosti, jedna pragmatická a jedna formální: (a) to, že „ve hře“ jsou různé „strany“ stojící v tom či onom smyslu „proti sobě“ (např. policie a pachatel, úřady a občané); (b) to, že se tak obchází jistá strohost a v některých případech snad i menší zřetelnost funkce instrumentálu ve větách s participiálním pasívem (srov. (56a) a (56b), kde „ze strany města“ je zřetelnější a může znít decentněji než pouhé „městem“).

Srov. dále:

Ve třicátých letech došlo k jisté symbióze a církev **byla ze strany státu přijímána** jak součást národního společenství.

„Zbraň proti nikomu **ze strany policie použita nebyla**,“ potvrdil informace Práva Husák.

Tyto finanční prostředky **budou ze strany ministerstva přiděleny** jednotlivým krajským úřadům pro krajské a obecní školy a školská zařízení prostřednictvím normativního rozpisu rozpočtu na rok 2009 [...]

Podle toho, jak dopadne odvolací soud, **budou ze strany nemocnice činěny** další kroky.

Pracovnice Fondu ohrožených dětí v létě často řeší případy, kdy **je** na děti **ze strany rodičů** **vyvíjen** nátlak.

(b) ‚u + genitiv‘

Jde o alternativní a okrajový, možno říci „opisný“ způsob lexikálního vyjadřování subjektu děje u pasivního přísudku, který lze použít jen výjimečně (obě věty ČNK):

(57a) Povinnosti muže pak jsou věnovat se práci, bohatnout a navrch ještě **být ctěn u** svých **spoluobčanů**; (K. Čapek, *Povětroň*)

(58a) První frézka tohoto typu **byla vyrobena u** firmy GEISS již před více než 25 lety.

Předložkový pád lze bez újmy na významu nahradit pravidelným instrumentálem:

(57b) Povinnosti muže pak jsou věnovat se práci, bohatnout a navrch ještě **být ctěn svými spoluobčany**.

(58b) První frézka tohoto typu **byla vyrobena firmou** GEISS již před více než 25 lety.

U Čapkovy věty je motivací k předložkovému způsobu vyjádření subjektu děje patrně analogie s výrazy typu ‚*být oblíben u někoho*‘, u věty (58a) je touto motivací patrně spolupůsobení představy „místa“ výroby.

Výraz *vyroben/a/o/y firmou* (pouze v těchto tvarech a v jejich bezprostřední posloupnosti) má v ČNK 48 dokladů, výraz *vyroben/a/o/y u firmy* tu má 5 dokladů.

V některých gramatikách (a speciální lingvistické literatuře) se považují za vyjádření subjektu/původce děje také **předložkové pády v + L, na + L**, které mají primárně **lokalizační funkci**, následuje-li po nich např. pojmenovávající instituce (v *Parlamentu*, v *zastupitelstvu*, *na odboru*) a může-li jim konkurovat instrumentál ve větách s pasivním nebo nominativ ve větách s aktivním tvarem přísudkového slovesa (srov. např. Grepl – Karlík 1998: 230): *Je pravděpodobné, že otázka "třetího muže" bude vznesena v Parlamentu, jakmile se po přestávce zase sejde. : Je pravděpodobné, že otázka "třetího muže" bude vznesena Parlamentem : Je pravděpodobné, že otázku "třetího muže" vynesel Parlament...; ... příslušný materiál k tomu bude v zastupitelstvu projednán : ... příslušný materiál k tomu bude zastupitelstvem projednán : ... příslušný materiál k tomu zastupitelstvo projedná ...; Obě školní budovy ... byly projektovány na Odboru pro stavby pozemní ...i. : Obě školní budovy ... byly projektovány Odborem pro stavby : Obě školní budovy ... projektoval Odbor pro stavby pozemní....*

II. Implicitní a explicitní subjekt děje

A. Implicitní subjekt

Pokud subjekt děje není ve větě lexikálně vyjádřen, což je asi v **90 % užití pasiva**, bývá významem slovesa, obsahem věty a/nebo naší znalostí světa implikován. Je to obvykle subjekt personický, méně často subjekt nepersonický.

1. Subjekt personický

(a) člověk, lidé obecně

Implikaci všeobecného personického subjektu ilustruje věta (59a):

(59a) Ti, kteří zemi očišťovali od smetí či od krys, **nebyli** nikdy **ctěni**. (I. Klíma)

Obsah této věty lze vyjádřit aktivem s explicitním subjektem:

(59b) Ty, kteří zemi očišťovali od smetí či od krys, **lidé** nikdy **nectili**.

Rozdíl mezi větami (59a) a (59b) zároveň ukazuje na jednu ze syntaktických funkcí pasiva: umožňuje umístit sémantický objekt děje na začátek věty ve tvaru nominativu jako její podmět.

Užitím pasiva se tak lze vyhnout nutnosti užít slova *lidé*, event. zájmen *nikdo*, *někdo*, pokud **nechceme pozornost zaměřovat na představu konkrétních lidí**, a naopak tuto pozornost chceme soustředit na **děj sám**:

(60a) Toto starodávné slovo **je opomíjeno**, a především **je opomíjena** skutečnost, kterou vyjadřuje [...]. (V. Preclík) (subjekt „lidé“ v představě opomíjení něčeho zatlačen do pozadí)

(60b) Toto starodávné slovo **lidé opomíjejí**, a především **opomíjejí** skutečnost, kterou vyjadřuje [...] (subjekt „lidé“ je součástí představy opomíjení něčeho)

Srov. dále:

Je také nesporné, že na něho **nebyl činěn** žádný nátlak [...] (překlad: F. M. Dostojevskij - ČNK; v aktivní perspektivě: *nikdo nečinil*)

[...] vždy tehdy, kdy **bylo** ode mne něco **očekáváno** a já si nebyl jist, zda budu na úrovni toho očekávání. (V. Havel; v aktivní perspektivě: *někdo ode mne něco očekával*)

[...] věci by měly mít alespoň takovou vůli jako lidé. Měly by se soustředit na to, aby byly k nalezení, když **jsou hledány**. (I. Kraus, *Muž na vlastní křižovatce*; v aktivní perspektivě: *je někdo hledá*)

Přebujelost reklamy v našich městech je znakem toho, že nám nezáleží na prostředí, ve kterém žijeme. Nevadí nám, že **je hyzděno** a připadá nám normální, že [...] (Respekt, 12/2012; v aktivní perspektivě: *je lidé hyzdí*)

V následující větě z cestopisu Karla Čapka nejspíš nebudeme subjekt pasiva **je věštěn** chápat všeobecně jako „lidé“, ale konkrétnější představa o personickém subjektu činnosti **věštění** nám schází; mohou to být např. „někteří lidé“, „někteří spisovatelé“, „někteří filozofové“ atp.:

Dnešní Kodaň slyne jako město lehkomyšlné, ba prý i prostopášné; proto také **je** jí **věštěn** špatný konec. (K. Čapek, *Cesta na sever*)

Tato **vágnost představy personického subjektu děje**, který je pasivním přísudkem zcela upozaděn, vytlačen ze sféry naší představivosti, je tu však plně funkční – právě proto je pasiva užito.

(b) Skupina osob přicházejících v úvahu jako kompetentní subjekt dané činnosti

Z obsahu některých vět s pasivním přísudkem je zřejmé, že subjektem děje je nikoli kterýkoli člověk či kterákoli skupina lidí, nýbrž určitá, i když anonymní či anonymizovaná, profesní či zájmová skupina, byť může být autorem a/nebo adresátem sdělení vnímána jen „obrysově“, obecně např. jako „mnozí lékaři“¹² (věta (61)), „pracovníci dolů“ (věta (62)), „určitá skupina lidí vykonávajících tuto činnost“ (věta (63)) atp.:

(61) Veřejnost tedy **byla přesvědčována**, že nalezení definitivního řešení je „za rohem“.

(překlad: *Dějiny medicíny*)

(62) Není např. žádným tajemstvím, že do vagónů **je** na dolech severočeského revíru **sypána** vedle paliva hlína, písek a kamení. (*Průboj*, 1963)

(63) Loď **je** nyní **vlečena** do kuvajtského přístavu. (*Rudé právo*, 1987)

Sémantickou funkcí pasiva je v těchto a mnoha jim podobných případech subjekt děje nejen **dekonkretizovat** a **zanonymnit**, ale učinit jeho individuální podstatu pro smysl dané věty natolik nedůležitou, že **představa subjektu děje**, jakkoli daný děj konkrétní a navíc personický subjekt nepochybně má, **se** zcela „rozplývá“ až vytrácí, a zbývá jen představa jakoby „bezsubjektového“ děje prezentovaného a chápaného v „pasivní perspektivě“. Ukazují to dobře následující věty z deníku *Rudé právo* z let 1949 až 1988):

(64) Před zahájením utkání **byly hrány** hymny obou mužstev. (1954)

(65) **Jsou odhalovány** nové a nové skandály. (1949)

(66) Pedagogové tu mají významné postavení a **jsou** dobře **odměňováni**. (1988)

(67) Za mimořádné výkony **budou poskytovány** prémie. (1949)

Přestože děj označovaný slovesem *hrát* má vždy nepochybně nějaký subjekt, ať je to člověk hudebník, anebo hudební nástroj či cokoli jiného, co může „hrát“, ve větě (64) jako by v naší představě žádný takový subjekt

¹² Na to, že subjektem jsou *lékaři*, ukazuje kontext, který zde neuvádíme.

nebyl obsažen. Ve větě (65) si subjekt děje označeného slovesem *odhalovat* lze představit jako nějakého obecného „odhalovatele skandálů“, avšak význam pasiva *jsou odhalovány* se tu blíží významu „vycházejí najevo“. Ani ve větách (66) a (67) na subjektu děje nezáleží – víme jen, že to nejsou ani „lidé“ obecně, ani jeden určitý člověk.

(c) Konkrétní osoba

Z obsahu některých vět s pasivním přísudkem vyplývá, že subjektem děje je určitá **osoba ve větě pojmenovaná nebo jednoznačně implikovaná**:

- (68) Jako všechny Degasovy obrazy **nebyl** ani tento **malován** hned na místě [...] (*E. Degas, Praha 1970*)
- (69) Šli jsme do zoologické zahrady. Tedy oni šli. Já **byl vezen** v kočárku, možná **nesen na** tátových zádech. (*Jan Kačer, Jedu k mámě.*)
- (70) [...] kdypak ve všední den potkáte lidskou famílii s protivnými kluky, kteří **jsou na** každém kroku **okřikováni**. (*K. Čapek*)

Ve větách (68) až (70) je implikovaným subjektem děje určitá konkrétní osoba, resp. dvojice osob: ve větě (68) je to malíř Degas, ve větě (69) jde o jednoho z rodičů, ve větě (70) je to jeden z rodičů nebo oba.

Subjektem pasivního přísudku může být v některých větách – v závislosti na komunikačních okolnostech a obsahu textu – sám **mluvčí** či **autor věty**. Tak je tomu např. ve větách (71) a (72):

- (71) Materiál pro tento článek **byl čerpán** z knihy *Pověsti český hradů a zámků* [...]
- (72) Má raná tvorba **byla totiž vychrlena** ve spěchu. (*I. Kraus, Soukromý Hollywood*)

Ve větě (71) je subjektem *čerpání* nepochybně autor článku (přísudek by mohl být vyjádřen aktivně: *jsem čerpalljsme čerpali*, popř. *autor čerpá*). Ve větě (72) je subjektem *vychrlení* sám její autor.

2. Subjekt nepersonický

Pasivum je někdy k vyjádření obsahu určité dějové situace jediným možným stylově přiměřeným prostředkem. Je tomu tak zejména tehdy, jestliže implikovaným subjektem je nějaká **přírodní, tělesná, sociální či duševní síla** (napětí, pnutí, energie apod.). Jde o případy následujícího typu:

(a) Subjektem je neurčitá přírodní (či tělesná) síla:

(73) [...] stále noví mrtví tuleni **jsou vyplavováni** na pobřeží. (*Rudé právo*, 1988)

Srov. dále:

Z vrtu **bylo** do výše 200 metrů **vyhozeno** několik pětimetrových rour a dláto. (J. Štětina, *Týdeník rozhlas*, 2009)

Drobné baňkovité plodničky některých rodů jsou zasazeny do stélky a snadno se přehlédnou. Vřeckové výtrusy (askospory) **jsou vystřelovány** a v příznivých podmínkách vyklíčí ve vlákno, které se však musí setkat s vhodnou sinicí nebo řasou, aby vznikla nová stélka.

[...] zvuky a tóny [...] padaly po jehličí borovic a listoví bříz a dubů k zemi, aby odtud **byly** znovu **hnány** jako vznosná tříšť k modrému nebi [...]. (B. Hrabal)

Měla jsem pocit, že mé vnitřnosti **jsou rvány** na kusy, že se rozpadám. (překlad: B. Gordonová)

(b) Subjektem je neurčitá sociální síla:

(74) Dosti vysokou frekvenci mají formy, které u obecných jmen už **byly vytlačeny** nebo **jsou vytlačovány**. (*Mluvnice češtiny 2*)

Srov. dále:

Nízké dřevěné domky **jsou** však v poslední době ze středu města **vytlačovány**. (Z. Thoma, *Toulky po Japonsku*)

Dnešní vyholené klíny ve mně vyvolávají pocit, že **jsem** o něco **připravován**. (V. Páral, *Magazín dnes*, 2007)

(c) Subjektem je neurčitá duševní síla:

(75) Zajisté však znáte i lidi, kteří **jsou puzeni** ustavičně se omlouvat. (I. Hurník)

Subjekt děje označeného pasivním přísudkem může být ve větě pojmenován slovem *síla* (či slovem jemu podobným), pokud je tato *síla* nějak specifikována (např. svou intenzitou); pasivní konstrukci by pak bylo sice možné převést na aktivum, ale pasivní predikát je tu vhodnější:

(76) Jeho nohy **byly vymršt'ovány** do výše děsivou **silou** mezi dvěma holemi, o něž se nešťastník opíral. (V. Řezáč)

B. Explicitní subjekt

Pro explicitní vyjádření subjektového komplementu mívá uživatel jazyka zejména následující důvody:

- (a) **pasivem se z pasivní perspektivy zdůrazňuje**, že právě daná osoba, daný živočich nebo jiná entita je původcem děje; subjektový komplement je pak součástí rematické části věty a bývá někdy zdůrazněn částicemi *taky, i, především, zejména* (věty (77) a (78));
- (b) vyjádřit původce děje lexikálně vyžaduje význam slovesa v pasivu (věta (79));
- (c) uvedení původce děje je pro význam věty relevantní (subjektový komplement pak má **restriktivní funkci**), např. v odborných textech a v textech předpisů a právních norem (věty (80) až (82));
- (d) subjektovým komplementem je **název přírodního živlu, který není zřejmý z kontextu** nebo situace (věty (83) až (86));
- (e) subjektovým komplementem je **název emoce či jiného psychického stavu**, např. *lítost, smutek, instinkt*, zejména **ve větách s metaforickým významem** (věty (87) až (89)):

Doklady:

- (77) Rozhovor byl ovšem natočen **i televizí**.
- (78) Tomáš byl objednáván **především velkými obchody**.
- (79) Tolik tedy o těch zvláštních pocitech, které **byly ovlivněny**, ne-li fakticky **vyvolány, postuláty moderní psychiatrie**.
- (80) Ojedinele **mohou být** bouřky **doprovázeny krupobitím** a přívalovými **srážkami**.
- (81) Geometrický plán **musí být** před svým využitím pro sepsání právní listiny o nemovitosti **ověřen** oprávněným **zeměměřickým inženýrem**.
- (82) Na vysvětlenou doplnil, že automaty mohou být nahrazeny jinými přístroji, které **jsou povoleny krajem nebo ministerstvem**.
- (83) Dlouhá jízda autem je sama o sobě únavná, **je-li doprovázena deštěm**, je o to náročnější.
- (84) Město Catania **bylo** v minulosti mnohokrát **zaplaveno lávou** a zničeno při zemětřeseních.
- (85) Vinice na písčném podkladu **jsou prý zasaženy suchem** ještě víc.

- (86) Od tsunami a zemětřesení po povodně a hladomory **je** lidstvo stále víc **ohrožováno silami přírody**.
- (87) Náhle **jsem byl zaplaven lítostí**.
- (88) Musela se na chvíli opřít o kamennou zeď, než vyběhla ze zámku a **omráčena smutkem** dojela zpátky do Paříže.
- (89) **Vedena** neomylným **instinktem přírody**, netrápila se ani tak kvůli sobě jako spíš kvůli těm, kteří byli v tomto doupěti již brzy očekáváni.

Ve větách s pasivními participii sloves *ovlivnit, vyvolat, zapříčinit, způsobit* je **subjektový komplement jako původce děje lexikálně vyjádřen ve více než 60 %**. Naproti tomu ve větách s participii sloves *chránit, přijmout, říct, vložit, uložit* je původce děje lexikálně vyjádřen **v méně než 8 % dokladů**.

Potřeba lexikálně vyjádřit subjektový komplement je však spíše než na konkrétní slovesa vázána **na komunikační potřeby textu**.

6.2.3.2 Prostředek děje

Ne každý instrumentál má v pasivu funkci subjektu děje. Mnohé instrumentály vyjadřují jen **nástroj, jímž personický subjekt danou činnost provádí**.

Např. z obsahu věty

- (90) Tímto **nápojem byli** námořníci **trestáni** za nejrůznější přestupky. (ČNK)

plyne, že trestajícím subjektem je člověk a **nápoj je prostředkem trestání**. Na tento význam lze usoudit i bez znalosti kontextu. V daném případě je tímto kontextem následující, větě (90) bezprostředně předcházející, text:

Není už ovšem potvrzené, zda **admirál vymyslel i recept na tzv. šestinkový grog. Připravoval se** z jedné šestiny rumu a pěti šestin mořské vody.

Instrumentál vyjadřující prostředek děje je typicky obsažen v následující rozsáhlé větě s řadou pasivních tvarů:

Na divanu ležel člověk, jehož podoba **byla** tolikrát vysochána, **namalována olejem, akvarelem, kvašem, sépií, nakreslena uhlem, křídou**, cihlovým **práškem**, poskládána z přírodních oblázků, z mořských lasturek, z glazovaných kachlíků, z pšeničných zrněk a sójových bobů, vyřezána z

kosti, vypěstována z kytek, vetkána do koberce, sestavena z letadel, nafilmována – za tři miliardy let, co existuje zemská kůra, nebyl nikdo tolikrát zpodoběn. (překlad: A. Solženicyn – ČNK)

Vzácně se v jedné větě užije zároveň **subjektu i prostředku děje ve formě instrumentálu**: *Carmen je Vondráškem dopisem stručně informována [...]* (T. Padevět, *Skutečný život Hany Hegerové*)

Srov. dále: "Nikdo mě o oznámení neinformoval, policie mě k výsledku zatím nepředvolala," řekl s tím, že **byl vyšetřovatelem dopisem požádán o předložení některých materiálů**. (ČNK)

Pokud jsou subjekt i prostředek děje **neživé** entity, syntaktická stavba věty může působit poněkud nepřehledně – srov. *Jinak zdravý smysl dělnictva byl bombastickými frázemi skutečně zaslepen ilusorními nadějemi*. (J. Arbes, *Kandidáti existence*)

6.2.3.3 Pasivum předmětových sloves s pádem neakuzativním

Méně často a méně běžně, avšak rovněž náležitě a funkčně lze užít pasiva i u některých sloves s předmětem v jiném pádě než akuzativním (ten může být doprovázen druhým předmětem v jiném pádě než akuzativním). Např.:

- (a) předmět je v **dativu**, např. *důvěřovat* (někomu), *křivdit* (někomu), *pomoci* (někomu s něčím/v něčem), *poradit* (někomu), *pohrozit* (někomu něčím); *naslouchat* (někomu, něčemu), *mávat* (někomu);
- (b) předmět je v **bezpředložkovém instrumentálu**, např. *pohnout* (něčím);
- (c) předmět je v **pádě předložkovém**, např.: *bojovat* (s někým, něčím/proti něčemu), *doufat* (v něco), *jednat* (s někým o něčem), *přemýšlet* (o něčem), *pečovat* (o někoho), *útočit* (na někoho), *ustoupit* (od něčeho).

Srov. (řazeno abecedně podle participia):

Nemůže tedy být dokonce hlášáno, že všechny činnosti člověka mají být zušlechtěny jednou z nich (uměním), a dokonce nesmí **být** ve jménu jedné **bojováno** proti druhé (technikou proti umění či naopak).

Ukrajinská slovesnost v sobě kombinuje poněkud úskočnou strategii lidu, který byl nejbědnější z bědných, s bezprostřední naivitou, s níž **je doufáno** v lepší budoucnost.

Kde já důvěřuji, jednám sám lépe, kde **je mi důvěřováno**, cítím se vázán a dostávám síly, které překračují mé možnosti." (N. Pelcová, *Filozofická a pedagogická antropologie* – ČNK)

Během nejbližších týdnů **bude jednáno** s lékaři [...].

Nikdo se o ně nedral na nádraží, **nebylo** jim **máváno** na rozloučení, nemohli truchlit bez směšnosti. (V. Vančura – ČNK)

A tak **je** vlídně **nasloucháno** finančnické "novořeči" o údajné snaze politiků vydat banku na pospas jejich vůli.

Bylo mi **odpovídáno**, že humor v hudbě je. (M. Horníček)

Řada primátů rodí jen jedno mládě, o které **je** pak velmi dlouho **pečováno**. (M. O. Vácha)

Nedovolte, **aby bylo pohnuto** vozidly, neboť by se nepoznala míra zavinění účastníků!

Také generál Golian vyšel z úkrytu v seně, když **bylo pohroženo**, že dům bude zapálen.

Nejsme každý silnou osobností a nám slabým **budiž pomůženo** třeba i zákonem.

Život v tomto zrcadle vidí pouze svou bezhlavost a bezcennost, dostává se do mrtvého bodu a jako u užitkového zvířete **je** o něm **přemýšleno** jen z hlediska zapřáhnutelnosti a účelnosti. (internet)

Za tu dobu **bylo** několikrát od stavby pomníku **ustoupeno**, měnilo se jeho umístění i autor.

Na Bosnu **bylo útočeno**¹³ zleva, zprava.

Za dobu, kdy nám **není vládnuto** z Vídne, z Berlína ani z Moskvy. (M. Horáček, *magazín MFD*, 2012)

Funkce pasivního přísudku těchto sloves je hlavně sémantická: odhlédnout (abstrahovat) od konkrétního personického subjektu a tento **subjekt zevšeobecnit a anonymizovat**.

6.2.3.4 Syntaktické funkce pasiva

I. Obecná a centrální syntaktická funkce pasiva

Za obecnou syntaktickou funkci českého pasiva lze pokládat dosažení určité **konfigurace posloupnosti větných členů, jejich referenčního obsahu a jejich funkce v aktuálním členění věty**.

Zřetelně to ilustruje následující věta:

(91a) Předmětem pro spisovatele je celek tohoto světa, jak **ho** vidí, jak **ho** žije, jak je **jím ohromován** [...]. (*Věda a život*, 1964)

Zájmeno *ho* je v této větě předmětem přísudků *vidí* a *žije*; kdyby i třetí koordinovaný přísudek založený na slovesu *ohromovat* měl být v aktivu, musela by tato věta, aby byla srozumitelná, znít takto:

(91b) Předmětem pro spisovatele je celek tohoto světa, jak **ho** vidí, jak **ho** žije, jak **ho tento svět ohromuje** [...].

¹³ Konkurenční je struktura *Bosna byla cílem/terčem útoku zleva, zprava*.

Ani takto formulovaná věta s opakovaným koreferenčním substantivem *svět* není nejlepším řešením: z důvodů srozumitelnosti, přehlednosti, a tedy i stylu věty není totiž vhodné, aby zájmeno *ho* bylo dvakrát koreferenční se substantivem *svět* a bezprostředně poté naopak se substantivem *spisovatel*. **Pasivizace tyto syntaktické problémy odstraní**. A nestane se tak za cenu zhoršení stylové hodnoty věty, spíše naopak: tvar *ohromován* dokonce lépe než aktivní tvar *ohromuje* **vyjadřuje** zamýšlenou **dynamičnost děje** – srov. níže kap. 6.2.4.

Centrální syntaktickou funkcí pasiva je vytvořit a udržet v textu či v souvětí jistou „tematickou perspektivu“¹⁴: **prezentovat** na začátku textu či souvětí **nějakou skutečnost jako téma věty v pozici podmětu** a situaci „perspektivizovat“, (tj. nahlížet a prezentovat ji) směrem od tohoto podmětu:

- (92a) Vzpomínám si, že když jsem se dozvěděl, že jeden **komentátor**, specializující se na sociální demokracii, **je** údajně občas **bit** svou přítelkyní, [...] mnohé jsem mu odpustil.
(Miloš Zeman)
- (93a) **Socha**, která je sama, **je ovlivňována** svou samotou. (M. Horníček)

Aby v těchto větách mohl mít pasivní přísudek (*je bit, je ovlivňována*) aktivní formu (*bije; ovlivňuje*), musel by podmět (*komentátor; socha*) být převeden na syntaktický objekt v akuzativu (*komentátora; sochu*); tím by se ovšem změnila prezentační perspektiva celé situace: namísto od tematického podmětu, jenž je ve větě s pasivním přísudkem sémantickým objektem (*komentátor; socha*), by byla perspektivizována směrem od aktivního podmětu *přítelkyně; samota*:

- (92b) Vzpomínám si, že když jsem se dozvěděl, že jednoho **komentátora**, specializujícího se na sociální demokracii, údajně občas **bije** jeho přítelkyně [...], mnohé jsem mu odpustil.
- (93b) **Sochu**, která je sama, **ovlivňuje** její samota.

Tato perspektivizace je ovšem vzhledem ke smyslu sdělení méně vhodná. Přiměřenější perspektivizaci zajišťuje právě pasivizace přísudku.

Jiné příklady (koreferenční výrazy jsou vyznačeny tučně):

¹⁴ Srov. k tomu kap. o slovosledu v tomto dílu a o aktuálním členění v dílu čtvrtém.

- (94a) [...] **lidé**, kteří **nedovolí**, aby tam, kudy **prošli**, zůstal kousek nedotčené přírodní poezie, **nenáleží** do lesa a **zaslouží si**, aby z něho **byli honěni** hajnými [...]. (K. Čapek)
- (95a) Tak onen dlouho ve mně trvající **obraz** Camargue postupně **mizí** a **je** rychle **pohlčován** skutečností. (M. Horníček)

Při převodu pasivních přísudků na přísudky aktivní by se tematické podměty *lidé* a *obraz* dostaly do syntaktické pozice objektu děje (vyjádřeného zájmenem *je, ho*), což by mělo za následek i jinou, **méně funkční perspektivizaci** výpovědi; to platí zejména pro větu Čapkovu (koreferenční výrazy jsou vyznačeny tučně):

- (94b) [...] **lidé**, kteří **nedovolí**, aby tam, kudy **prošli**, zůstal kousek nedotčené přírodní poezie, **nenáleží** do lesa a **zaslouží si**, aby **je** z něho honili hajní [...].
- (95b) Tak onen dlouho ve mně trvající **obraz** Camargue postupně **mizí** a rychle **ho** pohlcuje skutečnost.

II. Speciální syntaktická funkce pasiva

Speciální syntakticko-sémantickou funkcí pasíva je vyjádřit **paralelismus aktivní a pasivní perspektivy**:

- (96) I mně to dělalo dobře, když **jsem viděla**, že **jsem viděna** (B. Hrabal)
- (97) Muž, který **vládne**, potřebuje **být** také **ovládán** [...]. (V. Páral)

Další doklady (abecedně podle participia):

Jenže bylo horké léto, já byla zoufalá, že nemohu **být líbána** a nemohu **líbat** [...] (H. Pawlowská)

Já však byl teď **lovec**, který **byl** sám **loven**. (M. Hule)

Toužila se odhodit, jako by ta, která **odhazuje**, a ta, která **je odhazována**, byli dvě různé osoby. (M. Kundera, *Nesmrtelnost* – ČNK)

Člověk **potřebuje** předměty a **je potřebován** jimi. (M. Horníček, *Dobrý den socho*)

Karenin nasedl do kočáru a zabořil se do něho, **aby neviděl a nebyl viděn**. (překlad: L. N. Tolstoj, *Anna Kareninová*)

A nyní **se vrací** – nebo **je** svým vnitřním řízením **vracen** k cestě, kterou ztratil [...] (K. Čapek, *Povětroň* – ČNK)

Rodiče **vychovávají** obvykle své děti tak, jak sami **byli vychovávaní** [...] (Rudé právo, 1988)

Do tohoto typu paralelismu se často zapojují infinitivy: proti **aktivnímu infinitivu** se klade **infinitiv pasivní**:

(98) **Být opouštěn** je mnohem snazší než **opouštět**. (J. Švejda)

(99) Láká ho víc **ovládat** než **být ovládán**. (ČNK)

Další doklady:

Je lepší dobrovolně odkráčct, než **být smeten** mocí poddaných o pár týdnů později na valné hromadě.

"Je lepší **zemřít** se ctí podle zákonů svaté války, než **být uvržen** do otroctví," prohlásil Dudajev v projevu k lidu Kavkazu vysílaném čechenskou televizí.

Pro mladé rodiny je např. mnohem výhodnější **zaplatit** za návštěvu u lékaře, než **být vystaven** plošnému zvýšení povinné pojistné částky.

6.2.4 Sémantické funkce pasiva

I. Centrální sémantická funkce pasiva: objekt postihovaný dějem

Centrální sémantickou funkcí pasiva je představit nějaký předmět komunikace jako **objekt postihovaný dějem**, a to ve smyslu negativním (věty (100)) a (102)) i pozitivním (věty (101) a (103)), a to nezávisle na tom, zda subjekt děje ve větě není vyjádřen (věty (102) a (103)), nebo je vyjádřen (věty (100) a (101)) (vše ČNK):

(100) Tento styl **byl odborníky zatracován**. (zkráceno)

(101) Když Miloš Zeman slepil čistokrevnou levicovou vládu, **byl spolustraníky veleben** jako geniální stratég.

(102) Potrat **je zatracován**, ale může ušetřit spoustu trápení.

(103) Senátoři, kteří normu podpořili, **jsou velebeni a vyzdvihováni** jako národní hrdinové a praví vlastenci.

II. Speciální sémantická funkce pasiva: zdynamičtění obsahu slovesa

Slovesa, která v **aktivní formě** mají ve větě obvykle význam **statické relace**, resp. staticky pojatého **psychického procesu** (např. *překvapovat: To mě překvapuje.*), **mohou být pasivizací** zbavena svého statického významu a **zdynamičtěna**; je to patrně důsledek faktu, že pasivizaci podléhají typicky aktivní činnosti a že entita v podmětu věty je pasivem postavena do role objektu postihovaného dějem.

Tyto **psychické děje** jsou vyjadřovány **nedokonavým tvarem pasivního přísudku** a ve větě s ním **zároveň bývá lexikálně vyjádřen i subjekt děje**:

(104) Až do poslední chvíle **jsme překvapováni** tím, nač narazíme (K. Čapek)

(105) Ale já **jsem** náhle **svazován** tím **rozhodnutím** (M. Horníček, zkráceno)

Srov. dále (řazeno abecedně podle participia)::

Ale **byl jsem** příjemně překvapen a upřímně **dojímán zájmem**, který tu patří naší zemi ... (M. Horníček, *Jak hledat slunce*)

... oceňovali vysokou vážnost, v níž **byl** vesměs **chován lidmi**, kteří ho nikdy nepotkali (překlad: J. Heller, *Gold za všechny peníze*)

Cítí se **být ignorován všemi**, hlavně pak ženami. (Tvorba, 1989)

[...] i zde **je** Šrámek **lákán** mystickými a nevysvětlitelnými **zvraty** lidské duševnosti (K. Čapek, *O umění a kultuře*)

Především **byl** ale **puzen touhou** odhalit „tajemství vesmíru“, které ho nesmírně vzrušovalo. (*Dějiny fyziky*)

Petr, který se zprvu cítil zahanben jejím počínáním, **byl jím** stále víc a více **roztrpčován**. (V. Řezáč, *Větrná setba*)

Naše auto tu stojí v plném jasu a my je musíme poněkud obrátit, **aby** náš první nocleh **nebyl** tou **iluminací rušen**. (M. Horníček, *Jak hledat slunce*)

Je tedy neustále **soužen potřebou** získat zde význam [...] (překlad: A. de Tocqueville, *Demokracie v Americe*)

Člověk, omezen hodinovým rozsahem návštěvy, **je** stále **sužován obavou**, aby drahocenné minuty nevyčerpal tématy méně důležitými [...]. (V. Havel)

Asi patrně proto, že **nejsi svazována** přílišnými **ohledy** na vnější tvar [...]. (V. Havel)

[...] kníže [...] **byl svírán** tíživým, bolestným **napětím** [...]. (překlad: F. M. Dostojevskij)

Gold se cítil nesvůj, jak **byl** najednou **tísněn** ze dvou stran **soucitem** a rozpaky. (překlad: J. Heller, *Gold za všechny peníze*)

Lítost **je** však **tlumena zmatkem**, napětím a únavou [...] (A. Bolavá, *Do tmy*)

Nikomu z nich se nemohlo ani snít o tom, že **bude** tolik měsíců a let **týrán obavami** [...] (E. Valenta, *Jdi za zeleným světlem*)

A už **jsem váben** jiným **obrazem** ... (M. Horníček, *Jak hledat slunce*)

Řadu měsíců **byla** argentinská veřejnost **vzrušována zprávami** o průběhu stávky (J. Hanzelka - M. Zikmund, *Tam za řekou je Argentina*)

Byli jsme jimi zaskakováni a **šáleni** (M. Horníček)

Tak mívá naše sluncem pečetené dny, **jsme zastavováni** a **drženi** nějakým **dojmem**... (M. Horníček)

Byla to plavovláska, jejíž půvab **byl zdůrazňován** růžovými **lícemi** v pleti oslnivě bílé ... (V. Řezáč, *Větrná setba*)

A **jsou zneklidňováni** (poslanci ODS) bezmeznou **arogancí** a agresivitou levicových poslanců. (MFD 11.8.1992)

Zatímco aktivní konstrukce (*to mě překvapuje; vábí mě to; láká mě to*) vyjadřují daný psychický proces či stav jako nepříliš dynamickou, spíše poklidnou interakci mezi subjektem a objektem, pasivní konstrukce tuto interakci v naší představě činí dynamičtější, a to tím, že proživatel psychického stavu je zde výrazně představen jako objekt, na nějž je nějak působeno.

6.2.5 Stylotvorné funkce pasiva

Velmi výrazného stylotvorného efektu lze dosáhnout pasivizací přísudku vyjádřeného takovým slovesem, které obvykle, ve standardním mimouměleckém textu, pasivum netvoří. K tomuto způsobu práce s jazykem se však lze uchýlit jen výjimečně. Např.:

(106) Člověk potřebuje předměty a **je potřebován** jimi. (M. Horníček)

Pasivum ve spisovné češtině neužívané a nepřípustné může posloužit jako **prostředek ironie a jazykového humoru**:

„Není mi vědomo,“ pravil poručík, jenž se pod dojmem instrukcí z intendantního učiliště snažil ve služebním styku mluvit spisovně, „v čem **byla mnou neplněna** kázeň.“ (J. Škvorecký, *Tankový prapor*; tučně zvýrazněno námi)

Výrazně stylotvornou funkci má uzuální pasivizace přísudku tehdy, je-li ve větě **koordinováno** (zpravidla asyndeticky) **více přísudkových pasivních participií**, navíc **v nedokonavém vidu**:

(107) Když nás něco bolí, okolí nám projevuje účast. Jsme **litováni, obsluhováni, chráněni, podpírání, léčení, utlumováni, hospitalizováni, ozařováni a operováni**. (Jan Špáta)

Srov. dále:

ČEŠTÍ AUTOŘI, PRÓZA:

Ale jsou jiné hory, které **nebyly soustruhovány**, nýbrž **štípány** [...], **rozráženy** [...], **vrstveny**, **kladeny** na sebe [...], **zasunovány** do sebe [...], **vrásněny**, **ohýbány**, **lámány** nebo **řezány**. (K. Čapek)

[...] ukazují, že svět při svém stvoření **nebyl** jen tak vychrlen z nějaké horké kaše, ale **obráběn** s velkou pečlivostí, **broušen a soustruhován, pilován a hlazen** (K. Čapek)

Moje knihy žily svůj život jakožto překlady, jakožto překlady **byly čteny, kritizovány, souzeny, přijímány** nebo **odmítány**. (M. Kundera)

Pokusné lidské exempláře **jsou** tam **svrhávány** do propadlišť a zase **vyzvedávány** na scénu, **sváděny** potleskem a **strašeny** oprátkou, **udávány** a **nuceny** k udavačství. (M. Kundera)

[...] nápadům se daří v houfu, slétají se tam, kde **jsou vyhlíženy, očekávány** a **uskutečňovány**. (M. Horníček)

PUBLICISTIKA:

Jako člověk i umělec **byl** Richard Wagner již během svého života současně **milován a nenáviděn, obdivován a zatracován**. (Čs. Televize, 1988)

LITERATURA FAKTU:

Vrstva barevné hmoty začala **být nanášena** špachtlí nebo nožem, **lita, vrstvena, rozrývána a proškrabována** násadou štětce. (J. Kříž, *J. Dubuffet*)

PŘEKLADY – PRÓZA, DRAMA:

Poté jsem **byl** vyhnán, **štván, pronásledován, stíhán, očerňován**, zatracen, vypovězen. (V. Hugo, *Bídníci*)

Ale Othello se neskryval, nešpehoval, neslídil: byl důvěřivý. **Musel být** naopak **veden a postrkován**, s velkou námahou **popouzen**, aby vůbec pomyslel na nevěru. (F. M. Dostojevskij, *Bratři Karamazovi*)

Ale ta spanilá panna nechce **být ohmatávána, vláčena** po ulicích nebo **zostuzována** někde na tržištích [...] (M. de Cervantes, *Don Quichote*)

Jsem zmítán, sužován a **proháněn**, jsem **probodáván, otáčen, zbavován** dechu v kole lásky, jsem **tažen, odtahován, trhán**, rozerván [...] (překlad: Plautus, *Hra o skříňce*)

Stylotvornou funkci pasiva lze ale mnohdy rozpoznat i ve větě s jediným přísudkovým participiem. Lze to dobře ukázat na větě (59a), citované výše:

(59a) Ti, kteří zemi očišťovali od smetí či od krys, **nebyli** nikdy **ctěni**. (I. Klíma)

Pasivum se spisovným krátkým tvarem participia je samo o sobě **knižním prostředkem**. Pokud je ho užito u slovesa, které má samo o sobě knižní povahu a vysoce pozitivní sociálně-komunikační náboj, jakým je sloveso *ctít* (něco, někoho), pak **pasivní tvar tyto jeho vlastnosti ještě umocňuje**; to může být v jistém záměrném **rozporu s obsahem věty**, jak to demonstruje výše citovaná věta Klímova.

Pasivní tvar přísudku může někdy **stylově posunout sloveso**, ve svých aktivních tvarech stylově neutrální, do kultivovanějších či stylizovanějších sfér vyjadřování, jak ukazují např. následující pasivní tvary slovesa **hnát** ve větách Hrabalových a v překladu Dostojevského:

[...] a slzy jako by padaly do kašny jako klobouku a zase pumpami **byly hnány** do starých váčků (B. Hrabal)

[...] ale já jsem nic necítil, protože **jsem byl hnán** vinou [...]. (B. Hrabal)

Spatřil náhle Ninu Alexandrovnu s Varjou, a přestože **byl hnán** vzrušením, v rozpacích se zastavil. (překlad: F. M. Dostojevskij)

Pasivum se může svou knižností, spjatou s jistou mírou konstrukční exkluzivity, podílet i na jisté míře **humoru či ironie** přítomné ve větě. Např.:

[...] člověk, který **je** svým vlastním vyprávěním **povznášen** natolik, že chvílemi dokonce vstane. (M. Horníček)

1. srpna Marek s definitivní hrůzou zjistil, že **je milován Janinou i Zinou** (V. Páral)
Ustavičně **jsou** za varhanami **nacházeny** zavražděné zpěvačky. (překlad: J. Steinbeck)

6.2.6 Restrikce při tvorbě pasiva a frekvence jeho užívání

6.2.6.1 Obecná charakteristika

Pasivum se běžně tvoří pouze od nereflexivních sloves předmětových. **Netvoří se tedy od sloves reflexivních** (s výjimkou reflexiv *obávat se* a *dotazovat se*) a zpravidla ani **od sloves bezpředmětových**.

U některých předmětových sloves s **neakuzativní vazbou**, např. u sloves *přemýšlet* (o něčem), *věřit* (něčemu) *doufat* (v něco), *toužit* (po něčem), *hýbat* (něčím) **se pasivum užívá extrémně řídké**. Přesto však takové okázalné užití pasiva nelze jen pro tuto komunikační vzácnost samu pokládat za negramatické. Za **funkční**, a tedy **správné** pokládáme užití pasiva např. v následujících větách:

(108) Dnes rozhodují obrázky. Těm **je věřeno**, ty jsou brány za realitu, o těch se předpokládá, že neklamou. (*Respekt* – ČNK)

(109) Ukrajinská slovesnost v sobě kombinuje poněkud úskočnou strategii lidu, který byl nejbědnější z bedných, s bezprostřední naivitou, s níž **je doufáno** v lepší budoucnost. (*Týden* – ČNK)

(110) „Musím ještě dodat," řekl lékař, "že když mě sloužící volali, nařídil jsem, aby do mého příjezdu pána ponechali na místě, kde spočívá, a aby s ním **nebylo hýbáno**." (L. Fuks, *Vévodkyně a kuchařka* – ČNK)

Velmi nízkou frekvenci užívání pasiva u předmětových sloves s neakuzativní vazbou ukazuje následující tabulka 1:

Tab. 1: Podíl pasivních tvarů na celkovém počtu tvarů u vybraných předmětových sloves s neakuzativní vazbou v korpusu v7 (2019):

Lemma	Počet všech tvarů	Počet pas. part.	Procent pas. part.
křivdit	3 749	66	1,8
pečovat	84 695	968	1.1
naslouchat	51 591	244	0,5
uvažovat	429 879	1 880	0.4
rozumět	276 430	564	0,2
hledět	83 211	86	0,1
hovořit	497 266	217	0,04
hýbat	63 361	28	0,04
experimentovat	24 612	8	0,03
děkovat	201 113	27	0,01
pomáhat	702 363	75	0,01
zaútočit	103 628	31	0,03
věřit	1 245 822	49	0,004
toužit	157 005	1	0,0006
doufat	609 368	3	0,0004
přemýšlet	300 534	1	0,0003

Passivum se netvoří a neužívá ani od některých nereflexivních předmětových sloves s akuzativní vazbou. Je tomu tak především u slovesa *mít*, u něž v současné češtině není k dispozici odpovídající participium (**měn*, **mán*, **mát*, **mět*)¹⁵ a u perfektiva *dostat* (na rozdíl od imperfektivního *dostávat*), u něž tvorbu pasiva pravděpodobně blokuje jeho pasivní sémantika:

(111a) K narozeninám **dostala** kolo.

(111b) *K narozeninám **bylo dostáno** kolo.

¹⁵ Stará čeština 14. a 15. století však participium slovesa (*j*)*mieti* měla. Mělo podobu (*j*)*mien/miena*...; např. /duše/ *nenie jmiena za čistú* (Knížky Hugovy o připravení svého srdce). Za doklad děkuji A. Černé, pracovníci oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR.

Avšak výskyt, jakkoli velmi omezený, pasivních tvarů synonymního slovesa *obdržet* ukazuje na to, že negramatičnost pasiva **být dostán* je dána i formálními vlastnostmi participiálního tvaru **dostán*:

(112) Rozsvícené červené tlačítko signalizuje, že vzkaz **byl obdržen** v dálniční nouzové centrále.

Imperfektivní *dostávat* bývá pasivizováno ve vazbě ‚dostat někoho/něco někam‘, v níž toto sloveso nabývá aktivního významu, tj. referuje k aktivitě subjektu.:

(113) Elektrostatický náboj **je** tímto postupem **dostáván** do rovnováhy. (internet, zkráceno)

Srov. dále:

Tímto postupem **je dostáván** glukán do polorozpustné formy a tlakovou izolací je snižována jeho molekulární hmotnost. (internet)

Je to spíše útok na psychiku a občas má člověk pocit, že se zamotává do přediava života, že **je dostáván** do kolen.

Odmítnout jako negramatické však není nutno ani pasivum *být dostáván* v jeho základním významu, pokud je v souladu s některou z komunikačních funkcí pasiva¹⁶. Např.:

Celý den probíhá balení a uklízení fary a blíží se odjezd. Před ním se vyhodnotí vítěz, který se zjistí podle největšího počtu dukátů, jež **byly dostávány** za hry během výletu. (internet; text studentské práce)

Ze sloves modálních (*chtít, muset, moci, smět*) je okazionálně doloženo pasivum pouze od sloves *chtít*:

(114) Nepřeje si nic jiného než **být chtěna**. (L. Slimani, *V lidožroutově zahradě*)

(115) Aby se lidská bytost zdravě vyvíjela, potřebuje **být chtěna** a milována. (ČNK)

Pasivum se běžně neuzívá u slovesa *potkat* (někoho): na téměř 320 000 výskytů slovesa *potkat* v korpusu v7 (2019) připadá pouhých 5 tvarů pasiva; z nich vyjímáme:

Jako by se tu bylo stalo to, co v Havelské. Kde **byl potkán**, ač tam nešel [...]. (L. Fuks – ČNK)

¹⁶ Naproti tomu P. Karlík (2004: 103) pokládá pasiva *být dostáván* a *být vlastněn* za negramatická.

Podle německého zákona o myslivosti smí být v revírech střílena, **je-li** vzdálena více než 300 metrů od obydlených budov nebo **potkána** v lese.

Na prvomájové veselici Komunistické strany Čech a Moravy na pražském Výstavišti **byl** novináři **potkán** i bývalý generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš.

Pasivní predikát se obvykle neužívá ani u sloves *štípnout*, *píchnout* ve větách s podmětem typu *včela*, *vosa*, *byť* na pasivum *být píchnut včelou* máme dva doklady ze dvou různých zdrojů:

V předvečer své svatby **byl** Američan Danny Reid **píchnut včelou**.

To, že měl u sebe potřebné léky a dokázal je použít, zachránilo v létě právě na Klatovsku život 18letého chlapce, který **byl píchnut včelou** na poli a měl silnou alergickou reakci.

6.2.6.2 Pasivum sloves vyjadřujících statickou relaci

Kromě sloves *dostat* a *mít se* pasivum netvoří od předmětových sloves s akuzativní vazbou vyjadřujících některé statické relace:

obsahovat	<i>Mléko obsahuje vodu.</i>	:	<i>*Voda je obsahována mlékem.</i>
potřebovat	<i>Eva potřebuje lásku.</i>	:	<i>*Láska je Evou potřebována.</i>
znát	<i>Eva Petra zná.</i>	:	<i>*Petr je Evou znám.</i>
tlačit	<i>Tlačí mě boty.</i>	:	<i>*Jsem tlačěn botami.</i>
škrtit	<i>Škrť mě límec.</i>	:	<i>*Jsem škrccen límcem.</i>
svědit	<i>Svědí mě kůže.</i>	:	<i>*Jsem svěděn kůží.</i>
pálit	<i>Pálí mě oči.</i>	:	<i>*Jsem pálen očima.</i>
pouštět (barvu)	<i>Koberec pouští barvu.</i>	:	<i>*Barva je pouštěna kobercem.</i>

Jiné statické relace se však vyjadřují i pomocí nedokonavého pasiva; např.:

(116) Text **je doprovázen** obrázkou.

(117) Klenba **je podpírána** sloupy.

Srov. dále:

Kdyby v té chvíli **nebyla nadnášena postelí**, zatočila by se jí hlava. (T. Zmeškal, *Milostný dopis klínovým písmem*)

Pocit reality mě pomalu opouští a namísto něj **jsem obestírán blízkostí** studny. (překlad: H. Murakami)

Ano, historické jádro **je obtáčeno** moderními **bulváry** [...] (M. Horníček, *Jak hledat slunce*)

Byla to plavovláska, jejíž půvab **byl zdůrazňován** růžovými **lícemi** v pleti oslnivě bílé [...] (V. Řezáč, *Větrná setba*)

Instrumentál v tomto typu pasiva reprezentuje stejně jako nominativ **nositele statické relace**.

Statickou relaci označuje i sloveso *vlastnit*, jehož pasivní tvary mají v korpusu v7 (2019) více než 2 125 dokladů. Např.:

ŠkoFin **je** stoprocentně **vlastněn** firmou Volkswagen Financial Service.
Tato firma **je** z jedné třetiny **vlastněna** státním podnikem Česká správa letišť.
Podniky **jsou** často řízeny či **vlastněny** lidmi, kteří nedodrží smlouvy ani zákony, nebo osobami, které nejsou pro takovou práci kompetentní.

Některá slovesa vyjadřující statickou relaci tvoří pouze **rezultativum** od slovesa **dokonavého**, pasivum od slovesa nedokonavého se u nich však neužívá, resp. **pasivizace vět typu (118a) a (119a) je nefunkční**; jsou to např. slovesa *obalit/obalovat; pokrýt/pokrývat*:

(118a) Povrch **pokrývá** ledová vrstva. (ČNK, vyňato z rámce souvětí)

(118b) Povrch **je pokryt** ledovou vrstvou.

(118c) *Povrch **je pokrýván** ledovou vrstvou.

(119a) Močovou trubici **obaluje** prostata.

(119b) Močová trubice **je obalena** prostatou.

(119c) *Močová trubice **je obalována** prostatou.

6.2.6.3 Frekvence pasiva

Pasivum není stejně obvyklé ani u ostatních nereflexivních předmětových sloves s akuzativní vazbou. **Podíl pasivních tvarů na celkovém počtu tvarů daného slovesa** se pohybuje ve velkém rozpětí od **nadpoloviční většiny pasivních tvarů** u nemnoha sloves (*věznit, odsoudit, popravit*) až k podílu mnohem menšímu než jedno procento. Příčiny tohoto nepoměru lze na základě dosavadních lingvistických poznatků jen odhadovat.

Různá způsobilost slovesa k jeho pasivizaci ve větě jako součásti konkrétního textu je pravděpodobně z velké části dána jeho komplexní sémantikou, resp. souhrnem jejích atributů; z toho však nelze vyvozovat, že „zda je sloveso schopno pasivizace, je [...] informace uložená ve slovníku“ (Karlík 2004: 90). Je ale otázka, co to je „informace uložená ve slovníku“ a jak zjišťovat identitu této informace.

Podíly pasivních participií na celkovém počtu tvarů daného tranzitivního slovesa ve vybraných případech ukazuje následující tabulka 2:

Tab. 2: Podíl pasivních participií na celkovém počtu tvarů u vybraných sloves s akuzativní vazbou v korpusu SYN v6

Podíl pasivních participií nad 20% z celkového počtu tvarů:

Lemma	Počet všech tvarů	Počet pas. participií	Procent pas. participií
věznit	16 609	10 936	66
odsoudit	190 295	118 600	62
popravit	30 864	16 916	55
pohřbít	47 249	21 518	46
odměnit	65 837	28 560	43
zatknout	111 334	45 967	41
zranit	344 551	142 767	41
obvinit	289 590	118 049	41
osvobodit	53 522	20 843	39
pohřešovat	14 151	5 586	39
předvolat	12 706	4 930	39
zavraždit	61 483	21 436	35
zprostit	28 604	9 952	35
potrestat	159 379	54 869	34
založit	404 068	127 553	32
označovat	152 475	35 989	24
vyslýchat	20 007	4 697	23
zahájit	675 105	156 053	23

Podíl pasivních participií od 19% do 1% z celkového počtu tvarů:

provést	431 016	80 804	19
zpracovat	154 513	28 465	18
odstranit	221 479	32 741	15
postavit	866 963	127 703	15
přijmout	574 213	82 273	14
pronásledovat	47 922	6 026	13
týrat	23 496	2 973	13
klást	209 536	22 108	11
zaslat	107 988	10 573	10
způsobit	583 398	55 681	10
provádět	304 978	23 872	8
vypracovat	169 070	11 934	7
prodat	518 126	34 173	7
uvést	3 549 194	186 041	5
ovlivňovat	177 125	6 671	4
objevit	1 144 024	32 520	3
kácet	23 093	413	1,8
obdivovat	125 712	1 846	1,5

Podíl pasivních participií od 0,5 do 0,1% z celkového počtu tvarů:

koupit	697 165	3 165	0,5
pouštět	127 477	585	0,5
podnikat	112 680	408	0,4
bránit	514 123	1 538	0,3
hledat	938 480	2 513	0,3
měnit	573 333	1 942	0,3
poznat	470 081	1 567	0,3
pustit	482 636	1 654	0,3
předpokládat	447 062	1 434	0,3
skládat	137 250	438	0,3
slyšet	575 490	1 943	0,3
vyjadřovat	190 144	565	0,3
získat	2 620 416	8 627	0,3
navštívit	503 568	1 002	0,2
postrádat	104 116	219	0,2
zapírat	10 552	18	0,2
zvedat	84 674	153	0,2
dělat	2 150 236	2 239	0,1

obracet	94 972	106	0,1
trápit	281 353	287	0,1
učit	420 850	543	0,1

Podíl pasivních participií pod 0,1% z celkového počtu tvarů:

ztrácet	272 568	39	0,01
tvrdit	1 380 473	411	0,03
tušit	300 343	93	0,03
cítit	767 053	67	0,009
potkat	300 357	27	0,009
říkat	3 458 122	115	0,003

Samotný procentní podíl pasivních tvarů na celkovém počtu tvarů slovesa ovšem není jediným ukazatelem zakotvenosti pasivního tvaru přísudku vyjadřovaného daným slovesem v systému jazyka a v úzu dané doby. Záleží také pochopitelně na **absolutní frekvenci** daného lexému. Např. pasivní tvary slovesa *získat* (*získán, získána, ...*) mají v korpusu v7 zastoupení zhruba jen **0,3 %**; avšak z celkového počtu výskytů tohoto slovesa toto relativně velmi malé zastoupení činí **8 627 pasivních tvarů**; to je víc, než činí **39 %** podíl pasivních tvarů na všech tvarech slovesa *pohřešovat* nebo *předvolat*.

6.2.7 Komplexní funkce pasiva

U participiálního pasiva lze v současné spisovné češtině rozlišit řadu funkcí syntaktických, sémantických a stylistických, jak je ukázáno výše. Nepředpokládáme však, že v každé větě s pasivním přísudkem je uplatněna vždy jen jedna z nich, ani to, že jedna z nich vždy dominuje. Předpokládáme naopak **kumulaci funkcí**, byť v různé intenzitě a s různou hierarchií, přičemž jedna z funkcí může s různou výrazností dominovat nad funkcemi ostatními, nebo tyto ostatní funkce dokonce eliminovat. Tuto hypotézu ilustrujeme větami (120) až (125):

(120) **Jste** příslušností k rodu **poután**, a ne **povyšován**. (M. Horníček)

(121) Fanatik pravdy Dobrovský začal **být** tenkrát svými dlouholetými přáteli přímo **nenáviděn**. (Magazín MFD, 2008)

(122) Václav Havel **byl** všemi **obdivován**, lidé mu dávali najevo, že ho mají rádi a váží si ho. (Týdeník rozhlas, 2008)

(123) **Byl** otcem **dostižen**, **chycen**, **odnesen** k oknu a odtud **vyhozen**. (I. Kraus)

(124) Chvillemi zanechala Hana veslování a loďka **byla nesena** zpět tichým proudem. (M. Majerová)

(125) Některými politiky a novináři **je** mi stále znovu **připomínáno**, že jsem se svými názory na klimatické změny a globální oteplování osamoceny. (V. Klaus – ČNK)

Ve větách (120) až (124) jde o to, představit entitu, o níž je řeč (*vy, Dobrovský, Václav Havel, on, lodka*) jako **entitu postihovanou dějem**, (resp. relací v případě „poutání“ a „povyšování“) **a zároveň tuto entitu umístit do syntaktické pozice podmětu jakožto téma dané věty**.

Ve větě (125) má pasivní přísudek funkci z určitého hlediska protikladnou funkci pasiva ve větách předcházejících: tematizování politici a novináři mají být z hlediska výpovědní perspektivy **odsunuti z centrální větné pozice tematického podmětu** na „vedlejší kolej“ syntaktického **komplementu**, čímž má být zároveň pozornost zavedena na osobu, která je objektem děje, jako na hlavní téma výpovědi.

6.3 Opisné pasivní konstrukce

6.3.1 Definice

Jako opisné pasivní konstrukce pojmáme lexikálně-syntaktické konstrukce s lexémem *dostat*, které jsou synonymní s participiálním (morfologickým) dějovým pasivem a tomuto pasivu jsou funkčně ekvivalentní.

Jde o **konstrukce: (a) s trpným přičestím a slovesem *dostat*; (b) se slovesem *dostat* a abstraktním substantivem; (c) konstrukce typu *dostalo se mi* + abstraktní substantivum**:

(a) *dostal jsem přidáno*; (b) *dostal jsem slib*; (c) *dostalo se mi ujištění*

Terminologická poznámka: Abychom terminologicky odlišili participiální pasivum typu *bylo mi slíbeno* od opisných konstrukcí typu *dostal jsem slíbeno*, *dostal jsem slib*, *dostalo se mi slibu*, nazýváme pasivum typu *bylo mi slíbeno* participiální pasivum nebo morfologické pasivum.

Vedle toho se periferně uplatňují ještě jiné opisy, např. *získat angažmá za být angažován* (zde ovšem nejde o absolutní synonymii).

Participiální pasivum ilustruje věta (1a), **opisné pasivní konstrukce** ilustrují věty (1b-d):

- (1a) Podle kuloárních zpráv mu za to **bylo slíbeno**, že bude po volbách premiérem.
- (1b) Podle kuloárních zpráv za to **dostal slíbeno**, že bude po volbách premiérem. (ČNK)
- (1c) Podle kuloárních zpráv za to **dostal slib**, že bude po volbách premiérem.
- (1d) Podle kuloárních zpráv **se mu za to dostalo slibu**, že bude po volbách premiérem.

Celé toto paradigma lze však při výstavbě věty uplatnit spíše jen ojediněle. Často lze užít jen tří či dvou z těchto struktur:

- (2a) Dvakrát **jsme** od antimonopolního úřadu **byli ujištěni**, že je výběrové řízení v pořádku.
- (2b) *Dvakrát **jsme** od antimonopolního úřadu **dostali ujištěno**, že je výběrové řízení v pořádku.
- (2c) Dvakrát **jsme** od antimonopolního úřadu **dostali ujištění**, že je výběrové řízení v pořádku. (ČNK)

(2d) Dvakrát se nám od antimonopolního úřadu **dostalo ujištění**, že je výběrové řízení v pořádku.

(3a) V loňském roce nám **bylo vráceno** padesát procent příjmů, které jsme odvedli.

(3b) V loňském roce **jsme dostali vráceno** padesát procent příjmů, které jsme odvedli.

(ČNK)

6.3.2 Konstrukce s lexémem *dostat* a trpným participiem

6.3.2.1 Obecná charakteristika

Tato opisná pasivní konstrukce se tvoří a užívá převážně u **sloves s dativní vazbou**, resp. s možným doplněním adresáta v dativu, a – ve shodě s významem slovesa *dostat* – tzv.

recipientní sémantikou, znamenající, že někdo něco – v nejšířším slova smyslu – přijímá..

Výlučně přitom jde o slovesa **dokonavá** – *doporučit, nařídit, slíbit, přikázat, vrátit, zaplatit* (někomu něco); *nabít, natlouct* (někomu) aj. – a jejich participia:

někdo něco dostal doporučeno, nařízeno, přikázáno, vráceno, zaplaceno; někdo dostal nabito, natlučeno.

O těchto konstrukcích u nás poprvé publikoval významnou stat' F. Daneš (1968). Na něj navázali Grepel - Karlík (1983, s. 55n.), kteří uvádějí, že daný typ opisného pasiva tvoří „především predikáty s významem 'způsobit, aby někdo něco měl' [...]" , např. *doručit, nahradit, předat, přidělit, půjčit, zaplatit*), „dále predikáty s významem 'způsobit, aby někdo měl instrukci k nějaké činnosti' (rozkázat, přikázat, doporučit, nařídit, předepsat, navrhnout, dovolit, zakázat ...), predikáty s významem 'způsobit, aby někdo měl nějakou informaci' (oznámit, sdělit, napsat, vzkázat ...)"

V rámci opisné pasivní konstrukce typu *dostat nařízeno* jsou doložena participia následujících sloves:

citovat, darovat, definovat, doplatit, doporučit, doručit, dovolit, garantovat, hradit, implantovat, kompenzovat, nabacat, nabančit, nabídnout, nabouchat, nabřinkat, načepovat, nadefinovat, nadekretovat, nadělit, nadirigovat, nadiktovat, nafackovat, naflákat, nahlásit, nahradit, nainstalovat, nakázat, naklepat, nakopat, nalískat, naložit, nalupat, namalovat, namazat, namlátit, namrskat, nandat, naordinovat, napařit, napéct, naplácat, naporcovat, napráskat, naprášit, naprogramovat, napsat, naroubovat, načachat, nařezat, nařídit, nasadit, nasekat, naservírovat, naslibovat, nasypat, našlehat, našupat, našvihat, natlouct, naučtovat, navrátit, navrhnout, navýšit, odměřit, odsypat, ohlásit, označit, oznámit, podat, poděkovat, pochválit, pokárat, ponechat, popsat, poručit, postoupit, posvětit, potvrdit, poukázat, povolit, prodloužit, profinancovat, proplatit, propůjčit, předepsat, předložit, předinstalovat, preposlat, přepustit, přibalit, přidat, přidělit, přichystat, přikázat, přilepsit, připlatit, připsat, připravit, přiřadit, přislíbit, přisoudit, přisypat, přiznat, půjčit, rezervovat, rozdat, rozdělit, říci, servírovat, seřvat, schválit, signalizovat, slíbit, snížit, splatit, spočítat, stanovit, stvrdit, svěřit, ubrat, udělit, uhradit, uložit, upřesnit, určit, uštedřit, uvolnit, vrátit, vyčlenit, vydat, vyfakturovat, vyhotovit, vyhradit, vyhubovat, vykompenzovat, vyměřit, vymezit, vynadat, vypeskovat, vyplatit, vypracovat, vypráskat, vypsát, vysázet (ve smyslu *vyplatit*), vystavit, vysvětlit, vyšlehat (ve smyslu *nabít šlehaním*), vyšupat, vytisknout,

vytyčit, vyúčtovat, vyznačit, zabalit, zadat, zajistit, zakázat, založit (zvěři krmení), zamíchat, zaplatit, započítat, zapsat, zapůjčit, zasadit, zatahat (někoho za uši), zatížit, zaúčtovat.

Sloves, která **neimplikují dativní vazbu**, resp. u nichž je tato implikace sporná, se v dané konstrukci vyskytuje jen málo, avšak nejde o počet zanedbatelný: *citovat, definovat, nadefinovat, nainstalovat, namalovat, napsat, naroubovat, pochválit, pokárat, popsat, posvětit, předinstalovat, přisypat, schválit, signalizovat, snížit, spočítat, upřesnit, určit, uvolnit, vyčlenit, vyhotovit, vypracovat, vypsát, vytisknout, vytyčit, vyznačit, zabalit, zamíchat, zapsat, zatahat (někoho za uši), zatížit*. K užívání těchto a jim podobných sloves v dané konstrukci viz níže.

Syntakticky se tento typ opisné pasivní konstrukce dělí na dva podtypy: (a) s **nekongruentním** tvarem participia ve formě **neutra**; (b) s **kongruentním** tvarem participia.

6.3.2.2 Konstrukce s tvarem nekongruentním (na *-no, -to*)

Neshodný tvar neutra s krátkou koncovkou *-o* (*nařízeno, přidáno, nabídnuto*) se užívá: (a) pokud na něm závisí infinitiv (věta (1)); (b) pokud na něm závisí vedlejší věta (věta (2)); (c) pokud na něm závisí číselný výraz nebo jiný kvantifikační údaj (věty (3) a (4)); (d) pokud je bez předmětového doplnění (věta (5)) (vše ČNK):

- (1) Britští vojáci **dostali nařízeno** respektovat praktiky armády USA ohledně rasové segregace.
- (2) Armádní ostřelovači proto **dostali nařízeno**, aby nebezpečnou šelmu zlikvidovali.
- (3) Za každý uběhnutý metr na ostravském tartanu **dostane zapláceno** 1000 dolarů!
- (4) Češi tak **dostali přiděleno** více peněz než například Slovinci, Malt'ané či Belgičané.
- (5) Mozart za koncert **nedostal zapláceno**, a proto asi už žádný další koncert pro harfu nenapsal.

S tvarem na *-no/-to* (obvykle neshodným, ale u neuter shodným) jsou v konstrukci typu ‚dostat zapláceno‘ v ČNK doloženy následující tvary:

(podle frekvence, čísla v závorce udávají **počet dokladů**, nad 100 dokladů zaokrouhlo, tvary s stejným počtem dokladů v abecedním pořadí; počty se týkají jen těch tvarů, které stojí bezprostředně po tvaru slovesa *dostat*):

zapláceno (5 600), přidáno (4 200), vynadáno (700), naloženo (300), nařezáno (300), nařízeno (240), vypláceno (220), přiděleno (180), napráskáno (150), nakopáno (140), vyhubováno (130), vyčiněno (67), propláceno (56), nabito (54), nafackováno (40), příslibeno (36), nakázáno (33), uloženo (32), nasypáno (28), zadáno (27), nabančeno (26), namazáno (10), slíbeno (26), přikázáno (25), naplácáno (25), naděleno (24), vráceno (22), namláceno (21), povoleno (18), potvrzeno (17), nalito (17), naservírováno (15), uhrazeno (16), nasekáno (14), nahlášeno (13), nabídnuto (12), naordinováno (11),

přiklepnuto (11), doplaceno (9), zakázáno (9), natlučeno (8), našleháno (7), připraveno (7), seřváno (7), zapůjčeno (7), naklepáno (6), doporučeno (5), naboucháno (5), nabacáno (4), nadiktováno (4), napsáno (4), našviháno (4), navýšeno (4), přilepšeno (4), půjčeno (4), vyměřeno (4), vypráskáno (4), dovoleno (3), nalískáno (3), navraceno (3), předepsáno (3), příznáno (3), naflákáno (2), nandáno (2), našupáno (2), odsypáno (2), poděkováno (2), přiřazeno (2), předloženo (2), schváleno (2), ubráno (2), vyhrazeno (2), vykompenzováno (2), vyšleháno (2), vyšupáno (2), vyúčtováno (2), citováno (1), nabřinkáno (1), načepováno (1), nadekretováno (1), nadirigováno (1) nahrazeno (1), nalupáno (1), namrskáno (1), napečeno (1), naporcováno (1), naprogramováno (1), naslibováno (1), nařacháno (1), odklepnuto (1), označeno (1), pojištěno (1), pokáráno (1), posvěceno (1), profinancováno (1), přibaleno (1), přisypáno (1), refundováno (1), rozdáno (1), řečeno (1), signalizováno (1), splaceno (1), spočítáno (1; užito v přeneseném smyslu), stvrzeno (1), uděleno (1), upřesněno (1), uvolněno (1), vyčleněno (1), vydáno (1), vyfakturováno (1), vyměněno (1), vypeskováno (1), vysvětleno (1), vysázeno (1), založeno (1), započítáno (1), zapsáno (1), zataháno (1), zaúčtováno (1).

Jak ukazují počty dokladů (číslo v závorce), velká většina těchto participií užitých v opisné pasivní konstrukci se slovesem *dostat* má jen **velmi nízkou frekvenci**, běžně se v tomto typu konstrukce užívá ve spisovných textech jen tvarů *zaplaceno* a *přidáno*.

(podle abecedy):

citováno, doporučeno, doplaceno, dovoleno, nabacáno, nabančeno, nabídnuto, nabito, naboucháno, nabřinkáno, načepováno, nadekretováno, naděleno, nadiktováno, nadirigováno, nafackováno, naflákáno, nahlášeno, nahrazeno, nakázáno, naklepáno, nakopáno, nalískáno, nalito, naloženo, nalupáno, namazáno, namláceno, namrskáno, nandáno, naordinováno, napařeno, napečeno, naplácáno, naporcováno, napráskáno, naprášeno, naprogramováno, napsáno, nařacháno, nařezáno, nařízeno, nasázeno, nasekáno, naservírováno, naslibováno, nasypáno, našleháno, našupáno, našviháno, natlučeno, navraceno, navýšeno, odklepnuto, odsypáno, označeno, oznámeno, podáno, poděkováno, pochváleno, pokáráno, poručeno, posvěceno, potvrzeno, povoleno, profinancováno, proplaceno, propůjčeno, předepsáno, předloženo, přibaleno, přidáno, přiděleno, příkázáno, přiklepnuto, přilepšeno, připraveno, přiřazeno, příslibeno, přisypáno, příznáno, půjčeno, rozdáno, řečeno, seřváno, schváleno, signalizováno, slíbeno, splaceno, spočítáno, svěženo, tvrzeno, ubráno, uděleno, uhrazeno, uloženo, upřesněno, určeno, vráceno, vydáno, vyděláno, vyfakturováno, vyhrazeno, vyhubováno, vykompenzováno, vyměřeno, vynadáno, vypeskováno, vyplaceno, vypráskáno, vypůjčeno, vysázeno, vysvětleno, vyšleháno, vyšupáno, vyúčtováno, zabaleno, zadáno, zakázáno, založeno, zaplaceno, započítáno, zapsáno, zapůjčeno, zataháno, zaúčtováno.

Další doklady v kontextu:

Rybáři však dosud nevědí, kolik ze svých ztrát **dostanou nahrazeno**.

Lze jmenovat například odběr novinek ze serveru, kde současně s upoutávkou na nové články **dostanete přibaleno** také několik reklam.

Jsme samozřejmě připraveni i na variantu, která by velkým fondům zřejmě vyhovovala. Že **dostanou splaceno** sto procent dluhu, ale v delším období a nedostanou žádné akcie.

Žáci prvních tříd z lounských i vesnických škol museli především prokázat znalost čtení. Poté mohli předstoupit před rytíře a byli pasováni na čtenáře, což **dostali stvrzeno** pasovacím dekretem a odznáčkem Už jsem čtenář.

„Ve vládním speciálu **jsme dostali vyhrazeno** osm míst, obsadili je hráči a kouč,“ vysvětlil šéf českého hokeje Tomáš Král.

Také zvěř **dostala založeno** štedrovečerně.

Ze **stylového** hlediska jsou mezi těmito tvary jak **spisovné** výrazy knižního nebo častěji **administrativního** stylu, tak **substandardní** výrazy expresivní (*nabančeno, nasekáno* aj.)

Pouze ze **sportovních zpravodajství** jsou doloženy substandardní výrazy: (*dostat*) *naboucháno, nabřinkáno, naklepáno, naloženo, namazáno, našupáno, vypráskáno*.

Doložena jsou v daném typu konstrukce i slovesa, u nichž **doplnění adresáta v dativu není obvyklé či je dokonce nemožné**; např.: *citovat* (něco, někoho), *označit* (něco), *pojistit* (něco), *pokárat* (někoho), *seřvat* (někoho), *upřesnit*, *uvolnit* (něco), *zatahat* (někoho za uši). Srov.:

Z katedry **jsem dostala citováno** několik prací pana docenta a k tomu texty, ze kterých byly ty části a některé odstavce převzaté bez odpovídající citace.

Ve Francii si také můžeme vybrat z většího výběru ryb a ještě **dostaneme označeno**, jestli je to ryba z chovu nebo divoká a odkud je.

V listinách a zemskodeskových zápisech čteme jeho jméno od roku 1397 – tehdy již byl ženatý a jeho manželka Eliška z Kravař **dostala pojištěno** na lukovském panství svých věnných 600 kop.

[...] ale na další zastávce **dostanu pokáráno**, kde se courám a jiné řeči.

Myslím, že v soutěži prohrávám nerad. Je to asi dané i podvědomým strachem, že **dostaneme seřváno**.

Doplnila ještě, že **dostali upřesněno**, kam mají jít. (jediný doklad na 1 774 doložených tvarů *upřesněno*)

Každý občan však **dostal uvolněno** 500 korun nového oběživa. (právní text)

Dřív kluk, když zlobil, **dostal zataháno** za uši nebo pár facek.

Sloveso *dostat* v těchto konstrukcích působí poněkud nelogicky, neboť v těchto případech již nejde o přijímání něčeho v tom smyslu, jak je tomu ve výrazech jako *dostat přidáno* (= dostat více peněz) či *dostat nařízeno* (= přijmout nařízení). V širším smyslu však i zde jde o jisté přijímání: z katedry přišla nějaká informace, označeno je něco pro nás, něco přijalo nějaké pojmenování atd.

Pochopitelně ne vše, co je doloženo, je třeba pokládat za funkční a správné. Evidentní **chyba** je v tomto dokladu: *V lepších špitálech, pokud tedy nemáte speciální dietu, **dostanete vybráno** z několika druhů jídel, přičemž jedno z nich je automaticky vegetariánské.* Z kontextu plyne, že význam je zde **aktivní** (*dostanete na výběr*), nikoli pasivní (*bude vám vybráno*). Je těžké, ba patrně nemožné zjistit, jak dochází k chybám takto kuriózním. Nepochybně však jde o nějakou nevhodně spontánně aplikovanou analogii.

I tyto věty však mají pasivní sémantiku i jistý širší význam „přijímání“ a nepokládáme je proto za chybné.

Patrně pod vlivem moravských dialektů a slovenštiny se i v rámci spisovné češtiny někdy – výjimečně – užije **tvaru s dlouhou koncovkou -é** místo krátké koncovky *-o*:

Pardubický kraj **dostal potvrzené**, že v roce 2010 bude dokončen první úsek silnice R35 od dálnice D11 k Opatovicím. (standardně spisovně: *dostal potvrzeno*)

Dostal předepsané, co má mít s sebou [...] (standardně spisovně: *dostal předepsáno*)

Nejlepší by bylo, kdyby to **dostal vysvětlené** v nějakém zvláštním dokumentu, z něhož by to bylo dostatečně pochopitelné, například formou nákresu. (standardně spisovně: *dostal vysvětleno*)

Nekongruentní tvar s koncovkou *-é* může být transformován na **tvar s nespisovnou koncovkou -j**:
*Raději bych **dostal zakázaný** hrát na počítači, protože stejně na něm málo hraji.*

U sloves, která mají pouze dativní vazbu (*vynadat, nabít* někomu), je nekongruentní tvar s koncovkou *-é* prostředkem moravských dialektů, ojediněle proniknuvším do textu spisovného: *Je možné, že nějaký úředník **dostane vynadané**, ale je méně vinen než architekt.*

6.3.2.3 Konstrukce s tvarem kongruentním

I. Obecná charakteristika

Ve větách, kde na participiálním tvaru nezávisí infinitiv, vedlejší věta, číselný výraz nebo jiný kvantifikační údaj, nebo pokud přísudek není bez předmětového doplnění (viz 6.3.2.2), užívá se shodného tvaru participia (vše ČNK):

- (6) Někdo **dostal proplacen** jen zlomek škody.
- (7) Pro pojištěnce vždy vzniká riziko, že **dostane proplacenu** menší část, než s jakou počítal, nebo že dokonce nedostane vůbec nic.
- (8) Zdravotní úkony prováděné nad tento rámec by pak lékař **dostal proplaceny** zvlášť.

Shodné tvary mají buď **krátký, knižní tvar** (*nařízen, nařízenu*), nebo tvar s dlouhou koncovkou (*nařízený, nařízenou*), stylově neutrální či mírně substandardní (vše ČNK):

- (9) Zatímco muži **dostali nařízen** oblek s kravatou, jejich kolegyně mohly dál chodit do kanceláře oblékané jako dosud. (zkráceno)
- (10) Každý z 50 amerických států **dostane nařízený** strop pro emise CO₂ a bude na něm, jak ho splní.
- (11) Oba pedofilové, kteří se ke všemu přiznali, **dostali navíc nařízenu** ústavní sexuologickou léčbu.
- (12) Byla potrestána sedmi lety vězení a **dostala nařízenou** ústavní protialkoholní léčbu.

Shodným tvarem může být i tvar na *-no* pokud je závislým substantivem neutrum:

- (13) Každý zájemce, který se zaregistruje, **dostane přiděleno** číslo.

II. Tvary s krátkou koncovkou a koncovkou nulovou

Doloženy z ČNK jsou následující tvary (řazeno podle abecedy):

(a) sg. maskulinní tvary s koncovkou nulovou:

dopladen, nadělen, nahlášen, nainstalován, naložen, naordinován, napsán, nařízen, naservírován, navržen, povolen, předepsán, přibalen, přidán, přidělen, připraven, připsán, přiřazen, přiznán, splacen, svěřen, uhrazen, uložen, vrácen, vyhrazen, vykompenzován, vyplacen, vystaven, zadán, zajištěn, zaplacen, zapůjčen, zatížen.

Tvary v kontextu:

Řezali nás, sprostě uráželi. Navíc **jsem dostal navržen** trest smrti.

Za tuto dobu klient **nedostane připsán** žádný výnos.

Dostanou zadán projekt, který budou muset za půl roku zpracovat a poté obhájit.

(b) sg. femininní tvary s koncovkou -u:

doměřenu, doplacenu, garantovánu, nabídnutu, nadělenu, naloženu, naordinovánu, napsánu, nařízenu, nasazenu, naservírovánu, potvrzenu, proplacenu, předepsánu, přepuštěnu, přibalenu, přidánu, přidělenu, příkázánu, připravenu, připsánu, přiřazenu, příslibenu, přiznánu, slíbenu, splacenu, stanovenou, svěřenu, udělenou, uhrazenou, uloženu, uštědřenu, vrácenu, vyčleněnu, vyhrazenou, vyměřenu, vyplacenu, zadánu, zaplacenu, zapůjčenu.

Tvary v kontextu:

Pokud se klientovi něco stane, pak **dostane vyplacenu** pojistnou částku tak, jak je to běžné u normálních pojistek.

V letošním roce bude prostějovský dráhový mítink v novém kabátu, fanoušci cyklistiky **dostanou naservírovánu** hned dvojitou dávku prvotřídní dráhové cyklistiky.

Když jste do svého duševního zavazadla **nedostali přidánu** představitost, nikdy ji také nezískáte.

(c) pl. tvary s koncovkou -y:

darovány, doplacený, garantovány, kompenzovány, nabídnuty, naděleny, nahlášený, nahrazeny, naloženy, naordinovány, napsány, nařízeny, naservírovány, odloženy, poukázány, povoleny, proplacený, propláceny, předepsány, předinstalovány, předloženy, přidány, přiděleny, připnuty, připsány, příslibeny, přiznány, rozdány, servírovány, schváleny, slíbeny, sníženy, svěřeny, uhrazeny, uloženy, uvolněny, vráceny, vyčleněny, vyměřeny, vyplaceny, vytištěny, zadány, zamíchány, zaplacený, zapůjčeny, zasazeny.

Tvary v kontextu:

Írán by rovněž **dostal garantovány** dodávky jaderného paliva ze zahraničí a část civilní jaderné technologie.

Zdravotní úkony prováděné nad tento rámec by pak lékař **dostal proplaceny** zvlášť.

Daleko častěji pak takové spory končí před soudem. Pro ten jsou přítom na prvním místě zájmy nezletilých dětí. To znamená, že ten, kdo je **dostane svěřeny** do výchovy, zůstane v nájemním bytě.

(d) participia s krátkou koncovkou celkem (abecedně; uveden vždy jen jeden participiální tvar daného slovesa – buď maskulinní, je-li doložen, nebo femininní, je-li doložen, nebo plurálový):

darovány, doplacen, garantovány, kompenzovány, nabídnutu, nadělen, nahlášen, nahrazeny, nainstalován, naložen, naordinován, napsán, nařízen, nasazenu, naservírován, navržen, potvrzen, poukázány, povolen, proplacenu, předepsán, předinstalovány, předloženy, přepuštěnu, přibalen, přidán, přidělen, příkázánu, připnuty, připraven, připsán, přiřazen, příslibenu, přiznán, rozdány, servírovány, schváleny, slíben, udělen, uhrazen, uložen, uštědřenu, uvolněny, vrácen, vyčleněnu, vyhrazen, vykompenzován, vyměřenu, vyplacen, vystaven, vytištěny, zadán, zajištěn, zamíchány, zaplacen, zapůjčen, zasazeny zatížen.

III. Tvary s dlouhou koncovkou

Doloženy z ČNK jsou následující tvary (řazeno podle abecedy):

(a) sg. maskulinní tvary s koncovkou -ý:

definovaný, doplacený, doporučený, implantovaný, nabídnutý, nadělený, nahlášený, nalitý, naložený, naordinovaný, naroubovaný, nařezaný, nařízený, naservírovaný, navrácený, odměřený, ohlášený, oznámený, potvrzený, pronajatý, proplacený, předepsaný, předložený, přeposlaný, přidělený, přiklepnutý, připsaný, přiřazený, přislíbený, přiznaný, půjčený, rezervovaný, servírovaný, schválený, slíbený, snížený, svěřený, uložený, určený, vrácený, vydaný, vyhrazený, vyměřený, vymezený, vyplacený, vypracovaný, vypsáný, vystavený, vytyčený, vyznačený, zadaný, zaplacený, zapůjčený.

Tvary v kontextu:

Zaměstnanci proto **dostanou doplacený** ušlý plat.

Běžec **dostane doporučený** nejvhodnější model obuvi. (zkráceno)

Pes **dostane implantovaný** čip na levou stranu krku pod kůži.

Tak se pomalu a jistě sžívám s tím obličejem, který jsem **dostala nadělený** a nestěžuji si.

V prvních dnech léčby **dostal nařízený** nucený odpočinek.

Výjezd měli pouze hasiči z Nymburka, kteří **dostali ohlášený** zásah blesku do stromu u Husova sboru.

Starobní důchod **dostanou přiznaný** pouze lidé s minimálně 30 lety pojištění.

Doklad musí řidič odevzdat až v okamžiku, kdy je soudem odsouzen a **dostane uložený** zákaz řízení.

Areál jsme **dostali vrácený** v restituci v roce 1991 úplně vybydlený a zničený.

Studenti se totiž učí tak, že **dostanou zadaný** nějaký výzkumný úkol a učitele se ptají, když si s něčím nevědí rady.

(b) sg. femininní tvary s koncovkou -ou:

doplacenou, doručenou, hrazenou, nabídnutou, načepovanou, nadefinovanou, nadělenou, nahlášenou, nahrazenou, nakázanou, naloženou, namalovanou, naordinovanou, napařenou, nařízenou, naservírovanou, ohlášenou, oznámenou, pokrytou, ponechanou, popsanou, potvrzenou, povolenou, prodlouženou, pronajatou, proplacenou, propůjčenou, předloženou, přepuštěnou, přibalenou, přidanou, přidělenou, přichystanou, přiklepnutou, přislíbenou, přisouzenou, přiznanou, půjčenou, rozdělenou, servírovanou, schválenou, slíbenou, splacenou, stanovenou, svěřenou, udělenou, uhrazenou, uloženou, vrácenou, vyhotovenou, vyměřenou, vyplacenou, vypracovanou, vystavenou, vyúčtovanou, zadanou, zahrnutou, zakázanou, zaplacenou, zapsanou, zapůjčenou.

Tvary v kontextu:

Spousta lidí je nespokojených, ale můžeme být vděční za to, že jsme tehdy všichni stejně **dostali nadělenou** svobodu. (vyňato z rámce souvětí)

Nehodu linkového autobusu a osobního automobilu Škoda Favorit ve směru na Velké Meziříčí **jsme dostali ohlášenou** krátce po poledni.

Lékař **dostane proplacenou** akutní a neodkladnou péči i v případě, že zrovna s vaší pojišťovnou nemá smlouvu.

Za každou výbornou známku, kterou jeho žáček ve škole dostane, **dostal slíbenou** tisícikorunovou prémii.

Právě **dostal vyplacenou** pojistku za vyhořelý dům.

(c) pl. tvary s koncovkou -é:

darované, doplacené, doporučené, doručené, hrazené, nabídnuté, naučtované, pokryté, postoupené, proplacené, předložené, přidané, přidělené, přiklepnuté, připsané, přiřazené, přislíbené, přiznané, půjčené, rozdané, slíbené, stanovené, svěřené, uhrazené, určené, vrácené, vyměřené, vyplacené, vyúčtované, zaplacené, zapůjčené.

Tvary v kontextu:

„Hledali jsme mezi seniory, které máme prověřené ze spolupráce z jiných projektů a které **jsme dostali doporučené** v rámci projektu univerzity třetího věku,“ [...]

Výrobky **dostaly přiřazené** své balící předpisy, terminál ohlídal jejich počet a dle toho vydal počet štítků na polepování vyrobených produktů.

Zatím nemají s VZP uzavřené smlouvy, které by jim zaručovaly, že **dostanou zaplacené** všechny drahé léky.

(d) participia s dlouhou koncovkou celkem (abecedně; uveden vždy jen jeden participiální tvar daného slovesa – buď maskuliní, je-li doložen, nebo femininí, je-li doložen, nebo plurálový):

darované, definovaný, doplacený, doporučený, doručenu, hrazenou, implantovaný, nabídnutý, načepovanou, nadefinovanou, nadělený, nadiktované, nahlášený, nahrazenou, nakázanou, nalitý, naložený, namalovanou, naordinovaný, napařenou, napsané, naroubovaný, nařezaný, nařízený, naservírovaný, naučtované, navrácený, odměřený, ohlášený, oznámený, pokrytou, ponechanou, popsanou, postoupené, potvrzený, povolenou, prodlouženou, pronajatý, proplacený, propůjčenou, předepsaný, předložený, přeposlaný, přepuštěnou, přibalenou, přidanou, přidělený, přichystanou, přiklepnutý, připsaný, přiřazený, přislíbený, přísouzenou, přiznaný, půjčený, rezervovaný, rozdané, rozdělenou, servírovaný, schválený, slíbený, snížený, splacenou, stanovenou, svěřený, udělenou, uhrazenou, uložený, určený, vrácený, vydaný, vyhotovenou, vyhrazený, vyměřený, vymezený, vyplacený, vypracovaný, vypsaný, vystavený, vytyčený, vyúčtovanou, vyznačený, zadaný, zahrnutou, zakázanou, zaplacený, zapsanou, zapůjčený.

IV. Homonymie tvarů s dlouhou koncovkou

Pasivní participiální tvary s dlouhou koncovkou (*slíbený/á/é, nařízený/á/é*) mohou být ve větě buď součástí opisné pasivní konstrukce (*dostat slíbený/ou/é, nařízený/ou/é*), anebo v ní mohou být adjektivními atributy (*slíbená odměna, nařízený pokutový kop*). Při určité konstelaci lexika a syntaxe pak může být homonymní celá věta:

(14) Dostala slíbenou odměnu.

Tato věta má dva potenciální významy, jejichž různost je v jistém smyslu protikladem; tyto protikladné významy lze opsat takto:

(14a) Dostala odměnu, která jí byla slíbena.

(14b) Bylo jí slíbeno, že dostane odměnu.

Tyto různé významy jsou důsledkem různého možného syntaktického členění věty

(14):

- (a) dostala (slíbenou odměnu)
- (b) (dostala slíbenou) odměnu

V závorce je syntagma, které určuje význam věty.

Konkrétní lexikální náplň věty a z ní vyplývající smysl obvykle tuto homonymii odstraní (tučně vyznačena jsou syntagmata přidávající větě význam):

- (15) Předběžně prý ale **dostala slíbený** honorář.

Ze slova *předběžně* vyplývá, že honorář dosud nebyl vyplacen, že *byl* tedy zatím pouze *slíben*. Naproti tomu ve větě (16) je tomu naopak, slíbená odměna již byla vyplacena:

- (16) Jenže, jakmile dostali **slíbenou odměnu**, obvykle ji propili a pak dělali po městě rozruch.

Některé věty si mohou podržet daný typ homonymie, aniž to nějak výrazněji ovlivní jejich význam:

- (17) Na památku **dostal podepsaný dres**.

Ze znalosti světa však usoudíme, že ve větě (17) se hovoří spíše o *podepsaném dresu*, který někdo dostal, než o tom, že někomu *byl dres podepsán*.

Jiný typ homonymie prezentují věty (18) a (19):

- (18) Stroj jsme dostali sestavený a zprovozněný.
(19) Byt jste už dostal zařízený?

V těchto větách jsou participiální tvary (*sestavený zprovozněný, zařízený*) syntakticky buď doplňkem, vztahujícím se jak k přísudkovému slovesu *dostali jsme*, tak k předmětu *stroj*, anebo jsou součástí opisného pasiva – *dostat sestavený, zprovozněný, zařízený*. Z lexikálního obsahu i ze znalosti světa tu však nejspíš vždy usoudíme na význam doplňkový, nikoli pasivní. Bez použití syntaktické teorie a terminologie lze říci, že věta (18) vypovídá o tom, v jakém stavu někdo dostal stroj, a větou (19) se někdo táže, zda byt, který někdo dostal, byl již zařízený.

6.3.2.4 Subjekt děje

Subjekt děje je u participiálního pasiva zpravidla vyjadřován instrumentálem. V opisné pasivní konstrukci je naproti tomu subjekt děje zpravidla vyjadřován předložkou *od*, která se do této konstrukce bezpochyby dostala od slovesa *dostat* (*dostat něco od někoho*):

(20a) Kromě půvabu a inteligence **dostala od přírody nadělena** ještě notnou dávku zručnosti. (ČNK)

Pokud bychom obsah této věty formulovali pomocí participiálního pasiva, byl by subjekt děje vyjádřen instrumentálem:

(20b) Kromě půvabu a inteligence **byla ji přírodou nadělena** ještě notná dávka zručnosti.

Nelze tu však vyloučit ani vazbu předložkovou:

(20c) Kromě půvabu a inteligence **byla ji od přírody nadělena** ještě notná dávka zručnosti.

Tento obsah lze pochopitelně formulovat i aktivně:

(20d) Kromě půvabu a inteligence **ji příroda nadělila** ještě notnou dávku zručnosti.

Další doklady vět s opisným pasivem a vyjádřeným subjektem děje:

Ceny **dostaneme nadiktované od pojišťoven** a musíme se toho držet [...]

Jeho zdravotnímu stavu by měly prospět rehabilitace, které **od doktorů dostal naordinované**.

Německý reprezentant má podle agentury AFP problémy se zády a **od lékařů dostal nařízen** dvoutýdenní klid.

Více než sto hektarů by údajně chtěla mít pro své záměry k dispozici firma, která **od radnice dostala pronajatý** areál v místní kroměřížské části Těšnovice.

Příspěvek, který **dostali přiklepnutý od zastupitelů** města na činnost, u většiny oddílů nestačí ani na nájemné technickým službám za sportoviště.

Během září hostoval v Praze, **od bratří Formanů dostal půjčenou** divadelní loď.

Například když státní či krajská nemocnice provozuje jednotku dialýzy, **nedostane od pojišťovny uhrazeny** veškeré náklady.

Nejčastěji měl Pavel Dostál spory s katolickou církví - opakované byly její stížnosti, že **od ministerstva kultury nedostala vyplaceny** peníze, které měla dostat.

Jak ukazují doklady, subjektem děje bývá často instituce nebo množství osob (pojišťovna, ministerstvo, radnice, lékaři, zastupitelé apod.). Pravděpodobně to souvisí s administrativním obsahem velké části vět s konstrukcí daného typu.

6.3.2.5 Restrikce užívání

Důvodem poměrně značně omezeného užívání této konstrukce je pravděpodobně to, že mluvčí či pisatel dá obvykle přednost participiálnímu pasívu pro jeho větší obvyklost. Např.:

(21a) **Bylo mi sděleno**, že budu odvolán bez udání důvodu. (ČNK)

(21b) °**Dostal jsem sděleno**, že ...

(22a) **Bylo jim umožněno** procítit péči o své tělo, duši i mysl.

(22b) °**Dostali umožněno** ...

Bezprostřední posloupnost slov *bylo mi/mu/jí/nám/jim sděleno* má v ČNK celkem 1 864 dokladů, zatímco syntagma *dostat sděleno* tu nemá doklad žádný.

Na 285 dokladů tvaru *poděkováno* připadají jen dva doklady v konstrukci *dostat poděkováno*. Jeden z nich je tento: *Záchranáři si holčinu převzali a my jsme od nich s policistou dostali poděkováno za perfektní první pomoc.*

Přesto lze konstatovat, že parolová (řečová) **produktivita** recipientního opisného pasiva s relátorem *dostat* a trpným přičestím je – vzhledem k jeho systémovému omezení na slovesa s dativem a s recipientní sémantikou – **poměrně vysoká**. Svědčí o tom poměrně vysoký podíl sloves v dané konstrukci s jedním nebo jen několika málo doklady, i to, že některá slovesa absentující v daném typu konstrukce v ČNK se v minimální frekvenci vyskytla na internetu (v prvním z následujících dokladů dokonce s vyjádřeným subjektem děje jímž je individuální osoba, navíc sám mluvčí, což je krajně neobvyklé):

Rychle se učil novým věcem, ale i lumpárnám, za které **ode mě dostal pohroženo**, protože kousat se přece nesmí...

Dále jsem **dostal poraděno**, že takové organické objekty jistou měrou propouští a mění světlo.

Tvar *poraděno* je extrémně řídký, v ČNK má – jako tvar participiálního pasiva – pouhých šest dokladů.

3.2 Konstrukce s lexémem *dostat* a dějovým substantivem (*dostat doporučení*)

Tato konstrukce je za určitých lexikálně-syntaktických podmínek synonymní s konstrukcí typu 'dostat doporučeno'. Např.:

(1a) Podnikatel **dostal doporučení konzultovat** situaci s ošetřujícím lékařem. (ČNK)

V této větě lze beze změny významu i stylu nahradit verbální substantivum *doporučení* participiem *doporučeno*:

(1b) Podnikatel **dostal doporučeno konzultovat** situaci s ošetřujícím lékařem.

Možné je také užít participiálního pasiva:

(1c) Podnikateli **bylo doporučeno konzultovat** situaci s ošetřujícím lékařem

V některých případech může být mezi opisnou konstrukcí a morfologickým pasivem (jemný) **významový rozdíl**:

(2a) Supernova **dostala označení** SN 1987A, což znamenalo první supernovu roku 1987. (ČNK)

(2b) Supernova **byla označena** SN 1987A, což znamenalo první supernovu roku 1987.

Ve variantě (a) je východiskem výroku nominální fráze *označení supernovy*, kdežto ve variantně (b) je to proces označení.

Významový rozdíl tohoto typu může mít i **důsledky syntaktické**, i lexikální, např.:

(3a) Pro nákup deviz za neobchodními účely **musí** podniky **dostat schválení** od Státního úřadu devizové kontroly.

(3b) Nákup deviz za neobchodními účely **musí být schválen** od Státního úřadu devizové kontroly

Opisná konstrukce může mít tu výhodu, že věta **může začít podmětem v nominativu**:

(4a) **Hasiči dostali oznámení** o požáru asi dvacet minut po půlnoci. (ČNK)

(4b) **Hasičům byl oznámen** požár asi dvacet minut po půlnoci.

- (5a) **Vědci** v Británii **dostali povolení** geneticky upravovat lidská embrya, zatím ale jen zkušebně. (ČNK)
- (5b) **Vědcům** v Británii **bylo povoleno** geneticky upravovat lidská embrya.

Syntaxma *dostat posvěcení* je **frazeologizováno**, a proto mu morfologické pasivum nekonkuruje, resp. mělo by patrně vyšší míru expresivity:

- (6a) Vznik nezávislé Komise pro cenné papíry už **dostal posvěcení** z nejvyšších míst.
- (6b) ?Vznik nezávislé Komise pro cenné papíry už **byl posvěcen** z nejvyšších míst.

Pokud je k dispozici opisné pasivum s tvarem participia, může být někdy lepší volbou (věta (7a)):

- (7a) Vsetínská porodnice proto zřejmě **nedostane prodlouženu/prodlouženou** smlouvu s touto pojišťovnou.
- (7b) Vsetínská porodnice proto zřejmě **nedostane prodloužení** smlouvy s touto pojišťovnou. (ČNK)

V konstrukci daného typu jsou nejčastěji (od 10 dokladů) doložena následující verbální substantiva na *-ní* (čísla v závorce udávají zaokrouhlený počet dokladů bezprostřední posloupnosti subst. *dostat* a verbálního subst. na *-ní*; u počtů v řádu desítek a vyšších nejde vždy o daný typ struktury):

doporučení (1 000), nařízení (100), ohodnocení (30), ošetření (20), označení (800), oznámení (900), poučení (100), pověření (200), povolení (5 000), povýšení (10), povzbuzení (10), prodloužení (20), rozuzlení (10), sdělení (50), schválení (30), svolení (1 200), ubezpečení (10), upozornění (400), vysvětlení (200).

Konstrukce ‚dostat + verbální substantivum‘ může být někdy nejvhodnějším prostředkem pasivizace přísudku. Je tomu tak u těch sloves s dativní vazbou, u nichž je pasivum poměrně málo běžné a opisné pasivum typu ‚*dostat* + trpné participium‘ zcela neobvyklé. Např.

- (8a) **Dostala nabídku**, aby učila na jedné základní škole v Hannoveru. (ČNK)
- (8b) **Bylo jí nabídnuto**, aby učila na jedné základní škole v Hannoveru.
- (8c) **Dostala nabídnuto** učit na jedné základní škole v Hannoveru.

- (9a) Chovatelé mohou **dostat** za vybité kusy **náhradu**. (ČNK)
- (9b) Chovatelům mohou **být** vybité kusy **nahrazeny**.
- (9c) Chovatelé mohou **dostat** vybité kusy **nahrazeny**.
- (10a) Město teprve nedávno **dostalo návrh** udělat v bývalém kinosálu klub náročného diváka. (ČNK)
- (10b) Městu **bylo** teprve nedávno **navrženo** udělat v bývalém kinosálu klub náročného diváka.
- (10c) Město **dostalo** teprve nedávno **navrženo** udělat v bývalém kinosálu klub náročného diváka.

Pokud přísudek typu *dostat nabídku, náhradu* nemá doplnění, transformovat na morfologické pasivum ho nelze; např. *Dostala nabídku ze zahraničí. – Dostali jsme nový návrh.*

Konstrukci typu 'dostat + dějové substantivum' konkuruje u sloves s jinou než dativní vazbou jen morfologické pasivum. Např.:

- (11a) Tančící dům **dostal ocenění** od amerického časopisu Time. (ČNK)
- (11b) Tančící dům **byl oceněn** americkým časopisem Time.
- (12a) Ráda **bych dostala povzbuzení** od někoho, kdo mě má rád. (ČNK, upraveno)
- (12b) Ráda **bych byla povzbuzena** někým, kdo mě má rád

Subjekt děje se stejně jako u konstrukce typu *dostat doporučeno* vyjadřuje pomocí předložky *od*:

- (13) **Od bank jsme** v minulosti **dostali upozornění** na asi padesát firem, které jsme mohli koupit v Turecku, Skandinávii, Francii, Itálii a Německu.

Další doklady konstrukce 'dostat + verbální substantivum':

Potom se manželé zase usadili u krbu a Tillinka **dostala dovolení** lehnout si na rohož mezi ně. Češi v Chorvatsku **dostanou ošetření** i bez zvláštní pojistky.

Psi chtějí slyšet dobré slovo, **dostat pohlazení**, svoji dávku krmení a čisté vody každé ráno. Od mámy **jsem dostala poučení**, že musím pořádně zpívat, tančit a nepít alkohol ...]

Proto teď na rozloučenou **dostal povýšení** na maršála.

Město již **dostalo sdělení** od státního zástupce, že byl případ předán soudu.

Policie **nedostala varování** od žádné z extremistických skupin, probřitští protestanti však z útoku okamžitě obvinili severoirské republikány.

3.3 Konstrukce s reflexivní formou slovesa *dostat*, dativem jména a dějovým substantivem (*dostalo se mi ujištění*)

Tato konstrukce má knižní stylovou hodnotu a běžněji se užívá jen u omezeného počtu substantiv. Jde obvykle o konstrukci konkurující morfologickému pasivu a/nebo konstrukci typu *dostat ujištění*. Např.:

- (1a) **Dostalo se mi ujištění**, že je všechno v pořádku. (ČNK)
- (1b) **Byl jsem ujištěn**, že je všechno v pořádku.

- (2a) Za to **se mu dostalo kritiky** od odborářů. (ČNK)
- (2b) Za to **byl kritizován** odboráři.

- (3a) Od starostky **se mu dostalo odpovědi**, že už o tom jednájí s armádou. (ČNK, zkráceno)
- (3b) Od starostky **dostal odpověď**, že už o tom jednájí s armádou.

Pokud vyjadřují vid, jsou dějová substantiva v dané konstrukci téměř výučně **perfektiva** (*ujištění, poučení, vysvětlení*), **nedokonavé tvary** (*projednávání, vyhrožování*) jsou doloženy výjimečně:

- (4a) Petici proti záměru podepsalo kolem 1300 lidí a **dostalo se jí projednávání** v Senátu. (ČNK)
- (4b) Petici proti záměru podepsalo kolem 1300 lidí a **byla projednávána** v Senátu.

- (5a) Když majitele psa sousedka upozornila na rušení nočního klidu a požádala o zjednání nápravy, **dostalo se jí vyhrožování** zabitím. (ČNK)
- (5b) Když majitele psa sousedka upozornila na rušení nočního klidu a požádala o zjednání nápravy, **bylo jí vyhrožováno** zabitím.

Pokud přísudek typu *dostalo se mi ujištění* obsahuje sloveso, které vyžaduje předmětové doplnění (např. *vysvětlit* něco), transformovat na morfologické pasivum ho nelze; např. *Až později se mu dostalo vysvětlení*. vs. **Až později mu bylo vysvětleno*.

Pokud je dějové substantivum **rozvito infinitivem nebo přívlastkem**, morfologické pasivum mu nekonkuruje: *Při slavnostním zahájení se jí dostalo pocty zapálit oheň. – I v nouzi, dokonce ve vyložené bídě se nám dostalo výchovy, jakou si naše jméno žádalo a zasloužilo.*

Bez konkurence je také opisná pasivní konstrukce daného typu tehdy, jestliže je s dějovým substantivem koordinováno substantivu nedějové: *Těm, jimž se v dětství dostalo ochrany a něhy, a kteří proto nejsou jen velkými vyhledovými dětmi, tvrdě nezní.*

Subjekt děje je stejně jako v obou dříve popsaných konstrukcích vyjadřován předložkou *od*; v této konstrukci jím často bývá i **konkrétní osoba**; v morfologickém pasivu je náležitý instrumentál:

- (6a) Mrzelo ho, že **se mu dostalo pokárání od strýce**, kterého si vážil. (ČNK)
(6b) Mrzelo ho, že **byl pokárán strýcem**, kterého si vážil.
- (7a) O tomto problému **se mi dostalo poučení od mého přítele** Stevena Pinkera. (ČNK)
(7b) O tomto problému **jsem byl poučen mým přítelem** Stevenem Pinkerem.
- (8a) Avšak poté **se jí dostalo povzbuzení od kancléře** Helmuta Kohla. (ČNK, zkráceno)
(8b) Avšak poté **byla povzbuzena kancléřem** Helmutem Kohlem.

Výjimečně pronikne z morfologického pasiva subjektivý **instrumentál**:

- (9) Naše cesta dále vedla do městečka Pleternica, kde **se nám dostalo přivítání s tarostou**. (ČNK)

Subjekt je výjimečně vyjádřen i jinak, opisem (obě věty ČNK):

- (10) **Ze strany trenéra se jim dostalo upozornění**, aby se vyhnuli přílišnému uspokojení.
(11) Naše pěvecké vstupy byly vzorné a **dostalo se nám pochvaly z úst p. děkana**.

Ne všechna spojení dějového substantiva se slovesem *dostat* jsou opisy morfologického pasiva. Patří k nim: (*dostalo se mi*) *pochopení, ponaučení, přimluvy, uznání, výstrahy*.

Tato dějová substantiva buď nemají slovesný protějšek (**ponaučit, *vystražit, *přimluvit*), nebo je konstrukce s nimi frazeologizována a má více či méně jiný význam než odpovídající morfologické pasivum (všechny věty ČNK; opisná konstrukce ve větách (a) a morfologické pasivum ve větách (b) jsou **nezaměnitelné**):

- (12a) Teprve v armádě **se mu dostalo uznání**.
- (12b) Režisér **byl uznán** vinným z protizákonných sexuálních vztahů.

- (13a) **Mladým se tedy dostalo pochopení** a dokonce získali i bezúročnou podporu.
- (13b) Tito novousedlíci **byli pochopeni** jako "etnické menšiny", jimž mělo Nizozemsko umožnit udržování jejich odlišných identit.

Některá dějová substantiva (*chvála, obdiv, ochrana, výhrůžka* aj.) mají **význam obou vidů** – někdy na rozdíl od slovesa (např. *výhrůžka* vs. pouze nedokonavé *vyhrožovat*) – a právě to je predisponuje ke vstupu do daného typu konstrukce:

Plasy patří svojí dispozicí a architekturou k potenciálně nejhodnotnějším rezidenčním místům a **dostalo se jim obdivu** od hostujících umělců od Japonska až po Austrálii.

Poté, co si Schumacher vyslechl od svého zranění množství kritiky, **dostalo se mu chvály**.

Rushdiemu se dostalo ochrany britské vlády.

Dostalo se jí výhrůžky, že nedostane večeri ani slibovaný dárek pro všechny a to byl balíček potravin.

V konstrukci typu *dostalo se mi ujištění* synonymní s morfologickým pasivem jsou doložena následující dějová substantiva:

doporučení (15), dovolení (1), gratulace (1), informace (41), instrukce (1), kritiky (17), nabídky (14), napomenutí (2), nápovědy (2), nastínění (1), obvinění (9), ocenění (100), odměny (58), odmítnutí (9), odpovědi (834), odpuštění (5), odsouzení (3), odškodnění (1), odvozu (1), ochrany (9), okřiknutí (1), ošetření (27), označení (17), oznámení (1), poděkování (44), podpory (104), pohlazení (1), pohoštění (1), pohrůžky (1), pochvaly (47), pokárání (14), pomoci (83), potupy (1), potvrzení (4), poučení (89), povolení (7), povýšení (2), povzbuzení (12), pozvání (33), projednávání (1), přijetí (34), přirovnání (1), příslibu (18), přivítání (16), rady (26), sdělení (7), slibu (17), svolení (1), trestu (5), ubezpečení (11), ujištění (213), uklidnění (1), upozornění (17), uvítání (5), varování (25), výcviku (5), vyhrožování (1), výměny (1), vysvětlení (158), vysvobození (1), výtky (1), vyznamenání (1), výzvy (2), záchrany (1), záruky (3).

Tento seznam obsahuje pouze dějová substantiva obsažená v bezprostřední posloupnosti výrazů ‚*dostalo se* + dativ osobního zájmena + dějové substantivum‘ nebo ‚*se* + dativ osobního zájmena + *dostalo* + dějové substantivum; čísla v závorce udávají počet dokladů s daným substantivem.

Při jiném lexikálním obsazení věty, kdy v dativu je substantivum a v níž elementy konstrukce nestojí bezprostředně za sebou (např. *Pak se Evě dostalo vřelého uvítání*), se ve standardních spisovných textech, jak je zachycuje ČNK, v daném typu konstrukce pravděpodobně vyskytuje až o několik desítek dějových substantiv více. Srov.:

V minulých dnech se to v ulicích řady měst občas hemžilo lidmi, **kterým se od některých politiků dostalo pojmenování** dav.

Platba je dle mých informací oprávněná pouze v případě, že **se mi dostalo** klinického **vyšetření**.

Místo odeslání na Sibiř za nesplnění mise **se jí** ale doma **dostalo zacházení** hodného celebrit.
záchrany

Většina z tohoto seznamu dějových substantiv doložených v dané konstrukci má jen jeden nebo několik málo dokladů a tento poměrně **značný počet a** tato velmi **nízká frekvence** jsou indikátory značné latentní **produktivity** tohoto typu konstrukce; ta na druhé straně podléhá – podobně jako opisné pasivní konstrukce popsané výše – značným sémantickým a syntaktickým omezením, mnohem rozsáhlejším, než jakým podléhá morfologické pasivum.

Ojedinělý výskyt určitého substantiva v daném typu konstrukce nemusí znamenat stylovou neobratnost, někdy spíše naopak, jak ukazuje následující doklad:

Když jsem se na listopadové bouřlivé schůzi pokoušel ospravedlnit smířlivý tón poukazem na talmudickou zkušenost, která nám věroučné výklady nabízí vždy ve dvojicích učenců, z nichž žádný sám nevlastní pravdu celou - ta vzniká právě syntézou obou výkladů -, **dostalo se mi okřiknutí**.

6.4 Deagentiv

Terminologická poznámka: Termín ‚deagentiv‘ užíváme jako zkrácený název za explicitní ‚reflexivní deagentiv‘ (zkratka RD).

6.4.1 Obecná charakteristika

6.4.1.1 Definice a základní charakteristika

Deagentiv je speciální **typ reflexivních konstrukcí**, jaký představují věty (1) až (3):

- (1) Školní pomůcky **se rozprodaly** v dražbě. (ČNK)
- (2) Literatura **se nežije**, ale **dělá, básní**. (K. Čapek, *Korespondence*)
- (3) Ve městech se mohutně **privatizovalo, restituovalo, rozprodávalo, šmelilo** s dekrety na regulované nájmy, **kupovalo, přeprodávalo, spekulovalo** a výjimečně i **stavělo**.
(P. Horáková, *Teorie podivnosti*)

Věty (1) a (2) demonstrují **RD s podmětem**, věta (3) **RD bez podmětu**. Věty (2) a (3) zároveň ukazují, že RM se obvykle užívá jen jednou, u prvního slovesa.

Geneticky je RD odvozen od reflexivního intransitiva: *Dveře se otevřely nárazem větru* (= dveře otevřel vítr) → *Dveře se otevřely klíčem* (= někdo je otevřel klíčem). **Historicky je doložen od počátku českého písemnictví**; s různými funkčními odchylkami se vyskytuje i v dalších slovanských jazycích (nejčastěji pod názvem **reflexivní pasivum**).

Obecnou **funkcí deagentivu** je referovat o **ději vykonávaném lidským subjektem**, který je pojat jako **dekonkretizovaný** (viz kap. 6.4.2.1).

Tím se principiálně **liši od participiálního pasiva**, jehož základní funkcí je referovat o ději ve vyjadřovací perspektivě vycházející od patientu postihovaného dějem, přičemž subjekt děje je zatlačen do pozadí (viz kap. 6.2 Pasivum).

Okrajově se reflexivního deagentivu užívá i o dějích, jejichž subjekt je jen jejich pasivním nositelem, např. *Umíralo se na běžné lágrové nemoci* [...]

Konstitutivní složkou jeho struktury je **reflexivní forma slovesná**, zprav. v 3. os. (*se rozprodaly*), zatímco další složky věty – podmět nebo komplement – plynou z valence přísudkového slovesa.

Deagentiv se tvoří **odsunutím lidského subjektu z pozice podmětu**, do níž – je-li přísudkové sloveso předmětové ve tvaru akuzativu – se přesouvá *patiens*:

- (a) Školní **pomůcky** (**objekt děje /patients**) **jsme rozprodali** v dražbě. →
- (b) Školní **pomůcky** (**podmět / patients**) **se rozprodaly** v dražbě.

Pokud ve struktuře žádný podmět není, má přísudek formu **3. os. sg.** a v přítčestí minulém **tvar neutra** (*se privatizovalo, restituovalo, rozprodávalo* – věta (3)).

Konkrétně to platí pro: (a) bezpředmětová slovesa (věta (4)), (b) slovesa s předmětem v pádu nepřímém (věta (5)):

- (4) A i když **se sedělo** v jednom z pražských barů, uvolněná barová atmosféra rozhodně nepanovala.
- (5) **Hovořilo se** o geniálních padělcích.

Dále pro (c) intransitivně užitá tranzitivní slovesa (věta (13)), (d) slovesa, jejichž předmět je vyjádřen infinitivem (věta (14)), vedlejší větou (věta (15)) nebo přímou řečí resp. citátem (ve větách (16-17)).

Patiens v podmětu a přísudek **se shodují v čísle** (*pomůcky se rozprodaly*), v příčestí minulém i v **rodě**:

- (6a) **Majetek se rozprodal**, peníze zmizely a dluhy narostly.
- (6b) Limitovaná **kolekce** 150 číslovaných lahví **se rozprodala** coby sběratelská rarita.
- (6c) **Vybavení chrámu se rozprodalo** a v této době byly převezeny i varhany [...]

Deagentiv se uplatňuje ve všech třech časových tvarech, **v obou slovesných videch** (byť častěji v nedokonavém), ale pokud jde o modus, výlučně v **indikativu a kondicionálu**; **imperativ** se zachovává **pouze v biblickém archaismu**:

- (7) Otče náš, jenž jsi na nebesích, **posvět' se jméno Tvé**, přijď království Tvé [...]

6.4.1.2 Morfologické a syntaktické aspekty deagentivu

I. Obecná charakteristika

V češtině je deagentiv **mimořádně produktivní** a užívá se jak v osobních **strukturách s podmětem** (věta (8) a (9)), tak ve strukturách neosobních **bez podmětu** (věta (10)).

- (8) Nejsou tam pole, ani lesy, ani vinice, **nepěstuje se tam obilí** ani **řepa** jako u nás, ale jenom **trávníky** a **stromy** jako v parku. (K. Čapek, *Anglické listy*)
- (9) Od Maine po Floridu, od Missouri až k Atlantskému oceánu se věří, že původ každé legitimní moci je v lidu. Vládnu tu tytéž představy o svobodě a rovnosti; **zastávají se**

tytéž **názory** na tisk, spolčovací právo, porotu, odpovědnost veřejných činitelů.

(překlad: A. de Tocqueville, *Demokracie v Americe*)

- (10) Na ulicích **se nežíje, nekouká, nemluví, nestojí** ani **nesedí**; ulicemi **se jenom probíhá**. (K. Čapek, *Anglické listy*)

Stejně jako v dispozitivu (viz kap. 6.5) se tu uplatňují **slovesa s předmětem v akuzativu** (*pěstovat obilí* - věta (8)) nebo s dalším předmětem v **pádu nepřímém** (*posílat něco někomu, zprošťovat někoho něčeho*), který zůstává bez obměny v původní pozici:

- (11) Když **se** ale tvaroh **posílal žencům** na pole ke svačině, míval mnohem různější šmak.
(12) Obžalovaní **se zprošťují** podané **obžaloby**.

V deagentivu se užívají také **intransitivně užitá tranzitivní slovesa** (*hrát* ve větě (13)), slovesa, jejichž předmět je vyjádřen **infinitivem** (věta (14)), **vedlejší větou** (věta (15)), **přímou řečí resp. citátem** (věty (16-17)) a také **bezpředmětová slovesa** (*žít, stát, sedět* ve větě (4)):

- (13) Všichni herci a režiséři byli z Prahy, přes víkend **se nehrálo** a všichni odjeli.
(14) Žádal se nový prostor, nové sféry vlivu, nové kolonie a závislé země, **žádalo se vládnout** celému světu.
(15) V zákulisí **se** mezitím **hádko, jak** by asi pan Werich okomentoval souboj dvou televizí vedený jeho jménem.
(16) Dříve **se říkalo: Co Čech, to muzikant, Čechy – konzervatoř Evropy**.
(17) Dozvěděli jsme se, že v Limonádníkovi šlo o zesměšňování Ameriky, dokonce se prý ani nesmělo použít slovo kokakola, **muselo se říkat kolaloka**.

Struktury, v nichž se patiens nepřesouvá do pozice podmětu, ale zůstává v pozici předmětu, jsou **vzácné** a bývají přiřazovány k **substandardnímu jazyku**. Tyto struktury však odpovídají obecné sémantice deagentivu:

- (18) Byl to hlas muže, který vyžadoval, aby **se ho poslouchalo** ani ne tak pozorně jako spíš mlčky. (překlad: W. Faulkner)

Srov. dále:

Politika v klasickém slova smyslu se vytrácí. **Někoho** z politiků **se miluje, jiného se nenávidí**, ale racionální politický pohled chybí.

Ano, bývaly časy, kdy se psávalo, jak se slyšelo. A **slyšelo se jazz** na určitých místech setsakra **nerado** a výše uvedená báseň by byla o několik let dřív klasifikovaná jako trestný čin.

II. Předmětová slovesa

Předmětová slovesa tvoří buď **osobní struktury** s přesunutím patientu do podmětu (věta (19)), nebo **neosobní struktury**, kdy předmět zůstává zachován ve tvaru **genitivu** (věta (20)).

Kromě (nepřiliš výrazně) stylistické odlišnosti těchto dvou struktur spočívá funkční odstín v tom, že osobní struktura klade komunikační důraz na patiens v tematickém podmětu (*bělostná pleť* – věta (19)), zatímco neosobní struktura se komunikačně zaměřuje na samotný děj z perspektivy dekonkretizovaného subjektu (*lyžaři* – věta (20)):

(19) **Bělostná pleť se docilovala** i pomocí olova a arzenu, dokreslovaly se i modré žilky.

(20) Dlouhý sjezd v Jesenném, kde **se dociluje rychlosti** přes 130 kilometrů v hodině, klade vysoké požadavky na lyžaře.

Srov. dále:

Daleko lepší **výsledek se dosáhne** při kombinaci zvýšené tělesné zátěže s nízkoenergetickou dietou.

Čím vícrát se ale správný impuls vyšle do mozku, tím rychleji **se dosáhne trvalého úspěchu**.

U slovesa *vyučovat*, které na sebe může vázat dva přímé předměty (tj. předměty v akuzativu - *vyučovat někoho něco*) se do podmětové pozice přesouvá akuzativ označující vyučovanou osobu (*děti se vyučovaly*); zároveň se druhý předmět označující vyučovaný obor vyjadřuje nepřímou (dativem: *vyučovaly se něčemu* – věta 21a)). Při nevyjádření vyučované osoby se vyučovaný obor buď z akuzativu přesouvá do pozice podmětu (*vyučuje se něco* – věta (21b)) nebo zůstává v dativu (*vyučovalo se něčemu* – (věta 21c)):

(21a) Od počátku činnosti ústavu **se děti vyučovaly literatuře**, hudbě a rukodělným pracím.

(21b) Na Univerzitě Karlově **se romština a romistika vyučují** od roku 1991.

(21c) Ve 2. polovině 16. st. najdeme v Chrudimi vyšší partikulární školu. **Vyučovalo se zde gramaticy, dialektice a rétorice**.

III. Reflexivní slovesa

Užití deagentivu je u reflexivních sloves většinou **vyloučeno**, neboť RM by tak potenciálně nabyl dvou zcela různých funkcí: za první funkci tvořit reflexivní sloveso jako lexikální jednotku (*modlit se, sprchovat se*), jednak funkci deagentivační (*v kostele se modlí; ve sprše se sprchuje*); takovéto spojení funkcí by však bylo přílišným zatížením formy:

(22a) Říká se tu, že zatímco v Jeruzalémě **se lidé modlí**, v Tel Avivu **se baví**. (ČNK)

(22b) *Říká se tu, že zatímco v Jeruzalémě **se modlí**, v Tel Avivu **se baví**.

Věta (22b) je ovšem gramatická a funkční, pokud tvary *modlí se* a *baví se* nejsou reflexivně deagentivní, nýbrž vyjadřují deagentiv implicitně 3. slovesnou osobou (v plurálu), čili implikují ono „lidé“. Pokud ani takové chápání (obzvlášť v singuláru) není možné, je věta negramatická, srov.:

(23) Na ohni **se vaří**, u ohně **se hraje** na kytaru, **zpívá a beseduje**. (ČNK)

(24) *U ohně **se hodně směje**.

I v rámci spisovných textů se však RD ojediněle užije i u reflexivního slovesa:

(25) Do toho všeho hrály kapely různého založení, lítal vrtulník, skákali parašutisté, **koupalo se** ve vodní manéži a taky bublal obrovský kotel s polívkou.

RD je u reflexivních sloves častější, je-li **koordinován s deagentivním tvarem sloves nereflexivních**; reflexivní morfém se přitom obvykle užívá jen u prvního slovesa, méně často se opakuje u některého ze sloves následujících nebo u několika z nich:

(26) Tady **se modlilo, studovalo**, více či méně učeně **diskutovalo**, téměř **nehádalo...**

(27) Počasí bálu přálo, takže **se tančilo, zpívalo a bavilo se** až do půl druhé hodiny ráno.

(28) **Zpívalo se, objímalo se**, nemotorně **se tančilo** a opilecky **hulákalo**.

Srov. dále:

Nosí se na stůl, **povídá, vzpomíná, nadává** na poměry, **raduje, truchlí** a také **tancuje a zpívá**.

V šatně **se žilo** divadelními i osobními životy, **debatovalo se, hádalo, smálo...**

Tentokrát se naše škola proměnila např. ve středověký hrad, kde jsme zjišťovali, jak **se tam žilo, stravovalo, oblékalo, bavilo se** atd.

RD se užívá i u některých reflexiv s **dativním si**, např. *osvojit / osvojovat si, obléknout / oblékat si, poslechnout si* (něco), *zvyknout / zvykat si* (na něco):

(29) V prostředí rodiny **se osvojuje** cit a vůle pro společnou věc.

(30) Dáváme si záležitost hlavně na autentičnosti kostýmů. Odpovídají tomu, co **se skutečně oblékalo** v rozmezí maximálně pěti let od roku, v němž se film odehrává.

- (31) Odpočatí školáci, studenti a jejich učitelé se sejdou, opráší se školní rozhlas a **poslechne se** báječný a téměř neměnný projev ministra školství.
- (32) Nepraktické umístění mají spínače elektrického stahování oken - jsou u páky ruční brzdy, na což **se zvyká** jen pomalu.

IV. Reflexivní infinitiv

Vzácně se RD vyjadřuje u infinitivu, a to zejména v **podmínkových větách** (věta (33)), ale i při **koordinaci** infinitivů závislých na (modálním) slovesu nereflexivním (věta (34)):

- (33) **Uzavírat se kontrakt** teď, bylo by vymalováno.
- (34) V 19. století všechny velké pivovary, které vznikaly v Čechách, zaměstnávaly stovky bednářů, protože jediná nádoba, ve které pivo **mohlo kvasit, zrát a transportovat se** do hospody, byla dřevěná nádoba.

Srov. dále:

Jezdit se olympiáda častěji, nepřežil bych.

Měl by přijít kvalitní druhý gólman, **posílit se kraj obrany** a záloha.

V lokalitě **by měla vzniknout** odpočinková zóna s lavičkami, **řešit se problematika** parkování a **instalovat kamerový systém**.

Pokud na **modálním slovesu** závisejí **dva nebo více infinitivů**, lze reflexivní morfém užít buď jen před slovesem modálním (věta (35b)), nebo před ním i za druhým a/nebo dalším infinitivem (věta (35a)); opakování RM nebo naopak jeho elipsa však může být v závislosti na lexikálním obsazení věty a pozici RM méně vhodné:

- (35a) Náklady na bydlení **se** z životního minima **mají vyloučit a řešit se** samostatně pomocí dávky státní sociální podpory, kterou je příspěvek na bydlení. (ČNK)
- (35b) Náklady na bydlení **se** z životního minima **mají vyloučit a řešit** samostatně pomocí dávky státní sociální podpory, kterou je příspěvek na bydlení.

Srov. dále:

Když se vyměňovaly venkovní i vnitřní trámy, bylo nutné všechny roubením spojené konstrukce zvednout tak, aby **se mohly vyjmout** shnilé spodní trámy a **nahradit se** novými.

V. Přesouvání objektového patientu do podmětové pozice

Sémantický objekt děje se v RD stejně jako v participiálním pasivu zpravidla vyjadřuje syntaktickou pozicí podmětu; do ní se přesouvá z pozice akuzativu základní věty:

- (36a) **Barvu nanášíme** stříkáním.
- (36b) **Barva je nanášena** stříkáním.
- (36c) **Barva se nanáší** stříkáním.

Toto pravidlo platí i pro konstrukce s modálním nebo fázovým slovesem a infinitivem:

- (37) **Nová čtvrť se musí stavět** tak, aby byla přitažlivá i pro lidi, kteří v ní nebudou bydlet.
- (38) V Uhřínově **se začíná stavět nová fara**, ta stará je provlhlá a zcela nezpůsobilá k obývání.

Někdy k tomuto přesunu nedochází, obzvláště když objekt děje (patiens) následuje infinitivu:

Andělé svou jásavou píseň obohatí o rým, že se jablko nesmí jíst, že **se musí poslouchat boha** [...]. (H. Pawlovská, *Manuál zralé ženy*)

Nebudou chtít slyšet jen anekdoty o tom, jak **se muselo stát frontu** na banány nebo kubánské pomeranče, i na devizový příslib nebo na dovolenou s CKM.

My jsme na emigraci nepomýšleli, byli jsme přesvědčeni, že **se nesmí opouštět zemi** v tom nejhorším okamžiku.

Nejvíce úmrtí bylo po svátku Nanebevzetí Panny Marie. To **se** zemřelému **nesmělo** ani **zvonit hodinku**, aby se lidé příliš nelekali.

K přesunutí patientu do podmětové pozice většinou nedochází zejména u slovesa *doporučovat*:

- (39a) **Šťáva z řeřichy se doporučuje vtírat** do vlasů, má prý vliv na jejich růst a na pokožku. (ČNK)
- (39b) **Šťávu z řeřichy se doporučuje vtírat** do vlasů, má prý vliv na jejich růst a na pokožku.

Zachování objektového akuzativu se dokonce v pozici po infinitivu může jevit jako vhodnější či jediné vhodné:

- (40a) Barva se trhá a neslává se. V tomto případě **se doporučuje nanášet barvu** stříkáním.
(ČNK)
- (40b) Barva se trhá a neslává se. *V tomto případě se doporučuje nanášet barva stříkáním.

Srov. dále:

Zatímco pokožka rukou potřebuje krém, nehtům pomáhá **nehtový olej**. **Doporučuje se** vtírat ho dvakrát týdně, výsledkem jsou pevnější a hezčí nehty. (ČNK)

Obdobně jako u předmětových sloves (viz kap. 6.4.1.2) spočívá funkční odstín v tom, že osobní struktura klade komunikační důraz na patiens v podmětu (*vodovodní přípojka* – věta (41a)), zatímco neosobní struktura se zaměřuje na samotný děj z perspektivy dekonkretizovaného subjektu (*ti, kteří něco navrhují* – věta (41b)):

- (41a) **Vodovodní přípojka se navrhuje uložit** do nezámrzné hloubky. (ČNK)
- (41b) Ve strategii **se navrhuje podpořit předškolní výchovu dětí**, změnit vysokoškolský zákon, zavést školné a podpořit technické vzdělávání. (ČNK)

Pokud je infinitivní skupina umístěna do tematické pozice na začátek věty, zůstává zpravidla sémantický objekt v syntaktické pozici akuzativu:

- (42) **Kropit trávník a zalévat zahrádku se smí** jen v určité dny, a to podle popisného čísla domu.

6.4.2 Sémantika a pragmatika nevyjádřeného personického subjektu

6.4.2.1 Obecná charakteristika

Důvody pro to, že subjekt děje se v RD nevyjadřuje, jsou obvykle následující: v první řadě je subjekt neurčený (dekonkretizovaný vzhledem k osobě, rodu, číslu - (věta 43)) a z jeho neurčenosti (dekonkretizace) lze vyvodit další nuancované funkce: **(a) personický subjekt je zevšeobecněn** (věta (44)), **(b) na konkrétní osobě nezáleží**, i když je známá (věta (45)); **(c) personický subjekt je neznámý** (věta (46)); **(d) subjekt je vágní** (věta (47)); **(e) subjekt se záměrně zatajuje** (věta (48)):

- (43) To jednou **se přivezl** sud, a když jsme ho postavili pod starými duby, nikdo se neodvážil ho narazit. (B. Hrabal, *Slavnosti sněženek*)

- (44) Tak dlouho **se chodí** se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.
- (45) To byla taková výjimečná slavnost, že když se někdo voženil nebo se mu narodilo dítě, tak **se dal tuplák** a **vypil se** na tý chatě a v tý aleji, kde byla ta svatba nebo ty křtiny. (B. Hrabal, *Slavnosti sněženek*)
- (46) Je to hodně neobvyklé, aby **se ukradlo** letadlo z hlídaného letiště.
- (47) Nejlepší ze všeho je výtvarnej kroužek u pana Pecky v kulturáku, tam se mám dobře. Tam kreslím a maluju a hlavně modeluju. Pak **se to vypálí** v peci a je socha. (I. Dousková, *Hrdý Budžes*)
- (48) „**Tak kam se jde?**“ ptám se a čekám, že uslyším jméno nějakého sport baru.

Subjekt děje bývá vágní, pokud z kontextu, konsituace nebo ze znalostí o světě jednoznačně nevyplývá jeho referenční status, tj. ten kdo je subjektem. Například ve větě (49) nelze určit, zda se má neurčený subjekt děje pojmout individuálně jako jediná osoba nebo kolektivně jako skupina osob, potažmo je-li mluvčí zahrnut do podmnožiny subjektů děje či nikoli, byť tato rozlišení nejsou vždy podstatná.

6.4.2.2 Sémantické role lidského subjektu

Lidskému subjektu je obvykle přidělena role **agens (činitel, konatel)**; svědčí o tom možnost užít ve větě adverbia typu *záměrně* orientovaná na agens nebo možnost doplnit vedlejší větu účelovou se spojkou *aby*:

- (49) Kontaminanty jsou samozřejmě nežádoucí a do potravin **se záměrně nepřidávají**, takže nejde o aditiva.
- (50) Do mléčné zmrzliny **se navíc přidává smetana**, **aby** se dosáhlo potřebné tučnosti, konzistence i chuti.

Nicméně deagentiv nevyklučuje ani kontext, ve kterém lidský subjekt jedná neúmyslně:

- (51) Jelikož jsme museli nechat vybudovat zcela nové asfaltové cesty, **poškodily se omylem kořenové základy** několika stromů.

V omezené míře umožňuje deagentiv užít také slovesa smyslového vnímání, volního hnutí nebo slovesa označující stav či jeho změnu, v nichž je lidský subjekt nositelem, ale nikoli konatelem děje:

- (52) Pan poslanec N. vystupuje z električky vždy na stanici, proti níž je výčep, aby **se vidělo**, že aspoň někdy vystupuje proti alkoholu. (L. Fuks, *Smrt morčete*)
- (53) Když **se chce**, tak se trestá, když **se potřebuje**, tak se odpouští.
- (54) **Žilo se** spíše v alternativách, až se nakonec pro mnohé sama alternativa stala vůdčí realitou. (P. Hruška, *Zelený svetr*)
- (55) Byla to událost! Jásalo **se** i **omdlévalo**.

Srov. dále:

Fronty byly každou chvíli, kolikrát **se** ani **nevědělo** na co. **Vědělo se**, že je fronta u zeleniny, ale nebylo jasné, co přivezou – jestli banány, pomeranče, mandarinky.

V poezii **se trpělo**, byla v ní úzkost, pokora, trochu mesianismu a sebeuspokojení, že tím vykupujeme svět.

Smrti se člověk bál, ale ve společenství blízkých **se umíralo** s pocitem dobře naplněného života.

Když se jede na front,“ prohlásil Švejk, „tak **se** nikdy nic **nezmešká**, poněvadž každé vlakové kolo, které jede na front, si to moc dobře rozmyslí, aby přivezlo na konečnou stanici jenom půl ešalonu. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

Až povyk kolem tábora utichne, na vše **se zapomene** a nešťastní lidé ze zemí, kde se trpí více než u nás, budou opět stranou zájmu.

Subjektem může být i adresát děje:

- (56) Když **se dostane** taková nabídka, těžko se to odmítá.
- (57) Ve vězení a v lágrech získal vlastnosti, které **se nezískají** zadarmo.

6.4.2.3 Živý subjekt nepersonický

Pouze v okrajových případech může být subjektem zvíře, event. jiný živý organismus:

- (58) Pes se naučí, že s nasazeným obojkem **se neštěká** a dostává pamlsky, po jeho sundání hlídá dál.
- (59) Jak **se žere** moucha? Když masožravka zjistí, že se něco chytlo, list propne, vodotěsně uzavře a naplní tekutinou.

Srov. dále:

Hned jako štěňátko pochopila, že **čurat se musí** venku, a ne na lino, že u stolu **se nežebrá**, že ráno **se nekňučí a neštěká**, aby **se šlo** konečně ven [...]

Jediná přehlídka, kde **se bučí. Krávy** se ukazovaly mezinárodnímu publiku.

6.4.2.4 Metaforické nebo antropomorfní uplatnění sloves s původně nepersonickým subjektem

Uplatnění sloves, která mají zpravidla subjekt rostlinný (*kvést, vadnout*) nebo zvířecí (*mňoukat*), je v deagentivu mimořádně možné i tehdy, pokud lze děj pojmout metaforicky či antropomorfně, čímž dochází k **reinterpretaci subjektu na subjekt lidský** nebo polidštěný (např. mluvící zvířata):

(60) A to i navzdory starému irskému přísloví - dvacet let se roste, dvacet let **se kvete**, dvacet let **se vadne**, dvacet bídne chřadne. (M. Holubová, *Necestou cestou*)

Srov. dále:

Když děti zkoušejí mňoukat, tak to nikdy nedělají docela dobře. **Mňoukat se musí**, panečku, krásně, jemně, tak tuze tence, a to se musí, milý brachu, tuze dobře vědět, kam se má v tom mňoukání dát měkké i a kam tvrdé y; [...] (J. Čapek, *Povídání o pejskovi a kočičce*)

Po boku nové lásky **se kvete** do krásy.

I tady **se bzučelo**. Jen místo motorů aut zahřívají závodníci motory svých pil.

Naopak sloveso *růst* se může v deagentivu výjimečně vztahovat i na neživý subjekt (případně na základě metonymie *my ~ naše ekonomika*):

Zpomalení **ekonomik** způsobuje v mnoha zemích značné problémy. „Je potřeba tyto plány zavádět opatrně a flexibilně, jinak nebude růst. A když **se neporoste** deset let, nemůžete splácet dluhy.

Všichni se naučili, že když **se roste**, sypou se daně.

6.4.3 Lexikální vyjádření subjektu

6.4.3.1 Vymezení

Dekontretizace subjektu děje je spjata s jeho formálním nevyjádřením; nevyjadřovat lexikálně subjekt děje u RD se v češtině stalo závazným až **ve dvacátém století**: Např. do věty (61b) nelze doplnit implikovaný subjekt děje, aniž by vznikla negramatická věta.

- (61a) U maturit **se** tehdy **nedávaly** známky, **psalo se** jen udělal s vyznamenáním, udělal nebo neudělal. (ČNK)
- (61b) *U maturit **se** tehdy **učitelem nedávaly** známky, **učitelem se psalo** jen udělal s vyznamenáním, udělal nebo neudělal.

Pokud je to však komunikačně nezbytné, lze lidský subjekt **vyjádřit nepřímo** v pozici **okolnostního určení** pomocí různých předložkových pádů a výjimečně se užije **instrumentálu** pro přímé vyjádření personického subjektu.

6.4.3.1 Subjekt je vyjádřen okolnostním určením

- (62) Konkordát je specifický druh smlouvy, jež **se uzavírá mezi** příslušným **státem a Svatým stolcem** neboli římskokatolickou církví.
- (63) Řemeslné dovednosti byly opředeny tajemstvím a **učily se a předávaly od mistra k učedníkovi**.
- (64) Na protest, že **se** tento incident **neřešil ze strany pořadatelů**, naše družstvo trochu nerozvážně odstoupilo z utkání o třetí místo.

Srov. dále:

Mezi skláři se už hojně **probírá** také alternativa, že by zrušený provoz skláren odkoupily od současného majitele odbory společně s radnicí.

V odborných kruzích se o něm **mluví** jako o malém Mozartovi.

6.4.3.2 Subjekt je vyjádřen instrumentálem nebo pádem předložkovým

Výjimky z pravidla o lexikálním nevyjadřování subjektu příležitostně představuje RD s objektem děje (patientem) v podmětové pozici, kde lze subjekt vyjádřit instrumentálem nebo pádem předložkovým. RD lze pak považovat za **synonymní s participiálním pasivem**. Jde tu patrně o jakousi „kontaminaci“ aktivní a pasivní perspektivy věty. Tvoření je však omezeno na slovesa, pro která je z komunikačních potřeb žádoucí pojmenovat toho, kdo děj provádí (*se navštěvuje/závidí/zneužívá kým*). Hojněji tu jde o slovesa preferující vyjádření způsobu nebo podmínek neaktuálního děje, které se mohou shodovat i se subjektem děje (*se kontroluje vizuálně/poklepem kladívka/auditom/psy/hygieniky*). Navíc je deagentiv méně formální než participiální pasivum se spisovným tvarem přičestí (např. *probírala se* vs. *byla probírána*).

Proto i deagentiv s vyjádřeným subjektem lze shledat přiměřeným, a tedy gramatickým jazykovým prostředkem:

(65a) Voda v nádrži **se** pravidelně **kontroluje** **hygieniky**. (ČNK)

(65b) Voda v nádrži **je** pravidelně **kontrolována** **hygieniky**.

(66a) Mně pouze vadí, že **se** tento argument **zneužívá** jistou **skupinou novinářů a politiků**.
(ČNK)

(66b) Mně pouze vadí, že **je** tento argument **zneužíván** jistou **skupinou novinářů a politiků**.

(67a) [...] takové výstavy **se navštěvují** takřka výhradně **společností**, která se sejde při otevření expozice. (MFD 21. 10. 1992)

(67b) [...] takové výstavy **jsou navštěvovány** takřka výhradně **společností**, která se sejde při otevření expozice.

(68a) Pokud **by se** hlava státu **volila** opět **oběma komorami parlamentu**, soc. dem. by díky své většině v Senátu měla slušnou výchozí pozici. (ČNK)

(68b) Pokud **by** hlava státu **byla volena** opět **oběma komorami parlamentu**, soc. dem. by díky své většině v Senátu měla slušnou výchozí pozici.

Srov. dále:

Záležitost **se probírala** nakupujícími **maminkami** v samoobsluze. (Čs. sport 1986)

[...] já jsem jen zasunul klíč do dveří, které **se otevíraly** sice jen **mnou** [...]. (B. Hrabal, *Život bez smokingu*)

Jeho jediným zapomínáním na životní trampoty byla práce rybářského dělníka, povyražením pak [...] „lov na dvounohou“, jak **se mu přisuzovalo** i **závidělo od tlamatých chlapů**. (M. Hule)

6.4.4 Zahrnutí osob (jednotlivců, kolektivu a jejich kombinace) do role subjektu děje

Dekonkretizovaný subjekt může být vztažen buď k jednotlivcům nebo ke kolektivu jako celku 1., 2. nebo 3. os., anebo k různorodým kombinacím kolektivu a jednotlivců. Nejčastěji se odkazuje na **subjekt, kterým je**:

(a) kolektiv osob:

(69) Hrabal a jeho přátelé se obvykle scházeli v hostinci U zlatého tygra, kde se už tradičně čepuje řízné pilsenské pivo. **Mluvílo se** vždy o všem možném, **mluvilo se** ale i o literatuře, knihách a knížkách, o psaní knih vůbec a o spisovatelích. (ČNK)

(b) mluvčí + adresát sdělení:

(70) „Nikam, pane pošťáku, nepůjdete,“ řekl pán, „alebrž já vás tam dovezu. Tak, Františku, přidat plynu a **jede se** k slečně Mařence. Jen to dořekl, přidal pan šofér František plynu, [...].(K. Čapek, *Devatero pohádek*)

(c) mluvčí + kolektivní 3. os.:

(71) Když jsem byl **kluk**, **četly se verneovky**, **dnešní patnáctiletí** hltají Tolkienu. (ČNK)

(d) jednotlivá 3. os. (zřídka)

(72) Když tedy někdo kýchnul, **řeklo se**: pozdrav pán bůh. Druhý odpověděl: kdežto pán bůh. (ČNK)

(e) mluvčí (zřídka):

(73) Nakonec ale zavrtím hlavou a přestanu se dívat ven. Přestanu i dumat, jaké to bude za sto let. Teď **se bude přemýšlet** výhradně o přítomnosti. (překlad: H. Murakami – ČNK)

(f) adresát (zřídka):

(74) Večer, když už chce spát, zívne a přitom vystrčí jazyček. A když to udělá potřetí, řeknu jí: „Tak, Pepinko, **půjde se spinkat**. (ČNK)

6.4.5 Distribuční podmínky patientu děje

Pro deagentiv platí také syntakticko-sémantické distribuční podmínky týkající se patientu děje.

6.4.5.1 Vyloučení mluvčího nebo adresáta z role patientu (v podmětové pozici)

Deagentiv je do značné míry **omezen na 3. os.**, takže se v podmětové pozici patientu zpravidla neobjevuje ani mluvčí v 1. os., ani adresát v 2. os. V takových případech se dává přednost participiálnímu pasivu, aby bylo zajištěno funkční **odlišení od ostatních reflexivních sloves či konstrukcí** (k nim viz podrobně 2. díl, oddíl VI.)

- (75) Přestože jsem se narodila v Praze, **počítám se** mezi sedlčanské rodáky, prožila jsem zde celý svůj život. (= *sama sebe počítám*, nikoli *počítají mne*)

Srov. dále:

Ale opravdu hodně nerada **se fotografuji** se třemi stovkami lidí. (= *se nechávám fotografovat* nikoli *jsem fotografována*)

Ve 2. os. pl. se úřední relikty z **právní terminologie** dochovaly pouze u slovesa *odsuzovat* v performativní funkci (k ní viz 4. díl):

- (76) „**Odsuzujete se** k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v trvání jednoho roku se zařazením do věznice s dozorem,“ zněl rozsudek.

6.4.5.2 Živý patiens v podmětové pozici

Deagentiv upřednostňuje neživé participanty v podmětu (*trávník*), neboť živé participanty (*gentleman*) tíhnou k roli subjektu děje u reflexivních konstrukcí či sloves, např. vlastních:

- (77) Jen anglický **trávník** a anglický **gentleman se** denně **holí**. (K. Čapek, *Anglické listy*)

Živý patiens je v **podmětové pozici** přípustný tehdy, **pokud** v důsledku souhry s významy slovesa a kontextu **nedochází k nežádoucí homonymii** s jinými reflexivními slovesy či konstrukcemi:

- (78) **Mimino se koupalo** v dřevěné nebo plechové vaničce. (je zřejmé, že nikoli *samo sebe*)
(79) Kupující by si měli dát také pozor na množství ledu přimrzlé na nádobě, ve které **se kapři váží**.

Srov. dále:

Ukázal ženu v její přirozenosti. Do té doby **se** totiž **žena fotografovala** jako porcelánová panenka.

Jezerní Krávy na rozdíl od jiných mají zvláštní rudý odstín; mimo to **se poznají** od jiných krav spanilostí krajiny, v níž se pasou, a mírností výrazu. (K. Čapek, *Anglické listy*)

Užití některých sloves, např. *vyšetřovat, odbavovat, vraždit, žalářovat*, s větší nebo menší mírou pravděpodobnosti **homonymii snižuje**, protože jejich děj působí v souladu se znalostmi o světě spíše na jiné objekty než introvertně na sebe (*holit se*), v sobě (*cítit se*), se sebou samým (*hnát se*) nebo mezi sebou (*libat se*) apod.:

(80) Statistika je ošidná, protože **zdraví lidé se** většinou **nevyšetřují**, tudíž tvrdit, že nalezené protilátky znamenají příčinu potíží, je vědecky nekorektní.

Srov. dále:

Po vstupu Česka do Evropské unie **se odbavují turisté** na jedno zastavení jen na třech ze sedmi česko-rakouských hraničních přechodů na jihu Moravy.

Před státem, který ukazuje svaly a kde **se vraždí novináři a žalářují oponenti**, je nutné mít se na pozoru.

Pokud by hrozila **homonymie** s reflexivní konstrukcí či reflexivním slovesem, dáme raději přednost participiálnímu pasivu. Srov. věty (81) a (82):

(81) Člověk, který **se považuje** za pasivní oběť režimu, mluví o době nesvobody.

(82) Jak známo, **je člověk považován** za krásného tehdy, když vyzařuje životní optimismus, spokojenost, vnitřní vyrovnanost.

6.4.6 Situační typy deagentivu

Deagentiv je užíván v typických kontextech, které se označují jako situační typy. Pomocí těchto situačních typů je možné stanovit jak **obecné rysy** deagentivu tak i **motivaci** jeho funkčního využití.

(Všechny následující doklady této kapitoly jsou z ČNK.)

6.4.6.1 Situační typ konkrétní

Subjekt je sice neurčený, avšak rozumí se jím více či méně vyhraněná a **určitá skupina lidí** (např. profesionálů v určitém oboru) (zřídka jednotlivá osoba), která vyplývá z kontextu aktuálně probíhajícího děje:

(83) Škola nyní září novotou, **opravila se** jak **fasáda**, tak okna či střecha.

Srov. dále:

Orgány, které **se** lvici **operovali**, se podobají lidským, proto zoo přizvala i lidského lékaře. Je natočený koncert, momentálně **se stříhá**, pak budeme ve studiu dotvářet hudbu a bonusy.

6.4.6.2 Situační typ generický

Situační typ generický je rovněž typickým diskurzním kontextem a vyjadřuje **obecně platné nadčasové výpovědi**, v nichž subjekt (kolektivní typu ‚lidé‘ nebo jednotlivý typu ‚člověk‘) nabývá zevšeobecnění a pojí se s neaktuálním dějem v **prézentu**, např. v oblasti **hypotetických** dějů, zákonitostí nebo u přísloví:

(84) Místo hospod, kde **se sedí, pije a povídá**, vynašli bary, kde **se stojí, pije a mlčí**. (K. Čapek, *Anglické listy*)

Srov. dále:

Oxid uhelnatý je toxický plyn, jehož hodnoty **se měří** v počtu částic na metr krychlový. Dokud **se zpívá**, ještě **se neumřelo**. (text písně J. Nohavici)
Nejvyšší koeficient, kterým **se násobí** platová základna, má ze zákona prezident.
Jak **se** do lesa **volá**, tak se z lesa ozývá.
Když **se kácí** les, tak lítají třísky.
Co je v domě, to **se počítá**.
Přátelské služby **se neúčtují**.

6.4.6.3 Situační typ habituální

Jde o děje, které se v minulosti za určitých podmínek opakovaly jako dobová a kulturní zvyklost. Dekonkretizovaný subjekt je vymezen kontextuálně (časem, místem, povoláním, společnostmi, apod.) a je buď kolektivní nebo zřídka individuální. Subjekt v sérii habituálních dějů může být identický, ale i rozdílný:

(85) Kde jsou ty časy, kdy **se lilo olovo, házelo se střevícem** za záda, aby děvče vědělo, zda na příští rok půjde z domova a vdá se. **Krájela se jablka** a v lavoru, či velké míse **se pouštěly svíčky v lodičkách** ze skořápek ořechů.

Srov. dále:

Kdysi **se** jako syřidlo **dal** jeden z jehněčích žaludků, který se nazývá syřiště. **Rozřezal se** a usušil a **přidal** do mléka.

V 17. a 18. století byly v Americe totiž velmi populární dostihy; protože dostihové dráhy chyběly, **závodilo se** obyčejně na krátkých tratích.

6.4.6.4 Situační typ normativní

Je odvozen od typů generického nebo habituálního, specificky se tu však vyjadřují **obecně platné pravidelnosti a zákonitosti**:

(86) V ruce držela Wiener Tagblatt a jakýsi perořízek anebo nožík, jakým **se otvírají dopisy**, a když mluvila, často obracela oči k stropu. (L. Fuks, *Vévodkyně a kuchařka*)

Srov. dále:

V Chesteru mají nad to něco, čemu se říká „rows“. Je to podloubí, jenže v prvním patře, a z ulice **se tam chodí po schodech**, krámy jsou pak dole i nahoře; to není nikde na světě. (K. Čapek, *Anglické listy*)

V míru četli jsme a slýchali o takzvaných ledových polívkách, to jest polívkách, do nichž **přidává se** led a které jsou velice oblíbeny v severním Německu, Dánsku a Švédsku. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

Růžové víno **se** obvykle **pije** ještě o něco chladnější než víno bílé, a proto je velmi osvěžující.

6.4.6.5 Situační typ instruktážní, návodový

Jde o instruktážní specifikaci typu generického:

(87) To **se** nejdřív dokola **okope a obryje** keř nebo stromek co nejhloběji. (K. Čapek, *Zahradníkův rok*)

Srov. dále:

Na konci věty **se píše** jen jedna tečka, a to i za řadovými číslovkami či zkratkami s tečkou. Předpis praví, že toto nejslavnější provensálské jídlo **se komponuje** ze tří ryb. (M. Horníček) Rejnok se prodává čerstvý a **jedí se** jen „křídla“.

Přidá se trochu citronové kůry a vše se zadělá dvěma žloutky.

Drobnější těstoviny **se vaří** vždy kratší dobu než ty větší druhy.

„Dovolte, slečno, kudy **se jde** na Žižkov?“ (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

6.4.6.6 Situační typ nutnostní

Deagentiv slouží také k implicitnímu vyjadřování modálních dějů, které jsou vhodné, žádoucí, potřebné či nutné, přičemž tato (subjektivně pocíťovaná nebo objektivní) nutnost je míněna obecně, tj. na základě neaktuálního děje není vztažena k žádnému konkrétnímu subjektu děje:

(88) Nikdo nemluvil, což působí opravdu důstojně; měli bychom mít u nás taková místa, kde **se mlčí**. (K. Čapek, *Anglické listy*)

Srov. dále:

Lidé, kteří používají osobní vlaky na delší trasy, budou muset častěji přestupovat. **Přesedat se bude** v Havlíčkově Brodě, kde mají nové soupravy základnu, a pak v Horní Cerekvi.

To **se nedělá** v žádném demokratickém státě.

Jako prostředek modality nutnosti, tj. vyjádření povolení či zákazu, ale obvykle slouží explicitní modální slovesa (*mít, muset, smět*):

Svatomartinské víno **se má vypít** nejpozději do Velikonoc, protože prý pak může ztratit svou typickou lehkost a svěžest.

Ragú s hříbkami, pánové, je tím lepší, čím je víc hříbků, ale hříbky **se musí** napřed **smažit** na cibulce a pak se teprve přidá bobkový list a cibule... (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*; tvar *hříbkami* je zde tzv. hyperkorektní za spisovný tvar *hříbky*)

Druhý veliký dojem, se kterým se potká poutník v Anglii, je anglický trávník, neboť nejenom je zelený a hustý jako žádný jiný trávník na světě, ale **smí se** po něm **chodit**. (K. Čapek, *Anglické listy*)

6.4.6.7 Situační typ možnostní

Modalita možnosti se vyjadřuje zpravidla explicitně buď reflexivní formou modálního slovesa *moct* nebo pomocí funkčně obdobné reflexivní konstrukce *dá se* + infinitiv:

(89) Lidé říkají, že neděle je proto, aby **se mohlo jet** do přírody; není to pravda; lidé jedou do přírody, aby se v divoké panice zachránili před anglickou nedělí. (K. Čapek, *Anglické listy*)

(90) Ale podle některých buržoazních teorií **se** problémy světa **dají zredukovat** na otázky jazyka. (J. Škvorecký, *Mirákl*)

6.4.6.8 Situační typ metatextový

V tomto typu se děj vztahuje k určitému textu nebo výrazu, přičemž jeho dekonkretizovaný autor z komunikačního hlediska není nijak podstatný:

(91) **V programu** ke koncertu **se píše**, že když Napoleon vtáhl do Vídně, postavil k Beethovenovu domu čestnou stráž.

Srov. dále:

Název Na Slovanech **se vysvětluje tím, že** zdejší klášter nechal Karel IV. vystavět pro benediktiny, kteří používali k bohoslužbám staroslověnštinu.

Našel tam totiž taky nějakou **příručku, ve které se psalo**, že se tresky můžou jíst syrový.

6.4.6.9 Situační typ pragmaticky nepřímý

Jde o kontexty, v nichž je subjekt děje konkrétní a jeho totožnost je známá, ovšem mluvčí jej z pragmatických důvodů nechce pojmenovat.

I. Vyjádření zdvořilosti, skromnosti, zdrženlivosti či důvěrnosti

Jedním z důvodů užití reflexivního deagentivu je snaha o vyjádření zdvořilosti, skromnosti, zdrženlivosti či důvěrnosti, motivovaná obecnou společenskou **konvencí nepřímého vyjadřování**.

- (92) „To nevadí, pane feldkurát,“ řekl Švejk, „já to taky mohu zastat.“ „A umíte ministrovat?“ „Nikdy jsem to nedělal,“ odpověděl Švejk, „ale **zkusit se může** všechno.“ (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)
- (93) Máme sraz na Můstku, a protože mě nezdržují vysoké podpatky, jsem tu včas. „**Tak kam se jde?**“ ptám se a čekám, že uslyším jméno nějakého sport baru.
- (94) Když vypili, dal Švejk čtvrtku vína na svůj účet, potom Bretschneider, vyzýváje **Švejka**, aby se ho nebál, že dnes není ve službě a že **se může mluvit** dnes s ním o politice. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

II. Vyjádření výtky mluvčího adresátovi

Mluvčí může pragmaticky zobecnit subjekt děje za účelem **nepřímé výtky** vůči adresátovi; RD tu někdy zároveň funguje jako prostředek humorotvorný (K. Poláček):

- (95) Nezlobte se, ale to **se neříká**.
- (96) Obě ženy přijaly mladého muže s odmítavou tváří a matka pravila: „**Pozdravit by se mohlo**, když se ráno vstane.“ (K. Poláček, *Okresní město*)

III. Vyjádření hierarchie mezi subjektem a adresátem

Jiným pragmatickým motivem může být skutečnost, že dekonkretizovaný subjekt ustupuje do pozadí, a vytváří tak komunikační situaci odstupu a hierarchie mezi obecně platnou autoritou (státním orgánem, institucí, nadřízeným) a adresátem děje:

- (97) Obecní úřad totiž oznamuje, že dnes **se neúřaduje**.

Srov. dále:

Nikdy se nedozvíte o zrušení výuky, dokud nevyjdete schody a nějaká dobrá duše vám neoznámí, že na nástěnce to sice není, ale dnes **se neučí**.

„Já myslím,“ řekl skeptický čahoun, „že pro nic a za nic člověka nevěší, že musí být k tomu vždycky nějaká příčina, aby **se to mohlo odůvodnit**.“ „Když není válka,“ poznamenal Švejk, „**tak se to odůvodňuje**, ale ve válce **se** na jednoho člověka **nebere zřetel**.“ (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

Láska vojáků k pánům důstojníkům činí neuvěřitelné oběti možnými [...], není-li tato láska ve vojákovi vrozena, **musí se vynutit**. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

IV. Performativní vyjádření děje (ze strany autority)

V administrativní mluvě slouží RD omezeně k provedení administrativního úkonu dekonkretizovanou autoritou:

(98) Vaší žádosti **se vyhovuje!**

Srov. dále:

Obžalovaný **se odsuzuje** ke dvanáctihodinovému trestu v místním žaláři, aby měl dostatek času vzpomenout si na cestovní pravidla.

Z důvodu strmého svahu břehů, hloubky dna i rozdílu mezi teplotou na hladině a v hlubších vodách je koupání nebezpečné, pročež **se zakazuje!**

V. Distancování se mluvčího od negativního děje

Volba pragmaticky zevšeobecněného subjektu pomocí RD může být způsobena také snahou o distancování se od odpovědnosti za negativní činnost nebo negativní důsledky vlastního nebo cizího jednání:

(99) „Ke mně chodíval,“ rozhovořil se Švejk, „jeden dobrej člověk, nějakej Hofmann, a ten vždy tvrdil, že tyhle poplašný signály nikdy neúčinkují, že to zkrátka a dobře nefunguje, když **se zatáhne** za tuhle rukojeť.“ (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

VI. Objektivizace subjektivně vnímaného děje

Prostřednictvím zevšeobecněného subjektu může mluvčí resp. vypravěč vyvolat efekt objektivizace svých subjektivně pojatých dojmů nebo zkušeností:

- (100) Jinak je to pěkné město s příjemným a tichým deštěm a starými anglickými domy, k nimž se ještě vrátím; **neboť nyní spěchám do Dartmoorského lesa. Jede se tam po krásně vinutých silnicích přes oblé kopečky tím nejhůtější zeleným krajem**, kde jsou nejhustší živé ploty, [...]. (K. Čapek, *Anglické listy*)

Podobným způsobem objektivizace děje je potvrzování vševědoucnosti autorského vypravěče tím, že do množiny zevšeobecněného subjektu zahrnuje mimo sebe i další potenciální subjekty, které mohou vyprávěný děj potvrdit:

- (101) Vaněk zůstal opuštěn, poněvadž **se rozhodně nemohlo říct**, že by mu štábní šikovatel poskytoval společnost. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)
- (102) Byl, jak **se ihned mohlo pozorovat**, ve velice dobré náladě, poněvadž měl čepici obráceně. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

6.4.7 Deagentiv a příbuzné reflexivní konstrukce s podmětovým patientem

Deagentiv je třeba odlišovat od blízce příbuzných reflexivních konstrukcí, jejichž patiens je rovněž situován v podmětové pozici:

- (103) Když je třeba opravit určitou větev světel, **musí se rozsvítit**, aby se zjistila závada.
- (104) Nastala chvíle, kdy **se měla rozsvítit** první **lampa**, ale zaměstnanec z magistrátu, který to měl na starosti, neodhadl délku tyče, pořídil krátkou a nedosáhl na lampu.
- (105) Červené **světlo se nerozsvítilo**, podle brankáře puk nebyl za brankovou čarou.
- (106) Otec měl malý **bar**, který **se sám rozsvítil**, když se otevřel.

Zatímco ve větě (103) jde o deagentiv, kde je lidský subjekt jako původce dané činnosti nutně předpokládán, ve větách (104) až (106) se od lidského konatele v různé míře abstrahuje, i když je danou mimojazykovou situací víceméně implikován.

Nejslabší abstrakce od činnosti je ve větě (104), kde se z kontextu sice vyrozumívá, že je to zaměstnanec z magistrátu, kdo rozsvítí lampu, ale důraz je zde kladen na prvotnost samotného děje rozsvícení. Ve větě (105) je činnost brankového rozhodčího mimo ledovou plochu zřetelně abstrahována od spontánně pojatého rozsvícení červeného světla a ve větě (106) je explicitně (*sám*) kladen důraz na samovolně probíhající děj.

Ve větách (104) až (106) jde tedy nikoli o deagentiv, nýbrž o vyjádření děje jako **probíhajícího spontánně**, na sestupné stupnici s menší či větší intenzitou abstrakce od možného konatele.

Onen **rys spontánnosti děje** se mění v nezáměrnou činnost s negativním důsledkem, pokud participant vyjádřený v dativu lze chápat jako bezděčně konající subjekt děje:

(107) Zřejmě **se** asi **průvodčímu** omylem **rozsvítila baterka** a v té mlze to viděl strojuvůdce, asi se rozjel.

Jinou funkci než deagentiv mají také konstrukce, v nichž reflexivní forma slovesa vyjadřuje iniciativu (věta (108)) či svolení (věta (109)) subjektu vedoucí k postižení dějem:

(108) Už předtím nesměli jíst židé a nežidé společně u stolu, už předtím je vyháněli do ulic při Pašijových hrách, už předtím nesměli bydlet ve stejných domech, **lěčit se** u stejných doktorů.

(109) Urostlý **samec** zubra **se** zřejmě **nerad fotografuje** a párkrát se ožene po aparátu.

6.4.8 Implicitní deagentiv

6.4.8.1 Třetí osoba plurálu

I. Obecná charakteristika

Základním syntaktickým prostředkem implicitního deagentivu je slovesná 3. os. plurálu užitá bez referenčního vztahu k nějaké skupině osob, k níž jinak a obvykle tento slovesný tvar odkazuje. Srov. **různou odkazovací funkci plurálu *naskládali*** v následujících dokladech

(1):

(1a) Snažili se, aby byl spodek nákladu co možná rovný a mezery mezi krabicemi vyplnili stočenými dekami. Nahoru pak **naskládali** matrace, takže se na voze vytvořila rovná plocha. (překlad: J. Steinbeck, *Hrozny hněvu* – ČNK)

(1b) Přímo před okny rostly obrovité lípy. Pod ně **naskládali** dřevěné části montovaných baráků [...] (I. Klíma, *Soudce z milosti*)

V textu (1) se hovoří o **určité konkrétní skupině osob** (, o nichž slavný Steinbeckův román vypravuje) a k jejich činnostem se odkazuje slovesnými tvary *snažili se, vyplnili a naskládali*.

Naproti tomu v textu (2) z románu Ivana Klímy se hovoří nejprve o lípách a poté o tom, že pod těmito stromy **bylo něco naskládáno**, aniž se tvarem *naskládali* odkazuje k nějaké konkrétní skupině osob, o níž by byla řeč v předchozím textu. Místo aktivního tvaru *naskládali* bychom tu mohli užít tvaru pasivního: **byly naskládány**. Do vyprávění Ivana Klímy se však lépe hodí onen tvar aktivní.

Typicky se v dané funkci tohoto slovesného tvaru užívá ve větách jako (2a):

(2a) **Psali** o tom v novinách.

Ve větě (2a) se hovoří nikoli o nějaké konkrétní skupině novinářů, ale o tom, že v novinách „se o něčem psalo“, že noviny takovou zprávu přinesly.

Naproti tomu v textu (2b) se tvar *psali* vztahuje na „žáky písarské školy“:

(2b) Dochovala se i cvičení žáků písarské školy. **Psali** na levnější materiál, úlomky vápence nebo na střepy hliněných nádob. (ČNK)

Hovoříme-li o slovesné **3. os. plurálu** užitě ve funkci, v níž je tohoto tvaru užito v textech jako (1b) a (2a), říkáme, že se jí odkazuje k **obecnému personickému subjektu** (konateli).

V **češtině** je užívání tohoto způsobu deagentizace pravděpodobně dosti omezeno na některá slovesa a určité výpovědní typy. Mnohem rozšířenější je v **ruštině**, kde snad lze hovořit o jeho plné gramatikalizaci, méně rozšířen než v češtině je naopak pravděpodobně v **němčině**.

Některá užití tohoto způsobu deagentizace se zdají být typická pro běžně mluvený jazyk a/nebo pro jazyk beletrie, který bývá jako běžně mluvený často stylizován. Je také možné, že některý ze spisovatelů si tento způsob deagentizace oblíbí více než jiní. Řadu dokladů máme z próz Ivana Klímy.

II. Třetí os. plurálu nahraditelná subjektem *lidé*: všeobecný konatel

Ve větách (1b) a (2a) jde sice o dekonkretizaci personického subjektu, jež proto nazýváme „obecný“, avšak tento subjekt principiálně nezahrnuje všeobecně všechny lidi na Zemi (v dané době a v daném regionu, jímž může být světadíl, stát apod.).

Přesto jsou případy, kdy se slovesná 3. os. pl. nepochybně principiálně a potenciálně vztahuje na **každého člověka na Zemi** (byť reálně každého se zpravidla netýká), obvykle v dané době a v nějak vymezeném regionu. V takovém případě je 3. os. pl. nahraditelná slovem *lidé* a hovoříme tu o **všeobecném personickém konateli (subjektu)**.

Explicitní subjekt *lidé* má obvykle stejnou referenční povahu jako transponované užití 3. os. pl. a oba tyto prostředky si konkurují a lze je pokládat za **synonymní**. Srov.:

(3a) Už ve starověku byl celer [...] využíván jako lék. **Tehdy věřili**, že zahání melancholii a zlepšuje náladu. (ČNK)

(3b) **Tehdy lidé věřili**, že všechny planety naší sluneční soustavy obíhají kolem Země. (ČNK)

Stejnou funkci odkazovat k všeobecnému personickému subjektu má i reflexivní deagentiv:

(3c) **Tehdy se věřilo**, že po porodu mohou souchotiny zmizet. (ČNK)

Srov. dále:

Klasické středověké polévky stály na obilovinách a luštěninách. **Tehdy jedli** husté polévky a omáčky, chleba a placky kvašené i nekvašené.

Naši prapředkové jedli velmi skromně a jednostranně. **Tehdy lidé jedli** to, co bylo [...] **Tehdy se jedlo** jinak než dnes.

Tehdy neznali hranolky ani jiné novodobé speciality, i když na jídlech s hermelínem a nivou si pochutnávali i naši předci.

Tehdy lidé neznali gumu ani plasty a podobné vaky na tekutiny se vyráběly ze zvířecích žaludků. **Tehdy se neznal** výraz koberec, my jsme ty cíle hledali, rozumíte?

K **všeobecnému subjektu *lidé*** se odkazuje také v následujících větách:

Pane Klíma, vy nemáte ponětí, co všechno **kradou** [...] (I. Klíma)

Mám dojem, že po celý život trpěl tím, že od něho **očekávali** něco, co nemohl dokázat. (překlad: H. Böll)

Zažila jsem ještě dobu, kdy platily ideály pokojného minulého století. Bylo obvyklé svěřovat se hlasu rozumu. To, co člověku napovídalo svědomí, **pokládali** za přirozené a nutné. (překlad: B. Pasternak, *Doktor Živago*)

III. Jiné odkazovací funkce 3. os. plurálu při dekonkretizaci subjektu

A. Odkazuje se k úzké, specifické vrstvě populace

Obecný lidský konatel, ať je vyjádřen jakkoli, je většinou omezen jen na **úzkou vrstvu populace**, pojmenovatelnou např. jako „vědci“, „vzdělanci“, „politici“, „novináři“, „příslušní úředníci“, „policisté“ apod. V takovém případě nelze užít všeobecného subjektu *lidé*; hovoříme tu o **subjektu specificky obecném**; obvykle se tu odkazuje na jednu specifickou událost – slovesný přísudek je pak dokonavého vidu:

(4a) V Brně **zatkli** policistu, který pomáhal gangu bytových zlodějů. (ČNK)

(4b) *V Brně **lidé zatkli** policistu, který pomáhal gangu bytových zlodějů.

(5a) Tento problém **vyřešili** v Hlučíně, kde se radnice rozhodla koupit lidem kompostéry.
(ČNK)

(5b) *Tento problém **lidé vyřešili** v Hlučíně, kde ...

Aktivní perspektivu lze však zaměnit za pasivní:

(4c) V Brně **byl zatčen** policista, který pomáhal gangu bytových zlodějů.

(5c) Tento problém **byl vyřešen** v Hlučíně, kde...

K tomu, abychom poznali, **zda jde o subjekt všeobecný, nebo jen specificky obecný**, je někdy třeba znát kontext. Pokud by se např. věta (5a) vztahovala nikoli na příslušné městské úředníky, ale obecně na obyvatele uvedených měst, bylo by ji možno zaměnit větou (5b).

Rozdíl mezi subjektem všeobecným a specificky obecným není však absolutní a jednoznačně identifikovatelný; spíše jde o **plynulou škálu zobecňování** od jeho naprosté všeobecnosti (lidé vůbec) k jeho značné specifičnosti (kriminalisté, astronomové, úředníci magistrátu apod.). Srov.:

(6a) Co není skála, je rašelina skoro bezedná; všude ji tady **kopou** a **suší** ve vysokých kupách.
(K. Čapek, *Cesta na sever* - ČNK)

Není zcela zřejmé, zda Čapek užil tuto větu ve smyslu věty (6b):

- (6b) Co není skála, je rašelina skoro bezedná; všude ji tady **lidé kopou a suší** ve vysokých kupách.

anebo zda měl na mysli jen některé vrstvy tamější populace.

Samozřejmě: jak **samotný plurál** (*kopou a suší*), tak **všeobecný subjekt** *lidé* (*kopou a suší*) se sotva může vztahovat opravdu na každého. Říkáme-li *lidé dělají to či ono*, může to dokonce znamenat, že **to či ono dělá jen menšina populace**.

Další doklady specificky obecného konatele (subjektu):

Medvěda o hmotnosti 350 kg [...] **odstřelili** v minulém týdnu [...] v okrese Humenné ... (Rudé právo 5.4.1988)

Na stěně dokonce visely obrazy a na zem **položili** docela slušný koberec. (I. Klíma)

Narugo [...] se táhne vysoko po řece Arao, na které **postavili** nedávno přehradní hráz. (Z. Thoma, *Toulky po Japonsku*)

Ubytovali jsme se ve starém grófském statku kousek od řeky. Statek nebo spíš malou tvrz **proměnili** ve školu [...] (I. Klíma, *Soudce z milosti*)

Silnice protínala pohoří Kun Lun [...], tu silnici **udržují** pouze z vojenských účelů. (J. Rakoncaj - M. Jasanský, *K2*)

O apokalypse **uspořádali** dokonce mezinárodní konferenci. (I. Klíma)

Prohlédl jsem krb, nebyl to pravý, otevřený krb, ale **vestavěli** tam takovou tu železnou skříňku [...] (překlad: A. Andersch)

Učil jsem ho v usilovné snaze pomoci mu; poslouchal mě s otevřenými ústy a upíral na mne krásné, zbožňující oči. Když ho **zkoušeli**, trpěl jsem za něho nevýslovně a zběsile; (K. Čapek, *Obyčejný život*)

V prvních dvou dokladech výše může být konatelem děje i jednotlivec. Různost reference ke skupině lidí, nebo k jednotlivci bývá v podobných případech neutralizován.

B. Odkazuje se k depersonalizovanému ději vykonávanému či vykonanému (spíše) singulárním subjektem

Tuto funkci slovesné 3. os. plurálu ilustrují následující věty (7) a (8):

- (7) Slyší, jak strom sténá, když ho **podtínají**. (I. Klíma)

(8) Ještě před rokem neměl ponětí, kdy **vynalezli** knihtisk. (I. Klíma)

Strom sice najednou mohou podtínat i dva lidé, ale spíše to bývá jediný. Také vynálezy se obvykle přisuzují jednotlivcům.

Srov. dále:

Hrabě vzhlédl od Montaigne a zadíval se na Helenin portrét opřený o zed'. **Namalovali** ho v srpnu [...] (A. Towles, *Gentleman v Moskvě*)

Prošli napříč chodbou a zazvonili u dveří [...] **Otevřeli** jim hned. Staříčká shrbená žena [...] (překlad: F. M. Dostojevskij, *Idiot*)

Byly tu kávové konvice, omáčkové misky a celý regiment jídelního náčiní, jehož každý kus **stvořili** s úzkostnou pečlivostí, aby sloužil jednomu přesnému účelu. (překlad: A. Towles, *Gentleman v Moskvě*)

C. Odkazuje se spíše k samotnému ději

V některých případech se zřejmě téměř zcela odhlíží od lidského konatele, pozornost je zaměřena na samotný průběh děje:

(9) V parku nebylo živé duše; jemný déšť šuměl v korunách stromů, v zámku **svítili** a klavír bouřil do šera vítěznou písní. (K. Čapek, *Krakatit* - ČNK)

(10) Byla to Viktorova stavebnice, lepší snad za těch téměř třicet let **nevyrobili**. (J. Švejda)

V kontextu věty (9) by bylo obvyklejší užít reflexivní formy slovesné: *v zámku se svítilo*.

Do kontextu věty (10) by se stejně dobře hodilo pasivum: *nebyla vyrobena*.

6.4.8.2 Ostatní prostředky implicitní deagentizace

I. Deagentizátory *člověk a jeden*

Obou těchto výrazů se v deagentizační funkci užívá převážně v **mluvené češtině** a její nápodobě v **umělecké próze**. Bývají však součástí i **expresivního výraziva publicistických textů**.

Navíc se oba tyto výrazy implicitně vztahují primárně spíše k **autorovi promluvy**, a teprve potažmo i k ostatním lidem, kteří pro danou situaci připadají v úvahu.

Užívají se často i v konstrukcích a kontextech, v nichž je **nelze zaměnit ani reflexivní formou slovesnou, ani pasivem**.

(Všechny následující doklady těchto výrazů jsou z ČNK)

1. Výraz *člověk*

(1) **Člověk** má občas někomu udělat radost. (A. Lustig)

Srov. dále:

Člověk nemá chvíli klidu, a teď ty blbci ještě všechno zkoněj. (J. Škvorecký, *Zbabělci*)

Vědí, pane Pazourek, tohle, co se dnes děje, není žádné divadlo, jak si to asi paní Schleim představuje, tohle je doopravdy. **Člověk** musí být připraven. Metoda, metoda, v tom to vězí! **Člověk** nesmí být fantasta! (L Fuks)

Tohoto výrazu se v dané funkci užívá i v **ostatních pádech**:

- (2) **Člověka** se zmocní až pýcha, že právě s tímto městem je svým životem spojen.
- (3) **Člověku** je z toho až hanba. (překlad: F. M. Dostojevskij, *Idiot* – ČNK)
- (4) **Člověka** potěší, když ho někdo tak ocení.
- (5) **O člověku** může hodně vypovědět to, jak se vyrovnává s nespavostí.
- (6) "Požití jedu," četla," není osm až dvanáct hodin patrné. **S člověkem** se neděje nic. (L. Fuks)

2. Výraz *jeden*

Jako deagentizátor bývá součástí **expresivní mluvy**, a to jak substandardní, tak spisovné (všechny následující doklady tohoto výrazu jsou z ČNK):

- (7) "Pořád to mokro. **Jeden je** z toho **nastydlej** jak vůl." (J. Škvorecký, *Zbabělci*)
- (8) **Jeden neví**, má-li se radovat, že se zase začalo tak dařit politické satíře a politickému divadlu vůbec.

Srov. dále:

Jeden nemusí být zrovna historik, aby poznal, co tahle a mnohá další města spojuje: osobnost Napoleona Bonaparta.

"Máte možná pravdu," odpověděla slečna Ramsbottomová nečekaně. " **Jeden nemůže** přilepovat viněty jen tak. [...]" (překlad: A Christie)

Kvůli přežití musí **jeden** zkusit všechno, co se dá. (překlad: H. Murakami)

Častý je tento výraz v **kondicionálu ve spojeních** *jeden by (si) řekl, jeden by neřekl, jeden by čekal, jeden by (si) myslel, jeden by nevěřil* a má tu blízko k frazémům:

(9) **Jeden by se z toho zbláznil.**

Srov. dále:

Jeden by se divil, že z klarinetu umí nádherné tóny vyloudit nejen mužský element, ale i křehké ženské stvoření.

Jeden by se až divil, co všechno si u nás Číňané koupí nebo nám tu postaví.

Jeden by měl chuť říci: policie se zbláznila. Leč není tomu tak: z řetězu utržení jsou někteří státní zástupci.

Jeden by mohl říct, že je přinejmenším lepší obávat se než se nudit, a život bez lásky je jedna dlouhá nuda .

Tady to borci s trucky MACK a Peterbilt drží pod plným v levém pruhu a Bůh ochraňuj každého, kdo by před nimi zpomalil. **Jeden by si řekl**, že v nějakém malém fiátku tu musí zákonitě zhebnout.

Užívá se i v **některých jiných pádech** a může se implicity vztahovat i **k osobě mluvčího**:

(10) **Jednomu** by se z toho hlava rozskočila.

(11) **Jednoho** by mohlo překvapit, že se Nizozemci s každým zdraví - zvlášť v mimoměstských oblastech.

II. Druhá osoba singuláru

Výrazně méně běžné je užít v deagentizační funkci druhé osoby sg. nebo plurálu při vykání:

(1a) Vnitřek barikády byl poset roztrhanými patronami, **řekl bys**, že sněžilo. (překlad: V. Hugo, *Bídníci*)

(2a) Vlastně **jste dělal** v dílnách jako automechanik a poté v létě se jezdilo na kombajnu. (R. Šlachta, *Třicet let pod přísahou*)

V těchto případech lze 2. os. nahradit spojením ‚člověk + 3. os.‘:

(1b) Vnitřek barikády byl poset roztrhanými patronami, **člověk by řekl**, že sněžilo.

(2b) Vlastně **člověk dělal** v dílnách jako automechanik a poté v létě se jezdilo na kombajnu

Hovorově lze někdy uplatnit i výraz *jeden* + 3.os. sg.‘:

(1c) Vnitřek barikády byl poset roztrhanými patronami, **jeden by řekl**, že sněžilo.

Srov. dále:

[...] a pod těmi hadříky a stužkami **jsi tušil** sochu a v té soše duši. (překlad: V. Hugo, *Bídníci*)
A ten zápach proniká do všeho kolem, **nesmyješ** ho a **nevyčistíš**. (překlad: S. Žadan, *Internát*)

III. Třetí osoba singuláru

Tohoto prostředku se v dnešní češtině k deagentizaci užívá **zřídka**:

(1a) Vy nevíte, co je to černej týfus? To napřed **kašle** a pak **zčerná**. (E. Kriseová)

Také zde lze k deagentizaci užít výrazu *člověk* nebo *jeden*:

(1b) Vy nevíte, co je to černej týfus? To **člověk / jeden** napřed **kašle** a pak **zčerná**.

Srov. dále:

Dokázala vymazat úlomky dotěrných nepříjemných vzpomínek, jako když vlhkým hadrem **smaže** tabuli [...] (překlad: H. Murakami)

V minulosti bylo užívání 3. os. sg. výrazně častější. Např. **B. Němcová** píše v r. 1850: *U Němců je vždy „mnoho křiku, málo vlny“, když mu ukáže ráznou pěst a neohroženě s ním promluví, ani necekne* r. V r. 1852 píše Žofii Rottové: *Vid', že bys velmi se potěšila, kdyby Ti podal v zimě kytici vonných růží?* A v roce 1853: [...] *celé jámy jsou uprostřed silnice, že dřeva přes ně položit musely, aby mohl chodit*; V r. 1854 píše z Vídně manželovi: *Broskev jedna krásná za 1 kr., v Praze by musel dát 3 kr., a tak v poměru všecko ovoce*. V r. 1855 manželovi píše: *To je hlavní věc, neboť jak se nastydne, může snadno dostat zimnici*. V r. 1851 píše **Josef Němec** manželce: *Ten Miškovec je ošklivé hnízdo, a tolik blata nenajde v Čechách ani na vesnici* [...]

IV. Druhá osoba plurálu

Výrazně běžnější než 3. os. sg. je 2. os. plurálu:

(1a) Nic lepšího **jste si nemohli** přát. (překlad: L. N. Tolstoj, *Anna Kareninová*)

I zde lze užít výrazu *člověk*:

(1b) Nic lepšího **si člověk nemohl** přát.

Srov. dále:

U improvizovaného baru poskládaného ze starých sporáků a lednic **jste si koupili** pití a na pódiu se zatím po několika přidavcích ujal mikrofonu druhý rapper [...]

Při nákupu některých vybraných druhů pití **jste si mohli** sáhnout barmance, která vám ho připravovala, na prsa. Místní specialitou byly i speciální drinky, do nichž se přidávalo mléko. Pokud **jste si objednali** bonusovou verzi, mohli jste si ho nechat namíchat z lidského mléka.“

Zájmena druhé osoby plurálu v zevšeobecňující funkci užívají pravidelě J. Hanzelka – M. Zikmund při líčení svých cest. Někdy druhou osobu střídají s první, aby dali do kontrastu to, co má obecnější platnost a s čím se mohou na daném místě setkat i ostatní cestovatelé, s tím, co je vázáno na jejich aktuální situaci. Např.: *S obavami vyjíždíme vstříc horám, které před vámi mohutným věncem uzavírají celý prostor.*

V. Zájmeno *oni*

Ani tohoto zájmena se neužívá pouze k odkazování k určité skupině osob. Lze ho užít též ve funkci deagentizační:

- (1) Čím déle na Davida myslela, tím smutnější a prázdnější si připadala. Sotva pochopila, jak moc je pro ni důležitý, ztratí ho. Protože **oni** ho zavrou, nebo snad ne? (M. Klevisová)

6.5 Dispozitiv

6.5.1 Obecná charakteristika

6.5.1.1 Definice

Dispozitiv geneticky představuje od deagentivu (viz kap. 6.4) odvozený a **historicky** poměrně **pozdě doložený typ reflexivních konstrukcí**, který se vyskytuje i v dalších západo- a východoslovanských jazycích.

(Všechny doklady této kapitoly kromě (53) a (73b) jsou z ČNK):

- (1) **Dobře se mi čte** v současné době **Viewegh, Šabach**.
- (2) V hebrejštině **se mi četlo hůře** než v jidiš.
- (3) Ale divadelní **kostýmy se mi lépe zapínají** – a to je příjemný pocit.

Konstitutivními složkami jeho struktury jsou **reflexivní forma slovesná**, zprav. v 3. osobě (*se čte, se četlo, se zapínají*), hodnotící složka, vyjádřená obvykle adverbiem (*dobře, hůře, lépe*) a dativ jména (*mi*) reprezentující nositele dispozice.

Patiens v podmětu a přísudek se shodují v čísle (*Viewegh se čte; kostýmy se zapínají*), v přičestí minulém i v rodě a čísle (*ta kniha se mi četla dobře, ten román se mi četl dobře, ty romány se mi četly dobře*). Pokud ve struktuře žádný podmět není, má přísudek formu 3. os. sg. a v přičestí minulém tvar neutra (*četlo*).

Někteří jazykovědci soudobý dispozitiv uvádějí do souladu s antickými rodovými kategoriemi (medium, pasivum), a proto jej nazývají „novým médiem“. Pokud má dispozitiv obsazenou pozici podmětu, hovoří se také o „mediopasivu“, neboť tím sdílí s pasivem syntaktické povýšení patientu do této pozice. Aktivním tvarem slovesa a subjektivně na ději resp. stavu zainteresovaným proživitelem zase dispozitiv připomíná vlastnosti typické pro medium.

V dispozitivu je **posuzován stav proživitele kladně nebo záporně** s ohledem na děj daného slovesa. Hodnocení probíhá nejčastěji v **1. osobě** z perspektivy samotného proživajícího mluvčího (věty (1) až (3) výše a (4) a (6) níže). Často doložený je také proživitel ve **3. osobě**, jehož stav se pak hodnotí z vnější perspektivy vševědoucího vypravěče nebo z vnitřní perspektivy bezprostředně reflektující postavy (věty (5), (7) a (8) níže). Méně často bývá stav hodnocen vnějším mluvčím, když proživitel ve 2. osobě vystupuje v roli adresáta (věta (9) níže).

6.5.1.2 Produktivita a syntaktické kategorie sloves v dispozitivu

V češtině je dispozitiv mimořádně produktivní a užívá se jak v osobních strukturách s podmětem (věty (1) a (3)) výše), tak ve strukturách neosobních **bez podmětu** (věta (2) výše a věty (4), (6) až (11),

Stejně jako v deagentivu se tu uplatňují **slovesa s předmětem v akuzativu** (*poslouchat* ve větě (4)), **intransitivně užitá tranzitivní slovesa** (*fotografovat* ve větě (5)), slovesa s předmětem v pádu nepřímém (*přemýšlet o* ve větě (6)), slovesa, jejichž předmět je vyjádřen **infinitivem** (věta (7)), vedlejší větou (věta (8)), přímou řečí resp. citátem (věta (9)) a také **bezpředmětová slovesa** (věta (10)):

- (4) Mně tvrdíš, že **se mi pravda špatně poslouchá**, ale sám ji taky nesneseš.
- (5) Nejradši má únorové a říjnové světlo. V těchto měsících **se mu fotografuje nejlépe**.
- (6) V trolejbusu **se mi dobře přemýšlí o** vtipu ke karikaturám.
- (7) Moderátoři ranního vysílání si obvykle stěžují, že **se jim pak těžko učí budit se** později.
- (8) **Těžko se mi vysvětluje, jak** jsem na ten nápad přišel. (překlad: J. Irving)
- (9) Jak snadno nebo naopak **těžko se vám říká**: vy ne, vy nemůžete postoupit?
- (10) Živit chudého člověka sliby je okrádání chudého. Snad **se mu žije lehčeji**, malují-li se mu tučné husy na vrbě. (K. Čapek, *O věcech obecných čili Zóon politikon*)

Struktury, v nichž se patiens nepřesouvá do pozice podmětu, ale zůstává v pozici předmětu, jsou **vzácné** a bývají přiřazovány k **substandardnímu jazyku**. Tyto struktury však odpovídají obecné sémantice dispozitivu.

- (11) Původně **se nám nájemníky neshánělo** lehce.

Srov. dále:

Její hlava je potom tak blízko mé, že **se mi ji špatně veze**. (J. Gruša, *Dotazník*)

Jak **se vám hrálo sebe sama**, tedy člověka, který se ocitl na dně?

Ostravu mám v srdci, dokázal jsem tady fotbalově nejlíp a teď po zisku titulu **se mi ji bude opouštět** ještě mnohem **hůř**.

Blbost lidská si ovšem nevybírá podle národů, ale podle toho, u koho **se jí bude lépe provádět reklamou**.

6.5.1.3 Sémanticko-pragmatické podmínky užívání dispozitivu

Konceptuálně je dispozitiv nezbytně zasazen do určitých relevantních okolností a podmínek, které jsou pro hodnocení stavu proživatele ve vztahu k danému ději neodmyslitelné a nelze od nich bez dopadů na dispozici abstrahovat. Takové okolnosti sice nejsou na syntaktickém povrchu závazné, ale sémanticky a pragmaticky dispozitiv různě podmiňují. Srov.:

Vajíčka natvrdo **se vám budou lépe loupát, když** je hned po uvaření ponoříte do studené vody.

Mám pod okny truhlářskou dílnu; někdy, **když mi to nejde s psaním**, se kouknu oknem na dělníky, **jak pěkně, s chutí a rychle řezou prkna**. A pak **se mi píše líp**; myslím na to, jak by bylo hezké, kdyby se zase ti truhláři na mne koukli oknem a měli radost, že pěkně píšu. (K. Čapek: *O umění a kultuře II.*)

V závislosti na dispozičně relevantních okolnostech může být dispozitiv koncipován tak, že do své délky trvání zahrnuje pouze dílčí časový úsek daného dějového kontinua (*ze začátku* ve větě (12)). Jakmile se relevantní okolnosti začínají měnit, ztrácí dispoziční stav své opodstatnění dále pokračovat, ačkoli daný děj nadále trvá:

(12) **Ze začátku se mi plavalo špatně**, ale pak se tempo zvolnilo a **doplaval jsem v pohodě**.

Z konceptuálního hlediska dispozičně relevantních okolností je také zajímavé, že hodnocení stavu (obtížné prožití chůze lesem ve větě (13)) může být kontextově zakotveno jako následek předcházející příčiny (hodně sněhu) a zároveň jako příčina nadcházejícího důsledku (raději si zvolí silnici):

(13) Losi jsou vážným problémem pro řidiče především v období, kdy napadne hodně sněhu - **zvířatům se obtížně chodí lesem**, a tak si raději zvolí silnici.

O komplexní sémantice dispozitivu vypovídá i možnost zavedení pozice pro sémantickou roli nástroje. **Nástroj** nemůže odkazovat přímo na stav proživatele, ale pouze na manipulaci agentu vyjádřenou daným dějem:

(14) **S menším nožem a vidličkou se dítěku lépe zachází** a z veselého barevného a přitom nerozbitného talíře mu chutná.

Protože se posuzuje stav proživatele, může se jeho hodnocení dostat do kontextového protikladu s hodnocením kvality nebo výsledku daného děje, aniž by mezi nimi vznikl rozpor:

(15) Dělal jsem na tom románu **s velkým nasazením**, **ale** psalo se mi to celkem **snadno**.

Srov. dále:

Plavalo se mi **pocitově dobře**, **ale** myslela jsem, že vyplavu **trochu lépe**.
Hrálo se mi **celkem dobře**, **ale** mrzí mě, že jsme **nevyhráli**.

O hodnocení stavu proživatele svědčí také **negace**, která **se vztahuje na hodnotící složku**, a nikoliv na daný děj. Navzdory svojí členské funkci se ale negace pravidelně vyjadřuje negací slovesa (věta (16)) a jen velmi zřídka negací příslovci (věta (17)):

(16) **Neodchází** se mi lehce.

(17) Z funkce velitele se mu odchází **nelehce**.

6.5.2 Dativní proživatel

6.5.2.1 Syntaktická pozice proživatele

Subjekt prožívání může být v dispozitivu vyjádřen implicitně (viz 6.5.4.2) nebo explicitně (viz 6.5.4.3), a to **formou dativu**.

Dativní proživatel může být koreferenční s reflexivním zájmenem (věta (18)) nebo s doplňkem, se nímž se shoduje v rodě, čísle a pádu (věta (19)):

(18) O **sobě** se **člověku** píše těžko.

(19) Netrénuje se **mi** dobře **samotnému**.

Každé **dativní osobní zájmeno** nemusí vyjadřovat proživatele; výjimečně může do dispozitivu vstoupit i **dativ etický**, přičemž **proživatel, totožný s mluvčím**, pak **zůstává nevyjádřený**:

Ona to je taková mírná pahorkatina, jako by ji vymaloval, se švestkovými alejemi a tichými potůčky; ale já jsem týdně burcoval, náš drsný horácký lid, tvrdě zápasící o skývu chleba s nehostinnou přírodou a nepřízní vlády - páni, **to se vám tak krásně a od srdce psalo**; (K. Čapek, *Povídky z druhé kapsy*)

Další syntaktické pozice, které odkazují k proživateli např. určením místa, jsou okrajové:

- (20) Hlavní rozdíl, kterého si při mých návštěvách všímám, je ten, že vaše země nás hospodářsky předběhla, nyní **se u vás žije lépe**.

6.5.2.2 Implicitní a zevšeobecněné vyjádření dativního proživatele

Pokud zůstává určitý proživatel implicitní, může jít o běžnou syntaktickou elipsu:

- (21) Krásně **se mi** dýchá, krásně **chodí**.

Lexikálně nevyjádřený proživatel (*mi, mu, jí, nám, jim*) se vyrozumívá z kontextových souvislostí či z konsituace:

- (22) Těch pádů ze stromů [...] **krásně se to vzpomíná**. (elidováno: *mi*)

Má-li být **proživatel vyjádřen obecně** jako **obecný personický proživatel**, zůstává jeho syntaktická pozice nevyjádřena (viz níže kap. Facilitativ):

- (23) Miluji svou novou práci a konečně jsem zjistila, jak **krásně se dýchá a žije**, když děláte něco, co vás baví.

Srov. dále:

Perlou některých zahrad jsou staré altány z počátku minulého století. **Krásně se v nich odpočívá a sní** [...]

Dativního proživatele lze zobecnit i lexikálně. K zevšeobecňujícím prostředkům patří výrazy jako *člověku, lidem, Čechům* a zájmena s neurčitou nebo úplnostní referencí: *někomu, komukoliv, všem, každému* apod.:

- (24) Co k tomu dodat: slušnému **člověku se nežije dobře** v zemi, kde vysocí státní úředníci nerespektují zákon.

Srov. dále:

Volíte-li cizí jméno, upřednostněte takové, které **se i Čechům dobře vyslovuje** a jeho výslovnost je dostatečně známá.

Někomu se lépe sedí na dřevě, ale můžete dát přednost měkkému čalounění, sedákům či alespoň potahům a návlekům.

Kde se dobře vaří, tam **se všem lépe učí**.

6.5.2.3 Explicitní vyjádření dativního proživatele

Kromě k lidským individuím může proživatel konkrétně odkazovat:

- (a) k metonymickým výrazům označujícím lidské **instituce** ve správě, hospodářství apod.:
- (25) Celá rekonstrukce si vyžádá také nemalé finanční prostředky, které **se radnici nesháněly snadno**.
- (b) k živým organismům jako jsou **zvířata, rostliny, houby, bakterie**
- (26) Led zakryl hladinu rybníků před Vánoce a zatím **se kaprům dýchá dobře**.
- (27) Trávu, která roste kolem **sazenic**, zkracují srpem nebo křovinořezem, aby **se jim dobře rostlo**.
- (28) Vlastně většinu udělá už sama příroda, my jí jen pomůžeme a postaráme se, aby **se kvasinkám dobře žilo**.
- (c) k **bytostem podobným lidem**, jako jsou mimozemšťané, bytosti pohádkové a mytické:
- (29) Babí připravila do krabice od bot teplou vlněnou šálu, aby **se skřítkům cestovalo pohodlně** a aby po cestě nenastydli.
- (d) k částem těla i **neživým entitám**:
- (30) Nu, čas a čert je vzali, teď je tady čistá panenská příroda, kterou **se nohám dobře jde a běžkám dobře jede**.
- (31) **Lodím se dobře plulo**, protože rybáři pustili do řeky vodu z kosteleckého rybníka.

(32) Tam se prohrnuje jen zřídka, protože podél stojících aut **se traktorům špatně jezdí**.

6.5.3 Hodnotící složky v dispozitivu

6.5.3.1 Částice *to* a prosodie

Sémantická role proživatele je v dispozitivu aktivována povinnou hodnotící složkou. Tuto hodnotící složku kromě příslovcí dále zastávají:

(a) částice *to* ve spojení s partikulí *ono*:

(33) Jenže **ono se mi to píše**, když u nás v ulici pořád ještě nějaké to místočko pokaždé najdu.

(b) reduplikovaná částice *to*:

(34) **To se nám to hoduje**, když nám lidi půjčují peníze. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

(c) částice *to* spolu s příslovcem:

(35) Vidíte, jak **se vám to pěkně leží** v blátě, a teď si pomyslete, že by se někomu z vás nechtělo dál ležet a že by vstal. (J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*)

Hodnotící složka může být syntakticky nevyjádřena a suplována na prosodické úrovni (v psaném textu implikovanou, resp. vyjádřenou vykřičníkem) intonací – jde o stylisticky příznakové vyjádření:

(36) **Těm se žije!** Život jako věčný flám!

Srov. dále:

„Pospěšme, ať nám to nevystydne!“ „Pospěšme? **Tobě se řekne** pospěšme!“
Ty zlý, **tobě se** o tom **žertuje!** (Josef a Karel Čapkovi, *Ze života hmyzu*)

Hodnotící složku lze různě rozvíjet:

(37) Člověku **se nikdy nepřemýšlí tak dobře jako v letním odpoledni na čerstvém vzduchu**.

6.5.3.2 Jiné hodnotící složky

Ve srovnání s prototypickým užitím příslovcí a částic se v dispozitivu jen zřídka objevují jiné hodnotící složky, jako jsou **přirovnání** nebo **nominální výrazy**:

- (38) Žilo se mi **jako v bavlnce**, dokud byli naživu mí prarodiče.
- (39) Bylo nám ten den horko, byly jsme zpocení a ušpinění, ale vím [...], že se nám usínalo **s lehkostí a spokojeností**.
- (40) To se vám to vítězilo **jedna radost**.

6.5.3.3 Hodnotící osa a charakter příslovcí

Hodnocení stavu proživatele osciluje na ose **mezi kladným** (*lépe*), středním (*středně*) a **záporným pólem** (*hůř*):

- (41a) **Někomu se** ale skutečně **hubne lépe** v létě, protože má více pohybu a jiný jídelníček.
- (41b) **Hublo se jí** vzhledem k jejímu věku **středně**.
- (41c) V létě **se mnohým hubne hůř**, protože všude jsou lákadla.

V případech, že je lexikální význam příslovce hodnotově neurčitý (*jinak, normálně, zvláště* aj.), lze hodnocení stavu interpretovat jako kladné nebo záporné jen **s pomocí kontextu** nebo konsituace:

- (42) S manželem obecně **se mi hraje zvláště**, protože se moc známe.

Srov. dále:

„[...] Už v zahřívacím kole jsem měl potíže se závěsy kol a řízením. **Jinak se mi řídilo** doleva a **jinak** doprava,“ stěžoval si.

Sám se hodnotit nemůžu, to musí udělat jiní. **Hraje se mi normálně**, někdy je to lepší, teď je to spíš horší.

Jak plyne z předchozích výkladů, nějaký hodnotící charakter příslovce je pro hodnocení stavu proživatele nezbytný. **Jen velmi zřídka** může být hodnotící rys také pouze **pragmaticky implikován** (*levněji* = ‚lépe‘, *dráže* = ‚hůře‘):

Pokud si lidé spočítají, že **se jim bude levněji cestovat auty**, tak to může způsobit vážné problémy.

Zatímco [...] většina významných prodejců nabízí v Plzni benzin za téměř stejné ceny, na Karlovarsku a na trase dálnice z Plzně do Rozvadova **se motoristům nakupuje draže**.

Implikováno je hodnocení také v deagentivních strukturách s výrazem *samo* = ‚velmi snadno, lehce‘:

Někdy **se vám hraje doslova samo**, mezi herci existuje nějaké pozitivní pnutí, které z představení dělá nezapomenutelný zážitek.

Nehodnotící příslovce (např. *bezpečně, pomalu*) mohou tvořit koordinační skupinu s hodnotícím příslovcem (*obtížně, pohodlněji*):

Stezka byla zaplavená vodou a bahnem a **šlo se jim pomalu a obtížně**.
V minulosti si lidé stavěli cesty, aby si zkracovali vzdálenosti a **pohodlněji a bezpečněji se jim cestovalo**.

Bez zapojení do koordinační skupiny jsou nehodnotící příslovce velmi vzácná a musí pak nezávisle implikovat hodnotící rys pragmaticky (*bezpečněji* = ‚pozitivněji‘):

Být v rychlíku dvojice vycvičených pracovníků ostrahy, procházející především noční vlaky, jak by se nám jezdilo **bezpečněji!**

Nehodnotící příslovce orientovaná na způsob děje lze jen velmi zřídka začlenit do struktury dispozitivu. V takových případech příslovce obměňují daný děj tak, že odkazují na dispozičně relevantní okolnosti v kondenzované podobě a objasňují tak podmínky, za nichž je dispozice platná:

- (43) Normálně jsem běhala, akorát nemůžu do treter a **hůř se mi běží rychle** v zatáčkách, [...]. (= *hůř se mi běží, když běžím rychle*)
- (44) **Špatně se mi chodí normálně**, ale teď nemůžu jít ani na nákup. (= *špatně se mi chodí i za normálních okolností*)
- (45) A když herec nemůže slovům v mé podobě uvěřit nebo **se mu říkají špatně rytmicky**, snažím se s tím něco udělat. (= *se mu špatně říkají podle rytmických pravidel*)
- (46) **Mně se ale psychicky lépe překládá** do řečtiny, protože znám české prostředí a udržím náladu knížky. (= *mně se z psychického hlediska lépe překládá*)
- (47) Sňatky byly historicky důležité kvůli majetku. **Ekonomicky se lidem žilo lépe**, když byli spolu. (= *z ekonomického hlediska se lidem žilo lépe*)

6.5.4 Jiné gramatické aspekty dispozitivu

6.5.4.1 Osoba reflexivní formy slovesné

Vedle pravidelné 3. osoby reflexivní formy slovesa je v ojedinělých případech možná i 1. nebo 2. osoba, pokud lze dispozitiv jednoznačně interpretovat pomocí dativního proživatele a hodnotící složky:

- (48) Já jsem také starý šedivý vlk, kterého nosíš a budeš nosit na mladé šíji; mám někdy červené vlčí oči a někdy nadělám mnoho škody. Ale kéž, kéž **bych se Ti lehce nosil!**
(K. Čapek, *Korespondence*)
- (49) Ó velikosti, jak **špatně se mi vyslovuješ**, to slovo hloupne na mých ústech.

6.5.4.2 Modality a mody

Dispozitiv lze v zásadě rozšířit o modalitu vyjádřenou **modálním slovesem**:

- (50) Někdejší české jedničky **se to muselo číst moc hezky**.

Pokud jde o slovesné způsoby (mody), je dispozitiv kompatibilní nejen s indikativem, ale také s **kondicionálem**; v něm je sice uskutečnění daného děje podmíněno jistými okolnostmi, ale je předpokládáno, což teprve umožňuje jeho hodnocení:

- (51) **Bývalo by se nám to dobře táhlo spolu**, prohodil jsem ve snaze najít důstojné východisko. (překlad: G. García Márquez)

6.5.4.3 Slovesný vid

Z hlediska slovesného vidu zajišťuje hodnocení stavu ve vztahu k průběhu děje **typicky nedokonavý vid**; vyloučen však v dispozitivu není ani vid dokonavý.

I. Dokonavá slovesa obecně

Perfektivum *řici* se užívá v dispozitivu celkem běžně; jde o výraz frazeologizovaný:

- (52) Tobě se to **řekne!** (s implikací: *pro tebe ve tvé situaci to není problém* apod.)

Vztáhnout hodnocení na celý průběh děje včetně jeho ukončení lze i u některých jiných sloves, např. *odpovědět*, *napsat*, byť jde o méně běžný způsob vyjadřování:

- (53) Ta knížka **se mně napsala** velice lehce. (E. Kriseová).

Srov. dále:

Těm se to lehko napíše, ty asi sami nemaj žádný děti. (překlad: G. Grass, *Plechový bubínek*)

Nyní **se nám snadněji odpoví** na otázku: v čem je moc povrchní, přihlouplé i rafinované, teatrální a kýčovitě zábavy nad pozdně moderním člověkem?

Užít lze i slovesa bezpředmětového:

(54) A asi v půl devátý večer jsem šla na zdravotní procházku, aby **se mi líp usnulo**.

Dokonavého slovesa se výjimečně užije i tehdy, pokud je ze smyslu věty patrné, že hodnocení se vztahuje na průběh děje, nikoli na jeho ukončení:

Věřím, že právě díky češtině **se mi tady lépe najde** práce. (= práce **se mi bude lépe hledat a snadněji ji najdu**)

II. Dokonavá předponová slovesa pohybu

Dispozitiv se tvoří také od předponových perfektiv označujících různé druhy fyzického či sociálního pohybu odněkud někam, i ve významu metaforickém:

(55) Sídliště je mladé se spoustou malých dětí. **Těm se pak dobře přejde** na základní školu, prostředí jim nebude cizí, [...].

(56) **Snadno se někomu smete** ze stolu návrh na zákon třeba proto, že se mu nelíbí soudcovská rada.

Srov. dále:

Jde o to pomoci dospívajícím dětem z dětských domovů v začátcích, kdy se osamostatňují, aby **se jim lépe vstoupilo** do života dospělých.

Aby **se vám lépe vyběhlo** za výhledem na ohoz, posilněte se místní pochoutkou, kterou si určitě koupíte i sebou domů.

Pepík: Na parkovišti máš novej auťák. [...]. Arnošt: Co je to za fáro? Pepík: Superb... poslední typ. Aby **se ti líp vykročilo** do novýho života, Arnošte.

Ke kostelu **se sice vyjelo** celkem **dobře**, ale na rovince už koně cítí nejistotu jezdců a sami jeden po druhém se rozjíždějí úprkem.

K zimnímu spánku **se nejlépe zalehlo fotbalistům** Mezilesí Načešice B, kteří mají příjemný čtyřbodový náskok.

Trenér se pokaždé na jednu z nás podíval a řekl: teď to budeš hrát ty. Nebo jsme si to řekly mezi sebou. Když některá z nás už nemohla, nebo podle toho, kdo zrovna bránil. Aby **se nám dobře vydřiblovalo**.

Už jste našla herečku, se kterou **by se vám** tak **dobře splynulo**?

III. Perfektiva některých způsobů slovesného děje

Dispozitiv je slučitelný i s některými předponovými dokonavými formami, které modifikují začátek průběhu děje nebo jeho konec. Začátek děje vyjadřuje např. prefix *vy-*:

(57) **Vyběhlo se mi perfektně**, ale už na třetím kilometru mne začalo hrozně píchat v boku.

Slovesa s prefixem *za-* mohou vyjadřovat jisté kvantování děje (jeho krátké trvání nebo jeho trvání po jistou implikovanou dobu:

(58) Nebyl problém do něj zapadnout, určitě **se mi líp zanádvá** mechanikům česky než německy nebo italsky, [...].

(59) Moc jsme se nezměnili, z některých jsou už babičky a na některé z nás to teprve čeká. **Dobře se nám zavzpomínalo** a sejdeme se opět za dva roky.

Některými prefigáty se hodnotí stav vzhledem ke končícímu ději:

(60) Volali jsme vrtulník a mysleli, že převezeme pacienta někam na vhodnější místo, kde **se pilotovi lépe přistane**.

(61) **Lépe se nám pak zpracuje** v detailech rozpočet na celý rok.

6.5.5 Sémantické třídy sloves v dispozitivu

I. Tranzitivní slovesa

Dynamická tranzitivní slovesa lze v dispozitivu použít bez ohledu na to, zda jde o fyzický nebo psychický děj, pokud daný proces může být subjektem prožíván, což umožňuje průběžné hodnocení jeho pocitového stavu:

Dodal, že **rozhodnutí se mu nepřijímalo lehce** a byly chvíle během dne, kdy skutečně uvažoval, že funkci opustí.

Máme už takový stereotyp, že **se nám neštěstí lépe snáší**, když umíme najít a označit (a nenávidět) viníka, reálného nebo vymyšleného.

II. Fázová slovesa

Fázová slovesa *začínat* a *přestat* v dispozitivu vymezují začátek nebo konec hodnoceného stavu, zatímco daný děj může probíhat již před dispozíci (*hledání slov, dýchání* – věty (62) a (63)) nebo po ní (*dýchání* – věta (64)):

- (62) **Začínají se mu těžko hledat slova**, je váhavý a zadumaný.
- (63) Po patnácti, dvaceti minutách **se mu začalo lépe dýchat**.
- (64) Od začátku listopadu totiž na městě leží smogová deka a **lidem se přestalo dobře dýchat**.

III. Bezpředmětová slovesa

Také slovesa bezpředmětová mohou stejně jako slovesa tranzitivní zakládat dispozitiv pouze tehdy, pokud daný proces může být subjektem prožíván:

- (65) Utíkal k lesu a s každým krokem **se mu běželo** lehčeji a svobodněji. (A. Mornštajnová, *Hotýlek*)

Srov. dále:

Člověku **se** snad **lehko žije** bez přátel, ale bez jediného přítele **se mu těžko umírá**, zvláště poroučel-li za svého života mnohým a nosil-li koruny na hlavě.

Věděla jsem, že to musím změnit, nejlépe hned, s každým rokem navíc **by se mi** totiž **hublo hůř**.

Právě z tohoto důvodu jsou v dispozitivu zcela vyloučena taková bezpředmětová slovesa, která hodnocení daného děje sémanticky neumožňují:

- (66) ***Bledlo**/***krvácelo**/***šedivělo** se mi obtížně/snadno.

IV. Sloveso *existovat*

Toto sloveso je zpravidla v dispozitivu kvůli chybějící dynamičnosti vyloučeno. Je však možné stav existence přehodnotit na **průběh trvání** a tento průběh pak hodnotit:

- (67) Už tehdy jsem pochopil, že **se člověku existuje líp**, když se mu společnost, ve které žije, líbí.

V. Reflexivní slovesa

Na rozdíl od deagentivu umožňuje dispozitiv svou snazší konstrukční rozpoznatelností také užití reflexivních sloves, a to jejich následujících typů:

(a) **reflexiva tantum** (např. *dívat se, loučit se, smát se*):

(68) **Těžko se mi teď dívá** do očí lidí ve městě, zejména do očí rodin zaměstnanců závodu.

Srov. dále:

Když něco končí, nikdy to není příjemné, ale těžko říci s čím **se mi loučí nejhůře**.
Vy jste samozřejmě ten, **komu se to směje nejlíp**.

(b) **vlastní reflexivní slovesa (reflexiva sensu stricto)**:

(69) Dnes se mi ale opravdu vstávalo těžko, **sprchovalo se mi těžko**, zuby se mi čistily těžko, lednička se mi otevírala těžko, kávovar se mi plnil těžko, léky se mi těžko polykaly.

(c) **reciproční reflexiva**:

(70) Možná **by se mi dobře líbalo** i s **Julií Robertsovou**.

(d) **ostatní typy reflexiv s aktivním subjektem**:

Nejlépe se mi učí kolem druhé hodiny ráno, to je v domě klid.
Hlava mi pořád ještě třeštila a **těžko se mi soustředilo**.
Spadneme-li na dno, **těžko se nám dostává** zpátky nahoru.
Ono **se jim to krásně opaluje** na zahrádkách a chalupách.
Pacientům se lépe zotavovalo už jen v Nemocnici Městec Králové.

Překvapivé je, že se dispozitiv tvoří a užívá i od reflexivních sloves s **dativním reflexívem si**, které je však v důsledku nežádoucího souvýskytu s reflexívem *se* formálně elidováno.

Patří k nim jak **reflexiva tantum** (*lebedit si*), tak reflexivní slovesa různých jiných funkcí:

(71) Růžová zahrada, zámek a medvědi, **to se mi lebedí!!!**

(72) Na psaní e-mailů či brouzdání na webu **se mi zvykalo** velice **snadno**.

Srov. dále:

Příjemně se nám hovělo v sedadlech obou vozů.

Vybrali jsme pro ně krátkou básničku s jarní tematikou, která **se jim bude dobře pamatovat**.

Na koho si při natáčení nejvíce vzpomínáte, **s kým se vám dobře povídalo** třeba i mimo záběry kamer?

Šlapalo se jim asi hezky: za zády tereziánské ghetto, vlevo se choulil Říp.

(K reflexivním slovesům viz podrobně 2. díl, oddíl VI.)

6.5.6 Lexikálně modální dispozitiv typu *Chce se mi spát*

Tento typ dispozitivu existuje v češtině (jako i v jiných slovanských jazycích) již od staročestiny. Srov.:

Chce se mi zopakovat okřídlenou frází.

Och, nepohodlí, vytrhl se z polosna; jak jen položit údy? Dlouho a úsilovně o tom přemýšlel; konečně **se mu** dětsky **zachtělo ležet**, i natáhl se na lavici. (K. Čapek, *Boží muka/Čekárna*)

Modalita je zde vyjádřena lexikálně pomocí modálního reflexivního slovesného tvaru *chce se/chtělo se* a dativu proživatele (*mi, nám, ...*); běžné je také ingresivní *zachce/zachtělo se (mi, nám, ...)*.

Daný děj buď ještě nezačal a možná či pravděpodobně ani nezačne, nebo stejně jako u hodnotícího dispozitivu může trvat současně, nebo již skončil:

Čím to je, že **se mi chce** na hřbitově **zpívat**, třeba něco z Žebrácké opery? (A. Lustig, *Dita Saxová* – děj nezačal a pravděpodobně ani nezačne)

Nechtělo se jí zamýšlet se dnes **podrobněji**. (L. Procházková – děj *zamýšlení se* probíhá)

Vstal a přecházel po pokoji; zlobil se na sebe i na ni, a hlavně **se mu už nechtělo psát**. (K. Čapek, *Krakatit* – psaní skončilo)

Objekt závislý na infinitivu ve větě (73a) (*vyhodit je*) zůstává v tomto typu dispozitivu na svém syntaktickém místě objektu stejně jako v základní struktuře (73b):

(73a) Vyřazovali jsme asi tři tisíce knih, a protože **se nám je nechtělo vyhodit**, přemýšleli jsme, jak s nimi naložit. (ČNK)

(73b) Vyřazovali jsme asi tři tisíce knih, a protože **jsme je nechtěli vyhodit**, přemýšleli jsme, jak s nimi naložit.

Za **substandardní** pokládáme struktury (74a), v nichž se sémantický objekt děje ze syntaktické pozice objektu posouvá výše do pozice podmětu; standardně je třeba ve struktuře dispozitivu sémantický objekt umístit do jemu odpovídající syntaktické pozice (74b)

(74a) Potřebujete oddělit prostor, ale **příčka se vám stavět nechce**? Zkuste stylový a nespravedlivě opomíjený paraván. (ČNK)

(74b) Potřebujete oddělit prostor, ale **příčku se vám stavět nechce**? Zkuste stylový a nespravedlivě opomíjený paraván.

K **archaickým** typům 19. století patří neosobní konstrukce s mimovolným dativním subjektem jako *říhá se mi, zívá se mi* s implikovanou dispoziční modalitou: *Neustále se mi říhá, občas mě pálí, štípe jazyk.* (Google)

Frazeologismus je věta *Komu se nelení, tomu se zelení*. K **frazeologickým** spojením dále patří konstrukce založená na slovesu *snít*: *Neworleánskému džezu se ani nesnilo o harmoniích, jichž používá dnešní džez.* (M. Kundera, *Žert*)

6.5.7 Facilitativ

Rozlišujeme mezi dispozitivem v užším smyslu, v jehož struktuře je konstitutivním komponentem dativ proživatele, a blízkou příbuznou konstrukcí, již (v souladu s terminologií speciální literatury) nazýváme ‚facilitativ‘, v níž **je pozice dativu nevyjádřena**, neboť proživatel se v ní chápe jako **obecný lidský proživatel**.

Facilitativ vyjadřuje **nadčasovou/trvalou/inherentní vlastnost nebo charakteristiku** referentu umístěného v pozici podmětu:

(75) Tvrdé **bonbóny se příjemně cucají** a získáš z nich spoustu kalorií.

Srov. dále:

Knížka se čte výborně, ale je lepší číst ji po troškách, každý příběh zvlášť, jinak mohou některé osudy splývat.

Tahle **knížka se dobře čte** zejména v příjemné kavárně, kde si člověk může představovat, že není začátek 21. století, ale třeba dvacátá léta století minulého.

Jeho **básně** jsou plny jednoduchých, srozumitelných obrazů, jsou melodické a **snadno se pamatují**.

Patočka se nečte snadno, je k tomu třeba soustředění a trpělivosti.

Bylo to jméno, jaké **se** tak **snadno nezapomíná**.
Hřích se vždycky **snadno omlouvá**.

Děj ve facilitativu je obvykle **neaktuální**, má obecnou platnost, a je proto v prezentu.

Zobecnění proživatele se však řidčeji může týkat i **aktuálního děje**, např. minulého.

Charakteristika referentu má pak dobovou platnost nebo se vztahuje k jedné aktuální situaci:

(76) Renesanční a raně barokní **skladby se příjemně poslouchaly**.

(77) Přicházela černá a hustá tma před svítáním. **Vzduch se lehce dýchal**.

Charakteristika referentu ale není vázána na podmětovou pozici (původně) tranzitivních sloves. Stejným způsobem může přejít i na jiné pozice slovesa nebo volná doplnění, pokud se vyskytují v pozici tématu:

(78) Barevnými **křídami se nejlíp kreslí** po zemi, to děti vědí.

U intranzitivních sloves charakteristika nevyhnutelně přechází na nepodmětové tematické pozice a doplnění:

(79) **Pod Vyšehradem se žije krásně**, nejvíc oceňuji, že jsme v podstatě v centru, ale není to poznat.

Srov. dále:

Ve vyplétaném nábytku se příjemně sedí, a to i bez podušek, vlákna se na slunci nerozpálí, jsou pružná, ale používáním nedochází k jejich povolování.

Na psaní nebylo pomýšlení, ale **se spisovatelem**, který nepíše, **se nežije lehce**.

A co teprve mramor před Janáčkovým divadlem, **tam se jezdí!**

Na rozdíl od dispozitivu facilitativ není závislý na příslovcích hodnotících stav proživatele (viz 6.5.3) a proto lze charakteristiku referentu umístěného v tematické pozici vyjádřit i jinými druhy adverbii různě obměňujícími děj (*rychle, pomalu, takticky,...*):

(80) **Tradice se rychle bourají**, ale těžko budují.

Srov. dále:

A ještě než usnul, napadlo ho, že by si měl pořizovat tlustší **knihy: nepřčtou se** tak **rychle** a líp se na nich leží. (P. Coelho)

Věrohodnost se buduje pomalu, lze ji ztratit okamžitě a těžko se dobývá zpět.

Je ale fakt, že mezinárodní hokej **se hraje rychleji**, víc **kombinačně** a hlavně **takticky**.

6.6 Rezultativum

Poznámka ke kategorii rezultativa

Rezultativní konstrukce se mohou v češtině jevit jako jakási „skrytá“ kategorie: **subjektová rezultativa** (viz níže) **nejsou v úzu příliš častá**, **objektová rezultativa** (viz níže) jsou většinou **formálně totožná s dějovým pasivem a posesivní rezultativa** (viz níže) se tvoří jen od určitých sémanticky vymezených skupin sloves. Nicméně korpusová analýza ukazuje, že **rezultativa** nemají jen nezanedbatelnou frekvenci, ale jsou i **stylově různorodá**; ani posesivní rezultativa, o nichž se starší literatura (Mathesius, Havránek, Šmilauer) někdy domnívala, že vděčí za svou existenci německému vlivu, nepatří pouze do hovorového stylu. Rezultativa jsou také bohatá na funkce: vyjadřují jak **trvajicí výsledný stav**, tak jeho začátek, a také fungují jako **implikace aktuálního ukončení děje**. Tím mají **značný vyjadřovací potenciál**.

Posesivní rezultativa jsou velmi rozmanitá co do vyjádřených diatezí. Ačkoliv sémanticky nejde o perfektum, resp. skupinu perfektních časů, vykazují posesivní rezultativa řadu znaků **syntaktické reanalýzy** a tudíž **gramatikalizace** (předložkové, infinitivní a větné objekty, vynechání objektu, ojedinele i ztrátu shody) (Giger 2003).

Rezultativa se tedy stýkají jak s **kategorií času**, tak i s **kategorií slovesného rodu**, nepatří však ani do jedné z nich, nýbrž tvoří zvláštní, **specifickou kategorii slovesného systému moderní češtiny**.

6.6.1 Definice

Rezultativy se rozumějí **složené slovesné tvary**, které vyjadřují **stav** nutně implikující **předcházející děj**, jehož uskutečněním daný stav nastal.

Rozlišují se **subjektová rezultativa** od intranzitivních (nepřechodných) sloves (věta (1)), **objektová rezultativa** od sloves tranzitivních (přechodných) (věta (2)) a **posesivní rezultativa** (většinou od tranzitivních sloves) (věta (3)) (vše ČNK):

- (1) Ostatně **jsem zamilován**. (V. Páral) (předcházející děj je *Zamiloval jsem se*.)
- (2) Všude **jsou dveře otevřeny**. (zkráceno) (předcházející děj je *Někdo dveře otevřel*.)
- (3) **Máme udělán** program pro počítač. (vyňato z rámce souvětí) (předcházející děj je *Udělalí jsme (si) program pro počítač*, popř. *Někdo nám udělal program pro počítač*).

Srov. Štícha, F. (2015): 7.2.4.1 VI. Výsledný stav. In: *týž, Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Academia, 509-523 a 2. díl, oddíl I. B. 5.3. Ve starší bohemistické literatuře se mluvilo v souvislosti s těmito spojeními o **perfektu** či času typu perfektního (Mathesius 1925), ale později se prosadilo chápání těchto konstrukcí jako „**kategorie výsledného stavu**“ (Hausenblas 1963), což lze ztotožnit s pozdějším termínem „rezultativum“ mezinárodní obecné lingvistiky (Nedjalkov 1983; 1988). K aplikaci na češtinu srov. Giger (2003).

6.6.2 Formální vlastnosti

6.6.2.1 Tvoření

Rezultativa se tvoří spojením pomocného slovesa *být* (subjektová a objektová rezultativa) nebo slovesa *mít* (posesivní rezultativa) s participiem trpným slovesa dokonavého vidu, jak

vyplývá z doložených vět (1) až (3). Vedle jmenných tvarů se vyskytují v rezultativech i participia trpná s **adjektivními koncovkami** (vše ČNK):

- (4) Je do tebe **zamilovaný**.
- (5) Ne, dveře **jsou otevřené**.
- (6) Všecko **má** dopředu **udělané, uklizené, navařené**.

V některých ojedinělých případech vystupuje i sloveso **nedokonavého vidu**: jde zejména o biblické *být psáno*, archaické *být souzen* (ve spojení typu *Udělám taky, co je mi souzeno, řeklo děvče*) a spojení *být/mít vařeno, pečeno, placeno* (Hausenblas 1963, Štícha 1980, 1984, ČJA 4).

Rozdíl mezi rezultativem se jmenným a adjektivním tvarem participia je principiálně pouze **stylistický**; v některých případech však dochází u spojení se slovesem *být* k **významovému rozdílu** a v některých případech je u obou spojení (se slovesem *být* i *mít*) adjektivní tvar **teritoriálně omezen** (viz 6.6.2.2).

V mezích své produktivity (srov. k tomu Damborský 1967, MČ 2, Giger 2015) mohou místo participií trpných vystupovat i některá **participia minulá činná na -lý**:

Postupně nakvétají hlavní druhy ovoce, jen nejranější **jsou** již **odkvetlé**.
Upozornění: v případě, kdy **je** oheň **zažehlý**, dvířka topeniště dosahují zvýšené teploty (internet).
Kůži **měla zčernalou** a **popraskanou**, oči a nos strávily plameny.
Byli to minorité a **měli** mysl **zažehlou** viděními, jaké měla právě i Klára.

Někdy se vyskytuje **pouze participium na -lý**:

- (7) Konvička na mléko **je prasklá**, ale nevadí. (°*prasknutá*) (ČNK)

Někdy si participium trpné a participium minulé činné na *-lý* konkurují (obě věty ČNK)

- (8a) Košili **měla nasáklou** krví. (vyňato z rámce souvětí)
- (8b) Oblečení **měl nasáknuté** krví.

V korpusu SYN v8 je přes 900 dokladů spojení *být nasáklý* a 16 dokladů spojení *být nasáknutý*, dále např. 6x *být rozmáčklý* a 11x *být rozmáčknutý*. Jindy lze participium na *-lý* pokládat za **substandardní** a snad také **regionálně omezené**:

V posteli se bála, že si hnu žlučníkem, který údajně **mám vyřízlý** [...]. (L. Vaculík – ČNK)
[...] ten člověk, co jsem ho znal, **měl** páteř **rozštíplou** jak banán.

6.6.2.2 Konkurence mezi jmennými a adjektivními tvary participií trpných

U všech rezultatív má konkurence mezi jmennými a adjektivními tvary participií trpných **stylistické funkce**: *Jsem zamilován // zamilovaný, Dveře jsou zamčeny // zamčené, Knihu má přečtenou // přečtenou*. **Jmenné tvary** patří do **vyššího až vysokého stylu**.

U objektových rezultatív však tato konkurence má ve spisovném jazyce navíc i **sémantickou funkci**, odlišuje je totiž od dějového participiálního pasiva, které ve spisovné češtině vystupuje téměř výhradně se jmennými tvary:

(9a) Před vloupáním **byl** zámek **poškozen**. (dějové pasivum nebo rezultatívum)

(9b) Před vloupáním **byl** zámek **poškozený**. (pouze rezultatívum)

Srov. následující kontexty:

Přestal jsem zcela odpovídat, ticho pouze umocnilo převládající pocit bezúčelnosti a zbytečnosti. Poté **jsem byl zamčen** a poslouchal jsem, jak se totéž děje s fotografem Tylerem.
(*Poté jsem byl zamčen* = *Poté mě zamkli* – **dějové pasivum**)

Chtěla jsem si při odchodu dojít na záchod, ale **byl zamčen** na klíč.
(*záchod byl zamčen* – vyjadřování výsledného stavu, **rezultatívum**)

Když jsem doběhl k domku, **byl zamčený** a tys byla pryč.
(*domek byl zamčený* – vyjadřování výsledného stavu, **rezultatívum**)

Tato opozice je důležitá převážně v minulém a budoucím čase, kde si rezultatívni a dějově pasivní význam u spojení ‚*být* + **participium trpné dokonavého tranzitivního slovesa**‘ volně konkurují.

V **přítomném čase** má toto spojení **obvykle rezultatívni význam**; dějově pasivní význam se však může uplatnit tehdy, když nejde o aktuální přítomný čas: *Při každém lékařském vyšetření je pacientovi **změřen** krevní tlak* (srov. kap. 6.2.1).

U sloves, která v rezultatívu vykazují konkurenci mezi participiem minulým činným na *-lý* a participiem trpným, může v dějovém pasivu vystupovat pouze participium trpné:

„Je symbolické, že pochodeň **byla zažehnuta** z Věčného ohně u hrobky doktora Martina Luthera Kinga.“ (dějové pasivum; zde nelze užít tvaru **byla zažehlá*)

V případě participií trpných odvozených od nedokonavých sloves – s výjimkou uvedených spojení *je/mám vařeno, pečeno, placeno* – vyjadřuje jmenný tvar dějové pasivum, zatímco adjektivní tvar vyjadřuje vlastnost, příslušnost k určitému druhu, nikoliv výsledný stav: *Nápoje **jsou chlazený*** (*chladí se*, děj) – *Nápoje **jsou chlazené*** (vlastnost) (Štícha 1980), srov. *Ikony **byly malovány** v průběhu 12. století* (děj) – *Ikony měly zvláště ozdobný rám, který **byl malovaný** nebo byl z kamene a působil reliéfně jako freska* (vlastnost).
O adjektivních koncovech v dějovém pasivu v nespisovné češtině viz 6.2.2.5.

Specifické postavení mezi jmennými tvary participia trpného má tvar **Nsg středního rodu** typu *zavřeno*. (V některých **nespisovných** varietách vedle *zavřeno* i *zavřino*). Tento tvar totiž není – na rozdíl od ostatních jmenných tvarů – omezen na spisovnou češtinu, ale existuje i v nespisovných varietách na většině území Čech (podrobnosti srov. v ČJA 4) a to zejména v subjektivých a objektových rezultatech bez subjektu a posesivních rezultatech bez objektu:

- (10) Venku **je zataženo**.
- (11) Dnes **je zavřeno**?
- (12) Od října do srpna **mají zavřeno**.

To vede k tomu, že v těchto případech adjektivní tvar typu *zatažené, zavřené* není na území Čech obvyklý a může být pocíťován jako moravský (Štícha 1996, Bachmannová 1997a, b).

V korpusu SYN v8 je přes **24 000** výskytů spojení *být vyloučeno, že*, ale jenom **3 700** výskytů spojení *být vyloučené, že*; např.: *Není vyloučené, že si nebude nic pamatovat*.

Dále: na **9 200** výskytů spojení *být prokázáno, že* připadá necelých **500** výskytů spojení *být prokázané, že*, např. *Je prokázané, že hluk zhoršuje celou řadu chorobných stavů*.

Na téměř **5000** výskytů spojení *být rozhodnuto, že* připadá jen **20** výskytů spojení *být rozhodnuté, že* bez subjektu, např. *Už je rozhodnuté, že se v Japonsku závod určitě pojede* (příklady typu *Vedení města je rozhodnuté, že* jsou vzhledem k přítomnosti subjektu jiného rázu).

Celkově je v tomto korpusu přes **110 000** výskytů spojení *,být + přičestí trpné* ve jmenném tvaru středního rodu + *že*; odpovídající spojení s adjektivní koncovkou nelze vyhledat cíleně, neboť se dají vyhledat jen spolu se skutečnými adjektivy (*být možné/úžasné/báječné, že*), takových spojení je v korpusu SYN v8 přes 620 000, ale participia mezi nimi tvoří jen zlomek, nejčastější mezi nimi je uvedené *být vyloučené*, druhé rovněž uvedené *být prokázané*, třetí *být napsané, že* se 370 doklady (*být napsáno, že* má oproti tomu 3300 dokladů).

V aktuálním, ale rozsahově omezeném korpusu SYN2020, který už dovoluje vyhledat i participia trpná s adjektivními koncovkami odděleně od adjektiv, má spojení *,být + přičestí trpné* ve jmenném tvaru středního rodu + *že* 2500 dokladů, spojení *,být + přičestí trpné* ve složeném tvaru středního rodu + *že* pouze 160 dokladů. Nespisovný tvar na *-ino* má v korpusu SYN v8 přes **700** dokladů. Nejčastěji vystupuje *zavřino* a *otevřino* (66, resp. 38 dokladů), dále *nakoupino* (36 dokladů, *mít (mívat) nakoupino* s frazeologickým významem „být opilý“), dále *nabančino, vydívino, navařino* a *napečino*. Většinou jde o **silně expresivní** více méně ustálená spojení, někdy s tendencí frazeologizace. Tak má např. sloveso *vydívít* v korpusu SYN v8 24 dokladů, z toho je 20 na *mít vydívino*, jeden na *mít vydívěno*, a kromě těchto dokladů je jen dvakrát infinitiv a jednou minulý čas slovesa *vydívít se*. Fakt, že toto sloveso je ve SSJČ uvedeno jako reflexivum tantum, poukazuje rovněž na frazeologizaci posesivní rezultativní konstrukce, která se jinak od reflexiv tantum běžně netvoří.

6.6.2.3 Užití v různých kategoriích času a způsobu a v neurčitých slovesných tvarech

Rezultativa se spojují principiálně se všemi slovesnými kategoriemi. Užívají se nejen v přítomném a minulém, ale i v čase budoucím:

Soldán už **bude připravený** ke hře.

Ten, komu se toho dne podaří obsadit strategické body a vyklizená zařízení, **bude mít** bitvu o město napůl **vyhranou**.

Užívají se rovněž v kondicionálu:

První třetinu jsme měli vyhrát 5:1 a **bylo by rozhodnuto**.
Nikdo si nemyslí, že **by měl vyhráno**.

Relativně vzácný je z pochopitelných důvodů imperativ (přikazují se spíše děje než stavy); najdou se však doklady následujícího typu:

Bud' připraven na zradu.
Bud' připravená na všechno.
Před svatbou **měj** oči **otevřeny**, po svatbě je napůl přivři.

Funkcí podobných imperativů je obyčejně výzva postarat se o to, aby něco bylo v nějakém žádoucím výsledném stavu, z čehož často vyplývá, že jde o stylistickou variantu výzvy k odpovídajícímu ději:

- (13a) **Bud' připraven** na všechno.
- (13b) **Připrav se** na všechno.

- (14a) **Mějte připraveno** evakuační zavazadlo. (ČNK, zkráceno)
- (14b) **Připravte si** evakuační zavazadlo.

Někdy je však důležitá **pasivní perspektiva**:

- (15a) **Nebud'te překvapeni**.
- (15b) Nenechte se překvapit.

Může však jít i o zdůraznění trvání nebo opakování výsledného stavu (vše ČNK):

- (16) Pořád **mějte zaostřeno**.
- (17) Vždy **mějte nasazený** 3D brýle. (zkráceno)
- (18) **Bud'te rozzlobeni** dál. (zkráceno)

Spojení imperativu slovesa být a bezprostředně následujícího participia trpného (pouze jmenný tvar) má v korpusu SYN v8 přes 7 000 dokladů. Nejčastější spojení je s participiem *připraven* (přes 1100 dokladů). Následuje spojení s participiem *pochválen* (*Bud' pochválen Bůh!*), které stojí v jedné řadě s několika jinými frazeologizovanými spojeními typu *bud' vítán*, *pozdraven*, *požehnan*, *proklet*, *veleben*, *blahoslaven*, která jsou často imperativy nikoliv 2., nýbrž 3. osoby. Téměř 3 900 výskytů má knižní imperativ 3. os. *budiž* (viz 2. díl, B, 7.4) I mnoho dalších spojení má specifické stylistické funkce, srov. např. *bud'te ujištěn*, *ubezpečen* místo

ujišťuji/ubezpečuji Vás aj. Jak je vidět, často sémanticky nejde o rezultativa, perspektiva může být pasivní, ale také nemusí (*příprav se – bud' připraven*), spojení s přičestím minulým činným na *-lý* se prakticky nenajdou, výjimečně **Nebud' zamlklý**, kde *zamlklý* může mít podle SSSJ význam 'takový, který se zamlkl', a celé spojení tak může být interpretováno jako subjektové rezultativum.

V korpusu SYN2020 má spojení imperativu slovesa *být* a bezprostředně následujícího participia trpného ve **jmenném tvaru** 300 dokladů, spojení imperativu slovesa *být* a bezprostředně následujícího participia trpného ve **složeném tvaru** 74 dokladů.

Spojení imperativu slovesa *mít* a bezprostředně následujícího participia trpného (pouze jmenný tvar) má v korpusu SYN v8 **175** dokladů z toho je 49x *mít připraven*, 22x *mít pojištěn*, 21x *mít nachystán*, 8x *mít uložen*. Ostatní doklady jsou ojedinělé, jsou mezi nimi např. matematické operace typu **Mějme dán** *metrický prostor X*, **Mějme zadány** *nějaké funkce x, y*, ojediněle se vyskytují bezobjektová spojení typu *mějte otevřeno*, *mějte navařeno*. Spojení imperativu slovesa *mít*, následujícího akuzativu a následujícího participia trpného (pouze jmenný tvar) má **33** dokladů, mezi nimi 8x *mít něco připraveno*, 5x *mít oči otevřeny/upřeny někam*, 1x *mít loket opřen*, 1x *nemějte lokty ohnuty do pravého uhlu*, dále 9x se opakující stejný doklad **měj světnici vytopenu**, 2x ojedinělé doklady **mějte je pojištěna** (data), **mějte je rozděleny** (peníze), **mějte vše zabaleno** aj. Je mezi nimi i doklad s porušenou shodou *Měj ji uloženo v igelitovém sáčku* (baterku), srov. k tomu dále 6.6.2.5.

V korpusu SYN2020 jsou jen dva doklady na tvar imperativu slovesa *mít*, následujícího akuzativu a následujícího participia trpného ve jmenném tvaru a 29 dokladů na tvar imperativu slovesa *mít*, následujícího akuzativu a následujícího participia trpného ve složeném tvaru.

Běžně rezultativa vystupují v **infinitivu**:

- (19) Může **být zapletený** do machinací se zbraněmi.
- (20) Ohříváme-li olej venku, musíme **mít připravenu** poklici.

Spojení infinitivu slovesa *být* a bezprostředně následujícího participia trpného (pouze jmenný tvar) má v korpusu SYN v8 přes **800 000** výskytů. Jsou zde ale samozřejmě jak pasiva, tak objektová a subjektová rezultativa, ale i adjektivovaná participia. Spojení infinitivu slovesa *mít* a bezprostředně následujícího participia trpného (pouze jmenný tvar) má **19 000** výskytů, spojení infinitivu slovesa, nominální formy v akuzativu a přímo následujícího participia trpného (pouze jmenný tvar) má 2 000 výskytů.

V korpusu SYN2020 je necelých 3400 dokladů na infinitiv slovesa *být* a bezprostředně následujícího participia trpného ve složeném tvaru, dále 34 dokladů na spojení *mít* v infinitivu + předmět v akuzativu + participium trpné ve jmenném tvaru a necelých 300 dokladů na spojení *mít* v infinitivu + předmět v akuzativu + participium trpné ve složeném tvaru.

Vzácný a velmi knižní je v rezultativu výskyt **přechodníku** (v souladu s celkovou stylistickou charakteristikou tohoto tvaru, srov. 6.2.2.2):

Klienti si mohou zvolit pro uložení svých úspor i menší banky a zvýšit tak svůj úrokový výnos, **jsouce** přitom **pojištěni** ve stejném rozsahu jako ve státem kontrolovaných velkobankách.

Nemluvila, tvář **majíc zahalenu** šátečkem.

V korpusu SYN v8 je **920** dokladů, v nichž následuje participium ve jmenném tvaru přímo po přechodníku přítomném slovesa *být* (bez ohledu na dějové pasivní nebo rezultativní význam), a 22 dokladů, v nichž následuje přičestí trpné ve jmenném tvaru přímo po přechodníku přítomném slovesa *mít*.

V korpusu SYN2020 je 61 dokladů na přechodník slovesa *být* + participium trpné ve jmenném tvaru, ale jenom 3 doklady na přechodník slovesa *být* + participium trpné ve složeném tvaru, což logicky vyplývá z knižní povahy jak přechodníku, tak i jmenného tvaru participia trpného v rezultativu. Doklady na přechodník slovesa *mít* + předmět v akuzativu + participium trpné ve jmenném/složeném tvaru jsou zde pouze po jednom.

Výjimečný je výskyt rezultativa s přičestím přítomným činným:

[...] a výbava **mající odslouženu** desítku let je spíše pravidlem než výjimkou.

6.6.2.4 Slovosledné vlastnosti posesivních rezultativ

Slovosled se u rezultativ principiálně řídí obvyklými zákonitostmi aktuálního členění (k němu srov. MČ 3 a 4. díl této gramatiky). To znamená, že subjekt (pokud je explicitně vyjádřen), objekt, sloveso *mít* a participium trpné v podstatě mohou po sobě následovat různě podle potřeb aktuálního členění. Z toho také vyplývá, že **některé slovosledné modely jsou velmi časté, jiné zcela výjimečné** (doklady ČNK):

Pořadí:

(a) **subjekt – mít – participium – objekt:**

(21) Nikdo **nemá zaručen** výsledek.

(b) **subjekt – mít – objekt – participium**

(22) Zaměstnanci **mají** výplaty **zajištěny** do 26. ledna. (zkráceno a upraveno)

(c) **objekt – mít – participium – subjekt**

(23) První patro **měl pronajato** Svaz. (zkráceno)

(d) **objekt – mít – subjekt – participium**

(24) Vodu z vodovodu **mají** kojenci **zakázánu** dostávat. (zkráceno)

(e) **objekt – subjekt – participium – mít**

(25) Elektronický systém burza v současné době **připraven nemá**. (upraveno)

(f) **participium – mít – objekt – subjekt**

(26) Po pěvecké stránce dobře **zvládnutu měl** svou neméně obtížnou roli otce Germonta Jaroslav Kosec.

(g) **mít – subjekt – objekt – participium**

(27) Pokud **má** žák tabulku **vyplněnu**, [...]

Je patrné, že bychom mohli najít další slovosledné modely nebo že by tyto modely byly v odpovídajícím kontextu – při odpovídajících potřebách aktuálního členění – alespoň teoreticky možné.

Výjimku představují pouze posesivní rezultativa, která se spojují s objekty ve tvaru infinitivní konstrukce a zejména ve tvaru vedlejší věty:

Správcové domů **měli nařízeno zamknout** domy kolem Staroměstského náměstí, [...]. vs.
*Správcové domů **měli zamknout** domy kolem Staroměstského náměstí **nařízeno**.

Moderátoři **měli zakázáno loučit se** s posluchači [...]. vs. ?Moderátoři **měli loučit se** s posluchači **zakázáno**.

Učitelé už **nemají přikázáno, že** například 12. května budou v českém jazyce učit to či ono [...]. vs. *Učitelé už **nemají, že** například 12. května budou v českém jazyce učit to či ono, **přikázáno**.

[...] uklízečka **měla nařízeno, aby** se ničeho nedotýkala. vs. *Uklízečka **měla, aby** se ničeho nedotýkala, **nařízeno**.

V těchto případech **je volnost slovosledu omezena**, spojení slovesa mít s participiem trpným je těsnější a obvykle nebývá rozděleno.

6.6.2.5 Případy porušení kongruence mezi objektem a participiem u posesivních rezultativ

Pro posesivní rezultativa platí ve všech varietách češtiny, že se **participium shoduje s objektem v akuzativu**, pokud takový objekt ve větě je (viz věty (14a), (17) a (20) výše). Chybí-li objekt, má participium tvar středního rodu, ve spisovném jazyce jmenný (viz 6.6.2.2).

Objekty v Gpl závislém na číslovce vyžadují tvar participia v neutru (obě věty ČNK):

(28) Každý z nich **měl uděláno 7 kop**.

(29) Brněnská policie **má připraveno 26 botiček**. (zkráceno)

I zde však občas dochází ke **shodě participia s objektem v Gpl**:

(30) Jak včera Ledvinka řekl LN, jeho strana **má připravených zhruba patnáct okruhů** otázek, o nichž by chtěla diskutovat. (ČNK)

Tato kongruenční pravidla bývají v psaných textech nezřídka porušována, a zejména jejich četnost ukazuje, že jde o více než jen náhodné jevy, obyčejné „chyby“. Vzhledem k dominujícímu typu **shody s participiem v neutru** vyvolávají tento typ shody někdy i jiné kvantifikující výrazy:

Totzauer přitom opakovaně potvrdil, že **má uloženo** zhruba **jeden a půl miliardy** korun na depozitním účtu u jedné ze zahraničních bank [...].

„Odstupující vedení **mělo připraveno tři kroky** k ozdravení morálky mužstva.“

„Druhá liga **má odehráno** přibližně **čtvrtinu** a my jsme zatím na osmém místě.“

Od kvantifikujících výrazů ve vlastním slova smyslu je jen krok k dalším objektům, které obsahují nějaké kvantitativní údaje:

Část letošního vývozu sladu **má** totiž BMC **nasmlouváno** ještě za loňské ceny s termínovým dodáním v roce 1995.

Přesto **má** mužstvo za obhájení titulu **slíbeno prémie 70 000 korun** a navíc týdenní regeneraci v Itálii.

Často vystupuje kvantifikující výraz také v subjektu posesivní rezultativní konstrukce, kde je kongruence s tvarem objektu porušena:

(31a) Televize Nova včera uvedla, že v záložně **má uloženo peníze na 1200 lidí** ze severní Moravy. (ČNK, zkráceno)

(31b) Televize Nova včera uvedla, že v záložně **má uloženy peníze na 1200 lidí** ze severní Moravy.

Srov. dále:

Vzhledem k poměrně krátké době pro nabírání klientů je podle J. Vodičky „rozjezd“ penzijního připojištění velmi dobrý. Povolení k činnosti zatím získalo 28 fondů, **dalších 20 má podáno žádost**.

Někdy jde o neuzuální (nesystémovou) **kongruenci příčestí se subjektem** místo uzuální (systémové) kongruence s objektem; zde ovšem nelze vyloučit nepozornostní chybu:

To [ministerstvo obrany] totiž dalo firmě Omnipol souhlas, aby tanky Alžírsku nabídla, ale **transakci nemělo odsouhlaseno** vládou. (vhodněji: *transakci nemělo odsouhlasenu*)

Pokud finanční účetnictví by tento **rozpor** mezi historickou cenou a adekvátní cenou **nemělo vyřešeno**, musí tuto potřebu ošetřit obchodní zákoník. (vhodněji: *rozpor nemělo vyřešen*)

Mezi Skandinávským pobřežím a Islandem **má** NATO **instalováno řetěz** naslouchacích zařízení, který pohyby sovětských ponorek v této oblasti monitoruje. (vhodněji: *má instalován řetěz*)

Vzácněji se vyskytnou případy **absolutní nekongruence** tvaru participia a objektu v akuzativu bez jakýchkoliv kvantifikujících výrazů:

Obecní úřad **má naplánováno** také **úpravu** zemních prací posledních tří domů, které byly zplynofikovány.

Pozn.: Četné doklady na konstrukce s porušenou shodou uvádí Načeva-Marvanová (2010).

6.6.3 Význam a funkce resultativ

6.6.3.1 Rozsah a restrikce tvoření

I. Subjektová resultativa

Subjektová resultativa se tvoří způsobem uvedeným v 6.6.2.1. spojením slovesa *být* s participiem trpným nebo s s participiem minulým činným na *-lý* **od intranzitivních sloves vyjadřujících** nějakou **změnu**, která zanechává následky vyjadřované právě resultativem (,slovesa bezděčného děje', viz Damborský 1967); jde např. o tato slovesa:

oněmět, opuchnout, oslepnout, prosáknout (něčím), zblednout, zčernat, zčervenat, zduřet, zhloupnout, zhubnout, zmrznout, ztuhnout, ztvrdnout, zvadnout

- (32) To, co **je ztvrdlé**, je již neměnné a neohebné.
- (33) V jejím obličejí lze pozorovat změnu: **je zhublý**, lícní kosti vystupují, oči jsou rozšířené a mají bolestný výraz

Ve větách (32) a (33) se mluví o vlastnostech vyplynulých z předcházejících dějů obsažených ve větách *To, co ztvrdlo.* a *Její obličej zhubl.*

Vzácnější jsou subjektová resultativa od sloves vyjadřujících **změnu polohy** jako *vypadnout, zapadnout, spadnout* nebo např. zánik objektu samovolným procesem:

- (34) Rybka **byla zapadlá** až dole na skle.
- (35) V Králíkách v ul. 5. května hasiči odstraňovali drát elektrického vedení, který **byl spadlý** přes cestu.
- (35) Stavení za ní **je ale vyhořelé** téměř do základů.

Slovesa, od nichž se odvozují subjektivá rezultativa, jsou často **reflexivní**, a to různého typu (srov. 2. díl, oddíl VI.); např.

najíst se, odhodlat se, rozkročit se, vyspat se, vyběhat se, zamilovat se, zpotit se; pokazit se, schovat se, rozbít se, učesat se; odpočinout si

(36) **Je vyspalá**, nalíčená a krásná. (stav vyplynulý z předcházejícího děje *Vyspala se.*)

(37) Okna **byla tu a tam rozbítá**. (stav vyplynulý z předcházejícího děje *Okna se tu a tam rozbila*; srov. i Podobová 2015).

U rezultativ od reflexiv odvozených ze slovesa předmětového (např. *rozbít se* ← *rozbít*) **nelze subjektivé rezultativum bez znalosti kontextu rozeznat od objektového rezultativa**: Děj předcházející rezultativnímu stavu vyjádřenému ve větě (36) může být buď *Okna se tu a tam rozbila* nebo *Okna tu a tam někdo rozbil*.

Je třeba rozlišovat mezi schopností slovesa tvořit odpovídající participia a schopností tohoto participia stát v přísudku, tedy tvořit rezultativum: v řadě případů jsou rezultativní spojení neobvyklá nebo se ani ve velkém korpusu nedají doložit (např. od slovesa *dojít* spojení *být došlý*, srov. i Štícha 2003).

U neobvyklých spojení lze však v dostatečně velkém korpusu většinou jednotlivé doklady najít; např. *být přišlý*, *vytrysklý*, *vzniklý*, *zemřelý*, *zmizelý*, někdy jsou **stylisticky příznakové**, např. **hovorové** nebo naopak **knižní**:

[...] i když byl [Ježíš] ukřižován a boží království nenastalo, nebyl samozvanec, ale **byl přišlý** od Boha, tj. byl nositelem božího poslání.

Hrabětova poezie **byla vytrysklá** z pocitů mládeže a kašlala na oficiální ideologie.

Jak by mohl vědět, že je živý, kdyby nevěděl, že **byl zemřelý**, než se stal živým?

Další z obnovených krásných zvyků, které se ještě nedávno zdály **být zmizelé** v propadlišti dějin.

Pokud k úhradě nedojde a dluh **bude vzniklý** například kvůli nezaplacení správních poplatků nebo pokut, lze podat ihned návrh na exekuci.

Vzhledem k tomu, že **nelze** automatizovaným hledáním **určit** ani **frekvenci** participia minulého činného na *-lý*, ani frekvenci participia trpného intranzitivních sloves (viz 2. díl, oddíl I. C., 1.4, 1.5), není samozřejmě ani možné se s jistotou cíleně vyjádřit o frekvenci rezultativ tvořených pomocí těchto participií a slovesa *být*.

Nicméně lze poukázat alespoň na **některá častější spojení slovesa být s přímo následujícím participiem minulým činným na -lý** (doklady s participiem v atributivní pozici typu *U vchodu do tunelu je vyhořelá zápalka* byly vyloučeny ručně); v korpusu SYN v8 je např. více než **970** dokladů na *být zamrzlý*, více než **750** dokladů na *být prasklý*, více než **550** dokladů na *být vyschlý*, více než **330** dokladů na *být vyhořelý* (v různých významech), více než **100** dokladů na *být spadlý*, **90** dokladů na *být opuchlý*, přes **50** dokladů na *být odkvetlý*; mezi vzácnějšími je např. 13x *být zežloutlý*, 9x *být oněmělý*, 6x *být zkrachovalý*, 5x *být vyběhlý* (v různých významech). Resultativum *být zamilován/zamilovaný* má ve stejném korpusu přes **6 000** dokladů (z toho 400 se jmenným tvarem přičestí), *být rozesmátý* přes **150**, mezi vzácnějšími jsou např. 10x *být roztátý*, 6x *být uběhaný*, 3x *být emigrovaný* (jednou se jmenným tvarem).

Jednou je v predikativní pozici doloženo přičestí minulé činné na *-(v)ší* v přísudku *jsem ztroskotavší*, který by mohl být interpretován jako subjektové rezultativum (na rozdíl od lexikalizací jako *Jsem přeživší, nebo duch?*):

Po návratu do Prahy si [F. Peroutka] do deníku napsal: „Vlastně **jsem ztroskotavší**, z mé práce málo zbylo, každý, kdo napsal jednu knihu, platí více (...).“

Zde je přičestí minulé činné *ztroskotavší* zřejmě na místě přičestí minulého činného **ztroskotalý**, které má v daném korpusu 35 dokladů, z nichž sice žádné v predikativní pozici nestojí, nicméně rezultativum *Jsem ztroskotalý* se zdá možné a dá se na internetu ojediněle i doložit.

II. Objektová rezultativa

Objektová rezultativa **podléhají** ze všech tří kategorií rezultativ **nejméně restrikcím tvoření** a užívání. Tvoří se zásadně od tranzitivních sloves vyjadřujících změnu, která nechává následky vyjadřované právě rezultativem. Jde např. o slovesa s významem vyrobení nebo naopak zničení objektu, popř. zachování či poškození objektu jako:

nakreslit, napéci, napsat, popálit, překonat, přerušit, připravit, rozebrat, spáchat, učinit, udělat, uchránit, vybudovat, vymalovat, vymyslet, vypálit, vypočítat, vystavět, vyšívat, zachránit, zajistit, zavést, zhasit, zničit, ztratit aj.

Vybraná rezultativa ve vybraných kontextech:

Na obrázcích **jsou nakreslené** situace z běžného života [...].
Rusko obnovilo oficiální styky se Severoatlantickou aliancí. Ty **byly přerušené** na čtyři měsíce kvůli válce o Kosovo [...].
Domek **je zachráněný** a jeho obyvatelé se brzy budou moci vrátit [...].

Další významnou skupinou sloves tvořících objektová rezultativa jsou **slovesa s významem pohybu a umístění předmětu** (popř. člověka), jako:

dovézt, nacpat, naházet, narovnat, obklopit, odložit, podložit, poházet, pohodit, pochovat (ve smyslu *pohřbít*), položit, postavit, propojit, přeházet, přibít, přilepit, rozložit, roztrousit, schovat, sepnout, složit, spustit, srovnat, uchystat, uložit, urovnat, vložit, vsadit, vtáhnout, vylít, vytrhat, vyřadit, vyříznout, vysadit, vyvěsit, vystavit, zalít, zašít:

Vybraná rezultativa ve vybraných kontextech:

Pro velkou část našich obyvatel platí, že to, co **je dovezeno**, musí být zákonitě lepší.
Matka později odešla do Rakouska a odtud do Ameriky, kde **je i pochovaná**.
Na výloze **je přilepená** vyhláška.

V řadě případů se pomocí objektových rezultativ vyjadřují výsledky různých činností směřovaných vůči tělu a psychice člověka. Jde o slovesa jako

nakazit, naladit, obrátit, odpustit, otrást, ovázat, potlouci, přelámat, poučit, připoutat, rozhněvat, upoutat, urazit, utišit, zamořit, zaskočit, zděsit, zmást, znetvořit:

Vybraná resultativa ve vybraných kontextech:

Veronica **byla** tváří **obrácena** k širokému zrcadlu nad krbem.
Virem HIV **je** podle WHO **nakaženo** nejméně 10–12 milionů osob.
Policie uvedla, že nahé tělo muže ve věku 17 až 25 let **bylo ovázané** lanem.

Resultativy se také vyjadřují **výsledky** různých **sociálních aktů**, označovaných slovesy jako:

chytit, koupit, odsoudit, odvést, opustit, podřídít, prohrát, popřát, porazit, propustit, předurčit, předvolat, spasit, určit, usoudit, vydat, vyhnat, vyhrát, zajmout, zaměstnat, zaplatit, zatratit, zotročit, zvolit:

Vybraná resultativa ve vybraných kontextech:

Ani ty se nebojíš Boha? Vždyť **jsi odsouzen** ke stejnému trestu!
Tento úřad **je podřízený** okresnímu úřadu v Mostě.
Dokud zákazníka dobře neznáme, expedujeme jen co **je zaplaceno**.
Senátoři **jsou zvoleni**, do konce roku by měli poprvé usednout do senátorských křesel ve Valdštejnském paláci.

Typicky se objektová resultativa tvoří také od řady sloves vyjadřujících různé **komunikační akty** jako např.

dohodnout, doložit, dovolit, informovat, povolit, prokázat, předepsat, přikázat, rozhodnout, rozřešit, umluvit, vypsát, vyřešit, zakázat:

Vybraná resultativa ve vybraných kontextech:

Ostatně, **je to dohodnuto**, já se nevykrucuju, já mám čistý štít.
V Norsku **je povoleno** volné táboření.
Pro všechny železobetonové konstrukce **je předepsán** beton B 20 a ocel 10425.
Ta druhá věc **je už vyřešená**, slyšel jsem.

Často se objektová resultativa vztahují na pouhé pokračování nebo **ukončení děje**, např. pomocí sloves *dokonat, dokončit, dopít, odbýt, prodloužit, ukončit, sečíst, vypořádat, vyřídit*. Srov.:

Věž **je dokončena**, schodiště čeká na opravu a v zámeckém parku je zapotřebí porazit ztrouchnivělý strom.

Zanechala jen na záznamníku své jméno a číslo s žádostí o zavolání, jakmile to bude možné. Tím **byl** úkol prozatím **vyřízen**.

Slovesa s momentáním významem (*bodnout, hodit, kopnout, píchnout, štípnout* atd.) netvoří objektová resultativa tak důsledně; někdy potřebují **specifické kontexty** (např. důraz na místo, kde se předmět nachází) nebo je tvoří ve zvláštním významu. Někdy mají také nízkou frekvenci:

Sanitka ho přivezla s tím, že má nějaké tržné rány na hlavě, a že **je bodnutý** do hrudníku.

Obálka ležela na podlaze u její židle a dopis sám **byl** schumlaný a **hozený** do krbu.

„Měl jsem projekt částečně podle své představy, který jsem dával firmám. A s každou absolvoval zhruba tři schůzky – s jedenácti firmami! A to pořád ještě **nebylo kopnuto!** Na palici...”

Já Bobbyho už dlouho neviděl, naposled když jsem letěl z Prahy do Newarku a nechal si auto na letišti. **Bylo píchnuté**, tak jsem zavolaal servis, a najednou ho vidím, jak jde okolo.

Mluvíme o finančních problémech a o dělení majetku. Jak to ale jde dohromady s etikou myslivosti a jejím posláním? Ano, tady si myslím, že **je udeřen** hřebíček na hlavičku.

„[...] Utěšuju se tím, že obě žebra **jsou štípnutá** u chrupavky, kde se to prý rychleji hojí, " uvedl Švarc.

Objektové rezultativum se však často tvoří od sloves s momentáním významem zabítí, patrně kvůli závažnosti výsledného stavu (u slovesa *zabít*: *je zabítý* však není příliš běžné):

[...] pane Hanák, pojdte se podívat, paní Turková **je zabítá!** (K. Čapek – ČNK)

Kdybch jí tak moh říct, že padl. Že je po něm. Že **je mrtvý a zabítý a zastřelený a oddělaný**, ale nemohl jsem, [...] (J. Škvorecký, *Zbabělci* - ČNK)

K ambivalentnímu tvoření dramatických osob, které je v Charmsově hře realizováno tak, že Jelizavetin muž **je** jak **zavražděný** a mrtvý, tak i živý a slouží své vražedkyni [...]

Objektová rezultativa tvoří i momentání slovesa s významem zničení předmětů (*rozmáčknout*, *rozšlápnout*):

Protože obrázek už zanikl – **byl rozšlápnutý** a úplně zničený.

Objektová rezultativa tvoří i řada **tranzitivních sloves pohybu**, kde výsledný stav spočívá buď v přítomnosti na nějakém místě nebo v původu odněkud (srov. Štícha 1980):

Všechny suroviny pro vaření jídel **jsou přivezené** z Čech, včetně chleba.

Kolem zdi **jsou narovnány** pytle plné malých dřivek. Všechny **jsou přinesené** z lesů kolem Tasova.

Archeologové tu odkryli čtyři vrstvy hrobů, část už **je odvezená**.

Vzhledem k rozsáhlé tvarové homonymii s dějovým pasivem a vzhledem ke značkování participia trpného s adjektivní koncovkou ve většině dílčích korpusů ČNK jako adjektiva nelze frekvenci objektových rezultativ spolehlivě určit. Je však jasné, že jejich frekvence je vysoká. Např. spojení *být otevřený* bez následujícího substantiva (jde tedy o participium trpné s adjektivní koncovkou, které ve spisovné češtině nemá dějový význam, a nejspíše nestojí v atributivní pozici) má v korpusu SYN v8 přes **40 000** dokladů, spojení *být postavený* přes **12 000**, *být zrušený* přes **1 700**, *být položený* přes **1 400** atd.

III. Posesivní rezultativa

I posesivní resultativa se tvoří zásadně od tranzitivních sloves vyjadřujících změnu, která zanechává následky vyjadřované resultativem. Skutečnost, že do výsledného stavu předmětu je zapojen další aktant – posesor ve velmi širokém chápání –, je ovšem oproti objektovým resultativům omezuje, tvoří se pouze tam, kde je výsledný stav předmětu pro posesora nějak dále relevantní.

Typickou a často se vyskytující skupinou posesivních resultativ jsou ta, která vyjadřují stav části těla nebo oblečení v souvislosti s posesorem:

Jeho nejlepší hráč Marc Rosset **má poraněné** pravé zápěstí.
Uniformu **měl bezvadně vyžehlenou**.
Klobouk však **měl nasazený** špatně, stejně jako náš schönbornský.
Naběhlá noha zatím nesplaskla a jedno pravé žebro **měl zlomené**.

Přenosem relace celek – část, na níž se zakládají tato posesivní resultativa, na neživotné objekty mohou vzniknout jinak **vzácná posesivní resultativa s neživotným nositelem stavu**:

(38) Fasády **měly oprýskané**, okna vytlučená, často chyběl i celý okenní rám. (ČNK)

Další důležitou skupinou sloves tvořící posesivní resultativa jsou opět slovesa s významem vyrobení či zničení (poškozování nebo zachování) předmětů:

Napsal dopis a byl rád, že ho **má napsaný**.
Supermarket SANDRA **má postavené** krásné parkoviště pro motorová vozidla.
Soustavu stavových rovnic upravíme na tvar, pro který **máme udělán** program pro počítač.
Máte již **vytvořenou** stálou síť provizních prodejců?
Máme zachován rukopis původního znění a můžeme je tedy porovnat.

Často posesivní resultativa popisují **umístění předmětu** (popř. i živého objektu) **v prostoru**:

Na zábradlí **mám položenou** černou starou kabelku.
V nákupní tašce **měla připravenou** starou žehličku.
Vyplivla krev do hedvábného kapesníku, v němž **měla zabalenou** zlatou krabičku.
Někde v postranní ulici **měl zaparkovánu** jinou šedivou taturu hadimršku.
Kdyby se to provalilo těsně před nimi, pak by to na jejich výsledek mohlo mít vliv (ověřeno dle Kubiceho) a on mohl **mít Topolánka zatlačeného** aspoň na chvíli do rohu.

V řadě případů posesivní resultativa vyjadřují změnu stavu, která se snad obecně nejlépe dá uchopit tak, že **předmět byl podroben typické úpravě** nebo s ním proběhla činnost, pro kterou byl vyroben:

Pokud cestující nebude **mít** jízdenku **označenou** tímto razítkem, nebude mu sleva pro zpáteční jízdu přiznána.

Nestřílel bych. Ani **jsem neměl nabito**.

Máme-li všechno ovoce **oloupané**, naskládáme je do sklenic.

Tři ze čtyř dveří **měl** dokořán **otevřené**.

Měli rozsvíceno, když spali.

Co do počtu sloves ne příliš velkou, ale **v úzu vysoce frekventovanou skupinu posesivních rezultatív** tvoří slovesa vyjadřující různé sociální akty jako *koupit, najmout, našetřit, (za)platit, přidat, prodat, půjčit* atd.:

Jízdenky z New Yorku do Pittsburghu jsme už **měli koupené**.

Odhadli jsme celoroční zájem o tento model v ČR na šest kusů a již nyní je **máme prodané**.

Pokud u nás absolvent zůstane i po zapracování, **má přidáno**.

Vůz, který **měl** Helbich **půjčený** od bratra, někdo vykradl.

Každý občan státu se domníval, že **má zajištěnu** svobodu.

Rád se snil a koupal, **měl zaplacenu** kabinu v Občanské plovárně.

Další, počtem spíše malou, skupinu sloves, která jsou však pro tvoření posesivních rezultatív centrální, představují slovesa vyjadřující různé **komunikační akty** (částečně splývají s předchozí skupinou tím, že komunikační akt je zároveň sociálním aktem, z něhož vyplývají určité závazky, povinnosti etc.). Jde o slovesa jako *dohodnout, domluvit, dovolit, hlásit, nahlásit, nařídit, objednat, ověřit, popsat, potvrdit, slíbit* atd.:

Vyjmutí provozoven z privatizace **mají dohodnuté** s ministerstvem.

A jenom my **máme dovoleno** mluvit s vašimi lidmi. Jasně?

Televize **má** třeba **nařízeno**, že nás nesmí filmovat.

Letos **jsem neměli nahlášen** ani jeden případ.

Žádost **mají podanou** Adamovské strojírny.

V Buštěhradě **měl** od sedláků **slíbeno** za úhoře maso a sádlo ze zabijaček.

Mám už zhruba **zformulovánu** představu, jak by ODS měla fungovat.

Některá tato slovesa mají v korpusu SYN v8 **stovky až tisíce dokladů** na posesivní resultativa, např. *slíbit* téměř 1 900, *přislíbit* přes 2 000, *nařídit* víc než 1 000 a *zakázat* víc než 3 800 (tato čísla se přitom vztahují jen na doklady s participiém trpným ve jmenném tvaru a přímo za slovesem *mít*, při zohlednění jiných typů, jejichž hledání v korpusu je však složitější, by byly počty výrazně vyšší). U některých sloves z této skupiny je vysoký podíl objektů ve formě infinitivních a vedlejších vět.

Nezanedbatelnou skupinu představují některá slovesa vyjadřující **mentální činnosti** jako *nacvičit, nalézt, naučit, odhadnout, promyslet, prostudovat, přečíst, rozmyslet, vybrat, zachytit, zaznamenat, zjistit, zmapovat* aj.:

Dušovi se zdálo, že **má** projev **nacvičený** nazpaměť.

Svou roli **měl naučenou**, ale nervózní byl jako nikdy.

Když jsem se vrátil ze školy, **měl** už všechno **promyšlené**.

Do filozoficko-literárního kontextu řadí Hrabala také vzpomínka historika umění Františka Dvořáka, podle kterého **měl** Hrabal **prostudovaného** filozofa Ladislava Klímu jako univerzitní profesor [...]

Máme zjištěno, že byl v Praze.

Průvod šel na Hrad, trasu oni **měli zmapovánu** podobně jako teď.

V mnoha případech se posesivní rezultativa vztahují na **začátek nebo konec děje**, jsou-li tvořena od sloves jako *dokončit, vyčerpat, zahájit*, ale patří sem i produktivně tvořená slovesa určitých způsobů slovesného děje, zejména s prefixy *do-* a *od-*:

Z 95 procent **máme dokončenu** plynofikaci, ze 60 procent zavedený vodovod.
Má dohospodařeno český národ, nemoudře si vedl a teď je konec.
Waldemar **má dobudováno** – nový dům už byl zkolaudován.
Je mi 51 let, **mám odpracováno** 26 let, děti nemám.
Mladí dychtiví politici a političky se tlačí na místa politiků, kteří už **mají odslouženo**.

Do této skupiny sloves patří i prefigáty intranzitivních sloves (srov. i Podobová 2015 a zde 6.6.5.4):

Aero Vodochody zdaleka **nemá dobojováno**.
Muž přišel o řidičský průkaz a **měl docestováno**.
Dospělí už **mají dosmečováno**.
V devět jsem na svahu a v jedenáct **mám odlyžováno**.

Lze najít i pseudoparticipiální tvary, k nimž patrně neexistuje základní slovesné paradigma:

Každému je jasné, že by **měl dopremiérováno**.
Výborný pochází z východních Čech, tehdy už **měl administrováno** a blížily se parlamentní volby.
Můj čas je příliš drahý na to, abych točila nějaké nesmysly. Už **mám odseriálováno!**
Už jsem **měl odstážováno** a před atestací, a tak jsem tuto nabídku přijal.

Existuje zde tedy patrně do určité míry **produktivní struktura ‚mít/být + od-/do- + -(ov)áno‘**, která není ve vlastním smyslu rezultativní konstrukcí, protože není odvozena od odpovídajícího slovesa, které není doloženo: *dosilvestrováno* : °*dosilvestrovat*; od vlastních jmen: *dočunkováno* : °*dočunkovat*).

Podobná je situace u dalších sloves speciálních způsobů slovesného děje, zejména s prefixy *na-*, *pře-* a *roz-*, která se vztahují na velkou míru („až dosyta“), přemíru, resp. stav po začátku činnosti:

Mám takový bolavý rok, **nemám naběháno** a z toho vyšly některé slabší výkony.

Mnoho **nacestováno má** i Irish Beauty, která spatřila světlo světa v Polsku [...]

Tentokrát ne z kazet (těch už jsme v té době **měli naposloucháno** skoro 230), ale z živého koncertu.

Na stadionu u Nisy v sobotu teklo šampaňské a prezident FC Slovan Petr Forman se netajil velkorysími plány: „**Máme rozděláno** deset nových hráčů, a pokud nový trenér ukáže na deset jiných, bude je mít.“

Hostinský je již očekával, piva **měl roztočena** a jeho manželka podávala domácí klobásy s hořčicí.

V našich kinech je herečka nově k vidění [...] v parodické komedii Mars utočí. Další dva snímky **má roztočeny**.

I když mít v sále sedm skvělých diváků je lepší než tam **mít přecpáno** tučňákama.

Jejich fasády mají rozhodně daleko k případu uvedené švýcarské firmy, které při horečce několika zaměstnanců musí zapínat klimatizaci, aby **neměla přetopeno**.

Ani zde není vždy plné slovesné paradigma ve stejném významu, srov. *Má dnes rozlítáno/rozběháno* (*Je dnes rozlitaný/rozběhaný*, ale **Dnes se rozlital/rozběhal*).

Patří sem i substandardní tvary na *-ino* (viz 6.6.2.2.) jako *přeaúino*, *přebuchtino*, *přepsino*, která nejsou skutečná participia, protože v úzu chybí odpovídající slovesné paradigma; nevyjadřují tedy rezultativní stav, ale expresivně přemíru něčeho.

Uvedené skupiny zachycují základní rozsah tvoření rezultativ, který je ovšem v úzu širší. Na druhé straně se zároveň ukazuje, že pro velkou oblast procesuálních a stavových sloves, zejména nedokonavého vidu, nejsou rezultativa doložena, což mj. ukazuje, že jde o rezultativní konstrukce, nikoliv o perfektum jakožto slovesný čas.

Ani frekvenci posesivních rezultativ nelze beze všeho stanovit, jednak kvůli chybějící anotaci přičestí trpného s adjektivními koncovkami a jednak kvůli různým slovosledovým typům (viz 6.6.2.4) – participium nemusí nutně stát po slovese *mít*, může stát i před ním, objekt může stát před nimi, mezi nimi, po nich atd. Nicméně lze některá fakta konstatovat: *mít+zavřen* (pouze jmenný tvar přímo po slovese *mít*) má v korpusu SYN v8 2990 dokladů, *mít+nominální forma v akuzativu+zavřen* (pouze jmenný tvar) 172 dokladů a *mít+nominální forma v akuzativu+zavřený* (pouze složený tvar) 520 dokladů, čili dohromady přes 3500 dokladů. Při takovém způsobu hledání má posesivní rezultativum od slovesa *napsat* přes 2600 dokladů, od slovesa *slíbit* 2200 dokladů, od slovesa *nařídít* 1100 dokladů nebo od slovesa *udělat* přes 150 dokladů.

V menším korpusu SYN2020, který dovoluje cílené hledání participií trpných s adjektivními koncovkami, nacházíme 273 dokladů na spojení slovesa *mít* + předmět v akuzativu + participium trpné ve jmenném tvaru (*Psi měli vstup zakázán*), ale téměř 3000 dokladů na spojení *mít* + předmět v akuzativu + participium trpné ve složeném tvaru (*Syntetická hnojiva sem mají vstup zakázáný*).

6.6.3.2 Funkce

V rámci jejich základního významu – vyjádření stavu nutně implikujícího předcházející děj, jehož uskutečněním daný stav nastal – lze u rezultativ rozeznávat dvě funkce: **(a) vlastní vyjádření stavu v jeho trvání; (b) aktuální dosažení stavu, které splývá s ukončením předcházejícího děje.**

V této souvislosti se mluví také o ‚komplexním významu‘ v případech jako *Pes je uvázán/-ý*, *Větev je zlomena/-á* a o ‚elementárním rezultativním významu‘ v případech jako *Návrh je schválen*, *Kufry jsou přivezeny* (Štícha 1986). Je patrné, že v prvním případě rezultativa vyjadřují určitý stav, i v jeho trvání, zatímco v druhém případě vyjadřují primárně **začátek stavu, který se kryje s ukončením děje**; tuto druhou funkci lze vidět i v případech typu:

(39) **Pes je uvázán**, můžeme jít dovnitř.

(40) „Parket **je zapudrován**, můžete tančit,“ vyzývá moderátor. (ČNK)

Sotva tomu však může být naopak: Např. význam věty *Návrh je schválen* je pouze „aktuálně-situační“.

Podobné rozlišování platí pro všechna rezultativa.

Např. posesivní rezultativní větu *Mám dveře vylomené* lze jednak chápat jako **popis** určitého **stavu** („Moje dveře / dveře u mne jsou vylomené“, např. v konverzaci dvou majitelů domu), jednak jako **ukončení** určitého **děje**: *Dveře už mám vylomený* (např. v konverzaci dvou lupičů). Srov. také následující fiktivní konverzace:

Máš už uvařenej ten čaj? Mám, ale eště ho **nemám nalitej**.
Kabát si nevezmu, já to **mám přeběhnutý** ve vteřince.
Za hodinu musím **mít** všechny lidi **voběhnutý** a pozvánky **rozdaný**
(Hausenblas 1963).

Už z těchto vět je patrné, že funkce vyjádřit ukončení předcházejícího děje patří především do **hovorových vrstev češtiny**.

I když lze v takových případech rezultativum nahradit préteritem (*Už jsi ten čaj uvařil? Uvařil, ale ještě jsem ho nenalil*), rezultativum a préteritum nejsou významově totožné (nehledě na stylistický rozdíl): zatímco **préteritum vyjadřuje děj**, **rezultativum vyjadřuje** pouze **jeho ukončení**, nikoliv samotný děj (jak ho vyjadřují formálně podobná perfekta v románských a germánských jazycích). Rezultativum **vyjadřuje** pouze **začátek výsledného stavu a tím implikuje konec předcházejícího děje** a oproti préteritu silněji zdůrazňuje aktuálnost tohoto ukončení.

Lze to ilustrovat různými testy: rezultativa nemohou referovat k okamžiku ukončení děje ve větách s časovými údaji:

(41a) Čaj už **mám uvařený**.

(41b) *Před pěti minutami mám čaj uvařený.

(42a) Uvařil jsem čaj a už ho **mám nalitý**.

(42b) Uvařil jsem čaj *a pak ho mám nalitý.

(42c) Mám čaj uvařen *a pak ho mám nalitý.

Rezultativum nelze užít, pokud se ve větě vyjadřuje místo, původce nebo okolnosti děje:

- (43a) *Tu knihu **mám koupenou** v Brně.
(43b) Tu knihu **jsem (si) koupil** v Brně.
- (44a) *Ten dopis **mám napsán**, abych Vás varoval.
(44b) Ten dopis **jsem napsal**, abych vás varoval.
- (45a) *Ty šaty **má ušité** moje sestra, ne já.
(45b) Ty šaty **ušila** moje sestra, ne já.
- (46a) *Film **má natočen** pod stálou hrozbou zatčení.
(46b) Film **natočil** pod stálou hrozbou zatčení.

Ve všech těchto případech je třeba užít préteritum; typy vět, které zde jsou uvedeny jako negramatické, se neužívají a nejsou doloženy.

Schopnost vyjádřit aktuální ukončení děje dovoluje rezultativům vystupovat **v časových souvětích**, v nichž vyjadřují **předčasnost**. Srov. *Když jsem tam přišel, **neměli** ještě **uklízeno**, Když jsem tam přišel, **neměli** ji (zmrzlinu) ještě **udělanou*** (Mathesius 1925).

V takových kontextech, které jsou opět charakteristické pro hovorové vrstvy češtiny, **nelze rezultativum vždy libovolně nahradit préteritem**:

- (47a) Když jsem včera přišel domů, moje sestra **měla** už **napsané** dva dopisy
(47b) Když jsem včera přišel domů, moje sestra už **napsala** dva dopisy.

Ve větě (47b) je předčasnost psaní dopisů signalizována pouze adverbium *už*; pokud by chybělo, byla by nutná interpretace ve smyslu následnosti dějů.

V budoucím čase v některých kontextech **nelze nahradit rezultativum jednoduchým futurem** ani pomocí časového adverbia:

- (48a) Až se příští rok vrátíte, už **budu mít** svůj dům **prodáný** / ... můj dům už **bude prodáný**.
(48b) Až se příští rok vrátíte, už svůj dům **prodám**.

Zatímco v souvětí (48a) se hovoří o tom, že návrat bude následovat po prodeji domu (poté, co dům bude již prodán), v souvětí (48b) se hovoří o tom, že (očekávaný) prodej domu se (konečně) uskuteční (až) po návratu oslovované osoby.

V **časových souvětích** se vyskytují typicky i slovesa způsobů slovesného děje, které vyjadřují ukončení, časovou hranici s prefixy jako *do-* nebo *od-*.

Protože resultativa, zejména posesivní, ve významu aktuálního ukončení děje mají potenciálně **hovorový ráz**, jejich doklady v psaných textech často pocházejí z literárních děl nebo z citací přímé řeči; vyskytnou se však i v oborové literatuře či publicistice:

V roce 2009, když **měl** Chodorkovskij **odsezeno** něco přes půl trestu, koupil Vavilov zmiňovaný obří byt na Manhattanu. (hranice děje, začátek resultativního stavu)

Tenkrát mu v noci, když **měl dostudováno**, dělávala omelety a oba je potom na manželské posteli spolu jedli. (hranice děje, začátek resultativního stavu)

Marek přišel, až když jsem **měla snědeno**. (dokončení děje, začátek resultativního stavu)

Dáme prádlo do pračky a když **máme vypráno**, několik párů ponožek se musí obejít bez drahé polovičky. (dokončení děje, začátek resultativního stavu)

Stejný tvar resultativa může fungovat i pro vyjádření trvání výsledného stavu i pro vyjádření jeho začátku čili dokončení předchozího děje. Srov. z ryze spisovného kontextu:

Ale nemohl s tím vyjít na veřejnost, dokud **neměl zajištěn** souhlas z nejvyšších míst. (dokončení děje, začátek resultativního stavu)

Budějovickým měšťanům to příliš nevadilo, dokud **měli zajištěn** odbyt vlastního piva (trvání resultativního stavu)

Principy, které jsme zde ukázali převážně na posesivních resultativech, platí i pro objektová a subjektová resultativa. Nicméně v případě resultativ objektových existuje při užívání jmenných tvarů soustavná ambiguita (homonymie) vůči dějovému pasivu, srov. ambiguitu tvaru *bude potrestán* (děj nebo resultativní stav) v následující větě:

[...] až na jednoho jste všichni nevinní, a až **bude** viník **potrestán**, budete sice musít oplakávat odchod svých spolubratři z tohoto světa, nebudete však musít ze sebe smývat vinu před soudem božím.

U subjektivních resultativ taková ambiguita není:

Chtěl bych se tam dostat, když **jsou** [kanály] **zamrzlé**, a projet si je na bruslích tak, jak jsem se jako kluk projížděl po Bystřičce. (trvání resultativního stavu)

Vyžaduje propustný substrát chudý na živiny, nárazovou zálivku v době, když už **je** substrát **vyšchlý**, přezimování v relativním chladnu kolem 10 o C a téměř na sucho, [...].

(dokončení procesu, začátek rezultativního stavu)

[...] duste asi 45 minut, pak vše propasírujte a znovu vařte, až **bude** hmota **zahoustlá** [...].
(dokončení procesu, začátek rezultativního stavu)

Způsob vyjadřování relativního času pomocí rezultativních konstrukcí představují samozřejmě i uvedené **přechodníky** od rezultativ (srov. také 6.6.2.3.). Tyto případy jsou v dnešní češtině vzácné:

Odsedl jsem poněkud a opřel se zády o skálu. Nohy **maje spuštěny** volně nad propastí, přivřel jsem oči a zasnul se. (trvání rezultativního stavu)

A podobně to dělají dnes mnozí naši léčitelé: **majíce zakázáno** brát honorář, nechají si něco strčit od toho, kdo má víc než dost. (trvání rezultativního stavu)

Je vidět, že zde důraz leží na výsledném stavu, nikoliv na (předcházejícím) ději. Ze staršího textu však lze uvést doklad s významem právě dokonaného děje:

Otázka tato [otázka Podkarpatské Rusi] nebude z naší strany učiněna předmětem žádných diskusí nebo intervencí s jinými mocnostmi a na eventuelní konferenci mírovou chceme přijít, **majíce** ji již zcela v plném přátelství s Vámi **vyřešenu** (dopis E. Beneše J. V. Stalinovi).
(dokončení děje, začátek rezultativního stavu)

Funkci vyjadřovat **předčasnost** může mít i **infinitiv** rezultativní konstrukce (čeština zásadně předčasné infinitivy nemá):

„Mohli jsme už **mít** všechno **vyřešeno**, kdyby se do toho nepříplet!“
(do jistého okamžiku se mohlo všechno vyřešit)

Auto čekali k polednímu a do té doby měli **mít** všechno **připraveno**, veškeré domácí zařízení
(do jisté doby mělo se všechno připravit)

Budou **mít** všechno **připraveno** do první společné pracovní schůzky.
(do jistého okamžiku se všechno pro někoho připraví)

Jsou i zde samozřejmě případy, kde v popředí stojí **trvání stavu**:

Je užitečné **mít** nádrže **postaveny** jednotně a vybaveny pokud možno univerzálně [...]
Prosperující podnik by měl **mít** rizika **rozložena** do vzájemně se doplňujících komodit a činností a odbytu mezi několika nepropojených odběratel.

6.6.4 Spojování rezultativ s některými adverbii a adverbiiálii

6.6.4.1 Určení místa

Ambiguita mezi pasivní a rezultativní interpretací spojení ‚*být* + dokonavé *n-/t-ové* participium tranzitivního slovesa‘ je někdy zrušena užitím různých lokalizací, lokalizace dějové (dynamické) v případě **passiva** a lokalizace stavové (statické) v případě **resultativa**.

Např. (věty (48) přejaty z MČ):

(49a) Dopis **byl položen na stůl**. (lokalizace dějová, dynamická)

(49b) Dopis **byl položen/-ý na stole** (lokalizace stavová, statická)

Doklady stavové lokalizace:

Teprve včera to našel, když Manyové vyváželi hnojště. **Bylo to pohozeno v žumpě**. (K. Čapek, *Hordubal* – ČNK)

Vždyť já vím, **máš to napsaný v pase**, že můžeš jet. (Ivan Klíma - ČNK)

Ani sloveso *pohodit* ani sloveso *napsat* nemá ve svém základním valenčním rámci doplnění pro údaj (statického) místa, mají však doplnění pro (dynamický) směr (SSJČ, Svozilová et al. 1997, Lopatková et al. 2008). Lokalizační doplnění vyskytující se v objektové rezultativní konstrukci představují **transformovaná doplnění směrová** (*pohodit někam – pohozený někde*).

Avšak zdaleka ne všechna dynamická (směrová) doplnění se při odvozování rezultativní konstrukce transformují na statická (lokalizační). Slovesa vyjadřující pouze orientovanost, nikoliv reálný pohyb v prostoru, si doplnění vyjadřující směr zachovávají i v rezultativu (obě věty ČNK):

(50) Popojde ke Staříkovi, který **je obrácen k akváriu**.

(51) Ale Hofbauer neříká nic. Jeho pohled **je upřen k hlavnímu oltáři**. (zkráceno)

U některých sloves s údajem směru v dějové konstrukci jsou varianty s dynamickou a statickou lokalizací v rezultativu rovnocenné nebo se spojují s různými dílčími významy:

Dosavadním členům stačí k prodloužení členství na příští rok pouze zaplatit 480 Kč složenkou, kterou **mají vloženu v tomto čísle**.

[...] kosmická loď-robot se podle nějakých kritérií, které (sic!) **má vložena někde v programu**, rozhodne, že ta koule je zajímavá.

[...] a téměř patnáct procent **měl fond vložen do podniku** Nápojová technika.

U jiných sloves jsou v **dějové konstrukci obě možnosti** (*rozložit, schovat, umístit něco někam / někde*), v **rezultativní konstrukci** pak stojí **statická lokalizace**:

[...] **na desce** bytelného stolu **má rozloženy** listy své studie [...]

Od rána usrkávala víno z Jižní Moravy, které **měl** hajný **schováno ve sklepe**.

Děkujeme i řadě menších podniků, které **mají umístěny** reklamy **na našem stadiónu**.

Někdy **si konkurují oba typy lokalizace** i tam, kde jde o konkrétní pohyb v prostoru (obě věty ČNK, zkráceno):

- (52a) Už zase **mám** sekyrku **zaseknutou do špalku** kousek ode dveří.
- (52b) Jedna navrátilkyně v lokalitě Arapuša zjistila, že **má** minu **zaseklou v střešním trámu**.
- (53a) „Podle směrnice může **mít** policista v takových případech **zasunutý** náboj **do** nábojové **komory**, ale musí mít zajištěnou pistoli.“
- (53b) Teprve po případu v Jindřichově Hradci vydal Kolář nařízení, kterým policistům ve službě zakázal **mít v komoře** náboj stále **zasunutý**.

Kromě samotných sloves a jejich významů je zde ovšem patrně celá řada faktorů, které hrají svou roli, a to i v dějové konstrukci, nejen v rezultativu, např. vnímání prostoru, do něž se něco umístí, jeho velikost, typ kontaktu mezi ním a objektem (*zasadit do květináče* vs. *zasadit v zahradě*), slovosled a s ním aktuální členění (*Kancelář hejtmana umístili do čtvrtého patra* vs. *Vojáci dům evakovali, v horním patře pětipatrové budovy poté umístili výbušniny a vzápětí je odpálili*), nebo rozvinutost příslovečného určení místa různými přívlasky (Podobová 2013).

Některá adverbia a adverbiália jsou co do interpretace jako dynamické nebo statické lokalizátory ambiguální, takže diskutovaná otázka při jejich používání v rezultativu nevznikne: *kolem něčeho (cesta kolem světa, skutečnost kolem nás), přes něco (jít přes most, mít kabát přes ruku), tam (jít tam, být tam)*.

Některá adverbia a adverbiália jsou co do interpretace jako dynamické nebo statické lokalizátory ambiguální, takže diskutovaná otázka při jejich používání v rezultativu nevznikne: *kolem něčeho (cesta kolem světa, skutečnost kolem nás), přes něco (jít přes most, mít kabát přes ruku), tam (jít tam, být tam)*.

Ve všech těchto případech jde o lokalizaci, která souvisí se sémantikou slovesa vyjadřujícího pohyb, umístění v prostoru. Jiným případem je fakultativní určení místa, které se může spojovat v podstatě s jakýmkoliv slovesem, např. *Tuto knihu jsem koupil v Brně*. Takové určení místa děje **nelze užít** v rezultativní konstrukci:

- (54) *Tuto knihu **mám koupenou v Brně**.

Určení místa může být v takové konstrukci užito pouze tehdy, vztahuje-li se k místu, kde existuje výsledný stav:

- (55) **Dohodu má** KDU-ČSL **uzavřenou v Karviné**.

Adverbiále v *Karviné* nepredikuje nic o místě, kde byla dohoda uzavřena (mohlo se to stát někde jinde), ale vyjadřuje **místo, pro které dohoda platí**, pro které je uzavřena.

Zdánlivou výjimku tvoří věty typu (56):

(56) Tato kniha **je tištěna v Berlíně**. (přejato z MČ 3).

Zde je patrně důležité, že místo děje se stává pro subjekt objektové rezultativní konstrukce jakousi trvalou vlastností (místo tisku bývá v knize i uvedeno), což zdůrazňuje i nedokonavý vid příčestí (srov. 6.6.2.2). Tento případ lze spojovat s některými speciálními časovými údaji a údaji původce děje, které mají obdobnou funkci v rezultativních konstrukcích (viz 6.6.4.2 a 6.6.5.5).

6.6.4.2 Určení času

V rámci časových údajů, které se s rezultativy spojují, má zásadní důležitost rozlišování mezi údaji o **trvání stavu** a údaji označujícími určitý **okamžik** na časové ose. Lze očekávat, že rezultativa se budou spojovat primárně s údaji trvání stavu, resp. pokud se spojují s adverbii a adverbiálii vyjadřujícími určitý moment, pak tyto údaje vyjadřují okamžik, v němž výsledný stav (už) existoval, nikoliv okamžik, v němž proběhl předcházející děj. Časové údaje vyjadřující trvání děje se s rezultativy nespojují.

Typické případy, v nichž se vyjadřuje trvání výsledného stavu, jsou například následující (obě věty ČNK, vyňato z rámce souvětí):

(57) Tereзка **měla sbaleno už od včerejška**. (E. Kriseová)

(58) Poldovka **má** v tuto chvíli **zaplaceno do konce února**.

Dále:

Výstava potrvá do 5. června 1994 a **má otevřeno kromě pondělí od 10.00 do 18.00 hodin**.

[...] a proto s chloubou o vás mluvím u Makedoňanů (a říkám), že Achaja **je připravena už od loňska**.

[...] a už spustil drozd, co se na zahrádce u domu přestěhoval z hrušně, která **už byla celý měsíc odkvetlá**, do růžového dřínu, [...]

Částicí *už* a záporem se někdy referuje ke **konci výsledného stavu**:

Jana Kitzbergerová: **Nemáme už** od učitelů **nalinkováno**, co máme či nemáme dělat.

Jak bylo uvedeno v 6.6.3.2, určitou úlohu ve strukturách s rezultativem hrají časová určení typu *za dvě hodiny*, která vyjadřují **čas do nastání výsledného stavu**, tedy vlastně do ukončení odpovídajícího děje, který se v těchto případech ovšem jakoby přeskočí:

(59) **Za hodinu jsme měli připravenu** hromadu klestí. (zkráceno)

Srov. dále:

[...] a **za tolik hodin** tesání **máte** dům **promyšlen** do všech čepů.

Za necelé tři hodiny měli včera **odvoleno** v jedné z nejtěžších tuzemských věznic, ve Valdicích. [...] jeden den se přivezly moduly na nákladních autech a **za 24 hodin byla postavena** hrubá stavba.

V případě objektových rezultativ typu *byl postaven* bývá zde ovšem obvykle homonymie s dějovým pasivem (srov. níže).

Na **rychlé dosažení výsledného stavu** poukazují i adverbia jako *hned, najednou, náhle*:

(60) **Hned máme** smysl výroku **vyloženo**. (ČNK, zkráceno)

V této souvislosti lze také opět poukázat na částici *již/už*, jejíž jeden význam SSJČ opisuje takto: 1. ‚vyjadřuje rychlé, skoro neočekávané nastoupení n. pominutí děje, jeho úplnost, ukončenost, definitivnost; v této době, teď, nyní, hned (v protikladu ke stavu předcházejícímu)‘. Z této parafráze je patrné, proč se *již/už* často spojuje s rezultativy, dokonce proč některá rezultativa bez této částice (nebo výrazu s podobným významem) jsou jen stěží představitelná: změna situace (začátek či konec děje) a protiklad k předcházející situaci, úplnost, ukončenost, definitivnost, to vše odpovídá velmi dobře sémantice rezultativní konstrukce. Z náhodně vybraných 100 posesivních rezultativ bylo 12 spojených s adverbium *již/už*.

Nelze ovšem pominout, že **částice již/už** ve svém zdůrazňujícím významu (,zdůrazňuje, zesiluje význam slova, ke kterému se vztahuje (často s časovým určením‘ – SSJČ) **může zdůraznit i trvání výsledného stavu**: *Vlastně už od léta mám promyšleno, co komu asi koupím*. Pro **funkci částice již/už** je rozhodující, co se nachází v jeho dosahu (skopusu). To lze vyjádřit přízvukem a slovosledem. Užívání částice *již/už*, zejména ale její pozice ve větě dovoluje **rolišování dějového pasiva a objektového rezultativa**: *V šest hodin bylo světlo již rozsvíceno* má zpravidla **význam stavu**, naproti tomu *Již v šest hodin bylo světlo rozsvíceno* má význam: (a) *Již v šest hodin světlo svítilo*; (b) *Již v v šest hodin světlo rozsvítíli*.

Popsané funkci částice *již/už* odpovídá užívání částice *ještě* s negací pro zdůraznění skutečnosti, že **výsledný stav ještě neexistuje**, resp. že děj k němu vedoucí ještě nenastal (obě věty ČNK):

- (61) Zdaleka **ještě není dobojováno**. (ČNK)
- (62) Pokud dodavatelská firma **ještě nemá zřízeno** e-mail schránku, může být objednávka přeměrována na objednávkovou službu ABF. (zkráceno)

Struktury typu (61), (62) jsou však značně vzácnější než struktury s částicí *již/už*. S podobnou sémantikou vystupují i některá jiná adverbia:

- (63) Územní plán Prahy **není doposud schválen**.
- (64) „Předpokládá se zpětná platnost i na rok 1995, toto však **nemám dosud** oficiálně **potvrzeno**“, řekl P. Trnka.

Některá temporální adverbia a adverbialia jsou ohledně vyjadřování **trvání stavu nebo děje proběhlého v minulosti** ambiguální. Z těch, která s rezultativy vystupují častěji, se to týká především adverbia *dávno*. Srov. (vše ČNK):

- (65) Už **jsme měli dávno dopito** a on pořád mluvil. (= dopili jsme před dlouhou dobou)
- (66) Své společenské postavení **měl dávno** skálopevně **zajištěno**. (= měl je zajištěno již dlouho)
- (67) Ve středočeském kraji ještě dodneška stojí louky nepokoseny, ačkoli **jsou dávno odkvetlé**. (zkráceno)

Rozhodující otázkou pro sémantiku rezultativa představují temporální údaje vyjadřující bod na časové ose, tedy určitý okamžik. Adverbia a adverbialia referující k časovému bodu v minulosti **se nespojují s rezultativy v přítomném čase**:

- (68) *Tuto knihu **mám koupenou včera/před měsícem/loni**.

Pokud se spojují s rezultativem v minulém čase, vztahují se na **dobu trvání výsledného stavu**, nikoliv na okamžik proběhnutí předcházejícího děje (popř. na čas netrvání výsledného stavu, nikoliv na čas neproběhnutí předcházejícího děje):

(69) **Tehdy jsem měl pronajatu** restauraci Staročeská rychta. (ČNK)

(70) **Příští pátek budu mít** vše **nastudováno**.

Věta (69) říká něco pouze o době, v níž nájemní vztah už trval, nikoliv o okamžiku, kdy byl uzavřen, věta (70) neříká nic o tom, kdy studování bude probíhat. Srov. dále:

„Mělo se začínat v 11 hodin a ještě **ve 14 neměli** pražští dezorganizátoři **připraveno** vše potřebné.“

Každý den přes poledne, **od 11 do 12 hodin, budeme mít připraveno** speciální menu o třech chodech.

V lednu 1943 měli spojenci již **zabezpečeno** Středomoří.

„Proto musí rodiče jednat rychle. Ti pečliví **mají** místa **zamluvena už v lednu**.“

„Skutečně jsme **již na konci května měli mít zpracována** všechna data pocházející z naší dotazníkové akce.“

„Parlamentní volby se měly konat v červnu a ministr chtěl **mít** tento úkol **splněn před nimi**“, řekl generálmajor vzdušných sil Belgie.

V sedmáct hodin je už **otevřeno** jen málokde.

[...] dobou kosení, kterou jsme navrhli posunout **na červenec, kdy budou** rostliny **odkvětlé** a semena dozrálá.

Typická jsou také adverbia jako *dopředu, předem, předtím*, která referují k **ukončení děje**, resp. začátku výsledného stavu před určitým časovým referenčním bodem, srov.:

Jistě už dříve na to pomýšlel, **měl** snad **už dopředu promyšleny** problémy nového slovanského písma, [...]

[...] návštěvník mluvil (dlouho a slavnostně) a bylo znát, že **má** řeč **předem připravenou**.

„Ředitel nadace Adra Rudolf Reitz, který kamión řídí, **měl již předtím naloženo** z Klatov 600 kilogramů mouky“, uvedla Rusová.

Ženy **nejsou dopředu určeny** do domácnosti a k dětem [...].

Existují tu však některé výjimky. Protože u objektových rezultatív se jmenným tvarem přičestí platí důsledná ambiguita s dějovým pasivem (srov. 6.6.2.2), časové údaje vztahující se na okamžik v minulosti proto mohou ve spojení s těmito konstrukcemi referovat **jak k okamžiku děje (pasivum), tak k okamžiku trvání výsledného stavu (resultativum)** (vše ČNK):

(71) **Tehdy byl zbořen** Babylon. (zkráceno)

(72) **Tehdy** též **bylo vyvinuto** kyvadlo. (zkráceno)

(73) **Tehdy byly položeny** základy toho, čemu dnes říkáme moderní česká kuchyně.

Adverbium *tehdy* se tu může principiálně vztahovat buď na dobu uskutečnění děje, anebo na dobu, kdy děj už proběhl a **trval výsledný stav**; ve větách (71) až (73) je však vzhledem k jejich obsahu pravděpodobnější význam dějového pasiva.

Jsou však i případy, v nichž se rezultativum v přítomném čase spojuje s časovým údajem vztahujícím se k **uskutečnění děje**, nikoliv k **době trvání** výsledného stavu:

(74) „Doposud nebylo jednoduché se o tělesně postižené pacienty postarat. Budova oddělení **je postavena v 80. letech**, kdy se na integraci postižených do společnosti vůbec nemyslelo.“

(75) Angličan Smith **má sice letos** v hale **skočeno** 236 cm, ale co vím, tak by tu startovat neměl.“

Ve větě (74) se doba, kdy budova byla postavena, stala určitou **její charakteristikou**, vlastností; je to budova určitého typu, který neobsahuje prvky pomáhající postiženým. V takovém případě pak časový údaj vztahující se na dobu děje v rezultativní konstrukci lze použít. Je to obdobné údaji místa děje ve větě (55) výše:

Ve větě (75) adverbium *letos* sice odpovídá i času děje (*Smith letos skočil 236 cm*), ale zároveň tvoří i **časový rámec** (sportovní sezónu), **během něhož výsledný stav trvá**, a v této funkci v rezultativní konstrukci vystupuje.

Jiné typy časových údajů vztahujících se na čas děje ve spojení s rezultativy nemáme doloženy. Skutečně odchylný a **ze systémově-funkčního hlediska chybný** je však následující doklad z „*Osudů dobrého vojáka Švejka*“ Jaroslava Haška, v němž feldkurát Katz uvažuje o tom, odkud získat kalich:

„Tak dostaneme sportovní pohár od nadporučíka Witingra od 75. pluku. [...] **Mám** to s ním **včera** již **vyjednáno**.“

Zde se evidentně spojuje **rezultativum v přítomném čase** s časovým údajem vztahujícím se na **čas minulého děje**; věta tedy odpovídá větě *Již včera jsem to s ním vyjednal*. Je to však doklad zcela ojedinělý, související patrně spíše s individualitou Haškova stylu než s fungováním posesivních rezultativ v dnešní češtině; může tu jít i o **vliv němčiny**.

6.6.5 Funkce rezultatív v rámci syntaktických paradigmat

6.6.5.1 Resultativa jako prostředek deagentizace

Resultativa jsou deagentní strukturou. Liší se od aktivních dějových tvarů jinými poměry diateze. V případě objektových rezultatív podmět systematicky odpovídá patientu, tj. objektu děje, stejně jako v dějovém pasivu. Objektová resultativa bývají proto také označována jako „stavové pasivum“.

Ale ani u posesivních rezultatív mnohdy diateze neodpovídá poměrům ve větách s aktivní formou slovesnou: věta

(3a) **Máme udělán** program pro počítač.

může být výsledkem předcházejícího děje vyjádřeného větou (3b), nebo větou (3c):

(3b) **Udělalí jsme** (si) program pro počítač.

(3c) **Někdo** nám **udělal** program pro počítač.

Proto se resultativa v mluvnících češtiny tradičně uvádějí mezi prostředky hierarchizace propozice (srov. Havránek 1937; Štícha 1984; MČ 2, 3; Grepl – Karlík 1998). K diatezi nepatří jen různé uspořádání sémantických aktantů (subjekt děje, tedy agens, patiens, příjemce atd.) na syntaktické rovině (tedy jako podmět, objekt, druhý objekt atd.), ale i vynechání některých aktantů, a to nejen původce děje (aktivní děj *Petr otevřel okno* – pasivní děj *Okno bylo otevřeno Petrem* – resultativum *Okno je otevřené*), ale i patientu (*Vyprodali všechny vstupenky* – *Mají vyprodáno*).

6.6.5.2 Sémantické úlohy subjektu posesivní resultativní konstrukce v předcházejícím ději

Posesivní resultativum se někdy označuje za „neutrální“ co do diateze, protože podmět ve větě s ním může být v předcházejícím ději **aktivní** subjekt nebo **pasivní příjemce** (obě věty Mathesius 1925):

(76a) **Máte** už žádost **podanou**, paní? (podmět je aktivní subjekt děje)

(76b) **Máte** už žádost **vyřízenou**, paní? (podmět je je “pasivní” adresát děje)

Věta (77)

(77) Pracovnu už **mám uklizenu**.

odpovídá různým dějovým poměrům, vyjadřovaným větami (77a) až (77d) (Hausenblas 1963):

(77a) Pracovnu **jsem** už **uklidil**.

(77b) Pracovnu už mi **uklidili**.

(77c) Pracovnu už **jsem uklidila**. (řekne uklízečka o mé pracovně)

(77d) Pracovna už mi **byla uklizena**.

Větu (77) lze parafrázovat i v rámci rezultativa jako:

(77e) Moje pracovna už **je uklizena**.

Je tedy vidět, že **subjekt posesivní rezultativní konstrukce může odpovídat různým sémantickým aktantům předcházejícího děje**. Sám je do výsledného stavu zapojen různým způsobem, někdy jako vlastník, ale někdy také pouze jako zainteresovaná osoba (která v některých případech v předcházejícím ději těžko vůbec najde místo, jak ukážeme níže).

Subjekt děje lze někdy v posesivní rezultativní konstrukci vyjádřit výrazem ‚od + G‘ (vše ČNK):

(78) Já jim stále odpovídal, že jsem profesionální fotograf a že to **mám povoleno od policie**. (vyňato z rámce souvětí)

(79) **Měla to nakázáno od doktora**.

(80) **Máme to přislíbeno od nejvyšších představitelů armády**. (vyňato z rámce souvětí)

PMČ (529n.) říká, že „agens [je] odsunut z pozice podmětu a na jeho místo se dostává recipient v širokém smyslu. Výsledkem jsou tedy derivované věty podmětové s recipientem v pozici podmětu. Pokud v nich lze vyjádřit agens, zaujímá pozici s formou ‚od + Gen‘. Pozice patientu (objekt v A) se nemění: *Obecní úřad přidělil mladým manželům malou garsoniéru* ⇒ *Mladí manželé mají (od obecního úřadu) přidělenou malou garsoniéru*.“ Výjimečně se místo předložky *od* s genitivem užije instrumentál: *Jinak měla poštu cenzurovanu Uršulou*.

Poměry však nejsou u všech sloves stejné; mnohé závisí na sémantice konkrétního slovesa. Výraznou skupinu tvořící posesivní rezultativa představují trojvalenční slovesa

vyjadřující různé sociální akty, mnohé z nich komunikativní, jako *dovolit, doporučit, nakázat, nařídit, povolit, propůjčit, předepsat, přidělit, přikázat, přislíbit, svěřit, slíbit, půjčit, zapůjčit, zakázat*. Všechna tato slovesa mají životný (lidský) subjekt a druhý objekt v D, první objekt je obvykle neživotný a může mít formu A, infinitivního doplnění nebo vedlejší věty.

Subjekt posesivní rezultativní konstrukce je totožný s druhým (dativním) objektem předcházejícího děje:

- (81) Dědeček **slíbil vnukovi** lyže ⇒ **Vnuk má slíbené** lyže. (nikoliv ⇒ *Dědeček má slíbené lyže.)
- (82) Rodiče **dovolili Janě** jít do kina ⇒ **Jana má dovoleno** jít **do** kina (nikoliv ⇒ *Rodiče mají dovoleno jít do kina.)

Právě u těchto sloves je relativně časté udání subjektu předcházejícího děje pomocí předložky *od*, tedy:

- (83) Vnuk **má od dědečka** slíbené lyže.
- (84) Michaela a Kateřina **měly od rodičů dovoleno** být venku, dokud se nesetmí.

Z více než 300 dokladů struktury *mít něco slíbeno/-é* v korpusu SYN v8 má 24 **agentivní doplnění s předložkou *od***, ze 229 dokladů na spojení *mít něco přislíbeno/-é* má toto doplnění 19 dokladů, *mít něco půjčeno/-é od někoho* má téměř sto výskytů, *mít něco potvrzeno/-é od někoho* 42, *mít něco zakázáno/-é od někoho* 47 atd.

Objektová rezultativa s dativním doplněním jsou u těchto sloves sice za utčítých podmínek možná, ale **velmi vzácná**:

Funkcí technického ředitele, která **je slíbena Václavu Němečkovi**, byl zatím pověřen Antonín Kříž. **Rusku**, ale i africké Zaiře [...] **je přiděleno** více kanálů, nebo i více pozic pro družice na orbitu.

Jednoznačné (prézentní) objektové rezultativum k slovesu *slíbit* s dativním doplněním je v korpusu SYN V8 doloženo jen dvakrát, u slovesa *přislíbit* čtyřikrát; u slovesa *zajistit* jsou tři doklady objektového rezultativa s dativním doplněním proti více než 4 700 prézentním dokladům posesivního rezultativa (jen se jmenným tvarem participia).

Věty s objektovým rezultativem s dativním doplněním jsou často **knižní**, srov. [...], *vzkříšení těla je přislíbeno všem lidem*, [...] *přístup ke spravedlnosti není zajištěn tisícům Romů v ČR*.

Objektové rezultativum s dativním doplněním může být negramatické: **V pracovně je mi uklizeno*, **Pracovna je mi uklizena*.

U jiných sloves s třetím aktantem jako *usnadnit (někomu něco)* může aktant reprezentovaný podmětem posesivní rezultativní konstrukce odpovídat agentu nebo objektu předcházejícího děje, pokud je zároveň i beneficentem:

- (85) **Mám to usnadněno.** ⇐ Usnadnil jsem si to. : Bylo mi to usnadněno.

Pokud je beneficentem jiná osoba, posesivní rezultativní konstrukce není možná:

(86) *Mám to usnadněno \Leftarrow Usnadnil jsem to někomu.

Sloveso *zaplatit* se chová jinak. U něj bývá aktant vyjádřený podmětem věty s posesivní rezultativní konstrukcí totožný se subjektem předcházejícího děje, není to však povinné:

(87) Domnívala se, že při první úhradě měsíčního poplatku **má zaplaceno** užívání mobilního telefonu na měsíc. (= zaplatila)

(88) „To je jejich problém, vysedávání na lavičce **mají** moc dobře **zaplaceno**“, říká manažer Olomouce Jiří Kubíček. (= dostali zaplaceno)

Srov. dále:

Když jsem mezi jednotlivými chody v té čínské restauraci načrtl obrysy scénáře, můj domácí úkol z pilnosti udělal na Douglase i Zaentze evidentně velký dojem. Tehdy jsem ještě nevěděl, že v Hollywoodu nikdo ani nehne prstem, pokud **nemá** předem **zaplaceno**, ale jsem si jist, že nemít tehdy v ruce aspoň ten náčrt, býval bych ten džob nedostal. (= nedostal zaplaceno)

Podobně jako sloveso *zaplatit* se chovají i jiná slovesa, která se spojují s druhým objektem v D, např. *schovat*, *zajistit*, *zavázat*, *uklidit*; avšak na rozdíl od sloves jako *slíbit* je zde dativní doplnění většinou volné (nelze sice *zaplatit* než *někomu* – podobně jako lze jen něco *slíbit někomu*, ale lze *uklidit* nebo *schovat něco*, aniž by byl přítomen další beneficent). Přítom tento druhý objekt v D nemůže být v posesivní rezultativní konstrukci přítomen, pokud obsahuje subjekt totožný s agentem předcházejícího děje:

(89a) Mám zaplaceno. (= zaplatil jsem někomu nebo někdo zaplatil mně)

(89b) *Mám mu zaplaceno.

Někdy lze tento aktant zavést do posesivní rezultativní konstrukce (k některým výjimkám, srov. 6.6.5.3) jako posesor objektu:

(90) Uklízečka **má** už **uklizen Karlův pokoj**.

K tomuto typu patří velká část sloves vyjadřujících děje vztahující se na části těla nebo oblečení, sloves s významem vyrobení či zničení (poškození nebo zachování) předmětů a dalších změn (srov. 6.6.3.1 III.), protože zde je často možný odpovídající volný dativ (*příšít si něco na kabát, nachystat si něco, sbalit si kufr*). Vyskytují se ale i jemné rozdíly: sloveso *koupit*, které se běžně spojuje s dativem, má ve větě s posesivním rezultativem subjekt totožný s agentem předcházejícího děje:

(91) **Mám to koupeno.** (= Koupil jsem (si) to.)

U některých sloves tvořících posesivní rezultativa, např. *rozečíst, odsloužit, naběhat se vymyslet, zažádat* odpovídá aktant vyjádřený podmětem věty důsledně subjektu předcházejícího děje, protože změna stavu je relevantní především pro něj:

Mám pořád **rozečteno** víc knih najednou [...]

Mám dost **naběháno** a fyzická kondice je základ [...]

[...] **měla** už **odslouženo** sedm roků.

Ve chvílce **měl vymyšleno** čertovinu. (překlad: I. B. Singer – ČNK)

Kate je Američanka, která **má zažádáno** o kanadské občanství.

Celkově je třeba u jednotlivých sloves tvořících posesivní rezultativa počítat s různými zvláštnostmi. Je však jasné, že uvedená ‚neutrálnost‘ co do diateze u posesivních rezultativ platí pouze principiálně, u různých skupin sloves a u jednotlivých sloves může být situace jiná a totožnost aktantu reprezentovaného podmětem věty posesivní rezultativní konstrukce s agentem nebo beneficentem předcházejícího děje může být jednoznačná. Je ovšem také pravda, že pro různé velké skupiny sloves platí, že obě interpretace jsou možné.

Lze také pozorovat, že podmět **posesivní rezultativní konstrukce** představuje někdy jen **osobu zainteresovanou na výsledném stavu**, aniž by bylo možné přiřadit jí jednoznačnou roli v předcházejícím ději:

Popis situace:

Muž jako hlavní postava románu byl na služební cestě v Anglii a po návratu je podezříván manželkou, že cestu jen předstíral a čas strávil s milenkou. Na to hlavní hrdina vytáhne pas, ukazuje ho manželce a prohlásí:

(92) „**Máš** to úředně **ověřené**, že jsem tam byl celou tu dobu.“ (I. Klíma)

Popis situace:

Hlavní postava povídky má dva ctitele, mezi nimiž se nedokáže rozhodnout. Když jeden z nich zemře, její přítelkyně a rádkyně řekne:

(93) „Tedy **máš rozhodnuto!**“ (J. Neruda)

V obou případech si lze jen těžko představit situaci, v níž by oslovená osoba, která je v resultativní konstrukci podmětem, nějak figurovala. Manželka totiž nic neověřila, ani nebylo nic ověřeno pro ni; ani hrdinka Nerudovy povídky se pro nic nerozhodla, lze nanejvýš formulovat nějakou spíše interpretační než parafrázující větu jako *Osud rozhodl místo tebe* či podobně. Oba doklady se vyznačují právě tím, že **výsledný stav je „připsán“ účastníkovi situace, který nebyl účastníkem předcházejícího děje**, a ten se ho týká jen sekundárně. S tím souvisí i možnost vytvořit posesivní resultativa odvozená od intransitivních sloves jako *Oči měla zvlhlé. Košili měla nasáklou krví.*

Toto vše dostatečně ukazuje, že **posesivní resultativa** v češtině nelze zaměnit s formálně podobným časem jiných jazyků. Aktant vyjádřený podmětem věty s posesivní resultativní konstrukcí představuje pouze **účastníka, na nějž se vztahuje výsledný stav**, a to u různých sloves různě. Proto může být **referenčně totožný s různými aktanty předcházejícího děje**; někdy však v předcházejícím ději nemá ani místo.

6.6.5.3 Předmětová a okolnostní doplnění posesivních resultativ

Posesivní resultativa vykazují kromě doplnění **akuzativem** i některá doplnění jiná. Může to být **infinitiv** nebo **vedlejší věta** u sloves typu *domluvit, nařídít, slíbit, zakázat, zjistit* atd. (viz výše) a často to jsou objekty nebo určení okolnosti (*mít namířeno někam*) vyjádřené pády předložkovými:

Ostatně **měli zaplaceno za** celý den, tak co.

Například: čistě počítačová animace **nemá** zdaleka **vyhráno nad** mnohem pracnější manipulací s loutkami či kresbou a malbou.

Právě před týdnem konstatoval primátor Jan Koukal, že do konce roku **bude mít** Praha **našetřeno na** splacení obligací už pět miliard korun.

"Ještě jsme **neměli ušetřeno na** cestu zpátky, museli nám pomoci moji i Carlosovi rodiče," říká Hanka.

Mám namířeno do Lešňuva, kde se ubytoval štáb divize.

"Už jdu," řekl K., zastrčil do kapsy slovníček, vzal pod paží album s městskými památkami, jež **měl uchystáno pro** hosta, [...].

Taky **měly smluveno s** portýrem, že eventuální poštu na milostivou bude předávat Adéle, [...]

Okrajová jsou **genitivní doplnění** (kromě genitivu množství typu *To jsme měli napečeno koláčů!*), jež však mají knižní charakter, který příliš neodpovídá povaze posesivních resultativ:

V kapse **mám nastříháno** srdíček z kladívkové čtvrtky, Alice mi je prošila červenou sámkou [...] (J. Gruša – ČNK)
Ramena ho musela pálit, jako by tam **měl** do kloubů **nasypáno** horkého písku [...]

Setkáváme se s některými instrumentálními doplněními v závislosti na významu slovesa:

Samice **má** červenou **barvu nahrazenou žlutohnědou**, naspodu je šedá s několika bílými tečkami.

Dativní doplnění je obvykle vyloučeno (viz 6.6.5.2). Výjimečně se s ním však lze u některých sloves setkat:

Svůj program **mají** jednoznačně **přizpůsoben požadavkům** mladých.

Tento den **mají** zákonodárci tradičně **vyhrazen kontaktu** se svými voliči.

V bytě **má** vše **podřízeno chovu** – po pokoji jsou košíky, v nichž kočky spí, u okna je sloup na šplhání a v plastové přenosné kleci na zvířata chovatelka dokonce zavírá kvůli bezpečí knihy půjčené z knihovny.

„[...] Zajímavé by pro mě bylo **mít plátna zpřístupněna návštěvníkům** minimálně po dobu pěti let,“ upřesnil Bufka.

Ke konci loňského roku **měl rozpůjčováno klientům** v přepočtu zhruba 26 miliard korun, přibližně šestnáct procent vedl jako problematické).

Dativní doplnění může být nevalenční:

„Nakonec jsme museli jezevčíka operovat a jeho pán jen řekl, že **měl našetřeno manželce** na novou kuchyň,“ sdělila majitelka kliniky IRIS)

6.6.5.4 Posesivní resultativa bez předmětového doplnění

Poměrně častá jsou posesivní resultativa bez objektu. Svědčí to o syntaktickém osamostatnění spojení ‚*mít* + participium‘, obdobně jako o něm svědčí i výskyt předložkových, infinitivních a větných objektů. Avšak podmínky užívání spojení ‚*mít* + participium‘ jsou někdy zřejmě jiné než podmínky užívání dějových tvarů odpovídajících sloves bez objektu.

Existují slovesa, jichž se **neužívá ani v dějových tvarech ani v resultativu bez doplnění**; např. sloveso *napsat* nebo trojvalenční slovesa typu *slíbit*, *nařídít* (nemluvíme zde o aktuálních elipsách typu „*A co ten dopis?*“ „*Už mám napsaný!*“, resp. „*A co ten dopis?*“ „*Už jsem napsal!*“, které jsou možné snad u všech sloves).

Jiná slovesa naopak zřejmě žádná omezení nemají. Např. sloveso **zaplatit** se užívá velmi často **bez předmětového doplnění** jak v aktivních tvarech dějových, tak v posesivním rezultativu:

Dopil pivo, **zaplatil**, hospodskému nechal spropitné [...] a šel.
Když dopili a **zaplatili**, měl Bořivoj na účtě i šest bochníků chleba.
Já už **mám** vlastně **zaplaceno**, řekl Sova.
Zájemci, kteří ještě **nemají zaplaceno**, nechť tak učiní nejpozději do 11. června 1997.

Stejně je tomu u slovesa **dopít**:

"Ještě jste **nedopila**?"
Dopil jsem a odešel.
Stalo se něco? **Máte dopito**? řekla.

Naproti tomu u slovesa **vyprodat** je nápadné už to, že z více než 700 dokladů tohoto slovesa v korpusu SYN 2000 tvoří aktivní dějové tvary jen menšinu (114), v korpusu SYN v8 na téměř 55 000 dokladů tohoto slovesa připadá jen 15 800 aktivních dějových tvarů. Tyto **aktivní tvary se spojují vždy s akuzativním objektem** (pokud nejde o reflexivní deagentiv typu *Lístky se vyprodaly*). V posesivní rezultativní konstrukci má toto sloveso 37 dokladů (v korpusu SYN v8 přes 2800), z nichž 31 je bez objektu a 6 s objektem (v korpusu SYN v8 jen 144 dokladů obsahuje jiný tvar participia než neutrum, tedy např. *Veškerou elektřinu na rok 2012 máme vyprodánu*).

Drtivá většina dokladů slovesa *vyprodat* bez objektu (11 900 v korpusu SYN v8) jsou objektová rezultativa (často bez subjektu: *je vyprodáno*) a pasiva (*byly vyprodány za půl hodiny*); typická užití **posesivního rezultativa bez objektu** ukazují následující doklady:

"Tábory nabízíme už od poloviny března a **máme vyprodáno**."
V jedné věci měl Kaltmeyer pravdu - stevardce se při roznášení pití obchody jen točily a ani ne za půl hodiny **měla vyprodáno**.

Slovesa, která stojí ve všech tvarech bez předmětového doplnění, lze popsat jako charakteristické sociální činnosti, vztahující se na relačně vymezený kruh objektů, který je implikován (obsažen) významem slovesa jako druh objektů, jichž se daná činnost týká; v některých případech se jedná o slovesa specifických způsobů slovesného děje odvozená od takových sloves.

Některá slovesa vystupují v dějových tvarech bez předmětového doplnění pouze tehdy, spojují-li se se zvrtným zájmenem *si*: *Zapálil si* (cigaretu), *Odložil si* (svrchník), *Nalil si* (alkoholický nápoj), *Nabral si do bot* (vodu), *Ukrojil si* (kousek potraviny, zprav. masa). (Štícha, 1987)
Řada posesivních rezultativních konstrukcí bez objektu patrně vystupuje za stejných sémantických okolností a funkci zvrtného *si* v dějovém tvaru přebírá právě specifická funkce subjektu posesivního rezultativa popsaná výše:

Omluvil jsem se, že zůstanu věrný svým fatimkám, a rozžehnul jsem zapalovač na kuřáckém stolečku, který mezi nás přistrčila. Když **jsme měli** oba **zapáleno**, pravila: [...]

„Tak co s tím budeme dělat?“ zeptala se Jane, když **měly** všechny **nalito** a první vlna drbů byla spláchnuta.

Podobně reflexivum *vybrat si* odpovídá posesivnímu rezultativu *mít vybráno*:

"Jsou tady jakési formanské medajlonky, to jsem ještě nejedl," **vybral si** Vítězslav.
"No ne, poularde de Bresse! Už **mám vybráno!**"

Bezpředmětová rezultativa některých jiných sloves se chovají podobně. Patří sem mnohá slovesa vyjadřující **(a)** práce v domácnosti a hospodářství; **(b)** činnosti typické pro nějaké povolání nebo pro danou osobu; **(c)** typickou činnost s objektem; **(d)** změnu stavu prostoru; **(e)** fázi děje; **(f)** pohyby končetin; jde o výrazy tělocvičné terminologie:

Ad (a):

mít očesáno, osedláno, oseto, poklizeno, posekáno (trávu), prostřeno, přistaveno (další podlaží domu), setřeno, shrabáno (posekanou trávu), upečeno, ustláno, vybíleno, vygruntováno, vypráno, vytřeno, vyžehláno, zaděláno (těsto), zameteno, zaseto, zavařeno (kompoty), zazimováno (květiny), zoráno, zryto;

Ad (b):

mít prodáno (prodavač na trhu), nazvučeno (zvukař), sestříháno (stříhač), naroubováno (sadař);

Ad (c):

mít zaparkováno (auto), zalíceno (zbraň), našetřeno (peníze), nadojeno (mléko), nasušeno (seno), sbaleno (zavazadlo), natankováno (benzín);

Ad (d):

mít (někde) nadrobeno, nacákáno, vydýcháno, vyvětráno, nafoukáno, nasněženo, naváto, rozsvíceno, zamčeno, zatopeno, zavlaženo, zhasnuto;

Ad (e):

mít dopsáno, dostudováno, dotrénováno; načteno, naposloucháno, naběháno; odpracováno, odmakáno, odslouženo;

Ad (f):

mít upaženo, připaženo, vzpaženo, předpaženo.

Konečně existuje řada frazémů, které mají strukturu posesivních rezultatív bez (akuzativního) doplnění: *mít vystaráno, mít pro strach uděláno, mít v hlavě vylízáno/ vykradýno/vygumováno, mít spadeno na někoho.*

6.6.5.5 Agentivní doplnění u rezultatív

Pokud se původce děje stává součástí charakteristiky (vlastnosti) entity vyjádřené podmětem resultativa, pak jeho vyjádření je dobře možné a má obvykle formu instrumentálu:

- (94) Publikace **je napsána odborníkem** na marketingovou strategii a poradenství v oblasti rizik na trzích rozvíjejících se zemí. (internet)
- (95) Máme k dispozici čtyři dokumenty se známým autorem, dva **jsou napsané Petrem** a dva **Evou**. (ČNK)
- (96) U kamenných řad na Kounově není pochyb o tom, že **jsou postavené lidmi**. (ČNK, vyňato z rámce souvětí)

Kromě objektových rezultatív dovolují – jak bylo popsáno výše – vyjádření původce děje i **posesivní resultativa**, jejichž subjekt není referenčně totožný s agentem předcházejícího děje. Subjekt u posesivního resultativa má zpravidla výraz ‚**od + G**‘, ve formálních kontextech však může mít i tvar **instrumentálu**:

- (97) Slovensko **má od MMF schválen** úvěr. (ČNK, titulek)
- (98) Kolik jídel **mám hosty objednáno**, tolik jich jsem během 10 až 20 minut schopen připravit a vydat. (ČNK)

Srov. dále:

[...] policie nenese na incidentu žádnou odpovědnost a **má to potvrzeno i od inspekce** ministerstva vnitra.

Seznam nedostatků, na něž jsme upozorňovali od samého začátku a který **máme potvrzen delegátkou** i vedoucím kanceláře v Bodrumu, příkládám.

Sloveso *slíbit* v posesivním resultativu s vyjádřeným agentem má v korpusu SYN 2000 19 dokladů této konstrukce s agentem vyjádřeným předložkou *od*, zatímco s agentem vyjádřeným instrumentálem pouze jeden: [...] *finanční odměny, které měli za své úspěchy slíbeny Českým olympijským výborem.*

Doplnění v instrumentálu má obvykle význam neživotného prostředku děje:

Svíjel se po místnosti, ruce přitisknuté k obličejí, rovnováhu **měl porušenu poraněním** ucha. Mám zahradu 24 arů a již asi před třiceti lety jsem ji **měl zamořenu šárkou**.

Jestliže se totiž jeho praktická metoda osvědčí, jak **má prokázáno** svými **cviky**, nikdy nemůže k poslední věci dojít [...].

7. Paradigmatika větných struktur

Obsah:

- 7.1 Syntaktické paradigma: definice a obecná charakteristika
- 7.2 Aktivum a pasivum a struktury příbuzné
- 7.3 Konkurence základního tvaru slovesa a jeho reflexivní formy
- 7.4 Konkurence reflexivního intransitiva a participiálního pasiva se základním tvarem slovesa
 - 7.4.1 Obecná charakteristika
 - 7.4.2 Konkurence struktur s lexikálně vyjádřeným subjektem děje
 - 7.4.2.1 Přísudková slovesa typu *poškodit (se)*
 - 7.4.2.2 Přísudková slovesa typu *uklidnit (se)*
- 7.5 Jiné typy syntaktické paradigmaticky
 - 7.5.1 Přesunutí a „zdvojení“ subjektu děje
 - 7.5.1.1 Obecná charakteristika
 - 7.5.1.2 Trojčlenné paradigma na bázi sloves *vonět, čpět a páchnout*
 - 7.5.1.3 Dvojčlenné paradigma
 - 7.5.2 Věty s formálním *to* a subjektem děje v pozici komplementu jako syntaktické konkurenty
 - 7.5.3 Přesouvání komplementů

7.1. Syntaktické paradigma: definice a obecná charakteristika

Jestliže morfologické paradigma slova je **souborem jeho morfologických tvarů** s tímž lexikálním významem (*žena, ženy, ženě, ženu* atd.; *pracovat, pracuji, pracuješ, pracovala jsem, budu pracovat, pracovala bych* atd.), pak syntaktické paradigma věty je **souborem vět různé syntaktické formy založených na témže slovesném přísudku** (např. *napustila*) a **poukazujících k téže dějové situaci**. Např.:

(1a) Zdena **napustila do dřezu** ledovou **vodu**. (ČNK, zkráceno)

(1b) Zdena **napustila dřez** ledovou **vodou**.

(2a) Jakmile **napustíte do bazénu** **vodu**, musíte uvést do provozu filtrační zařízení.

(2b) Jakmile **napustíte bazén** **vodou**, musíte uvést do provozu filtrační zařízení. (ČNK, zkráceno)

Věty (a) a (b) však nejsou absolutně synonymní: pouze věty typu (b) implikují, že nádrž byla vodou zcela zaplněna. Viz závěr této kapitoly (podkapitoly 7.5.3).

Sloveso *napustit* jako přísudek věty zakládá v základním aktivním rodu dvojí typ větné struktury:

(a) strukturu typu (1a), (2a), v níž je tekutina, která vtéká do nějaké nádrže, označena akuzativem (**vodu**) a nádrž je pojmenována substantivem v předložkovém pádě ‚do + substantivum‘ (**do dřezu, do bazénu**);

(b) strukturu typu (1b), (2b), v níž je tekutina, která vtéká do nějaké nádrže, označena instrumentálem (**vodou**) a nádrž je pojmenována substantivem v akuzativu (**dřez, bazén**);

Můžeme proto říci, že sloveso *napustit/napouštět* v aktivním rodu zakládá větné paradigma o dvou strukturách neboli **dvoučlenné syntaktické paradigma**.

Pokud však přísudek *napustila, napouští, ... pasivizujeme* nebo užijeme **reflexivní deagentiv**, dostaneme další možné větné struktury (vše ČNK):

- (3) **Do** vytvořeného **bazénu byla napuštěna voda** do výšky 3 cm a po třech dnech působení byly cihly změřeny.
- (4) **Bazén byl** poté **napuštěn vodou** a následně byla natažena síť.
- (5) **Do** hasičské **nádrže se napustila voda** a tam jsme chodili plavat.
- (6) **Bazén se napustil** čistou **vodou** a po určité době, když voda začala být špinavá se vypustil.

Vezmeme-li v úvahu **tvar přísudku**, zahrnuje **paradigma větných struktur založených na přísudkovém slovesu *napustit*** šest prvků; lze tedy říci, že na bázi slovesného přísudku vyjádřeného lexémem *napustit*, je založeno **šestičlenné syntaktické paradigma**:

- (7a) **Do bazénu** poté napustili **vodu**.
- (7b) **Bazén** poté napustili **vodou**.
- (7c) **Do bazénu** byla poté napuštěna **voda**.
- (7d) **Do bazénu** se poté napustila **voda**.
- (7e) **Bazén** byl poté napuštěn **vodou**.
- (7f) **Bazén** se poté napustil **vodou**.

Výjimečně je i na bázi základního, činného rodu **jednoho slovesa** k dispozici **několik syntaktických forem, zakládajících vícečetné paradigma** (vše ČNK):

- (8a) V chalupě **voněla polévka** a možná, že v ní bylo maso. (překlad: I. Babel, *Rudá jízda*)
- (8b) **Chalupa voněla dřevem** a zatuchlostí.

- (8c) V kuchyni **vonělo cukrovím**.
- (8d) Mně se **Eva** líbí, protože krásně **voní po vanilkovém cukru**. (K. Poláček, *Bylo nás pět*)
- (8e) V keři **to voní vlhkostí** a ztuchlinou. (K. Čapek, *Krakatit*, vyňato z rámci delšího souvětí)
- (8f) V chodbě **to vonělo po huse**.

U vět (8a) až (8f) za „tutéž dějovou situaci“ pokládáme dosti obecně takovou situaci, kdy ‚(někde) něco / někdo voní‘. **K syntaktickým a významovým rozdílům** mezi těmito členy syntaktického paradigmatu viz níže.

7.2 Aktivum a pasivum a struktury příbuzné

(O pasivu a jeho funkcích viz podrobně oddíl III., kap. 6.2)

Velkou většinu předmětových sloves yžadujících doplnění akuzativním komplementem lze **pasivizovat**: *obvinít* : *být obviněn*. Srov. (obě věty ČNK):

- (9a) Policisté ho **obvinili** z loupeže a je stíhán vazebně.
- (9b) Muž **byl** policisty **obviněn** z ublížení na zdraví a domácího násilí.

Protiklad aktiva a pasiva tak na bázi téhož slovesného přísudku zakládá **dvojčlenné syntaktické paradigma**.

Za určitých podmínek (k nim viz podrobně oddíl III., kap. 6.4) konkuruje ve větě aktivnímu a pasivnímu přísudku navíc **reflexivní deagentiv**, takže větné **paradigma je trojčlenné** (vše ČNK):

- (10a) Hrnce tehdy **vyráběli** z porézní hlíny.
- (10b) Módní kresby **byly** tehdy **vyráběny** složitou technikou barevné litografie. (vyňato z rámce souvětí a zkráceno)
- (10c) V Brně **se** tehdy **vyráběly** i obří dieselové motory pro energetiku.

Deagentivům typu (c) se někdy dává přednost před participiálním pasívem (typ b). U sloves, která kromě doplnění komplementem v pozici pro akuzativ (tu může zaplňovat také infinitiv nebo vedlejší věta) vyžadují ještě **doplnění v dativu** vyjadřující adresáta děje (*doporučit*

něco někomu, slíbit něco někomu), lze užít **opisných způsobů vyjadřování pasiva**; získáváme tak **pětičlenné paradigma** (podrobně k tomu viz kap. 6.3):

- (11a) **Doporučili** nám konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
 - (11b) **Bylo nám doporučeno** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
 - (11c) **Dostali jsme doporučeno** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
 - (11d) **Dostali jsme doporučení** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
 - (11e) **Dostalo se nám doporučení** konzultovat situaci s ošetřujícím lékařem.
-
- (12a) Podle kuloárních zpráv mu za to **slíbili**, že bude po volbách premiérem.
 - (12b) Podle kuloárních zpráv mu za to **bylo slíbeno**, že bude po volbách premiérem.
 - (12c) Podle kuloárních zpráv za to **dostal slíbeno**, že bude po volbách premiérem. (ČNK)
 - (12d) Podle kuloárních zpráv za to **dostal slib**, že bude po volbách premiérem.
 - (12e) Podle kuloárních zpráv **se** mu za to **dostalo slibu**, že bude po volbách premiérem.

7.3 Konkurence základního tvaru slovesa a jeho reflexivní formy

Dvojčlenné paradigma se základní a reflexivní formou slovesnou zakládají slovesa označující:

(a) Přírodní nebo fyziologické děje, jejichž provádějícím nebo způsobujícím **subjektem** je nejčastěji nějaký (pohybující se) **živel** (*voda, vzduch, kouř, mráz, zima*), **děj** (*výbuch*) nebo **materie na něco se navrstvující** (*prach, listí, svaly*); jde např. o slovesa, *zaplnit (se), zalévat (se), zasypat (se), zanášet (se), zahalit (se), pokrýt (se), ucpat (se), obalit (se), zbarvit (se), zalít (se)*, (něčím); *dusit (se), vzbudit (se)* (něčím);

Konkurenci obou forem těchto přísudků ilustrují věty (13) až (18) (vše ČNK):

- (13a) Puklinu **naplnila** mořská **voda**.
 - (13b) Vana **se naplnila** průzračnou horkou **vodou**.
-
- (14a) Protože **hladinu pokryje led**, nemohou se ani napít a často umírají hlady i žízni.
 - (14b) Když **se** vodní plocha **pokryje ledem**, klesne hladina kyslíku ve vodě.

(15a) Mravenec dýchá malými otvůrkami na těle. Když je **ucpe** jemný **prach**, mravenec uhynie.

(15b) Větráky **se ucpaly prachem**. (vyňato z rámce souvětí)

(16a) Musíme počkat ještě několik týdnů, než stromy **obalí listí**. (zkráceno)

(16b) Otepluje se, raší tráva, stromy **se obalují listím**.

(17a) Pak všechno **zahalil závoj** prudkého lijáku.

(17b) Stromy **se zahalily závojem** květů. (upraveno)

(18a) Uprostřed noci ho **vzbudil hluk** přelétajících letadel.

(18b) Oba dva **se vzbudili hlukem** způsobeným vyražením oken a dveří.

(b) Psychické nebo tělesné procesy, jejichž **nositelem je člověk** nebo část jeho těla, a podmět nebo komplement přísudku vyjadřuje jejich **příčinu** nebo **prostředek děje** např. *nadchnout (se)*, *okouzlit (se)*, *pobavit (se)*, *potěšit (se)*, *rozjasnit (se)*, *trápit (se)*, *uklidnit (se)*, *utvrdit (se)*, *znepokojovat (se)*; *zkřivit (se)* (něčím).

Konkurenci obou forem těchto přísudků ilustrují věty (19) až (22) (vše ČNK):

(19a) Mnoho starých lidí **trápí samota**.

(19b) Manželka **se trápila samotou**.

(20a) Bylo paradoxní, že zrovna tato **myšlenka** ho **uklidnila**.

(20b) Když se dostane do složité životní situace, tak si přehraje svoji "oblíbenou" scénu a tou **myšlenkou se uklidní**.

(21a) Tvář mu **rozjasnil úsměv**.

(21b) Mildredina ústa **se rozjasnila úsměvem**.

(22a) Tvář mu **zkřivila grimasa**.

(22b) Tvář **se mu zkřivila bolestí**.

(c) Komplexní děje, jejichž **nositelem je člověk** a podmět nebo komplement věty vyjadřuje **prostředek děje**, např. *inspirovat (se)*, *prozradit (se)*, *zahřát (se)*, *zachránit (se)*, *živit (se)* (něčím).

Konkurenci obou forem těchto přísudků ilustrují věty (23) a (24):

(23a) **Inspirovala** ho převážně klasická **hudba**. (ČNK)

(23b) **Inspiroval se** převážně klasickou **hudbou**.

(24a) **Zachránilo** ji logické **vysvětlení**.

(24b) **Zachránila se** logickým **vysvětlením**. (ČNK)

Podmínkou možnosti konkurence ve větách (21) a strukturách jim příbuzných je ovšem totožnost subjektu vyjádřeného podmětem věty (b) (*ona*) se subjektem implikovaným instrumentálem (*vysvětlením, které ona podala*).

Obě konkurenční struktury (a) a (b) ve větách (23) a (24) referují k **téže dějové situaci** a z tohoto hlediska jsou **synonymní**. Významový rozdíl mezi větami (a) a (b) tu spočívá jen v nuanci **výpovědní perspektivy**: větami se základní formou slovesnou typu (a) se situace podává **z hlediska účinné příčiny** (hudba, vysvětlení), kdežto větami s reflexivní formou slovesnou se situace podává **z hlediska nějak aktivního subjektu**.

7.4 Konkurence základního tvaru, reflexivního intransitiva a participiálního pasiva

(K pojmu reflexivních intransitiv viz podrobně 2. díl, oddíl VI.)

7.4.1 Obecná charakteristika

Za určitých podmínek a u některých sloves se význam reflexivního intransitiva blíží významu participiálního pasiva. Např.

(25a) V té době jsem **se vozil** v dětském kočárku. (O. Pavel - ČNK, upraveno)

(25b) V té době **jsem byl vozen/vožen** v dětském kočárku.

Totožný situační obsah těchto vět lze vyjádřit i základní formou činného rodu, kde 3. os. pl. referuje k obecnému personickému konateli, nikoli k nějaké konkrétní skupině osob, byť ta může být implikována (ve větě (23c)) jsou to např. rodiče):

(25c) V té době mne **vozili** v dětském kočárku.

Věta (25a) ovšem není zcela synonymní s větou (25b) ani s větou (25c). Ve větě (25a) totiž dosti zřetelně proniká význam „prospěchovosti“ – dalo se tak v můj prospěch. Podobně je tomu ve větě (26a):

(26a) V sanitce **jsem se vozil** už jako malý kluk. (ČNK)

(26b) V sanitce mne **vozili** už jako malého kluka.

(26c) V sanitce **jsem byl vozen/vožen** už jako malý kluk.

Věty (25b) a (26c) jsou ovšem **méně vhodné**, neboť participium *vozen/vožen* (na rozdíl např. od participia *nošen*) je z ne zcela jasných důvodů **velmi málo frekventované**.

Více příbuzná participiálnímu pasivu je reflexivní forma sloves označujících děje, u nichž nemůže jít o to, že subjekt má z tohoto děje nějaký prospěch, nebo má na něm zájem:

(27a) Kamila **se prostě zraňovala** o hrany dvou osudů. (P. Kohout, zkráceno)

(27b) Kamila **byla zraňována** o hrany dvou osudů.

Věta s aktivní formou slovesného přísudku je i zde možná:

(27c) Kamilu **zraňovaly** hrany dvou osudů.

Avšak i ve větě (27a) lze její reflexivní formu vysvětlit tak, že subjekt děje (*Kamila*) si zraňování (do jisté míry) způsoboval nějakou svou aktivitou. A ani pasivum ve větě (27b) není příliš vhodné, neboť ani participium *zraňován/zraňována* není příliš frekventované.

Významově nejbližší participiálnímu pasivu jsou reflexivní formy některých sloves označujících **samovolné intranzitivní děje**, jejichž nositelem je neživý subjekt:

(28a) Dvířka těplušek **se odšoupla**. (B. Pasternak, *Doktor Živago*; nejde o RD)

(28b) Dvířka těplušek **byla odšoupnuta**.

(29a) Při dopravě **se** může **poškodit** stavební materiál. (ČNK, upraveno)

(29b) Při dopravě může **být poškozen** stavební materiál.

(30a) Zjistilo se, že virus **se přenáší** spermatem a krví. (ČNK)

(30b) Zjistilo se, že virus **je přenášen** spermatem a krví.

Avšak zatímco ve větách (28) může jít o obsahový protiklad **samovolného děje** (věta (a); od konatele děje je abstrahováno) a **děje způsobeného** personickým konatelem (věta (b); *dvířka někdo odšoupl*), ve větách (29) a (30) o takový obsahový protiklad nejde; jejich rozdílný význam spočívá jen v abstraktním protikladu „samovolnosti“ děje a „způsobovanosti“ děje vnějšími vlivy, který se však v podstatě netýká reálné dějové situace.

7.4.2 Konkurence struktur s lexikálně vyjádřeným subjektem děje

7.4.2.1 Přísudková slovesa typu *poškodit (se)*

Některé slovesné přísudky tohoto významového typu zakládají **trojčlenné paradigma** větných struktur obsahujících subjekt děje, jímž je nějaký přírodní element nebo síla (např. *voda, požár, choroba*).

Výběr jedné z těchto struktur je podmíněn zejména výpovědní perspektivou, **aktuálním členěním**, abstraktním protikladem „samovolnosti“ nebo „způsobovanosti“ děje a **stylem** textu, do nějž je věta zapojena. V principu se však všemi třemi těmito konkurenčními strukturami referuje k **téže reálné dějové situaci**:

(31a) Vzniklý **požár poškodil** věž, klenbu i vybavení chrámu.

(31b) Vzniklým **požárem se poškodila** věž, klenba i vybavení chrámu. (ČNK, upraveno)

(31c) Vzniklým **požárem byly poškozeny** věž, klenba i vybavení chrámu.

(32a) Dokonce hrozilo, že zatékající **voda poničí** cenné fresky z doby Karla IV.

(32b) Dokonce hrozilo, že **se** zatékající **vodou poničí** cenné fresky z doby Karla IV. (ČNK)

(32c) Dokonce hrozilo, že zatékající **vodou budou poničeny** cenné fresky z doby Karla IV.

(33a) Následný **požár zničil** střechu, dřevěné schodiště, hodinový stroj a zvon.

(33b) Následným **požárem se zničila** střecha, dřevěné schodiště, hodinový stroj a zvon.

(33c) Následným **požárem byla zničena** střecha, dřevěné schodiště, hodinový stroj a zvon.
(ČNK)

Protože ve hře je tu množství faktorů, ne vždy je vhodné uplatnit kteroukoli z daných tří syntaktických struktur; reflexivní forma slovesa může být někdy méně vhodná než základní tvar slovesa nebo tvar pasivní:

(34a) Alzheimerova **choroba zničila** skvostný mozek a ponechala jen tělo. (ČNK)

(34b) Alzheimerovou **chorobou byl zničen** skvostný mozek a ponecháno bylo jen tělo.

(34c) ?Alzheimerovou **chorobou se zničil** skvostný mozek a ponecháno bylo jen tělo.

(35a) Obrovské **vlny zničily** či poškodily i řadu lodí.

(35b) Obrovskými **vlnami byla zničena** či poškozena i řada lodí. (ČNK)

(35c) ?Obrovskými **vlnami se zničila** či poškodila i řada lodí.

Menší vhodnost variant (c) lze vysvětlit tak, že **choroba** a **vlny** se pojmají jako **aktivní ničící subjekt**, což je v rozporu s pojetím „samovolného“ děje.

Jindy je vyloučeno participiální pasivum:

(36a) **Sucho** a sluneční **záření zničí** řadu zárodků chorob a plísni.

(36b) **Suchem** a slunečním **zářením se zničí** řada zárodků chorob a plísni. (ČNK)

(36c) ***Suchem** a slunečním **zářením bude zničena** řada zárodků chorob a plísni.

V budoucím čase je totiž u participiálního pasiva silně implikováno, co **bude** někým **provedeno**. Srov.: „*Míra tolerance vypršela. Kdokoli se zúčastní (opozičních) shromáždění, bude zničen*“ varoval už předem policejní šéf Ismail Ahmadí Moghaddam.

Pokud je ve větě instrumentál dějového substantiva (*vařením*), odvozeného od slovesa označujícího činnost člověka (*vařit*), **význam reflexivní formy může vágně kolísat** mezi významem **samovolného děje** (možný význam věty (37a)), **kauzovaného děje** (věta (37b)) a **děje iniciovaného člověkem** (věta (37c)):

(37a) Mýtus: Jedy v houbách **se zničí vařením**. (ČNK)

(37b) Mýtus: Jedy v houbách **zničí var/vaření**.

(37c) Mýtus: Jedy v houbách **zničíme vařením/varem**.

7.4.2.2 Přísudková slovesa typu *uklidnit (se)*

Trojčlenné větné paradigma zakládají i některá slovesa označující psychické procesy či jejich způsobování jako *polekat (se)*, *vyděsit (se)*, *uklidnit (se)* apod.; úplné **trojčlenné paradigma** je však vzhledem k omezujícím textotvorným podmínkám zmíněným výše spíše vzácností:

(38a) Tím **rozhodnutím se uklidnil**. (ČNK)

(38b) To **rozhodnutí ho uklidnilo**.

(38c) Tím **rozhodnutím byl uklidněn**.

(39a) **Prognózou byl uklidněn** i polní maršál Erwin Rommel. (ČNK, zkráceno)

(39b) **Prognóza uklidnila** i polního maršála Erwina Rommela.

(39c) **Prognózou se uklidnil** i polní maršál Erwin Rommel.

7.5 Jiné typy syntaktické paradigmaticky

7.5.1 Přesunutí a zdvojení subjektu děje

7.5.1.1 Obecná charakteristika

Nevelká skupina sloves umožňuje tvořit věty vypovídající o dějích buď s jedním subjektem v pozici podmětu (věty (40a) a (41a)), nebo se „zdvojeným“ subjektem (věty (40b) a (41b)), přičemž nositel děje je vyjádřen podmětem a přímý způsobovatel děje je přesunut do pozice instrumentálního komplementu.

Ve větě s jedním subjektem (věty (40a) a (41a)) je obsažen komplement místa (*na tržišti; ve městě*), který se ve větě se zdvojeným subjektem (věty (40b) a (41b)) stává podmětem věty reprezentujícím nositele děje (*tržiště; město*):

(40a) Na obrovském tržišti **se hemžili lidé** z celého světa. (ČNK)

(40b) Obrovské **tržiště se hemžilo lidmi** z celého světa.

(41a) Ve městě **se hemžili lidé** na lovu vánočních dárků.

(41b) **Město se hemžilo lidmi** na lovu vánočních dárků. (ČNK)

Významový rozdíl mezi větami (40a) a (41a) a větami (40b) a (41b) je zřejmý: Zatímco ve větách (a) se prezentují *lidé* jako jediný subjekt děje označovaného slovesem *hemžit se*, ve větách (b) se hovoří o dvou subjektech téhož děje – jako **nositel děje** jsou tu prezentovány *tržiště* a *město* a vlastní subjekt, **původce děje** *lidé* je odsunut do syntaktického pozadí komplementu, a tím i do pozadí sémantického.

7.5.1.2 Trojčlenné paradigma na bázi sloves *vonět*, *čpět* a *páchnout*

Tato slovesa běžně umožňují použít dvě různé syntaktické formy komplementové pozice a vzhledem k ní zakládají **paradigma trojčlenné** (vše ČNK):

- (42a) V Téryho chatě zatím hučela kamna, **vonělo dřevo** a grog. (Z. Šmíd, *Proč bychom se nepotili*)
- (42b) Podlaha vrzala, **pokojík voněl dřevem** a plísni. (J. Trefulka)
- (42c) Ale když přijde **bedna** celá bílá a **voní po** syrovém **dřevě**, tak v ní jistě jsou i obrázky i pohádky a taky plakát. (K. Poláček, *Bylo nás pět*)

Vazba *vonět po* (něčem), uplatněná ve větě (42c), pak patrně navozuje představu podobnosti cítěné vůně s vůní dřeva, či fakt, že jde o typickou vůni, již vydává dřevo.

Stejně se chovají i slovesa *čpět* a *páchnout* (vše ČNK):

- (43a) V místnosti kysele **čpělo mýdlo**, soda a plenky.
- (43b) **Voda čpí sírou**.
- (43c) **Vzduch čpěl po** leštěnce na nábytek, rýsovacím papíru a lepicí pastě.

- (44a) Byty jsou zničené, na chodbách **páchne moč** a výkaly.
- (44b) Schodištní **šachta** jako vždy **páchla močí**.
- (44c) **Vojsko** příšlé z ostatních krajů bylo sluncem osmahlé a špinavé a **páchlo po moči**. (M. Waltari, *Egyptan Sinuhet*, vyňato z rámce souvětí)

7.5.1.3 Dvojčlenné paradigma

Dvojčlenné paradigma zakládá nerozsáhlá skupina sloves označujících: **(a)** zvláštní druh pohybu, např. *hemžit se* (viz věty (40a,b a 41a,b výše), **(b)** zvuky, např. *dunět*, *znít*, *rezonovat*, **(c)** světelné či tepelné projevy, např. *lesknout se*, *třpytit se*, *zářit*, *planout*, *sálat*; **(d)** jiné: *kvést*. Srov. (kromě věty (52b) vše ČNK)

(45a) V úzké uličce **duní ozvěna** kroků, jak ji ve vlhkém vzduchu vracejí vysoké zdi.

(45b) **Kráter duní ozvěnou** hromu.

(46a) Výrobní halou **zní hudba** z filmu E. T. Mimoszemšťan.

(46b) **Český Krumlov** v létě **zní hudbou**.

(47a) V hlase mu už zas **rezonoval smích**.

(47b) Chlapík zuřil a kamenný **sklep rezonoval ozvěnami** jeho hlasu.

(48a) Na tváři a na lehce odulém bílém bříše **se mu leskl pot**.

(48b) **Čelo se mu lesklo potem**.

(49a) Pod velkým šedým plnovousem mu **zářil úsměv**.

(49b) „Pojď ke mně,“ říká mi a **září úsměvem**.

(50a) Z jejích očí na něj **plál vztek**.

(50b) **Oči mu plály vztekem**.

(51a) Z otevřených dvířek kotle **sálal žár**.

(51b) Dlažba v ulicích i **stěny domů sálaly žářem**.

(52a) Okolo se pasou krávy, koně a na louce **kvitou krokusy**.

(52b) [...] **mez žlutě kvetla jestřábníky** [...] (I. Klíma, *Poslední stupeň důvěrnosti*)

7.5.2 Věty s formálním *to* a subjektem děje v pozici komplementu jako syntaktické konkurenty

Subjekt některých přírodních dějů vnímaných zrakem, sluchem nebo čichem, označovaných slovesy jako (abecedně) *blýskat se, čpít, hemžit se, jiskřit, kypět, páchnout, překypovat, skvět se, sršet, ševelit, šumět, šustit, tepat, vonět, vrít, zašumět, zavánět* aj. lze vyjádřit buď **podmětem** (následující věty (a)), nebo **komplementem** věty (následující věty (b)); ve větě s komplementem ve tvaru **instrumentálu** pak ještě bývá přítomna **formální částice *to*, která není podmětem věty** a odkazuje k popisovanému prostředí (vše ČNK):

- (53a) Všude kolem **se blýskalo zlato** uniforem a drahokamy dam.
- (53b) Všude **se to blýskalo zlatem!**
- (54a) Dostával balíčky ze vzdálených koutů zeměkoule, z nichž **čpěla plíseň** a tropická džungle. (zkráceno)
- (54b) Na tomhle práchnivějícím zámku **to čpí plísní** a houbou.

Částice *to* bývá fakultativní, a sloveso pak zakládá **paradigma trojčlenné**:

- (55a) Zatímco na jevišti ještě **tepe život**, v zákulisí už probíhají vyklízecí práce a stěhování.
- (55b) V redakci **to tepalo životem**, byl tam čilý shon, plno lidí a hluku.
- (55c) V hlavě mi **tepalo bolestí**. (zkráceno)
- (56a) Sálem **zašuměl smích**.
- (56b) V publiku **to zašumělo smíchem**.
- (56c) V lavicích **zašumělo zděšením**. (Z. Salivarová, *Honzlová*)

7.5.3 Přesouvání komplementů

Některá nemnohá slovesa umožňují zakládat věty, v nichž může stát v pozici akuzativního komplementu název **objektu přemíst'ovaného na nějaké místo nebo v rámci daného místa** (např. *zboží*), anebo **toto místo** (*košík*); místo, na nějž či v rámci nějž něco přemíst'ujeme (*naložit*), je pak vyjádřeno akuzativem (*košík*) a přemíst'ovaný objekt je vyjádřen neakuzativní pádovou formou (*zbožím*). Chovají se takto např. slovesa *napustit* (viz věty (1) a (2) v úvodní kap. 7.1), *naložit/nakládat*, *zavézt*, *nacpat*, *napřechovat* (něco něčím : někam):

- (57a) **Naložte** do košíku **dobroty** a rychle do přírody.
- (57b) **Naložte košík** dobrotami a rychle do přírody. (ČNK)
- (58a) **Zboží naložili** do košíku a pokusili se projít přes pokladny bez zaplacení. (ČNK)
- (58b) **Košík naložili** zbožím a pokusili se projít přes poklady bez zaplacení.

(59a) K dovršení všeho zlého Willis **zavezl na pozemek štěrk**, aby zlepšil přístup k domu.
(ČNK)

(59b) K dovršení všeho zlého Willis **zavezl pozemek štěrkem**, aby zlepšil přístup k domu

(60a) Stavební firma **zavezla na** sousední **pozemek** stavební **odpad** s bateriemi.

(60b) Stavební firma **zavezla** sousední **pozemek** stavebním **odpadem** s bateriemi. (ČNK, zkráceno)

(61a) Nejprve **si do kapes nacpali** zboží za 1 800 korun a utekli z prodejny. (ČNK)

(61b) Nejprve **si kapsy nacpali zbožím** za 1 800 korun a utekli z prodejny.

Srov. dále:

Před místním řeznictvím parkuje naleštěný Seat Cordoba, romská rodina **nakládá do kufru hromadu** vepřových kolen. (Týden, 2014)

Po cestě zpět na hlavní silnici mě zastavili ještě lidé, kteří **nakládali kufr** svého automobilu čerstvým **hrachem**. (L. Zibura, *40 dní pěšky do Jeruzaléma*)

Takže když Jindřiška stopla taxíka a **napěchovala bedny do kufru**, zůstaly po nich na chodníku suché a temné obrazce.

Když **jsem napěchoval jesličky senem**, za tři dny byly prázdné.

Peníze ze zásuvky **si nacpal do kapes** a pak ujel autem.

Poté **si nacpal kapsy čokoládami** a zapalovači. (ČNK)

Věty typu (a) a věty typu (b) však **nejsou** zcela **synonymní** a nelze je vždy libovolně zaměňovat. Lišit se mohou významem, aktuálním členěním i stylem. Pokud jde o větnou sémantiku, věty typu (b) implikují, že zaplněn/zaplňován je celý prostor, kam se něco přemísťuje, zatímco věty typu (a) takový význam nemají, resp. neříká se jimi nic o tom, zda daný prostor přemísťovaným objektem/přemísťovanými objekty je či není zcela zaplněn. Tento významový rozdíl je v závislosti na druhu prostoru a přemísťovaných objektů někdy výraznější, někdy může i zanikat; výrazný je tento rozdíl zejména ve větách (58).

8 Modifikace větných struktur

Obsah:

8.1 Definice

8.2 Elipsa

8.2.1 Obecná charakteristika

8.2.2 Strukturní elipsa

8.2.2.1 Definice a obecná charakteristika

8.2.2.2 Elipsa slovesa

8.2.2.3 Elipsa řídicího substantiva

8.2.3 Valenční elipsa

8.2.3.1 Definice a obecná charakteristika

8.2.3.2 Elipsa subjektu

8.2.3.3 Elipsa objektu

8.2.4 Neúplnost syntaktických jednotek

8.2.4.1 Elipsa části slova

8.2.4.2 Elipsa části složeného slovesného tvaru

8.2.4.3 Elipsa části víceslovného větného členu

8.2.5 Hraniční případy elipsy

8.2.5.1 Sémantická elipsa

8.2.5.2 Elipsa a tzv. větný ekvivalent

8.2.5.3 Apoziopeze a jiné neúplné struktury

8.3 Parcelace

8.3.1 Definice a obecná charakteristika

8.3.2 Typy parcelovaných struktur

8.3.2.1 Úplná a neúplná bázová klauze

8.3.2.2 Doklady parcelovaných struktur podle druhu vyčleněného větného členu (parcelátu)

8.4 Předsouvání a dodatečné připojování větného členu

8.5 Vsuvka (parenteze)

8.5.1 Definice a obecná charakteristika

8.5.2 Vsuvka aktuální

8.5.3 Vsuvka ustálená

8.1 Definice

Základní větné struktury, jak jsou popsány zejména v kap. 3 až 7 oddílu III., mohou být různým způsobem a z různých důvodů modifikovány. Jde především o následující jevy:

- vypouštění jednotek z větné struktury (**elipsa**);
- vyčleňování jednotek z větné struktury (**parcelace**);
- **předsouvání** a dodatečné **připojování** jednotek větné struktury;
- vsouvání jednotek do větné struktury (**vsuvka**).

8.2 Elipsa

8.2.1 Obecná charakteristika

Pojem elipsy není v lingvistice vymezen zcela jednoznačně. Obecně je elipsa chápána jako věta obsahující nějaké **prázdné místo, které nebylo lexikálně obsazeno**. Například ve větě (1) je druhá klauze eliptická, neboť je v ní lexikálně neobsazená pozice predikátu, ve větě (2) je ve druhé klauzi vypuštěn obligatorní objekt slovesa. Jako elipsa se označuje ono prázdné místo, ale často také celá věta s tímto prázdným místem (prázdné místo vyznačujeme hranatými závorkami).

- (1a) Město napřed **hledalo dodavatele a později [] organizátora** pro zajištění akce. (PDT)
- (1b) Město napřed hledalo **dodavatele a později [hledalo] organizátora** pro zajištění akce.
- (2a) **Tyto peníze** samozřejmě nikdo **nemá a ani [] mít** v nejbližší době **nebude**. (PDT)
- (2b) **Tyto peníze** samozřejmě nikdo **nemá a ani [je] mít** v nejbližší době **nebude**

V této základní představě se lingvisté většinou shodují. Rozděluje je však hned odpověď na otázku, **na základě jakých kritérií je v konkrétní větě takové prázdné místo identifikováno**. Různá odpověď na tuto otázku vede autory gramatik a syntaktických příruček jak k různým pojetím definice elipsy, tak k různě širokému spektru případů, které pod pojem elipsy zahrnují. Nejednotnost v chápání elipsy vychází zejména z různých teoretických východisek a z uplatňování různých metodologických přístupů. Tradiční syntax vymezuje elipsu v rámci věty (Šmilauer, 1969), v rámci textové syntaxe je elipsa hodnocena jako jev textový a jsou vyzdvihovány její důsledky pro koherenci textu (MČ 3, 1987; Hrbáček, 1994), zdůrazňuje se též její spjatost s aktuálním členěním (Grep1 – Karlík, 1989). Jiné vymezení elipsy najdeme u lingvistů pracujících s větším počtem syntaktických rovin, například ve valenční teorii Daneše a Hlavsy (1981).

Zařazení elipsy do té které oblasti gramatického popisu úzce souvisí s tím, jak je elipsa v daném lingvistickém popisu definována. U Šmilauera (1969) a Kopečného (1958) je popis elipsy zahrnován do kapitol, ve kterých se pojednává o odchylkách od pravidelné větné stavby. V souvislosti s chápáním elipsy jako jevu textové syntaxe se pak o elipse hovoří jako o modifikaci výpovědní a pojednává se o ní v kapitolách věnovaných textové syntaxi. Ti autoři, kteří více zdůrazňují funkci elipsy jakožto prostředku koherence textu, pojednávají o problematice elipsy v rámci textové syntaxe v kapitolách věnovaných koherenci (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995; Hrbáček, 1994), jiní autoři zařazují kapitolu o elipse i do oddílu o aktuálním členění (Čechová a kol., 1996). Zařazení elipsy do textové syntaxe zdůvodnil i Hausenblas (1979) a v rámci textové syntaxe zahrnul elipsu mezi tzv. textové modifikace základních typů syntaktických konstrukcí. Podobně je elipsa zařazena v *Mluvnici češtiny III* (1987) a také v této gramatice.

Definovat elipsu jako syntaktický jev znamená jasně definovat abstraktní „větné schéma“ (Šmilauer, 1969).

Otázka elipsy je založena na úvahách o tom, že **ve větě „něco“ chybí**. Avšak hodnocení věty z hlediska její úplnosti nelze přenášet z roviny gramatické do roviny obsahové a úplnost věty nelze hodnotit z hlediska účastníků komunikačního procesu. **Elipsa jako lingvistický konstrukt** je výhradně záležitostí lingvistické analýzy.

Elipsu nelze definovat na základě toho, zda nějakou větu jako eliptickou pocítuje, nebo nepocítuje mluvčí či příjemce, neboť ze strany mluvčího ani příjemce v komunikačním procesu v konkrétních větách nic nechybí.

Věty jako (1a) a (2a) nejsou negramatické ani neúplné, či snad dokonce defektní, pro účastníky komunikace neztrácejí nic z jejich sdělné hodnoty. Jde totiž o běžné syntaktické struktury, které se při výstavbě vět a textů pravidelně a frekventovaně opakují.

Elipsa jako prázdné, neobsazené místo je jevem, který identifikujeme v nějaké větě (v její formální struktuře) a znamená nerealizování takové pozice, která je z hlediska přijaté teoretické reprezentace této věty nezbytná. Identifikace elipsy pak vyplývá z faktu, že přítomnost některých slov a větných členů vyžaduje (z hlediska gramatického systému) přítomnost jiných, slov nebo větných členů. Nejsou-li v povrchové (tj. formální) podobě věty tyto gramaticky definované jednotky lexikálně realizovány, hovoříme o elipse.

Proces vypouštění (elize) je pak způsoben zejména následujícími faktory: (a) syntaktickými pravidly (**systémová elipsa**); (b) vztahem ke kontextu, tj. neopakuje se to, co již bylo řečeno dříve nebo co se vyrozumívá ze situace (**aktuální elipsa**).

Hranici mezi aktuální a systémovou elipsou může být obtížné určit, protože i aktuální textové vypouštění má svá pravidla, neplatí, že z věty lze vypustit vše, co by se opakovalo. V tomto smyslu **je každá elipsa gramatická** a eliptické struktury nelze hodnotit jako porušení žádoucí podoby syntaktické konstrukce (na rozdíl například od anakolutů, zeugmat ap.).

V závislostní syntaxi, založené na binárním vztahu mezi řídicím a závislým členem, rozlišujeme dva typy elips: **(a) strukturní elipsa** (elipsa členu řídicího); **(b) valenční elipsa** (vypuštění obligatorního závislého doplnění).

Typickým jevem strukturní elipsy je elipsa predikátu (věta (1a)). Typickým příkladem valenční elipsy je elipsa obligatorního doplnění slovesa (věta (2a)). "

Oba typy elips můžeme ovšem sledovat na různých rovinách jazykového systému, jak ilustrují věty (3a) až (5a).

Na úrovni syntaktických jednotek (větných členů) můžeme definovat například elipsu pomocného slovesa k slovesu plnovýznamovému, často spolu s jinými větnými členy, jak ukazuje věta (3).

- (3) "Slyšel jsi o Saňkovi Pafnutkinovi?" "Slyšel. Je to vážně taková morová nákaza?"
(překlad: B. Pasternak – ČNK) (elidováno: *jsem o něm*)

Jako jeden větný člen se chápe též **spojení předložky se jménem**, ve větě (4) konstatujeme elipsu závislého substantiva (spolu s určujícím adjektivem) k předložce:

- (4) Ornitologové vážili slavíky **před a po nočním koncertu**. (ČNK)

Elipsu můžeme definovat i na úrovni slovní, například ve větě (5) můžeme konstatovat **elipsu části slova**.

- (5) Momentálně operujeme s formátem **pěti- až šestiminutových** videí. (ČNK)

Jednotlivé typy elips (strukturní a valenční) se mohou v rámci jedné věty různě vzájemně kombinovat a vrstvit na sebe.

- (6a) Společnost **NBC měla pět pořadů** v první desítce, **ABC čtyři** a **CBS jeden**. (PDT)

Ve větě (6a) je ve druhé a třetí souřadně spojené klauzi aktuálně elidován řídicí predikát *mít* a jeho patiens *pořad*. Valenční elipsu objektu *pořad* hodnotíme zároveň jako elipsu řídicího substantiva pro vyjádřená atributivní určení *čtyři* a *jeden*. Bez elips, se změněným AČ a pomocí zájmena by obsah věty (6a) bylo možno formulovat takto:

- (6b) Společnost **NBC měla** v první desítce **pět pořadů**, **ABC v ní měla čtyři pořady** a **CBS v ní měla jeden** pořad.

Taková formulace je sice možná a syntakticky přehlednější, ale ze stylového hlediska poněkud těžkopádná.

Podobně je ve větě (7) **elidován** řídicí složený **predikát mít vliv** a objekt tohoto predikátu *na státy*. Elidovaný objekt predikátu je zároveň hodnocen jako elipsa řídicího substantiva pro vyjádřené atributivní určení *ty malé*. Opakovat tyto elidované členy by však bylo ze stylového hlediska a vzhledem k vysoké frekvenci takových elips nežádoucí.

- (7) Když jsou New York a Kalifornie zajedno, má to obrovský vliv na další státy, především na ty malé. (PDT)

Je tedy zřejmé, že elipsa je jev z jedné strany frekventovaný, ale z druhé strany je někdy nutný, neboť opakovat doplnění nebo je nahradit zájmenem by často znamenalo vytvořit speciální stylizační efekt nebo porušit gramatickou normu.

Jednotlivé případy elips podrobně vymezujeme v následujících oddílech. Pro každý typ elipsy uvádíme vždy několik dokladů z **Pražských závislostních korpusů**. Prázdné místo (o které nám vzhledem k vymezenému typu jde) je v každém příkladu naznačeno hranatými závorkami [].

8.2.2 Strukturní elipsa

8.2.2.1 Definice a obecná charakteristika

Strukturní elipsa znamená, že ve formální syntaktické podobě věty není vyjádřen řídicí člen pro vyjádřený člen formálně-syntakticky závislý.

Pro vymezení strukturních elips je velmi důležité vést jasnou hranici mezi větnými konstrukcemi, jejichž řídicím členem je predikát formálně realizovaný určitým slovesným tvarem, a konstrukcemi, které jsou založeny na jiné formálně-syntaktické reprezentaci. Jako neslovesné lze hodnotit věty, které jsou tvořeny nominativní frází (věta (1)), vokativní frází (věta (2)) nebo citoslovečnou frází (věta (3)). Nominativ a vokativ substantiva a citoslovce jsou s to tvořit samostatnou větu. **Věty (1) až (3) tedy nehodnotíme jako eliptické.**

- (1) Tečka.
- (2) Hej holka!
- (3) Pst!

Naproti tomu věty (4) až (8) jsou věty slovesné, ve kterých je **řídicí sloveso elidováno**. Nominální skupina v nenominativním pádě (*Kafíčko* – věta (4)), předložkové skupiny (věty (5) a (6)), adverbium (věta (7)), závislá klauze (věta (8)) odkazují k nějakému řídicímu slovesu svými formálně-syntaktickými vlastnostmi. Do těchto vět zpravidla lze (hypoteticky, někdy i reálně) dosadit nějaké konkrétní sloveso z kontextu, nebo si do nich lze nějaké jednoduché sloveso domyslet.

- (4) Kafíčko a jedeme domů. (PDT)
- (5) Další informace na poslední straně. (PDT)
- (6) Ke švagrové přes kopec za mezinárodní jízdné. (PDT)

- (7) Samozřejmě.
- (8) A dopadnou-li věci nedobře? (PDT)

Takto vedená **hranice mezi větami slovesnými a neslovesnými** má jednu slabinu. Svým tvarem ve větě vyjádřená předložková fráze, pádový tvar substantiva, či adverbium pouze signalizují závislost (formální zapojenost do věty). Není tu zcela jednoznačné, zda řídicím (elidovaným) členem je vždy sloveso.

Ve větách (9) až (11) jde z formálně-syntaktického hlediska jednoznačně o **elipsu** řídicího členu; avšak odpověď na otázku, zda danou větu lze hodnotit jako elidovanou nominální nebo slovesnou frázi, může dát jedině kontext. V některých případech, kde tento kontext nemáme, nebo dostupný kontext je nejednoznačný, povahu řídicího členu nelze jednoznačně určit.

- (9) O schvalování počítačů (titulek)
- (10) Kolik majetku se vlastně privatizuje celkem? **Za necelých devět set miliard korun.** (PDT)
- (11) Zajímavé!

Eliptické jsou také infinitivní konstrukce. Vyjdeme-li z formální charakteristiky infinitivu, je infinitiv slovem nesamostatným a závislým, a to jak v pozicích atributivních nebo doplňkových, tak i jako součást složených slovesných tvarů a víceslovných predikátů. Formou tedy infinitiv signalizuje potřebu vyjádřit řídicí člen.

Infinitivní konstrukce (s infinitivem na místě určitého slovesného tvaru) jsou věty, které často nesou jisté modální významy (přání, zvolání, rozkaz), ze systémového hlediska lze tudíž v infinitivních konstrukcích konstatovat **elipsu** nějakého **modálního slovesa** (případně jen slovesa pomocného), které nese aktualizační kategorie. Věty (12) a (13) hodnotíme proto jako **věty eliptické**.

- (12) Jak tomu **rozumět**? (PDT)
- (13) Rodiče se dozvěděli, jak s dítětem **zacházet**. (PDT)

8.2.2.2 Elipsa slovesa (řídicího děje)

Elipsu slovesa (někdy spolu s členem na něm závislým) identifikujeme v následujících větých strukturách.

Elipsa slovesa k adverbium

[] Draze a levně.

Co [] dál.

Jak [] letos a napřesrok?

Byly to hezké okamžiky, ale druhý den [] znovu do práce.

Celní unie bude sice existovat na papíře ještě dalších dvanáct měsíců (a třeba [] i déle), ale v praxi dostanou vzájemné vztahy punc tvrdosti mezinárodního obchodu.

Elipsa slovesa k předložkové frázi

Ve druhém pokusu se zlepšil Švéd Bodén na 84.62 a v pátém [] Němec Hecht na 84.70.

V hlavním městě bude škola působit v budově Svobodné základní školy v Londýnské ulici, v Brně [] ve Vesně v Údolní.

[] V příštím čísle.

Ne [] na rok, ale [] na delší období.

Přístroje vybavené touto funkcí, člení předávanou zprávu na bloky, obvykle [] na jednotlivé řádky.

Co ale [] s monopolním výrobcem tepla, který, ač má cenu za teplo pod dohledem státu, stále diktuje.

Elipsa slovesa k pádovému tvaru substantiva

Za nejmenší úložný prostor zaplatí osoba 600 Kč a podnikatel Δ 900 Kč ročně, za největší Δ 1560 respektive [] 2280 Kč za rok.

[] Velmi výkonným vozem pro provoz mimo silnice.

Elipsa slovesa k závislé klauzi

Co [] když narazí na padělek?

A co [] kdyby Maastricht v neděli neprošel? (následující kontext: *Evropa s úlevou vítá výsledek galského referenda, pro samé ulehčení si však zapomíná zodpovědět důležitou otázku. Co by se stalo, kdyby ve Francii Maastricht neprošel?*)

A [] že je cesta zatím otevřena jak pro výmarskou, tak pro normální velmocenskou variantu.

Elipsa slovesa k infinitivu

Jak tomu [] rozumět?

Elipsa slovesa k záporce

Po dobu 40 let neměl tento stát ani na prostou reprodukci, natož na rozšířenou, a je tudíž jasné, že provozovny potřebují produkovat disponibilní zisk, a ne [] ztrátu vzniklou odstávkou výroby.

Na masáže chodím pravidelně každý měsíc a do sauny moc ne [], jenom málo.

8.2.2.3 Elipsa řídicího substantiva

Elipsa řídicího substantiva znamená jednak vynechání řídicího substantiva nominativu v klauzích hodnocených jako klauze neslovesné – nominativní, jde o vynechání řídicího (syntaktického) substantiva u doplnění, která mají adjektivní (přívlastkovou) povahu.

Typy elips řídicího substantiva:

Elipsa řídicího substantiva k adjektivu

Některé přístroje si řídí kontrast automaticky, **na jiných []** je ovládán manuálně.

Při kontrole mléka a **mléčných produktů** nevyhovoval zhruba **každý čtvrtý []**.

Jsou to **zájezdy a pobyty** pečlivě programované, které se organizují pro určité vybrané pracovníky podniku jednak jako odměna za dobré pracovní výsledky, jednak jako **studijní a poznávací []**. Pak už jen krátkou **cestou po žluté []** a jste v Libošovicích, kde máte opět příležitost k občerstvení a vlak.

Navzdory poklesu cen **plnokrevníků** není levné **nějakého []** vlastnit.

Elipsa řídicího substantiva k předložkové frázi/pádovému tvaru substantiva

IRA se navíc stávala čím dál tím zkorumpovanější **organizací**, v poslední době [] čistě **mafiašského rázu**.

Mezi banálními a technickými exponáty jsou také řady **útvárů** z chleba a zvláště [] **z másla**.

Nejvyšší teplota 33.0 st. C byla v roce 1834, **nejnižší []** 9.0 st. C v roce 1907.

Takový podnik působí **dojmem** spíš jakéhosi vetešnictví, **než []** solidního obchodu s uměleckými předměty.

Elipsa řídicího substantiva k závislé klauzi vztažné

Zakázka má objem 1.3 miliardy korun a patří mezi **nejzajímavější []**, které se v Praze v poslední době vyskytly.

Liší se tak od **loňské []**, která přinesla například v Nizozemsku a Norsku poměrně velké epidemie. Přijde pouze o možnost získávat v budoucnu – po uplynutí řádné výpovědní lhůty – nesrovnatelně vyšší **úroky**, **než jakými []** jsou úročeny srovnatelné vklady ostatních klientů.

8.2.3 Valenční elipsa

8.2.3.1 Definice a obecná charakteristika

Gramatická struktura věty je určována zejména valenčním potenciálem sloves a dalších slov s valencí (k pojmu valence viz oddíl I., kap. 5 a oddíl II. kap. 2), ale i nevalenčními syntaktickými vztahy. Z valenčních vlastností slov lze v konkrétní větě vyvodit elipsu závislých významových jednotek.

Není-li v konkrétní větě vyjádřeno některé z obligatorních valenčních doplnění, jde ze sémanticko-syntaktického hlediska o elipsu.

Typickým příkladem valenční elipsy je **aktuální elipsa valenčního doplnění**, kdy nepřítomnost obligatorního valenčního doplnění je vyvolána tím, že se neopakuje znovu to, co již bylo jednou vyjádřeno, nebo se nevyjadřuje to, co je dáno situací.

Ve větě (1a) se v odpovědi na otázku znovu neopakuje objekt řídicího slovesa *mít*, který byl vyjádřen v otázce.

Ve větě (2a) na základě situace a znalostí světa vyznáváme, že jde o **studium nějakého oboru**.

(1a) Máte už i pravnoučata? **Mám.** (PDT)

(2a) Znovu žádal, jestli by nemohl **studovat** dálkově. (PDT)

Další doklady valenční elipsy:

Novinář se činovníka ptá na to, na co **by se [] ptal** občan, kdyby měl k tomu možnost. Zatímco v Chorvatsku a Slovinsku je benzín dostupný, v Bosně **se [] sehnat** nedá. Pak ať to řeknou, **vysvětlí []** a komisi rozeženou. Je velmi důležité **poskytnout [] o léčivech**, která zákazníci užívají, co nejvíce informací. Řekla, že bude nadále **nakupovat []** a prodávat nemovitosti.

Je zřejmé, že vypouštění komplementu se neřídí jen kontextovou zapojeností, ale i dalšími gramatickými pravidly, které stanovují komplementy vypustitelné, nevypustitelné a podmínky pro zevšeobecnění komplementu.

Jak ukazuje věta (3b), situační zakotvenost sama o sobě nestačí k tomu, abychom nějaký komplement slovesa nemuseli ve větě vyjádřit.

(3a) Pan Nový zjistil, že na nový byt má, proto **si ho koupil**. (ČNK)

(3b) *Pan Nový zjistil, že na nový byt má, proto **si koupil**.

Naproti tomu věta (4) s lexikálně nevyjádřeným objektem je gramatická.

(4) Pavel se ještě rychle rozloučil a **zavěsil**.

Přestože je zcela zřejmé, jaký objekt ve větách (3b) a (4) není pojmenován, **je věta (4) gramatická, zatímco věta (3b) nikoli**.

Gramatická je i věta (5).

(5) Pavel **prodává** u T-Mobilu.

Avšak zatímco ve větě (4) má lexikálně nevyjádřený komplement jednoznačnou lexikální interpretaci, ve větě (5) nulový komplement referuje obecně k jednotkám pro danou valenční pozici typickým; referentem takového všeobecného aktantu je „to, o čem to obvykle platí“, „to, co je pro danou situaci typické“.

Doklady elipsy komplementu:

Všeobecný objekt

Děti **se učí []** rychle.

Zpívá [] anglicky a německy.
Nechcete **se napít** []?
Babička vůbec **nevarila** [].

Všeobecný adresát

V létě jsem taky musela s tetou chodit na borůvky a potom **jsme je prodávali** [].
Učím se od něj **odpouštět** [] []. (též všeobecný objekt)

8.2.3.2. Elipsa subjektu

V souvislosti s elipsami valenčních doplnění predikátů je třeba se zvláště vyjádřit k problematice vypouštění subjektu (jako v příkladu (6), kde v závislé klauzi příčinné není vyjádřen subjekt). V češtině se subjekt děje velmi často lexikálně nevyjadřuje a často je takové **nevyjádření** subjektu děje **normou**.

(1a) Moje **maminka** byla doma, protože **připravovala** hostinu. (PDT)

(1b) *Moje **maminka** byla doma, protože **maminka/ona připravovala** hostinu.

Čeština patří do jazyků tzv. pro-drop typu, což znamená, že subjekt v češtině nebývá slovně vyjádřen, pokud je znám z předchozího kontextu nebo ze situace, ukazuje na něj dost jasně shodným tvarem přísudek. Proto se vynechávání subjektu nepovažuje za elipsu například v Mluvnici češtiny III (1987, 699). Vypuštěný subjekt za elipsu nepovažuje ani Kopečný (1958, 64); opačné stanovisko zastává Šmilauer (1969, 91); vypuštěný subjekt je jako elipsa hodnocen i v *Příruční mluvnici češtiny* (1995).

V některých pracích se upozorňuje na rozdíly mezi vynecháváním subjektu 1. a 2. osoby na straně jedné a vynecháním subjektu 3. osoby na straně druhé. Konstatuje se, že v případě 1. a 2. osoby je základní, bezpříznakové slovní nevyjadřování podmětu. Pokud má být podmět vyjádřen, je to možné jen osobními zájmeny příslušné osoby a toto vyjádření je vždy nějakým způsobem příznakové. U subjektu třetí osoby je naproti tomu základní, nepříznakové slovní vyjádření nebo pronominalizace tohoto subjektu. Nevyjádření subjektu je tu podmíněno kontextem (Grepl – Karlík, 1986, 239; Příruční mluvnice češtiny, 1995, 41 in.). Na tomto rozdílu pak například Adamec (1981) zakládá svůj přístup k hodnocení elipsy u subjektu: vypouštění subjektu pro 3. osobu považuje za elipsu a vynechaný subjekt pro 1. nebo 2. osobu nikoliv.

Výklad elipsy u subjektu je většinou založen na textových, situačních, stylistických, koreferenčních faktorech, na studiu podmínek, které v konkrétní větě vynechání podmětu dovolují, nebo nedovolují. Tyto podmínky nejsou vždy jasně dány ani poznány a na jejich základě nelze elipsu definovat. V odpovídajícím větěném schématu je subjekt vždy nutně přítomen, a to jak z hlediska formálně-syntaktického (formální shoda predikátu), tak z hlediska sémanticko-syntaktického (valenčního).

Podrobně k lexikálnímu vyjadřování a nevyjadřování subjektu děje při textovém odkazování viz 4. díl.

Další doklady:

Můj bratr byl více méně přinucen, **aby** [] **se věnoval** zahradnictví.
Odbytoví prodejci upravují hardware počítačů IBM **a** [] opětovně tyto produkty **prodávají**.
[] Nerostla, [] nepřibývala, [] nejedla, [] nepila.

8.2.3.3 Elipsa objektu

I. Obecná charakteristika a „nulové“ objekty

O elipse objektu děje neplatí obecná poučka, s níž se lze často setkat, že cokoli lze pochopit z kontextu, situace či znalosti světa, nemusí být ve větě daného jazyka explicitně vyjádřeno. Ani pevná situační zakotvenost sama o sobě nestačí k tomu, abychom objekt děje nemuseli ve větě lexikálně pojmenovat. Např. z následujících **neúplných**, a v tomto smyslu **negramatických vět**, je zcela zřejmé, **jaký objekt v nich není pojmenován**:

(1a) *Vlk se zastavil a **vrtěl**.

(2a) *„**Hod'** do koše.“

(3a) *Já tak **nenávidím!**

Ve větě (1a) je nepojmenovaným objektem vlčí *ocas*, ve větě (2a) je to podávaný předmět a ve větě (3a) osoba, již tuto větu říkáme. Přesto je v těchto případech **nutné** daný **objekt** ve větě slovně **pojmenovat** (1b) nebo k němu **odkázat zájmenem** (2b) a (3b):

(1b) Vlk se zastavil a vrtěl **ocasem**. (ČNK)

(2b) „**to** do koše.“ (ČNK)

(3b) Já **tě** tak nenávidím. (ČNK)

Že je tomu tak, je dáno **frekventovaným územ**, a ten se může jazyk od jazyka lišit. Např. v češtině lze někomu v rozčilení a hyperbolicky hrozit: *Zabiju tě*. nebo *Já tě zabiju*. Avšak nikoli pouze *Zabiju!* nebo *Já zabiju!*, jak je to běžné v ruštině (*Zabju!*). V němčině lze říci buď *Der Hund wedelte*. (*Pes vrtěl*.) nebo *Der Hund wedelte mit dem Schwanz*. (*Pes vrtěl ocasem*.) V angličtině se obvykle říká pouze *She shrugged*. (*Pokrčila*.), zatímco v češtině je třeba říci *Pokrčila rameny*. Naopak v češtině obvykle říkáme pouze *Jdi otevřít*. a myslíme tím dveře, u nichž někdo zvoní, zatímco v angličtině se obvykle ve větě objekt pojmenovává: *Open the door*. Mnoho elips daného typu, které jsou v češtině nemožné, má **francouzština**. G. de Maupassant např. píše *Le mort n'était suivi que huit messieurs dont un pleurait*. ... *Aucun pretre n'accompagnait*. (*Za mrtvou šlo jen osm mužů, z nichž jeden plakal*. ... *Nedoprovázel žádný kněz*. Francouzsky lze běžně říci *Vous connaissez?*, což doslova znamená *Vy víte?*, avšak náležitý český ekvivalent musí být *Vy to víte?* nebo *Vy o tom víte?* Atd.

V přirozených jazycích je však poměrně běžným jevem, že objektový komplement přísudku věty nebývá ve větě lexikálně pojmenován. V některých případech funguje elipsa komplementu jako **jazykový znak**, tj. „nulový“ **komplement** „nulově“ označuje určitý **druh objektu, na nějž se daný přísudek vztahuje**. Např. (vše ČNK):

(4) Táňa se usmála a **zavěsila**.

(5) Navíc za celou cestu do Afriky jsem ani jednou **nepíchnul**.

(6) Zítra je sobota, budeme **zabíjet**.

- (7) "Nešla bys do bijáku?" "Já nemám prachy, ale až budu **brát**, tak pudeme. [...]" (Z. Salivarová, *Honzlová* - ČNK)
- (8) Svačinu si nosím s sebou a pivo stejně nemůžu, protože **řídím**.
- (9) Všichni tři jsme se posadili do venkovní zahrádky u restaurace, **objednali jsme si** a stará paní si vyprávěla se svým vnukem.

Jako nulový znak funguje elipsa objektu děje za určité komunikační situace také u sloves *otevřít* a *zavřít*, jde-li o otevření či zavření dveří (bytu, domu); srov.:

U domovních dveří se ozval zvonek. Obě ztuhly. "Je tady!" špitla máma. "Kdo?" "Vždyť víš!" Trochu mě popostrčila. "No tak, jdi **otevřít**!"
 Ukázal ke dveřím. „Jazz, mohla bys **zavřít**?“
 „[...] Nemáme doma ani zrnka rýže, a chci jim dělat k večeři rýžovou kaši. Týno!" volá paní do kuchyně, "zavolej děti z druhé zahrady! A **zavři**, ať srneček neuteče!" (F. Háj, *Školák Kája Mařík*)

V několika případech se slovně nepojmenovává určitý objekt děje u sloves s reflexivním morfémem *si*: *odložit si* (kabát, oblečení), *objednat si* (jídlo v restauraci), *zapálit si* (cigaretu, doutník), *přidat si* (jídlo). Sloveso **přiložit** užitá bez slovního označení objektu děje se vztahuje na **palivo** přikládání do kamen. Srov.:

Byla to vysoká žena, velice vysoká, s velikou hubenou venkovskou tváří, z níž se dívaly bledé modré oči. "**Odložte si**," řekl jsem a ona si svlékala neobratnými pohyby jakýsi dlouhý tmavý kabát [...]

"Mám dojem, že tady ten pán čeká, až **si objednáte**," řekl Terry a ukázal na netrpělivého číšníka.

Anouk **si zapálila** a zadívala se na stůl. Budou potřebovat popelník, a tak rychle obhlédla okolní stoly.

Mírně korpulentní vtipálek si přendával na svůj talíř kuřecí plátek z talíře rachitické spolužačky se slovy: „Jak to říkal pan učitel? Když už nemůžu, tak **si přidám!**“

Vrátila se do kuchyně a šla nahlédnout do plotny, zda v ní ještě hoří, hned sáhla do truhlíku a **přiložila**.

V angličtině se u slovesa *open* (*otevřít*) pravidelně objekt *dveře* pojmenovává: *Open the door!*

Některé elipsy fungují jako nulové znaky pro určitý druh objektu jen omezeně, za určitých textových podmínek:

- (10) Ten **si** ještě **postaví**, ale za co já bych **si postavila**, kdyby mě vypálili? [...]" (překlad: M Šolochov, *Tichý Don*)

- (11) „[...] Kdežto dát si knížku svázat, v tom už je vyjádřena i jeho úcta ke knize [...]
K téhle fázi ještě celé Rusko nedospělo. To Evropa **váže** už dávno.“ (F. M. Dostojevskij,
Běsi)

Ve větě (4) je nepojmenovaným objektem děje **telefonní sluchátko**; v době mobilních telefonů se slovesem *zavěsit*, po němž nenásleduje název objektu zavěšení, označuje ukončení telefonického hovoru.

Ve větě (5) je nepojmenovaným (elidovaným) objektem **pneumatika** („duše“) **kola**.

Ve větě (6) je elidovaným objektem děje *prase*.

Ve větě (7) je elidováno slovo *výplata*.

Ve větě (8) samotné sloveso *řídít* bez uvedení objektu děje znamená *řídít auto*.

Ve větě (9) je nevyjádřen objekt *jídlo*.

Ve větě (10) znamená syntaktická nula *dům*.

Ve větě (11) jde o vázání *knih*.

Znakovost elipsy objektového komplementu je někdy omezena na **slangové** či **profesní** vyjadřování:

- (12) Když **bereš**, tak tě do práce nikdo nevezme. (LN, 10.9.2011; elidováno je „drogy“)
- (13) Děkuju bohu, že na sále mi bude **podávat** Lenka [...] (P. Dvořáková, *Chirurg*)
- (14) Ale dlouho do kostela nechodil, musel ulehnout, takže se vyzpovídal a **přijímal** už doma.
(překlad: F. M. Dostojevskij, *Bratři Karamazovi*)

Větě (12) předchází tento kontext: *Ale já nerozlišuju toluen a pervitin, bereš to a pro mě jsi feťák. A o tom se nemluví, přitom to Romy ohrožuje mnohem víc než nezaměstnanost.*

Pokud jde o jiný objekt, než je ten, který je **implicitně vyjádřen „nulovým“ komplementem**, tj. tím, že určitý druh objektu děje není ve větě lexikálně (slovně) vyjádřen, je třeba takový objekt slovně pojmenovat, jak je tomu ve větách (15a) a (16a), jinak dojde k negramatické a někdy i nesrozumitelné větě (15b), (16b):

(15a) Eva **zavěsila obraz** nad komodu.

(15b) *Eva zavěsila nad komodu.

(16a) Šéf musí motivovat a vést, jako dirigent **řídí orchestr**. (ČNK, zkráceno)

(16b) *Šéf musí motivovat a vést, jako dirigent **řídí**.

Nulový objektový komplement někdy modifikuje význam přísudku. Např.

(17a) Eva **čte noviny**.

(17b) Matěj už pěkně **čte**. (tj. už umí dobře číst)

(18a) Eva **učí technologii**.

(18b) Eva **učí** na Střední zdravotnické škole v Praze. (tj. je učitelka)

Elipsa objektového komplementu je někdy obvyklá **jen v jednom významu** daného slovesa, zatímco v jiném významu je neobvyklá. Např.:

(19) Eva **hraje na klavír**.

(20) Kdo **hraje** v tom filmu? (nikoli: ‚na nějaký hudební nástroj‘, nýbrž ‚kteří herci‘)

Pokud se tato (nikoli absolutní) pravidla nedodrží, nejenže se tak narušuje ustálený systém jazyka dané doby, ale může hrozit i nebezpečí nepochopení významu věty. Např.:

(21) Skládá hudbu, **hrát** však neumí (novinový titulek)

Tato věta by mohla znamenat, že dotyčný hudební skladatel je **špatný herec**. Z obsahu článku však pochopíme, že *hrát* tu znamená ‚hrát na hudební nástroj‘.

Někdy se nulový komplement běžně vztahuje na **dva, event. více specifických druhů objektu** daného děje, nikoli však na kterýkoli z těch, na něž se děj označovaný daným slovesem může vztahovat.

Např. sloveso **chytat** se běžně a velmi frekventovaně užívá s nulovým komplementem ve významu ‚být *brankářem*‘; jde tu o značný stupeň **lexikalizace** daného významu tohoto slovesa. Rybáři užívají slovesa *chytat* s nulovým komplementem ve významu ‚rybařit‘, ‚chytat ryby‘. V jiném významu by šlo o okazionalismus, který by nemusel být dobře srozumitelný:

(22) Brankář **chytal** dobře. (objektem je *míč, puk*)

(23) Zítra půjdu **chytat**. (objektem jsou *ryby*)

(24) *Za normalizace jsem nikdy **nechytal**. (*Svobodnou Evropu* nebo *Hlas Ameriky*)

(25) *Blízkost rakouské hranice byla pak výhodou v tom, že **se bezvadně chytalo**.

Doklad elidovaného a neelidovaného objektu slovesa *chytat*:

Chytil jsem ze břehu a usadil jsem se kousek pod táborem. (internet)

Blížkost rakouské hranice byla pak výhodou v tom, že **se** bezvadně **chytila** jak rakouská **televize**, tak i tzv. štvavé **vysílačky**, které jsem poslouchal víceméně denně.

Sloveso *poslouchat* se s nulovým komplementem běžně užívá ve významu ‚*dbát na to, co vyžadují rodiče od dítěte*‘ (*Evička neposlouchá.*) nebo se vztahuje na to, co má být slyšeno (*Dobře poslouvej. - Proč neposloucháš, když ti něco říkám?*), event. může být vztaženo i na nějakou autoritu, již je třeba respektovat; v jiném významu by šlo o užití okazionální a patrně i málo srozumitelné:

(26) Naše Evička **neposlouchá**.

(27) *Za normalizace mnoho lidí **poslouchalo**, ale já ne. (*Svobodnou Evropu* nebo *Hlas Ameriky*)

Věta (27) je ovšem gramatická a smysluplná ve významu, v němž je implikovaným komplementem nějaká autorita, již je třeba poslouchat. Šlo by tu o aktuálně užitou elipsu. Věta (24) by mohla být užitá ve smyslu ‚nebyl jsem brankářem‘.

Obvyklost, a tedy systémovost nulového komplementu přísudku věty je **vázána lexikálně** na daná slovesa, a informaci o této vlastnosti slovesa by proto měly obsahovat velké výkladové slovníky. Je třeba počítat s tím, že **různé jazyky se v této vlastnosti slovesa odlišují**.

II. Okazionální elipsy objektového komplementu a jejich různé funkce

V mnoha případech, zejména v beletrii, se užívá elipsy nějakého objektového doplnění přísudku věty okazionálně (příležitostně), a tedy neuzuálně; může při tom jít o (více či méně výrazný) **stylizační záměr**.

1. Elidován je název konkrétního objektu či druhu objektu nebo zájmeno k němu odkazující

Tam, kde za běžných okolností k nějakému konkrétnímu objektu jakožto k předmětu řeči odkazujeme zájmenem, za speciálních textových okolností toto zájmeno může absentovat; funkcí takového vyjadřování je spíše vytvořit stylistický efekt, než ušetřit čas a místo:

(28a) Jakmile to budu mít v kupě, pošlu ti jeden exemplář s prosbou, **abys přečetl** a sdělil mi, co **soudíš**. (Jan Werich v dopise Jiřímu Voskovcovi, 30.7.1964)

V této poměrně jednoduché větě je dosaženo značného stylistického efektu kombinací obou elips s protikladem substandardního *mít něco v kupě* a knižního *soudit*. Neutrálně bychom obsah tohoto sdělení mohli formulovat s odkazovacími zájmeny takto:

(28b) Jakmile to budu mít pohromadě, pošlu ti jeden exemplář s prosbou, aby sis **to** přečetl a sdělil mi, co **o tom** soudíš.

Srov. dále:

„Uzavřeme takovou dohodu, Indy. Já **pomlčím** a vy promluvíte. [...]“ (M. Klevisová, *Dům na samotě*; elidováno: *o tom/o všem*)

V sobotu má přijet Vladimír Karfík trhat poslední zimní jablka, **odveze** i svým mladým. (M. Vaculíková; elidováno: *nějaká*)

Proč **trápí**? Copak neví, že po ní hladově toužím [...] (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*; elidováno: *mě*)

Petronius se marně snaží uhodnout, co chce tato žena, tak nádherná a tak bezohledná, přišla-li se vysmívat nebo vyhrožovat, nebo dokonce **zničit**. (J. Loukotková, *Není římského lidu*; elidováno: *ho*)

Okazionálně elidován bývá poměrně často i substantivní název objektu děje. Funkcí podobných elips může být také to, že se při nich pozornost více soustředí na **kvalitu děje**.

Srov.:

Kup na zítřek večer, stejně bude pršet, čekám před kinem.“ (I. Klíma, *Hodina ticha*; elidováno: *lístek, vstupenku*)

Ode dneška takhle vypakuju každého, kdo by mi jen náznakem bránil, abych příští úterý jela **odevzdávat**. (A. Bolavá, *Do tmy*; z kontextu se vyrozumívá, že objektem jsou zde *léčivé byliny*)

Hospoda byla hned na rohu náměstí, od rána plná lidí; formani, vojáci a ženské, ty už **prodaly** a teď seděly těžce ve svých mnoha sukních a posilňovaly se na cestu. (I. Klíma, *Hodina ticha*; elidováno: *svě zboží*)

Pro koho si ještě přijdou s vyboulenými kapsami a smradem smrti? Co když budou **prohledávat**? (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*; elidováno: *domy*)

Stačí, aby otevřela okno a lehce začichala [...] Občas vyjde na balkón a podává hlášení. „U Sojků **připálili**. (I. Kraus)

„V tý době byl, jáčku, zrovna fofr – bylo třeba kosit, **svážet**, žně na krku. (překlad: M. Zoščenko; elidováno: *obilí*)

„Vy s tátou zatím **vyložíte** a já zajdu do kanceláře.“ (překlad: J. Steinbeck, *Hrozny hněvu*; elidováno: *náklad/všechny věci*)

„Já tušil, že tam někdo **zapálí**, celé tyhle dni jsem to tušil!“ (překlad: F. M. Dostojevskij, *Běsi*; elidováno: *dům*)

V překladu z jazyka, v němž panují jiné poměry, může dojít k ovlivnění překladatele originálem, tak je tomu nepochybně v této větě: „*Mlč, zrádče! Bolševiku! Za-stře-lím!*“ (M. Šolochov, *Tichý Don II*; čeština tu vyžaduje užít zájmeno: *tě*)

2. Přísudek bez objektu se vztahuje obecně na člověka nebo na všechny, kdo jsou v dané době na daném místě:

Některé tyto elipsy jsou poměrně běžné, jiné jsou značně neobvyklé, zejména pokud je sloveso dokonavé; srov.:

Pokud je totiž vůbec něco jasné o studiu lidské mysli, pak je to to, že zásadní vhléd může přijít odkudkoliv. To nejvíc **frustruje**, ale zároveň nepřestává **uchvacovat**. (LN, 2018)

Jejich naivita **uráží** a **děsí**. (M. Vaculíková)

Na Západě je na literaturu políčena past v podobě technicky fungující demokracie: že totiž lze **ovlivnit**. (J. Hutka, *Fejetony*.)

Dokud sem Petronius nedocházel, byla středem společnosti ona, uměla zabavit celou jídelnu, žertovala a **okouzlovala**. (J. Loukotková, *Není římského lidu*)

3. Přísudek bez objektu se vztahuje na kohokoli, kdo pro daný děj připadá v úvahu:

Vskutku, kde je mnoho zlata, tam mohu vždycky důvodně **obvinít** a nikdo nebude o mě tvrdit, že jsem nespravedlivým soudcem [...] (překlad: M. Waltari)

Umíte **se svěřit**? (magazín MFD, 25. 5. 2017; otázka položená Lucii Bílé)

Nezatracoval překotně a bez uvážení všech okolností. (překlad: V. Hugo, *Bídníci*)

4. Přísudek bez objektu se vztahuje na to, co je v dané situaci nasnadě

Některé tyto elipsy jsou silně příznakové a stylotvorné:

Ne, pomyslel si, dnes večer ne, dnes večer všichni **pochopí**. (překlad: A. Randová, *Atlasova vzpoura*)

Nevím. **Zjistím**. Měl jsem volno. (J. Rudiš)

Doma jsem se pak v marných a mučivých přemítáních utěšoval. **Namlouval jsem si! Vysvětloval jsem si!** (E. Kantůrková)

Jiří Gruša byl vzat do vazby, protože **napsal**. Pouze napsal. Kniha nikde nevyšla. (J. Hutka, *Fejetony*)

Jean Valjean se musil rozhodnout okamžitě, musil ihned najít nějaké východisko z nouze, **odhodlat se**. (překlad: V. Hugo, *Bídníci*)

Jen aby nepřišel, přeje si lékař xenofob, viděl nás, co kdyby **prozradil**? (J. Loukotková, *Není římského lidu*)

[...] myslím, že se živí tím, že **shání** po kraji a **prodává**. (E. Valenta, *Jdi za zeleným světlem*)

Potom konečně **uviděla**. Na té straně cesty, kde stál její domek, zelo dlouhé zčernalé spáleniště [...] (I. Klíma, *Hodina ticha*)

Tak co, teta? volal na ni Libor, plácaje ji dobrodušně po stehnech. Už sis **vyhlídla**? (J. Otčenášek, *Kulhavý Orfeus*)

5. Přísudek bez objektu se vztahuje na kterýkoli druh objektu, který může být daným dějem postihován:

Také některé tyto elipsy jsou značně příznakové a stýlotvorné:

Člověk **vynalézal** a **objevoval** už od počátku své existence. (*Dějiny světa*)

Naléhal, navrhoval, vyžadoval. (překlad: E. Ferrante, *Geniální přítelkyně*)

Posлуhačům a čtenářům se líbilo, jak se vyjadřoval. **Domníval se. Myslel si. Zdálo se mu**. (I. Kraus)

Taková je Paříž. [...] Hromada bláta a kamení, chcete-li, ale nad tím morální bytost. Je větší než veliká, je nesmírná. Proč? Protože **se odvažuje**. (překlad: V. Hugo, *Bídníci*)

Byl tu, aby **pozoroval** a **zachycoval**. (H. Pachtová)

Chodili se sem modlit, soustředit, přemýšlet, **přát si**. (L. Zibura)

Dokonce se mne zmocnila stejná potřeba **rozbít** a **ničit**. (překlad: L. N. Tolstoj, *Kreutzerova sonáta*)

[...] ale oni mluví odvážně, oni se nebojí **tvrdit**, kdežto já o všem pochybuji ... (překlad: A. Maurois, *Rodinný kruh*)

8.2.4 Neúplnost syntaktických jednotek

Elipsy nejsou jen záležitostmi větné struktury, ale lze je sledovat i v rámci jednotek menších než je věta, na úrovni slov a větných členů, do větné struktury vstupujících.

8.2.4.1 Elipsa části slova

Ve větách (1) a (2) konstatujeme elipsu části slova.

(1) Tehdy vám zpravidla náleží **dvoj až trojnásobek** mzdy. (ČNK)

(2) Jedna část městečka dětí je vyhrazena pro **tří- až pětileté**, další do 12 let. (ČNK)

Elipsa části slova (slovní elipsa) je taková elipsa, kdy je elidována kořenová (plnovýznamová) část slova k vyjádřené předponě, příponě, koncovce nebo k části kompozita.

Zvláštním případem slovních elips je elipsa formantu *se* a *si* u reflexivních sloves, kdy se v povrchové podobě věty běžně vyjadřuje pro dvě a více reflexiv jen jeden tento formant.

Následují doklady jednotlivých typů slovních elips.

Elipsa konce slova k prefixu

Pochybnost, tak nazval Václav Bartuška příběh léčitele, který se odehrává v době **před [] i polistopadové**.

To však už předznamenáváme aféry, které nás v **před [] i povolebním** období čekají.

Uvádí, že kapitalistická racionalita neodstraní **super- [] nebo sub- racionální** impulzy.

Elipsa části kompozita

Většina tohoto **čtyř [] až pětisetisícového** etnika žije v nepředstavitelné chudobě.

Lidé z malých podniků končí s placením pojistného ve výši **dvoj [] až trojnásobku** nákladů na jednu nemoc.

Pikantní detail v celé záležitosti je, že třinácti [] až čtrnáctiletí chlapci si dům v Košťanech teprve upravovali.

Elipsa morfému *se* u reflexivních slov

A o tom **se** nám s Ruskem **dohodnout nedaří []**.

Druhovost a náročnost zakázek **se** stále **mění** a **zvyšuje []**.

Ženili se a **vdávali []** převážně mezi sebou.

Pro nedostatek financí **se** novou dominantu města **nepodařilo** dobudovat. A ani [] nikdy **nepodaří**, soudí místní občané.

(K elipse morfému *se* viz podrobně Štícha, 1976 a Štícha, 2016)

8.2.4.2 Elipsa části složeného slovesného tvaru

U složených tvarů slovesných můžeme definovat elipsu pomocného slovesa k slovesu plnovýznamovému (věta (3)), kde je elidováno pomocné *jsme* u slovesa *neohrožovali se*) a elipsu plnovýznamového slovesa k slovesu pomocnému (věta (4)), ve kterém je elidováno plnovýznamové *spotřebována* k pomocnému *nebyla*.

(3) Nikoho **jsme nebojkotovali, ani** nikoho **neohrožovali** (ČNK)

(4) Všeobecně se však dnes už ví, že vyrobená voda u nás **nebyla a není** fakticky **spotřebována**. (ČNK)

Další doklady:

Elipsa pomocného slovesa *být* k slovesu plnovýznamovému

Přesun důležitých pravomocí **by se nezastavil** na úrovni republik, ale **pokračoval []** až do regionů a obcí.

Zákony, které **by snížily** psychiatrickým léčebnám daně, **nebo [] umožnily** vznik sociálních fondů dotujících jejich činnost, zatím nejsou.

Americká pomoc parlamentu [] **ohrožena** spekulacemi.

Cigarety v nákupní hodnotě asi 6 miliónů korun **budou** pravděpodobně dodatečně **procleny**, čímž se jejich prodejní cena zvýší asi o jeden milión korun, **a [] prodány** v Praze a Bratislavě.

Elipsa plnovýznamového slovesa k pomocnému slovesu *být*

Pouze se zjistilo, že ne všechny krabice **jsou zapečetěny** tak, jak **by měly být []**.

Dobříšský zámek zatím **pronajat nebyl** a v dohledné době pravděpodobně **ani nebude []**, sdělil LN tajemník ministra Tigrida Pavel Lagner.

8.2.4.3 Elipsa části víceslovného větného členu

Základem významových jednotek sémanticko-syntaktické struktury věty jsou autosémantická slova, která se mohou spojovat s dalšími slovy, a teprve toto víceslovné spojení je považováno za jeden větný člen. Pokud ve formální struktuře věty **chybí nějaká část víceslovného větného členu**, jde o **elipsu části větného členu**.

I. Elipsa části víceslovného (složeného) predikátu

Jako slova, která teprve ve spojení s jinými slovy vytvářejí jednu jednotku významové struktury, jsou obvykle chápána modální a fázová slovesa. Za jednu významovou jednotku lze také považovat spojení sponového slovesa *být* a jména, širěji pak každé spojení sémanticky vyprázdněného slovesa a jména s dějovým významem (složené predikáty; k nim viz podrobně oddíl III., kap. 2.3) a nejrůznější frazeologická spojení. Jako víceslovnou významovou jednotku věty lze jistě vymezit celou řadu dalších víceslovných spojení (víceslovné názvy, číselné výrazy a jiné; zde dále uvažujeme jen víceslovné predikáty.

Pokud ve formální struktuře věty **chybí nějaká část víceslovného predikátu**, jde o **elipsu části složeného predikátu**. Ve větě (5a) je elidováno modální sloveso k slovesu plnovýznamovému; ve větě (6a) je elidováno naopak plnovýznamové sloveso k slovesu modálnímu (spolu s objektem vyjádřeným závislou klauzí – k ní je ve větě (6b) poukázáno zájmenem); ve větě (7a) je elidována jmenná část ke sponovému slovesu *být* (spolu se závislým adverbium *právně*), ve větě (8a) je naopak elidováno sponové sloveso.

(5a) John Major a Douglas Hurd se nemohou a ani nebudou chtít vyhnout ratifikaci. (PDT)

(5b) John Major a Douglas Hurd se nemohou [chtít] a ani nebudou chtít vyhnout ratifikaci.

(6a) Ten snad mohl ovlivnit, aby se toto přání na veřejnost nedostalo. Nebo snad nemohl?
(PDT)

- (6b) Ten snad mohl ovlivnit, aby se toto přání na veřejnost nedostalo. Nebo [to ovlivnit] nemohl?
- (7a) Je tento přístup právně možný? Samozřejmě není. (PDT)
- (7b) Je tento přístup právně možný? Samozřejmě [právně možný] není.
- (8a) Situace je vážná a z naší strany téměř neřešitelná. (PDT)
- (8b) Situace je vážná a z naší strany [je] téměř neřešitelná.

Struktury bez systémově elidovaných výrazů jsou v těchto větách uzuální a někdy i noremní. Pokud bychom měli vytvořit větu bez tohoto druhu elipsy, bylo by někdy třeba větu syntakticky přestavět a/nebo užít odkazovacího zájmena.

Elipsy u modálních sloves jsou někdy frazeologizovány, resp. lexikalizovány, např. *Já už nechci.* (= nechci dál jíst). *Už nemůžu* (jíst, jít apod.) *Já už musím.* (= jít apod.).

Další doklady:

Elipsa modálního slovesa k slovesu plnovýznamovému

Dále se v poučení uvádí, že majitel **nesmí nosit a [] přepravovat** zbraň s nabitou komorou připravenou ke střelbě.

Jak řekl radní Jiří Mrázek, dotace do státního statku **by se měly snižovat a []** postupně **zrušit**. Pokud léčebna nedostane co nejdřív finanční injekci, **bude muset snižovat** stavy pacientů, **[] zavírat** některé pavilóny, **[] propouštět** zaměstnance.

V zápase s Jabloncem **chceme získat** herní pohodu, **[] hrát** opět fotbal a ne kopanou.

Elipsa plnovýznamového slovesa k slovesu modálnímu

John Major a Douglas Hurd **se nemohou [] a ani nebudou chtít vyhnout** ratifikaci.

Rekordman mezi tyčemi Ravelli si v posledním ligovém utkání pochroumal rameno a do branky **bude muset []** Eriksson z Norrköpingu.

Pouze se zjistilo, že ne všechny krabice jsou **zapečetěny** tak, jak **by měly být []**.

Kdybyste dostal nabídku, jel byste s nimi? Na Everest už **nechci []**.

Elipsa jmenné části složeného predikátu

Na dostavbu vodovodu žádaly Přešovice již v březnu a znovu pak v červnu od Okresního úřadu v Třebíči **půjčku** ve výši 400000 korun, podle starosty Popelky jim však **[] nebyla poskytnuta**. Přestože i dnes existuje doživotní **trest**, nepovažuje Benda za nejvhodnější, aby byl **[] udělován** natvrdo automaticky.

Elipsa slovesné části složeného predikátu

Někteří výtvarní autoři, kteří vyšli z alternativního neoficiálního proudu a odborně se nikde neškolili, **mají** proti nejmladší umělecké generaci relativní časové **zpoždění** a na rozdíl od ní **[]** i jinou **zkušenost**.

Reklamy **vyvolaly** trochu **smíchu**, ale také **[]** spoustu **pozornosti**, protože jsou tak nepodobné ostatním americkým reklamám na auta.

SLUNEČNÍ AKTIVITA: Erupční aktivita **[] slabá**, geomagnetické pole **[] slabě porušené**.
Jako svědectví pro českého čtenáře **je** ovšem knížka **nedocenitelná** a její vydání **[] záslužné**.

II. Elipsa u funkčních slov

Jako jeden větný člen chápeme též spojení předložky nebo podřadicí spojky se svým slovem plnovýznamovým. Samostatné funkční slovo (předložka nebo spojka) ukazuje na elipsu slova plnovýznamového. V nominální frázi (9) konstatujeme **elipsu substantiva** k předložce, ve větě (10) elipsu závislého predikátu po spojce. V koordinačních strukturách pak dochází i k aktuálním elipsám funkčních slov: ve větě (11) je aktuální **elipsa předložky** *v*, ve větě (12) je **elidována** podřadicí **spojka** *že*.

- (9) v obdobích **před [] a po** vysvědčení
- (10) Víc nás zajímá **zda [] a kdy budeme patřit** k eurozóně. (ČNK)
- (11) **v Brně a []** Pardubicích
- (12) Řekl, **že přijde a [] zůstane** do druhého dne.

Další doklady:

Elipsa substantiva k předložce

Oba trenéři kroutili po utkání hlavami nad rozdílnou hrou svých celků **před [] a po vyloučení** Schindlera z Bohemians.
Hlasovali jsme a všichni byli **pro []**, říká útočník Pavel Janků.

Elipsa předložky k substantivu

Na příslušných místech v Praze, **[] Brně, [] Ostravě, [] Plzni** a v Českých Budějovicích jsme si ověřili, že prakticky všechny podané návrhy na konkurz se týkají především malých, případně středně velkých soukromých firem.

Ze sazby 23 procent do nižší bylo dále vyňato ubytování a stravování při dětských rekreacích a **[] táborech**.

Francie se také značně rozdělila podle generací: na mládež, která se evropského dobrodružství nebojí, a **[] generaci**, která by, jak se patří, radši zůstala při starém.

Elipsa slovesa k podřadicímu spojovacímu výrazu

Nemálo z nich u nás čeká na svou příležitost řadu měsíců, aniž tuší, **zda [] a odkud přijde**.
Hranice bývalého Západu se posouvají a zdá se, že **[] definitivně** - na východní hranice České republiky.

Kněz si mohl už dopředu představit, jak to skončí; nevěděl jen **kdy []**.

Elipsa podřadicího spojovacího výrazu u věty závislé

Řeknu jim, **že** jsem starý, **[] mám** sklerózu a **[]** už si nic nepamatuju.

Korektory pracují zpravidla ve dvou režimech: buď v interaktivním, **kdy** uživatel nesrovnalosti vyhodnotí a **[] provede** korekturu buďto sám, nebo s pomocí nápovědy.

Nechci ale hudbou vytvářet jakékoli hranice, **protože** moravský folklor je jedním z nejživějších na světě a [] má společný kořen s folklorem bretonským, skotským nebo irským.

8.2.5 Hraniční případy elipsy

8.2.5.1 Sémantická elipsa

K případům elipsy se někdy řadí i takové typy konstrukcí jako v příkladu (1), které se označují jako sémantická elipsa.

(1) cesta k lesu (= cesta, která vede/směřuje k lesu)

„Chybějící“ predikaci v těchto případech však je obtížné vyložit jako neúplnost z hlediska gramatických pravidel. Ze syntaktického hlediska je struktura úplná, nevzniká zde žádné prázdné místo. Považujeme proto tyto případy „vypouštění“ (respektive doplňování) za procesy jiného charakteru, operující na jiné úrovni popisu jazyka než gramatická elipsa.

K případům sémantické, nikoli syntaktické elipsy řadíme i tzv. **elipsu střední věty** (Šmilauer, 1969; Čechová a kol., 1996; Štěpán, 2015) jako v příkladu (2).

(2) Sáhl jí na čelo, netřeští-li. (= sáhl jí na čelo, aby zjistil, netřeští-li)

Ve větě (2) lze konstatovat jen jistý **nesoulad sémantický**, kdy význam vyjádřený vedlejší větou nelze dost dobře chápat jako význam determinující význam věty hlavní. Je ovšem otázka, zda je takové kritérium „nesouladu významu“ dostatečně silné, aby se na jeho základě dala elipsa vždy jednoznačně rozpoznat.

8.2.5.2 Elipsa a tzv. větný ekvivalent

Od eliptických konstrukcí se též oddělují tzv. větné ekvivalenty.

Větné ekvivalenty jsou chápány jako „syntaktické konstrukce, jimiž se realizují nevětné výpovědi“ (Čechová a kol., 1996, 287). Jde o konstrukce funkčně rovnocenné větám (větným výpovědím), nicméně, jak se poznamenává i u Čechové a kol., jsou větné ekvivalenty z gramatického hlediska málo definované: „nevětné výpovědi je třeba nějak pojmenovat z hlediska jejich gramatické formy. Prívlastek ‚nevětný‘ tento úkol dobře neplní, protože tyto útvary charakterizuje gramaticky jen negativně (nejsou to věty, ale neříká se, co to je)“ (Čechová a kol., 1996, 287).

Za „větné ekvivalenty“, tedy útvary suplující větu založenou na určitém slovese, považujeme **nominativní, vokativní a citoslovečné fráze**. Tato trojice konstrukcí má samostatnou výpovědní funkci. Nominativ, vokativ a citoslovce jsou jednotky formálně syntakticky nezapojené, nesignalizují závislost a nevyžadují přítomnost řídicího slovesa. Věty (1) až (3) považujeme za **eliptické věty**, ve kterých je elidováno nějaké řídicí sloveso (děj).

- (1) Pivo!
- (2) Zpáteční do Berouna.
- (3) Úžasně!

8.2.5.3 Apoziopce a jiné neúplné struktury

Od eliptických výpovědí je žádoucí odlišovat různé více či méně neúplné a narušené syntaktické konstrukce, ve kterých prázdná místa nevznikají podle gramatických pravidel, ale jako **stylistický záměr** (apoziopeze; věty (1) až (3)), nebo zcela nezáměrně působením vnějším vlivů (výpověď jednoho mluvčího je přerušena jiným mluvčím - (4)), či vlastní formulační či myšlenkovou nedostatečností (věta (5)).

Zatímco **eliptická věta** neztrácí pro účastníky komunikačního procesu sdělnou hodnotu a není jimi pocíťována jako neúplná či defektní (jde o normálně ukončenou, intonačně nedeformovanou výpověď) nebo je dokonce normou, případy přerušovaných a nedokončených vět jako v (1) až (6) jsou případy skutečných neúplných a defektních větných struktur.

- (1) Běž, nebo tě...
- (2) To nás rozhořčilo tak, že...
- (3) Už proto, že duše je neuchopitelná, na rozdíl od pampeliščího chmýří, třeba... (PDT)
- (4) Tatínek byl vyučený... Jak stará je tedy ta fotka? (PDT)
- (5) Vidíte, jakou mám paměť, za chvíli si možná... Saint-Tropez! (PDT)

Apoziopce se chápe jako nerealizování konce konstrukce (případně začátku – Hausenblas, 1979), nebo také jako neukončená, intonačně nebo graficky přerušovaná věta (MČ 3, 660; Čechová a kol., 263).

O vztahu apoziopce k elipse se konstatuje, že „na rozdíl od elipsy zde často není možno chybějící složky jednoznačně doplnit; kromě toho u elipsy jde o normálně ukončenou, intonačně nedeformovanou výpověď“ (MČ 3, 660). Jako jiný rozlišující znak bývá uváděno aktuální členění: zatímco u elipsy jsou vypouštěny složky patřící k tematické složce a zachována zůstává složka rematická, u apoziopce je naopak příznačná absence rematické složky (PMČ, 697). Karlík v ESČ pak odlišuje elipsu od apoziopce tím, že eliptickou konstrukci lze na rozdíl od věty neukončené, přerušené zpětně rekonstruovat.

Věty (1) až (5) můžeme hypoteticky, na základě gramatických vlastností částečně rekonstruovat. Ve větě (4) vidíme elipsu řídicího substantiva, v ostatních elipsu řídicího děje. Zejména ve větách (2) a (3) však již nelze zpětně rekonstruovat celou větnou konstrukci, která je zde formálně naznačena jen spojovacím výrazem.

Avšak informační (obsahová) neúplnost, neúplné aktuální členění věty (absence rematické složky) jsou v případě takovýchto vět hlavním argumentem pro to, že se nejedná o věty eliptické a že je třeba je od tohoto typu vět odlišit.

8.3 Parcelace

8.3.1 Definice a obecná charakteristika

Parcelace větné struktury je **textotvorný proces**, při němž se některý větný člen z věty vyjímá a klade se bezprostředně za větu po tečce. V textu (1a) je z bázové věty (1b) vyčleněn parcelát *do ordinace*. Parcelát lze vždy syntakticky začlenit do bázové klauze.

- (1a) Belhal se o holi. **Do ordinace.**
(1b) Belhal se o holi do ordinace.

Pro parcelovanou strukturu je charakteristické, že její části, bázová klauze a parcelát, jsou výpovědní realizací jedné větné struktury. Parceláty jsou vyčleněny graficky (tečka, velké písmeno) nebo zvukově (intonačně). Tím se parcelované struktury odlišují od eliptických konstrukcí a jiných výpovědních modifikací, které vytvářejí vlastní, novou syntaktickou strukturu nebo původní syntaktickou strukturu modifikují (dodatečně připojený člen, vytčený člen viz níže 8.4) porušují (např. anakolut). Mezi jednotlivými případy větných modifikací (eliptickými větami, parcelacemi, dodatečně připojenými členy apod.) je široké přechodné pásmo; srov. věty (2) a (3).

- (2) Svízeli je, že poslední slovo má vždy pouze **skutečnost. Holá, nahatá, ohyzná skutečnost.**
(3) Jsou bohatí, ale tisíce Brazilců musí **hladověť. A to v zemi**, která má spoustu přírodního bohatství.

Parcelace je chápána jako syntaktický proces vyčleňování (nebo přičleňování) větných členů (MČ 3, 679), či jako rozčleňování rematické složky na dílčí fragmenty a jako dodatkové připojování elementů složky tematické (PMČ, 575). Gramatiky se odlišují také ve způsobu, jakým pohlížejí na bázový komponent (výchozí konstrukci) a parcelát (vyčleněnou nebo přičleněnou část). PMČ považuje každý segment za samostatnou eliptickou větu, a to především z důvodů intonačních, zvukových: každý segment má své intonační centrum. MČ 3 naproti tomu považuje za jednu větu bázový komponent se všemi k němu náležejícími parceláty. Podobně uvažuje i Hrbáček (1994, 45), který poznamenává, že „výpověď jako komunikativní jednotka musí být vymezena primárně obsahově a svou funkcí, nikoli zvukově a graficky“.

Velmi podstatný pro celou problematiku pak je fakt, kterého si všímá MČ 3 (681): „bázový komponent + parcelát jsou výpovědní realizací jedné větné struktury“. Podobně Hlavsa (1981, 122) píše, že parcelát nelze považovat za eliptickou větu, protože „from the point of view of the pattern nothing is elipted“.

Pro úvahy o statutu parcelátu z hlediska jeho výpovědní platnosti je důležitá ještě jedna charakteristika parcelace jako celku: teprve celá parcelovaná struktura (bázová klauze a všechny k ní přičleněné části) mají **úplné aktuální členění obsahující téma a réma**. Vyčleněné parceláty totiž zpravidla představují rematickou složku věty, která je parcelací zdůrazněna.

8.3.2 Typy parcelovaných struktur

8.3.2.1 Úplná a neúplná bázová klauze

Ze syntaktického hlediska můžeme rozlišit **dva základní druhy parcelovaných struktur** podle syntaktické úplnosti bázové klauze:

(a) **Bázová klauze je syntakticky neúplná.** Vyčleňuje se jednotka strukturně nezbytná, a to buď řídicí člen pro jednotky závislé (věta (4)), nebo valenční člen (věta (5)).

(4) Byla jsem doma ve svém. **Bytě.**

(5) Navzájem si píšou. **Milostné dopisy.**

(b) **Bázová klauze je syntakticky úplná,** vyčleňují se závislá, neobligatorní doplnění (circumstant (věta (6)) a atribut (věta (7))) nebo další členy koordinačních či apozičních spojení (věta (8)).

(6) Mým největším přáním je, aby dělali **dobré filmy. Zodpovědně, invenčně a opravdově.**

(7) Měl jsem na nich vinice a ve městě dům a **sklepy. Plné vína.**

(8) Mám rád **policii. Její příslušníky. Kravaty,** které nosí. **Boty,** do nichž se obouvají, **pendreky,** jimiž pohupují, **revolvery,** které jim cudně vykukují z pouzder.

Typ (a) představuje **jádro parcelovaných struktur**, typ (b) má blízko k dodatečně připojovaným větným členům, které popisujeme níže v 8.4. Nejčastěji se z věty vyčleňují circumstanty.

8.3.2.2 Doklady parcelovaných struktur podle druhu vyčleněného větného členu (parcelátu)

I. Parcelace komplementu

Objekt v akuzativu

„Takové věci bys neměla říkat, Josefíno.“ „Proč, ne? Jsou do sebe zamilovaní.“ „To si jen myslíš.“ „Ne, navzájem **si píšou. Milostné dopisy.**“ (překlad: A. Christie – ČNK)

Objekt v lokálu

Hladil ji. **Po krku. Po ruce.** (J. Rudiš)

Začne **vyprávět. O městě. O hluku. O Evropě**, jejíž okraje hoří. (J. Rudiš)

Objekt v instrumentálu

Ať ho lidé milovali či nenáviděli, vždy je John McEnroe **fascinoval. Stylem**, jakým se oháněl raketou a hádal s rozhodčími.

Situace **se řeší** tak jako v ostatních zemích. Separovaným **sběrem** do kontejnerů, ačkoliv je to poměrně drahá záležitost.

Náš kučeravý nádeník měl na starosti něco zcela jiného. Maloval. **Maloval** obrazy. **Olejem i temperou.** (M. Hule)

II. Parcelace cirkumstantu

Místo

Pak **se ozval** pravidelný skřípavý zvuk. **Někde** před nimi. (J. Padevět)

Flirtovala s myšlenkou **emigrovat. Do Ameriky, do Austrálie.** (A. Lustig)

Podívejte se, jak to vypadá ve sklepech. **A na dvoře. A kolem popelnic. A na ulici. A v parlamentě.** (I. Kraus)

Ale zajímavé osobnosti zde nepochybně **jsou. I mezi mladými autory.**

Čas

Nominaci banky Bohemia jsme již **zrušili. Před týdnem**, okamžitě, když jsme se dozvěděli, že je tento peněžní ústav v likvidaci.

Těšil jsem se na tebe. **Celou tu dobu.** (I. Klíma)

Způsob

Začneme **žít** od začátku. **Jinak.**

Vtom **se** dveře konečně **otevřely. Dokořán.** (K. Blažková, *Tymián z Oxary*)

Jako kdyby v domě někdo **zpíval** se zavřenou pusou. **Hodně nahlas. A falešně.** (M. Klevisová, *Štěstí je zadarmo*)

Příčina

O valorizaci jsme psali, informace o prémiech **se** v článku **neobjevila. Z** jednoduchého **důvodu.** (PDT)

Tohoto konceptu se chytla spousta napodobitelů, ale banky **přestaly** balíčky **propagovat.**

Z jednoho velkého **důvodu**: kvůli nízkým maržím.

Podmínka

Tady s tím provrtám padesát čísel ledu za nějakých dvacet vteřin. **Když** je čepel tvrdá a ostrá.

(P. Roth, *Lidská skvrna*)

Účel

Potřebujeme mír. **K tomu**, abychom spolu mohli navzájem nesouhlasit.

Zřetel

Je tam docela teplo. **Na tuhle roční dobu.** (I. Klíma, *Soudce z milosti*)

Určení průvodních okolností

Zavře se a bude si číst. **V tichu** a bez lidí. (J. Padevět)

Jiné

Domnívá se oprávněně, že za tuto dobu jak jeho firma, tak on jako její majitel **udělali** pro stát a město nemálo. **Ve prospěch** svůj i druhých. Čekají na vyzvání, aby **odnesly** nějaké břemeno. **Za** směšnou **částku** 40 šilinků.

III. Parcelace řídicího substantiva nominální fráze

On byl vždycky hodný. **Kluk**

IV. Parcelace atributu nebo doplňku

Z venkova by se ozval **pláč** a skřípění zubů. O mnoho **hlasitější** než dnes. Využil to a snažil se dostat pryč, a sice právě na **fakultu. Divadelní vědy**. Měl jsem na nich vinice a ve městě **dům a sklepy. Plné vína**. A tak **jsou** zde. Většinou pěkně **upravení**, sebevědomí a odhodlaní vybojovat bitvu o svou kariéru.

V. Parcelace závislé klauze

Z rámce souvětí se vyčleňuje závislá klauze různého druhu:

Chtěl bych být bohatší. **Abych** mohl dát víc psům.
Nikdo kolem mě nic neříkal. **Protože** jsme všichni byli zaměstnání jízdu na vlně.
Moje rodina mě spíš dlobala pod žebra, než ochraňovala. **Ačkoliv** jsem byl nejmladší.
Jan Novák požádal Marii Navarovou, aby ho navštěvovala pravidelně, každé druhé pondělí, v deset ráno. **Jakmile** uklízečka odemkne dveře. (A. Lustig)
Hraju si tam s ním nebo jdeme spolu ven jezdit na kole, závodíme nebo běháme. **Podle toho jestli** na to má náladu nebo ne, nebo jestli sedí u počítače.

(K vyčleňování závislé klauze z rámce souvětí viz podrobněji oddíl VI., kap. 4)

VI. Parcelace koordinátu

Nic **nezadrží** dlouho odkládaný smír Britton versus Thomasini. **Ani** zemětřesení.
Tito farmáři možná **mají v hrsti** samotné srdce světa. **Nebo** alespoň jeho srdeční chorobu.
Článek o příjemné vinárně jsem si přečetla **s velkou chutí. A trochou nostalgie**.

8.4 Předsouvání a dodatečné připojování větného členu

Od parcelace, kdy jednotlivé části tvoří obvyklou syntaktickou strukturu, rozčleněnou pouze graficky či intonačně, lze odlišit předsouvání (věta (1a)) a dodatečné připojování větného členu (věta (2a)).

(1a) **Vládní zprávy pro tisk**, projevy, brífinky, návštěvy vojenských zařízení, publikování, **to je** ryzí propaganda nevalného druhu. (PDT)

(2a) Je **to moje práce - dát** pojištěncům to, co jim patří. (PDT)

Obvyklá syntaktická struktura je zde modifikována tak, že některý větný člen – často podmět věty – je pomocí intonace, grafiky, odkazovacího zájmena a slovosledu zdůrazněn, a to buď tak, že je předsunut na začátek věty, anebo naopak posunut až na její konec.

Bázovou strukturu modifikovaných vět (1a) a (2a) představují věty (1b) a (2b).

(1b) **Vládní zprávy pro tisk**, projevy, brífinky, návštěvy vojenských zařízení, publikování **jsou** ryzí propaganda nevalného druhu.

(2b) **Dát** pojištěncům to, co jim patří **je moje práce**.

Další doklady

Dodatečně připojený větný člen

Byl to odvážný čin, podívat se realitě do očí.
On plakal, ten člověk.
On má takové ustálené názory, ten pan Pitr.
Byl to vždycky můj sen, hrát bundesligu.

Předsunutý větný člen

Svou povahu a vlastnosti zřejmě zdělila po předcích a genetika, to je svinstvo.
Kvůli sterilizacím ji vyšetřovala prokuratura: „Já jsem to nedělala, ale kolegyně, ta měla na starosti agendu dávek pro rodinu.“
Naproti tomu sebevražda, k té se musíte sami rozhodnout, a něco takového mě v životě ani nenapadlo.
Mrtvým, těm v zemi určitě taková zima není.

8.5 Vsuvka (parenteze)

8.5.1 Definice a obecná charakteristika

Jako vsuvku (parentezi) chápeme část textu, který je vložen do nějaké věty a nepatří do její základní struktury, ale který tuto základní strukturu narušuje vsunutím vedlejší informace, dodatečného vysvětlení, hodnotících poznámek apod. Vsuvka je od základní struktury věty **odlišena graficky (pomlčkami, čárkami nebo závorkami)** a též **zvukově (pauzou)**.

Do syntaktických vztahů věty vsuvka může být zapojena (věta (1)), ale také nemusí (věta (2)).

(1) Vypovězení marketingové smlouvy (**platí do konce roku 1995**) funkcionářům doporučil prezident ČTS Jan Kodeš, neboť Teleaxis podle něj smlouvu neplní. (PDT)

- (2) Je skoro zbytečné psát si koncept (**pokud máme víceméně jasno, co chceme stvořit**), lépe je psát rovnou do počítače. (PDT)

Jako vsuvka či parenteze se v lingvistice obvykle hodnotí jakýkoli výraz v rámci věty, který není v žádném přímém syntaktickém vztahu ke kterémukoli z jejích větných členů a bývá od centrálních složek věty oddělen v mluvě pauzou, v písmu pak graficky (Šmilauer, 1966, s. 401n.). Šmilauer a po něm též Hrbáček (1997, s. 171) nebo Panevová a kol. (2014, s. 22) vymezují vsuvku, vsouvání jako jeden ze syntaktických vztahů, byť specifický.

K vsuvkám se někdy přiřazují též případy tzv. „obráceného poměru vět“ (Šmilauer, 1947, s. 247), např. ***Jak říkám, měla jsem moc ráda předměty jako kreslení, zpěv.*** V této gramatice jsou tyto konstrukce hodnoceny jako polovedlejší věty a pojednány v oddíle VI.

V této gramatice zahrnujeme do oblasti parenteze všechny výrazy dodatečně vsunuté do větné struktury, jejichž „vsunutost“ je v psaném textu graficky signalizována, tedy i vsuvky zapojené do syntaktických vztahů věty. Podobně jako v MČ 3 řadíme vsuvku do oddílu výpovědních modifikací.

Rozlišujeme: (a) vsuvku aktuální, příležitostnou; (b) vsuvku ustálenou, lexikalizovanou.

8.5.2 Vsuvka aktuální

Aktuální parenteze je parenteze příležitostná, daná konkrétní potřebou vložit do věty autorův komentář k obsahu, dodatečnou informaci, hodnocení apod. Vsuvka může mít povahu větnou (věta (3) a (4)) nebo nevětnou povahu (věta (5) a (6)), může být do věty syntakticky začleněná vztahem závislosti (věta (4)) nebo souřadnosti (věta (6)), nebo se syntaktických vztahů ve větě, do které je vložena, neúčastní (věta (3) a (5)).

- (3) Posluchač a příznivec přesto, **dovolím si tvrdit**, nemůže současný život hodit za hlavu. (PDT)
- (4) Všem je jasné, že cokoliv jiného než výhra (**za niž každý z hráčů dostane prémii 60 tisíc korun**) by bylo považováno za velký neúspěch. (PDT)
- (5) Nezaměstnanost dosáhla v únoru 1993 vrcholu (**700000 registrovaných osob**), avšak skutečný počet byl zřejmě vyšší. (PDT)
- (6) Celní unie bude sice existovat na papíře ještě dalších dvanáct měsíců (**a třeba i déle**), ale v praxi dostanou vzájemné vztahy punc tvrdosti mezinárodního obchodu. (PDT)

Další doklady

Aktuální vsuvka, větná, syntakticky začleněná

Jeho osobitá strategie (**kteřá je sama geniální inovací pro šíření náboženství**) spočívala v tom, že kdykoliv chtěl šířit a financovat jednotlivá náboženská poselství, vytvořil nové výnosné podniky.

Jsem člověk, který – **když už se do něčeho dá** - nerad prohrává.

Soud - **až padne tato vláda** - bude muset vydavatele sionských protokolů přece jen odsoudit.

"Myslím, že nicméně do filmu vnesli autenticitu, o kterou se jejich angličtí kolegové - **ať byli jakkoliv dobří** - mohli opřít," dodává režisérka.

Domácí celek od skončení dlouhodobé části ligy (**kteřou vyhrál**) klopýtá a trenér Pommer těžko hledá základní šestku.

Jsou to rodiny, které využívaly - **a někdy zneužívaly** - své zemědělské pachtýře, lidi, za nimiž nikdo nestál a kteří měli omezený přístup ke vzdělání nebo k vyučení, aby mohli žít lépe.

Aktuální vsuvka, větná, syntakticky nezačleněná

L. Fuks se důsledně vyhýbá hodnocení svých současníků (**právo soudit má jenom Bůh**), ale není apolitický.

V kolínském případě - **šlo o akci bez souhlasu MK** - byl tedy zákon porušen.

V ČR se objevily firmy, které dodávají vodoměry ve dvou částech - zvláště počítadlo (**to přijde na jednu třetinu celkové ceny vodoměru**), zvláště spodní část, která mívá poruchy.

V době studentských protestů přišel o všechny funkce (**radil totiž k umírněnému postupu vůči demonstrantům**) a octl se v domácím vězení.

Přes 20 procent veškeré obytné plochy v Moskvě zabírají různé vládní instituce (**vědecké ústavy, instituty, školy, nemocnice apod. nejsou v tomto údaji zahrnuty**).

Jinak - **a řekněme hned, že mnohem hůře** - je na tom čtenář denního tisku.

Rodiče totiž občas poukazují na skutečnost, že některé střední školy, **a často to bývají právě gymnázia**, mají jiná kritéria pro chlapce a jiná, přísnější, pro dívky.

Aktuální vsuvka, nevětná, syntakticky začleněná

Ředitel Rudolf Kluziewicz (**na snímku**) založil firmu spolu s partnery z Německa.

Do roku 1995 či 1996, kdy by se Švýcarsko mělo - **hypoteticky** - stát členem ES, by silniční síť už měla být částečně modernizována.

Proto hovoří-li Foucault o řeči jako diskursivně nespoutané, používá (**pouze**) metafor.

V srpnu začali společně pracovat a minulý pátek zpřístupnili objekt veřejnosti (**až do 11. září**).

Poukazování na geografickou vzdálenost v tomto případě příliš Číňany neuklidní, protože náš dovoz z ostatních států regionu (**Tchaj-wanu, Hongkongu, Jižní Koreje, Singapuru a Malajsie**) vzrostl v téže době o 30.5%.

Aktuální vsuvka, nevětná, syntakticky nezačleněná

S pekingskými byrokraty je zadobře premiér Li (**66**).

Vítězstvím ve finále ligy volejbalistek nad Brnem završila Olomouc výbornou sezonu, kdy získala domácí double (**liga a pohár**), obsadila druhé místo v mezinárodní superlige a probjovala se do finálové skupiny PMEZ.

U zjednodušených daňových dokladů (**účtenka za hotové**) si výši zaplacené daně můžete vypočítat sám.

8.5.3 Vsuvka ustálená

Některé vsuvky bývají ustálené, lexikalizované, svou funkcí se přibližují částicím. Ustálené vsuvky jsou tvořeny ustrnulým určitým slovesným tvarem (*myslím, prosím, víte, řekněme, dejme tomu* apod.), který může mít zachovanou omezenou část valenčního potenciálu původního neustrulého slovesa (věty (1) a (2)). Silně lexikalizované vsuvky nebývají ve větě graficky odděleny (věta (3)).

- (1) Z červených vín tam měl, **myslím**, jenom portugala a cabernet. (PDT)
- (2) Byly tam takové tancovačky, že byl poměr, **dejme tomu**, asi deset ku jedné - deset děvčat na jednoho kluka. (PDT)
- (3) Řekněte mi **prosím** víc o vaší kamarádce. (PDT)

Další doklady:

Je to, **myslím**, tři roky, kdy měl svoji druhou svatbu.

Vzadu, jak tam stojí, je bratr, který mi byl, **tuším**, za svědka.

„**Prosím tebe**, nic o tom neříkej, nedělej mi žádné nepříjemnosti.“

To víte, pod to se nosily spodničky, takže to bylo nadýchané.

Moje maminka pořád otce uklidňovala a říkala: „**To víš**, kdyby žil Alois, tak by ti napsal.“

A opravdu se to, **nedej bože**, vyplnilo.

Myšlenka postavit v Praze, **přesněji řečeno** v její severní části, třetí krematorium padla poprvé před patnácti lety.

"Způsob, kterým jsme řídili firmu Campbell U. S. A., můžeme, **doufám**, použít i v jiných částech společnosti," řekl pan Baum.

Jak váš, **řekněme**, velice dobrodružný život působil na to, co následovalo po válce nebo v posledních 28 letech, kdy už žijete velice klidně?

Tam jsme skutečně zaplatili daň své, **řekl bych**, válečné neostřílenosti.

Těžko si ale **dejme tomu** v Čechách představit tak vážný zájem studentů a odborné veřejnosti o španělský model, jakého jsou již tradičně svědky stredo-evropské semináře zde v San Sebastianu.

Tento výrok jistě podporuje stanovisko vaší redakce o tom, že ochrana životního prostředí je **obecně vzato** hloupá nebo přehnaná, ale je prostě nesprávný.

9. Větné členy závislé na přísudku

9.1 Podmět

Obsah:

9.1.1 Obecná charakteristika

9.1.2 Sémantický subjekt (podmětový participant)

9.1.3 Způsoby vyjádření podmětu

9.1.3.1 Podmět jmenný

I. Základní forma

II. Apoziční skupiny

III. Výrazy kvantifikační

IV. Zájmenný podmět

V. Třetí osoba přísudku

VI. Podmět (vše)obecný

VII. Podmět neurčitý

9.1.3.2 Podmět nejmenný (vyjádřený infinitivem, neohebnými slovními druhy nebo citátovými výrazy)

I. Infinitiv

II. Neohebný slovní druh nebo nenominativní tvar

9.1.3.3 Podmět vyjádřený vedlejší větou

9.1.4 Vztah podmětu, nominativu, nositele děje/stavu a větného tématu

9.1 Podmět

9.1.1 Obecná charakteristika

Podmět je konstitutivní větný člen prvního řádu (viz výše kap. 1) – podílí se na vytvoření větné struktury. Sledujeme jeho **stránku formální** (pro niž přednostně užíváme termín **podmět**) a **významovou** (vyjadřovanou přednostně termínem **subjekt**), jakož i vzájemný vztah obou hledisek. Při jejich symetrii nakládáme s oběma termíny víceméně synonymně.

Podmětem zde rozumíme formu, výraz zaujímající podmětovou pozici. Zároveň tímto termínem označujeme samu tuto syntaktickou pozici, k níž se vztahuje slovesný tvar určitý jakožto přísudek či základ přísudku. Tato pozice nemusí být formálně obsazena – pak jde o tzv. **podmět nevyjádřený** nebo **všeobecný**.

Podmětovou pozici zakládá sloveso s podmětovou vazbou jako sémanticko-formální složku větného vzorce. Ve **valenčním pojetí syntaxe** je tato pozice označována jako levé (levovalenční) externí doplnění predikátového slovesa. Výlučnost podmětové pozice ve struktuře věty se projevuje mj. tím, že je pádově definována jako **nominativní** (lze se na ni ptát otázkou *kdo/co*). Nese tedy příznak pádu nerelačního, syntakticky nezávislého, stojícího nejvýše v pádové hierarchii. Schopnost implikace podmětové pozice má jen určitý tvar slovesný ve funkci syntaktického přísudku (nebo jako součást přísudku složeného, viz kap. 2.3) Přechodníkové tvary sloves v polovětných konstrukcích, plnící polo-/semipredikační funkci, sdílejí podmět/subjekt s přísudkem věty, do níž jsou syntakticky začleněny. Bez valenčního potenciálu tohoto určitého tvaru by přechodníkový tvar sám nemohl externí levé doplnění iniciovat (implikovat). V informační (adresátské) perspektivě se podmět jeví jako nositel predikačního (přísudkového) příznaku. Je-li podmětová pozice podmíněna sémanticko-formálním potenciálem přísudku, je vztah přísudku k podmětovému

jménu zpětně podpořen shodou v gramatických kategoriích. Pokud je podmět vyjádřen jiným než jmenným výrazem, ke kategoriální shodě nedochází (viz oddíl VII. Kongruence).

9.1.2 Sémantický subjekt (podmětový participant)

Termínem **subjekt** označujeme sémantickou složku podmětu (zatímco pojem a termín **podmět** zohledňuje (také) aspekt formální).

Jestliže říkáme, že nominativní (podmětová) složka věty je předjímána sémantikou přísudkového slovesa, je třeba tomu rozumět tak, že dějový či stavový příznak svědčí pro svého původce nebo nositele v širokém smyslu (zde sémantický subjekt), resp. svědčí o něm. Lze ovšem uplatňovat i jiný teoretický přístup, shledávající sémantický subjekt také v nenominativních složkách věty – viz zde kap. o predikátu s kategoriálním slovesem.

Sémantický subjekt odpovídající podmětové pozici může představovat řadu různých blíže specifikovatelných participantů vyjadřujících rozmanité sémantické role (v závislosti na užitém přísudkovém slovese a jeho tvaru): **agens** – věty (1), (2), **kauzátor** – věty (3), (4), **patiens** – věty (5), (6), **recipient** – věty (7), (8), **nositel děje či stavu** (věty (9) až (12)), **vlastník** (věty (13) až (15)).

Sémantická role podmětu přitom nesouvisí s lexikálním významem jména, jímž je podmět reprezentován, jak ilustrují následující příkladové věty (vše ČNK, případně kráceno bez vlivu na syntaktické funkce):

- (1) **Kůň** natahoval krk přes dřevěný plůtek a okusoval keře v zahradě.
- (2) Chválili kuchařčin výkon, dokonce i **kocour**, který vyskočil na stůl a zkusil kousek ukrást.
- (3) Ohnivý **žár** mohl způsobit rozpínání kopulí a popraskání budov, krutý **mráz** dokázal rozervat každou kovovou stavbu, pokud se nepočítalo se smršťováním.
- (4) Mezi služebnictvem a strážnými vyvolala **zpráva** neklid.
- (5) Kdysi se **pstruzi** nasazovali do vody, aby otestovali stupeň čistoty.
- (6) Květiny silně voněly, a dokonce i **včely** a **motýli** se zdáli být omámeni tou vůní.
- (7) **Florence** ucítila vůni sena. Když nastražila uši, slyšela oddychování krav ve stáji.
- (8) I kdyby ji **řidič** uslyšel a porozuměl jí, co by udělal?
- (9) Z kuchyně sem proniká **proužek** světla a dopadá na celou sbírku dřeváků.
- (10) **Lesy** se už začínají odívat kouzelnými barvami indiánského léta.
- (11) **Sluky** mají tmavé maso.
- (12) **Čluny** zatím mizely v mlze.

- (13) **Muž** měl košili vyhrnutou až k loktům a na ruce spoustu šrámů a jizev.
- (14) **Většina** z nich vlastnila soukromá trysková letadla!
- (15) Její **rodiče** vlastnili pomerančové plantáže a **ona** dostala své první taneční hodiny v alžírské opeře.

9.1.3 Způsoby vyjádření podmětu

9.1.3.1 Podmět jmenný

I. Základní forma

Základní formou vyjádření podmětu je jméno v širokém smyslu v 1. pádě, a to **(a)** substantivum – věta (1), **(b)** pronominální substantivum (= zájmeno) – věty (2), (3), **(c)** substantivizované adjektivum, resp. adjektivum po vypuštění podmětového substantiva – věty (4), (5), **(d)** numerální substantivum či substantivizované adjektivum (číslovka), i po vypuštění kvantifikovaného denotátu – věty (6) až (8):

- (1) **Pes** otevřel nejprve jedno oko a pak druhé.
- (2) Co jsem nesnědl **sám**, dal jsem psovi.
- (3) **Ona** si objednává červenou štiku s fialkami a limbovými oříšky.
- (4) **Staří** je zásobují vším, co dům a pole dává.
- (5) Příroda to již tak zařídila, že **hloupí** jsou těm chytřejším pro legraci.
- (6) Ne, **všichni** neodejdou.
- (7) **Osmnáct** je věk, kdy má člověk tolik starostí sám se sebou, že jsem o ni měla strach.
- (8) **Oba dva ... oba** jsou teď úplně posedlí tím, aby si vydělali peníze.

Další doklady:

(a)

Kde je **klíč** od sklepa?

Jezero bylo hodně rozbouřené a **ryby** nebraly.

Tamní **příroda** nabízí v každém ročním období barevnou škálu plnou kontrastů.

Moudrost by velela nechat všeho a jet do přístavu.

Pohled na úředně vyhlížející osobu zapečetí lidem ústa.

(b)

Můžeme jít, kam chceš jít **ty**.

Slyšela jsem, jak **kdosi** vypráví o sobě a o všem, **co** se přihodilo.

A dá se pro veverka **něco** udělat?

Dnes se tomu věnuje **málokdo**.

Zjevně **to** byl kamenolom zaplněný vodou. A hemžilo se **to** v něm okouny.

(c)

Jsou to staří přátelé. **Takoví** jsou nejlepší.
Jiní jsou předurčení obloze a vzdáleným obzorům.
„Co si dáte vy, dámy?“ **Žádná** nic neříká.
Žák má postupovat tempem, **které** odpovídá jeho schopnostem.

(d)
Ten trojúhelník značí svatou Trojici; **trojka** je božský číslo.
Jedni jsou typičtí lovci, **druzí** zase mají zvěř tak rádi, že ji raději vidí živou než ulovenou, a **třetí** jsou tak něco mezi nimi.
Mnohé jsou už důvěrně známé – vždyť je vidíme rok co rok.
Byl prosinec, mínus **sedmadvacet**, to bych ho poslal na smrt.
Nora fakt vypadá, jako že **čtyřicet** je nových třicet — no, víceméně.

Pozn.:

Jako formální podmět v češtině pravidelně funguje pronominální výraz *to* s nespécifickou, zevšeobecněnou referencí (*Vonělo to tam novým papírem a tužkami.* – ve významu ‚to všechno‘). Sémantický subjekt v takových větách může, ale nemusí být explicitně vyjádřen.; vyjádřen může být prostřednictvím některého z nepřímých pádů degradovaného subjektu (viz další poznámku).

Prostřednictvím formálního podmětu se větné vzorce se slovesy užívanými tradičně bez podmětu přibližují většinovému typu (*Byl tu chládek a vonělo to tu po vlhké prsti.* – *Na hřebenech řádila sněhová vichřice a foukalo to až devadesát kilometrů za hodinu.* – *Když jsme šli tmou k autu, hemžilo se to na ulicích lidmi od gestapa.*)

Dnešní mluvčí už považují některé věty o stavech prostředí bez formálního podmětu *to* za agramatické (ačkoli je gramatiky z druhé poloviny 20. století ještě běžně uvádějí: *V pokoji vonělo fialkami.* – *V potoce se hemžilo rybami.*) Směrem k moravsko-slovenskému pomezí vstřícnost těmto bezpodmětým strukturám narůstá. K užívání výrazu *to* u vět podmětových v rámci souvětí viz oddíl VI., kap. 2.1.3.

II. Apoziční skupiny

Podmětově užitá jména v širokém smyslu mohou tvořit **skupiny apoziční** – věty (9), (10) a koordinační – věty (11), (12):

- (9) Ujme se jej **otec vlk**, **matka vlčice** a celá smečka vlků, která jej za pomoci **medvěda Balúa** a **pardála Baghíry** naučí zákonům džungle.
- (10) Peter byl můj **kamarád zahradník**, podával instruktáže o umění zahrad.
- (11) **Maminka** i **tatínek** by si to určitě přáli.
- (12) **On** i jeho **žena** jsou původem z českých rodin a trochu houby znají.

Další doklady apozičního podmětu:

V první řadě to byl můj **dědeček zahradník**, který mě učil očekávání ročních cyklů [...], můj **tatínek technolog** ve výzkumném ústavu, který mě naučil třídit odpad [...]

Byl tu rovněž **ředitel** brodského gymnázia **doktor Berka**, [...]

A **pan Konipas** měl věru co skrývat.

V severních provinciích žije jeden **radža**, velice bohatý **člověk**, přestože jeho země není moc velká.

Já, doktor Kos, vám ještě dávám příležitost, abyste poznal pravdu.

Skupiny apozičního typu zakládají komplexní větné členy s jediným referenčním objektem. Skupiny koordinační vytvářejí několikanásobné větné členy s netotožnými referenčními objekty.

III. Výrazy kvantifikační

Komplexní podmět vzniká také spojením nominativního kvantifikátoru a nominativního nebo genitivního výrazu označujícího kvantifikovaný jev, nebo spojením totalizátoru a podmětového kvantifikátoru – věty (13), (14).

- (13) Rodinu [...] ještě letos na jaře tvořilo **sedm synů** a (jedna) **dcera**.
- (14) Na seznamu testů veterinární správy figuruje **šest sýkor**, **dva kalouši** ušatí a **dva papoušci**.
- (15) **Devět** hořících **svíček** ve třech svícnech dávalo místnosti slavnostní a vznešenou atmosféru.

Ve větách (13) až (15) je nominativní kvantifikátor (*sedm, šest, devět*) formálním podmětem, ale obsahově **přívlastkem kvantitativním** (‘kolik synů / sýkor / svíček’, ‘synové / sýkory / svíčky v jakém počtu’), zatímco kvantifikovaný jev je naopak formálně genitivním přívlastkem (*synů, sýkor, svíček*). Obsahově a logicky je ovšem kvantifikovaný denotát subjektem (‘tvořili synové’, ‘figurují sýkory’, ‘svíčky dávají’). Oba členy jsou vzájemně natolik funkčně a obsahově neutralizované, že se jen za cenu informačních ztrát dají rozložit na základ a jeho určení. Proto zde za složený (výsledně nominativní) podmět považujeme celé spojení kvantifikátor + kvantifikované.

Další doklady:

Jen **pár lidí** by pocítilo lehkou, sotva postřehnutelnou úlevu, kdyby si všimli mého zmizení.

Jsou tam jen **dva domy**.

Jeho **sedm synů** k němu rázem přiskočilo a společně složilo touž přísahu.

Do sčítání u krmítek se v kraji zapojilo téměř **12 tisíc lidí**.

Deset tisíc housenek spotřebuje během tří týdnů, kdy krmí svá mláďata, **jeden pár sýkor koňader**.

Obklopovaly ji **čtyři** malé **děti**.

K nejčtenějším pacientům patřilo **52 ježků**, **47 netopýrů** hvízdavých, **37 sýkor koňader**, **35 kosů** a **34 poštolek**.

Ale **všichni ostatní** říkali, že si to hlupák zavinil sám.

Pak **všichni tři** vzhledli.

A co na to **my všichni** ostatní **Nováci**?

Kolik je **hodin**?

Kolik je **nás**?

Pozn.:

Výše jsme uvedli, že za výhradní pád podmětu považujeme nominativ, ačkoli převážně z historických důvodů bývá za variantní pád podmětu považován i **genitiv partitivní a záporový** (*Vody přibylo. – Nebylo pochyb.*). Věty s těmito sémantickými variantami genitivu zde ovšem hodnotíme jako **bezpodměté**. Důvodem, proč nepovažujeme genitiv partitivní a záporový za variantu podmětu, je skutečnost, že některé konstrukce bez nominativního podmětu bývají popisovány jako výsledek transformací sémantického subjektu i do jiných pádů, jež pak ale jako podmětové interpretovány nejsou: dativ (*Z toho mně bylo smutno.* ← ‚z toho jsem byl^(já) smutný‘), lokál (*Dokonce i v zádech ho začínalo bolet.* ← ‚i záda ho začínala bolet‘), nebo instrumentál (*Na vozech a kolem nich se hemžilo chlapy v těsných kalhotách a jakýchsi plandavých kabátcích s cípatými límci.* ← ‚chlapi se hemžili‘).

Pojetí genitivu jako variantního podmětového pádu plyne nejen z důvodů historických, ale také z nejednoznačné hranice mezi izolovanými tvary genitivu partitivního označujícími kvantifikované entity a mezi numerativním genitivem rozvitým kvantifikátorem (i nominativním), resp. mezi konstrukcemi s výpustkou tohoto kvantifikátoru: *Nebylo (mnoho/tolik/moc) pochyb. / Nebylo už (tisíc) pochyb, zůstaly jen dvě. – Přibylo (málo/tolik) vody. – Přibylo (patnáct centimetrů) vody.*

Podmět může být vyjádřen také **numerativní předložkovou konstrukcí** vyjadřující významový příznak **velkého množství a přibližnosti** jeho vymezení – věta (16), nebo příznak **distributivnosti, podílnosti** – věta (17):

(16) Natačelo se celkem na osmdesáti místech a v seriálu si zahrálo **na sto herců**.

(17) Do vozíků se ale opravdu vešlo **po dvanácti lidech**.

Další doklady:

Jejich bitce přihlíželo **na padesát lidí**, ale všichni se báli vypovídat kvůli odvetě. Součástí IDETu byl i víkendový Mezinárodní letecký festival Brno, při němž se na letišti v Tuřanech představilo **na padesát letadel a vrtulníků** nejznámějších světových značek [...]. Najdete ho v ulici Bonngasse 20 a je v něm vystaveno **na tisíc exponátů** spjatých s umělcovým soukromým i pracovním životem.

Na palubě bylo deset záchranných člunů, do nichž se vešlo **po dvaceti mužích**. Oči měla opuchlé pláčem a v obou koutcích se jí lesklo **po jedné velké těžké slze**. Prošli jsme ložnicemi. Ve dvou bylo **po dvou postelích** u sebe a v jedné veliká manželská postel s krémovým přehozem [...]

Pozn.:

Podmětově užitě konstrukce typu *po* + (L numer. + L subst.) , a *na* + (A numer. + G subst.) nejsou plně srovnatelné s genitivem partitivním a záporovým, který zde za pád podmětu nepovažujeme. To vyplývá ze skutečnosti, že nominativní podmětovou pozici neobsazuje lokálový/akuzativní tvar substantiva, ale celá konstrukce (*po dvou postelích, na sto herců*).

IV. Zájmenný podmět

Pokud je přísudkové sloveso ve tvaru 1. nebo 2. osoby, **zájmenný podmět** se zpravidla formálně nevyjadřuje – věta (18), resp. jeho případné vyjádření má zdůrazňovací, vytýkací, konfrontační nebo rematizační funkci – věty (19) až (23), nebo poskytuje možnost specifikovat podmět aponovaným substantivem – věta (24):

- (18) To všechno **jsem** Vám (já) **řikal**, abych tím vším krásným **nakladl** (já) ok a nástrah. Dnes **obešel jsem** (já) pasti a **lapil jsem** (já) sám sebe. Ode dneška **chodím** (já) se slováckou pastičkou, je to Vaše jméno. **Chodím** (já) a Vaše tvář mne přerůstá.
- (19) No a co **já** s tím mám mít jako společného? (důraz)
- (20) **Já** to udělám. **Ty** si jen sedni tady ke krbu a já v něm zatopím. (konfrontace)
- (21) **Já** nyní chodím s Čeňkem Jirskákem a **my** spolu mluvíme a všem jsem pravil (já), že spolu mluvíme (my), aby to věděli (oni). (rematizace s následnou inkluzí)
- (22) Lidi si často myslí, že jsou nějak lepší než **já** proto, že mají děti. **Já** jsem v jejich očích tak trochu méněcenná. (srovnání, rematizace)
- (23) Pánem situace jste **vy**. (důraz)
- (24) **My lidé** zdůrazňujeme, že (my) jsme jediná přemýšlející, hloubavá stvoření a (my) prohlašujeme například, že "neprozkoumaný život nemá smysl". Ale **já** sleduju, jak si žijí žirafy, lvi, vombati a taková ta stvoření s kachními zobáky, a (já) mám dojem, že (já) bych si takový "neprozkoumaný život" nenechal líbit. (vytčení po inkluzivním plurálu)

Nevyjádřování zájmeného podmětu (užití **nevyjádřeného podmětu**) je umožněno dostatečnou informační hodnotou koncovky uvedených slovesných tvarů.

Naopak **vypuštění přítomného tvaru slovesa být ze složených tvarů** minulého času, příznačné pro **mluvenou komunikaci**, s sebou nese nezbytnost podmět specifikovat:

- (25) Známý byl pro své někdy tvrdé a příkré chování k podřízeným, **já** (jsem) ho ale **zažil** vůči sobě vždy jako člověka klidného a srdečného.

K této elizi běžně dochází i v několikanásobném přísudku:

- (26) Vypil jsem (já) kávu, přečetl (jsem já) noviny, vykouřil (jsem já) dýmku a vrátil (jsem) se (já) za svým úředníkem.

Další doklady:

„Až budeš připraven, přijď nahoru.“ „Až **já** budu připraven?“ pomyslel si.

Já a můj bratr je pronásledujeme už od konce války.

Jen ať sedí doma. **Já** taky nikam nejdu.

Tak dovol, ať s nimi promluví **já**.

„To jsem **já**, máma.“ „Ano?“

No, **já** slyšela, že jsi tam rok nechodil.

Já jí ty hodiny dal.

Pár minut bylo ticho a **já** s napětím čekal, kdy proti mně vyrazí černý huňáč.

Představte si, paní Kohoutková, **já** viděla, jak ho nesli na nosítkách.

Já tím trpěla, ale dcerka to jako ponížení a újmu nepociťovala. **Já** v té době už byla přesvědčena, že je na cestě k tomu stát se kaligrafkou.

(K užívání osobních zájmen v pozici podmětu viz podrobněji 4. díl, kap. o referenci.)

V. Třetí osoba přísudku

Přísudek ve tvaru 3. osoby slovesné vyžaduje vyjádření podmětu vždy, není-li podmět zřejmý z kontextu nebo z komunikační situace (v tom případě se opět jedná o **podmět nevyjádřený**) – věty (27), (28):

(27) **Kočí seskočil** z kozlíku, **otevřel** dvířka a čekal. **Nikdo** ale **nevystoupil**.

(28) A tak mi **Bůh uložil** takto na sklonku života poslední úkol, jenž mám na Zemi vyplnit. **Poctil** mě tím, že mi do dočasné péče **svěřil** tyto deníky, tento ohromný dar. Před mnoha lety jsem je již jednou četl. Tehdy za mnou **přišel Malý vlk** a žádal mne, abych mu je přečetl, neboť **se** nakonec nikdy **nenaučil** anglicky.

Další doklady:

Papež František včera **přiletěl** z Říma do severoitalského Turína, z letiště **zamířil** přímo do katedrály, kde **je** nyní **plátno** veřejně **vystaveno**. Ve svatostánku **se pomodlil** a několik minut tiše **poseděl** před relikvií.

Jestli **je** váš **syn nevinen**, **nic se** mu **nestane**, na to se můžete spolehnout.

Maminka prohrábla žhavé uhlí, **přiložila**, **přistrčila** na prostřední plát polévku i druhý hrnek s masem, knedlíkem a omáčkou, když **přišel tatínek**.

VI. Podmět (vše)obecný

Dalším typem formálně nevyjadřovaného podmětu je **podmět (vše)obecný**, hojně uplatňovaný ve větných **frazémech** (pořekadlech, příslovích). Obdobná je povaha vět s **anonymním** (anonymizovaným) **konatelem**. Konkrétní lexikální obsazení jejich podmětové pozice na základě kontextu nebo komunikační situace není možné, reference (vše)obecného podmětu je vždy relativní.

Pro **frazémy** je typický přísudek ve tvaru 2. os. sg. – věty (29), (30), pro věty s **anonymním konatelem** 3. os. pl. (mask.) – věty (31) až (33):

(29) Koho chleba **jíš**, toho píseň **zpívej!**

- (30) Jak **si** **usteleš**, tak **si** taky **lehneš**.
- (31) Před chvílí to) **hlásili** ve zprávách.
- (32) „**Zavřeli** mi dědečka, a tak chci pryč.“ „Proč ho **zavřeli**?“ ptal se starostlivě řidič.
- (33) Otce si sotva pamatuje. Pracoval jako policista a **zastřelili** ho při výkonu služby, když byl Jake ještě malý chlapec.

(K větám s anonymním konatelem viz podrobněji oddíl III., kap. 6.4.2.)

Jiným způsobem anonymizace agentu (dílem i za formálního nominativního komplementu) je metonymické zastření sémantického subjektu výrazem v pozici podmětové – věta (34), častěji ale adverbialní – věty (35) až (36):

- (34) Starší **herbáře** uvádějí spoustu příkladů, že byla konzumace plevelů a dnes opovrhovaných rostlin velmi prospěšná. (autoři herbářů)
- (35) Strýček o ničem jiném nemluví, **noviny** o ničem jiném nepíší, **v rozhlase** blábolí jen o té vesnici. (autoři článků; lidé v rozhlase)
- (36) **Na ČT24** dnes místo publicistiky pouštějí dvouhodinový pořad v nejlepší tradici legendárního Volejte věštce [...] (redaktoři ČT24)

VII. Podmět neurčitý

Na rozdíl od předchozích dvou typů podmětu formálně nevyjadřovaného je **podmět neurčitý** formálně manifestován **zájmeným substantivem to**. Stejně jako podmět (vše)obecný ovšem **neodkazuje ke konkrétní entitě**; ta není v předchozím textu explicitně označena, ani není zřejmá z komunikační situace. Pronominální výraz má zcela obecnou, generalizovanou referenci. I proto se prostředek objevuje v řadě frazeologizovaných obrátů: *šlape / klape (jim) to, (u)jde to, skřípe to (u nich)*.

Náhrada neurčitého podmětu plnovýznamovým substantivem není možná, resp. taková substituce by měla za následek změnu pragmatické hodnoty věty – ve větách (37), (38) snad: ‚profukoval vítr‘, ‚štěbetal hlas‘, resp. ‚hučely přízvuky‘ – věta (40). Za neurčitý podmět lze označit i věty s formálním podmětem *to* s **konatelem odsunutým do jiné než podmětové pozice** (v některém z pádů degradovaného subjektu) – věty (39), (40):

- (37) Na terase **to profukovalo**.

- (38) „Ne, Maryno. Dnes nemohu. Dnes opravdu ne.“ Poté **štěbetalo to** v telefonu. Poté otec několikrát ještě pravil: „Ne. Ne. Ne.“ (J. Škvorecký)
- (39) Na chodníku před školou **se to hemžilo** rodiči a dětmi.
- (40) U mahagonového pultu **to hučelo** pultuctem zpěvavých přízvuků.

Další doklady:

Přimáčkli ho ke zdi, až **to zadunělo**.

Bylo to jako hrom a blesk v jednom a **vřelo to** v něm a jeho přemohla touha ten pocit vyjádřit [...]

Letadla klesala, stoupala, ve vzduchu **to svištělo** a bylo to děsivé.

Dokonce plánovali druhé dítě. Přitom **to skřípalo**.

Ale v útoku **to** docela **šlapalo**, kombinace nám moc nevázla.

V Ondrovi **to hrklo**, přímo ztuhnul hrůzou.

„Tohle není žádná maličkost,“ řekl Hlavoun, kterému **to šrotovalo** v hlavě.

Když býval vítr, **hučelo to** a **syčelo** v korunách.

Brzy vešli do ohromných prostor, kde **to hučelo** hlasy všech přítomných.

Cestou do menzy, kde **to** ve frontách na oběd **hučelo** španělštinou, pozorovala vrcholky And.

Pozn.:

Za věty s formálním podmětem nelze považovat konstrukce, v nichž má výraz *to/ono* platnost **částice**. Takové věty řadíme mezi **bezpodměté**: *To se mi ulevilo*. – „*To se mi to dnes spalo*,“ *zalibovala si paní lesní, vcházejíc do kuchyně*. – *To se ti to žvaní, když jsi neprožil koncentrák [...]* – „*To se mi vysmějou, že si vymyslím pohádky!*“ *zasmála se Natálka*. – „*To se ti to směje*,“ *poznamenal z legrace Jiří Kotrba ke svému protějšku [...]* – *Ono tam sice také často prší, ale hned to oschne [...]* – „*Ono tady fakt hoří*,“ *děsí se mladá maminka*.

9.1.3.2 Podmět nejmenný (vyjádřený infinitivem, neohebnými slovními druhy nebo citátovými výrazy)

I. Infinitiv

Podmět bývá nezřídka vyjádřen infinitivem slovesa, který svými vlastnostmi dokáže nahradit substantivum (zejm. slovesné) – věty (41) až (43):

- (41) **Dostat se** dovnitř byla pro něj maličkost.
- (42) Já vždycky věřil, že nejlepší je **střelit** ho, když ho potkáš!
- (43) Příprava kávy ji vyčerpala, ale **sedět** bylo náhle nesnesitelné, stejně jako **ležet**.

Další doklady:

Spolupracovat je velmi široký pojem, pane Quinne.

Pustit se z kopce na invalidním vozíku chce notnou dávku kuráže [...]

Poradit není zvlášť těžké.

Mluvit je ve vzdělávacím ústavu kardinální hřích, což je podivné.

Zbavit se zápachu je obtížné a přítomnost psa v je pak krajně nežádoucí.

Byla radost **se** na něho **dívat**, jak to dovedl.

Mlčet je vždycky nejlepší.

(K infinitivnímu podmětu viz podrobněji oddíl III., kap. 11. Funkce infinitivu)

II. Neohebný slovní druh nebo nenominativní tvar

Do role syntaktického substantiva v pozici podmětu může být dosazen jakýkoli jiný neohebný slovní druh nebo nenominativní tvar slova ohebného (srov. s úvodem kap. 9.1.3 Způsoby vyjádření podmětu), často cizojazyčný výraz v metajazykové platnosti, dílem uváděný v uvozovkách:

- (44) V hebrejštině slovo "šeket" znamená ticho a „**tak**“ je **citoslovce** pro hlasitý úder.
- (45) Ten již sám určí, že „**odešed**“ je **přechodník** od „odejít“ [...]
- (46) **DX je neurčitost**, s jakou známe polohu částice, podobně **DV je neurčitost** rychlosti částice, **h je číslo** známé jako Planckova konstanta a **m je hmotnost** částice.
- (47) **Kdy a kde**, zatím **zůstává** v jednání.

Může jít také o konstrukce spočívající ve vypuštění řídicího podmětového substantiva nebo závislé predikace. Jejich přehlednosti a srozumitelnosti pak napomáhá případný korelativní tvar zájmena *to* jako pádový ukazatel:

- (48) **Kde přesně, to** bylo směšně nepodstatné.
- (49) **Kdy přesně, to** se neví

Další doklady:

Environ prý ve staré franštině **znamenal** okolí - to ostatně v nové znamená taky; základem je starofrancouzské **viron**, okruh, to **en** je předložka v.

Kdysi učila na obecní umělecké škole, přičemž to „**kdysi**“ **značilo** jedenadvacet let nelehké pedagogické práce.

Slovo se vyznačuje tím, že [...] zasahuje do všech jazykových rovin: **i je foném**, ale také spojka.

Ve slovníku se dočetli, že „**media**“ je **plurál** od „medium“, přičemž „**medium**“ znamená zaprvé „průměrné kvality“, zadruhé [...] a zatřetí osobu, která komunikuje s dušemi zemřelých.

[...] zaslechnout klapot jejich vysokých dřeváků zvaných o-boko (**boko je citoslovce** klapotu) [...]

[...] anglické „**to control**“ **se překládá** jako „ovládat, řídit“.

Čtyři je číslo síly, jako jsou nohy u stolu. (srov. kap 1.2.1 (d))

Šestnáct je Romanovi.

Jak, to je jejich problém.

Podmětová pozice může být vyjádřena frazémem nebo jinou komplexní lexikální jednotkou (často propriálnímu charakteru), nebo syntagmatem v metajazykové interpretaci

(pro srozumitelnost bývají hranice těchto složených podmětových forem vyznačeny uvozovkami) – věty (50) až (52). Přísudek nese neutrální shodové kategorie (singulár neutra), nebo se uplatňuje shoda vůči přísudkovému jménu (*Sloni mlčí byla kniha*):

- (50) No a **Sloni mlčí je knížka**, kde najednou bez stylizace musím říct, že je to příběh muže od třiceti do třiatřiceti.
- (51) "**Jako doma**" je imperativ chování.
- (52) "**Nelekejte se překážek**" znamená, že si musíš poradit, jak umíš. "**Interpersonální vztahy**" je označení pro rvačku. "**Upevnit kázeň za pomoci veřejných institucí**" znamená, že máš zavolat policajta. "**Kabinet pro jazykozpyt a literaturu**" je oddělení angličtiny. "**Literatura odpovídající čtenářské vyspělosti a a životním zkušenostem žáka**" znamená, že v knihovně nic jiného nemají. "**Nestudijní typ**" znamená, že se jedná o mladistvého zločince. A "**mou pozornost upoutalo**" znamená, že se nad Tebou stahují mračna.

Další doklady:

Jeho „**pojd’-pojd’**“ prý **značilo** smrt, a tak se sýčka snažili zbavit.

Když zrály třešně je film opravdu pozoruhodný.

„**Dobrodružství při polykání prachu pouště**“ je v překladu nesmytelná **vrstva** téhož úplně všude.

„**Uschovávejte v pořadí, jak za sebou následují,**“ znamená, že to máš hodit do koše.

Název „budovatelský“ značilo vykonávat na táboře nějakou pracovní povinnost

9.1.3.3 Podmět vyjádřený vedlejší větou

Nominativní podmětová pozice může být osazena rovněž vedlejší větou **podmětovou (a)** uvozenou vztažným zájmenem nebo zájmeným příslovcem – věty (53) až (56); **(b)** uvozenou spojkou podřadicí – věta (57), **(c)** spojenou s větou řídicí prostřednictvím korelačního páru zájmen, **(d)** spojenou s větou řídicí prostřednictvím korelačního páru zájmena jako pádového ukazatele a zájmeného příslovce – věty (58) až (59), **(e)** spojenou s větou řídicí prostřednictvím spojkou podřadicí a zájmeným korelátem ve větě řídicí jako pádovým ukazatelem – věta (60), dále i další doklady pro (a) až (d):

- (53) **Kdo si zpívá**, má do ráje blíž.
- (54) **Co se dál dělo s Šimonem Josefem Voglem**, není jasné.
- (55) **Co totiž vadí drobné zvěři**, divočákům prospívá.

- (56) Otcí je jedno, **jak jsi dosáhl cíle**, zatímco pro matku je nejpodstatnější jednat čestně.
- (57) **Že byly pochyby na místě**, se potvrdilo až nyní.
- (58) **Každý, kdo přespává v krabici**, dostává v televizi výraz filozofa.
- (59) **Kdy se začne, to** zatím není rozhodnuto.
- (60) **Že to bude, to** je jisté. Ale **jak to bude, to** jasné není.

Další doklady:

(a)

Kdy a kde se sejdou, zůstává zatím v jednání.

Jak velký dopad na bezpečnost dopravy ve skutečnosti má, je stále ještě otázkou.

(b)

Že byly pochyby na místě, se potvrdilo až nyní.

Ríká se, **že zločinci nakonec chtějí být dopadeni**.

Bylo mu divné, **že jeleni netroubí**.

(c)

Co už nepříjemné být může, **to je zjištění**, v kolika pravopisných záležitostech si [...] nejsme jisti.

Nebo **to** nejsou uši, **co vám odstává od hlavy?**

Co bylo, to bylo.

Ten, kdo dole hlídal, měl bystrý sluch.

(d)

„**Kde je ale pravda, to** není jasné,“ řekl novinář.

Jak by scénář pokračoval, to se dalo rovněž snadno předvídat.

Kdy tomu bude, to je zatím nejasné.

(e)

Že to zapadlo brankáři mezi nohy, to už byla náhoda.

Všechno, co vím, je **to, že z té pestrosti přecházel zrak a že všechna ta krása mi na chvíli vyrazila dech**.

Že sám hraje o možné trvalejší angažmá mezi elitou, to si Kloz nepřipouští.

Případný zájmenný prvek začleněný do věty řídicí a vedlejší věta podmětová (doklady (c), (d) výše) tvoří korelační dvojici, jež plní funkci jediné sémanticko-syntaktické jednotky (podmětu). Všechny formy vyjádření podmětu, zmíněné v předchozích podkapitolách, jsou funkčně rovnocenné, často i zaměnitelné. Liší se jen mírou explicitnosti a morfologicko-syntaktickým ztvárněním.

(Podrobně k větám podmětovým viz oddíl VI., kap. 2.1.1)

9.1.4 Vztah podmětu, nominativu, nositele děje/stavu a větného tématu

Nominativ, formální podmět, sémantický subjekt (původce děje / nositel stavu v širokém smyslu) a větné téma jsou jevy souvztažné. Větně konstitutivní syntaktická funkce podmětu je vázána na abstraktní relační (morfo)syntaktickou hodnotu nominativu (jejíž morfemické

vyjádření není bezpodmínečné). Toto souvrství systémových schémat je podporováno (neutrálním) aktuálním členěním věty.

Ideálnímu souvýskytu forem (nominativ jména) a funkcí (subjekt, původce nebo nositel v širokém smyslu, téma) odpovídá více než jedna třetina vět užitých v reálné komunikaci. Další výraznou skupinu tvoří věty s formálně nevyjádřeným podmíněním a věty s podmíněním vyjádřeným nenominativní formou.

Nejčastější asymetrií je aktualizační posun podmětu do rematické části věty. Srov.:

Zato museli dávat bedlivý pozor **chodci**, kteří se mu připlətli do cesty.
Nastalo **dilema**.

Přesto lze hovořit o nominativu jako o kategoriální hodnotě předurčené pro podmětovou větnou dominantu a základ větného (výpovědního) tématu.

- (61) **Kdo si zpívá**, má do ráje blíž.
- (62) **Co se dál dělo s Šimonem Josefem Voglem**, není jasné.
- (63) **Co totiž vadí drobné zvěři**, divočákům prospívá.
- (64) Otcí je jedno, **jak jsi dosáhl cíle**, zatímco pro matku je nejpodstatnější jednat čestně.
- (65) **Že byly pochyby na místě**, se potvrdilo až nyní.
- (66) **Každý, kdo přespává v krabici**, dostává v televizi výraz filozofa.
- (67) **Kdy se začne, to** zatím není rozhodnuto.
- (68) **Že to bude, to** je jisté. Ale **jak to bude, to** jasné není.

Další doklady:

(a)

Kdy a kde se sejdou, zůstává zatím v jednání.

Jak velký dopad na bezpečnost dopravy ve skutečnosti má, je stále ještě otázkou.

(b)

Že byly pochyby na místě, se potvrdilo až nyní.

Říká se, **že zločinci nakonec chtějí být dopadeni**.

Bylo mu divné, **že jeleni netroubí**.

(c)

Co už nepříjemné být může, **to je zjištění**, v kolika pravopisných záležitostech si [...] nejsme jisti.

Nebo **to** nejsou uši, **co vám odstává od hlavy?**

Co bylo, to bylo.

Ten, kdo dole hlídal, měl bystrý sluch.

(d)

„Kde je ale pravda, to není jasné,“ řekl novinář.
Jak by scénář pokračoval, to se dalo rovněž snadno předvídat.
Kdy tomu bude, to je zatím nejasné.

(e)

Že to zapadlo brankáři mezi nohy, to už byla náhoda.
Všechno, co vím, je **to, že z té pestrosti přecházel zrak a že všechna ta krása mi na chvíli vyrazila dech.**
Že sám hraje o možné trvalejší angažmá mezi elitou, to si Kloz nepřipouští.

Případný zájmenný prvek začleněný do věty řídicí a vedlejší věta podmětová (doklady (c), (d) výše) tvoří korelační dvojici, jež plní funkci jediné sémanticko-syntaktické jednotky (podmětu). Všechny formy vyjádření podmětu, zmíněné v předchozích podkapitolách, jsou funkčně rovnocenné, často i zaměnitelné. Liší se jen mírou explicitnosti a morfologicko-syntaktickým ztvárněním.

9.2 Komplement

Obsah:

9.2.1 Komplement objektový (předmět)

9.2.1.1 Obecná charakteristika

I. Syntaktické vlastnosti objektového komplementu

II. Význam objektového komplementu

9.2.1.2 Objektový komplement podle formy

I. Vymezení

II. Objekt v akuzativu

III. Objekt v genitivu

A. Obecná charakteristika

B. Objekt v genitivu, jemuž konkuruje akuzativ

C. Genitiv záporový

D. Genitiv partitivní

E. Objekt pouze v genitivu

IV. Objekt v dativu

V. Objekt v předložkovém pádě

VI. Objekt v instrumentálu

VII. Dva objektové komplementy

9.2.1.3 Vyjádření a nevyjádření objektového komplementu

9.2.2 Komplement subjektový

9.2.3 Komplement okolnosti

9.2.3.1 Obecná charakteristika

I. Syntaktické vlastnosti komplementu okolnosti

II. Vyjádření komplementu okolnosti

9.2.3.2 Typy komplementů okolnosti

I. Vymezení

II. Komplement místa, směru a cíle, trasy nebo východiska pohybu

III. Komplement času

IV. Komplement prostředku děje

V. Komplement způsobu děje

VI. Komplement míry

9.2.4 Komplement doplňkový

Terminologická poznámka:

Jako „komplement“ označujeme jeden ze čtyř větných členů závislých na přísudku věty.

Formálně i významově je komplement **hlavním nepodmětovým doplněním přísudku**.

9.2.1 Komplement objektový (předmět)

Terminologická poznámka:

Termín ‚komplement objektový‘ nebo v obráceném slovosledu ‚objektový komplement‘ užíváme jako popisnější název synonymního termínu ‚předmět‘ a jeho cizího synonyma ‚objekt‘.

9.2.1.1 Obecná charakteristika

I. Syntaktické vlastnosti objektového komplementu

Jako objektový komplement chápeme především ten větný člen, který obsazuje tzv. pravou (tj. nepodmětovou) **valenční pozici predikátu** (k pojmu valence viz oddíl I, kap. 5.3):

- (1) V pětatřiceti byl jmenován řádným profesorem své mateřské univerzity a ve stejném roce **obdržel** dvě skvělé **nabídky**. (ČNK; slovo *nabídky* je objektovým komplementem přísudkového slovesa *obdržel*)

Dále jako objektový komplement chápeme i valenční **doplnění infinitivu** nebo **dějového adjektiva (participia)**:

- (2) Taky mám chuť **si vyrobit zrcátko** s perleťovým rámečkem. (ČNK; substantivum *zrcátko* je v této větě objektovým komplementem infinitivu *vyrobit si*, který je v dané větě atributem)
- (3) Rodina **vlastníci auto** jezdí do města častěji, mnohdy i několikrát za den. (ČNK; substantivum *auto* je v této větě objektovým komplementem participia *vlastníci*, které je v dané větě atributem)

V pozici objektového komplementu může být užito substantivum, zájmeno, adjektivum, číslovka, infinitiv, nebo vedlejší věta (k funkci vedlejší věty jako objektového komplementu viz oddíl VI., kap. 2.1.2)

Na rozdíl od komplementu adverbialního (circumstantu) nebo doplňkového má tedy předmět většinou **pevně danou (fixovanou) pádovou formu**.

U některých sloves si ve vyjádření předmětu konkurují **formy dvě**:
akuzativ a genitiv:

dosáhnout něco / dosáhnout něčeho: Při druhém pokusu dosáhl nadmořskou výšku 5000 metrů! – Po hodině letu dosáhl výšky 6620 metrů.

akuzativ a dativ:

učit se něco / učit se něčemu: učil se tanci / učil se kankán. ...a učil se řečtinu a angličtinu, učil se geologii, zeměpis a poezii.../ ...a shledav svoje knihy, učil se dějepisu;

bezpředložkový a předložkový akuzativ:

vazby *zapomenout něco / zapomenout na něco* se mohou setkat i v jednom souvětí: *Kdo tam vkročí, zapomene na všechny bolesti a starosti a to je dobré, jenže zapomene také všechno ostatní.*

Často však **různý pádový tvar předmětu** odlišuje **různé významy téhož slovesa**, např. *věřit někomu / něčemu* x *věřit v něco* x *věřit na něco*: *Právě pro ty zkušenosti jí nevěřím.* x *Pochopitelně že jsem nevěřil v náhodu.* x *Snad nevěříš na duchy?* *dosáhnout něčeho* x *dosáhnout na něco*: *Věřím, že dosáhneme výsledku nějakou kratší cestou.* x *Pohodlně jsem dosáhl na vrchol zdi.*

O těchto vlastnostech sloves podrobně poučují **valenční slovníky**, např. *Valenční slovník českých sloves*.

Slovesa, která na sebe vážou objektový komplement, se nazývají **slovesa předmětová**.

Většina českých sloves má pouze **jeden objektový komplement**, popř. na sebe vedle něj váže také **komplement okolnosti**. Řada českých sloves má **objektové komplementy dva**; zpravidla jsou v různých pádech, např. v akuzativu a dativu (*darovat něco někomu*). **Více než dva objektové komplementy** má jen nemnoho sloves.

II. Význam objektového komplementu

Pro odlišení objektového komplementu od komplementu okolnosti nebo doplňku je rozhodující nejen pádová forma jména, ale také význam slovesa. Výraz v pozici objektového komplementu označuje skutečnost, která má vždy některou z následujících vlastností:

- (a) je plně nebo částečně zasažena (postižena, dotčena – v negativním i pozitivním smyslu) dějem označovaným daným slovesem, např. *pochválit žáka; zvedat kámen; dotýkat se země; strefit se do cíle*;
- (b) je výsledkem děje nebo cílem děje, např. *namalovat obraz; zaměřit se na prevenci*;
- (c) je podnětem smyslového vnímání nebo smyslové činnosti (např. *číst knihu, milovat rodiče*);
- (d) označuje adresáta děje (např. *radit někomu*).

9.2.1.2 Objektový komplement podle pádové formy

I. Vymezení

Pádová forma objektového komplementu souvisí především s jednotlivými slovesy nebo adjektivy, jejichž valenční pozici tento komplement tvoří, ale zčásti i s významem výrazu, kterým je objekt vyjádřen:

- **adresát** bývá vyjádřen převážně objektem v **dativu**: *napsat někomu; koupit něco někomu*;
- **předmět zasažený dějem** bývá vyjádřen nejčastěji jako objekt v **akuzativu**, ale také jako objekt v **genitivu** nebo **instrumentálu**: *číst knihu; dotknout se míče; trást stromem*;
- téma rozhovoru nebo **obsah intelektuální činnosti** bývají vyjádřeny objektem v **předložkovém lokálu** nebo **instrumentálu**: *hovořit, přemýšlet o něčem, zamýšlet se nad něčím* apod.

Pádové tvary objektových komplementů do značné míry spoluvytvářejí soustavu tzv. **větných vzorců** (k nim viz podrobně oddíl III., kap. 3).

II. Objekt v akuzativu

Akuzativ je vlastním pádem objektu děje. Akuzativní výraz v pozici objektového komplementu může vyjadřovat:

(a) konkrétní objekt („věc“ nebo osobu) skutečně **zasažený dějem** např.

(aa) ve větách se slovesy **manuální činnosti**:

něco (na)řezat, (na)sekat, (na)stříhat, (o)čistit, opracovat, (po)krájet, (po)lámat, (po)řezat, (po)sekat, rozbít, rozstříhat, (roz)stříhat, ukrojit aj.;

(ab) ve větách se slovesy, která vyjadřují **přemíst'ování objektu**:

něco (od)nést, (při)vézt, (od)táhnout, (od)vléct, (nad)zvednout aj.;

(ac) ve větách se slovesy **vlastnictví** a změny vlastnictví:

něco mít, vlastnit, obdržet, získat aj.;

(ad) ve větách se slovesy označující **komplexní a abstraktně pojaté činnosti** směřující k člověku:

někoho obtěžovat, otravovat, trápit (potrápit, utrápit) zlobit, (pozlobit, rozzlobit) aj.

(b) výsledek děje nebo cíl činnosti

(ba) ve větách se slovesy, která vyjadřují **činnosti manuální**: **něco dokončit, vytvořit, vyrobit, vyřezat, vytvořit, zpracovat**;

(bb) ve větách se slovesy **činnosti umělecké** nebo **intelektuální**: **něco nakreslit, naučit se, nastudovat, promyslet, učit se, vymyslet, vypátrat, vyzkoušet, zkoumat; hledat, vyhledávat, vysledovat, vyzkoumat; nastudovat, vyslechnout, vyzkoušet** aj.;

(c) obsah vědomí (vědomostí) ve větách se slovesy **něco (si) myslet, domyslet, poznat, znát** aj.;

(d) podnět smyslového vnímání nebo činnosti ve větách se slovesy, která toto smyslové vnímání vyjadřují: *něco cítit, pociťovat, slyšet, snášet, trpět* (s významem 'snášet'), *strpět, vidět, vnímat; čichat, nahmatat, ochutnat, poslouchat, pozorovat, sledovat, vyslechnout* aj.; ve větách se slovesy vyjadřujícími negativní emoce: *něco někoho trápí, zlobí, rozzlobilo* aj.

III. Objekt v genitivu

A. Obecná charakteristika a historie

Objektový komplement ve tvaru genitivu mají v dnešní spisovné češtině především **slovesa reflexivní** (k nim viz níže část E.) Z nereflexivních sloves jsou to jen nemnohá jednotlivá slovesa, jejichž přehled podáváme níže.

Genitiv je u daného slovesa, resp. jeho významu buď: (a) vazbou jedinou a bezkonkurenční – např. *litovat něčeho* (nikoli **litovat něco*; avšak: *litovat někoho*); (b) jedinou vazbou, jíž konkuruje akuzativ – např. *užívat něčeho/něco*; (c) jednou ze dvou vazeb slovesa – **genitivní a předložková** nebo **genitivní a akuzativní** – např. *ptát se někoho na něco; uchránit někoho něčeho*.

Ve staré češtině od 14. až do začátku 17. století měla pravidelně nebo příležitostně genitivní vazbu i řada sloves, která postupně, ale zejména až během 1. pol. 20. století, vazbu genitivní nahradila vazbou jinou, zejména akuzativní nebo předložkovou.

Podle Hausenblase (1958) měla ve staré češtině genitivní vazbu např. také slovesa *podati* (*Jakub na katu uprosi, aby mu čbánka vody podal*), *pozorovati* (*tak sem dlouho toho pozoroval*), *čekati* (*král ... boje čekáše*), *brániti* (*aby viery a pravdy božie bránili*), *tajiti* (*tají svého myšlenie před duchovními otcí*), *pykati něčeho* aj.

K částečně **renesanci genitivních vazeb** docházelo podle Hausenblase v době **národního obrození**; šlo však pouze či převážně o **knižní prostředí**. Např. *stále prosila matky své* (Jungmann); *Hájiti práv svých měl jsem za povinnost největší* (Zeyer). Renesanci genitivních vazeb v době národního obrození i později Hausenblas pokládá někdy za jev tzv. „hyperkorektní“, „přes míru“. Takovými tvary jsou podle něj i některé genitivy v korespondenci B. Němcové (*Slovanský bál získal si všeobecné slávy*).

Příležitostně se genitivu užije jako **prostředku literární stylizace** i v próze 20. stol. zejména jeho první poloviny (jeho užití může někdy podporovat představa partitivnosti objektu – k pojmu genitivu partitivního viz níže část D):

Kličkoval jsem jako štvaný zajíc; vrhal jsem se všemi směry, abych **získal času** a mohl ještě nějak napravit, co jsem při této honičce pokazil. (K. Čapek)

Každý ovšem ztratí někdy něco: tužku, hřeben, kapesník nebo peněženku, ale to je skutek nahodilý, který neplyne z jemu vrozených kvalit a který **postrádá intenzity i půvabu** pravého ztrácení. (M. Horníček, *Dobře utajené housle*.)

(K historii genitivu záporového a partitivního viz části C. a D.)

B. Objekt v genitivu, jemuž konkuruje akuzativ

Genitiv výrazně převládá nad akuzativem u sloves *nabýt/nabývat* a *pozbyt/pozbyvat*. U těchto sloves ani v současných textech **genitiv neustupuje**, naopak genitivní forma objektového komplementu nad formou akuzativní **výrazně převládá**.

Následuje popis konkurence genitivu a akuzativu u jednotlivých sloves.

(a) Sloveso *nabýt/nabývat*

U slovesa *nabýt/nabývat* jsou ve tvaru genitivním zejména objektová **substantiva abstraktní** vyjadřující stavy a pocity. Genitivní tvar výrazně převládá zejména u substantiv *dojem, účinnost, platnost, jistota, pocit, podoba, význam*:

NABÝT/NABÝVAT **dojmu, účinnosti, platnosti, jistoty, pocitu, podoby, významu**.

Genitivní podoba objektu je častější též u substantiv charakterizujících vzhledové vlastnosti (resp. ve spojení se slovesem *nabýt* jejich proměny): *nabýt barvy, tvaru/tvarů* a některých dalších: *nabýt klidu, odvahy*.

U substantiv morfologického typu *stavení* **nelze genitiv odlišit od akuzativu**. Srov.:

Okamžitě jsem k němu pocítila důvěru a **nabyla přesvědčení**, že náš případ obhájí.

Pozn.: Hausenblas (1958) uvádí, že u tohoto slovesa byl častý akuzativ již v 19. stol. a cituje z Karolíny Světlé: *Vstoupivši do ní, **nabyla jsem hned dobrou mysl***.

(b) Sloveso *pozbyt/pozbyvat*

U tohoto slovesa jsou nejčastějšími objektovými substantivy, která mají speciální genitivní tvar, substantiva *platnost, smysl, význam, účinnost*.

POZBÝT/POZBÝVAT **platnosti, smyslu, významu, účinnosti**

U substantiv morfologického typu *stavení* **nelze genitiv odlišit od akuzativu**. Srov.:

Bez práce by jeho život **pozbyl opodstatnění**.

Doklady objektového genitivu a akuzativu u sloves *nabýt* a *pozbyt*:

genitiv:

Brandt opět **nabyl barvy** v obličeji.
Tento zákon má **nabýt platnosti** velmi brzy.
Žertík jeho přátel **nabyl** nepříjemné a nebezpečné **podoby**.
Náš mlčenlivý pán **nabyl** opět **řeči**.
Zničehonic **pozbyl klidu** a něco mu vadilo.
Jenže události vzaly téměř okamžitě naprosto nečekaný obrat a všechno Vaškovo uvažování **pozbylo smyslu**.

akuzativ:

Toto právo bude příslušet i osobě, která přechodem **nabyla akcie** od akcionáře splňujícího uvedené podmínky.
Určitě si nechte ukázat smlouvy, kterými **nabyl dům** předchodzí majitel
Promlčení znamená **nabýt** nějaký **majetek** uplynutím času.
Oběma nám táhlo na šedesátku, Hughie dávno **pozbyl** své krásné rusé **vlasý** a často ho zlobilo bolavé koleno.

(c) Sloveso *dobýt*

Ve významu ‚něco získat (na svou stranu)‘ či ‚něco si podrobit‘ se objektový komplement užívá zpravidla v **akuzativu**, pokud je tímto objektem nějaký region jako *svět, Evropa, město* či místo jako *hrad, pevnost, Hollywood, Everest* atp.

Pokud je objektem **abstraktum** jako *sláva, úspěch, svoboda* a substantivum *vrchol*, užívá se méně často též **genitivu**.

genitiv:

Litoval jsem mladého generála, který, přestože si již **dobyl slávy**, myslel neustále jen na svou choť. (překlad z r. 2000)

Poté, co redakce neakceptovaly jeho autentické příspěvky ze skutečně rizikových oblastí, se Born nejspíše rozhodl **dobýt úspěchu** bez dalšího rizika. (Respekt, 1996)

Kolem obrazu Svobody vidíte seskupeny podobizny mužů Američanů, kteří obětovali veškeré snahy a úsilí svého života, aby svému národu **dobyli svobody**. (kniha, publ. 2001)

V květnu se chtějí horolezci pokusit **dobýt vrcholu** nejvyšší hory světa stejnou cestou a s použitím stejného vybavení, jako měli Mallory a Irvine. (Právo, 1999)

akuzativ:

Libercem prošla řada režisérů, dirigentů nebo herců. Někteří zůstali zapomenuti, řada z nich si však **dobyla slávu** zde i na dalších jevištích. (MFD, 2004)

Hokejový národák odletěl včera dopoledne do Moskvy **dobýt úspěch** na mistrovství světa.

V loňském roce se podařilo **dobýt vrchol** Everestu pouhým šestnácti horolezcům, čímž počet jeho dobyvatelů se zvýšil na 351. (LN, 1992)

Výjimečně máme z překladu klasické prózy doložen genitiv i u konkrétního příkladu: *Jeho rodina [...] usadila se prý v okolí už dávno před tím, než Ludvík XIV. dobyl tohoto kraje*. (překlad: Stendhal, *Červený a černý*)

(d) Slovesa *užít/užívat, použít/používat*

Po slovesu *užít/užívat* se substantiva *slovo, výraz, termín, metoda* užívají **střídavě v genitivu nebo akuzativu** (vše ČNK):

- (4a) Sám **jste** před chvílí **užil slova** utlačovatel.
- (4a) Několikrát **jsi užil slovo** harmonie. Co to v architektuře znamená?
- (5a) Kdyby Ivan Nikiforovič **užil výrazu** dejme tomu operenec, a ne houser, tak se snad ještě všechno dalo napravit. (překlad: N. V. Gogol, vyd. 2017)
- (5b) Význam jazykového znaku chápe autorka (ve shodě s L. Wittgensteinem) jako schopnost **užít výraz** správně v mezilidské komunikaci.
- (6a) Všimli jste si dobře, že **jsem užil termínu** křestní jméno, který považuji za přesnější než rodné jméno.
- (6b) Pokud je nám známo, z českých učenců **užil termín** "biologie" jako prvý hrabě Georg Buquoy r. 1820 [...]
- (7a) K řešení problému **jsem užil metody** postupných aproximací. (překlad: A. Einstein, vyd. 2016)
- (7b) Zkusili jsme **užít metodu** domácí péče za účasti kvalifikovaného personálu.

Po slovesu *použít/používat* se **vedle akuzativu užívá méně často genitivu** zejména u substantiv *síla, metoda, výraz, právo* (obvykle *právo veta*), *nůž*. U substantiva *lest* jsou genitiv a akuzativ zhruba v rovnováze:

genitiv:

Richelieu tedy musel **použít síly**. V listopadu 1624 vypudila francouzsko-švýcarská armáda papežské posádky.

Museli tudíž **použít metody**, která je známá jako "polymerizační reakce" a která zvýšila účinnost obvykle používaných technik a umožnila jim analyzovat odchylky v chemické struktuře DNA mezi zkoumanými osobami.

Adam Smith **použil výrazu** neviditelná ruka v celém svém díle pouze třikrát.

[...] George W. Bush vetoval zákony 12krát, Bill Clinton 37krát a Bush starší 44krát. To nic není proti válečnému prezidentovi F. D. Roosveltovi. Ten musel **použít práva** veta více než 600krát.

Je pravda, že dítě nemůžete jednoduše přinutit udělat nějakou konkrétní věc. Lepší je vyhnout se střetnutí a **použít lsti**.

akuzativ:

Je jasné, že pachatel musel **použít sílu**.

Čeští vědci **použili metodu**, která se běžně používá třeba pro úpravu okenních skel, aby nepropouštěla teplo.

Ve svém spisu „O přirozené rozmanitosti lidského rodu (De generis humani varietate nativa liber)“, vydaném v roce 1775 v Gottingenu, **použil výraz** antropologie v dnešním slova smyslu.

Rusko a Francie přitom nepřímou pohrozily, že **použijí právo** veta.

Kanaďané potom **použili lest** známou z NHL: nechali přeměřit, zda hokejka obránce Neckáře není zahnutá v rozporu s pravidly, aby si vynutili přesilovou hru.

(e) Sloveso *užít/užívat si*

Po tomto reflexivu patrně u většiny substantiv velmi výrazně převládá nebo je výlučný **akuzativ**. **Genitiv** je méně častou volbou jen u nemnoha substantiv. Např. u substantiv *zábava* a *prázdniny* (vše ČNK):

- (8a) Při bruslení **si užijete zábavu**, a navíc uděláte i něco užitečného pro své tělo.
- (8b) Na masopustu **si užijete zábavy**, doprovodného hudebního programu i dobrého jídla a pití.
- (9a) Jak **jste si užili prázdniny**?
- (9b) "Chci **si užít prázdnin**," prozradila včera Blesku bývalá lvice českého bankovníctví.

Zhruba **rovným dílem** se užívá **genitivu a akuzativu** u substantiva *život* a *rodina* (vše ČNK):

- (10a) Já už **si užil života** až až a nemám už čeho litovat.
- (10b) Umějí **si užít život** mimo práci, hodně cestují, dělají to, co je baví.
- (11a) Těším se domů, chci **si užít rodiny**, léta a odpočinout si.
- (11b) Konečně **si užiji rodinu**.

Genitiv převládá nad akuzativem např. u substantiv *klid*, *sluníčko* a *sníh* (vše ČNK):

- (12a) Lidé na plachetnici vyjíždějí, aby **si užili klidu**, "vypláchli" si hlavu a oprostili se od starostí.

(12b) Dům stojí na samotě, takže **si užijí klid**.

(13a) Děti budou pokud možno co nejvíce venku, aby **si užily sluníčka**, sportování a zábavy.

(13b) Pokud jste **si užili sluníčko** u vody už včera, dnes můžete vyrazit na procházku po golfovém hřišti.

(14a) V tomto týdnu **jste si užili sněhu** ažaž.

(14b) Lední medvědi **si užijí sníh** (titulek)

(f) Sloveso *využít/využívat*

Syntagmata typu ‚**využít něco/něčeho**‘ jsou velmi frekventovaná. K substantivům, která nejčastěji následují bezprostředně po slovesu *využít*, patří (abecedně, od 500 dokladů):

čas, dotace, chyba, informace, internet, kapacita, možnost, nabídka, nepozornost, okamžik, peníze, podpora, pomoc, potenciál, právo, program, prostor, prostředek, příležitost, síla, situace, skutečnost, sleva, služba, systém, výhoda, zkušenost, zmatek, znalost.

U většiny z nich **výrazně převládá genitiv**, akuzativ však nebývá nijak výjimečný.

Srov.:

Po únoru 1948 ráda **využila možnosti** se svým mužem Vladimírem Veselým odjet do západní části okupovaného Německa a pracovat zde v Bonnu a ve Frankfurtu jako korespondentka. Ráda předních závodníků proto **využila možnost** připravit se na ME startem v Praze.

Rád proto **využil nabídky** generálního ředitele galerie Milana Knížáka, aby se podílel na proměnách problematického výstavního prostoru. V průběhu prázdnin **využijte nabídku** pravidelných nedělních koncertů vážné hudby, které se konají v kostele Augustiniánského kláštera ve Vrchlabí.

Tento kód umí **využít chyby** ve webovém prohlížeči, programu nebo jiném softwaru, který se běžně používá.

Ve druhé třetině Pardubice opět **využily chybu** před brankou hostů, kde volný hráč skóroval podruhé.

Říkám si, že jsem mohla **využít situace** a odvážit se dát mu pusu [...]

V tu chvíli ho napadlo **využít situaci** ještě jinak, srazil ženu na zem a pokusil se jí brutálně znásilnit.

Téměř výlučně se užívá **genitivu** např. u substantiv *nepozornost, okamžik, skutečnost, zmatek* – **využít nepozornosti, okamžiku, skutečnosti, zmatku/zmatků**.

Naopak **téměř výlučně akuzativu** se užívá např. u substantiva *potenciál* – **využít potenciál**. Srov.:

- (15) **Využit potenciál** nádraží ve velkých městech pro komerční účely se České dráhy pokoušejí prostřednictvím projektu Živá nádraží, který běží už šestým rokem. (Ekonom, 2010 - ČNK)

Převážně v akuzativu se užívá u substantiv *čas*, *síla*. Srov. (vše ČNK):

- (16a) Teď je nejdůležitější, abyste **využila čas** pro své děti a sama pro sebe.
(16b) Ty a Maria musíte **využít času**, který zbývá, po lidsku. (překlad: E. Hemingway, *Komu zvoní hrana*)
- (17a) Město chce **využít sílu** větru (titulek)
(17b) Mladý miliardář rozhodně ví, jak **využít síly** peněz a na koho se obrátit.

(g) Sloveso zneužít

K abstraktním substantivům, která nejčastěji následují bezprostředně po slovesu *zneužít* a která **obvykle či výlučně** bývají v **genitivu**, patří:

bezbrannost, důvěra, důvěřivost, situace.

- (18) Mladému muži se dařilo **zneužít důvěřivosti** mnoha školaček. (ČNK)

Výlučně či převážně v akuzativu stojí:

data, dotace, funkce, informace, jméno, moc, peníze, tíseň, zákon.

- (19) Policie bude prověřovat, zda úředník **zneužil informace**, které získal ve službách státu,“ říká známý advokát [...] (ČNK)

U substantiva *pravomoc* často nelze poznat, zda jde o **genitiv singuláru**, anebo o **akuzativ plurálu**:

- (20) Ten, kdo **zneužije pravomoci** veřejného činitele, může podle zákona strávit za mřížemi až tři roky. (ČNK)

(h) Sloveso uposlechnout

Toto sloveso se z hlediska pádové formy jeho doplnění chová dosti chaoticky. U substantiva **pokyn** výrazně převládá genitiv. Srov. (obě věty ČNK):

- (21a) Strojvůdce **uposlechl pokynu** směrovky a začal projíždět stanicí.
- (21b) Řidič v jednom směru **uposlechl pokyn** strážníka a vozidlo před přechodem zastavil.

U substantiva **příkaz** celkově poměrně výrazně **převládá genitiv**, avšak ve spojení **neuposlechl příkaz/příkazu** je **užívání genitivu a akuzativu vyrovnané**. Srov.:

- (22a) Při pronásledování křesťanů prý Vavřinec **neuposlechl příkaz** krutého římského císaře Valeriána odevzdat církevní majetek vládci a raději jej rozdál chudým.
- (22b) Když se andělé klaněli Adamovi, jediný satan **neuposlechl příkazu** Alláhova.

U substantiva **rozkaz** je **genitiv s akuzativem v rovnováze**. Srov.:

- (23a) Dělníci z komunistického severu **uposlechli rozkaz** diktátora Kim Čong-una a zůstali doma.
- (23b) Iráčtí vojáci **uposlechli rozkazu** svých velitelů, kteří pochopili, že veškerý další odpor je marný, a vyklidili Američanům pole.

(ch) Sloveso dopřát si

Pouze akuzativ je např. u substantiv *dostatek (času, spánku, pohybu aj.)*, *dovolená*. Ve výrazné převaze je akuzativ např. u substantiv *odpočinek*, *luxus*. Srov. (vše ČNK):

- (24a) Právě okamžik, kdy se vědomě rozhodla **dopřát si odpočinek**, znamenal v její léčbě zásadní pozitivní obrat.
- (24b) Nebylo možno **dopřát si odpočinku**.
- (25a) Zhluboka se nadechla a znovu **si dopřála luxus** přemýšlení o těch skvělých možnostech.
- (25b) Počet Čechů, kteří **si dopřáli luxusu** nadzvukového letounu, se počítá maximálně v rádech desítek.

Méně výrazná je převaha akuzativu u subst. *oddech*; genitivu se však užívá především u záporného slovesa. Srov. (obě věty ČNK):

(26a) V teplém počasí je také důležité **si dopřát oddech** a lehké občerstvení.

(26b) **Nedopřeji si oddechu**, dokud v Anglii neobráťím všechny kacíře na pravou víru.

(i) Sloveso *dat*

Genitiv se vedle většinového akuzativu užívá např. u substantiv: *síla*, *lesk*, *váha*, *sebedůvěra*, *klid*, *optimismus*.

Srov. (vše ČNK)

(27a) To mne probudilo k životu a **dodalo** mi nadlidskou **sílu**. (překlad: B. MacDonaldová)

(27b) Tohle pomyšlení mi **dodalo síly**, a tak jsem křikla: "Přestaň, prosím tě!" (překlad: H. Murakami)

(28a) Retušěři a odborníci na předvolební grafiku jim **dodají** stejný **lesk** do očí.

(28b) Oslnivě bílá štuková omítka **dodala** domu nebyvalého **lesku** a dílo korunovala tradiční sedlová střecha z palmových listů.

(29a) Aby svým slovům **dodala váhu**, udělala piruetu s rukou v bok jako nějaká baletka.

(29b) Aby svým krokům **dodal váhy**, vydal císař 18. října 1918 manifest slibující proměnu Předlitavska ve spolkový stát, „svaz svobodných národů“.

(30a) To ji trochu uklidnilo: **dodalo** jí to **sebedůvěru** a vědomí času. (překlad: J. Irving, *Svět podle Garpa*)

(30b) Také diváci mě mile přivítali a to mi **dodalo sebedůvěry**.

(31a) Měla v sobě něco, čím mi vždycky **dodala klid** a pohodu. (překlad: H. Murakami)

(31b) Její zjevení mi **dodalo klidu**. (B. Hrabal)

(32a) Potřebují povzbudit, **dodat optimismus**.

(32b) To mi **dodalo optimismu**.

Zhruba v rovnováze se užívá genitivu a akuzativu u substantiva *věrohodnost*..

(33a) Podle všeho se domnívají, že taková vyznání **dodají věrohodnost** jejich novému přesvědčení.

(33b) Takový krok jistě **dodá věrohodnosti** i těm dalším.

(j) Sloveso *dodat si*

Genitiv převládá u substantiva *odvaha*. Srov. (obě věty ČNK):

(34a) **Musela si dodat odvahy**, aby došla až sem.

(34b) Díky projektu **si dodala odvalu** a účastnila se výběrového řízení v Rakousku, které vyhrála.

(k) Sloveso *požívat*

Ve významu ‚konzumovat‘ (alkoholické nápoje) se pravidelně užívá akuzativ, v abstraktním významu ‚mít něco‘ (*ochranu, výhody, důvěru, vážnost*) se převážně užívá genitiv:

Lovci senzací však mohou tvrdě narazit, protože dcera prezidenta bude **požívat ochrany** tajné služby, jak uvedla agentura Reuter.

Manželství podle něho **požívá výhod** včetně daňových především proto, že je předurčeno k plození a výchově dětí, nikoli k deklaraci vzájemného vztahu.

Kromě Václava Havla **požívají důvěry** více než poloviny občanů jen tři politici – tradičně Vladimír Dlouhý (ODA) a Josef Zieleniec (ODS) a přes polovinu se po volbách přehoupal také Jan Kalvoda (ODA).

Teologové **požívali vážnosti** nejen jako duchovní, ale také jako intelektuálové.

C. Genitiv záporový

Pozn.: Zde se zabýváme pouze genitivem jakožto komplementem, tedy pouze po slovesech plnovýznamových a po slovese *mít*. Ke genitivu po slovese *být* (*Není malých rolí.*) viz oddíl III., kap. 5.4.1 *Věty o existenci*.

1. Vymezení

Genitiv, který se, zpravidla fakultativně, **nikoli obligatorně**, užívá jen po záporných tvarech sloves, se tradičně nazývá ‚genitiv záporový‘. Např (obě věty ČNK).:

(35) **Nemám dalších otázek.**

(36) **„Mám ještě jednu otázku,**“ nadechla se Birgitta.

Od 60. let 20. století je užívání genitivu záporového značně omezené a kromě ustálených obrátů (viz níže) ho lze pokládat za prostředek silně **knížní až archaický**.

2. Historie

Ve 14. až 15. století se podle Hausenblase (1958) genitiv záporový užíval pravidelně a téměř bezvýjimečně. Častý byl až do konce 16. století, a to dokonce i v běžně mluvené řeči. Teprve v době pobělohorské, až **od 2. poloviny 17. století**, začíná genitiv i po záporných slovesech **ustupovat akuzativu**. Pravidelný je ještě v *Bibli kralické* a v českých spisech J. A. Komenského.

S **archaizací spisovného jazyka**, již do jisté míry přineslo **Národní obrození**, se v próze 19. století **genitiv záporový oživuje**. Jsou tu však značné **individuální rozdíly**. Pravidelně genitiv záporový užívá **F. Palacký**.

V období první republiky (20. až 30. léta 20. století) užívali podle Hausenblase větší měrou genitivu záporového např. **K. Čapek a J. Hašek**. (K užívání záporového genitivu v románové trilogii K. Čapka viz F. Štícha (ed.): *Karel Čapek a český jazyk*, s. 54.)

F. Trávniček (1938) k záporovému genitivu poznamenává, že „značné rozdíly v dnešním spisovném užívání záporového genitivu jsou do veliké míry výslednicí jednak přirozeného jazykového citění, jednak teoretických zásahů.“ A dále píše: „Říkáme všichni bez rozpaků *nemám peněz*, ale náš jazykový cit se vzpírá říci *nemám té knihy, matky, babičky*...“ Trávniček se však bohužel nijak nevěnoval frekvenci záporového genitivu u různých našich klasiků (např. B. Němcové, J. Nerudy, A. Jiráka, K. Čapka, V. Vančury) a takový přístup přímo odmítá, vycházející jen z tzv. úzu (typu „říkáme, neříkáme...“).

Ve výrazně větším rozsahu než dnes se genitivu záporového užívá až **do konce 50. let 20. století**, a to zejména po slovesu **nemít** a při **zdůrazňování** záporné hodnoty. Srov. např. výrok prezidenta E. Beneše: "*Dívám se na ten vývoj pevně a nebojácně. Řekl jsem už, že jsem v životě nikdy nepocítil strachu, a nebojím se ani dnes o náš stát. Mám svůj plán pro všechny případy a nedám se ničím mýlit,*" prohlásil Beneš 22. září 1938.

Srov. dále následující užití genitivu záporového v českém **překladu próz I. S. Turgeněva** ve vydání **z r. 1952**:

Nemáš v sobě ani drzosti, ani zloby, ale máš v sobě mladistvou smělost [...] – Nos měla poněkud silný jako téměř všechny Rusky [...] Arkadij přiznával, že ještě nikdy neviděl tak půvabné ženy. – Takového výrazu ještě v její tváři neviděl. – Jelena se na matku jen podívala a neřekla ani slova [...] – Ta nezná falše. – [...] Insarov nikdy neměnil svého úmyslu [...]

Že jde ovšem o subjektivní volbu, nikoli o pravidlo, naznačuje kontext, v němž je po záporném slovesu užito **vedle dvou záporových genitivů i akuzativu**:

[...] necítím ani strachu, ani pochybností, ani lítost...

Genitivu záporového se pravidelně užívá např. také v českém překladu románu *Život Klima Samgina* od M. Gorkého **ve vydání z r. 1957**:

Pracovali, jakko by neslyšeli dělových výstřelů. – Samgin odešel a neřekl jediného slova. – „Není u nás pořádku – není!“

Pozn.: Ze současných evropských jazyků užívá podle Hausenblase (1958) genitiv záporový pravidelně **finština**.

3. Genitiv záporový v ustálených obrátech

Jde např. o obraty **nemít (nejmenších) pochyb; nemít dlouhého trvání; nemít (pro někoho) vlídného slova; nevidět jiného východiška; neslyšet vlastního slova; neříci křivého slova; nepozřít (ani) sousta** (vše ČNK):

(37) O tom **nemám** nejmenších **pochyb**. (překlad: A. C. Doyle)

(38) Nikdy jsme si **neřekli** křivého **slova**.

(39) Neměl jsem chvíli klidu, takřka jsem **nepozřel sousta** a spadl jsem se natolik, že mi kalhoty plandaly v pase. (překlad: G. García Márquez)

Srov. dále:

Nemám pochyb, že tam nahoře na Severu ještě pořád leží stín Velké tmy, a špatné vzpomínky se předávají. (překlad: J. R. R. Tolkien, *Pán prstenů*)

Laskavá pohoda posledních dvou dnů **neměla** dlouhého **trvání**. (J. Švejda)

Ale jeho klid **neměl** dlouhého **trvání**.

Všude sklízím jen samou křivdu a **vlídného slova neslyším ...**

Pinkerton pro ni nikdy **neměl** vlídného **slova**, vše bylo neutrální, profesionální.

Neměl však nyní jiného **východiska** než vložit své břemeno do rukou Božích. (překlad: I. B. Singer)

Tou dobou už byly vzhůru ostatní děti a vypukla taková vřava, že paní Johnsonová **neslyšela** vlastního **slova**.

Za ustálené výroky se záporovým genitivem lze pokládat i čtyři z desatera přikázání:

Nevezmeš jména Božího nadarmo. – Nepožádáš manželky bližního svého. – Nepožádáš statku bližního svého. – Nepromluvíš křivého svědectví.

4. Genitiv záporový jako knižní okazionalismus

Záměrné užití genitivu záporového jako knižního až archaického prostředku někdy signalizuje souvyskyt jiného knižního až archaického prostředku, zejména **přechodníku**; tyto knižní až archaické prostředky často signalizují jistý **autorův odstup** od řečeného, **ironii** apod.:

(40) **Nemaje ekonomického vzdělání**, chápu monopol patrně jinak, než mám. (LN – ČNK)

Archaizace pomocí záporového genitivu může jít ruku v ruce s jakoukoli příznakovostí literární stylizace: (obě věty ČNK)

(41) To si musíš vždycky vybrat jítro? Víš, že **nemiluji** jitřních **červánků**? (K. Kryl)

(42) Jen ti, kdož **nezapomenou** předchozích **zkušeností**, se stanou mistry (japonské přísloví).

Za prostředek poměrně **běžné knižní stylizace** můžeme pokládat okazionální užití záporového genitivu ve stylizované próze publikované **od 60. let 20. stol.** Srov. např. následující větu z překladu **Kafkova Zámku**:

(43) Frída řekla, že mu bude velmi vděčná, když se mu to povede. A ostatně se jim už od nynějška přestane smát a **nepromluví** s nimi **zbytečného slova**. (překlad z r. 1969)

Srov. dále (vše ČNK):

Rozumějí si dobře a dobře se i užívají. Pokud to správně pochopil, něco spolu po večerech šijí a nadto mají zájem v nevelkém hospodářství. Vyhoví si. **Nemají** zvláštních **nároků**. (I. Dousková)

"Že by se ozývala duše strýce," usmála se, jak tak klečela," že by prosila za svou spásu? Za to, že **nechápal** lidských **slabostí**? [...]" (L. Fuks)

Kdekdo snadno pozná, že má před sebou družného a sdílného člověka, jenž **nepostrádá důvtipu** a který se rád zasměje. (překlad: A. C. Doyle)

Rotný se ohlédl po nabíječi, který neměl radiokuklu a Střevlíčkovu varování proto nemohl slyšet. Ale ten **nepotřeboval** velitelských **pokynů**, aby v této vyzkoušené bojové situaci dostatečně dbal o vlastní bezpečnost [...]" (J. Škvorecký)

Tvářila se přitom nenaloženě a **neutrousila zbytečného slova**. (překlad, vyd. 2011)

Knižní stylizace lze jako výrazu jisté vznešenosti užít i v **běžném vyjadřování**:

„Nejenže bolesti odezněly, ale mám pocit, že se mi zlepšila termoregulace, lépe se mi při běhu dýchá a také mám pocit, že se mi zpevnily břišní svaly,“ říká Tomáš Zahálka s tím, že **nezná příjemnějšího pocitu**, než se proběhnout mokrou trávou.

Záporový genitiv se příležitostně objeví i v **odborném jazyce**:

Ani EKG **nevykazovalo** patologických **známek**, vyjma urychleného sinusového rytmu. Přestože elektronika **nezaznamenala** výraznějších **úprav** [...]"

D. Genitiv partitivní

1. Vymezení a historie

U některých sloves genitivní tvar jejich komplementu vyjadřoval a zčásti ještě dnes vyjadřuje, že slovesný **děj se týká jen** části daného předmětu nebo **části množství** dané látky. Odsud pak pochází termín „partitivní“ (částečný). Hausenblas (1958, s. 125) o tomto genitivu obecněji říká, že „vyjadřuje kvantitativní stránku zásahu“. Tato definice pak pokrývá i význam genitivu v emočních zvoláních typu **Toho sněhu!**, **Toho jídla a pít!** (viz níže kap. 3.).

Genitiv partitivní – podobně jako genitiv záporový – se podle Hausenblase (1958) pravidelně užíval **ve starší češtině až do začátku 17. stol.**, např. ještě v *Bibli kralické* a u Komenského, později pak začal ustupovat akuzativu. Užíval se však převážně u **dokonavých** sloves (*dát, vzít, koupit*), zejména u dokonavých sloves **předponových** (*pojíst, upít, napéci*).

Ve srovnání se současnou češtinou byl však poměrně běžný, patrně však již jako **knížní prostředek**, v umělecké próze po celé 19. století a vyskytuje se častěji např. ještě v Čapkově – výrazně knižně stylizovaném – románu *Hordubal* (viz Karel Čapek a český jazyk, s. 54); např. *dej jim obroku a vody*.

2. Fakultativní užívání genitivu partitivního

V neemocionálních větách se v současné češtině užívá genitivu partitivního, pokud nevyjadřuje velké množství (k němu viz níže kap. 3.), už jen ve zbytcích po některých nemnoha

slovesech. Jsou to např. slovesa: (a) *nabrat, nasbírat, nasypat, nalovit, přilít*; (b) *okusit, usrknout, popít*.

Genitiv je tu však jen **subjektivní a méně častou až výjimečnou volbou**. Někdy přitom může jít o vliv nářečí konzervujícího starší stav. Srov. (vše ČNK):

- (44a) On ale vždycky si jenom **nabere jablek, natrhá třešni** nebo švestek, dle roční doby, umyje si auto hadicí, a pryč. (L. Vaculík, *Český snář*)
- (44b) „Vdala jsem se. Za Jožku Štrbu. Tak se teď i píšu – Alžběta Štrbová. Právě jdu k jeho rodičům. Mají dobrý sklep, chci si u nich **nabrat jablka** pro děti...“
- (45a) Potom Josef pravil, že pojedje s nákladňákem do lesa **nasbírat dřeva** na topení. (L. Vaculík)
- (45b) Vydal jsem se **nasbírat dřevo** na oheň.
- (46a) Odsedlal valacha a v přístěnku ho vytřel do sucha slámou, dal mu napít a do žlabu mu **nasypal ovsu**.
- (46b) O Vánocích však sedláci nesměli číst staré rady z pohádek a bájí, že se na Štědrý den má ovcím do žlabu **nasypat oves**.
- (47a) **Přilil vody** do kotlíku, v němž se dusilo králičí maso, přidal do směsi trochu whisky a navrch položil litinovou poklici.
- (47b) Pak zašel ke skříni, nalil si ještě jednou whisky, **přilil vodu** a vrátil se k mapě. (překlad: E. Hemingway, *Komu zvoní hrana*)
- (48a) Ne, Sinuhete, kdo jednou **okusil moci**, dychtí po ní stále více, a tato vášeň je nejhroznější ze všech vášní člověka [...] (překlad: M. Waltari)
- (48b) Ten, který žil v ústraní, v okamžiku, kdy **okusí moc**, nezadržitelně a bezcharakterně roste.
- (49a) Ty tam jsou doby, kdy do Prahy přijel ruský prezident Jelcin, **popil piva** v malostranské hospodě a potom prohlásil, že sovětský vpád do Československa byl chybou, s nímž Rusko nemá nic společného.
- (49b) Setkají se rodiny, **popijí pivo** a půjdou na fotbal.

U slovesa **upít** se partitivní genitiv stal jeho **základní vazbou**:

Spojili se, pak rozsvítili malou lampičku, zakouřili si, **upili vína**, snědli po chlebičku, zakouřili si (krátce pomyslel na dávnou lásku Aninu), dopili zteplalé víno a při zastřené lampičce se znovu pomilovali.

Naproti tomu u slovesa **nalovit** je genitiv **výjimečný**:

„Když chytím člověka s prutem u vody bez rybářského lístku, nebude považován za pytláka, stejně jako nepůjde o trestný čin, ale pouze o přestupek, pokud si **naloví ryb** do hodnoty pěti tisíc korun. Aby této částky dosáhl, musel by nalovit téměř padesát kilo pstruhů. Ten zákon je prostě špatný,“ konstatoval rybář Jiří Pochylý.

3. Obligaturní užívání genitivu partitivního: vyjadřování velkého množství objektů nebo děje

Pokud **genitiv** implikuje, že děj postihuje velké množství objektu/objektů a toto velké množství je vyjádřeno účinkovou větou uvozenou spojkou **že**, jde o genitiv potenciálně závislý na implikovaném kvantifikátoru **tolik** a je proto ve větě **obligaturní**:

(50a) Zas přišla bouře, ale oni ani nenasasali plachtu a **nalovili ryb**, **že** se nevešly do lodi.

(ČNK)

(50b) Zas přišla bouře, ale oni ani nenasasali plachtu a **nalovili tolik ryb**, **že** se nevešly do lodi.

Srov. dále:

Tady všude **najdete hub**, **že** se vám o nich bude až zdát.

Ukázalo se, že si v obchodě schovala pod bundu pět šišek salámu za 350 korun. Milovnice salámů je musela vrátit a za pokutu, kterou kvůli nim zaplatila, by si mohla **nakoupit šišek**, **že** by se do lednice nevešly.

Ale právě toho si byli vědomi všichni bolševici, ať zprava, ať zleva: Hitler i Stalin, Vyšinskij i Goebbels, Ježov i Jagoda, Vašek Kopecký i Kléma, Lenin i Trocký. Ostatek byli v podstatě debilové, i když ovšem **napáchali škod**, **že** nemohou být nikdy napraveny [...] (I. Diviš)

Následující tři dny **se** ale na Cukurua **navalilo práce**, **že** jí měl doslova nad hlavu. (překlad: H. Murakami)

Obligaturní, resp. silně preferenční je genitiv i v jiných případech, kdy se hovoří o velkém množství objektů děje, např. u sloves **navářit**, **napéci** (obě věty ČNK):

- (51a) Celá rodina se sešla u hereččiny dcery Agáty Prachařové, která **navářila jídla** jako pro regiment.
- (52a) Štěpánka za vydatné pomoci Bedřicha, nevlastních dcer a jejich manželů vynesla na zahradu stoly, židle a lavice, navářila spousty výborného jídla a **napekla sladkostí** jako na svatbu.

Pokud však nejde o vyjadřování velkého množství, užívá se akuzativ (obě věty ČNK):

- (51b) Máma **navářila bezvadné jídlo**, hrálo se na kytaru a já jsem si s nimi zahrála na piano.
- (52b) Uvařila jsem, **napekla buchty** a vyrazila.

Obligatorní je zájmenný genitivní tvar **toho** ve větách zvolacích vyjadřujících údiv nad velkým množstvím něčeho nebo ve větách, v nichž se tvarem *toho* odkazuje k velkému množství děje:

- (53) Už teď slyším, jak na mě po Vánocích huláká s dikcí armádního generála: Jéžíšikriste, tys **toho** zase **snědl!**
- (54) "Ta **toho** napovídá, vidíte?"

E. Objekt pouze v genitivu

1. Genitiv u sloves reflexivních

Objekt užívaný pouze ve tvaru genitivu mají téměř všechna **slovesa reflexivní**, která mají objektovou rekcí (tj. implikují doplnění objektovým komplementem).

Jde jednak o jednotlivá slovesa, jednak o slovtvorné typy s určitým prefixem a reflexivním morfémem.

K jednotlivým reflexivním slovesům s genitivní vazbou patří:

- (a) **slovesa dotyku** (i ve významu abstraktním), jejichž předmět je přímo zasažen dějem: *dotknout/dotýkat se, držet se, chopit se, chytit se, přidržet/přidržovat se, zmocnit se* (něčeho); pouze v abstraktním smyslu: *týkat se* (něčeho);
- (b) **slovesa napít se a najíst se, napást se**, pokud u sebe mají objekt (*Napij se vody.* – Iva Ungerová *si libovala, že se u nás může najíst jahod.* – L. Vaculík)

- (c) **slovesa** vyjadřující snahu **něco získat**, jejichž předmět označuje **cíl činnosti**: *dobrat se, domáhat/domoci se, dopídit se, dovolat/dovolávat se, dožadovat se, odvážit se* (něčeho),
- (d) **slovesa**, jejichž předmětem je skutečnost, která je **předmětem zájmu**: *cenit si, nabažít se* (něčeho), *ujmout se, vážit si, všimnout/všímat si, zastat/zastávat se* (někoho/něčeho); *účastnit/zúčastnit se* (něčeho); *ptát/zeptat se* (někoho);
- (e) **slovesa odluky**, jejichž předmětu se někdo **vzdává** nebo **straní**: *stranit se, střežit se, štítit se, varovat se/vyvarovat se, vzdát/vzdávat se, zbavit se, zdržet se, zříct/zřící se* (něčeho);
- (f) **slovesa obavy**, jejichž předmět označuje podnět **strachu, obav**: *bát se, děsit se, leknot se, obávat se, polekat se, zaleknout se, zhrozit se* (něčeho);
- (g) **slovesa**, jejich předmět označuje **výsledek děje**: *dočkat se, dopustit se, dožít se*, (něčeho); *dostat/dostávat se* (někomu něčeho)

Doklady genitivní vazby některých reflexivních sloves (vše ČNK):

Odněkud se vynoří pár racků a velikým křikem **se domáhají svého podílu**.

Isabella Goldblattová pověsila po chvíli utěrku na dřevěnou hranu dřezu; stála teď u kredence před fotografií, jako by **se tu něčeho dovolávala**. (A. Lustig)

Mary **se** rychle **chopila podnosu** a zanesla jej do jídelny.

Rozohňovali koně a hnali se na zákopy, ze kterých kulili oči pěšáci a nemohli **se nabažít podívané**. (překlad: I. Babel)

Stranila se lidí, byla to příšerná samotářka.

Varuj se přílišné radosti, příteli můj, neboť radost je nebezpečnější než zármutek a neštěstí, a tvá radost je jako had, jenž se třpytí ve světle a je krásný na pohled, ale vlije do tvých žil smrtící jed. (překlad: M. Waltari)

Genitivní tvar komplementu vyžadují i dva **typy předponových sloves reflexivních**

(celkově k reflexivním slovesům viz 2. díl, oddíl VI.; k reflexivním slovesům z hlediska slovotvorného viz 2. díl, oddíl II. B. Tvoření sloves II. Prefixální deriváty):

do – se: dohledat se, dopátrat se, dopídit se, doprosit se (něčeho) aj.

Srov.:

Stavbaři **se nedohledali elektrocentrály**, dvou ponorných **vibrátorů** do betonu a motorové **pily**. Jenže **doprosit se** uvnitř pěnivého **léku** bylo nad mé síly.

na – se: načíst se (knih), napsat se (písní), naplatit se (pokut) aj.

Častá je tato struktura zejména ve zvolacích větách začínajících zájmeným výrazem *co* s významem velkého množství děje, které může být hodnoceno kladně, nebo záporně:

(55) **Co já se natrápila chlapů** tou svou ženskou hysterií!

Srov. dále:

Kolik **se načel hlášení**, kolik už sledoval případů, kolik jen viděl televizních reportáží, v nichž zjevně otřesení přátelé a sousedé svorně vyjadřují šok a odmítají uvěřit tomu, že byl v jejich středu odhalen psychopat?

Co jsem se nachodil kilometrů, co jen se nařečnil.

Co já se nakutal zlata.

Co jsem se napsal rondelů a písní!

Co my se navymýšlely bláznivín, i nebezpečných, jen tohleto neštěstí nás nenapadlo.

Co já se navytahovala klíšťat, ale nikdy jsem si onemocnění nepřipouštěla.

2. Genitiv u sloves nereflexivních

Pouze nebo silně preferenčně genitivní vazbu jako jedinou nebo jako druhou vazbu vedle vazby akuzativní, popř. předložkové mají i některá slovesa nereflexivní, resp. některé jejich významy:

dojít, dorůst/dorůstávat, dosáhnout/dosahovat, doznat, litovat (něčeho; avšak *litovat někoho* má vazbu akuzativní: *ženu*), pozbyt, vyčkat (něčeho), ušetřit (někoho něčeho), zanechat (něčeho; ve významu ‚přestat to dělat‘), zbavit, zprostit (někoho něčeho), želeť (něčeho).

Doklady genitivní vazby některých nereflexivních sloves (vše ČNK):

Tak by země byla opravdu **došla klidu** a pokoje a vše by bylo bývalo opět jako dříve – jen bez moci Amonovy – kdyby faraón Achnaton nebyl býval holí v kolech vozu a kamenem pod smykem. (překlad: M. Waltari)

Žralok bílý **doroste délky** více než 2,5 metru a vypadá hrozivě. Přesto jsou jeho čelisti slabší, než se zdá.

Přestože **byly** v těch prostorách z valné části **ušetřeny brutality** a toho nejhoršího strádání, jaké bylo údělem běžných chovanců tábora, byl tam neustále hluk a neměla tu vůbec žádné soukromí a ze všeho nejvíc trpěla chronickým nedostatkem spánku. (překlad: W. Styron, *Sophiina volba*)

"**Byl jsem** dvakrát raněn a pro nezpůsobilost nadobro **zproštěn služby** v armádě." (překlad: B Pasternak, *Doktor Živago*)

Jak vidíte, nemám věru, proč bych **želel svého mládí**. (K. Čapek, *Povětroň*)

Sloveso **požívat** má pouze genitivní vazbu, pokud se spojuje s abstraktními substantivy jako *ochrana*, *výhoda* (zprav. v plurálu), *důvěra*, *úcta*, *vážnost*; jinak má vazbu akuzativní.

Srov.:

Církevní majetek do konce monarchie **požíval** silné **ochrany** státu, kupříkladu pokusy o jeho zcizení byly trestány daleko přísněji.

U svých představených jsem sice šašek, ale v oboru syntetické chemie **požívám** jejich **úcty** i **důvěry**. (V. Páral)

Člověk, který nadměrně **požívá alkohol**, by měl nést následky svých činů všude, kde je to jen možné.

Sloveso **dbát** má kromě **vazby genitivní** častější vazby předložkové (**na něco/o něco**).

Tyto tři různé formální vazby mají zčásti různý význam, zčásti jsou zaměnitelné. Srov.:

(56a) Vždy je zde ovšem nutné **dbát zásady** přiměřenosti, což bývá v praxi nepochybně leckdy problém.

(56b) Prezident na svých oficiálních cestách musí **dbát na zásady** etikety.

(56c) Jak jste **dbali o bezpečnost** práce během stavby?

IV. Objekt v dativu

Dativní tvar objektového komplementu vyjadřuje nejčastěji dvě sémantické role: **roli adresáta** (příjemce) děje a **roli patientu** (k definici těchto rolí viz oddíl I.) Tyto různé role přisuzujeme doplněním příslušných sloves na základě jejich významu a jejich rozlišení je do jisté míry subjektivní volbou, nelze je zcela objektivizovat.

Objekt v dativu může být typicky **jediným** valenčním **doplněním slovesa** (či některého z jeho významů) nebo je **druhým doplněním vedle komplementu vyjádřeného jinak** (nejčastěji akuzativem, předložkovým pádem nebo klauzí).

Dativní objekt jako jediné doplnění má velkou většinou roli patientu. V následujících výčtech bereme v úvahu jen centrální, **nejfrekventovanější** formy doplnění.

Roli patientu má dativní komplement zejména u následujících sloves (abecedně):

někomu:

asistovat, domlouvat, důvěřovat, fandit, lichotit, nadbíhat, nadržovat, naslouchat, odcizit/odcizovat se, patřit, podlézat, pochlebovat, stranit, ublížit/ubližovat, velet, vnucovat se, vynadat.

Srov.:

Bohdan Sláma **asistoval Věře Chytilové** u filmu, jímž její režisérská dráha dosáhla jednoho z vrcholů, a poté už bohužel začal sestup.

"Tohleto ale neříkejte," **domlouvala mu** Norma. (překlad: J. Steinbeck)

Ve všech zemích, ve kterých vystupoval, měl s armádou ty nejlepší vztahy. Vojáci **mu fandili**. Všude. (překlad: E. L. Doctorow)

"Dneska večer ti to sluší," **lichotila mu** Sarah, hosteska v Domingu, když ho usazovala na jeho oblíbené místo v rohu.

Podporoval ho, **pochleboval mu**, smál se jeho vtipům.

něčemu:

bránit se, čelit, dostát, nasvědčovat, odat/oddávat se, odolat/odolávat, odpovídat, předejít/předcházet, předsedat, přihlížet, těšit se, vymknout/vymykat se, zabránit.

Srov.:

Ona, která se považuje za zbožnou, nedokázala **dostát závazkům** své duše.

Pan Povondra **se** chvíli **oddával** pokojnému **blahu** dědečka. (K. Čapek)

Nejméně nepřesný byl domácí model ALADIN, zatímco modely britské i německé meteorologické služby vůbec **neodpovídaly realitě**.

Slečna Marplová **se** totiž **těšila pověsti**, že má schopnost nacházet spojitosti mezi bezvýznamnými venkovskými příhodami a vážnějšími událostmi, což jí pomáhá přijít leččemu na kloub. (překlad: A. Christie)

někomu/něčemu:

divit se, konkurovat, naslouchat, obdivovat se, odcizit/odcizovat se, odporovat, patřit, podlehnout/podléhat, podobat se, podrobit/podrobovat se, rozumět/porozumět, příslušet, přizpůsobit/přizpůsobovat se, sloužit, svědčit, škodit, ublížit/ubližovat, ubránit se, velet, věnovat se, věřit, vyhnout/vyhýbat se, vyhovět/vyhovovat, vyrovnat se, vzdorovat.

Srov. (vše ČNK):

Ležel naznak a **naslouchal** své **minulosti**. (překlad: V. Nabokov)

Jaký může mít smysl vytváření imaginárního světa románu, když **se** lidé **odcizují sami sobě** a když **se** slova **odcizují věcem**?

Žádá, abych jí pomohl, toť jasno; **podléhá nátlaku** a čeká ode mne, že ... že snad ji nějak zachráním! Bože, co učinit? (K. Čapek, *Krakatit*)

Jak taková zásada **svědčí** našemu **soužití**, lze si snadno domyslet.

Inflace za určitých okolností **svědčí dlužníkům** a **nesvědčí vkladatelům**, ale ne vždy.

Není náhoda, že úsilí o ženskou emancipaci se rozproudilo spolu s dvěma úzce spjatými jevy: s industrializací a antikoncepcí. Stroje nám umožnily **vyrovnat se mužům** v práci a pilulka nás s muži zrovnoprávnila ve vyjadřování touhy.

Byli připraveni **vzdorovat** těm nejtvrdějším **chlapíkům** z americké a britské špionážní služby, však nebyli připraveni **vzdorovat branám pekla**. (J. Kratochvíl)

Dativní objekt jako jediný komplement mají i některá slovesa vyjadřující: **(a) fyzické napadení někoho: nabít, nafackovat, namlátit, natlouct, naplácat** (někomu; avšak *zmlátit někoho*); **(b) psychické, psychosomatické a psychosociální děje: divit se** (něčemu/někomu), *posmívat se, smát se, vysmívat se; vyhovět* (někomu); **(c) podobnost nebo totožnost: podobat se, rovnat se** (někomu/něčemu); **(d) přináležitost: patřit** (*Patří mu několik domů.*). Srov. (vše ČNK):

Raymond soupeřil s pokušením **nafackovat Melisse**, vykrákat ji za vlasy, vrhnout se na ni a vymlátit z ní toho cizího parchanta.

Můj odjezd **se podobal útěku**. (překlad: J. Steinbeck)
Rozloha Říše **se rovnala rozloze** Spojených států.

U některých sloves vyjadřujících různé **hodnotící postoje** vyjadřuje **dativ proživatele děje**:

dařit se (Vše se **jí** daří.), **hodit se** (Hodí se **vám** to?), **imponovat** (To **jí** imponuje.), **chutnat** (Ta polévka **mi** chutná.), **chybět** (Chybí **jí** smysl pro humor.), **jít** (Jde **mu** to dobře.), **líbit se** (Líbí se **mi** to.), **překážet** (Překáží **nám** to.), **slušet** (Sluší **jí** to.), **stačit** (Stačí **vám** to?), **ulevit se** (Ulevilo se **mi**.), **vadit** (Nevadí **mi** to.), **vyhovovat** (Vyhovuje **jím** to.), **vyplatit se** (Vyplatilo se **nám** to.), **zamlouvat se** (To se **jí** nezamlouvá.), **znechutit se** (Znechutilo se **nám** to.)

(O slovesech s objektem v dativu a současně s objektem jinak vyjádřeným srov. níže.)

V. Objekt v instrumentálu

Instrumentálový tvar jako objektový komplement označuje (v následujících výčtech je obvykle uveden jen jeden z obou možných vidů):

- **objekt zasažený dějem** např. u sloves: *házet, hýbat, kroutit, mávat, mrsknout, pohnout, točit* (něčím) aj.; srov.:

Automobil divoce brzdil a osoba ve voze zběsile **kroutila volantem**.
A stejně tak jí bylo jedno, že po něm **mrskla** cennou čínskou **vázou**.

- **části lidského nebo zvířecího těla**, jejichž pohyb charakterizují např. slovesa: *dupat* (nohama), *klátit, kopat* (nohama), *kmitat* (nohama) *krčit* (rameny), *mávat* (rukama, křídly), *mrkat* (očima), *kývat, pokynout* (hlavou, rukou), *potřást* (rukou, hlavou), *stříhat* (ušima), *tleskat* (rukama), *vrčet* (hlavou, ocasem); srov.:

Mezi cvakáním na přístrojích dvou fotografů, z nichž pozval pan Gottlob jen jednoho, bzučela veliká moucha. Měla zřetelný modrošedý trup, vytrvale **kmitala křídélky** a syčela tak hlasitě, že si jí všichni všimli.

- **objekt zájmu nebo vlastnění** u sloves *bavit se, disponovat, hospodařit* (něčím), *obklopit se, zabývat se, zaměstnávat se, zaobírat se* (něčím, někým); srov.:

"Právě **jsem se bavil časováním** nepravidelného slovesa býti," odušil Mlok. (K. Čapek – ČNK)
Ne, on **se zaobíral** jedinou **informací**, jediným slovem.
Obklopte se přáteli a usmívejte se i na neznámé lidi.

- **objekt vyvyšování se, chlubení** u sloves: *chlubit se, pyšnit se, vychloubat se*; srov.:

Někdo **se pyšní obratností** svých rukou, jiný **se pyšní silou** svých ramenou, zloděj **se pyšní** svou **lstivostí**, soudce **se pyšní** svou moudrostí, skrblík **se pyšní** svým **skrblictvím**, marnotratník

se pyšní svou **marnotratností**, manželka **se pyšní** svou **věrností** a dívka rozkoše svou štědrá povahou. (překlad: M. Waltari, Egyptan Sinuhet – ČNK)

- **objekt**, k němuž se zaujímá **negativní vztah** u sloves *pohrdat*, *opovrhovat*; srov.:

On **pohrdal** jakoukoli **laskavostí**, pro něj vlídnost byla jen projevem slabosti.

- **podnět nebo prostředek děje** u reflexiv *dojímat se*, *mučit se*, *trápit se*; *utěšovat se*, *vzrušovat se*, *znepokojovat se*; *otřásat se*; srov.:

Když se Queen Latifah, nominovaná na Oscara za roli vězeňské bachařky Mámy Mortonové v muzikálu Chicago, na plátně zasněně dívá z okna hotelu Pupp a **dojímá se krásou** Alp, je iluze dokonalá.

Mučil se pocitem viny. (překlad: E. L. Doctorow)

Ludvík XIV. **se vzrušoval pohledem** na rodící ženu a byl frustrován, když rodila na židli, takže nic neviděl.

Dům **se otřásá kroky** svého pána. (překlad: J. Updike – ČNK)

- **látku jako subjekt děje** u sloves jako *obalovat se* (květy), *páchnout* (potem), *vonět* (vanilkou, svěžestí), *zaplňovat se* (vodou), srov.:

Vedle jeho postele se objevilo jídlo a duch je snědl, téměř cítil, jak **se** jeho kosti opět **obalují masem**.

- **hojnost** něčeho, co je součástí entity vyjádřené podmětem věty u slovesa *oplývat*; srov.:

Malé rybníčky **oplývaly pokrývkami** leknínů a ve vodách se množily zlaté rybky.

- **příznak** u sloves *projevovat se* (bolestí hlavy, horečkou), *vyznačovat se* (vysokou kvalitou, vysokým obsahem něčeho); srov.:

[...] ale Éda Kemlink pravil, že jest žádostivější na bengálského tygra, jelikož **se vyznačuje** velikou **krvežíznivostí**. (K. Poláček – ČNK)

- **jídlo** u slovesa *cpát se*; srov.:

Budu poslouchat, jak mlaskají děti, až **se budou cpát kaší**. (překlad: J. Steinbeck – ČNK)

- **jiné**: *prokázat/vykázat se* (průkazem, potvrzením, vstupenkou), *proslout* (výrokem, výrobou něčeho), *řídít se* (heslem, pravidlem, zákonem), *trpět* (bolestmi hlavy), *vyučit se* (truhlářem); srov.:

Snad už jenom jeden nebo dva advokáti by **se** mohli **vykázat** podobnými **styky** jako dr. Huld. (překlad: F. Kafka, *Proces* – ČNK)

Rothschild **proslul** úzkými **styky** s politiky, s bankéři a se státní správou jak v Británii, tak v zahraničí.

VI. Objekt v předložkovém pádě

Výrazy v předložkových pádech bývají častěji komplementem adverbialním (viz níže 9.2.3), nebo **okolnostním určením** (circumstantem; viz 9.3).

Za objekt považujeme předložkový pád tehdy, je-li nejen implikován významem slovesa nebo adjektiva, ale je-li jím jednoznačně **řízena i pádová forma komplementu**, tj. **spojení určité předložky s určitým pádovým tvarem jména**:

OBJEKT VE TVARU K + DATIV označuje:

- **skutečnost**, k níž je zaujímán nějaký vztah přináležitosti u sloves: *hlásit se, lnout, pojit se, připojit se, tíhnout, vztahovat se* (k něčemu) aj.; srov. (vše ČNK):

Jal jsem se tiše a spokojeně **lnout k životu**, těšit se z milých, důvěrných věcí a dávat pozor na sebe. (K. Čapek, *Obyčejný život*)

Letos představíme skladby autorů, **k nimž se pojí** významná výročí,“ avizoval za Filharmonii Vladimír Jakeš.

Nenašli byste nikoho, kdo tak málo **tíhne k nadpřirozenu** jako já, ale téhle neuvěřitelné historce mi nezbývá než věřit. (překlad: S. Rushdie)

- **objekt**, k němuž něco **patří, náleží** u sloves *náležet, přináležet, patřit*; srov.:

Ty **ke dvoru přináležíš** celou duší, zatím co já jsem, jak to správně král rozpoznal, malá venkovanka.

- **adresáta** u sloves *hovořit, mluvit, modlit se, promlouvat* aj.; srov.:

Promlouvaly k ní vzpomínky, o nichž nevěděla, že jsou vzpomínkami.

- **skutečnost**, k níž se dává svolení u sloves *svolit, přivolit*; srov.:

Joyce nechtěl dát dceru do sanatoria, **svolil k** tomu až v roce 1936.

Zbláznil jste se snad, že jste **přivolil k** takové pitomosti? (překlad: A Hailay – ČNK)

Objekt v tomto pádovém tvaru závisí též na verbonominálním syntagmatu *dát souhlas* a na adjektivech vyjadřujících sklon k něčemu: *náchylný, povolany*, aj. užitých nejčastěji v přísudku:

Jen osobnost, která **je náchylná k** jakékoli závislosti, touží po tak ubohém šuntu. (překlad: S. Rushdie – ČNK)

OBJEKT VE TVARU NA + AKUZATIV označuje:

- **podnět** smyslové činnosti u sloves *dívat se, podívat se, hledět, pohlédnout* aj. (na něco/někoho);
- **obsah myšlení**, paměti u sloves *pamatovat (si), vzpomenout (si), zapomenout, myslet, nahlížet, nazírat* aj. (na něco/někoho); srov.:

Prostě tam **nahlízejí na** sex jakožto na fyzický a duchovní zážitek zároveň. (překlad: J. D. Salinger, *Kdo chytá v žitě* - ČNK)

Malines je město v Belgii[...] a tam zhotovují velmi jemné krajky. Paní učitelka, když nám o nich vyprávěla, **vzpomněla na** historku o Napoleonovi.

- **podnět víry** u sloves *spolehnout se/spoléhat se* (na někoho, něco), *věřit* (na něco); srov.:

Do svého prvního případu **jsem věřil na** všelijaké ty exaktní metody; víte, **na** pozorování, **na** zkušenost, **na** soustavné vyšetření a takové hlouposti. (K. Čapek, *Povídky z jedné kapsy* – ČNK)

- **objekt zájmu**, soustředění se: *koncentrovat se, orientovat se, soustředit se*;
- **adresáta** u sloves mluvení *hulákat, ječet, křičet, mluvit, pískat, pokřikovat, řvát* aj. a u sloves vyjadřujících útok: *útočit, zaútočit, vrhnout se*; srov.:

Pořád mával pistolí a **hulákal na** ně a my jsme po něm všichni stříleli, ale nikdo ho netrefil. (překlad: E. Hemingway, *Komu zvoní hrana* - ČNK)

„Nejdřív jsi zničila život mně a teď ho chceš zničit i svojí sestře. Jenže to se ti nepovede!“ **ječela na** mě.

Celou cestu **pískal na** psa.

- **cíl** u sloves: *zaměřit se, orientovat se*; srov.:

Kapucíni **se orientovali na** prostý lid.

OBJEKT VE TVARU O + AKUZATIV označuje:

- **předmět zasažený dějem** u sloves: *otřít se, opřít se, zavadit* (o něco) aj.; srov.:

Když jsme přecházeli na světlech, její ruka **se otřela o** mou.

- **předmět/cíl péče** u sloves: *dbát, pečovat, starat se/postarat se*;
- **předmět zájmu** u sloves: *říct/říkat si, hlásit se, modlit se, stát, ucházet se, zajímat se*;

srov.:

Jenomže příliš přesné otázky **si říkají o** logické odpovědi. (překlad: A. Solženicyn - ČNK)

Jessie zavřela oči a **modlila se o** spánek.

Stála o tu práci. A **stála o** to, pracovat právě pro tuto ženu ...

- **cíl činnosti** u sloves vyjadřujících snahu dosáhnout něčeho: *pokusit se, snažit se, usilovat, vynasnažit se, soudit se, vsadit se*; srov.:

"Maximálně **se vynasnažím o** to, aby názor politiků nebyl v rozporu s dominantním hlasem české veřejnosti," prohlásil [...] Klaus. (MFD, 2003 – ČNK)

Tato společnost **se soudí o** 2,2 miliardy korun.

- **podnět vyvolávající strach, obavy** u sloves: *bát se, chvět se, obávat se, strachovat se, třást se*; srov.:

Nazítří tančila Minea opět před býky a mé srdce **se chvělo o** ni, avšak nic zlého se jí nestalo. (překlad: M. Waltary, *Egyptian Sinuhet* – ČNK)

Představitelé země byli odvečeni ruskou armádou jako zločinci, nikdo nevěděl, kde jsou, všichni **se třásli o** jejich život a nenávisť proti Rusům omamovala lidi jako alkohol. (M. Kundera, *Nesnesitelná lehkost bytí* - ČNK)

OBJEKT VE TVARU NA + LOKÁL označuje:

- **výsledek** řečové činnosti – jednání, domluvy u sloves mluvení: *dohodnout se, domluvit se, usnést se, trvat* (na něčem); srov.:

Pohádali se. Pak **se dohodli na** kompromisu. (srov. níže s vazbou *dohodnout se o něčem*)

Proč tolik **trvala na** tom, aby nechodil z domu?

- **objekt zájmu** nebo **závislosti** u sloves: *lpět, pochutnat si, sejít* (ve vazbě *na tom nesejde*), *trvat, zakládat si, záležet* a s přísudky *být závislý, mít zájem*; srov.:

Vždycky se mi zdálo, že je to sobecká a dost hloupá ženská, která **lpí na** životě zuby nehty. (překlad: A. Christie – ČNK)

Páni porotci, ta souvislost je vybudována na předpokladu, že Polana Hordubalová **měla zájem na** smrti svého manžela, čili že mu byla nevěrná. (K. Čapek, *Hordubal* – ČNK)

OBJEKT VE TVARU *O* + LOKÁL označuje:

- **informaci** u sloves sdělování či sdílení informace: *diskutovat, kázat, mluvit, mlčet, povídat, psát, rozprávět, slyšet, spustit, svědčit, vědět, vykládat, vyprávět, zmínit se* aj. (o něčem); srov.:

Ačkoliv **kázala o** rovnosti pohlaví, někde v ní ještě zbyl respekt k mužům, zděděný od babiček a prababiček. (překlad: I. B. Singer – ČNK)
Sotva přišel, **spustil o** nějakém kapitánu Jeropegovovi. (překlad: F. M. Dostojevskij – ČNK)

- **obsah myšlenkové činnosti** u sloves: *dumat, přemýšlet, přemítat, snít, usilovat* aj.; srov.:

Procházel se kolem něho se založenýma rukama a **dumal o** neschopnosti vlády a nevděku lidí. (překlad: G. Flaubert, *Paní Bovaryová*)

- **objekt** nebo **výsledek komunikace** u sloves jednání a rozhodování: *dohodnout se, hlasovat, rozhodnout/rozhodovat*; srov.:

Ano, ne vždy je snadné **dohodnout se o** tom s památkáří. (srov. výše s vazbou *dohodnout se na něčem*)

OBJEKT VE TVARU *NAD* + LOKÁL označuje:

- obsah nebo výsledek myšlenkové činnosti u sloves *hloubat, pozastavit/pozastavovat se, přemýšlet, rozvažovat, uvažovat* aj. (nad něčím); srov.:

Dlouho mlčky seděli, ona zoufale přemýšlela a on **hloubal nad** láskou, která odešla. V telefonu je chvíli úplné ticho. To asi Sakura **rozvažuje nad** tónem mého hlasu. (překlad: H. Murakami – ČNK)

OBJEKT VE TVARU *S* + INSTRUMENTÁL označuje:

- **objekt**, s nímž je jiný objekt **spojen** u sloves *hraničit, sousedit, souviset, spojit se*;
- **adresáta a společníka v komunikaci** u sloves mluvení *diskutovat, hovořit, komunikovat, konverzovat, loučit se, mluvit, radit se, rozmlouvat* aj.;
- **cíl socializace** u sloves: *sblížit se, spřátelit se, skamarádit se*;
- **objekt souhlasu** u slovesa *souhlasit*;
- **objekt rozluky** u slovesa *loučit/rozloučit se*.

VII. Dva objektové komplementy

A. OBJEKTY VE TVARU AKUZATIVU A DATIVU

Ve strukturách se dvěma objekty, z nichž jeden je v akuzativu a druhý v dativu, se uplatňují slovesa několikerého sémantického typu:

(a) Objekt v **akuzativu** označuje **předmět vlastněný subjektem děje** a objekt v **dativu** označuje **příjemce** tohoto objektu; jde tu tedy o činnost, při níž **dochází k žádoucí změně** (trvalé nebo dočasné) **vlastníka** takto se chovají např. slovesa (v tomto a dalších seznamech této kap. uvádíme obvykle jen **jeden vid** z obou možných):

dát, předat, odevzdat, rozdat; nechat/přenechat; darovat; prodat; půjčit; poslat/zaslat/rozeslat; (něco někomu)

(b) Objekt v **akuzativu** označuje **předmět vlastněný osobou**, k níž odkazuje **dativ** jména (*mi, jí, mu, matce* atd.); jde o činnost, při níž **dochází k nežádoucí změně vlastníka**; takto se chovají např. slovesa:

sebrat, odebrat, vzít, ukrást, zabavit aj. (něco někomu); srov.:

Na silnici **mi odebrali pistoli**, prázdné pouzdro jsem si zastrčil pod blůzu. (překlad: E. Hemingway, *Sbohem armádo* - ČNK)

(c) Objekt v **akuzativu** označuje obsah **řečové činnosti**, objekt v **dativu** označuje adresáta; takto se chovají **slovesa mluvení** (verba dicendi) v širokém slova smyslu:

sdělit, oznámit, říci; nařídít, poručit, přikázat; poradit, doporučit; vysvětlit; slíbit, přát; rozmluvit, vymluvit (něco někomu).

(d) Objekt v **akuzativu** označuje entitu určitým způsobem poskytovanou, objekt v **dativu** označuje toho, komu je tato entita poskytována; takto se chovají např. slovesa:

ukázat; předepsat; předestřít, předložit; přidělit, přisoudit, udělit; zajistit; zprostředkovat, zpřístupnit; vnutit (něco někomu); srov.:

Tak podívejte, slečno Marplová, **předestřela jste mi** tu jistou **teorii**. „Snažíme se **zpřístupnit** saúdským **investorům statisíce** hektarů orné půdy pro jejich investice a rozvoj,“ prohlásil nedávno etiopský premiér Meles Zenawi. Havel zdůraznil, že stát mohl **zprostředkovat pomoc lidem** zejména díky solidaritě ostatních občanů.

(e) Ostatní případy

Jde např. o slovesa:

zatajit, ulehčit, upírat, vrátit, zadat, zasvětit, znechutit (něco někomu/něčemu); srov.:

Byla to jedna z těch hubených, dynamických žen, jimž táhne na čtyřicítku, a které **zасvětily život kariéře**.

Neúspěchy a konflikty výzvědnou **práci Hemingwayovi znechutily**, a tak se slavný autor chtěl do průběhu světové války zapojit aktivně.

U některých sloves zaplňuje pozici objektu místo akuzativu jména nebo kromě něj **závislá klauze**; je tomu tak např. u sloves *nařídít, poradit, prozradit, přikázat, připomenout, slíbit, sdělit, uložit, umožnit, věřit, vyčítat, vyhrožovat, vytykat, vzkázat, zaručit, závidět* (někomu, že/aby...). (Podrobněji k tomu viz oddíl VI., kap. 2.1.2.)

B. OBJEKTY VE TVARU AKUZATIVU A PÁDU PŘEDLOŽKOVÉHO

akuzativ + o s akuzativem

Objekt v akuzativu označuje vlastníka, objekt v předložkovém pádě vlastněný předmět; jde např. slovesa: *obrat, okrást, oloupit, připravit* (někoho o něco) a také o slovesa řečové činnosti označující žádost, prosbu apod. *poprosit, prosit, upomínat, žádat* (někoho o něco); srov.:

Není dne, abych **neprosila bohy o** tvé zdraví. (překlad: I. B. Singer – ČNK)

Pochybují, že pokud bude věřitel povinen **upomínat dlužníka o** zaplacení, bude se dlužník chovat jinak.

akuzativ + na s lokálem

Objekt v akuzativu označuje vlastněný předmět nebo informaci, objekt v předložkovém pádě vlastníka předmětu nebo informace; jde např. o slovesa *loudit, vymámit, žádat* (něco na někom); srov.:

"Za první plat ti, Jitko, koupím dvě kila oříškové čokolády," slibuje mi pokaždé, když **na mně loudí desetikorunu**.

Francouzský král **na** slabošském **papeži vymámil jmenování** hned tří arcibiskupů, kteří měli zároveň postavení kurfiřtů, tedy volitelů římského krále.

Druhý objekt slovesa **žádat** má synonymní tvary *na někom, po někom, od někoho*; srov.:

(57a) Byl bych udělal cokoli, co **by** ta drobná žena **na mně žádala**.

(57b) Jednou **jste po mně žádala** pravdu a já Vám ji odmítl sdělit.

(57c) Ukončil jsem to pak, protože se to jaksi nehodilo do koncepce, kterou **ode mě žádala DAMU**.

akuzativ + o s lokálem

Objekt v akuzativu označuje osobu, na níž je působeno, objekt v předložkovém pádě označuje předmět působení; jde např. o slovesa: *přesvědčit, informovat, poučit* (někoho o něčem).

C. OBJEKTY VE TVARU AKUZATIVU A GENITIVU

Tyto objekty mají slovesa *zbavit, zprostit, ušetřit, uchránit* (někoho něčeho); srov.:

Tento samozvaný vůdce tálibů pod záminkou záslužného zavádění posvátných pravidel islámu bezohledně a nekompromisně prosazoval svou z vůli. Mužům direktivně přikázal nosit plnovous předepsané délky, ženám nařídil zahalovat si celé tělo pytlovitým přehozem (burka), dívkám zakázal chodit do školy, vzdělávat se a sportovat, **ženy zbavil práva** na lékařskou péči, protože jim znemožnil dát se ošetřovat od lékařů - mužů, a až na vzácné výjimky jim také odňal právo vykonávat zaměstnání.

Nelze však **vládu zprostit odpovědnosti** za to, že nemáme dost umělých ledvin, koronárních katetrů, operačních sálů i lineárních urychlovačů, že nám chybí všude okolo běžná technika diagnostická. (LN, 1992)

Raději **nás toho zprostěte! Ušetřete nás** podobných **intervencí!**

Rodiče často věří, že musí **děti uchránit vlivů** "zlého" vnějšího světa, jak nejdéle to jen bude možné.

D. OBJEKTY VE TVARU GENITIVU A PÁDU PŘEDLOŽKOVÉHO

Tyto objekty mají slovesa *ptát se, tázat se, vyptávat se, zeptat se* (někoho na něco). Srov..

Ptala se mě na spoustu věcí.
Vyptával se jí na dětství.

E. DVA OBJEKTY V PŘEDLOŽKOVÉM PÁDĚ

Objekt v předložkovém pádě 's + **instrumentál**' označující adresáta/posluchače a objekt v předložkovém pádě 'o + **L**' vyjadřující informaci mají slovesa *bavit se, diskutovat, hovořit, jednat, konverzovat, mluvit, povídat si, přít se, rozmlouvat* (s někým o něčem). Srov.:

"Ale pane doktore! Před chvílí jste tvrdil, že vám váš text o třetinu zkrátili a teď říkáte, že **s vámi diskutovali o změně** slovosledu! To přece není logické!" (M. Kundera – ČNK)

Vladimír Vodička ho pravidelně holil, **konverzoval s ním o literatuře** a Hrabal s ním rád rozebíral staré "pamětnické" filmy.

[...] všichni Francouzi uměli anglicky, přerušovali tlumočnicka, opravovali ho a **přeli se s ním o** každé **slovo**. (M. Kundera – ČNK)

9.2.1.3 Lexikální nevyjádření objektového komplementu

Objektový komplement je často obligatorním větným členem, např. ve větách se slovesy *koupit, navštívit, přinést, sníst, vykopat, vypít, vyžehlit, zřít* atd. Některá slovesa však umožňují objektový komplement ve větě explicitně, tj. lexikálně, nevyjádřit; jde např. o slovesa *číst, jíst, psát, rýt, šít, vařit, žehlit* aj.

Objekt ve větě bývá lexikálně nevyjádřen zejména tehdy, jestliže:

- **Je kladen důraz na samotnou činnost**, nikoliv na její objekt; odpovídáme-li tedy např. na otázku: *Co děláš? Co děláte?*, běžně uijeme odpověď: **Čtu. Čtu si. Píšu. Vařím. Žehlím.** Stejně tak můžeme užít větu s lexikálně nevyjádřeným objektem při plánování činnosti: *Zítřejší musíme konečně **uklidit**. Prát budeme až příští týden.*
- Jde o **libovolný objekt**, který se k činnosti vyjádřené přísudkem vztahuje; např. předmětem činnosti *číst* je jakýkoliv psaný text, předmětem činnosti *žehlit* jakékoliv oblečení: *Maruška ráda **čte**. Žehlím opravdu nerada. Musím už jít **vařit**.*
- Sloveso vyjadřuje činnost, která danou osobu nebo objekt charakterizuje: *Tatínek celý život **kouřil**. Náš soused prý **pije**. Sestra pořád **studuje**. Ticho **léčí**.*
- Sloveso vyjadřuje spíše schopnost: *Někteří starší lidé špatně **slyší**. Bohužel **vidím** čím dál **hůř**.* Součástí takových vět pak běžně bývá určení způsobu děje.

(K lexikálnímu nevyjadřování objektového komplementu srov. podrobněji oddíl III., kap. 8.2.3.3)

9.2.2 Komplement subjektový

Subjektový komplement je větný člen, který vyjadřuje **původce děje**, přestože ve větě **není podmětem**. Je tomu tak prototypicky ve větách s participiálním **pasivem**:

- (1) Studenti z ateliéru Mjölka **byli pochváleni porotou** za vyspělost a precizní zpracování projektů. (ČNK)
- (2) Objekt **je strážěn psy**. (ČNK)

Za subjektový komplement lze pokládat také **nepodmětového původce děje** ve větách s přísudkovým slovesem ve tvaru aktiva (často jde o konstrukce s reflexivním slovesem), které vyjadřuje subjektivní procesy nebo subjektivní reakce, např. *probudit se, třást se, otrásl se, omdlévat, zapotit se: V noci **jsme se probudili** zimou. Ty ses **zpotila horkem** a já **hrůzou**. Prokop se **zapotil úlekem**. Melanie se **otrásla hrůzou**. Pan Murbles se **otrásl odporem**. Div jsem **neomdlel hrůzou**. Řekla jsem, že **omdlévám únavou**.*

(Podrobněji k subjektovému komplementu ve větách s pasivem viz oddíl III., kap. 6.2)

9.2.3 Komplement okolnosti

9.2.3.1 Obecná charakteristika

I. Syntaktické vlastnosti komplementu okolnosti

Komplement okolnosti je větný člen, který obsazuje pravou valenční pozici predikátu, valenční pozici jiného slovesa ve větě nebo adjektiva. Na rozdíl od komplementu objektového nemá pevně určenou pádovou formu, jeho vztah k řídicímu členu není vyjádřen řízeností (rekcí), ale pouze přimykáním. Podstatné je pro status komplementu okolnosti to, že **jeho přítomnost je ve větě vzhledem k jejímu smyslu nutná.**

V některých případech by sloveso **bez komplementu okolnosti** fungovalo jako **jiný predikát**, srov.: *Pavla bydlí v Pardubicích.* (věta s lokalizačním významem) vs. *Pavla už bydlí.* (věta běžně mluvené češtiny s významem 'má být', 'má kde bydlet'). *Chlapec se protáhl dírou v plotě.* (sloveso vyjadřující pohyb vyžadující určení trasy) vs. *Chlapec se protáhl.* (tj. natáhl se, narovnal se) vs. *Jednání se protáhlo.* (trvalo déle, než se předpokládalo). *Autobus dojel do Prahy.* vs. *Autobus dojel.* (skončil jízdu pro poruchu).

Komunikativní situace však často (ne vždy!) umožňuje komplement okolnosti z věty vypustit; mnohdy to dokonce bývá normou. Např. *Eva už dorazila.* (= sem, na místo, kde se nachází mluvčí) vs. *Eva dorazila do Islamabadu.*

Komplement okolnosti může rozvíjet jak slovesa nepředmětová, tj. být ve větě jediným komplementem, tak slovesa předmětová – pak funguje jako druhý komplement vedle komplementu objektového.

V tradičních gramatikách je tento větný člen nazýván **přísluvečné určení** a bývá definován jako ne vazebné (tvarově neřízené) určení řídicího slovesa nebo přídavného jména, popř. i adverbia. Nebývá však rozlišeno, **je-li toto přísluvečné určení základovým (valenčním) větným členem, nebo pouze členem fakultativním** – okolnostním určením (o něm viz následující kap. 9.3).

II. Vyjádření komplementu okolnosti

Výrazovými prostředky komplementů okolnosti jsou adverbia, substantiva, infinitiv nebo vedlejší věta (o ní viz oddíl VI., kap. 2.2). Týž výraz může v jedné větě fungovat jako komplement a v jiné větě jako fakultativní okolnostní určení. O tom, zda je daný výraz komplementem, nebo okolnostním určením, rozhoduje výhradně sloveso, k němuž se váže, a význam věty.

9.2.3.2 Typy komplementů okolnosti

(Všechny doklady této kap. jsou z ČNK)

I. Vymezení

Jako komplementy fungují pouze některá přísluvečná určení označující:

- **místo** v širokém slova smyslu, zahrnující lokalizaci, směr pohybu, východisko pohybu, cíl pohybu nebo dráhu pohybu;
- **čas**;
- **prostředek**, nástroj činnosti v širokém slova smyslu;
- **způsob** jako tzv. vnitřní charakteristiku děje;
- **míru**.

Většina okolnostních určení však nemá valenční povahu, jsou ve větě jen fakultativním doplněním. K němu viz podrobně následující kap. 9.3. Cirkumstant.

II. Komplement místa, směru a cíle, trasy nebo východiska pohybu

A. Komplement místa

Komplementové určení místa **bývá vyjádřeno**:

(a) adverbii zájmennými *tady, zde, tu, tam*, adverbii původními a deadjektivními: *blízko, daleko, dále, nedaleko, dole, jinde, nízko, venku, vysoko, všude*, i jinými: *nahoře, nalevo, napravo, uvnitř, vevnitř, vlevo, vpravo, vpředu, vzadu* včetně těch, která vznikla adverbializací a která bývají homonymní s nevlastními předložkami: *kolem, okolo, uprostřed, zkraje*, neurčitými a zápornými: *leckde, kdesi, někde, nikde*.

(b) předložkovými pády, zejména: *na + L, v + L, mezi, nad, pod, před, za + I, u + G*, a pádovými formami s nevlastními předložkami jako *kolem, okolo, poblíž, uprostřed, vedle* aj + G.

Místo v užším smyslu určují výrazy odpovídající na otázku: **kde?** Rozvíjejí slovesa a od nich odvozená verbální adjektiva, která vyjadřují:

(a) statickou **lokalizaci** něčeho nebo někoho, např.: *ležet, sedět, stát; nacházet se, rozkládat se, rozprostírat se; být umístěn*; srov.:

(b) **pobyt** či usazení se někoho na určitém místě, např.: *bydlet, nocovat, pobývat, přebývat, přenocovat, tábořit; utábořit se, ubytovat se, usídlit se; žít*.

Srov. (obě věty ČNK):

(1) **Kolem se rozprostírá** pustá krajina.

(2) Vrátil jsem se do města a **přenocoval u Trefulků**. (L. Vaculík, *Český snář*)

(3) Celý život **žiju v Norsku** a byla jsem léta učitelka.

Srov. dále:

"**Tady se nachází** dost důležitá větev mediálního nervu," vysvětloval pořezanému námořníkovi.
(překlad: J. Irving)

Příliš dlouho **jsem pobýval pod** drsnou jižní **oblohou**.

Přítáhl s ohromnou armádou, **utábořil se před městem** a dal se slyšet, že neušetří jediného muže, jedinou ženu.

Nakázal jsem ještě policistům, že někdo z nich musí **přenocovat uvnitř v bytě**.

Pod okapy vily **se usídlily** vlaštovky.

B. Komplement směru a cíle pohybu

Směr, někdy současně s cílem pohybu, určují výrazy odpovídající na otázku **kam**. Jde o tzv. dynamickou lokalizaci.

Směrové určení bývá vyjádřeno podobně jako určení místa různými adverbii (*sem, tam; nahoru, dolů* aj.) nebo předložkovými pády, zejména: **do + G, k + D, mezi, na, nad, pod, před, za + A**.

Tyto výrazy doplňují:

(a) **slovesa pohybu prostá**: *běžet, jet, jít, letět, utíkat* aj.

(4) Myslela jsem, že **jste šel nahoru** pěšky.

(b) **slovesa pohybu předponová**:

- s předponou **do-**: *doběhnout, dojet, dojít, doplavat, dorazit, dostat se* aj.

(5) K večeru prvního dne **dorazili do** skalnatého **údolí**. (J. Foglar)

- s předponou **v-**: *vběhnout/vbíhat, vjet/vjíždět, vejít/vcházet, vniknout/vnikat* aj.

(6) V okamžiku, kdy **vjížděli do lesa**, vysvitlo slunce. (překlad: G. Flaubert)

- s předponou **na-**: *naskočit, natéct*

(7) V jedné chvíli se rozohnil natolik, že přehlédl blížící se vlnu a slaná voda mu **natekla do úst** v takovém množství, až se málem pozvracel. (M. Viewegh)

- s předponou **po-**: *ponořit se*

(8) Dopadla na zem a **ponořila se do bláta**. (J. Škvorecký, *Zbabělci*)

- s předponou **pro-**: *proniknout*

(9) Panika **pronikla do** jejího **hlasu** a začala divoce křičet.

- s předponou **za-**: *zaběhnout, zajít, zajet* aj.

(10) Máma znovu **zaběhla do stanu**. (překlad: J. Steinbeck)

Některá slovesa mají komplement okolnosti vedle komplementu objektového, např. *poslat, vložit, vsunout, zaslat, zasunout, založit, zavézt něco někam*. Komplement směru a cíle pohybu může být i složený (např. z adverbia a předložkového pádu):

(11) Jakmile Alice zavěsila, dala Bobbymu sendvič a **poslala ho nahoru do pokoje**, aby si udělal úkoly.

C. Komplement trasy pohybu

Určení trasy, kterou pohyb probíhá, odpovídá na otázku *kudy*. Jde o speciální případ **dynamické lokalizace**.

Směrové určení bývá vyjádřeno:

- **zájmennými adverbii**, např. *tudy, tamtudy, jinudy, někudy, nikudy*;
- **adverbii** *předem, zadem, spodem, horem, dolem, středem* aj.;
- **instrumentálem**, např. *městem, lesem*;
- **předložkovými pády**, zejména: *přes + A, skrz + A, kolem, okolo, podél + G, směrem k + D, po + L*.

Tyto lokalizační výrazy doplňují:

(a) prostá slovesa pohybu: *běžet, blížít se, jet, jít, letět, utéci* (sloveso *utéci* je prefigát jen z historického hlediska), *vést* aj. (někudy)

(12) Vzrušený dav **běžel alejí** a cosi vykřikoval, ale Ivan to nevnímal. (překlad: M. Bulgakov)

(13) A přece **podél pobřeží se** k němu **blížili** matka s otcem.

Komplement trasy pohybu může být i složený (např. z adverbia a předložkového pádu):

(14) Černou kočku prý vylekal velký kocour a **utekla zadem přes zahrady**.

(b) předponová slovesa pohybu

- s předponou **pro-**: *proběhnout, projet, projít, protáhnout se, prolézt, proniknout* aj.

(15) Čas od času **kolem provanul** vítr odnikud, **protáhl se středem** prašné ulice a ulehl pod chladivými zelenými stromy. (překlad: R. Bradbury)

- s předponou **pře-**: *přeběhnout, přejíždět, přecházet, přelézt* aj. (někudy); *přenést, převést, převézt* aj. (něco někudy).

(16) **Přeběhl chodbou** do pokoje, hodil na sebe vaťák a běžel k východu.

(17) Chlapec si zapnul montérky a poslušně se přes zadní desku vyšplhal do vozu a po rukou a po kolenou **přelezl přes** babiččinu matraci dopředu k Ruthie.

- s předpnou **pro-**: *protáhnout, provést, provézt* (něco/někoho někudy)

(18) V Praze jsme v roce 2010 **provedli** diváky **sklepením** Rudolfinu do kavárny ležící pár kroků od bývalé pracovny Reinharda Heydricha.

Směrové určení může být i složené z jednotlivých komplementů (např. z předložkového pádu a složené předložky):

- (19) Netrvalo ani jednu minutu, splávek se pohnul a pak se rychle **rozjel po hladině směrem k** mělké vodě.

D. Komplement východiska pohybu

Určení východiska pohybu odpovídají na otázku **odkud**. Bývají vyjádřena:

- adverbii zájmennými: *odtud, odtamtud, odjinud*;
- adverbii plnovýznamovými: *shora, zdola, zespodu, zleva, zprava, zvysoka, zblízka, zdaleka, zdáli*;
- předložkovým pádem: *od, z, zpod* + G: *od lesa, z domu, zpod stolu*.

Tyto výrazy doplňují:

(a) prostá slovesa pohybu: *blížít se, běžet, jet, jít, letět, utíkat* aj.

- (20) **Zleva se blížil** muž v modré uniformě.

- (21) Nadýchl se a skoro **utíkal od** vily. (V. Kerner)

(b) předponová slovesa pohybu

- s předponou **od-**: *odjet, odejít, odběhnout* aj.

- (22) Minutu nato **odjelo od** domu auto a jeho hukot se vzdaloval ulicí.

- s předponou **při-**: *přijít, přijet, přicestovat* aj.

- (23) **Přišla odjinud**, než jsem čekal. (L. Vaculík, *Český snář*)

- (24) Poradil si i se zkušenými zápasníky, kteří **přicestovali zdaleka**, aby si s ním mohli změřit své síly.

- s předponou **s-**: *stáhnout se, seběhnout, sletět, slézt, sjet* aj.

- (25) Rozradostnění černoši **se stáhli z** hřiště. (překlad: R. Bradbury)

- s předponou **vy-**: *vyběhnout, vyjít, vyjet, vyrazit, vyletět, vypadnout*

(26) Jak jsem se octl v předsíni, **vyběhla z** kuchyně maminka. (J. Škvorecký, *Zbabělci*)

(27) Eso vklouzl za volant a **vyrazil od** čerpadla.

(c) Jiná slovesa

(28) **Vedla odtud** vlečka do přilehlého pivovaru.

(29) Prošel mezi stromy k okraji louky a **zdola se ozvalo** slabé koňské zaržání. (překlad: E. Hemingway, *Komu zvoní hrana*)

(30) **Shora se naskýtal** samozřejmě pohled krásný až k zbláznění.

(31) Byl tam zavalený, nemohl **se zpod trosek dostat**.

III. Komplement času

Určení času bývá ve větě zpravidla fakultativním okolnostním určením, komplementem je pouze u některých sloves s implikovaným časovým významem. Jsou to zejména slovesa *konat se, nastat, proběhnout/probíhat, trvat, uskutečnit se*.

Časový komplement odpovídající na otázku *kdy*

Bývá obvykle vyjádřen:

- časovými adverbii *dnes, včera, zítra, pozítří, ráno, večer, odpoledne, pozdě, později, brzo, dříve, časně* aj.;
- předložkovým pádem: *v, za* + A, *po* + L: *ve středu, za hodinu, po obědě*;
- spojením *v roce* + číslovka.

(1a) Akce **proběhne za** deset dní.

Kdybychom z věty (1a) odstranili časový komplement, nabyla by jiného významu:

(1b) Akce **proběhne**.

Věta (1b), pokud ji budeme chápat jako smysluplnou a v komunikaci přijatelnou, jen upozorňuje, že k akci opravdu dojde.

U slovesa *narodit se* bývá komplementem buď určení času, nebo místa, nebo obojí:

- (2a) Antonín Rejcha **se narodil v roce 1770** a spřátelil se s Ludwigem van Beethovenem.
- (2b) Jan Metzger (1956) **se narodil v Bonnu**, vyrostl v Darmstadtu.
- (2c) Karel **se narodil v roce 1316 v Praze** jako nejstarší syn českého krále Jana Lucemburského a byl vychován na dvoře francouzského krále Karla IV., svého strýce.

Komplement odpovídající na otázku **kdy** může být v různé míře a různým způsobem složený a v různé míře určitý nebo neurčitý; např.:

- (3) Ale to nejhorší nastalo o pár týdnů později, ještě v čase, než mláďata byla schopna sama létat.

Časový komplement odpovídající na otázku *odkdy*

Bývá vyjádřen předložkou **od s genitivem**, popř. adverbium *odedávna, odpradávná, odnedávna, od včera, od příště*.

- (4) Nuže, válka, která **trvala od** 12. února 1944 do podzimu 1953, byla opravdu a bez přepínání (na mou čest!) Největší Válkou; (K. Čapek, *Továrna na absolutno*)
- (5) Na to, abychom viděli, že lidská posedlost vytvořením umělého života **trvá odpradávná**, ani nemusíme povolávat bájného golema.

Časový komplement odpovídající na otázku *dokdy*

Bývá vyjádřen předložkovým pádem: **do + G**: *do pondělí, do hodiny* popř. přibližnostním časovým údajem *donedávna, do příště*.

- (6) Výškařský závod Novinářská laťka **se konal do** roku 1995, její rekord v mužské části drží Ján Zvara výkonem 232 cm.

Časté je také určení začátku i konce zároveň v jedné větě – *odkdy dokdy*:

- (7) Období sklizně **trvá od** konce srpna **do** konce října.

Časové určení odpovídající na otázku *jak dlouho*

Bývá vyjádřeno:

- adverbium nebo substantivem vyjadřujícím délku trvání: *dlouho, krátce, okamžik* apod.;
- výrazem ‚*celý* + substantivum označující časový úsek‘ (*celý den, celou noc, celý týden* apod.);
- výrazem ‚číslovka + substantivum označující časový úsek‘ (*dvě hodiny, dva dny* apod.)
- výrazem ‚*po* + *celý* + časové substantivum‘ (*po celý den, po celou noc* apod.)
- výrazem ‚*po* + číslovka + časové substantivum‘ (*po dva dny, po tři týdny* apod.)

Výrazy typu *celý den* a *po celý den* jsou synonymní; druhý z nich je patrně stylově vyšší a zdůrazňuje, že něco trvá tak dlouho. Srov.:

- (8a) Socializace člověka, tj. proces učení se kultuře společnosti každým jedincem, **probíhá celý život**.
- (8b) Tento proces **probíhá po celý život**.

Komplement odpovídající na otázku *jak dlouho* může být v různé míře a různým způsobem složený a v různé míře určitý nebo neurčitý; např.:

- (9) Hon nebude trvat **déle než do jedné hodiny**.

Jak ukazuje např. věta (9), určení typu *jak dlouho* může někdy splývat s určením typu *dokdy*. Věta (9) může být odpovědí jak na otázku *Jak dlouho bude trvat hon*, tak na otázku *Dokdy bude trvat hon?*

Časové určení odpovídající na otázku *jak často*

Bývá vyjádřeno:

- adverbium: *často, pravidelně, dennodenně, nepravidelně, obden* aj.;
- adverbiálně-číslovkovým výrazem: *dvakrát denně; jedenkrát za rok* apod.;
- výrazem ‚*každý* + časové substantivum‘: *každý den, každou hodinu* atd. Srov.:

- (10) Měření živin **probíhá každou sekundu** a je velmi přesné.

IV. Komplement prostředku děje

Název nástroje či jiného prostředku děje je ve větě většinou fakultativní určením, resp. jeho syntaktický status je na pomezí cirkumstantu a komplementu. Za komplement lze pokládat např. doplnění sloves *hrát (na něco)*, *jet/jezdit (na něčem)*, *dopřavit se (někam něčím)* apod. Srov.:

- (1) Ještě lepší jsou filmy, co v nich je džungle a v nich jest maharadža, co **jezdí na slonu** v takovém altánku [...] (K. Poláček, *Bylo nás pět*)
- (2) Není proto divu, že **se** lze všude **dopřavit na kole** bez nejmenší námahy.

V. Komplement způsobu děje

Komplement způsobu vyžadují některá slovesa označující děj, který nějaký jeho způsob implikuje, např. (nějak) *dopadnout*, *chovat se*, *jednat*, *počínat si*, *tvářit se*, *vypadat*, *znít*. Bývá vyjádřen:

- adverbium: *dobře*, *skvěle*, *špatně*, *nevhodně*, *slušně*, *mladě*, *staře*, *slavnostně*, *zničeně*;
- srovnáním, přirovnáním se spojkou *jako*: *jako ve snách*, *jako pohádka*.

- (1) Co si tak může myslet? Asi tohle: všechno **dopadlo skvěle**, přímo **ideálně**, podle jejího přání.
- (2) Paní Breenová **se tvářila tajuplně**. (E. Hostovský)
- (3) Obyčejně jí v telefonu hlas **zněl svěže** a **chladně**, jako by trs trávy ze zeleného golfového hřiště připlul k oknu kanceláře, ale toho rána se mi zdál drsný a suchý. (překlad: F. S. Fitzgerald)

VI. Komplement míry

Komplement míry je komplementem po slovesech, která poukazují na cenu nebo rozměry: *stát*, *měřit*, *vážit*: Bývá vyjádřen hodnotícím měrovým adverbium (*váží hodně*, *málo*), srovnáním (*váží víc než já*) nebo přesným měrným údajem (*kapr váží 2 kg*, *pstruh měří 30 cm*).

9.2.4 Komplement doplňkový

Doplňek jako komplement obsazuje valenční pozici některých sloves; jsou to:

(a) bezpředmětová slovesa *zdát se, připadat, připadat si; cítit se, jevit se, projevovat se, ukazovat se* (ve významu *projevovat se*), *vypadat*.

Doplňek těchto sloves závisí současně na podmětu (který může být nevyjádřen). Tento **doplňek bývá nejčastěji vyjádřen:**

(aa) adjektivem nebo trpným participiem; to je obvykle v **nominativu:**

- (1) Některé požadavky **se** nám **zdály nepřiměřené**.
- (2) „**Cítím se** velmi **unavena** a potřebovala bych odpočítat,“ řekla Grafová po utkání.

Srov. dále:

Jeho otázky mi **připadaly nesmyslné**.

Alexandra **si připadala štíhlejší a lehčí** už tím, že se zbavila svého milence.

Když vstala, **připadala si** nejmíň **stoletá**.

Opravdu měla pocit, že zahlédla její šedostříbrný kožíšek s bílou náprsenkou, i když **se** z tohoto pohledu a díky stínu **jevil** spíš **černý**.

Méně často má predikativní jméno tvar **instrumentálu:**

- (3) Nejprve všechno **se jevilo** stejně **důležitým**.

Tato konstrukce s instrumentálem je poměrně **málo užívaný knižní prostředek**; ten může být – jako některé jiné knižní prostředky – využitelný k různým stylizačním efektům.

Srov.:

Milý Siegfriede, zdravím tě srdečně a, jak jsem si vědom, po velmi velmi dlouhé době z Prahy, která **se** konečně zase pomalu začíná **jevit klidnou**. (I. Dousková – ČNK)

V tomto smyslu je quakerismus pro celek protestantismu trochu tím, čím monastické a mystické formy a proudy pro jiná, tradičnější náboženství. A v tom **se jeví nenahraditelným**.

Jeho duše **se zdála mrtvou**. (překlad: J. London, *Martin Eden* – ČNK)

Přitom **si** podvodník **připadal nezranitelným**.

Největší poctou pro mě bylo, když rakouský válečný veterán, který se po válce vrátil ze sovětského gulagu, řekl, že po navštívení mnou malované kaple **se** konečně **cítil svobodným**.

(ab) spojením ‚jako + jméno‘:

- (4) Celý den mi **připadal jako** tiché nedělní ráno.
- (5) Svítil měsíc a obrazy na stěnách mi **připadaly jako živé**.

Srov. dále:

V mnoha případech **se** tato skutečnost může **jevit** takřka **jako konflikt** mezi sakrálním a posvátným.

Už na střední škole **se projevoval jako** vědecký **génius**.

Jeho slova **se** stále **ukazují jako pravdivá**.

Celý dům **vypadal jako mrtvý**.

(b) bezpředmětová slovesa *pracovat, působit, vystupovat*.

Doplněk těchto sloves je vyjádřen spojením *jako* + substantivum v nominativu‘:

- (6) Byl z Hongkongu a **pracoval jako** vyšší **úředník** u jedné lodní společnosti.

Srov. dále:

John Updike se narodil 18. 3. 1932 v Shillingtonu v Pensylvánii. Po absolvování Harvardské univerzity v roce 1954 strávil ještě rok v Londýně na malířské akademii. V roce 1955 se vrátil do USA, dva roky **působil jako redaktor** časopisu The New Yorker, psal črty, sloupky, literární recenze i verše.

"Bože můj – mě nikdy žádná holka nechtěla – a teď mám **vystupovat jako svůdce** tý nejkrásnější kočky v celém okolí? Dyť mi to nebudou věřit." (J. Dietl)

(c) předmětové sloveso *vyučit se* s významem ‚získat kvalifikaci‘.

Doplněk jako komplement tohoto slovesa je vyjádřen instrumentálem substantiva nebo spojením *jako* + substantivum v nominativu‘:

- (7) Filip **se vyučil sklenářem** a Šimon se stal kožešníkem a odešel do Vídně.
- (8) Já **jsem se vlastně vyučil jako zámečnick**, takže jsem dělal různé údržbáře.

(d) předmětová slovesa *prohlásit, přijmout, shledat, uznat, vyhlásit, vybrat, vzít si, zvolit; přestrojit se, převléct se*

Doplněk jako komplement těchto sloves závisí zároveň na jejich akuzativním objektovém komplementu ve větách aktivních nebo na podmětu vět pasivních; **bývá vyjádřen**:

(da) instrumentálem jména:

(9) E. Beneš **byl zvolen členem** Rady Společnosti národů.

Srov. dále:

Nebo snad už **byl prohlášen císařem**?

V roce 2013 jí prezident Miloš Zeman udělil medaili Za zásluhy, v roce 2011 **byla** Syková **vyhlášena manažerkou** roku.

(db) instrumentálem adjektiva:

(10) **Byla** proto paní Opluštilová **shledána nevinnou** a osvobozena. (J. Drda)

Tato konstrukce se buď může jevit jako prostředek administrativního jazyka, anebo může být jako potenciálně knižní prostředek využita ke **stylotvorným** účelům:

Sám si nejsem tak zcela jist ve světě, jehož dvě základní kategorie, tedy prostor a čas, **byly shledány relativními**. (M. Horníček)

Křečky **jsem shledal protivnými**, s tím jejich nervózním pobíháním a třaslavým čenicháním. (L. Vaculík)

(dc) spojením ,jako + jméno nebo číslovka‘:

(11) Jistě **by** to **bylo shledáno jako** náležitý důvod. (zkráceno)

Srov. dále:

Nikdo **by si neměl zvolit** klášter **jako východisko** z nouze, a to byste udělala vy.

V ulici v obytné čtvrti, kterou **vybrali jako první**, byly samé uniformní řadové domky s pěkně upravenými zahrádkami s živým plotem.

(dd) vazbou ,za + jméno‘:

(12) V červnu 1946 **jsem byl přijat za člena** Svazu českých novinářů.

Srov. dále:

Dcera Jindřicha VIII. a Anny Boleynové **byla prohlášena za** nelegitimní **dítě**.

Tentokrát **byla přestrojena za Arabku**. (překlad: W. Saroyan)

Někdy **se** dokonce **převlečou za účastníky** honu, sednou na koně a říjí se nesprávným směrem.
(překlad: R. Fulghum)

Doba odučená ve funkci zastupujícího učitele **bude** naším odborem **uznána za ekvivalent** zkušební doby jedině tehdy, bude-li zahrnovat neméně než 80 odučených vyučovacích dnů.

Světlo tam bylo měkčí a méně ostré a bylo to zjevně místo, které **by si** starousedlíci, pokud by do takového podniku vůbec chodili, **vybrali za své**.

Proč myslíš, že Bůh přikázal Ozeášovi, aby **si vzal za ženu** děvku?

Beztak již dosáhla toho, co **si vzala za cíl**.

9.3 Cirkumstant (určení okolnosti děje)

9.3.1 Vymezení

9.3.2 Typy cirkumstantů podle významu

9.3.2.1 Obecná charakteristika

9.3.2.2 Cirkumstanty prostorové

I. Obecná charakteristika

II. Cirkumstant místa („kde“)

III. Cirkumstant cíle pohybu („kam“)

IV. Cirkumstant východiště pohybu („odkud“)

V. Cirkumstant trasy pohybu („kudy“)

9.3.2.3 Cirkumstanty časové

I. Cirkumstant času – „kdy“

II. Cirkumstant času – „odkdy“

III. Cirkumstant času – „dokdy“

IV. Časově měrový cirkumstant – durativní

V. Časově měrový cirkumstant – frekvenční

9.3.2.4 Cirkumstanty způsobové

I. Centrální cirkumstant způsobu

II. Cirkumstant prostředku

III. Cirkumstant míry

IV. Cirkumstant srovnání

V. Cirkumstant zřetele

9.3.2.5 Cirkumstanty kauzální

I. Cirkumstant příčiny

A. Předložky vyjadřující příčinu nebo zdůvodňování děje

B. Bezpředložkový instrumentál

II. Cirkumstant účelu

III. Cirkumstant podmínky

IV. Cirkumstant přípustky

9.3.2.6 Cirkumstanty ostatní

I. Cirkumstant doprovodu

II. Cirkumstant zdroje informace

III. Cirkumstant výjimky

IV. Cirkumstant výsledku děje

9.3.1 Vymezení

Cirkumstanty jsou zpravidla nekonstitutivní, rozvíjející členy determinující slovesný děj (vyjádřený slovesem nebo deverbativním adjektivem). Vyjadřují různé druhy okolnostních významů (místo, čas, způsob, příčinu, účel aj.).

Ve větě (1) je konstitutivní část věty *byly naměřeny vysoké hodnoty nebezpečných ftalátů* rozvíta nevalenčním určením času *nedávno* a místa *v mateřském mléce*.

(1) V **mateřském mléce** byly **nedávno** naměřeny vysoké hodnoty nebezpečných ftalátů.

Vyjádření okolnostního významu může mít i valenční povahu. Některá okolnostní určení (např. **cíl** a **východisko pohybu**) jsou vázána na určitý typ situace, a tedy se vyskytují jen **ve spojení s konkrétními slovesy**, přičemž vyjádření dané okolnosti může být u konkrétního slovesa valenčním členem (např. *přijet do města*). Jiná (např. **místo** a **čas**) vyjadřují okolnost náležející ke každé situaci a mohou se vyskytnout **s každým slovesem**. Valenční charakteristiky okolnostních určení (tzv. komplementů okolnosti) jsou popsány v kap. 9.2. Komplement okolnosti. V této kapitole popisujeme významy okolnostních určení a formy, kterými jsou vyjádřeny. Jde o oblast společnou valenčním i nevalenčním okolnostním určením.

Gramatiky a syntaktické příručky se, pokud jde o popis okolnostních určení, liší v terminologii a odchylky jsou i v definici pojmu, zejména jde o to, zda se příslušným pojmem značí jen určení nevalenční a jen závislá na slovese. Obdobný přístup, jaký je uplatněn v této gramatice, je také v Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987), ve které se rozlišuje valenční komplement adverbiální a nevalenční příslovečné určení. Jiný přístup mají Panevová a kol. (2014). Jejich volné doplnění může být jak valenční povahy, tak nevalenční a může rozvíjet jak přísudek (*domy pocházejí z minulého století*), tak jméno (*domy z minulého století*).

Formu a sémantickou roli cirkumstantu lze do jisté míry popisovat bez ohledu na řídicí člen. Význam cirkumstantů v *mateřském mléce* a *nedávno* ve větě (1) je natolik transparentní, že pro jejich určení není třeba znát řídicí člen. Gramatická forma cirkumstantů není předepsána výrazem, na němž určení závisí, proto se mohou volná doplnění vyjadřovat i příslovci, která jsou neohebným slovním druhem a nemohou vyjádřit pád.

Základní formální realizace cirkumstantů (ve větě jednoduché) jsou: **pády předložkové** (tučně ve větě (2)), **pády bezpředložkové** (tučně ve větě (3)) a **adverbia** (tučně ve větě (4)).

- (2) Skupina občanů zablokovala včera osobními automobily hraniční přechod **v Nadlaku**.
- (3) Skupina občanů zablokovala včera **osobními automobily** hraniční přechod v Nadlaku.
- (4) Skupina občanů zablokovala **včera** osobními automobily hraniční přechod v Nadlaku.

Cirkumstanty se mohou vyjadřovat i dalšími (okrajovými) formami (např. účelová určení se vyjadřují infinitivem; viz oddíl III., kap. 11.1.7). Okolnost děje může být vyjádřena i závislou klauzí; ty jsou v této gramatice pojednány zvlášť v oddíle o souvětí (oddíl VI).

Pro cirkumstanty je charakteristické, že pro explicitní vyjadřování různých okolnostních významů se užívají **sekundární předložky** (věta (5)).

- (5) Seznámili jsme se **prostřednictvím** mojí **spolupracovnice** v zaměstnání.

Jeden typ cirkumstantu – například cirkumstant trasy pohybu (viz dále kap. 9.3.2.2 V) – může být realizován **mnoha různými formami** (viz tab. 1), které mohou (ale nemusí) být vzájemně zaměnitelné. Nejužívanější formou pro cirkumstant trasy pohybu je bezpředložkový instrumentál. Avšak (jak ukazují korpusová data) nejtypičtějším užitím bezpředložkového instrumentálu je cirkumstant prostředku (viz kap. 9.3.2.4 II). Prostorový význam „kudy“ je ve frekvenčním srovnání až třetí, jak ukazuje tab. 2, která prezentuje okolnostní významy vyjadřované jménem v instrumentálu. Pro každou formu/význam je v tab. 1 a 2 uvedena příkladová věta a počet výskytů v korpusu PDT-C 1.0 (podle databáze ForFun).

Popis forem a funkcí cirkumstantů v této kapitole je založen na analýze materiálu z Pražské databáze forem a funkcí (ForFun; <https://ufal.mff.cuni.cz/ForFun>), která byla sestavena z dat obsažených v PDT-C (Hajič et al. 2020). Databáze umožňuje snadné prohledávání českých textů zaměřené na vztah funkce a forem pro její vyjádření. V některých případech jsou ilustrativní příklady doplněny i dokladem z ČNK, pak je za příkladem uvedena zkratka ČNK.

Předložkové pády jsou v této kapitole (9.3) označeny předložkou a číslem pádu, s nímž se předložka v dané funkci pojí; např. *po+6* znamená spojení předložky *po* s **šestým pádem** (např. *po cestě*).

Tab. 1: Formální realizace cirkumstantu trasy pohybu

Forma	Příkladová věta	Počet dokladů
instrumentál	Hranice povede korytem Moravy.	409
<i>po+6</i>	Nechodili jsme po hlavní třídě , ale postranními ulicemi.	308
<i>přes+4</i>	Anarchisté prošli centrem města přes Karlův most a Pražský hrad až do Dejvic.	254
adverbium	Kolem přecházelo třísethlavé stádo slonů.	68
<i>kolem+2</i>	Honila mě kolem stolu s pravítkem v ruce.	27
<i>skrz+4</i>	Než jsem došel k oknu, tak jsem se dvakrát propadl skrz podlahu .	14
<i>okolo+2</i>	Prakticky okolo celého světa se vraceli sem zpátky do Evropy.	11
<i>podél+2</i>	Vždycky plavu spíš podél břehu , nikdy se nepouštím daleko.	8
<i>mezi+7</i>	Lidé se proplétají mezi stolky se zeleninou, ovocem a dalším zbožím.	7
<i>mimo+4</i>	Přicestoval k nám mimo oficiální hraniční přechod .	3
<i>nad+7</i>	Nad Prahou se přehnal rock.	3
<i>pod+7</i>	Signální kabely nejsou zavěšeny pod stropem, ale jsou vedeny pod zemí .	3
<i>podle+2</i>	Podle řeky Mumlavy jsme došli až k pramenu.	3
<i>před+7</i>	Žena s jistotou přechází před rozjetou tramvají a nakonec přichází do pubu EB.	1

Tab. 2: Cirkumstanty vyjadřované bezpředložkovým instrumentálem

Cirkumstant	Příkladová věta	Počet dokladů
prostředku	Někdy jsem jezdila tramvají , i když to bylo jen málo stanic.	4374
způsobu	Došlo to bleskem do Londýna, tam uznali chybu a udělali ze mě podporučíka.	747
trasy pohybu	Hranice povede korytem Moravy.	409
příčiny	Firma Investa se do kupónové privatizace dostala omylem .	183
času „kdy“	Papírenské společnosti připouštějí, že obchody poslední dobou příliš nejdou.	169
míry	Na osudu Vokalízy se nemalou měrou podepsala neprofesionalita pořadatelů.	63
zřetele	To bydlení kvalitou nestálo za moc.	59

9.3.2 Typy cirkumstantů podle významu

9.3.2.1 Obecná charakteristika

Při popisu významů cirkumstantů se držíme tradičního třídění okolnostních určení na prostorová, časová, způsobová (a měrová) a kauzální. V každé základní skupině pak vymezujeme řadu podtypů.

Je zřejmé, že nelze podat vyčerpávající seznam jednotlivých významových typů cirkumstantů. Vždy zůstane nemalá část cirkumstantů, jejichž význam nebude zcela jednoznačný nebo které se do zavedených typů budou řadit obtížně.

Například ve větě (6) cirkumstant *na prvním setkání* odpovídá jak na otázku „kde“ (cirkumstant místa), tak na otázku „kdy“ (cirkumstant času): typ cirkumstantu tak **nelze jednoznačně určit**.

(6) **Na prvním setkání** se nebyly obě strany schopny dohodnout ani na základních datech.

Cirkumstant *nad šálkem* ve větě (7) **neodpovídá žádnému tradičnímu typu** a ani definice nové kategorie není zřejmá. Popisovaná skutečnost je přitom docela prostá a představa o ní jasná.

(7) Pan Stone **nad šálkem** kávy převyprávěl svůj příběh.

V následujícím třídění cirkumstantů podle významu vymezujeme základní, **transparentní významové typy** cirkumstantů a uvádíme **typické formy**, kterými se vyjadřují.

9.3.2.2 Cirkumstanty prostorové

I. Obecná charakteristika

Na základě protikladu statičnosti a dynamičnosti se tradičně vyděluje systém čtyř základních prostorových cirkumstantů:

- (statický) **cirkumstant místa** odpovídající na otázku „kde“,
- (dynamický směrový) **cirkumstant východiska pohybu** odpovídající na otázku „odkud“,
- (dynamický směrový) **cirkumstant cíle pohybu** odpovídající na otázku „kam“,
- (dynamický nesměrový) **cirkumstant trasy pohybu** odpovídající na otázku „kudy“.

Prostorové cirkumstanty je možné dále třídit podle toho, do jaké části prostoru vzhledem k udanému místu v tomto prostoru lokalizují. Centrální důležitost má opozice: (a) lokalizace **v rámci udaného místa** vs. (b) lokalizace **mimo rámec udaného místa**; srov. věty (1) a (2) s cirkumstantem cíle pohybu – ve větě (1) je lokalizace v rámci udaného místa, ve větě (2) mimo rámec.

- (1) Po divadle jsme odešli na pláž, sundali jsme večerní šaty a šli jsme plavat **do moře**.
- (2) Když jsme snídali, akorát vycházelo slunce **nad moře**.

Srov. obdobné rozdělení v Mluvnici češtiny III (Daneš a kol., 1987, s. 79n), ve které je pro udané místo zaveden termín „prostorový orientátor“; podobně též Grepl a Karlík (1998, s. 263). Podrobnou klasifikaci prostorových významů pro češtinu podaly Mikulová – Panevová (2021); z této monografie zde vycházíme.

Cirkumstanty typu (a) lokalizují dovnitř udaného místa nebo na jeho povrch, cirkumstanty typu (b) vyjadřují jednotlivé dimenze trojrozměrného prostoru, tedy lokalizace na ose vertikální (tj. „nad udaným místem“ – „pod udaným místem“) a na dvou osách horizontálních (tj. významy „před udaným místem“ a „za udaným místem“ a význam „vedle udaného místa“). K lokalizacím mimo rámec udaného místa patří dále lokalizace „mezi“.

Vedle těchto základních významů jsou jak u lokalizací v rámci udaného místa, tak zejména u lokalizací mimo rámec udaného místa v jazyce ve větší či menší míře ustáleny výrazové prostředky pro další specifické lokalizace, například lokalizace „uprostřed udaného místa“, „v blízkosti udaného místa“, nebo lokalizace „v okolí udaného místa“.

Základní lokalizace („**uvnitř**“, „**na povrchu**“, „**před**“, „**nad**“, „**pod**“, „**za**“, „**mezi**“) představují jádro prostorových významů, v jazyce **jsou formálně odlišeny** a ve většině případů nedochází k zamlžování rozdílu mezi nimi. Vyjadřují se primárními a stabilizovanými předložkami sekundárními (a lokalizace „vnitřkem udaného místa“ se u cirkumstantu trasy pohybu vyjadřuje bezpředložkovým instrumentálem).

Ve větách (3) až (6) jsou prostorové cirkumstanty vyjadřující lokalizaci v rámci udaného místa: ve větě (3) je cirkumstant místa, ve větě (4) cirkumstant cíle pohybu, ve větě (5) cirkumstant východiska pohybu a ve větě (6) je vyjádřena trasa pohybu.

- (3) Měli zaměstnání **ve městě**.
- (4) Mladí odešli všichni **do města** a na vesnici zbyli jenom staří lidé.
- (5) Vy ani nevíte, kdy jste **z města** vyjeli.

(6) Procházeli **městem** v tisícových množstvích a hnali je dál do kraje.

Ve větách (7) až (9) je vyjádřena lokalizace „pod udaným místem“: ve větě (7) je cirkumstant místa, ve větě (8) je cirkumstant cíle pohybu a ve větě (9) východiska pohybu.

(7) **Pod tím stolem** byla zkrátka moje místečko, kde jsem si ráda hrála.

(8) Jemu se však zrovna nechce, takže se před námi schová **pod stůl**.

(9) Čtyři právníci vylezli **zpod stolu**.

Nejpropracovanější systém formálních prostředků má statický cirkumstant místa. Ve srovnání s tímto cirkumstantem vykazují dynamické cirkumstanty prázdná místa, a to zejména cirkumstant východiska pohybu.

Formálně odlišené jsou především významy lokalizací v rámci udaného místa (srov. věty (3) až (6)). Pokud jde o lokalizace mimo rámec udaného místa, **nejsou od sebe formálně odlišeny** základní lokalizace u cirkumstantu místa a trasy pohybu (vyjadřují se shodně předložkami *nad+7*, *pod+7*, *před+7*, *za+7*, *mezi+7*) a u specifických lokalizací mimo rámec udaného místa nedisponuje vlastními formálními prostředky nejen cirkumstant trasy pohybu, ale též cirkumstant cíle pohybu. Například význam „v blízkosti udaného místa“ se u cirkumstantu místa, trasy pohybu i cíle pohybu shodně vyjadřuje sekundárními předložkami *blízko+2/3*; *opodál+2*, *nedaleko+2* ad. Srov. věty (10) až (12), kde v (10) je cirkumstant místa, v (11) je cirkumstant cíle pohybu a v (12) trasy pohybu.

(10) **Blízko** prvních **klášterů** začaly vznikat nové osady.

(11) Pak zahrnul po proudu dolů a dostal se **blízko** padající **vody**.

(12) NASA zveřejnila informace o asteroidu, který proletěl mimořádně **blízko Země**. (ČNK)

Formální výlučnost vykazuje jen cirkumstant **východiska pohybu** (věta (13)). Systém formálních prostředků je však u tohoto cirkumstantu oproti ostatním prostorovým cirkumstantům značně torzovitý, řadu specifických lokalizací nevyjadřuje (viz kap. 9.3.2.2 IV).

(13) V případě vzplanutí okamžitě odstraníme všechny hořlavé látky **z blízkosti požáru**.

Stejně formální prostředky způsobují v některých případech nejasnost v tom, jakého typu prostorový cirkumstant je, zda jde spíše o statistické vyjádření místa, nebo o dynamické

určení cíle nebo trasy pohybu. Srov. větu (14), ve které je možné určení *pod okny* analyzovat jako cirkumstant, který je odpovědí na otázku „kde“ i „kudy“ (tj. jako cirkumstant místa a trasy pohybu). Stanovení druhu cirkumstantu pak plyne ze sémantiky řídicího slovesa a z charakteru udaného místa (celé popisované situace).

(14) **Pod okny** hotelu projížděl každé dvě hodiny vlak.

II. Cirkumstant místa („kde“)

A. Obecná charakteristika

Cirkumstant místa je **statické prostorové určení** odpovídající na otázku „kde“. Cirkumstant místa se vyjadřuje:

- předložkovým pádem,
- zájmennými adverbii,
- adverbii.

Cirkumstant místa vykazuje **nejpracovanější systém formálních prostředků** pro různé podtypy lokalizací v rámci i mimo rámeček udaného místa. Pomocí předložkových pádů vyjadřuje cirkumstant místa lokalizace:

- (a) **uvnitř** udaného místa: *v+6, uvnitř+2* (věty (1) a (2));
- (b) **na povrchu**: *na+6* (věta (3));
- (c) **uprostřed**: *uprostřed+2* (věta (4));
- (d) **po** (celém) udaném prostoru: *po+6* (věta (5));
- (e) **nad** udaným místem: *nad+7* (věta (6));
- (f) **pod** udaným místem: *pod+7* (věta (4));
- (g) **před** udaným místem: *před+7* (věta (7));
- (h) **za** udaným místem: *za+7* (věta (8));
- (i) **mezi** udanými místy: *mezi+7* (věta (9));
- (j) **blízko** udaného místa: *u+2, při+6, vedle+2, blízko+2, v blízkosti+2, nedaleko+2, opodál+2, poblíž+2, po boku+2* (věty (10) až (17));
- (k) **mimo** udané místo: *mimo+4, stranou+2, vně+2* (věty (18) až (20));
- (l) **okolo** udaného místa: *okolo+2, kolem+2* (věty (21) a (22));
- (m) **podél** udaného místa: *podél+2, podle+2* (věty (23) a (24));
- (n) **proti** udanému místu: *proti+3, naproti+3, tváří v tvář+3* (věty (25) až (27));

(o) **za vynechaným** udaným **místem**: ob+4 (věta (28)).

- (1) Zvýšené hladiny kadmia jsou zjišťovány **v bramborách, mrkvi** a listové **zelenině**.
- (2) **Uvnitř paláce** stojí nový palác a nové hradby.
- (3) **Na vládním stole** se ocitl zákon s pečeti prvořadé důležitosti.
- (4) Je neděle a **pod stromem uprostřed návsi** se odehrává nedělní škola.
- (5) Svá pracoviště má rozmístěna **po celé republice** a v současné době zaměstnává 135 lidí.
- (6) Hází očima po záclonách, které se vlní **nad** ventilačním **potrubím**.
- (7) Na místě vraždy **před restaurací** položili zástupci demonstrantů květiny.
- (8) Třímilionovou pohledávku uhradil nekrytými směnkami a zmizel někde **za mořem**.
- (9) Najednou **mezi** těmi **stonky** vykvete velikánský žlutý květ.
- (10) **U hotelu** je hřiště.
- (11) V zadní části je vstup do chaty a hned **při vstupu** je sociální zařízení.
- (12) Barber seděl **vedle krbu** a byl velice bledý.
- (13) Lidé, kteří bydlí **v blízkosti závodu**, si od té doby stěžují na zdravotní potíže.
- (14) Otázkou také zůstává, proč loupil **nedaleko** svého **bydliště blízko ubytovny** MV, kde bydlí sami policisté.
- (15) Stála **opodál silnice** a částečně ji zakrývaly okrasné stromy. (ČNK)
- (16) Trup byl nalezen o 100 kilometrů dále **poblíž** železničního **mostu**.
- (17) Slečna musela zůstat **po boku královny** Anny, aby jí dodávala odvahu. (ČNK)
- (18) Pečuje o ně a určitým způsobem je drží **mimo svět**.
- (19) Nějaký market ať si stojí **stranou města**, a ne uprostřed a na hřišti. (ČNK)
- (20) Za hranicemi San Franciska objem poklesl, avšak **vně** 11 vzdálenějších **úřadů** nikoli.
- (21) Otevřeně se pokračuje v prodeji drog **okolo škol, parků** a **sídlíšť**.
- (22) Z pálení ukradených peněženek se **kolem** jejich **chalupy** linul penetrantní čmoud.
- (23) **Podél** těchto **silnic** jsou pro podnikání relativně nejlepší podmínky.
- (24) **Podle Labe** jsou břehy osázené duby.
- (25) Stála s revolverem **proti dveřím**.
- (26) Sedím na lavičce **naproti škole**. (ČNK)
- (27) Postavy stojí **tváří v tvář světu**, ve kterém se zdá být stále těžší najít cestu mezi extrémy.
- (28) Bydleli jsme s kamarádkou jen **ob ulici** odtud v krásném mezonetovém bytě pod střechou bez terasy. (ČNK)

Cirkumstant místa se vyjadřuje také **adverbii** (věty (29) až (38)), a to adverbii původními (často deadjektivními): *blízko, daleko, dále, nedaleko, dole, nízko, vysoko, severně, venku, doma, nahoře, nalevo, napravo, vpředu, vzadu, mnohde, místy* (včetně těch, která bývají homonymní se sekundárními předložkami: *kolem, okolo, uprostřed, uvnitř, zraje*), a také adverbii zájmennými: *tady, kde, tam, leckde, kdesi, někde, buhvíkde, nikde, všude*.

- (29) Shetlandské ostrovy se nacházejí **severozápadně** od skotského pobřeží.
- (30) U výrazně barevné tetováže není barva příliš **hluboko**, tedy půjde snadno odstranit.
- (31) Je neuvěřitelné, jak málo **zde** bylo do dneška vykonáno.
- (32) Kvůli kouři z továrního komína nemohou **doma** větrat.
- (33) **Vzadu** přihlíží rozhodčí.
- (34) V sobotu a v neděli bude skoro jasno, ráno v údolích **místy** mlhy.
- (35) Vodovodní síť je **mnohde** v havarijním stavu.
- (36) Pan učitel sedí na fotce **uprostřed**.
- (37) Ležíte na špičkovém zubařském křesle, **okolo** vidíte samé nové přístroje.
- (38) **Kde** se bude hrát derby?

B. Konkurence předložek *v/ve+6* a *na+6*

Velká pozornost je v bohemistické literatuře věnována **distribuci forem *v+6* a *na+6*** při vyjadřování opozice „vnitřek“ a „povrch“ a obecně významu „v rámci udaného místa“ (např. *na poště* vs. *v divadle*).

Ukazuje se, že na významové odstíny lokalizace v rámci udaného místa má zásadní vliv povaha udaného místa a jeho chápání v daném kontextu. Celou řadu pojmenování lze v různých kontextech chápat různě: jako objekty s „vnitřkem“ a „povrchem“, či abstraktně jako bezrozměrné instituce. Srov. různé chápání substantiva *noviny* ve větách (39) až (42).

- (39) Nenajdete-li přílohu **ve** svých **novinách**, sdělte to obratem na čtenářskou linku.
- (40) Co by se stalo, kdyby se **v** českých **novinách** objevil takovýto inzerát?
- (41) **V** našich **novinách** pracovat nemůžete, když už v nich pracuje váš manžel.
- (42) Usnul **na novinách**.

Povaha pojmenování a jeho chápání v daném kontextu velice silně ovlivňuje interpretaci lokálních významů. Pokud je u udaného místa smysluplné „vnitřek“ a „povrch“

rozlišovat, pak se jméno pojmenovávající udané místo obvykle pojí s oběma předložkami, kterými je **opozice „vnitřek“ – „povrch“** také vyjadřována (věty (43) vs. (44) a (45) vs. (46)).

(43) Nemůžeme mít **na očích** černé brýle a nevidět změny, které se staly.

(44) Písek máte **v očích**, v nose, v uších, v ústech, všude.

(45) Už řadu let tam bydlí ještěrky a vyhřívají se **na** těch velkých **kamenech**.

(46) **V kameni** je vydlabána přesná schránka, takže objekt je kompaktní.

Pojmenování, u kterých se protiklad „vnitřku“ a „povrchu“ stírá, se při vyjadřování lokalizace v rámci udaného místa buď pojí **jen s jednou předložkou**, a to jak jen s předložkou **v+6** (tj. je možné např. jen vyjádření *v parku*, nikoli **na parku* – věta (47)), tak jen s předložkou **na+6** (např. jen *na hřbitově* – věta (48)), nebo je možné **užít obě předložky**, často **beze změny významu**, nebo jen s nepatrným významovým rozdílem (např. *v zahrádce* vs. *na zahrádce* – srov. věty (49) vs. (50) a (51) vs. (52)).

(47) **V** národních **parcích** žije na půl miliónu slonů.

(48) **Na** bývalém židovském **hřbitově** má vyrůst monument.

(49) Kluk s motyčkou okopává stromy a keře **v** nádražní **zahrádce**.

(50) Celník objevil v pohraničí **na zahrádce** v Hejnicích podezřelé rostliny.

(51) **Ve stanicích** Muzeum a Florenc lze přestoupit na trasu C.

(52) Zadržen byl **na stanici** autobusu čtvrt hodiny po loupeži.

Předložka **na+6** vedle významu „na povrchu“ vyjadřuje také **obecný význam „v rámci udaného místa“**, a proto se prosazuje i v těch kontextech, ve kterých jde nikoli o vyjádření protikladu „vnitřku“ a „povrchu“, nýbrž jen o vyjádření prosté lokalizace „v rámci udaného místa“. Takovým kontextem je například udané místo chápané jako instituce (např. škola, ministerstvo, úřad aj. – věta (53)) nebo kontext, kdy je do udaného místa zahrnuto i jeho příslušné okolí (věta (54)).

(53) **Na školách** působí také neslyšící učitelé.

(54) V Plzni měla **na chalupě** skalku.

Srovnej též posuny ve významech ve větách (55) až (57):

- (55) Delegáti se včera setkali **v hotelu** na břehu Mrtvého moře.
- (56) **Na** hotelu byla až příliš vidět jeho minulost podnikové ubytovny.
- (57) Ve Dvoře Králové jsme se ubytovali **na** hotelu.

Ke konkurenci forem $v+6$ a $na+6$ srov. Mára (1968), Čechová (1981), Hrdlička (1998, 2001), Uhlířová (2014), též Mikulová – Panevová (2021, s. 60n.). V různých jazycích, např. v češtině a němčině, se tatáž relace někdy vyjadřuje lexikálně neekvivalentními předložkami (srov. Štícha, 2015).

C. Prostorové významy předložky $u+2$

Víceznačná, pokud jde o vyjadřování prostorových lokalizací, je také **předložka $u+2$** .

Předložka $u+2$ se primárně užívá pro lokalizování mimo rámec udaného místa (srov. větu (10) výše). Pokud je však udaným místem pojmenování osoby nebo skupiny osob, kolektivum, vyjadřuje předložka $u+2$ lokalizaci „v rámci udaného místa“ (věta (58)).

- (58) Nemoci důvěřovat je jako pobývat **u nepřítele**.

Pokud je udaným místem pojmenování budovy jakožto instituce, jsou možné konkurenční dvojice forem: $u+2$ vs. $v+6/na+6$ (věty (59) a (60)).

- (59) Dvacetiletý muž pracoval **u** Lesní **společnosti** Stříbro.
- (60) Zájemci se mohou přihlásit **ve** **společnosti** Plus do 10. září.

D. Prostorové významy předložky $mezi+7$

U **předložky $mezi+7$** reflektujeme dva prostorové významy, které zjednodušeně popisujeme jako lokalizaci „mezi dvěma udanými místy“ a lokalizaci „mezi více udanými místy“.

Při lokalizaci „mezi dvěma udanými místy“ je vyjádřena spojnice dvou bodů nebo hranice mezi dvěma prostory (na množství (na počtu prvků) vyjádřeném jedním nebo druhým udaným místem přitom nezáleží). Význam dvoučlenného vztahu je obsažen ve významu řídicího slova (např. *cesta, mezera, hranice, dálnice, most*) nebo plyne z kontextu, z významu slovesa (věty (61) a (62)).

- (61) Sto metrů **mezi dálnicí a domem** se považuje za únosnou vzdálenost. (ČNK)

(62) Od 23.30 do 1 hod. bude tato linka v provozu **mezi Strahovem a stanicí** metra Anděl.

Význam „mezi více udanými místy“ (místem tu přitom rozumíme i skupinu objektů včetně skupiny lidí) vyjadřuje jen pouhou lokalizaci mezi více entitami (věty (63) a (64)).

(63) Je to sameček od ještěrky, který má na té skalce **mezi velkými kameny** domov.

(64) Málo příznivců má **mezi důchodci a lidmi** se základním vzděláním.

Přesto, že v češtině je pro oba významy předložka jediná (na rozdíl například od angličtiny), ve spojení s dalšími formálními prostředky (pád, číslo, užití spojky) je pro každý z významů fixován odlišný prostředek. Z formálního hlediska rozlišujeme následující struktury (kde P je substantivum v plurálu (či nesoucím význam hromadnosti, skupiny složené z jednotlivin), S je substantivum v jednotném čísle, N je substantivum v libovolném čísle):

(a) *mezi* + S a N (věty (65) a (66));

(b) *mezi* + P a P (věta (67));

(c) *mezi* + P (věta (68)).

(65) Plavební výška **mezi mostem a hladinou** je v této části mostu 57 metrů. (ČNK)

(66) Řidič havaroval v místě **mezi mostem a stromy**. (ČNK)

(67) Ještě **mezi domy a chatami** začnete silnicí stoupat do sedla Holého vrchu, máte ho na levé straně. (ČNK)

(68) Vede odtud ulička **mezi domy**. (ČNK)

Význam „mezi dvěma udanými místy“ se vyjadřuje strukturou (a), význam „mezi více udanými místy“ se vyjadřuje strukturou (c). Struktura (b) je víceznačná a vyjadřuje v závislosti na kontextu oba významy.

Lexikálně-syntaktickými významy předložky *mezi* se zabýval Štícha (2005). Z jeho stati vycházíme, ale významy i struktury zde třídíme jinak, zaměřujeme se jen na prostorová určení, u kterých nerozlišujeme Štíchův význam 2 (př. *mezi cejny a lekníny* (dohromady)) a 3 (*průvan mezi idejemi a (mezi) institucemi*, tj. v každé skupině zvlášť).

E. Abstraktní prostorové lokalizace

Jako prostorové cirkumstanty hodnotíme i určení vyjadřující lokalizace v abstraktním, přeneseném významu (věty (69) až (71)).

- (69) Muž, jenž dítě zneužíval, je nyní **za mřížemi**.
- (70) Kritika je u nás **ve stejné krizi** jako spousta jiných věcí.
- (71) Nyní stojíme **před úkolem** jasně stanovit míru pravomocí a odpovědnosti vysokých škol.

U cirkumstantu místa pak reflektujeme sekundární předložky *v rámci+2*, *v oblasti+2*, *v oboru+2*, *na úrovni+2*, které explicitně vyjadřují **abstraktní lokalizaci** (věty (72) až (75)).

- (72) **V oblasti služeb** stoupl počet bankrotů o 21,6 procenta.
- (73) Podniká **v oboru výroby** masných výrobků.
- (74) A metody se často různí místo od místa dokonce **v rámci** jedné **společnosti**.
- (75) Rozpočet je věcí každoročního projednávání **na úrovni vlády** a **parlamentu**.

III. Cirkumstant cíle pohybu („kam“)

A. Obecná charakteristika

Cirkumstant cíle pohybu je **dynamické prostorové určení**, které vyjadřuje směr pohybu do nějakého cíle, odpovídá na otázku „kam“.

Cirkumstant cíle pohybu se vyjadřuje:

- předložkovým pádem,
- zájmennými adverbii,
- adverbii.

Podobně jako cirkumstant místa, i u cirkumstantu cíle pohybu je propracovaný systém formálních prostředků pro různé podtypy lokalizací v rámci i mimo rámeček udaného místa. Pouze pro specifické lokalizace mimo rámeček udaného místa, které se vyjadřují sekundárními předložkami (např. *blízko+2/3*, *kolem+2*, *stranou+2*), jsou tyto formy shodné s formami dalších prostorových cirkumstantů (s cirkumstantem místa a trasy pohybu).

Pomocí předložkových pádů cirkumstant cíle pohybu vyjadřuje lokalizace:

- (a) **dovnitř** udaného místa: *do+2*, *dovnitř+2* (věty (1) a (2));
- (b) **na povrch**: *na+4* (věta (3));

- (c) **doprostřed**: *doprostřed*+2 (věta (4));
- (d) **nad** udané místo: *nad*+4 (věta (5));
- (e) **pod** udané místo: *pod*+4 (věta (6));
- (f) **před** udané místo: *před*+4 (věta (7));
- (g) **za** udané místo: *za*+4 (věta (8));
- (h) **mezi** udaná místa: *mezi*+4 (věta (9));
- (i) **přes** udané místo: *přes*+4 (věta (10));
- (j) **blízko** udaného místa: *k*+3, *vedle*+2, *blízko*+2, *nedaleko*+2, *opodál*+2, *poblíž*+2, *po boku*+2 (věty (11) až (17));
- (k) **mimo** udané místo: *mimo*+4, *stranou*+2, *vně*+2 (věty (18) až (20));
- (l) **okolo** udaného místa: *okolo*+2, *kolem*+2 (věty (21) a (22));
- (m) **podél** udaného místa: *podél*+2, *podle*+2 (věty (23) a (24));
- (n) **proti** udanému místu: *proti*+3, *naproti*+3, *tváří v tvář*+3 (věty (25) až (27));
- (o) **za vynechané udané místo**: *ob*+4 (věta (28)).

- (1) Pachatel byl obviněn z krádeže a umístěn **do cely**.
- (2) "Zastav vodu!" vykřikl Surovec přes rameno, a potom se hnal **dovnitř cely**. (ČNK)
- (3) Pražský primátor poklepal slavnostně **na základní kámen** tančícího domu.
- (4) Neznámý zatím přitančil v jeho stopách až **doprostřed lokálu**. (A. Lustig – ČNK)
- (5) **Nad území** naší republiky proudí vlhký oceánský vzduch.
- (6) Noviny mi proto bude házet **pod domovní dveře**.
- (7) Vždycky jsme si vyzvedli jídlo a odnesli si ho **před stan**.
- (8) Stoupl jsem si **za sloup**, který držel elektrické vedení od elektriky.
- (9) Nafouknutý overball umístěte **mezi hlavu a stěnu**. (ČNK)
- (10) Natáhne se **přes stůl** a jemně mu poklepe na ruku.
- (11) Psací stůl umístěte **k oknu**, aby na něj dopadalo co nejvíce denního světla. (ČNK)
- (12) Jeden z nich vylezl po schodech k hlavní budově a připevnil **vedle dveří** plakát. (J. Škvorecký – ČNK)
- (13) Spodní část obličeje se mu prostě vytratila, jako voskové figuríně, kterou postavíte **blízko ohně** a zapomenete na ni. (překlad: W. Faulkner – ČNK)
- (14) Tři z nich se šli se svými sklenicemi postavit **nedaleko krbu**. (ČNK)
- (15) Dennis Fritz byl umístěn do cely **opodál Rona Williamsona**. (ČNK)
- (16) Stačí, aby se postavili **poblíž** satelitní **antény** společnosti a vyčkali.

- (17) S vidinou takových nadějných vyhlídek se radostně postavil **po boku** krále Štěpána.
(ČNK)
- (18) Později se odstěhovala **mimo republiku**.
- (19) Po návratu bude umístěna **stranou vozovky** a dostane se jí speciálního nasvícení.
(ČNK)
- (20) Mnohem zajímavější jsou provozní zkoušky přístrojů, které budou umístěny **vně budovy**. (ČNK)
- (21) Podívala se **okolo sebe** a viděla jen zářivé brázdy světle stříbrné barvy.
- (22) Šli jsme se podívat **kolem** hradu.
- (23) Vůz teď zahnul **podél břehu**, přešel zelené travnaté prostranství a před očima se nám objevila ta masajská vesnice. (překlad: E. Hemingway – ČNK)
- (24) Kráčel jsem Lazarskou a zahnul **podle paláce** Diamant do naší uličky. (B. Hrabal – ČNK)
- (25) Sedl si **proti mně** a povídá: „Vy jste žil v Prostějově?“
- (26) Pak si sedla **naproti Jenny** s pytlíkem fazolí. (ČNK)
- (27) Aby byla nerušena, napodobila zvyk některých návštěvníků hřbitova, zejména těch starších, a poklekla **tváří v tvář pomníku**. (M. Kundera, *Žert* – ČNK)
- (28) Zavedl mě **ob dvě ulice** do decentně luxusní restaurace Jade. (ČNK)

Cirkumstant cíle pohybu se vyjadřuje také **adverbii** (věty (29) až (36)), a to adverbii původními, např.: *hluboko, daleko, domů, zpátky, pryč, dovnitř, dozadu, dopředu, dolů, nahoru, vzhůru, napravo*, včetně těch, která bývají homonymní s nevlastními předložkami, např.: *stranou, vedle*, a také adverbii zájmennými, např.: *kam, tam, sem, nikam, jinam*.

- (29) Po skončení sezony hned spěchám **domů**.
- (30) Měl jsem střílet přeci jen **napravo**.
- (31) Podnikatel má sledovat vývoj ve svém oboru a doslova táhnout svoji firmu **dopředu**.
- (32) Sklo zůstává nalepené na fólii a zloděj se **dovnitř** nedostane.
- (33) Mířil dvakrát těsně **vedle**.
- (34) Princip univerzality byl lehce odhozen **stranou**.
- (35) Jezdil **tam** ještě jako svobodný mládenec.
- (36) Z osidel dodavatelů zatím spotřebitel **nikam** neunikne.

B. Konkurence předložek *do+2* a *na+4*

Pro konkurenci forem **do+2** a **na+4** při vyjadřování cíle pohybu v rámci udaného místa platí obdobné závěry, jako jsme výše uvedli pro konkurenci předložek **v+6** a **na+6** u cirkumstantu místa. Pokud je u udaného cíle pohybu v daném kontextu smysluplné rozlišovat „vnitřek“ a „povrch“, pak se jméno pojmenovávající udaný cíl obvykle pojí s oběma konkurenčními předložkami a lokalizace „dovnitř“ – „na povrch“ udaného místa je jimi také vyjadřována (věty (37) a (38)).

- (37) Policisté přišli **do** jeho **domku** v souvislosti s pátráním po pachateli.
(38) Podle agentury dopadaly střely převážně **na** opuštěné **domy** ve městě.

Pojmenování, u kterých se protiklad „vnitřku“ a „povrchu“ stírá, se pojí **jen s jednou předložkou**, a to jen s předložkou **do+2** (věta (39)), nebo jen s předložkou **na+4** (věta (40)), nebo je – méně často – možné užít **obě konkurenční předložky**, s žádným nebo jen s malým významovým rozdílem (věty (41) a (42)).

- (39) Bomby letěly přes naši hlavu a padaly **do parku** za námi.
(40) Hodinu před odletem dorazila **na letiště** nečekaná zpráva: nikam nesmí.
(41) Magistrát pronajme soukromníkům obchody v podloubích šlechtických paláců, která směřují **do** Malostranského **náměstí**.
(42) Demonstranti se pak přesunuli metrem **na** Václavské **náměstí**.

Předložka **na+4** vedle významu „na povrch“ vyjadřuje i význam „nahoru / na vrchol“ (věta (43)) a především obecný význam „v rámci udaného místa“, a proto se užívá v těch kontextech, ve kterých se vyjadřuje jen prosté směřování „do rámce udaného místa (věty (44) a (45)).

- (43) O kmen byla opřená tlustá větev, po které vylezl **na strom**.
(44) Po ošetření byl zraněný ihned převezen **na kliniku** plastické chirurgie v Brně.
(45) Pro peníze se bude chodit **na poštu**.

Předložka **na+4** se také často prosazuje na úkor očekávané (stylisticky vhodnější) předložky **do+2** (věty (46) a (47)).

- (46) **Na** ústřední **čistírnu** přitéká v průměru šest m³ odpadní vody za sekundu.

(47) Pracovníci velvyslanectví posadili diplomata **na první letadlo** do Budapešti.

C. Prostorové významy předložky *k+3*

Víceznačná, pokud jde o vyjadřování prostorových lokalizací, je také **předložka *k+3***.

Podobně jako předložka *u+2* u cirkumstantu místa se primárně užívá pro význam „směrování do bezprostřední blízkosti udaného místa“ (věta (48)). Pokud je však udaným místem pojmenování osoby nebo skupiny osob, vyjadřuje předložka *k+3* směrování „do rámce udaného místa“ (věty (49) a (50)).

(48) Během dne položili ještě věnce **k památníkům** na třídě Unter den Linden.

(49) Musíme jít zase **k notáři**?

(50) Paní Zdena měla nastoupit prvního února **k novému zaměstnavateli**.

D. Prostorové významy předložky *mezi+4*

Předložka *mezi+4* vyjadřuje (podobně jako předložka *mezi+7* u cirkumstantu místa) dva směrové prostorové významy: „mezi dvě udaná místa“ (věta (51)) a „mezi množinu udaných míst“ (věta (52)).

(51) **Mezi města a divadla** vstoupí správní rady.

(52) Rádi chodíme **mezi** normální **lidi**, nechceme být v turistických centrech.

E. Prostorové významy předložky *po+6*

Prostorová určení vyjádřená **polyfunkční formou *po+6*** mají celou řadu různých významů. Pro prostorová určení s formou *po+6* je charakteristické, že lokalizace jimi vyjádřené nejsou nahlíženy jako jeden „bod“, ale jako (a) „plocha“ (věta (53)), nebo jako (b) „více (nespojité) bodů“ (věta (54)).

(53) Pošta nyní doručí 40 milionů zásilek **po celém území** Kanady denně.

(54) Už druhý rok jezdí **po** různých **stavbách** a dělá zámečnicka-montážníka.

F. Prostředky pro vyjádření „směru pohybu (k cíli)“

Cirkumstant cíle pohybu vedle lokalizací, které implicitně zahrnují i předpoklad „dosažení udaného místa“ (např. *jede do Prahy, jede na pláž*), nebo jeho „bezprostřední blízkosti“ (např. *jede k Praze*), může vyjadřovat i **jen pouhý směr pohybu**. Tento význam se vyjadřuje

primární předložkou *na+4* (věta (55)), explicitně pak sekundárními předložkami *směrem na+4*, *směrem do+2*, *směrem k+3* (věty (56) až (58)).

- (55) Nezdržovali se, protože říkali, že pospíchají, že jedou **na Prahu**.
- (56) Společnost Trans transportuje všechny plyn **směrem na východ**.
- (57) Průvod vyráží z Prahy **směrem do Německa**.
- (58) Jednotka postupuje přes řeku **směrem k táboru** na hranici s Ekvádorem.

Vyjádření směru pohybu primární předložkou *na+4* je silně omezené, lze to jen u těch pojmenování (zejména měst), která význam „směřování do udaného místa“ vyjadřují formou *do+2*. Forma *na+4* je pak u těchto pojmenování volná pro význam pouhého směru (srov.: *jel do Prahy* vs. *jel na Prahu*). Vyjadřuje-li se význam „směřování do udaného místa“ formou *na+4* (např. *jel na pláž*), pak obsazenost předložky jedním významem znemožňuje rozlišení obou významů (věta (59)).

- (59) Šel přes pole někam **na Kladno**, kde nastoupil do autobusu.

Implicitní předpoklad dosažení udaného místa může být kontextem vždy vyvrácen (srov.: *jel na pláž, ale nedojel tam*). A též opačně – užití sekundární formy explicitně vyjadřující jen „směřování směrem do udaného místa“ nevylučuje, že udaného místa může být nakonec dosaženo (věta (60)).

- (60) Favorit spatřila hlídka projíždět Londýnskou ulicí **směrem na náměstí Míru**, kde zastavil.

IV. Cirkumstant východiska pohybu („odkud“)

A. Obecná charakteristika

Cirkumstant východiska pohybu je **dynamické prostorové určení**, které vyjadřuje směr pohybu z nějakého východiska, odpovídá na otázku „odkud“.

Cirkumstant východiska pohybu se vyjadřuje:

- předložkovým pádem,
- zájmennými adverbii,
- adverbii.

Oproti ostatním prostorovým cirkumstantům je **systém dílčích významů** u cirkumstantu východiska pohybu **značně torzovitý**, pro řadu specifických lokalizací nejsou v jazyce fixovány explicitní formální prostředky. Pomocí předložkových pádů tak cirkumstant východiska pohybu vyjadřuje jen lokalizace:

- (a) **zevnitř** udaného místa: *z+2*, *zevnitř+2*, *zvnitřku+2* (věty (1) až (3));
- (b) **z povrchu**: *z+2*, okrajově též *s+2* (věta (4));
- (c) **zprostřed**: *zprostřed+2* (věta (5));
- (d) z místa **nad** udaným místem: *znad+2*;
- (e) z místa **pod** udaným místem: *zpod+2* (věta (6));
- (f) z místa **před** udaným místem: *zřed+2* (věta (7));
- (g) z místa **za** udaným místem: *zpoza+2* (věta (8));
- (h) z místa **blízko** udaného místa: *od+2*, *z blízkosti+2* (věty (9) a (10)).

Frekventované a běžné jsou z těchto předložek pouze primární předložky *z+2* a *od+2*. Ostatní jsou **méně frekventované až ojedinělé**.

- (1) Po obědě se vytratil **z hotelu**.
- (2) Claudia slyšela jejich výkřiky a hlučný smích dokonce i **zevnitř budovy**. (ČNK)
- (3) Do zavazadlového prostoru vnikl **zvnitřku vozu** vzduch spolu se světlem. (ČNK)
- (4) Jezdec spadl **z koně**, ale noha mu zůstala viset ve třmenu. (ČNK)
- (5) Manželé Havlovi ji vítají u vrátek objetím, novináři **zprostřed dvorku** otázkami.
- (6) Čtyři právníci vylezli **zpod stolu**.
- (7) Podniky zaplatí zametače a odklízeče sněhu **zpřed svých výkladů**.
- (8) Vychovatel vytáhl **zpoza skříně** pomalovanou plechovou tabuli.
- (9) Na naše území proudí chladný vzduch **od severu**.
- (10) Stezka po zrušené železnici vede **z blízkosti zastávky** Česká Lípa - Střelnice směrem na severozápad, k východnímu okraji Českého středohoří. (ČNK)

Cirkumstant východiska pohybu se vyjadřuje také **adverbii** (věty (11) až (15)), a to adverbii původními, např.: *zezadu*, *zleva*, *zblízka*, *zvenku*, *zdola*, *svrchu*, *odspodu*, a také adverbii zájmennými, např.: *odkud*, *odsud*, *odtamtud*, *odjinud*.

- (11) **Zblízka** poslal míč do tyče a dobíhající Frýdek ho o centimetry minul.

- (12) Prach obsahuje různě velké částice, některé vzniklé přímo v bytě, jiné se tam dostanou **zvenku**.
- (13) Cestoval od redakce k redakci a **odevšad** ho vždy vyhodili, když jim následkem jeho pravopisu vymřela korektorna.
- (14) Firma na Slovensko prakticky nevyváží, dováží však **odsud** značnou část dřevěné suroviny.
- (15) Ten voják potom říkal, jaká to byla obrovská náhoda, že **tamodtud** odešel.

B. Distribuce forem $z+2$ a $s+2$ v současné češtině

Pro lokalizace „v rámci udaného místa“ se u cirkumstantu východiska pohybu v současné češtině užívá v zásadě jediná forma $z+2$ pro význam „zevnitř“ i „z povrchu“ (věty (16) až (19)). Historický protiklad $z+2$ („zevnitř“) vs. $s+2$ („s povrchu“) je v současné češtině setřen. Užití formy $s+2$ pro explicitní vyjádření, že východiskem děje je povrch udaného místa (věta (20)), je knižní; běžně se užívá předložka $z+2$ (věta (19)).

- (16) **Z kostelíku** sv. Jana Křtitele dosud neznámý poberta odnesl sochy andělů
- (17) **Z tribuny** k vojákům promluvil premiér.
- (18) **Ze stromu**, kde se oběsil, totiž ještě visel konopný provaz.
- (19) To však neznamená, že problém bude jednou pro vždy smeten **ze stolu**.
- (20) **Se stolu** takovou úvahu shodit nelze.

Pro explicitní vyjádření významu „zevnitř“ jsou pak k dispozici (méně běžné) sekundární předložky **zevnitř+2** a **zvnitřku+2** (věty (21) a (22)).

- (21) Kočičí zvuky, které vycházely **zevnitř domu**, jí dodávaly odvalu. (ČNK)
- (22) Lepí se na sklo **zvnitřku prodejny**.

C. Prostorové významy předložky $od+2$

Předložka $od+2$ je **víceznačná**; podobně jako předložka $u+2$ u cirkumstantu místa se primárně užívá pro význam „směrování z bezprostřední blízkosti udaného místa“ (věta (23)). Pokud je však udaným místem pojmenování osoby nebo skupiny osob, kolektivum, vyjadřuje předložka $od+2$ směrování „z rámce udaného místa“ (věta (24)).

- (23) Dva Ukrajinci a jeden Čech unesli v srpnu **od** plaveckého **bazénu** dva podnikatele.

(24) Zrovna teď jsem přišla **od mladých**, mají sedmiměsíční miminko.

D. Prostředky pro vyjádření „směru pohybu (z východiska)“

Sekundární předložky *směrem od+2* a *směrem z+2* vyjadřují **pouhé „směřování směrem od udaného místa“**, tj. nutně nezahrnují výchozí udané místo (věty (25) a (26)).

(25) Vítr fouká **směrem od domu**. (ČNK)

(26) **Směrem z klubu** byl ale pořádný průvan.

V. Cirkumstant trasy pohybu („kudy“)

Cirkumstant trasy pohybu je **dynamické prostorové určení**, které odpovídá na otázku „**kudy**“. Významový rys „trasy“, který u ostatních prostorových určení není (neboť lokalizují do „bodu“), vytváří z tohoto cirkumstantu svébytnou kategorii, která se od ostatních prostorových cirkumstantů odlišuje **množstvím specifických formálních prostředků** pro lokalizace **v rámci udaného místa**. Naproti tomu u lokalizací mimo rámec udaného místa, vykazuje cirkumstant „trasy pohybu“ **významovou i formální blízkost s cirkumstantem místa**.

Cirkumstant trasy pohybu se vyjadřuje:

- předložkovým pádem,
- zájmennými adverbii,
- adverbii.

Formální prostředky u cirkumstantu „trasy pohybu“ vyjadřují různé způsoby pohybu po „trase“:

- (a) **vnitřkem**: bezpředložkový instrumentál, *vnitřkem+2* (věty (1) až (3));
- (b) **středem**: *středem+2*, *prostředkem+2* (věty (4) a (5));
- (c) **skrz** udané místo: *skrz(e)+4* (věta (6));
- (d) **příčně**: *napříč+7/2* (věta (7));
- (e) **po prostoru**: *po+6* (věta (8));
- (f) **přes** udané místo: *přes+4* (věta (9)).

(1) Oblastní vodovod, který bude napájen z nádrže Víř, prochází **pěti okresy**.

(2) V závěru setu mi při podání projela levým **stehnem** ostrá bolest.

- (3) Kolem vesnice projeli obloukem a dál pokračovali **vnitřkem lesa**, aby se nesetkali s nechtěnými pozorovateli.
- (4) Při sobotním modelovaném utkání s Baníkem jsme dostali tři góly **středem hřiště**.
- (5) Odjížděla - pomalu a spíš **prostředkem silnice** - a Garp za ní zamával dřevěnou lžící.
(překlad: J. Irving – ČNK)
- (6) Při experimentech přístroj v rychlém sledu zapíná a vypíná magnetické pole podle toho, jak krev proudí **skrze určitý bod** v cévě.
- (7) **Napříč obrazovkou** se vine klikatá čára.
- (8) Jeho švagr Bouda kočoval **po Čechách** s povozy.
- (9) Její muž se proto rozhodl jezdit **přes hranici** na kole a kupovat si lístek na vlak až na Slovensku.

Prostředky, které lokalizují pohyb **mimo rámeček udaného místa**, jsou **shodné s prostředky u cirkumstantu místa**. Jde o trasu pohybu:

- (g) **nad** udaným místem: *nad*+7 (věta (10));
 - (h) **pod** udaným místem: *pod*+7 (věta (11));
 - (i) **před** udaným místem: *před*+7 (věta (12));
 - (j) **za** udaným místem: *za*+7 (věta (13));
 - (k) **mezi** udanými místy: *mezi*+7 (věta (14));
 - (l) **blízko** udaného místa: *při*+6, *vedle*+2, *blízko*+2, *v blízkosti*+2, *nedaleko*+2, *opodál*+2, *poblíž*+2, *po boku*+2 (věty (15) až (17));
 - (m) **mimo** udané místo: *mimo*+4, *stranou*+2, *vně*+2 (věty (18) a (19));
 - (n) **okolo** udaného místa: *okolo*+2, *kolem*+2 (věty (20) až (22));
 - (o) **podél** udaného místa: *podél*+2, *podle*+2 (věty (23) až (25));
 - (p) **proti** udanému místu: *proti*+3, *naproti*+3, *tváří* v *tvář*+3 (věta (25)).
- (10) Antény se dávají pod zem místo toho, aby vedly **nad místností** s vybavením.
 - (11) **Pod** bývalým hraničním **hřebenem** povede silniční tunel o délce 357 metrů.
 - (12) Žena s jistotou přechází **před** rozjetou **tramvají**.
 - (13) Vytratil se ze sídla strany **za zády** novinářů.
 - (14) Malé tržiště je přeplněno lidmi, kteří se proplétají **mezi stolky** se zeleninou.
 - (15) Jeli jsme vláčkem **při pobřeží**.
 - (16) Nevím, proč ta kosmická loď vlastně prolétala tak **blízko Kirinyagy**.

- (17) Vyhrnul si nohavice a bosýma nohama se **poblíž břehu** brodil mělkou vodou.
- (18) Každý bez razítka s datem vstupu do ČR bude považován za toho, kdo k nám přicestoval **mimo** oficiální hraniční **přechod**.
- (19) A právě když se procházel **stranou tábora** za účelem běžné kontrolní obhlídky, překvapil zloděje. (ČNK)
- (20) **Kolem** právní **ochrany** software se u nás chodí v širokých kruzích.
- (21) Vracel jsem se právě přes Poprad **okolo kasáren**, kde jsem byl.
- (22) Kravičky se tam pásly, procházely se **kolem dokola kopce** a my jsme tam zažili opravdu spoustu legrace.
- (23) **Podle řeky** Mumlavy jsme došli až k pramenu.
- (24) Vždycky plavu spíš **podél břehu**, nikdy se nepouštím daleko.
- (25) Protloukala jsem se ulicí, kde **podél mě** šly z obou stran a **proti mně** krávy.

Cirkumstant „trasy pohybu“ se vyjadřuje v omezeném množství také **adverbii** (věty (26) až (31)), a to zájmennými *tudy, kudy, jinudy, někudy, tamtudy* atp. a také adverbii vzniklými z instrumentálních tvarů podstatných jmen *kolem, horem, spodem, zadem, vrchem*.

- (26) První dodávka ropy **tudy** poteče nejdříve koncem roku.
- (27) Podepsal mi přihlášku na vysokou školu a neustále mě tlačil **někudy** kupředu.
- (28) Lvi lovili buvoly a **kolem** přecházelo třisetlávě stádo slonů.
- (29) Přetáhli jsme vycházku a šli jsme **zadem** přes plot.
- (30) A **spodem** jsme se přes Lisabon a další města vraceli zpátky.
- (31) To není jez, který převádí vodu **vrchem**, ale propouští vodu v podstatě jako cedníkem.

9.3.2.3 Cirkumstanty časové

Cirkumstanty časové představují soubor sémanticky bohatě diferencovaných určení, která vyjadřují různé časové body nebo intervaly nebo udávají vlastnosti časově měrového charakteru. Rozlišujeme následující typy časových cirkumstantů:

- centrální časový cirkumstant odpovídající na otázku „**kdy**“
- časový cirkumstant odpovídající na otázku „**odkdy**“
- časový cirkumstant odpovídající na otázku „**dokdy**“
- časově měrový cirkumstant odpovídající na otázku „**jak dlouho**“ a její varianty
- časově měrový cirkumstant odpovídající na otázku „**jak často**“ a její varianty

Podrobnou klasifikaci časových významů pro češtinu podaly Mikulová – Panevová (2021); z této monografie zde vycházíme.

I. Cirkumstant času – „kdy“

Časový cirkumstant odpovídající na otázku „kdy“ představuje **centrální typ časových určení**. Udaný čas představuje časový rámec, na jehož pozadí je určována platnost řídicího děje. Řídicí děj se lokalizuje: (a) **v rámci platnosti** udaného času (*o Vánocích*) nebo (b) **mimo rámec platnosti** udaného času (*před Vánoce, po Vánocích*).

Cirkumstant se vyjadřuje:

- předložkovým pádem,
- zájmennými adverbii,
- adverbii.

A. Lokalizace v rámci platnosti udaného času

Pro časovou lokalizaci „v rámci platnosti udaného času“ je charakteristické velké **množství různých formálních prostředků**, které se neliší významem, ale pouze distribucí. Časovou lokalizaci v rámci platnosti udaného času vyjadřuje:

- **v+6**: *v listopadu, v létě, v sezóně, v důchodu* (věta (1));
- **v+4**: *ve středu, v ten den, v šest hodin* (věta (2));
- **na+6**: *na jaře, na přelomu července a srpna* (věta (3));
- **na+4**: *na Velikonoce, na podzim, na druhý den* (věta (4));
- **o+6**: *o víkendu, o půlnoci, o prázdninách* (věta (5));
- **za+2**: *za války, za Karla IV., za komunistů* (věta (6));
- **při+6**: *při sobotě, při návštěvě* (věta (7));
- bezpředložkový **akuzativ**: *minulou neděli, týden před prázdninami, příští léto* (věta (8));
- bezpředložkový **genitiv**: *2. května* (věta (9));
- bezpředložkový **instrumentál**: *tou dobou* (věta (10));
- **v době+2, v období+2, v údobí+2 v čase(ch)+2** (věty (11) až (13)).

- (1) Dopravní kalamita vznikla včera v odpoledních **hodinách** na zúžené pražské magistrále.
- (2) **V sobotu** je obvykle asi dvojnásobně větší obrat než **ve všední dny**.
- (3) Telefonní síť by měla zahájit provoz **na jaře** příštího roku.
- (4) Vítězné exponáty budou **na podzim** instalovány v parku.

- (5) Jednostranné a ničím nepodmíněné příměří vstoupilo v platnost **o půlnoci**.
- (6) Za vysokou školu studenti platili už **za první republiky**.
- (7) Přesvědčil jsem se o tom **při návštěvě** společnosti na výrobu leteckých motorů.
- (8) **Minulý týden** došlo na stránce Automobilismus k politováníhodné chybě.
- (9) Jednoho **dne** by stát prohlásil, že již nemá kde brát.
- (10) To by **prvním květnem** mělo zřejmě skončit.
- (11) **V období** bývalé **republiky** a ještě před koncem první světové války možnosti studia nebyly.
- (12) Přes léto je zájem menší, hlavně **v době prázdnin**.
- (13) Hlavně však novinářům nemohl odpustit, že ho ještě **v časech federace** se Zářečím, kdy spravoval obecní pokladnu, přezdívali Držgrešle.

Jak ukazují věty (1) až (13), je u řady pojmenování volba formálního prostředku **lexikalizována**. Tyto formy, které u prostorových cirkumstantů slouží k vyjadřování různých, výrazně odlišných významových distinkcí, jsou v případě časové lokalizace synonymní (avšak obvykle nikoli zaměnitelné). Zaměnitelná jsou zejména určení s formou *o+6*: *o Vánocích* – *na Vánoce*; jindy je zaměnitelnost spjata s výrazným rozdílem stylovým: *v pět hodin (ráno)* – *o páté hodině (ranní)*. Systém prostředků pro časovou lokalizaci „v rámci udaného času“ dále zahrnuje i formy, které se u prostorové lokalizace neužívají (např. *o+6*, bezpředložkové pády). Rozvinutá je také soustava sekundárních předložek.

Potřeba vyjadřovat se o čase přesněji, nebo naopak neurčitěji vede k užívání dalších (často sekundárních) prostředků pro specifické významy časové lokalizace. Časový cirkumstant odpovídající na otázku „kdy“ tak má nejpropracovanější systém formálních prostředků pro různé podtypy časových lokalizací v rámci udaného času.

Pomocí předložkových pádů se vyjadřují lokalizace:

- (a) **na začátku** udaného času: *začátkem+2*, *počátkem+2*, *na začátku+2*, *na počátku+2*, *zkraje+2* (věty (14) až (18));
 - (b) **na konci** udaného času: *koncem+2*, *závěrem+2*, *na konci+2*, *na sklonku+2*, *v závěru+2*, *na závěr+2* (věty (19) až (24));
 - (c) **uprostřed** udaného času: *uprostřed+2* (věta (25));
 - (d) **během** udaného času: *přes+4*, *během+2*, *v průběhu+2*, *průběhem+2* (věty (26) až (29)).
- (14) Druhá vlna nastává **začátkem podzimu** a trvá skoro do prosince.

- (15) Byl mlhavý večer **počátkem jara**. (ČNK)
- (16) Používání herbicidů bylo v některých oblastech USA **na začátku roku** kvůli silným deštům pozdrženo.
- (17) Naše kancelář začala pracovat **na počátku roku** 1992.
- (18) **Zkraje roku** 2016 podepsala Čína dohodu s Egyptem týkající se vybudování přenosové sítě. (ČNK)
- (19) Tramvajáci hrozili **koncem června** stávkou zejména pro neshody se svým ředitelem.
- (20) Prvních deset městských autobusů označených B 931 převzali dopravci **závěrem roku** 1995. (ČNK)
- (21) **Na konci roku** se u nás ve školce koná veliká oslava. (ČNK)
- (22) Rozplakala se až **na sklonku dne**, kdy do ní noc zajela jako dýka. (ČNK)
- (23) **V závěru setu** mi při podání projela levým stehnem ostrá bolest. (ČNK)
- (24) **Na závěr sezony** ji ale čeká náplast v podobě lyžařských závodů Světového poháru ve Špindlerově Mlýně. (ČNK)
- (25) Ještě **uprostřed** minulého **týdne** jsem si nebyla jistá, zda budu vůbec startovat.
- (26) Uznávám, že zemi, která má celá desetiletí vážné problémy, nelze změnit **přes noc**.
- (27) **Během** našeho asi hodinového **rozhovoru** přišli tři zákazníci.
- (28) Student se **v průběhu** tohoto **cyklu** naučí statistickým a ekonomickým základům.
- (29) Dosavadní soubor pozorování nám jednoznačně říká, že se vesmír **průběhem času** stává stále více zajímavým. (ČNK)

Obdobou významu prostorového členění děje (např. *jezdil po stavbách* – srov. větu (54) v kap. 9.3.2.2 III) je význam časového členění děje (např. *pracoval po nocích*). Prostorovou i časovou distributivnost vyjadřuje předložka *po+6* (věta (30)); **časovou distributivnost** vyjadřuje také forma *o+6* (věta (31)). Obě formy se při vyjadřování časového členění děje pojí jen s omezeným množstvím pojmenování, která navíc vyžadují plurál.

- (30) Zvykne si na život ženy, která chodí **po odpoledních** na kávu s přítelkyněmi.
- (31) Téměř třetina kostelních zvonů v Anglii už **o nedělích** nezní.

B. Lokalizace mimo rámec platnosti udaného času

Lokalizace mimo udaný čas zahrnuje dva základní významy: lokalizaci **před** nástupem platnosti udaného času a lokalizaci **po** nástupu platnosti udaného času. Na rozdíl od cirkumstantů s významem „současnosti“, která se vyznačují vysokou variabilitou víceméně

synonymních prostředků, pro cirkumstanty s významy časové lokalizace před udaný čas a po něm registrujeme ekonomický systém v podstatě se dvěma významově jasně specifikovanými formami:

- (a) **před** udaným časem: *před+7* (věta (32));
- (b) **po** udaném čase: *po+6* (věta (33)).

(32) Oba se **před závodem** potkali v depu a potřásli si rukou.

(33) Rozsudek bude vynesěn ve středu **po poledni**.

Další prostředky má čeština pro specifické významy lokalizace „mimo rámec udaného času“, a to pro časové lokalizace:

- (c) **mezi** dvěma udanými časy: *mezi+7* (věta (34));
- (d) **mimo** udaný čas: *mimo+4* (věta (35));
- (e) **přibližně** v udaný čas: *okolo+2, kolem+2* (věta (36) a (37)).

(34) Největší frekvence telefonátů nastane vždy **mezi** 16. až 18. **hodinou**.

(35) Zvýšená pozornost je věnována osobám, které chtějí vstoupit do soudní budovy **mimo** pracovní **dobu**.

(36) **Okolo přelomu** roku je relativní klid.

(37) V dalších dnech **kolem svátků** ovšem očekávejte astronomické ceny.

C. Adverbia s časovým významem

Cirkumstant času „kdy“ se vyjadřuje také celou řadou **adverbií** (věty (38) až (45)), a to adverbii původními a deadjektivními, např.: *dnes, včera, dopoledne, letos, vzápětí, později, hned, dříve, už, nedávno, naposledy, okamžitě, náhle, napřesrok, předevírem*, a adverbii zájmenými: *kdy, někdy, málokdy, nikdy, tehdy, kdykoliv, jindy, kdysi, tentokrát, předtím, potom* aj.

(38) **Loni** přijelo do Keni na safari na 1 milion turistů.

(39) Oba si **okamžitě** padli do oka a dohoda byla jistá.

(40) **Náhle** na kolejích ve tmě před sebou uviděl koncová světla jiného vlaku.

(41) **Tentokrát** proti nám nastoupí úplně jiný soupeř.

- (42) **Naposledy** měl na sobě světlou košili, černé rifle a hnědé mokasíny.
- (43) Starosta **později** uvedl, že petice byla ultimátem od rodičů.
- (44) Vyhráno není **nikdy**.
- (45) Jen **málokdy** jsou přítomni všichni.

II. Cirkumstant času – „odkdy“

Časový cirkumstant odpovídající na otázku „odkdy“ vyjadřuje **počátek platnosti děje**, tj. časovou hranici, odkdy platí řídicí děj. Vyjadřuje se:

- předložkou *od+2* (věta (1));
- sekundárními předložkami *počínaje+7*, *od doby+2* (věta (2));
- adverbii: *odkdy*, *odedávna*, *odjakživa*, *odmalička* aj. (věty (3) až (5)).

- (1) Na kapří duši se mi **od dětství** líbilo, že přežije své kapří tělo.
- (2) **Počínaje rokem** 1980 odvětví prožilo šest prosperujících let, **od 1986** prodej chřadne.
- (3) **Odkdy** jste měli v domácnosti telefon?
- (4) Žvýkání pro žvýkání bylo **odjakživa** činností veskrze lidskou.
- (5) Dcera si **odmalička** hrála na paní učitelku.

III. Cirkumstant času – „dokdy“

Časový cirkumstant odpovídající na otázku „dokdy“ vyjadřuje **konec platnosti děje**, tj. časovou hranici, dokdy platí řídicí děj. Vyjadřuje se:

- předložkou *do+2* (věta (1));
- sekundárními předložkami *konče+7*, *do doby+2* (věty (2) a (3));
- adverbii: *doposud*, *dodnes*, *donedávna* aj. (věty (4) a (5)).

- (1) **Do zahájení** klusáckého provozu ve Velké Chuchli zbývá osm dní.
- (2) Je však nutné upozornit, že **konče 1. čtvrtletím** roku 2012 se zkrátí lhůta.
- (3) Od okamžiku, kdy ho sklídíme, **do doby zmražení** mohou uplynout jen tři čtyři hodiny, jinak hrášek moučnatí. (ČNK)
- (4) Český zákazník má **dosud** jiná měřítka než ten ve světě.
- (5) **Dodnes** jsou po celém ostrově zbytky starých opatství a zříceniny kamenných klášterů.

IV. Časově měrový cirkumstant – durativní

A. Obecná charakteristika

Durativní cirkumstanty jsou taková určení, která vyjadřují význam „**jak dlouho**“ a jeho varianty „**za jak dlouho**“ a „**na jak dlouho**“.

Významy „jak dlouho“ a „za jak dlouho“ souvisejí s gramatickou kategorií **vidu**: kombinace durativního cirkumstantu a predikátu s **nedokonavým videm** vede k interpretaci „**jak dlouho**“ (věta (1)), zatímco durativní cirkumstant se slovesem **dokonavým** nese význam „**za jak dlouho**“ (věta (2)).

- (1) Knížku *jsem četla celý den* a byla jsem z toho úplně vyřízená. (ČNK)
- (2) Kolik knih *přečtete za rok*?

Časově měrový cirkumstant s významem „**na jak dlouho**“ je kompatibilní s **oběma vidy** (věty (3) a (4)).

- (3) *Odstěhoval se tam na rok*, dostal stipendium.
- (4) Já jsem byl hodně aktivní v průběhu kampaně, ale na kandidátce jsem nakonec nefiguroval, protože jsem *se zrovna stěhoval na rok* do Berlína. (ČNK)

Časově měrové (durativní) významy se vyjadřují polyfunkčními primárními předložkami (viz dále) a některá určení mohou být **homonymní s vlastními časovými cirkumstanty**. Srovnej věty (5) a (6) s formou *za+4*. Ve větě (5) výraz *za hodinu* vyjadřuje „jak dlouho něco bude trvat“, tj. jde o časově měrový cirkumstant, kdežto ve větě (6) stejný výraz vyjadřuje „po jak dlouhé době se něco stalo“ a vedle délky trvání je tedy i odpovědí na otázku „kdy se něco stalo“.

- (5) Ale jasně jsem vám říkal, že **za hodinu** to neudělám.
- (6) Asi **za hodinu** pyrotechnik konstatoval, že bomba se v objektu nenachází.

Význam délky trvání mají také některá **adverbia** (věty (7) až (11)): *dlouho, dlouhodobě, krátce, krátkodobě, trvale, přechodně, neustále, nepřetržitě, natrvalo, nastálo, dočasně* aj.

- (7) Vdala se a zůstala tady už **natrvalo**.
- (8) Pokud mě nevyřadí nějaké zranění a vydrží mi forma, budu se snažit hrát **co nejdéle**.

- (9) S dobrým poradcem se vyplatí spolupracovat **dlouhodobě**, aby se staral o náš majetek **trvale**.
- (10) Učila jsem pouze **krátce**, do prvního nástupu na mateřskou dovolenou.
- (11) Zemětřesení v Severní Karolíně a hurikán Hugo pravděpodobně **dočasně** oslabí růst prodeje na západě a v Jižní Karolíně.

B. Cirkumstant „jak dlouho“

Durativní cirkumstant „jak dlouho“ se vyjadřuje:

- bezpředložkovým **akuzativem**: *rok* (věta (12));
- předložkou **po+4**: *po celý rok* (věta (13)).
- zřídka také bezpředložkovým **instrumentálem** (*třetím rokem* – věta (14)).

Substantivum vyjadřující trvání (např. *hodina, den, rok*) se často spojuje s kvantitativním údajem, s číslovkou vyjadřující počet časových jednotek (*dva roky, setina vteřiny*) nebo s atributem *celý* (*celý rok*). Pokud je cirkumstant vyjádřen bezpředložkovým instrumentálem, je rozvití nějakým takovým atributem nezbytné (*třetím rokem*).

- (12) Divoké pronásledování, které trvalo **celou neděli**, nic nepřineslo – ani sebemenší stopu. (ČNK)
- (13) **Po celou neděli** ruská nezávislá média přinášela zprávy o četných porušeníh zákona. (ČNK)
- (14) Problém se řeší údajně již **třetím rokem**.

C. Cirkumstant „za jak dlouho“

Durativní cirkumstant „za jak dlouho“ se vyjadřuje:

- předložkou **za+4**: *za rok* (věta (15));
- předložkou **po+6**: *po roce* (věty (16) a (17)).

- (15) **Za chvíli** se ozvalo klapání vysokých podpatků a Mici otevřela dveře. (J. Škvorecký, Zbabělci – ČNK)
- (16) **Po dlouhé době** o sobě dal vědět.
- (17) **Po devíti letech** jsme se rozešly.

D. Cirkumstant „na jak dlouho“

Doba trvání s významem „na jak dlouho“ se vyjadřuje:

- *na+4: na rok* (věty (18) až (19)).

(18) Za pár týdnů k nim Toby s Jeffem přijeli na venkov **na víkend**. (ČNK)

(19) Ten spatřil **na setinu vteřiny** pachatele loupeže utíkat z místa činu.

(20) Byl odsouzen **na doživotí**, ale odseděl si pouze čtyři roky.

E. Měrová modifikace doby trvání

Durativní cirkumstant nemusí vyjadřovat jen přesnou dobu trvání, doba trvání může být modifikována dalšími sémantickými rysy (srov. zde odd. 9.3.2.4. III). Je možné vyjádřit:

(a) **přibližnou** dobu trvání: *kolem+2* a *okolo+2* (věta (21));

(b) dobu trvání **kratší** než zadaný interval: *pod+4* (věta (22));

(c) dobu trvání **delší** než zadaný interval: *nad+4* a *přes+4* (věta (23));

(d) dobu trvání **stejnou nebo kratší** než zadaný interval: *do+2* (věty (24) a (25));

(e) dobu trvání **stejnou nebo delší** než zadaný interval: *od+2* (věta (25)).

(21) Kamiony čekají na celní odbavení **kolem dvaceti hodin**.

(22) Je prakticky jediným vytrvalcem, který plave tuto trať stabilně **pod 15 minut**.

(23) Už **přes dva roky** mě přemlouval, abych sem přijela hrát.

(24) Toto manželství se nevyvedlo a **do roka** se rozvedla.

(25) Trvá to **od dvou do pěti dnů**.

V. Časově měrový cirkumstant – frekvenční

Další skupinu časově měrových cirkumstantů představují **určení frekvenční**. Vyjadřují řadu různých frekvenčních charakteristik. Frekvenční cirkumstant může vyjadřovat:

(a) **jak často** nebo jak pravidelně se děj opakuje (věta (1));

(b) **kolikrát** nebo **pokolikáté** k něčemu dochází (věty (2) a (3));

(c) **střídavou či přerušovanou** platnost děje (věta (4)).

(1) **Každý rok** jsme o velikonocích prodávali v Praze nebo v jiných velkých městech kraslice.

(2) **Několikrát do roka** se v hlavním městě uskutečňují i sezónní trhy.

(3) Dát dva góly v závěru zápasu se mi podařilo vůbec **poprvé**.

(4) Prakticky **ob den** s těmi výrobky jezdím na tu výstavu.

Základním formálním prostředkem pro vyjádření opakování děje je **iterativní forma slovesa** (k ní viz 2. díl, oddíl I. B, kap. 6). Prostřednictvím okolnostních určení je pak možné vyjádřit nejen prosté opakování děje, ale také frekvenci tohoto opakování.

Frekvenční cirkumstanty se vyjadřují poměrně komplikovanými formálními prostředky. Jde o spojení **předložkových a bezpředložkových pádů** se zájmenem *každý* a/nebo řadovými číslovkami vyjadřujícími přesnou četnost opakování; například:

- *každý* + (číslovka) + akuzativ: *každý (druhý) rok* (věty (5) a (6));
- *každý* + (číslovka) + instrumentál: *každým (druhým) rokem* (věta (7));
- (akuzativ) + *co* + akuzativ: *(rok) co rok* (věty (8) a (9));
- akuzativ + *od* + genitiv: *rok od roku* (věta (10)).

Předložková skupina *ob+4* explicitně vyjadřuje střídavé opakování (věta (11)).

Význam „kolikrát se událost opakuje“ se vyjadřuje **adverbii** s příponou *-krát* a adverbium *jednou* (věty (12) a (13)).

Význam „pokolikáté se událost opakuje“ se vyjadřuje příslovci složenými z předpony *po-* a řadové číslovky (dále adverbium *prvně*; pro význam „potřetí“ existuje také výraz *do třetice* – věty (14) a (15)).

(5) Miliony turistů se **každý rok** projdou po Karlově mostě.

(6) **Každé dvě hodiny** se tam ozval gong a byl Café time.

(7) Rozhodli jsme se získávat mladé lidi, **každým rokem** aspoň deset absolventů vysokých škol.

(8) **Týden co týden** se na této stránce budeme zabývat tím, co se ve vysílání už nestihlo.

(9) **Co týden** je plno práce, aby ta zahrádka vypadala aspoň trošičku k světu.

(10) V této vrstvě je nad Antarktidou díra, která se **rok od roku** zvětšuje.

(11) Měří se rychlost a **ob den** se porovnává, jestli se rychlost zlepšila.

(12) Snažil jsem se o jeho vrchol **dvakrát**.

(13) Podobný pocit se dostavil ještě **několikrát**.

(14) Je však smutné, že už **podruhé** vláda jeho návrhy odmítla.

(15) **Do třetice** parlament zhřešil tím, že v novele zákona o spotřebních daních umožnil nemalé daňové úniky.

Význam „jak často“ mají i některá další **adverbia** (věty (16) až (19)): *denně, dennodenně, měsíčně, každoročně, často, mnohdy, občas, pravidelně, zřídka, sporadicky* aj.

- (16) Pracovala dvacet hodin **denně**.
- (17) Mladí lidé nechodí do divadel **často**.
- (18) Setkal se většinou s odmítnutím, **občas** i s posměchem.
- (19) Vystavené publikace se takto pohromadě vidí **zřídka**.

Potřeba vyjádřit vlastní časovou lokalizaci děje (tj. „kdy“ se děj odehrává) a zároveň nějakou jeho časově měrovou charakteristiku („jak dlouho“, „jak často“) vede ke kombinaci různých významů a forem. Řídící děje mohou být determinovány složitými časovými určeními, ve kterých je vyjádřeno **několik časových charakteristik najednou**. V některých případech může být poměrně obtížné určit, která složka určení vyjadřuje který časový význam. Srov. věty (20) až (25):

- (20) **Celý minulý týden** se diskutovalo o zákonu o konkursu a vyrovnání.
- (21) Tatínek vždycky přijížděl **na neděli**.
- (22) Tak **dvakrát za týden** tam jdu vybrat poštu.
- (23) **Pošesté v šesti letech** má společnost nového staršího vedoucího pracovníka.
- (24) Blšany už **počtvrté v této sezoně** remizovaly.
- (25) Osmadvacetiletý hráč tak **prvně od roku 1986** nesplnil své sezonní penzum.

9.3.2.4 Cirkumstanty způsobové

Způsobové cirkumstanty představují významově značně variabilní skupinu cirkumstantů, které v nejširším významu vyjadřují **různé charakteristiky dějů**.

Způsob děje lze vyjádřit různě: uvedením prostředku, s jehož pomocí se děj uskutečňuje, vyjádřením míry či intenzity děje, srovnáním, uvedením zřetele, apod.

Rozlišujeme proto několik podtypů způsobových cirkumstantů:

- centrální cirkumstant způsobu,
- cirkumstant prostředku,
- cirkumstant míry,
- cirkumstant srovnání,
- cirkumstant zřetele.

I. Centrální cirkumstant způsobu

Cirkumstant způsobu je takové určení, které vyjadřuje způsob uvedením kvalifikační či hodnotící charakteristiky děje. Cirkumstant způsobu odpovídá na otázky „**jak**“, „**jakým způsobem**“ a v pestré škále způsobových určení (jako je „prostředek“, „míra“, „srovnání“, „zřetel“) je **nejméně vyhraněný**. Cirkumstant způsobu se vyjadřuje především:

- adverbium,
- předložkovými pády,
- prostým instrumentálem.

Základním prostředkem pro vyjádření cirkumstantu způsobu je (deadjektivní) **adverbium**: (věty (1) až (9)): *hlasitě, tiše, rychle, galantně, důvěrně, oficiálně, levně, jinak, stejně, různě, odlišně, obvykle, podobně* apod.

- (1) **Hlasitě** se hádali.
- (2) Starý pán se **galantně zlehka** skloní k momentálně možná nejvlivnější ženě planety, kterou znal už jako malou holčičku, a něco jí **tiše** řekne.
- (3) Asi tak, jako když potřebujete **rychle** taxík a vezmete jej, i když je drahý.
- (4) S trenérem jsem **důvěrně** mluvil a oba máme stejný názor, že vítězná sestava se nemění.
- (5) Na Slovensku včera **oficiálně** začala volební kampaň k předčasným parlamentním volbám.
- (6) Pronájem kancelářských ploch přijde v Brně v průměru **levněji** než v Praze.
- (7) Bundu pachatele však přepadená popsala **odlišně**.
- (8) Dnes se staví **jinak**.
- (9) Nové útvary sesadil k sobě, některé plochy **různě** zdrsnil a rozdělil zářezy.

Adverbiím konkuruje **vyjádření se jménem způsob v instrumentálu** a příslušným atributem, tj. *nějakým způsobem, jiným způsobem, drastickým způsobem* apod. (věty (10) vs. (11), (12) vs. (13) a (14) vs. (15)).

- (10) Jste **nějak** ovlivněni finskou lidovou hudbou?
- (11) 30 procent použitých materiálů je možné **nějakým způsobem** vrátit zpět do oběhu.
- (12) Tím se **drasticky** omezil prostor pro úplatky. (ČNK)

- (13) Je nemyslitelné, aby občanský stát **drastickým způsobem** rozvody omezil, nebo je dokonce zakázal.
- (14) Režisér Stéphane Robelin přivezl do Prahy komedii o tom, že i stáří lze prožít **důstojně a vesele**. (ČNK)
- (15) Brno si připomíná sedmisetpadesáté výročí **důstojným a veselým způsobem**, jak se na evropské město sluší.

Jménem v **bezpředložkovém instrumentálu** (které bývá někdy provázeno specifikačním adjektivem) je způsob vyjádřen také ve větách (16) až (18):

- (16) Lupiči mu **násilím** ukradli náramek ze žlutého kovu a hodinky Rolex.
- (17) Manželé Havlovi ji vítají u vrátek **objetím**, novináři zprostřed dvorku **otázkami**.
- (18) Všude na světě to pánové dělají hlouběji posazeným **hlasem**, neprůstředním **úsměvem**, pomalejší **mluvou** s dobře oddělovanými slovy, milým **vějířkem** vrásek kol očí.

Určení způsobu se dále vyjadřuje **předložkovými pády**, jejich sémantika je různá v závislosti na kontextu, sémantice řídicího děje i jména vyjádřeného po předložce; další sémantiku do určení přinášejí samy předložky. K nejčastějším předložkám v platnosti cirkumstantu „způsobu“ patří: *v+6, po+6, s+7, na+4*, ale i další *do+2, pod+7, o+4, bez+2*. Jednotlivé předložky jsou v konkrétních případech **ustálené, většinou vzájemně nezaměnitelné** (věty (19) až (26)).

- (19) Oproti minulosti se hráči rozhodli vychutnat si radost z vítězství **o samotě** a nepouštět.
- (20) Jeho obyvatelé začínají **v poklidu** s jarními pracemi na zahrádkách.
- (21) Obě tyto staré dámy jsou už **po smrti**.
- (22) Věříme, že tuto změnu přijmete **s pochopením**, a jsme připraveni vaše dotazy a podněty zodpovědět na naší čtenářské lince.
- (23) Všechny kocourkovské noviny si do starosty **s chutí** rýply.
- (24) Žijeme **na dluh** přítomných i budoucích důchodců, poznamenal.
- (25) Tento svědek původně **na dálku** potvrdil, že Vodička je pachatel, ale nyní si nebyl jist.
- (26) Hráli jsme **pod** velkým psychickým **tlakem**.

Předložkovému pádu někdy konkuruje (desubstantivní) adverbium nebo si konkurují adverbium a různé vazby předložkové. Srovnej varianty v příkladech (27) a (28):

(27a) Ceny energie rostou nepřetržitě a **ve skocích**.

(27b) Ceny energie rostou nepřetržitě a **skokově**.

(28a) Prověřovali vše **do detailů**.

(28b) Prověřovali vše **v detailech**.

(28c) Prověřovali vše **detailně**.

Cirkumstanty způsobu vyjádřené různou formou se mohou vzájemně **koordinovat** (věta (29)).

(29) Do svého dobrodružství se vrhá **po hlavě, bez rozmyslu** a zcela **naplno**.

Explicitní vyjadřovací prostředky, sekundární předložky, se ustálily pro dílčí význam „**ve formě**“: *formou+2, ve formě+2, v podobě+2* (věty (30) až (32)).

(30) Vždycky dělám výslech **formou dialogu**. (ČNK)

(31) Český statistický úřad tyto informace třídí a publikuje **ve formě přehledů a tabulek**.

(32) Pokud by z trupu uniklo radioaktivní plutonium, **v podobě** drobných **částiček** pronikne do potravinového řetězce.

II. Cirkumstant prostředku

Cirkumstant prostředku je určení, které **vyjadřuje způsob uvedením prostředku**, pomocí něhož se uskutečňuje děj vyjádřený řídicím slovem. „Prostředek“ se chápe v širokém smyslu slova, označuje určení nástroje, pomůcky (*napsal to na počítači / perem*), prostředníka (*pošli to po Janě / prostřednictvím pošty*), prostředku transportu (*cestuje na kole / letadlem*), komunikace (*domluvit se anglicky / po telefonu*), dohody (*stvrdit zákonem*), směny (*prodat za dolary / v dolarech*) apod. Srov. věty (1) až (4):

(1) Řežu dřevo motorovou **pilou**.

(2) Pavel hrál asi šest let **na housle** a potom **na trubku**.

(3) Z jedné oázy jsme vyrazili **na velbloudech** do pouště.

- (4) Mezi koňskými handlíři se smlouva uzavírala **rukoudáním** a stvrzovala **žitnou**.

Cirkumstant prostředku se vyjadřuje:

- bezpředložkovým instrumentálem,
- předložkovým pádem,
- adverbii.

Nejčastěji se cirkumstant prostředku vyjadřuje **bezpředložkovým instrumentálem** (věty (5) až (9)).

- (5) Domnívám se, že **knoflíkem** na televizoru se vulgarita neodstraní.
- (6) Olizuje si prsty, protože to jedla nejen **lžičkou**, ale i **rukama**.
- (7) Celých dvacet let dojížděl do Púchova **vlakem**, autobus přes Střelnou nejezdí.
- (8) Poměr skutečné hustoty a kritické hustoty se označuje **písmenem** omega.
- (9) Hned vyběhl prodavač a poměrně solidní lámanou **češtinou** říkal: „Pojďte dál.“

Cirkumstant prostředku se dále vyjadřuje **předložkovými pády**, jejich sémantika je různá v závislosti na kontextu, sémantice řídicího děje i jména vyjádřeného po předložce. K předložkám v platnosti cirkumstantu „prostředku“ patří: *na+6, na+4, přes+4*, dále *v+6, po+6, s+7* aj. (věty (10) až (19)).

- (10) Děti jezdí **na koloběžkách, na tříkolkách, na kolech**.
- (11) Hrála **na varhany** a my jsme zpívaly.
- (12) Od jara do podzimu se pralo **na valše**.
- (13) Není možné **přes internet** někoho dobře poznat.
- (14) Na burze může drobný investor obchodovat pouze **přes makléře**.
- (15) Platby za zahraniční studium budou možné **v korunách**.
- (16) Zapomněl mluvit italsky a odpověděl jí **v angličtině**.
- (17) Dodávali svá zpravodajství **po telefonu**, tajnými kurýry nebo poštou.
- (18) Koupila jsem si i trekingové hole a chodím po horách **s holemi**.
- (19) Byla jsem tam s manželem na zájezdu **s ostravskou cestovkou**.

Explicitně se cirkumstant prostředku vyjadřuje **sekundárními předložkami**: *prostřednictvím+2, pomocí+2, za pomoci+2, s pomocí+2* (věty (20) až (24)).

- (20) Stížnost nemusí být podána **prostřednictvím** právního **zástupce**.
- (21) Další zvědavci sledovali proces před sálem **prostřednictvím reproduktorů**.
- (22) **Pomocí inzerátu** se osloví určitá část trhu pracovních sil.
- (23) Počítačový systém byl opětovně spuštěn v úterý tento týden **za pomoci zástupců** Torontské burzy cenných papírů, kteří systém vyvinuli.
- (24) **S pomocí** detektivní **agentury** vypátral zmizelou zpěvačku teprve po dvou týdnech.

Cirkumstant prostředku se vyjadřuje také **adverbiem** (jsou to především adverbia odvozená od substantiv: *napadnout slovem – slovně* – věty (25) až (30)).

- (25) Pro přenos informací pořizují zaměstnanci tiskové výstupy a vkládají data **ručně**.
- (26) **Časopisecky** jsem ho představil již v roce 1965, ale **knižně** vyšel až za čtvrt století.
- (27) 4. června byli hráči během zápasu jedním z fanoušků **slovně** napadeni.
- (28) Pokud by se jezdilo nahoru **elektricky**, odpadne produkce exhalací a sníží se hluk.
- (29) Jenže sucho tlačí ceny brambor přes cenovou hranici, ke které se společnost vloni na jaře **smluvně** zavázala.
- (30) Raději budeme mluvit **anglicky**.

V některých kontextech je možné pro vyjádření cirkumstantu prostředku užít více forem, které jsou **vzájemně zaměnitelné**. Srov. věty (31) až (36):

- (31) Hovořili spolu pouze **telefonem**.
- (32) Musela jsem si **po telefonu** dohodnout zvláštní sazbu s poměrně neochotnou ženou.
- (33) S kolegou komunikoval výhradně **přes telefon** a pozdě v noci.
- (34) Veškeré hovory se odehrávaly přes sklo **prostřednictvím telefonu**.
- (35) Doteď jste s ním komunikovali pouze **pomocí telefonu**.
- (36) Dnes reportérovi **telefonicky** odpovídám a domlouvám si s ním interview.

III. Cirkumstant míry

A. Obecná charakteristika

Cirkumstant míry je takové určení, které **vyjadřuje míru či intenzitu** děje, vlastnosti, okolnosti způsobové povahy. Cirkumstant míry je odpovědí na otázku: „**jak moc**“, „**do jaké míry**“. Vyjadřuje se:

- adverbium s měrovým významem,
- předložkovým pádem.

Cirkumstant míry se vyjadřuje **adverbii** s měrovým významem (např. *hodně, málo, trochu, napůl, minimálně, maximálně, převážně, částečně*), dále adverbii, která jsou homonymní s intenzifikačními částicemi a bývají od nich obtížně odlišitelná (např. *zcela, skoro, vůbec, celkem*). Podobné významy jako měrová adverbia vyjadřují také spojení **předložek** *do+2, v+6, z+2* se jmény ***míra, výše, hodnota, měřítko, rozsah*** apod., která jsou rozvíta příslušným měrovým atributem (např. *do velké míry, v malém měřítku, v menším rozsahu, do jisté výše*).

K hranici mezi adverbium a částicí u intenzifikačních výrazů srov. první díl, oddíl I, kap. 6.10. Podrobněji též Vondráček (1999). Analýzou vybraných intenzifikačních výrazů se zabývaly též Šindlerová – Štěpánková (2021).

Cirkumstant míry může vyjadřovat (výčet je jen ilustrativní, nikoli úplný):

- (a) **přesnou** míru: *akorát, právě, přesně* (věta (1));
- (b) **velkou** míru: *velmi, hodně, značně, ohromně, notně; do značné míry, ve velkém rozsahu, ve velkém* (věty (2) až (4));
 - expresivně se pro vyjádření velké míry užívá i adverbii způsobových: *hrozně, strašně, strašlivě, šíleně, silně* (věty (5) a (6));
- (c) **malou** míru: *trochu, málo, mírně, sotva, nepatrně; v malém měřítku, v menším rozsahu* (věty (7) až (9) a (20));
 - expresivně: *trošičku, maličko, malinko, drobet, drobátko, kapánek* (věta (5));
- (d) **největší** míru: *zcela, úplně, naprosto, maximálně, absolutně; v plné míře, v maximální možné míře* (věty (10) a (11));
 - okrajově *nadobro, navýsost, nadevše(chno)* (věta (12));
 - v záporu také: *zhola, vůbec* (věta (13));
- (e) **nejmenší** míru: *minimálně, nejméně, přinejmenším, aspoň* (věta (14));
- (f) **větší než náležitou** míru: *příliš, nadmíru, nadměrně, nanejvýš; přes míru, v nadprůměrné míře* (věty (15) až (17));
- (g) **přibližnou** míru: *asi, téměř, bezmála, skoro, málem, tak, zhruba, přibližně, víceméně, takřka; do určité míry, do jisté výše* (věty (18) a (19));
- (h) **převažující** míru: *převážně, většinou, veskrze, vesměs; z velké části* (věty (20) a (21));

- (i) **částečnou** míru: *částečně, zčásti, poněkud* (věta (22));
- (j) **celkovou** míru (blížící se náležitě míře): *docela, celkem, celkově, vcelku* (věta (23));
- (k) **dostatečnou** míru: *dostatečně; v dostatečném rozsahu* (věta (24));
- (l) **relativní** míru: *poměrně, docela* (věta (25));
- (m) **průměrnou** míru: *průměrně, v průměru* (věta (26));
- (n) **poloviční** míru: *napůl, zpola, napolo* (věta (27)).

- (1) Lůžkový vagón byl **akorát** zaplněný.
- (2) **Velmi** skromné bude také sociální zázemí.
- (3) Jeho kvalifikace je **do značné míry** vizitkou kvalifikace celé firmy.
- (4) Obchodníci nedokázali **ve velkém** prodat akcie letecké společnosti.
- (5) Moje maminka byla Němka, takže uměla **hrozně malinko** česky.
- (6) Myslím, že se o tom dá **silně** pochybovat.
- (7) Ve větru mi nevycházel rozběh a také mi **trochu** scházela motivace.
- (8) Tuk **mírně** nahřejeme a spojíme s moukou.
- (9) Elektrifikovat lze **v menším rozsahu** a navíc postupně.
- (10) Předem je **naprosto** jasné, že takové náklady si český film doma nikdy zpátky nevydělá.
- (11) Policejní zákrok byl **v plné míře** adekvátní.
- (12) **Nadevšechno** mám ráda Francii.
- (13) Někteří z nich totiž **vůbec** nevědí, že mají nárok na přímou státní dotaci.
- (14) Legislativní činnost je tedy cestou, která **minimálně** zatěžuje státní rozpočet.
- (15) Televizní sledovanost prokazuje, že se **příliš** nemýlí.
- (16) Notebook vypadá **nadmíru** slušně.
- (17) S akciemi podniků se bude obchodovat **v nadprůměrné míře**.
- (18) Vaše šance získat postavení vůdce smečky je již **bezmála** nulová.
- (19) Podnikání u silnic má však zlaté dno jen **do určité míry**.
- (20) Odrůda Fuji je ve Spojených státech stále **málo** rozšířená, prodává se **převážně** ve specializovaných obchodech s ovocem.
- (21) **Z velké části** to, co zde bylo vyrobeno, zde také zůstává, a to z dobrých důvodů.
- (22) Jeden z vozů, **částečně** poškozený mercedes červené barvy, policisté našli odstavený ve Vyškově.
- (23) Jsem si **celkem** jistý, že zachycuji vše.
- (24) Vyřídili jsme se tam **dostatečně**.

- (25) Vyprávění má **poměrně** složitou strukturu a paralelně rozvíjí několik dějových linií.
- (26) Přesčasovost v listopadu a prosinci 1993 činila **v průměru** 30 hodin na pracovníka.
- (27) Události potvrdily, že **napůl** fixovaný systém kursů má evidentní slabiny.

Vyčerpávající popis měrových významů je obtížný. Míra může být vyjádřena také v procentech, jako poměr apod. (věty (28) až (29)) a pestrou řadou dalších prostředků nesoucích různé měrové charakteristiky (věty (30) až (32)).

- (28) Souhlasím s tebou **na 100 %**.
- (29) Takže akcie s beta hodnotou 0.5 je nestabilní **z poloviny**, akcie s hodnotou 1.5 je nestabilní **ze 30 %**.
- (30) I kdyby byly CFC do atmosféry vypouštěny **stoupající měrou**, úbytek ozónu by činil jen 10 %.
- (31) Továrny pracovaly **na 83.7 % kapacity**.
- (32) **V celostátním měřítku** narostou soudní spory týkající se takzvaného syndromu nemocných budov.

Měrové významy vyjadřují také některé **lexikalizované** předložkové (i bezpředložkové) výrazy: *do puntíku, do krajnosti, do sytosti, do dna, z plných plic, nad hlavu, celým srdcem* aj. Jejich užití je omezeno jen na určité významové kontexty (věty (33) až (35)).

- (33) Splnili to **do puntíku**, říká trenér Dušan Uhrin.
- (34) Na tribunách se mačkalo na 34320 fanoušků, kteří křičeli **z plných plic**.
- (35) I když je Sparta **celým srdcem**, 350 tisíc dolarů je 350 tisíc dolarů.

B. Akuzativ měrový

Cirkumstanty míry pro významy „jak moc daleko“ (věta (36)), „jak moc vysoký“ (věta (37)), „jak moc těžký“ (věta (37)), „jak moc hluboký“ (věta (38)), „jak dlouho“ (věta (39)) apod. se vyjadřují **tzv. měrovým akuzativem**. Překrývají se s cirkumstanty místa (viz kap. 9.3.2.2 II) a s časově měrovými cirkumstanty (viz kap. 9.3.2.3 IV).

- (36) Bílou hůl měl při první vycházce chuť zahodit **kilometry daleko**.
- (37) Potom se Gutfreundovi rozhodli, že postaví skoro **7 m** vysoký a **čtvrt tuny** vážící vánoční strom.

(38) Je možné se utopit v jezeře v průměru **půl metru** hlubokém.

(39) Byly jsme tam **dva dny** dopředu.

C. Modifikace vyjádřeného počtu nebo množství

Samostatnou skupinu měrových významů představují modifikace vyjádřeného počtu nebo množství, tj. **modifikace odpovědi na otázku „kolik“**. Tyto různé měrové modifikace počtu (ve skutečnosti nejde o větný člen ve vlastním slova smyslu) se vyjadřují (mimo jiné) předložkami a vyjadřují následující významy:

(a) **přibližně** udaná hodnota: *kolem+2, okolo+2* (věta (40));

(b) **méně než** udaná hodnota: *pod+4* (věta (41));

(c) **více než** udaná hodnota: *přes+4, nad+4* (věty (42) a (43));

(d) **méně než** udaná hodnota **včetně** udané hodnoty: *do+2* (věta (44));

(e) **více než** udaná hodnota **včetně** udané hodnoty: *od+2* (věta (45)).

(40) Vývoj v ženské tyči půjde rychle dopředu a už za dva roky se bude skákat **okolo 4.50 m**.

(41) Meziroční míra inflace v posledním pololetí dokonce klesla **pod dvě** procenta.

(42) V srpnu mají být tropická vedra **nad 40** stupňů Celsia.

(43) Než zastavil, zajel rekordní kolo průměrem **přes 228** km/h.

(44) Měsíční úložky jsou možné nejvýše však **do sta tisíc** korun a po dobu kratší sta dní.

(45) Auta s pohonem na všechny čtyři kola jsou k dostání **od 15000** dolarů.

IV. Cirkumstant srovnání

Cirkumstant srovnání je takové určení, které vyjadřuje způsob pomocí **srovnání** dvou dějů, entit nebo okolností vzhledem k nějaké jejich vlastnosti. Rozlišujeme srovnání:

(a) na bázi **podobnosti**: *stará jako já* (věta (1));

(b) na bázi **rozdílnosti**: *starší než tatínek* (věta (2)).

(1) Vedle byla moje vrstevnice, kamarádka stará **jako já**.

(2) Někdy byla doma teta, tatínkova sestra, o dost starší **než tatínek**.

Cirkumstant srovnání se vyjadřuje:

- vedlejší větou uvozenou spojkou *jako* nebo *než*,

- adverbium,
- (sekundárním) předložkovým pádem,
- genitivem jména.

Konstrukce s významem srovnání zejména s ohledem na různé typy elips jsou podrobně popsány v Mikulová (2011). K valenční povaze srovnávacích konstrukcí viz Panevová (2007).

A. Cirkumstant srovnání na bázi podobnosti

Cirkumstant srovnání na bázi podobnosti vyjadřuje, že děj nebo entita jsou **podobné nebo stejné jako** jiný děj či entita. Výraz pro podobnost nebo shodu (např. *podobně, stejně, na stejné úrovni* – věta (5)) nemusí být ve větě vyjádřen.

Cirkumstant srovnání na bázi podobnosti se vyjadřuje se nejčastěji pomocí vedlejší věty uvozené **spojkou jako** (věty (3) až (5)).

- (3) Stařeček Pagáč nestárne, **jako nestárne** humor.
- (4) Smál jsem se, **jako vy se smějete** teď mně.
- (5) Stmívá se *stejně* rychle, **jako svítá**.

Spojení, ve kterých po spojce *jako* následuje přímo srovnávaný větný člen, chápeme jako elidované vedlejší věty, protože jedině rekonstrukcí úplné věty (zejména doplněním predikátu) lze určit větněčlenskou platnost slov následujících po spojce. Srovnej varianty vět (6) až (9):

- (6a) Snažíme se ale chovat **jako profesionálové**. (ČNK)
- (6b) Snažíme se ale chovat, **jako se chovají profesionálové**.
- (7a) Cibule se však prodává až nečekaně dobře, stejně **jako vejce**. (ČNK)
- (7b) Cibule se však prodává až nečekaně dobře, stejně, **jako se prodávají vejce**.
- (8) Bylo to přesně **jako před dvěma lety**.
- (9) Pokud nedojde k panice, pak je teď nejlepší doba k nákupům, **jako tomu bylo před dvěma lety**.

Cirkumstant srovnání na bázi podobnosti se vyjadřuje také **adverbii** tvořenými od substantiv; v některých kontextech je lze nahradit spojením s *jako*; například *vypadat*

babičkovsky = jako babička, pohádkově krásný = krásný jako v pohádce (srov. věty (10) vs. (11), (12) vs. (13) a (14) vs. (15)).

(10) Jak houslista říká, jeho **babičkovsky** vypadající učitelka si dala ruce v bok a dupla si.

(11) Nechci vypadat **jako babička**, až budu v mámině věku. (ČNK)

(12) Malý, kterého historici podezírají, že byl dvojitým agentem, si počínal **hazardérsky**.

(13) V každém případě se ale ono děvče chovalo **jako hazardér**. (ČNK)

(14) Ale tady to je opravdu **pohádkově krásné**.

(15) Byl krásný **jako v pohádce**. (B. Hrabal – ČNK)

B. Cirkumstant srovnání na bázi rozdílnosti

Cirkumstant srovnání na bázi rozdílnosti vyjadřuje, že děj nebo entita jsou **jiné než** jiný děj či entita. Cirkumstant srovnání na bázi rozdílnosti rozvíjí **komparativ** adjektiva nebo adverbia nebo jiný **výraz vyjadřující „rozdílnost“** (*jiný, jinak, jinde* apod.) a lze jej chápat jako valenční doplnění tohoto komparativu (výrazu).

Cirkumstant srovnání na bázi rozdílnosti se vyjadřuje nejčastěji pomocí vedlejší věty uvozené **spojkou než** (věty (16) až (21)).

(16) Neexistuje na světě *krásnější* země, **než máme** my.

(17) Výsledkem je, že lesy v posledních letech *více* přirůstají, **než** kolik **těžíme**.

(18) Zmrzlinové směsi obsahují *víc* vody, **než připouští** předpis.

(19) Je *lepší* jednou vidět, **než** stokrát **slyšet**.

(20) Byty, které tak vzniknou, budou mít pravděpodobně podstatně *vyšší* nájemné, **než je** dnes **zvykem**.

(21) Český zákazník má dosud *jiná* měřítka **než ten ve světě**.

Podobně jako u výrazů *s jako*, i ty konstrukce, ve kterých po spojce *než* následuje bezprostředně větný člen, se kterým se srovnává, chápeme jako elidované vedlejší věty. Srov. věty (22) až (26):

(22a) Kvalitní boty dnes stojí dvakrát i čtyřikrát *více než před pár lety*. (ČNK)

(22b) Kvalitní boty dnes stojí dvakrát i čtyřikrát *více než stály před pár lety*.

- (23) Je o tři roky *mladší než já*.
- (24) Mám bratra o devět let *staršího, než jsem já*.
- (25) Byl to úplně *jiný styl než teď*.
- (26) Tenkrát to bylo všechno *jednodušší a hezčí, než je to teď*.

Cirkumstant srovnání na bázi rozdílnosti se omezeně vyjadřuje také **genitivem jména**, které závisí na komparativu adjektiva *starší, mladší*, případně jiném (věty (27) až (29)).

- (27) Včely nebo vosy pobodaly letos každého třetího občana *staršího čtrnácti let*.
- (28) Zákon až dosud umožňoval, aby opravy *dražší padesáti korun* zaplatil majitel bytu.
- (29) Klient může přečerpat své konto až do trojnásobku pravidelné měsíční úločky, nejvýše však do sta tisíc korun a po dobu *kratší sta dní*.

C. Sekundární předložky pro význam srovnání

Cirkumstant srovnání se dále vyjadřuje pomocí **sekundárních předložek**. Předložky *ve srovnání s+7, v porovnání s+7, v porovnání k+3* vyjadřují prosté srovnání, bez explicitního vyjádření podobnosti či rozdílnosti (věty (30) až (34)). Předložky *proti+3, oproti+3, naproti+3, na rozdíl od+2, v protikladu k+3* vedle významu „srovnání“ také explicitně vyjadřují „rozdílnost“ (věty (35) až (39)).

- (30) Prodej modelu roku 1989 byl **ve srovnání s** předešlým **rokem** zhruba stejný, ačkoli prodeje v tomto průmyslu klesly.
- (31) Náklady na rákosovou čističku jsou **ve srovnání s** chemickou **čističkou** poloviční.
- (32) Toto znění **je v porovnání s** původní **předlohou** velice zúžené.
- (33) Jak si **v porovnání s** **poezií** stojí slovinská próza?
- (34) Pecka má elipsovitý tvar a je **v porovnání k** **plodu** středně velká až velká. (ČNK)
- (35) Největší želarský rabiát **je proti ní** hravé kotě! (ČNK)
- (36) Umí organizovat, vydělat peníze, ale **oproti mně** je na manuální práci levý.
- (37) **Naproti tomu** v normálních čtyřtaktních motorech se písty musí v každém cyklu přesunout nahoru a dolů dvakrát.
- (38) **V protikladu k** předešlým ekonomickým **boomům** se však japonské automobilky nesnaží jen zvýšit produkci.

(39) Duše je neuchopitelná **na rozdíl od** pampeliščího **chmýří**.

V. Cirkumstant zřetele

Cirkumstant zřetele je takové určení, které vyjadřuje **kladné** nebo **záporné hledisko**, zřetel, vzhledem k němuž řídicí děj nebo vlastnost platí (nebo neplatí). Cirkumstant zřetele odpovídá na otázku „**s ohledem/bez ohledu na co děj/vlastnost platí**“. Cirkumstant zřetele se vyjadřuje:

- instrumentálem jména,
- desubstantivním adverbium,
- předložkovým pádem, zejména pomocí explicitních sekundárních předložek.

Typickým vyjádřením cirkumstantu zřetele je **instrumentál jména** (*cenou, rychlostí, znalostí* atp. – věty (1) až (4)) nebo **adverbium** odvozené od desubstantivního adjektiva (*cenově, rychlostně, znalostně* atp. – věty (5) až (8)).

- (1) Je mu 37 let, **povoláním** je astronom.
- (2) Lesy národních parků svojí **rozlohou** představují pouhá tři procenta lesů České republiky.
- (3) **Rychlostí** zaskočil i čestnou stráž u dveří mauzolea.
- (4) Terminovaný vklad svým **charakterem** spíše odpovídá běžnému účtu s roční periodicitou výběru zůstatku.
- (5) Můj tatínek nebyl **politicky** organizován ani angažován.
- (6) Duklu jsme **rychlostně** přehrávali a trestali ji za chyby. (ČNK)
- (7) **Psychicky** jí to velmi ublížilo a nechtěla o tom hovořit.
- (8) Jak se na vás **zdravotně** projevila válka?

Synonymní s instrumentálem nebo adverbium jsou zpravidla i **předložkové pády** *v+6* a *na+4* (a předložkové výrazy sekundární, např. *co do+2*) a také spojení *pokud jde o+4* a *co se týká+2*. Srov. varianty věty (9):

- (9a) **Svámi znalostmi i dovednostmi** budou sluchově postižení absolventi zcela rovnocenní těm, kteří vyjdou z ostatních zdravotnických škol. (ČNK)
- (9b) **Znalostně i dovednostně** budou sluchově postižení absolventi zcela rovnocenní těm, kteří vyjdou z ostatních zdravotnických škol.

- (9c) **Ve znalostech i dovednostech** budou sluchově postižení absolventi zcela rovnocenní těm, kteří vyjdou z ostatních zdravotnických škol.
- (9d) **Co do znalostí i dovedností** budou sluchově postižení absolventi zcela rovnocenní těm, kteří vyjdou z ostatních zdravotnických škol.
- (9e) **Pokud jde o znalosti i dovednosti**, budou sluchově postižení absolventi zcela rovnocenní těm, kteří vyjdou z ostatních zdravotnických škol.

Zaměnitelnost prostředků není absolutní, od některých jmen (např. *povolání, rozloha* – viz věty (1) a (2) výše) se netvoří adverbium, ve větě (5) nelze užít instrumentál příslušného jména ap. Pro některá jména ve funkci „hlediska“ (např. u pojmenování osob, dějů) je typické (nebo jediné možné) vyjádření předložkovým pádem (věty (10) až (14)).

- (10) Němci na základě statistik zjistili, že i **na cyklisty** musí být větší přísnost.
- (11) Město je **na pohled** velice hezké svým uspořádáním.
- (12) **Na tehdejší dobu** to byl kvalitní počítač.
- (13) **V bojovnosti a rychlosti** jsme na tom podobně.
- (14) Pak šel na medicínu, protože byl velice dobrý **v biologii**.

Pro vyjádření zřetelového významu se užívá také celá řada **sekundárních předložek**, mezi kterými lze sledovat jemné sémantické rozdíly v závislosti na původním lexikálním významu slov, které sekundární formu tvoří. Za zřetelové sekundární předložky se považují: *s ohledem na+4, ohledně+2, co do+2, vzhledem k+3, se zřetelem k+3, se zřetelem na+4, s přihlédnutím k+3, ve věci+2, z hlediska+2, po stránce+2, v souvislosti s+7, v otázce+2, ve vztahu k+3, stran+2* (věty (15) až (24)), pro význam záporného hlediska: *bez ohledu na+2, nehledě na+4, nezávisle na+2* (věty (25) až (27)).

- (15) Teď bych ale chtěla užívat místnost v přízemí, protože je to **s ohledem na** můj **věk** a zdravotní **stav** přijatelnější.
- (16) Tokijský mezinárodní filmový festival se **co do prestiže** nedal s filmovým festivalem v Cannes srovnávat.
- (17) V současné době mám však smlouvu na 270000 kanadských dolarů a to se mi **vzhledem k** mým **výkonům** zdá málo.
- (18) Děti se do rodinných skupin zařazují **se zřetelem na** jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní **potřeby**. (ČNK)

- (19) **Ve věci této reklamy** nikdo vlastně zatím Radu nepožádal o názor.
- (20) **Z hlediska vývoje** českého bankovníctví jde o zanedbatelné množství.
- (21) Podle jeho slov splnila cíle jak v rovině udržování a zlepšování kontaktů, tak i **po stránce získávání** detailních informací o současných problémech těchto zemí.
- (22) Tato generace z doby populační exploze bude i nadále **v otázce věrnosti** značně vybíravá.
- (23) To znamená, že **ve vztahu k občanům** je veřejným činitelem.
- (24) Káhira se **stran** tohoto **dokumentu** dostala do sporu s Izraelem. (ČNK)
- (25) Dělá-li jedna firma obojí, hrozí nebezpečí, že bude protežovat svoje lidi a svoje služby **bez ohledu na cenu a kvalitu**.
- (26) **Nehledě na vývoj** okolí, klient získával stále stejný úrok.
- (27) Letadlový systém pracuje **nezávisle na** pozemních radarových **systémech**.

9.3.2.5 Cirkumstanty kauzální

Ke kauzálním cirkumstantům řadíme tradičně čtyři druhy **okolnostního určení** nazývaného v této gramatice **cirkumstant**. Jsou to určení **příčiny** v užším smyslu (dále jen „určení příčiny“), určení **účelu**, určení **podmínky** a určení **přípustky** děje nebo stavu.

I. Cirkumstant příčiny

Základním způsobem jazykového vyjadřování příčiny nebo zdůvodňování děje či stavu je souvětý vztah daného typu (viz oddíl VI, 2.2). Příčina či důvod se však běžně vyjadřuje i v rámci samostatné elementární věty, zejména pomocí některých **předložkových vazeb** s předložkami: *z*, *pro*, *kvůli*, *díky* nebo bezpředložkového **instrumentálu** (*plakat radostí*).

Pozn.: S pojmy příčiny a důvodu pracujeme jako s pojmy spojenými se slovy „příčina“ a „důvod“ v běžném jazykovém vědomí, aniž se pokoušíme je nějak speciálně definovat. Jako jazykové vyjádření příčiny v širokém smyslu slova (kdy pod pojem příčiny zahrnujeme i **účel**, **podmínku** a **přípustku**) chápeme výraz, který se užívá či který lze užít jako odpověď na implikovanou otázku PROČ se něco děje, stalo nebo bude mít, anebo PROČ něco (nějak) existuje, existovalo či bude existovat. Elementární otázku PROČ někdy nahrazuje komplexní otázka CO JE/BYLO PŘÍČINOU děje či stavu.

Mezi **objektivní příčinou děje** či stavu a jeho **subjektivním zdůvodňováním** zde principiálně nerozlišujeme.

Všechny následující číslované věty v této kapitole kromě vět označených (b), (c), (d) nebo označených hvězdičkou jako negramatické jsou z ČNK.

A. Předložky vyjadřující příčinu nebo zdůvodňování děje

1. Předložka *z/ze*

Užívá se nejčastěji u substantiv označujících psychický nebo somatický stav či proces nebo jev příbuzný, event. sociální vztah (*kamarádství*), který se uvádí jako příčina jiného děje či stavu. Určení příčiny může stát na začátku věty (věta (1)), uprostřed věty (věta (2)) nebo na konci věty (věta (3)):

- (1) **Ze strachu** lžeme, nebo vlastně jen tak ze zvyku? (K. Kryl)
- (2) V tom okamžiku kovář **z rozrušení** omdlel.
- (3) Policie se domnívá, že to udělali **ze závisti**.

S předložkou *z/ze* jsou jako **výraz příčiny děje** doložena následující substantiva (151 různých substantiv, výčet pravděpodobně není úplný):

z bezmoci, beznaděje, bezohlednosti, bezradnosti, bídy, bolesti, bujnosti, drzosti, entuziasmu, euforie, frustrace, furiantství, hanby, hladu, hlouposti, hrdosti, hrubosti, hrůzy, chudoby, idealismu, ješitnosti, kamarádství, krutosti, lásky, legrace, leknutí, lenosti, lhostejnosti, lítosti, milosrdenství, nadšení, naivity, náklonnosti, nedbalosti, nedočkavosti, nedorozumění, něhy, nejistoty, nenávisti, neopatrnosti, nepřičetnosti, nepozornosti, nepřejícnosti, nerozumu, nerozvážnosti, nervozity, neschopnosti, nesnesitelnosti, nespokojenosti, nevědomosti, nezkušenosti, neznalosti, nezodpovědnosti, nostalgje, nouze, nudy, nutnosti, obav, ohleduplnosti, ochoty, opatrnosti, opilosti, osamělosti, pečlivosti, piety, pilnosti, plachosti, podchlazení, podvýživy, pohodlnosti, pomstychtivosti, populismu, posedlosti, počouchlosti, pověřčivosti, prospěchu, protestu, přátelství, překvapení, přepracovanosti, přesvědčení, přinucení, pýchy, radosti, recese, rozčilení, rozmaru, rozpačitosti, rozpaků, rozrušení, roztržitosti, rozumu, šoku, úcty, úleku, únavy, útrpnosti, vášně, vděčnosti, vděku, vyčerpání, vypočítavosti, žádostivosti, žertu.

ze setrvačnosti, skromnosti, slabosti, slušnosti, smutku, snahy, snobismu, soucitu, starostlivosti, statečnosti, stesku, strachu, stresu, studu, surovosti, šetrnosti, vzdoru, vzteku, zábavy, záliby, zármutku, zarytosti, zatvrzelosti, závisti, zbabělosti, zdvořilosti, zjištění, zklamání, zlomyslnosti, zlosti, známosti, zoufalství, zuřivosti, zvědavosti, zvyku, žalu (méně často též *z žalu*), žárlivosti (méně často též *z žárlivosti*).

Určení příčiny ve větě v kontextu:

(a) s vyjádřením příčiny na začátku věty

Z bezmoci jsem se rozesmála.

Z bezradnosti nechal dveře dokořán.

Z hladu jedli zdechliny ptáků a všechna nečistá zvířata, na která přišli, a pak se rozneslo, že někdo ze vsi začal vyhrabávat mrtvoly. (U. Eco)

Z ješitnosti nenosil brýle.

Z leknutí strhl řízení doleva a havaroval.

Z lenosti jsem kdysi nedostudoval dvě vysoké školy.

Z nadšení trhali lidé větvičky šeříku, zdobili jimi americké tanky a vojákům nosili džbány točeného piva.

Z nervozity převrhla šálek s kávou.

Z nostalgje sbírám konkrétní kreslíře, u kterých se mi líbí, jak umějí vystavět příběh nebo zacházet s perem.

Z nouze jsem zpíval po krčmách, a třebaže mi někdy namlátili, mnohem častěji mi dali najíst a ukázali mi místo na spaní.

Z nudy začala víc a víc číst.

Z překvapení jsem mu pustila rukáv a vyhrkla: "Já chci domů, do Prahy."

Z rozpaků vytáhla z kabelky kapesník, ale ne proto, aby si osušila slzy.

Ze smutku jsem tehdy začala skládat.

Z únavy jsme udělali tři technické chyby [...]

Ze zklamání propadl pití.

Ze žalu jsme si daly vídeňskou a moc už jsme toho nenamluvily. (I. Dousková)

(b) s vyjádřením příčiny uprostřed věty

Ten večer, pane, se Helenka **z hanby** utopila. (K. Čapek – ČNK)

Dokonce si musím **z horka** vykasat rukávy. (K. Častaňeda)

Bejvala kdysi zámožná a teď se **z chudoby** pomátla. (J. Voskovec – J. Werich – ČNK)

Dva dny jsem **z obav** nespal.

Nikdo mu to **z ohleduplnosti** neřekl.

Jméno Jaroslava Valenty zůstalo ve filmu **z piety** zachováno.

Rodičům se **z úcty** vykalo.

Kriminálka řeší případ ukradených aut, která někdo zřejmě **ze zábavy** zapaluje.

(c) s vyjádřením příčiny na konci věty

Do šerifovy kanceláře jsem zavolala **z beznaděje**.

Veřejnost se často domnívá, že lidé kradou **z bídy**.

Cítil jsem, že mladík vedle mě mlčí **z bolesti**.

K divadlu jsem se dostal **z drzosti**, protože jsem nevěděl, že mám talent.

Do komunistické strany prý vstupovala **z idealismu**.

Obhájci tvrdili, že zabíjel **z lítosti**.

Ochořel **z osamělosti**.

Ti lidé volí **z protestu**.

Začal se navíc potit **z rozčilení**.

(d) s vyjádřením více příčin v jedné větě

Ale potom jsem **ze statečnosti** nebo **zvědavosti** nebo prostě jen **z obyčejný šílenosti** otevřela dveře a vyjukla do chodby a na schodiště.

Právě tam lze totiž s největší pravděpodobností čekat, že někdo ať už **z nezkušenosti**, či **z bezohlednosti** k ostatním udělá něco, co může bezprostředně vést k nehodě nebo zahájí řetězec vedoucí posléze k ohrožení ostatních.

Páku zpod volantu si lidé později předělávali na podlahu **z furiantství** a **pozérství**, původní řešení nemělo chybu.

Byl shovívavý spíš **ze snášenlivé lhostejnosti** než **z náklonnosti**.

[...] těmi nezbytnými hádkami, vzájemným drážděním, tou omrzelostí tělem druhého, jeho myšlením, jeho slovy, jejichž zvuk rozčiluje víc než alarm, včetně toho rozchodu, stále toužebně vyhlíženého, očekávaného, obávaného, odkládaného **ze zbabělosti, z něhy, lásky, lenosti**.

Musím přiznat, že jsem se dopustil mnohých chyb – ať už **z mladické nerozvážnosti, z pýchy** dospělosti či **z jiných slabostí** lidské povahy.

Ve zprávě z ČTK se ve stejném duchu píše: „Vzniklé napětí ve městě se odrazilo v tom, že prostý lid na Starém i Novém Městě **ze msty, hrabivosti, nevědomosti** a také **z hrubosti** vpadl 15. února, v den vrcholícího masopustu, do několika katolických klášterů, kde raboval i drasticky vraždil.“

Substantivum může být použitelné jako výraz příčiny děje pouze **s doplněním** jiným substantivem:

Z nesnesitelnosti myšlenek jsem se oblékl a potichu, abych nevzbudil Marii ve vedlejší pokoj, vyšel jsem z domu. (L. Vaculík – ČNK)

Z poměrně značného počtu substantiv různého formálního typu (neodvozených i různým způsobem odvozených) užitých jako výraz příčiny po předložce *z/ze* se zdá, že takto

může být užito kterékoli substantivum výše definované sémantiky, i když není ani ve velkém elektronickém korpusu v dané funkci doloženo.

2. Předložka *pro*

Užívá se běžně u substantiv označujících (trvale či aktuálně) **nežádoucí** nebo se stávající situací se neslučující **přírodní, technické, psychické, somatické** nebo **sociální jevy**:

- (4) Voda byla kalná, protější břeh bylo **pro mlhu** sotva vidět.
- (5) První blok Temelína byl **pro poruchu** znovu odpojen (titulek)
- (6) Z hudební školy, kam chodil na housle, ho vyloučili **pro lenost**.
- (7) Studium na vyšší odborné škole oboru radiologický asistent musela **pro těhotenství** přerušit.
- (8) Odstupné dostanete, pokud vás propustí **pro nadbytečnost**.

Poměrně často se tento způsob vyjadřování příčiny děje objevuje ve **sportovních zpravodajstvích**:

- (9) Rozhodčí zápas předčasně ukončil **pro inzultaci**.
- (10) V 15. min. odstoupil **pro nevolnost** hostující gólman. (zkráceno)
- (11) Největší hvězda pittsburského celku Jaromír Jágr se však omluvila **pro vyčerpání** po náročné sezoně zámořské NHL.

Dostí často se tento výraz příčiny objevuje také ve větách s **pasivním přísudkem**:

- (12) Po druhé světové válce **byl** Vlasta Burian **souzen pro kolaboraci**.
- (13) Za války **byl** totálně nasazen v továrně firmy Kunz a **zatčen pro sabotáž**.
- (14) Vlivná úřednice OSN **byla vyhozena pro obtěžování** (titulek)
- (15) Ministr obrany **byl odvolán pro opilost** (titulek)
- (16) Téměř každý třetí čtvrtý Ženevan **je stíhán pro dluhy**.
- (17) Britská královna matka Alžběta, která má v sobotu oslavit 101. narozeniny, **byla** včera **hospitalizována pro chudokrevnost**.

K substantivům užívaným jako výraz příčiny po předložce *pro* patří:

bouřku, déšť, dezerci, dluhy, doping, faul, chřipku, chudokrevnost, inzultaci, kolaboraci, korupci, krádež, kuplířství, lenost, loupež, mlhu, nadbytečnost, napadení, nečinnost, nedbalost, nedobytnost, nedostupnost, nekázeň, nemoc, neopodstatněnost, neplacení, neplatnost, neposlušnost, nepotřebnost, nepřičetnost, neschopnost, nespolehlivost, nespolupráci, neúčelnost, neúplnost, nevolnost, nezáměr, nezákonnost, nezpůsobilost, obscénnost, obtěžování, onemocnění, opilost, opilství, padělání, pasivitu, pedofilii, peníze, podjatost, podvod, pomluvu, poruchu, prostituci, přebytečnost, předpojatost, přestupek, příživnictví, pytláctví, sabotáž, schizofrenii, slzy, spiknutí, stáří, škodlivost, těhotenství, terorismus, tmu, týrání, únavu, úplatkářství, velezradu, víru, vlastizradu, vraždu, vyčerpání, vydírání, vyloučení, výtržnictví, vzpouru, zabití, zaneprázdněnost, zápach, zchátralost, zločin, znásilnění, zpronevěru, zranění, ztrátovost.

3. Předložka *kvůli*

Často se v příčinném smyslu spojuje se substantivy označujícími nějaký více či méně **negativní jev**:

- (18) **Kvůli aféře** rezignoval šéf Scotland Yardu Paul Stephenson. (zkráceno)
- (19) Moje manželka opustila vrcholový sport **kvůli dopingu**.
- (20) **Kvůli havárii** uhynuly ryby v Ostravici (titulek)
- (21) Cena pozemků a nemovitostí bude klesat **kvůli hluku**.
- (22) Tyson nenastoupí **kvůli chřipce**.
- (23) **Kvůli incidentu** byla budova evakuována.
- (24) Jeden moravský klub sestoupí z ligy **kvůli korupci**.
- (25) Firmy šetří **kvůli krizi**.
- (26) Vrtulník nebyl k převozu použit **kvůli mlze**.
- (27) **Kvůli mrazům** nevyrazily ani školní autobusy.
- (28) Zápas ale nedohrál **kvůli únavě**.

Negativním jevem bývá v daných souvislostech i něco, co samo o sobě negativním jevem není:

- (29) S bezdomovci bývají ve městě potíže **kvůli alkoholu**.
- (30) Živnost prý skomírá hlavně **kvůli daním**.
- (31) V případě pečiva stouply ceny **kvůli dopravě**.
- (32) Nemůžeme cenu zvednout **kvůli konkurenci**.
- (33) **Kvůli ohni** byly uzavřeny některé dálniční tahy.
- (34) Klíšťata hrozí nezvykle brzy **kvůli teplému počasí**.
- (35) Řidiči bourali **kvůli sněhu**.
- (36) Památník chátrá **kvůli vodě**.

Příčina se pomocí této předložky vyjadřuje ale i u některých **jevů pozitivních** nebo takových, o něž se usiluje:

- (37) Mistrovství světa si oblíbila **kvůli atmosféře**.
- (38) Ženy častěji odkládají narození prvního dítěte **kvůli kariéře**.

Příčinou takto vyjadřovanou může být i člověk (děti, rodiče, diváci atp.):

- (39) Trápí se **kvůli dětem**.
- (40) Mrzelo mne to hlavně **kvůli divákům**.

Příčinná předložka *kvůli* se může v jedné větě užít s příčinnou předložkou *pro*:

- (41) Některé dálnice musely být **pro nesjízdnost a kvůli nehodám** uzavřeny. (upraveno)
- (42) Argentincům **pro zranění a kvůli kartám** schází hned pět klíčových opor! (zkráceno)

K **nejfrekventovanějším** substantivům užívaným po předložce *kvůli* patří (abecedně, od 100 dokladů):

aféře, alkoholu, atmosféře, bezpečnosti, bouřce, ceně, daním, dceři, dešti, dětem, divákům, dluhům, dopingu, dopravě, dotacím, dovolené, drogám, fanouškům, financím, fotbalu, havárii, hluku, hokeji, horku, hudbě, chřipce, incidentu, jídlu, kariéře, konkurenci, korupci, krádeži, krizi, lidem, majetku, maličkostem, mlze, mrazům, nachlazení, nehodě, nemoci, ohni, ofsajdu, olympiádě, opravám, parkování, penězům, platům, počasí, podvodu, politice, poruše, povodním, požáru, práci, nemoci, promlčení, rakovině, rekonstrukci, rodičům, rodině, sexu, sněhu, sportu, stávce, stěhování, studiu, suchu, synovi, škole, těhotenství, Temelínu, trestu, únavě, uzavírce, válce, vedru, věku, větru, viróze, vodě, volbám, výluce, zaměstnání, záplavám, zdraví, zpronevěře, zranění.

4. Předložky *díky* a *vinou*

Předložka *díky*

Předložka *díky* je vzhledem ke svému významu (souvislost se substantivem *dík*, jeho plurálovým tvarem *díky* a slovesem *děkovat*) významově komplementární k předložce *kvůli*: zatímco předložka *kvůli* se často vztahuje na jevy negativní, předložka *díky* naopak na **jevy pozitivní**. Např.:

- (43) **Díky péči** lékařů i své pevné vůli se znovu naučil chodit a mluvit. (zkráceno)
- (44) Počet lidí bez práce klesl **díky počasí** (titulek)
- (45) Boty jsou **díky použití** speciálních materiálů velmi lehké.
- (46) Jeden z přelomových okamžiků vaší herecké kariéry přišel **díky roli** ve filmu Pelíšky.
- (47) Mikrobi dokážou **díky změně** prostředí zjistit, kde se nacházejí.

K **nejfrekventovanějším** substantivům užívaným po předložce *díky* patří (abecedně, od 200 dokladů výše):

aktivitě, bojovnosti, brance, dohodě, dotaci, filmu, gólu, grantu, hattricku, hlasům, iniciativě, internetu, kamerám, péči, penězům, počasí, podpoře, pochopení, pomoci, použití, práci, prodeji, programu, projektu, příspěvku, rekonstrukci, roli, rozhodnutí, růstu, sbírce, seriálu, soutěži, spolupráci, sponzorům, systému, technologii, trefě, účasti, úsilí, úspěchu, vítězství, vstřícnosti, výhře, zájmu, zkušenostem, změně.

Bohužel do úzu proniká užívání předložky *díky* i při jevech negativních, a komplementarita předložek *kvůli* a *díky* (event. dalších způsobů vyjadřování příčiny) se tak oslabuje. Např.:

- (48a) Produkce firmy se za poslední léta **díky ztrátě** trhů v Rusku smrškla na zlomek.

Obsah věty (a) lze v rámci elementární věty vyjádřit předložkou *kvůli*, anebo bezpředložkovým instrumentálem:

- (48b) Produkce firmy se za poslední léta **kvůli ztrátě** trhů v Rusku smrškla na zlomek
- (48c) Produkce firmy se za poslední léta **ztrátou** trhů v Rusku smrškla na zlomek.

Předložka *kvůli* už ovšem prodělala výraznou vývojovou proměnu: z původního *k vůli*, tj. 've prospěch' (někoho) se z ní stala nejen obecně příčinná předložka, ale dokonce se specializovala na vyjadřování příčin negativních. Rozlišování významu předložek *kvůli* a *díky* však dosud v úzu výrazně převládá. Např. v korpusu SYN v11 má spojení *kvůli ztrátě* 2163 dokladů, zatímco *díky ztrátě* má pouhých 182 dokladů.

Předložka *vinou*

Tato předložka se k vyjádření příčiny děje užívá mnohem méně často než předložka *díky*. Současná čeština nevyužívá možnosti pomocí předložek *díky* a *vinou* odlišit příčinu děje pozitivního od příčiny děje negativního, jak je tomu u vět (49a) a (49b):

- (49a) **Díky lékařům** držím pohromadě (titulek, výrok zpěvačky Evy Pilarové)

(49b) **Vinou lékařů** byl porod ukončen císařským řezem opožděně. (zkráceno)

Předložka *vinou* se nejčastěji vyskytuje před následujícími substantivy (od 10 dokladů výše, řazeno abecedně):

absence, alkoholu, člověka, defektu, deště, dopravce, gólu, havárie, chyby, kolize, kouření, krize, lékařů, majitele, marodky, města, ministerstva, mrazů, nedbalosti, nedostatku, nemoci, nepozornosti, nepřízně, neschopnosti, ODS, onemocnění, pádu, pilota, počasí, pochybení, policie, politiků, politiky, porážky, poruchy, pořadatelů, potíží, povodní, požáru, problémů, redakce, rekonstrukce, remízy, rodičů, rozhodčích, řidiče, selhání, sporů, státní, sucha, terénu, trenéra, trestu, únavy, úrazu, úředníků, války, vandalů, vedení, větru, vlády, vyloučení, výpadku, záplav, závady, zkratu, zlodějí, zpoždění, zranění, ztráty.

Srov.:

Je prokázáno, řekla, že požáry vznikají převážně v lesích s vysokou návštěvností a drtivá většina z nich, až devadesát procent, vzniká **vinou člověka**.

Děti zemřely **vinou rodičů** (titulek)

Částka 600 tisíc korun, kterou požadujeme, je jen směšná kompenzace za to, že bychom dostali dům, který je **vinou města** v havarijním stavu.

Organizátoři tvrdí, že do potíží se dostali **vinou ministerstva školství**.

K nedopatření nedošlo **vinou redakce**, ale při manipulaci s fotkami v tiskárně.

V první jízdě obsadil **vinou pádu** až deváté místo, ve druhé skončil třetí.

Kratochvíle je **vinou rekonstrukce** silnice částečně odříznuta od turistů.

Vyšetřovatelé včera ještě neznali příčinu požáru, který se rozšířil **vinou sucha**.

Na hřišti nám vážla kombinace, přihrávky jsme kazili **vinou terénu**.

5. Předložka *na*

Jako prostředku vyjádření příčiny děje se užívá u substantiv označujících akty vůle (výzvy, rady, námítky apod.):

(50a) **Na doporučení** lékaře jsem podstoupila laboratorní vyšetření.

(51a) **Na příkaz** Jana Masaryka sloužící přeměnili hudební síň na smuteční.

(52a) **Na můj návrh** se mohou kdykoliv schůzí klubu účastnit hejtmanky a hejtmani zvolení za ČSSD.

(53a) **Na můj pokyn** dav zmlkl a naslouchal mi.

Výraz ‚*na* + substantivum‘, lze principiálně opsat příčinnou větou, avšak ne vždy je to možné nebo vhodné:

(50b) **Protože** mi to **doporučil** lékař, podstoupila jsem laboratorní vyšetření.

(51b) **?Protože** to Jan Masaryk **přikázal**, přeměnili sloužící...

(52b) **?Protože jsem** to **navrhl**, mohou se ...

(53b) ?**Protože jsem** k tomu **dal pokyn**, dav zmlkl a naslouchal mi.

Věty jako (51b) až (53b) jistě nelze označit za negramatické a nepřijatelné, nepochybně jsou však neobvyklé.

V korpusu SYN v8 (z r. 2020) není ani jeden doklad začátku věty *Protože jsem to navrhl*, je v něm však 73 dokladů větného začátku *Na můj návrh*. V témže korpusu je 589 dokladů struktury *Na příkaz* + substantivum', avšak ani jediný doklad struktury *Protože to* + substantivum *přikázal*'.

Ve spojení se zájmenem *můj* se výrazu *na* + substantivum' jakožto výrazu příčiny děje ve výše vymezeném smyslu užívá např. u následujících substantiv:

na můj/mou/mé

doporučení, naléhání, návrh, podnět, pokyn, popud, pozvání, požadavek, prosbu, přání, příkaz, radu, rozkaz, stížnost, žádost.

Srov.:

Na mé pozvání se přišel podívat na školní koncert.

Na můj požadavek museli vypracovat podrobnou bezpečnostní zprávu, která mě jako hygienika přesvědčila, že zraňující zóna při hypotetickém úniku je 200 metrů od areálu.

Na mou prosbu mi bylo umožněno zpracování archeologické pozůstalosti po tomto téměř zapomenutém badateli.

Na mé přání ho šli vzbudit.

V půl deváté přišla uklízečka, která beze slova vysmýčila mopem podlahu a setřela prach se stolu a registratur. **Na mou stížnost** na nedýchatelnou atmosféru otevřela zařízení [...], vhánějící do místnosti nejprve příjemně čerstvý vzduch [...]

6. Předložka *nad*

Jako výrazu příčiny děje se užívá ve spojení se substantivy označujícími psychické či psychosomatické stavy a procesy. Opět tu však **nejde o čistou příčinu**, proniká tu jednak význam místní, jednak **význam vazebný**; význam vět (54a), (55a) a (54b), (55b) není identický:

(54a) Rolníci **bědují nad** ztrátami (titulek)

(54b) Rolníci **bědují, protože** utrpěli ztráty.

(55a) Turisté **klejí nad** stavem silnic. (titulek)

(55b) Turisté **klejí, protože** stav silnic je špatný.

Příčinná věta tu někdy nepřichází v úvahu; místo ní lze někdy užít předmětové věty uvozené vztažným zájmenem:

- (56a) Člověk **žasne nad** schopnostmi strůjců podvodu.
(56b) Člověk **žasne, jaké** jsou schopnosti strůjců podvodu.
(56c) Člověk **žasne, jak** schopní jsou strůjci podvodu.

V dané funkci jsou nejčastěji doložena následující slovesa:

bědovat, běsnit, brečet, hořekovat, jásat, klít, křepčit, lamentovat, lkát, naříkat, plakat, podivit se, pohoršovat se, postesknout si, radovat se, rozhořčit se, slzet, soptit, šílet, trápit se, trnout, truchlit, úpět, zlobit se, zoufat si, zuřit, žasnout.

7. Předložky *při* a *v*

Nepřímo a implicity se příčina vyjadřuje ve speciálních kontextech i pomocí těchto předložek. Následující věty (b) jsou parafrází vystihující příčinný vztah, nejsou míněny jako ekvivalentní náhrada za předložkovou vazbu:

- (57a) Přivolání strážníci **při panujícím suchu** neměli pro takovou romantiku pochopení.
(zkráceno)
- (57b) **Protože panovalo sucho**, strážníci neměli pro romantiku pochopení.
- (58a) Pro vědu prý osvícenství **při svém pojmovém abstraktnictví** nemělo smyslu. (F. X. Šalda, cit. V. Šmilauer, 1966, s. 311)
- (58b) **Protože pracovalo s abstraktními pojmy**, nemělo prý osvícenství smysl pro vědu.
- (59a) Kate se také zasmála a **v rozrušení si zakryla** rukou obličej.
(59b) Kate se zasmála, a **protože byla rozrušená**, zakryla si rukou obličej.
- (60a) Konečně **v náhlém nápadu** jsem si najal noční taxík. (zkráceno)
- (60b) **Protože mě to náhle napadlo**, najal jsem si taxík.

Věta příčinná nemusí být vždy k dispozici:

- (61) **V náhlém impulsu** uchopí lékař dívku za ruce. (J. Glazarová, cit. V. Šmilauer, 1966, s. 311)

8. Předložky *následkem*, *vzhledem k* a *v důsledku*

Jde o lexikálně-gramatický způsob vyjádření příčiny pojaté jako následek, důsledek či zřetel:

- (62) **Následkem dehydratace** zkolabovala doma starší pacientka.
- (63) Pacientka ztratila **následkem úrazu** paměť
- (64) Start raketoplánu se o pět minut opozdil **vzhledem k nutnosti** menší údržby.

Jde o poměrně málo frekventovaný způsob vyjadřování příčiny a uplatňuje se převážně v publicistice.

B. Bezpředložkový instrumentál

Bezpředložkový instrumentál se jako výraz příčiny děje užívá nejčastěji u **duševních příčin tělesných** (nebo psychosomatických) **dějů**; věty s tímto instrumentálem lze někdy převést na **souvětí s větou příčinou** s verbonominálním přísudkem, v němž příčinnému instrumentálu (*dojetím, vzrušením, samotou*) odpovídá přísudkové adjektivum nebo substantivum (*dojatý, vzrušený, osamělý; vztek*):

- (65a) První dáma **plakala dojetím**.
- (65b) První dáma **plakala, protože byla dojatá**.
- (66a) Helena **se chvěla vzrušením**. (zkráceno)
- (66b) Helena **se chvěla, protože byla vzrušená**.
- (67a) Mladý člověk sedí nad vodou a **vzdychá samotou**. (K. Čapek, *Obyčejný život*)
- (67b) Mladý člověk sedí nad vodou a **vzdychá, neboť je osamělý**.
- (68a) Major Weiss **zbledl vztekem**, ale měl dost rozumu, aby se nehádal dál. (J. Škvorecký, *Zbabělci*)
- (68b) Major Weiss **zbledl, protože měl vztek**.

Nejde tu však o **plnou synonymii**. Instrumentál nevyjadřuje čistou příčinu, nýbrž více či méně tu proniká jeho význam **prostředkový** a subjektivní (*třást stromem; zaplnit se vodou*) – mohli bychom tu mluvit o podvojně roli **příčinně-prostředkové**:

Příčina v tomto smyslu se pomocí bezpředložkového instrumentálu vyjadřuje nejčastěji u následujících sloves a substantiv:

blednout závistí, **brečet** dojetím, štěstím, **budit se** hrůzou, **červenat se** studem, **chvět se** vzrušením, zimou, **jásat** nadšením, radostí, **ječet** nadšením, **křepčit** radostí, **křičet** bolestí, hrůzou, nadšením, radostí, **oněmět** hrůzou, úžasem, **otrást se** hrůzou, nadšením, **padat** únavou, vyčerpáním, **plakat** bolestí, dojetím, radostí, štěstím, **rozklepat se** zimou, **říčet** nadšením, **řvát** bolestí, nadšením, radostí, **skákat** radostí, **skučet** bolestí, **slzet** dojetím, **sténat** bolestí, **strádat** hladem, **svíjet se** bolestí, **syknout** bolestí, **šilet** nadšením, radostí, **třást se** hrůzou, strachem, vzrušením, zimou, **umírat** hlady, **úpět** bolestí, **vybuchnout** nadšením, radostí, smíchem, **vyjeknout** bolestí, **vykřiknout** bolestí, hrůzou, překvapením, radostí, **výskat** radostí, **vyskočit** radostí, **zářit** blahem, nadšením, optimismem, radostí, spokojeností, štěstím, **zbláznit se** radostí, štěstím, **zblednout** závistí, **zemřít** vyčerpáním, žalem, žízni, **zezelenat** závistí, **zhroutit se** vyčerpáním, **zivat** nudou, **zkrotit se** bolestí, **ztuhnout** hrůzou.

Další doklady ve větných kontextech:

Plukovník jedl se zvláštní chutí, jako by mu tím nedávným **hněvem** znamenitě **vytrávil** ... (překlad: A. Kuprin)

Antimétheus **se křikem až rozkašlal**. (K. Čapek)

Málem **omdlela nenávisť** [...] (H. Pawlovská)

Tak jsem [...] stála [...] jediná pod vlajkou v Leninově muzeu a **pozvracela se nervozitou**. (H. Pawlovská)

Tím **rozhodnutím se mi ulevilo**. (R. Ráž)

Škytla jsem tehdy **smutkem**. (H. Pawlovská)

Neznatelně **se pousmála vzpomínkou** a nastavila tvář slunci. (J. Otčenášek)

Význam příčiny u instrumentálů některých sloves ustupuje zcela do pozadí a do popředí vystupuje jejich **význam prostředkový**. Zatímco větu (65a) a větu (66a) můžeme chápat jako výrok o tom, PROČ první dáma plakala a PROČ se Helena chvěla, ve větě (69) je tomu jinak:

(69) Tenisoví senioři **se tetelili blahem**.

Tuto větu patrně nepochopíme jako výrok o tom, proč se tenisoví senioři tetelili, ale jen jako výrok o tom, co prožívali, co se s nimi dělo.

Ani instrumentály u slovesa *trpět* nechápeme jako udání příčiny *trpění*; jde tu nikoli o výroky o tom, proč někdo trpí, nýbrž o výroky o tom, čím je *trpění* vyvoláváno:

trpět alergií, cukrovkou, migrénou, nadváhou, neplodností, nespavostí, nouzí, schizofrenií, závratí, zimou.

Trpět alergií, migrénou, nadváhou atd. znamená *mít alergii, migrénu, nadváhu* atd., *trpět neplodností* znamená *být neplodný*; *trpí zimou* znamená *je mu zima* atp.

Okrajově vyjadřuje instrumentál příčinu děje i u jiných než somatických či psychosomatických dějů; nemusí přitom vždy jít o výrok o tom, proč se něco stalo, dělo či děje:

(70) Moje křestní jméno Keira **vzniklo omylem**. (zkráceno)

Přestože ve větě (70) nejde o výrok o tom, proč vzniklo jméno Keira, lze říci, že omyl byl příčinou vzniku tohoto jména.

Jindy se však spíše než příčina děje vyjadřuje jeho **způsob**:

(71) Kleopatra a Antonius **se zachránili útekem** do Egypta.

Spíše **prostředek** nebo **subjekt** děje než jeho příčina se vyjadřuje např. v následujících spojeních:

bouřit nadšením, dusit se smogem, hořet zvědavostí, hýřit barvami, klepat se zimou, kochat se krajinou, lesknout se novotou/potem, onemocnět malárií, otrávit se houbami, otřásat se smíchem, překypovat energií, rozeznít se jazzem, rozzářit se úsměvem, skřípat zuby, sršet energií, svíjet se bolestí, svítit čistotou, udusit se kouřem, vonět dřevem, zahustit jíškou, zalykat se štěstím, zapáchat rybinou, zaplavit vodou, zarůstat travou, zářit čistotou.

Tam, kde nejde o somatické děje a jejich psychické příčiny a instrumentál lze chápat **jako výraz příčiny i prostředku děje**, lze větu převést nejen na souvětí příčinné, resp. podmínkové (72b), ale i na souvětí s prostředkovým spojovacím výrazem *tím, že* (72c); např.:

(72a) Chytrý telefon je prima, ale jeho neustálým **kontrolováním zmeškáme** spoustu úžasných okamžiků.

(72b) Chytrý telefon je prima, ale **jestliže** ho neustále **kontrolujeme, zmeškáme** spoustu úžasných okamžiků.

(72c) Chytrý telefon je prima, ale **tím, že** ho neustále **kontrolujeme, zmeškáme** spoustu úžasných okamžiků.

Věty (72b) a (72c) přitom vyjadřují explicitně jeden z obou vztahů, které jsou ve větě (72a) přítomny zároveň.

Pokud příčinu, která není psychickým stavem, nelze chápat také či zároveň jako prostředek nesomatického děje, **instrumentálu příčiny nelze užít** a je nutné užít příčinného souvětí nebo předložky *kvůli*; např.:

(73a) *Přijel jsem pozdě nehodou.

(73b) *Přijel jsem pozdě tím, že jsem měl nehodu.

(73c) Přijel jsem pozdě, **protože** jsem měl nehodu.

(73d) Přijel jsem pozdě **kvůli** nehodě.

V umělecké próze se lze setkat s **instrumentály příčinně-prostředkovými** i ve větách, kde příčinou/prostředkem není psychický stav (proces) a/nebo nejde o somatické děje; srov. (seřazeno abecedně podle instrumentálu):

V cele spali vězňové jeden vedle druhého a **převraceli se dusnem**. (překlad: A Solženicyn)

Kašlal dusivým **dýmem** a lapal po vzduchu [...] (J. Otčenášek)

Nealcé **utekla hrůzou**. (J. Loukotková, *Není římského lidu*)

Strnul jsem jejich **opovážlivostí** [...] (překlad: M. Waltari)

[...] **zotavil se** mou **péčí** [...] (překlad: M. Waltari)

Suchem se neurodila ani píče [...] (J. Loukotková, *Není římského lidu*)

Mnich osaměl v jizbě, **bylo mu až nevolno** tím **tichem**. (K. Čapek, *Apokryfy*)

Avšak **vínem ztratila** všecku vládu na sebou [...] (překlad: M. Waltari)

C. Konkurence prostředků vyjadřování příčiny

Jednotlivé prostředky vyjadřování příčiny děje jsou zčásti komplementární (nelze je zaměnit, doplňují se), zčásti si však konkurují (jsou synonymní, lze je zaměnit):

(74a) Stovky rodin **ze strachu opustili** město. (ČNK)

(74b) Stovky rodin **pro strach opustili** město. (předložka *pro* tu může být blokována frazémem ' *mít pro strach uděláno*')

(74c) Stovky rodin **kvůli strachu opustili** město. (předložka *kvůli* tu může být blokována jejím účelovým významem)

(74d) Stovky rodin **strachem opustili** město. (na hranici gramatičnosti)

(75) Votičtí obyvatelé **pro strach opustili** svá obydlí.

(76) Děti pak **kvůli strachu** utíkají z domova nebo si dokonce sáhnou na život.

(77) Chtěl jsem volat "Heleno!", ale **strachem jsem nemohl** [...] (M. Kundera)

Výběr jednoho ze synonymních prostředků může být někdy ovlivněn, jak tomu při volbě mezi synonymní prostředky obecně bývá, stylovými hledisky.

D. Konstrukce participiální a přechodníkové

Stylově příznakovým knižním prostředkem vyjadřování příčiny děje je (tzv. „polovětná“ konstrukce **s trpným participiem** v syntaktické **pozici doplňku**, která může mít - podle větného kontextu - různé významy (především určení podmínky či „průvodních okolností“) včetně významu určení příčiny děje:

(78) **Unaven** neúspěchy, vzdal se dalších pokusů. (M. Kundera – ČNK)

Tato konstrukce není příliš frekventovaná, ale není ani výjimečná. Srov.:

Čtyři pětiny asijských medvědů jsou soustředěny v severních lesích. **Vytláčení** člověkem byli donuceni přizpůsobit se podmínkám života ve stepích, v Tibetské poušti, v bažinách a arktické tundře.

Sužován představou, že je bratrem své ženy, vydal se Aureliano potají na faru a hledal v plesnivých archívech, pokousaných moly, nějakou spolehlivou stopu svého původu. (překlad: G. García Márquez, *Sto roků samoty*)

Tyto konstrukce lze chápat jako **elipsu**: (a) příslušné spojky a tvaru pomocného slovesa *být*: **Protože byl unaven neúspěchy**, ...; (b) přechodníku: **Jsa unaven**, Participiální konstrukce se obvykle od jádra věty odděluje čárkou.

Příčinu mnohdy implikují také **přechodníky**:

(79) **Nemoha potlačit zvědavost**, uprosil jsem starce, aby při sklence portského vyprávěl historii domu.

Konstrukce s trpným participiem nebo přechodníkem mohou mít, jako i jiné knižní prostředky, také **humorotvornou** funkci.:

Umořen nespavostí, dlouhou chvílí a chrápáním ostatních strážných na pryčně, **otráven** neúspěšným lákáním příliš zkušené myši na kousek špeku, položený před její díрку, s pachutí po studené kávě v uleptaném esšálku na jazyku, **zdeptán** pohledem na velitele stráže, který překračoval řády spaním na stole, a **nemoha** již na potištěných stránkách, jak se znovu přesvědčil, nalézt opravdu pranic jiného, začal desátník Brynych, úředník tabákového skladu v Modřankách, pročitat tuto lektýru, označenou nadpisem Báseň psaná za pochodu a podepsanou jménem por. Jan Vrchcoláb. (J. Škvorecký, *Tankový prapor*)

II. Cirkumstant účelu

Účel je specifickým případem příčiny. V rámci elementární věty mimo souvětí se vyjadřuje zejména různými předložkami, které mají i jiné funkce: *kvůli*, *na*, *k*, *pro* a některými dalšími. Lexikálně-gramaticky a explicitně se účel vyjadřuje zejména výrazem *za účelem* + substantivum⁶. Specificky účelovou jednoslovnou předložku čeština nemá. Účel se vyjadřuje též infinitivem (k němu viz oddíl III, kap. 11.1.7)

1. Předložka *kvůli*

Nejběžnější předložkou vyjadřující účel je předložka *kvůli*. Účel vyjádřený předložkou *kvůli* lze někdy převést na účelovou větu, uvozenou spojkou *aby*:

(1a) Na Cínovec se lidé stěhovali **kvůli klidu**. (ČNK)

(1b) Na Cínovec se lidé stěhovali, **aby měli klid**.

O účelu lze hovořit i tehdy, je-li subjektem děje zvíře:

(2a) Ptáci na podzim odlétají **kvůli potravě**. (ČNK)

Předložku *kvůli* tu lze nahradit předložkou *za* (k ní viz níže):

(2b) Ptáci na podzim odlétají **za potravou**.

Předložkou *kvůli* lze také vyjádřit, **co není účelem** daného děje:

(3) Na 99 procent tuleňů se v Kanadě **neloví kvůli masu**. (ČNK)

(4) Nikdo z celebrit však do staré tudorovské vily **nepřišel kvůli jídlu**. (ČNK)

Významový rozdíl mezi vlastní příčinou a účelem není vždy ostrý. Srov.:

(5) Rozvedli se **kvůli** dětem. (jde spíše o vlastní příčinu rozvodu)

(6) Zůstali spolu **kvůli** dětem. (jde spíše o účel toho, že spolu zůstali)

Je zřejmé, že **trvale či aktuálně záporné jevy** jako jsou *nemoc, zranění, únava, deprese, nadváha, nádor, nevolnost, nedbalost, opilost, korupce, podvod, dluhy, loupež, inflace, porucha, havárie, požár, mráz, déšť, vítr, povodeň* apod. **nemohou** (nebo jen výjimečně, za speciálních okolností mohou) **vyjadřovat účel děje**, mohou ale běžně vyjadřovat jeho příčinu v užším smyslu. Naproti tomu jevy kladné či hodnotově neutrální mohou být běžně pojaty jako účel.

Avšak ani názvy hodnotově neutrálních jevů užitých po předložce *kvůli* nemusejí vyjadřovat účel:

(7) Mistrovství světa si oblíbila **kvůli atmosféře**. (ČNK)

V této větě jistě nejde o to sdělit, co bylo účelem toho, že si sportovkyně oblíbila mistrovství světa; jde tu o to sdělit, co způsobilo, tedy co bylo příčinou oné obliby.

K nejčastějším substantivům označujícím kladné či hodnotově neutrální jevy, které mohou být pojaty jako účel, patří (abecedně):

atmosféra, bezpečnost, byt, dcera, dědictví, děti, diváci, dívka, dovolená, film, filmování, fotbal, hokej, hygiena, jídlo, kariéra, klid, kontrola, láska, lidé, majetek, malování, maminka, manžel, manželka, maso, muzika, náboženství, obchod, obživa, olympiáda, oprava, otec, peníze, plat, podnikání, potrava, práce, reklama, rekonstrukce, reprezentace, rodiče, rodina, role, sázka, sport, studium, syn, škola, táta, těžba, údržba, úklid, volby, výdělek, výkonnost, závody, zdraví, zisk.

Jevy označené těmito substantivy nejsou obvykle účelem samy o sobě, účelem bývá jejich zisk, nabytí, jejich vytvoření, jejich působení, navození nějakého vztahu k nim apod.

(řazeno abecedně podle účelového substantiva):

Do Madridu se jezdí **kvůli atmosféře**.

Objekt je během letu průběžně monitorován **kvůli bezpečnosti**.

Manželství uzavřeli **kvůli bytu**.

Na hráče jsem naléhal, ať bojují **kvůli divákům**.

Do Turína jste pak odjela **kvůli lásce**.

Do kaváren chodím **kvůli lidem**.

Osudově mi v den mé proměny volal Filip Renč, že mě chce vidět **kvůli roli**.

2. Předložka *na*

Tato předložka je běžná a velmi frekventovaná jako výraz vazby (valence) slovesa: **zaměřit se na podporu, kontrolu, rozvoj, prevenci** atd. V nevazebném (či slabě vazebném) účelovém významu je však její spojitelnost značně omezena, převážně na některá **dějová substantiva** a na některá slovesa; zčásti přitom jde o jistou míru **frazeologizace**, např. **vystřelit na výstrahu**. Věty s touto účelovou předložkou lze někdy transformovat na **účelové souvětí se spojkou *aby***; o úplnou synonymii však nejde:

(8a) **Na záchranu** památek potřebuje kraj miliardu. (ČNK)

(8b) **Aby mohly být** památky **zachráněny**, potřebuje kraj miliardu.

(9a) **Na izolaci** některých z nich je třeba spousty hypofýz. (ČNK)

(9b) **Aby mohly být** některé z nich **izolovány**, je třeba spousty hypofýz.

Jindy transformace na vedlejší větu není nasnadě (vše ČNK):

- (10) **Na oslavu** se střílelo ze železných hmoždířů, ze kterých přitom vycházel strašlivý kouř.
- (11) **Na skladování** medu musí být připraveny nezávadné čisté nádoby.
- (12) Gangsteři obvykle vraždí z pomsty, **na výstrahu** anebo kvůli tomu, aby někomu zatnuli tipec.

Pokud lze větu s účelovým substantivem transformovat na větu, v níž je toto substantivum atributem, byla by účelová věta méně vhodná:

- (13a) **Na podporu** zaostalého afrického zemědělství odstartovala Evropa záchranný projekt. (ČNK)
- (13b) Evropa odstartovala záchranný **projekt na podporu** afrického zemědělství.
- (13c) **Aby podpořila** zaostalé africké zemědělství, odstartovala Evropa záchranný projekt.

3. Předložka *k*

V účelovém významu se užívá rovněž u dějových substantiv a někdy ji lze zaměnit předložkou *na*:

- (14a) Byl si vědom, že **k záchraně** toho města by bylo nutné pozměnit myšlení lidí. (ČNK, zkráceno)
- (14b) Byl si vědom, že **na záchranu** toho města by bylo nutné pozměnit myšlení lidí.

Předložka *k* se v účelovém významu užívá zejména u **dokonavých dějových substantiv** zakončených na **-ní**; předložkovou vazbu lze opět někdy převést na větu účelovou:

- (15a) **K dosažení** úspěchu ve svém konkrétním jednání však lidé potřebují jeden druhého. (ČNK)
- (15b) **Aby dosáhli** úspěchu ve svém jednání, potřebují lidé jeden druhého.
- (16a) **K vyvrácení** tohoto mýtu stačí dva grafy. (ČNK)
- (16b) **K tomu, aby byl** tento mýtus **vyvrácen**, stačí dva grafy.

- (17a) Montgomery si uvědomoval, že **k zajištění** trvalého vítězství musí bojový duch vojsk dosáhnout vrcholu. (ČNK)
- (17b) Montgomery si uvědomoval, že **aby bylo zajištěno** trvalé vítězství, musí ...
- (18a) **K zvládnutí** situace museli policisté použít tři varovných výstřelů do vzduchu. (ČNK)
- (18b) **Aby** situaci **zvládli**, museli policisté použít tři varovných výstřelů do vzduchu.

Účelově užitá bývají zejména tato substantiva (abecedně):

dosažení, financování, naplnění, objasnění, odstranění, ověření, pochopení, porozumění, posouzení, potvrzení, provedení, překonání, splnění, urychlení, uskutečnění, vyřešení, vytvoření, vyvrácení, vysvětlení, zabezpečení, zachování, zajištění, získání, zodpovězení, zvládnutí.

Srov dále:

K naplnění balonu potřebovali i zkušení muži často 36-48 hodin.

K objasnění téhle prosté věci potřebujeme oba spoustu slov.

K odstranění nánosů bylo poprvé v dějinách archeologie použito buldozerů a skrejprů [...]

K ověření hypotézy tektonických pohybů jsme se rozhodli udělat mezinárodní studii a požádali jsme o evropský grant ve spolupráci s německými, italskými a španělskými kolegy.

K vytvoření nového léku je třeba tisíců nových sloučenin z nichž jen zlomek se nakonec dostane k pacientům.

K zachování rodu je nutné vyhledat sexuálního partnera a spářit se s ním (pudy sexuální) , porozené mládě pak ochránit , nakrmit a napojit a naučit všemu potřebnému (rodičovské pudy).

4. Předložka *pro*

V účelovém významu je ve spojení s některými slovesy synonymní s předložkou *kvůli*;

v obou případech lze větu s účelovou předložkou někdy transformovat na souvětí.

Použitelnost předložky *pro* v dané funkci je omezena na některá substantiva a některá slovesa, např. *dělat něco pro radost, pro slávu; pracovat pro potěšení*:

(19b) Dělá to **pro slávu**. (ČNK)

(19a) Dělá to **kvůli slávě**.

(19c) Dělá to, **aby byla slavná**.

Předložkou *pro* stejně jako ostatními účelovými předložkami lze také vyjádřit, **co není účelem** daného děje:

(20) Nedělám to **pro peníze**. (ČNK)

Další doklady:

Můžem tu žít relativně velmi levně a jen tak si **hrát pro radost** a pro turisty, kteří mají spoustu peněz a právě za tohle je chtějí utrácet.

Strýc poprvé **netančil pro zábavu** a **pro smích**, ale **pro tanec** samotný. (B. Hrabal - ČNK)

5. Předložka *za*

Účelový význam této předložky **po slovesech pohybu** (*jít, jet, cestovat, vyrazit, spěchat, stěhovat se, migrovat za něčím*) stojí ve stínu jejího významu slabě vazebného a lokalizačního; ptali bychom se proto někdy spíše KAM než ZA JAKÝM ÚČELEM, event. připadají v úvahu obě otázky:

(21) Sbalil věci a **odletěl za rodinou**.

(22) Divoké prase totiž neustále **migruje za potravou**.

Srov. dále:

Převážná většina místních obyvatel **dojíždí za prací**.

Turisté **přijíždějí za zábavou**.

Ani na okamžik nebylo pochyb, že domácí **kráčejí za vítězstvím**.

6. Složená předložka s explicitním pojmenováním účelu: *za účelem*

Pro běžné či literární vyjadřování tento způsob vyjadřování účelu děje není příliš vhodný, příznačný je pro **texty publicistické a odborné**. Účelem tu bývá děj označený dějovým substantivem (odpočinek, rozvoj (vše ČNK):

(26) Cestovat **za účelem odpočinku** je velmi vhodné. (Blesk, 2016 – ČNK))

Srov. dále (vše ČNK):

Asociace byla založena **za účelem vytvoření** vhodné legislativy. (Marketing & Media, 2012)

Testy inteligence byly původně vytvořeny **za účelem rozřazování** vojáků a pak se začaly používat ve školství.

Obec by ráda nevyužívané území koupila **za účelem rozvoje**.

Pětiosé obráběcí stroje byly vyvinuty **za účelem obrábění** tvarově složitých obrobků. (Technický týdeník, 2016)

7. Složený výraz *za tím účelem, aby*

Jde vlastně o vyjádření souvětne, zde je uvádíme hlavně proto, že ne vždy lze tento výraz nahradit jednoduchou spojkou *aby*. Výraz *za tím účelem, aby* je velmi málo frekventovaný a užívá se nejčastěji v publicistice. Vyskytne se ale i v **umělecké próze**; v ní někdy může jít o **humorotvornou stylizaci** (vše ČNK):

Připadá mi nanejvýš zajímavé spiknutí života na poušti **za tím účelem, aby** zmařil smrtící paprsky vševládně ničivého slunce. (překlad: J. Steinbeck)

Jůlinka nejenže se vysoukala z tašky, ale vylezla **za tím účelem, aby** slízla polárku jako malinu. (Z. Salivarová)

[...] treatment je jisté násilné nakládání s námětem **za tím účelem, aby** se lidé mohli na něj po dvě hodiny dívat a nemuseli si přitom nic myslet. (K. Čapek)

III. Cirkumstant podmínky

1. Vymezení

Podmínka děje či stavu se obvykle vyjadřuje v rámci souvětí. Speciální jednoslovná předložka podmínková v češtině neexistuje. K určování podmínky děje v rámci elementární věty se využívá polysémních předložek *za, při* a *bez* a některých dalších způsobů nominalizace. Nominální konstrukce bývá **synonymní s větou podmínkovou**, v níž je obsaženo sloveso, na němž dané substantivum závisí (1b), někdy s doplněným subjektem děje (2b); v jiných případech konkuruje přísudku podmínkové věty (3b), (4b) odpovídající substantivum (3a), (4a), které je s přísudkovým slovesem nebo jménem podmínkové věty v nějakém derivačním vztahu:

(1a) **Za pěkného počasí** se dá vystoupit na vrchol za čtyři dny. (ČNK)

(1b) **Je-li/Když je pěkné počasí**, dá se vystoupit na vrchol za čtyři dny.

(2a) **Při** takové **zátěži** je moc důležitá rehabilitace a oddech. (ČNK)

(2b) **Je-li člověk vystaven** takové **zátěži**, je moc důležitá rehabilitace a oddech.

(3a) **Bez tvé pomoci** bych se s tím pachtila celé týdny. (ČNK)

(3b) **Kdybys mi nepomohl**, tak bych se s tím pachtila celé týdny.

(4a) Budu mluvit **jen v přítomnosti** svého advokáta.

(4b) Budu mluvit jen tehdy, **bude-li přítomen** můj advokát.

2. Jednotlivé předložky

Předložka *za*

Tato předložka ve spojení s genitivem substantiva bývá výrazem podmínění děje např. u následujících syntagmat typu ‚adjektivum + substantivum‘ (řazeno abecedně podle substantiva):

za hustého/vytrvalého/silného **deště**
za slunečných/teplých/horkých/jasných/bezmrazých **dnů**
za **určité konstelace**
za husté **mlhy**
za silného **mrazu**
za jasné/tiché **noce**
za normálních/určitých/jiných/běžných/jistých/příznivých/současných **okolností**
za umělého **osvětlení**
za jasného/pěkného/dobrého/slunečného/špatného/krásného/příznivého/ideálního/deštivého **počasí**
za normálních/současných/příznivých/standardních/ideálních **podmínek**
za normální/jiné/smogové **situace**
za současného/ideálního/optimálního **stavu**
za velkého **sucha**
za dobrého/denního **světla**
za nízké/normální/běžné/ vysoké **teploty**
za naprostého **ticha**
za vysokého **tlaku**
za úplné/naprosté **tmy**
za dobré/snížené/špatné **viditelnosti**
za silného **větru**
za tuhé **zimy**.

Srov. větné kontexty:

[...] nebezpečné je to tu **za snížené viditelnosti**. Hlavně v noci, **za hustého deště** nebo sněžení.

Za bezmrazých dnů můžeme provést zpětný řez dřevin kvetoucích v létě (komule, ořechoplodec, hortenzie).

Dnes je trochu opar, ale **za jasných dnů** jsou zřetelně vidět skalnaté útesy.

Tímto problémem částečně trpí i vodní elektrárny, protože **za vytrvalého deště** se musí upouštět a voda nejde přes turbínu, ale odtéká bez využití.

Za špatného počasí jsou turistickým magnetem muzea, když svítí slunce, přitahují návštěvníky norimberské kašny.

Za pěkného počasí bývá vidět i zasněžený vršek nejvyšší hory Demávand, vysoké 5604 metrů.

Látka vzniká pouze **za vysokého tlaku a nízké teploty**, tedy jen na dně moří.

Ne každé syntagma typu *za hustého deště*, *za silného větru* je ale vyjádřením podmínky děje. Často se takto vyjadřuje jen **okolnost**, **za níž děj probíhá**; někdy i **příčina** v užším smyslu:

- (1a) Do parku bylo zakázáno chodit **za silného větru**. (*podmínka: pokud vál silný vítr*)
- (1b) Hrál se **za silného větru**, ale v příjemném teple na kvalitním trávníku. (*okolnost: během hry vál silný vítr*)
- (1c) Výstup po žebříku byl **za silného větru** obtížný a nebezpečný, ale schody pak byly ještě horší. (*příčina: protože vál silný vítr*)

Předložka při

Podmínkového významu nabývá tato předložka zejména u substantiv označujících negativní jevy, často tělesné (*bolesti*) nebo přírodní (*bouřka*). Vzhledem k jejímu lexikálnímu významu tu přitom často proniká význam časový nebo význam prosté okolnosti děje, aniž jde o podmiňování.

Výraz ‚*při* + substantivum‘ užitý v podmiňovacím významu lze obvykle transformovat na výraz?

(a) ‚*máte-li/pokud máte* + substantivum‘:

- (1a) **Při bolestech** [zad] pomáhá jakákoli aktivita svalů. (ČNK)
- (1b) **Máte-li/Pokud máte bolesti**, pomáhá jakákoli aktivita svalů.

(b) ‚*pokud/jestliže* + sloveso‘:

- (2a) **Při neúspěchu** může taxikář požádat o opravný pokus. (ČNK, zkráceno)
- (2b) **Pokud/Jestliže neuspěje**, může taxikář požádat o opravný pokus.

(c) ‚*je-li/pokud je/nastane-li/pokud nastane* + substantivum‘:

- (3a) **Při bouřce** není dobré plout po řece. (ČNK)
- (3b) **Je-li/Pokud je bouřka**, není dobré plout po řece.
- (4a) **Při oblevě** praská vodovodní potrubí. (ČNK)
- (4b) **Nastane-li/Pokud nastane obleva**, praská vodovodní potrubí.

(d) ‚*dojde-li/pokud dojde k* + substantivum‘:

(5a) **Při kalamitě** jezdí všechny vozy nepřetržitě. (ČNK)

(5b) **Dojde-li ke kalamitě**, jezdí všechny vozy nepřetržitě.

(e) ‚*kdyby došlo ke* + substantivum‘.

(6a) **Při konfliktu** by se podle analytiků mohla cena zvýšit až nad 40 dolarů za barel.
(ČNK)

(6b) **Kdyby došlo ke konfliktu**, mohla by se cena zvýšit až na 40 dolarů za barel.

(f) ‚*je-li/pokud je* + adjektivum nebo participium‘:

(7a) **Při ohrožení** rozšiřuje kobra žebra za hlavou. (ČNK)

(7b) **Je-li/Pokud je ohrožena**, rozšiřuje kobra žebra za hlavou

Vzhledem k tomu, že nominální výraz obvykle nevyjadřuje čisté podmiňování, jaké vyjadřuje souvětí s podmínkovou spojkou, **nejsou** oba konkurenční výrazy **plně synonymní**:

Syntagmatu ‚*při* + substantivum‘ se jako výrazu podmínění děje užívá zejména následujících substantiv:

alergie, bolest, bouřka, cukrovka, déšť, chřipka, kalamita, kolize, konflikt, mráz, nachlazení, náledí, napadení, nedodržení, nejasnosti, neúspěch, obleva, ohrožení, onemocnění, otrava, pandemie, pochybnosti, poplach, poranění, porucha, poškození, potíže, povodeň, požár, prohra, průjem, přehřátí, rýma, smog, smyk, srážky, stávka, stres, únava, únik, úpal, úraz, vítr, vichřice, výhra, výluka, záplavy, zátěž, zranění.

Předložka bez

V souladu s jejím lexikálním významem se pomocí této předložky vyjadřuje, **k čemu by nedošlo či nemohlo dojít** (nebo došlo u nežádoucího děje) při absenci jevu (obvykle děje nebo toho, čím někdo disponuje) označeného substantivem:

(1a) **Bez podpory** mé celé rodiny, manžela a dětí bych to ale nezvládla! (ČNK)

(1b) **Kdyby mě nepodporovala** celá má rodina, tak bych to nezvládla.

(2a) **Bez zásahu** lékařů by zemřel. (ČNK)

(2b) **Kdyby nezasáhli** lékaři, zemřel by.

Často se přitom odkazuje **přivlastňovacím nebo odkazovacím zájmenem** k nositeli děje či nositeli nějakých dispozic (vše ČNK):

- (3) **Bez jeho spolupráce** bych se do toho nepustil.
- (4) **Bez tohoto pravidla** by nebylo možné obličej opakovaně nakreslit ani z jeho kresby interpretovat, že se jedná o obličej.

V dané funkci se se s posesivním nebo odkazovacím zájmenem užívá nejčastěji následujících substantiv (zhruba od 10 dokladů výše)

bez jeho gólů, peněz, podpory, pomoci, přičinění, přispění, přítomnosti, souhlasu, spolupráce, svolení, účasti, úsilí, vědomí, výpovědi, zásahu, znalosti; **bez jejich** aktivity, hlasů, peněz, podpory, pomoci, práce, přičinění, přispění, souhlasu, spolupráce, svolení, účasti, vlivu, vstřícnosti, zásahu, znalosti; **bez její** existence, pomoci, podpory, znalosti; **bez jejího** souhlasu, vědomí, **bez naší** pomoci, účasti; **bez našeho** souhlasu, svolení, vědomí, zásahu; **bez vaší** podpory, pomoci; **bez vašeho** souhlasu; **bez mého** vědomí.

bez tohoto dokladu, dokumentu, kroku, opatření, pojištění, potvrzení, povolení, projektu, předpokladu, příspěvku, rozhodnutí, řešení, souhlasu, systému, úkonu, vitamínu, vlivu, zajištění, zákona, zařízení, zásahu, zázemí; **bez těchto** atributů, dokladů, dokumentů, dotací, faktorů, hráčů, informací, investic, kroků, lidí, náležitostí, opatření, peněz, podkladů, prostředků, předpokladů, údajů, úprav, věcí, vlastností, vlivů, záruk, měn, znalostí; **bez této** analýzy, částky, injekce, jistoty, karty, operace, podmínky, smlouvy, spolupráce, technologie, úpravy, víry, zkušenosti, znalosti,

Podmínku v rámci elementární věty vyjadřují také složená určení *za tohoto (takového) předpokladu, za těchto (takových, daných) okolností, za těchto (takových) podmínek, pod podmínkou (něčeho)* apod. Jde obvykle o administrativní, publicistický nebo odborný styl.

Např.:

A právě **za tohoto předpokladu** je liberál s to zaútočit na konzervativní stanovisko.

Proti tomu ovšem Arméni protestovali a odmítali se **za takových podmínek** jednání účastnit.

"Poslanec byl ochoten podat výše uvedené informace pouze **pod podmínkou zachování anonymity**," stojí ve zprávě.

Řekové požadují právo na název Makedonie na základě historie. Ale **při takové logice** by byla zpochybněna většina hranic v Evropě.

IV. Cirkumstant přípustky

Přípustka se v rámci elementární věty vyjadřuje jednak speciálními přípustkovými předložkami *navzdory*, *vzdor*, jednak nespecifickými předložkami *přes* a *při* a složenými předložkovými výrazy *nehledě na* a *bez ohledu na*.

(Pozn.: K definici pojmu „přípustka“ viz kapitolu o souvětí.)

A. Předložky *navzdory*, *vzdor* a *nehledě na*

1. Vymezení

Přípustková nominální konstrukce s některou z těchto předložek v rámci elementární věty obvykle odpovídá přípustkové větě v rámci souvětí:

- (1a) **Navzdory varování** udal případ policii. (ČNK, upraveno)
- (1b) **Vzdor** varování udal případ policii.
- (1c) **Nehledě na varování** udal případ policii.
- (1d) **Přestože byl varován**, udal případ policii.

Přípustková věta však není vždy k dispozici, resp. pro její uplatnění by bylo třeba do věty zapojit různé implikované elementy:

- (2a) Rozhodnutí padlo **navzdory názoru** veřejnosti.
- (2b) Rozhodnutí padlo **přesto, že** veřejnost si to nepřála/byla jiného názoru.

2. Jednotlivé přeložky

Předložka *navzdory*

Předložkové spojení může stát na začátku, uprostřed i na konci věty (vše ČNK):

- (1) **Navzdory dešti** zůstanou studny suché.
- (2) Tehdy skutečně začal **navzdory režimu** v kulturních kruzích vanout dech svobody.
- (3) Zájem o české výtvarné umění stoupá **navzdory době**.

Tato přípustková předložka se užívá **ve spojení zejména s následujícími substantivy** (abecedně; pokud je substantivum doloženo pouze nebo převážně v plurálu, je uvedeno v plurálu; nad 10 dokladů):

absence, bolest, čas, déšť, doba, dohoda, doporučení, embargo, handicap, hrozba, chlad, jméno, komplikace, konkurence, kritika, krize, mínění, mládí, mráz, námitky, název, názor, nebezpečí,

nedostatek, nemoc, nepřízeň, nesouhlas, neúspěch, obavy, obleva, obvinění, očekávání, odpor, opozice, oslabení, osud, oteplení, pád, petice, počasí, pochybnosti, pokles, porážka, potíže, povodně, problémy, prognózy, prohra, protesty, přání, předpoklady, předpovědi, předsudky, překážky, příměří, přítomnost (*navzdory přítomnosti někomu*), recese (hospodářská), remíza, režim, rozhodnutí, růst, sankce, sliby, smlouva, snaha, těhotenství, tlak, tradice, tvrzení, únava, úsilí, úspěch, válka, varování, vedro, věk, vítězství, výhra, výhrady, výhrůžky, vyřazení, výsledek, výzva, zájem, zákaz, zákon, zima, zranění, zvýšení.

Další vybrané větné kontexty (řazeno abecedně podle přípustkového substantiva):

Babišovi ministři návrh podpořili **navzdory doporučení** vládních právníků.

Porušování zbrojního embarga by mohlo mít nepříjemné mezinárodní důsledky, jako tomu bylo např. na podzim roku 1966, kdy Československo prodalo **navzdory embargu** zbraně na Kypr.

Chcete se během návštěvy festivalu na Točníku zchladit? Ani to není problém. Nedaleko areálu je totiž Peklo. **Navzdory jménu** jde o rybník, do kterého můžete na chvíli utéct před tropickými teplotami posledních týdnů a osvěžit se.

Spojené státy včera zopakovaly, že jsou **navzdory námitkám** Číny odhodlány i nadále prodávat zbraně Tchaj-wanu.

Přibližně deset tisíc lidí se sjelo v sobotu z celého Slovenska do Košic, aby si - byť schováni pod deštníky - poslechli koncert jednoho ze tří největších tenorů světa, Luciana Pavarottiho. Další stovky lidí poslouchaly **navzdory nepřízni** počasí za branami amfiteátru.

Rozhodl se do toho jít **navzdory protestům** své rodiny.

Od roku 2013, kdy prezident Miloš Zeman odmítl **navzdory rozhodnutí** Vědecké rady Karlovy univerzity jmenovat Martina C. Putnu profesorem, se hovoří o tom, zda by tato pravomoc neměla přejít na někoho jiného.

Své příznavce spisovatelka ujistila, že **navzdory těhotenství** neodloží práci na šestém dílu potterovských příběhů.

Navzdory únavě jsme tu noc nemohli samým vzrušením usnout.

Čtyřiatřicetiletý hráč požaduje **navzdory věku** a údajně i klesající formě roční příjem pět milionů dolarů.

Tisíce lidí včera **navzdory zákazu** vycházení vyšly do ulic.

Předložka vzdor

Tato přípustková předložka má **vypjatě knižní povahu**. Srov.:

(1) **Vzdor chladu** večereli mnozí hosté na terasách. (překlad: V. Nabokov – ČNK)

Užívá se **výrazně méně často než předložka navzdory**. Je nejen doložena u mnohem nižšího počtu různých substantiv, ale u každého z nich má obvykle jen několik málo dokladů. Nejčastější jsou výrazy *vzdor krizi*, *vzdor nepřízni*, *vzdor slibům* a *vzdor zákazu* po zhruba 30 dokladech.

Doložená je ve spojení zejména s následujícími substantivy (abecedně; pokud je substantivum doloženo pouze nebo převážně v plurálu, je uvedeno v plurálu; od tří dokladů):

děšť, dohoda, důkazy, komplikace, konkurence, kritika, krize, mládí, název, nemoc, nepřízeň, nesouhlas, obleva, očekávání, odpor, počasí, pochybnosti, porážka, problémy, prognózy, prohra, protesty, předpisy, překážky, příměří, sestup, sliby, snaha, spekulace (pl.), tvrzení, únava, úsilí, varování, vědomí, vedro, věk, zákaz, zvyklosti.

Vybrané větné kontexty:

Do funkce byl jmenován **vzdor kritice** tisku i opozice.

Rusové střílí **vzdor příměří**.

Spánek však **vzdor únavě** nepřicházel.

Předložka *nehledě na*

Tento předložkový výraz vzhledem k jeho původu (jde o spojení přechodníku slovesa *nehledět* s předložkou *na*) často spíše než čistou přípustku vyjadřuje tu okolnost, že se nepřihlíží k tomu, co je označeno substantivem. Může jít jen o nějaký nesoulad mezi fakty či nepříznivou okolnost navíc. Např. doloženou větu (1a) lze transformovat na větu (1b) se spojkou *aniž*, nikoli na větu s některou ze spojek přípustkových:

- (1a) Bohužel jsem dnes v takové situaci, že vydavatel vydá cokoliv, co napíšu, **nehledě na** kvalitu. (ČNK)
- (1b) Bohužel jsem dnes v takové situaci, že vydavatel vydá cokoliv, co napíšu, **aniž** hledí na kvalitu.
- (1c) *Bohužel jsem dnes v takové situaci, že vydavatel vydá cokoliv, co napíšu, **přestože** nehledí na kvalitu.

V doložené větě (2a) výraz *nehledě na* uvozuje dodatečnou nepříznivou okolnost:

- (2a) **Nehledě na** riziko zranění či smrti se váleční zpravodajové vystavují nebezpečí manipulace. (ČNK)
- (2b) Váleční zpravodajové se vystavují nebezpečí manipulace **a navíc** riziku zranění či smrti.

V určitých kontextech však lze i tuto složenou předložku chápat ve významu přípustkovém a lze ji převést na souvětí s přípustkovou spojkou:

(3a) V Británii je dnes **nehledě na** krizi uloženo v bankách více než bilion liber. (ČNK)

(3b) V Británii je dnes, **ačkoli** je krize, uloženo v bankách více než bilion liber.

(4a) Na pražské památky vyrazili **nehledě na** nepřízeň počasí. (ČNK)

(4b) Na pražské památky vyrazili, **ačkoli** počasí bylo nepříznivé.

(4a) **Nehledě na** problémy s hygienou a úřady se hotelu dařilo. (ČNK)

(4b) **Ačkoli** měl problémy s hygienou a úřady, hotelu se dařilo.

B. Předložka *přes*

Je v souladu se svým lexikálním významem běžnou přípustkovou předložkou (vše ČNK):

(1) **Přes krásu** města pražským hotelům překvapivě chybí standardní zařízení.

Srov. dále:

Přes absenci několika zraněných a omluvených hráčů jsme nesehráli špatný zápas.

Přes existenci profesionálního sboru se role dobrovolných hasičů vůbec nezmenšila.

Přes kontroverznost postavy doktora Háchy najdete na jeho rodném domě v Trhových Svinech pamětní desku.

Přes nervozitu předvedl kvalitní sestavu a zajistil si první místo.

Přes rozmanitost dalšího využití je sběr nápojových kartonů zatím stále na začátku. (Deníky Bohemia, 2012)

Přes výhrady puristů se slovo vliv v češtině prosadilo a dnes nikdo o jeho správnosti a potřebnosti nepochybuje.

Bezprostředně po této předložce jsou v přípustkovém významu doložena např. tato

substantiva (abecedně, od pěti dokladů):

přes absenci, existenci, kontroverznost, krásu, kritiku, mládí, námitky, náročnost, nářky, nervozitu, nesouhlas, neúspěch, odpor, oslabení, porážku, problémy, prohru, protesty, rozmanitost, různost, snahu, spory, stížnosti, upozornění, úsilí, úspěch, varování, vážnost, výhrady, výhru, zlepšení, zpoždění, zrušení, ztrátu.

Častá je přípustková předložka *přes* ve spojení:

(a) se **zájmennými kvantifikátory *všechn* a *veškerý***:

(2) **Přes všechnu bolest** jsou snad tito lidé dnes šťastní. (ČNK)

Srov. dále:

Přes všechen věhlas zůstal profesor Holý skromným člověkem, který kladl důraz na poctivou práci vědce.

Přes všechny komplikace s pěstováním vinné révy vinohradníků v kraji přibývá.

Přes veškeré úspěchy v rozvoji medicíny zůstává krev dárců nepostradatelnou. (zkráceno)

(b) s přivlastňovacími zájmeny:

(3) **Přes jejich** mládí jde o zkušené profesionály. (ČNK)

Srov. dále:

Přes můj silný **odpor** k této zelenině byl u nás špenát na stole poměrně často [...]

Přes její námitky trval na tom, aby se naučila střílet.

Přes jeho radostnou náladu ho deprimovala jedna myšlenka.

Přes náš nesouhlas a nesouhlas většiny zemědělské veřejnosti byly agentury pro zemědělství a venkov jako samostatné instituce k 31. 12. 2012 zrušeny a začleněny do organizační struktury SZIF.

Přes svou velikost mají klidnou povahu a vyznačují se vysokou spolehlivostí.

(c) s odkazovacím *tento*:

(4) **Přes tyto výhody** však není centrální rozvod tepla jedinou možností.

Srov. dále:

Přes tento střízlivý **úsuděk** odborníků se Mluvící Mlok stal senzací londýnského zoo. (K. Čapek, *Válka s mloky*)

Přes tuto rozmanitost jsou atomy v molekulách spojeny pouze dvěma hlavními typy vazeb, totiž iontovou a kovalentní. (zkráceno)

Přes toto zjištění je finská vláda připravena sestavit smíšenou komisi pro vyšetření případu.

Předložky *přes* se ve spojení se substantivem jako výraz podmínění užívá např.

v následujících syntagmatech:

Přes všechnu snahu, chválu, hrůzu, skepsi; **všechny** problémy, výhrady, potíže, obtíže, nedostatky, překážky, peripetie, komplikace, úspěchy, snahy, výtky, útrapy, nevýhody; **všechna** úskalí, opatření, varování, pozitiva, omezení, očekávání; **veškerou** snahu, pomoc, osvětu; **veškeré** úsilí; překážky, výzvy, úspěchy; **veškerá** rizika, negativa; **mé** protesty; **naši** snahu, velikost; **naše** varování; **svůj** věhlas, stav; **svou** velikost, výšku, rozsáhlost, popularitu, odlehlost; **svoje** mládí; **své** stáří, bohatství, rozměry; **svá** omezení; **její** odpor, protesty, snahu; **jejich** snahu, mládí; **tento** handicap, neúspěch, úspěch, trend, růst; **tuto** nevýhodu, kritiku, rozmanitost; **toto** varování, úsilí, opatření; **tyto** problémy, výhrady, úspěchy, komplikace, obtíže, argumenty, výhody; **tato** omezení, opatření, negativa, varování.

C. Předložka *při*

V přípustkovém významu bývá obvykle doprovázena zájmenem *všechn* (jež má ve tvaru feminina podobu *vší* - např. *při vší prostotě* -, ve tvaru maskulina podobu *všem* - např. *při všem svém smutku*) nebo *veškerý* v příslušném tvaru. Přípustkové substantivum bývá navíc spojováno s posesivním zájmenem *svůj* (*při vší své pili*).

Nejčastěji po předložce *při* užitě v přípustkovém významu následuje **femininní tvar *vší***; přípustkový výraz *při vší* lze zaměnit výrazem *přes veškerou*:

- (1a) **Při vší angažovanosti** je stále veselou a uměnímilovnou bytostí. (ČNK)
- (1b) **Přes veškerou angažovanost** je stále veselou a uměnímilovnou bytostí. (ČNK)

- (2a) **Při vší své genialitě** nebyl Newton schopen dát ekonomii jedinou novou myšlenku. (ČNK)
- (2b) **Přes veškerou svou genialitu** nebyl Newton schopen dát ekonomii jedinou novou myšlenku.

Srov. dále:

Při vší pili nemůže nečeský pěvec dosáhnout takového jazykového citu, aby například chápal rozdíly mezi krátkými a dlouhými slabikami.

Avšak Ján Čarnogurský **při vší své tvrdosti** nikdy neztratil image člověka, který se chce dohodnout bez lačkových figlů a jiných podrazů, přes všechny jeho výroky o slovenské hvězdičce a samostatnosti do deseti let.

Při všem svém spontánním **komediantství** se zpěvák neuchyloval k lacinému roztleskávání publika a podobným pokleslým figlům - vlastně to ani nepotřeboval.

Při veškeré své něžnosti měla jeho přítelkyně prudkou povahu a Einstein ji dokonce shledával podivně nostalgickou.

Frekvenčně všechna ostatní substantiva vysoce přesahuje spojení ***při vší úctě***.

K ostatním substantivům stojícím bezprostředně po spojení *Při vší* na začátku věty patří (abecedně, od 3 dokladů):

Při vší angažovanosti, bídě, dokonalosti, dramatičnosti, důslednosti, důvěře, hrůze, chvále, komplikovanosti, korektnosti, kritice, kritičnosti, lásce, lehkosti, mizérii, nedůvěře, nenávisti, neúctě, nostalgii, obezřetnosti, odlišnosti, opatrnosti, ostudě, otevřenosti, péči, pestrosti, pietě, pokoře, pozornosti, práci, přísnosti, radosti, rozdílnosti, rozmanitosti, různorodosti, různosti, skepsi, skromnosti, slávě, složitosti, smůle, snaze, toleranci, tragédii, tragice, tragičnosti, tvrdosti, vážnosti, víře, vytíženosti, zábavnosti, závažnosti.

Tvar plurálový a zejména tvar maskulinní a neuterní má mnohem méně výskytů;
např.:

Při všech hrůzách, nedostacích, nejasnostech, obavách, odlišnostech, pochybnostech, potížích, překážkách, rizicích, snahách, sympatiích, úspěších, výhradách.

Při všem cynismu, nadšení, neštěstí, obdivu, pochopení, respektu, smutku, štěstí.

(3) **Při všech nedostacích** a chybách byl Klaus devadesátých let velkým politikem.

(zkráceno)

Srov. dále:

Při všech úspěších moderní medicíny je nemocný ohrožen například nemocniční infekcí, chybami personálu, možností selhání přístrojů atd.

Sociální sítě **při všech rizicích** nejsou a priori hrozbou.

9.3.2.6 Cirkumstanty ostatní

Je zřejmé, že **nelze podat vyčerpávající seznam jednotlivých významových typů cirkumstantů**. Významy, které cirkumstanty vyjadřují, jsou pestré a rozmanité, stejně jako okolní svět, který popisují. V předcházejících oddílech bylo analyzováno pět základních skupin cirkumstantů, kterými se vyjadřují prostorové, časové, způsobové a kauzální okolnosti dějů. V jazyce však nacházíme nemalý počet dalších cirkumstantů, jejichž **význam není zcela jednoznačný a/nebo které se do tradičních typů řadí obtížně**.

V této kapitole stručně poukážeme na některé další druhy cirkumstantů, které se ukazují jako dobře vymezené, pokud jde o definici významu a stanovení repertoáru formálních prostředků.

I. Cirkumstant doprovodu

Cirkumstant doprovodu je takové určení, které vyjadřuje doprovod, společenství, tj.:

- (a) entitu (předmět nebo osobu), která **doprovází** jiný předmět nebo osobu (zpravidla v pozici podmětu nebo předmětu): *žije s rodiči* (věty (1) a (2), (5) až (9));
- (b) **vyloučení z tohoto společenství**: *žije bez manžela* (věty (3) a (4)).

Cirkumstant doprovodu se vyjadřuje se primárními předložkami *s+7* a *bez+2* (věty (1) až (4)), a dále sekundárními předložkami *spolu s+7*, *zároveň s+7*, *ve spojení s+7*, *ve spolupráci s+7* (věty (5) a (8)). Význam společenství nese také předložka *včetně+2* (věta (9)).

- (1) Jak je to krásné, být dojat **s celým světem** nad dětmi běžícími po trávníku!
- (2) Děti a několik žen tábořilo **s vozy a koňmi** před kroměřížským nádražím.
- (3) Když jsi zůstal **bez nohy**, proč jsi potřeboval čtyřnohého a ne dvounohého přítele?
- (4) Všeobecně se k pacientům dostávají **bez českého návodu** i další léky,
- (5) Lékař **zároveň s lékem** předepíše, jak ho užívat,
- (6) Zemědělské družstvo mu majetek předalo a on **spolu se svou manželkou** začal hospodařit.
- (7) Kupuje akcie **ve spojení s opcemi**, aby zlepšil výnosy a zabránil poklesům.
- (8) Organizačně akci připravují čeští sochaři **ve spolupráci s milevským muzeem**.
- (9) Umožní jim nadýchat se pralesa **včetně 35stupňového vedra** a 90procentní **vlhkosti**.

II. Cirkumstant zdroje informace

Cirkumstant zdroje informace uvádí osobu (její názor, zkušenost), instituci, dokument, médium jakožto **zdroj sdělované informace**. Vyjádřený zdroj se nemusí vztahovat jen k informaci vyjádřené predikátem (věty (1) až (3)), ale též k informaci, ke které odkazuje předmět slovesa mluvení (tj. k tomu, co bylo sděleno; věta (4)).

Cirkumstant zdroje informace se vyjadřuje předložkou *podle*+2 (případně *dle*+2 – věty (1) až (3)) a sekundární předložkou *na základě*+2 (věta (4)).

- (1) Kousnutí klíštětem je **podle informací** zdravotníků letos zvláště nebezpečné.
- (2) Řada klientů **podle banky** tvrdila, že se domnívala, že jde o legální možnost půjčky.
- (3) **Dle mého soudu** univerzity nepatří pod ministerstvo školství.
- (4) **Na základě informací** z olomouckého arcibiskupství to včera sdělil náměstek primátora.

III. Cirkumstant výjimky

Cirkumstant výjimky je takové určení, které vyjadřuje:

- (a) **výjimku z platnosti děje/stavu** vyjádřeného řídicím predikátem: *kromě tebe přijdou všichni* = jen ty nepřiješ (věty (1), (3), (6) až (8));
- (b) pro koho/co děj/stav vyjádřený řídicím slovesem také **výjimečně platí** (*kromě tebe přijde i on* = přijdeš ty, ale i on), tj. význam „výjimečného slučování“ (věty (2), (4), (5)).

K rozdílu mezi významem „výjimky“ a „výjimečného slučování“ viz Panevová a kol. (2014, s. 158n), Mikulová (2011, s. 85n.), Kloudová (2021).

Cirkumstant se vyjadřuje předložkami *kromě+2*, *mimo+4*, *vedle+2* (věty (1) až (5)). Jen význam „výjimky“ vyjadřují sekundární předložky *s výjimkou+2*, *vyjma+2*, *až na+4* (věty (6) až (8)).

- (1) **Kromě advokátů** s ním nesmí nikdo hovořit.
- (2) **Kromě němčiny** uměla i český a německý těsnopis.
- (3) „Neposkytneme žádná další vyjádření **mimo** tiskové **prohlášení**“, řekl mluvčí.
- (4) Spisovatel Jirásek napsal **mimo** historické **romány** také řadu divadelních her.
- (5) **Vedle** dvou městských **zařízení** chtěli mít také jedno soukromé.
- (6) Všechny hlavní tahy **vyjma** mezistátní **dálnice** byly do včerejší 13. hodiny zprovozněny.
- (7) Během lodní katastrofy jsem ztratil **s výjimkou chlebníku** všechn svůj skromný majetek.
- (8) Upřímně si myslím, že veřejnost není zlá, **až na** některé **jedince**, kteří si tím sami řeší určité problémy.

Význam „výjimky“ se vyjadřuje také vedlejší větou (viz odd. VI, kap. 2.2.8.1) a konstrukcí se spojkou *než* (typicky *nezbývá než* + infinitiv, ale i jinak – věty (9) a (10)).

- (9) Nezbývá, **než si dát** práci a vyhledat z bank tu nejlepší a nejlevnější.
- (10) Neměli vůbec nic, **než to**, co měli na sobě.

IV. Cirkumstant výsledku děje

Cirkumstant výsledku děje je takové určení, které vyjadřuje **výsledek nebo účinek děje**, tj. vlastnost (nebo stav), které může být (je/bylo) dosaženo působením řídicího děje. Na rozdíl od cirkumstantu způsobu, který popisuje vnitřní charakteristiku řídicího děje a vztahuje se tak k průběhu popisovaného děje, případně k jeho nositeli (*pomalů dokončil práci* = dokončování práce bylo pomalé), cirkumstant výsledku děje popisuje vlastnosti výsledné situace (*úspěšně dokončil práci* = dokončil práci tak, že byla úspěšná / že to bylo úspěšné). V řadě kontextů je však odlišení cirkumstantu výsledku děje od cirkumstantu způsobu obtížné.

Cirkumstant výsledku děje se primárně vyjadřuje závislou klauzí (viz odd. VI, kap. 2.2.7). Může být vyjádřen i adverbiem (odvozeným ze substantiva nebo adjektiva): *úspěšně, marně, vítězně, bezvýsledně, nenávratně, neopravitelně* (věty (1) až (3)), a též omezeně některými

předložkovými i bezpředložkovými pády substantiva (věty (4) až (6)): bezpředložkovým instrumentálem (*odnesla to zraněními*), *s+7* (*prodat se ziskem*), *k+3* (*vyřešit něco ke spokojenosti všech*), *na+4* (*natřít něco na modro*).

- (1) Jedna budova je zřejmě **neopravitelně** poškozena.
- (2) Loď i s drahocenným nákladem by byla **nenávratně** ztracena.
- (3) Hráči zatím **marně** čekají na lednové výplaty.
- (4) **Se ziskem** prodali dům.
- (5) V převážné většině případů dokáže věc na místě vyřešit **k vaší spokojenosti**.
- (6) Maturita dopadla **na dvojku**.

Cirkumstanty popsané v této kapitole (9.3.2.6) tradičně do syntaktických popisů nejsou zařazovány. Nejširší repertoár cirkumstantů najdeme v *Mluvnici současné češtiny 2* (Panevová a kol. 2014). V ní navíc vedle cirkumstantů uvedených v této gramatice rozlišují význam kontradikce (*zatímco obchodů s obuví přibýlo, nejbližší opravna je daleko*), dědictví (*mít knihu po babičce*), substituce (*místo něho přišla ona*), rozdílu (*zvětšit o pět procent*), kritéria (*hrát podle pravidel*).

U Šmilauera (1947) a pak i v dalších monografiích (Daneš a kol. 1987, Grepl – Karlík, 1998) najdeme určení původu (*kakao pochází z bobulí kakaového stromu*) a původce (*byl přijat ředitelem*), která jsou v této mluvnici považována za komplement (viz odd. III, kap. 9.2).

V *Mluvnici češtiny III* (Daneš a kol. 1987) se vyčleňuje určení průvodního děje / stavu (*přišel unaven, sedí po třech*), část těchto určení se v této gramatice hodnotí jako doplněk (viz odd. III, kap. 9.4), neshodná určení jsou pak posuzována jako cirkumstanty způsobové.

Ve *Skladbě češtiny* (Grepl – Karlík, 1998) je popsáno určení očekávaných, ale nenastalých okolností, určení zaměřených okolností nebo určení irelevantních okolností, která se všechna vyjadřují závislou klauzí.

9.4 Doplněk

Obsah:

9.4.1 Obecná charakteristika

9.4.1.1 Definice

9.4.1.2 Morfologické vlastnosti adjektivního doplňku

9.4.1.3 Syntaktické vlastnosti doplňku

9.4.2 Vyjádření doplňku

9.4.2.1 Doplněk je výraz povahy adjektivní

I. Obecná charakteristika a sémantika doplňkového výrazu

II. Podmětový doplněk adjektivní

A. Doplněk těsný

B. Doplněk volný

III. Předmětový doplněk adjektivní

A. Doplněk k objektu v akuzativu

B. Doplněk k pádům neakuzativním

9.4.2.2 Doplněk je výraz povahy substantivní

I. Doplněk je vyjádřen předložkovým pádem

II. Doplněk je vyjádřen substantivem v nominativu nebo prostém akuzativu

9.4.2.3 Doplněk uvozený spojkou *jako*

I. Spojení *jako* + substantivum nebo číslovka

II. Spojení *jako* + adjektivum

9.4.2.4 Jiné vyjádření doplňku

9.4.3 Konkurence doplňkového adjektiva a adverbia

9.4.3.1 Obecná charakteristika

9.4.3.2 Typy determinace

9.4.3.3 Bezkonkurenčnost doplňkového adjektiva

9.4.3.4 Seznam doplňkových adverbií a sloves, k nimž se vztahují

Terminologická poznámka:

Termín „doplněk“ jako **název specifického větného členu**, jak je vymezen a charakterizován v této gramatice, je do značné míry záležitostí **českého gramatikopisectví**. Jako název specifického větného členu zavedl tento termín a jemu odpovídající pojem do české gramatikografie až **Jan Gebauer**. (Sám termín *doplněk* je v české gramatikografii starší, označoval však větný člen, jemuž dnes říkáme *předmět*.)

V gramatikách angličtiny, němčiny nebo francouzštiny ani v gramatikách jiných slovanských jazyků se s pojmem odpovídajícím českému pojmu „doplněk“ nepracuje. Odpovídající větný člen se v gramatikách těchto jazyků obvykle pokládá za **zvláštní druh přísudkového (predikativního) jména**.

Termínu „doplněk“ se neužívá ani v *MČ* a ani ve *Skladbě češtiny*. Místo něj se zde užívá termínů *příslowecné určení komitativní* a *kopredikát*.

F. Trávníček (1951, s. 770) se zmiňuje, že vzhledem k jeho funkci se doplněk nazývá někdy *slovesný* nebo *přísudkový přívlástek*. V. Šmilauer (1966, s. 335) jako synonymní termín k termínu doplněk užívá **atribut verbální**. Tento název pokládáme za výstižný, zůstáváme však raději u tradičního názvu jednoslovného.

F. Kopečný (1958, s. 244nn) řadí výklady o doplňku ke komplexním vztahům determinacním a doplněk charakterizuje obecně jako „atribut verbonominální“. O. Uličný (1969) pokládá „doplněk“ za „vedlejší větný člen“.

Že se termín „doplněk“ jako název specifického větného členu v českém gramatikopisectví prosadil a udržel, je zřejmě zásluha velké autority, jíž Jan Gebauer požíval, a která nikdy nebyla nijak zpochybnována.

Domníváme se, že syntaktické a sémantické vlastnosti větného členu, který nazýváme tradičně *doplněk*, jsou natolik specifické, že si zasluhují pojednat ho jako svérázný větný člen a pojmenovat ho jednoduchým názvem, který je u názvu *doplněk* k dispozici.

Doplněk v definovaném smyslu někdy (viz níže) nelze jednoznačně odlišit od atributu, jindy lze též větný člen pokládat za doplněk nebo za určení způsobu děje apod. Stejně jako u většiny syntaktických jevů charakterizovaných a vysvětlovaných v této gramatice nám i zde jde méně o „čistotu teorie“ a více o samo

jazykové dění, jeho podmínky a možnosti, jak je lze sledovat díky obrovskému množství rozmanitých textů obsažených v ČNK.

9.4.1 Obecná charakteristika

9.4.1.1 Definice

Za doplněk pokládáme **větný člen**, typicky vyjádřený **adjektivním tvarem participia** (*odpočatý, opilý*) nebo neparticipiálním **adjektivem** (*živý*), **který se významově a zčásti i formálně zároveň vztahuje ke dvěma větným členům**:

- ke slovesnému **přísudku** věty, resp. k **infinitivu** závislému na VF;
- k **podmětu** nebo **předmětu** věty.

(Následující číslované dokladové věty v kapitole 9.4.1 kromě vět (6b) a (22b) jsou z ČNK. Jako v celé gramatice jsou z ČNK i všechny ty doklady v blocích, u nichž není uveden autor nebo pokud za jménem autora následuje – ČNK.)

- (1) V sobotu **se vrátil unavený**. (M. Vaculíková) **doplněk k podmětu** (*on*)
(2) Ten nápad **ji zastihl naprosto nepřipravenou**. **doplněk k předmětu** (*ji*)

Stejný status mají i **anglická, německá a francouzská** adjektiva v konstrukcích jako *She married young*. (*Vdávala se mladá.*) – *Otto kehrte völlig gesund nach Hause zurück*. (*Otto se vrátil domů zcela zdravý.*) – *Il a trouvé la maison vide*. (*Nalezl dům prázdný.*) V gramatikách těchto jazyků se však zpravidla hovoří o predikativně užitém adjektivu – srov. poznámka výše.

Doplněk označuje vlastnost, resp. stav, ve kterém se nachází skutečnost pojmenovaná řídicím syntaktickým substantivem **za děje** nebo stavu vyjádřeného řídicím slovesem. Bývá vyjádřen participiem nebo adjektivem, substantivem, zájmenem, číslovkou, infinitivem nebo přechodníkem.

Stručněji (a méně přesně) lze definovat doplněk slovy F. Trávnička (1951, s. 764):

„**Doplněk vyjadřuje vlastnost**, kterou má substantivum za děje, **která děj pouze provází** [...]“

K této definici je třeba poznamenat, že jde nikoli o vlastnost, kterou má substantivum, nýbrž o vlastnost, kterou má skutečnost substantivem pojmenovaná. Jde ovšem o dosti běžný způsob nepřesného vyjadřování, rozšířený i v lingvistice.

Pokud jde o pojmy „vlastnost“ a „stav“, užíváme je víceméně v nedefinovaném smyslu, v podstatě vzhledem ke jejich obecnému lexikálnímu významu. Přitom obvykle to, co lze nazvat „vlastností“ lze nazvat i „stavem“ a obráceně. Principiálně jiné stanovisko zaujímá J. Kačala (1971), který důsledně mezi „vlastností“ a „stavem“ rozlišuje.

Za doplněk pokládáme i nominální skupiny, které mají dvojí vztah – k ději i k jeho subjektu či objektu – pouze významově, nikoli též formálně (tento vztah není vyjádřen shodou):

- (3) **S rukama na bocích** se dívala na Temple a z očí jí šlehal studený oheň. (překlad: W. Faulkner)

Podstatná pro toto hodnocení je ta okolnost, že taková nominální skupina (zde *s rukama na bocích*) určuje, v jakém stavu se nachází subjekt za děje vyjádřeného přísudkem věty (*dívala se*). Objektivně ovšem takový doplněk nelze odlišit od určení okolnosti (způsobu) děje.

9.4.1.2 Morfologické vlastnosti adjektivního doplňku

Tvar participia mívá obvykle podobu s **dlouhou koncovkou**, může mít ale i **vypjatě spisovnou podobu s krátkým tvarem** participia.

Pokud se doplněk vztahuje k podmětu věty, užívá se **dlouhých i krátkých tvarů** participia; **krátký tvar je knižní**:

- (4a) Budu **chodit zahalená** a žít pro ideu.
(4b) Dita Saxová **vykročila zahalena** jako César. (A. Lustig)
- (5a) **Ohromená** tou odpovědí **se posadila** ke kuchyňskému stolu a upřeně sledovala jeho oči, které k ní konečně pozvedl.
(5b) **Ohromeni zjistili**, že se nacházejí v opuštěné továrně na čokoládu.

Pokud se doplněk vztahuje k objektu věty a tím je **femininum**, užívá se rovněž **tvarů dlouhých i krátkých**:

- (6a) Já jsem přece **nestvořil ženu zahalenou** od hlavy až k patě!
(6b) Byl zvyklý **vidět** svou **ženu zahalenu** od hlavy až k patě. (překlad: M. Waltari, zkráceno)

Srov. dále:

"A jsi už ženat?" "Vdovec," odpověděl Marek a **vyskočil vzrušen**. (K. Čapek – ČNK)
Pokaždé **znehyněl, zaskočen** její absolutní důvěrou. (překlad: O. Tokarczuk – ČNK))
Utrmáceni po dlouhé cestě **jsme** s kufry **mířili** k východu letištní haly. (K. Gott, *Má cesta za štěstím*.)

Nakonec, **vyčerpána emocemi, ulehla** na postel a začala dřímat.

Je-li v pozici objektu děje **maskulinum, krátký tvar trpného participia se neužívá** a místo něj se užívá adjektivního tvaru dlouhého:

- (7a) **Zastihl jsem ho unaveného**, ale šťastného po prvním koncertu s ČF v Rudolfinu.
(7b) *Zastihl jsem ho unavena, ale šťastného/šťastna po prvním koncertu s ČF v Rudolfinu.

9.4.1.2 Syntaktické vlastnosti doplňku

I. Vztah k podmětu nebo předmětu věty

A. Doplněk podmětový

Doplněk vztahující se k podmětu (lexikálně vyjádřenému – věty (7) a(10) či nevyjádřenému – věty (8) a (9)) nazýváme **doplněk podmětový**; častý je zejména u přísudkových sloves *vrátit/vracet se, odejít/odcházet* a jiných sloves pohybu; vyskytuje se ale i u řady jiných sloves, např. *dívat se, hledět, zírat* aj. :

- (8) Z pobytu na farmách **se lidé vracejí** duševně **odpočatí**.
(9) Můžeme spadnout, ale za rok **se vrátit** dvakrát tak **silní**.
(10) Potřebujeme **chodit** do práce **odpočatí**.
(11) **Jasuko** na něj **zírala** celá **vyděšená**.

Ve větách (8) a (11) se doplňky *odpočatí* a *vyděšená* vztahují jednak k přísudkům *vracejí se* a *zírala*, jednak k podmětům *lidé* a *Jasuko*; vztah k podmětu *lidé* a *Jasuko* je formálně vyjádřen **shodou** v čísle, rodě i pádě.

Ve větách (9) a (10) se doplňky *silní* a *odpočatí* vztahují k lexikálně nevyjádřenému podmětu *my* a k infinitivům *vrátit se* a *chodit*. Vztah k podmětům je rovněž formálně vyjádřen shodou.

Doplňkové adjektivum může být i v **komparativu**:

- (12) Budu dřímat a pokusím **se vrátit** ještě **silnější**.

Pokud je adjektivum **součástí složeného přísudku** (k němu viz podrobně oddíl III, kap. 2.3), za doplněk ho nepokládáme:

- (13) Lékaři díky tomu **budou odpočatí**.

Pokud je **adjektivum v postpozici**, tj. za určovaným substantivem, a přísudkem je sloveso plnovýznamové (tj. nikoli sponové), lze odlišit tento **atribut** od doplňku jen vzhledem k sémantice věty:

(14) Nejlepší sex mívají **lidé spokojení, šťastní a odpočatí**.

Větu (14) pochopíme nejspíš tak, že se v ní mluví pouze o tom, **jací** lidé mívají nejlepší sex; nominální skupina *spokojení, šťastní a odpočatí* je tu tedy **atributem**, nikoli doplňkem.

Speciálním případem je adjektivní **doplňěk vztahující se** kromě podmětu **k predikativnímu adjektivu**:

(15) Zdi **jsou nejhezčí bílé**.

Srov. dále:

Mléko **je nejchutnější čerstvé**.

Po škole jsem pět let pracovala pro restaurátorskou firmu a já při tom zjistila, že fresky **jsou** někdy **hezčí neopravené**.

B. Doplněk předmětový

Doplněk vztahující se k předmětu věty nazýváme **doplněk předmětový**. S předmětovým komplementem se doplněk **shoduje v pádě**; nejčastěji jde o **akuzativ**:

(16) Nápadník přišel a našel **lavičku prázdnou**. (překlad: B. MacDonaldová)

(17) Nenechávej **ji samotnou**. (J. Zábrana)

(18) Přivezli **vás svázaného**. (překlad: M. A. Bulgakov)

II. Pozice doplňku ve větě

Doplněk stává typicky **na konci věty** (viz věty (1), (2), (8) až (12) a (16) až (18) výše). Může však stát i v jiných pozicích, **uprostřed** nebo **na začátku věty**:

(19) **Probouzí se zkřehlý zimou** dávno před svítáním.

(20) **Unavená se ukládám** ke spánku a myslím na všechny své klienty.

III. Doplněk těsný a volný

Pokud doplněk při tvorbě věty (spontánně) pojmáme jako větný člen, který má zásadní podíl na jejím významu, neoddelíme ho od zbytku věty čárkou – tak je tomu např. ve větách (19) a (20) výše; takový doplněk označujeme jako **těsný**.

Naproti tomu doplněk **volný** je jen jakýmsi dodatkovým poukazem na vlastnost či okolnost, která **není pro význam věty rozhodující**:

- (21) Vracíte se pomalu domů, **zkřehlý zimou**, do násilím otevřeného a vykradeného bytu.
- (22) Dýchalo se volněji a hlasy pod lipami zněly tlumeně, **ztišené podvečerem**. (překlad: A. M. Bulgakov)

Protiklad volnosti a těsnosti doplňku, manifestující se ve větné interpunkci, je vždy subjektivní a přítomnost či absenci interpunkčních čárek nelze vynuocovat žádným pravidlem. I ve větě (19) by bylo možno doplněk pojmout jako volný a oddělit ho čárkami:

- (19a) **Probouzí se zkřehlý zimou** dávno před svítáním. (ČNK)
- (19b) **Probouzí se, zkřehlý zimou,** dávno před svítáním.

(Srov. obdobu přívlastku restriktivního a nerestriktivního – viz oddíl III., kap. 10)

IV. Významová konkurence doplňku a atributu

Doplněk stojící na začátku věty, zejména pokud je rozvitý či několikanásobný, po němž bezprostředně následuje podmět, významově konkuruje atributu v téže pozici:

- (23a) **Odstrkovaná a našťvaná, Maggie** prahne po tom, aby jí někdo konečně věřil. (ČNK)
- (23b) **Odstrkovaná a našťvaná Maggie** prahne po tom, aby jí někdo konečně věřil.

V písmu se doplněk od atributu v těchto případech odlišuje jen **přítomností či absencí čárky**, v mluvené řeči pak přítomností či absencí **pauzy** před podmětem. Je zde však zřetelný významový rozdíl: adjektivní skupina *odstrkovaná a našťvaná* se ve větě (22a) vtahuje také či dokonce převážně k přísudkovému ději *prahne* a zároveň je tu implikován příčinný vztah mezi „odstrkovaností“ a „prahnutím“; jde tu tedy o vztah sémanticky komplexní. Naproti tomu ve větě (22b) jde o jednoduchý vztah atributivní.

Zejména při překládání (především z angličtiny) se však od tohoto významového rozdílu mnohdy odhlíží a **běžné anglické doplňky typu (22a)** se do češtiny obvykle překládají jiným způsobem, např. atributem, jak je tomu ve větě (22b).

9.4.2 Vyjádření doplňku

9.4.2.1 Doplňěk je výraz povahy adjektivní

I. Obecná charakteristika a sémantika doplňkového výrazu

Nejčastěji jde o dlouhý tvar trpného participia (*unavený*), méně často o neslovesné adjektivum (*veselý*):

(Následující číslované dokladové věty v kapitole 9.4.2 kromě vět (17b, c), (50b) a (51b) jsou z ČNK.)

- (1) Dny nepřítomnosti v práci si musíme nadělat, a proto **odjíždíme unavení**.
- (2) Druhá noc proběhla stejně špatně jako ta první a svítání ji **zastihlo unavenou**.
- (3) „Ve fitnesscentru je super prostředí, takže tam chodím ráda. Cvičení mě nabíjí. Když nemám zrovna nejlepší náladu, tak odtamtud **odcházím veselá**.”

Tyto doplňky obvykle označují **tělesný nebo duševní stav** entity vyjádřené podmětem nebo předmětem věty.

Obvyklými doplňkovými participii označujícími **duševní stav** např. jsou:

dojatý, natěšený, ohromený, otrávený, podrážděný, polekaný, překvapený, rozčilený, rozhněvaný, rozhořčený, rozveselený, ustrašený, užaslý, vyděšený, vylekaný, vzrušený, zahanbený, zklamaný, zmatený, znechucený.

Obvyklými doplňkovými participii označujícími **tělesný stav** jsou např.:

nachlazený, prochladlý, promočený, promrzlý, udýchaný, unavený, upocený, vyčerpaný, vysílený, zesláblý, zmožený, zpocený, zraněný.

Obvyklými neparticipiálními adjektivy označujícími **duševní nebo tělesný stav** jsou např.:

bezradný, bosý, hladový, holý, horký, klidný, mrtvý, nahý, nedočkavý, nemocný, prázdný, silný, slepý, smutný, spokojený, střízlivý, syrový, sytý, šílený, šťastný, vážný, veselý, zdravý, zlý, zvědavý, živý.

II. Podměťový doplňěk adjektivní

A. Doplňěk těsný

1. Pozice těsného doplňku

Tento typ podmětového doplňku může stát **na konci, uprostřed nebo na začátku** věty:

- (4) Houslista Jaroslav Svěcený **odcházel dojatý**.
- (5) Byl jsem šťastný jako člověk, který **odchází dojatý** z překrásného setkání.
- (6) **Dojatá a roztřesená vstupovala** včera legendární tenistka Martina Navrátilová na kurty pražské Štvanice.

DALŠÍ DOKLADY PODLE POZICE:

NA KONCI VĚTY

(abecedně podle doplňkového adjektiva):

A ona by byla tak nervózní, že by si ani neobjednala jídlo a šla by **spát hladová**.

Úroda byla sklizena a pole **ležela holá**. (překlad: I. B. Singer – ČNK).

Do dalších závodů jsem mohl **jít klidněji**.

Nic ženské tak nenamíchne, jako když mají **chodit nahé**. (překlad: J. P. Sartre – ČNK)

Odcházím z kina zcela **otrávená**.

Vydala se na obhlídku dvora a **vrátila se polekaná**.

Kamióny ale ve skutečnosti přes hranice **jezdily prázdné**.

Také včera si nebe hrálo na hřejivou mariňáckou slečnu od houpaček, ale domů **jsem se** v 6 hodin **došoural prochladlý**. (J. Kolář – ČNK)

Když se po slavnostní ceremonii triumfálně projížděl po bulváru Champs-Élysées v otevřeném automobilu na hybridní pohon, začalo pršet. K Vítěznému oblouku tak **dorazil promočený**.

Téměř každý víkend vyrážím s manželem do přírody a pokaždé **se vracím rozhořčená**.

Nuže, strávíš-li prázdniny tak daleko ode mne, hled', ať ozdravíš, ať **se vrátíš silná a veselá**. (K. Čapek – ČNK)

Člověk, který **se narodil slepý**, může porozumět Pythagorově větě, může si představit trojúhelník a pochopit pojem přepona, ale neexistuje pojem ani způsob, jak za pomoci definicí vysvětlit slepci, co je barva.

Protože nebylo co pít, **odešla střízlivá**.

Naše potraviny jsou závadné, už po léta například nedostanete v žádné restauraci tatarský biftek, protože naše hovězí maso se nesmí **jíst syrové**. (V. Havel, 1992 – ČNK)

Ne náhodou zní další příkázání Desatera: "**Nakupujte sytí**."

Soupeři už na Letnou **nejezdí** tak **ustrašení**.

[...] Aglaja **se** na něj **dívala** celá **užaslá**. (překlad: A. P. Čechov – ČNK)

Baron **se** z bratislavského výletu **vrátil vážněji**.

Do minulého týdne na protest proti osmiletému trestu držela novinářka ve vězení čtrnáct dní hladovku a u odvolacího soudu **se objevila zesláblá**.

Vždyť žádné dítě **se nerodí zlé**.

Nakonec se vplížil zpátky na své provizorní lůžko a **ležel tam zmatený a podrážděný**.

Jágra to štvalo. Na střídačku **odjížděl znechucený**.

Taková příprava zabere den nebo dva, všechno je třeba naložit do velkého auta, vyložit, postavit stan, na akci už tak vlastně **přijíždíte zmožení**.

NA ZAČÁTKU VĚTY:

(abecedně podle doplňkového adjektiva):

Celá **nedočkavá jsem** mu **volala** hned druhý den po afterparty

Polekaná jsem na něj ani **nepohlédla** a **utíkala** jsem domů.

Rozhněván pak **odmítl** tiskovou konferenci, a tak platil pokutu.

Rozveselená svou odvahou **vyrazí** lehkým krokem do středu velké síně.

Silnější a odhodlanější nastoupí česká fotbalová reprezentace do 21 let k pokračování kvalifikace o ME 2017 v Polsku.

Ustrašení a unavení jsme zalezli do spacáků a při poslechu pohádky na dobrou noc jsme pomalu usnuli.

Zahanbeni vzorným pořádkem města nad Temží **jsme** doma trochu **poklízeli**.

Razantně přibouchl dveře vozu a **zamračený odcházel** k rotě. (J. Švejda – ČNK)

Znechucená výsledkem svých úvah **jsem** konečně **usnula** na plastickém pytlíku a probudila se na kost prokřehlá, rozlámaná, skrz naskrz provihlá a jektající zuby.

Zpocený a udýchaný se posadil.

Zvědavá na hru **vstala** a přesunula se, co nejlíže si troufala.
Živá a zdravá se ohlásila pohřešovaná Taťána F. (31) z Rychvaldu.

2. Těsný doplněk rozvitý

Některá doplňková participia či adjektiva se často spojují s adjektivem *celý*:

- (7) Odešel jsem **celý ohromený**.
- (8) **Celý natěšený** jsem přidal do kroku.
- (9) Přitom stačilo moje kývnutí a Alžběta by **celá šťastná** na všechno **zapomněla** a žila se mnou dál jako předtím. (Z. Frýbová)

Srov. dále:

Celá užaslá ho **pozorovala** a rozebírala jeho pohyby.

Některá doplňková participia či adjektiva jsou **rozvitá (determinovaná)** postponovaným výrazem:

- (10) **Šílená radostí** jsem se prudce rozeběhla.
- (11) **Spokojena se svým vzhledem** si pospíšila ke dveřím srubu.

Tento doplněk může být i několikanásobný; srov.:

Shrbená nad záhony věnovala se raději svým růžím než jí, **skloněná nad sporákem** připravovala večeři, **sehnutá nad parketami** cídila spáry [...] (K. Tučková, *Bílá voda*)

B. Doplněk volný

1. Obecná charakteristika a pozice doplňku

Vést objektivní hranici mezi těsností a volností doplňku adjektivního typu bez ohledu na pravopis nelze; proto principiálně pokládáme za volný takový doplněk, který je v psaném textu **oddělen čárkou**, jíž by v mluvené řeči odpovídala zřetelná **pauza** mezi doplňkem a zbytkem věty. Volný doplněk stejně jako doplněk těsný může stát na konci nebo na začátku věty; doplňkové participium bývá zpravidla **rozvité**. Tento typ doplňku obvykle reprezentuje vysoký, **knižní styl**:

- (12) Ina zůstala stát, **opřena** o poličku. (J. Dietl)

- (13) Objala ho, **dojatá** jeho laskavostí.
- (14) **Zaléván** příjemným teplem, otevře skříň a vyjme tmavomodrý kabát. (L. Fuks)

Funkční však může být i **volný doplněk nerozvitý**:

- (15) **Udiven**, šel jsem s ním. (překlad: M. Waltari)

Srov. dále:

Volný doplněk v postpozici:

Evie na ni hleděla se soucitem, **dojatá i fascinovaná** jejím mlčením.

Nejlépe si ji vychutnáte, když se vydáte na pěší túru po stezce Long Trail, nebo se vypravíte na lodi po jezeře Lake Champlain a neslyšně budete klouzat po vodní hladině, **obklopeni** pohádkovou přírodou.

Musí být potichu, protože z Kalifornie přiletěli Akičini rodiče a spí ve vedlejším pokoji, **oddělení** jen slabou zdí. (J. Katalpa)

Mžikal očima, **oslepen** baterkou. (J. Škvorecký – ČNK)

Zvedla oči, **překvapena** sama sebou. (překlad: R. Bradbury)

Ganin si začal nalévat vodu, **sledován** zraky všech přítomných. (překlad: V. Nabokov – ČNK)

Skákali na stupátka našeho vlaku a odpadávali, **sráženi** údery pažeb. (překlad: I. Babel – ČNK)

"Vezmu si tě, Božka!" pravil jsem vášnivě, **svírán** nesnesitelnou žárlivostí. (J. Zábrana – ČNK)

Volný doplněk v antepozici:

Inspirován skutečnými událostmi, film vypráví o hrdinství kapitána Alexeje Vostrikova, který je, v době vrcholící studené války, povolán převzít velení jaderné ponorky.

Natažen zemdeně na gauči, přihlížel jsem s pohnutím, jak nebojácně krájí chléb opřený o řadra [...] (P. Kohout – ČNK)

Rozechvěni možností fantastického obchodu, bloumali návštěvníci galerií. (překlad: F. Dürrenmatt – ČNK)

Silná v hymnických skladbách i baladách, Langerová si na albu zachovala zdravě rockerský styl, který rozpaluje tváře do červena.

Spokojena sama se sebou, Brigita nasedla do auta a jela si koupit k Fauchonovi láhev vína. (M. Kundera – ČNK)

Zpocený, ochablý malátnou rozkoší, kráčeje pomalými pohyby náměsíčníka, povolného zpět k zmuchlanému, ještě teplému polštáři, si Franz šel znovu lehnout, aniž si všiml, jak vešel do domu a jak se dostal do svého pokoje.

Volný rozvitý adjektivní, resp. participiální doplněk v antepozici i v postpozici se užívá také v **němčině**. Srov. věty s tímto doplňkem u **Friedricha Dürrenmatta**:

Tief in Gedanken versunken, aß er gegen seine Gewohnheit nicht in der Schmiedstube [...] zu Mittag [...] – Pohroužen v myšlenkách, neobědval jako obvykle ve Schmiedstube [...].

*Sie schlief unter Brücken, zwischen Vaganten und in leeren Fässern, **scheu und mißtrauisch** wie ein Tier. – Spávala pod mosty, mezi tuláky a v prázdných sudech, **plachá a nedůvěřivá** jako zvíře.*

V **angličtině** je tento typ doplňku patrně obvyklejší než v češtině. Srov.:

Suddenly anxious, *Tengo looked around him* (Doslova: **Náhle zneklidněn**, *Tengo se rozhlédl kolem sebe*. Ve vydaném českém překladu se píše: *Tengo se najednou v obavách rozhlédl kolem sebe*. – výraz „v obavách“ můžeme, ale nemusíme hodnotit jako doplněk.)

Wise and intelligent, *he also had depth no one else could access*. (Doslova: **Moudrý a inteligentní**, *měl v sobě též hlubiny, do nichž neměl nikdo přístup*. Ve vydaném českém překladu je věta bez doplňku: *Byl inteligentní a přemýšlivý, měl ale v sobě i něco neuchopitelného*.)

Pokud je přísudkové sloveso ve tvaru 1. osoby minulého času, následuje pomocné sloveso až po *l*-ovém tvaru slovesa plnovýznamového:

(16) **Odevzdán** tomuto zvučícímu proudu, **snil jsem** o svatbě a těšil se na ni. (M. Kundera)

Slovosled typu *jsem + l-ový tvar* (věta (17a)) je neobvyklý a méně vhodný:

(17a) **Natěšená** na hezký kulturní zážitek, **jsem spěchala** k zámku. (ČNK, méně vhodné)

(17b) **Natěšená** na hezký kulturní zážitek, **spěchala jsem** k zámku. (obvyklé)

Slovosled typu (17a) je náležitý u doplňku těsného, před nímž nepíšeme čárku:

(17c) **Natěšená** na hezký kulturní zážitek **jsem spěchala** k zámku.

Anteponovaným adjektivním doplňkem bývají i **koordináty**:

(18) **Vysoká a atraktivní**, působila dojmem univerzitní studentky.

Srov. dále:

Černý a mohutný, obklopen temnými stromy, tyčil se tu k večernímu nebi.

Sešlý a neobratný, stržil v každém boji posměch, ale přesto se pevně držel v armádě, protože měl v Petrohradě mimořádně vysokou přímluvu.

2. Povaha sémantické volnosti doplňku

Vztah mezi vlastností (stavem) subjektu (např. *vtipná a společenská*) a přísudkovým dějem (např. *milovala*) je u některých anteponovaných doplňků značně volný:

(19) **Vtipná a společenská**, milovala sex a muži milovali ji.

Závislostní vztah mezi dějem „milovala“ a vlastností „vtipná a společenská“ tu není bezprostřední; proto ani syntagma „milovala vtipná a společenská“ nevystihuje podstatu vztahu, který je tu spíše volně připojenou okolností.

Srov. dále:

Vnadná a fotogenická, plenila hudební a mediální trh jako druhdy korzáři přistavy.

Pracovitý a pilný, snažil se co nejlépe plnit úkoly, dané stranou a vládou a potažmo odbory.

V minulém století byla kaple v hrozném stavu. **Odraná a zpustošená**, byla útočištěm chudiny; a nebyli to jenom lidé ubozí, kteří zde našli přístřeší.

Skromná a nenápadná, je pravým opakem sportovní primadony, soupeřky ničí krásnou hrou a hlavně – nevříská přitom tak jako většina jejích kolegyň, které atakují hladinu decibelů motorové pily.

Tomuto typu anteponovaného volného doplňku se někdy říká „francouzský doplněk“ (Bečka, 1935). Bečka uvádí, že „francouzský doplněk se objevuje u nás nejčastěji ve slohu literárních kritiků a od nich přechází občas i do jazyka krásné prózy.“

Naproti tomu u jiných volných anteponovaných doplňků je jejich vazba na děj významově přímá:

(20) **Rozechvěni** možností fantastického obchodu, bloumali návštěvníci galerií.

Syntagma „bloumali rozechvění“ je významově dostatečně soudržné a sevřené.

3. Volný doplněk interponovaný

Volný doplněk může být vložen mezi dvě souřadně spojené věty. Jde o poměrně málo frekventovaný prostředek charakteristický pro **knižní styl**:

(21) Vyskočila, **plná sil**, a pomohla vlít mrtvému víno do úst. (překlad: A. Bulgakov)

Srov. dále:

Celia mlčky stála, **proniknutá soucitem**, a uvažovala, co má odpovědět. (překlad: A. Hailey – ČNK)

Potom se obrátil, **zdrčený hořem**, a vykročil vstříc ženám, které k němu běžely. (překlad: Č. Ajtmatov – ČNK)

Vstala, **zdřevěnělá žalem**, a zahleděla se do příkopu.

III. Předmětový doplněk adjektivní

A. Obecná charakteristika

Doplněk adjektivní povahy k objektu věty je nejčastěji doplňkem objektu v akuzativu; tím může být osobní zájmeno (*ji, ho, je*) nebo substantivum. Stává často na konci věty:

- (22) Rád bych **ji** viděl **šťastnou**.
(23) Dříve si osmdesát procent zákazníků odnášelo **kapra živého**.

Srov. dále (abecedně podle doplňku):

[...] ale jakýkoli neočekávaný útok nebo náhlá změna taktiky jejího soupeře **ji zastihovaly bezradnou**.

Jediným zábleskem pohledu **ji zachytil celou**. (překlad: J. Steinbeck – ČNK)

Nevěděl, jak té knize rozumět, a tak **ji vrátil nečtenou**. (překlad: J. London, *Martin Eden* – ČNK)

Měla bych opravdu hrozný pocit, kdybych **vás** nechala **odejít hladového**.

Nezbývá nám teď nic jiného, než **to sníst horké**.

Policisté **ho našli mrtvého**.

Nikdy jsem **ho neviděla našťvaného**.

Musel jsem **ho rentgenovat oblečeného**.

Můj učitel byl ale skoro pořád opilý. Ale jinak to byl fajn chlap. Jen **si ho nepamatuju střízlivého**.

Už pět let jsem **ji neviděla střízlivou**.

Firmy pizzy dovážejí většinou v termoobalech, takže **ji dostanete teplou**.

Hotovou tortillu zabalíme do alobalu, abychom **ji udrželi teplou**.

V roce 1993 Spartu koupil. A ačkoli jí sliboval přínos stovek milionů, nakonec **ji prodal zadluženou**.

Podle Jana Hlaváčka, ředitele Kriminálního ústavu Praha, je důležitou okolností i fakt, že podpažní pouzdra jsou nevyhovující a neumožňují nosit **zbraň zajištěnou**.

Zajímal jsem se jen o svého koně, abych ho správně odjezdil a domů **ho dovedl zdravého**.

Na otázku, zda chtějí Američané Saddáma zadržet raději živého, nebo ho zabít, Odierno jednoznačně odpovéděl, že vojáci budou usilovat o to, aby **ho dopadli živého**.

Za předmětový doplněk pokládáme i věty, v nichž se adjektivní doplněk vztahuje k akuzativu zájmena či substantiva, které je závislé na infinitivu, jenž je ve větě podmětem:

- (24) Stálo by asi za to **vidět ji nahou**. (V. Páral)
(25) Je těžké **zastihnout ho samotného**.

Pokud stojí adjektivní tvar bezprostředně za substantivem, je doplněk formálně **homonymní s atributem**:

- (26) Pro krmení je třeba sklízet **šťovík mladý**.

Pokud by však takové adjektivum či participium mělo mít **funkci atributu**, muselo by celé syntagma být buď **termínem** (*šťovík mladý* jako např. *hrách setý*), anebo by tento atribut musel stát v kontrastu k jinému atributu (např. *sklízet šťovík mladý, nikoli šťovík starý*). O nic z toho ovšem ve větě (26) nejde; je totiž zřejmé, že tato věta vypovídá o tom, **v jakém stavu je třeba šťovík sklízet** – ve stavu mladosti.

Shoda se na adjektivu nemusí tvarově projevit, pokud je **akuzativní tvar shodný s nominativním**:

- (27) Němci zatím celý klášter vybrali, a když se Bubla zase vrátil, našel **klášter prázdný**.
- (28) Zdravotnická příručka radí: Udržujte **bradavky čisté**. (překlad: J. Updike – ČNK)
- (29) V ostatních okresech udrželi **silnice sjízdné**.

Stejně jako doplněk podmětový může stát i **uprostřed** nebo **na začátku věty**.

- (30) Rikitan zatím vyprázdnil svoji tornu a položil **ji otevřenou** na zem. (J. Foglar – ČNK)
- (31) Udržujte **plet' čistou** jemným mytím ráno a večer.
- (32) **Nenalíčenou ji** mohou vidět jen manžel, pes a zahradník.
- (33) **Schovaného jej** objevil policejní pes.

Vzácný je doplněk vyjádřený participiálním tvarem na *-cí* (*spící*):

Maminka **mě spícího** vytáhla z postele [...] (K. Gott, *Má cesta za štěstím*)

B. Pozice doplňku na začátku věty

Na začátku věty stává předmětový adjektivní doplněk zejména tehdy, odkazuje-li se k antecedentu **osobním zájmenem**. Děje se tak většinou **v novinových zprávách**, často o kriminálních činech, nebo **v kuchařských receptech**:

Novinové zprávy:

Vytáhl ženu z auta a svázal jí i nohy. **Bezmocnou ji** dovedl do lesa, kde [...]

Snažila se uklidit zakrvácené povlečení a deky, ale několikrát omdlela. **Bezvládnou ji** našel její bratr, který zavolal matku.

Pěstí rozbil výlohu restaurace a pořezal se. **Krvácejícího jej** našli strážníci a poskytli mu první pomoc.

Nagy ji odvedl, vysvlékl a málem uškrtil. **Nahou ji** našli v lesoparku svědci.

Srnu z jímky vytáhli hasiči. **Nezraněnou ji** pustili do přírody.

Motala se tak, že spadla do beden s pivem. **Požezanou ji** odvezla záchranka.

Ozvalo se její staré poranění kyčle a nebyla schopná chůze. **Prokřehlou ji** svezli na saních za sněžným skútreem do hotelu Sepetná, kde už ji očekával její manžel, který se o ni následně postaral.

K vysněnému druhému břehu však chlapec dorazil bez matky. **Vyčerpaného jej** našla ve vodách u Floridy pobřežní hlídka.

Kuchařské recepty:

Štólu pečeme 50 minut při 180° C. **Horkou ji** posypeme moučkovým cukrem.

Cibuli zaprášíme cukrem a společně opékáme dalších pět minut. **Hotovou ji** dochutíme solí a trochou balsamického octa.

Pažitku omyjte, vodu otřepujte a pažitku nakrájejte nadrobno. **Nakrájenou ji** vmíchejte do hotové pomazánky.

Cibuli oloupeme, nakrájíme na plátky a spaříme. **Odcezenou ji** přidáme k zelí.

Frekvence struktur s adjektivním či participiálním doplňkem stojícím na začátku věty, který se vztahuje k **substantivu**, je nízká; např.:

(34) Do salátů, nádivek, do jídel italské a řecké kuchyně a na zdobení používám čerstvé bylinky. **Sušenou používám bylinu** stéviu cukrovou.

9.4.2.2 Doplněk je výraz povahy substantivní

I. Doplněk je vyjádřen předložkovým pádem

A. Obecná charakteristika

Doplněk, jehož jádrem je substantivum, může být uvozen různými předložkami, zejména předložkami: *s, v, bez*. Doplněkové substantivum je obvykle **rozvité**.

Může se takto vyjádřit doplněk **k podmětu i k předmětu** věty, např.:

(35) Nedávno **v plném zdraví oslavil** osmdesátiny a přitom je stále aktivním fotbalovým rozhodčím.

(36) Věřím, že **Tě** tato zpráva **zastihne v plném zdraví** a duševní pohodě.

B. Jednotlivé předložky

1. Předložka s

Běžné jsou doplňky ve strukturách typu *ležet, chodit s* + název části těla; vztahují se většinou k subjektu, méně často i k objektu děje:

- (37) Tramvaj ale ujela a bezvládná **žena ležela se zlomenou nohou** na zemi asi půl hodiny.
- (38) Odpadla by současná praxe, kdy **pacient chodí s bolavou nohou** od jednoho doktora k druhému.
- (39) Jedno devítileté **děvče** švýcarští záchranáři **vyprostili** ze sněhu **se zlomenou nohou**.

Srov. dále:

Mezitím se **švagrová** vykoupala, **přišla s pročesanými vlasy** a v dlouhém županu, přinesla nám kávu a **sedla si** na gauč **s nohama skrčenýma** pod sebe. (L. Vaculík)

Našli ho se zlomenou nohou a napůl utopeného, ale vylíže se z toho.

Od určení způsobu děje i od atributu odlišuje tyto struktury fakt, že obsahují dvojí syntagma: jednak explicitní přísudkové syntagma „ležela se zlomenou nohou“, „chodí s bolavou nohou“, „přišla s pročesanými vlasy“, jednak implicitní atributivní syntagma „žena se zlomenou nohou“, „pacient s bolavou nohou“, „švagrová s pročesanými vlasy“.

Pokud význam věty nedovoluje implikaci atributivního syntagmatu, je předložkový pád **pouze určením okolnosti děje**:

- (40) Maminka **přišla s velkým hrncem** kouřícího čaje a postavila ho na židli vedle postele. (L. Vaculík)

Pokud naopak syntax věty neobsahuje přísudkové syntagma, je předložkový pád **pouze atributem**:

- (41) S neuvěřitelným sarkasmem sanitářů se setkala **žena se zlomenou nohou**.

Specifickým typem doplňku jsou výrazy typu *s hlavou v dlaních* stojící na začátku věty, které jsou synonymní s výrazy typu *hlavu v dlaních*, jejichž jádrem je substantivum v akuzativu (k nim viz níže); jen někdy je tento doplněk **oddělen čárkou**:

- (42) **S hlavou v dlaních a s kapesníkem v ruce** stála opřena o popelnici u autobusové zastávky a nedokázala zastavit slzy, které se jí draly do očí.

- (43) **S očima stále upřenýma do tmy**, sáhl levou rukou za sebe a dveře zavřel.

Srov. dále:

S rukama v kapsách, rozhlížeje se opatrně, obešel K. těsně při zdi dvě strany dvora, až se dostal k saním. (překlad: F. Kafka – ČNK)

S očima upřenýma k zámku kráčel K. dál, o nic jiného se nestaral. (překlad: F. Kafka – ČNK)

Méně často se v doplňkové funkci předložka *s* spojuje se substantivy označujícími **psychický stav subjektu** (*s pokorou, úzkostí, se strachem*). Srov.:

S pokorou si uvědomoval, jak málo toho zná, ale zároveň vzrůstalo jeho přesvědčení o vlastní síle. (překlad: J. London)

S úzkostí jsem sahal po svazku, který stál na polici hned vedle tajemné fialové knihy. (M. Ajvaz)

2. Předložka *v*

Vyjadřuje se jí tělesný nebo psychický stav nebo jiné okolnosti subjektu:

(44) **Přišel v dobré náladě.**

(45) **V těch andílkovských šatičkách vypadám rozkošně.** (překlad: J. P. Sartre – ČNK)

Srov. dále:

"**Líbíš se mi v** mojí **košili**," zabručel jí u ucha ospalý hlas.

Ve funkci primitivního varovného **systemu nedokázal** čich plně **nahradit** sluch.

V děsu a ochromení z domněnky, že nastal náhlý konec světa, **jsme** přes sklo dveří bezmocně **sledovali**, jak vsudypřítomné vody nezadržitelně přibývá. (K. Gott, *Má cesta za štěstím*)

3. Předložka *bez*

Stejně jako předložka *v* může vyjadřovat různé tělesné stavy či okolnosti subjektu:

(46) Matka **chodila** v bytě jen v prádle, někdy **bez podprsenky**, někdy, za letních dnů, nahá. (M. Kundera)

II. Doplněk je vyjádřen substantivem v nominativu nebo prostém akuzativu

Doplněk, jehož jádrem je substantivum v nominativu nebo bezpředložkovém akuzativu má zpravidla volný vztah k přísudkovému ději a lze je na jisté obecné syntaktické úrovni chápat jako jistý druh **vsuvky**, pokud stojí uprostřed věty či souvětí (věta (49)), **dodatečně připojeného větného členu**, pokud stojí na konci věty (věta (50a)) nebo naopak **předsunutého větného členu**, stojí-li na začátku věty (věta (51a)). Doplňkové substantivum vyjadřuje různé okolnosti subjektu děje a je obvykle **rozvité**. Jde o výrazy **knižního stylu**:

(47) I zastavil jsem se, **ztracený cizinec**, a dělal jsem mu posluchače. (K. Čapek)

(48a) Sedí ztrnule na svém ranci, **tichá hromádka neštěstí**. (A. Branald, cit. Šmilauer, 1966, s. 337)

(49a) **Tetovanou paži pod hlavou a dýmku v hubách** leželi na slunci. (V. Vančura)

Větu (48a) lze transformovat tak, že její volný doplněk připojíme výrazem *jako*:

(48b) Sedí ztrnule na svém ranci **jako tichá hromádka neštěstí**.

Větu (49a) lze transformovat tak, že v ní užitíme přechodníku:

(49b) **Majíce tetovanou paži pod hlavou a dýmku v hubách**, leželi na slunci.

P. Karlík v NESČ (s. 373) uvádí, že substantivní doplněk v akuzativu (jaký obsahuje věta (49a)) „je interpretovatelný jako předmět nevyjádřeného ale vyjádřitelného přechodníku slovesa *mít*“.

V. Šmilauer (1966, s. 346) pokládá doplňky v akuzativu za „vazbu s elipsou řídicího přechodníku *maje*“.

Poměrně běžné, i když nikoli příliš frekventované jsou v **literárním stylu** struktury s **rozvitým doplňkem na začátku věty**, jehož substantivním jádrem je název **části lidského těla** (*hlava, ruka, paže, oči*), jak je tomu ve větě (51a). Doplňkové substantivum je zpravidla v akuzativu. Srov. dále:

Hlavu v dlaních, myslím, co asi děláš? (B. Hrabal – ČNK)

Hlavu na stranu, naslouchala. (překlad: V. Woolfová – ČNK)

Hlavu podepřenu dvěma polštáři, hleděla před sebe, oči přivykly tmě.

Ruce v kapsách, vykročil po zasněžené silnici k lesu.

Ruce za hlavou, oči přimhouřené, nechávala se rozkošnický unášet. (M. Viewegh – ČNK)

Oči vystouplé z důlků, chechtal se a žvatlal na vojáky jako děcko.

Oči zapíchnuté do země, nevidí, neslyší.

Tento typ doplňku stává však i **na konci** nebo **uprostřed věty** či souvětí:

To zpívá tesař Martínek, **oči přimhouřeny a hlavu vysoko**. (K. Čapek, cit. Šmilauer (1966))

Něržin seděl, **hlavu v dlaních**, a uvažoval nad podivným příběhem svého přítele. (překlad: A. Solženicyn – ČNK)

Zápas ve Zlíně už dávno skončil, ale volejbalisté Perštejna stále ještě seděli na palubovce, **oči smutně zabodnuté do země**.

Nemocný Linus ležel na otepi slámy, **tvář vyhublou a čelo žluté** jako slonovina. (překlad: H. Sienkiewicz, *Quo vadis*)

Caesar, **smaragd u oka**, díval se nyní pozorně. (překlad: H. Sienkiewicz, *Quo vadis*)

Struktury s **volným rozvitým substantivním doplňkem** jsou součástí i gramatik **němčiny** a **angličtiny** a v textech se vyskytují pravděpodobně často, i když ne vždy, za stejných či podobných podmínek jako v češtině.

Srov. v **němčině** z F. Dürrenmatta:

Opfer unseres Denkens, legen wir den Kopf unter das Fallbeil unserer Gedanken – Oběti svého myšlení, klademe svou hlavu pod gilotinu svých myšlenek.

[...] so startete er, **eine lebende Uhr**, nach der Türe – [...] zíral, **živoucí hodiny**, na dveře [...]

Nelze přitom vyloučit, že za určitých textových okolností jsou tyto volné doplňky v němčině, event. u některých německých autorů obvyklejší než v češtině. Srov. např. dále Dürrenmattovu větu:

Der Alte lag da, die Hände in die Decke verknallt. V doslovném překladu tato věta zní *Staroch tu ležel, ruce zaťaté do pokrývky*. Většina překladatelů by tu však patrně dala přednost jinému řešení než užití doplňku, např. *Starochovy ruce byly zaťaté do pokrývky*.

Zcela nepřijatelný by byl překlad s volným nerozvitým substantivním doplňkem s nominativním tvarem substantiva v této Dürrenmattově konstrukci: *unhörbar glitt ich, ein Schatten, durch die Korridore...* Doslova: *neslyšně jsem proplouval, stín, chodbami*. Je tu však dobře možné použít výrazu se spojkou *jako*: *Neslyšně jsem jako stín proplouval chodbami*.

V **angličtině** je tento typ doplňku patrně mnohem **obvyklejší než v češtině**. Srov. např. následující struktury z anglického překladu jednoho románu **H. Murakamiho** (ve výběru):

Her fingers still cold, she lifted the receiver. (Doslova: **Prsty ještě studené, zvedla sluchátko**. Ve vydaném českém překladu je věta s adjektivním **atributem**, nikoli s doplňkem: **Prsty ještě zkřehlými zvedá sluchátko**.)

Hands thrust in his pockets, Tengo walked from one street to the next [...] (Doslova: **Ruce zastrčené v kapsách, Tengo chodil z jedné ulice do druhé [...]**. Zde je použit doplněk i ve vydaném českém překladu, jenže přizpůsoben obvyklejšímu českému úzu: **S rukama v kapsách se pustil pěšky za měsícem z jedné ulice do druhé**.)

Hands resting side by side atop the table, the girl sat utterly still [...] (Doslova: **Ruce spočinulé vedle sebe na desce stolu, dívka ...**)

Elbow on the bar, Ayumi propped her chin on her hand and thought about this for a while. (Doslova: **Loket na baru, Ayumi ...**)

Their faces devoid of expression, people were moving back and forth between “insane” and “lunatic”.

(Doslova: **Tváře zbavené výrazu, lidé se pohybovali tam a zpět mezi [...]**. Ve vydaném překladu je věta s těsným doplňkem vyjádřeným předložkovou vazbou: **Lidé putují s kamennými výrazy mezi insane a lunatic**.)

With his head a confused tangle of thoughts, Tengo felt his powers of concentration being tested to the limit. (Doslova: **S hlavou konfúzní změt' myšlenek, Tengo [...]** Ve vydaném překladu je věta bez doplňku **Hlava mu překypovala tolika myšlenkami, že už jeho schopnost soustředění pomalu narážela na své hranice**.)

His voice softer now, Tengo went on [...] (Doslova: **Hlas nyní tišší, Tengo pokračoval**. V publikovaném českém překladu je elementární **věta bez doplňku**: **Tengo potichu pokračoval**.)

Receiver in hand, Tengo thought about this remark. (Doslova: **Sluchátko v ruce, Tengo přemýšlel o této poznámce**. V publikovaném českém překladu je elementární **věta bez doplňku**: **Tengo si to se sluchátkem v ruce nechal všechno projít hlavou**.)

Tail up, it disappeared behind the building. (Doslova: **Ocas nahoře, zmizela za budovou**. Ve vydaném českém překladu je **doplněk vyjádřený předložkovou vazbou**: **A potom s ocáskem kolmo vzhůru, zmizela vzadu za domem**.)

Mug in hand, she went over to the window [...] (Doslova: **Hrnek v ruce, šla k oknu [...]** Ve vydaném českém překladu je **doplněk vyjádřený předložkovou vazbou**: **Se šálkem v ruce jde Aomame k oknu [...]**)

III. Doplněk je vyjádřen bezpředložkovým instrumentálem

Jde jen o některá ustálená spojení jako *sedět modelem, dostat darem*, kde instrumentál je vyjádřitelný výrazem *jako* + substantivum⁴:

(50a) Doposud mu **seděli modelem** starší lidé.

(50b) A ty bys tady vydržel **sedět jako model**?

Výrazy jako *přijít návštěvou, pobývatí hostem*, které uvádí Šmilauer (1966, s. 338) také jako ustálená spojení, jsou dnes již archaismy. Srov. tento jediný doklad z korpusu: *Do obce V. na novoměstském okrese přišel návštěvou k příbuzným raněný voják, který trpěl průjmami.*

9.4.2.3 Doplněk uvozený spojkou *jako*

Za doplněk pokládáme i některá doplnění přísudku uvozená spojkou *jako*.

I. Spojení *jako* + (holé či rozvitě) substantivum‘:

A. Doplnění přísudku

1. Doplněk se vztahuje k podmětu věty:

Jako doplněk funguje tento výraz zejména u sloves pohybu (*přijít, nastoupit, doběhnout* atd.)

(51) Do ústavu **nastoupil jako** čerstvý **absolvent** s červeným diplomem v podpaží v roce 1960.

Srov. dále:

Do Prahy **přišel jako** známý **lékař** s velkým renomé z Německa, tím byl jistě pro univerzitu zajímavý.

Niccolò **přicestoval jako mladý muž** kolem roku 1414 kvůli obchodům za svým otcem do Damašku.

Tento typ doplňku se užívá i ve větách s **pasivem**:

(52) **Jako svědek byl obeslán** i bývalý premiér Marián Čalfa.

Srov. dále:

Jako adresáti byli uvedeni pánové Brown a Smith.

Jako diagnóza byla stanovena plísňová infekce – histoplazmóza, jež může být životu nebezpečná.

2. Doplněk se vztahuje k předmětu věty:

Pokud se výraz uvozený spojkou *jako* vztahuje k přísudku a zároveň k objektu věty, shoduje se s ním v pádě:

(a) Shoda s akuzativem:

(53) Autor v exilu **ztratil vlast jako pevnou oporu**. (překlad: V. Nabokov, zkráceno)

Srov. dále:

Někdo **hájl Brechta jako** moderního **dramatika**, který překročil jakousi tradici.

Smetana **koncipoval Libuši jako** slavnostní **operu** pro neuskutečněnou korunovaci Františka Josefa I. českým králem.

Kdysi **vnímala faráře jako** rozmazanou **siluetu** v pozadí [...]

Jeho pokožka **vstřebávala zmrzlinu jako** hojivou **mast** a zázračně se uzdravovala.

Prezident Putin **vyzdvihl Wojtylu jako** otevřeného **muže** schopného dialogu, jehož jméno poznamenalo celou epochu.

Dost jsem se tím dopisem pobavil, neboť **jsem znal Soňu jako** neohroženou **ženu** a tvrdošíjnou materialistku. (M. Švandrlík – ČNK)

(b) Shoda s dativem

(ba) Bezpředložkový dativ

(54) Miroslava Vobecká **se řadu let věnuje dětem jako** cílové **skupině** čtenářů.

Srov. dále:

Zatím **nabízíme studentům jako** potenciálním **zaměstnancům** možnost poznat chod firmy při odborné praxi nebo během krátkodobých letních brigád.

Obchodní majetek banky však **patří bance jako** podnikatelskému **subjektu**.

Řešil se hlavně fakt, že BIS **podléhá vládě jako** kolektivnímu **orgánu**, tedy prakticky nikomu.

Výborný legislativec neumí zkrotit jen paragrafy, ale **rozumí právu jako** funkčnímu **systemu** ve všech jeho souvislostech [...]

(bb) Předložkový dativ

(55) Máma a Leonida **se ke mně chovaly jako k cizímu**.

Srov. dále:

Mohla jsem otevřeně a svobodně **mluvit k Bohu jako k příteli**.

Znamená to, že **se** Moskva **obrací k Teheránu jako k** dalšímu potenciálnímu **partnerovi**?

Celou dobu se k nám chovali skvěle, přitom vím, že se stále ještě někdy stává, že někteří lidé **k nám přistupují jako k** méně **inteligentním**.

Vzhlíželi jsme k Milevě jako k bohyni, tak nám imponovaly její matematické schopnosti a genialita.

(c) Shoda s lokálem

(56) **Mluvili o Rusku jako o nádherné zemi.**

Srov. dále:

Přemýšlím o e-mailu jako o moderním **prostředku** sblížení lidí.

Pokud **se** totiž **bavíme o vosách jako o** bodavém **hmyzu**, tak mluvíme výhradně o samicích.

Jsou známí kritikové, kteří **psali o Duchampovi jako o** pouhém **provokatérovi**, showmanovi, a jsou umělci, kteří na něj vzpomínají jako na světce.

(d) Shoda s instrumentálem

(da) **Bezpředložkový instrumentál**

(57) **Trpěla žárlivostí jako zhoubnou nemocí.**

Srov. dále:

Paní Bellairová **ho ovíjela nadšením jako** žhavým **objetím**. (překlad: G. Greene – ČNK)

Spěchal ulicí jako slepým **ramenem** řeky [...] (D. Fischerová - ČNK)

Média **se bavila Trumpem jako** komickým **úkazem**, zatímco jeho voliči ho právě proto vzali o to vážněji, jako stanici poslední naděje.

(db) **Předložkový instrumentál**

(58) **To mě naučilo zacházet s důkazy jako s drahocným pokladem.**

Srov. dále:

Komunikuje s dítětem jako s rovnocenným **partnerem**.

Nejednejte s učitelem jako s pedagogickým **sluhou** a respektujte jeho odbornost.

Počítáme s rybníky jako s přirozenou **součástí** krajiny, chceme jí vrátit její původní tvář [...]

B. Doplnění adjektivního tvaru trpného přičestí

Doplněk uvozený spojkou *jako* (např. *jako systém*) se může vztahovat k dlouhému tvaru trpného participia (např. *pojatý, chápaný, vydaný jako*) a zároveň k substantivu, které je tímto participiem rozvíjeno. Doplnkové substantivum je v nich zpravidla v **nominativu**, i když je determinované substantivum v genitivu, dativu, akuzativu., lokálu nebo instrumentálu:

- (59a) Tolik k morálce, která by se dovolávala rozumu **chápaného jako čistá forma** bez obsahu. (překlad: H. Bergson)
- (59b) Chtěli jsme zachytit umění jako vizuální požitek postavené proti umění **chápanému jako vzpoura** a politická činnost [...]
- (59c) S oživením medicínských studií za renesance souvisí i zvýšení zájmu o botaniku, zpočátku **chápanou jako pomocná disciplína** farmakologie.
- (59d) V jazyce **chápaném jako systém** je třeba tento abstraktní systém (langue) odlišovat od realizace tohoto systému v textu (parole).
- (59e) Tenhle moment upozornil na kontrast mezi právy **chápanými jako svobody** a právy hospodářskými či sociálními.

Avšak pokud je doplňkem rozvíjená nominální skupina ‚substantivum + participium‘ v **akuzativu** (např. *politikou chápanou*), pak bývá někdy, patrně však v menšině případů, doplňkové substantivum uvozené spojkou *jako* též v akuzativu. Jde tu tedy o specifický případ **shody** (kongruence). Srov.:

- (60) Jednoznačnou podporu v jejich orientaci jim může poskytnout kniha zaměřená již na hospodářskou **politikou chápanou jako vědu** [...]

Srov. dále:

k participiu *chápaný*:

Tito lidé většinou nebyli motivováni zavržením hmotných statků, ale snahou oddělit se od nich, snahou **chápanou jako přípravu** pro lepší sebeuvědomění.

Na základě svých zkušeností sestavil pořadí motivací uchazečů o práci ve věznicích, z něhož vyplývá, že touha mít zaměstnání **chápané jako službu** společnosti [...]

Úsilí o nadměrnou solidaritu postrádá důvěru v člověka **chápaného jako osobu** nadanou svobodou i odpovědností [...]

k participiu *pojatý*:

Přitom s hlavní ideou – inspirovat se českou historií, legendami či krajinou a vytvořit **cyklus pojatý jako cestu** hrdiny po nejpamátnejších místech vlasti – přišel Aleš.

K jeho hrobu ve Slezské Ostravě umístí současný ostravský sochař Jan Šnéberger **dílo pojaté jako poctu** sochařské profesi [...]

Havířov pořádá ve dnech 19. až 21. června 19. **setkání** hornických měst **pojaté jako vzpomínku** na hornickou minulost města.

k participiu *vydaný*:

Na místě hosté získají i speciální **pohlednici vydanou jako upomínku** záchrany a slavnostní instalace sochy.

V mnoha případech však nepoznáme, zda by autor uplatnil či neuplatnil shodu, neboť příslušné tvary jsou stejné v nominativu i v akuzativu:

- (61) Kde nejsou alternativy, není ani prostor pro **politiku chápanou jako** otevřený tvůrčí **proces**, zaměřený na pozitivní změnu.

II. Spojení ‚jako + morfologické adjektivum‘

1. Spojení je vztaženo k podmětu věty

Pokud se toto spojení vztahuje k přísudku a **podmětu věty**, mívá srovnávací charakter a lze ho často pokládat spíše za **určení způsobu**, než za doplněk:

- (62) Srdce mu bilo **jako šílené**.

- (63) Stála **jako přikovaná**.

Pokud je přísudkem sloveso *být*, sloveso *zůstat* či jiné významově chudé sloveso, pokládáme spojení typu ‚jako + adjektivum‘ za **jmennou složku přísudku**. Např.: *Moje milovaná zůstala jako opařená*.

Jasný syntaktický status doplňku mají syntagmata typu *jako první/poslední; jako dvacetiletá*:

- (64) Helena doběhla **jako první**, její sestra s menším odstupem jako druhá.

- (65) Maggie vyklouzla **jako poslední**.

- (66) Místo, které opustila **jako sedmnáctiletá**.

Pokud je podmětem věty spojení typu ‚pět žáků‘, tj. spojení číslovky vyžadující genitiv počítaného předmětu označeného substantivem, adjektivní doplněk se s ním shoduje v pádě:

- (67) Až **539 tisíc bytů** je v Česku registrováno **jako neobydlených**.

2. Spojení je vztaženo k předmětu věty

Pokud se toto spojení vztahuje k přísudku a **předmětu** věty, má jasný status doplňku:

(68) Provedení opery kritika hodnotila **jako znamenité**.

Doplňkové adjektivum se vždy **shoduje s pádem** syntaktického předmětu:

shoda s akuzativem:

(69) Prostě **je** odstranil **jako škodnou**.

Srov. dále:

Krátce zvažoval, že by se zastavil pro kytici Magdě, leč **myšlenku** zamítl **jako nevhodnou**.

OF i VPN novou **vládu** odmítly **jako nepřijatelnou**.

Rostlina je přitom velice pohledná a někdy **ji** lidé pěstují **jako okrasnou**.

shoda s lokálem:

(70) **O** dnešních **dětech** se často mluví **jako o přetěžovaných**.

Srov. dále:

O prvním **roce** ve své funkci jste hovořil **jako o konsolidačním**.

Dopravní policisté z Kladenska a Slánska mohou **o** uplynulém **víkendu** hovořit **jako o poklidném**.

O novém osobním **vozu** se dlouho uvažovalo **jako o dvoudveřovém**.

Žije tam mnoho černochoů. Všichni se **o nich** vyjadřují **jako o barevných**. Ale vždyť oni jsou opravdu černí. Jsou to černoši a oni sami sebe nazývají černochoy.

Na konci husitských válek už byl ale Roimund opuštěný. Od poloviny 15. století se o něm písemné prameny zmiňují jako o rozbořeném.

shoda s genitivem:

(71) Začínal ve Spartě, kde se **ho** zbavili **jako neohrabaného**.

Srov. dále:

Nedovedla jsem si představit ženu, která ho přiměla otočit se zády ke všemu, **čeho** si vážil **jako posvátného**.

Na základě těchto anket vznikly mapy s vyznačenými přechody, **kterých** se veřejnost obává **jako nebezpečných**.

shoda s instrumentálem:

(72) Mamka **se mnou** začala jednat **jako s dospělou**.

Srov. dále:

S odpadem se pak musí nakládat **jako s netříděným**.

Nadto se počítá, že zůstanou pomocné školy, návrh školského zákona **s nimi** počítá **jako s nezbytnými**.

shoda s dativem:

(73) Soutěž vyhrává ten, **komu** dýmka vyhasne **jako poslednímu**.

9.4.2.4 Jiné vyjádření doplňku

I. Zájmeno

Jde především o zájmeno *sám*:

(74) Pokud jsou **rodiče** odlišného názoru, ať zkusí dětem problémy **vysvětlit sami**.

(75) Lenička si inzulín umí **píchnout sama**. (zkráceno)

II. Infinitiv

Doplňkový infinitiv se užívá nejčastěji po slovesech smyslového vnímání:

(76) Prokop si bleskem vzpomněl, že **viděl Tomše ukládat** revolver do kufříku. (K. Čapek)

(77) **Slyšela Nancy plakat** a viděla rozpačité tváře svých služebníků. (E. Hostovský)

(K doplňkovému infinitivu viz podrobněji kap. 11.1 Funkce infinitivu).

III. Přechodník

Za doplněk lze pokládat i některé typy přechodníku:

(78) **Jdouce** dál a dál, stále **se** něčím **stáváme**.

(79) **Hledě** jí stále přímo do očí, **pozvedl jsem** číšku na své dlani a napil se z ní. (překlad: M. Waltari, zkráceno)

(Podrobně k funkcím přechodníku viz oddíl V. kap. 2.1)

IV. Adverbium

Adverbiálními doplňky jsou vzácné. Jde zejména o výrazy typu ‚*zpátky/zpět; opět/znovu* v + substantivum‘; ‚*zpátky/zpět; opět/znovu* + adverbium‘. Doplněk je nebo není oddělen čárkou; pro zřetelnost doplňku je tu však čárka vhodnější:

(80) **Zpátky v Římě**, poslední večer dovolené, se úplně sesypal.

(81) **Zpátky v Západním Berlíně** spěchali do hotelu.

Srov. dále:

Opět doma seděla skoro pořád na pohovce, nohu položenou na mramorovou desku stolu před sebou.

„**Znovu doma** bez bodu, tabulkou se propadáme na nelichotivé pozice, ale největším varováním je atmosféra v týmu,“ [...]

Tento typ doplňku je patrně častější v **angličtině**. Srov. věty z angl. překladu románu H. Murakamiho: **Back in his apartment**, *Tengo opened it* [...] (Doslova: *Zpět ve svém bytě*, [...]) – **Home from the club**, *she was preparing dinner when the phone rang*. (Doslova: *Doma z klubu* [...]).

Tento typ doplňku lze pokládat za eliptickou nominalizaci závislé věty: *Když se vrátil do Říma/domů* [...]

9.4.3 Konkurence doplňkového adjektiva a adverbia

9.4.3.1 Obecná charakteristika a definice adverbálního doplňku

Některá adverbia u některých sloves mohou zároveň s označováním způsobu děje **implicite** označovat i **aktuální stav subjektu**, který je označitelný adjektivem; adverbium se ovšem z povahy své kategoriální funkce formálně vztahuje pouze ke slovesu a syntakticky se tak liší od doplňkového adjektiva, které svou shodou s podmětem nebo předmětem věty je ve formálním vztahu i k podmětu či předmětu věty:

(Následující číslované dokladové věty v kapitole 9.4.3 kromě vět (b) a (c) jsou z ČNK.)

(1a) **Pohlédl** na ni trochu **zmateně**. (ČNK)

Nicméně ve větách typu (1a) se sémanticky mísí určování způsobu děje s implicitním určováním stavu subjektu za tohoto děje; proto tu **lze adverbium nahradit adjektivem** (a naopak) **bez podstatnější změny významu celé věty**:

(1b) **Pohlédl** na ni trochu **zmatený**.

Adverbia ve větách typu (1a) nazýváme **adverbia doplňková** a terminologicky pak rozlišujeme **doplňek adjektivní** a **doplňek adverbální**.

Terminologická poznámka:

V. Šmilauer (1966, s. 342) podotýká k doplňkové funkci adverbii: „Ve spojení *zasmušile řekl* je obsaženo i **určení stavu subjektu** [...]“, ale protože doplňkovou funkci adverbia nelze formálně vyjádřit (polohou a/nebo tvarem jako u doplňkového adjektiva), „od lišení příslovci příslovečných a doplňkových“ se zpravidla upouští. K. Svoboda (1969) termínem „doplňk příslovečný“ označuje ten větný člen, který v této gramatice zařazujeme k doplňku vyjádřenému **předložkovým pádem substantiva**, např. *Matka ho prosila na kolenou*.

Zajímavá je z hlediska českého adverbialního doplňku situace v **němčině**, v níž se od řady adjektiv odpovídajících např. českým adjektivům *hrdý, chytrý, mladý, smutný* samostatná adverbia netvoří, a českým dvojicím adjektivum : adverbium, jako *hrdý : hrdě, chytrý : chytrě, mladý : mladě, smutný : smutně* odpovídá jen jeden slovní tvar: *stolz, klug/gescheit, jung, traurig*. Např. německé větě *Sie sah ihn traurig an* pak v češtině odpovídá jak věta *Smutně se na něj podívala*, tak věta *Smutná se na něj podívala*. Přestože v češtině je tu věta s adverbium *smutně* mnohem obvyklejší než věta s adjektivem, v německých gramatikách se slova jako *traurig* hodnotí **jen jako adjektiva**. Také Dürrenmattovu větu *Dann lag er wieder unbeweglich*, [...] přeložíme spíše **pomocí adverbia**: *Pak tu opět ležel nehybně* [...], přestože v německých slovnících je toto slovo hodnoceno jen jako adjektivum.

Konkurence typu *pohlédnout zmateně : pohlédnout zmatený*, která v češtině nepochybně při tvorbě věty potenciálně funguje (a kterou v době před existencí korpusů nebylo možno soustavně sledovat), ukazuje, že sémantika větné struktury může být pro fungování jazyka podstatnější než formální syntax a její omezené možnosti.

V některých případech jde determinační posun ještě dále: příslovce se implicity významově vztahuje pouze k subjektu děje, jehož stav označuje:

(2a) Ti, co si nerezervovali lístky, **odešli zklamaně** domů. (ČNK)

Ve větě (2a) je sotva obsažen také poukaz ke způsobu chůze při opouštění nějakého místa; jde tu naopak pouze či primárně o **stav zklamanosti** oněch lidí. Z čistě významového hlediska, nehledě na existující úzus, bychom tedy obsah věty (2a) měli formulovat spíše pomocí adjektiva:

(2b) Ti, co si nerezervovali lístky, **odešli zklamaní** domů.

Totéž adverbium, které má v některých větách (či dokonce ve většině užitých vět) funkci doplňku, může mít za jiných jazykových okolností pouze funkci **určení způsobu děje**:

(3) Když se mi to nakonec podařilo, **díval ses zklamaně**. Řekl jsi mi, že špatně vypadám.
(M. Kundera – ČNK)

Je zřejmé, že pohled může mít různý „způsob“ a že může vyjadřovat i zklamání. Proto ve větě (3) pokládáme adverbium pouze za určení způsobu děje, nikoli za doplněk.

Za **určení způsobu děje** pokládáme také **adverbia**, jimž odpovídají stejnořenná adjektiva, která se běžně nespojují s názvem osoby (např. *odmítavý postoj, názor, vztah, přístup*, avšak nikoli *odmítavý člověk*):

- (4) Pavel **odmítavě zavrtěl** hlavou. (ČNK)

Někdy je patrně třeba počítat i s jistou významovou vágností adverbialní determinace:

- (5) U Labe pod kopci Českého středohoří **se malebně rozkládá** menší ves. (ČNK)

Malebnost se tu může týkat jak děje „rozkládání se vsi někde“, tak i *malebnosti* této vsi jako její vlastnosti. Je možné, že autor této věty měl, když ji tvořil, na mysli buď jen „malebnost“ rozkládání se, nebo jen „malebnost vsi“, anebo obojí zároveň.

Příčinu **rozporu formy a obsahu** ve větách typu (2a) vidíme ve dvou okolnostech:

- (1) **Determinace slovesa adverbium** je z formálního hlediska vztahem primárním a elementárním, kdežto **determinace slovesa adjektivem** je vztahem formálně složeným, neboť tato determinace má zároveň platnost determinace děje i jeho subjektu nebo objektu. Je proto přirozené, že determinuje-li mluvčí (pisatel) přísudek věty, např. *řekl* ve větné konstrukci *Karel řekl*, dá spíše přednost adverbium (*Karel řekl udiveně*) než adjektivu (*Karel řekl udivený/udiven*), jehož primární funkcí je determinovat substantivum, nikoli sloveso.
- (2) Zatímco **adverbium je prostředkem stylově neutrálním** (*udiveně*), **adjektivum** se ve spisovných textech vyskytuje pouze v **příznakově spisovné podobě** (*udivený/udiven*).

Doplňkovému adjektivu a adverbium svým způsobem konkuruje ještě atribut: *Lidé odešli zklamaní domů* : *Lidé odešli zklamaně domů*. : *Zklamaní lidé odešli domů*.

9.4.3.2 Typy determinace

I. Centrální složkou významové determinace slovesa adverbium je určení způsobu děje

Vztah ke stavu subjektu reálně existuje, avšak je potlačen ve prospěch bezprostřední vazby na děj. **Náhrada adverbium adjektivem** je možná, avšak **méně vhodná**:

- (6a) Nadechla se, že **hrdě a pobouřeně** odmítne. (J. Švejda – ČNK)

- (6b) Nadechla se, že **hrdá a pobouřená** odmítne.

- (7a) Podíval se na mě **vděčně**. (ČNK)

- (7b) Podíval se na mě **vděčný**.

II. Významová determinace slovesa adverbiiem je zhruba rovným dílem rozložena na určení děje i kvalifikaci subjektu

Významový vztah ke stavu subjektu se projevuje možností náhrady adverbii odovídajícím adjektivem či participiiem; participiium může mít tvar dlouhý nebo krátký:

polekaně	:	polekaná/polekána	vykřikla
odhodlaně	:	odhodlaný/odhodlán	řekl

Věty typu (a) jsou z ČNK:

- (8a) Když **zasněně seděl** v Letním sadu pod lípou [...] (překlad: F. M. Dostojevskij)
- (8b) Když **zasněný seděl** v Lením sadu pod lípou [...]
- (9a) Ale proč jste tedy prve hned zpočátku spustili takový rámus, když jste to sami tak chtěli?" **ptal se kníže udiveně.**" (překlad: F. M. Dostojevskij)
- (9b) Ale proč jste tedy prve hned zpočátku spustili takový rámus, když jste to sami tak chtěli?" **ptal se kníže udiven.**"
- (10a) "Co ti je?" **zeptala se překvapeně.** (J. Švejda)
- (10b) "Co ti je?" **zeptala se překvapena.**
- (11a) Popadla brašnu a **naštvaně odešla.** (překlad: J. K. Rowlingová)
- (11b) Popadla brašnu a **naštvaná odešla.**

Přestože ve strukturách typu (8a) až (11a) **jde spíše o stav (zasněnosti, udivenosti, překvapenosti, naštvanosti)**, v němž se subjekt nachází za daného děje, **než o způsob tohoto děje, převládá** ve větách s těmito slovesy a adverbii (a slovesy a adverbii jim významově příbuznými) **determinace adverbiiem** nad determinací adjektivem.

III. Centrální složkou významu adverbiiální determinace je pojmenování stavu subjektu V rozporu s funkcí adverbii jsou u některých přísudkových sloves některá doplňková adverbii častějším způsobem determinace než doplňková adjektiva.

Např. na 47 dokladů syntagmatu **řici užasle** (se slovesnými tvary *řekl, řekla, řekne, řekli* – v korpusu SYN v9 z r. 2021) nemá syntagma *řici užaslý* ani jeden doklad.

aStruktura ‚V *jsem užasle*‘ (kde V jsou slovesa *zvolat, říci, vydechnout, opakovat, pronést, zašeptat, vyjeknout, odpovědět*) stojící na konci věty má v korpusu SYN v9 (z r. 2021) 34 dokladů, zatímco analogická struktura s doplňkovým adjektivem *užaslý* tu má jediný doklad. Srov.:

(12) "Honzo, co tady děláš?" **vydechla jsem užasle**. (S. Rudolf – ČNK)

(13) "To všechno ... co to je?" **řekl jsem užaslý**. (ČNK)

Některých adverbii u některých přísudkových sloves se užívá i tehdy, je-li z významu věty zřejmé, že **determinován je pouze stav subjektu**, nikoli též způsob děje; jde přitom o poměrně **běžný způsob vyjadřování**:

(14a) "Co uděláš k jídlu?" zajímala se Monika a **zklamaně upustila** mou prázdnou kabelu za postel. (V. Páral – ČNK)

Z významu věty (14a) je zřejmé, že adverbium *zklamaně* se v ní neurčuje způsob upuštění kabelky, ale že se takto determinuje stav subjektu (*Zklamaná Monika upustila kabelku*). Adverbium lze v této větě zaměnit adjektivem beze změny významu a stylu:

(14b) "Co uděláš k jídlu?" zajímala se Monika a **zklamaná upustila** mou prázdnou kabelu za postel.

Srov. dále:

A děvka lezou pod stoly nebo **běhají unaveně** po ulici. (J. Hanzelka — M. Zikmund, *Tam za řekou je Argentina*.)

Gaňa si toho tenkrát hned povšiml a **uraženě si to zapamatoval**. (překlad: F. M. Dostojevskij – ČNK)

„Jak jste **přijali** zprávu od Eleonor?“ „**Roztřeseně**.“ (překlad: I. Shaw)

Pokud stojí doplňkové adverbium uprostřed věty, jeho **záměna adjektivem** by někdy byla dokonce **méně vhodná**:

(15a) Děda **se zklamaně otočil** ke svým mužům a povel: "Killpatrick and O' Donnel, you join in. (J. Škvorecký – ČNK)

(15b) Děda **se zklamaný otočil** ke svým mužům a povel [...]

Někdy by taková záměna byla dokonce **zcela nevhodná**:

(16a) Starý **pokýval zklamaně** hlavou. (K. Čapek – ČNK)

(16b) *Starý **pokýval zklamaný** hlavou.

(16c) *Starý **zklamaný pokýval** hlavou.

Nepřijatelnost věty (16b) plyne patrně (mj.) z toho, že adjektivum je tu vsunuto do uzuálního syntagmatu *pokýval hlavou*. Nepřijatelnost věty (16c) plyne z její syntaktické nezřetelnosti.

9.4.3.3 Bezkonkurenčnost doplňkového adjektiva

Některá doplňková adjektiva nelze adverbium nahradit. Je tomu tak zejména z následujících důvodů:

(a) potenciální adverbium se běžně neuzívá (např. *schovaný* : **schovaně*);

(17a) V Larryho pokoji hučel v krbu oheň a bratr **ležel schovaný** pod vysokou hromadou pokrývek. (ČNK)

(17b) *V Larryho pokoji hučel v krbu oheň a bratr **ležel schovaně** pod vysokou hromadou pokrývek.

V obrovském souhrnném korpusu SYN v9 má adverbium *schovaně* 3 doklady. Naproti tomu např. také méně obvyklé adverbium *zmrzle* tu má 53 dokladů. A běžné adverbium *unaveně* má 9 150 dokladů.

(b) adjektivum je doplněno jiným výrazem nebo je kvalifikace stavu subjektu zesílena výrazem *celý*:

(18a) **Umlkli překvapeni krásou** královského místa (A. Jirásek)

(18b) ***Umlkli překvapeně krásou** královského místa.

(19a) **Dívala se** na něj celá **užaslá**. (ČNK)

(19b) *Dívala se na něj celá užasle.

Avšak:

(20) Baldwin **se** na něho **užasle podíval**. (překlad: A. C. Doyle – ČNK))

Nevhodné až nepříjemné je užití adverbia místo adjektiva tehdy, pokud je ze smyslu věty zřejmé, že determinován je pouze stav subjektu, jde o stylově bezpříznakovou větu, o běžné adjektivum a toto adjektivum stojí na konci věty:

(21a) Z této komické opery **jsem odcházel smutný**. (ČNK)

(21b) ?/*Z této komické opery **jsem odcházel smutně**.

9.4.3.4 Seznam doplňkových adverbii a sloves, k nimž se vztahují

I. Seznam doplňkových adverbii

V následujícím seznamu uvádíme v abecedním pořadí vybraná doplňková adverbia spolu s vybranými slovesy (často jde o slovesa mluvení a vnímání; jsou uvedena rovněž podle abecedy), k nimž se vztahují; převážně jde o adverbia označující psychické stavy člověka:

dojatě (děkovat, dodat, líčit, povídat, pravit, prohlásit, pronést, přiznat, sledovat, říkat/říci, vyprávět, vzpomínat), **hrdě** (hlásat, hlásit, kráčet, nazývat, nosit/nést, odmítnout, oznámit/oznamovat, prohlásit/prohlašovat, přihlásit se, reprezentovat, říkat/říci, stát, tvrdit, tyčit se, ukázat, ukazovat), **lhostejně** (mávnout, míjet, pokrčit, pozorovat, přihlížet, sledovat), **napjatě** (čekat, naslouchat, očekávat, poslouchat, pozorovat, sledovat), **naštvaně** (bouchnout, odjet, odseknout, odejít/odcházet, opustit, praštit, prohlásit, říci/říkat), **nehybně** (dívat se, hledět, ležet, sedět, stát, viset), **nespokojeně** (bučet, kroutit, mručet, pískat, vrtět, zavrtět), **odhodlaně** (bojovat, hlásit, prohlásit, říkat, tvrdit), **odpočatě** (poskakovat, usmívat se vítat), **okouzleně** (hledět, naslouchat, pozorovat, sledovat, zírat), **osaměle** (bloudit, čnít, postávat, sedět, stát, žít), **ospale** (čekat, pozorovat, sledovat), **otráveně** (mávnout, odejít, podívat se, říci), **pobaveně** (pozorovat, přihlížet, sledovat, vyprávět), **pokorně** (čekat, přiznat, vrátit se), **polámaně** (ležet, vstát), **polekaně** (otočit se, trhnout sebou, vykřiknout, vyskočit), **popleteně** (dívat se, rozhlížet se, vyhrknout), **potěšeně** (konstatovat, říci, sledovat, uvést), **překvapeně** (hledět, podívat se, pohlédnout, vzhlédnout, zírat, zjistit), **přesvědčeně** (říci, tvrdit), **rozechvěle** (čekat, nadechnout se, vydechnout, zašeptat), **rozesmátě** (odpovědět, pronést), **rozhněvaně** (odejít), **rozladěně** (konstatovat, podotknout, pohlédnout, říci, sledovat), **rozpačité** (hledět, mlčet přešlapovat, postávat, stát), **rozrušeně** (říci, sdělit, volat, vyprávět), **roztřeseně** (nadechnout se, postavit se, zvednout se), **schlíple** (čekat, sedět, vrátit se), **strnule** (hledět, sedět, stát, zírat), **udiveně** (hledět, podívat se, sledovat, zírat), **unaveně** (povzdechnout si, usmát se, přikývnout), **urazeně** (mlčet, odejít, opustit, odmítnout, odkráčet), **ustaraně** (podívat se, pohlédnout, pozorovat, sledovat), **užasle** (hledět, pozorovat, sledovat, zírat), **vyděšeně** (hledět, koukat, podívat se, pozorovat, sledovat, vykřiknout, zírat), **vysíleně** (klesnout, ležet, sedět), **zadýchaně** (hlásit, odpovědět, padnout, vyhrknout), **zamračeně** (hledět, podívat se, pozorovat, sledovat), **zarmouceně** (hledět, konstatovat, pohlédnout, zavrtět), **zasněně** (dívat se, hledět, pozorovat, vzpomínat), **zklamaně** (dodat, hodnotit, konstatovat, odcházet/odejít, vydechnout)

Vybrané doklady vět s doplňkovým adverbium a konkurenčním adjektivem

(doplňkového adjektiva je někdy užito za jiných syntaktických podmínek, např. v koordinaci s jiným adjektivem

– viz např. *oblečený a nehybný*):

Pan Popel to **vzal dojatě** do rukou a listoval první stránky. (K. Čapek – ČNK)
Byl jsem šťastný jako člověk, který **odchází dojatý** z překrásného setkání.

Markéta **napjatě sledovala** ciferník. (překlad: M. Bulgakov – ČNK)
[...] bledá a **napjatá seděla** zpřímá na opěradle křesla.

A jak **se** všichni **naštvaně cpali** jeden přes druhého zase ven, někdo do něj strčil tak, že mu upadly brejle a Havlíček mu na ně v tý tlačnici šlápnul. (I. Dousková – ČNK)

Naštvaná supím a nadávám na dešť, houby, oběd a svou neschopnost.

Dlouho **nehybně držela** boltec na zdi a potlačovala každou pohnutku křičet, že celá Dita Saxová je děvka a mrcha a příživník. (A. Lustig – ČNK)

Oblečený a **nehybný ležel** na svém lůžku. (překlad: U. Eco, *Jméno růže* – ČNK)

Odhodlaně vykročila k přepážce a sklonila se k okénku.

Odhodlán usedl na farský schod. (K. Legátová – ČNK)

Jediná, která spokojeně a **odpočatě poskakovala** po kuchyni, byla Eva.

Odpočatá odlétala včera v poledne do zámoří rychlobruslařská královna Martina Sábliková.

Billy **si okouzleně odnesla** župánek do koupelny a před velkým zrcadlem si ho na sebe oblékla.

Okouzlená a usmířená **vycházím** ven.

A tak **osaměle bloumám** známými ulicemi jako cizinec, který sem zabloudil náhodou [...] (překlad: Č. Ajtmatov – ČNK)

Občas se mi zase zdálo, že se točím na jednom místě v podivném fantastickém tanci a **osamělá naslouchám** hlasu vzdálených předtuch.

Kapitán nezúčastněně a **pobaveně sledoval** scénu, pak se odvrátil.

Začal se smát a **pobavený odcházel** pryč.

Ležela jsem polámaně na pohovce a představovala si spánek.

Máma vypadala úplně mrtvá, stejně jako když tehdy **ležela polámaná** pod schody.

Lenka **sebou polekaně trhla**. (S. Rudolf – ČNK)

Polekaná rozsvítím a vidím, že je okno prostřelené.

Za zvuku bubnů a bubínků **se popleteně blížil** k nevěstě, která na něj čekala pod přístřeškem.

Popletený a zmatený **nechal** své oči bloumat po malém pokoji.

Dingle **se potěšeně zacenil**. (K. Čapek, *Válka s mloky* – ČNK)

[...] znovu se zarděla, ještě víc, a nevýslovně **potěšená sklopila** oči.

Martina mi **otevřela překvapeně**, ale hned se na mě zamračila. (K. Gott, *Má cesta za štěstím*)

Otevře překvapená, s osuškou přes prsa a mokkými vlasy vonícími šamponem [...]

Dominik něžně držel Yvetu za prsty a kolem pasu, **rozechvěle hleděl** na její zlaté vlasy a bledou pleť [...] (V. Páral – ČNK)

[...] oslepen a **rozechvělý spěchal** do hotelu Krakonoš. (V. Páral – ČNK)

Na prsou nesla v krosničce chlapečka, který **se rozesmátě otáčel** po lidech.

Vysvlékla si už bikinky a **rozesmátá ležela** na posteli. (překlad: A. Hailey – ČNK)

Lizaveta Prokofjevna vstala a **rozhněvaně odešla**. (překlad: F. M. Dostojevskij)

K incidentu došlo poté, co se pohádala s přítelem a **rozhněvaná utekla** ze společného bytu.

Mlčela, bez nejmenší účasti, a on **se** na ni **rozladěně díval**. (překlad: J. London – ČNK)

Kouknul jsem se trochu dozadu a viděl jsem, jak se všichni na louce rozkývali a začli **rozpačtě přeshlapovat**. (J. Škvorecký, *Zbabělci* – ČNK)

Podobně **rozpačití odcházeli** lidé i ze setkání s kandidáty do krajských zastupitelstev.

Joe **rozrušeně zamával** rukou.

Očividně **rozrušený přistoupil** k ohni [...]

Nakonec **se** Otouš **schlíple vrátil**, protože na celém vrcholu se nenašel jediný turista, který by byl ochoten strkat se s ním u schránky. (Z. Šmíd – ČNK)

Pořádně **schlípí dorazili** hráči Manchesteru United na první trénink po povedeném vánočním večírku.

Stařena **uraženě pohodila** hlavou, šla k plotně, vrátila se s kávou a v ponuré mlčenlivosti nalévala hostu do šálku. (E. Hostovský – ČNK)
Hluboce **uražená stála** před malířem oděná jen do kůže barvy sieny pálené .

S pláštěm přes ruku **vysíleně klesl** na židličku. (překlad: A. Solženicyn – ČNK)
A pak se zas hladová a **vysílená vracím** domů [...] (J. Kratochvíl – ČNK)

Za okamžik **se** k němu nedočkavě, **zadýchaně otočila**: "Hrome, nač čekáme?" (překlad: A. Hailey – ČNK)

Zadýchaná došla pod schody k velitelově mansardě [...] (překlad: W. Styron, *Sophiina volba* – ČNK)

"Právě tak je tomu u mne," řekl malíř a **zamračeně přikývl**. (překlad: F. Kafka – ČNK)

Kamil **se zamračený ohlédl** a u dveří spatřil svého otce. (J. Švejda – ČNK)

Zaskočeně zdvihla obočí, chvíli váhala, nakonec však přece jen sáhla do kabelky pro papírový kapesníček, aby mi na něj napsala telefonní číslo. (K. Gott, *Má cesta za štěstím*)

Zaskočená nečekaným pocitem dojetí **jsem** suše **poučila** svého školáka. "Vidíš, Jožine, tak tady se Jan Žižka narodil."

10. Atribut

Obsah:

10.1 Obecná charakteristika

10.1.1 Definice

10.1.2 Kritéria klasifikace atributu.

10.2 Druhy atributu

10.2.1 Atribut shodný a neshodný

10.2.1.1 Atribut shodný

10.2.1.2 Atribut neshodný

10.2.1.3 Konkurence shodného atributu adjektivního a neshodného atributu substantivního

I. Kvalifikační adjektivum vs. substantivní atribut v genitivu

II. Desubstantivní adjektivum vs. atribut substantivní

A. Obecná charakteristika

B. Adjektivum posesivní vs. genitiv posesivní

C. Desubstantivní adjektivum referující k místu vs. atribut substantivní

D. Desubstantivní adjektivum označující druh látky vs. atribut v předložkovém pádě

E. Desubstantivní adjektivum účelové vs. atribut substantivní

F. Příčiny frekvenčních rozdílů

10.2.1.4 Nominativ jmenovací a jeho konkurence se shodným atributem

10.2.2 Atribut těsný (restriktivní) a volný (nerestriktivní)

10.2.3 Atribut postupně rozvíjející a atribut několikanásobný

10.3 Pozice atributu

10.1 Obecná charakteristika

10.1.1. Definice

Termínem atribut (přívlastek) rozumíme **element nominální** (jmenné) **skupiny rozvíjející substantivum** nebo jeho substitut (zejména zájmeno v platnosti substantiva, např. *kdoši přicházející*) v jakékoli větňečlenské funkci. Atribut je tedy – jinak řečeno – **rozvíjející element nominální skupiny**; může jím být:

- (a) adjektivum a ostatní výrazy s adjektivní morfologií: *obyčejný život; kyselina sírová tvůj názor; druhé housle*
- (b) substantivum: *život hrdiny*
- (c) vazba předložky se substantivem: *valčík na rozloučenou*
- (d) adverbium: *cesta zpátky*
- (e) infinitiv: *ochota naslouchat*
- (f) závislá věta: *cesta, po níž jdeme*

K atributu vyjádřenému infinitivem viz oddíl III, kap. 11. K atributu vyjádřenému závislou větou viz oddíl VI, kap. 2.2.1.

Takto formálně definovaný atribut není v pravém slova smyslu „větným členem“, neboť je v rámci věty vždy pouze **součástí některého z větných členů**.

Základovou větnou strukturu tedy užití / neužití atributu neovlivňuje, povaha substantiva a struktura jmenné skupiny ovšem v některých případech **přítomnost atributu vyžaduje**. I atribut může být tedy vzhledem k substantivu a jmenné skupině **obligatorní**. Týká se to především tzv. **valenčního** atributu (k němu viz podrobně oddíl II). V některých případech se jako obligatorní ukazuje též užití atributu shodného, zejména tehdy, je-li součástí atributu vlastnosti; např.

člověk **vysoké postavy** (srov. *člověk postavy)

10.1.2 Kritéria klasifikace atributu.

Za základní kritérium bývá považována shodnost či neshodnost atributu. První dichotomií je tedy rozlišení atributu **shodného a neshodného**.

U atributu shodného rozlišujeme podle závažnosti vlastnosti, kterou vyjadřuje, pro význam věty, atribut **volný (nerestriktivní)** a atribut **těsný (restriktivní)**.

U atributu neshodného rozlišujeme podle syntaktického vztahu k řídicímu substantivu atribut **rekční (řízený)** a atribut **adjunkční (přimykaající)**.

Podle počtu členů, který **atribut** má, a podle vztahu mezi nimi můžeme rozlišit atribut **jednoduchý, postupně rozvíjející** nebo **několikanásobný**.

Pozn.: K rekčnímu, resp. valenčnímu atributu viz oddíl II, kap. 2. Zde se věnujeme pouze atributu adjunkčnímu.

10.2 Druhy atributu

10.2.1 Atribut shodný a neshodný

10.2.1.1 Atribut shodný

Může být vyjádřen adjektivem, zájmenem, číslovkou i substantivem. S řídicím substantivem nebo zájmenem se shoduje vždy v pádě, atribut vyjádřený adjektivem, rodovým zájmenem nebo číslovkou se shoduje též v rodě a čísle.

I. Shodný atribut adjektivní

Ve funkci shodného atributu může být:

(a) adjektivum kvalifikační (jakostní):

dlouhá cesta, **starý** dům, **drobné** mince, **malá** povodeň, **rozsáhlý** požár, **rozlehlé** pole, **štíhlá** dívka, **malý** chlapec; nic **velkého**, něco **nepatrného**.

(b) adjektivum relační desubstantivní:

(ba) posesivní:

babiččina zahrádka, **sousedův** pes; **psí** štěkot.

(bb) ostatní desubstantiva:

krevní tlak, **srdeční** tep; **hliněná** nádoba, **jablkový** koláč; **březová** kůra, **javorový** list; **lipová** alej; **lesní** cesta, **městské** ulice; **brněnská** divadla, **pražské** koncerty; **denní** služba, **noční** zprávy; **dvouletý** zákaz; **dětské** hračky, **dopisní** schránka, **papírový** kontejner; **atomový** zákon, **benzinová** daň, **národní** hrdost, **pivní** turistika.

(c) adjektivum relační deverbativní:

(ca) dějové:

odjíždějící auto, **stárnoucí** muž, **štěkající** pes, kdosi **přicházející**.

(cb) účelové:

žehlicí prkno, **prací** prostředek, **hrací** automaty.

(cc) výsledku děje (tvořené z příčestí trpného nebo -l-ového tvaru):

zastavěná plocha, **nakoupené** akcie; **prošlá** lhůta.

Shodný adjektivní atribut tvoří mnohdy s řídicím substantivem ustálené **sousloví**, které je složeným názvem nebo frazémem; jde např. o tyto typy souslovných názvů: **názvy institucí**: *mateřská škola, základní škola, diagnostický ústav*; **akcí**: *olympijské hry; přijímací zkouška*; **průkazů, dokumentů**: *občanský průkaz, technický průkaz; dodací list*; **dopravních prostředků**: *osobní vlak, terénní vůz*; **tělesných orgánů**: *mléčný zub, slepé střevo*; k souslovným frazémům např. patří: *černá ovce, bílá vrána, kočičí zlato, medvědí služba, tvrdý oříšek*.

II. Shodný atribut vyjádřený zájmenem nebo číslovkou

V pozici shodného atributu stávají i zájmena a číslovky adjektivní povahy; např.:

tato odpověď, **tamtén** stůl, **takový** úkaz, něco **takového**; **naši** reprezentanti, **vaše** práce; **jeden** člověk, **tři** přání; **první** ročník, **stý** návštěvník; **dvojitě** dveře, **trojnásobný** vítěz; **troje** šaty, **devatery** hory.

Shoda atributu s určovaným substantivním výrazem se týká **pádu** a **čísla**, např. **touto** odpovědí (7. sg.), **tamtomu** stolu (3. sg.), **takovým** úkazům (3. pl.), **našimi** reprezentanty (7. pl.) atd.

Pojí-li se řídicí jméno s číslovkou **pět** a vyšší nebo s číslovkou neurčitou, neshodují se v nominativu a akuzativu: základní tvar nominativu/akuzativu má číslovka, **substantivum má tvar genitivní**. *Přišlo asi devadesát návštěvníků. Mnoho lidí o tom nic neví.* V ostatních pádech se však číslovka **pět** a vyšší nebo číslovka neurčitá se substantivem shoduje: *Rozhodovalo se asi o devadesáti návštěvnících. V této souvislosti se hovořilo o mnoha lidech. Počítáme asi s devadesáti návštěvníky. S mnoha lidmi nepočítáme.*

Shodný atribut rozvíjející neurčitá nebo záporná zájmena **někdo**, **něco**, **nikdo**, **nic**, **kdosi**, **cosi** a stojící v postpozici se s nimi neshoduje ve všech pádech. Jsou-li tato zájmena v nominativu nebo akuzativu, na nich závislý atribut má zpravidla tvar genitivu:

nic takového; něco tak podivného; cosi úžasného apod.

V ostatních pádech však má tento přívlastek shodný tvar s těmito zájmeny, proto jej považujeme za atribut shodný:

ničeho takového, ničemu takovému, s ničím takovým; o něčem tak podivném; s čímsi tak úžasným

Srov.:

S trochou dobré vůle by se **něčeho podobného** mohlo dočkat mnoho řek Evropy včetně našeho Labe.

Když tu vidím, že hned vedle mne se jeden z členů posádky potýká s **něčím** opravdu **velikým**.

A ekonomické poučky příliš neplatí v **něčem** tak **podivném**, jako je měnově dokončená, avšak fiskálně nepřilíš koordinovaná eurozóna.

Tradiční zručnost v kresbě a malování byla pro něho **čím**si tak **snadným**, že si musel najít nové způsoby vyjádření odpovídající moderní senzibilitě, a svými experimenty - zejména s kubismem - přepsal jazyk umění.

Zřídka se v těchto případech setkáme se spojením nominativního nebo akuzativního tvaru zájmen *nic*, *něco* se skutečně shodným tvarem přívlastkového zájmena nebo adjektiva; přívlastek tu stojí v postpozici: *něco takové*, *nic takové*, *něco jiné*, *nic jiné*, *něco zvláštní*, *nic zvláštní*. Nelze tu vyloučit **vliv slovenštiny**. Srov.:

V centru Zlína je dost restaurací a hospod, ale jde nám o to, vybrat si v době oběda nějakou klidnou [...], kde člověk nemusí myslet na **nic jiné** než na téma společného hovoru.

Každá z nás má svůj recept. Jedna dá něčeho o lžici více, jiná zase přidá **něco jiné**.

Nová měření však naznačují, že někde pod povrchem měsíce může existovat **něco zvláštní**, něco co by mohlo být oceánem slané vody.

Pokud stojí atribut zájmena v antepozici, shoduje se se substantivním zájmenem i v nominativu a akuzativu:

Při tom já nejsem nic, kdežto má práce je všechno. Bohužel, jen **to ubohé nic** upoutává pozornost lidí, [...]

Je to **takové hezké něco** co nám přelézá přes záda co nám usává krev v našem radostném po díle zaslouženém spánku [...]

III. Shodný atribut substantivní

Shodný atribut vyjádřený substantivem se s řídicím jménem shoduje v pádě (obou čísel).

Bývá součástí odborných názvů živočichů nebo rostlin:

medvěd brtník, medvídek koala, rys ostrovid, sýkora koňadra, tetřev hlušec; kaprad' samec, rozrazil rezekvítek atd.

Shodné tvary v kontextech:

Dva medvědy syrské a samici **medvěda brtníka** chová na malé zahradě u svého domku ve Veleticích na Lounsku krotitel Jaroslav Káňa. (oba tvary ve 2. sg.)

Děti se postupně setkají s medvědem hnědým, s cvičeným medvědem, s medvědem ledním, ale také s **medvídkem koalou** anebo s pandou. (oba tvary v 7. sg.)

V korunách stromů můžete zahlédnout **sýkoru koňadru**, modřinku či babku. (oba tvary ve 4. sg.)
V minulých dnech Hnutí Duha také spustilo nové internetové stránky o **rysu ostrovidovi**, který je naší nejpočetnější velkou šelmou. (oba tvar v 6. sg.)

Šumavské lesní ekosystémy se staly útočištěm opeřence, který v ostatních částech našeho státu mizí rychlostí náhlé oblevy. Téměř 90 % všech **tetřevů hluščů** (*Tetrao urogallus*), žijících v současnosti u nás, se vyskytuje právě zde. (oba tvary ve 2. pl.)

10.2.1.2 Atribut neshodný

I. Neshodný atribut vyjádřený adverbiem nebo infinitivem

Neshodnost tohoto typu atributu je důsledkem faktu, že adverbium i infinitiv jsou výrazy neohebné, nemají flexi:

cesta zpátky : **cesty** zpátky : **cestě** zpátky : **cestu** zpátky
ochota naslouchat : **ochoty** naslouchat : **ochotě** naslouchat : **ochotou** naslouchat

II. Neshodný atribut vyjádřený substantivem

Má nejčastěji tvar **genitivu** nebo pádu předložkového, méně často bezpředložkového dativu nebo instrumentálu. Neshoduje se s rozvíjeným substantivem v pádě a zpravidla má stálou podobu – je nesklonný.

Pokud určuje **dějové substantivum**, vyjadřuje atribut nejčastěji **subjekt, objekt** nebo **prostředek děje**. Atribut je výsledkem **nominalizace výchozí větné struktury**:

moře (subjekt/podmět) šumí	→	šumění moře (atribut)
navštívila lékaře (objekt)	→	(její) návštěva lékaře (atribut)
hraje na klavír (prostředek)	→	(jeho/její) hra na klavír (atribut)

U substantiv dějových i nedějových vyjadřuje přívlastek dále **okolnost děje** (místní, časovou, příčinou aj.); u nedějových substantiv vyjadřuje přívlastek nejčastěji entitativní **celek** (*dům*), zatímco určované substantivum označuje nějakou **část** (*střecha*) tohoto celku – *střecha domu*.

Následuje **přehled funkcí neshodného atributu** s jejich příklady (atribut je vyznačen tučně):

(a) atribut vyjadřuje subjekt děje nebo stavu (vyjadřuje se bezpředložkovým genitivem):

let **raketoplánu** (← raketoplán letí), běh **motoru** (← motor běží), hukot **letadel** (← letadla hučí), pád **stromu/stromů** (← padá strom/padají stromy), únik **plynu** (← plyn uniká), pláč **dítěte** (← dítě pláče), smích **dívek** (← dívky se smějí);

(b) atribut vyjadřuje objekt děje (vyjadřuje se substantivem v prostém genitivu, dativu nebo pádu předložkovém nebo infinitivem):

prohlídka **zámků** (← prohlížet si zámek), lov **ryb** (← lovit ryby), návštěva **lékaře** (← navštívit lékaře), potrestání **viníka** (← potrestat viníka); domluva **dětem** (← domlouvat dětem), informace **o situaci** (← informovat o situaci), odpověď **na otázku** (← odpovědět na otázku), touha **po vítězství**; touha **vyhrát** (← toužit vyhrát), snaha dobře **vypadat** (← snažit se dobře vypadat);

(c) atribut vyjadřuje prostředek děje (vyjadřuje se instrumentálem nebo pádem předložkovým)

lov **harpunou** (← lovit harpunou), orba **traktorem** (← orat traktorem), výchova **příkladem** (← vychovávat příkladem), krájení (ostrým) **nožem** (← krájet nožem), úder **pěstí** (← udeřit pěstí), hra **na housle** (← hrát na housle), jízda **na koni** (← jezdit na koni), cestování **po železnici** (← cestovat po železnici);

(d) atribut vyjadřuje okolnost děje nebo stavu (vyjadřuje se různými pády nebo adverbii):

místo: (kde) práce **v továrně/na poli**; hra **u sítě**; závada **na elektroinstalaci**; úsměv **na tváři**;
(kam) návrat **do vlasti/domů**; (kudy) cesta **lesem**;
čas: návrat **v osm hodin/pozdě večer**, zpoždění **o pět minut**; setkání **v červenci**; čaj **o páté**;
příčina: lež **ze soucitu**, vražda **ze žárlivosti**;
účel: suchary **pro psa**, koš **na prádlo**, cesta **za poznáním**, boj **za demokracii**;
způsob: život **bez lásky**, odjezd **bez rozloučení**;

(e) atribut označuje celek a určované jméno jeho (sou)část, složku nebo míru (vyjadřuje se prostým genitivem nebo pádem předložkovým):

střecha **domu**, dveře **výtahu**, areál **nemocnice**, kůže **tygra**; člen **týmu**, ředitel **ústavu**; lavičky **v parku**, klika **od dveří**, kašna **na náměstí**;
některá určovaná substantiva vyjadřují kvantifikaci – číslovky: polovina **obyvatel**, třetina **Čechů**, kilogram **brambor**, tuna **odpadků**; **jiná substantiva:** hromada **hlíny**, moře **peněz**, hrnek **čaje**, šálek **kávy**, pytel **brambor**, láhev **vína**, atom **vodíku**;

(f) atribut označuje toho nebo to, (ke) komu, (k) čemu něco náleží/přináleží (vyjadřuje se prostým genitivem nebo pádem předložkovým):

majetek **obce**, manžel **ministryně**, pes **sousedů**;

(g) atribut označuje to/toho, co/kdo k někomu/něčemu patří nebo nepatří (vyjadřuje se předložkou *s* nebo *bez*):

rodina **s dítětem**, dům **se zahradou**, knížka **s obrázky**, věž **s cimbuřím**, rostlina **s oddenkem**; místnost **bez oken**, tělo **bez duše**;

(h) atribut vyjadřuje specifikaci vztahem k obsahu určovaného substantiva (vyjadřuje se různými předložkovými pády a specificky bezpředložkovým genitivem):

krabice **od bot**, lahev **od piva**, kelímek **od jogurtu**; odchylka **od normy**, cesta **k úspěchu**; holka **pro všechno**, žena **v kožichu**; život **s kompromisy**, koupě **na splátky**; trest **smrti** (smrt je druhem trestu), paprsek **naděje** (naděje je jako paprsek světla), řeka **lásky** (lásky je jako řeka);

(i) atribut označuje nositele vlastnosti nebo stavu (vyjadřuje se zejména **bezpředložkovým genitivem**):

krása **přírody** (příroda je krásná), ticho **lesa**, nehybnost **hladiny**, tvrdost **ocele**;

(j) atribut označuje vlastnost (vyjadřuje se **bezpředložkovým genitivem** rozvitým adjektivem):

dívka **štíhlé postavy**, mladík **zpepělého věku**, muž **odvážných činů**;

(k) atribut označuje materiál, ze kterého je objekt označený určeným substantivem (vyjadřuje se **předložkou z s genitivem**):

prstýnek **ze zlata**, váza **z porcelánu**, socha **z mramoru**, šaty **z hedvábí**;

(l) atribut vyjadřuje původ (vyjadřuje se **předložkou od s genitivem**):

dopis **od přítele**, dárek **od manželky**, úvěr **od banky**, příspěvek **od státu**;

(m) atribut vyjadřuje autora (vyjadřuje se **bezpředložkovým nebo předložkovým genitivem**):

román **Karla Čapka**, film **známého režiséra**, pastel **od Zrzavého**, prózy **od Herberta Rosendorfera**;

(n) atribut vyjadřuje způsob děje nebo existence něčeho srovnáním:

vojna **jako řemen**, hra **jako o život**;

(o) atribut vyjadřuje dedikaci (vyjadřuje se **prostým genitivem**):

třída **Politických vězňů**; náměstí **Hrdinů**;

(p) atribut vyjadřuje míru děje vyjádřenou jako účinek děje/stavu:

křik **do ochraptění**, dusno **k zalknutí**

10.2.1.3 Konkurence shodného atributu adjektivního a neshodného atributu substantivního

I. Kvalifikační adjektivum vs. substantivní atribut v genitivu

Kvalifikačním adjektivum může konkurovat atributivně užitým substantivum v genitivu vlastnosti, které samo vyžaduje rozvití (kvalifikačním) adjektivem tak, aby vyjadřovalo též význam jako adjektivní atribut:

drobné mince	vs.	mince malé / menší hodnoty
malá povodeň	vs.	povodeň menšího rozsahu
rozsáhlý požár	vs.	požár velkého rozsahu (popř. požár značného rozsahu, požár

štíhlá dívka	vs.	nebývalého rozsahu)
malý chlapec	vs.	dívka štíhlé postavy chlapec malého vzrůstu/malé postavy .

Tyto genitivní vazby jsou však doloženy ve velmi malém počtu, zpravidla v textech publicistických zpráv, inzerátů nebo v textech s odbornou tematikou. Srov.:

Doporučila bych román Johna Irvinga *Modlitba za Owena Meanyho*, který vypráví o životě mimořádně nadaného **chlapce malého vzrůstu** a s pronikavým hlasem.

Různým stupněm obtíží trpí dosti velké procento mladých **dívek** spíše **štíhlé postavy**.

Již z dálky viděla, že se jedná o **požár velkého rozsahu**.

Další drobnou obtíží té doby byl naprostý nedostatek **mincí menší hodnoty**.

II. Desubstantivní adjektivum vs. atribut substantivní

(K relačním adjektivům a jejich významům viz 1. díl, část 2 TVOŘENÍ ADJEKTIV.)

A. Obecná charakteristika

Mnohá desubstantivní adjektiva – např. *benzinový, lesní* (← *benzin, les*) – mají **velmi obecný relační význam**, který se zužuje a konkretizuje až spojením s určitým substantivem

(*benzinové výpary, benzinová cisterna; lesní cesta, lesní požár*) nebo až v určitém textu (viz doklady níže). Těmto adjektivům často **konkurují neshodné substantivní atributy**, nejčastěji v prostém genitivu nebo pádu předložkovém, méně často v instrumentálu nebo dativu (*výpary benzínu : cisterna na benzin, cesta lesem, požár lesa*), popř. vysvětlení významu opisem (viz níže).

V řadě případů **ke konkurenci nedochází**, např. *národní tým* vs. **tým národa*. Ke konkurenci nedochází zejména **u souslovných názvů**, např. *benzinová pumpa, kuličkové ložisko; horská služba; lesní roh* atd.

Často naopak **nemá konkurenta atribut substantivní**: *přechod pro chodce, pohádka pro děti, křeslo pro hosta, smysl pro humor, kašna na náměstí, běžec na lyžích, vrásky na čele, slunce na obloze, bolest v krku, pobyt v přírodě, výhled z okna, výstřel z pušky, kamarádka z dětství, dárek z lásky* atd.

Adjektivní a substantivní atribut **nemají** vždy zcela **shodný význam** a mívají i **různou frekvenci**. Na užití jednoho nebo druhého způsobu atribuce mívá vliv i **aktuální členění věty** (k těmto rozdílům viz počty a kontexty dokladů níže).

Adjektivní a substantivní atribut jsou potenciálně i reálně zčásti **synonymní** (ohlédneme-li od některých jejich aspektů, zejména aktuálního členění věty), zčásti jsou ve vztahu **komplementární distribuce**, což znamená, že s některými určovanými substantivy se

spojuje výlučně nebo silně preferenčně atributivní adjektivum, s jinými atributivní substantivum.

Např. bezprostředně po adjektivu **knižní** stojí na prvních deseti místech tato substantiva: *veletrh, klub, trh, novinka, vazba, tip, podoba, titul, ilustrace, vydání*. Naproti tomu bezprostředně před genitivem *knihy* stojí na prvních deseti místech následující substantiva, která jsou jeho atributem: *autor, křest, vydání, kód, část, Svět, dům, název, motiv*. Oba způsoby atribuce se tedy z první desítky substantiv uplatňují pouze u substantiva **vydání**.

U mnoha substantiv se sice uplatňují oba způsoby atribuce, avšak **jeden z obou způsobů bývá silně preferenční**: Např. spojení **autor knihy** jen v tomto pádovém a číselném tvaru má v korpusu SYN v7 více než 6 000 dokladů, zatímco spojení *knižní autor* má (jen v tomto tvaru) pouhých 10 dokladů. Naopak spojení **knižní trh** má téměř 2 500 dokladů, zatímco spojení *trh knih* má 13 dokladů a spojení *trh s knihami* má 75 dokladů.

Tento typ konkurence demonstrujeme na adjektivech *atomový, benzinový, lesní a pivní* (v závorce počet dokladů všech tvarů obou čísel v korpusu SYN v7 z r. 2020; syntagmata uspořádána podle násobku adjektivního atributu od nejvyššího k nejnižšímu; PD = počet dokladů):

	PD		PD	Násobek	
atomový					
atomová energie	6 097	:	energie atomu	58	105
atomové jádro	1 155	:	jádro atomu	224	5,2
atomová hmotnost	177	:	hmotnost atomu	56	3,2
atomový model	4	:	model atomu	168	0,02

Srov.:

[...] objem atomu, tedy to, co vyplňuje propastnou většinu prostoru, tvoří orbity elektronů, ovšem jeho vlastnosti určuje **atomové jádro**.

Další dvě síly působí pouze na úrovni atomu - "silná nukleární síla", držící pohromadě **jádro atomu**, a "slabá nukleární síla", odpovědná za takové jevy, jako je radioaktivní rozpad.

Nástin různých **implikovaných významů** syntagmatu typu *,atomový + substantivum'*:

atomová energie	=	energie získávaná z jaderných elektráren
atomové nebezpečí	=	nebezpečí z provozu jaderných elektráren
atomový program	=	program výstavby atomových elektráren apod.
atomový zákon	=	zákon o využití atomové/jaderné energie apod.
atomová konference	=	konference o atomové energii apod.

Srov.:

Obě strany přitom dospěly k názoru, že Írán nesmí využít svůj civilní program **atomové energie** pro vojenské cíle.

Dnes však již lidé zapomněli na Černobyl a obava z **atomového nebezpečí** se upírá k Severní Koreji.

[...] nejsou vítány hlasy cizích odborníků, které by seriózně vysvětlily, co je a co není **atomové nebezpečí**, co je to Černobyl a co Temelín, a jaký je rozdíl mezi starými a novými elektrárnami.

Pomoc při rozvoji **atomového programu** nabídlo i Norsko, které Izraeli dodalo těžkou vodu pro jeho reaktor.

Atomový zákon (či plným jménem zákon o mírovém využívání jaderné energie a ionizujícího záření) neměl jednoduchý osud.

benzinový	PD			PD	Násobek
benzinová cisterna	50	:	cisterna na benzin	2	25
benzinové výpary	138	:	výpary benzinu	22	6,3
benzinová karta	209	:	karta na benzín	132	1,6
benzinová daň	15	:	daň z benzinu	436	0,03

Fakt, že substantivní atribut u jména *daň* výrazně převládá nad atributem adjektivním je patrně důsledek toho, že syntagma typu '*daň z* + substantivum' je ustálené a frekventované slovní spojení; srov. *daň z příjmu/příjmů, nemovitosti/nemovitostí, obratu, prodeje* atd.

Srov.:

V poslední době se začínají rozmáhat speciální **benzinové karty**, kterými mohou motoristé platit nákupy u čerpacích stanic.

A naopak nabídka nejrůznějších slev v podobě lepšího vybavení vozu, pojištění či **karet na benzín** je stále širší.

A strana, která by prosadila snížení **benzínové daně**, jako by jim vtiskla do rukou svůj volební lístek.

Zřídka mají dva státy stejnou **daň z benzinu**, a z těchto daní se z velké části hradí stavba a udržování silnic.

lesní	PD			PD	Násobek
lesní porost	17 157	:	porost lesa	31	553
lesní půda	2 253	:	půda lesa	12	188
lesní plod	4 303	:	plod lesa	127	34
lesní úsek	3 261	:	úsek lesa	110	30
lesní plocha	953	:	plocha lesa	261	3,7
lesní požár	6 051	:	požár lesa	2 555	2,4

Srov.:

Riziko **lesních požárů** je v těchto dnech mimořádně vysoké.

Horké letní dny bez dostatku vláhy pravidelně zvyšují riziko **požárů lesa**.

Z celkové **lesní plochy** v Česku pokrývají dnes listnáče jen 23 procent.

Především je to současné mýcení velkých **ploch lesa**, které znemožňuje zadržování vody přirozeným způsobem.

Pozn.: Spojení *riziko požárů lesa* je neobvyklé; jde o jediný jeho doklad na **90** dokladů spojení *riziko lesních požárů*.

pivní	PD			PD	Násobek
pivní pěna	393	:	pěna piva	26	15
pivní sklenice	1070	:	sklenice na pivo	102	11
pivní sud	2764	:	sud od piva/na pivo	363/95	6,0
pivní slavnost(i)	9233	:	slavnost(i) piva	3604	2,6
pivní trh	1781	:	trh s pivem	981	1,8
pivní značka	1041	:	značka piva	1548	0,7

Nástin různých **implikovaných významů** syntagmatu typu „*pivní* + substantivum“:

pivní kultura	=	kultura pití piva
pivní řeči	=	řeči vedené (při popíjení piva) v hospodě
pivní stezka	=	turistická stezka spojená s konzumací piva
pivní turistika	=	turistika zaměřená na konzumaci piva ve spojení s prohlídkami pivovarů/s poznáváním historie pivovarů

Srov.:

Druhá část výstavy je zaměřena na **pivní kulturu**. Návštěvníci uvidí, jak vypadala například hospoda hotelového typu, lidová hospoda, spolková hospůdka ostrostřelců, kancelář sládka a další. Podle odborníků roste a dále se bude rozvíjet samotná **kultura pití piva**, bude se zvyšovat například rozmanitost pivních sklenic, lahví, úroveň prostředí.

Například se velmi dobře rozvíjí takzvaná **pivní turistika**, díky níž se mohou turisté seznámit s bohatou historií pivovarů.

Pivní stezky, které propojují zájem o pivo s turistikou, mají dlouhou tradici zejména v sousedním Německu, kde dokonce existují i **pivní cyklostezky**.

Genitivní atribut jako konkurent atributu adjektivního se užívá zejména tehdy, **je-li** nějak **determinován**, např. místem:

- (1) Milionové škody způsobil **požár lesa ve Starých Hamrech** na Frýdecko-Místecku.

Pokud se určení místa může vztahovat na obě složky atributivního syntagmatu, lze užít i atributu adjektivního:

- (2) S rozsáhlým **lesním požárem v Beskydech** bojovalo bezmála třicet hasičských jednotek i speciální letoun se zásobníkem pro tisíc litrů vody.

Pokud se determinace týká jen atributivního substantiva, pak **atribuce adjektivem není možná**:

- (3a) Šest z osmnácti náhodně testovaných **hraček pro děti do tří let** bylo zdravotně závadných.
(3b) *Šest z osmnácti náhodně testovaných **dětských hraček do tří let** bylo zdravotně závadných.

Následující kapitoly B. až E. se věnují relačním sémantickým typům atributu obou forem.

B. Adjektivum posesivní vs. genitiv posesivní

Jde o adjektiva odvozená od názvů osob sufixy *-ův, -in; -í; -ský/-cký* (*otcův, matčin; dívčí; ženský, chlapecký*) nebo zvířat sufixem *-í* (*hadí*).

(K slovo tvorbě a funkcím posesivních adjektiv viz 1. díl, část 2.)

1. Adjektivum individuálně posesivní vs. genitiv posesivní

Substantivum v genitivu často předpokládá rozvití shodným atributem zájmeným nebo adjektivním:

adjektivní atribut	vs.	substantivní atribut
matčin dům	:	dům mé matky
otcova firma	:	firma mého otce
babiččina zahrádka	:	zahrádka mé babičky
sousedův pes	:	pes našeho souseda
Honzův spolužák	:	spolužák třináctiletého Honzy

Atributivní genitiv vlastních jmen je upřednostňován zejména při potřebě uvést plné jméno autora:

Nerudovy verše	:	verše Jana Nerudy
Arbesova romaneta	:	romaneta Jakuba Arbesa
Hrabalovy knihy	:	knihy Bohumila Hrabala
Mahlerovy symfonie	:	symfonie Gustava Mahlera

Srov.:

V nejvyšším stadiu je příprava na natáčení slavné **Hrabalovy knihy** Obsluhoval jsem anglického krále.

Jeho velkým, bohužel už navždy neuskutečněným snem bylo zfilmování **knihy Bohumila Hrabala** Obsluhoval jsem anglického krále.

Posesivní genitiv však nemusí být nevhodně užit ani tehdy, není-li determinován (např. *firma otce*), pokud je motivací tohoto způsobu atribuce **ohled na aktuální členění**, v němž **se zdůrazňuje vlastník**, resp. ten, ke komu něco patří či komu se něco přisuzuje.

Srov. (vše ČNK)

(4) Úředník okresního úřadu nakupoval výpočetní techniku u **firmy otce** (titulek)

V některých případech je ohled na aktuální členění při výběru způsobu atribuce rozhodující; ukazuje to významový protiklad vět (a) a (b) níže:

(5a) Má milenku ve firmě, **sekretářku ředitele**. (ČNK)

(5b) Má milenku ve firmě, **ředitelovu sekretářku**.

Větu (5b) by bylo vhodné užít spíše v takovém kontextu či takové situaci, kde by ředitel byl jedním z průběžných témat textu či hovoru.

Nedeterminovaný posesivní genitiv je vhodné užít při **kontrastu** nebo ve **výčtu**:

(6a) Tohle není **můj** byt. Je to byt **přítele**. (ČNK)

(7a) Na programu je hudba **Brucknera, Brahmse, Schmidta a Haselböcka**. (ČNK)

V podobných případech lze však užít též posesivního adjektiva v postpozici:

(6b) Tohle není **můj** byt. Je to byt **přítelův**.

(7b) Na programu je hudba **Brucknerova, Brahmsova, Schmidtova a Haselböckova**.

Nutné je užít „holého“ posesivního genitivu, který je koordinován s jiným genitivem:

(8a) Byl jedním z pěti dětí v rodině **Františka a Johany**, rozené Bochové.

Pokud bychom místo jmen v koordinátu *Františka a Johany* užili posesivních adjektiv, věta by dostala jiný význam: šlo by v ní nikoli o jednu, nýbrž o dvě rodiny:

(8b) Byl jedním z pěti dětí v rodině **Františkově a Johanině**.

Některá posesivní adjektiva odvozená z vlastních jmen tvoří součást souslovných vlastních jmen a mají funkci **dedikační**:

Arbesovo knihkupectví, **Janáčkov** divadlo, **Jiráskovo** náměstí, **Karlův** most, **Štefánikova** čtvrť.

Existují však i dedikační atributy substantivní:

most **Legií**, gymnázium **Jana Nerudy**, divadlo **Járy Cimrmana**

2. Adjektivum druhově posesivní vs. posesivní genitiv a jeho konkurenty

(a) Atribut referuje k osobám: *dětský svět* : *svět dítěte*

Atribut určuje kategorii osob vzhledem k pohlaví, věku nebo sociálnímu postavení; určované substantivum označuje to, co k této kategorii osob trvale nebo aktuálně patří, přináleží (*jméno, kancelář, plat*), co je její vlastností (*věk*), nebo jejím – v širokém slova smyslu – produktem (*hlas, smích, pláč*).

Adjektivní atribut má potenciálně **funkci generickou**, může však referovat i ke konkrétní osobě či konkrétnímu zvířeti. Např.:

(9) Bylo slyšet **psí** štěkot a **dětský** pláč. (ČNK)

Substantivní atribut může mít funkci generickou, nebo může referovat ke konkrétní entitě; o **referenční funkci** jde často tehdy, pokud je atributivní substantivum určeno dalším atributem (obě věty ČNK):

(10) Slyšela **štěkot** starého **psa** přivázaného na řetěz k sykamore.

(11) Za jedněmi dveřmi jsem slyšel **pláč** malého **dítěte** a naříkavou ukolébavku jeho matky.

Avšak i rozvitý substantivní atribut může mít **funkci generickou** (obě věty ČNK):

(12) Znělo to jako **štěkot** obrovského **psa**, který vše přehlušoval.

(13) Znělo to jako **pláč** malého **dítěte**.

Následují statistiky k oběma způsobům atribuce.

(Počty dokladů následujících syntagmat se týkají všech tvarů sg. i pl. v korpusu SYN v7; syntagmata uspořádána podle násobku adjektivního atributu od nejvyššího k nejnižšímu; PD = počet dokladů):

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
dětský svět	4650	:	svět dítěte /dětí	131	356
chlapecký úsměv	265	:	úsměv chlapce /chlapců	8	33
seniorský věk	2496	:	věk seniorů /seniora	96	26
chovatelský úspěch	1259	:	úspěch chovatelů /chovatele	57	22
studentský život	2255	:	život studentů /studenta	155	14
divčí jméno	3013	:	jméno dívky	237	13
ženský hlas	4595	:	hlas/hlasy ženy /žen	486	9,5
studentský průkaz	516	:	průkaz studenta	126	4,1
divčí smích	75	:	smích dívky /dívky	29	2,6
dětský pláč	1048	:	pláč dítěte /dětí	532	2,0
lékařská ordinace	2586	:	ordinace lékaře	1533	1,7
ministerské křeslo	4616	:	křeslo ministra	3545	1,3
profesorský plat	49	:	plat profesora	52	0,9
mužské tělo	2073	:	tělo muže /mužů	2662	0,8

Jako v jiných případech konkurence obou atributů i zde hraje často roli **aktuální členění**. Srov.:

Výstava prezentuje na jedenatřiceti velkoplošných panelech v čínštině a angličtině nejen krásy pražské zoo, ale také její historii, **chovatelské úspěchy** a významné projekty na ochranu ohrožených druhů zvířat v přírodě.

Tajemstvím **úspěchu chovatelů** je zchlazování nakladených vajec v prostředí vinotéky.

Adjektivní atribut navíc může signalizovat **generičnost**, zatímco substantivní atribut **referenčnost**, není to však pravidlo. Srov. (obě věty ČNK):

- (14) Z domu zaslechla hysterický **dětský křik**. (jde o křik přisuzovaný dětem obecně)
 (15) Někde nablízku jsem slyšel **křik dětí**. (jde o konkrétní skupinu dětí)

Některá ustálená spojení s adjektivním atributem na *-ský/-cký* jsou **bez konkurence** nebo konkurence se substantivní atribucí je minimální:

Syntagma	PD	Syntagma	PD
stařecká demence	1111	demence starců/starce	0
vdovecký důchod	627	důchod vdovce	0
dělnická profese	7335	profese dělníka	19
dělnické hnutí	1371	hnutí dělníků	14

Adjektivnímu a genitivnímu atributu konkuruje – s významovým odstínem účelovým – **předložkový pád** *pro* + A´; Srov.:

Pokud chtějí turisté najít v létě ve městě levné ubytování, vyplatí se zeptat, kde jsou **studentské ubytovny**, koleje či domovy mládeže.

Už se začala rozsvěcovat i světla na **ubytovnách studentů**.

V zrekonstruovaných domech fungují **ubytovny pro studenty** a malometrážní nájemné byty.

Pouze předložkový pád *pro* + A´ konkuruje adjektivům např. ve spojeních:

Syntagma	PD	Syntagma	PD	Násobek
cyklistická helma	935	helma pro cyklisty	17	55
rybářské potřeby	1734	potřeby pro rybáře	53	33
turistická atrakce	10 700	atrakce pro turisty	1 190	9,0
cyklistická stezka	8413	stezka pro cyklisty	2709	3,1
ženský časopis	1677	časopis pro ženy	661	2,5

dětská hračka	3279	:	hračka pro děti	1982	1,7
dětské představení	2707	:	představení pro děti	7162	0,4

Stejně jako v jiných případech konkurence obou způsobů atribuce mohou výběr ovlivnit **ohledy na aktuální členění**. Srov.:

Spojnice mezi Jizerskými horami a Krkonošemi je nejstrmější železniční trať v republice a v posledních letech se stala vyhledávanou **turistickou atrakcí**.

V každém případě není trdelník ani přes svou cenu jen **atrakce pro turisty**, ale kupují si ho také místní.

Odtud se mi naskýtal pohled na celé město, šedivé a beztvaré, až po vzdálená pole, kde miniaturní vláčky přejížděly přes křehký most, připomínající **dětskou hračku**.

Pokud jste doposud žili v omylu, že koloběžky jsou **hračky pro děti**, měli byste svůj názor poněkud poopravit.

Zájem je také o luxusnější **ženské časopisy**, zejména ty s různými vloženými dárky.

Nejprodávanější **časopis pro ženy** ve 24 edicích na pěti kontinentech dorazil s úspěchem i k nám.

(b) Atribut referuje ke zvířatům: *hadí kůže vs. kůže hada*

Atribut (*liščí : lišky*) určuje druh zvířete, určované substantivum pojmenovává část jeho těla

nebo jinou entitu vztahující se k životu osob nebo zvířat (čísla v závorce udávají počet dokladů

daného slovního spojení ve všech pádových tvarech z korpusu SYN v7 z r. 2020; seřazeno podle násobku adj.

atributu od nejvyššího k nejnižšímu):

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
liščí ohon	623	:	ohon lišky	4	155,8
králičí maso	1514	:	maso králíka /králíků	20	75,7
hadí kůže	1046	:	kůže hada/hadů	40	26,2
jelení paroh/parohy	404	:	paroh/parohy jelena /jelenů	94	4,3
bizoní lebka	22	:	lebka bizona	6	3,7
medvědí kůže	454	:	kůže medvěda /medvědů	129	3,5
koňský hřbet	2117	:	hřbet koně /koní	815	2,6
vlčí smečka	1664	:	smečka vlků	649	2,6
mamutí kost/kosti	319	:	kost/kosti mamuta /mamutů	185	1,7
opičí skřeky/skřek	55	:	skřeky opic	7	7,9
kočičí mňoukání	95	:	mňoukání kočky /koček	56	1,7
vlčí vytí	128	:	vytí vlků /vlka	137	0,9
kohoutí kokrhání	171	:	kokrhání kohouta /kohoutů	258	0,7
husí kejhání	37	:	kejhání hus /husy	51	0,7
lví řev	57	:	řev lva /lvů	113	0,5
psí štěkot	585	:	štěkot psů /psa	1375	0,4
žabí kuňkání	32	:	kuňkání žab /žáby	79	0,4
kosí zpěv	17	:	zpěv kosa /kosů	57	0,3
včelí bzučení	9	:	bzučení včel /včely	96	0,1

Zajímavé je, že ve spojeních, v nichž je **zvíře subjektem děje** (*vlčí vytí*), zpravidla **převládá atribuce substantivní**; výjimkou jsou *opičí skřeky* a *kočičí mňoukání* s vyšším počtem dokladů než mají *skřekyopic* a *mňoukání kočky/koček*.

Genitivní atribut často převládá nad shodným atributem adjektivním ve spojeních, v nichž určované substantivum pojmenovává **děj nebo vlastnost vztahované na konkrétního živočicha** (konkrétní živočichy) **v dané době na daném místě**. Na užití jednoho nebo druhého způsobu atribuce má vliv i aktuální členění věty (více se zdůrazňuje buď děj (*pláč, smích, štěkot, bzučení, kuňkání*), nebo jeho původce (*děti, dívky, psi, včely, žáby*). Srov.:

Probudil ho **psí štěkot**. Krátké, divné zavytí, pak se zvuk rozplynul, utichl, avšak Harryho citlivým uším to stačilo.

Štěkot psů na vzdálené straně řeky sílil.

Dveře však propouštěly jen nesrozumitelné zvuky, podobající se **včelímu bzučení**. Slunce hrálo, **bzučení včel** tiše hrálo a uspávalo.

Cožpak se vám ještě nezprotivilo to **žabí kuňkání** znějící ze stojatých vod vašeho rybníka? Z jasné oblohy na ně zářily tisíce hvězd a z nedaleké řeky se k nim neslo **kuňkání žab** a temný hukot.

Prostému genitivu u tohoto typu atribuce někdy konkuruje **genitiv s předložkou z**;

SROV.:

Ötzi si nepřehazoval přes ramena jen **kůži z medvěda**. Každý z jeho sedmi kusů oděvu byl pečlivě vypracován a je důkazem překvapivé řemeslné dovednosti.

Maso z divočáka osolíme, opepříme a upečeme do měkka.

Asi není neobvyklé najít **kost z mamuta**, ale podstatná je skutečnost, že se rozšiřují místa s dokladem výskytu pravěkých zvířat.

(c) Druhově posesivní adjektivum vs. genitiv při určování původu mlád'at:

antilopí, bizoní, gorilí mládě vs. mládě **antilopy, bizona, gorily**

Spojení s genitivem je nutné tehdy, pokud se rodič mláděte blíže určuje; např. *mládě netopýra hvízdavého, mládě pandy červené, mládě pandy velké, mládě tygra sibiřského, mládě bílého tygra*. Jeden nebo druhý způsob atribuce může souviset i s aktuálním členěním: více se zdůrazňuje buď fakt, že jde o mládě, nebo naopak to, o čí mládě jde. Srov.:

Antilopí mládě se má k světu (titulek) **Mládě antilopy losí** přišlo na svět v červnu v plzeňské zoo.

V zoo se narodilo **mládě antilopy**.

Mladá bizonie není jediným **bizoním mládětem** v zoo. Novým přírůstkem brněnské zoo se stalo **mládě bizona**.

C. Desubstantivní adjektivum referující k místu vs. atribut substantivní

(Počty dokladů následujících syntagmat se týkají všech tvarů sg. i pl. v korpusu SYN v7; v sg. jsou uvedeny i tvary těch určovaných substantiv, u nichž převládá plurál – např. *sval na krku, kolenní vaz*; výjimkou jsou pouze pl. tvary *pražské mosty : mosty Prahy a evropské země : země Evropy*)

Tvarem atributivního substantiva je:

(a) předložkový pád 'v + lokál'

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
pouštní bouře	1199	:	bouře v poušti	5	240
horská chata	7885	:	chata v horách	151	52
údolní nádrž	1324	:	nádrž v údolí	44	30
televizní pořad	24 353	:	pořad v televizi	1502	16
horská vesnice	1812	:	vesnice v horách	198	9,2
pouštní město	331	:	město v poušti	80	4,1
zahraniční dovolená	4046	:	dovolená v zahraničí	2420	1,7
tovární provoz	127	:	provoz v továrně	86	1,5
lázeňský pobyt	2755	:	pobyt v lázních	2600	1,1
laboratorní práce	507	:	práce v laboratoři	592	0,9
terénní práce	2528	:	práce v terénu	2800	0,9
kolenní vaz	5601	:	vaz v koleně	6774	0,8
divadelní angažmá	602	:	angažmá v divadle	1564	0,4
muzikálová role	898	:	role v muzikálu	1997	0,4
lesní práce	764	:	práce v lese	2456	0,3
obličejový rys	136	:	rys v obličejí	422	0,3
přízemní pokoj	128	:	pokoj v přízemí	443	0,3
pražský život	186	:	život v Praze	1561	0,1
přírodní muzeum	201	:	muzeum v přírodě	6424	0,03

(b) předložkový pád 'z + G'

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
čínská firma	4772		firma z Číny	149	32
pohádková postava	7275		postava z pohádky	581	12
kamerový záznam	3358		záznam z kamery	635	5,3
městský člověk	902		člověk z města	181	5,0
románová postava	726		postava z románu	167	4,3
pražský umělec	1353		umělec z Prahy	438	3,1
pražský rodák	2 301		rodák z Prahy	803	2,9
redakční kolega	840		kolega z redakce	306	2,7
vesnická dívka	238		dívka z vesnice	99	2,4
tovární dělník	350		dělník z továrny	178	2,0
pohádkový princ	509		princ z pohádky	372	1,4
filmová scéna	1659		scéna z filmu	1743	1,0
novinový výstřižek	1069		výstřižek z novin	1010	1,0
biblický citát	234		citát z bible	386	0,6
dálniční sjezd	1185		sjezd z dálnice	2873	0,4
bruselská dotace	243		dotace z Bruselu	680	0,4
univerzitní kolega	121		kolega z univerzity	352	0,3
kohoutková voda	1453		voda z kohoutku	4798	0,3
východní mudrc	69		mudrc z východu	455	0,2
uliční hluk	2		hluk z ulice	462	0,004

(c) předložkový pád ,na + lokál'

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
----------	----	--	----------	----	---------

jižní předměstí	4527	:	předměstí na jihu	11	412
severní soused	3758	:	soused na severu	60	63
silniční provoz	46 114	:	provoz na silnici	4042	11
zádový sval	1543	:	sval na zádech	150	10
povrchová teplota	1905	:	teplota na povrchu	388	4,9
krční sval	467	:	sval na krku	152	3,1
krční žíla	254	:	žíla na krku	219	1,2
měsíční kráter	164	:	kráter na měsíci	160	1,0
střešní panel	435	:	panel na střeše	484	0,9
polní práce	2164	:	práce na poli	2629	0,8
zahradní práce	313	:	práce na zahradě	3635	0,09
tržní novinka	12	:	novinka na trhu	3041	0,004

(d) genitiv

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
americká ekonomika	10 645	:	ekonomika Ameriky	11	968
pražské mosty	1754	:	mosty Prahy	8	219
školní jídelna	22 719	:	jídelna školy	353	64
tovární hala	4501	:	hala továrny	142	32
německá ekonomika	5012	:	ekonomika Německa	181	28
školní hřiště	6842	:	hřiště školy	309	22
evropské země	66 861	:	země Evropy	12 318	5,4
zámecký areál	7326	:	areál zámku	5501	1,3
hotelová recepce	673	:	recepce hotelu	1673	0,4
horské úbočí	266	:	úbočí hory	828	0,3

Frekvenční rozdíl, a to dokonce extrémní, jak je tomu v případě syntagmat *americká ekonomika* : *ekonomika Ameriky*, může být způsoben jinými než strukturálními faktory: místo *ekonomika Ameriky* se obvykle píše *ekonomika USA* (cca 2400 dokladů). Naproti tomu syntagma *ekonomika Německa* má zhruba třikrát více dokladů než syntagma *ekonomika SRN*. Syntagma *ekonomika Spolkové republiky* má 7 dokladů, syntagma *ekonomika Spolkové republiky Německo* jediný doklad.

D. Desubstantivní adjektivum označující druh látky vs. atribut v předložkovém pádě

(a) s + instrumentál

Atributivním substantivem bývá název látky (např. *tvaroh*) přidávané do výrobku. (Počty dokladů následujících syntagmat se týkají všech tvarů sg. i pl. v korpusu SYN v7); **adjektivní atribuce je frekventovanější:**

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
tvarohový koláč	795	:	koláč s tvarohem	184	4,3
jablkový koláč	451	:	koláč s jablky	140	3,2
jahodový dort	186	:	dort s jahodami	59	3,2
maková buchta	270	:	buchta s mákem	93	2,9
oříšková čokoláda	166	:	čokoláda s oříšky	67	2,5

(b) z + genitiv

Adjektivním atributům odvozeným ze substantiv označujících druh látky (např. *stříbrný*) konkuruje předložkový pád 'z + G' (*ze stříbra*) většinou jen velmi omezeně; **podíl**

substantivní atribuce přitom silně variuje v závislosti na druhu určující látky a druhu určované materiální entity. (Počty dokladů následujících syntagmat se týkají všech tvarů sg. i pl. v korpusu SYN v7; pokud sg. atributivního subst. není doložen, uvádíme tvar v plurálu):

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
čokoládový bonbon	1410	:	bonbon z čokolády	3	470
stříbrná mince	2986	:	mince ze stříbra	30	100
plastový obal	2745	:	obal z plastu	38	72
kamenná zeď	3 972	:	zeď z kamene	60	66
mosazný svícen	249	:	svícen z mosazi	4	62
měděný kabel	4261	:	kabel z mědi	76	56
dřevěný obklad	1449	:	obklad ze dřeva	38	38
olověná trubka	199	:	trubky z olova	6	33
hliněná nádoba	800	:	nádoba z hlíny	27	30
zlatý šperk	6125	:	šperk ze zlata	208	29
bronzová socha	4103	:	socha z bronzu	153	27
citronová šťáva	25 734	:	šťáva z citronu	1689	15
bronzový šperk	241	:	šperk z bronzu	16	15
mramorová socha	486	:	socha z mramoru	41	12
mátový čaj	1121	:	čaj z máty	103	11
cihlový dům	2292	:	dům z cihel	212	11
hedvábné šaty	948	:	šaty z hedvábí	121	7,8
litinový výrobek	(99)	:	výrobek z litiny	38	2,6
keramický výrobek	1829	:	výrobek z keramiky	932	2,0
kožený výrobek	610	:	výrobek z kůže	549	1,1
železný výrobek	110	:	výrobek ze železa	108	1,0
ledovcová voda	123	:	voda z ledovce	172	0,7
olověný výrobek	5	:	výrobek z olova	13	0,4

Užití předložkového genitivu je nutné, pokud materiál charakterizujeme tou či onou jeho vlastností. Srov.:

Vše ještě voní novotou, **obklady ze světlého dřeva** jenom svítí.
Hlavní součástí památníku je **deska z leštěného mramoru**.

E. Desubstantivní adjektivum účelové vs. atribut substantivní

Adjektivním atributům s významem účelovým konkuruje **předložkový pád ,na + A'.** ((Počty dokladů následujících syntagmat se týkají všech tvarů sg. i pl. v korpusu SYN v7; pokud sg. atributivního subst. není doložen, uvádíme tvar v plurálu):

Syntagma	PD		Syntagma	PD	Násobek
hasicí přístroj	9976	:	přístroj na hašení	7	1425
dýchací přístroj	9835	:	přístroj na dýchání	16	615
šicí stroj	8110	:	stroj na šití	25	324
obráběcí stroj	11 369	:	stroj na obrábění	70	162
balicí papír	2390	:	papír na balení	20	120
holící strojek	4115	:	strojek na holení	56	74
prací prostředek	3631	:	prostředek na praní	50	73
kropicí konev	161	:	konev na kropení	4	40
dortová forma	2573	:	forma na dort	87	30
opalovací krém	4752	:	krém na opalování	740	6,4

čajová konvice	912	:	konvice na čaj	263	3,5
prádelní koš	459	:	koš na prádlo	804	0,6
rybí koření	74	:	koření na ryby	240	0,3
obličejový krém	38	:	krém na obličej	602	0,06

Jak ukazují tyto statistiky, substantivní atribuce bývá okrajová až ojedinělá a někdy je výlučně či převážně vázána na kontexty, v nichž je atribut determinován názvem objektu děje pojmenovaného dějovým substantivem. Např. syntagma *stroj na obrábění* je doloženo převážně ve spojeních *stroj na obrábění dřeva* a *stroj na obrábění kovů*.

Některá ustálená spojení s účelovým adjektivem nemají substantivního konkurenta: *parkovací hodiny, řadicí páka, rýsovací prkno, trávící ústrojí* aj.

Na druhé straně jsou i případy opačné: **převládá atribuce substantivní**: *koš na prádlo, koření na ryby, krém na obličej*. Srov.:

Předuzený pstruží filet mírně osolíme, přidáme **rybí koření** a pozvolna opečeme na másle po obou stranách.
Nejoblíbenějším **kořením na ryby** je kopr.

F. Příčiny frekvenčních rozdílů

V obecné rovině jsou příčiny frekvenčních rozdílů mezi oběma způsoby atribuce pravděpodobně tři:

- míra ustálenosti jednoho a neustálenosti druhého způsobu; ta může být podmíněná některou z následujících příčin, nějakou specifickou příčinou jinou, nebo může být náhodná; náhodná může být např. preference substantivní atribuce v syntagmatu *krém na obličej*, neboť adj. *obličejový* je dosti frekventované, nebo preference adjektivní atribuce v syntagmatu *dětský svět* či *mamutí kost/kosti*, neboť vztah *dítěte* a jeho *světa* či *mamuta* a jeho *kosti/kostí* má silně relační povahu;
- míra a charakter relačního vztahu určované a určující entity; např. adjektivum v názvu *prádelní koš* má zřetelný relační význam „na prádlo“, adjektivum v názvu *keramický výrobek* má zřetelný relační význam „z keramiky“; úzus syntagmatu typu ‚výrobek z + substantivum‘ je podporován slovesnou vazbou *vyrobit z*;
- obvyklost nebo neobvyklost determinace substantivního atributu; např. u syntagmatu *kolega z univerzity* lze očekávat častější determinaci atributivního substantiva než u syntagmatu *kolega z redakce*; z 352 dokladů syntagmatu *kolega z univerzity* jich 134 má doplnění místa univerzity uvozené předložkou *v*, např. *kolega z univerzity*

v *Uppsale*. Naproti tomu u syntagmatu *kolega z redakce* je doplnění jako *časopisu, deníku* či *MFD* méně časté.

10.2.2 Atribut těsný (restriktivní) a volný (nerestriktivní)

Těsný neboli **restriktivní atribut** vyjadřuje vlastnost, která závažně omezuje rozsah významu rozvíjeného substantiva a **pro význam věty je jeho užití nutné**.

Restriktivní atribut bychom na nejobecnější rovině mohli definovat jako takový, který **z množiny entit** označovaných určovaným substantivem **vymezuje jejich** nějakou **podmnožinu**. Např. atribut *pracovní* determinující substantivum *lidé* vymezuje z množiny všech lidí podmnožinu těch, jež označujeme jako *pracovní*. Takový přívlástek, pokud je ve větě jediný, je pro význam věty nezbytný (viz 1a, 2a) a jeho vypuštěním by vznikla **věta beze smyslu** (1b) nebo **věta nepravdivá** (2b):

(1a) Nové zastupitelstvo i radu tvoří **pracovní lidé**. (ČNK)

(1b) *Nové zastupitelstvo i radu tvoří **lidé**.

(2a) Říkalo se, že **černá kočka** přináší smůlu. (ČNK)

(2b) Říkalo se, že **kočka** přináší smůlu.

Některé atributy však ve větě **restriktivní funkci nemají**, a lze je pak z věty vypustit, aniž tím věta ztratí smysl:

(3a) Po zdi přechází **černá kočka** a prohlíží si návštěvníky. (ČNK)

(3b) Po zdi přechází **kočka** a prohlíží si návštěvníky.

Protiklad restriktivnosti a nerestriktivnosti se prakticky manifestuje zejména tehdy, jde-li o rozvitý postponovaný atribut, jehož základem je **adjektivum verbální**. Např.:

(4a) Všiml si postavy **pomalů se blížící přes rybník**. (M. Urban)

(5a) Ocítl se ve stavu člověka **zabraného do nějaké práce**. (překlad románu *Vojna a mír*)

(6a) Ministerstvo vnitra se musí přeměnit na instituci **zbavenou strachu a tajemství**.
(Svobodné slovo, 25.10. 1990)

(7a) První operou B. Smetany **napsanou na libreto E. Krásnohorské** je Hubička.

(8a) Beethovenovy smyčcové kvartety **věnované hraběti Razumovskému** mají opusové číslo 59.

Pokud bychom z těchto vět odstranili jejich (tučně vyznačený) restriktivní atribut, vznikla by **věta beze smyslu** (věta (4b až 6b) nebo **věta nepravdivá** (věta 7b a 8b):

(4b) Všiml si postavy.

(5b) Ocitl se ve stavu člověka.

(6b) Ministerstvo vnitra se musí přeměnit na instituci.

(7b) První operou B. Smetany je Hubička.

(8b) Beethovenovy smyčcové kvartety mají opusové číslo 59.

Aby byla věta (8b) pravdivá, musel by L. van Beethoven napsat jen ty smyčcové kvartety, které by měly op. č. 59. Toto číslo však mají jen tři Beethovenovy kvartety z celkem 16 jeho smyčcových kvartetů.

Funkci atributu ve větách typu (4a) až (6a) nazýváme **doplňující**, funkci atributu ve větách typu (7a) a (8a) nazýváme **identifikační**.

Tyto restriktivní atributy by se **podle pravidel pravopisu** neměly oddělovat čárkami, přesto však i v těch nejkvalitnějších textech k takové interpunkci dosti často dochází. Např. v doložených větách (4a) až (6a) stojí za slovy *postavy*, *člověka* a *instituci* čárka.

Svědčí to o tom, že toto pravidlo, pracně osvojované ve škole a školou sankcionované, je v pozdější praxi spisovatelů a publicistů zapomenuto, nebo jej není dbáno. Srov. též větu slavného románu Michala Viewegha *Báječná léta pod psa: Když si večer přitáhl nějakou dobrou novelu nebo román, cítil se jako ryba, navrácená z kádě nazpět do moře*. Podle platných pravidel pravopisu je tu čárka za slovem *ryba* chybně.

Naproti tomu v následujících doložených větách (a) je atribut nerestriktivní, neboť může být z věty vypuštěn, aniž vznikne věta nepravdivá nebo věta beze smyslu:

(9a) Ulice se promění na několik dní v **divadelní jeviště**, **zářící** barvami a kostýmy dávných dob. (ČNK)

(9b) Ulice se promění na několik dní v **divadelní jeviště**.

(10a) Otevřel balíček a položil na prezidentův **psací stůl**, **zářící** čistotou, umaštěný rozebraný karburátor. (ČNK)

(10b) Otevřel balíček a položil na prezidentův **psací stůl** umaštěný rozebraný karburátor.

(11a) Hlavní **trati, vedoucí** chráněnou částí lesa, proběhlo celkem 3 405 závodníků.

(11b) Hlavní **trati** proběhlo celkem 3 405 závodníků.

Dále srov.:

Existuje však přinejmenším jeden dobře známý **Einsteinův životopis, vydaný rok před Joffevým článkem**, který se odvolává na "Marity".

Záškrt, mezi Filipínci známý pod španělským názvem garrotillo, je prudce nakažlivá choroba vyvolávaná bacilem *Corynebacterium diphtheriae*.

Funkci atributu ve větách typu (9a) až (11a) nazýváme **kvalifikační**.

Atributy ve větách (1a), (2a) a (4a) až (8a) na jedné straně a atributy ve větách (9a) až (11a) na straně druhé představují **krajní polohy** striktní restriktivnosti na jedné straně a volnosti atributu na straně druhé, mezi nimiž se prostírá **relační kontinuum**. Postponovaný rozvitý atribut nemusí být pro větu nutný v tom smyslu, že bez něj by věta byla beze smyslu nebo byla nepravdivá, přesto ale takový atribut může být pro větu natolik důležitý, že vzhledem k jejímu komunikačnímu smyslu je pro ni nepostradatelný. Srov.:

(12a) Upravená **boubelka zářící humorem a veselou náladou** však může být půvabná a přitažlivá. (ČNK)

(12b) Upravená **boubelka** však může být půvabná a přitažlivá.

Zatímco doložená věta (12a) vypovídá o tom, JAKÁ upravená boubelka může být půvabná a přitažlivá, věta (12b) vypovídá jen o tom, že půvabná a přitažlivá může být boubelka UPRAVENÁ, aniž je řečeno, zda půvab a přitažlivost takové ženy musí být podmíněna ještě něčím jiným (zde humorem a veselou náladou).

(13) Se zaujetím pozorují dvě staré babičky **zářící dobrou náladou**. (Z. Thoma, *Toulky po Japonsku*)

Smyslem této věty zcela určitě není sdělit pouze to, že autor pozoroval dvě staré babičky. Jejím smyslem je jistě sdělit, JAKÉ babičky autor pozoroval: zářící dobrou náladou; proto je tento atribut pro smysl věty nepostradatelný.

(14) Uviděl jsem stádo srnek **pasoucích se na louce**.

Ani v této větě nemusí jít jen o to sdělit, co kdo uviděl. Jádrem sdělení zde může být celá a nerozčleněná nominální skupina *stádo srnek pasoucích se na louce*.

Funkci atributu ve větách typu (12) až (14) nazýváme **individualizační**.

10.2.3 Atribut několikanásobný a atribut postupně rozvíjející

10.2.3.1 Atribut několikanásobný

Několikanásobný atribut je tvořen dvěma či více výrazy obvykle stejné slovnědruhové platnosti (např. pouze adjektivy, pouze zájmeny, pouze číslovkami), mezi nimiž je **vztah koordinace**. Koordinovány mohou být ale i různé slovní druhy, pokud oba či všechny plní funkci atributu, např. substantivum a adverbium, zájmeno a posesivní adjektivum apod.:

- (1) Mnozí lidé z Berounska stráví na cestě do **práce a zpátky** dvě až tři hodiny. (ČNK)
- (2) U naší sváteční tabule se každý rok sejde **moje a Davidova** maminka. (ČNK, zkráceno)
- (3) Byla tehdy **zoufalá a sama**. (M. Klevisová, *Stopy vraha*)

Koordinace zájmen nebo **číslovek** může být v koordinátu dvou členů vyjádřena pouze **spojkou**, nikoli též pauzou, jíž v písmu odpovídá čárka:

- (4a) **Můj a její** život jsou naprosto odlišné světy. (ČNK)
- (4b) ***Můj, její** život jsou naprosto odlišné světy.
- (5a) Pojem stereotypu je náplní **první a druhé** kapitoly knihy. (ČNK)
- (5b) *Pojem stereotypu je náplní **první, druhé** kapitoly knihy.

Pokud je ovšem koordinováno více členů než dva, stojí mezi předposledním a posledním spojka *a* stejně jako u koordinovaných adjektiv; např. v *první, druhé a třetí kapitole*.

Naproti tomu **adjektiva** ve slučovacím vztahu lze koordinovat **jak spojkou, tak beze spojky** i při koordinaci pouze dvou členů; koordinace pomocí spojky *a* však výrazně převládá (nejméně čtyřnásobek koordinace asyndetické):

- (6a) Byla to **úzká a tmavá** místnost. (ČNK)
- (6b) Byla to **úzká, tmavá** místnost.
- (7a) Do dvou věží stoupá **úzké, tmavé** schodiště. (ČNK)

(7b) Do dvou věží stoupá **úzké a tmavé** schodiště.

Pokud stojí koordinát na konci věty, je preference **syndetického spojení** výraznější (vše ČNK):

(8) Její společník je **vysoký a štíhlý**.

(9) Dvě krajní věže byly **vysoké a štíhlé**.

(10) Její hlas je **klidný a konejšivý**.

Asyndetická koordinace je v těchto případech řidší a obvykle **stylově příznaková** (obě věty ČNK):

(11) Pach vody, hlína pod sešlapaným rákosím je **měkká, vlhká**.

(12) Jeho pokoj je **malý, stísněný**.

V korpusu SYN v8 je **33 906** dokladů posloupnosti ‚je + adjektivum a adjektivum‘ stojící na konci věty uzavřené tečkou (věty (8) a (10)), avšak pouze **4833** dokladů koordinátů dvou adjektiv na konci věty před tečkou, mezi kterými je čárka (věty (11) a (12)).

Silná je také preference spojení syndetického ve **vedlejších větách uvozených** některými spojkami. Srov. (obě věty ČNK):

(13) Měl co dělat, **aby těžké a bezvládné** zvíře vůbec unesl.

(14) Fischer slyšel ve vlaku, **že staří a chudí** Kirgizové a Kazachové neumějí rusky.

Pokud je v rámci koordinátu vyjádřen **odporovací vztah** mezi jeho členy, je **spojka nutná**; srov. dvojice vět (15) a (16):

(15a) Jsi **bystrý, nadaný** klučina. (ČNK)

(15b) Jsi **bystrý a nadaný** klučina.

(16a) **Bystrý, ale líný** mladík je nucen ve třiceti vypadnout z domu a začít se sám protloukat. (ČNK)

(16b) ***Bystrý, líný** mladík je nucen ve třiceti vypadnout z domu.

Pokud je koordinováno více adjektiv, stojí mezi předposledním a posledním obvykle spojka *a*, zatímco předchozí adjektiva jsou spojena asyndeticky – v písmu čárkou:

(17) Vstupní tunel je **úzký, tmavý a vlhký** a ústí do něj několik malých jeskyněk. (ČNK)

Spojení všech adjektiv asyndeticky je vzácnější:

(18) Jenže garáže dnes nesplňují normy. Jsou **úzké, tmavé, nízké**. (ČNK)

Naopak **spojka mezi všemi atributivními adjektivy je stylově příznaková**:

(19) „Připrav se, Rusko, rakety přiletí, **pěkné a nové a chytré!**“

Výrazy v několikanásobném přívlastku vyjadřují **různé vlastnosti na sobě nezávislé a navzájem rovnocenné**. Tím se liší od přívlastku postupně rozvíjejícího.

10.2.3.2 Atribut postupně rozvíjející

I. Definice a počet atributů ve vztahu postupného rozvíjení

Postupné rozvíjení spočívá v tom, že atribut stojící bezprostředně před substantivem rozvíjí toto substantivem (např. *literární památky*), atribut stojící před atributem bezprostředně rozvíjejícím substantivum (např. *nejstarší*) pak rozvíjí celé spojení před sebou (*nejstarší literární památky*). Podobně:

nové zákony → dva nové zákony → tyto dva nové zákony;

hudební festival → jazzový hudební festival → letní jazzový hudební festival → velký letní jazzový hudební festival.

Symbolicky lze vztahy postupného rozvíjení vyjádřit pomocí závorek:

německý (výkladový slovník)

velký (německý (výkladový slovník))

velký (letní (jazzový (hudební festival)))

Postupně rozvíjející atribut obsahuje nejčastěji dva členy, často tři, méně často čtyři a poměrně vzácně více než čtyři atributy.

Postupně rozvíjející atribut je tvořen: (a) slovy téže slovnědruhové platnosti; (b) slovy různé slovnědruhové platnosti.

A. Postupně rozvíjející atribut tvořený atributy téže slovnědruhové platnosti

(a) nominální skupina se dvěma atributy

Např.:

nejstarší literární památky, **německý výkladový** slovník, **tvrdý konkurenční** boj, **měkké kontaktní** čočky, **těžká životní** situace, **velká hospodářská** krize, **malá vodní** elektrárna, **dobrý hlídací** pes; **žádný takový** výsledek; **dvě první** místa;

(b) nominální skupina se třemi atributy

pražský vrchní státní zástupce, **bývalý vysoký státní** úředník, **starý český šlechtický** rod, **současná příznivá ekonomická** situace, **český hrubý domácí** produkt

(c) nominální skupina se čtyřmi atributy

velký letní jazzový hudební festival, **původní dřevěný ženský buddhistický** klášter, **romantické španělské několikapatrové venkovské** sídlo, **velký státní ruský ropný** koncern

(d) nominální skupina s pěti atributy

letošní letní Dívčí amatérská fotbalová liga, **víceúčelový demontovatelný železobetonový prefabrikovaný stavební** systém

Čím více je atributů, tím méně snadné je udržet linii postupného rozvíjení, neboť zda jde o postupné rozvíjení nebo několikanásobnost, je dáno charakterem atributů a jejich vzájemným vztahem a linie postupného rozvíjení může plynout ze subjektivně pojatého řazení atributů. Je tu proto třeba počítat jednak s jistou mírou vágnosti, jednak s tím, že daný významový protiklad se vždy nemusí zobrazit ve způsobu pravopisu, čili v prezenci či absenci čárek mezi atributy.

Např. atributy doložené nominální skupiny

nádherná hluboká teskná pravdivá píseň

by bylo možno přeskupit např. takto:

nádherná teskná pravdivá hluboká píseň

anebo:

nádherná pravdivá hluboká teskná píseň apod.

anebo by je bylo možno pojmout jako několikanásobné:

nádherná, hluboká, teskná, pravdivá píseň.

Srov.:

Je to jeden z těch **hezoučkových malých portugalských rybářských** přístavů, jaké člověk vidá na pohlednicích?

B. Postupně rozvíjející atribut tvořený atributy různé slovnědruhové platnosti

Postupné rozvíjení je v tomto případě nesporné a nemá žádnou alternativu. Adjektivu může např. předcházet:

číslovka:

dvě malé děti, **tři zlaté** medaile, **čtyři světové** strany, **pět pracovních** dnů

zájmeno:

tento trestný čin, **tato roční** doba, **moje dobrá** kamarádka, **naše webové** stránky

zájmeno a číslovka:

tyto dva základní předpoklady, **naši tři okresní** zástupci, **jeho pět věrných** společníků

II. Splývání hranic mezi několikanásobností atributu a postupným rozvíjením

V mnoha případech zmnožené atribuce vyjádřené adjektivy se **hranice mezi několikanásobností atributu a postupným rozvíjením** stírá a může být věcí subjektivního pojetí:

(20a) Běžel mezi poli **dlouhými, rychlými kroky**. (ČNK, zkráceno)

(20b) Běžel mezi poli **dlouhými a rychlými kroky**.

(20c) Běžel mezi poli **dlouhými rychlými kroky**.

V pojetí vět (20a,b) jde o dvojnásobný atribut, v pojetí věty (20c) jde o atribut postupně rozvíjející.

(21a) **Dlouhými rychlými kroky** se vrátila a vážně pohlédla dívce do tváře. (ČNK)

(21b) **Dlouhými, rychlými kroky** se vrátila a vážně pohlédla dívce do tváře.

(21c) **Dlouhými a rychlými kroky** se vrátila a vážně pohlédla dívce do tváře.

V pojetí věty (21a) jde o postupně rozvíjející atribut, v pojetí vět (21b,c) jde o dvojnásobný atribut.

Některé posloupanosti některých adjektiv se častěji pojmají jako postupné rozvíjení. Je tomu tak zejména tehdy, je-li jedním z atributů nemotivované adjektivum jakostní a druhým odvozené adjektivum relační; neodvozené adjektivum přitom zpravidla stává před adjektivem desubstantivním; např.:

tvrdá kamenná podlaha, **měkký plstěný** klobouk, **těžké dřevěné** dveře, **mohutná kamenná** zeď.

Pojetí několikanásobnosti zde není zcela vyloučeno, pravopisně by se však vyjádřilo pouze čárkou, nikoli spojkou *a*:

tvrdá kamenná podlaha : **tvrdá, kamenná** podlaha : ***tvrdá a kamenná** podlaha
těžké dřevěné dveře : **těžké, dřevěné** dveře : ***těžké a dřevěné** dveře
mohutná kamenná zeď : **mohutná, kamenná** zeď : ***mohutná a kamenná** zeď

Srov.:

Všichni si klekli na **tvrdou kamennou** podlahu a tiše se modlili.

Nechybějí kamenné podlahy, **těžké dřevěné** dveře, mramorový komín a starobylé obrazy na zdech.

V současné době prostorům sevřeným **mohutnými kamennými zdmi** dominují stroje domácích výrobců

A nad propastmi na **tvrdém, kamenném** trůně zamračený a nahý sedí protinožec boha [...]

Protáhla jsem se do chodby a odtud pak vyběhla po **těžkých, dřevěných** schodech až nahoru k našemu bytu a začala klepat.

Na cestě za odzbrojujícími krásnými **mohutnými, kamennými** věžemi [...]

Není tu však vyloučeno ani **pořadí obrácené**, kdy odvozený relační atribut předchází atributu neodvozenému kvalifikačnímu. Např. B. Hrabal píše: *otevřel **dubová těžká** vrata*. Podobně např. V. Páral píše: [...] *v **parádním** pokoji na čistém bílém ubruse čtyři **hluboké** talíře na čtyřech **mělkých** a **čtvero starodávných těžkých** příborů*. Obvyklé pořadí by bylo ... *čtvero **těžkých starodávných** příborů*.

10.3 Pozice atributu

Atribut může stát vzhledem k rozvíjenému substantivu:

- (a) v **antepozici**: *obyčejný život; **khaki** uniforma;*
- (b) v **postpozici**: *kyselina **sírová**; život **hrdiny**; cesta **zpátky**; ochota **naslouchat**;*
- (c) v **cirkumpozici**, při níž jedna složka složeného atributu stojí v antepozici a druhá v postpozici: ***černá** hladina jezera, **obecná** teorie **relativity**, **obnovitelné** zdroje **energie**.*

U některých termínů je možný **dvojitý slovosled**: *slovesný vid : vid **slovesný***, obvykle se tu však u shodného atributu dává přednost antepozici; v nepřímých pádech je antepozice normou: *definice **slovesného vidu***.

Podrobně ke slovosledu atributivních složek nominální skupiny viz oddíl II., kap. 2.

11. Funkce infinitivu ve větě

Obsah:

11.1 Přehled funkcí infinitivu ve větě

- 11.1.1 Infinitiv podmětový
 - 11.1.1.1 Podmětový infinitiv ve větách s přísudkem slovesným
 - 11.1.1.2 Podmětový infinitiv ve větách s přísudkem verbonominálním
- 11.1.2 Infinitiv předmětový
- 11.1.3 Infinitiv doplňkový
- 11.1.4 Dva infinitivy v pozici dvou větných členů v téže větě
 - 11.1.4.1 Infinitiv podmětový a infinitiv přísudkový
 - 11.1.4.2 Infinitiv podmětový a infinitiv předmětový
- 11.1.5 Infinitiv atributivní
- 11.1.6 Infinitiv valenční jako součást složeného přísudku
- 11.1.7 Infinitiv účelový
- 11.1.8 Infinitiv podmínkový
- 11.1.9 Infinitiv s funkcí modální
 - 11.1.9.1 Infinitiv prací
 - 11.1.9.2 Infinitiv vyjadřující rozhořčení
 - 11.1.9.3 Infinitiv výzvodový
- 11.1.10 Infinitivní konstrukce vyjadřující realitu smyslového vnímání
 - 11.1.10.1 Konstrukce typu *Je vidět hvězdy*
 - 11.1.10.2 Konstrukce s infinitivem *znát*
- 11.1.11 Konstrukce typu *„mít/nemít + substantivní tázací zájmeno nebo příslovce (co, kdo, koho, komu, kde, kdy, kam aj.) + infinitiv“*
- 11.1.12 Konstrukce typu *„je/není + substantivní tázací zájmeno nebo příslovce (co, koho, komu, kde, kdy, kam aj.) + infinitiv“*
- 11.1.13 Infinitiv v archaické konstrukci typu *„Je//Jest/Bylo + jméno v dativu + infinitiv“*
- 11.1.14 Konstrukce s tematizovaným infinitivem

11.2 Subjekt děje vyjádřeného infinitivem

V této kapitole se zabýváme pouze **infinitivem jako samostatným elementem věty**. K infinitivu jako **součástí složeného přísudku** viz kap. o konjugaci a kap. o kategorii času ve 2. dílu a kap. o typech predikátu v tomto dílu.

11.1 Přehled funkcí infinitivu ve větě

Infinitiv má ve větě řadu funkcí, odpovídajících jednak jeho formálněsyntaktické pozici ve větě, jednak větné sémantice této pozice. Např. ve větě (1a) je **infinitiv podmětem věty**:

(1a) Kristýnku baví **studovat**.

Že ve větě (1a) je infinitiv podmětem věty, ukazuje mj. to, že ve stejné pozici ve větě může stát substantivum v nominativu:

(1b) Kristýnku baví **medicína**.

Podle toho, v pozici jakého větného členu a v jaké jeho významové funkci se infinitiv nachází, rozlišujeme řadu jeho typů.

11.1.1 Infinitiv podmětový

(K infinitivu podmětovému viz též oddíl V, kap. 1.2 a oddíl VI, kap. 2.1.1)

Infinitiv jako podmět věty vyžadují (a) některá slovesa; (b) některé složené přísudky s adjektivem nebo substantivem jako predikativním jménem.

11.1.1.1 Podmětový infinitiv ve větách s přísudkem slovesným

K nemnoha slovesům, která jako přísudek věty **obvykle nebo typicky vyžadují infinitivní podmět**, patří: *dařit se, hodit se, poštětit se, přičít se, zlíbit se*. Srov. (vše ČNK):

- (1) Konzervativní opozici **se dařilo bránit** přijetí řady reformních opatření.
- (2) V podstatě by **se zde hodilo citovat** známé přísloví o trpělivosti a růžích.
- (3) Jen málo lidem **se poštětí potkat** vysněného pohádkového prince.
- (4) Krejčovi **se také přičilo demonstrovat** režijní nápady, teorie a módy.
- (5) Prozřetelnosti **se zlíbilo postavit** mě na toto místo.

Infinitiv je kromě výše uvedené pětice sloves jednou z možných doložených realizací podmětu např. u sloves:

bavit, děsit, fascinovat, hnusit se, chybět, lákat, lekat, líbit se, lichotit, napadnout, naplňovat, nudit, omrzet, osmělit se, ošklivit se, otravovat, patřit, pobavit, podařit se, poštětit se, povést se, prospívat, protivit se, přibýt, přispívat, scházet, trápit, ublížit, unavovat/unavit, urážet/urazit, vábit, vadit, vyčerpávat, vyhovovat, vymstít se, vyplatit se, vzrušovat, vžít se, zajídat se, zalíbit se, zamlouvat se, zatěžovat, zbývat, zdržovat, zlíbit se, zmáhat.

Jak vidět, jsou to obvykle slovesa vyjadřující **psychické** (méně často jiné) **stavy**, jejichž vyvolavatelem (kauzátorem) může být děj – ten je vyjádřen infinitivem:

baví (název psychického stavu, resp. procesu) – **ji** (nositel stavu/procesu) – **studovat** (děj vyvolávající daný stav/proces)

fascínuje (název psychického stavu, resp. procesu – **ho** (nositel stavu/procesu) – **pozorovat** (děj vyvolávající daný stav/proces)

K. Svoboda (1962, s. 68) k obecnému významu těchto struktur výstižně říká, že „Ve všech případech se tu hodnotí vztah konatele infinitivního děje ke konání infinitivního děje.“

Některé z těchto podmětových infinitivů jsou u daného slovesa běžné, jiné jsou spíše okazionální. Srov. (řazeno abecedně podle řídicího slovesa):

Trochu mě **děsí psát** o něčem tak samozřejmém a zároveň úchvatném, čím Vánoce jsou.

„[...] Pokaždé mě doslova **fascínuje pozorovat**, jak se kůže po zákroku lehce regeneruje, neuvěřitelně dobře hojí,“ říká Adamcová, která s lasery pracuje už sedmáct let.

Na knize **chybělo dokončit** jen několik stránek.

Nejvíce žáky **láká studovat** ekonomii, administrativu, elektrotechniku a zdravotnictví.

Chvíli mi **lichotilo pobývat** ve společnosti muže, který dokáže kvůli ženě zcela odhodit vlastní hrdost.

Kdy jste začal poprvé pociťovat, že vás **naplňuje pomáhat** ostatním?

Krále nikdy **neomrzelo poslouchat** Leonardův výklad [...]

[...] už v šesti jsem pilně louskala Tyla, Klicperu a Goldoniho, takže dnes jsem jedním z mála lidí, kterým **se neoškliví číst** dramata.

Určitě **se** vám někdy **poštětilo najít** dva stejné dárky pod vánočním stromečkem.

Duši **prospívá odvážit se** něčeho nového.

"Japoncům **se protíví říkat** ne, neboť nechtějí nikoho ranit," říká socioložka Tami Kondoová. "Ovšem cizinci to obtížně chápou. A tak tato praxe brzy zanikne."

K úkolu střežit hranici **přibýlo dbát** na bezpečnost srbské menšiny na hranici.

Umět jednat, znamená poznat sebe i druhé a kultivovat své jednání a vztah k nim. K tomu **přispívá umět** rozeznávat typy lidí.

Pokud vás příliš **netrápí přijít** o peníze, nebo věci, pak budete s největší pravděpodobností dobrými pěstouny.

Více by nám **ublížilo zůstat** vně Evropské unie.

Už mě **unavovalo jezdit** jen domácí závody.

Copak řidiče nějak **vyčerpává zmáčknout** tlačítko světlometů?

Nechápal, že někomu může **vyhovovat mít** ženu, která mu duševně nepatří.

Západoevropským politikům **se vymstilo považovat** nezaměstnanost za druhořadý problém.

I v publicistice **se vžilo neužívat** u veřejně známých osob akademických titulů, i když profesor Klaus zní jistě impozantně.

Některým tenistkám **se** však **zajídalo kočovat** po světě s rodinou a nechaly si mateřství až na období po konci sportovní kariéry, což byl případ dvojnásobné grandslamové šampiónky Číňanky Li Na, která své první dítě porodila loni ve 33 letech.

Kočárník na dotaz Práva ve středu uvedl, že osobně ho **zatěžuje sedět** v Parlamentu.

„Dostávám poměrně často balíky, a jelikož nejsem pořád doma, musím pro ně na poštu. Všechny jsou na hlavní poště, ale tam je neustále plno a dost mě **zdržuje čekat** na každý balík minimálně čtvrt hodiny,“ [...]

Už jako desetiletá o sobě jako budoucí panovnici prohlásila: "Vím, že budu dobrá". Toho dne odpoledne si zapsala do deníku: "Prozřetelnosti **se zlíbilo postavit** mě na toto místo. Učiním vše, co je v mých silách, abych splnila povinnost vůči mé zemi.

"Postavili jsme si tady s manželem dům, a když muž před deseti lety zemřel, dala jsem dům synovi a chatu dceři. Nyní v našem domě bydlím s vnukem, ale už mě **zmáhá obhospodařovat** všechno od oken přes zahradu až po chodník.

Podmětový infinitiv ve strukturách tohoto typu stává běžně i **na začátku věty** (vše ČNK):

- (6) **Mluvit** anglicky mě **unavuje**.
- (7) **Napsat** trestní zákon nám **trvalo** hrozně dlouho.
- (8) **Napsat** veselou písničku vás **neláká**?
- (9) **Vybudovat** maloobchodní síť nám **zabralo** téměř deset let.
- (10) **Opravovat** staré památky nás **těší**. (zkráceno)

Podmětový infinitiv může stát i ve větě s **přísudkem pasivním** (vše ČNK):

- (11) **Bylo** nám **doporučeno dát** dítě do ústavu a pořídit si jiné.
- (12) Bývaly doby, kdy jen bláznům **bylo dovoleno mluvit** pravdu.
- (13) Vy nevíte, že tady **tábořit je zakázáno**?

Podmětem může být také **infinitiv pasivní** (vše ČNK):

- (14) **Být obdivován** jinými, zvláště mladými lidmi, ho **uspokojuje**.
- (15) Kolikrát se vám letos **povedlo být diskvalifikován**?
- (16) Občas ho **unavovalo být obklopen** samými chytrými a pozornými mozky.
(modifikováno)

11.1.1.2 Podmětový infinitiv ve větách s přísudkem verbonominálním

I. Jmennou částí přísudku je adjektivum.

Infinitiv je pravidelným podmětem přísudků typu

'je/bylo/bylo by + adjektivum ve tvaru neutra + infinitiv' : **je dobré vědět, je těžké říci**

Adjektivy uplatňovanými v tomto typu vět jsou mnohá **adjektiva hodnotící** (kladně nebo záporně) **činnost**, resp. **jednání** člověka/lidí; vícekrát doložené (od tří dokladů) jsou (abecedně):

(je/bylo/bylo by) absurdní, adekvátní, akceptovatelné, aktuální, alibistické, arogantní, asertivní, atraktivní, báječné, barbarské, beznadějně, bezohledné, bezpečné, bezpředmětné, bezvadné, běžné, bizarní, bláhové, bláznivé, bolestivé, božské, brutální, citlivé, cynické, čestné, demokratické, decentní, depresivní, děsivé, dětinské, diskriminační, diskutabilní, divné, dobré, drahé, drsné, drzé, důležité, důmyslné, důstojné, efektivní, ekologické, elegantní, etické, fascinující, frustrující, hanebné, hezké, hloupé, hnusné, hospodárné, hrdinské, hrozné, hrubé, hrůzné, hříšné, humánní, charakteristické, chvályhodné, chybné, chytré, ideální, iluzorní, iracionální, jednoduché, klíčové, kolegiální, komplikované, konstruktivní, kontroverzní, korektní, krásné, krátkozraké, kruté, křesťanské, laciné, lákavé, legální, legitimní, lehké, lehkomyšlné, lehkovážné, lidské, logické, marné, milé, moderní, moudré, mravné, nádherné, nadlidské, naivní, náležité, namáhavé, nápadné, náročné, nebezpečné, nedůstojné, neekonomické, nehorázné, nechutné, nekalé, nelidské, nelogické, nemorální, nemravné, nemyslitelné, neobvyklé, neomalené, nepřijatelné, nepřijemné, nepřírozené, nereálné, neslušné, nesmyslné, nespravedlivé, nesprávné, nestoudné, nešťastné, neuvěřitelné, nevkusné, nevyhnutelné, nezákonné, nezdravé, nezodpovědné, nezvyklé, normální, nudné, obtížné, obvyklé, odporné, odvážné, ohavné, ohleduplné, optimální, originální, obdivuhodné, ostudné, osvobozující, ošemetné, ošidné, ošklivé, otřesné, paradoxní, paranoidní, pěkné, perfektní, perverzní, pobuřující, poctivé, podezřelé, podivné, podivuhodné, podlé, pohodlné, pochopitelné, pochybné, pokrytecké, ponižující, populární, pošetilé, potěšující, poučné, pozitivní, pozoruhodné, pracné, pragmatické, praktické, primitivní, problematické, prospěšné, prozíravé, předčasné, přehnané, překvapivé, přesné, přijatelné, příjemné, přiměřené, přípustné, přirozené, příšerné, racionální, reálné, realistické, riskantní, rizikové, romantické, rozhodující, rozumné, samozřejmé, scestné, sebevražedné, schizofrenní, silné, skandální, skvělé, složité, slušné, směšné, smutné, smysluplné, snadné, snesitelné, sobecké, solidní, sporné, sportovní, spravedlivé, správné, sprosté, statečné, strašné, stupidní, stylové, symbolické, sympatické, šílené, škodlivé, šokující, špatné, šťastné, taktické, taktní, těžké, tradiční, trapné, trestné, trestuhodné, typické, ubíjející, ubohé, úchylné, unáhlené, únavné, upřímné, urážlivé, uspokojivé, úsporné, ušlechtilé, uvážlivé, úžasné, užitečné, vhodné, vlastenecké, vražedné, vulgární, výborné, vyčerpávající, výhodné, výjimečné, vyzývavé, vzrušující, zábavné, zajímavé, zakázané, zarážející, zavazující, zavrženíhodné, zbabělé, zbytečné, zdlouhavé, zdravé, zdvořilé, zlé, zločinné, zodpovědné, zrádné, zvláštní, zvrácené, žádoucí.

Srov. (vše ČNK):

- (1) **Je iluzorní myslet si**, že můžeme nějak uchovávat přírodu v původním stavu
- (2) **Je normální vzrušit se** nad tak nepatrným detailem?
- (3) Pro děti **by bylo optimální sportovat** nejméně 5 až 7 hodin týdně.
- (4) **Je milé dostat** kytku a pusu. (zkráceno)
- (5) **Je obtížné získat** v dnešní době úvěr?
- (6) **Bylo podivné vyhrát** titul v třetině soutěže.
- (7) Pro nás **nebylo přijatelné nechat** stávající situaci bez řešení.
- (8) **Je složité odhadnout**, jak velká rizika se ve špatné bance nahromadila.

- (9) **Bylo šílené jezdit** po tak obrovském městě, které jsem vůbec neznal.
- (10) **Je zdravé chodit** do schodů.

Děj hodnocený adjektivem a **vyjádřený infinitivem** se často vztahuje na **kterýkoli subjekt přicházející v úvahu, tedy na personický subjekt všeobecný** (věty 1, 2, 4, 5, 10); jindy se vztahuje k mluvčímu/pisateli nebo k osobě, o níž je (v textu) řeč (věty 3, 6, 7, 8, 9). Zda jde o všeobecný subjekt děje, nebo o ten či onen subjekt jiný, musíme odhadnout z kontextu a situace.

Adjektivum *šťastný* se v přísudku věty užívá buď v záporu (věta 11) nebo v závislé větě (věta 12):

- (11) **Není šťastné zavádět** do bytové politiky spravedlnost.
- (12) Nevím, **zda je šťastné říkat**, že bůh je osoba. (zkráceno)

Srov. dále (řazeno abecedně podle predikativního adjektiva):

Je absurdní vnímat Ukrajinu jako cosi tradičního nebo odvěkého.

Před pár lety **bylo aktuální založit** soukromé gymnázium či vysokou školu.

Je bezohledné plýtvat v cizině vodou, teplem a světlem.

Je bezpečné používat kosmetické přípravky obsahující alkohol?

Od dob holocaustu **je citlivé použít** ve spojení s nějakým etnikem, národem nebo rasou pojmy jako "problém" nebo "řešení".

U brutálních vrahů **by** jistě **bylo cynické čekat**, až pachatel zabije potřetí.

Je demokratické zakázat strany, jejichž cílem je zničit demokracii? Myslím si, že to demokratické je, i když možná z psychologického hlediska je to netaktické.

Je to pár dní, co Evropský soud rozhodl, že **je diskriminační posílat** romské děti automaticky do zvláštních škol a šanci na vzdělání jim tak brát.

Je diskutabilní realizovat tak rozsáhlý projekt proti vůli obyvatel města.

Bylo by drsné vyhodit je po pěti letech studia.

[...] musím uznat, že **stoupnout si** s letáky před finanční úřad **bylo** velmi **důmyslné**," reagovala poslankyně ČSSD [...]

Podpora malých vodních elektráren má podle odborníků také svou mez, protože **není ekologické regulovat** všechny říčky v zemi.

Je etické dovolit zdravé ženě zemřít? Taková otázka vyvstává na mysli v případě Kanadanky, která plánuje asistovanou sebevraždu se svým smrtelně nemocným mužem na švýcarské klinice Dignitas, napsal britský list The Times.

Podle křesťanského učení totiž **bylo hříšné půjčovat** peníze na úrok. I to byl jeden z důvodů, proč se evropské bankovníctví stalo doménou nekřesťanů - židů.

Nebylo by korektní srovnávat marketing českého školství s americkým nebo britským, kam směřuje nejvíce poznávacích a platících čínských studentů, ale o dva řády více žáků dokáže dnes nalákat Nizozemsko, Rakousko i Polsko.

Žijeme v době kdy **je moderní podávat** trestní oznámení na své nepřátele, obchodní partnery, politické odpůrce, lékaře, rozvedené manžele a podobně.

Rozmístit na parkovišti čtyři vládní automobily **by bylo** příliš **nápadné**.

Je náročné zpracovat údaje ze 182 členských zemí MMF se značně rozdílnou ekonomickou úrovní i úrovní zpracování dat.

Bylo by nepřírozené potlačovat v sobě tento vliv, stejně tak **by bylo nepřírozené upínat se** jen k jednomu vzoru.

Je nudné bavit se s člověkem, který toho víc napsal než přečetl.

Je poučné sledovat, jak mění směr plavby velryba a hejno sardinek.

Je primitivní dělat si srandu například z toho, že Havel ráčkuje nebo že má krátké kalhoty.

„**Bylo prozíravé vybudovat** v Písku průmyslovou zónu, která sem přitáhla zahraniční investice. Každá výroba, kterou jsem viděl, vyžaduje stoprocentní odborníky v oblasti strojírenství, elektrotechniky či softwaru,“ řekl premiér

Je scestné oddělovat svět politiky a intelektuálů jakousi "berlínskou zdí", na jejíž světlejší straně žijí intelektuálové, vybaveni patentem na hledání pravdy, a na temnější straně politici, pro něž je pravda jen kusem poddajné plastelíny.

Bylo by směšné posuzovat ekonomické a technické úspěchy takových mocností, jako jsou USA, z našeho provinčního pohledu. **Bylo by ubohé být roztrpčen** z toho, že my to neumíme nebo že na to nemáme.

Není taktní obdarovat ženu krémem, který radikálně zabraňuje stárnutí.

Je úžasné sledovat, jak pracuje mozek spisovatele.

Je užitečné zařadit do svého denního programu chvíle aktivního odpočinku.

Je výhodné briketovat prach z odsávacích systémů, který se musí z hygienických důvodů přepravovat ve speciálních kontejnerech nebo ve velmi nákladných obalech.

„**Je vzrušující vidět** na obloze letadlo poháněné stejným systémem, jaký budou mít ekologická letadla budoucnosti,“ komentoval úspěšné testy Marty Bradley.

Méně se užívá tohoto typu konstrukce **ve futuro** (*'bude* + adjektivum + infinitiv¹):

Povaha světového bestselleru je nevyzpytatelná a **bude zajímavé sledovat**, co se stane dalším literárním hitem.

Nebude přehnané říci, že Japonci jsou největšími vyznavači krásy kamenů na světě.

Není nakonec mýtus o Adamovi a Evě, vyhnaných z Ráje kvůli tomuto provinění, součástí onoho pokořování člověka, kterým bylo prosyceno křesťanství po tolik staletí? Zde vidím jenom další veliký omyl, skutečný a velmi neblahý, jak říkáte, omyl, který **bude těžké překonat**. Člověk je samozřejmě člověkem poznání a jeho hlavním úkolem je rozšířit a prohloubit vlastní vědomí.

Podmětový infinitiv ve strukturách tohoto typu stává běžně i **na začátku věty** (vše ČNK):

- (13) **Získat** zahraničního investora **není jednoduché**.
- (14) **Odhadnout** budoucí vývoj **je obtížné**. (zkráceno)
- (15) **Rozmazlovat** krásnou ženu **je snadné**.
- (16) **Vyhrávat je návykové**. (zkráceno)

Podmětový infinitiv ve strukturách tohoto typu může být i **pasivní**:

- (17) **Být znepokojeni** očekávaným porodem **je normální**.
- (18) **Je hrozné být vydán** napospas šílenci.

Avšak ne všechna adjektiva hodnotící činnost, resp. jednání člověka, se uplatňují jako jmenná část přísudku s infinitivním podmětem. **V přísudku** s infinitivním podmětem **nestávají** či **nemohou stát** např. následující adjektiva (bez dokladu):

adaptivní, agilní, agresivní, aktivní, autoritativní, bdělé, bezúhonné, bojácné, bojovné, bouřlivé, civilizované, cudné, despotické, destruktivní, deviantní, disciplinované, divoké, dokonalé, dotěrné, drastické, důmyslné, důsledné, důvěrné, dychtivé, energické, extremistické, formální, hazardní, hravé, hrdé, hysterické, chaotické, chladné, impulsivní, instinktivní, jemné, konfliktní, konformní, konkurenční, konvenční, konzumní, kooperativní, kriminální, kultivované, kulturní, laskavé, líné, mírné, modelové, mravní, mužné, nápadné, násilnické, nedbalé, něžné, noblesní, obezřetné, obratné, odstrašující, odtažitě, ochotné, oportunistické, osobité, panovačné, pasivní, plaché, podivínské, podvodné, pokorné, poslušné, potrhle, prostopášné, průhledné, průměrné, přátelské, přesvědčivé, přezíravé, příkladné, přívětivé, přizpůsobivé, pubertální, pudové, razantní, roztržité, rutinní, sadistické, sebevědomé, servilní, sexistické, schopné, spontánní, stabilní, srdečné, surové, suverénní, svérázné, teatrální, temperamentní, výbušné, vyhubavé, vytříbené, vznětlivé, vzorné, vzorové, vzpurné, vzteklé, xenofobní, záhadné, zásadové, zběsilé, zlovolné, zralé, žárlivé.

Některá z těchto hodnotících adjektiv si však lze jako predikativní ve větě s infinitivním podmětem dobře představit. Jsou to pravděpodobně ta, která se v úzu vyskytují jako součást přísudku po sponě ve tvaru 3. osoby sg. *je/bylo* ve větách s podmětem *to, co*, pokud mohou stát sama na konci věty, tj. aniž jsou rozvíta, a vztahují se na lidské jednání. Např.

- (19a) Ať odpadne vše, **co je oportunistické**. (překlad věty G. Husáka)
- (19b) **Je oportunistické chovat se** tímto způsobem.

Patrně vyloučeno je užít predikativně ve větě s podmětovým infinitivem taková hodnotící adjektiva, která se vztahují výlučně na psychický stav konkrétní osoby, nikoli též na její jednání. Srov.:

(20a) **Byla jsem hrdá**, že jsem to dokázala. (ČNK, zkráceno)

(20b) *Bylo hrdé to dokázat.

(21a) Některé děti koupání milují, jiné **jsou bojácné**. (ČNK)

(21b) *Je bojácné takto se chovat.

Pouze z mluvy fotbalistů máme několik dokladů na přísudek *bylo bojácné*, srov.: „*Po poločase to bylo bojácné, bez běhání. Nikdo na sebe nechtěl vzít zodpovědnost, zbytečně jsme odkopávali balony. Ofenziva mě zklamala,“ zlobil se.* Může tu jít o elipsu z „bojácné utkání“.

Srov. dále:

(22) **Bylo by arogantní myslet si**, že už děláme konečný krok k odhalení samého jádra reality – fyzici musí ještě urazit značný kus cesty. (ČNK)

(23) ?Bylo by vzpurné nepřizpůsobit se.

Avšak přesně definovat určitou skupinu vlastností označovaných adjektivy z hlediska jejich syntaktického chování ve větě určitého syntaktického typu patrně není možné.

K. Svoboda (1962, s. 74) soudil, že v daném typu větné struktury s infinitivním podmětem nelze užít taková adjektiva, u nichž „neproniká dost zřetel ke konateli děje“, to je však tvrzení hodně subjektivní a stěží nějak objektivně prokazatelné.

Podměťový infinitiv stojí také po predikativech *nutno/nutné, možno/možné, lze, nelze, vyloučeno* a modálních adjektivech *povinné, potřebné, žádoucí, nepřipustné*:

(24) **Je povinné používat** bezpečnostní pásy na předních i na zadních sedadlech .

II. Jmennou částí přísudku je substantivum

Substantivy, která se stávají jmennou částí složeného přísudku, jsou substantiva vyjadřující různá hodnocení. Srov. (vše ČNK):

(1) **Je pro mě čest hrát** za národní tým.

(2) **Byla krása koukat** na výkon našich soupeřů.

(3) Dnes **je móda vázat** do živých květin sušené prvky.

Podmětový infinitiv ve strukturách tohoto typu stává běžně i **na začátku věty** (obě věty ČNK)

- (4) **Učit** talentované žáky **je potěšení**. (zkráceno)
- (5) **Vyvíjet** nový lék **není procházka** růžovým sadem.

Některá z těchto substantiv se užívají často, **převážně nebo výlučně v instrumentálu** (ke konkurenci predikativního nominativu a instrumentálu viz oddíl III. 2.1.2.3) a /nebo v záporu). (vše ČNK):

- (6) **Je posláním** státu **postarat se** o profese, které považuje za důležité.
- (7) **Je zvykem dívat se** na Mount Everest při rozbřesku.
- (8) **Není výjimkou spatřit** na horských kolech turisty starší 60 let.

Podobně jako u struktur s predikativním adjektivem i zde se hodnocený **děj vyjádřený infinitivem** vztahuje obvykle na **subjekt všeobecný** (věty 3, 7, 8) nebo specifický subjekt přicházející vzhledem k danému ději v úvahu (věty 4, 5). Méně často je **subjekt infinitivního děje** ve větě vyjádřen (věty 1 - *mě*, 6 - *státu*) nebo je **implikován kontextem** – tak je tomu zejména tehdy, je-li spona v minulém čase (*byl, byla, bylo* – věta 2).

Srov. následující kontexty:

Shýbl se pro psaní a spěchal s ním ke světlu. Ale když **se chystal** rozechvělými prsty otevřít tlustou obálku, **upustil** dopis pojednou na stůl a **zůstal** stát s rukama jakoby opařenýma. Byl pátek večer. Sabat už dávno nadešel a **bylo hříchem přiložit** ruku k čemukoliv, co bylo prací.

Z tohoto kontextu je zřejmé, že činnost označená slovesem *přiložit se* primárně vztahuje k osobě, k níž referují slovesné tvary v minulém čase, zde vyznačené tučně; nicméně této činnosti lze – vzhledem ke slovu *hřích* – přisoudit i subjekt všeobecný.

Skutečný život, **přemýšlel soudce**, je snad ještě větší směsicí než tato stínohra. Události se nepochopitelně prolínaly, motivy byly zastřeny nepředvídatelným vývojem. Nejepečlivěji vybudovaná schémata se nezdaří kvůli žertíku osudu, důmyslná schémata se zamotají v nekonečné rozmanitosti lidského chování. Takže **bylo chybou hledat** vysvětlení skutečností na základě domnělého, předem pojatého jasného plánu koncipovaného vrahem z opuštěného chrámu.

Z tohoto kontextu je zřejmé, že činnost označená infinitivem *hledat se* vztahuje k soudci, o němž tento text činí tuto výpověď.

Pokud stojí **predikativní substantivum na začátku věty**, bývá dosti často determinováno **posesivním zájmenem** (*můj, náš, jeho, jejich*) – to **odkazuje k původci děje vyjádřeného infinitivem**. Srov. (vše ČNK)

- (9) **Mým snem bylo chovat** krávy na venkově. (subjekt děje *chovat* = **já**)
- (10) **Jeho snem bylo pracovat** v televizi. (subjekt děje *pracovat* = **on**)
- (11) **Naším snem bylo pomáhat** v Africe. (subjekt děje *pomáhat* = **my**)
- (12) **Jejich snem bylo koupit si** domek. (subjekt děje *koupit si* = **oni**)

K dalším substantivům, která se stávají součástí složeného přísudku při podmětovém infinitivu, patří:

alibismus, bláhovost, bláznovství, drzost, dřina, fantazie, hanba, hazard, hloupost, hračka, hrdinství, hrůza, hřích, chyba, iluze, katastrofa, klišé, lahůdka, legrace, lež, luxus, maličkost, možnost, mýlka, nádhera, nehoráznost, nerozum, nesmysl, neštěstí, nevýhoda, nezvyk, nuda, omyl, oříšek, ostuda, paráda, peklo, pocta, podvod, pokrytectví, poštilost, potíže, požadavek, požehnání, požitek, pravidlo, priorita, privilegium, problém, přehánění, překážka, přepych, přínos, radost, rarita, risk, riziko, rouhání, rozdíl, rozkoš, samozřejmost, skandál, slabost, slast, slušnost, smůla, šance, šílenství, šok, štěstí, tendence, tradice, tragédie, troufalost, účel, úkol, úleva, umění, úspěch, utopie, utrpení, výhoda, výhra, vzácnost, zábava, zájem, zátěž, zázrak, zážitek, zbabělost, zločin, zlovyk.

Následují doklady s vybranými substantivy ve strukturách tohoto typu (řazeno abecedně podle predikativního substantiva)::

Predikativní substantivum je v nominativu:

Byl by alibismus říct, že klimatické změny se nás netýkají, protože nejsme například ohroženi stoupajícím mořem, a ať si to zkoumají třeba Holanďani.

Chci poznat, jaká **je dřina uběhnout** dvačtyřicet kilometrů.

Je iluze myslet si, že partneři navzájem přesně vytuší, co si ten druhý přeje, a že spolu dospějí ke společnému orgasmu tak nějak samosebou.

Je klišé myslet si, že perly jsou především pro ženy určitého věku.

A **byla by lež tvrdit**, že nikdo v roce 1963 netušil, že Saddám Husajn není demokrat. Byl ale lepší variantou než rozpad země.

Na malém městě **je luxus vydržovat si** lékárnou.

Je nerozum vytápět místnosti tak, že se tam dá opravdu přežít jen v trenýrkách a krátkých rukávech.

Byla pocta hrát pro Vídeňskou filharmonii.

Není podvod slibovat v krajských volbách něco, co možná splním za dva roky, když vyhraju sněmovní volby?

Jedním z velkých problémů mladých zemědělců je totiž sehnat vhodnou partnerku do zemědělství. Celkově **je potíže přilákat** do tohoto oboru mladé lidi.

Pro herečku **je privilegium pracovat** s takovým režisérem.

Nebylo riziko odejít od renomované agentury k začínající?

Je slabost přiznat, že potřebujeme partnera, i když většina lidí v našem okolí JE SINGL?

Pro člověka, který vyrostl v New Yorku, **byl šok zjistit**, že v New Orleansu tehdy pořád existovaly oddělené restaurace či toalety.

Je tragédie být rodičem takhle mladý.

V záplavě ženských magazínů **je úleva koupit si** časopis, u kterého se nemusíte tvářit, že ho máte v rukou náhodou, a schovávat ho mezi noviny.

Pro nás **by byl úspěch skončit** v lize třetí.

Byla zábava sledovat takový výkon.

Predikativní substantivum je v instrumentálu:

Proto **je bláznovstvím uvolnit** pouta stovkám a tisícům zločinců, aby se osvobodil jeden nevinný.

Ovšem na tak úzké silnici **je hazardem jezdit** rychleji

Není hrdinstvím přehytračit lidské zákony, protože když ubližujeme světu a svým bližním, ubližujeme především sobě.

Je mýlkou myslet si, že do vegetariánské restaurace chodí na jídlo pouze vegetariáni.

Bylo nevýhodou vyjet na trať první ze všech.

Bylo oříškem skloubit nároky zařízení s barokními prostory konírny.

Bylo by pokrytectvím nepřiznat si, že žena není fyzicky tak silná, jako muž.

Bohužel jsem starý člověk a živý doklad skutečné moudrosti pana Wericha, který dobře věděl, že **je pošetilostí myslet si**, že stáří s sebou přináší moudrost: Ve stáří může člověk jen zblbnout.

V nedávné době **bylo pravidlem provést** obměnu asi třetiny chovu jednou za rok

U golfu **je prioritou pobavit se**.

Dozor má na starost Česká národní banka. **Není přeháněním tvrdit**, že patří mezi nejprísrnější regulátory na světě.

Žádná státní či nestátní instituce nemůže zastoupit opravdový domov, ale zároveň je jasné, že pro dítě **nemůže být přínosem vyrůstat** v původní rodině, která ho evidentně zanedbává, nebo dokonce ohrožuje na životě, jak tomu je například u dětí týraných.

V Norsku **je raritou najít** někomu zubní kaz.

Je příkazem této chvíle, aby veřejné mínění národů vlastníků atomové zbraně vzalo na sebe odpovědnost a prokázalo, že je schopno duchovního činu a přeje si žít ve znamení lidskosti. Zdar této vyšší politiky znamená záchranu lidstva. Nedojde-li k tomu, pak **bude naším údělem žít** nadále ve vzrůstající tísní a zahynout.

Nyní **je úkolem uvést** pravidla do praxe.

Ve starobylém městě **je výhrou zabloudit** v křivolakých uličkách se štíty historických domů.

Není vzácností potkat v noci krokodýla několik kilometrů od vody.

A přitom v této lokalitě bydlí převážně senioři, pro které **je zátěží jezdit** nakupovat do Litvínova.

III. Podmětový infinitiv rozvitý vedlejší větou

Ve strukturách s podmětovým infinitivem a verbonominálním přísudkem může stát infinitiv, jehož valence vyžaduje (mj.) doplnění vedlejší větou:

- (1) **Chtít, aby** humanitní obory „vydělávaly“, **je** nebezpečná **absurdita**.
- (2) **Dokázat, aby** lidé pochopili, jak na to, **je** velmi **těžké**.

Jde ale o poměrně komplikovanou strukturu, již se při stylizaci textu příliš nevyužívá.

IV. Součástí podmětu jsou dva infinitivy

Součástí podmětové fráze může být infinitiv, který je třeba doplnit dalším infinitivem (ČNK):

- (1) **Snažit se** u lidí **dosáhnout** změny je dlouhá cesta.
- (2) **Pokoušet se** ho **přesvědčit** nemá cenu.

11.1.2 Infinitiv předmětový

(K infinitivu předmětovému viz též oddíl V. kap. 1.3 a oddíl VI., kap. 2.1.2)

Jednou z hlavních funkcí infinitivu je být ve větě **syntaktickým předmětem** (objektem):

- (1) Cizinec **odmítá vypovídat**. (ČNK)

Předmětový infinitiv (*vypovídat*) je významově i formálně závislý na přísudkovém VF (*odmítá*) a označuje děj, na nějž je zaměřen nebo z nějž vyplývá děj označený přísudkovým slovesem.

Předmětem některých sloves může být pouze infinitiv (věta 2a):

- (2a) **Hodlám překládat** Rosendorfera.
- (2b) ***Hodlám, že** budu překládat Rosendorfera. (Srov.: *Chystám se překládat/že budu překládat Rosendorfera.*)

Předmětem některých sloves, např. slovesa *odmítat*, bývá **nejčastěji infinitiv** (věta (3)), méně často jméno (věta (4)), **nejméně často vedlejší věta** (věta (5)) (vše ČNK):

- (3) Hlava gruzínského parlamentu Eduard Ševardnadze **odmítal opustit** obklíčené město.
- (4) Londýn **odmítá kritiku** Paříže. (titulek)
- (5) Moskva **odmítá, aby** se v Pobaltí vytvořily základny vojsk NATO. (zkráceno)

Výjimečně doložené věty jako *Klaus odmítá, že bude ve Vídni hledat nějaké kompromisy*. lze chápat jako eliptické výpovědi, v nichž je vypuštěn nějaký nominální objekt, např.: *Klaus odmítá spekulace o tom, že bude ve Vídni hledat nějaké kompromisy*.

Předmětový infinitiv závislý na slovese tvořícím přísudek věty je (v daném významu):

(a) jediným možným nebo silně preferenčním komplementem (věty (6) až (9) – vše ČNK):

- (6) Pak **jsem se odvážila vstoupit** na tenký led nejistoty.
- (7) Opravdová věda **se nesmí ostýchat přiznat**, že zdaleka ne všechno už víme.
- (8) Prosím vás, jak **se může opovážit mluvit** odborně o náboženství chlap, který sám věří v Boha? (K. Čapek)
- (9) Tento dravec **si odvykl hnízdit** v korunách stromů.

(b) vazbou základní (věta (10a), vedle níž se uplatňuje **druhotná vazba na substantivum** (věta (10b), obě věty ČNK):

- (10a) Nahá žena **zkusila podpálit** služebnu policie.
- (10b) Co kdybychom **zkusili změnu**?

Stranou zde necháváme otázku významového vztahu mezi slovesem *zkusit* a jeho substantivním doplněním.

(c) komplementem, jemuž konkuruje věta:

- (11a) **Rozhodla se mu zavolat.**
- (11b) **Rozhodla se, že mu zavolá.** (ČNK)

(K této konkurenci viz oddíl V., kap. 1.3.)

(d) komplementem (věty (12a), (13a)), jemuž **konkuruje jméno** (věty (12b), (13b)):

(12a) Možná že **člověk touží stát se** robotem. (ČNK)

(12b) Člověk **touží po svobodě**.

(13a) Brandt **preferoval zůstat** ve Spolkovém sněmu a Reuter se kvůli tomu hněval. (ČNK)

(13b) **Preferoval doutníky**, protože se nemusejí šlukovat a pěkně vonějí. (ČNK)

(e) komplementem, jemuž **konkuruje jméno** nebo **vedlejší věta** (vše ČNK):

(14a) Smlouva firmu **opravňuje pořádat** trhy také o Velikonocích.

(14b) Předvedená hra nás **opravňovala k tomu, aby si** mužstvo zdravě **věřilo**.

(14c) Osm křížků na krku, to už **opravňuje k bilancování**.

Některá slovesa se ve strukturách s předmětovým infinitivem užívají převážně nebo pouze v **záporu** (věty (15) až (17))

(15) Na dovolené **neodolám nakupovat** suvenýry. (zkráceno)

(16) Viník nehody **se ani neobtěžoval zastavit** a z místa nehody ujel.

(17) **Nesnesu být litovaná**.

Některé infinitivy jsou závislé častěji, převážně či výlučně na tvarech **trpných participií**. K nejčastějším tvarům trpného participia s infinitivní vazbou patří (v následujícím abecedním seznamu reprezentuje základní tvar mask. sg. všechny osobní tvary, tedy např. tvar *odhodlán* reprezentuje i tvary *odhodlána, odhodláni, odhodlány*):

motivován, odhodlán, odkázán, oprávněn, pověřen, povolán, předurčen, připraven, zmocněn, zplnomocněn.

(18) Babiš **je odhodlán vyhrát** parlamentní volby.

(19) Vláda **by měla být oprávněna vyhlášovat** stav ohrožení.

(20) Stát **je připraven nést** odpovědnost za své dluhy.

Syntaktickým předmětem může být ve větě také **infinitiv pasivní** (výše věta (17) a níže věty (21) až (25), vše ČNK):

- (21) Kuzněcovová **odmítá být spojována** s dopingem a chce své dobré jméno hájit u soudu.
- (22) Kvůli naší divadelní společnosti **potřebují být viděn**.
- (23) Prezident **se snaží být informován** o všech důležitých záležitostech.
- (24) Můžeme říci, že každý člověk **touží být milován**.
- (25) Petr Šabach **si totiž zaslouží být čten**.

Pasivní infinitiv v pozici syntaktického předmětu v současné češtině není neobvyklý: je **doložen u více než sta sloves**.

(Neplatí tedy tvrzení K. Svobody (1962, s. 29), že pasivního infinitivu se užívá „vcelku málo“.)

U slovesa **zasloužit si** jako přísudku věty je pasivní infinitiv jako předmětový komplement doložen zhruba u **200 různých sloves**, např.:

(ne)zaslouží si být brán, citován, čten, hýčkán, chráněn, informován, jmenován, milován, nazýván, nominován, obdivován, oceněn, oslavován, označován, potrestán, považován, prohlášen, připomínán/připomenut, respektován, řazen, uveden, viděn, vnímán, vystaven, využíván, vyzdvižen začleněn, zachován, zapomenut, zapsán, zařazen, zaznamenán, zmíněn, zvěčněn, zveřejněn, zvolen aj.

Srov.:

Každý film skutečně velkého režiséra bývá natolik složitou a jemnou radostí pro oko, že **si zaslouží být citován** v rubrice věnované výtvarnému umění.

Jedním z mála výsledků českých vlád posledních let, které **si zaslouží být oceněny**, je stav českých financí.

Každý názor **si zaslouží být respektován**, nicméně s názorem Asociace soukromých zemědělců ČR nelze při vši dobré vůli souhlasit.

Je dobré také s úctou připomínat ty, kteří **si nezaslouží být zapomenuti**.

Předmětový infinitiv může stát také na začátku věty:

- (26) **Založit** akciovou společnost nám **doporučili** právníci.

Předmětový infinitiv může být také doplněním složeného přísudku obsahujícího infinitiv; i tento infinitiv může stát na začátku věty:

- (27) **Posílit** odbyt **má napomoci** také druhé evropské mitsubishi s označením Space Star [...]

Ve větě (27) je **podmětem** jméno *mitsubishi* se svými rozvíjejícími atributy, **přísudkem** je složený útvar *má napomoci* obsahující infinitiv a syntaktickým **předmětem** je infinitiv *posílit*.

Vazba slovesa na předmětový infinitiv patří k velmi frekventovaným gramatickým jevům. V současném úzu je pravděpodobně **několik set** (přesnější údaj nemáme k dispozici) různých **sloves**, která mají tuto vazbu.

Předmětový infinitiv stojí jako jediný nebo jako alternativní komplement např. u následujících sloves:

podle frekvence (do 1 000 dokladů):

dokázat, snažit se, rozhodnout se, pomoci/pomáhat, pokusit/pokoušet se, odmítnout/odmítat, potřebovat, hodlat, umožnit/umožňovat, dovolit/dovolovat, stihnout/stíhat, zkusit/zkoušet, naučit (se), připravit*, přát si, doporučit/doporučovat, plánovat, zapomenout/zapomínat, bát se, učit (se), navrhnout/navrhnout, toužit, zvládnout/zvládat, váhat, donutit, zakázat/zakazovat, slíbit/slibovat, mínit, odvážit/odvažovat se, zavázat/zavazovat se, vydržet, doporučit, troufat si, odhodlat se, opravňovat/oprávnit+, nařít/nařizovat, zasloužit si, přinutit, bránit (se), opomenout, povolit/povolovat, zvyknout/zvykat si, zdráhat se, radit, přimět, stydět se, zamýšlet, znemožnit/znemožňovat, ukládat/uložit, požadovat, velet, zabránit/zabraňovat, přikázat/přikazovat, přislíbit, žádat (si), lákat, vyžadovat, zvažovat, zatoužit, napomáhat, obávat se, rozpakovat se, namáhat se, ostýchat se, usilovat, štítit se, odnaučit se, uvolit se.

podle abecedy (do 5 dokladů):

bát se, bažit, bránit, bránit se, děsit se, diktovat, dokázat, donutit, dopomáhat, doporučit/doporučovat, dopřát si, dovolit, dožadovat se, dychtit, fascinovat, hodlat, lákat, mínit, nabízet/nabídnout, nabízet se, nakázat, namáhat se, naplánovat, nařít/nařizovat, naučit, naučit se, napomáhat, nárokovat si, navádět, navrhnout/navrhnout, nutit, nutkat, obávat se, oblíbit si, odepřít, odhodlat se, odkládat, odmítnout/odmítat, odnaučit se, odolat, odpírat, odrazovat, odsouhlasit, odvážit/odvažovat se, odvyknout/odvykat si, opomenout, opovážit/opovážovat se, opravňovat/oprávnit, osmělit se, ostýchat se, plánovat, pobízet, podniknout/podněcovat, pokusit/pokoušet se, pomáhat, pomýšlet, ponoukat/ponouknout, poradit, poručit/poroučet, potřebovat, pověřit, povolit/povolovat, požadovat, preferovat, prosazovat, přát si, předepisovat/předepsat, předpokládat, předsevzít si, předurčovat, přesvědčit, přikázat/přikazovat, přimět, přinutit, připravit/připravovat, přislíbit, přivyknout, pudit, radit, rozhodnout se, rozkázat, rozmyslet/rozmyšlet se/si, rozpakovat se, schválit/schvalovat, slíbit/slibovat, snažit se, snést, souhlasit, stihnout/stíhat, strachovat se, stydět se, štítit se, toužit, troufat/troufnout si, učit, učit se, ukládat/uložit, ulehčovat, umánout si, umínit si, umožňovat/umožnit, upřednostňovat, usilovat, usmyslet si, usnadnit/usnadňovat, usnést se, uspokojovat, uvolit se, uvyknout, váhat, velet, vybízet/vybídnout, vydržet, vyhradit si, vylučovat, vymínit/vymiňovat si, vynasnažit se, vynutit si, vyvarovat se, vyzkoušet (si), vyzvat/vyzívat, vyžadovat, zabránit/zabraňovat, zakázat/zakazovat, zamýšlet, zapomenout/zapomínat, zasloužit/zasloužovat, zasloužit si, zatoužit, zadržet, zavázat/zavazovat se, zavrhnout, zdráhat se, zkusit/zkoušet, znemožnit/znemožňovat, znesnadňovat/znesnadnit, zpěčovat se, zplnomocnit, ztěžovat/ztěžít, zvažovat, zvládnout/zvládat, zvyknout/zvykat si, žádat.

Vybrané doklady méně frekventovaného předmětového infinitivu (řazeno abecedně podle řídicího slovesa):

Všichni kolem mne **baží poznat** pravidla úspěchu.

Globální ekonomika nám prý **diktuje kupovat** cizí ovoce a zeleninu.

Část zastupitelů **hájí zachovat** současný stav a neprodávat.

* Přísudek je ve tvaru pasiva.

+ Dokonavý tvar je ve tvaru pasiva.

Dnešní trend **hlásá uchovat** původnost – původní podobu krajiny, národních parků, staveb i městských center [...]

Nevím, jak na ostatní čtenáře zapůsobil článek redaktora Ročka o práci cizinecké policie, ale na mne rozhodně nezapůsobil tak, abych si myslel, že **si** zahraniční dělníci **libují žít** v nepořádku.

Známku **se nabídla vydat** německá soukromá pošta ASD.

Poslední dobou **si** lidé **oblíbili obkládat** koupelny dřevem.

Až do večera **jsem odkládala jít** sebrat prádlo na balkón.

Brixen teď **pomýšlí uctít** našeho Havlíčka zřízením památníku, zpřístupněním sklepa, kam chodíval na víno, umístěním pamětní desky též v německém a rétorománském jazyce a pojmenováním jednoho náměstí po něm.

Pro jeho postoj bylo dále příznačné, že zpočátku **popíral mít** cokoliv společného s agentem – parašutistou a přiznal se teprve po přesvědčivém provedení důkazů.

Ministerstvo financí přitom původně **prosazovalo stanovit** termín pro přijetí eura na rok 2012

Jak dlouho **jste si rozmýšlel ukončit** aktivní kariéru?

Střední generace **se bude** hodně **rozmýšlet vzít** na sebe riziko nové stavby a splátek úvěru.

Celkem 32 miliard korun tak vláda **schválila poslat** na opravy chátrajících nádražních budov, nákup nových vlaků nebo opravy silnic.

Zastupitelstvo **schvaluje přispět** majitelce usedlosti částkou ve výši 37 114 korun na opravu střechy této venkovské usedlosti.

Za to, že mi **tolerují chodit** boxovat, jim jsem vděčný.

Rysy zženštilosti, které měl v sobě, mu **ulehčovaly přátelit se** s velkým množstvím žen [...]

Existují mezinárodně uznávané certifikáty, které jednoznačně potvrdí vaši znalost cizího jazyka a dokonce i v cizině **usnadní sehnat** zaměstnání.

Poslanci branně bezpečnostního výboru **se** nakonec **usnesli požádat** ministra obrany a ministra financí, aby urychleně přijali opatření, která umožní bezúplatný převod neupotřebitelného vojenského majetku do vlastnictví obcí - s možností, využívat tento majetek také ke komerčním účelům.

Slováci **se vybičovali postavit** si svoje Národní na vlastní pěst.

Někteří **vyhrožují použít** prostředky až na hranici zákonnosti.

Empirismus utilitaristické etiky totiž **vyklučuje brát** vážně předpoklad, že člověk je ve své potenciální mravnosti primárně určen právě svým vztahem ke světu nadmyslovému.

Své studenty nabádám, aby **se vyvarovali vnímat** výtvarné umění přes tištěné publikace a internet. Musíte přijít k obrazu a postát před ním.

Školáci **si vyzkoušejí chatovat** v němčině se zahraničními kamarády.

Uvedené názory svědčí o malé informovanosti českých občanů v oblasti lidských práv. Zároveň ukazují, že vláda při podpisu Ženevské konvence o uprchlících, podle které ČR poskytuje azyl pronásledovaným lidem, **zanedbala vysvětlit** důvody svého kroku.

Dcera Georgie jí **zatrhla nosit** minisukně! „Řekla mi, mami, podívej se, kolik ti je! Tohle nenos, to je příliš sexy,“ směje se smutně bývalá modelka.

Sloveso *bažit* má obvyklou vazbu na předložkový pád *po něčem*; infinitiv ve větě (10) je zřejmě důsledek analogie se slovesem *toužit*, u nějž je infinitivní vazba běžná. Obvyklou formou obsahu věty (10) by tedy bylo *Všichni kolem mne baží po poznání pravidel úspěchu*.

Sloveso *vyhrožovat* má frekventovanou uzuální vazbu na vedlejší větu uvozenou spojkou *že*; obvyklou formou obsahu věty (15) by tedy bylo *Někteří vyhrožují, že použijí prostředky ...* Motivací k užití infinitivu může být v tomto konkrétním případě snaha vyhnout se nelibozvučnosti zakončení slov *-žují, -žijí* (*vyhrožují že použijí*). Z korpusu máme doklady pouze na *vyhrožovali, že použijí*.

K některým okazionálním infinitivním vazbám ovšem dochází vlivem různých mechanických analogií a (nepříliš vhodnou) snahou o úspornost vyjádření; pokud je výsledkem **zkratovitý a méně přesný výraz**, je lépe se infinitivní vazbě vyhnout. Např.:

[...] bohémové **tvrdí hodit** rozum za hlavu a vybrat si vzrůšo.

Lépe: bohémové **tvrdí, že je lepší/dobré/třeba hodit** rozum za hlavu ...

Protože někteří starostové **zpochybnili platit** příspěvek na dopravu pouze podle počtu obyvatel, navrhuje další dvě kritéria.

Lépe: **zpochybnili, že** příspěvek na dopravu **lze platit** ... Nebo: **zpochybnili praxi platit**

Britská vláda už dlouhá léta soustavně tvrdí, že nikdy nebude vyjednávat s teroristy, pokud **se** výslovně **nevzdají používat** násilí [...]

Lépe: pokud **se nevzdají úmyslu/praxe používat** násilí

"**Byli jsme poctěni pobýt** v Bílém domě s prezidentem Obamou a první dámou na státní večeři na počest Indie," citoval list The Washington Post jednoho z manželů.

Lépe: **Byli jsme poctěni (tím), že jsme mohli pobýt** v Bílém domě ...

11.1.3 Infinitiv doplňkový

I. Doplňkový infinitiv po slovesech smyslového vnímání

Infinitiv v pozici doplňku závislý na některém z těchto sloves ilustrují následující věty (1) až (6) (vše ČNK):

- (1) A tenkrát **jsem** poprvé a naposledy **viděl faráře plakat**.
- (2) Ošetřovatel ještě nikdy **neslyšel levharty řvát**.
- (3) Zarazil se, když **spatřil Joannu sedět** na židli.
- (4) Ohlédla se, protože **zaslechla manžela klusat** dolů po schodech.
- (5) Pomalu už čekání vzdávala, ale nakonec přece jen **zahlédla lékaře scházet** po schodišti.
- (6) Juraj Hordubal **cítí srdce tepat** až v hrdle; (K. Čapek)

V těchto větných strukturách je přísudkovým VF sloveso označující smyslový vjem, zpravidla jde o slovesa *vidět/uvidět*, *slyšet/uslyšet* a jejich synonyma: *spatřit*, *zahlédnout*, *uzřít*; *zaslechnout* a – méně často – slovesa *cítit*, *ucítit* a toto přísudkové sloveso doplňuje

jednak jméno v akuzativu (*faráře, levharty, Joanu, manžela, lékaře, srdce*), jednak infinitiv (*plakat, rvát, sedět, klusat, scházet, tepat*) označující děj, jehož subjektem je entita označená jménem.

II. Doplnkový infinitiv po slovesu *zdát se*

1. ‚*zdá se* + plnovýznamové sloveso‘

Tato struktura není příliš běžná, ale ani výjimečná; vyskytuje se např. s následujícími slovesy (od pěti dokladů, abecedně):

dávat, dokazovat, jít, končit, nabízet, nahrávat, naplňovat, napovídat, nasvědčovat, naznačovat, odporovat, odpovídat, patřit, platit, podporovat, pokračovat, poskytovat, potvrzovat, působit, představovat, převládat, přicházet, řešit, slibovat, směřovat, svědčit, ukazovat, říkat, vést, vycházet, vyjadřovat, vypadat, vyplývat, vysvětlovat, zapadat.

Srov.:

- (1a) Všechno **se zdá nasvědčovat** tomu, že Hašek tohoto skutečného Švejka znal.
- (2a) Je mnoho pasáží v Bibli, které **se zdají naznačovat**, že Země je plochá.
- (3a) Postavení berlínské zdi **se zdálo potvrzovat**, že jiná cesta není možná.

Tyto struktury lze pokládat za odvozené z bazových struktur ‚*zdá/zdálo se, že* + N + V‘, jak ukazují tyto jejich synonymní konkurenty:

- (1b) **Zdá se, že všechno nasvědčuje** tomu, že Hašek tohoto skutečného Švejka znal.
- (2b) **Zdá se, že mnoho pasáží v Bibli naznačuje**, že Země je plochá.
- (3b) **Zdálo se, že postavení berlínské zdi potvrzuje**, že jiná cesta není.

Srov. dále:

"Západ" před válkou zradil, ve válce pomohl Sovětský svaz. Do jeho totalitního uspořádání nebylo vidět (těch, kteří je tušili, bylo málo) a obrovské **úspěchy** sovětské armády **se zdály dokazovat** zdravé fungování socialistického systému.

Tato představa prostoru a času **se zdála odpovídat** běžné zkušenosti a realitě. A přece zastávají dnes ti, kdo jsou obeznámeni s teorií relativity (což je stále znepokojivě malá menšina), značně jiný názor.

Zákony kvantové mechaniky, které určují strukturu atomů a molekul, zákony nukleární a statistické fyziky, jimiž se řídí „spalování“ uvnitř hvězd, zákony světla a elektromagnetismu, jakož i zákony mechaniky kapalin **se zdají platit** ve stejné formě všude ve vesmíru.

2. ‚*zdá se být* + adjektivum‘

Jde o struktury ilustrované větou (1a) až (6a) (vše ČNK)

- (1a) Důvod **se zdá být jasný**.
- (2a) První výsledky **se zdají být nadějně**.
- (3a) Cesta lesem **se zdála být nekonečná**.
- (4a) Úroda **se zdá být lepší** než loni.
- (5a) Vědcům **se zdá být nepravděpodobné, že** by pouhé jedno procento genů mohlo být příčinou propastného rozdílu mezi člověkem a šimpanzem.
- (6a) Většinové volební systémy **se zdají být vhodné pro** ty země, které se vyznačují etnickou a sociální homogenitou.

Adjektivum tu není atributem, ale má platnost **jmenné složky přísudku**; stává proto obvykle na konci věty, resp. klauze, před tečkou nebo čárkou. Podmětem může být, jak ukazuje věta (5) i závislá klauze. Adjektivum závislé na infinitivu *být* jako složce přísudku může být ale dále rozvíjeno, jak ukazuje věta (6)

Nejčastějšími adjektivy vyskytujícími se v této struktuře jsou (frekvenčně):

jasný, dobrý (včetně komparativu a superlativu), nekonečný, jistý, (ne)pravděpodobný, velký (většinou v komparativu), reálný, vhodný, jednoduchý, (ne)možný (většinou v záporu), logický, rozhodnutý, neotřesitelný.

V této struktuře se dále vyskytují např. následující adjektiva (abecedně):

bezpečný, dlouhý, dokonalý, dostatečný, důležitý, ideální, idylický, jednoznačný, malý, nadějný, nebezpečný, neodvratný, neuvěřitelný, nevyčerpatelný, nevyhnutelný, optimální, oprávněný, pevný, pochopitelný, nepřekonatelný, (ne)přijatelný, příznivý, rozhodující, rozumný, neřešitelný, spokojený/spokojen, správný, snadný, stabilní, šťastný, účinný, úspěšný, vážný, výhodný, vyrovnaný, zajímavý, zbytečný, zřejmý, ztracený.

Srov.:

Manželství **se zdálo být idylické**, ale po rozvodu ho herec popsals jako nešťastné a nudné.

Čankajškova roztržka s komunisty **se zdála být neodvratná**.

Němci vylézali z obou stran na zeď, za kterou byli 28 roků uvězněni, veselili se a zpívali píseň "So ein Tag, so wunderschön wie heute". Celý Berlín byl té noci na nohou. Vše **se zdálo být neuvěřitelné a záračné**, jako kdyby někdo mávnul kouzelným proutkem [...].

Daňové břemeno se přesune do cen, což **se zdá být správné** a spravedlivé.

[...] je paradoxem, že kouzla, která **se zdají být snadná**, jsou někdy i hodně riskantní.

V současnosti žije v Tichém oceánu přibližně 200 000 mrožů, ale v Atlantiku je stav mrožů odhadován na pouhých 15 000 kusů. Populace tohoto zvířete **se zdají být stabilní**, ale je obtížné určit jejich přesný počet a předpovědět další vývoj.

Opět máme v rukou látku, která **se zdá být účinná** na široké spektrum virových onemocnění.

Měsíce hádek o kvótách na přijímání uprchlíků v Evropské unii **se zdají být zbytečné**.

Také tyto struktury lze pokládat za odvozené z básových struktur ‚*zdá/zdalo se, že* + N + V‘, jak ukazují tyto jejich synonymní konkurenty:

- (1b) Zdá se, že důvod **je jasný**.
- (2b) Zdá se, že první výsledky **jsou nadějně**.
- (3b) Zdalo se, že cesta lesem **je nekonečná**.
- (4b) Zdá se, že úroda **je lepší** než loni.
- (5b) Vědcům se zdá, že **je nepravděpodobné**, že by pouhé jedno procento genů mohlo být příčinou propastného rozdílu mezi člověkem a šimpanzem.
- (6b) Zdá se, že většinové volební systémy **jsou vhodné pro** ty země, které se vyznačují etnickou a sociální homogenitou.

Rozdíl mezi větami typu (a) a typu (b) je jen v tom, co chce mluvčí/pisatel učinit větným tématem: zda to, že **se něco zdá** (tj. vypadá, jeví se) **nějaké** – pak začne větu *Zdá se, že* – anebo tím, co je vlastním tématem informace: důvod něčeho, výsledky něčeho, cesta lesem, úroda, nepravděpodobnost něčeho, vhodnost něčeho.

Větám typu (a) konkurují nejen věty typu (b), ale také věty typu (c) bez infinitivu *být*, v nichž je v pozici doplňku samotné adjektivum, přímo závislé na přísudkovém slovese *zdá se*:

- (1c) Důvod se zdá jasný.

Konečně je třeba počítat i se strukturami, v nichž je informace o tom, že se něco nějaké jen jeví, nikoli že to nutně takové je, včleněna do věty jako vsuvka:

- (1d) Důvod je, jak se zdá/zdá se, jasný.

Ve větách typu (c) se po přísudkovém slovese *zdát se* nejčastěji vyskytují následující adjektiva (frekvenčně):

pravděpodobný, možný, jasný, konečný, podezřelý, logický, dobrý, jistý, neuvěřitelný, jednoduchý, reálný, vhodný, malý, vysoký, divný, velký, ideální, pochopitelný, rozumný, zbytečný, snadný.

Vidíme, že ve srovnání se strukturou typu (a) je frekvenční pořadí jiné a zčásti jsou tu zastoupena i jiná adjektiva.

Ve struktuře typu (c) se dále vyskytují např. následující adjektiva (abecedně):

absurdní, beznadějný, dlouhý, dostatečný, drahý, důležitý, jednoznačný, klidný, krásný, lehký, nebezpečný, neodvratný, neotřesitelný, nepřekonatelný, nesmyslný, nevyčerpatelný, nevyhnutelný, nízký, normální, paradoxní, pevný, podivný, prázdný, přehnaný, přemrštěný, přijatelný, přirozený, rozhodnutý, samozřejmý, spokojený, řešitelný, silný, slabý, složitý, spravedlivý, těžký, výhodný, zajímavý, zřejmé, ztracený, zvláštní.

Struktury typu (a) a (c) **si obvykle konkurují** i na bázi určitého adjektiva, rozdíl je tu spíše jen **frekvenční**. Srov. (vše ČNK):

- (7a) U nádorů menších než 1 cm se **zdá být dostatečná** adjuvantní chemoterapie v režimu 4krát AC.
- (7b) Termín pro dokončení stavby **se zdá dostatečný**
- (8a) Třeboň zvažuje koupi pivovaru Regent, radnici **se zdá být drahý**.
- (8b) Janě se líbila ve výloze bunda, ale mamince **se zdála drahá**.
- (9a) Jeho spící tvář **se zdála být klidná**.
- (9b) Všichni úředníci jsou podrážděni, i když **se zdají klidní**.
- (10a) Pravděpodobnost, že by šéf ČSSD Jiří Paroubek usedl do křesla Poslanecké sněmovny, **se zdá být nízká**.
- (10b) Trest **se zdál nízký** i nejvyšší státní zástupkyni Marii Benešové.
- (11a) Ulice **se zdály být prázdné** a děsivé.
- (11b) Krabice **se zdála prázdná**.
- (12a) I pro průměrného hosta **se zdají být přijatelné** ceny mnoha jídel. (zkráceno)
- (12b) Partnerství s krajskou nemocnicí v Liberci **se zdá přijatelné**, nikoli však ideální.
- (13a) Situace se opakovala i ve druhé sadě a zápas **se zdál být ztracen**.
- (13b) Ve druhé půli inkasovali podruhé a vše **se zdálo ztracené**.

Věty (7a) a (12a) ukazují, že podmět (chemoterapie, ceny) může stát i v postpozici, věta (13a) ukazuje, že adjektivum může být i ve **jmenném tvaru**.

Jak ukazuje následující přehled struktur typu (a) a (c) u vybraných adjektiv, **struktura bez infinitivu být je obvykle častější**; jsou ale i výjimky.

Počty dokladů se týkají struktur se všemi tvary slovesa *zdát (se)* a všemi tvary adjektiva, avšak pouze v tomto slovosledném uspořádání a se všemi elementy dané struktury následujícími bezprostředně za sebou:

se zdát být drahý	vs.	se zdát drahý	=	7 : 38
se zdát být dostatečný	vs.	se zdát dostatečný	=	43 : 25
se zdát být klidný	vs.	,se zdát klidný	=	23 : 36
se zdát být krásný	vs.	se zdát krásný	=	11 : 39
se zdát být nízký	vs.	se zdát nízký	=	6 : 44
se zdát být prázdný	vs.	se zdát prázdný	=	15 : 32
se zdát být příjemný	vs.	se zdát příjemný	=	21 : 32
se zdát být tvrdý	vs.	se zdát tvrdý	=	7 : 17
se zdát být ztracený	vs.	se zdát ztracený	=	88 : 54

Predikativní adjektivum ve všech výše uvedených typech struktur je zpravidla v nominativu, zřídka stává v **instrumentálu** (vše ČNK):

- (14a) Situace **se zdá být bezvýchodnou** a stále se zhoršuje.
(14b) Situace **se zdá bezvýchodnou**, a tak skupina hledá cestu z obklíčení.
(15) Kýč slibuje slast a dotyk s tím, co **se zdá být krásným, příjemným a ušlechtilým**.

Uplatníme-li v rámci obecně formulované struktury ‚něco se zdá nějaké‘ všechny proměnné, dostaneme tyto synonymní věty:

- (16a) Situace se zdá být bezvýchodná.
(16b) Situace se zdá bezvýchodná.
(16c) Situace se zdá být bezvýchodnou.
(16d) Situace se zdá bezvýchodnou.
(16e) Zdá se, že situace je bezvýchodná.
(16f) Zdá se, že situace je bezvýchodnou.

Varianty s instrumentálem adjektiva však nelze doporučovat.

Po predikativním *zdát se být* následuje také **predikativní substantivum**; to stává – na rozdíl od adjektiva – zpravidla v **instrumentálu** (vše ČNK)

- (17a) Vyšetřování **se zdá být formalitou**, důkazy ukazují na vraždu ze žárlivosti.
- (18a) Bída "dickensovského" kapitalismu **se zdála být minulostí**.
- (19a) V 90. letech **se zdála být problémem** atomizace pojišťovacího trhu – 300 pojišťoven pro 11 milionů občanů.
- (20a) Byl to okamžik, který **se zdál být věčností**.

Infinitiv *být* ani ve struktuře se substantivem není nutný; srov. (vše ČNK):

- (17b) Postup fotbalistů Arsenalu do osmifinále Ligy mistrů **se zdál formalitou**. (zkráceno)
- (18b) Masové protesty, jaké se odehrávaly v srpnu 1969, **se zdály minulostí**.
- (19b) Sexuální úchylky mezi katolickými kněžími **se nezdají problémem** v převážně hinduistické Indii nebo v Singapuru. (zkráceno)
- (20b) Ta odmlka **se zdála věčností**.

Na rozdíl od struktury s adjektivem je ve struktuře se substantivem přítomnost infinitivu *být* častější než jeho absence.

Zatímco ve struktuře s predikativním adjektivem převládá absence infinitivu *být* a adjektivum je v nominativu (věta (21)), ve struktuře s predikativním substantivem převládá přítomnost infinitivu *být* a adjektivum je v instrumentálu (věta (22)):

- (21) Noc **se zdála nekonečná**.
- (22) Obrazy **se zdají být projevem** myšlenek a pocitů.

Některá z těchto predikativních substantiv vzhledem k jejich významu a valenci či vzhledem ke smyslu věty bývají nebo musí být **determinována atributem**:

- (23) Ohromení dítěte **se zdálo být** autentičtější **reakcí na tu zprávu**.
- (24) V Jindřichových pozdních letech **se zdála být ideální partnerkou**.
- (25) Kvalitní zdravotní péče a fungující ekonomika **se zdají být nejučinnějšími léky** proti sebevraždám.

III. Doplnkový infinitiv po slovesech *najít, přistihnout, zastihnout, zažít*

U slovesa *najít* je závislým infinitivem většinou infinitiv *ležet* (*najít někoho ležet*). Větné struktury s těmito slovesy v pozici přísudku a doplňkovým infinitivem ilustrují následující věty z ČNK:

- (1) Všichni utíkali na čelbu a **našli Frantu ležet** u vodovodního potrubí.
- (2) **Stalina našli ležet** bezvládného na podlaze, neschopného řeči.
- (3) Příběh začíná tím, že malá holčička **přistihne** jednoho státního **úředníka kouřit** na toaletě.
- (4) Těžko byste Ivana **Hlinku přistihli ležet** v učebnici gramatiky.
- (5) **Zastihla starce sedět** za stolem.
- (6) Policisté agresivní **choť zastihli odjíždět** autem.
- (7) Ona sama ještě **zažila** svou **babičku stloukat** na zápraží usedlosti máslo. (zkráceno)
- (8) Několikrát **jsem ho zažil hovořit** se zahraničními delegacemi [...]

Jak ukazují tyto věty, jmenný objekt (*Frantu, Stalina, Hlinku, starce, choť, babičku, ho*) může stát vůči přísudkovému slovesu v postpozici – věty (1), (3), (5), (7), nebo v antepozici – věty (2), (4), (6) a (8).

11.1.4 Dva infinitivy v pozici dvou větných členů téže věty

11.1.4.1 Infinitiv podmětový a infinitiv přísudkový

Infinitiv stává poměrně běžně také zároveň v pozici podmětu i v pozici složeného přísudku věty. Přísudkovým VF bývá: (a) sloveso *znamenat* – věta (1); (b) fázové sloveso *začínat*, *přestávat* – věty (2) a (3); (c) sloveso *je/není* – věty (4) až (6) (vše ČNK):

- (1) **Cestovat znamená loučit se**, pomyslela si Ajla.
- (2) **Žít s tebou začíná být** dost těžké.
- (3) **Nemít práci přestává být** nepřijemným stigmatem a stává se něčím normálním.
- (4) **Milovat Reginu je opakovat** příběh s Dorotou. (zkráceno)
- (5) **Projíždět Krétou je zažívat** jedno překvapení za druhým.
- (6) **Jezdit motosprint není jen vzít si** motocykl a prohnat ho.

V přísudku stává také srovnávací *jako* předcházející přísudkovému infinitivu:

- (7) **Číst Miliona je jako pozorovat** barokní fresku v kupoli výstavného kostela. (ČNK)

- (8) **Vzít** mi nenávisť **je jako odejmout** mi kyslík. (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)
- (9) **Cestovat** Skotskem **je jako putovat** časem. (ČNK)
- (10) **Dýchat** smog **je jako kouřit** šedesát cigaret denně. (ČNK)

11.1.4.2 Infinitiv podmětový a infinitiv předmětový

Podmětovým infinitivem je představeno téma věty (*být, pochopit, předvídat*), o němž se něco říká verbem finitem (*pomáhá, předpokládá, umožňuje*) a toto VF vyžaduje doplnění, které může nebo musí být vyjádřeno infinitivem (*zůstat, respektovat, jednat*) (vše ČNK):

- (1) **Být** aktivní **pomáhá** gravidním ženám **zůstat** v pohodě.
- (2) **Pochopit** cizí kulturu **předpokládá respektovat** "perspektivu domorodce".
- (3) Vědění umožňuje předvídat a **předvídat umožňuje jednat**.

Strukturu s infinitivem podmětovým a infinitivem předmětovým dále zakládá VF např. sloves: *dovolovat, vyžadovat, (ne)zabránit/(ne)zabraňovat*; srov.:

Dělat školu **dovoluje** zároveň **se věnovat** špičkovému triatlonu, ale mohli byste to zkusit v této fázi životní i sportovní třeba rok dva profesionálně ?

Říci mi to od něj **vyžadovalo** krutě **potlačit** mužskou důstojnost. (E. Kantůrková, *Nečekej, až zajde slunce*)

Vlastnit milenku politikovi **nezabrání být** prezidentem, velvyslancem v Moskvě či autorem mravního kodexu pro své kolegy.

11.1.5 Infinitiv atributivní:

Atributem je ve větě takový infinitiv, který **závisí** pouze **na substantivu** a určuje, čeho se obsah substantiva týká; substantiva určovaná infinitivem obvykle označují psychický stav člověka (*touha, přání, úsilí, strach*), sociální fenomén (*právo, taktika, strategie*), stav jako výsledek činnosti (*nabídka, rozhodnutí*) nebo abstraktní činnost (*návrh, rada*).

Řada takových substantiv se ve větách vyskytuje po posesivním zájmenu *můj, náš, jeho, jejich*, a to buď bezprostředně po tomto zájmenu (věta 1a), anebo nikoli bezprostředně po něm (věta 1b); **atributivní infinitiv** tu bývá **součástí podmětu** (vše ČNK; infinitiv vyznačujeme majuskulemi):

- (1a) Moje **motivace TANČIT** je přirozená.
- (1b) Moje prvotní **motivace HRÁT** na kytaru vzešla z touhy hrát jednou podobnou hudbu.

Atributivní infinitiv může být součástí i **složitějšího syntagmatu v pozici podmětu** věty; ten může stát i v postpozici **za přísudkem**:

- (1c) Vrba posouvá vpřed i velká **motivace DOSÁHNOUT** úspěchů v evropských pohárech.

Atributivní infinitiv může být i **součástí komplementu (objektu)**:

- (1d) Oba týmy tak měly velkou **motivaci USPĚT**.

Následuje (abecedně uspořádaný) výčet **substantiv s atributivním infinitivem** v doložené struktuře 'posesivní zájmeno (*její*) – substantivum (*ambice*) – infinitiv (*uspět*)':

ambice, cíl, ctižádost, dar, doporučení, dovednost, důvod, dychtivost, entuziasmus, filozofie, gesto, hrozba, chuť, idea, iniciativa, instinkt, kompetence, krédo, krok, mandát, mánie, motivace, možnost, myšlenka, nabídka, naděje, nápad, návrh, návyk, neochota, neschopnost, nechut', nutkání, nadšení, náchylnost, nápad, nárok, návrh, nedočkavost, neochota, neschopnost, nezájem, odhodlání, odmítnutí/odmítání, odpor, odvaha, ochota, oprávnění, plán, pokus, pokušení, posedlost, poslán, potenciál, potřeba, povinnost, požadavek, pravomoc, právo, program, přání, předsevzetí, představa, příkaz, připravenost, rada, radost, rozhodnutí, sen, schopnost, síla, sklon, slib, snaha, strach, strategie, styl, svoboda, šance, taktika, talent, tendence, touha, umění, úmysl, úsilí, váhání, vášně, vize, volba, vůle, vyhlídky, výzva, zájem, záliba, záměr, zdráhání, zvyk, žádost

Srov. (vše ČNK, abecedně podle určovaného substantiva)

- (2) **Její ambice uspět** v nejvyšší společnosti přinesly ovoce. (zkráceno)
- (3) Jeho **dar bavit** lidi je výjimečný. (zkráceno)
- (4) Moje **chuť vyhrávat** se ani po třetím titulu nezmenšila.
- (5) Jeho **nechuť zkoušet** byla vyhlášená.
- (6) Jejich **ochota vzdělávat se** a být zajímavější pro zaměstnavatele je velmi malá.
- (7) Můj **styl chodit** v obleku s kravatou byl středem kritiky.
- (8) Trnka byl především dělný člověk a **jeho vášně tvořit** byla jeho nejsilnějším znakem...
- (9) Měl štěstí na rodiče, v **jeho vizi jít** v Livingstonových stopách mu nebránili.
- (10) Náš **zájem porozumět** cizím kulturám v posledních letech zesílil.

Srov. dále (abecedně podle určovaného substantiva):

Mezinárodní výzkum dospělých proběhne také v ČR. Bude hodnotit **naši dovednost porozumět** psanému textu a získávat z něj informace, nebo také schopnost řešit úkoly běžného života.

Z českých tenistů se omluvili Berdych, Veselý či Plíšková. Naopak Štěpánek ve 37 letech na olympiádu jede, i když byla jeho účast v deblu kvůli Berdychově odřeknutí ohrožena. **Jeho entuziasmus reprezentovat** v tolika letech je obdivuhodný, že?

Rebelové z ODS Petr Tluchoř, Marek Šnajdr a Ivan Fuksa včera dopoledne neopouštěli Sněmovnu jako psanci, ale za potlesku svých kolegů, kteří tak ocenili **jejich gesto vzdát se** poslaneckých mandátů.

Mají-li včely možnost vybrat si samy svůj domov, zvolí si místo asi tři metry nad zemí. **Jejich instinkt vybudovat si** bydlení na vysoko položeném místě, jim dobře slouží.

Jejich krok zakázat kouření v areálu firmy je velmi odvážný a v našem kulturním prostředí s naší historickou zkušeností bude vyvolávat velké vášně.

Předčasný odchod Andreje Sacharova zanechal v nás všech, kteří jsme ho znali, pocit hlubokého smutku a prázdna. Jeho morální autorita, jeho křišťálová čistota, jeho neúplatnost, **jeho odvaha hájit** své názory a bojovat za ně budou nenahraditelné v kritické situaci, v jaké se dnes nachází Sovětský svaz.

Když člověk cítí, že je odsuzován, jeho tvořivost a **jeho síla milovat**, jeho radost ze života stejně jako pocit plnosti jeho lidství jsou zablokovány.

Oskar ho rozněžnil, odboural **jeho strach otevřít se** nějaké ženě a **můj strach** stoprocentně **důvěřovat** nějakému muži.

Každý vědec musí připustit nevědomost a ponechat prostor pochybám. Feynman nám připomíná, že **naše svoboda pochybovat** se zrodila ze zápasu proti autoritám v počátcích vědy.

Eddie šel studovat na Kolumbijskou univerzitu a mě nesmírně vzrušovala jeho láska ke knihám, **jeho talent zacházet** se slovy.

Komu je připisována charakteristika označená podmětovým substantivem (např. *ochota*), bývá vyjádřeno **zájmenem** (věta (11a)), **posesivním adjektivem** (věta (11b)) nebo **implicitně**; pak jde buď o někoho, kdo se vyrovnává z kontextu či popisované situace (věta (11c)), nebo jde o lidi všeobecně (věta (11d)) :

(11a) **Její ochota pomáhat**, zdá se, nemá hranic. (ochotná je žena, k níž se odkazuje zájmenem *její*)

(11b) Mnohé podnikatele naopak oslnila **Bat'ova ochota riskovat** a zkoušet nové věci.
(zkráceno)

(11c) Schází srdíčko, bojovnost, **ochota pracovat**, hráči nechodí na tréninky, mají jiné aktivity.

(11d) Jedním z pozitivních projevů nové demokracie je, myslím, **ochota přispívat** na nemocné, chudé, opuštěné.

Ne každý infinitiv stojící ve větě bezprostředně po substantivu je atributem tohoto substantiva. Srov.:

Zcela jednoznačně **zapadá do** naší **filozofie přinášet** zákazníkům kvalitní, rychle realizované a hospodárné výrobky. (ČNK)

Infinitiv *přinášet* je spolu se svými determinujícími členy v této větě podmětem přísudku *zapadá*. Tento syntaktický vztah by byl více zřejmý **při jiném slovosledu**:

Do naší filozofie zcela jednoznačně **zapadá přinášet** zákazníkům kvalitní, rychle realizované a hospodárné výrobky.

nebo:

Přinášet zákazníkům kvalitní, rychle realizované a hospodárné výrobky zcela jednoznačně **zapadá** do naší filozofie.

Slovosled doložené věty je však **náležitý**.

Atributivní infinitiv se běžně vyskytuje také po predikativním substantivu ve verbonominálním přísudku typu '*mít* + substantivum', čili ve struktuře '*mít* – substantivum – infinitiv'; v této struktuře jsou doložena následující substantiva:

ambice, cíl, ctižádost, čest, dar, dispozici, doporučení, drzost, důvod, energii, chuť, ideu, instrukce, kompetenci, kuráž, kvalifikaci, mandát, motiv, motivaci, možnost, nabídku, nadání, naději, náladu, nápad, nárok, nařízení, návrh, nutkání, obavu, odhodlání, odpovědnost, odvalu, oprávnění, ostych, perspektivu, plán, podmínku, pokyn, poslání, potenciál, potěšení, potíže, potřebu, pověření, povinnost, povolení, právo, pravomoc, privilegium, problém, prostor, předpoklad, předsevzetí, představu, příkaz, příležitost, přání, puzení, rozkaz, sen, schopnost, sílu, sklon, snahu, souhlas, strach, strategii, svobodu, svolení, šanci, štěstí, talent, tendenci, touhu, tradici, trpělivost, úkol, úmysl, volbu, volnost, vůli, vyhlídku, výhodu, výsadu, zábrany, zadání, zájem, zákaz, záměr, záminku, zásadu, zkušenost, zodpovědnost, zvyk

Srov. (vše ČNK; řazeno abecedně podle určovaného substantiva):

- (12) **Měl jste ambice přijít** s něčím ryze vlastním?
- (13) **Máte cíl zvednout** konkurenceschopnost české ekonomiky?
- (14) Otec byl povoláním tesař, ale **měl dar opravit** cokoli.
- (15) **Nemáme kompetence nařizovat**, z jakých učebnic se mají děti učit.
- (16) Představenstvo tvrdí, že komise **nená kvalifikaci kontrolovat** účetnictví.
- (17) **Mám naději dostat se** do finále. (zkráceno)
- (18) **Mám sen objet** celý svět na kole.
- (19) A nezdá se vám, že jen málokdo **má štěstí dělat** práci, která ho baví?
- (20) Je iluze myslet si, že ženy vůbec **mají volbu zůstat** doma a nepracovat.

(21) **Máme zákaz poskytovat** novinářům jakékoli informace. (zkráceno)

Srov. dále (abecedně podle určovaného substantiva):

Je v Evropské unii dobrou tradicí, že politici velkých členských zemí **mají ctižádost zapsat se** do historie nějakým významným činem.

Mám nabídku jít po olympijských hrách studovat tělesnou výchovu na univerzitu v americkém státě Kentucky.

Lidé tak přímočaří jako on, tak plní víry, patrně **nemají nadání vymyslet se** do pochodů zločinné mysli (J. Škvorecký – ČNK).

Měla jsem potíže udržet auto na silnici, takže jsem zpomalila a sjela stranou.

Vrátím-li se k šátku, pak mám pocit, že na západě Turecka je spíše užíván jako ochrana proti mužům než jako náboženský symbol. Mám-li na hlavě šátek, **mám privilegium nebýt obtěžována**.

Máme představu postavit pro problémové rodiny společně s okolními obcemi pár domků na okraji vesnice, aby Romové nebyli se svým odlišným životním stylem v každodenní konfrontaci s okolím.

Nemáte po vydání knihy Havel **puzení psát** další velkou věc? Já **mám puzení psát** celý život, nedá se to zastavit.

Na začátku **jsme měli strategii kupovat** evropské filmy plošně jako ukázkou evropských kinematografií.

Jsem šťastný člověk, protože jsem měl možnost vidět největší zázraky přírody. **Máme zodpovědnost zachovat** je i pro budoucí generace, povinnost, aby Země zůstala zdravá a obyvatelná pro všechny tvory.

Atributivní infinitiv se vyskytuje i ve větách, v nichž je infinitivem určované substantivum **součástí přísudku** (21):

(22) I to byl **impulz jednat** co nejrychleji. (ČNK)

11.1.6 Infinitiv valenční jako součást složeného přísudku

Pokud stojí ve verbonominálním přísudku věty **adjektivum vyžadující komplement**, může být tímto komplementem také nebo právě infinitiv (vše ČNK):

- (1) Obě ženy **byly dychtivé hovořit**.
- (2) Banky **jsou ochotné** zase o něco víc **půjčovat**.
- (3) **Jsme náchylní ztotožňovat** představu s realitou. (zkráceno)
- (4) **Jsou schopné nevidět** zákon a **řídít se** citem.

(K valenčnímu infinitivu u adjektiv viz podrobněji t oddíl II., kap. 1.2.)

11.1.7 Infinitiv účelový

Tento syntaktický typ infinitivu se běžně vyskytuje ve větách se slovesným přísudkem označujícím určitý **druh pohybu člověka z jednoho místa na druhé** (*jít, běžet, letět* aj.):

- (1) Jdu **nakoupit**.
- (2) Běž **otevřít**.
- (3) Piloti z Ústí **poletí bojovat** se sarančaty do Afriky. (ČNK)

Někdy jde jen o směřování samo (*směřovat, uchýlit se*) či o opuštění místa (*(z)mizet*), event. jiné abstraktní hodnoty pohybu odněkud někam (*spěchat*). Patří sem i několik sloves předmětových označujících přepravu či přemístění (*přinést, odnést, zanést; odkládat*) a ještě několik sloves jiného typu - *odvelet, vítat*.

Nejčastějšími slovesy determinovanými účelovým infinitivem jsou (abecedně)

běžet, chodit, jet, jezdit, jít, letět, odejít, odcházet, odjet/odjíždět, odletět, odskočit si, přicházet, přijet/přijíždět, přijít, přiletět, přinést,spěchat, utíkat, vrátit se, vydat se, vyrazit, zajet (si), zajít.

K ostatním slovesům (některá z nich mají různé významy), která v pozici přísudku věty bývají determinována účelovým infinitivem, patří (abecedně):

dojet (si), hrnout se, klusat, lézt, lítat, mizet, odběhnout/odbíhat, odcestovat, odkulhat (se), odlétat, odplout, odspěchat, odstartovat, odtáhnout, odvelet, odvézt, plavat, plížit se, plout, pochodovat, prchat, přejít, přestěhovat se, převézt, přicestovat, přilétat, přilétnout, připlouvat, připlavat, přitáhnout, rozejít se, rozcházet se, rozjet se, rozjíždět se, rozprchnout se, rozutéci se, řídit se, seběhnout (se), sednout (si), sejít (se), směřovat, stáhnout se, uchýlit (se), ujet, ujíždět, uprchnout, utéci, vejít, vcházet, vozit, vstát, vyběhnout/vybíhat, vycestovat, vyhánět, vycházet, vylézt/vylézat, vyplout/vyplouvat, vypustit, vystartovat, vystoupit, vzdálit se, zahnat, zajíždět, zaletět (si), zalézt (si), zanést, zastavit se, zavézt, zavítat.

Srov. (vše ČNK):

- (4) Hned teď **si běžím koupit** slovník slangu.
- (5) Část cestujících **se rozprchla stopovat**.
- (6) Manželka **si odskočila nakoupit**.
- (7) Americký raketoplán Discovery **odstartoval zachránit** ruské kosmonauty. (zkráceno)
- (8) Několik lidí **se vyběhlo podívat**, když zrovna strhávali komín.
- (9) Rytíř raději **vstal přihodit** do krbu.

- (10) Chtěla jsem **odejít pracovat** do Milána.
- (11) Rád bych se **vrátil učit** na českokrumlovské gymnázium. (zkráceno)
- (12) Číšník někam **zmizel probrat** klípky.
- (13) Na místní pláži každý rok **příplouvají klást** vejce stovky želv.
- (14) Po střední škole se Nicholson **vydal hledat** štěstí do Los Angeles.
- (15) Sirény houkají a zelenobílé vozy **se řítí pomáhat a chránit** všemi směry.
- (16) Kam se americký lyžař **uchýlí hledat** ztracenou formu, neprozradil.

Srov. dále (abecedně podle řídicího slovesa):

Proč **se** ale tolik lidí **hrne pracovat** pro neziskové organizace, když mají jistotu podprůměrných platů a hodně práce?

Jednou, když **jsem klusala vyměnit** lahve od mléka za suroviny na oběd, srazili jsme se v průjezdu s pošťákem.

Živnostníkovi, jenž **lezl opravit** střechu školy v Pelhřimově, se zlomil poničený žebřík, a muž spadl na záda z výšky pěti metrů.

Karel Schwarzenberg se do objektivů nenastavuje, dělá, že tam těch několik desítek lidí kolem není, a prostě si povídá. Pak dopije kávu a **mizí sledovat** v televizi volební studio.

Japonští vojáci včera **odcestovali pomáhat** obětem na zničené Sumatře.

V uvedených oblastech letošního rojení je velmi účinná i preventivní ochrana proti ponravám dezinsekcí pozemků, kam samičky **odlétají klást** vajčka.

Vysvědčení plné jedniček včera poprvé **odneslo ukázat** rodičům třináct dětí z první třídy.

Naši rotu pro jistotu okamžitě **odveleli hlídat** muniční sklady na Českomoravské vysočině.

"Voda částečně zatopila i elektrický bagr, na kterém Wolf pracoval. "Chtěl jsem za každou cenu zachránit motor. Udělali jsme narychlo vor, skočil jsem do vody a **plaval odmontovat** motor od bagru. [...]"

Výsledkem je například to, že ve Velké Británii bylo od roku 1980 privatizováno 40 % státního sektoru hospodářství, více než 1 milion dřívějších nájemců obecních bytů se stalo jejich vlastníky, více než 60 tisíc státních zaměstnanců **přešlo pracovat** do soukromého sektoru apod.

"V Paříži, kam **jsem se přestěhovala studovat** dějiny umění, mi nabídl za pár dolarů jistý antikvář - podle něj - nepříliš zdařilý Kupkuv obraz," vzpomínala včera mezi díly s nevyčísitelnou hodnotou Mládková.

"O prázdninách se také zvyšuje počet cizinců, které musí sanitka **převézt vystřízlivět** na lůžko. V červenci to bylo 132 lidí, v lednu 72," řekl mluvčí nemocnice Petr Mach.

Je zde spousta vodního ptactva. Nejedvážnější jsou ze začátku dvě labutě, které **se** na nás **příplavou podívat**.

Jen na okamžik **jsem se sklonila přečíst si** nějakou cenovku a taška byla pryč.

Pokud subjekt děje označeného infinitivem je jiný než personický subjekt děje řídicího slovesa, je užití účelového infinitivu méně obvyklé, resp. může být omezeno na specifické texty či komunikační situace:

- (17) Osmažený chřest **odkládáme okapat** na papírové ubrousky a podáváme ještě horký ozdobený sezamovými semínky.

(Ke konkurenci účelového infinitivu s účelovou větou uvozenou spojkou *aby* viz oddíl VI, kap. 2.2.5.4)

11.1.8 Infinitiv podmínkový

Infinitiv stojí poměrně často také na místě podmínkové věty uvozené spojkou **kdyby**. Častý je v této funkci zejména infinitiv *mít* a *být* (vše ČNK):

- (1) **Mít** dnešní zkušenosti, **řešila bych** to jinak. (= **kdybych měla**)
- (2) **Mít** volební hlas, **volil byste** současného předsedu, anebo Železného? (= **kdybyste měl**)
- (3) **Mít** větší ambice, **hraje** dávno už v zahraničí. (= **kdyby měl**)
- (4) **Mít** lepší mušku, **mohli jsme** vyhrát výrazněji. (= **kdybychom měli**)
- (5) **Mít** křišťálovou kouli, **mohli byste** se podívat, jak vše dopadne. Nemáte-li ji, nezbývá než hádat. (= **kdybyste měli**)
- (6) **Mít** kvalitnější stroj, **mohli** zřejmě pomýšlet mnohem výš než na celkově třinácté místo. (= **kdyby měli**)

Věty (1) až (6) ukazují, že infinitiv lze vztáhnout ke kterékoli ze tří **osob** (*já, ty, on, ona, ono; my, vy, oni, ony, ona*) v singuláru i plurálu.

V řídicí větě bývá **kondicionál** (věty 1, 2, 5), ale ojedinělý není ani **indikativ** (věty 3, 4, 6).

Podmínkový infinitiv nahrazující podmínkovou větu může stát nejen na začátku souvětí, v **antepozici** před řídicí větou, ale – méně často – i v **postpozici** za ní:

- (7) Upadli by v zapomnění, **nebýt** kouzelníka pop-artu Andyho Warhola.

Podmínkový infinitiv sloves *mít, být* v antepozici i postpozici bývá často **záporný** (vše ČNK):

- (8) **Nebýt** komunistického převratu, čekala by Josefa Lesáka skvělá politická kariéra.

- (9) Nevím, jak bychom dopadli, **nebýt** nezištné pomoci a nesmírné obětavosti dobrovolných hasičů.
- (10) Nevím, jak bych dopadl, **nemít** Terezku.

Podmínkový infinitiv se neomezuje jen na slovesa *mít* a *být*, lze ho užít u kteréhokoli slovesa (včetně sloves bezpředmětových – viz níže větu (13), i když pochopitelně s různou pravděpodobností (kromě vět 14 a 17 vše ČNK; řazeno abecedně podle infinitivu):

- (11) Jenže kam bychom došli, **chtít** pokaždé čestné prohlášení.
- (12) Bylo by naivní říkat, že bychom vyhráli, **dát** ještě třetí gól.
- (13) **Foukat** takhle u nás, byl by asi zákaz vycházení.
- (14) U pohárku zmrzliny se dalo uvažovat, jak bychom se chovali, **narodit se** jako Němci. (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)
- (15) **Psát** v angličtině, oblétna by nejedna jeho komedie newyorskou Broadway i londýnský West End.
- (16) **Sloužit** v armádě, dotáhl by to na generála.
- (17) Prozradila by ji ostatní děvčata, **vědět**, že je židovka? (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)
- (18) **Zvolit** jinou taktiku, zůstal by od kajaku šampionky daleko.

Podmínkový infinitiv může mít u sebe **jméno v nominativu**, obvykle apelativní nebo propriální substantivum vyjadřující **subjekt podmiňujícího děje**; ten může být personický (věta (19) nebo nepersonický (věta (20)):

- (19) **Být Milena** klukem, už asi dávno bezpečně jezdí formuli 1. (ČNK)
- (20) **Hořet** jim o šábesu **střecha** nad hlavou, nevyhlili by do ohně ani škopíček. (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)

Srov. dále:

Žít Vančura, napíše další románový trhák, v němž by se mu způsob této zimy zdál poněkud podivný.

Nemít Natálie Pavlovna tak chlapskou náтуру a takový sklon k příkrostiti a despotičnosti, mohla z této události dokonce něco vytěžit: [...] (M. J. Saltykov-Ščedrin)

Být referendum dnes, většina pro vstup by asi nebyla. (LN, 28. 1. 2012)

Obrátit se karty, chovali by se Židé jako Němci a Němci jako Židé? (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)

[...] vznášel se kousek nad horizontem. Tak nízko, že **plout** tam **lod'** a **někdo natáhnout** bidlo, už už by na něj musel dosáhnout. (překlad: H. Murakami, *Tancuj, tancuj, tancuj*)

Subjektem děje vyjádřeného infinitivem bývá i **zájmeno já** nebo **to**; přitom zájmeno *já* stává před infinitivem i za ním, zájmeno *to* za ním:

- (21) **Já být** Faustem, měl bych všechny požitky zkažené pomyslením na to tutově zasichrované peklo. (J. Škvorecký – ČNK)
- (22) „**Já mít** ve vašem věku možnost studovat v zahraničí, neváhal bych,“ řekl jí její tehdejší zaměstnavatel. (ČNK)
- (23) **Mít já** peníze a prostory, tak do toho jdu. (ČNK)
- (24) **Explodovat to** na mostě, utopili jsme se v ledové vodě. (A. Lustig, *Krásné zelené oči*)

Výjimečné je u podmínkového infinitivu zájmeno třetí osoby, avšak pouze v postpozici:

- (25) Předsedkyni Alternativy pro Německo Frauke Petryové složil kompliment německý eurokomisař Günther Oettinger z CDU: „Kdyby byla mojí manželkou, hned bych se zastřelil.“ Správně by mu měla Petryová odpovědět: „**Být on** můj manžel, sama mu tu pistoli podám.“

Speciální strukturu a funkci představuje konstrukce typu '*když* + infinitiv, *tak*', již se vyjadřuje, že pokud by se měl uskutečnit nějaký děj či nastat nějaká situace, bylo by žádoucí, aby onen děj či ona situace nastaly určitým způsobem (vše ČNK):

- (26) **Když bydlet, tak** ve svém a daleko od rodičů.
- (27) **Když cvičit, tak** s chutí a bez přísných pravidel.
- (28) **Když pomáhat, tak** konkrétně a nejlépe tak, aby pomoc byla pomocí ke svépomoci.
- (29) **Když rekonstruovat, tak** pořádně.

Podobu frazeologismu mají struktury s opakovaným infinitivem:

- (30) **Když běhat, tak běhat.**

11.1.9 Infinitiv s funkcí modální

(K modálním funkcím infinitivu viz též 4. díl, oddíl III. Některé funkce a některé jejich komunikační okolnosti jsou zde popsány podrobněji.)

11.1.9.1 Infinitiv přací

Jde o infinitiv vycházející z podmínkového rámce, avšak podmiňován je nikoli nějaký konkrétní děj, resp. nějaká konkrétní statická relace, nýbrž zcela obecně „blaho“ či „prospěch“ subjektu infinitivního děje. Tento „přací“ význam bývá zexplicitňován partikulí **tak**, která signalizuje komunikační funkci přání; klade se obvykle bezprostředně za infinitiv; za větou bývá tečka nebo vykřičník (vše ČNK):

- (1) **Ležet tak** někde venku, nechat na sebe padat déšť a na nic nemyslet. (zkráceno)
- (2) **Vědět tak**, jak dlouho bude ČNB držet korunu slabší než 27 Kč/EUR .
- (3) **Mít tak** za muže tohohle bleděmodrého vynálezce!

K onomu podmiňovanému blahu, lze explicitně odkázat například tak, jak je učiněno ve větě (4):

- (4) **Najít tak** alespoň kus zlata, **to by se pak žilo!** (ČNK)

Přací význam lze posílit partikulí *jen* (obě věty ČNK):

- (5) **Mít tak jen** křišťálovou kouli!
- (6) **Mít tak jen** energii a výdrž malých dětí...

Přání lze ale vyjádřit i bez partikule; v tomto případě je funkce přání signalizována obsahem věty a kontextem.:

- (7) **Nemuset** chodit do školy! (ČNK)
- (8) [...] bože **být** už doma, na chvíli **si lehnout** a **zavřít** oči. (B. Brezovský, cituje Svoboda, 1962)

Subjektem děje vyjádřeného infinitivem je tu obvykle 1. osoba (*Kdybych tak ležel(a) někde venku – Kdybychom tak věděli, ...*)

Pokud je práci infinitiv následovaný partikulí *tak* (*být tak*) zapojen do podmínkového souvětí s kondicionálem vyjadřujícím důsledek podmínky (*napsal bych*), pak jde o volné spojení vysloveného přání s informací o jeho důsledku (věta 9a); polovětnou infinitivní konstrukci pak lze osamostatnit (věty 9b, c):

- (9a) **Být tak** hudebním skladatelem, napsal bych další ódu na radost. (ČNK)
- (9b) **Být tak** hudebním skladatelem. Napsal bych další ódu na radost.
- (9c) **Být tak** hudebním skladatelem! Napsal bych další ódu na radost.

Ve smyslu pouhého podmiňování nelze partikuli *tak* za infinitiv připojit, ani nelze obě klauze podmínkového souvětí osamostatnit:

- (10a) **Být** hudebním skladatelem, napsal bych další ódu na radost.
- (10b) ***Být** hudebním skladatelem. Napsal bych další ódu na radost.

11.1.9.2 Infinitiv vyjadřující rozhořčení:

Infinitiv stojící na začátku klauze může vyjádřit i rozhořčení, pohoršení nad něčím, s čím se právě setkáváme, s čím jsme se v minulosti setkali nebo o čem jsme se dověděli:

- (1) Panebože, je mi to všechno líto a popravdě jsem naprosto zděšen chováním své ženy.
Udělat takovouhle idiotskou věc.
- (2) **Zabít** tak chladnokrevně bezbrannou mladou dívku!
- (3) **Být** tak blízko cíle, a pak neuspět!
- (4) **Obraceti** kapsy chlapům, jež jsme odzbrojili! Jaký nevkus! (V. Vančura, cit. Svoboda, 1962)

Rozhořčení může být spojeno s výtkou, pokáráním:

- (5) „Darebáci, darebáci!“ syčel. „Takhle **ublížit** malému klukovi! (O. Scheinpflugová, cit. Svoboda, 1962)

11.1.9.3 Infinitiv výzvoový

Infinitivu se též využívá: (a) k strohým výzvám, příkazům (věta 1); (b) k výzvám nabádajícím (často sebe sama) k obezřetnosti (věty 2, 3); (c) k výzvám učinit něco zbývajícího (věty 4 až 8); (d) k návodům, jak postupovat při určité práci (věty 9, 10) (vše ČNK):

- (1) "Už dej pokoj, pomodli se a **spát!**"
- (2) Hlavně se **neukvapovat**.
- (3) Teď hlavně **nedělat** žádné chyby!
- (4) **Teď ještě oslnit** porotu a můžu se triumfálně vrátit domů!
- (5) **Teď ještě vyházet** z ministerstva všechny, kdo trávili pracovní dobu sepisováním zjevných nesmyslů.
- (6) **Teď ještě sestoupit** do základního tábora.
- (7) **Teď jenom sehnat** několik tisíc dolarů a můžu začít balit.
- (8) **Teď jenom udržet** tempo.
- (9) Postup: Vše důkladně **protřepat, nemíchat!** Pomalu **zahřívát, přivést** až k bodu varu a pak **provařit** až se vše spojí do výborné a harmonické hmoty.
- (10) „Pomalou **zvedat** a až se odlepí od země, zkusíme těžiště a pohoupáme ho,“ oznamuje do telefonu [...]

Speciálním druhem výzvy jsou věty začínající partikulí *Co/Což* následovanou partikulí *takhle* nebo *třeba* a infinitivem vyjadřujícím to, k čemu je vyzýváno; jde o komunikační funkci návrhu (vše ČNK):

- (11) **Co takhle bojovat** za úklid cyklostezek?
- (12) **Což takhle dát si špenát?** (název filmu)
- (13) **Co třeba přestat** diskutovat a pustit se do práce?

V souhrnném korpusu SYN v7 ČNK má konstrukce obsažená ve větě (11) 2 371 dokladů, konstrukce obsažená ve větě (12) má 1 528 dokladů a konstrukce obsažená ve větě (13) má 712 dokladů.

11.1.10 Konstrukce vyjadřující realitu smyslového vnímání

Jde o konstrukce typu: (a) ‚je/bylo/bude *vidět/slyšet/cítit* + jméno (substantivum nebo zájmeno)‘; (b) konstrukce s infinitivem *znát*.

11.1.10.1 Konstrukce typu *Je vidět hvězdy*

Tento typ konstrukce dále exemplifikují následující tři věty (vše ČNK):

- (1) Na protější hoře **je vidět** obrovský **požár**.
- (2) Jen za oknem **je slyšet** lehounký **vítr**.
- (3) Ve vůni **je cítit** černý **rybíz**, třešně a cedr.

Obecně věty této struktury znamenají, že v daném prostředí se lidskému zraku, sluchu nebo čichu nabízí k vnímání to, co je označeno substantivem.

Z hlediska **formálně syntaktického** mohou mít tyto věty o smyslovém vnímání formu **vět s podmíněm nebo vět bez podmíněm**. V prvním případě má substantivum závislé na přísudku *je vidět/slyšet/cítit* tvar **nominativu** – níže věty (a), ve druhém má tvar **akuzativu** – níže věty (b) (vše ČNK):

- (4a) Na ocasu Labutě **je vidět jasná hvězda** Deneb.
- (4b) Vedle vížky kaple svaté Barbory **je vidět jasnou hvězdu**. (vyňato z rámce souvětí)
- (5a) Už z dálky **byla slyšet střelba** z pěchotních zbraní a burácení děl u ratibořického zámku.
- (5b) Z dálky za městem **bylo slyšet střelbu**.
- (6a) Ve světnici **byla cítit vůně** pečeného chleba.
- (6b) **Bylo cítit vůni** hlíny.

Mezi oběma strukturami (a) a (b) **není patrný významový ani stylový rozdíl** a obě struktury jsou **zhruba stejně frekventované**.

V korpusu SYN v7 ČNK jsou tyto poměry: *byla slyšet střelba* : *bylo slyšet střelbu* = 79 : 86, *byla cítit vůně* : *bylo cítit vůni* = 49 : 28.

Činit podobná sdělení o **budoucnosti**, je z přirozených důvodů méně obvyklé (vše ČNK):

- (7) **Bude vidět** Saturn (titulek)
- (8) **Bude slyšet** hluk z projíždějících kamionů do obce?
- (9) **Bude cítit** plyn, kontrolují se trubky (titulek)

Vnímatel je obvykle pojat obecně, jako **kdokoli nalézající se v daném prostředí**.

Bývá však vztažen i ke konkrétnímu vnímání, který se v dané době nachází na daném místě.

Srov. následující kontext:

Už jsem se chystal, že něco řeknu, když vtom se pozorně posadila a řekla varovným hlasem "Pst!" **Bylo slyšet** tlumený, vášnivý **šepot** ze zadního pokoje a slečna Bakerová se beze studu nahnula ve snaze něco pochytit.

Význam konstrukce '*je vidět/slyšet/cítit*' + jméno' se blíží možnostnímu významu konstrukce '*lze/je možno* + infinitiv + jméno'. I když z hlediska jazykového významu nejspíš nejde o absolutní synonymii, oba výrazy jsou v principu i v témže kontextu zaměnitelné; ukazuje to věta (10):

- (10) V ulicích Yogyakarty, kde hlídkují policisté, **jsou vidět** známky čtvrtěční demonstrace, již se mělo účastnit 15 000 osob. **Lze vidět** vypálené automobily, rozbitá okna a vytrhané dlažební kostky.

Z následující věty (11a) lze predikativum *možno* vypustit, aniž se to nějak patrně projeví na jejím významu.

- (11a) Již zdálky **je možno vidět** osvětlené budovy stanice, bílé budovy, jež svítí v asijské noci. (ČNK)
(11b) Již zdálky **je vidět** osvětlené budovy stanice, bílé budovy, jež svítí v asijské noci.

Významový rozdíl je tu spíše jen teoreticky, resp. potenciálně: v doložené větě (11a) se mluví výslovně o možnosti, nikoli o faktu; ve větě (11b) se daná situace prezentuje jako fakt. V realitě našeho vyjadřování a vnímání však nejspíš od tohoto protikladu odhlížíme.

U slovesa *vidět* se konstrukce často užívá i o abstraktních skutečnostech (obě věty ČNK):

- (12a) Na předkládaných zákonech **je vidět snaha**, ale je v nich mnoho nedomyšleností.
(12b) Na obrazech mladých malířů a malířek **je vidět snahu** zviditelnit se prostřednictvím překračování různých tabu strategiemi podvracení.

Konstrukce s nominativem jména *je vidět snaha* je však mnohem frekventovanější než konstrukce *je vidět snahu*; poměr v korpusu v7 je 200 : 22.

11.1.10.2 Konstrukce s infinitivem *znát*

Konstrukce se slovesem *znát* a auxiliárem *být* se od konstrukcí se slovesy *vidět*, *slyšet* a *cítit* liší: (a) v aspektu významovém - neříká se v nich, jakým smyslem člověk něco vnímá; (b) v aspektu formálním – jméno závislé na slovesu *znát* je **zpravidla v nominativu** (vše ČNK):

- (1) **Síla týmu byla znát.** (titulek)
- (2) V jejím hlase **byla znát** neskutečná **únav**a.
- (3) **Byla znát** Dylanova **inspirace** blues či americkou lidovkou. (vyňato ze širšího kontextu)

Akuzativ závislého jména je výjimečný, např.:

- (4) Na jeho obličej **bylo znát** hlubokou **únav**u.

Tato konstrukce se často užívá ve sportovních zpravodajstvích a bývá doplněna obligatorní předložkovou vazbou '*na* + jméno', např.: (obě věty ČNK):

- (5) **Na domácích byla** očividně **znát** až přílišná nervozita, což jim svazovalo ruce.
- (6) **Byla na nich znát** touha po vítězství.

Vazbu '*na* + jméno' může nahradit posesivní adjektivum – srov. věty (7a), (8a) s větami (7b) a (8b):

- (7a) Se soupeřkami jsme hrály na podzim a **byla znát jejich** nesehranost. (ČNK)

- (7b) Se soupeřkami jsme hrály na podzim a **byla na nich znát** nesehranost.

- (8a) V prvních dvou zápasech **byla znát jejich** nervozita. (ČNK, zkráceno)

- (8b) V prvních dvou zápasech **na nich byla znát** nervozita.

11.1.11 Konstrukce typu '*mít/nemít* + substantivní tázací zájmeno nebo příslovce (*co*, *kdo*, *koho*, *komu*, *kde*, *kdy*, *kam* aj.) + infinitiv'

I. Konstrukce se zájmenem *co*

Tato konstrukce je velmi frekventovaná. Ilustrují ji věty (1a) až (6a):

- (1a) Máš co číst?
- (2a) Máte co napravovat.
- (3a) Stále se mám co učit.
- (4a) Turisté mají co obdivovat.
- (5a) Nemám co ztratit.
- (6a) Nemám co skrývat.

Jde o eliptickou, frazému podobnou konstrukci, v níž ‚co‘ zastupuje objekt děje označeného infinitivem a slovesem ‚mít‘ v příslušném tvaru se tento děj přisuzuje subjektu, který je ve větě vyjádřen buď jen tvarem slovesa (*máš, nemám, máte*) nebo je pojmenován (*turisté*). Subjekt je zpravidla personický, event. institucionální. Smysl této konstrukce lze explicitněji vyjádřit různými způsoby:

- (1b) Máš něco na čtení?
- (2b) Je dost věcí, které byste měli/můžete napravit.
- (3b) Stále je dost věcí, které se musím učit.
- (4b) Je toho dost, co mohou turisté obdivovat.
- (5b) Není nic, co bych mohl ztratit.
- (6b) Není nic, co bych musel skrývat.

Ze srovnání vět typu (a) a vět typu (b) vidíme, že význam konstrukce s infinitivem není ve všech jejích větných realizacích identický. Identická je ale její podstata: tou je informace o tom, že pro subjekt je či není k dispozici něco, čeho se týká děj označený infinitivem. Srov. dále:

Nebyla jsem si jistá, že jim **mám co nabídnout**.

Každá instituce **má co zlepšovat**.

Byli zde vyslechnuti všichni svědkové, kteří **měli co říci** proti Polaně Hordubalové. (K. Čapek)

On je úředník na odpočinku, **nemá co dělat**, a proto se do všeho plete. (K. Poláček)

Designu **nemáme co vytknout**.

Některé větné realizace této konstrukce mají význam posunutý v důsledku **frazeologizace**:

- (7) **Má se co ohánět.**

- (8) Ty do toho **nemáš co mluvit**.
(9) Tady **nemáte co pohledávat**.

II. Konstrukce se zájmenem *kdo*

Je ještě méně syntakticky průhledná než konstrukce se zájmenem *co*. Užívá se převážně v záporu (vše ČNK):

- (10a) **Nemá kdo učit**. (titulek)
(11a) Omyl **nemá kdo napravit**.
(12a) **Nemá kdo uklízet** ulice, **obsluhovat** zákazníky.

Obecně se touto konstrukcí poukazuje k absenci někoho, kdo by mohl vykonat to, co je nazváno infinitivem (a jeho objektem). Synonymní s ní je konstrukce s auxiliárem *být* a kondicionálem:

- (10b) **Není, kdo by učil**.
(11b) **Není, kdo by napravit omyl**.
(12b) **Není, kdo by uklízel** ulice, **obsluhoval** zákazníky.

III. Konstrukce s ostatními zájmennými výrazy

Užívají se častěji v záporu (vše ČNK):

- (13) „**Nemám koho volit**“, řekl.
(14) **Nemáme komu říci**, co nás trápí.
(15) Řidiči tu ale zatím **mají kde zaparkovat**.
(16) Poslanci **nemají kdy poslechnout si** opoziční argumenty.
(17) Ale my **se nemáme kam přestěhovat**.
(18) Lidé z obce **se neměli jak dostat** do práce.

Subjekt, kterým je neživá či abstraktní entita (předmět, látka) je méně běžný:

- (19) To by se mi hodilo: negativní myšlenky se ve mně drží jako kalná **voda**, která **nemá kudy odtéct**.
(20) Sršela jsem nenávisť, nahromaděnou **energií**, která **se neměla kudy uvolnit**.

- (21) **Rozdíly** v otáčkách předních a zadních kol **se nemají jak vyrovnat**, takže může prasknout kloub poloosy či kardanu.

11.1.12. Konstrukce typu '*je/není + substantivní tázací zájmeno nebo příslovce (co, koho, komu, kde, kdy, kam aj.) + infinitiv*'

Lze ji pokládat za syntaktickou variantu konstrukce se slovesem *mít/nemít*. Rozdíl je v tom, že v konstrukci se slovesem *mít/nemít* je tímto slovesem děj přisouzen explicitnímu subjektu, zatímco v konstrukci se slovesem *být* subjekt děje explicitně vyjádřen není a je často prezentován jako **všeobecný konatel**. S tím zároveň souvisí, že v této konstrukci nelze užít zájmena *kdo*.

I. Konstrukce se zájmenem *co*

Tuto konstrukci exemplifikuje věta (1a), její konkurenty věty (1b) až (1d):

- (1a) Stále **je co zdokonalovat**.
- (1b) Stále **mám co zdokonalovat**.
- (1c) Stále **máme co zdokonalovat**.
- (1d) Lidé **mají stále co zdokonalovat**.

Věty typu (1a) mohou v závislosti na kontextu mít význam vět typu (1b), (1c) nebo (1d). Znamená to, že děj se vztahuje buď k mluvčímu (pisateli), k určité skupině osob (firmě apod.), k níž mluvčí (pisatel) přináleží, nebo ke všem lidem, kteří pro daný děj přicházejí v úvahu. Srov.:

Příroda nezná hranice a čára na mapě by neměla bránit ani její ochraně a poznávání. V Izraeli **je co chránit i co poznávat**, konečně k tomu začínají sloužit stále hustější turistické trasy s barevným značením, inspirované českým modelem. (= v Izraeli mají lidé stále co chránit a poznávat)

"Zrovna teď si připadám jako fotbalovej brankář. Máme půlroční dcerku a pořád **je co chytat**. Tu kytky letí dolů, tady zase chytám dítě, aby nespadlo do sklepa." (= pořád máme co chytat)

„[...] mám v sobě asi takový hnací motor na sobě dělat. Nemyslím jenom v rámci práce, ale třeba i v pravidelném posilování. Pořád jsem přesvědčený o tom, že **je co dohánět**. Že bych se ráno vzbudil a říkal si, vypadám skvěle a jsem borec, tak to fakt ne.“ (= mám co dohánět)

Konstrukce typu '*je/není co + infinitiv*' je u některých sloves – patrně v závislosti na jejich významu – frekventovanější než konstrukce typu '*mít/nemít co + infinitiv*'. U jiných sloves je tomu naopak. Ukazují to následující poměry:

je co zlepšovat	:	máme/mám/mají/má co zlepšovat	=	2 879	:	1 602
je co vylepšovat	:	máme/mám/mají/má co vylepšovat	=	432	:	138
je co objevovat	:	máme/mám/mají/má co objevovat	=	318	:	74
je co zdokonalovat	:	máme/mám/mají/má co zdokonalovat	=	92	:	32
je co dohánět	:	máme/mám/mají/má co dohánět	=	130	:	1 830
je co napravovat	:	máme/mám/mají/má co napravovat	=	114	:	1 839
je co oslavovat	:	máme/mám/mají/má co oslavovat	=	94	:	120

Zdá se, že děje první skupiny čtyř sloves se od dějů druhé skupiny tří sloves liší mírou, jíž jsou tyto děje vztahovány k určitému subjektu, ať jde o jednotlivce, nebo o skupinu osob: „dohánění“, „napravování“ a „oslavování“ se patrně vnímá jako více subjektivní a individuální záležitost než „zlepšování“, „vylepšování“, „objevování“ a „zdokonalování“, což jsou děje sloužící spíše celé společnosti. Je však možné, že ve hře jsou i jiné (nebo jen jiné) faktory i to, že jde o náhodu.

II. Konstrukce s ostatními zájmeny

Většinou se užívají v záporu. Exemplifikují je následující věty z ČNK:

- (2) Problém je, že tady **není kde přespat**.
- (3) **Nebylo kam spěchat**.
- (4) Dobrou zprávou je to, že **bude komu prodávat, koho léčit** a komu poskytovat nadstandardní služby.
- (5) Ale **nebylo kdy oddávat se snění**.
- (6) **Nebylo jak obejít** tu ochromující léčku.
- (7) Vlastně **se není proč divit**.
- (8) **Nebylo kudy utéct**.
- (9) Technologii výroby puků **nebylo odkud převzít**. (zkráceno)
- (10) **Nebylo s kým vyrazit** za zábavou.

11.1.13 Infinitiv v archaické konstrukci typu *,Je/Jest/Bylo + jméno v dativu + infinitiv‘*

Tento typ specifické konstrukce s infinitivem ilustrují věty (1a) a (2a) (obě ČNK):

- (1a) Ještě jednou **bylo Prokopovi svést** němý boj s pokušením. (K. Čapek, *Krakatit*)

- (2a) Kvůli pejskovi **bylo jí snášet** už tak **dost výhrůžek a urážek**. (překlad: M. Waltari, *Hvězdy to řeknou*)

Touto konstrukcí se vyjadřuje, že děj označený infinitivem je pro subjekt vyjádřený dativem jména nevyhnutelný. Výraz ‚je/bylo mu‘ tu v podstatě nahrazuje sloveso *muset* v příslušném tvaru, s nímž se pak pojí jméno v nominativu:

- (1b) Ještě jednou **musel Prokop svést** němý boj s pokušením.
(2b) Kvůli pejskovi **musela snášet** už tak **dost výhrůžek a urážek**.

Jen v románu *Krakatit* užil Čapek tuto konstrukci sedmkrát; kromě věty (1a) jsou to:

Na nádraží **bylo mu čekat** půl druhé hodiny.
Ani nevěděl, že sedí na lavičce, kde této noci **bylo mu hladit** a **konejšit** někoho jiného.
Bylo mu vyslechnouti celé kázání nevrleho a dosti nepříjemného staříka [...]
[...] má smysl nevyhnutelný a tajemný, **jemuž jest se slepě podříditi**.
Když zanedlouho přijel slavný chirurg autem, **bylo mu** několik hodin **čekati** [...]
Bude vám mnoho protiventství **vytrpěti**;

Příznačné je, že až na jednu výjimku jsou zde infinitivy na *-ti*. Významově se trochu vychyluje druhá citovaná věta, kde spíše než o nutnost jde o to, co bylo žádoucí; zajímavé je, že právě v této větě jsou infinitivy na *-t*.

V dnešní češtině se této konstrukce užívá vzácně a především ve funkci **ironizační** a/nebo **humorotvorné**:

I **bylo nám spatřit** mezi jinými také osobu střelecky nadmíru proslulou, totiž pana exministra Baudyše, jehož záliba ve střelbě na letící cíle učinila z něho obávaného protivníka ptactva, jež se dosud ukrývalo v houští a rákosí.

Místo abychom viděli důstojný přenos, **bylo nám sledovat** jakousi frašku na pomezí hodně nevtipné estrády, proložené hudebními čísly nevalné kvality.

A tak jsem na poslední chvíli zahrnul k hypermarketu Globus, který jako klenot září podél naší cesty z Brna na sever. I **bylo nám ocitnout se** v útrobách novodobého chrámu, kam vstupujeme oba velmi zřídkka, jsouce bezvěrci. Žrát ale koneckonců musí i ten nejzavilejší odpírač konzumního způsobu života [...]

Nevím, jak dlouho by ten muž vychvaloval svůj zázračný šampón, **kdyby mu bývalo bylo dokončit** naučenou tirádu. (M. Macek, *Saturnin se vrací*)

Může nést ale naopak příznak silné **knižnosti**, **slavnostnosti** či **patetičnosti**:

Rozhodující historické **okamžiky, jež bylo jubilantovi prožít**, proměňovaly Havlovu prvotní spontánní sebezáchovnou političnost v političnost cílenou.

Před lidským osudem paní Slánské a před hořem, jež **bylo jí nést**, tiše smekni, ale před ledabylým výkonem České televize v úžasu zůstaň v zamyšlení.

Následující dny byly beze zbytku obětovány novému rozmachu budovatelského úsilí. Než jsme se mohli začít kochat jeho výsledky, **bylo nám přestát** mnoho nepohodlí.

[...] rozdíl mezi "dobrymi" a "špatnými" ústavy spočívá jen v míře neosobnosti, které **jest pacientům snášet**.

Máme doloženu i konstrukci s nutnostním ‚jest + infinitiv‘ s dativem jména, které reprezentuje objekt, nikoli subjekt děje – ten se pojímá jako všeobecný nebo se vyrozumívá z kontextu:

Ale kazaňští chlapci tentokrát se drželi proti červeným. Takovým **jednotlivcům jest děkovati**, že jsme neztratili dosud morální síly. (F. Langer, *Železný vlk* – ČNK)

11.1.14 Konstrukce s tematizovaným infinitivem

Jde o různé varianty konstrukcí, v nichž je **infinitiv vytčen na začátek věty** jako její **zdůrazněné téma** a od zbytku věty je jednak oddělen **pauzou/čárkou**, jednak **odkazovacím zájmenem to**. **Tematizovaný děj** vyjádřený infinitivem je přitom obvykle dějem, který je v předchozím kontextu nějak, ať explicitně, nebo jen implicitně, přítomen jako průběžné téma textu (výpovědi).

I. Konstrukce typu *Pomáhat, to je dobrá věc*

Tuto variantu s tematizovaným infinitivem lze pokládat za základní. Infinitiv v ní zaujímá pozici podmětu, k němuž je odkazováno anaforikem *to* (doložené věty typu (a)). Od bázové struktury s podmětovým infinitivem bez anaforika (věty typu (b)) se liší jen relativním osamostatněním a zdůrazněním infinitivem označeného děje:

(1a) **Uspět, to vyžaduje** velmi tvrdou práci.

(1b) Uspět vyžaduje velmi tvrdou práci.

(2a) **Zvyknout si** na antuku, **to chvíli trvá**.

(2b) Zvyknout si na antuku chvíli trvá.

(3a) **Zpívat, to** Nikolku **baví**.

(3b) Zpívat Nikolku baví.

(4a) **Neodpouštět, to je** jako polykat jed.

(4b) Neodpouštět je jako polykat jed.

Podmětový infinitiv může být i bohatěji rozvit:

(5a) **Vidět** takhle nebezpečného hada uprostřed tržiště, **to** člověka rozruší.

(5b) **Vidět** takhle nebezpečného hada uprostřed tržiště člověka rozruší.

(6a) **Odvolávat** jednoho ředitele za druhým, **to** situaci v televizi nevyřeší.

(6b) **Odvolávat** jednoho ředitele za druhým situaci v televizi nevyřeší.

Srov. dále:

Nakupovat, ale platit až později, **to** lidi láká.

"Pokračujte, monsieur," pobídl ho Poirot. Hardman se na něj úpěnlivě zadíval. **Pokračovat, to byla** zjevně ta poslední **věc**, kterou si přál.

Podnikat, to neznamena jen **koupit** továrnu, zaměstnat lidi a vyrobit zboží! K podnikání patří i prodej.

Silnou stránkou Merkelové je její odolnost. Nenechává se pohláznit průzkumy, jednoduše prosazuje svou. **Vládnout, to je** její nejoblíbenější **způsob** předvolebního boje.

Subjekt děje označeného infinitivem, pokud není ve větě lexikálně vyjádřen – viz věta (4) výše – vyplývá z kontextu: může jím být osoba v přechozím kontextu pojmenovaná (v 1. dokladu výše je to muž jménem *Hardman*, ve 3. dokladu je to německá kancléřka *Merkelová*) nebo kdokoli přicházející pro daný děj v úvahu (2. doklad o podnikání).

Pokud tematizovaný infinitiv zastupuje podmětovou klauzi uvozovanou spojkou, odkazovací *to* je patrně nutné; v souvětých strukturách, jež ilustruje věta (d) je odkazovací *to* nezbytné:

(7a) **Odhazovat** každé ráno haldy sněhu, **to** člověku **rozproudí** krev v žilách [...] (ČNK)

(7b) **Když odhazujete** každé ráno haldy sněhu, **to** člověku **rozproudí** krev v žilách [...]

(7c) ?**Odhazovat** každé ráno haldy sněhu člověku **rozproudí** krev v žilách [...]

(7d) ***Když odhazujete** každé ráno haldy sněhu, člověku **rozproudí** krev v žilách [...]

Bez odkazovacího *to* by snad tato větná struktura byla přijatelná při jiném slovosledu:

(7e) Člověku **rozproudí** krev v žilách **odhazovat** každé ráno haldy sněhu.

II. Konstrukce typu *Kritizovat, to on umí*

Od předchozí varianty se liší tím, že děj vyjádřený infinitivem je přisuzován subjektu vyjádřenému zájmenem nebo jménem (doložené věty (a)). **Bázová varianta s předmětovým (resp. přísudkovým) infinitivem** může obsahovat jméno subjektu (věty (b)) nebo je subjekt vyjádřen implicitně jen tvarem slovesa (věty (c)) – varianty typu (c) lze však užít jen za speciálních kontextových podmínek.

(8a) **Útočit, to on umí.**

(8b) Útočit on umí.

(8c) Útočit umí.

(9a) **Přiznat porážku, to Mušaraf nikdy neuměl.**

(9b) Přiznat porážku Mušaraf nikdy neuměl.

(9c) Přiznat porážku nikdy neuměl.

(10a) **Dodávat lidem naději, to Kohl uměl.**

(10b) Dodávat lidem naději Kohl uměl.

(10c) Dodávat lidem naději uměl.

Variantu (c) by bylo možno uplatnit např. v kontextu, do něž je zapojena věta (9a): *V hlavách Ossis, tedy „výchoďáků“, zase postupně sílí frustrace a neodbytný dojem, že **Kohlovy** sliby o blahobytu byly jen planými žvásty. Dodávat lidem naději, to **Kohl** uměl. – [...] Dodávat lidem naději, (to) **uměl**. Místo jména tu lze užít zájmena: [...] (to) **on** uměl.*

Srov. dále:

Prožít vánoční svátky v nějaké exotice, **to Michala** moc **neláká**.

Šokovat, to Lady Gaga umí.

Být hezký a výkonný, to BMW M6 bez problémů **dovede**.

Hrozit, kritizovat, nadávat, to oni umějí, ale učit druhé a pomáhat jim, to neumí nikdo.

„Je vylyžovaná a má citění pro rychlost. Ten oblouk v zatáčkách je stejný na lyžích i na snowboardu, musíte to cítit, **vnímat sjezdovku, to ona dokáže**.“

Potrestat, to můžu, ale na duši právo nemám, pomyslel si kovář a dělal, jako když přemýšlí. (J. Werich, *Fimfárum*)

Pokud tematizovaný infinitiv zastupuje předmětovou klauzi uvozenou spojkou *aby*, odkazovací *to*, je patrně nutné:

(11a) **Pasovat se** do role favorita, **to** Straka **neudělá**. (ČNK)

(11b) ?**Pasovat se** do role favorita Straka **neudělá**.

(11c) **Aby se pasoval** do role favorita, **to** Straka **neudělá**.

(11d) ?**Aby se pasoval** do role favorita, Straka **neudělá**.

Srov. dále:

Přiznat veřejně chybu, **to Steve Jobs** v podobných situacích **nedělal**. (= *Aby přiznal* [...])

Prohrát tři poslední kola, **to** historie letenského klubu nepamatuje. (= *Abychom prohráli* [...])

Subjekt děje označeného infinitivem nemusí být totožný se subjektem pojmenovaným ve větě uvozené anaforickým *to*:

(12a) **Platit** za učebnice, **to rodiče** dnešních středoškoláků neznají. (ČNK)

(12b) **Aby se platilo** za učebnice, **to rodiče** dnešních středoškoláků neznají.

III. Konstrukce typu *Kritizovat, to ano/fo, ale...*

Z psaných textů je tato konstrukce doložena málo, ale nikoli ojediněle (vše ČNK):

(1) **Rvát se, to ano, ale** nesmí téct krev.

Touto konstrukcí se poukazuje na to, že děj označený infinitivem je jen jednou složkou z komplexu dějů nebo stavů, které jsou v dané situaci potenciálně přítomny, a zároveň se tento děj hodnotí jako ten, který se v dané situaci připouští, zatímco ostatní se nepřipouštějí nebo se považují za nežádoucí apod. Nepřipouštěný děj může být vyjádřen také infinitivem, následujícím po přitakání ději prvnímu:

(2) **Dát** někomu pusu nebo ho **obejmout, to ano, ale svléknout se** - to je ten problém.

(3) **Ostouzet** poctivého člověka, **to ano, ale dělat** něco pro lidi, to ne.

Jak ukazuje doklad (3), může jít o (implicitní) **kritiku** skutečnosti, že místo náležitého jednání (*dělat něco pro lidi*) se dělá něco jiného, nenáležitého (*ostouzí se*). Srov. dále:

Při dalším osobním setkání se o mém průšvihů slůvkem nezmínil a vedl řeč, jako by se nic takového nikdy nestalo. **Pokárat, to ano, ale** život jde dál a už se musíme zabývat dalšími úkoly.

Tato kritika trochu připomíná hlasité štěkání ratlíka uvázaného u boudy na psí spřežení. **Štěkat, to jo. Ale** táhnout těžkou a neoblíbenou reformní káru?

Na to, že je tato konstrukce typická pro substandardní hovorový jazyk, ukazují doklady, v nichž je vedle nespisovného *jo/jó* užito ještě jiných substandardních výrazů:

Zbouchnout holku, **to jo**, ale..., řekl Vedoucí, ale větu nedokončil, protože strýček pod stolem hlasitě zakvíkl.

"Dobrým lidem pomáhám a darebáky občas přetáhnu i sukovicí. Houby **baštit, to jó, ale** chovat se k lesu

"**Demonstrovat** proti Česku **to jo, ale** budvar jim jede," rozhazuje rukama žena za kasou.

IV. Hovorová konstrukce typu *Zavolat, to si zavoláme*

Jde o vyloženě hovorovou a substandardní konstrukci, z psaných textů doloženou jen málo:

Zavolat, to si zavoláme, ale o volejbale moc nedebatujeme.

Její formální podstatou je to, že tematizovanému infinitivu odpovídá určitý tvar slovesný téhož lexému. Jejím smyslem je vyjádřit, že děj označený infinitivem bývá na rozdíl od jiných aktivit realizován. Doloženu máme tuto konstrukci ale i v jiném významu:

Tisíckrát už jí povídám, přiveď Evangelose, vo nic víc tě neprosím, šak von sám uvidí, cos mi udělala. Ale ne, **poslat, to** pro tebe **nepošle!**"

Zde je naopak infinitivem označen děj, k němuž by mělo dojít, ale nedochází k němu. Standardně a explicitněji bychom obsah této konstrukce s tematizovaným infinitivem mohly vyjádřit takto: *Ale aby pro tebe poslal, to ne.*

V. Speciální případy

Tematizovaná infinitivní fráze může mít k výroku uvozenému anaforikem *to* volnější vztah: infinitivem se vždy poukazuje k ději či stavu nějak zvláštnímu, výjimečnému, a větou uvozenou anaforikem *to* se tato zvláštnost či výjimečnost nějak hodnotí. Následující věty (a) jsou korpusové doklady, věty (b) jsou jejich (ne zcela synonymní) parafráze:

(1a) "Holky zahrály výborně. **Stáhnout** dvacetibodový náskok USK na sedm, **to klobouk dolů** před jejich výkonem. [...]"

(1b) [...] **Že stáhly** dvacetibodový náskok USK na sedm, **to** vyžaduje respekt před jejich výkonem. [...]"

- (2a) "Bylo to fajn. **Vidět** dějiny koncentrované do pěti minut, **to** člověka až zamrazí," řekl exprezident Havel.
- (2b) [...] **Když vidíte dějiny** koncentrované do pěti minut, to člověka až zamrazí.
- (3a) **Spoléhat** jen na sebe, **to vědomí** může osvobodovat.
- (3b) **Vědomí, že** se spoléháte jen na sebe, může osvobodovat.
- (4a) **Prohlédnout si** elektrárnu zblízka, **to** člověk hned tak nezažije.
- (4b) **Možnost prohlédnout si** elektrárnu zblízka člověk hned tak nezažije.
- (5a) **Být v karavanu s malým dítětem**, **to** člověk o druhém zjistí věci, které nejspíš netušil.
- (5b) Když jste **v karavanu s malým dítětem**, **to** o druhém zjistíte věci, které jste nejspíš netušil/a/i.

11.2 Subjekt děje vyjádřeného infinitivem

Pokud slovesný přísudek věty (např. *snažila se, rozhodla se, zasloužili jsme si*) implikuje jediný komplement, jímž může nebo musí být infinitiv (např. *přijít, odložit, vyhrát*) a ve větě je lexikálně nebo implicitně slovesným tvarem vyjádřen podmět (např. *obec, vláda, my*), pak je subjekt děje označeného infinitivem (*přijít, odložit, vyhrát*) totožný se subjektem děje přisouzeného podmětu – viz věty (1), (2) a (3) (vše ČNK):

- (1) Obec **se snažila přijít** záhadě na kloub. (subjektem děje snažení se je *obec*)
- (2) Vláda **se rozhodla prodej odložit**. (subjektem odkládání prodeje je *vláda*)
- (3) **Zasloužili jsme si vyhrát**. (subjektem děje vyhrání jsme *my*)

V řeči teoretické lingvistiky se tu říká, že subjekt „maticové“, nadřazené věty má „**subjektovou kontrolu**“. Konstrukce obsažené ve větách (1) až (3) se nazývají také – z hlediska jejich formy – „**stejnopodmětové**“ nebo – z hlediska jejich sémantiky – tautoagentní. (NESČ, s. 893)

Pokud má přísudek (např. *nutil, přiměl, naučila*) dva objekty, z nichž jeden je jméno (substantivum nebo zájmeno) v akuzativu (např. *ji, ho*) a druhý infinitiv (např. *lézt, otevřít tancovat*), je subjekt děje označeného infinitivem **totožný se subjektem, k němuž referuje jméno** – věty (4), (5) a (6) (vše ČNK):

- (4) **Nutil ji lézt** na skály a **skákat** z výšek. (= *aby lezla*)
- (5) Prodavače ohrožoval zbraní, **přiměl ho otevřít** pokladnu a **zalehnout**. (= *aby otevřel a zalehl*)
- (6) **Naučila ho tancovat**.

Pokud má přísudek (např. *dovolili, doporučil, pomohla, uložilo*) dva objekty a v pozici přímého objektu věty je infinitiv (např. *pokračovat, omezit, překonat, najít*) a věta zároveň obsahuje nepřímý objekt ve funkci **adresáta děje** (ve formě substantiva nebo zájmena, např. *nám, jí, mi*), je subjekt děje označeného infinitivem obvykle **totožný se subjektem** děje nadřazeného predikátu, **k němuž referuje dativ** jména nebo zájmena (*nám, jí, mi*) (vše ČNK):

- (7) Památkáři si to nafotili a **dovolili nám pokračovat** v rekonstrukci. (= *abychom pokračovali*)
- (8) Kadeřník paní **Evě doporučil používat** profesionální permanentní barvu značky Indola. (= *aby používala*)
- (9) **Pomohla mi překonat** nejtěžší doby, a pak jsme se vzali. (*já* jsem překonal)
- (10) Zastupitelstvo záměr schválilo a **uložilo nám najít** banku, která by poskytla nejvýhodnější úvěr. (= *abychom našli*)

Subjektem děje nadřazené věty tohoto typu může být nejen člověk (lidé), ale i neživý objekt nebo abstraktní veličina:

- (11) Kamera **nám umožní provést** okamžitý zásah. (zásah provedeme *my*)
- (12) Toto poznání **jim umožní provést** ta "správná" rozhodnutí při plnění potřeb svých interních zákazníků. (rozhodnutí provedou *oni*)

V řeči teoretické lingvistiky se v případě vět jako (4) až (12) říká, že subjekt „maticové“, nadřazené věty má „**objektovou kontrolu**“. Konstrukce obsažené ve větách (4) až (12) se nazývají také – z hlediska jejich formy – „**různopodmětové**“ nebo – z hlediska jejich sémantiky – heteroagentní. (NESČ, s. 893)

U slovesa *slíbit* (něco někomu) je subjekt děje označeného tímto slovesem zpravidla **totožný se subjektem děje** označeného infinitivem na něm závislým:

- (13) **Majitel jim slíbil pronajmout** svůj pozemek. (ČNK, zkráceno) (pozemek pronajme *majitel*)

(14) **Obec slíbila ústavu věnovat** část lesa. (ČNK) (část lesa věnuje *obec*)

Ve speciálních případech **subjekt děje označeného infinitivem** není ve větě implikován a je třeba **vyrozumět ho z kontextu nebo ze znalostí světa** (vše ČNK):

(15) **Navrhujeme zprostit** ho obžaloby.

(16) **Babiš navrhuje snížit** rozpočet kultury o miliardu.

(17) **Vědci navrhují postavit** gigantický kanál, který přivede vodu ze sibiřských řek k vysychajícímu jezeru.

Smysl vět (15) a (16) je takový, že subjektem děje označeného infinitivem (*zprostit*, *snížit*) je nikoli subjekt navrhování, nýbrž (kolektivní) **subjekt k takové činnosti kompetentní** (např. soud, vláda, parlament). Ze znalostí světa vyrozumívaným subjektem děje označeného infinitivem *postavit* ve větě (17) je **velmi komplexní kolektivní subjekt** všech těch, kdo se na takovém ději podílejí (vláda, parlament, regionální správa, investor, developer atd.)

12. Negace

Obsah:

12.1. Záporky

12.1.1 Definice a přehled

12.1.2 Záporná odpověď: odpověďové záporky a jejich konkurenty

12.1.3 Záporná zájmena a zájmenná příslovce: dvojí zápor

12.1.4 Záporka *ani*

12.1.5 Zápor složených tvarů slovesných

12.2. Negace celková a částečná: obecná charakteristika

12.3. Negace částečná a její jazykové způsoby

12.3.1. Částečná negace s negovaným přísudkem

I. Obecná charakteristika

II. Věty s vyjádřenou příčinou děje

III. Souvětí s větou účelovou

12.3.2. Částečná negace s negovaným větným členem

12.3.2.1 Záporka před zájmeny *každý, všichni, všechno, vždy, všude*

12.3.2.2 Záporka před předložkou

12.3.2.3 Záporka před substantivem

12.4 Synonymie a homonymie záporných struktur se zájmeny typu *každý, všechno*

12.4.1 Synonymie

12.4.2 Homonymie a synonymie

12.5 Záporky *žádný, ani jediný* a výraz ‚záporné sloveso + *jediný*‘

12.5.1 Nejčastější substantiva užívaná po těchto záporkách

12.5.1.1 Záporka *žádný*

I. Samotná záporka *žádný*

II. Složená záporka *vůbec žádný*

12.5.1.2 Výraz *jediný* po záporném přísudku

12.5.1.3 Záporka *ani jediný*

12.5.2 Závazné užívání záporky *žádný* a její konkurenty

12.5.3 Fakultativní užívání záporky *žádný*

12.6 Výrazy *nijak* a *vůbec* u adjektiv a adverbii

12.6.1 Výrazy *nijak* a *vůbec* u adjektiv

12.6.2 Výrazy *nijak* a *vůbec* u adverbii

12.7 Kladný význam vět se záporným přísudkem

12.7.1 Dva zápor vyjadřující klad

12.7.1.1 Záporný tvar modálního výrazu + záporný infinitiv

12.7.1.2 Jiné dva zápor

12.7.2 Speciální případy

12.8 Zápor u performativních sloves

12.9 Speciální případy záporu

12.9.1 Záporný imperativ

12.9.2 Zápor v otázkách a větách zvolacích

12.9.3 Zápor v závislých klauzích uvozených spojkou *zda/jestli*

12.9.3.1 Klauze s indikativem

12.9.3.2 Klauze s kondicionálem

12.1 Záporky

12.1.1 Definice a přehled

Záporné hodnoty větného obsahu se v češtině gramaticky vyjadřují speciálními výrazy, jimž se obvykle říká **záporky**; záporky jsou:

- (a) **prefix *ne-***; ten lze připojit k jakémukoli slovesnému tvaru (s výjimkou některých dokonavých imperativů – k tomu viz kap. o vidu ve 2. dílu), např.: *jsem – nejsem, byl – nebyl, bude – nebude, jsa – nejsa, bud’ – nebud’, chod’ – nechod’, být – nebýt; udělán – neudělán, dokončiv – nedokončiv*.
Při negaci některých složených tvarů tu jsou však některé zvláštnosti (k nim viz níže); omezeně se záporkou ***ne*** negují i obsahy substantiv (především abstraktních), adjektiv a adverbii; mnohá z negovaných substantiv a adjektiv jsou v běžném úzu, např. *pravda – nepravda, ochota – neochota, zájem – nezájem, úroda – neúroda; kuřák – nekuřák; ochotný – neochotný, příjemný – nepříjemný, hezky – nehezky* aj.; dochází však i k (funkčním) **okazionálním negacím** obsahů substantiv, adjektiv a adverbii, např. *neabstinent, nezdražení*;
- (b) **záporné slovo *ne***, které se klade před slovo, jehož obsah se ve větě popírá (neguje), např. *ne všechen, ne každý, ne ten, ne vždy, ne všude, ne náhodou* atd;
- (c) **záporná zájmena a zájmenná příslovce**: *nikdo, nic, ničí, nikde, nikdy, nikam, nikudy, odnikud, nijak, nikterak; nijaký, žádný*;
- (d) **odpověďové záporky *ne* a *nikoli***;
- (e) **spojka *ani***.

Existují případy, kdy vztah **kladné a záporné formy substantiva** je jen formální a z hlediska významu jde o různá substantiva, jejichž významová různost v různé míře přesahuje rozdíl mezi kladným a záporným obsahem pojmu; např. *bezpečí – nebezpečí, smysl – nesmysl, přítel – nepřítel, poměr – nepoměr* aj. O tom, že jde o různost přesahující vztah negace, svědčí někdy např. to, že v jiných jazycích odpovídá zápornému substantivu slovo s jiným kořenem než jaký má slovo odpovídající slovu kladnému; např. v němčině *Sicherheit, Zuflucht* (*bezpečí*) - *Gefahr* (*nebezpečí*).

Některá záporná substantiva jsou výrazně obvyklejší než jejich kladné protějšky; např. *neplatič – platič, nedbalost – dbalost*.

V hovorové substandardní češtině existuje řada slov začínajících slabikou *ne-*, většinou záporně hodnotících, jejichž **motivace** je **neprůhledná** či málo průhledná a k nimž neexistují kladné protějšky; např. *nekňuba, nebožtík, neurvalý, nerudný*; tyto případy je třeba odlišovat od slov jako *nemrava, nešika, neposeda; nešťastník* atd., která jsou průhlednými deriváty ze slova obsahujícího negační prefix *ne-*: *nemravný – nemrava; nešťastný – nešťastník* atd.

12.1.2 Záporná odpověď: odpověďové záporky a jejich konkurenty

Pozn. O způsobech kladné odpovědi se pojednává v rámci oddílu o modalitě ve 4. dílu.

Základním způsobem záporné odpovědi je v češtině zápornka *Ne*; jí konkuruje **knižní *Nikoli***:

(1) „Jste marnivá?“ „**Ne.**“ (ČNK)

Po záporné odpovědi „**Ne**“ někdy následuje otázka:

(2) „Nebojíš se?“ „**Ne. Čeho?**“ (ČNK)

Srov. dále:

„Než jsem vstoupil do kriegsmarine, otec doufal, že si zvolím kněžský úděl. Znáte dílo Charlese Fletchera Leckieho? “ „**Ne.** Kdo to je?

„ [...] Víte, koho jsem ustanovil svým dědicem?“ „**Ne.** Koho?“

(3) „Hovořili jste spolu hodně?“ „**Nikoli,** pane, mně je milejší číst.“ (překlad A. Christie – ČNK)

Srov. dále:

"Ty snad chceš prasknout nebo co?" "**Nikoli,**" řekla Hermiona s největší důstojností, na jakou se zmožila s plnou pusou růžičkové kapusty. (překlad: J. K. Rowlingová – ČNK))

"Jaká noc!" "Ano," řekla doktorka, "nádherná noc. A Havel si bude hrát na smrt! Všiml jste si vůbec, Havle, že je krásná noc?" "**Nikoli,**" řekl Flajšman, "pro Havla je žena jako žena, noc jako noc, zima jako léto. (M. Kundera – ČNK)

"Učila jsem se vlastně již při škole, milostivá paní," odvětila Barbellová, "na blatenském zámku." "U Blatenského jezera?" zdvihla vévodkyně zrak, ale kuchařka zavrtěla hlavou. "**Nikoli.** V Blatné, v jižních Čechách. (L. Fuks – ČNK)

Stylovým opakem zápornky *nikoli* je hovorové *kdepak*; např.:

(4) "Bydlí tam teď někdo?" "**Kdepak.** [...]" (ČNK)

Srov. dále:

"Teď můžeme domů?" zeptal jsem se ho. Zasmál se. "**Kdepak,** hoši, musíte zůstat v kasárnách." (J. Škvorecký, *Zbabělci* – ČNK)

EMILIA: Ty mne vyslýcháš? KOLENATÝ: **Kdepak,** slečno. To je jen přátelská beseda. (K. Čapek, *Věc Makropulos*)

„Řekněte mi, co vás k tomu vedlo? Nějaká rodinná tradice?“ Filip zavrtěl hlavou. „**Kdepak**, můj děda byl středoškolský profesor a táta je neurolog. (J. Cimický – ČNK)

Slovní záporku často nahrazuje **záporné sloveso**; např.:

(5a) Bydlí tu někdo? **Ne**.

(5b) Bydlí tu někdo. **Nebydlí**.

V souhrnném korpusu SYN z r. 2022 bezprostředně po otázce *Máš hlad?* následuje **13x odpověď Ne** a **4x odpověď Nemám**. Ze 13 dokladů odpovědi *Ne* jsou jen dva z originální české prózy, ostatní jsou z překladů. Výrazně častější odpověď *Ne* může být způsobena vlivem originálu, kde se záporným slovesem odpovídá mnohem méně často než v češtině.

Zápornost odpovědi bývá zesilována částicemi *vůbec* nebo *rozhodně*, které se kladou před záporku *ne*. Např.:

(6) Není to moc daleko? **Vůbec ne**. (ČNK)

(7) "Existoval mezi vámi nějaký důvěrný vztah?" "**Rozhodně ne**," odpověděla s nádechem roztrpčenosti v hlase." (ČNK)

Srov. dále:

"Není ta stará dáma trochu podivínská?" "**Vůbec ne**," řekla rozhořčeně paní Bantryová. (překlad: A. Christie – ČNK)

Povídej! Udělals nějaký hrdinský čin?" "**Vůbec ne**. Baštili jsme sejra a přitom mě to vyneslo do povětří." (překlad: E. Hemingway, *Sbohem armádo* – ČNK)

"Já vím," poznamenal, "že vy znáte všechny ty filmy z paměti, že?" "Já? **Vůbec ne!**" (B. Hrabal – ČNK)

"Paní," řekl inspektor Standish, "chcete ještě něco přihlásit k proclení?" Paní Mossmanová podrážděně odsekla: "**Rozhodně ne!**" (překlad: A. Hailey – ČNK)

Nelitoval jste někdy svého návratu? **Rozhodně ne**.

Záporné *Vůbec ne* nebo *Rozhodně ne* může být také reakcí na předchozí námitku:

(8) "Vy jste nějak zanevřel na lidskou společnost!" "**Vůbec ne!** Copak mohu zanevřít na vzduch, protože jsou v něm bacily?" (E. Hostovský – ČNK)

- (9) „[...] Nudilo by vás to." "**Rozhodně ne**, když jste to psal vy," [...] (překlad: E. Hemingway – ČNK)

12.1.3. Záporná zájmena a zájmenná příslovce: dvojí zápor

Záporná zájmena a zájmenná příslovce (*nikdo, nic, ničí, nikde, nikdy, nikam, nikudy, odnikud, nijak, nikterak; nijaký, žádný*) se v češtině – na rozdíl od hlavních jazyků běžně v Evropě užívaných jako jazyků mateřských i cizích (angličtina, němčina, francouzština) – užívají ve větě se **zápornými přísudky**. Hovoří se tu o „**dvojím záporu**“:

Nikdo to neví. – **Nic to není.** – **Nepotřebuje ničí pomoc.** – **Nikde není.** – **Nikdy nelže.** – **Nikam nepůjdu.** – **Nikudy jinudy tam vletět nemohl** (ČNK) – **Odnikud už se neozývala** žádná střelba. (ČNK) – **Nijak se tomu nebráním.** – **Nikterak vás neobviňuji.** – **Nebyl k tomu nijaký** důvod. – **Žádný problém nemáme.**

V. Mathesius (1936, 1947) tyto případy **dvojí negace** pokládá za zvláštní **druh shody** (kongruence).

Zájmeno *nijaký* je synonymní se zájmenem *žádný*, liší se však od něj stylově. Zatímco zájmeno *žádný* je stylově zcela neutrální, *nijaký* je stylově výlučné, knižní. Srov.:

Čas plynul, já se u sebe **nijaké** zvláštní ctnosti **nedočkával**, ba viděl jsem, že jak se zbavuju dětských nešvarů, osvojuju si jiné, vhodnější pro dospělého člověka. (L. Vaculík, *Sekyra*)

Pokoj ani Beátina poloha **nedoznaly** oproti včerejšku **nijakých** změn, jen panující šero bylo vzhledem k zatažené obloze o poznání hlubší. (M. Viewegh)

"Budiž, jak jsi pravil, avšak věz, že mně samému je jasné vše, co jsi právě pověděl, a že tvá slova **nemají nijaký** vliv má rozhodnutí, nýbrž že jsou jako bzučení protivné mouchy v mých uších. (překlad: M. Waltari, Egypťan Sinuhet)

Zájmeno *nikudy* je **velmi málo frekventované**; zájmeno *nikterak* je **knižní** či je výrazem jinak stylizovaného jazyka. Srov. (vše ČNK):

"Velmi potěšen " řekl sir Carson **nikterak nechvátaje**. (K. Čapek, *Krakatit*)
Jacek přišel domů až k večeru, **nikterak** však **nepostrádán** [...] (V. Páral)
Dovolte, abych zdůraznil, že **nikterak nesnižuji** důležitost společenského svědomí jednotlivce a že chovám pevnou naději, že ani mé svědomí není zakrnělé. (překlad: A Hailey)

Zájmeno *nižádný*, které ještě Šmilauer (1966) uvádí bez stylového omezení, je v dnešní češtině velmi málo frekventované a je buď archaismem, nebo výrazem silně stylově výlučným, knižním:

Nuže, Štryksi, když se tak nazýváš, pověz mi, proč má p. Vostárek zemřít, když tě vyřezal? – Abych nad ním **neměl nižádné** moci. (J. Gruša, Dotazník)

Vy tedy **nemůžete nižádným** způsobem vrhnouti světlo na tuto tragédii?

Záporné výrazy se nezřídka v jedné větě kumulují. Např. (vše ČNK):

dva záporné zájmenné výrazy + záporný přísudek:

- (10) **Nikdo odnikud nepřijde** na pomoc.
- (11) Ackley **nechodil nikdy nikam**.
- (12) Rozhlížel se kolem, ale **nikde nikoho neviděl**.
- (13) **Nikudy z ní nic neuniká** [...]

tři záporné zájmenné výrazy + záporný přísudek:

- (14) **Nikdo nikdy žádný rozpor nenašel**.
- (15) **Nikdo nikdy nic** podobného **nepodstoupil**.
- (16) **Nikdo nikomu nic nedlužíme**.

čtyři záporné zájmenné výrazy (výjimečně) + záporný přísudek:

- (17) **Nikdy nikde nikomu nic neříkej**.

Samotná záporná zájmena a zájmenná příslovce mají v souhrnném korpusu k r 2022 tuto frekvenci (zaokrouhлено na tisíce nebo na stovky): **nic** 2 879 000 – **žádný** 2 826 000 – **nikdo** 1 800 000 – **nikdy** 1 404 000 – **nijak** 414 000 – **nikde** 150 000 – **nikam** 80 800 – **nikterak** 35 000 – **odnikud** 4 600 – **nikudy** 219.

Zájmenná příslovce *nijak* a *nikterak* mají jen funkci zdůrazňovací, pro vyjádření negace samotné však ve větě nejsou nutná. Místo nich lze užít partikuli *vůbec*: Srov. (vše ČNK):

- (18a) Od té doby jsem jí několikrát volala, ale **nereagovala**.
- (18b) Mladý kriminalista na to **nijak nereagoval**, jako by otázku přeslechl
- (18c) Demokratické státy však **nikterak nereagovaly**.
- (18c) Správce se na starce zlobil, ale ten **vůbec nereagoval**.

12.1.4 Záporka (částice nebo spojka) *ani*

Klade se:

- (a) při koordinaci větných členů ve větě se záporným přísudkem: *Nepřijde Standa **ani** Eva.* (*ani* je spojka)
- (b) při zdůrazňování totální absence: *Neřekla **ani** slovo.* (*ani* je částice)
- (c) při zdůrazňování neplatnosti výjimky ze záporu: *Zkusil to u svých rodičů, ale **ani** ti se s ním vůbec **ne**bavili.*

Ve strukturách typu (a) se zápornka *ani* často zdvojuje nebo i zněkolikanásobuje – stojí před každým koordinačně připojeným členem: *Nepřijde **ani** Standa, **ani** Eva.*

Srov. dále:

Tohle **není ani** sporták, **ani** GT.

Ve skutečnosti **ani jedno** z jím navrhovaných opatření **nezlepší** dostupnost bydlení.

Nikdo ho **neviděl**, dokonce **ani já** ne.

Knihy z regálu s klasickými autory si **nekupovala ani ona**, a přitom stěžejní díla britské i americké literatury milovala.

V šedi mlh jsem **nenacházel ani paprsek** naděje.

12.1.5 Zápor složených tvarů slovesných

U složeného tvaru **minulého času** se negační prefix připojuje závazně k *l*-ovému tvaru, nikoli k tvaru auxiliáru *být*. Např.:

- (19a) Nikomu **jsem ne**ublížil.
- (19b) *Nikomu **nejsem** ublížil.

Slovesné tvary, jejichž součástí je **infinitiv** nebo **příčestí** (participium) **trpné**, tedy tvary **složeného futura** a tvary **pasiva**, se negují připojením prefixální záporky *ne-* ke tvaru pomocného slovesa:

- (20) **Nebudou** mne chválit.
- (21) **Nebudu** pochválen.

Pouze výjimečně se negační prefix připojuje ke tvaru participia nebo infinitivu. Dochází pak ke konkurenční synonymii typu *nebudu souhlasit : budu nesouhlasit.*:

- (21a) Nikdy s tím **nebudu souhlasit**.

(21b) Vždy s tím **budu nesouhlasit**.

Negace typu (21b) je v některých případech funkční, a to zejména tehdy, lze-li danou **negaci chápat jako jistý pozitivní akt či postoj**:

Vždy **budu nesouhlasit**, když dospělí budou malým dětem ubližovat láskou, které nedokázali odpustit tlak.

Čin, který je jinak trestný, **bude nepotrestán**, pokud jím pachatel odvrací bezprostředně hrozící ohrožení zájmů chráněných zákonem,

Crassus se prý i ve své bolesti choval statečně, procházel vojskem a vyzýval je k boji slovy: "Tohle je, Římané, moje soukromá bolest, avšak Řím **bude nepřemožen**, jestliže se zachráníte.

Někdy může být tento způsob negace zároveň i prostředkem **expresivního stylu**:

Majitelům domů se uleví, **nebudou** už **muset zametat** chodníky. Ale neuleví se jim mnoho, stejně **nezametal**i. Od nynějška **budou nezametat** obce, těm chodníky patří. (K. Steigerwald)

Funkční může být tento způsob negace i tehdy, jestliže důraz je na negativním obsahu sdělení:

Vrah den staré holčičky, která pomalu umírala zimou, tak asi **bude nepotrestán**. Případ byl odložen s tím, že se trestný čin stal, ale nepodařilo se zjistit pachatele.

12.2. Negace celková a částečná

Negace celková (též ‚zápor obecný‘) je negace celého obsahu věty. Vyjadřuje se (implicite) negováním přísudku věty prefixem *ne-*.

Negace částečná (též ‚zápor členský‘) je negací obsahu některého prvku věty (větného členu). **Formálně** může být **totožná s negací celkovou**, nebo se vyjadřuje **speciálně záporkami** *ne* či *nikoli*, které se kladou před negovaný větný člen. Např.:

(23a) Standa nepřijde .	-	negace celková (větná)
(23b) Standa nepřijde v šest , ale až v osm.	-	negace částečná (členská)
(23c) Nepřijde Standa , ale jen Honza.	-	negace částečná (členská)
(23d) Přijde nikoli Stanislav , nýbrž Jan.	-	negace částečná (členská)

Zatímco věta (23a) obvykle **neguje celý očekávaný děj** se všemi jeho složkami (nestane se to, co bylo očekáváno), věty (23b) až (23d) **negují jen jednu složku daného děje**,

věta (23b) neguje časovou okolnost, věta (23c) neguje platnost celku subjektu (z množného subjektu je eliminován jeho jeden člen) a věta (23d) koriguje očekávanou platnost jedné ze složek děje.

Terminologická poznámka:

Někdy se rozlišuje celková (totální) negace a **zápor větný**. Záporem větným se pak rozumí každý zápor, který je vyjádřen záporným prefixem *ne-* slovesného přísudku. Ten může mít dvojitý negační význam: negace částečné (parciální), nebo celkové (totální) - viz následující výklady.

Ve speciálních případech věta ani jako reálná výpověď v daném textu sama o sobě nevyjadřuje jednoznačně, jde-li o negaci celkovou, anebo o implikovanou negaci částečnou. Např. věta (24) v obou slovosledných variantách je z tohoto hlediska homonymní:

(24a) Eva nepřišla.	-	negace celková, nebo částečná
(24b) Nepřišla Eva.	-	negace celková, nebo částečná

Obě slovosledné varianty věty (24) mohou mít význam celkové negace, ale i negace částečné. Celková negace znamená, že **událost příchodu** Evy **nenastala**, částečná negace znamená, že **někdo přišel, ale nikoli Eva**. Přitom slovosled varianty (24b) je pro význam částečné negace predisponován; souvisí to s tím, že věta (24b) je aktuálně výrazně rozčleněna na **téma nepřišla** a **réma Eva**; syntaktický objekt *Eva* může mít smysl jako réma jen za předpokladu, že přišel někdo jiný.

V reálné komunikaci je však pravděpodobně mnoho případů negace vyjádřené **negovaným přísudkem**, kde význam negace částečné je prakticky zcela vyloučen. Taková je např. věta (25):

- (25) Letos **nebudu mít** stromeček. (ČNK)

Je nepravděpodobné, že tuto větu, ať vyslovenou v kontextu, nebo izolovaně, lze v reálné komunikaci pochopit ve významu implikované negace částečné, tedy ve smyslu ‚nebudu mít stromeček, ale budu mít něco jiného‘.

Podobně např. ani věta *Nemám hlad* při obvyklé intonaci nebude téměř nikdy implikovat *Mám něco jiného než hlad*. Věta *Nevěděl jsem, že je vdaná* nebude implikovat ‚věděl jsem něco jiného‘ atd.

Naproti tomu v následující větě (26) je už ze smyslu jí samotné zřejmé, že se v ní nehovoří obecně o tom, co zmíněná osoba nebude dělat, ale o tom, **které/jaké filmy nebude promítat**:

(26) "Letos **nebudu promítat** festivalové filmy," řekl Volf. (ČNK)

Za speciálních komunikačních podmínek a odpovídající intonace může však i věta, jíž se zpravidla užívá ve smyslu celkové negace, vyjádřit i negaci částečnou: Věta (27a) může být užita ve smyslu věty (27b), která implikuje smysl věty (27c) nebo (27d):

(27a) Nemám hlad.

(27b) Hlad nemám.

(27c) Nemám hlad, ale žízeň.

(27d) Mám nikoli hlad, nýbrž žízeň.

12.3. Negace částečná a její jazykové způsoby

Při částečné negaci se ve větě vyjadřuje a zdůrazňuje, že děj přísudku **neplatí pro ten větný člen**, k němuž se vztahuje zápor.

12.3.1. Částečná negace s negovaným přísudkem

I. Obecná charakteristika

Věta s tímto typem negace vyjadřuje, že **negace se týká jen některého účastníka** (participantu) **děje, nikoli samotného děje**. Srov.:

(28a) Eva dneska do práce **nejela autem**. (implikace: jela tramvají, na kole, šla pěšky apod.)

Je-li to vzhledem k daným komunikačním okolnostem potřebné či žádoucí, platný účastník děje se explicitně uvede; např.:

(28b) Eva dneska do práce **nejela autem, ale na kole**.

Z hlediska exaktní logiky syntaxe však věty typu (b) nejsou zcela přesné; spojka *ale* totiž uvozuje eliptickou klauzi, z níž je vypuštěn přísudek, který má v dané výpovědi zápornou formu (*nejela*), eliptická klauze uvozená spojkou *ale* však implikuje přísudek kladný (*jela*). Tuto nepřesnost lze vyřešit různě: buď lze

sáhnout k přesnému, ale méně běžnému způsobu vyjádření částečné negace: *Eva dneska do práce jela ne autem, ale na kole*. Anebo lze přísudek opakovat: *Eva dneska do práce nejela autem, jela na kole*. Částečná negace typu (b) je však velmi rozšířena a nebrání se jí ani lingvisté. Nemělo by proto valného smyslu snažit se ji z jazyka vymycovat.

Srov. dále:

Tvoje medaile **nebude z cínu, ale** z tepaného **zlata**.

Lidé **nežijí z historie, ale** z fungující **ekonomiky**.

Únavu **necítím z práce, ale** z lidské **hlouposti**.

II. Věty s vyjádřenou příčinou děje

Pokud je vyjadřovanou okolností děje jeho **příčina** (v širokém smyslu, tj. i účel), mívá věta s negovaným přísudkem z hlediska protikladu celkové a částečné negace i **dva protikladné významy**: přísudek vyjadřuje, že (a) **k ději došlo/dochází/dojde**, ale ne z uvedené příčiny; (b) **k ději** z uvedené příčiny **nedošlo/nedochází/nedojde**.

Ad (a) (vše ČNK):

(29) Doufala jsem, že **nepřišel kvůli** sexu. (tj. **přišel**, ale ne kvůli sexu)

(30) Tohle **nepíše pro** zábavu. (tj. **píšu**, ale ne pro zábavu)

Srov. dále:

Na opuštěné chodbě čekají tři muži. **Nepřišli kvůli józe**.

Ano, fotografie za dnů invaze, to bylo něco jiného. Ty **nedělala kvůli Tomášovi**. Ty dělala z vášně. (M. Kundera)

No, a pak se sem nahnou policajti, a jestli jsem ho prej **nezabil kvůli** pojistce.

Takže matka **netruchlila kvůli** Alžbětě. Truchlila, protože se bála, že ztratí postavení u dvora.

Poezie se však stejně **nepíše kvůli** vřelosti. Rimbaud nebyl vřelý. Baudelaire nebyl vřelý.

Přerývaně jsem mu vypověděla, že jsem tentokrát **nepřišla kvůli** zkouškám. Ale proto, že mě opustil přítel.

Věřte tomu, že tu ten Američan **není pro** okrasu. (M. Viewegh)

Jistě si ji **nebral pro** peníze. (J. Durych)

Takové věci se **nedělají pro** odměnu.

Ad (b):

(31) Do města nás **nepustili kvůli** epidemii. (tj. **nepustili** nás, protože byla epidemie)

(32) **Pro** slzy jsem **neviděla**. (tj. **neviděla** jsem, protože jsem plakala)

Srov. dále:

Odvezla bych vás na kliniku, **ale nemůžu kvůli** dětem.

Jestli se k nám vnučujete na nocleh, pak tedy ve společném pokoji, kde spíme s Kátěnkou, vás neuložím. A v ostatních **nevydržíte kvůli krysám**. (překlad: B. Pasternak)

Dopoledne před odjezdem se **nevydařilo kvůli** kocovině.

Sedíme od nich na prázdné verandě několik kroků, musíme se tvářit, že ani my **neslyšíme pro** hlasitou muziku.

Zde tápající výkřiky splývají v dravý ryk a proudy ze všech ulic se mísí a celá bojující změť se noří do bran chrámu, jeho věže jsem **nedohlédl pro** hustý dým.

I v reálné komunikaci může mít jedna věta **dvoji intepretaci**. Např.:

(33) **Nepřišel** kvůli mně.

Tato věta má potenciálně **dvoji význam**:

- (a) **Nepřišel**, protože jsem tam byl(a) já. (A on mě nechtěl potkat.)
- (b) **Přišel**, ale ne kvůli mně.

III. Souvětí s větou účelovou

V tomto typu souvětí může být **částečná negace** vyjádřena buď pomocí **záporného slovesa** ve větě řídicí, anebo pomocí kladného slovesa ve větě řídicí a zápornky **ne proto**:

(34a) **Neupozorňujeme** na problém v Hráského ulici, **abychom** se zviditelnili. (ČNK)

(34b) **Upozorňujeme** na problém v Hráského ulici **ne proto**, **abychom** se zviditelnili.

(35a) Stopařka **nezastavila** auto proto, **aby** se svezla, ale aby svedla muže, který v autu jel.

(35b) Stopařka **zastavila** auto **ne proto**, **aby** se svezla, ale aby svedla muže, který v autu jel;
(M. Kundera – ČNK)

Způsob typu (a) je ovšem – přestože je v principu homonymní (tj. potenciálně vyjadřuje i zápornou hodnotu celého souvětí) – častější.

Srov. dále:

Neujímám se své funkce proto, **abych** rozsoudil v neprospěch tohoto pacienta, nýbrž **abych** mu poskytl ochranu.

Nesvlékla se proto, **aby** ho vyzvala k milování, ale aby provedla jakýsi podivný šprým, soukromý happening pro ně dva. (M. Kundera - ČNK)

Nepřišel jsem proto, **abych** vyslechl kázání.

Nechtěl jsem malovat proto, **abych** něco ospravedlňoval; chtěl jsem malovat prostě proto, že jsem chtěl malovat. (překlad: Ch. Potok - ČNK)

Nestala jsem se učitelkou jen proto, **abych** se zalíbila otci. (P. Horáková)

12.3.2. Částečná negace s negovaným větným členem

12.3.2.1 Záporka před zájmeny *každý, všichni, všechno, vždy, všude*

Záporka *ne* se při **explicitním způsobu vyjadřování částečné negace** běžněji klade před zájmena *každý, všichni, všechno, vždy, všude*. Zájmena *každý* a *všichni* mohou stát samostatně ve významu *každý člověk, všichni lidé*, nebo mohou determinovat jméno (věty (36a) až (39a) ČNK):

(36a) **Ne každý** má ale takové možnosti.

(37a) **Ne všichni** měli takové štěstí.

(38a) **Ne všechno** se rokama ztrácí. (P. Hůlová; tvar *rokama* je nespisovný)

(39a) **Ne vždy** je to možné.

(40a) **Ne všude** dobře vařili. (V. Hudeček v pořadu Českého rozhlasu, 4. 2. 2022)

(K větám (36b) až (40b) viz kap. 12.4 níže.)

Srov. dále:

Ne každý by to dokázal.

Ne každý má rád překvapení.

Ne každý dveřník by se takto zachoval. (překlad: F. Kafka – ČNK))

Ne všichni byli tehdy nevinní, víte? (J. Škvorecký – ČNK))

Ne všichni mi rozumějí, to je mi jasné. (J. Škvorecký - ČNK)

Ne všechno z této jeho činnosti obstálo a přetrvalo. (A. Stich – ČNK))

Ne všechno, co stihl udělat, dosud mělo možnost vyjít knižně

Ne vždy je možné vrozené a učením získané prvky chování zcela jednoznačně odlišit.

Ne vždy vydržel Oskar sedět na židli, když uslyšel v předsíni sestřičku. (překlad: G. Grass – ČNK))

Ne všude si však stěžují a planě lomí rukama.

Ne všude je potrat chápán jako legitimní prostředek regulace porodnosti a jeho realizace je zakázána zákonem.

Pozn. Poslední z těchto dokladů je **formulován nepřesně**: první věta tohoto souvětí obsahuje částečnou negaci (**ne všude**), kterou by z čistě syntaktických důvodů bylo třeba vztáhnout i ke druhé větě tohoto souvětí, z čehož by plynulo, že *ne všude je realizace potratu zakázána zákonem*. Ze smyslu celé výpovědi však vyplývá, že *někde*, tj. *v některých zemích je potrat zakázán zákonem*.

12.3.2.2 Záporka před předložkou

Záporka *ne* se běžněji klade také před předložku, která je součástí určení okolnosti, event. předmětu děje. Např.:

(41) Evidentně si objednala **ne z hladu**, ale aby tu mohla co nejdéle sedět. (překlad: H. Murakami – ČNK)

Srov. dále:

Sparta vyhrála **ne díky** četnosti, ale díky kvalitě svých akcí.

Čaj se pije **ne kvůli** žízni, ale kvůli zakoušení čajové kultury.

Chceme hrát **ne na** efekt, ale pro písničky.

Malé národy byly a budou ohroženy **ne na** životě, ale ve své identitě, dokonce i jejich jazyky se mohou stávat zbytečnými. (I. Klíma)

Věřím **ne na** osud, ale na to, že existuje vyšší spravedlivost, zkrátka řečeno že existuje Tvůrce, Stvořitel všeho.

Proto nikoho nepřekvapí, že tito lidé často jedí **ne z hladu, ale** protože jsou nervózní.

[...] jako by hudba proudila **ne z klarinetu, ale** přímo z jejího nitra [...]

Lehce se vyšvihl do sedla a velkými kroky se rozjel **ne za** učitelkou, ale holou lipovou alejí přes sad. (překlad: I. Bunin)

Měla naštěstí zázračnou schopnost měnit dodatečně smysl svých činů; využila tedy této schopnosti a rozhodla se, že ho odstrčila **ne ze** zlosti, ale proto, aby mohla pokračovat dál ve hře, která svou rozmarností se tak dobře hodí k prvnímu dni dovolené. (M. Kundera, *Směšné lásky*)

12.3.2.3 Záporka před substantivem nebo jmennou skupinou

Záporka stojí bezprostředně před substantivem, jestliže jde o takovou částečnou negaci, při níž se **kontrastně vytýká**: (a) to, co neplatí, a **neplatné se staví do kontrastu s platným**; (b) to, co platí, a **platné se staví do kontrastu s neplatným**. Užívá se při tom odporovacích spojek *ale* nebo *nýbrž* a přísudek je kladný.

I. Struktury typu *Ne/Nikoli autor, ale dílo*

Ve strukturách tohoto typu se užívá zápornky *ne* či *nikoli* kladené před větný člen, který označuje neplatné, a to, co platí se připojuje odporovací spojkou *ale/nýbrž*:

(42) **Ne autor, ale dílo** obstojí, nebo neobstojí v dějinách literatury.

(43) **Nikoli nutnost, ale náhoda** je plna kouzel. (M. Kundera - ČNK)

(44) **Ne rozum, nýbrž city**, zde hrají rozhodující roli.

(45) **Nikoli** obávaní **žraloci**, **nýbrž kosatky** jsou neohroženými vládci světových oceánů.

Srov. dále (vše ČNK):

Ne zbraně, ale lidé dělají války.

Ne Caesar, ale Ježíš je smyslem našich dějin.

Ne Faust, ale Divina Commedia je pro mne nejvyšší naplnění.

Ne zákonodárce, ale soudce rozhoduje, zda právo stojí na straně konkrétní oběti, či nikoli.

Ne banka, nýbrž škola bude první budovou v každé obci!

Ne generálové, nýbrž obyčejní vojáci porazili nacismus.

Vždycky mi řekl, posad' se, synáčku, a zase se na mne usmál, bylo mi vždycky, jako by mě pohladil **ne tatínek, ale maminka**. (B. Hrabal)

Na Sabinu dopadlo **nikoli břemeno, ale** nesnesitelná **lehkost bytí**. (M. Kundera)

Harry cítil, jak se celý třese **nikoli strachem, ale** novou **vlnou vzteku**. (překlad: J. K. Rowling)

II. Struktury typu *Láska, ne/nikoli strach/Láska a ne/nikoli strach*

Negovaný větný člen vyjádřený substantivem může stát i v postpozici za členem kladným a mezi negovaným a kladným členem může stát čárka (v mluvené řeči pauza) nebo spojka *a*: (vše ČNK):

(46) Zapamatujme si to dobře: v Ráji existovala **rozkoš, ne vzrušení**. (M. Kundera – ČNK)

(47) Nevěděl, že Sabinu okouzlovala **zrada, a ne věrnost**. (M. Kundera - ČNK)

(48) "Říkám ještě jednou, že to bylo **zabití, nikoli vražda!**" zdůraznil inženýr Vaara.

(překlad: M. Waltari - ČNK)

Zřídka se místo zápornky *ne* či *nikoli* klade zápornka *žádný*:

(49) Byl to **puč a žádné** slavné **vítězství** pracujícího lidu. (V. Havel)

Srov. dále:

"Tohle je **vlak a žádná plovárna**," prohlásila průvodčí. (Z. Šmíd, *Proč bychom se netopili*)

Tohle je **sport a žádný čajový dýchánek**.

Tak jsem šel domů a pravil jsem tatínkovi, že pan Svoboda je **cukrář Svoboda a žádný velevážený manžel** Svoboda. (K. Poláček, *Bylo nás pět*)

III. Struktury typu *Ne ideologie, ne propaganda*

Místo zdvojené či zněkolikanásobené zápornky *ani* (k ní viz výše 12.1.4) se řidčeji užívá **opakované zápornky *ne***:

(50a) Je to však fotografie a **ne obraz, ne umění**. (ČNK)

(50b) Je to však fotografie, **ani obraz, ani umění**.

Srov. dále:

Ne Železný, ne Šebrle, ne Fuchsová, ale sprinter Radek Zachoval je prvním českým atletem s jistou letenkou do Edmontonu, na srpnový světový šampionát.

Ale hlavně vždycky za to může někdo jiný, **ne hráči, ne trenér**, ale buď smůla [...], nebo rozhodčí [...]

Necelý rok před startem zimní olympiády v Salt Lake City se ukazuje, že ne ubytování, **ne doprava, ne sportoviště**, ale sponzorské pivo bude pro Český olympijský výbor (ČOV) nejtěžším oříškem k rozlousknutí.

Takto negované výrazy stávají také **osamostatněně**:

(51) A to musí v demokratické společnosti rozhodnout soudy. **Ne rektor, ne prezident**. (LN, 29. 1. 2022)

Srov. dále:

Jeho pravdou je nenávisť. **Ne** ideje, **ne** chudoba, **ne** boj proti korporacím. Mluvíme o krizi, která zmítá Evropou, ekonomické recesi, nezaměstnanosti a Bůh ví o jakých dalších ještě strašidlech a přitom jedním z hlavních témat naší moderní společnosti je jídlo. **Ne** Bůh, **ne** ideály, **ne** umění.

V češtině je však **velmi neobvyklé** klást zápornku *Ne* či *Nikoli* jako výraz částečné negace na začátek věty bezprostředně před negované substantivum s bezprostředně následujícím slovesným přísudkem, jak je tomu v doložené větě (52a):

(52a) **Ne důvody bojuje** Kreon, ale násilím. (ČNK)

Mnohem obvyklejším způsobem vyjádření negace za těchto podmínek je struktura věty (55b):

(52b) Kreon **nebojuje důvody**, ale násilím.

12.4 Synonymie a homonymie záporných struktur se zájmeny typu *každý, všechno*

12.4.1 Synonymie

Z ČNK doložené věty typu (36a) až (40a) z kap. 12.3 jsou obvykle **synonymní** s větami (36b) až (40b); ty jsou v současné češtině **mnohem častější**:

(36a) **Ne každý** má ale takové možnosti.

(37a) **Ne všichni** měli takové štěstí.

(38a) **Ne všechno** se rokama ztrácí.

(39a) **Ne vždy** je to možné.

(40a) **Ne všude** dobře vařili.

(36b) **Každý** ale **nemá** takové možnosti.

(37b) **Všichni neměli** takové štěstí.

(38b) **Všechno** se rokama **neztrácí**.

(39b) **Vždy to není** možné./**Vždy to možné není**.

(40b) **Všude** dobře **nevařili**.

Platí přitom zpravidla:

každý není/nemá/neví/neumí/...	=	ne každý je/má/ví/umí/...
všichni nejsou/nemají/nevědí/neumí/...	=	ne všichni jsou/mají/vědí/umějí/...
všechno není/...	=	ne všechno je/...
vždy není možné/...	=	ne vždy je možné/...
všude není/...	=	ne všude je/...

Srov.:

Každý neměl sílu odolávat tlaku.

Všichni neměli takové štěstí.

Všechno se nedá zapomenout.

Vždy to není jednoznačné.

Všude nejsou lidé s tak tvrdým srdcem jako tady!

12.4.2 Homonymie a synonymie

Věty typu (36b) až (40b) mohou mít (potenciálně, teoreticky) i význam struktur typu (c):

(36c) **Nikdo ale nemá** takové možnosti.

(37c) **Nikdo neměl** takové štěstí.

(38c) **Nic se rokama neztrácí**.

(39c) **Nikdy to není** možné.

(40c) **Nikde** dobře **nevařili**.

Význam vět typu (36c) až (40c) se však u vět typu (36b) až (40b) v běžné komunikaci obvykle **neuplatňuje**. Např. větu (53a) zpravidla pochopíme ve významu věty (53b) a prakticky **nikdy** ve významu (53c):

(53a) Fakt je, že **každý** to **nepochopil**. (ČNK)

(53b) Fakt je, že **ne každý** to **pochopil**.

(53c) Fakt je, že **nikdo** to **nepochopil**.

F. Trávníček (1935) tvrdí, že negace jako „*všechno není ztraceno* nemůže znamenati »nic není ztraceno«, nýbrž jen »něco je ztraceno«. V reálné komunikaci tomu tak jistě je.

J. Vachek (1939) prohlašuje věty jako *Všecka ohlášená představení se pro úřední zákaz nekonají* (z dobového tisku) za **porušování normy**, jež by u citované věty vyžadovala užít dvojího záporu, tedy i záporného zájmena (*žádný*): *Žádná ohlášená představení se pro úřední zákaz nekonají*. O podobných porušeních normy však Vachek tvrdí, že se vyskytují v **jazyce různých funkčních stylů** a že jím uváděné příklady „by bylo možno mnohonásobně rozmnožiti.“

V. Šmilauer (1966) zmiňuje, že věty typu *Všechno se tam nevejde* se zesíleným přízvukem na zájmenu *všechno* se užívají v **mluveném jazyce**. Tento názor však nemůžeme potvrdit. Bohužel při neexistenci rozsáhlejšího korpusu češtiny 1. poloviny 20. století nedokážeme zjistit, zda tu došlo či nedošlo k nějaké vývojové proměně.

Výjimku z pravidla dvojího záporu typu *Nikdo to neví* představují věty, v nichž se **odkazuje** k předchozím údajům **zájmenem** (Vachek, 1939); následující doložené věty typu (a) jsou **synonymní s větami typu (b)**:

(54a) **To všechno** jsme samozřejmě **nevěděli**. (ČNK)

(54b) **Nic z toho** jsme samozřejmě **nevěděli**.

(55a) **Tam všude** GPS **nefunguje** nebo jeho signály jsou příliš slabé. (ČNK)

(55b) **Tam nikde** GPS **nefunguje** nebo jeho signály jsou příliš slabé.

(56a) **Všichni ti** nedávní **přistěhovalci** **nedokázali** zatím se sebe střepat evropskou skořápkou. (E. Hostovský – ČNK)

(56b) **Žádný z těch** nedávných **přistěhovalců** **nedokázal** zatím ze sebe střepat evropskou skořápkou.

Věta bez takového odkazovacího **zájmena** (níže věty typu (c) bude mít **opačný význam** a bude **synonymní s větami typu (d)**:

(54c) „**Všechno jsme** samozřejmě **nevěděli**, ale bylo nám jasné, že to muselo být hrozné trauma [...]. (ČNK)

(54d) **Ne všechno jsme** samozřejmě **věděli**.

(55c) Mobilní signál **všude nefunguje**, je lepší mít mapy stažené v mobilu. (ČNK)

(55d) Mobilní signál **ne všude funguje**.

(56c) **Všichni** to takhle **nedokážou**.

(56d) **Ne všichni** to takhle **dokážou**.

Synonymie tu však **není**, jak tomu v syntaxi bývá, **absolutní**. V případě synonymie vět typu (a) a (b) jde o různý pohled na tutéž situaci: ve větách typu (a) s kladným zájmenem se pozornost soustřeďuje na **všeobecnost záporného vztahu**, ve větách typu (b) naopak na menšinou **vyloučenost** z platnosti větného obsahu (Vachek, 1939).

V případě synonymie vět typu (c) a (d) jde o rozdíl **stylový a frekvenční**: Věty typu (d) jsou stylově výlučné a málo frekventované.

12.5 Zápornky *žádný, ani jediný* a výraz *záporné sloveso + jediný*

12.5.1 Nejčastější substantiva užívaná po těchto záporkách

12.5.1.1 Zápornka *žádný*

I. Samotná zápornka *žádný*

Tato zápornka je i v pozici bezprostředně před substantivem **velmi frekventovaná**. Kromě substantiva *případ* v ustáleném spojení *v žádném případě* stojí po záporce **žádný** nejčastěji následující substantiva:

nad 10 000 dokladů (podle frekvence):

problém, šance, peníze, změna, informace, důvod, vliv, zranění.

Srov.:

V jeho chůzi už nebylo znát **žádné zranění**.

Podle odborníků nemá stav budovy včetně uvedených závad a nedostatků **žádný vliv** na statiku a provoz budovy [...]

nad 3000 dokladů (abecedně):

akce, alkohol, auto, bod, cena, Čech, člověk, daň, dítě, div, dluh, dohoda, doklad, dotace, drama, důkaz, firma, funkce, gól, hráč, hranice, chyba, jednání, jméno, katastrofa, klub, komplikace, konflikt, kontakt, krize, krok, legrace, lék, majetek, med, místo, možnost, muž, nabídka, naděje,

návrh, nebezpečí, nováček, novinka, obava, odpor, odpověď, odpovědnost, okolnost, omezení, opatření, oslava, ostuda, plán, podrobnost, pochybení, pochybnost, politik, pomoc, poplatek, potíže, povinnost, práce, pravidlo, právo, prostor, předpis, překážka, překvapení, případ, radost, riziko, role, rozdíl, rozhodnutí, řešení, sankce, signál, sláva, smlouva, smysl, soupeř, soutěž, souvislost, sranda, starost, stát, stížnost, stopa, strach, strana, stres, šance, škoda, škola, tajemství, tlak, tragédie, trest, tým, věda, vláda, výhoda, výjimka, výsledek, význam, vztah, zájem, zájemce, zákon, zápas, záruka, závada, závěr, závod, zázrak, zbraň, země, zkušenost, změna, známka, zpráva, způsob, žena.

Jak je z tohoto seznamu patrné, záporka *žádný* stává velkou většinou před substantivy označujícími **abstraktní jevy**. Srov.:

Automobilový mainstream nenabízel **žádné vzrušení, žádné drama, žádnou invenci a žádné riziko**.

Krásně jsme jeli, motor pracoval rovnoměrně, na jeho zvukném chodu jsem poslechem nepozoroval **žádnou závadu**. (L. Vaculík, *Sekyra*)

Výjimkou mezi nejfrekventovanějšími substantivy se záporkou *žádný* jsou názvy osob: *Čech, člověk, dítě, hráč, muž, politik, soupeř, zájemce, žena*. Z názvů materiálních objektů je tu zastoupeno pouze substantivum *zbraň* (to má však vyšší míru abstrakce než např. *puška, pistole*).

II. Složená záporka *vůbec žádný*

Záporka *žádný* bývá **zesilována partikulí *vůbec***. Nejčastěji se složené záporky ***vůbec žádný*** užívá u substantiva *problém*: Srov.:

Najít Naočin pokoj **nebyl *vůbec žádný*** problém. (překlad: H. Murakami)

nad 100 dokladů:

cena, čas, důvod, informace, legrace, možnost, peníze, potíže, práce, prostor, představa, radost, role, rozdíl, smysl, šance, vliv, význam, vztah, zájem, zkušenost, změna, zpráva.

Srov.:

Nestihne-li se světlo dostat z jednoho bodu do druhého, pak podle teorie relativity mezi nimi nebylo možno přenést ***vůbec žádnou*** informaci.

Židovská komunita nemá ***vůbec žádný*** vliv na mladou generaci. (překlad: I. B. Singer – ČNK)

12.5.1.2 Výraz *jediný* po záporném přísudku

Tento výraz vyjadřující negaci je výrazně méně frekventovaný než záporka *žádný* negující substantivum:

nad 1000 dokladů:

důvod, zápas, problém, bod, případ.

nad 50 dokladů (abecedně):

argument, balon, brejkbol, cíl, Čech, člen, člověk, den, detail, doklad, dokument, duel, důkaz, dům, faktor, film, gól, hlas, hráč, klub, koncert, konflikt, kousek, krok, kus, mandát, míč, mráček, muž, návrh, náznak, obchod, obraz, pohled, politik, prohrěšek, projekt, příklad, puk, ročník, rozdíl, set, signál, souboj, strom, sval, svědek, trénink, turnaj, tým, úspěch, vlak, výstřel, zádrhel, zájemce, zákon, zástupce, závod, záznam, zdroj, způsob, zvuk.

V tomto seznamu je již kromě abstrakt obsažena řada substantiv označujících **materiální objekt** nebo **místo** (*balon, dům, míč, obraz* aj.). Srov.:

Neexistuje jediný argument, proč by se Česká republika měla tvářit, jako kdyby celé dění v eurozóně pozorovala ze vzdálené galaxie.

Na dohled odtud **nebyl jediný dům** ani jiná budova.

U domů není nikde vidět zahrady, v ulicích **nestojí jediný strom**. (překlad: H. Murakami)

12.5.1.3 Záporka *ani jediný*

Zdůrazňující složená záporka ***ani jediný*** má pochopitelně ještě **mnohem nižší frekvenci** užívání. Nejčastěji (od 20 do 947 dokladů) se po ní vyskytují:

nad 100 dokladů (podle frekvence):

bod, gól, den, zápas, set, případ.

nad 10 dokladů (abecedně):

argument, autobus, bodík, brejkbol, byt, cent, Čech, člen, člověk, detail, díl, dokument, dolar, dopis, důkaz, dům, důvod, hlas, hráč, hřebík, kandidát, koš, kousek, krok, kus, lékař, letoun, lístek, mandát, míč, muž, návrh, náznak, občan, obchod, okamžik, paprsek, pohled, pokus, poslanec, příklad, puk, ročník, rok, strom, tón, trénink, turnaj, týden, tým, vlak, voják, vůz, výjezd, výstřel, výtisk, zájemce, zástupce, závod, zvuk, žák.

Na rozdíl od substantiv negovaných záporkou ***žádný*** je u této skupiny substantiv, negovaných záporkou ***ani jediný*** zhruba rovnoměrné rozložení mezi **abstrakty, názvy osob, názvy materiálních objektů a názvy míst**. Srov.:

Nedopřála si ***ani jediný den*** odpočinku po dlouhé cestě. (překlad: G. García Márquez)

Z vojenské nemocnice nebo nemocnice Na Homolce ale neodchází ***ani jediný lékař***.

V lesích nebyl vyvrácený ***ani jediný strom***.

Obec dosud nepostavila ***ani jediný byt*** a peníze od státu už nemá.

12.5.2 Závazné užívání záporky *žádný* a jejích konkurentů

Záporka *žádný* nebo některý z jejích konkurentů je někdy **obligatorní**, někdy **fakultativní**. Zájmenu *žádný* odpovídá synonymní výraz **ani jediný** nebo – ve větě se záporným přísudkem – samotné **jediný**. Výraz *ani jediný/jediný* se ovšem hodí jen při **subjektivním zdůrazněném negování všech myslitelných prvků dané množiny**.

Závazně se záporka *žádný* nebo její konkurent užívá tehdy, **neguje-li všechny prvky množiny materiálních předmětů nebo lidí**, pokud se větou **referuje k aktuální situaci a aktuální absenci entit** v ní:

(57a) Na stěnách **nevisel žádný obraz** a všechny soukromé fotografie si odnesla policie.

(ČNK)

(57b) Na stěnách **nevisel jediný obraz** a všechny soukromé fotografie si odnesla policie.

(57c) Na stěnách **nevisel ani jediný obraz** a všechny soukromé fotografie si odnesla policie.

(57d) *Na stěnách **nevisel obraz** a všechny soukromé fotografie si odnesla policie.

(58a) Uvnitř **nebyla žádná žena**. (ČNK)

(58b) Uvnitř **nebyla jediná žena**.

(58c) Uvnitř **nebyla ani jediná žena**.

(58d) *Uvnitř **nebyla žena**.

Srov. dále:

Jak známo, na olympiádě v Pekingu 2008 **žádný Čech neběžel** pět kilometrů, 10 kilometrů, natož maraton.

„Dlouho **jsem se o žádné dítě nestarala**,“ zamumlala jsem, aniž jsem si uvědomila, že pronáším své myšlenky nahlas.

Toho bohužel dodnes **nebyl žádný ministr schopen** a mezi aktéry si vždy hledal nepřátele – tu hrabivé pojišťovny, tu nenasytné lékaře, tu zase pacienty zneužívající péči.

Vychloubal se, že nikdy **nebral žádný lék**, dokonce ani aspirin.

Žádný žák si mi nestěžoval, že by testy byly těžké nebo že by se na počítači špatně skládaly.

12.5.3 Fakultativní užívání zápornky *žádný*

Záporka *žádný* bývá fakultativní nebo preferenčně **absentuje**, jestliže je negováno jméno **poukazující** nikoli k něčemu aktuálnímu (např. k obrazům na stěně a jejich absenci), ale **k druhu**; pak jde o **generické užití** substantiva:

(59a) "V životě **jsem neviděl lišku**," přiznal bez rozpaků komandant." (ČNK)

Užití zápornky *žádný* tu má patrně funkci soustředit pozornost na aktuální situaci s aktuálními objekty:

(59b) Chodím se svým dobrmanem na louky i do lesů a v životě **jsem tam žádnou lišku neviděl.** (ČNK)

Generickou platnost mívají též abstraktní substantiva nebo substantiva označující charakteristikou vlastnost osoby: (obě věty ČNK):

(60a) Ani jeden z těchto faktů **nemá žádnou logiku.**

(60b) Tohle **nemá logiku,** usoudila.

Zápornka žádný bývá preferenční, jestliže význam popírání všech prvků dané množiny převládá nad významem poukazování k druhu skutečnosti. Např. v daném smyslu je věta (61a) vhodnější než věta (61b):

(61a) Břetislav dosud nikdy **nelíbal žádnou dívku.** (I. Binar – ČNK)

(61b) Břetislav dosud nikdy **nelíbal dívku.**

Věta (61b) by více než věta (61a) implikovala, že Břetislav sice (možná) líbal různé ženy (maminku, tetu, babičku apod.) nebo muže, avšak nikoli dívku jako milenkou.

Srov. dále (vše ČNK):

K Evropské unii pro nás **neexistuje alternativa.**

"K usmíření **neexistuje žádná alternativa,**" prohlásil tento klíčový německý diplomat.

Přípravek **neobsahuje cukr.**

Mezi nimi leží velká mísa s dietním popcornem, který **neobsahuje žádný cukr** ani tuk.

Na tuhle vzdálenost mi zatím **nehrozí nebezpečí.** (O. Batlička, *Tanec na stožáru*)

Nehrozí nám žádné nebezpečí! (O. Batlička, *Tanec na stožáru*)

Kromě několika lidí, se kterými si mailoval, téměř **neměl přátele.** (překlad: H. Murakami)

Neměl žádné přátele ani známé, ani se s nikým nesnažil seznámit. (překlad: J. London)

"Ten na to **nemá vliv,**" vybleptl mužík trochu zmaten, kousl se do rtu a jal se přecházet po laboratoři. (K. Čapek)

Paní ministryně opáčila, že na to **nemá žádný vliv.**

Před 50 lety **nebyly zákony** na ochranu zvěře, ale byly podmínky pro jejich přirozenou reprodukci. Tenkrát **nebyly žádné zákony** na ochranu autorských práv [...]

Ale mé oči byly suché, ne však proto, že bych **necítila zármutek.**

Vím však, že jsem **necítil žádný zármutek**.

Láká mě to, ale **nemám** s tím **zkušenosti**
Nemáme s tím **žádné zkušenosti**.

Na to **není lék**.
Věděla, že na stáří **není žádný lék**.

Některých substantiv se v **generické platnosti** užívá pouze či převážně v **plurálu**. Pokud se takové substantivum neguje, děje se tak buď pomocí zápornky *žádný* (v případě singuláru), nebo se užije substantiva v plurálu (obě věty ČNK):

(62a) **Žádný student nemá** rád zkoušení.

(62b) **Studenti nemají** rádi chemii a proto v ní nedosahují přílišných úspěchů.

Zápornka *žádný* může vyjadřovat (implikovat), že popíraná hodnota (*žádný hrdina, revolucionář, disident* apod.) (samozřejmě) u dané osoby absentuje proto, že se nijak neslučuje s její povahou a jejím sociálním statutem, zatímco negace bez této zápornky prostě jen něco oznamuje; srov. (obě věty ČNK):

(63a) Bulat Okudžava **nebyl revolucionář** ani disident.

(63b) Ani já **jsem nebyl žádný revolucionář**.

Zápornka *žádný* může jen **zdůrazňovat nepřítomnost** jevu:

(64) Ale copak ty **nemáš žádnou radost** z toho, jak je samostatná?

12.6 Výrazy *nijak* a *vůbec* u adjektiv a adverbii

12.6.1 Výrazy *nijak* a *vůbec* u adjektiv

I. Obecné vymezení

Zápornkou *nijak* se **oslabuje**, částicí *vůbec* naopak **zesiluje** negace ve větách s verbonominálním přísudkem. Srov.:

(65a) Káťa **nebyla krásná**, ale její pomalé pohyby skleníkové květiny, její péče o sebe i její oblečení [...] jí propůjčovaly vzhled hezké, pěstěné mladé ženy. (M. Zgustová)

(65b) Dívka **nebyla nijak krásná**, ale měla příjemnou obyčejnou tvář a v ní staročesky pomněnkové oči. (J. Škvorecký)

(65c) Přes slzy jsem hleděl na Courtney. Už **nebyla vůbec krásná**. Ani maličko.

Mezi záporku *nijak* a adjektivum se někdy klade ještě více oslabující partikule *zvlášť*:

(65d) Je známo, že Kleopatra (69 až 30 př. n. l.) **nebyla nijak zvlášť krásná**, ale tento nedostatek vyrovnávala mistrovstvím v umění svádět.

II. Záporka *nijak*

Nejčastějšími adjektivy po záporce *nijak* předcházející přísudkové adjektivum jsou (od 100 dokladů výše):

podle frekvence:

složitý, velký, závrtný, dramatický, výjimečný, vysoký, jednoduchý, náročný, snadný, výrazný, nový, překvapivý, obvyklý, levný, těžký, růžový, oslnivý, příjemný, omezený, zásadní, bezpečný, obtížný, slavný, přehnaný, malý, ojedinělý, dlouhý, významný, valný, veliký, příznivý, vážný, extrémní, mimořádný, zvláštní, tragický, lehký, komplikovaný, závažný, originální.

podle abecedy:

bezpečný, dlouhý, dramatický, extrémní, jednoduchý, komplikovaný, lehký, levný, malý, mimořádný, náročný, nový, obtížný, obvyklý, ojedinělý, omezený, originální, oslnivý, přehnaný, překvapivý, příjemný, příznivý, růžový, slavný, složitý, snadný, těžký, tragický, valný, vážný, veliký, velký, výjimečný, výrazný, vysoký, významný, zásadní, závažný, závrtný, zvláštní.

Vybraná negovaná adjektiva v kontextu (vše ČNK):

Rodiče **nebyli nijak bohatí**, ale slíbili, že ji během čtyřletého studia na vysoké textilní budou finančně podporovat.

Text **nebyl nijak dlouhý** a v první části bylo s mnoha podrobnostmi, které jsem už zapomněl, vylíčeno zhruba to, co mi pověděl Ubertain. (překlad: U. Eco)

[...] auta byla na poukaz. **Nebyla nijak drahá**, ale koupit jste si je nemohl.

Z toho je zřejmo, že povolání odpovědného redaktora **není nijak lehké** a vyžaduje povahy klidné a trpělivé. (K. Čapek)

Koženkové čalounění **nebylo nijak měkké**, takže Maxova pozice nebyla zrovna pohodlná [...] (M. Viewegh)

Naše dosavadní výsledky **nejsou nijak oslnivé**.

Nebyla to nijak složitá, ale zato krajně ubíjející a svým způsobem barbarská záležitost. (překlad: Č. Ajtmatov)

Ačkoli výrobní náklady **nebudou nijak vysoké**, scénář je doslova nabitý pravdami, které člověku nedají spát [...]

U adjektiva *závrtný* je záporka *nijak* **výrazně preferenční**: V korpusu SYN v11 z r. 2023 má výraz *není nijak závrtný* (s adjektivem ve všech jeho tvarech) **dvakrát vyšší frekvenci** než výraz bez zesilující záporky.

Nejčastějšími adjektivy po složené záporce **nijak zvlášť** předcházející přísudkové adjektivum jsou (od 50 dokladů výše):

podle frekvence:

velký, náročný, vysoký, bezpečný, dobrý, zajímavý, důležitý, složitý, příjemný, těžký, výjimečný, úspěšný, obtížný, nadšený, silný, hezký, výrazný, významný, atraktivní, drahý, bohatý, spokojený, pohledný

podle abecedy:

atraktivní, bezpečný, bohatý, dobrý, drahý, důležitý, hezký, nadšený, náročný, obtížný, pohledný, příjemný, silný, složitý, spokojený, těžký, úspěšný, velký, výjimečný, výrazný, vysoký, významný, zajímavý.

Vybraná negovaná adjektiva v kontextu:

Česko je zemí, kde hříchy za volantem **nejsou nijak zvlášť drahé**.

Želva má ráda suchá místa, živí se rostlinami, slimáky, hmyzem a **není nijak zvlášť náročná**.

Typologie mužů **není nijak zvlášť složitá**. Zjednodušeně řečeno je můžeme rozdělit do dvou skupin - sukničkář a domácí typ.

„[...] A při odhalování přepadení bank **nejsme** zatím **nijak zvlášť úspěšní**,” řekl Právu vysoce postavený kriminalista, který si přál zůstat v anonymitě.

Záporkou *nijak* se oslabuje zápor pouze u **hodnotících adjektiv**, u adjektiv, která obvykle neimplikují hodnocení, se neužívá, např. není doložena u adjektiv označujících barvy jako jsou *bílý, červený, zelený, hnědý*, a u relačních adjektiv a participií jako *čitelný, uklizený, schválený* atp.

Avšak pokud barva vyjadřuje hodnocení, záporka *nijak* se s jejím názvem může spojit: [...] *budoucnost by nemusela být nijak černá*.

III. Částice *vůbec*

Nejčastějšími adjektivy po částici *vůbec* předcházející přísudkové adjektivum jsou (od 100 dokladů výše):

podle frekvence:

jednoduchý, jistý, špatný, snadný, jasný, lehký, dobrý, důležitý, těžký, levný, složitý, podstatný, příjemný, možný, nutný, obvyklý, reálný, vhodný, náhodný, běžný, zřejmý, růžový, ideální, schopný, zanedbatelný, malý, vyloučený, samozřejmý, bezpečný, ojedinelý, příznivý.

podle abecedy:

bezpečný, běžný, dobrý, důležitý, ideální, jasný, jednoduchý, jistý, lehký, levný, malý, možný, náhodný, nutný, obvyklý, ojedinelý, podstatný, příjemný, příznivý, reálný, růžový, samozřejmý, schopný, složitý, snadný, špatný, těžký, vhodný, vyloučený, zanedbatelný, zřejmý.

Vybraná negovaná adjektiva v kontextu:

"Klonování lidských bytostí je nonsens. Není to zkrátka etické, **není to vůbec bezpečné** a technicky to je nemožné," podotkl.

Výsadba stromků **není vůbec levná**, nový les na ploše asi sedmi hektarů by měl stát dva miliony korun.

Pokrývka, kterou nosí řada věřících muslimských žen, totiž **není vůbec zanedbatelná** a nemá jen náboženský význam, ale i dopad na společenský život.

12.6.2 Výrazy *nijak* a *vůbec* u adverbii

I. Záporka *nijak*

Také u adverbii záporka *nijak* oslabuje jejich negaci. Nejčastějšími adverbii po záporce *nijak* předcházející adverbii jsou (od 200 dokladů výše):

podle abecedy:

aktivně, blízko, daleko, dlouho, dobře, dramaticky, drasticky, extra, extrémně, mimořádně, moc, nadšeně, negativně, oslnivě, podrobně, podstatně, přehnaně, příznivě, radikálně, razantně, růžově, rychle, skvěle, slavně, složitě, speciálně, špatně, tragicky, valně, vážně, viditelně, výjimečně, výrazně, významně, zásadně, závratně, zle, zvláštně

Vybraná negovaná adverbia v kontextu (vše ČNK):

Byl to tichý člověk. Do Strany vstoupil, ale **nijak aktivně** se neprojevoval, neškodil. (J. Škvorecký)

Všude hory a vidět není **nijak daleko**.

Splátky lze rozložit na řadu let tak, aby **nijak dramaticky** nezatěžovaly rodinný rozpočet.

Prales totiž v těchto oblastech není **nijak podrobně** zmapován.

Já jsem své názory **nijak radikálně** nezměnil.

Nanomotorky nevypadají na první pohled **nijak složitě**.

II. Částice *vůbec*

Tato částice se klade před adverbium ve větě s negovaným přísudkem jen omezeně. Je tomu tak zejména u následujících hodnotících adverbii:

dobře, hezky, jasno, jednoduše, lehce, špatně, pěkně, příznivě, růžově, snadno, šťastně, zle.

Tato částice u adverbii záporně hodnotících zdůrazňuje implikovanou hodnotu kladnou a u adverbii hodnotících kladně zdůrazňuje implikovanou hodnotu zápornou.

Adverbium stává na konci věty (klauze):

(66) Nežilo se mu tam **vůbec špatně**. (= žilo se mu tam poměrně velmi dobře)

(67) Jeho hlava na tom nebyla **vůbec dobře**. (= byla na tom poměrně dosti špatně)

Srov. dále:

Ta kniha se nečte **vůbec lehce**, rozhodně není příjemná.

Nežilo se tam **vůbec snadno**.

Já to ale nevidím **vůbec růžově**.

Rozhovory však neprobíhaly **vůbec jednoduše**.

Loňská bilance agrárního zahraničního obchodu nevyznívá **vůbec příznivě**.

Nemyslel to se mnou **vůbec zle**, právě naopak.

12.7 Kladný význam vět se záporným přísudkem

12.7.1 Dva záporny vyjadřující klad

12.7.1.1 Záporný tvar modálního výrazu + záporný infinitiv

Poměrně běžně se vyjadřuje **kladné tvrzení opisem pomocí dvou tvarů záporných**, z nichž jedním bývá modální sloveso (zejména některý ze záporných tvarů slovesa *moci*) nebo výraz *nelze* a druhým je záporný infinitiv.

Záporný tvar modálního slovesa *moci* (*nemohu, ...*) nebo tvar *nelze* přitom implikuje jeho opak, tedy *muset*. Např. *nemoci si nevšimnout* znamená nociónálně totéž co *muset si všimnout*. Rozdíl mezi přímým a opisným vyjádřením je jen **stylový: dva záporny více zdůrazňují kladný obsah**.

I. Typ *Nemohl si nevšimnout*

Nejčastěji se po záporném tvaru slovesa *moci* užívá infinitivu *nevšimnout si* (ČNK):

(68) Jako profesionální češtinář **jsem si nemohl nevšimnout** změny kondicionálu v prostý čas budoucí. (M. Viewegh) (= musel jsem si všimnout)

K frekventovaným záporným infinitivům po záporném tvaru slovesa *moci* dále patří (nad 100 dokladů; abecedně)

nebýt, nedat, nemít, nenapadnout, neprojevit, nepřijít, nepřipomenout, nereagovat, neslyšet, nesouhlasit, netrefit, nevědět, nevidět, nevnímat, nevzpomenout (si), nezeptat se, nezmínit se.

Srov. (vše ČNK):

Po letech vlastních zkušeností mu **nemohu nedat** za pravdu.

Tak pravil můj bratranec divné místní pověsti a já **jsem nemohl nebýt** očarovaný. (L. Vaculík, *Sekyra*)

Odborníky **nemohlo nenapadnout**, že by mohlo jít o stopy po pravěké hostině kanibalů.

Kvečeru, když vedro polevilo, **nemohl neslyšet**, co vykládají muži, kteří sem zašli po práci rozptýlit se chvatným milkováním. (překlad: G. García Márquez)

Nezajímá vás, jaký postoj zaujímá muž ke své ženě, ale zajímá vás, když **nemůžete nevidět**, že je ta žena samá modřina. (L. Fuks)

Při pohledu na její zachmuřený výraz a gesto jejích rukou **jsem si nemohl nevzpomenout** na mučivou situaci, v jaké jsem je zastihl sotva před pěti večery [...] (překlad: W. Styron, *Sophiina volba*)

V principu stejně se chová negované *nedokázat*:

Už se vdala, manžel má docela dost peněz, ale ona **nedokáže nepracovat**. (H. Pawłowska)

II. Typ *Nelze/Nejde si nevšimnout*

K frekventovaným záporným infinitivům po záporném tvaru *nelze* (nad 500 dokladů) patří jen *nevšimnout si*, *nevidět*, *nezmínit (se)*, *nevzpomenout (si)*.

K dalším doloženým záporným infinitivům po tvaru *nelze* (nad 20 dokladů) patří (abecedně):

nebrat, nebýt, necítit, nejmenovat, nemilovat, nemít, nemyslet, nenavštívit, neobdivovat, neocenit, nepodlehnout, nepoložit, nepostřehnout, nepřipomenout, nepřiznat, nereagovat, neslyšet, nesouhlasit, neuvědomit si, nevěřit, nevnímat, nezamilovat si, nezaznamenat, nezeptat se.

Srov.:

Při poznávání Wachau **nelze nenavštívit** některý z mnoha klášterů.

Na Holandsku **nelze neobdivovat** fantastickou schopnost tvořit a ovládat velice komplexní systémy (kanálů, skleníků atd.) [...]

Některým lžím **nelze nevěřit**.

Jestliže ve větách s kladným infinitivem můžeme za opak výrazu ‚*nelze* + infinitiv‘ pokládat výraz ‚*je třeba* + infinitiv‘ (***Nelze*** *mu důvěřovat* vs. ***Je třeba*** *mu důvěřovat*), pak o větách s dvojitým záporem tento vztah neplatí. Výraz nutnostní modality *je třeba* se tu neuplatní:

(69a) Chutě už se mi sice míchají, ale tady prostě **nelze necítit** muškátový oříšek.

(69b) *Chutě už se mi sice míchají, ale tady prostě **je třeba cítit** muškátový oříšek.

Pokud bychom měli obsah takové věty vyjádřit jen pomocí kladných výrazů, bylo by snad možné užít slovesa *muset*, neboť to nevyjadřuje jen čistý nutnostní význam, jaký vyjadřuje neosobní *je třeba*; přitom je zdá se vhodnější užít 2. os. plurálu:

(69c) ?Chutě už se mi sice míchají, ale tady prostě **musíte cítit** muškátový oříšek.

Bez modálního slovesa by bylo obsah věty (69a) možno vyjádřit např. takto:

(69d) Chutě už se mi sice míchají, ale tady prostě **budete cítit** muškátový oříšek.

Srov. dále (obě věty ČNK)

(70a) Tento hbitý vůz zkrátka **nelze nemilovat**.

(70b) Okamžitě nás dostává motor. M5 **budete milovat**, i pokud nejezdíte rychle.

K frekventovaným záporným infinitivům po záporném tvaru *nejde* (nad 100 dokladů) patří jen *nevšimnout si*, *nedat* (užívá se převážně ve sportovní publicistice), *nevidět*:

(71) Při pohledu z boku **si nejde nevšimnout** velkého sklonu předního okna ani rychle se svažující střechy.

(72) Druhý gól snad ani **nešlo nedat**.

12.7.1.2. Jiné dva zápory

Běžným způsobem **zdůrazňování** faktu, že děj vyjádřený přísudkem děje se týká výhradně jednoho objektu či jevu je užití výrazu *nic jiného* spolu se záporným přísudkem; výraz typu *,nedělá nic jiného, než‘* je synonymní s výrazem *,dělá jen to, že‘*:

(73a) Švejek **nedělá nic jiného**, než že tyhle bezhlavé výroky reprodukuje. (ČNK)

(73b) Švejek **dělá jen to**, že tyhle bezhlavé výroky reprodukuje.

(74a) Všichni **nehovoří o ničem jiném** nežli o této výjimečné události [...] (ČNK)

(74b) Všichni **hovoří jen** o této výjimečné události.

(75a) Nakonec to **nevedlo k ničemu jinému**, než k nesmyslným závodům ve zbrojení.
(ČNK)

(75b) Nakonec to **vedlo jen** k nesmyslným závodům ve zbrojení.

12.7.2 Speciální případy

12.7.2.1 Zápor ve stupňovacích skupinách

Zápor přítomný ve spojce *nejen* obsažené ve stupňovací nominální skupině (ke stupňovacímu souvětí se spojkou *nejen* viz oddíl VI., kap. 2.4.4) typu *nejen potěšení, ale i povinnost* se někdy přesouvá na slovesný přísudek, jehož záporná podoba má pak kladný význam:

(76a) Po obličejí mu už **stékaly nejen** jen slzy, **ale i** kapky potu.

(76b) Po obličejí mu už **nestékaly jen** slzy, **ale i** kapky potu. (překlad: U. Eco, *Jméno růže* – ČNK)

(77a) Jen si musí pořád připomínat, že vězení **je nejen** prokletí, **ale i** požehnutí.

(77b) Jen si musí pořád připomínat, že vězení **není jen** prokletí, **ale i** požehnutí. (překlad: A. Solženicyn – ČNK)

Srov. dále (vše ČNK):

[...] předstíral, že **neporozuměl jen** hrám o Kašpárkovi, **ale i** Shakespearovi. (I. Klíma)
Martin ve Stromovce se **nedotkl jen** života, **ale i** smrti. (L. Fuks)
Člověk pořád musí vidět obě strany, tu pro a proti, a ve zvířeti **nevidět jen** škůdce, **ale i** dobroděje. (L. Fuks)

12.7.2.2 Zápor ve speciálních obratech

Speciální význam má zápor v některých obratech, jejichž součástí je výraz *náhodou, jen tak* či *pro nic za nic* (vše ČNK):

- (78a) My dva jsme se **nepotkali náhodou**. (= potkali jsme se zákonitě)
(79a) Opravdu jsem **nepřišel jen tak**. (= přišel jsem kvůli něčemu)
(80a) Určitě tam **nejedou pro nic za nic**. (= jedou tam z nějakého důvodu)

Abychom mohli užít **kladného přísudku**, je třeba z věty typu (78a) udělat souvětí typu (78b), v němž bude **negováno slovo náhoda**, smysl věty (79a) je třeba nějak kladně opsat a její smysl vyjádřit explicitněji a totéž platí pro větu (80a):

(78b) **Nebyla náhoda**, že my dva jsme se **potkali**.

(79b) **Že jsem přišel**, má své důvody.

(80b) Určitě tam **jedou** z nějakého důvodu./**Že tam jedou**, má určitě nějaký/svůj důvod.

Srov. dále:

Japonské BMW se Hondě **nepřezdívá** jen tak **pro nic za nic**: Motory jsou u největšího světového producenta pohonných jednotek na prvním místě.

Kladný význam má také struktura typu *jak není/nejsou* + adjektivum⁴ po slovesném přísudku *myslel/myslela/mysleli si*; lze ji obvykle vyjádřit pomocí kladného *je/jsou*:

(81a) Dva roky jsme pracovali na autě a **mysleli si, jak není skvělé**. (ČNK)

(81b) Dva roky jsme pracovali na autě a **mysleli si, jak je skvělé**.

Srov. dále:

Vidím, že **si myslí, jak není vtipná**.

Když rodiče ragby vidí, **myslí si, jak není brutální**.

Tohle slyšela stokrát, ale všichni ti chlapi **si** kupodivu **myslí, jak nejsou originální**. (M. Viewegh)

Už tak si o sobě naivně **myslí, jak nejsou důležití**. (překlad: J. Anouilh)

Zápor sem pravděpodobně pronikl z implikované presupozice typu *myslí si, že je vtipná, a přitom není*.

12.8 Zápor u performativních sloves

(K pojmu performativního slovesa viz 4. díl.)

Performativně užitá slovesa *radit* může být užitá v souvětí, v němž má toto sloveso jako přísudek věty řídící **kladnou podobu** a přísudek závislé věty má **podobu zápornou**, anebo naopak:

(82a) **Radím** vám, abyste po ní **nepátral**.

(82b) **Neradím** vám, abyste po ní **pátral**, protože při vašem sebemenším pokusu ji najít, bych vás musel zabít. (ČNK)

Struktura typu (b) má přitom v podstatě též význam jako struktura typu (a), liší se však konotací ilokuční funkce: struktura typu (b) vystupuje **výrazněji jako varování** než jako rada.

Totéž platí i o slovesu *doporučovat*, až na to, že u něj nedochází k patrné proměně ilokuční funkce:

(83a) **Doporučuju** ti, abys **nejezdila**.

(83b) **Nedoporučuju** ti, abys **jezdila**. Je to děsný riziko. (M. Fendrych – ČNK)

12.9 Speciální případy záporu

12.9.1 Záporný imperativ

Zatímco výzva k něčemu, co má nastat, se vyjadřuje pomocí **vidu dokonavého**, výzva k něčemu, co nastat nemá, se zpravidla vyjadřuje pomocí **vidu nedokonavého**: *Zavři prosím tě ty dveře.* vs. *Prosím tě, nezavírej ty dveře.*

(Podrobněji k tomuto jevu viz 2. díl, oddíl I, kap. 6.)

12.9.2 Zápor v otázkách a ve větách zvolacích

Záporný přísudek plní v otázkách řadu funkcí, např. vyjadřuje emoční tvrzení: *Není to nádhera?* (= *To je nádhera!*), žádost o něco: *Nemáš cigaretu?* nebo výzvu: *Nesedneš si?*

Záporného přísudku se užívá též ve zvoláních typu *Co ten všechno neví!* (= *Ten toho ale ví!*).

(Podrobně k funkcím záporu v otázkách i v jiných modálních významech viz 4. díl, kap. o modalitě.)

12.9.3 Zápor v závislých klauzích uvozených spojkou *zda/jestli*

Prísudky těchto klauzí bývají za určitých podmínek záporné, i když vyjadřují klad. **Kladný a záporný tvar si** přitom i v rámci téže klauze a jejího přísudku často **konkurují**. Někdy přitom (výrazně) převládá přísudek kladný, někdy naopak záporný. Situace je poměrně značně složitá a i v této gramatice můžeme podat pouze její stručný nárys.

12.9.3.1 Klauze s indikativem

(Všechny doklady ČNK)

Významový rozdíl mezi kladným a záporným přísudkem, existuje-li nějaký, nebývá vždy zřetelný:

(84a) Ale jediný způsob, jak **zjistit, zda máte nárok** na odškodné, je prozradit mi, zda lék berete.

(84b) Na adrese pak můžete **zjistit, zda nemáte nárok** na příspěvek na bydlení.

(85a) Z pohledu trestního práva je nutno posoudit, **zda nedošlo** k trestnému činu zkrácení daně.

(85b) „Ani s jistotou nevíme, **zda došlo** k nějakému trestnému činu [...]

Často je však mezi kladným a záporným přísudkem **patrný významový rozdíl**: klad implikuje **kladný předpoklad** a zápor **předpoklad záporný**:

- (86a) Průkazům chybí ochranné znaky, takže někde například vlhkou houbičkou **zkoušeli, zda jde** rozmazat razítko. (předpoklad: je možné, že razítko **jde** rozmazat)
- (86b) Přihrádku zamkla a **zkusila, zda nejde** otevřít. (předpoklad: je možné, že zásuvka **nejde** otevřít)

Tam, kde **se v přímé otázce užívá** vedle kladu i **zápor** nebo kde **zápor převládá** či je dokonce normou, užije se či preferuje nebo je dokonce **normou tento zápor** i v nepřímé otázce typu *Zeptala se, zda ...*:

- (87a) Zeptala jsem se francouzsky řidiče, **zda neví**, jak se dostanu do Carrazedy. (*Nevíte, jak se dostanu...*)
- (87b) Zeptal jsem se jí, **zda ví**, kdo to byl Ježíš Kristus. (M. Kundera) (*Víte, kdo to byl Ježíš Kristus?*)
- (88b) Při návratu na kolej se Lucie Richarda zeptala, **zda nechce** zajít na čaj. (*Nechceš zajít na čaj?*)
- (88a) Zeptal jsem se ho, **zda chce** s sebou vzít i svou přítelkyni. (*Chceš/Chcete s sebou vzít i svou přítelkyni?*)
- (89a) Ptám se té holky, **jestli nemá** žízeň, a slibuju jí limo. (*Nemáš žízeň?*)
- (89b) Našli jsme jednu ženu a ptali se jí, **jestli má** dceru jménem Waris. (*Máte dceru jménem Waris?*)

Srov. dále:

Dita Saxová okamžik vážila, **zda může** být někdo vůbec ještě tak bezelstný. (*Může být někdo tak bezelstný?*)

Avšak Otec si upravil řetízek na vestě a sešel se na chodník přeptat, **zda nemůže** pomoci. (*Nemůžu/Můžu pomoci?*)

(K podmínkám užívání kladu a záporu v otázkách viz podrobně 4. díl.)

Vyvážený je poměr kladu a záporu nebo zápor (mírně) převládá např. u sloves *hrozit, obsahovat, nastat, pít, potřebovat, uvažovat*:

Těžko si předem ověřovat, **zda nehrozí** nějaké genetické riziko.

Ptát se, **zda hrozí** návrat k fašismu z 30. let minulého století, však „není správná otázka“, říká Catherine Fieschiová, ředitelka britské expertní skupiny Counterpoint.

U oplatek totiž nebylo ověřeno, **zda neobsahují** vejce.

V USA se diskutuje o nařízení, podle kterého budou muset potraviny v marketech nést štítky s informací, **zda obsahují** geneticky modifikované komponenty.

Mnozí se ptají, **zda nenastal čas** obrátit list.

Ale až podle naší nové prognózy se rozhodneme, **zda nastal čas** pro zpřísnění měnověpolitických podmínek.

Policisté také kontrolovali u řidičů, **zda nepili** alkohol před jízdou.

Kriminalisté zjišťují u všech aktérů, **zda pili** alkohol.

Šel za mámou, aby se jí zeptal, **zda nepotřebuje** s něčím pomoci.

Na otázku, **zda potřebuje** naše zemědělství reformu, říkáme ano.

Když se paní Matuškové ptám, **zda neuvažuje** o návratu do Čech, kroutí hlavou.

Na nejčastější otázku té doby, **zda uvažuje** o návratu do politiky, odpovídal záporně [...]

Kladný tvar výrazně převládá např. u slovesa *najít*. Avšak i zde může být **záporný tvar funkční** (obě věty ČNK):

(90a) Chodil ještě několik dní zkoušet, **zda najde** Sabinu doma [...] (M. Kundera)

(90b) Zase si nasadila brýle a zkoumala, **zda nenajde** na těle nějaké známky piercingu.

Pokud se souvětím vyjadřuje **obava z něčeho záporného**, je **zápor normou** (obě věty ČNK):

(91) Někdy **má** také **strach**, **zda netrpí** vážnější psychickou poruchou, například schizofrenií.

(92) Navíc při každém zatýkání **se bojí**, **zda neporušují** něčí lidská práva, jak se často dodatečně dozvídají až u soudu [...]

12.9.3.2 Klauze s kondicionálem

I. Obecná charakteristika polarity kladu a záporu v otázkách s kondicionálem

Kondicionál v otázkách často podtrhuje výpovědní funkci **návrhu** a podobných ilokučních funkcí, na nichž se podílí také **zápor**.

Návrh řešení ve formě otázky může mluvčí pronášet k druhé osobě nebo v myšlenkách sám k sobě (v próze může jít o tzv. vnitřní řeč); **zápor je v takovém případě** buď **normou**, nebo preferencí, neboť kladný přísudek by byl prostou otázkou, nikoli návrhem:

- (a) **Nebylo by lepší** vrátit se? (= navrhuji se vrátit, mám za to, že by to bylo lepší)
(b) **Bylo by lepší** vrátit se? (= ptám se, zda by to bylo či nebylo lepší, nemám v tom jasno)

(Podrobně k polaritě kladu a záporu v otázkách viz kap. o modalitě ve 4. dílu.)

II. Zápor je noremní nebo preferenční

V závislé klauzi po spojce *zda/jestli* v **návrhové či žádací funkci záporný přísudek někdy nelze zaměnit kladným**, anebo by taková záměna nebyla vhodná:

- (93a) "Pan Schwarcz mi před časem zavolał, **zda bych nechtěl** Zbabělce adaptovat pro film," vzpomíná Jarchovský. (ČNK)
(93b) Pan Schwarcz mi před časem zavolał, **zda bych chtěl** Zbabělce adaptovat pro film. (ve funkci návrhu **nehodné**)

Srov. dále:

Na chvíli mě dokonce napadlo, **zda by nebylo lepší** vrátit se k Fordce a prostě v ní sedět a čekat, až někdo pojede kolem. (překlad: K. Ishiguro – ČNK)

Objevují se úvahy, **zda by neměla** univerzita zmenšit počet svých studentů, a dospět tak k úrovni exkluzivní univerzitní instituce.

III. Kladný a záporný přísudek si konkurují

Pokud se v závislé klauzi reprodukuje **otázka implikující žádost o něco nebo očekávání něčeho, klad a zápor si konkurují** i v závislé klauzi po spojce *zda/jestli*; polarita kladu a záporu tu odpovídá jejich konkurenci v přímých otázkách (vše ČNK):

- (94a) Ptá se, **zda by pomohly** bylinkové čaje. (*Pomohly by bylinkové čaje?*)
(94b) Ptá se, **zda by nepomohly** bylinky. (*Nepomohly by bylinky?*)
(95a) Zeptal se chlapce, **zda by mohl** mluvit s jeho matkou. (*Mohl bych mluvit s matkou?*)
(95b) Onno se představil a zeptal se, **jestli by nemohl** mluvit s doktorem Melchiorem. (*Nemohl bych mluvit s doktorem?*)

Srov. dále:

Posteskl si mi, že se jim literatura faktu v poslední době špatně prodává a nabídl mi, **zda bych nechtěl** napsat historický román.

Když jsem šla do důchodu, nabídli mi, **zda bych chtěla** dělat knihovnici," [...]

Ten se na mě obrátil s prosbou, **zda bych nepomohla** s administrativou," [...]
Loni se na mě obrátili občané obce s prosbou, **zda bych pomohl** zastavení vlaku prosadit.

Když mě kolem Vánoc oslovili Karel a Ivana Gottovi, **zda bych nezkusil** napsat duet pro Mistra a jeho dceru Charlotte, měl jsem velké dilema. Ne proto, že bych nechtěl, ale proto, že jsem se bál. Obrátil se na mě ředitel archeologického centra Villa Nova s žádostí, **zda bych zkusil** vyrobit nářadí, jaké používali řemeslníci ve středověku pro jejich skanzen.

Totéž platí i v jiných případech, kdy jde o **zvažování** nějakých **alternativ** (vše ČNK):

- (96a) Především **jsme zkoumali, zda by šlo** pro cyklisty zpřístupnit Masarykovo náměstí od severu.
- (96b) Lékaři **zkoumali, zda by nešlo** utrženou část přišít, ale ten kousek byl ve špatném stavu.
- (97a) Zjišťujeme, **jestli bychom našli** investora.
- (97b) Přesto zvážíme, **zda bychom nenašli** jiný vhodný způsob, jak přivítat nové občánky Mikulova [...]

Zápor bývá reprodukcí **zdvořilejší** a opatrnější výzvy než klad; ten je naopak výrazem přímé výzvy, která je důsledkem jistých kompetencí, práv, nároků apod. (vše ČNK):

- (98a) V roce 2001 ho Sydney požádalo, **zda by nepřijel** a **nepomohl** budovu modifikovat do stavu, který byl blíž jeho původnímu projektu.
- (98b) Stan se ptal, **zda bych přijel** do hokejové školy v Galileji.
- (99a) Redaktor píše e-mailový dopis do jedné americké redakce, **zda by neposkytli** své fotografie.
- (99b) Nyní žádáme ministerstvo financí, **zda by poskytlo** další příspěvek [...]

Srov. dále:

„O to větší bylo moje překvapení, když mi zavolal Michal Horáček, **zda bych nepřijel** do Prahy nazpívat jednu jejich skladbu [...]
Před Silvestrem mne však požádala snacha, **zda bych přijel** do Prahy jako „hlídací dědeček“, neboť školka i škola začaly až třetího ledna.

Poté se ještě pokusíme požádat kraj, **zda by nepřispěl** penězi z grantového programu [...]
Pracovníci sociálního odboru, kteří dosud rozdělili více než třináct milionů korun, ještě s Červeným křížem jednájí o tom, **zda by přispěl** i invalidním důchodcům.

Za speciálních okolností může být i v návrhové funkci užito **kladného přísudku**; je tomu tak tehdy, pokud jde o přímou a formální výzvu plynoucí z jistých úředních kompetencí; srov. (obě věty ČNK):

(100a) V Černínském paláci mi pan ministr **navrhl, zda bych přijal** funkci prvního českého velvyslance v Rakousku. (přímá otázka: *Přijal byste tuto funkci?*)

Ale:

(100b) Otec **navrhl, zda bych nechtěl** zkusit štěstí na Novém Zélandu.

Srov. dále:

„Původně jsem chtěla hrát na hoboj nebo příčnou flétnu, ale protože jsou všichni v rodině na žestě, tak mi táta **navrhl, zda bych nezkusila** lesní roh,“ vypráví mladá dívka, kterou nakonec uhranul tón horny.

Kladný přísudek může vycházet z opačného předpokladu než přísudek záporný; ten je **v dané funkci noremní** (vše ČNK):

(101a) Zvažte, **zda by nestálo za to**, aby se senior naučil zacházet s moderními technologiemi. (návrh, aby se to senior naučil)

(101b) Dumám, **zda by stálo za to** jít do toho risku a podniknout návrat, když se cítím relativně dobře. (úvaha o tom, že by to možná nestálo za to)

(102a) Bylo by dobré zamyslet se, **zda by nestačilo**, kdyby existovala kultura bez Ministerstva kultury. (implikace: stačilo)

(102b) Není navíc ani jasné, **zda by stačilo** zmiňovaných 50 milionů. (implikace: nestačilo)

IV. Normou je přísudek kladný

Pokud jde o reprodukci čisté otázky, v níž jde pouze o to, zda něco platí, či neplatí, ať ji klademe někomu, či sami sobě, je **normou přísudek kladný**:

(103a) Napadlo mě, **zda bych dokázala** o mamince a o tátovi někdy hovořit tak jako Eva o svých rodičích. (ČNK)

(103b) *Napadlo mě, zda bych nedokázala o mamince a o tátovi někdy hovořit tak jako Eva o svých rodičích. (tato věta je gramatická jen jako výzva k sobě)

(104a) Nevím, **zda bychom našli** téma.

(104b) *Nevím, zda bychom nenašli téma. (možné jen jako výzva k nám)

(105a) Chtěla jsem znát jeho názor a také vědět, **zda by souhlasil**, kdybych si dala obarvit vlasy na svoji původní černou.

(105b) *Chtěla jsem znát jeho názor a také vědět, zda by nesouhlasil, kdybych si dala obarvit vlasy na svoji původní černou. (možné jen jako návrh činěný sobě)

ODDÍL IV:

APOZICE (ADORDINACE, PŘÍSTAVEK)

OBSAH

- 1 K obecné charakteristice apozice
- 2 Apoziční skupiny s těsným připojením složek
 - 2.1 Klasifikace apozičních skupin z hlediska referenční platnosti jejich složek
 - 2.2 Klasifikace apozičních skupin z hlediska vztahu mezi designáty jejich složek
 - 2.3 Lexikálně sémantické typy substantiv tvořících složky apozičních skupin
- 3 Apoziční skupiny s volným připojením složek
- 4 Množina a její prvky

1. K obecné charakteristice apozice

Termín *apozice* se v české lingvistice užívá ve dvou smyslech: 1. ve smyslu (druhu) syntaktického vztahu mezi větnými členy, 2. ve smyslu větného členu, který je v uvedeném vztahu k větnému členu přecházejícímu.

V této gramatice užíváme termín *apozice* v prvním smyslu. Např. ve spojení

můj bratr, nadaný matematik

hovoříme o tom, že syntagmata *můj bratr* a *nadaný matematik* jsou spojeny syntaktickým vztahem apozice; spojení jako celek označujeme jako **apoziční skupina**, příslušná syntagmata pak jsou **členy apoziční skupiny**; druhý člen skupiny příležitostně označujeme jako aponovaný člen.

Pozornost je zaměřena na apoziční **skupiny se dvěma členy** tvořenými nominálními skupinami, jejichž jádrem je substantivum, např.: *učitel důchodce*; *chudák maminka*; *silák Herakles*; *Harris a John*, *mladí policisté*; *dvě sbírky Jaroslava Seiferta*, *a sice Maminka a Píseň o Viktorce* aj.

Až na výjimky se zde nevěnujeme apozičním skupinám s komplexnější strukturou (*učitel důchodce Karel Zeman*; *druhá babička*, *tátova maminka*, *nyňí už důchodkyně*), ani apozičním skupinám s funkcí příslovečného určení (*vlevo ve skříni*, *na náměstí u kašny* aj.), ani skupinám, ve kterých má jeden z členů větnou formu (*Jedna věc ho opravdu těšila: že už to má za sebou*).

Při vymezování apozičních skupin se v literatuře zmiňují (mimo jiné) následující tři vlastnosti:

1. členy skupiny označují v podstatě touž skutečnost, jsou potenciálně koreferenční (může jít také jen o koreferenci částečnou, o referenční inkluzi);

2. členy skupiny **plní touž syntaktickou funkci**, tj. vyjadřují stejný větný člen;
3. členy skupiny **mají touž pádovou formu**, stojí-li ve valenční pozici s pádově vázanou formou.

Referenční vymezení apozice lze najít především u Hlavsy (1986) a v MČ 3 (1987), kde je autorem kapitoly o adordinaci rovněž Hlavsa.

Vlastnost č. 3 je zřejmým důsledkem vlastnosti č. 2. Mezi vlastností č. 1 a vlastností č. 2 (a tudíž i vlastností č. 3) je však rovněž souvislost: jestliže členy apoziční skupiny představují dvojí pojmenování téže skutečnosti a jsou potenciálně navzájem zastupitelné (což neplatí dokonale pro všechny typy apozic, viz dále), a navíc jsou ve větě vyjádřeny bezprostředně po sobě (což rovněž neplatí bezvýjimečně), pak je přirozené, že syntaktická funkce je rovněž realizována dvojmo, tj. na obou členech skupiny jakožto paralelních pojmenováních.

Pokud bychom vlastnost č. 1 pojali šířeji, v tom smyslu, že se členy apoziční skupiny **vztahují** k témuž referentu (srov. MČ 3, 1987, s. 418), a vlastnost č. 2 taktéž, jako **(spolu)**vyjadřování jedné a téže syntaktické funkce, museli bychom konstatovat, že korespondence mezi referenčními vlastnostmi a syntaktickým chováním větných členů neplatí zdaleka jen pro apoziční skupiny. Tyto souvislosti je možné demonstrovat na příkladu **apozičních skupin**, kterým potenciálně konkurují nominální **skupiny se shodným přívlastkem**, srov. (jádra apozičních a atributivních skupin jsou vyznačena tučně):

- (1a) Vzhlíží ke svému **bratrovi**, nadanému **matematikovi**.
- (1b) Vzhlíží ke svému **bratrovi**, **nadanému** v matematice.
- (1c) Vzhlíží ke svému **bratrovi**, **který je nadaný** v matematice.

Vlastnost bratra, mající výraznou složku subjektivní, hodnotící, **je** jednou (1a) **vyjádřena aponovaným rozvitým substantivem**, podruhé (1b) rozvitým adjektivním přívlastkem nebo atributivní větou (1c)).

V obou případech platí, že **vlastnost ‚být nadaný matematik‘** se vztahuje k témuž referentu a její pojmenování je ve větě součástí nominální skupiny s funkcí předmětu, což se formálně projevuje kongruencí.

Jak užší, tak širší pojetí vlastností č. 1 a 2 má svoje úskalí. Při širším pojetí je problematické definičně odlišit apozici od přívlastku (viz výše) nebo od přísudkových koordinačních skupin, např. *Naše dítě je **hodné a roztomilé*** (koordinační skupina zahrnuje

adjektiva označující vlastnosti, které se vztahují k témuž referentu, plnící stejnou syntaktickou funkci a mající touž morfologickou formu).

Při užším pojetí zase příslušné charakteristiky zcela nevystihují některé typy apozičních skupin, resp. některé typy syntaktického užití apozičních skupin. Uvažme větu (1a) *Vzhlíží ke svému bratrovi, nadanému matematikovi*. **Aponovaný člen** tu spíše **klasifikuje** (v tradiční terminologii by šlo o tzv. apozici zařazující, viz Mathesius, 1947, s. 310) a hodnotí skutečnost vyjádřenou prvním členem, než že by ji znovu (jinak) pojmenovával, a ve vztahu k predikátu se jeho význam jeví spíše jako okolnost než jako objekt děje (podruhé vyjádřený), srov. významově blízkou formulaci *Vzhlíží ke svému bratrovi, protože to je nadaný matematik*.

Aponovaná složka *nadanému matematikovi* není tak dobře „vybavena“ k tomu, aby identifikovala příslušný referent, na rozdíl od první složky skupiny *svému bratrovi*; **opačné pořadí složek**, při zachování úsekového předělu, proto **není příliš pravděpodobné**, srov. *Vzhlíží k nadanému matematikovi, svému bratrovi*.

Bylo by rovněž obtížné vnímat uvedenou větu jako „sloučení“ věty s prvním členem skupiny a věty s druhým členem skupiny, tj. jako *Vzhlíží ke svému bratrovi + Vzhlíží k nadanému matematikovi*.

V případě apozičních skupin, kde oba členy identifikují příslušný (stejný) referent, je možné chápat konstrukci s apozicí jako **sloučení dvou vět**. Srov.:

Druhá **babička, tátova maminka**, bydlí ve dvoupokojovém bytě ← Druhá babička bydlí ve dvoupokojovém bytě + Tátova maminka bydlí ve dvoupokojovém bytě.

Ve větě *Vzhlíží ke svému bratrovi, nadanému matematikovi* je referenční funkce druhého členu oslabena tím, že výraz *nadaný matematik* vyjadřuje vlastnost založenou na hodnocení, a oslabena je rovněž jeho funkce syntaktická: druhý člen skupiny především klasifikuje a hodnotí první člen skupiny, a není tak zcela výstižné tvrdit, že plní syntaktickou funkci předmětu stejně jako první člen skupiny, tj. že syntaktická funkce předmětu je tu „zmnožena“. V takových případech nemá aponovaný člen daleko k přívlastku; **jako druh přívlastku koneckonců** apozici pojímají Bauer – Grepl (1980),

Naopak členy apoziční skupiny ve větě *Druhá babička, tátova maminka, bydlí ve dvoupokojovém bytě* je možné vnímat jako „**zmnožený**“ **podmět**, tedy jako dva podměty tvořící paralelní syntagmata s predikátem *bydlí*, třebaže představují syntaktický a významový komplex, v němž druhý člen významově determinuje první člen (v tradiční terminologii jde o tzv. apozici vysvětlovací, viz Mathesius, 1947, s. 309).

S tím koresponduje skutečnost, že příslušnou apoziční skupinu nelze dost dobře vyjádřit jako nominální skupinu determinovanou atributivní větou, srov.:

Vzhlíží ke svému **bratrovi**, nadanému **matematikovi**. → Vzhlíží ke svému bratrovi, který je nadaným matematikem.

Druhá **babička**, **tátova maminka**, bydlí ve dvoupokojovém bytě. → ?Druhá babička, která je tátovou maminkou, bydlí ve dvoupokojovém bytě.

Referenční výměr apoziční skupiny v užším pojetí může být problematický tam, kde jsou **členy apoziční skupiny připojeny těsně, bez úsekového předělu**, nevyjadřují-li obě složky jedinečnou referenci.

V takových případech je referenční platnost skupiny určena až na základě spojení jejích členů; např.

učitel důchodce, můj kamarád fotograf, lékař dobrovolník, ve sklepě na podlaže

případně ji vyjadřuje jeden z jejích členů, např.

slovinský cyklista Tadej Pogačar

spisovatel Milan Kundera
v Praze ve Strašnicích

Je zřejmé, že v takových případech členy skupiny označují stejnou skutečnost jen ve volném smyslu, a že skutečně koreferenční jsou jen potenciálně, za jistých kontextových podmínek. V apoziční skupině *slovinský cyklista Tadej Pogačar* syntagma *slovinský cyklista* individuální referenci nemá: při užití ukazovacího zájmena *tento* je přirozené ztvárnit apoziční skupinu volně, nesplývavě, tj. jako ***tento slovinský cyklista, Tadej Pogačar***.

Stejnou funkci (tj. funkci klasifikační) lze apelativu připsat i tehdy, je-li vyjádřeno jako **druhý člen volné apoziční skupiny**, čili v postpozici za *propriem*:

Tadej Pogačar, slovinský cyklista.

Předpokladem užití apelativa s klasifikační funkcí v těsné apoziční skupině před členem s funkcí identifikační je to, že druhý člen skupiny je realizován *propriem*. Dvě apelativa s takovou funkcí lze spojit do apoziční skupiny jen tehdy, je-li tato skupina realizována **nesplývavě**, což se v písmu vyjadřuje interpunkční čárkou; např.:

slovinský cyklista, vítěz Tour de France 2020 a 2021

Při **splývavé** realizaci (v písmu bez čárky) je tato skupina negramatická:

*slovinský cyklista vítěz Tour de France 2020 a 2021

Tato **negramatičnost** přitom není způsobena syntaktickou rozvitostí jejich členů, srov. negramatičnost skupin málo rozvitých; srov. např.:

můj kamarád fotograf : *fotograf můj kamarád

V případech typu:

(1aa) Vzhlíží ke **svému bratrovi, nadanému matematikovi**.

je uvedené **pořadí členů skupiny** v zásadě jediné možné. Podoba členů skupiny:

(1ab) [?]Vzhlíží k nadanému matematikovi svému bratrovi.

je zřejmě vyloučena kvůli tomu, že jádrem druhého členu skupiny je apelatívum. Srov. přijatelnost spojení:

(2) Vzhlíží k **nadanému matematikovi Jaroslavu Nešetřilovi**.

Podoba [?]*Vzhlíží k nadanému matematikovi, svému bratrovi* je málo pravděpodobná s ohledem na hodnotící význam členu *nadanému matematikovi*.

Výše bylo upozorněno na to, že některým apozičním skupinám potenciálně konkurují nominální **skupiny se shodným přívlastkem** (věty (1a) až (1c))

Platí to však **nejen pro spojení volná, ale také pro spojení těsná**, srov.

(2a) Vzhlíží k nadanému **matematikovi Jaroslavu Nešetřilovi**.

(2b) Vzhlíží k Jaroslavu **Nešetřilovi, nadanému v matematice**.

Význam obou konstrukcí však **není stejný**: Věty *Vzhlíží ke svému bratrovi, nadanému matematikovi* a *Vzhlíží ke svému bratrovi, nadanému v matematice* si skutečně konkurují např.

tehdy, je-li bratr vysokoškolským **studentem matematiky**; je-li **matematikem z povolání**, užili bychom spíše jen **větu s apoziční skupinou** (z toho důvodu je také věta *Vzhlíží k Jaroslavu Nešetřilovi, nadanému v matematice* poněkud nepřirozená).

Je-li bratr **žákem základní školy**, použili bychom spíše jen **větu se shodným přívlastkem**.

Tento rozdíl má souvislost s rozdíly v kategoriálních významech slovních druhů, které příslušné větné členy vyjadřují: determinace přívlastkem *nadanému v matematice* je pojata jako kvalifikace příslušné substance, zatímco determinace nominální skupinou *nadanému matematikovi* je pojata jako její klasifikace, byť obsahuje i prvek kvalifikační, vyjádřený jakostním adjektivem *nadanému*.

Konstrukce typu *nadaný matematik* : *nadaný v matematice* mohou plnit funkci predikativu:

(3a) Jeho bratr je **nadaný matematik**.

(3b) Jeho bratr je **nadaný v matematice**.

Znamená to, že výrazy v predikativu mají schopnost vyjadřovat klasifikaci i kvalifikaci; naopak přívlastek může plnit funkci kvalifikační, avšak ne funkci klasifikační, ve smyslu zařazení substance do třídy substancí.

Substantiva s klasifikační funkcí tvořící jádro členu apoziční skupiny tedy plní podobnou úlohu jako táž substantiva v predikativu, ale nevážou se k substantivu, které vyjadřuje klasifikovanou substanci, prostřednictvím spony *být*, nýbrž se s ním spojují přímo. Vyjádření vlastnosti prostřednictvím apoziční skupiny může být motivováno snahou o **kondenzovanost** vyjádření.

Forma apoze představuje způsob, jak lze **klasifikační relaci** mezi substantivy vyjádřit nevětnou formou.

Substantiva s kvalifikačním, **hodnotícím významem** nemohou substantivum determinovat jako přívlastek (shodný či neshodný), ale mohou společně s ním vytvořit apoziční skupinu.

Je-li takové substantivum **deadjektivním** derivátem, konkuruje mu jeho základové adjektivum, srov.:

nebožák dědeček	:	nebohý dědeček
silák Herakles	:	silný Herakles

Mezi příslušnými určitým způsobem lexikálně obsazenými konstrukcemi však bývají větší či menší **významové rozdíly**, pramenící jednak z individuálních **rozdílů lexikálních**

(srov. např. odlišné **konotace** spjaté s pojmenováními *chytrý* a *chytrák*), jednak z **rozdílů kategoriálních**.

Hodnotící substantivum v některých kontextech vyjadřuje především klasifikaci. Srov. korpusový doklad, v němž je **koordinační skupina tvořena třemi apozičními skupinami** (vyznačujeme je tučně), jejichž první členy především klasifikují substance pojmenované druhými členy:

(4) [...] jeho základ tvoří trojice akrobatů – **žonglér Bonaventure Gacin**, křehká **akrobatka Titoune** a **silák Mads** [...] (ČNK)

Podoba *silný Mads* by tu byla méně vhodná. Forma apoziční skupiny může být upřednostněna také kvůli možnosti determinovat hodnotící substantivum přívlastkem/přívlastky (např. *známý silák Mads*).

Každý z členů apoziční skupiny vstupuje do **dvojího syntaktického vztahu**: Ke složce, na níž apoziční skupina jako celek syntakticky závisí (stejný vztah je v zásadě realizován u obou/všech členů skupiny), a k sousednímu členu apoziční skupiny. Vztahy/funkce prvního druhu budeme označovat jako vztahy/funkce **vnější**, vztahy druhého druhu jako vztahy/funkce **vnitřní**.

Vnější i vnitřní syntaktické vztahy mají významovou povahu **predikace** nebo **determinace**, k vnějším vztahům patří vedle predikace a determinace také **koordinace**. **Mezi apozičními a koordinací** je komplementární vztah; hranice mezi oběma relacemi však není vždy zřetelná, srov. dále.

Pokud jde o vnitřní syntaktické vztahy, předpokládáme, že predikace může být realizována **regresivně** i **progresivně** (je-li však realizována progresivně, je vnímána jako oslabená), zatímco determinace může být realizována jen regresivně; (podrobněji viz Veselý, 2013).

Regresivní apoziční predikace je realizována např. ve větě (5):

(5) Vzhlíží k Jaroslavu Nešetřilovi, nadanému matematikovi. (J. Nešetřil je nadaný matematik).

Progresivní apoziční predikace je realizována např. ve větě:

(6a) **Chudák babička** celou noc nespala. (*babička, která celou noc nespala, je chudák*).

Progresivní predikace je ovšem méně výrazná než při opačném pořadí:

- (6b) **Babička chudák** celou noc nespala
- (6c) **Babička, chudák**, celou noc nespala

Při volném spojení složek (věta (5c)) je **predikační funkce složky chudák** nejvýraznější.

Není proto překvapivé, že první člen ve spojení typu *chudák babička* je v některých pojetích hodnocen jako přívlástek determinující druhý člen (srov. výklad ve *Skladbě češtiny*); takové pojetí podporuje i kongruence predikátu s druhým členem, srov. opačnou situaci u typu *Město Praha zářilo tisíci světly*.

Proti přívlástkovému pojetí ovšem mluví některé aspekty užívání těchto hodnotících substantiv. Jméno *chudák* (další substantiva této skupiny, např. *pitomec, potvora, lišák* aj., se mohou chovat poněkud odlišně, pokud jde o jejich „predikační sílu“) se od významově blízkého adjektiva *ubohý* liší v tom, že:

1. V apoziční skupině může (zájmený) determinátor stát za hodnotícím substantivem, srov.:

chudáci **moji** rodiče : **moji** ubozí rodiče;

Srov. dále:

- (7) Smrt je krásná a cenná, ale musí být zajištěn pohřeb žehem. Ne jako **chudák** ta **žena**, jejíž pohřeb jsme viděli na Strahově (tj. *Ne jako ta ubohá žena* [...]) (L. Fuks – ČNK)

2. Stojí-li v apoziční skupině (zájmený) determinátor před hodnotícím substantivem, může se shodovat jak s tímto substantivem, tak se substantivem následujícím, např.:

ta chudák **ženská** : **ten chudák** ženská vs. ta ubohá ženská : *ten ubohá ženská

Kombinace *ten chudák ženská* je ale okrajová, navíc je doložena v akuzativu:

- (8) Nech **toho chudáka** ženskou ještě v klidu vyspat [...]) (ČNK)

Užití v nominativu je zřejmě méně pravděpodobné, srov. *Ten chudák ženská se nemohl / nemohla v klidu vyspat.*

3. Hodnotící substantivum může být vyjádřeno i jinde ve větě, vzdáleně od substantiva označujícího hodnocenou substanci; adjektivní přívlástek je samozřejmě rovněž možné vyjádřit na jiné pozici ve větě, syntakticky se pak mění v doplněk, avšak obvyklost takového vyjádření je menší, srov.:

- (9a) **Josef se chudák** málem rozplakal. (ČNK)
- (9b) **Chudák Josef** se málem rozplakal
- (9c) **Ubohý Josef** se málem rozplakal
- (9d) **Josef se, ubohý,** málem rozplakal (tato podoba je archaická).

Ve větě *Pořídili jsme si psa vlčáka* je realizována regresivní predikace (*Pes, kterého jsme si pořídili, byl vlčák*), která může být hodnocena také jako regresivní determinace/konkretizace (*Pořídili jsme si psa, konkrétně vlčáka*); mezi složkami lze stanovit také progresivní predikaci (*vlčák je pes*), ta však pouze vyplývá z hypero-/hyponymického vztahu mezi příslušnými lexikálními jednotkami. Vnější syntaktickou funkci lze zřejmě stejně dobře připsat oběma členům, nebo také apoziční skupině jako celku (s ohledem na to, že jde o těsné spojení). Pokud by byla skupina realizována volně, např. v podobě *Pořídili jsme si psa, dlouhosrstého vlčáka*, pak by její členy byly vnímány jako dva paralelní předměty spíše než jako složky předmětu jediného.

2. Apoziční skupiny s těsným připojením složek

2.1 Klasifikace apozičních skupin z hlediska referenční platnosti jejich složek

I. Obě složky skupiny mají jedinečnou referenci:

Doklady (1) až (30) s výjimkou dokladu (22) jsou z ČNK:

- (1) „Řešil jsem to s nimi. Tohle se jim nepovedlo,“ připouští **první muž Šluknova Milan Kořínek**.
- (2) Jak řekl při úvodním slově **prezident České jezdecké federace Jaroslav Pecháček**, peněz není nikdy dost.
- (3) Poté, co se zastřelil korunní princ Rudolf, chtěla **jeho matka císařovna Sissi** ostrov prodat, bohužel jakožto prokletý ho nikdo nechtěl.
- (4) Nepomohlo houpání, nepomohlo kolíbání, nepomohly žádné léky, princ ležel v kolébce a naříkal, až srdce usedalo. Když to slyšel **jeho otec král**, sedl si ke kolébce a začal syna těšit.

II. Jedinečnou referenci má jen jedna ze složek skupiny

První složka plní predikativní funkci ve vztahu ke složce s jedinečnou referencí, která stojí na druhém místě, tj. **přisuzuje denotátu** této složky nějakou **vlastnost**, zařazuje jej do nějaké třídy apod.:

- (5) První obraz svíčkou jsem vytvořil na podzim 1989 v Madridu. **Můj přítel Roberto Cabot** měl malé studio v témže domě jako já. (Roberto Cabot, který je mým přítelem...)
- (6) Stejný názor má i **poslanec a lékař Boris Šťastný** (ODS).

Skupiny typu *pan premiér, paní učitelka* lze k tomuto typu řadit jen volně, neboť složky *pan, paní* jsou do značné míry významově vyprázdněné; nemají jedinečnou referenci, ale nelze jim dost dobře připsat ani funkci predikativní. Jejich přítomnost má ovšem dopad na referenční platnost skupiny jako celku: skupiny s těmito výrazy mají nutně individuální referenci. Např.:

- (7) **Pan premiér** má nyní plné ruce práce a jednání s českými partnery ho zcela zaměstnává.
- (8) Zatímco maminka mluvila s **paní učitelkou**, otevřely se dveře, vyběhl nějaký kluk a začal se se mnou prát (smích).

III. Žádná ze složek nemá jedinečnou referenci; obě složky plní predikativní funkci ve vztahu k jinému výrazu ve větě:

- (9) Před 95 lety se narodil **lékař kardiolog** Zdeněk Fejfar.
- (10) Vollertsen byl pozván do Severní Koreje v červnu 1999 jako **lékař dobrovolník**.

Lze říci, že celá apoziční skupina je v té míře referenčně určitá, nakolik je určitý její nejurčitější člen, tj. např. skupina *můj kolega Karel Zeman* má jedinečnou referenci stejně jako vlastní jméno *Karel Zeman*.

2.2 Klasifikace apozičních skupin z hlediska vztahu mezi designáty jejich složek

V tomto oddíle se zabýváme jen případy, kdy je apoziční skupina tvořena **dvěma apelativy**. Jde nám o logický vztah mezi designacemi obou apelativ, tj. o vztah mezi třídami prvků, které vyhovují významům daných apelativ (jako slovníkových jednotek) a které jimi mohou být ve výpovědi denotovány.

V přístupech, které rozlišují pojmy **designace** a **denotace** (u nás jde především o přístup Hlavcův, viz Hlavsa, 1975), je designace systémovým předpokladem denotace: designátem substantiva je celá třída objektů, které vyhovují jeho významu, zatímco jeho denotátem je konkrétní objekt (objekty) náležící k této třídě, který je v dané výpovědní situaci aktuálně označen (mohou to však být i všechny objekty dané třídy).

Mohou nastat v principu dvě možnosti: příslušné třídy prvků jsou na sobě buď logicky nezávislé, anebo je jedna třída zahrnuta v druhé.

I. Vztah logické nezávislosti

Doklady:

- (11) O možnosti pracovat jako **lékař výzkumník** v Antarktidě jsem se dozvěděl díky svému kamarádovi [...].
- (12) Máme pokyn vyměňovat pokud možno **učitele důchodce** za mladší.

Např. z významu substantiv *učitel* a *důchodce* nijak nevyplývá, jestli existují učitelé důchodci (tj. jestli je mezi oběma třídami neprázdný průnik), učitelé nedůchodci a důchodci neučitelé; to, že všechny z uvedených skupin jsou neprázdné, „víme“ jen na základě znalostí světa. Při užití apoziční skupiny typu *učitel důchodce* ve výpovědi však z věty (významově) vyplývá, že mezi oběma třídami je neprázdný průnik (neplatilo by to pro věty typu *Žádní učitelé důchodci v našem státě nejsou*).

II. Vztah inkluze:

Doklady:

- (13) **Velký pes labrador** postával včera ráno před domkem v Třebši a naháněl hrůzu.
- (14) Ale vzpomínám na své lékařské začátky, kdy jsem jako **lékař internista**, musel jít pomáhat na ARO, protože nebyli anesteziologové, a uspával jsem pacienta na sále.

U těchto apozičních skupin je gramaticky přijatelné jen pořadí jméno s větším rozsahem významu – jméno s menším rozsahem významu (kdy první složka co do rozsahu významu zahrnuje druhou složku), nežívají se tedy spojení jako **labrador pes*, **internista lékař* apod.

V případě spojení jmen, jejichž designáty jsou logicky nezávislé, je v zásadě možné obojí pořadí složek, např. vedle *učitel důchodce* je přijatelné i *důchodce učitel*:

- (15) Vrzal: Senioři jsou tvrdohlaví a dávají najevo, že mají patent na rozum ... Vebrová: A nejhorsí je **důchodce učitel**. Ten si myslí, že má profesionální patent na rozum.

Význam obou slovosledných podob je poněkud odlišný. Přestože jsou designáty obou substantiv logicky nezávislé, v apoziční skupině je rozsah významu první složky zúžen

významem druhé složky. (Obecně platí, že v žádné apoziční skupině není zúžení významu realizováno zleva doprava.)

Při užití spojení *učitel důchodce* tedy máme na mysli učitele, kteří jsou (současně) důchodci, a v druhé řadě také učitele, kteří nejsou důchodci. Tento komplementární význam může být v různých kontextech různě silně akcentován, srov.:

- (16) Někdo si může myslet, že **učitelé důchodci** blokují pracovní místa mladé generaci a už pořádně nedokážou učit. (v daném kontextu je existence učitelů nedůchodců silně „navozována“)
- (17) Klub **učitelů důchodců** zve své členy na besedu s Viktorem Chromcem – specialistou na broušení starých japonských mečů [...]. (v daném kontextu je existence učitelů nedůchodců „navozována“ slaběji)

K důchodcům, kteří nejsou učiteli (tj. k „důchodcům neučitelům“), spojení *učitel důchodce* nepoukazuje. O spojení *důchodce učitel* platí pravý opak: označujeme jím důchodce, kteří jsou učiteli, a poukazujeme k důchodcům, kteří učiteli nejsou; učitelé, kteří nejsou důchodci, nejsou v tomto případě významově „ve hře“.

Skupiny typu *učitel důchodce* tedy nejsou příliš sémanticky vzdálené skupinám typu *pes labrador*: spojením *pes labrador* (potenciálně) označujeme třídu všech labradorů, a poukazujeme k třídě všech psů „nelabradorů“, tj. k třídám dalších psích ras. Rozdíl je v tom, že existence „labradorů nepsů“ je logicky vyloučena, kdežto u spojení *učitel důchodce* existence důchodců neučitelů pouze není komunikačně relevantní.

První složka apozičních skupin typu *pes labrador* je **významově redundantní**: kdybychom místo o psu labradorovi mluvili jen o labradorovi, místo o učiteli fyzikáři zkrátka jen o fyzikáři atd., z hlediska extenzionálního by se na významu příslušných vět nic nezměnilo.

Co vede mluvčího k tomu, že místo jednoslovného výrazu použije apoziční skupinu? Motivy, o nichž lze uvažovat, jsou různé, např.:

(a) První složka apoziční skupiny je **kohyponymem** k výrazu uvedenému v předcházejícím kontextu (v dokladu níže je vyznačen tučně), např.:

- (18) Jen pár týdnů před smrtí pštrosa rodině dokonce někdo otrávil **kočku**, a málem jim na otravu posel i **pes labrador**.

Nemusí jít vždy přímo o koehyponymum; pokud je referent apoziční skupiny druhově značně odlišný od referentů, s nimiž se dává do souvislosti (v dokladu (19) je to entita označená jako *čarodějnice*, je vyznačena tučně), je přirozenější užít obecné druhové pojmenování (*pes*) a to pak specifikovat (*pes labrador*) než užít samotnou specifikaci (*labrador*); např.:

(19) Mezi její oblíbené pohádkové postavy patří **čarodějnice**. Ze zvířat preferuje **psy labradory**.

(b) První složka apoziční skupiny je součástí **sousloví**; analogické sousloví s druhou složkou se užívá málo nebo vůbec, např.:

(20) Setkání s paní na vozíku, která měla **asistenčního psa labradora**, bylo pro Kateřinu Macháčkovou z Hranic osudné. (spojení *asistenční labrador* je doloženo, ale *spojení asistenční pes* je mnohem běžnější)

Typ *pes labrador* reprezentuje případ, kdy se obě složky skupiny užívají rodově genericky (jde o tzv. generické maskulinum).

Vztah inkluze je však realizován i ve skupinách, kde obě jména vyjadřují jeden přirozený rod, a to ženský, srov. **žena policistka**, **žena soudkyně**, **žena spisovatelka**. *Policistka* implikuje *žena* a naopak *žena* extenzionálně zahrnuje *policistka* (byť mezi oběma designáty není vztah taxonomické třídy a podtřídy jako u typu *pes labrador*).

Pokud jednu ze složek skupiny tvoří jméno označující jeden z přirozených rodů a druhou složku jméno (alespoň potenciálně) rodově generické, o vztahu inkluze mluvit nelze, srov. **muž advokát**, **žena kněz**, **žena instalatér** (jména *advokát*, *kněz* a *instalatér* lze užít k označení obou pohlaví).

Motivy k užívání skupin typu *žena policistka* (kde je první složka skupiny de facto významově redundantní) jsou zřejmě podobné jako u typu *pes labrador*, srov. výše. Skupiny s opačným pořadím složek (*policistka žena*) se pochopitelně neuvžívají. U typu *žena kněz* opačné pořadí složek vyloučené není, jde pak vlastně o „přirozené“ zúžení extenze generického maskulina. Srov.:

(21) V roce 1970 pak Davídek dospěl k rozhodnutí, že církev potřebuje **ženy kněží**.

(22) Když není dostatek **kněží MUŽŮ**, nahrazují je **kněží ŽENY**. (internet)

Zajímavý typ představují apoziční skupiny, jejichž první složka je tvořena jménem *kolega* a druhá složka jménem označujícím profesi, zájmovou činnost apod. Např.:

- (23) Jsi včelař? MARTIN: Včelař. Poslední dobou přicházíme o celé chovy. V létě pomřela spousta včel na mor, teď ta tuhá zima – **kolega včelař** je z toho zoufalý, ze třiceti čtyř včelstev mu jich zbylo dvacet jedna.

Složkou významu substantiva *kolega* je deiktický prvek (srov. výklad významu ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2003): „příslušník **téhož** povolání, spolupracovník (užív. i v oslovení)“, zvýrazněno námi); substantivum je tak významově dourčeno až při užití ve výpovědi. Pokud je jméno *kolega* užit nikoli ve významu „spolupracovník“, ale (jen) ve významu „příslušník téhož povolání“ (obojí způsob užití je běžný), jeho kontextovým významem je pak vlastně dané povolání.

To, jaké konkrétní povolání si za výraz *kolega* „dosadíme“, buď **vyplývá z kontextu** nebo (např. pokud k tomu kontext nedává dostatečné vodítko) je vyjádřeno explicitně, ať už přístavkem (*kolega učitel*) nebo jinak (*kolega z naší školy* apod.).

Kromě toho však jméno *kolega* presuponuje (významově předpokládá) osobu, k níž odkazuje. Ve větě (23) je to včelař Martin, jménu *kolega* významově odpovídá spojení **také včelař** (částice *také* totiž implikuje podobnou presupozici jako jméno *kolega*).

Ve skupině *kolega včelař* tedy **druhá složka významově dourčuje první složku** podobně jako ve skupině *pes labrador* (mohlo by jít o kolegu jiného druhu, než je včelař), avšak vezmeme-li v potaz kontextový význam jména *kolega* (*kolega* → *také včelař*), pak naopak platí, že **první složka je významově bohatší než druhá složka** (*včelař*).

Ne náhodou lze z věty vypustit spíše jméno *včelař* než jméno *kolega*, zatímco u typu *pes labrador* je tomu naopak.

Tomu, že typ *kolega včelař* je jiný než typ *pes labrador*, nasvědčuje vztah mezi extenzemi příslušných složek: Zatímco *včelař* potenciálně označuje všechny včelaře, *kolega* v daném spojení (!) potenciálně označuje všechny včelaře s výjimkou těch, k nimž jméno deikticky odkazuje (ve výše uvedeném příkladu je jisté, že výraz *kolega* nereferuje k mluvčímu; toho pouze presuponuje), tím pádem je třída všech kolegů podtřídou třídy všech včelařů. U typu *pes labrador* je tomu naopak – třída všech labradorů je podtřídou třídy všech psů.

Ne u všech apozičních skupin s první složkou tvořenou jménem *kolega* a s druhou složkou tvořenou apelativem vyjadřují obě složky (při užití skupiny ve výpovědi) stejné povolání, zálibu apod., srov.:

- (24) Pryč je i vybavení školní dílny,“ popisoval výčet ztrát učitel fyziky a informatiky Radovan Mikeš. Dodal, že možná ještě hůř je na tom **jeho kolega tělocvikář Jan Franc**.

Slovo *kolega* tu nemá kontextový význam ‚také tělocvikář‘, ale ‚**také učitel**‘. V tomto smyslu je mezi první a druhou složkou apoziční skupiny podobný významový vztah jako u typu *pes labrador* (srov. *učitel tělocvikář*; první složka je tedy významově širší / méně specifická než druhá složka).

2.3 Lexikálně sémantické typy substantiv tvořících složky apozičních skupin

2.3.1 Přehled typů

V těsných apozičních skupinách lze identifikovat substantiva níže uvedených významových typů (seznam není vyčerpávající). Jde o substantiva vyjadřující:

- (a) rodinné vztahy: její **otec** alkoholik, jeho **matka** císařovna, jeho **bratr** doktor;
- (b) sociální vztahy: náš **přítel** malíř, můj **kamarád** fotograf, jeho **kolega** pedagog;
- (c) společenské role (profesní role, dědičné hodnosti, příslušnost ke společenským vrstvám aj.): **lékař** anesteziolog, **učitel** důchodce, **soudce** profesionál;
- (d) živočišné nebo rostlinné druhy: **pes** dingo, **medvěd** kodiak, **vlk** samotář; **trnovník** akát;
- (e) hodnocení nebo vlastnost založenou na hodnocení: **chudák** maminka, **dobrák** ředitel, **hlupák** otec;
- (f) pohlaví a dospělost/nedospělost, příp. též rodinný stav: **muž** dobyvatel, **žena** spisovatelka, **slečna** sekretářka, **chlapec** autista; **pan** premiér, **paní** učitelka
- (g) (způsob) chování nebo jednání: otec **tyran**, muž **ochránitel**, matka **samoživitelka**, lékař **lidumil**, vlk **samotář**;
- (h) způsob provádění děje: lékař **dobrovolník**, lupič **nemehlo**, soudce **kat**;
- (i) absenci děje: **nebožtík** dědeček, **nebožka** babička, jejich soused **nekuřák**, vodník **neplavec**;

Substantiva typů (a) až (f) stávají v antepozici; substantiva typů (g) a (h) stávají v postpozici; substantiva typu (i) mohou stát v antepozici nebo v postpozici.

2.3.2 Poznámky k jednotlivým typům:

Pokud jedna ze složek skupiny vyjadřuje děj (*otec tyran, muž ochranitel*) nebo naopak absenci děje (*nebožtík dědeček, jejich soused nekuřák*), pak druhá složka skupiny často vyjadřuje jeho původce/nositele (otec, který týrá; muž, který chrání; dědeček, který už nežije; jejich soused, který nekouří).

Jestliže substantivum v apoziční skupině plní predikativní funkci, pak patiens děje, pokud je tímto substantivem implikován, se vyrozumívá ze spojení obou substantiv: např. ze spojení *otec tyran* je zřejmé, že jde o otce, který týrá své dítě/děti; podobně *muž ochranitel* – muž, který ochraňuje ženy. Substantiva, která sice poukazují k ději, ale neplní predikativní funkci, neimplikují participanty, které by byly specifikovány zbývající složkou skupiny; např. v *učitel důchodce* první složka skupiny poukazuje k ději ‚učit‘, ale spojení neinterpretujeme ve smyslu *důchodce, který učí*.

Způsob provádění děje buď může být vyjádřen tímž substantivem, které vyjadřuje děj (*matka samoživitelka* – matka, která žije své dítě/děti sama aj.), nebo děj a způsob jeho provedení vyjadřují různá substantiva (*lékař dobrovolník* – lékař, který léčí dobrovolně; *soudce kat* – soudce, který soudí jako kat aj.).

Hodnotící substantiva ve spojeních typu *chudák maminka, dobrák ředitel, hlupák otec* často nevyjadřují hodnocení denotátu substantiva, s nímž tvoří apoziční skupinu, ale spíše hodnocení jeho účasti na jistém ději (v apoziční skupině přímo nepojmenovaném), srov.:

- (25) Mnohé ženy by mi asi záviděly, ale já si někdy připadám jako **chudák chlap**, který čeká na ženskou [...]. (= chlap, který čeká na ženskou, je chudák)
- (26) Z úcty k ideji svobody pokřtil **hlupák otec** chlapce neobvyklým jménem Liverij. (= zachoval se hloupě, když chlapce pokřtil jménem Liverij)
- (27) **Ten dobrák krejčí** to [šaty] upravil tak dokonale, že už to Ládínek na sebe nemohl nikdy obléct a mně zůstaly navěky. Mám je dodnes [...]. (úprava šatů se Ládínkovi příliš nepovedla; substantivum *dobrák* tu nejspíše nemá význam ‚dobromyslný člověk‘, ale vyjadřuje právě hodnocení děje)

2.3.3 Kombinatorika:

Substantiva výše naznačených významových typů nelze kombinovat zcela libovolně, pokud jde o jejich příslušnost k těmto typům a lineární ztvárnění apoziční skupiny. Zdá se, že substantiva jsou v závislosti na svém významu v různé míře predisponována k plnění těchto funkcí:

- (a) **funkce identifikační** (typické pro substantiva vyjadřující rodinné a sociální vztahy);
- (b) **funkce klasifikační** (typické pro substantiva vyjadřující společenské role a živočišné a rostlinné druhy);
- (c) **funkce kvalifikační** (typické pro substantiva vyjadřující děj nebo způsob jeho provedení, substantiva vyjadřující hodnocení apod.).

Uvedené funkce nejsou ovšem disjunktní: ve spojení *jeden učitel důchodce* plní jméno *učitel* funkci identifikační i funkci klasifikační, ve spojení *matka samoživitelka* vyjadřuje jméno *samoživitelka* kvalifikaci (dějem), současně však svým způsobem zařazuje matku do jisté třídy, tj. vyjadřuje klasifikaci; apod. Přesto se domníváme, že vyčlenění uvedených třech funkcí je oprávněné, srov. níže poznámky ke kombinatorice složek v apozičních skupinách. **Pořadí**, v jakém byly jednotlivé funkce uvedeny, odpovídá typickému pořadí jejich exponentů v apoziční skupině. Typické jsou především tyto kombinace:

A. substantivum s funkcí identifikační – substantivum s funkcí klasifikační:

její **otec advokát**, můj **manžel fotograf**, jeho **kolega pedagog**

Jde tu však spíše o predispozici k plnění funkcí identifikační; k jejímu naplnění bývá nutné rozvíjení substantiva vhodným determinátorem, pokud není reference zřejmá z kontextu.

B. substantivum s funkcí klasifikační – substantivum s funkcí kvalifikační:

lékař lidumil, soudce kat, lupič nemehlo

Není ovšem výjimečné, že substantivum s funkcí kvalifikační je vyjádřeno naopak na první pozici, srov.

chudák maminka, dobrák učitel, nebožtík dědeček aj.

C. substantivum s funkcí klasifikační – substantivum s funkcí klasifikační:

učitel důchodce, lékař kardiolog, pes labrador

Substantiva s výraznou klasifikační funkcí se relativně méně často užívají za účelem reference k jedinečnému objektu, tj. často **referují neurčeně nebo nespécificky**, což je ve shodě s jejich klasifikační povahou; komunikační potřeba příslušné referenty druhově zařadit bývá vyšší než v případě referentů určených, kontextově známých; srov.:

(28) Měl pověst **lékaře lidumila**.

(29) Mezi politickými vězni dostal přezdívku **soudce kat**.

(30) Vyšetření vyhodnocuje **lékař kardiolog**.

Ve větách (28) až (30) žádná ze složek těsných apozičních skupin nemá specifickou individuální referenci.

O tom, proč je jisté pořadí složek v apoziční skupině uzuální, zatímco jiné pořadí je neuзуální, lze formulovat různé hypotézy. Je zjevné, že **složky s funkcí identifikační/referenční mají tendenci stát na první pozici**. Z komunikativního hlediska je taková strukturace přirozená: nejdříve je identifikován referent, následně je charakterizován (zařazuje se do jisté třídy, připisuje se mu jistý děj apod.).

Složky s funkcí predikativní mají naopak tendenci stát na druhé pozici ve skupině. To koresponduje s typickým slovním pořádkem v české větě (přísudek je vyjádřen až po podmětu).

Proč jsou ve skupinách typu *chudák maminka, dobrák učitel, nebožtík dědeček* složky s funkcí identifikační nebo klasifikační vyjádřeny až na druhé pozici? Roli tu nejspíše hraje hodnotící a (alespoň z formálního hlediska) nedějová povaha substantiv obsazujících první pozici ve skupině. V tom ohledu mají daná substantiva blízko k adjektivním přívlastkům, jež typicky zaujímají pozici vlevo od řídicího substantiva (srov. také deadjektivnost výše uvedených hodnotících substantiv, včetně jména *nebožtík* ← *nebohý*, a deverbativnost substantiv obsazujících druhou pozici ve skupinách typu *otec tyran, muž ochranitel, lékař lidumil*).

3. Apoziční skupiny s volným připojením složek

S ohledem na to, že ve volných apozičních skupinách projevují složky větší samostatnost než ve skupinách těsných, a to ve smyslu zvukovém i významovém, není překvapivé, že o nich často neplatí následující tvrzení: obě složky skupiny znatelně projevují jak vnitřní syntaktické funkce (které jsou nutně různé), tak (jednu a tutéž) syntaktickou funkci vnější.

Volné apoziční skupiny inklinují ke dvěma krajním polohám:

1. Významové napětí mezi členy skupiny je značné, členy skupiny plní navzájem komplementární vnitřní syntaktické funkce, což tyto funkce zvýznamňuje a naopak oslabuje vnímání obou členů jako exponentů stejné funkce vnější (ta je připisována jen jednomu z členů nebo skupině jako celku),

2. Významové napětí mezi členy skupiny je spíše slabé, jejich vnitřní funkce jsou těžko rozlišitelné, a proto jsou obtížně vnímatelné, což má za následek větší syntaktickou

samostatnost členů skupiny, resp. to, že mohou být přirozeně vnímány jako exponenty stejné vnější syntaktické funkce, jako zdvojené vyjádření téhož větného členu.

Směrování k uvedeným krajním polohám může být interpretováno tak, že jeho „motivem“ je oslabení protikladu mezi růzností vnitřních syntaktických funkcí obou členů a stejností jejich funkce vnější, který se nejsilněji projevuje u skupin, kde jsou vnitřní i vnější funkce vnímány jako srovnatelně výrazné.

Uvedeme nejprve několik příkladů, které byly rozebírány už výše:

- (a) Vzhlíží k nadanému matematikovi Jaroslavu Nešetřilovi.
- (b) Vzhlíží k Jaroslavu Nešetřilovi, nadanému matematikovi.
- (c) Druhá babička, tátova maminka, bydlí ve dvoupokojovém bytě.

V apoziční skupině věty (a) lze předpokládat dva protisměrné vztahy, regresivní determinaci a progresivní predikaci. S tím koresponduje nejistota, jak oba členy syntakticky hodnotit, tedy který z nich je významově řídicí a který je významově závislý.

Členy apoziční skupiny ve větě (b) mohou být vnímány jako významově nerovnocenné. Jde tu o jistý paradox: těsnější významové sepětí mezi členy skupiny přispívá k jistému významovému osamostatnění druhého členu, pokud jde o zapojení do vyšší větné stavby.

Třetí příklad reprezentuje opačnou krajní polohu: významové napětí mezi členy skupiny je nízké, jejich vnitřní syntaktické funkce jsou obtížně určitelné; v důsledku toho je možné oběma členům připsat vnější funkci podmětu.

Indikátorem vyhraněnosti vnitřních funkcí členů volné apoziční skupiny je **možnost oba členy zaměnit** a ztvárnit skupinu jako těsné spojení:

Vzhlíží k Jaroslavu Nešetřilovi, nadanému matematikovi. → Vzhlíží k nadanému matematikovi Jaroslavu Nešetřilovi.

Výsledkem takové transformace je ale paradoxně apoziční skupina, v níž vnitřní funkce členů vyhraněné nejsou. Daná transformace ale není (neproblematicky) možná, pokud jádrem členu s identifikační funkcí není proprium, ale apelativum (viz už výše), srov. několik dokladů a jejich transformací:

- (1) **Rainer, dlouholetý otrlý novinář**, při jejím povídání brečel. (ČNK) → **Dlouholetý otrlý novinář Rainer** při jejím povídání brečel.

- (2) **Pan Pařík, český sedlák**, se na to už nemohl dívat. (ČNK) → **Český sedlák pan Pařík** se na to už nemohl dívat.
- (3) [...] **její strýc, známý všivák**, to neschválí [...] (ČNK) → [...] [?]známý všivák její strýc to neschválí [...]
- (4) **Bez vaší ženy, velké umělkyně**, jsem v italských operních kruzích neúspěšný impresárió, který si nedokázal udržet a zavázat významnou pěvkyni. (ČNK) → [?]Bez velké umělkyně vaší ženy [...].
- (5) **Můj přítel, hudebník**, mi doporučuje k poslechu zpěvy japonského tradičního divadla [...]. (ČNK) → *Hudebník můj přítel mi doporučuje [...].

V těchto případech je někdy možné pozorovat okolnostní významy asociované s druhým členem skupiny (Rainer při jejím povídání brečel, přestože je dlouholetý otrlý novinář; její strýc to neschválí, protože je to známý všivák atp.).

Indikátorem toho, že se u obou členů skupiny projevuje naopak především vnější syntaktická funkce, je:

1. Možnost změnit pořadí složek při zachování volnosti spojení.

- (6) [...] nepotřebovala dokonce ani **svého muže, Odyssea**, v jehož návrat nevěřila [...]. (ČNK) → [...] nepotřebovala dokonce ani **Odyssea, svého muže**, v jehož návrat nevěřila [...].

Záměna členů skupiny zjevně není možná v případech, kdy druhý člen významově nebo referenčně specifikuje první člen: beránek ve větě (7) je druh kožichu a proprium *Justýna* ve větě (8) je referenčně určitější než zájmeno *ona*.

- (7) Kdybyste, pane plukovníku chtěl, tak bych vám z toho italskýho doupěte přinesl **kožich, prvotřídního beránka**, v zimě by se vám hodil. (ČNK) → [...] *tak bych vám z toho italskýho doupěte přinesl prvotřídního beránka, kožich, v zimě by se vám hodil.
- (8) Vždyť **ona, Justýna, vlastní matka**, byla její hlavní nepřítel. (ČNK) → *Vždyť Justýna, ona, vlastní matka, byla její hlavní nepřítel. (možné by ovšem bylo: Vždyť ona, vlastní matka, Justýna [...]).

2. Možnost z věty vypustit jak první, tak druhý člen skupiny (příčemž zbývající člen zůstane ve větě vyjádřený).

Pokud oba členy skupiny jednoznačně identifikují příslušný referent, je vypuštění jednoho z členů z gramatického a významového hlediska možné téměř vždy. Jiná věc může být **komunikační potřeba vyjádřit oba členy**.

- (9a) **Nebohou dívku, provinilou služtičku**, už držela Illona a starý Ujd, který se stal Elsbetíným nejpokornějším sluhou. (ČNK)
- (9b) **Nebohou dívku** už držela Illona a starý Ujd, který se stal Elsbetíným nejpokornějším sluhou.
- (9c) **Provinilou služtičku** už držela Illona a starý Ujd, který se stal Elsbetíným nejpokornějším sluhou.

Výjimku představují případy, kdy je první člen skupiny determinován posesivním zájmenem, které se s druhým členem kombinovat nemůže (např. proto, že jádrem druhého členu je proprium), srov.:

- (10) Nastoupit může také trenér Josef Němec, kterému bude vypomáhat Marcel Lička, **jehož otec, známý kouč Verner**, s hráčskou asociací také úzce spolupracuje. (ČNK)
→ [...] *Marcel Lička, jehož známý kouč Verner, otec, [...].

3. Pokud apoziční skupina stojí v pozici podmětu, možnost shody predikátového slovesa buď s prvním nebo s druhým členem skupiny (jsou-li splněny určité podmínky).

- (11a) **Oběť, devatenáctiletý Angel, žádal** o ochranu policii. (ČNK)
- (11b) **Oběť, devatenáctiletý Angel, žádala** o ochranu policii.

Variantní shoda je v takových případech vázána na pořadí členů skupiny, srov.:

- (11c) **Devatenáctiletý Angel, oběť, žádal / ?žádala** o ochranu policii.

Variantnost může nastat zřejmě jen tehdy, jestliže je referenčně určitější jméno vyjádřeno v rámci druhého členu skupiny. Lze se domnívat, že variantnost je tu výsledkem kolize dvou tendencí: (a) tendence k tomu, aby se predikát shodoval s prvním členem skupiny (rolí může hrát to, že o mnoha instancích spojení dvou substantiv platí, že druhé substantivum plní funkci přívlastku závislého na prvním substantivu, a to i v případech, kdy jsou obě jména v nominativu, srov. typ *Město Praha zářilo tisíci světly*, který má dvojí možnou

interpretaci, viz výše), (b) tendence k tomu, aby se predikát shodoval s referenčně určitějším členem skupiny. Tato kolize může být i příčinou variantnosti typu *ten chudák ženská / ta chudák ženská*, srov. výše.

Celkově, zdá se, platí, že významová a funkční rozdílnost členů apoziční skupiny zvýrazňuje jejich vnitřní syntaktické funkce, zatímco jejich významová a funkční blízkost je motivem k tomu vnímat je jako paralelní vyjádření téhož větného členu. Spojením „funkční blízkost/rozdílnost“ v tomto případě odkazujeme k funkci ve smyslu protikladu mezi tím, kdy složka skupiny (především) identifikuje příslušný referent a kdy ho (především) klasifikuje/kvalifikuje, srov. výše.

Vnitřní syntaktické funkce členů skupiny jsou typicky zvýrazněny tehdy, jestliže první složka volné apoziční skupiny referent jednoznačně identifikuje (je tvořena propriem nebo apelativem rozvitým vhodným determinátorem), zatímco druhá složka jej (blíže) charakterizuje, srov. příklady výše: *Pan Pařík, český sedlák; její strýc, známý všivák* aj. Vnější funkce členů skupiny jsou naopak zvýrazněny, pokud: (a) oba členy jednoznačně identifikují příslušný referent; (b) oba členy plní především funkcí klasifikační/kvalifikační.

Ad (a):

Identifikační funkci plní oba členy zejména v případě, že je **druhý člen skupiny tvořen propriem**; první člen tvořený apelativem pak sice plní funkcí klasifikační (méně často kvalifikační), ale současně identifikuje referent pojmenovaný propriem, srov. např. *s tou holčičkou, s malou Louisou; její muž, Odysseus* aj.

Člen s funkcí klasifikační ovšem může být referenčně specifický i v případě, že stojí na druhé pozici ve skupině; toho bývá dosaženo pomocí **determinace apelativa** (často rozvitého shodným atributem, avšak i tak referenčně nespécifického) **vedlejší větou atributivní**. Srov. (doklady (12) až (26) jsou z ČNK):

- (12) **Ilena Cruzová, mladá žena, která především skočila z Golden Gate**, zemřela následující večer na následky vážných vnitřních zranění [...].
- (13) Do kóje nakoukl **Harris, mladý policista, s kterým se předtím setkali v motelu**.
- (14) Mohla bych zůstat **s Robem, mužem, kterého mám vedle sebe už čtyři roky**.

Takto pojatý druhý člen skupiny referenci apelativa někdy zužuje, ale zcela ji nezjednoznačňuje, např.:

- (15) Smrt **Isaaca Sachse, muže, jehož sotva znala**, v ní vyvolává pocit bolestné osobní ztráty.

Také neplatí, že by se tento typ druhého členu objevoval jen ve skupinách, v nichž je první člen referenčně specifický:

- (16) V tancích již zrají první uvařená piva, další odpočívají **ve spilce, zvláštních vanách, v nichž uvařené pivo kvasí**.

Za povšimnutí tu stojí také **neshoda v čísle mezi členy skupiny**, umožněná právě referenční nespecifičností prvního z nich, srov. pravděpodobnou nepřijatelnost spojení [?]*v této spilce, zvláštních vanách, v nichž uvařené pivo kvasí*.

Při determinaci substantiva atributivní větou bývají **oba členy referenčně rovnocenné**, tj. jednoznačně identifikují příslušný referent (významově rovnocenné ovšemže nejsou, první člen pouze pojmenovává, kdežto druhý člen má povahu deskriptivní). Pokud substantivum vedlejší větou determinováno není, mezi oběma členy je „pouze“ vztah referenční inkluze (připomeňme, že referenční identita se uvádí jako definiční rys apozičního vztahu).

Tendenci k užití atributivní věty lze nejspíše vysvětlit i jako „snahu“ o to, aby druhý člen skupiny byl významově co nejurčitější, nejbohatší, vzhledem k tomu, že první člen bývá referenčně určitý, ale významově chudý, příp. mu význam v pravém smyslu připsat nelze (je-li vyjádřen *propriem*).

Ad (b):

Jde především o případy, kdy jádro obou členů apoziční skupiny tvoří apelativa a žádnému z nich nelze připsat jedinečnou (specifickou) referenci. Např.:

- (17) Pomalu začíná cítit potřebu **domova, místa, kam by se vracel**.
- (18) Přála si, aby si tenhle okamžik mohla schovat **do medailónku, zlatého srdce, které by ho ochraňovalo** [...].
- (19) Vy jste si všichni vystavěli **vzdušný zámek, skleněnou věž**, teď se v ní začínají objevovat praskliny [...].

Často jde o apoziční skupiny stojící v nereferenční syntaktické pozici, tj. především v pozici nominální části přísudku. Např.:

- (20) Je to **cizí člověk, divný chlap, umolousaný dědek, který nahání ženské na hřbitově.**
- (21) Byl její **jistotou, pozorovatelem, vždy naslouchajícím, většinou mlčícím.**
- (22) Na jeho exilových cestách se z něho potom stal **alkoholik, sebelítostivý surovec, který bil svou milenku [...].**

Pokud je druhý člen skupiny rozvit shodným přívlastkem nebo přívlastkovou větou a apelativa v obou členech jsou stejného rodu (jako např. v posledním dokladu), je konstrukci možné interpretovat i tak, že přívlastek nebo přívlastková věta rozvíjí i první člen skupiny. V případech, kdy je první člen skupiny obsazen propriem, tato interpretace možná není,

Jak si všímá Hlavsa v MČ 3 (s. 420), v případech, kdy apoziční skupina stojí v přísudkové pozici, někdy není jisté, **zda jde o koordinaci nebo apoziční** (v terminologii MČ 3 *adordinaci*); srov. možnost vložit mezi členy skupiny spojku *a*: *Byl její jistotou a pozorovatelem (...)*.

Funkční překrytí obou významových vztahů tu vyplývá z povahy predikativu: subjektu se jím přisuzuje jistý znak, atribut, a je-li takových znaků více, odpovídá jejich vyjádření podstatě koordinace, protože jde o různé znaky (srov. obtížnost realizace vět typu *cizí člověk je divný chlap, jistota je pozorovatel* aj., oproti případům typu *pan Pařík je český sedlák*), ale současně také podstatě apoziční, protože jde o znaky přisuzované témuž referentu. Funkční sblížení členů takových skupin – žádný z nich neidentifikuje a žádný z nich není možné vnímat jako (vnitřní) predikát toho druhého, oba plní (vnější) funkci predikátu věty – a možnost vnímat je jako členy syntakticky paralelní koresponduje s tím, že významový vztah mezi nimi je nezřídka paradigmatický.

Může jít o **výrazy významově blízké až synonymní** nebo také o výrazy významově inkluzivní (tyto jevy ovšem nejsou omezeny jen na skupiny ve funkci predikativu); srov.:

- (23) Stal se mi **kontinentem, zemí, do níž vcházím bez pasu.**
- (24) Folk chápu v jistém slova smyslu právě jako **přechod, hraniční území, které může pomoci nastavit zrcadlo pro přemýšlení o normalizačním dvacetiletí.**
- (25) Vyšly mu nějaké **texty, novely**, do Prahy se vrátil v roce 1991, o pár let později se vrhl v Divoké Šárce ze skály.
- (26) Přinesl jsem si z hotýlku **růži, poslední mexickou růži**, pouštím ji do hrobu.

Při vztahu významové inkluze mezi členy skupiny (srov. poslední dva doklady) stojí **významově obecnější člen** nutně **na prvním místě**. Případy, kdy je první člen skupiny tvořen nerozvitým apelativem a druhý člen je tvořen týmž apelativem rozvitým přívlastkem/přívlastky, jsou motivovány **stylově** a komunikačně (ve své podstatě jsou

pleonastické): vlastnosti substance jsou vyjádřeny dodatečně, ale přitom způsobem, jakým se vlastností substancí běžně vyjadřují, tj. formou přívlastků anteponovaných substantivu, které determinují; srov.: *Přinesl jsem si z hotýlku růži, poslední mexickou, pouštím ji do hrobu.*

4. Množina a její prvky

Dosavadní výklad zahrnoval řadu příkladů apozičních skupin, mezi jejichž členy je realizován 1. vztah referenční identity, 2. vztah referenční inkluze. O těchto příkladech většinou platilo, že jeden z členů referoval k jisté specifické či nespecifické entitě a druhý člen buď pojmenovával jistou třídu entit (pak byl mezi oběma členy vztah referenční inkluze) anebo rovněž referoval k jediné entitě (pak byl mezi oběma členy vztah referenční identity). Oba typy byly exemplifikovány u apoziice těsné i u apoziice volné, srov. např.:

můj přítel Roberto Cabot	(apoziice těsná, vztah inkluze)
jeho matka císařovna Sissy	(apoziice těsná, vztah identity)
Harris, mladý policista	(apoziice volná, referenční inkluze)
Justýna, vlastní matka	(apoziice volná, vztah identity)

Vztahy referenční inkluze a referenční identity lze ovšem identifikovat rovněž u skupin, jejichž oba členy referují k více než jedné entitě, srov.:

mí přátelé Petr a Karel	(apoziice těsná, vztah inkluze)
jeho rodiče Karel a Marie	(apoziice těsná, vztah identity)
Harris a John, mladí policisté	(apoziice volná, vztah inkluze)
Karel a Marie, jeho rodiče	(apoziice volná, vztah identity)

Apoziční skupiny vyjadřující vztah mezi množinou a jejími prvky bývají vyčleňovány jako samostatný typ; to je oprávněné, třebaže některé případy by bylo možné začlenit k apoziici identifikační, klasifikační nebo vysvětlovací.

Významová specifičnost tohoto typu se na výrazové rovině projevuje užitím specifických **spojovacích prostředků a kvantifikátorů**. Oba členy skupiny pojmenovávají množiny prvků: jeden souhrnně, druhý zpravidla formou výčtu.

Tyto množiny jsou na rozdíl od tříd vymezené nebo vymežitelné, tj. jejich prvky jsou pevně dány; proto je možné je kvantifikovat a determinovat (pomocí kvantifikátoru nebo determinátoru rozvíjejícího člen se souhrnným významem) nebo také určovat, v jakém vztahu jsou vyjmenované prvky k množině jako celku (pomocí spojovacího prostředku uvozujícího člen obsahující výčet) nebo – což je méně běžné – množina jako celek k vyjmenovaným prvkům (pomocí spojovacího prostředku uvozujícího člen se souhrnným významem). Např.:

znal jen **dvě** sbírky J. Seiferta, **a to / a sice** Maminka a Píseň o Viktorce
někteří mí přátelé, **zejména** Petr a Karel, nemají rádi vážnou hudbu
navštívili nás Karel a Marie, **tj. oba** jeho rodiče

V případě složek pojmenovávajících třídy jsou možnosti takového rozvíjení
omezenější, srov.:

proti nám šli **Harris a John, mladí policisté** (člen mladí policisté tu pojmenovává třídu)
proti nám šli **Harris a John, tj. oba mladí policisté** (spojení je možné, jen pokud byla už dříve vymezena
dvoučlenná množina mladých policistů)
proti nám šli **Harris a John, dva mladí policisté** : proti nám šli **dva mladí policisté, Harris a
John**

Zdá se, že složka *dva mladí policisté* v prvním případě označuje **třídu**, kdežto
v druhém případě označuje **množinu**; kvantifikátor *dva* lze tedy kombinovat s oběma typy
pojmenování.

Spojovací prostředky se pochopitelně objevují pouze před druhým členem apoziční
skupiny. Lze je rozlišovat podle toho, zda mohou uvozovat:

(a) pouze člen označující **výčet prvků množiny**, a to buď výčet úplný, nebo částečný; srov.:

dvě sbírky J. Seiferta, **a to / a sice** Maminka a Píseň o Viktorce
někteří mí přátelé, **například** Petr a Karel
někteří mí přátelé, **především** Petr a Karel

(b) pouze **pojmenování množiny jako celku**:

měl rád lyže, běžky i brusle, **zkrátka všechny zimní sporty**

(c) **oba typy pojmenování**:

Karel a Marie, **tj./tedy** oba jeho rodiče
oba jeho rodiče, **tj./tedy** Karel a Marie

Spojovací prostředek *tj.* je někdy považován za indikátor úplnosti (uzavřenosti) výčtu,
(*Skladba češtiny* (1998, s. 349), ale nebývá tomu tak vždy; srov.:

(1) Vzhledem k tomu, že vyhláška se netýká bývalého Sovětského svazu ani Jugoslávie a
Albánie, **tj.** zemí, jejichž občané se musejí prokázat vstupním vízem nebo ověřeným

pozváním, dolehne opatření nejvíce na občany středo- a východoevropských zemí.
(ČNK)

Množina zemí, jejichž občané se musejí prokázat vstupním vízem nebo ověřeným pozváním, je nepochybně širší, než je množina zemí bývalého Sovětského svazu + Jugoslávie + Albánie, tj. mezi oběma množinami není vztah identity.

To, že se výraz *tj.* neužívá jen v případě referenční identity mezi členy skupiny, dotvrzují i případy, kdy za tímto výrazem stojí prostředek signalizující **neúplnost výčtu**, např.:

(2) Máme čtyři hlavní oblasti. První je klasická reklama, tzn. noviny, časopisy, částečně televize a kino. Ke druhé patří sponzoring, v našem případě sport, **tj. především** tenis, golf a motorismus. (ČNK)

Označuje-li tedy druhý člen skupiny množinu jako celek, nelze spojovacím prostředkem rozlišit, zda první člen vyjadřuje výčet úplný nebo částečný. Oba významy lze ale rozlišit pomocí kvantifikátoru rozvíjejícího druhý člen, např.:

(3) Petr, Karel a Martin, *tj./tedy všichni moji kamarádi z gymnázia.* (srov. s: *někteří moji kamarádi z gymnázia*).

Skutečnost, že úplnost a částečnost výčtu je obvyklé výrazově rozlišovat zejména u skupin, kde první člen pojmenovává množinu jako celek, souvisí s tím, že zatímco první člen apoziční skupiny bývá referenčně vymezený, o druhém členu to často neplatí. Je-li tedy souhrnné pojmenování vyjádřeno v pozici prvního členu, je referenčně vymezené, a lze je neproblematicky spojit s kvantifikátory a pomocí spojovacích prostředků určovat, zda prvky označené druhým členem představují výčet úplný nebo neúplný.

Z hlediska **linearity slovosledu** v takových případech platí, že se nejprve vymezí množina jako celek a následně jsou ve vztahu k ní pojmenovány její prvky. Jsou-li naopak nejprve vyjmenovány prvky množiny, o vztahu k množině jako celku nelze bezprostředně (v okamžiku realizace prvního členu) rozhodnout, protože množina ještě nebyla vymezena; to se nemusí změnit ani po realizaci druhého členu, má-li spíše povahu nevymezené třídy než vymezené množiny, tj. převažuje-li u něj funkce klasifikační (srov. *Navštívil jsem Petra a Karla, své dobré přátele*; protiklad mezi množinou a třídou je ale neostrý a v konkrétních případech často těžko spolehlivě určitelný).